

AÜSBBD

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Anadolu University Journal of Social Sciences

Sahibi: Anadolu Üniversitesi adına Rektör Prof. Dr. Yusuf ADIGÜZEL
Owner: On behalf of Anadolu University, Rector Prof. Dr. Yusuf ADIGÜZEL

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (AÜSBD) yayın hayatına 2001’de yılda iki sayı ile başlamış, 2012 itibarıyla Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere yılda 4 defa yayınlanan ve TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanında taranan uluslararası hakemli statüsünde olan bir dergidir. AÜSBD ayrıca; EBSCOhost Academic Search Complete, Index Copernicus gibi uluslararası indekslerin yanı sıra Sobiad atf dizininde de yer almaktadır.

Derginin Yayın dili Türkçe ve İngilizce olup, “araştırma makalesi”, “derleme”, “editöre mektup” ve “kitap incelemesi” türünden metinleri, yazım kurallarına uygun hazırlanmış olması koşuluyla değerlendirmeye kabul eder. Değerlendirilmek üzere dergimize gönderilen metinlerin, daha önce yayınlanmamış, yayınlanmak üzere kabul edilmemiş ve yayınlanmak için değerlendirilme sürecinde olmaması gerekir. Değerlendirme sürecinde olan ve yayınlanan eserlerin sorumluluğu tümüyle yazar(lar)a aittir.

AÜSBD 2019 yılı 1. sayısına kadar hem basılı hem çevrimiçi olarak yayınlanmıştır. 2019 yılı 2. sayısından itibaren ise çevrimiçi olarak yayınlanmaktadır. Değerlendirme süreci, elektronik ortamda çift-kör hakem değerlemesi (double-blind) yöntemiyle yürütülür. Dergimiz iktisat, işletme, maliye, sosyal politika ve çalışma ilişkileri, kamu yönetimi, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler, davranış bilimleri, hukuk, tarih, sanat tarihi, arkeoloji, Türk dili ve edebiyatı, sosyoloji, felsefe, açık ve uzaktan öğrenme, iletişim bilimleri alanlarındaki bilimsel eserleri yayınlar.

Anadolu University Journal of Social Sciences (AUJSS) is an international peer-reviewed journal that started its publication life in 2001 with two issues per year, and as of 2012 published four times a year in March, June, September and December and is indexed in TÜBİTAK-ULAKBİM Social Sciences Database. AUJSS is also included in international indexes such as EBSCOhost Academic Search Complete, Index Copernicus and as well as in Sobiad citation index.

The journal's publication language is Turkish and English, and it accepts manuscripts such as "research article", "review", "letter to the editor" and "book review", provided that they are prepared in accordance with the guidelines of the journal. Manuscripts submitted to our journal for evaluation should not have been previously published, accepted for publication, and not in the process of being evaluation for publication. The responsibility of the manuscripts that are in the process of evaluation and the published articles belongs to the author(s).

AUJSS was published both in print and online until the first issue of 2019. Since the 2nd issue of 2019, our journal has been published online only. The evaluation process is conducted electronically by double-blind peer-review method. Our journal publishes scientific articles in the fields of economics, business, finance, social policy and labor relations, public administration, political science and international relations, behavioral sciences, law, history, art history, archeology, Turkish language and literature, sociology, philosophy, open and distance learning, communication sciences.

AÜSBD’de yayımlanan tüm eserlerin yayın hakkı Anadolu Üniversitesi’ne aittir.
Anadolu University holds the copyright of all published material that appear in AÜSBD.

Yazışma Adresi / Address: Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi
Yunusemre Kampusü 26470 Tepebaşı - ESKİŞEHİR
e-mail: sosbilder@anadolu.edu.tr
web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbd>

Bu eser Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

Editör / Editor

Saime ÖNCE

Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

26470 Eskişehir - Türkiye

Tel/Phone: +90 222 335 05 80 dahili/ext: 6501-6510

e-posta/e-mail: sonce@anadolu.edu.tr

Teknik Editör / Technical Editor

Gülgün BULUT

Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

26470 Eskişehir - Türkiye

Tel/Phone: +90 222 335 05 80 dahili/ext: 6501-6513

e-posta/e-mail: gbulut@anadolu.edu.tr

Yayın Kurulu / Editorial Board

- Ayşegül Asuman AKDOĞAN** (Erciyes Üniversitesi)
Abdullah YALAMAN (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Bayram Zafer ERDOĞAN (Anadolu Üniversitesi)
Ender GEREDE (Eskişehir Teknik Üniversitesi)
Evrin GENÇ KUMTEPE (Anadolu Üniversitesi)
Mehmet FIRAT (Anadolu Üniversitesi)
Yavuz AKBULUT (Anadolu Üniversitesi)

Alan Editörleri / Field Editors

- Aras BOZKURT** (Anadolu Üniversitesi)
Aziz Arman KARAGÜL (Anadolu Üniversitesi)
Baki DUY (Anadolu Üniversitesi)
Banu UÇKAN HEKİMLER (Anadolu Üniversitesi)
Bedia Yelda OLCAY UÇKAN (Anadolu Üniversitesi)
Demet KURTOĞLU TAŞDELEN (Anadolu Üniversitesi)
Erhan AKDEMİR (Anadolu Üniversitesi)
Erkan YÜKSEL (Anadolu Üniversitesi)
Fatma Zeynep ÖZATA (Anadolu Üniversitesi)
Ferîştah ALANYALI (Anadolu Üniversitesi)
Fikret ÇELİK (Anadolu Üniversitesi)
Hakan SEZEREL (Anadolu Üniversitesi)
Mustafa ÖZER (Anadolu Üniversitesi)
Mustafa Erkan ÜYÜMEZ (Anadolu Üniversitesi)
Meltem ERDOĞAN (Anadolu Üniversitesi)
Mesude Canan ÖZTÜRK (Anadolu Üniversitesi)
Özlem OKTAL (Anadolu Üniversitesi)
Selim YILDIRIM (Anadolu Üniversitesi)
Temmuz GÖNÇ ŞAVRAN (Anadolu Üniversitesi)
Tolga AKKAYA (Anadolu Üniversitesi)

Dil Editörleri / Language Editor

- Hülya PİLANCI** (Anadolu Üniversitesi)
Özlem UZUN (Anadolu Üniversitesi)

Görsel Tasarım ve Dizgi / Graphic Design & Typeset

- Gülgün BULUT** (Anadolu Üniversitesi)

Danışma Kurulu / Advisory Board

A. İlhan ORAL - Anadolu Üniversitesi

Abdülkadir GÜRER - Ankara Üniversitesi

Ahmet KALENDER - Selçuk Üniversitesi

Ahmet MAKAL - Ankara Üniversitesi

Ali ALAGÖZ - Selçuk Üniversitesi

Aysu MUTLUTÜRK - Anadolu Üniversitesi

Bülent AÇMA - Anadolu Üniversitesi

C. Hakan AYDIN - Anadolu Üniversitesi

C. Hakan KAĞNICIOĞLU - Anadolu Üniversitesi

Canatay HACIKÖYLÜ - Anadolu Üniversitesi

Costas ANDRIOPOULOS - University of London

Deniz GÜLER - SUNY-Oneonta

Deniz KAĞNICIOĞLU - Anadolu Üniversitesi

Deniz TAŞCI - Anadolu Üniversitesi

Ergün KAYA - Anadolu Üniversitesi

Erinç YELDAN - Bilkent Üniversitesi

Erol ALTINSAPAN - Anadolu Üniversitesi

Erol KUTLU - Anadolu Üniversitesi

Eser KORTANOĞLU - Anadolu Üniversitesi

Fatih TEMİZEL - Anadolu Üniversitesi

Fuat GÜLLÜPİNAR - Anadolu Üniversitesi

Gökçe YÜKSEK - Anadolu Üniversitesi

Graham GAL - University of Massachusetts

H. Zümrüt TONUS - Anadolu Üniversitesi

Hakan KARAKEHYA - Anadolu Üniversitesi

Halit Turgay ÖNALAN - Anadolu Üniversitesi

H. Rafet YÜNCÜ - Anadolu Üniversitesi

Hyung Jun Park - Sung Kyun Kwan University

Hüseyin ÖZGÜR - Anadolu Üniversitesi

Jeffrey JOHNSON - St. Mary's University

Kevin IBEH - University of London

Metin TOPRAK - İstanbul Üniversitesi

Michael BASIL - University of Lethbridge

Mustafa Kemal BİÇERLİ - Anadolu Üniversitesi

Nadir SUĞUR - Anadolu Üniversitesi

Nuray TOKGÖZ - Anadolu Üniversitesi

Onur DEMİRKAYA - Riverside Insights

Sameer DESHPANDE - Griffith University

Semra KARACAER - Hacettepe Üniversitesi

Seyhan ÇİL KOÇYİĞİT - Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Turgay SAKIN - İstanbul Üniversitesi

Turgut TOK - Pamukkale Üniversitesi

Editörden...

Çok değerli araştırmacılarımız ve okurlarımız merhabalar,

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinin (AÜSBD) 2024 yılının dördüncü ve son sayısında sizlerle birlikte olmaktan mutluyuz, gururluyuz. Bildiğiniz üzere, Kasım 2020 itibarıyla dergimizin makale kabul koşullarında ve yayın süreçlerinde önemli değişiklikler ve güncellemeler yapılmıştı. O günden bu zamana kadar değerli yazarlarımızın ve araştırmacılarımızın çalışmalarını diğer araştırmacılar ve okuyucularla buluşturabilmek, bilim alanlarına katkı sağlayabilmek için alan editörlerimizin, hakemlerimizin, yayın ve danışma kurulumuzun yaptığı özenli ve özverili çalışmalar sonucunda dergimiz son derece güçlü bir yere sahip oldu. Bunu gelen makale başvurularının yoğunluğundan ve büyük bir ivme ile yükselen Etki Faktöründen görebilmekteyiz. Dergimizi daha açık, nitelikli ve etkin hale getirmeye yönelik çabalarımızla, ilerleyen zamanlarda da dergimizin sosyal bilimler alanında güncel ve bilimsel açıdan yetkin araştırmaların yer aldığı akademik bir platform olma yolunda daha da ileriye taşınacağını umut ediyoruz.

Özenli ve özverili çalışmalarıyla dergiye katkı sağlayan alan editörlerimize, hakemlerimize, yayın ve danışma kurullarımıza, büyük emeklerle hazırlanmış çalışmalarını dergimize gönderen yazarlarımıza ve dergimiz okuyucularına sonsuz teşekkürler. Makalelerin ilgili okuyucu kitlesi ile buluşmasını sağlayan çok sevgili Teknik Editörümüz Gülgün Bulut'a ayrıca çok teşekkür ediyorum.

Tüm sayılarımızda olduğu gibi bu sayımızda yer alan makalelerin bilimsel bilgiye katkı sağlayacağına yürekten inanıyorum.

Sevgi ve Saygılarımla...
Prof. Dr. Saime ÖNCE

From the Editor...

Dear esteemed researchers and readers,

We are very pleased and proud to be with you in the fourth and last issue of 2024 Anadolu University Journal of Social Sciences (AUJSS). As you know, as of November 2020, important changes and updates were made in the article acceptance conditions and the publication processes of our journal. Since then, our journal has achieved extremely strong position as a result of the diligent and devoted work of our field editors, referees, editorial and advisory board in order to bring the works of our valuable authors and researchers together with other researchers and readers and to contribute to the fields of science. We can see this from the intensity of incoming article submissions and the impact factor, which is rising with great momentum. With our efforts to make our journal more open, qualified and effective, we hope that our journal will move even further towards becoming an academic platform where up-to-date and scientifically competent research in the field of social sciences takes place.

Many thanks to our field editors, referees, editorial and advisory boards who contributed to the journal with their diligent and devoted work, to our authors and readers of our journal who send their works prepared with great efforts to our journal. I would also like to thank Gülgün Bulut, our beloved Technical Editor, for ensuring that the articles meet with the relevant readership.

As in all our issues, I strongly believe that the articles in this issue will contribute to scientific knowledge.

Love and respect...
Prof. Dr. Saime ÖNCE

İçindekiler / Contents

Araştırma Makalesi / Research Article

Pandemi ve Küresel Hegemonya: Rol Teorisi Düzleminde Çin Sağlık Diplomasisi'nin Rolü

Pandemic and Global Hegemony: The Role of Chinese Health Diplomacy in Role Theory

İsmail E. AYDIN 1377-1404

Araştırma Makalesi / Research Article

The Evaluation of The Impact of The Covid-19 Pandemic Period on Performance of Porfolio Management Companies

Covid-19 Pandemi Döneminin Portföy Yönetim Şirketlerinin Performasına Etkisinin Değerlendirilmesi

Hilal OK ERGÜN - Zekiye AKTAŞ - Ahmet KURTARAN 1405-1428

Araştırma Makalesi / Research Article

İşyeri Nezaketsizliğinin Çalışan Sessizliğine Etkisinde Ruminasyonun Aracı Rolü

The Mediator Role of Rumination in the Effect of Workplace Incivility on Employee Silence

Berat ÇİÇEK - Ramazan ÇOBAN 1429-1452

Araştırma Makalesi / Research Article

Yüze Kozmetik Müdahale Pratik Alanında Tıp-Piyasa-Siyaset İlişkiseliliği

The Medicine-Market-Politics Relationality in the Field of Practice of Facial Cosmetic Intervention

Ali ERGUR - Cansu SARAL - Buse AKKAYA - Ceren TUNAY 1453-1474

Araştırma Makalesi / Research Article

Does Corporate Governance Affect Thriving at Work? Employees' Roles in Knowledge Sharing and Prosocial Motivation

Kurumsal Yönetim İşte Kendini Yetiştirmeyi Etkiler mi? Çalışanların Bilgi Paylaşımı ve Prososyal Motivasyon Roller

Sinan TARSUSLU 1475-1498

Derleme / Review

Nitel Araştırmalarda Düşünümsellik ve Araştırmacının Konumu

Reflexivity and Researcher's Positionality in Qualitative Research

Zeynep TURHAN 1499-1516

Araştırma Makalesi / Research Article

Türkiye İçin Nafaka Yardımı Uygulama Önerisi

An Alimony Benefit Proposal for Türkiye

Selim DAĞLIOĞLU 1517-1546

Araştırma Makalesi / Research Article

Bibliometric Analysis of Refugee Effects to Economic Development

Mültecilerin Ekonomik Kalkınmaya Etkilerinin Bibliyometrik Analizi

Salih AYGÜN - Mehmet Alper AKDEMİR - Cem DURAN 1547-1562

Araştırma Makalesi / Research Article

Sosyal Hizmet Disiplininde Alkol ve Madde Bağımlılığı Üzerine AMATEM'lerde

Yürütülmüş Lisansüstü Tezlere Yönelik Bir İçerik Analizi

A Content Analysis of Postgraduate Theses on Alcohol and Substance Addiction

Conducted in AMATEMs in the Discipline of Social Work

Sebahattin KUŞ - Nilgün KÜÇÜKKARACA 1563-1588

Araştırma Makalesi / Research Article

Yatırımcı Duyarlılığı ve BIST100 Endeksi Arasındaki İlişki: Toda Yamamoto

Nedensellik Uygulaması

The Relationship Between Investor Sentiment and the BIST100 Index:

Toda Yamamoto Causality Analysis

Semih GÜL - Salih YILDIRIM - Mustafa HATTAPOĞLU 1589-1616

Araştırma Makalesi / Research Article

Döviz Kuru Oynaklığının İhracata Etkisi; Türkiye-Avrupa Birliği Ticareti

Açısından Bir Değerlendirme

The Effect of Exchange Rate Volatility on Exports; An Evaluation in Terms of

Türkiye-European Union Trade

Ayşe AKCA - S. Belgin AKÇAY 1617-1654

Araştırma Makalesi / Research Article

Emile Durkheim ve Gabriel Tarde'ın Devlet Sosyolojisi

Analizlerine Karşılaştırmalı Bir Bakış

A Comparative Analysis of Emile Durkheim and Gabriel Tarde's
Sociology of the State

Emre ÖZCAN 1655-1674

Araştırma Makalesi / Research Article

Terrorist Events and Foreign Direct Investment: Outcomes Unveiled by

Robust Statistical Models in the Example of Greece

Terör Olayları ve Doğrudan Yabancı Yatırım: Yunanistan Örneğinde Dayanıklı
İlişkisel Modellerin Ortaya Çıkardığı Sonuçlar

Mahir TERZİ - Serkan YENAL 1675-1704

Araştırma Makalesi / Research Article

The Impact of Greenhouse Gas Risks on Stock Market Returns:

An Application on G7 Countries

Sera Gazı Risklerinin Pay Piyasası Getirisine Etkisi: G7 Ülkeleri
Üzerine Bir Uygulama

Erol KÖYÜ 1705-1726

Araştırma Makalesi / Research Article

John Hick's Theodicy of Moral and Spiritual Development and a Critical

Examination of Theodicy

John Hick'in Ahlaki ve Ruhsal Gelişim Teodisesi ve Teodise Üzerine Eleştirel
Bir İnceleme

Mehmet Fatih KALIN 1727-1750

Araştırma Makalesi / Research Article

Comparative Analysis of Export Competitiveness Specialization

Levels of Türkiye and Leading Countries in the Cereal Sector

Türkiye'nin ve Hububat Sektöründe Lider Ülkelerin İhracat Rekabet
Uzmanlaşma Düzeylerinin Karşılaştırmalı Analizi

Mahsun YALÇIN 1751-1766

Araştırma Makalesi / Research Article

Kamu Yönetiminde Hibritleşme ve Devletin Değişen Rolü

Hybridization in Public Administration and the Changing Role of the Government

Nurettin BİLMEZ - Hasan AKAY 1767-1792

Araştırma Makalesi / Research Article

Michel Foucault'da İktidar-Disiplin İlişkisi ve Zamansallaştırma

Temporalization in Terms of the Power-Discipline Relationship in
Michel Foucault's Approach

Ejder ÇELİK - Emine BABAÖĞLAN 1793-1814

Araştırma Makalesi / Research Article

**Wearable Technologies and the Self-optimization of Human Bodies:
The Case of Smartwatch**

Giyilebilir Teknolojiler ve İnsan Bedenlerinin Kendilik Optimizasyonu:
Akıllı Saat Örneği

M. Dilara CILIZOĞLU - Çağatay TOPAL 1815-1834

Araştırma Makalesi / Research Article

**Türkiye'de Çevre Vergilerinin Yargıtay ve Danıştay Kararları Çerçevesinde
Değerlendirilmesi**

Evaluation of Environmental Taxes in Turkey Within the Framework of the
Supreme Court and Council of State Decisions

Alper KARA - Onur EROĞLU 1835-1864

Araştırma Makalesi / Research Article

**Yiyecek-İçecek İşlemelerinde Personel Seçim Sürecinde SWARA Yönteminin
Kullanılması: Çorum İli Örneği**

Using SWARA Method in Personnel Selection Process in Food and Beverage
Businesses: The Case of Corum

Ahmet AKNAR - Bahri KAYA 1865-1884

Araştırma Makalesi / Research Article

**Entropi Tabanlı CoCoSo Yöntemi ile Türkiye ve Avrupa Birliği Ülkelerinin
Lojistik Performanslarının Değerlendirmesi**

Evaluation of the Logistics Performance of Turkey and European Union
Countries with the Entropy-Based CoCoSo Method

Senay ŞİŞMAN - Emine Elif NEBATİ 1885-1914

Derleme / Review

**How Could It Be Better? Seeking Solutions to the Precarization in the Tourism
Workforce**

Nasıl Daha İyi Olabilir? Turizm İş Gücündeki Güvencesizleşmeye Çözüm Arayışları

Barış ÇIVAK 1915-1938

Araştırma Makalesi / Research Article

Imperial Echoes: A Postcolonial Critique of Rupert Brooke’s “The Soldier”

Emperyalist Yankılar: Rupert Brooke’un “Asker” Adlı Eserinin Postkolonyal Bir Eleştirisi

Yakut AKBAY 1939-1952

Araştırma Makalesi / Research Article

Muhasebe Mesleğinde Teknolojik Dönüşüm ve Serbest Muhasebeci Mali

Müşavir Stajyerlerinin Geleceğe Dair Beklentileri: Gaziantep İli Örneği

Technological Transformation in the Accounting Profession and Future Expectations of Independent Accountant and Financial Advisor Interns: The Example of Gaziantep Province

Mehmet ÖS - Cuma ERCAN 1953-1968

Kitap İncelemesi / Book Review

Bilim Susunca: Bilim ve Toplum Üzerine Yazılar

Zübeyde DEMİRCİOĞLU 1969-1974

Pandemi ve Küresel Hegemonya: Rol Teorisi Düzleminde Çin Sağlık Diplomasisi'nin Rolü ^{1 2}

İsmail E. AYDIN ³

Başvuru Tarihi: 06.03.2024

Kabul Tarihi: 16.09.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu çalışma, Rol Teorisi çerçevesinde Çin'in pandemide üstlendiği roller ile "devrimci lider" rol tipolojisi bağlamında hegemonya adayı olarak tarih sahnesine çıkmış mıdır sorusunu cevaplamayı amaçlamaktadır. Nihai olarak, Çin'in küresel ölçekte ortaya koyduğu irade etrafında şekillenen, 20. yüzyıl ve 21. yüzyılın ilk 20 yılının hegemonu olan ABD ile kurulan ilişkiler ve liderlik mücadelesi çerçevesinde, Çin'in üstlendiği rolün maske, sağlık ekipmanları ve son olarak aşılardan vuku bulan ve literatürde 'sağlık diplomasisi' ya da 'aşı diplomasisi' olarak tartışılan kavramların analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Öncelikle Rol Teorisi ve Sağlık Diplomasisi literatürü ile ilgili kısa bir giriş yapılacak, akabinde merkezinde Çin'in uygulamaları olacak şekilde 'sağlık diplomasisi' tartışmaları anlaşılmasına çalışılacaktır. Ardından, tek kutuplu dünyanın hegemonu olan ABD'nin pandemiyle ortaya çıkan siyasal atmosferdeki durumu ele alınarak, ampirik veriler ve literatür ışığında pandeminin küreselleşmenin ikinci evresini getirme ve hegemonu değiştirme potansiyeline dair tartışmalar ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Çalışma metodolojik olarak nitel bir araştırma olarak tasarlanmış ve çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çin, Aşı Diplomasisi, Covid-19, Pandemi, Küresel Hegemonya, Rol Teorisi

Atf: Aydın, İ. E. (2024). Pandemi ve küresel hegemonya: Rol teorisi düzleminde Çin Sağlık Diplomasisi'nin rolü. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(4), 1377-1404.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Bu çalışma, "Çin Kamu Diplomasisi: Yumuşak Gücün Keskinliği" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiş olup danışman hocamın isminin yazar olarak bulunmasından feragat ettiğini bildiririm.

³ Bandırma On Yedi Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü Doktora Öğrencisi, ismaileaydin@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9747-332X

Pandemic and Global Hegemony: The Role of Chinese Health Diplomacy in Role Theory

İsmail E. AYDIN ⁴

Submitted by: 06.03.2024

Accepted by: 16.09.2024

Article Type: Research Article

Abstract

This study aims to answer the question of whether China has appeared on the stage of history as a candidate for hegemony in the context of the role typology of "revolutionary leader" with the roles it has assumed in the pandemic within the framework of Role Theory. Finally, within the framework of the relations and leadership struggle with the US, the hegemon of the 20th century and the first 20 years of the 21st century, which is shaped around China's will on a global scale, it is aimed to analyse the concepts discussed in the literature as 'health diplomacy' or 'vaccine diplomacy', which occur through masks, health equipment and finally vaccines. Firstly, a brief introduction to Role Theory and Health Diplomacy literature will be made, and then the 'health diplomacy' debates will be tried to be understood with China's practices at the centre. Then, the situation of the USA, the hegemon of the unipolar world, in the political atmosphere that emerged with the pandemic, will be discussed, and in the light of empirical data and literature, discussions on the potential of the pandemic to bring the second phase of globalisation and change the hegemon will be tried to be put forward. The study is methodologically designed as a qualitative research and document analysis method is used in the study.

Keywords: China, Vaccine Diplomacy, Covid-19, Pandemic, Global Hegemony, Role Theory

⁴ Bandırma On Yedi Eylül University, Institute of Social Science, International Relations, PhD Student, ismaileaydin@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9747-332X

Giriş

Bu çalışma, 2020 yılında dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisi sürecinde Çin'in sağlık diplomasisi çerçevesinde üstlendiği rolün, Çin'in tarih sahnesine küresel hegemonik güç olarak çıkışı anlamına gelip gelmediğini anlamayı amaçlamaktadır. Soğuk Savaş sonrasında tek kutuplu olarak anılan dünya düzenine, büyük güçler mücadelesinin tekrar dönüp dönmediğini ve bu noktada hangi gücün nasıl pozisyon aldığını cevaplamaya çalışacak olan bu çalışma, küresel hegemonik güç sisteminin geleceğine dair ortaya konan görüşler ışığında yeni oluşan dünya düzenini analiz etmeye çalışacaktır. Çalışmanın Rol Teorisini kullanma nedeni, teorinin tanımladığı rollerin ve rol tipolojilerinin analitik bir zemin sunarak Çin'in eyleme döktüğü pandemi dönemi diplomatik girişimlerinin küresel hegemon gibi davranıp davranmadığına dair analiz için yeni bir girişimde bulunmaya yapacağı katkıdır. Literatürde Rol Teorisi üzerinden Çin'in özellikle 2020 ve sonrası diplomatik faaliyetlerini ve küresel siyasette artan rolünü tartışan çalışma bulunmamaktadır. Bu yönüyle bu çalışma, literatüre orijinal bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde, Rol Teorisi literatürü ve Sağlık Diplomasisi ile ilgili literatürde yer alan bazı görüşler aktarılacak ve akabinde Çin'in pandemi süresi boyunca yürüttüğü diplomatik faaliyetler aktarılacaktır. İkinci bölümde ise, pandeminin küresel hegemonyayı nasıl şekillendirdiği ve yeni durumun küresel hegemonya mücadelesi açısından nasıl okunması gerektiği anlaşılmasına çalışılacaktır. Üçüncü bölümünde ise, bu tartışmalar ışığında Çin'in hegemonya mücadelesinin küresel sistemi dönüştürme potansiyeli anlaşılmasına çalışılacaktır. Sonuç bölümünde ise, tüm bu veriler ışığında pandeminin küresel güç mücadelesi anlamında nasıl bir resim çizdiği ortaya koyulmaya çalışılacak ve Çin'in üstlendiği rol ile tarih sahnesine küresel hegemon iddiasıyla çıkışının başlangıcı mı olduğu değerlendirilecektir. Çalışma metodolojik olarak nitel bir araştırma olarak tasarlanmış ve çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Ana kaynak olarak literatürde yer alan tartışmaların yanı sıra, konu ile ilgili önde gelen basın yayın kuruluşu yorumlarından, uluslararası yayınları ve haberleri içeren ampirik verilerden faydalanmış, ABD-Çin arasında süregiden ve tüm dünyayı etkisi altına alan hegemonya savaşının bir yönüne ışık tutmayı amaçlamıştır.

Kavramsal ve Kuramsal Zemin

Pandemi ile beraber, dünyadaki bütün ülkelerin sağlık sistemlerindeki problemler gün yüzüne çıkarken, pandeminin etkilerinden bir an önce kurtulma mücadelesi devletleri genel itibariyle kendi içine kapatmış ve devletler kendi içlerindeki sağlık sorunlarına odaklanmıştır. Ortaya çıkan bu durum, küresel liderlik düzleminde bir boşluk oluşturmuştur. Buradaki boşluğu doldurma yarışı ise, koruyucu maskeler ve sağlık ekipmanları ile başlamış, Covid-19 aşılı ile kıyasıya devam etmiştir. Bu başlıkta, önce rol teorisi ve sağlık diplomasisi ile ilgili literatürde yer alan bazı görüşler aktarılacaktır. Akabinde pandemide Çin'in ne gibi diplomatik faaliyetlerde bulunduğu aktarılacaktır.

Sağlık Diplomasisi

Genel anlamıyla literatürde 'sağlık diplomasisi' olarak tanımlanan kavram, pandemi özelinde 'maske diplomasisi' ve 'aşı diplomasisi' olarak da karşımıza çıkmaktadır. Aynı konuyu ifade eden farklı enstrümanlar olması sebebiyle kısaca 'sağlık diplomasisi' tanımlanmaya çalışılacaktır.

Literatürde sağlık diplomasisi olarak ifade edilen kavram, uluslararası ilişkilerin sürdürülmesi ve güçlendirilmesi anlamında yürütülen siyasi bir faaliyet olarak sağlığın kullanılmasını ifade etmektedir (Chattu ve Knight, 2019). Fazal'a göre sağlık diplomasisi, sağlığı teşvik eden ya da sağlık dışı amaçlara ulaşmak için sağlığı kullanan uluslararası yardım veya iş birliğidir (Fazal, 2020, s. 78). Sağlık konusunda küresel politika oluşturmak için oluşturulan çok düzeyli ve çok aktörlü müzakere süreçlerini ifade eden 'küresel sağlık diplomasisi'nden (Alcazar, Drager, Kickbusch, Novotny ve Silberschmidt, 2007) farklı olarak 'sağlık diplomasisi'nin amacı ulusal hedeflerle ilgili olabilmektedir. Bu bağlamda, literatürde ABD'nin daha önceki sağlık krizlerinde yaptığı şeyin de sağlık diplomasisinin bir çeşidi olarak, sağlığı 'kalpleri ve zihinleri

kazanmanın' bir yolu olarak kullandığına dair görüşler mevcuttur (Vanderwagen, 2006). Fazal'a göre, küresel sağlık kuruluşlarından ziyade bölgesel ya da ikili sağlık diplomasisine yönelim, ikincisinin daha etkili görülebileceği ve yine ikincisinin devletlerin uzun vadeli politik çıkarları adına stratejik kazanım olarak görebilecekleri tezinden hareketle, vericinin çıkarlarının alıcıdan daha fazla fayda sağlayabilmesinde yatmaktadır (Fazal, 2020, s. 91).

Çin'in faaliyetlerini dayandırdığı küresel kamu yararı kavramına bakılacak olursa, bu konu Çin'in faaliyetlerini uluslararası sorumluluk bakış açısından analiz eden çalışmalarda da görülmektedir. Örneğin, bir çalışmada ifade edildiği gibi, uluslararası toplumun meselelerinde aktif yer alan ve sorunlara çözüm arayan devletler olarak addedilen "statüko devlet" olma sürecini geçirmiş Çin, küresel meselelere dahil olma mücadelesinin kamu yararı perspektifinden okunması gerektiği çünkü Çin'in tanınırlığını pozitif çevirmeye yönelik faaliyetlerde bulunduğunu iddia etmektedir (Qin 2003, s. 12). Başka bir çalışma ise, sağlık diplomasisi faaliyetlerini genel anlayış itibarıyla kamu yararına yapılan faaliyetler olarak sınıflandırmak gerektiğini vurgulamaktadır (Cinman ve Kahraman, 2019, s. 68).

Rol Teorisi

Algı ve davranışlar düzleminde etkileşim anlamını doğuran ve bu yönüyle toplumsal kimlikleri ve hareketleri ayrıca kimlik siyasetini analiz etmede kullanılan Rol Kuramı, ilk olarak sosyoloji, sosyal psikoloji ve antropoloji alanlarının konusu olmuş ve geliştirilmiştir (Alizadeh, 2021, s. 106). Akabinde kuramın uluslararası ilişkiler literatürüne uyarlanmasında öncül çalışma olarak Rosenau'nun eseri başlangıç olarak kabul edilmektedir. Rosenau, ülkelerin büyüklükleri, politik modelleri ve ekonomik gelişmişlik seviyelerini baz alarak 8 ana ülke tipolojisini değerlendirdiği çalışmasında, rasyonel karar alma yaklaşımına karşı çıkarak devletlerin türlerine göre belirledikleri roller temelinde dış politikalarını kurguladıklarını ve eyleme döktüklerini iddia eder (Rosenau, 1966). Bu yaklaşımın akabinde kuramın geliştirilmesinde önemli bir yeri olan Holsti, devletlerin materyal, coğrafi, tarihsel ve sosyolojik dinamikler temelinde kendilerine belirledikleri roller üzerine bina edilen akılcı dış politika yaklaşımları geliştirdiklerini öne sürer (Halistoprak, 2019, s. 285). Buradaki temel husus, belirlenen rol ile çelişmeyen akılcı yaklaşımlardır ki, buradaki rasyonellik role göre değişkenlik gösterebilen dinamik bir yaklaşıma işaret eder (Ak, 2019, s. 229). Dış çevreden gelen rol reçeteleri çerçevesinde uygulanan rol performansları devletlerin değişen koşullar altında belirledikleri karar ve eylemleri kapsamaktadır (Holsti, 1970, s. 240).

Holsti teori literatüründe köşe taşı olan çalışmasında bu karar ve eylemleri oluşturan ulusal rolleri dokuz ana tipteki ayırır. Bunlar, devrimci lider-empyralist, blok lideri, dengeleyici, blok üyesi (müttefik), arabulucu, bağlantısız, tampon, izole olan ve koruyucu tipleridir (Holsti, 1970, s. 255). Holsti'nin deyişiyle ilk sıradaki rol tipleri uluslararası faaliyetlere en yüksek derece katılımı ifade etmektedir (Holsti, 1970, s. 255). Akabinde tanımladığı on yedi ulusal rol anlayışı teorinin temeli olarak kabul edilmektedir (Holsti, 1970, s. 260). Burada bu on yedi rolden bu çalışmaya ışık tutacak olan bazı rol kalıpları ön plana çıkarılacak ve bir rol tipolojisi şemsiyesi altında incelenecektir. Bu çalışma bağlamında rol teorisi literatürüne dair son önemli görüş Walker'a aittir. Walker, devletler tarafından belirlenen bir rolün sadece söz konusu ülke liderliği tarafından oluşturulmasının önemli olmadığını, bunun ötesinde bu çizilen rolün diğer dış aktörler tarafından da benimsenmesi ve algılanmasının rol inşası açısından oldukça önemli bir unsur olduğunu iddia etmektedir (Walker, 1987).

Söz konusu on yedi ulusal rol anlayışından bu çalışma kapsamına giren bazı roller kısaca tanımlanacaktır. Bunlardan birincisi olan "geliştirici" rol anlayışı, az gelişmiş ülkelere yardım etmek için özel bir görev veya yükümlülüğe işaret etmektedir (Holsti, 1970, s. 266). İkinci rol anlayışı olan "koruyucu" rol, bazı hükümetlerin diğer devletlerin kendilerini savunma sorumluluğunu ima etmektedir (Holsti, 1970, s. 271). Bu çalışmada bu rol, yeni tip savunma anlayışına dahil olan pandemiye karşı savunmayı içermektedir. Üçüncü rol olarak "örnek" rol anlayışı ise, belirli iç politikalar izleyerek uluslararası sistemde prestij ve nüfuz kazanmanın

önemini vurgulamaktadır (Holsti, 1970, s. 269). Son olarak, “iç kalkınma” rol anlayışı, uluslararası sistem içinde bir işlevden ziyade hükümetin çabalarının çoğunun iç kalkınma sorunlarına yönelik olması gerektiği vurgulanmaktadır (Holsti, 1970, s. 269). Bu çalışmada yer almasının sebebi, yeni tip savunma mekanizmalarını tesis edebilecek bir iç kalkınma gerçekleştirdiği vurgusuna sahip Çin’in, bu rolü aynı zamanda uluslararası imajı açısından kullanmasıdır.

Son olarak bu çalışma, Robert Keohane tarafından uluslararası ilişkiler literatürüne kazandırılmış olan hegemonya kavramını genel olarak bir aktörün ulusal rolü ve belirli bir uluslararası sistemi (Mowle ve Sacko, 2007) ifade etmek için kullanılacaktır. Hegemon, en yalın haliyle en fazla güç sahibi aktörü ifade eder. Bu güç kendini iki şekilde gösterir; doğrudan ve dolaylı güç (sert ve yumuşak). İlki zorlayıcı güç kullanımı ve tahakküm, ikincisi ise “hegemonun etkisi ve liderliğine” odaklanan yumuşak güç olarak anlaşılabilir (Dirzauskaite ve Ilinca, 2017, s. 17).

Pandemide Çin’in Diplomatik Faaliyetleri

Bu kavramsal ve kuramsal zemin üzerinden Çin’in pandemi dönemi sağlık diplomasisi faaliyetleri ve bu eylemleri sırasında üstlendiği roller ile hangi rol tipolojisinin hedeflendiği analiz edilecektir. Bu başlıkta, ampirik verilere dayanarak Çin’in pandemi boyunca hangi rolleri üstlendiği vurgulanmaya çalışılacaktır. Çin’in pandemi dönemi sağlık diplomasisinin hegemonya mücadelesi seviyesinde tartışılacak kadar etkin olmasının sebebini anlamak için pandemi öncesinde kendini nasıl hazırladığını da kısaca incelemek yerinde olacaktır.

Çin, sağlık alanındaki uluslararası girişimlerine çok önce, 1963 yılında, ilk sağlık ekibini Cezayir’e göndererek başlamıştır (Jing, Peilong ve Yan, 2011). Goldzien’e göre Çin, Hu Jintao döneminde ortaya atılan ‘uyumlu toplum’ sloganıyla sağlık diplomasisinin temellerini atmış ve gerek SARS, gerek 2009 H1N1 salgını ve gerekse 2013 kuş gribi salgını (h7n9) sırasındaki kontrol ve kendisini yardımsever bir ülke olarak etiketleme çabalarıyla bu tür bir konuya bir nevi hazırlıklı yakalanmıştır (Goldizen, 2016). 2016 yılında Xi’nin açıkladığı ‘Çin sağlık vizyonu 2030’ politikası (Liu, Shao ve Tan, 2017) ve 2017 Ocak ayında DSÖ (Dünya Sağlık Örgütü) ile imzalanan ‘Sağlık İpek Yolu’ (HSR) mutabakat zaptı (Lancaster, Rapp-Hooper ve Rubin, 2020) ile olası küresel sağlık sorunlarıyla ilgili altyapısını geliştirme yolunda ilerleyen Çin, Covid-19 pandemisinin patlak vermesiyle kendisini sorumlu bir küresel sağlık lideri olarak lanse edip, küresel hegemonya rekabeti düzleminde ilerleme sağlamaya çalışmıştır (Gauttam, Kaur ve Singh, 2020, s. 323). Bu gelişmeler, Çin’in küresel bakış açısıyla yeni güvenlik konseptine uygun olarak Holsti’nin sınıflandırdığı geliştirici, koruyucu, iç kalkınma ve örnek rollerini üstlendiğini göstermektedir.

Özellikle 2006 yılında Afrika politikasının gelişmesiyle, bölgenin en hayati ihtiyacı olan sağlık konusundaki yardımlarla sağlık alanındaki diplomatik girişimler yoğunluk kazanmıştır (Gauttam, Kaur ve Singh, 2020, s. 323). Bu doğrultuda, 2010 yılı sonuna gelindiğinde Çin, 48 Afrika ülkesine 1.700 sağlık çalışanı göndermiş bulunmaktaydı (Knowledge Wharton, 22 Kasım 2011). Sağlık konusundaki bu girişimlerin etkisiyle, bazı araştırmalara göre Afrika’da, ABD ve Çin’in neredeyse eşit jeopolitik etkiye sahip oldukları gözlemlenmektedir (Simmons, 2014).

Özellikle SARS salgını sırasında, DSÖ’nün seyahat yasaklarına dair yayınladığı tavsiyelerle kurumun gücünü keşfeden Çin’in, DSÖ ve benzeri küresel yönetim organlarına daha aktif bir şekilde katılmasına ve bunların siyasi önemini fark etmesine neden olmuştur (Gauttam, Kaur ve Singh, 2020, s. 324). SARS salgını ile birlikte yaşanan kriz ve deneyimin, Çin’in küresel anlamda sağlık diplomasisi anlayışı için bir dönüm noktası olduğu ifade edilmektedir (Chan, Chen ve Xu, 2012). Akabinde gerçekleşen H1N1 salgını, değerlendirme yapmak için kısa sürmüş olsa da Çin, salgının merkez üssü Meksika’ya hızlı bir şekilde yaptığı yardımlarla girişimde bulunmuştur (Reuters, 1 Mayıs 2009). Aslında Çin’in gerek Afrika’ya ve gerekse dünyanın diğer bölgelerine

yaptığı sağlık yardımlarını bu farkındalıklar, altyapı ve vizyon üzerinden okumak ve çok önceden ABD'nin tekelinde görünen 'yüksek profilli bir insani yardım sağlayıcısı' imajını ele geçirmek olduğunu söyleyebiliriz.

Bu durum sağlık konusunda verilen önceki tepkilerle karşılaştırıldığında çok açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Örneğin, SARS salgını sırasında ABD, Çinli sağlık otoriteleri ile 2010'lara kadar süreden uzun süreli iş birlikleri gerçekleştirmiştir (Bouey, 2019). Aynı şekilde, 2014 yılındaki Ebola salgınında, Barack Obama ve Xi Jinping salgın konusunda iş birliği yapacaklarına dair bir açıklama yayınlamışlardır (Fazal, 2020, s. 87). Bu gibi örnekler ABD'nin Çin'in küresel aktivite seviyesinden duyduğu endişeyi daha açık hale getiren örneklerdir. Bu durumu en üst düzeye taşıyan Covid-19 pandemisinde, en kritik koz olarak ön plana çıkan aşı diplomasisi faaliyetleri çalışmanın ampirik yönünün ana omurgası olacaktır.

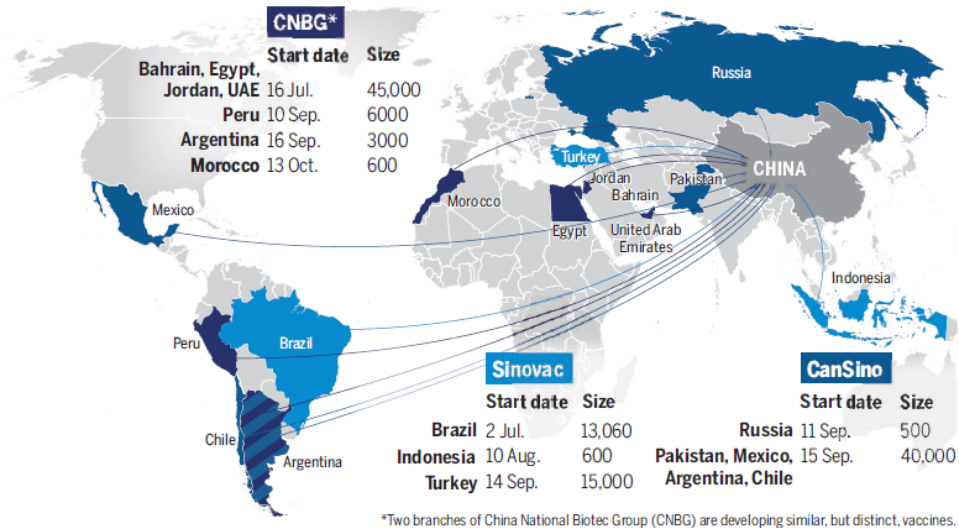
Başrolde Yeni Bir Güç: Çin Aşı Diplomasisi

Süreç, DSÖ'nün aşılananların %51'inde semptomatik hastalıkların ve %100'ünde hastaneye yatışların önlendiğini paylaştığı Çin'in Sinovac aşısına 2021 Haziran başı itibarıyla acil kullanım onayı verildiğini açıklamasıyla resmîyet kazanmıştır (NTV, 1 Haziran 2021). Ancak Çin, bu gelişmenin çok öncesinde küresel bir tedarik ağı kurarak Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine aşı yardımları yapmaya başlamıştır. Çin'in aşı diplomasisi ağının küreselliğine dair örnekler bu olguyu ortaya koymaktadır.

Evvla Çin, Faz 3 denemeleri için çeşitli ülkelerle iş birliği yaparak hem aşılarnın yaygınlaşmasını sağlamaya çalışmış hem de güvenilirlik anlamında kullandığı aşı teknolojisini ön plana çıkartmaya çalışarak aşılarnın etkinliğini çok uluslu olacak şekilde test etme imkânı elde etmiştir (Cohen, 2020, s. 1264). Şekil 1'de (Cohen, 2020, s. 1264) görüldüğü gibi Çin, aşılarnın denemeleri için Güney Amerika'dan, Afrika, Avrupa ve Güneydoğu Asya'ya kadar 14 ülkeyle iş birliği yaparak, hem aşı girişimlerinin ilk solugunu başlatmış ve hem de küresel etki doğuracak bir strateji izlemiştir (Cohen, 2020, s. 1264). Bu da Çin'in aşı diplomasisinin ilk aşama çalışmalarına örnek olarak gösterilmektedir (Cohen, 2020, s. 1266).

Vaccine road trip

With few COVID-19 cases at home, Chinese vaccinemakers have had to test the worth of their candidates abroad. Four are in efficacy trials in 14 countries.

Şekil 1. Çin Aşılarnın Faz 3 Denemeleri İçin Gittiği Ülkeler

Akabinde Zimbabwe’de başlayan aşılama (AllAfrica, 15 Şubat 2021) ve aynı tarihlerde Karadağ’a aşı bağı ve Batı Afrika’da ilk Çin aşısı teslimatının yapıldığı Senegal ve Sinovac’ı aşılama programının öncelikli aşısı olarak kabul eden Brezilya (Hibya Haber Ajansı, 19 Şubat 2021), Çin’in aşı diplomasisinin başlangıçtaki bazı durakları olmuştur. Yine Brezilya’ya Sinofarm tarafından Aralık 2020’de ve AstraZeneca tarafından Ocak 2021’de gönderilen 50.000 doz aşının ardından Sinofarm, Çin tarafından bağışlanan 300.000 dozluk bir sevkiyatı daha gerçekleştirmiş ve iki ülke liderleri “karşılıklı destek” çağrısında bulunmuştur (ABC News, 23 Şubat 2021). Çin, Belarus’a da aşı yardımında bulunmuş ve karşılığında havaalanındaki devir teslim töreninde konuşma yapan Belarus Sağlık Bakanı Dmitry Pinevich, Çin’e şükranlarını iletmiştir (Xinhua, 21 Şubat 2021). Ayrıca iki Devlet Başkanının telefon görüşmesi akabinde, sağlanan aşı jestinin, ‘Belarus ile Çin arasındaki kapsamlı stratejik ortaklığın zorlukların testine dayanabileceğini bir kez daha kanıtladığını’ ifade etmiştir (Xinhua, 21 Şubat 2021). Buna karşılık, Çin’in Belarus Büyükelçisi Xie Xiaoyong, ilişkilerinin yüksek seviyesinin somut bir uygulaması olduğunu vurgulayarak, ‘Çin hükümetinin ve Çin halkının, hükümete ve Belarus halkına karşı dostane duygularını ifade etmek için bu yardımı sunduğunu’ (Xinhua, 21 Şubat 2021) söylemiştir.

Aynı diplomatik kazanım, Zimbabwe ile batı ambargolarından sonra kurulan yakın ilişkinin daha da pekişmesi ve Zimbabwe Başkan Yardımcısı’nın yaptığı konuşmada ‘uzun dostluk ve dayanışma bağı’ vurgulamasında da görülebilir (Bloomberg, 15 Şubat 2021). Çin’in Zimbabwe Büyükelçisi Guo Shaochun ise buna mukabil, bağış yapılan 58 ülkeden biri olduğunu vurguladığı Zimbabwe için ‘kardeşlik’ vurgusu yapmıştır (Bloomberg, 15 Şubat 2021). Aynı şekilde Zimbabwe Cumhurbaşkanı Emmerson Mnangagwa, Çin ile uzun zamandır süregelen ilişkilerin kanıtı olarak gördüğü bu yardım için minnettarlıklarını ifade etmiştir (Xinhua, 13 Şubat 2021).

ABD’nin yakın coğrafyası olan Güney Amerika’da da aşı ile ilgili önemli girişimlere imza atan Çin, Şili’de oldukça önemli bir aşı diplomasisi zaferi elde ederek, Şili Cumhurbaşkanı Sebastián Piñera’nın övgü dolu sözleriyle taltif edilmiştir (The Diplomat, 3 Mart 2021). Biontech aşılarının söz verildiği miktarda gelmemesi ve bu gibi aşılarda ultra soğuk depolama ihtiyacına nazaran standart buzdolaplarında saklanabilen Çin aşılarının hibesi, Şili gibi ülkelerde oldukça olumlu karşılanmış ve cazip bulunmuştur (The Diplomat, 3 Mart 2021). Filipinler’e bağışlanan 600.000 aşı sonrası, Güney Çin Denizi konusundaki diplomasi dostça değişmesi beklentisinin üstü kapalı bir şekilde gündeme gelmesi de, aşı konusunda Çin’in beklediği kazanımlara bir diğer örnektir (The Diplomat, 3 Mart 2021).

Nepal’de, Hindistan tarafından satılan 1 milyon doz aşidan sonra, COVAX⁵’tan 348.000 dozu Mart ayında alarak aşılama çalışmaları başlamış ancak Hindistan tarafından söz verilen ikinci parti 1 milyon doz gelmediği için çalışmalar yarıda kalmıştır (International Business Times, 30 Mart 2021). Akabinde devreye giren Çin, Çin Büyükelçisi Hou Yanqi’nin ‘Çin-Nepal dostluğuna verdiğimiz önemi gösteriyor’ diye ifade ettiği 800.000 doz Çin Sinopharm aşısı desteği ile aşılama sürecinin devam etmesi için Nepal’e destek vermiştir (International Business Times, 30 Mart 2021).

Çin Nisan 2021’de, aşılama çalışmalarına Şubat ayında AstraZeneca aşısı ile başlayan ve halihazırda 2 milyon doz Sinovac aşısı satın alan, ABD’nin yanı başındaki El Salvador’a da 150.000 doz aşı bağışlayacağını bildirmiştir (Reuters, 5 Nisan 2021). Avrupa’da da aktif bir şekilde aşı girişimlerine devam eden Çin, Mart 2021’de Sinovac’ı onaylayan Ukrayna ile 5 milyon doz aşı için anlaşma sağlamıştır (Reuters, 9 Mart 2021). Çin,

⁵ COVAX Küresel bir aktör olarak, örneğin Afrika ülkeleri gibi düşük ve orta gelirli ülkelere Covid-19 aşısı sağlamak için BM bünyesinde kurulan bir küresel yönetim organıdır.

ABD'nin aşı bağışlayacağını ilan ettiği El Salvador'a, birkaç saat sonra 1,5 milyon doz Sinovac aşısı bağışlanacağını duyurmuş ve El Salvador Cumhurbaşkanı Nayib Bukele, mesaja bir Çin bayrağı ve El Salvador bayrağı ekleyerek, Çin Büyükelçiliğinin duyurusunu retweetlemiştir (South China Morning Post, 3 Temmuz 2021).

ASEAN Genel Sekreteri Dato Lim Jock Hoi tarafından, Çin'in Güneydoğu Asya ülkelerine yönelik yardımlarına dair yapılan açıklamada, sağlık yardımlarının etkisini görebiliriz (ASEAN, 21 Nisan 2020). Aynı doğrultuda Çin, İran ile ilişkilerindeki jeopolitik hamlelerinden biri olarak yorumlanabilecek bir çağrıyla ve küresel sorumlu ülke imajıyla uyumlu olarak, İran'a karşı yaptırımların kalkmamasının insani yardım faaliyetlerini aksatacağını belirtmiştir (Economic Times, 16 Mart 2020).

Pandemiyle ortaya çıkan, Avrupa'da süregiden jeopolitik savaşta, pandeminin erken aşamasında ABD Avrupalılara seyahat yasağı getirmiştir (Gauttam, Kaur ve Singh, 2020, s. 325). Buna karşın Çin, sorumlu küresel güç rolüne uygun olarak görülebilecek şekilde gerek devlet düzeyinde gerekse küresel şirketleri olan Alibaba ve Huawei gibi şirketleri düzeyinde Avrupa'ya cömertçe tıbbi yardımlarda bulunmuş ve bölge ülkelerinden oldukça takdir toplamıştır (Gauttam, Kaur ve Singh, 2020, s. 325). Hatta bazı yazarlara göre Çin, bu yardımlarla Avrupa'nın yarısının 'kalbini kazanmıştır' (The Diplomat, 25 Mart 2020). Tüm bu yardım kasırgasının pandeminin başrol oyuncusu olan Çin'in, Holsti'nin "geliştirici" (Holsti, 1970, s. 266) rolü ile diplomasi stratejisini inşa ettiği görülmektedir. Bir taraftan az gelişmiş ülkeleri "geliştirme rolü" oynarken, diğer taraftan gelişmiş ülkelere zor zamanda yetişen "sadık bir müttefik" olduğunu göstermeye çalışmıştır. Diğer bir yönüyle de 'geleneksel olmayan güvenlik sorunu' hüviyetindeki Covid-19'a (Chakrabarti ve Saha, 2021, s. 124) karşı diğer ülkeleri "koruyucu" (Holsti, 1970, s. 270) rolüyle hareket etmiştir.

Geliştirici rolündeki kararlılığı, Pekin'in 'Sağlık İpek Yolu' olarak tabir ettiği ve üretiminden dağıtımın her adımına kadar titizlikle yürüttüğü sürecin aksamaması için Etiyopya'nın başkentine içinde futbol sahası büyüklüğünde bir dondurucu olan tedarik ağı merkezi kuruluşunda da görülmektedir (The Wall Street Journal, 21 Şubat 2021). Bu rol bir görüşe göre Çin'e, 'küresel halk sağlığının koruyucusu olarak hareket etme kapasitesine sahip bir ulus olarak görülmenin prestiji' olarak geri dönmektedir (The Wall Street Journal, 21 Şubat 2021).

Çin geliştirici rolüne o kadar bağlı hareket etmiştir ki, 9 Şubat 2021 tarihi itibarıyla ülke içinde 40 milyon kadar aşı yapılmasına karşın, 46 milyon doz aşı ihraç etmiş ve diğer yüksek gelirli ülkeler gibi aşı milliyetçiliği yapmadığı için aşı ulaştırdığı ülkelerde takdirle karşılanmıştır (Dünya, 15 Şubat 2021). Çin'in bu stratejisi ve küresel yönetim kurumlarındaki etkisi, Hong Kong gibi çeşitli konularda Çin'i destekleyen ülke sayısındaki artışlarda görülmektedir (Gauttam, Kaur ve Singh, 2020, s. 331). Çin, bazı ülkelerde olumsuz algılsa bile, siyasal sistemdeki istikrar dolayısıyla ABD'ye nazaran daha öngörülebilir bulunduğu ve büyük ekonomik gücü sebebiyle ekonomik olarak ayrılmak istenmeyen bir ülke pozisyonuna gelişi, Çin'in Covid-19 sonrası dünya düzeninde küresel bir lider olarak konumlanmasını kolaylaştırdığı yapılan yorumlar arasındadır (Gauttam, Kaur ve Singh, 2020, s. 331). Bu olgu aslında Çin'in tüm oynadığı roller ve diplomasi stratejilerinin arkasında bulunan Holsti'nin "iç kalkınma" rolüne işaret etmektedir. Ancak burada Holsti'nin tanımına ilaveten (Holsti, 1970, s. 269), Çin bu rolü bütün diğer rollerin de amacı olarak bir rol model sunmak için kullanmaktadır. Yani aslında Çin, oynadığı bu rolle batı tipi liberal demokrasi harici bir sistemin başarısını vurgulamak ve alternatif olarak küresel liderliğe soyunduğunu göstermek amacını gütmektedir. Bu konuya ilerleyen bölümlerde tekrar değinilecektir.

Çin, virüsün pandemi halini aldığı ilk zamanlarda dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi Avrupa'da da ilk hareket eden ülke olmuş ve pek çok yardımlarda bulunmuş ve bunun karşılığında ilgili ülkelere geç de olsa gelen AB yardımlarına rağmen övülen ülke Çin olmuştur (Verma, 2020, s. 207). Çin, ilk zamanlarda 'maske diplomasisi' olarak ifade edilen bu yardımlarla ve AB'nin yardımlar konusunda yavaş davranmasıyla önemli

dostlukları pekiştirmiştir (Foreign Policy, 8 Nisan 2020). Buradan da görüldüğü üzere Çin, küresel aktör sayılabilecek bölgesel entegrasyonları dahi aşarak küresel ölçekte etki doğuracak hamleler yapmış ve belki de ilk aşamadan itibaren bilinçli olarak, ABD'nin aksine 'önce dünya' diyerek dünya liderliğine oynadığının sinyallerini vermiştir. Ayrıca ABD ve AB ise, hegemon olarak görüldükleri muhtaç ülkelere gecikmiş yardımlarını ulaştırsalar bile bu, kendilerinden beklenen büyüklüğün oldukça altında kalmıştır (Gauttam, Kaur ve Singh, 2020, s. 327).

Tam bu noktada, Çin tarafında tüm bunlar olurken batı dünyasının bu konuda eylemleri hegemonya koltuğunun nasıl boş kaldığının izahı gibidir. Covid-19 aşılarının dünya çapında eşit dağılımını engelleyen ve ülkelerin iç ihtiyaçlarına öncelik vermesini ifade eden 'aşı milliyetçiliği', virüsün herhangi bir ülkede endemik kalması halinde, bütün dünya için tehdit oluşturmaya devam edeceği gerçeğinin göz ardı edilmesine sebep olmuştur (The Atlantic, 8 Aralık 2020). Dünya çapında aşı alımını izleyen Duke Global Health Innovation Center'ın bildirdiği verilere göre, yüksek ve orta gelirli ülkeler, "ileri piyasa taahhütleri" olarak bilinen ikili anlaşmalarla 5 milyar dozluk aşı siparişi vermiş ve ABD, Avrupa Birliği, İngiltere ve Kanada nüfuslarının iki ile altı katı kadar doz için anlaşma yapmıştır (The Atlantic, 8 Aralık 2020). Bu da aslında, bu ülkeler hızla aşılınmayı tamamlasalar dahi, üretimin talebi karşılayamaması durumundan dolayı pandeminin uzun yıllara yayılmasının önünü açan bir ortam oluşturmuştur. 2009'daki domuz gribi aşılarının istiflenmesi veya koronavirüs pandemisinde yüz maskeleri, ventilatörler ve diğer temel kaynaklara ihracat yasakları gibi kısıtlamalarla dönülen milliyetçi güdülerin, örneğin iklim gibi diğer küresel konularla ilgili iş birliği için de umutlu olunmasının önünde engel olduğu yorumları yapılmıştır (The Atlantic, 8 Aralık 2020).

2020'nin sonunda aşılama oranlarına bakıldığında, küresel eşitsizliğin yerini ekonomik hiyerarşiye bıraktığı gözlemlenebilir. Kıtalar bazında bakıldığında, Kuzey Amerika, nüfusunun yüzde 39'una, Avrupa yüzde 23'üne, Güney Amerika yüzde 14'üne, Asya yüzde 8,6'sına, Okyanusya yüzde 3,7'sine ve Afrika'ya yüzde 1'in biraz üzerinde aşılama oranıyla bu çarpıcı gerçeği gözler önüne sermektedir (World Socialist Web Site, 20 Nisan 2021). Bu veriler ışığında, sadece Çin'in tek başına Afrika gibi yerlerde aşı talebini karşılamak için çalıştığı belirtilen bir analizde, ABD'nin Çin'e yetişmek için altı ya da dokuz ayının kaldığı vurgulanmış ve bu gibi gelişmelerin aşılarda büyük güç mücadelelerinde silah olarak kullanılma stratejilerini doğurduğu iddia edilmiştir (World Socialist Web Site, 20 Nisan 2021).

Aynı analizde, dünya çapında satın alınan 7,8 milyar dozun 5,4 milyarını alan zengin ülkelerin ortaya çıkardığı boşluğu doldurmak için kendini konumlandıran Çin'in aşı girişimlerini, ABD kurumsal burjuva medyasının karartmak için özenle çalıştığına dikkat çekilmekte ve kullanılan dilin utanmaz milliyetçilik ve Çin karşıtı provokasyonlar içerdiği belirtilmektedir (World Socialist Web Site, 20 Nisan 2021). Değindiği üzere ABD, kendi halkını önceleyen aşı politikası oluşturmuş ve diğer yoksul ülkelerle ilgili pasif bir tutum sergilemiştir. Buna ilaveten, Biden yönetiminin kritik hammaddelerin ihracatına getirdiği kısıtlamayla etkilenen diğer ülkelerin aşı üretme kabiliyetleri ve ABD dışındaki az sayıda ülkenin aşı üretme kapasiteleri yeterli olduğundan, birçok Latin Amerika ülkesinin aşılama kampanyalarına başlamak için Çin ve Rusya'dan gelecek tedarige güvendiği aktarılan bir diğer önemli husus olmuştur (World Socialist Web Site, 20 Nisan 2021).

DSÖ'ye geri dönen ve sağlık alanında küresel yönetişimi destekleyeceğini ifade ederek aşı konusunda iyimser bir tablo çizen Biden yönetimi, tüm bu gelişmelere rağmen, günde 1,5 milyon aşılama hedefini yayınlamıştır (The Atlantic, 4 Şubat 2020). Bu bağlamda, 200 milyon doz daha Pfizer-BioNTech ve Moderna aşılarının satın alınması gerekliliğini ve aşı tedarikini 1,2 milyar doza çıkararak kısa sürede iyimser tabloyu tersine çevirmiştir (The Atlantic, 4 Şubat 2020). Biden'ın aşılarda eşit dağılımını önemsemiyormuş gibi davranması, "önce Amerika" yaklaşımını seçen selefi Trump gibi çok taraflı girişimlere destek vermek yerine, yerel aşılama çalışmalarına odaklanmayı beraberinde getirmiştir (The Atlantic, 4 Şubat 2020). Diğer tarafta örneğin Afrika'da, aşı dağıtımını eşitsizliğinin çok ciddi boyutlara ulaştığı ve bunun da olası başka varyantlar dahil pek çok kabus senaryolarına yol açabileceği ifade edilmiştir (DW, 21 Ağustos 2021).

Buna karşın, Çin'in sorumlu küresel bir güç imajı oluşturma çabalarının bir izdüşümü olarak görülebilecek bir gelişme, 2021 ortalarında düzenlenen G20 zirvesinde Çin Devlet Başkanı Xi Jinping'in konuşmasında karşımıza çıkmaktadır (South China Morning Post, 20 Mayıs 2021). Xi, Pekin'in Sağlık İpek Yolu konseptine uygun olarak aşılardan eşit şekilde finanse edilmesi gibi yollarla dünyada oluşan aşılama eşitsizliğinin ortadan kaldırılması gibi çağrılarda bulunmuştur (South China Morning Post, 20 Mayıs 2021). Ayrıca küresel salgınla mücadeleye destek vermeye devam edeceklerini belirten Xi, gelişmekte olan ülkelere gelecek 3 yıl içinde 3 milyar dolarlık yardım yapacaklarını sözlerine ekleyerek, ortak aşı üretimi ve aşılardan fikri mülkiyet haklarının kaldırılması gibi konuları desteklediklerini ifade etmiştir (Independent Türkçe, 22 Mayıs 2021).

Çin'in Avrupa'daki önemli başarılarına vurgu yapılan bir makalede, Çin'in aşı diplomasisini reddettiği ve aşılardan "küresel bir kamu yararı" olarak gördüğü (The Diplomat, 3 Mart 2021) ifade edilmektedir. Bu bakış açısıyla Çin, başta ABD olmak üzere diğer gelişmiş Batı ülkelerini, sadece kendi vatandaşlarını önceliklediği için, 'aşılardan bencil kitlesel istiflenmesi' şeklinde eleştirmiştir (The Guardian, 27 Mart 2021). Sydney Teknoloji Üniversitesi'ndeki Avustralya-Çin İlişkileri Enstitüsü Müdürü James Laurenceson, 'eğer Çin'in eylemlerini aşı diplomasisi olarak adlandıracaksak, Avustralya ve ABD de aşı diplomasisi yapmakta' olduğu ilkesinden hareketle, Çin'in, Avustralya ve ABD'nin yapmadığı, altyapı yatırımlarıyla da aynı bölgelerde ekonomik ve diplomatik etki doğurduğunu ifade etmektedir (The Guardian, 27 Mart 2021). Yani Laurenceson, batılı güçlerin altyapı ve sağlık gibi konularda yardım veya yatırım söz konusu olduğunda kendi ülkelerini önceliklemelerinden kaynaklı oluşan boşluğu Çin'in doldurduğunu ve bunun salt diplomatik çıkar olarak okunmaması özeleştirisinin yapılması gerektiğini ifade etmektedir (The Guardian, 27 Mart 2021).

Aynı zamanda Çin'in, 'kendisini geliştirmekte olan dünyanın lideri olarak gördüğünü' belirten Laurenceson, aşı diplomasisinin Çin tarafından, diğer ülkelere gerçek destek için de, diplomatik amaçlar için de kullanılıyor olabileceğini belirtmektedir (The Guardian, 27 Mart 2021). Çin, 2021 yılında en az 2,6 milyar doz aşı üretme hedefi koymuş ve dünyanın hemen her bölgesinden 45'ten fazla ülkeye yarım milyar aşı dozu sözü vermiştir (The Guardian, 27 Mart 2021). Konuyla ilgili oldukça kapsamlı ve çarpıcı bir analizde, Çin ve Rusya'nın batıyla uzun süredir rekabet ettiği bölgeler başta olmak üzere, aşı diplomasisi yoluyla yarışı kazanmalarının ötesinde, yakın zamana kadar büyük sağlık felaketleri için adres ülke gösterilen ABD'nin henüz (o sıralar) oyunda bile olmadığı vurgulanmıştır (NBC News, 2 Nisan 2021).

Görüldüğü üzere Çin, söz konusu rolleri icra edebilmek için gerekli altyapısını geliştirmiş ve pandemi dönemi boyunca diplomaside başrol oyuncusu olarak sahnedeki yerini almıştır. Bunu mümkün kılan durum, batının bu yeni geleneksel olmayan güvenlik sorunu tipine karşı hazırlıksız yakalanmasının yarattığı panikle aşı milliyetçiliği de dahil olmak üzere küresel sorumluluktan uzak hareket etmesi olmuştur. Bu ampirik ve analitik değerlendirmeden sonra Çin'in uluslararası siyasette oynadığı rolün sistem dönüştürücü ve hegemon olma potansiyeli incelenecektir.

Pandemi ile Boş Kalan Küresel Liderlik Koltuğu ve Çin'in Konumu

Çalışma, bundan sonraki bölümlerde Çin'in, Holsti'nin kategorizasyonu ile sistem dönüşümü sağlama potansiyeli üzerinden "devrimci lider" rol tipolojisi tartışmalarına değinecektir. Ampirik verilerin alt katmanına inerek olayların arka planındaki anlamları ve olası dönüşümlerin nasıl yorumlandığına dair veriler ve görüşler ortaya konulmaya çalışılacaktır. Çin'in pandemi döneminde uluslararası siyasette oynadığı rollerin arka planı ve nihai rol tipolojisi anlaşılmasına çalışılacaktır.

Bu bağlamda, Eski ABD Siyasi İşler Müsteşarı Thomas Shannon, Trump ile başlayan ve Biden ile şu an için devam eden, ülkelerin savunmasız duruma düştüğü bir ortamda ABD'nin kendini düşünerek geri çekilmesinin dünya tarafından güvenilir bir ortak olmadığı fark edilmesine ve bunun ABD için tehlikeli olacağına işaret etmiştir (NBC News, 2 Nisan 2021). Pandeminin, uzun süredir gerçekleşmekte olan Küresel dünya düzeninin parçalanması sürecini hızlandırdığını aktaran bir analiz, salgını hızlı bastıran ve seçmen hoşnutsuzluğu ile uğraşmak zorunda olmadığı tek parti iktidarına sahip olan Çin karşısında, ABD'nin oyunu kaybettiği düşünceleri ile son bulmaktadır (NBC News, 2 Nisan 2021).

Eski ABD Başkanı Donald Trump'ın, bir demecinde söylediği 'gelecek küreselcilere ait değil, gelecek vatansızlara ait' ifadesiyle özdeşleşen 'önce Amerika' tezinin, Biden tarafından da gerek aşular için gerek Afganistan için aynı şekilde yürürlükte olduğu tartışılmaktadır (The Guardian, 21 Ağustos 2021). Biden'ın 'ABD'nin temiz enerji otomobilleri ve kamyonları konusundaki liderliğini güçlendirme konusundaki açıklamalarında' 36 kez Amerika demesi, altyapı yatırımlarından teknolojiye kadar Amerika demeye devam etmesi (The Guardian, 21 Ağustos 2021), düne kadar küreselleşmenin öncü ülkesi ve kendini uluslararası sorunların çözüm merkezi olarak sunan ABD imajını ortadan kaldırmaya devam etmektedir. Aslında dikkatli bakılırsa, küresel güç mücadelesi konularında ABD-Çin rekabetinin tüm bu konuların odak noktası olduğunu görebiliriz. ABD, Çin ile rekabet edebilmek için içe kapanırken, uluslararası imajı darbe almaya devam etmekte ve bu da aslında belki Çin'in küreselleşme anlamında elini güçlendirmektedir. Afganistan ve aşı politikalarının 'aşırı milliyetçilik' olarak tanımlanabileceğini belirten görüşler (The Guardian, 21 Ağustos 2021), milliyetçi olmakla itham edilen Çin açısından uluslararası imajın tersine dönebileceğine işaret etmektedir.

Bir düzen içindeki hegemonyadan beklenen, kriz zamanlarında sorumlu davranarak, devletleri kolektif eylemlere yönlendirerek sorunları çözme adına örgütleyebilmesidir (Norrlöf, 2020, s. 1290). Ancak ABD'nin sağlık ve sosyal güvenlik harcamalarından ziyade savunma harcamalarına muazzam kaynak ayırmasının etkilerinin, hayati şekilde ortaya çıkmasıyla küreselleşmenin kazananları ve kaybedenleri bağlamında ABD hegemonyasını iç kamuoyunda da yıpratın bir süreci tetiklemiştir (Norrlöf, 2020, s. 1291). 21 Ocak'ta, Seattle'da resmî olarak rapor edilen ilk vakanın ardından gelişen süreçte, geç tepki verme ve dönemin iktidarının hegemon gibi davranmak yerine, DSÖ'den tamamen çekilme girişimleri gibi gelişmeler de uluslararası arenada ABD'nin konumunu yıpratın ve sorgulatan durumlara yol açmıştır (Norrlöf, 2020, s. 1291). Pandemi sebebiyle artın işsizlik oranları, işsizlik maaşı başvuruları ve bundan kaynaklı mortgage ödemelerindeki temerrütler ABD için bir başka iç zorluk olarak ortaya çıkmıştır (Şahin, Taşçı ve Yan, 2020). 2018 verilerine göre, 28 milyondan fazla Amerikalı'nın sağlık sigortası olmadığı bir durumda (Barnett, Berchick ve Hood, 2019) pandemiyle mücadelede ABD'nin hegemonik temellerinin iç kamuoyu nezdinde de sarsılması olağan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yine aynı minvalde, pandemiye karşı yetersiz Amerikan tepkisinin ortaya çıkışına dair bir görüşe göre, söz konusu tepki uzun zamandır süregelen, Amerika'ya karşı tehditlere dair üretilen teoriler ve akademisyenlerin varsayımlarının pandemiye görmezden gelmesi kaynaklıdır (Dombrowski ve Reich, 2020, s. 1258). Bu durum, üst düzey ulusal güvenlik görevlilerinin bütçelerinde ve örgütsel önceliklerinde salgın tehdidini vurgulamamaları ve şirket yöneticilerinin küresel kâr peşinde koşmadaki akılcı davranışları gibi nedenlere dayanmaktadır (Dombrowski ve Reich, 2020, s. 1258). Doğal ve antropojenik tehditlerin muazzam ulusal güvenlik zorlukları oluşturduğu bir dünyaya hazır olmayan ABD siyaset bilimi çevreleri, savunma bürokrasisi ve sistemi kirleten özel şirketler sebebiyle, pandemiyle başlayan süreçte 'güvenlik sağlayıcılığından' 'küresel sağlık güvenliği tüketiciliğine' dönüşen ABD'nin liderliği hem içeride hem dışarıda sorgulanmaktadır (Dombrowski ve Reich, 2020, s. 1260).

Bahsedildiği üzere ABD, akademi bünyesinde olası bir salgın hastalığın statüko açısından derin etkileri olacağı uyarılarını gözardı etmiş (Draine, Johnson, Levy ve Sumrall, 2011, s. 93) ve ulusal güvenlik stratejilerinde bu konuya ağırlık vermemiştir. Ulusal güvenlikte bu konunun Trump ile başlamadığı konusunda çarpıcı bir analiz bulunmaktadır. Konuyu Reagan döneminden itibaren analiz eden çalışmaya göre, Reagan, baba Bush ve oğul Bush dönemlerinde ihmal edilen ve geri plana atılan pandemi öncelikli güvenlik yaklaşımlarına Clinton ve özellikle Obama tarafından daha kapsamlı, yapıcı ve çözüm odaklı yaklaşılmasının akabinde Trump yönetiminde yapılan yanlışlar ABD'ye son darbeyi vurmuştur (Dombrowski ve Reich, 2020, s. 1267-1273). ABD'yi küresel sağlık güvenliği tüketicisi haline getiren pandemide rakibi Çin ise, Avrupa'dan Afrika'ya kadar hemen hemen dünyanın her yerinde finansman, ilaç ve tıbbi malzeme tedarikçisi ve dolayısıyla lideri olmuş ve bu durum uzun vadede ABD için ciddi sorunlar doğurmuştur (Dombrowski ve Reich, 2020, s. 1277).

'Önce Amerika' teziyle büyük stratejisini çizen bir yönetimin, iç hedeflerini gerçekleştirmeye çalışırken aynı zamanda küresel mücadeleye liderlik edecek kaynakları toplayamayacağına dair görüşler dile getirilmektedir (Gordon, 2020). Trump, iç kamuoyunu geleneksel Amerikan politika söylemi olan 'savaş zamanı' çağrılılarıyla motive etmeye ve pandemiyle mücadeleye çağırmıştır (CNN, 24 Mart 2020). Aslında bu söylemin arkasında, diğer ülkelere göre oldukça başarısız başlayan ve öyle devam eden ve çok fazla vaka ve can kaybına neden olan pandemiyle mücadelenin rakamlarının neden olduğu toplumsal tepkiyi dizginleme olduğu söylenebilir (Newsweek, 15 Nisan 2020). Bu arada, ABD'nin olası iyileştirici bir ilaç olduğu belirtilen Remdesivir'in tüm küresel stoğunu satın aldığına dair çıkan haberler de küresel liderlik konusunda oluşan boşluğun en açık görüntülerinden biri olarak yorumlanmıştır (The Guardian, 30 Haziran 2020).

Reich ve Dombrowski'nin de belirttiği gibi, 'Covid-19 hem doğal hem de ekonomik bir tehdittir' (Dombrowski ve Reich, 2020, s. 1261). Yani pandemi, sadece insan ölümleri noktasında değil, makro ölçekte sosyoekonomik ve psikolojik şoklara da neden olmuştur. Bu bağlamda, ABD tarafından uzun süredir savunulan küreselleşmenin erdemleri, ABD açısından geri tepmiş, küresel tedarik zinciri ve pazar entegrasyonu Amerika'nın küresel krizlere hızlı ve etkin bir şekilde yanıt verememesini ortaya çıkarmıştır (Dombrowski ve Reich, 2020, s. 1264-1265). Ve bir anda pandemiyle alt üst olan tedarik zincirindeki, basit ancak hayati sağlık malzemeleri konusunda sorun yaşayan ABD, pandemiyi yönetmede oldukça büyük açıklar ve insani kayıplar vermiştir (Dombrowski ve Reich, 2020, s. 1264-1265).

Nye'in yumuşak güç göstergelerinden biri olarak ifade ettiği 'politika yeterliliği' zafiyeti olarak yorumlanabilecek şekilde, Temmuz 2020 itibarıyla dünya nüfusunun yüzde 4'üne sahip olan Amerika Birleşik Devletleri'nin, dünya çapında Covid-19 enfeksiyonlarının ve ölümlerinin dörtte birinden fazlasına sahip olması bu anlamda küresel liderliği aşındıran bir diğer unsur olarak yorumlanmıştır (Drezner, 2020b, s. 26). Bu durumda, Çin tedarik ve koordinasyon sunarken, ABD'nin içinde bulunduğu zafiyetleri ve yönetim eksikliğini gören uluslararası ortakların doğal bir şekilde Çin liderliğinin güçlendiği algısına yönecekleri iddiaları ortaya atılmıştır (War on the Rocks, 24 Mart 2020).

Konuyu bir nevi sistem dönüşümü ve hegemonya değişimi olarak yorumlamayan görüşler de mevcuttur. Örneğin, ABD'nin '2007-2008 mali krizi sırasında parasal liderliğini aşan bir ölçekte' parasal liderliğini devam ettirdiğini belirten Norrlöf, karar alıcıların takas anlaşmalarını genişletme ve oranları agresif bir şekilde düşürme yoluyla bu konuda hegemon gibi davranmaya devam ettiğini belirtmiştir (Norrlöf, 2020, s. 1301). Ve ülkenin mali dayanağını yitirmeden tamamen hegemonluktan çıktığını söylemenin erken olacağını iddia etmektedir (Norrlöf, 2020, s. 1301). Burada elbette, iç ekonomik dengeleri de hesaba katmak gereklidir ve söz konusu mali hegemonik girişimleri temelden sarsabileceği akılda tutulmalıdır. Drezner'e göre de, ABD 'devlet gücünün kilit bir ölçüsü olarak sınırsız bir biçimde harcama kapasitesine sahip olmasıyla eşsiz bir süper güç

olmaya' (Drezner, 2020b, s. 27) devam etmektedir. Pandemi boyunca, ABD'nin parasal liderlikle sınırlı kaldığını savunan Norrlöf, diğer alanlarda liderlik edemeyen ABD'nin hegemonyasının aşındığını ancak bu hegemonyaya liberal bir alternatif çıkmadığı gibi, Çin ve Rusya'nın da pandeminin birincil bölgeleri olmasından ötürü alternatif sayılamayacağını ve zayıflasa bile kesin bir muadili olmamasından dolayı hegemonun değişmesinin zor olduğunu iddia etmektedir (Norrlöf, 2020, s. 1282). Buraya kadar Çin'in sadece kendi diplomasisiyle değil ancak rakibinin liderlikten uzaklaşmasıyla oluşan hegemonya boşluğunun arka planı aktarılmıştır.

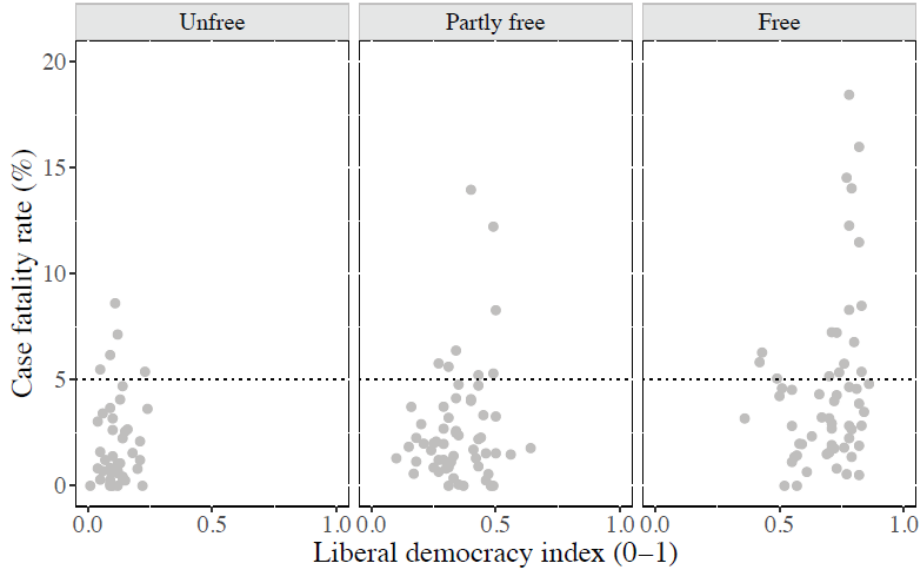
Pandemiye Liderlik Eden Çin ve Küresel Liderlik Tartışmaları

Buradan sonrasında ise, Çin'in "devrimci lider" rol tipolojisi bağlamında konumu tespit edilmeye çalışılacaktır. Daha önce de bahsettiğimiz gibi, COVAX küresel bir aktör olarak, örneğin Afrika ülkeleri gibi düşük ve orta gelirli ülkelere Covid-19 aşısı sağlamak için BM bünyesinde kurulan bir yönetim organıdır (Xinhua, 4 Mart 2021). Ülkeler bu yönetim organına yaptıkları bağışlarla, diğer ihtiyaç sahibi ülkelere yardımlar yapmaktadırlar. Gerek bu kurum aracılığıyla ve gerekse ikili ilişkilerle yapılan aşı ve pandemi yardımları devletlerin 'sağlık diplomasisi' politikalarını oluşturmaktadır. Pandemi ile birlikte, Çin'in 'uluslararası sorumlu bir ülke' ve ABD ile rekabet eden 'lider ülke' imajı çizen bazı adımlar attığı görülmektedir. Bu durumu doğrulayan bir olgu, Biden'in 2021'deki G7 zirvesi sonrası Çin'i en ciddi rakip olarak görmesi ve pandemi, iklim gibi uluslararası meselelerde ortak hareket etme çağrısında görülebilir (Reuters, 19 Şubat 2021). Ortak hareket etme çağrısı bir anlamda, ortak rekabete işaret ediyor şeklinde yorumlanabilir. Bu bağlama ve imaj çalışmasına uygun olarak Çin, aşı konusunda zengin ülkelere hitap ederek, bu ülkelerin aşı stoklamasının durdurulması çağrısı yapmış ve fakir ülkeler için yetersiz tedarige yol açtığı yönünde eleştirilerini dile getirerek, Dünya Sağlık Örgütü'nün aşuya adil erişim sağlamayı amaçlayan COVAX tesisine (World Economic Forum, 22 Eylül 2021) 10 milyon doz Covid-19 aşısı göndermiştir (South China Morning Post, 18 Şubat 2021). Bu bağlamda, Economist Intelligence Unit'in küresel tahmin direktörü Agathe Demarais, Rusya'nın ve özellikle Çin'in, Batılı güçlerin çekildiği gelişmekte olan ülkelere aşı sağlayarak, ortaya çıkan siyasi boşluğu kendi lehine döndürmeyi amaçladığını ve küresel konumlarını güçlendirmeye çalıştıklarını iddia etmiştir (CNBC, 17 Şubat 2021).

Pandeminin ve aşı diplomasisinin küresel güç dengelerini nasıl değiştirdiğini ve toplumların algılarında nasıl kırılmalar meydana getirdiğini göstermesi bakımından çarpıcı bir ifade biçimi karşımıza çıkmaktadır; 'Demokrasiler aşıları kendileri için saklarlar' (The Atlantic, 27 Mart 2021). COVAX'a aşı göndermekten ziyade, nakdi yardım yapmayı tercih eden "demokrasilerin" aksine, aşı bağışını önemli ölçüde arttıran ülkelerin çoğu otokratik veya antidemokratik olarak ifade edilen ülkelere olmaktadır (The Atlantic, 27 Mart 2021). Batı'nın aşı milliyetçiliği olarak kamuoyunun zihinlerine yerleşen bu durum, alt ve orta gelirli ülkeler nezdinde büyük bir boşluk yaratmış ve ABD'nin eski Nijerya Büyükelçisi John Campbell'a göre, 'Rusya ve Çin'in ileriye dönük modeller olarak biraz daha cazip hale geldiği' bir süreci hızlandırmıştır (NBC News, 2 Nisan 2021). Bir analizde Çin'in, pandemiyle sarsılan dünya ekonomisinde büyük bir büyüme kaydederek yoluna devam eden tek büyük küresel ekonomi olduğu vurgulanmaktadır (The Sun, 13 Şubat 2021).

Bu tartışmalara ışık tutan bazı veriler, Şekil-2'de (Norrlöf, 2020, s. 1286) görüldüğü üzere, 'özgür', 'kısmen özgür' ve 'özgür olmayan' ülkelerde 2020 boyunca gerçekleşen ölüm oranlarının grafiğinde görülmektedir. Ülkelerin özgürlük durumları için kullanılan veri Freedom House'un kriterleri eşliğinde ve örneğin liberal demokrasilerin vatandaşlarının siyasi haklarını, mülkiyet haklarını ve medeni haklarını koruduğu gibi kıstaslar ile belirlenmiştir (Freedom House, 2020). Buna göre, ülkeler tarafından aktarılan ölüm sayıları bilgisi ışığında 'özgür olmayan' diye etiketlenen ülkelerde ölüm oranları özgürlük düştükçe %5'in altında yoğunlaşırken, 'kısmen özgür' olan ülkelerde %5'in altı ve az da olsa %5 civarlarında yoğunlaşmaktadır (Norrlöf, 2020, s. 1282). Ve 'özgür' ülkelerdeyse oldukça dağınık bir oranda %5'e yakın ülke sayısı artmakta ve hatta %5'in

oldukça üstünde pek çok ülke bulunmaktadır (Norrlöf, 2020, s. 1282). Bu da, sıkı politika uygulama kabiliyeti arttıkça pandemiyle mücadelede başarının arttığı gibi bir yargıdan hareketle, otoriter rejimlerin liberal demokrasilere ve liberal demokrasilerin de ABD'ye göre daha iyi iş çıkardığı sonucunu gündeme getirmiştir.

Şekil 2. Özgürlük Derecelerine Göre Ülkelerin Covid-19 Kaynaklı Ölüm Oranları

Covid-19'u, tehdit, aciliyet ve belirsizlik olarak üç unsurun baskıladığı, finans, enerji, doğal afet gibi kriz literatürü oluşmuş bir olgu olarak işleyen görüşler de mevcuttur (Lipsy, 2020, s. 2). Bu konu, pandemi gibi durumlarda Anayasalarının 'kişisel hareketliliği gönüllü olarak kısıtlamak dışında hiçbir yasal yetki sağlamadığı' Japonya gibi ülkelere nazaran, insanların evlerine kilitlenebildiği Çin gibi ülkelerle kıyaslandığında 'krizin' yönetim başarısı ve ekonomik anlamda etkilerinin daha az olabilmesi açısından önemlidir (Lipsy, 2020, s. 17). Dünya genelinde, bazı ülkeler hariç pandemi kısıtlamalarının uygulanma metotları, otokratlığa doğru bir evrilmeye işaret etmektedir ki (Lipsy, 2020, s. 23), bu da Çin modeli devlet yapılanmasının bir nevi puan alması anlamına gelmektedir.

Virüsün ilk çıkışıyla imajı kötüleşen Çin için, salgının küresel bir pandemi olmasıyla oyun değişmiş ve otoriter yöntemleri sayesinde diğer ülkelere göre çok hızlı ve başarılı sonuçlar alması imajını tazelemesine neden olmuştur (Fallon ve Smith, 2020, s. 244). Ve gerek tıbbi uzmanlık, gerekse salgınla mücadele yöntemi aktarımı yoluyla dostluklar geliştirmesinin yolunu açan bir sürece evrilmiştir (Fallon ve Smith, 2020, s. 244). Çin, bir yandan dünyanın hemen her yerine pandemiyle mücadelede kullanılacak malzemeler gönderirken, diğer yandan evde pandemiye nasıl kısa sürede başarıyla bastırıldığını vurgulamıştır (Gill, 2020, s. 105).

Soğuk Savaş'tan sonra çeşitli küresel krizlerde dünya hegemonu olarak görülen ABD'nin aksine Çin, Covid-19 pandemisinde sadece ülke içinde kısa sürede başarılı olmakla kalmayıp, pandemide içe kapanan ve birbirine dahi kısıtlamalar getiren ABD ve AB gibi aktörler dahil, pek çok ülkeye yaptığı tıbbi yardımlarla hegemonya mücadelesinde büyük kazanımlar elde etmiştir (Gauttam, Kaur ve Singh, 2020, s. 320). Bu süreçte görülen şey, ABD ve Batı Avrupa'nın kendi içinde dahi pandemiyle baş etmekte yaşadıkları güçlük, onları yoksul ülkelere sağlık yardımından alıkoymuştur ve bu batı dünyası için büyük bir acizyet imajı doğururken, Çin'in yumuşak gücünü pekiştirmesine yardımcı bir süreç doğurmuştur (Gauttam, Kaur ve Singh, 2020, s. 321).

Çin'in, oluşturmak istediği uluslararası düzende, uluslararası liderlik boşluğu fırsatını kullanarak pandemiye çığır açan bir an olarak kullanma potansiyeline değinen bir makale, tıpkı Otuz Yıl Savaşları, 2. Dünya Savaşı ya da Sovyetlerin yıkılması gibi, pandeminin de uluslararası siyasette bir kırılma ve dönüşüm anını getirdiğine işaret etmektedir (Fallon ve Smith, 2020, s. 244). Çin'in, ABD ile yumuşak güç savaşını kazandığı algısının, özellikle Trump yönetimi ile Amerikan yumuşak gücünün azalması ve ABD'nin pandemiye iç ve küresel arenada verdiği kötü tepkiden kaynaklandığını ifade eden Gill, 'kazanımı, suçlama savaşının galibi değil, pandeminin yıkıcı etkilerine kimin ne kadar insani ve yapıcı tepki verdiğinin belirleyeceğini' ifade etmiştir (Gill, 2020, s. 108). Bu bağlamda, ABD'nin tutarlı bir uluslararası toparlanma stratejisi çizememesi halinde, dünyada pek çok ülke, ortaya çıkan sorunların çözümleri için yeni adres arayışına girecek ve bu da muhtemelen Çin olacaktır (Gill, 2020, s. 109).

Özellikle 2020 Şubat ayından itibaren, dünyanın en büyük tıbbi malzeme üreticisi olma avantajını kullanarak gerçekleştirdiği dağıtımlar 'maske diplomasisi' kavramı olarak yorumlanmıştır (Bown, 26 Mart 2020). Ve örneğin salgını çok ağır geçiren İtalya'nın 'dost batılı ülkelerden' ve AB'den beklediği yardımları alamaması (EURACTIV, 30 Mart 2020) ancak Çin'in doktor göndermekten, 31 ton sağlık malzemesi göndermeye kadar yaptığı 'dostluklar', pandeminin Çin'e nasıl bir küresel rol imkânı verdiğini ortaya koymuştur (Fallon ve Smith, 2020, s. 245-246). Çin için ifade edilen 'keskin güç' veya 'yumuşak olmayan bir güç' kavramlarının, Çin'in pandemi ile birlikte cömertliğini sergilemesi akabinde yerini 'kamu diplomasisi' olgusuna bıraktığını belirten bir çalışma, Çin'deki devlet dışı aktörlerin bu sürece katılmasıyla genel ulusal imajını iyileştirmek için kapsamlı bir potansiyeli ortaya koyduğunu belirtmektedir (Fallon ve Smith, 2020, s. 246).

Xi, 26 Mart 2020'de gerçekleşen G20 toplantısında bir anlamda pandemi vizyonlarını çizerken, aynı zamanda küresel hedef vizyonuna pencere açmıştır. Toplantıda, partinin ulusal stratejisinin bir izdüşümü niteliğinde "insanlık için ortak kader topluluğu" kavramını, Çin yönetim modeliyle uyumlulaştırmak suretiyle küresel bir lider olarak ortaya çıkma vizyonunu ortaya koymuştur (Dorman, 2020, s. 2). Bu girişimiyle Çin'in kendini, artık savunma yapan değil, pandemiyle mücadeledeki başarısını da kullanarak küresel halk sağlığı yönetişimini etkileme yeteneği olan büyük güç statüsünde konumlandığına dair yorumlar yapılmaktadır (Dorman, 2020, s. 2). Bu olgunun özellikle Jinping döneminde artarak devam ettiğine dair görüşler mevcuttur (Brady, 2015, s. 55). Çin, pandemi öncesi uluslararası toplumda bilinen müdahale etmeme politikasını (Short, 2018, s. 12), Xi Jinping'in ifadesiyle, "Çin, büyük ve sorumlu bir ülke olarak rolünü oynamaya devam edecek" (Jinping, Ekim 2017, s. 54) söylemine bırakmıştır.

Çin Dışişleri Bakanlığı resmî basın toplantılarında sürekli kullandığı, "insanlığın ortak geleceği" ifadesi ve sürekli tekrarlanan 'dostluk' söylemleri, Brzezinski tarafından, "yardım saldırısının aynı zamanda Çin'i Avrupa'nın yardımına gelen büyük güç olarak konumlandırmayı amaçlaması", Çin'in küresel etkinliğini vurgulamaktadır (Atlantic Council, 25 Mart 2020). ABD'nin virüs kökeni üzerinden başlattığı ve AB'nin çeşitli argümanlarla katıldığı karşı söylemle, Çin'in pandemiden kazanımlarının engellenmeye çalışıldığını belirten çalışmalar da mevcuttur (Fallon ve Smith, 2020, s. 249). Aynı çalışmada Çin'in her yerde kalpleri ve zihinleri kazanmadığı belirtilse de, ABD'nin devam eden eylemsizliği ve Çin'in yeni dostluklarıyla küresel liderlik konusunda yeni bir dönemi başlatmasının muhtemel olduğu iddia edilmektedir (Fallon ve Smith, 2020, s. 249).

Gill ve Schreer, Covid-19 propaganda saldırısı olarak ifade ettikleri şeyin, aslında ÇKP'nin kendisinin nasıl görüldüğünün şekillendirme hırslarının küçük ama yüksek profilli bir parçası olarak, parti yönetiminin meşruiyetini ve daha uzun ömürlü olma çabalarını pekiştirme işlevine vurgu yapmakta ve yazarlara göre bu işlev daha çok iç kitleyi hedeflemektedir (Gill ve Schreer, 2018). Küresel ekonomiyi oldukça olumsuz etkileyen pandemiyle beraber, ülkelerin ekonomilerinde beklenen değişimler, Çin'in pandemi sonrası küresel konumuna dair işaretler vermekte ve Çin 'sistemik bir tehdit' olarak yorumlanmaktadır (Gopinath, 2020).

Pandemiyle birlikte Çin'in, 'kalpleri ve zihinleri kazanma' girişimlerinin hız kazandığı yorumları (The Guardian, 29 Mart 2020), bazı görüşlere göre, ABD'nin pandemiye verdiği iç tepki ve küresel tepkisizliğin de etkisiyle Çin'in ABD'ye uzun vadede gerçekleşen stratejik rekabette üstünlük sağlayacağına kadar uzanmaktadır (Campbell ve Doshi, 2020). Pekin'in uluslararası etki makinesinin hazırlıklı olmasıyla birlikte, pandemiye altın bir fırsat olarak kullanması aynı zamanda ÇKP'nin kendi çizdiği şekliyle "Çin'in hikayesini iyi anlatma" konusundaki çok daha büyük hırsı bağlamında değerlendirilmektedir (Gill, 2020, s. 97). Örneğin Gill'e göre, dünya meselelerinde daha fazla etki için saygı arayan Çinli liderlerin bu çabaları, bir yumuşak güç başarısından ziyade sert güç teşvikleri ve tehditlerle ilgili olarak ilerlemektedir ve buna rağmen dünya meselelerinde daha çok etki etme kabiliyeti kazanmışlardır (Gill, 2020, s. 98). Ancak Çin'den yapılan yorum ise, gerek dünya meseleleri ve gerekse Çin ile ilgili meselelerde eski diplomasisin tersine olabildiğine etkin olmayı ifade eden, Çin'in "kurt savaşçısı diplomasisi" karşısında batının verdiği tepkilerin, tamamen Çin'i baskılamak ve manipüle etmek için kullanıldığı yönündedir (Global Times, 16 Nisan 2020).

Pandemi bir yandan tüm dünyada krizi tetiklerken, diğer yandan dünyanın üretim üssü haline gelmiş, küresel hegemonya hedefleri olan Çin için, dünyanın pek çok yerinde yardımsever bir dünya lideri imajı oluşturabilmek adına fırsat olmuştur (Gauttam, Kaur ve Singh, 2020, s. 319). Ve yardımda bulunduğu ülkelerde gerek pazar erişimi ve gerek BRI (Kuşak Yol Girişimi) bağlamında yumuşak etki bırakmasına yardımcı olmuştur (Gauttam, Kaur ve Singh, 2020, s. 319). Pandemi, özellikle ABD'nin sağlık sistemi zaafiyetlerini ortaya çıkarmakla kalmamış, aynı zamanda ABD'nin sağlık ürünleri ve ilaç tedarikinde Çin'e olan bağımlılığını ortaya çıkarmıştır (Bown, 26 Mart 2020).

Soğuk Savaş sonrası özellikle ABD tarafından kullanıldığı üzere, 'Uluslararası Örgütler, genellikle hegemonyayı korumak ve genişletmek ve alt devletlerin gözünde hegemonyanın gücünü meşrulaştırmak için bileşenler olarak görülmüştür' (Gauttam, Kaur ve Singh, 2020, s. 329). Bu bağlamda, bu son gelişmeler, Çin'in jeopolitik etkisinin genel olarak uluslararası örgütlerde ve özellikle DSÖ'de katlanarak arttığını, ABD'nin ise uluslararası arenadaki etkisini yitirdiğini göstermiştir. Nitekim, Çin'in küresel yönetim farkındalığını giderek daha da etkin bir şekilde kullanması, gerek DSÖ'ye yaptığı artan yardımlarda, gerekse BM'nin onbeş ihtisas kurumundan dördüne başkanlık etmesinde (Fransa, ABD ve İngiltere, Çin'in üç katı fon sağlamasına rağmen birer başkanlık aldıkları bir durumda) görülebilmektedir (Gauttam, Kaur ve Singh, 2020, s. 329). Ve bu durumun ABD'ye çok yönlü jeopolitik zorluklar yaşattığı gözlemlenmektedir (Gauttam, Kaur ve Singh, 2020, s. 329).

Özellikle Trump'ın uluslararası kurumlardan/anlaşmalardan çekilme politikasıyla ortaya çıkmaya başlayan küresel hegemonik boşluk, Çin'in hazırlıklı olduğu bir fırsatı iyi değerlendirmesi ile kendisini küresel pandeminin lideri olarak konumlandırmasını kolaylaştırmıştır (Green ve Medeiros, 2020). Fazal'a göre de, Covid-19 pandemisinin açığa çıkardığı şey, ABD'nin açıkça liderlik pozisyonundan çekilmesinden kaynaklı küresel liderlik eksikliğidir (Fazal, 2020, s. 93). Bununla birlikte, Covid-19 pandemisinin ABD hegemonyasının tabutundaki son çivi olup olmadığı tartışmalarından çok önce, dünyanın gittikçe çok kutuplu bir sisteme evrildiği tartışmaları gündemdeydi (Norrlöf, 2020, s. 1281). Ve 2007 mali krizinin yankıları, ortaya çıkan yeni güçler, Batılı değerlerin göreceli düşüşü, 'liberal hegemonyanın' başarısızlığı gibi nedenler bunun gerekçeleri olarak sunulmaktaydı (Norrlöf, 2020, s. 1281). Ancak yine süreç içinde meydana gelen bazı olguların bu durumu hızlandırdığına dair görüşler mevcuttur. Örneğin, Trump'ın başa gelmesinin akabinde ABD'nin liderlik ettiği güvenlik ittifaklarını, dolar sistemini, iklim anlaşmasını ve DSÖ gibi örgütleri sorgulaması ABD hegemonyasını baltalayan (Drezner, 2020a) diğer gelişmeler olarak ortaya çıkmıştır.

Dünyayı şekillendiren ve hegemon mücadelesine etki eden temel konulardan biri de, eşitsizlik olabilir. Çünkü eşitsizlik, ‘yalnızca maddi etkileri nedeniyle değil, aynı zamanda insanların siyasi kimlikleri hakkındaki duygularını ve dolayısıyla algılanan çıkarlarını yeniden şekillendirmesi nedeniyle toplumdaki siyasi çekişmenin doğasını’ (McNamara ve Newman, 2020, s. 67) değiştirebilme potansiyeline sahiptir. Bunun küresel güç mücadelesinde ideolojik sistem yarışına yansıyan yüzü, plütokrasi konusunda ABD-Çin yaklaşım farklarında da görülmektedir (Euronews, 3 Eylül 2021). İşte bu durumu oluşturan temel etmen yine eşitsizliktir çünkü eşitsizlik, ‘politik etkisi sınırları aşan küresel bir plütokratlar sınıfı yaratmaktadır’ (McNamara ve Newman, 2020, s. 68). Çin belki de, kendi ülkesinde oluşabilecek plütokrasiye karşı aldığı tavrı bu bilinçle şekillendirmektedir.

Aslında pandemi, küresel taşımacılık, göç gibi ülkeler arasındaki ticaret bağlantıları yoluyla taşınan, temelde küreselleşmenin bir ürünüdür (McNamara ve Newman, 2020, s. 62). Ancak küreselleşmeyi pekiştirmesinden ziyade dönüştürmesi olasılığı daha çok dikkat çekmektedir. Tıpkı 5G’nin iletişim devrimlerinin ikinci neslinin başlangıcını temsil etmesine benzer şekilde, bazı görüşlere göre koronavirüs pandemisi de ‘küreselleşmenin ilk aşaması ile ikincisi arasındaki tarihsel ayrıma işaret etmektedir’ (Bloomberg, 20 Mart 2020). Kimi görüşlere göre de Covid-19 krizi, ‘2001 terör saldırıları ve 2008 mali krizinin ardından 21.yüzyılda küresel sistemin üçüncü büyük şoku’ olarak karşımıza çıkmaktadır (Financial Times, 14 Mayıs 2020). 20. yüzyılın Amerikan yüzyılı olduğu gibi, 21. Yüzyılın da Asya yüzyılı olduğu tam olarak ortaya çıkarsa bu kriz bir dönüm noktası olarak hatırlanacaktır (Financial Times, 14 Mayıs 2020). Ancak bazı görüşlere göre ise Covid-19 krizi, dönüştürücü etkisi düşük ve güç ve çıkar dağılımının önemli ölçüde değişmeyeceği bir kriz olarak görülmektedir (Drezner, 2020b, s. 19). Netice itibarıyla, somut olaylar ve politikalar, Çin’in “devrimci lider” tipolojisi kapsamında yorumlanabilecek bir strateji uyguladığını göstermektedir.

Sonuç

Pandemi ve pandemi içinde gelişen maske, sağlık ekipmanları ve son olarak aşı enstrümanlarını sadece kendi sağlık bağlamlarında değerlendirmek mümkün görünmemektedir. Küreselleşmenin dönüşüme uğradığı ve tek kutuplu dünya düzeninin sorgulandığı ABD-Çin rekabetinin oldukça sıcak olduğu bir dönemde ortaya çıkan pandemi, adeta bu olgunun ne aşamaya geldiğinin, şu an ne aşamada olduğunun ve gelecekte ne aşamada olabileceği senaryolarının röntgenini çekmiş bulunmaktadır. Pandeminin küreselleşme ve hegemonik liderliğe etkisi üzerindeki etkisine dair tartışmalar daha uzun süre devam edecek gibi görünmektedir. Burada yukarıda ele alınan verilerle kesin olarak ortaya çıkan bir şey varsa, o da yerleşik Batılı devletlerin bilindik liderlik tepkileri ve özelliği göstermemiş olması ve oluşan bu boşluğun daha önce farklı enstrümanlarla yaptığı gibi, Çin tarafından kendine özgü şekil ve avantajlarla doldurulmasıdır diyebiliriz. Pek çok alanda olduğu gibi, pandemi ve aşı konuları da küresel liderlik mücadelesi çerçevesi içine girmiş ve ABD-Çin rekabetinin kamuoyuna yansıyan bir başka yüzünü oluşturmuştur.

Pandemi öncesi küresel lider olarak görülen ABD ve AB, zengin olmayan ülkelere yardım yapmak yerine kendi içlerine kapanmıştır. AB kendi içinde dahi pek çok ülkeye geç giden yardımları sebebiyle büyük oranda yumuşak güç kaybına uğramıştır. ABD ise açıkça ‘önce Amerika’ tezini devam ettirerek küresel çapta ‘yumuşak güç’ olarak hareket etmeyi bir kenara atmış ve küresel hegemonya koltuğunu boş bırakmıştır. Bu boşluğu gören ve bu konuda pandemi öncesinden gelen mücadelesini sağlık ekipmanları ve aşı üzerine yoğunlaştıran Çin, küresel çapta yumuşak gücünün olabileceğini ve küresel lider gibi hareket edebileceğini gösterme fırsatını değerlendirmiştir. Pandeminin en önemli ve son halkası olan aşı konusunda Çin’in ilk olarak ‘önce dünya’ tezinden hareketle, kendi nüfusundan önce aşıları dünyanın pek çok bölgesine ulaştırmış olması bu fırsatı iyi değerlendirdiğinin ve Çin’in yumuşak gücünün potansiyelinin bir kanıtıdır. Kendine özgü yaklaşımlarından

Çin Rüyası söyleminde olduğu gibi, Çin'e özgü sosyalizmi geliştirmek için büyük bir stratejik düşünce oluşturma (Wang, 2014, s. 1) vizyonu burada da kendini göstermektedir. Araştırma sorumuz cevabını bu söylem ve önceki iki bölümde bulmaktadır. Çin, pandemi boyunca üstlendiği "geliştirici, koruyucu, örnek ve iç kalkınma" rolleri ve iç kalkınmasının temelini oluşturduğu propagandasını yaptığı kendine özgü sosyalizm ile "devrimci lider" rol tipolojisine uygun olarak sistem dönüştürücü ve ideolojisinin yükselme kapasitesi fonksiyonları üzerinden hegemonya adayı olduğunu ilan etmektedir. Bu ilan, batının özellikle ABD'nin son yüzyıllarda hüküm sürdüğü liberal demokratik sistem içi bir güç olmaktan ziyade, ilk defa sistem dışı bir aktörün kendine özgü tasarladığı ideolojik yaklaşımıyla bir nevi zafer ve meydan okumaya işaret eden bir tarih sahnesine çıkışı simgelemektedir. Son olarak bu çalışma, bahsedilen roller ile birlikte kendisi de gelişmekte olan ülke statüsünde kabul edilen Çin'in, rasyonel karar alma yaklaşımlarının ötesinde, küresel iddia stratejisine uygun roller çerçevesinde hareket ettiği görüşüyle rol teorisi bağlamında pandemi sonrası hegemonya tartışmalarına özgün ve analitik bir katkı sağlamaktadır.

Kaynakça

- ABC News (2021, 23 Şubat). *Germany extends border checks to battle variants*. Erişim Adresi: <https://abcnews.go.com/Business/wireStory/latest-egypt-sinopharm-vaccines-donated-china-76059998>
- AllAfrica (2021, 15 Şubat). *Zimbabwe: Zim receives first covid-19 vaccines from china*. Erişim Adresi: https://allafrica.com/stories/202102150255.html?utm_campaign=Bundle&utm_medium=referral&utm_source=Bundle
- Ak, M. A. (2019). Uluslararası İlişkiler'de kimlik analizi ve rol teorisi. *Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 38(1), 199-239. Erişim Adresi: https://uludag.edu.tr/dosyalar/iibfdergi/genel-dokuman/2019_1/asl_7.pdf?t=1582196565
- Alizadeh, N. (2021). Rol kuramı açısından İran'ın I. Karabağ Savaşı'ndaki dış siyaseti. *Ermeni Araştırmaları*, (69), 103-140. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1883468>
- ASEAN (2020, 21 Nisan). *China donates medical supplies to asean secretariat for covid-19 prevention*. Erişim Adresi: <https://asean.org/china-donates-medical-supplies-to-asean-secretariat-for-covid-19-prevention-2/>
- Atlantic Council (2020, 25 Mart). *Is china winning the coronavirus response narrative in the eu?*. Erişim Adresi: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/is-chinawinning-the-coronavirus-response-narrative-in-the-eu>
- Berchick, E. R., Hood, E. ve Barnett, J. C. (2019). *Health insurance coverage in the united states: 2018*. Washington, DC: US Department of Commerce. Erişim Adresi: <https://www.census.gov/content/dam/Census/library/publications/2019/demo/p60-267.pdf>

- Bloomberg (2021, 15 Şubat), *Zimbabwe receives first vaccines from sinopharm in china*. Erişim Adresi: https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-02-15/zimbabwe-receives-first-vaccines-from-sinopharm-in-china?cmpid=socialflow-twitter-business&utm_content=business&utm_source=twitter&utm_medium=social&utm_campaign=socialflow-organic
- Bollyky, T. J. (2021, 27 Mart). Democracies keep vaccines for themselves. *The Atlantic*. Erişim Adresi: <https://amp.theatlantic.com/amp/article/618437/>
- Boseley, S. (2020, 30 Haziran). US secures world stock of key covid-19 drug remdesivir. *The Guardian*. Erişim Adresi: <https://www.theguardian.com/us-news/2020/jun/30/us-buys-up-world-stock-of-key-covid-19-drug>
- Bouey, J. H. (2019). Implications of us-china collaborations on global health issues. *RAND*. Erişim Adresi: <https://www.uscc.gov/sites/default/files/Bouey%20Written%20Statement.pdf>
- Bown, P. C. (2020, 26 Mart). China's exports of medical supplies provide a ray of hope. *Peterson Institute for International Economics*. Erişim Adresi: <https://www.piie.com/blogs/trade-and-investment-policy-watch/covid-19-chinas-exports-medical-supplies-provide-ray-hope>
- Brady, A. M. (2015). Authoritarianism goes global (II): China's foreign propaganda machine. *Journal of Democracy*, 26(4), 51-59. <https://doi.org/10.1353/jod.2015.0056>
- Brownstein, R. (2020, 24 Mart). Why trump wants to be seen as a "wartime" president, *CNN*. Erişim Adresi: <https://www.cnn.com/2020/03/24/politics/fault-lines-trump-coronavirus-wartime-president/index.html>.
- Campbell, K. M. ve Doshi, R. (2020). The coronavirus could reshape global order. *Foreign Affairs*, 18(3), 1-5. Erişim Adresi: https://www.viet-studies.net/kinhte/COVIDReshapeOrder_FA.pdf
- Chattu, V. K. ve Knight, W. A. (2019). Global health diplomacy as a tool of peace. *Peace Review*, 31(2), 148-157. <https://doi.org/10.1080/10402659.2019.1667563>
- Chan, L. H., Chen, L. ve Xu, J. (2010). China's engagement with global health diplomacy: Was sars a watershed?. *PLoS medicine*, 7(4), 203-219. <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1000266>
- Cohen, J. (2020). China's vaccine gambit. *Science*, 370(6522), 1263-1267. <https://doi.org/10.1126/science.370.6522.1263>
- Deng, C. Lin, L. ve Parkinson, J. (2021, 21 Şubat). China deploys covid-19 vaccine to build influence, with u.s. on sidelines. *The Wall Street Journal*. Erişim Adresi: https://www.wsj.com/articles/china-covid-vaccine-africa-developing-nations-11613598170?utm_campaign=Bundle&utm_medium=referral&utm_source=Bundle

- Dirzauskaite, G. ve Ilinca, N. C. (2017). Understanding “hegemony” in international relations theories. *Development and International Relations Aalborg University*, 18, 33. Erişim Adresi: https://projekter.aau.dk/projekter/files/260247380/Understanding__Hegemony__in_International_Relations_Theories.pdf
- Drezner, D. W. (2020a). Immature leadership: Donald trump and the american presidency. *International Affairs*, 96(2), 383-400. <https://doi.org/10.1093/ia/iiaa009>
- Drezner, D. W. (2020b). The song remains the same: International relations after covid-19. *International Organization*, 74(S1), E18-E35. <https://doi.org/10.1017/S0020818320000351>
- Doherty, B. Hurst, D. ve Lyons, K. (2021, 27 Mart). Coercion or altruism: Is china using its covid vaccines to wield global power?. *The Guardian*. Erişim Adresi: https://amp.theguardian.com/australia-news/2021/mar/28/coercion-or-altruism-is-china-using-its-covid-vaccines-to-wield-global-power?utm_campaign=Bundle&utm_medium=referral&utm_source=Bundle
- Dorman, D. (2020). China's global covid-19 assistance is humanitarian and geopolitical: That's why people are worried. *Daniel K. Inouye Asia-Pacific Center for Security Studies*. Erişim Adresi: <https://www.jstor.org/stable/pdf/resrep24866.pdf>
- Draine, Y., Johnson, J., Levy, M. ve Sumrall, W. (2011). The development of a model of pandemic preparedness planning utilizing critical success factors from the united states and the european union. *WIT Transactions on Biomedicine and Health*, 15, 91-102. Erişim Adresi: <https://www.witpress.com/Secure/elibrary/papers/EHR11/EHR11009FU1.pdf>
- Dünya (2021, 15 Şubat). Çin, ülke içinde yaptığı aşılardan daha fazlasını yurt dışına gönderdi. Erişim Adresi: <https://www.dunya.com/dunya/cin-ulke-icinde-yaptigi-asilardan-daha-fazlasini-yurt-disina-gonderdi-haberi-611039>
- Economic Times, (2020, 16 Mart). *China urges u.s. to lift sanctions on iran amid coronavirus response*. Erişim Adresi: <https://economictimes.indiatimes.com/news/international/world-news/china-urges-u-s-to-lift-sanctions-on-iran-amid-coronavirus-response/articleshow/74658750.cms>
- Euronews (2021, 3 Eylül). *E-ticaret devi alibaba'dan çin'e 15,5 milyar dolarlık yatırım sözü*. Erişim Adresi: https://tr.euronews.com/amp/2021/09/03/e-ticaret-devi-alibaba-dan-cin-e-15-5-milyar-dolarl-k-yat-r-m-sozu?utm_source=Bundle&utm_campaign=feeds_news&utm_medium=referral
- Fazal, T. M. (2020). Health diplomacy in pandemical times. *International Organization*, 74(S1), E78-E97. <https://doi.org/10.1017/S0020818320000326>
- Faulconbridge, G. ve James W. (2021, 19 Şubat). At biden's g7 debut, leaders look beyond covid to trade and china. *Reuters*. Erişim Adresi: https://www.reuters.com/article/us-g7-meeting-idUSKBN2AJ0F5?taid=602f52bc7b82180001f7a1ce&utm_campaign=trueAnthem:+Trending+Content&utm_medium=trueAnthem&utm_source=twitter&utm_campaign=Bundle&utm_medium=referral&utm_source=Bundle

- Freedom House (2020), *Global Freedom Scores* (Washington DC). Erişim Adresi: <https://freedomhouse.org/countries/freedom-world/scores>
- Goldizen, F. C. (2016). From sars to avian influenza: The role of international factors in China's approach to infectious disease control. *Annals of global health*, 82(1), 180-188. <https://doi.org/10.1016/j.aogh.2016.01.024>
- Gauttam, P., Singh, B. ve Kaur, J. (2020). Covid-19 and chinese global health diplomacy: Geopolitical opportunity for china's hegemony?. *Millennial Asia*, 11(3), 318-340. <https://doi.org/10.1177/0976399620959771>
- Gelineau, K. ve Huizhong, W. (2021, 3 Mart). Chinese vaccines sweep much of the world, despite concerns. *The Diplomat*. Erişim Adresi: https://thediplomat.com/2021/03/chinese-vaccines-sweep-much-of-the-world-despite-concerns/?utm_campaign=Bundle&utm_medium=referral&utm_source=Bundle
- Gill, B. (2020). China's global influence: Post-covid prospects for soft power. *The Washington Quarterly*, 43(2), 97-115. <https://doi.org/10.1080/0163660X.2020.1771041>
- Gill, B. ve Schreer, B. (2018). Countering china's "united front". *The Washington Quarterly*, 41(2), 155-170. <https://doi.org/10.1080/0163660X.2018.1485323>
- Global Times (2020, 16 Nisan). *West feels challenged by china's new 'wolf warrior' diplomacy*. Erişim Adresi: <https://www.globaltimes.cn/content/1185776.shtml>.
- Gopinath, G. (2020). The great lockdown: Worst economic downturn since the great depression. *IMF blog*, 14, 2020. Erişim Adresi: <https://meetings.imf.org/en/IMF/Home/Blogs/Articles/2020/04/14/blog-weo-the-great-lockdown-worst-economic-downturn-since-the-great-depression>
- Gordon, P. H. (2020). 'America first' is a dangerous fantasy in a pandemic, foreign aid and global leadership will be integral to any solution. *Foreign Affairs*. Erişim Adresi: <https://www.foreignaffairs.com/united-states/america-first-dangerous-fantasy-pandemic>
- Green, M. ve Medeiros, E. S. (2020). The pandemic won't make china the world's leader. *Foreign Affairs*, 15(4), 0-0. Erişim Adresi: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2020-04-15/pandemic-wont-make-china-worlds-leader>
- Hibya Haber Ajansı (2021, 19 Şubat). *Çin, karadağ'a covid-19 aşısı bağışlayacağını açıkladı*. Erişim Adresi: <https://hibya.com/cin-karadaga-covid-19-asisi-bagislayacagini-acikladi-190221020003.html>
- Halistoprak, B. T. (2019), Türk dış politikasındaki afrika açılımı'nın rol kuramı çerçevesinde incelenmesi. *Türk Dış Politikasında Güncel Sorunlar ve Teorik Uygulamalar*. T. Oğuzlu ve Y. Ongun. *Türk Dış Politikasında Güncel Sorunlar ve Teorik Uygulamalar* içinde (s. 281-306). Ankara: Nobel Yayınları.
- Holsti, K. J. (1970). National role conceptions in the study of foreign policy. *International studies quarterly*, 14(3), 233-309. Doi bilgisi eksik. Eğer bulunmuyorsa erişim adresi eklenmelidir.

- International Business Times (2021, 30 Mart). *Nepal to restart covid-19 vaccinations after china donates shots*. Erişim Adresi: <https://www.ibtimes.com/nepal-restart-covid-19-vaccinations-after-china-donates-shots-3171748>
- Independent Türkçe (2021, 22 Mayıs). *Çin devlet başkanı şî: Küresel salgınla mücadeleye destek vermeye devam edeceğiz*. Erişim Adresi: https://www.indytrk.com/node/363336/d%C3%BCnya/%C3%A7in-devlet-ba%C5%9Fkan%C4%B1-%C5%9Fi-k%C3%BCresel-salg%C4%B1nla-m%C3%BCcadeleye-destek-veye-devam-edece%C4%9Fiz?utm_campaign=Bundle&utm_medium=referral&utm_source=Bundle
- Jing, X., Peilong, L. ve Yan, G. (2011). Health diplomacy in china. *Global Health Governance*, 4(2), 12. Erişim Adresi: https://blogs.shu.edu/ghg/files/2011/11/Jing-Peilong-and-Yan_Health-Diplomacy-in-China_Spring-2011.pdf
- Jinping, Xi. (2017, Ekim). Secure a decisive victory in building a moderately prosperous society in all respects and strive for the great success of socialism with chinese characteristics for a new era. *Çin Komünist Partisi 19. Ulusal Kongresi konuşması*. Pekin, Çin. Erişim Adresi: http://www.xinhuanet.com/english/download/Xi_Jinping's_report_at_19th_CPC_National_Congress.pdf
- Kahraman, N. ve Cinman, M. (2019). Kamu diplomasisinin uygulama alanı olarak sağlık diplomasisi. *Muhakeme Dergisi*, 2(1), 60-71. <https://doi.org/10.33817/muhakeme.551365>
- Kaplan, R. D. (2020, 20 Mart). Coronavirus ushers in the globalization we were afraid of. *Bloomberg*. Erişim Adresi: <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2020-03-20/coronavirus-ushers-in-the-globalization-we-were-afraid-of>
- Kickbusch, I., Novotny, T. E., Drager, N., Silberschmidt, G. ve Alcazar, S. (2007). Global health diplomacy: Training across disciplines. *Bulletin of the World Health Organization*, 85, 971-973. <https://doi.org/10.2471/BLT.07.045856>
- Kim, S. (2020, 15 Nisan). Soo, u.s. has nearly a third of the world's coronavirus cases. *Newsweek*. Erişim Adresi: <https://www.newsweek.com/coronavirus-latest-us-cases-third-global-covid-19-infections-1497963>.
- Knowledge Wharton (2011, 22 Kasım). Health diplomacy: in africa, china's soft power provides a healing touch. *University of Pennsylvania*. Erişim Adresi: <https://knowledge.wharton.upenn.edu/article/health-diplomacy-in-africa-chinas-soft-power-provides-a-healing-touch/>
- Lancaster, K., Rubin, M. ve Rapp-Hooper, M. (2020). Mapping china's health silk road. *Council on Foreign Relations*, 10, 0-0. Erişim Adresi: <https://www.cfr.org/blog/mapping-chinas-health-silk-road>
- Lipsy, P. Y. (2020). Covid-19 and the politics of crisis. *International Organization*, 74(S1), E98-E127. <https://doi.org/10.1017/S0020818320000375>
- Mateus, B. (2021, 20 Nisan). "Vaccine diplomacy" fuels rising us-china tensions. *World Socialist Web Site*. Erişim Adresi: https://www.wsws.org/en/articles/2021/04/21/sino-a21.html?utm_campaign=Bundle&utm_medium=referral&utm_source=Bundle

- McNamara, K. R. ve Newman, A. L. (2020). The big reveal: Covid-19 and globalization's great transformations. *International Organization*, 74(S1), E59-E77. <https://doi.org/10.1017/S0020818320000387>
- Meredith, S. (2021, 17 Şubat). As Russia and china seek to boost their global influence, analysts warn vaccine diplomacy is here to stay. *CNBC*. Erişim Adresi: https://www.cnn.com/2021/02/17/covid-vaccine-diplomacy-russia-china-seek-to-boost-global-influence.html?utm_campaign=Bundle&utm_medium=referral&utm_source=Bundle
- Mowle, T. ve Sacko, D. (2007). *The unipolar world: An unbalanced future*. New York: Springer.
- NBC News (2021, 2 Nisan). *Russia and china are beating the u.s. at vaccine diplomacy, experts say*. Erişim Adresi: https://www.nbcnews.com/news/world/russia-china-are-beating-u-s-vaccine-diplomacy-experts-say-n1262742?utm_campaign=Bundle&utm_medium=referral&utm_source=Bundle
- Norrlöf, C. (2020). Is covid-19 the end of us hegemony? Public bads, leadership failures and monetary hegemony. *International Affairs*, 96(5), 1281-1303. <https://doi.org/10.1093/ia/iiaa134>
- NTV (2021, 1 Haziran). *DSÖ'den sinovac aşısına onay*. Erişim Adresi: https://www.ntv.com.tr/dunya/dsoden-sinovaca-onay,Zm5BI8QAtkCXsD9DppEv4w#utm_campaign=son-dakika-haber-dsoden-sinovaca-onay&utm_medium=web_push&utm_source=insider&webPushId=MzQ5MDY=?utm_campaign=Bundle&utm_medium=referral&utm_source=Bundle
- NBC News (2021, 2 Nisan). *Russia and china are beating the u.s. at vaccine diplomacy, experts say*. Erişim Adresi: https://www.nbcnews.com/news/world/russia-china-are-beating-u-s-vaccine-diplomacy-experts-say-n1262742?utm_campaign=Bundle&utm_medium=referral&utm_source=Bundle
- Parker, C. (2021, 22 Eylül). What is covax, the ambitious global plan for a coronavirus vaccine?. *World Economic Forum*. Erişim Adresi: [Erişim Adresi: https://www.weforum.org/agenda/2020/09/what-is-covax](https://www.weforum.org/agenda/2020/09/what-is-covax)
- Parsons, T. (2021, 13 Şubat). So why is china the only nation doing well after covid? who knows. *The Sun*. Erişim Adresi: https://www.thesun.co.uk/news/14040973/why-only-china-doing-well-covid-who-knows/?utm_campaign=Bundle&utm_medium=referral&utm_source=Bundle
- Rapp-Hooper, M. (2020, 24 Mart). China, america, and the international order after the pandemic. *War on the Rocks*. Erişim Adresi: <https://warontherocks.com/2020/03/china-america-and-the-international-order-after-the-pandemic/>
- Reich, S. ve Dombrowski, P. (2020). The consequence of covid-19: How the united states moved from security provider to security consumer. *International Affairs*, 96(5), 1253-1279. <https://doi.org/10.1093/ia/iiaa136>
- Reuters (2009, 1 Mayıs). *China sends mexico medical aid to fight flu epidemic*. Erişim Adresi: <https://www.reuters.com/article/idUKN01306255>

- Reuters (2021, 5 Nisan). *China to donate 150,000 sinovac covid-19 vaccine doses to el salvador*. Erişim Adresi: <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-el-salvador-china-idUKKBN2BR0RM>
- Reuters (2021, 9 Mart). *Ukraine approves china's sinovac covid-19 vaccine*. Erişim Adresi: <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-ukraine-vaccine-idUSKBN2B11H6>
- Rosenau, J. N. (1966). *Pre-theories and theories of foreign policy. Approaches to Comparative and International Politics*. (Ed.) R. B. Farrell. Evanston: Northwestern University Press.
- Saha, S. ve Chakrabarti, S. (2021). The non-traditional security threat of covid-19 in south asia: An analysis of the indian and chinese leverage in health diplomacy. *South Asian Survey*, 28(1), 111-132. <https://doi.org/10.1177/0971523121998027>
- Seneviratne, K. (2021, 18 Şubat). To lay coronavirus conspiracy theories to rest, both the us and china need to be transparent. *South China Morning Post*. Erişim Adresi: https://www.scmp.com/comment/opinion/article/3121974/lay-coronavirus-conspiracy-theories-rest-both-us-and-china-need-be?utm_campaign=Bundle&utm_medium=referral&utm_source=Bundle
- Serhan, Y. (2020, 4 Şubat). Joe biden's 'america first' vaccine strategy. *The Atlantic*. Erişim Adresi: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2021/02/joe-biden-vaccines-america-first/617903/>
- Serhan, Y. (2020, 8 Aralık). Vaccine nationalism is doomed to fail. *The Atlantic*. Erişim Adresi: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2020/12/vaccine-nationalism-doomed-fail/617323/>
- Short, S. (2018). Sharp power: China's solution to maintaining the legitimacy of its non-interference policy. *Doctoral dissertation, University of Iowa*.
- Simmons, K. (2014). US, china compete to woo africa. *Pew Research Fact Tank*. Erişim Adresi: <https://www.pewresearch.org/short-reads/2014/08/04/u-s-china-compete-to-woo-africa/>
- Smith, D. (2021, 21 Ağustos). 'America first' again? Is biden echoing trump on afghanistan and vaccines?. *The Guardian*. Erişim Adresi: https://amp.theguardian.com/us-news/2021/aug/21/biden-trump-america-first-progressive?utm_campaign=Bundle&utm_medium=referral&utm_source=Bundle
- Smith, N. R. ve Fallon, T. (2020). An epochal moment? The covid-19 pandemic and china's international order building. *World Affairs*, 183(3), 235-255. <https://doi.org/10.1177/004382002094539>
- Summers, L. (2020, 14 Mayıs). Covid-19 looks like a hinge in history. *Financial Times*. Erişim Adresi: <https://www.ft.com/content/de643ae8-9527-11ea-899a-f62a20d54625>
- Şahin, A., Tasci, M. ve Yan, J. (2020). The unemployment cost of covid-19: How high and how long?. *Economic commentary*, (2020-09). <https://doi.org/10.26509/frbc-ec-202009>

- Takambou, M. M. (2021, 21 Ağustos). Africa: Vaccination rollout hindered by hesitancy, low supply. *DW*. Erişim Adresi: https://www.dw.com/en/africa-vaccination-rollout-hindered-by-hesitancy-low-supply/a-58936395?maca=en-rss-en-all-1573-rdf&utm_campaign=Bundle&utm_medium=referral&utm_source=Bundle
- Tan, X., Liu, X. ve Shao, H. (2017). Healthy china 2030: A vision for health care. *Value in Health Regional Issues*, 12, 112-114. <https://doi.org/10.1016/j.vhri.2017.04.001>
- Tisdall, S. (2020, 29 Mart). Power, equality, nationalism: How the pandemic will reshape the world. *The Guardian*. Erişim Adresi: <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/28/power-equality-nationalism-how-the-pandemic-will-reshape-the-world#maincontent>
- Xinhua (2021, 21 Şubat). *China delivers covid-19 vaccine aid to belarus*. Erişim Adresi: https://www.globaltimes.cn/page/202102/1216008.shtml?utm_campaign=Bundle&utm_medium=referral&utm_source=Bundle
- Xinhua (2021, 13 Şubat). *Zimbabwean president expresses gratitude to china for donating covid-19 vaccine*. Erişim Adresi: http://www.xinhuanet.com/english/africa/2021-02/13/c_139739832.htm
- Xinhua (2021, 4 Mart). *UN helps deliver covid-19 vaccines to Africa*. Erişim Adresi: http://www.xinhuanet.com/english/2021-03/04/c_139781529.htm
- Vanderwaghen, W. (2006). Health diplomacy: winning hearts and minds through the use of health interventions. *Military Medicine*, 171(10), 3. Erişim Adresi: https://media.proquest.com/media/hms/OBJ/6ifHT?_s=yH8RBXKl1K7OqU461vheU9raKk%3D
- Verma, R. (2020). China's 'mask diplomacy' to change the covid-19 narrative in Europe. *Asia Europe Journal*, 18, 205-209. Erişim Adresi: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10308-020-00576-1>
- Vuksanovic, V. (2020, 8 Nisan). China has its eyes on serbia. *Foreign Policy*. Erişim Adresi: <https://foreignpolicy.com/2020/04/08/china-serbia-aleksander-vucic-xi-jinping-coronavirus/>
- Walker, S. G. (1987). Role theory and the origins of foreign policy. *New Directions in the Study of Foreign Policy*, 0(0), 269-284.
- Wang, Z. (2014a). The chinese dream: concept and context. *Journal of Chinese Political Science*, 19(1), 1-13. Erişim Adresi: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11366-013-9272-0>
- Wong, B. (2020, 25 Mart). China's mask diplomacy. *The Diplomat*. Erişim Adresi: <https://thediplomat.com/2020/03/chinas-mask-diplomacy/omat.com/2020/03/chinas-mask-diplomacy/>
- Yıldırım, N. E. (2017). Çin uluslararası ilişkiler akademisindeki uluslararası sorumluluk tartışmaları. *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 75-88. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/443452>

Zheng, S. (2021, 20 Mayıs). Chinese president xi jinping to call for vaccine pledges at g20 health summit. *South China Morning Post*. Erişim Adresi: https://www.scmp.com/news/china/diplomacy/article/3134202/chinese-president-xi-jinping-call-vaccine-pledges-g20-health?utm_campaign=Bundle&utm_medium=referral&utm_source=Bundle

Zhou, L. (2021, 3 Temmuz). China and us go dose to dose in covid-19 vaccine donations to el salvador. *South China Morning Post*. Erişim Adresi: <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy/article/3139703/china-and-us-go-dose-dose-covid-19-vaccine-donations-el>

Extended Abstract

Purpose

This study aims to answer the question of whether China has appeared on the stage of history as a candidate for hegemony in the context of the role typology of "revolutionary leader" with the roles China has assumed in the pandemic within the framework of Role Theory. Finally, within the framework of the relations and leadership struggle with the US, the hegemon of the 20th century and the first 20 years of the 21st century, shaped around China's will on a global scale, it is aimed to analyse the concepts discussed in the literature as 'health diplomacy' or 'vaccine diplomacy', in which the role assumed by China occurs through masks, health equipment and finally vaccines.

Design and Methodology

In the first part of the study, the Role Theory literature and some views in the literature on Health Diplomacy will be presented, followed by China's diplomatic activities during the pandemic. In the second part, it will be tried to understand how the pandemic has shaped global hegemony and how the new situation should be read in terms of the struggle for global hegemony. In the third part, the systemic transformation potential of China's hegemony struggle will be discussed. In the conclusion section, in the light of all these data, it will be tried to reveal what kind of a picture the pandemic draws in terms of the global power struggle and whether the role China has assumed is the beginning of its emergence on the stage of history with the claim of global hegemon. The study is methodologically designed as a qualitative research and document analysis method is used in the study. In addition to the discussions in the literature as the main source, it has benefited from the comments of prominent media organisations on the subject, empirical data including international publications and news, and aimed to shed light on one aspect of the ongoing hegemony war between the US and China, which has influenced the whole world. The study is methodologically designed as a qualitative research and document analysis method is used in the study.

Findings

The US and the EU, which were seen as global leaders before the pandemic, closed in on themselves instead of providing aid to non-rich countries. Even within itself, the EU has suffered a great loss of soft power due to its late aid to many countries. The US, on the other hand, clearly continued its 'America first' thesis, discarded acting as a 'soft power' on a global scale and left the seat of global hegemony empty. Seeing this gap and focusing its pre-pandemic struggle on health equipment and vaccines, China has taken the opportunity to show that it

can have soft power on a global scale and act as a global leader. The fact that China has delivered vaccines to many parts of the world before its own population, based on the 'world first' thesis, is a proof that China has made good use of this opportunity and the potential of China's soft power. As in the Chinese Dream discourse, which is one of its unique approaches, the vision of creating a grand strategic thinking to develop China-specific socialism (Wang, 2014, p. 1) is also evident here. Our research question finds its answer in this discourse and the previous two sections. China declares that it is a candidate for hegemony through the functions of system transformer and the capacity of its ideology to rise, in accordance with the role typology of "revolutionary leader", with the roles it has assumed throughout the pandemic and the unique socialism it propagates as the basis of its internal development. This declaration symbolises the emergence on the stage of history that marks a kind of victory and challenge with the ideological approach designed by a non-system actor for the first time, rather than being a power within the liberal democratic system that the West, especially the USA, has ruled in recent centuries. Finally, this study makes an original and analytical contribution to the post-pandemic hegemony debates in the context of role theory.

Research Limitations

Due to limited access to the most recent security approach development data, the study was not able to analyse the factors that new developments may cause change, both in terms of security and in terms of the main theme of the study.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

The concept of security has gone beyond the traditional understanding due to the developing technology and the point reached by globalisation. Therefore, this new security approach is one of the most fundamental factors that determine the relations of states that aim to become a global power or are already global hegemon with the place they are or want to reach. So the discipline of International Relations should focus on new security approaches that go beyond classical security approaches and analyse their impact on the international balance of power. China declares that it is a candidate for hegemony through the functions of system transformer and the capacity of its ideology to rise, in accordance with the role typology of the "revolutionary leader" with its distinctive socialism, which it propagates as the basis of its roles and internal development throughout the pandemic. This declaration symbolises the emergence on the stage of history that points to a kind of victory and challenge with the ideological approach designed by a non-system actor for the first time, rather than being a power within the liberal democratic system that the West, especially the USA, has ruled in recent centuries.

Originality/Value

The reason why the study uses Role Theory is that the roles and role typologies defined by the theory provide an analytical basis and contribute to a new attempt to analyse whether China's pandemic-era diplomatic initiatives are acting as a global hegemon. There is no study in the literature that discusses China's diplomatic activities and its increasing role in global politics, especially in 2020 and beyond, through Role Theory. In this respect, this study aims to make an original contribution to the literature.

Araştırmacı Katkısı: İsmail E. AYDIN (%100).

The Evaluation of The Impact of The Covid-19 Pandemic Period on Performance of Porfolio Management Companies ¹

Hilal OK ERGÜN ² - Zekiye AKTAŞ ³ - Ahmet KURTARAN ⁴

Submitted by: 12.02.2024

Accepted by: 27.09.2024

Article Type: Research Article

Abstract

The purpose of this study is to evaluate the relative performance of the portfolio management companies traded on BIST. Using data envelopment analysis, the study covers the period between 2019 and 2022. In the study investigating the impact of the COVID-19 pandemic period on the performance of portfolio management companies, the period of 2019 is considered as pre-COVID-19 pandemic, the years 2020 and 2021 as the COVID-19 pandemic period, and the year 2022 as the post-COVID-19 pandemic period. Within the scope of data envelopment analysis, outout oriented BCC and CCR models based on constant and variable returns to scale were used in the study and efficient firms were identified. According to the results of the CCR model based on constant returns to scale, 31% of the firms in the pre-pandemic period, 24% in the pandemic period and 17% after the pandemic achieved full efficiency. According to the results of the BCC model based on variable returns to scale, 51% of the analyzed firms continued their activities effectively before and during the pandemic, while this rate decreased to 31% in the post-pandemic period. In this context, it has been concluded that the COVID-19 pandemic period had an impact on the relative performance of portfolio management companies.

Keywords: Portfolio Management Companies, Data Envelopment Analysis, Efficiency, COVID-19 Pandemic

Citation: Ok Ergün, H., Aktaş, Z. ve Kurtaran, A. (2024). Investigation of impression management tactics exhibited by powerful businesswomen in Turkey by content analysis. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(4), 1405-1428.

¹ This study does not require ethics committee permission.

² Trabzon University, Beşköprü Vocational School, Department of Office Services and Secretarial, hilalok@trabzon.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1454-3677

³ Karadeniz Technical University, Institute of Social Sciences, Department of Business Administration, zekiyetemizer@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4912-0412

⁴ Karadeniz Technical University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration, kurtaran@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1780-2491

Covid-19 Pandemi Döneminin Portföy Yönetim Şirketlerinin Performansına Etkisinin Değerlendirilmesi

Hilal OK ERGÜN⁵ - Zekiye AKTAŞ⁶ - Ahmet KURTARAN⁷

Başvuru Tarihi: 12.02.2024

Kabul Tarihi: 27.09.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu çalışmanın amacı BIST’te işlem gören portföy yönetim şirketlerinin görece performansının değerlendirilmesidir. Veri zarflama analizinin kullanıldığı çalışma, 2019-2022 arası dönemi kapsamaktadır. COVID-19 pandemi döneminin portföy yönetim şirketlerinin performansına etkisinin araştırıldığı çalışmada, 2019 dönemi COVID-19 pandemi öncesi, 2020 ve 2021 yılları COVID-19 pandemi dönemini, 2022 yılı ise COVID-19 pandemi sonrası dönem olarak ele alınmıştır. Çalışmada, veri zarflama analizi kapsamında, çıktıya yönelik ölçüğe göre sabit ve değişken getiriyi esas alan BCC ve CCR modelleri kullanılmış olup ölçüğe göre etkin firmalar tespit edilmiştir. Ölçüğe göre sabit getiriyi esas alan CCR modeli sonuçlarına göre pandemi öncesi dönemde ele alınan firmaların %31’i, pandemi döneminde %24’ü ve pandemi sonrasında da %17’si tam etkinliğe ulaşmıştır. Ölçüğe göre değişken getiriyi esas alan BCC modeli sonuçlarına göre, analiz kapsamına alınan firmaların %51’i pandemi öncesi ve pandemi süresince faaliyetlerini etkin bir şekilde sürdürmüşken, bu oran pandemi dönemi sonrasında %31’e gerilemiştir. Bu doğrultuda, COVID-19 pandemi döneminin portföy yönetim şirketlerinin görece performansına etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Portföy Yönetim Şirketleri, Veri Zarflama Analizi, Etkinlik, COVID-19 Pandemisi

⁵ Trabzon Üniversitesi, Beşköprü Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, hilalok@trabzon.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1454-3677

⁶ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü, zekiyetemizer@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4912-0412

⁷ Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, kurtaran@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1780-2491

Introduction

The phenomenon of globalization can be characterized by increased integration among financial markets, economies, and trade, alongside increased mobility in economic factors and significant technological changes in information technology, enabling the widespread dissemination of knowledge across the globe. The globalization and liberalization of financial markets bring about a series of changes as well as opportunities and risks in both economies and financial systems all over the world (Erçel, 2020, p. 3). The swift proliferation of financial instruments in both the currency and capital markets, accompanied by the widespread adoption of derivative products, has resulted in investment decisions becoming increasingly complex. Consequently, individual and institutional investors seeking to yield high returns through securities investments find it imperative to seek guidance and services from knowledgeable and proficient individuals and entities. Portfolio management companies, which are specialized institutions with sufficient knowledge about capital market instruments and investment areas, follow national and international developments and use their knowledge and experience on behalf of investors (Erol, Güçlü and Alparslan, 2005, p. 2).

In the following section of the study, a detailed overview of portfolio management companies are presented, emphasizing their role in assessing savers' accumulations through different investment instruments while considering risk and return expectations. Additionally, a review of research within the literature pertaining to the performance analysis of these firms are incorporated, highlighting the distinctive contribution and originality of this study. In the methodology section, decision-making units, inputs and outputs are mentioned and the results of the analysis are given in the findings section. In the last part of the study, conclusions and recommendations are given in line with the findings obtained from the analysis and the study is concluded.

Portfolio Management Companies

Portfolio management companies, established in the form of a joint-stock company, specialize in the primary activities of establishing and managing funds in the capital market. In addition to their core activities of fund establishment and management, portfolio management companies, upon obtaining an authorization document from the Capital Markets Board (CMB), are also eligible to engage in investment advisory services. In addition, portfolio management company that meet the required equity capital requirement can provide consultancy services related to capital markets by notifying the CMB. It may also provide loans or credits and foreign exchange services limited to investment services and activities. In addition, it may conduct investment research and financial analysis or provide general advice on transactions related to capital market instruments. Portfolio management companies, possess the capability to establish and oversee foreign collective investment institution exclusively marketed to individuals residing outside the country. Furthermore, they are authorized to offer portfolio management services to individuals based abroad and can exclusively establish and manage venture capital investment funds. It is also possible to establish and manage real estate investment funds and to establish and manage real estate and venture capital investment funds (Capital Markets Board [CMB], 2023).

Portfolio management companies, which manage mutual funds, pension funds and investment trusts, also provide individual portfolio management services to real and legal investors. As of end-2022, the activities of portfolio management companies are presented in Table 1.

Table 1
Portfolio Management Operations (2022/12)

	Number of Organizations	Number of Funds/Clients	Portfolio Size (TRY million)
Mutual Fund	54	1,441	799,078
Pension Mutual Fund	24	384	433,534
Individual Portfolio Management	34	16,242	335,020
Co-funding	7	14	1,373
Total	56	18,081	1,569,005

Kaynak:TCMA, 2023: 19

As of the close of 2022, there are a total of 59 portfolio management companies, with 8 new firms commencing operations during the year. One of these newly established entities operates under the status of a limited activity portfolio management company. Among these recent entrants, only 5 have initiated portfolio management activities. At the end of 2022, out of the 56 entities engaged in portfolio management, it is noteworthy that 10 are classified as limited activity firms, focusing solely on the management of real estate and/or venture capital investment funds. The size of the portfolio managed by these firms increased by 140% from 2021 to 2022, reaching nearly TL 1.6 trillion. According to Table 1, there are 54 firms managing mutual funds as of December 2022. The number of mutual funds increased from 467 to 1,441, while the total portfolio size increased by 145% to TL 799 billion. Among firms managing investment funds, the first five firms (Ziraat, Akbank, Yapı Kredi, İş Bankası, and Garanti) collectively oversee 53% of the total managed investment funds. According to Central Securities Depository & Trade Repository of Türkiye data, the total number of investment fund investors has increased by 377 thousand individuals compared to the end of 2021, approaching 3.6 million. Domestic retail investors, who constitute a significant portion of these investors, account for 53% of the total mutual fund portfolio size. Mutual funds are composed of securities mutual funds, real estate mutual funds, venture capital mutual funds, exchange-traded funds and hedge funds. The growth in the size of the securities mutual fund portfolio, which constitutes the largest part of the mutual fund portfolio, was 87% in 2022. In this period, the size of pension mutual funds, including automatic enrollment system (AES) funds, increased by 77% compared to the end of 2021 and approached TL 433 billion. The first five institutions (Ziraat, Akbank, İş Bankası, Garanti, and Yapı Kredi Portföy) collectively manage 84% of the total pension mutual funds. Precious metals funds hold the largest share among types of pension mutual funds. While the share of equity funds was around 4% at the end of 2021, it reached 11% by the end of 2022. Foreign equities are monitored under foreign securities and the share of this instrument in the fund portfolio is around 2%. As of December 2022, there are 34 institutions providing individual portfolio management services. During the specified period, portfolio management firms manage a total portfolio worth 335 billion TL, encompassing 15,518 individual and 724 corporate investors. In this timeframe, 70% of investors availing individual portfolio management services from portfolio management companies allocate their investments to Yapı Kredi and Ak Portföy. In terms of portfolio size, Ziraat Portföy stands as the largest institution in individual portfolio management, managing 49% of the portfolio. Currently, out of 55 investment trusts, 14 receive portfolio management services from 7 portfolio management companies. The portfolio size of investment trusts managed by portfolio management companies has approached 1.4 billion TL at the end of 2022, reflecting a 49% increase compared to the end of 2021. Securities investment trusts constitute 74% of the total portfolio managed by investment trusts (Turkish Capital Markets Association,[TCMA] 2023).

The sector portfolios, characterized by a highly liquid structure, are predominantly consisted of current portfolios. Portfolio management companies derive their main revenue streams from three key sources: portfolio management fees, investment advisory fees, and investment fund sales revenues. Among these, commission income stands out as the most crucial component (TCMA, 2023).

Numerous studies in both domestic and foreign literature have investigated the performance of banks (Acar, Erkoç and Yılmaz, 2015; Andries and Cocris, 2010; Bektaş, 2013; Milenkovic, Radovanov, Kalas and Horvat, 2022), insurance firms (Abdin, Prabantarikso, Fahmy and Farhan, 2022; Ansah-Adu, Andoh and Abor, 2012; Çiftçi, 2004; Iqbal and Awan, 2015; Saad and Idris, 2011), pension firms (Acer, Genç and Dinçer, 2020; Barros and Garcia, 2006; Karakaya, Kurtaran and Dağlı, 2014; Küçükıralı and Aydın, 2022; Ova, 2018; Roman, Toma and Tuchılış, 2018; Seran, Suchahyo, Atahau and Supramono, 2023) investment trusts (Anderson, Fok, Zumpano and Elder, 1998; Çıtak, 2008; Çorak and Göker, 2023; Nourani, Kweh, Lu and G., 2022), and financial leasing and factoring firms (Bağcı and Esmer, 2016; Fiordelisi and Molyneux, 2004; Gülcan, 2022; Kiracı and Asker, 2019), all of which are integral components of the financial system. Studies on the efficiency of portfolio management companies, which are established to utilize the savings of savers and create added value and have an important role in the functioning of the financial system, are not found in the foreign literature, and the studies conducted in Turkey are quite limited. These studies are summarized below.

Vatansever and Avşarlıgil (2017) investigated the performance of portfolios management companies that were continuously traded on the BIST in 2014 and 215 with data envelopment analysis. The inputs of the study are general administrative expenses, financial investments and paid-in capital, while the outputs are income from investing activities, revenue, earnings before interest and tax and profit for the period. In the data envelopment analysis, only input efficiency was considered, and it was found that 9 portfolio management companies achieved full efficiency in both years. These firms are Ak Portföy, Fiba Portföy, Gedik Portföy, Hsbc Portföy, İş Portföy, Oyak Portföy, Perform Portföy, Vakıf Portföy, and Yapı Kredi Portföy. Fokus Portföy, Rhea Portföy, and Ünlü Portföy, despite effectively utilizing their inputs in 2014, were not successful in achieving efficiency in 2015. On the other hand, Hedef Portföy and Magna Capital, although they did not reach full input efficiency in 2014, managed to achieve complete input efficiency in 2015.

Tezergil (2018) in his study examined the performance of portfolio management companies operating in the Borsa Istanbul (BIST) financial sector between 2014 and 2016 using the grey relational analysis method. The sample consisted of 50 firms. The study identified cost of sales, marketing and sales distribution expenses, general management expenses, personnel expenses, and other expenses as input variables. The output variables include sales revenues, other operating incomes, operating profit/loss, and total portfolio size. The analysis results indicate that, especially in the years 2015-2016, the efficiency rankings varied, but İş Portföy, Garanti Portföy, Yapı Kredi Portföy, Ak Portföy, and Oyak Portföy consistently demonstrated performance within the top five. While Oyak Portföy's performance ranking was notably lower in 2014, it rose to the 5th position in 2015 and 2016. Tezergil (2018) further noted in his study that the firms ranking first in terms of performance were affiliated with banks, whereas those at the bottom performed poorly in terms of liquidity and profitability.

Kılıçarslan and Sucu (2021) examined the performance of portfolio management companies operating in the Turkish capital markets using four different methods: TOPSIS, MULTIMOORA, ARAS, and VIKOR. The study's sample covers data from 28 portfolio management companies that have been consistently traded on the BIST between 2016 and 2020. Performance evaluation was conducted using 13 different indicators, including short-term liquidity position, cash level, net working capital level, borrowing level, financial leverage level, operating profit margin, net profit margin, asset turnover ratio, equity turnover ratio, operating profitability, operating profitability of assets, and asset profitability. According to the VIKOR results, among the top five firms between 2016 and 2020, there are private sector organizations, and there are no bank-affiliated firms within the top 10. In contrast to the VIKOR method, firms affiliated with banks have consistently been in the

top 10 over the five years in the ARAS and MULTIMOORA methods. According to the TOPSIS method, Perform has consistently been in the top five over the five years, while Logos has been in the bottom five except for the year 2017. In general, the study indicates that firm performance rankings vary depending on the methods used.

The studies and contents conducted to determine portfolio management activities in Turkey are mentioned above. It is observed that common results are obtained despite the limited number of designs (Vatansever and Avşarlıgil, 2017; Tezergil, (2018). Kılıçarslan and Sucu, 2021); different variables, time intervals, and speeds are used. In particular, in the studies of Vatansever and Avşarlıgil (2017) and Tezergil (2018), the effectiveness of the Granti Portfolio, Yapı Kredi Portfolio, Ak Portfolio, and Oyak Portfolio was found to be at a high level. The studies of Vatansever and Avşarlıgil (2017) are similar to the effectiveness of Perform Portfolio in the study of Kılıçarslan and Sucu (2021). Tezergil (2018) used the grey relational analysis to determine the activity, and Kılıçarslan and Sucu (2021) used the Aras and Multimoora method. The subsidiaries of the bank are the ones that rank first in activity.

While there are numerous studies in both domestic and international literature focusing on the performance evaluation of various financial institutions such as banks and insurance firms, the number of studies specifically conducted on portfolio management companies, which are considered a crucial component of the financial structure, remains quite limited in Turkey.

It has been examined in studies in the international literature on portfolio management companies. Scherer (2012) examined the direct relationship between portfolio management revenues and market returns and found that US portfolio management companies' revenues are associated with market risk. Consequently, he suggested that portfolio management firms should overhaul their risk management functions and implement an approach to manage the firms' revenue risks. Byrne (2015) examined the impact of portfolio management companies on the city level in his study. The most general conclusion from the study is that portfolio management companies influence cities in terms of the combination of finance and real estate. Bigelli and Manuzzi (2019) empirically assessed 50 listed portfolio management companies in the United States and Europe. As a result of the study, which examined the period from 2008 to 2017, they obtained results that are consistent with the companies' market values. They also found that European portfolio management companies had higher wage levels and net profit margins than U.S. companies. Pandey (2022) conducted a qualitative analysis in his study by presenting classification criteria used in various valuations of portfolio management companies. He presented a cross-country assessment by examining the positive and negative view of the various classification characteristics. The fact that the portfolio sizes of portfolio management companies have increased by 140% between 2021/12 and 2022/12, approaching TL 1.6 trillion, that the net profit has increased by 136% in the same period and exceeds TL 3.5 billion, and that the return on equity has increased by 15 points to 93% with the increase in profit (TCMA, 2023), proves that they are essential for the development and growth of the financial system. Considering their future growth potential, conducting an efficiency analysis of the portfolio management companies was deemed important.

Unlike other studies, this study evaluates the performance of portfolio management companies separately before, during and after the Covid-19 pandemic and interprets the outputs comparatively. Again, unlike the literature, the "cash and cash equivalents" variable, which is one of the current asset items that make up almost the entire portfolio structure of portfolio management companies (TCMA, 2023: 27), is included in the analysis as an input. These differences contribute to the uniqueness of the study. The findings of this research will provide investors to be interested in evaluating their portfolios through various investment instruments with the opportunity to compare firms offering portfolio management services in terms of their efficiency. This, in turn, will play a significant role in making informed investment decisions.

Method

In this study, the relative performance of portfolio management companies is evaluated using data envelopment analysis. In the study analyzing the 2019-2022 period, 2019 represents the pre-COVID-19 pandemic period, 2020-2021 represents the COVID-19 pandemic period, and 2022 represents the post-COVID-19 pandemic period. Thus, the relative performance of portfolio management companies is analyzed for the pre-pandemic, pandemic and post-pandemic periods.

In the application phase of data envelopment analysis, it was deemed appropriate to use output-oriented models in terms of profit maximization due to the importance of the service element in portfolio management companies. Accordingly, output-oriented BCC and CCR models based on constant and variable returns to scale have been employed. In the study, both BCC and CCR models are established to evaluate the relative performance of portfolio management companies in detail. The BCC model is set up based on the variable return assumption with respect to the scale, while the CCR model is set up based on the fixed return assumption concerning the scale. The BCC model is used to determine technical efficiency, and the CCR model is employed to identify total efficiency. The total efficiency determined by the CCR model is obtained by multiplying technical efficiency and scale efficiency.

For the application phase of data envelopment analysis, decision-making units, inputs and outputs were first identified, followed by the estimation of models. In this section of the study, the decision-making units, input and output variables and finally the findings are presented.

Identification of Decision-Making Units

The decision-making units of the study consist of portfolio management companies traded on the Borsa Istanbul (BIST) during the period 2019-2022. Accordingly, a total of 29 portfolio management companies with continuously accessible data for the relevant years were examined. The decision-making units considered in the study and their symbols are presented in Table 2.

Table 2
Decision-Making Units

Symbol	Firm name	Symbol	Firm name
AKPORT	AK PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.	IS	İŞ PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
AKTIF	AKTİF PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.	KT	KT PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
ALBARAKA	ALBARAKA PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.	MARMARA	MARMARA CAPITAL PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
ARZ	ARZ GAYRİMENKUL VE GİRİŞİM SERMAYESİ PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.	MEKSA	MEKSA PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
ATA	ATA PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.	METRO	METRO PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
ATLAS	ATLAS PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.	NEO	NEO PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
AURA	AURA PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.	OSMANLI	OSMANLI PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
AZIMUT	AZİMUT PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.	OYAK	OYAK PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
DENİZ	DENİZ PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.	QINVEST	QINVEST PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
FİBA	FİBA PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.	STRATEJİ	STRATEJİ PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
GARANTI	GARANTİ PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.	TACIRLER	TACIRLER PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
GLOBAL	GLOBAL MD PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.	TEB	TEB PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
HEDEF	HEDEF PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.	UNLU	ÜNLÜ PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
INVEO	INVEO PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.	ZIRAAT	ZİRAAT PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
İSTANBUL	İSTANBUL PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.		

* It is not operational as of the year 2023.

Identification of Inputs and Outputs

In this study, inputs and outputs were determined by analyzing the studies in the literature and presented in Table 3 with their symbols.

Table 3
Inputs and Outputs

Inputs	Symbol	Outputs	Symbol
General Administrative Expenses	GYG	Net Profit	NK
Cash& Equivalent	NB	Profit Before Interest and Taxes	FVÖK
Financial Investments	FY	Revenue	HS

In Table 3, inputs and outputs represented by the symbols GYG, FY, FVÖK, and HS were included in the study by referring to the works of Vatansever and Avşarlıgil (2018) and Tezergil (2018). The financial statements data of portfolio management companies obtained from the Public Disclosure Platform were utilized in the study.

Findings

In the study, the relative performance of portfolio management companies between 2019 and 2022 was applied using the output-oriented CCR model, and the findings are presented in Table 4.

Table 4
Efficiency Values According to the CRR Model

Firm	2019	2020	2021	2022
AKPORT	0.63	0.72	0.52	0.24
AKTIF	0.48	0.43	0.18	0.07
ALBARAKA	1.00	1.00	0.75	0.33
ARZ	1.00	1.00	1.00	1.00
ATA	0.69	0.59	0.56	0.11
ATLAS	0.71	0.79	0.29	0.23
AURA	0.69	0.76	0.39	0.14
AZIMUT	1.00	0.59	0.22	0.16
DENIZ	0.99	0.32	0.13	0.15
FIBA	0.61	1.00	0.47	0.99
GARANTI	0.60	0.55	0.31	1.00
GLOBAL	0.37	0.45	0.19	0.04
HEDEF	1.00	1.00	1.00	1.00
INVEO	0.67	0.59	1.00	1.00
IS	0.45	0.42	0.33	0.15
ISTANBUL	0.80	0.43	0.47	0.25
KT PORTFOY	0.99	0.56	0.70	1.00
MARMARA	0.97	0.97	0.64	0.48
MEKSA	0.56	0.69	0.79	0.96
METRO	0.90	0.81	0.53	0.86
NEO	1.00	1.00	0.53	0.70
OSMANLI	0.85	0.46	0.37	0.42
OYAK	1.00	1.00	1.00	0.75
QINVEST	0.11	0.24	0.41	0.11
STRATEJI	1.00	1.00	1.00	0.67
TACIRLER	1.00	1.00	0.39	0.28
TEB	0.91	0.84	1.00	0.11
UNLU	0.63	0.45	0.45	0.05
ZIRAAT	1.00	1.00	1.00	0.20
Average	0.78	0.71	0.57	0.24

Upon reviewing Table 4, it is observed that in the year 2019, 9 firms, namely ALBARAKA, ARZ, AZIMUT, HEDEF, NEO, OYAK, STRATEJI, TACIRLER, and ZIRAAT, demonstrate relative efficiency. The efficiency values of DENIZ, KT PORTFOY, and MARMARA have also approached full efficiency.

In the year 2019, representing the pre-COVID-19 period, the average efficiency value of the examined firms was calculated as 0.78. During this period, QINVEST had the lowest efficiency value.

In the year 2020, ALBARAKA, ARZ, FIBA, HEDEF, NEO, OYAK, STRATEJI, TACIRLER, and ZIRAAT, a total of 9 firms, were found to be efficient. In 2020, representing the COVID-19 pandemic period, the average efficiency value of the firms was calculated as 0.71. Therefore, there has been a decrease in the average efficiency value during the pandemic period compared to the pre-pandemic period. Similarly to the year 2019, QINVEST was the firm with the lowest efficiency value during this period.

In the year 2021, the efficiency of 7 firms, namely ARZ, HEDEF, INVEO, OYAK, STRATEJI, TEB, and ZIRAAT, were determined. In 2021, representing the COVID-19 pandemic period, the average efficiency value of the firms was calculated as 0.57. Accordingly, it was observed that the average efficiency value decreased compared to the years 2019 and 2020. DENIZ was the firm with the lowest efficiency value for the year 2021.

In the year 2022, the efficiency of 5 firms, namely ARZ, GARANTI, HEDEF, INVEO, and KT PORTFOY, were determined. In 2022, representing the post-COVID-19 pandemic period, the average efficiency value of the firms was calculated as 0.24. This calculated value for the year 2022 was observed to be the lowest average efficiency value among the years examined in the study. In other words, the lowest average efficiency value was obtained in the period after the COVID-19 pandemic. The firm with the lowest efficiency value in 2022 is GLOBAL.

According to the CCR model results of the study, 31% of the firms in the pre-pandemic period, 24% in the pandemic period and 17% after the pandemic reached full efficiency. In this context the pandemic period clearly seems to have an impact on the relative performance of portfolio management companies. Additionally, when examining the average efficiency values of firms over the years, it is observed that the highest level (0.78) was reached in the pre-COVID-19 pandemic period, and it declined to the lowest level (0.24) in the post-pandemic period. However, it is found that the firm with the lowest efficiency score in the respective years is GLOBAL with an efficiency value of 0.04 in 2022. Furthermore, ARZ and HEDEF firms have achieved full efficiency in all the years under consideration.

The relative performance of portfolio management companies between 2019 and 2022 is applied with the output-oriented BCC model and the findings are presented in Table 5.

Table 5
Efficiency Values According to BCC Model

Firm	2019	2020	2021	2022
AKPORT	1.00	1.00	1.00	0.63
AKTIF	0.63	0.47	1.00	0.76
ALBARAKA	1.00	1.00	0.90	1.00
ARZ	1.00	1.00	1.000	1.00
ATA	1.00	0.65	0.85	0.69
ATLAS	1.00	1.00	0.35	0.71
AURA	0.74	0.84	0.46	0.92
AZIMUT	1.00	1.00	0.96	1.00
DENIZ	1.00	0.45	0.21	0.99
FIBA	0.67	1.00	0.54	0.91
GARANTI	0.85	0.83	0.54	0.70
GLOBAL	1.00	0.46	0.27	0.37
HEDEF	1.00	1.00	1.00	1.00
INVEO	0.68	0.61	1.00	0.97
IS	0.84	0.75	0.83	0.54
ISTANBUL	0.85	0.60	0.61	0.94
KT PORTFOY	1.00	0.64	0.74	0.99
MARMARA	0.98	1.00	1.00	0.98
MEKSA	0.58	1.00	1.00	0.96
METRO	0.97	0.81	1.00	0.92
NEO	1.00	1.00	0.72	1.00
OSMANLI	0.91	0.72	0.48	0.94
OYAK	1.00	1.00	1.00	1.00
QINVEST	0.25	0.30	0.42	0.46
STRATEJI	1.00	1.00	1.00	1.00
TACIRLER	1.00	1.00	0.63	1.00
TEB	0.93	1.00	1.00	0.97
UNLU	0.67	0.56	0.51	0.94
ZIRAAT	1.00	1.00	1.00	1.00
Averages	0.88	0.81	0.76	0.87

Table 5 reveals that in the year 2019, 15 firms, including AKPORT, ALBARAKA, ARZ, ATA, ATLAS, AZIMUT, DENIZ, GLOBAL, HEDEF, KT PORTFOY, NEO, OYAK, STRATEJI, TACIRLER, and ZIRAAT, achieved full relative efficiency, while 14 firms were relatively inefficient. For the pre-pandemic period (2019), the average efficiency value for the examined firmss was calculated as 0.88. QINVEST had the lowest efficiency value during this period.

In 2020, 15 firms, including AKPORT, ALBARAKA, ARZ, ATLAS, AZIMUT, FIBA, HEDEF, MARMARA, MEKSA, NEO, OYAK, STRATEJI, TACIRLER, TEB, and ZIRAAT, achieved full relative efficiency, while 14 firms were relatively inefficient. For the pandemic period (2020), the average efficiency value for the examined firms was calculated as 0.81. In this context, there was a decrease of 0.07 in the average efficiency value during the pandemic period compared to the pre-pandemic period. Similar to 2019, QINVEST had the lowest efficiency value in this period.

In 2021, 12 firms, including AKPORT, AKTIF, ARZ, HEDEF, INVEO, MARMARA, MEKSA, METRO, OYAK, STRATEJI, TEB, and ZIRAAT, achieved full relative efficiency, while 17 firms were relatively inefficient. For the pandemic period (2021), the average efficiency value for the examined firms was calculated as 0.76, indicating a decrease compared to 2019 and 2020. DENIZ was the firm with the lowest efficiency value in 2021.

In 2022, 9 firms, including ALBARAKA, ARZ, AZIMUT, HEDEF, NEO, OYAK, STRATEJI, TACIRLER, and ZIRAAT, were relatively fully efficient, while 20 firms were relatively inefficient. The average efficiency value for firms in the post-pandemic period (2022) was calculated as 0.87. The value calculated for 2022 was high compared to the COVID-19 pandemic period (2020 and 2021) but remained close to the pre-pandemic period. During this period, the average efficiency level increased compared to the COVID-19 pandemic era, but the number of relatively fully efficient firms decreased.

According to the results of the BCC model in the study, while 51% of the analyzed firms were operating efficiently both before and during the pandemic, the rate of efficient firms decreased to 31% after the pandemic. In this context, the COVID-19 pandemic period can be said to have an impact on the relative performance of portfolio management companies.

According to the results of the BCC model in the study, when the average efficiency values of the firms have been examined over the years, it is observed that the highest level (0.88) was reached before the COVID-19 pandemic, decreased over the years, and increased after the COVID-19 pandemic compared to the pandemic period. However, the firm with the lowest efficiency score over the respective years was DENIZ, with an efficiency value of 0.21 in 2022.

In addition, it has been observed that ARZ, HEDEF, OYAK, STRATEJI, and ZIRAAT firms consistently demonstrated full efficiency performance throughout the examined years from 2019 to 2022. The relative performance of portfolio management companies has been evaluated in terms of scale efficiency, and the findings are presented in Table 6.

Table 6
Scale Efficiency Values

Firm	2019	2020	2021	2022
AKPORT	0.63	0.72	0.52	0.24
AKTIF	0.76	0.91	0.18	0.83
ALBARAKA	1.00	1.00	0.84	0.83
ARZ	1.00	1.00	1.00	1.00
ATA	0.69	0.90	0.65	0.50
ATLAS	0.71	0.79	0.83	0.50
AURA	0.92	0.90	0.85	0.58
AZIMUT	1.00	0.59	0.22	0.20
DENİZ	0.99	0.71	0.64	0.90
FIBA	0.91	1.00	0.86	0.99
GARANTI	0.70	0.66	0.57	1.00
GLOBAL	0.37	0.97	0.71	0.04
HEDEF	1.00	1.00	1.00	1.00
INVEO	0.97	0.96	1.00	1.00
IS	0.54	0.56	0.39	0.22
İSTANBUL	0.94	0.72	0.77	0.29
KT PORTFOY	0.99	0.87	0.95	1.00
MARMARA	0.98	0.97	0.64	0.54
MEKSA	0.96	0.69	0.79	0.96
METRO	0.92	0.99	0.53	0.86
NEO	1.00	1.00	0.73	0.70
OSMANLI	0.94	0.64	0.76	0.42
OYAK	1.00	1.00	1.00	0.96
QINVEST	0.46	0.80	0.98	0.94
STRATEJİ	1.00	1.00	1.00	0.71
TACIRLER	1.00	1.00	0.61	0.54
TEB	0.97	0.84	1.00	0.52
ÜNLÜ	0.94	0.81	0.87	0.65
ZIRAAT	1.00	1.00	1.00	0.36
Ortalama	0.87	0.86	0.75	0.24

When Table 6 is examined, it is determined that in 2019, 9 firms, namely ALBARAKA, ARZ, AZIMUT, HEDEF, NEO, OYAK, STRATEJİ, TACIRLER, and ZIRAAT, exhibited scale efficiency. Thus, 31% of the companies considered in 2019 have scale efficiency. The average efficiency value for this year was calculated as 0.87. The firm with the lowest efficiency value in this period was GLOBAL.

In 2020, 9 firms, namely ALBARAKA, ARZ, FIBA, HEDEF, NEO, OYAK, STRATEJİ, TACIRLER, and ZIRAAT, were determined to be scale-efficient. Accordingly, 31% of the firms considered in this year achieved scale efficiency. The average efficiency value for this year was calculated as 0.86. The average efficiency was observed to have decreased compared to the pre-COVID-19 pandemic period (2019). The firm with the lowest efficiency value in this period was IS.

In 2021, 7 firms, namely ARZ, HEDEF, INVEO, OYAK, STRATEJİ, TEB and ZIRAAT, were found to be scale efficient. Accordingly, 24.1% of the 29 firms analyzed in 2021 achieved scale efficiency. In the relevant year, the average efficiency value was calculated as 0.75. This value was observed to have decreased compared to 2019 and 2020. AKTIF has the lowest efficiency value in this period.

In 2022, 5 firms, namely ARZ, GARANTI, HEDEF, INVEO, and KT PORTFOY, were identified to have scale efficiency. Accordingly, the percentage of firms with scale efficiency in 2022 was 17.2%. The average efficiency value for this year was calculated as 0.24 marking a substantial decrease compared to previous periods. In this regard, while the average scale efficiency value reached its highest level in 2019, it remained at the lowest level in 2022. However, the firm with the lowest efficiency score in the relevant years was GLOBAL with an efficiency value of 0.22 in 2022. Moreover, ARZ and HEDEF firms showed fully efficient performance in all the years considered.

Table 7 presents the number of firms taken as reference according to the BCC and CCR model.

Table 7
The Number of Firms Referenced

Year	2019		2020		2021		2022	
	BCC	CCR	BCC	CCR	BCC	CCR	BCC	CCR
AKTIF	-	-	-	-	1	-	-	-
AKPORT	3	-	4	-	5	-	5	-
ALBARAKA	2	4	-	-	-	-	-	-
ARZ	3	5	12	16	17	22	17	24
ATA	1	-	-	-	-	-	-	-
ATLAS	1	-	4	-	-	-	-	-
AZIMUT	4	1	2	-	-	-	-	-
FIBA	-	-	-	1	-	-	1	-
GARANTI	-	-	-	-	-	-	-	5
GLOBAL	1	-	-	-	-	-	7	-
HEDEF	4	10	11	15	7	11	7	9
INVEO	-	-	-	-	3	5	2	4
KT PORTFOY	-	-	-	-	-	-	2	1
NEO	9	11	4	4	-	-	1	-
MARMARA	-	-	-	-	2	-	-	-
MEKSA	-	-	2	-	-	-	-	-
METRO	-	-	-	-	4	-	5	-
OSMANLI	-	-	-	-	-	-	1	-
OYAK	2	4	-	-	1	1	-	-
STRATEJI	6	11	5	9	9	4	-	-
TACIRLER	3	6	3	6	-	-	-	-
TEB	-	-	1	-	3	4	-	-
ZIRAAT	9	8	4	7	5	4	-	-
Total	48	60	52	58	57	51	48	43

Table 7, reveals that all portfolio management companies identified as efficient according to the BCC and CCR models in 2019 were referenced by other firms. The firms with the highest number of references for that year were NEO and STRATEJI.

In 2020, according to the BCC model, ALBARAKA, FIBA, MARMARA and OYAK were found to be relatively efficient, but not cited as reference firms. In the same year, according to the CCR model, although ALBARAKA was relatively efficient, it was not cited as a reference. ARZ and HEDEF were the most frequently cited firms for the relevant year.

In 2021, according to the BCC model, although MEKSA was relatively efficient, it was not cited as a reference. According to the CCR model, all portfolio management companies that were found to be efficient were cited as references to other firms. In this year, ARZ and HEDEF were the most frequently referenced firms.

In 2022, according to the BCC model, ALBARAKA, AZIMUT, OYAK, TACIRLER, and ZIRAAT, despite being relatively efficient, were not referenced. However, according to the CCR model, all portfolio management companies identified as efficient were referenced by other firms. The firm which was referenced the most in that year is ARZ.

As a result, the most frequently cited portfolio management companies between 2019 and 2022 were ARZ and HEDEF firms. Table 8 presents the firms and intensity values that inefficient firms should take as reference in order to become efficient according to the BCC model.

Table 8
Reference Set and Intensity Values for the Year 2022 According to the BCC Model

Firm	BCC			
AKTIF	ARZ (0.52)	HEDEF(0.02)	GLOBAL(0.36)	INVEO(0.09)
ALBARAKA	AKPORT(0.02)	ARZ(0.97)		
ATA	GLOBAL(0.16)	ARZ(0.20)	INVEO(0.63)	
ATLAS	GLOBAL(0.81)	METRO(0.04)	HEDEF(0.01)	ARZ(0.12)
AURA	METRO(0.39)	ARZ(0.14)	GLOBAL(0.45)	
AZIMUT	AKPORT(0.36)	ARZ(0.63)		
DENIZ	ARZ(0.93)	KT(0.06)		
IS	HEDEF(0.02)	AKPORT (0.47)	ARZ(0.50)	
ISTANBUL	HEDEF (0.37)	ARZ(0.62)		
MARMARA	GLOBAL(0.84)	ARZ(0.15)		
OYAK	ARZ(0.37)	KT(0.23)	FIBA(0.39)	
QNVEST	ARZ(0.63)	METRO(0.36)		
STRATEJ	GLOBAL(0.28)	ARZ(0.06)	METRO(0.64)	
TACIRLER	ARZ (0.82)	HEDEF(0.17)		
TEB	HEDEF(0.12)	ARZ(0.87)		
UNLU	OSMANLI (0.30)	ARZ(0.23)	GLOBAL (0.43)	NEO(0.01)
ZIRAAT	AKPORT (0.34)	ARZ(0.65)		

In Table 8, for the firms where efficiency could not be reached according to the BCC model, the firms they should take as an example to become efficient are shown. For example, AKTIF, ARZ, HEDEF, GLOBAL, and INVEO firms can be effectively combined by merging with weights of 0.52, 0.02, 0.36, and 0.09, respectively. Similarly, ALBARAKA, AKPORT, and ARZ firms can be effectively combined by merging with weights of 0.02 and 0.97, respectively. Within the scope of the BCC model, the GLOBAL firm is the reference unit with the highest value in the reference set. Therefore, it is the most comparable unit.

Table 9 presents the firms that ineffective firms need to reference and their intensity values to become effective according to the CCR model.

Table 9
Reference Set and Intensity Values for 2022 According to CCR Model

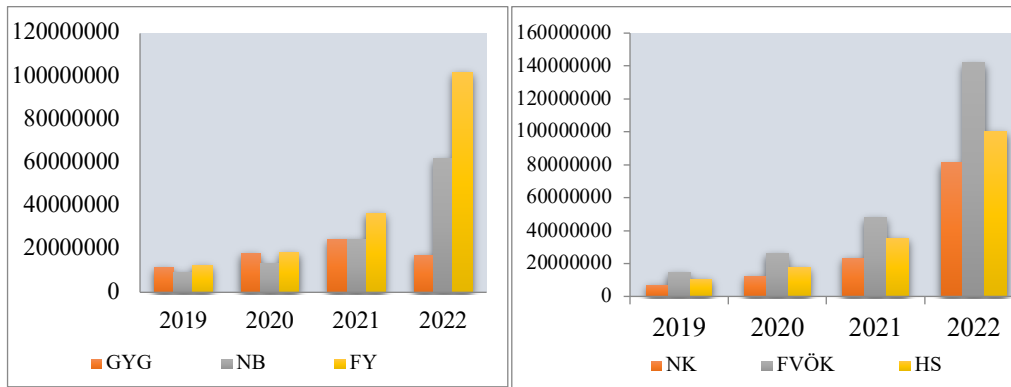
Firm	CCR	
AKPORT	ARZ(4.53)	HEDEF(0.43)
AKTIF	HEDEF(0.05)	ARZ(0.59)
ALBARAKA	ARZ(1.19)	
ATA	ARZ(0.5)	
ATLAS	HEDEF(0.05)	ARZ(0.22)
AURA	ARZ(0.26)	
AZIMUT	ARZ(5.19)	HEDEF(0.05)
DENIZ	INVEO(1.61)	ARZ(0.93)
FIBA	INVEO(1.51)	ARZ(0.03)
GLOBAL	ARZ(0.12)	HEDEF(0.04)
IS	ARZ(4.48)	HEDEF(0.30)
ISTANBUL	GARANTI(0.09)	ARZ(4.34)
MARMARA	ARZ(0.28)	
MEKSA	GARANTI(0.19)	ARZ(0.14)
METRO	ARZ(0.07)	HEDEF(0.04)
NEO	GARANTI(0.03)	ARZ(0.21)
OSMANLI	ARZ(0.17)	GARANTI(0.02)
OYAK	INVEO(1.41)	ARZ(0.39)
QNVEST	ARZ(0.67)	
STRATEJ	ARZ(0.14)	HEDEF(0.05)
TACIRLER	ARZ(1.73)	KT(1.34) INVEO(1.80)
TEB	GARANTI(0.03)	ARZ(2.06)
UNLU	HEDEF(0.01)	ARZ(0.38)
ZIRAAT	ARZ(2.93)	

When Table 9 is examined, for the firms where efficiency cannot be reached according to the CCR model, the firms they should take as examples to become efficient are seen. In this regard, for example, AKPORT, ARZ, and HEDEF firms can be effectively combined by merging them as equivalent units with weights of 4.53 and 0.43, respectively. Similarly, AKTIF, HEDEF, and ARZ firms can be effectively combined by merging them as equivalent units with weights of 0.05 and 0.59, respectively. Within the CCR model, the ARZ firm is the equivalent unit with the highest value in the reference set. Therefore, it is the most comparable unit.

Potential Improvement Values

According to the BCC model, the average realized values of the inputs and outputs of portfolio management companies are presented in Charts 1 and 2 by years.

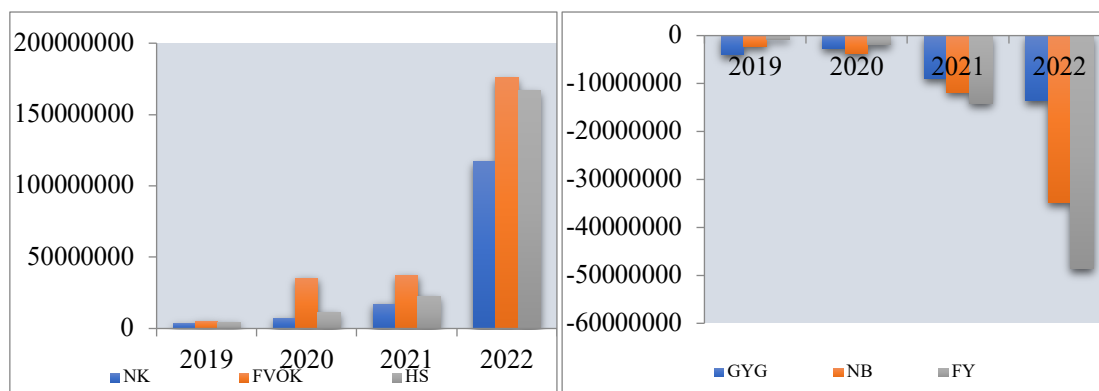

Graph 1. Average achieved values of outputs Graph 2. Average achieved values of inputs

Graph 1 displays the average achieved values of outputs over the years. Accordingly, the outputs of net profit (NK), earnings before interest, taxes, depreciation, and amortization (FVÖK), and revenue (HS) depicted through symbols, showed an increasing trend from 2019 to 2022.

Graph 2 displays the average achieved values of inputs over the years. In this context, general administration expenses, represented by the symbol GYG, showed an increasing trend from 2019 to 2021, with a decreasing tendency in 2022. Similarly, cash and equivalents, as well as financial investments, exhibited an increasing trend over the respective years.

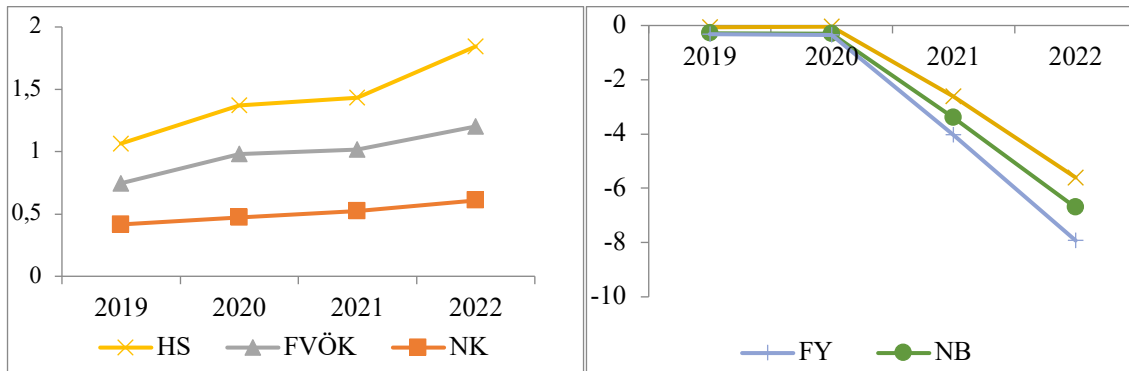
Graph 3 and Graph 4 present the average potential improvement values of inputs for portfolio management companies according to the BCC model over the years.

Graph 3. Average potential improvement of outputs Graph 4. Average potential improvement of inputs

In Graph 3, the average potential improvement values of the outputs utilized in the study are presented. Accordingly, the average potential improvement values, indicating the extent to which ineffective firms need to increase their outputs to achieve efficiency, increased in 2022 compared to the year 2019.

Graph 4 shows the average potential improvement values of the inputs used in the study. Accordingly, the average potential improvement values, which express the rate at which inefficient firms should reduce their inputs to achieve efficiency, increased in 2022 compared to 2019.

Graph 5. Average potential improvement rate of outputs   Graph 4. Average potential improvement rate of inputs

Graph 5 and Graph 6 display the average improvement rates of the inputs and outputs in the study. The graphs reveal that the necessity to increase outputs and decrease inputs has increased proportionally over the years.

Conclusion and Recommendations

In the study, the relative performance of 29 portfolio management companies traded on BIST was evaluated. In the study analyzing the 2019-2022 period, the impact of the COVID-19 pandemic period on the performance of portfolio management companies was investigated. In this context, 2019 was analyzed as the pre-COVID-19 pandemic period, 2020 and 2021 as the COVID-19 pandemic period and 2022 as the post-COVID-19 pandemic period. Data envelopment analysis was used to determine the performance of the relevant firms. In the analysis, BCC and CCR models were used to measure aggregate and technical efficiency under the assumptions of constant and variable returns to scale. In addition, scale-efficient firms were also identified, and reference clusters and concentration values were determined for inefficient firms.

According to the results of the CCR model measuring total efficiency, it has been determined that 9 firms were fully efficient in the year 2019, 9 in 2020, 7 in 2021, and 5 in 2022. Based on the average efficiency values within the scope of the CCR model, it is observed that the efficiency was at its highest level in the pre-COVID-19 pandemic period and at its lowest level (0.24) in the post-COVID-19 pandemic period.

According to the results of the BCC model measuring technical efficiency, it has been determined that 15 firms were fully efficient in the year 2019, 15 in 2020, 12 in 2021, and 9 in 2022. Based on the average efficiency values within the scope of the BCC model, it is observed that the efficiency was at its highest level in the pre-COVID-19 pandemic period. During the COVID-19 pandemic years of 2020 and 2021, there was a decrease, but it rose again in the post-COVID-19 pandemic period, reaching the highest level (0.87).

The findings reveal that firms identified as fully efficient also exhibit scale efficiency. Accordingly, the number of scale efficient firms in 2019, 2020, 2021 and 2022 were 9, 9, 7 and 5 respectively, indicating that they operated at an optimal size. Examining the average scale efficiency values over the years, reveals that the period with the highest average scale efficiency value was the pre-COVID-19 pandemic year of 2019, and the lowest was the post-COVID-19 pandemic year of 2022.

In summary, it can be concluded that the COVID-19 pandemic period had an influence on the relative performance of portfolio management companies.

The findings related to the efficiency of firms obtained in the study pertain to the inputs and outputs utilized in the research. Therefore, the primary limitation of the study lies in the potential variation of results when employing different inputs and outputs.

In future studies, the performance of portfolio management companies can be evaluated comparatively by adding different methods, and the number of input and output variables can be increased. In addition, the performances of other institutions that are part of the financial system (banks, insurance companies, investment trusts, etc.) can be compared through various methods.

References

- Abdin, Z., Prabantarikso, R. M., Fahmy, E. and Farhan, A. (2022). Analysis of the efficiency of insurance companies in indonesia. *Decision Science Letters*, 11(2), 105–112. doi: 10.5267/j.dsl.2022.1.002
- Acar, M. F., Erkoç, T. E. and Yılmaz, B. (2015). Türk bankacılık sektörü için karşılaştırmalı performans analizi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 1-11. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/166359>
- Acer, A., Genç, T. and Dinçer, S. E. (2020). Türkiye’de faaliyet gösteren bireysel emeklilik şirketlerinin performansının entropi ve copras yöntemi ile değerlendirilmesi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 153-169. doi: 10.17336/igusbd.560975
- Anderson, R. I., Fok, R., Zumpano, L. V. and Elder, H.W. (1998). Measuring the efficiency of residential real estate brokerage firms. *Journal of Real Estate Research*, 16(2), 139-158. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/44151020>
- Andries, A. M. and Cocris, V. (2010). A comparative analysis of the efficiency of Romanian banks. *Romanian Journal of Economic Forecasting*, (4), 54-75. Erişim adresi: <https://ideas.repec.org/a/rjr/romjef/vy2010i4p54-75.html>
- Ansah-Adu, K., Andoh, C. and Abor, J. (2012). Evaluating the cost efficiency of insurance companies in Ghana. *The Journal of Risk Finance*, 13(1), 61-76. doi: 10.1108/15265941211191949
- Bağcı, H. and Esmer, Y. (2016). Promethee yöntemi ile faktoring şirketi seçimi. *BUJSS*, 9(2), 116-129. doi:10.18221/bujss.14955
- Barros, C. P. and Garcia, M. T. M. (2006). Performance evaluation of pension funds management companies with data envelopment analysis. *Risk Management and Insurance Review*, 9(2), 165-188. Erişim adresi: <https://ideas.repec.org/a/bla/rmgtin/v9y2006i2p165-188.html>
- Bektaş, H. (2013). Türk bankacılık sektöründe etkinlik analizi. *Sosyoekonomi*, 19(19), 278-294. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosyoekonomi/issue/21079/226955>
- Bigelli, M. and Manuzzi, F. (2019). The valuation of asset management firms. *Corporate Ownership & Control*, 16(4), 103-110. doi: 10.22495/cocv16i4art9
- Byrne, M. (2015). Bad banks: the urban implications of asset management companies. *Urban Research & Practice*, 8(2), 255–266. doi: 10.1080/17535069.2015.1050208
- Capital Markets Board. (2023). Portföy Yönetim Şirketleri. Erişim Adresi: <https://spk.gov.tr/kurumlar/portfoy-yonetim-sirketleri>
- Çıtak, L. (2008). Türkiye’deki menkul kıymet yatırım ortaklıklarının etkilerinin veri zarflama analizi ile değerlendirilmesi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (31), 69-94. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/66511>

- Çiftçi, H. (2004). Türk sigorta sektörünün sorunları; DEA analizi ile Türk sigorta şirketlerinin etkinlik düzeylerinin belirlenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 121-149. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil/issue/4369/59748>
- Çorak, K. and Güler, E. (2023). Gayrimenkul yatırım ortaklıklarının performans analizi: Türkiye örneği. *İşletme Akademisi Dergisi*, 4(1), 16-34. doi:10.26677/TR1010.2023.1205
- Erçel, G. (2020). *Küreselleşme ve uluslararası finansal gelişmeler*. (17. nci Asya Bankalar Birliği Genel Kurulu Raporu). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. Erişim adresi: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/a61d8cce-169a-4307-886a-53a4ebaa9af4/07Kuresellesme.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-a61d8cce-169a-4307-886a-53a4ebaa9af4-m3fBePt>
- Erol, S., Güçlü, H. and Alparslan, U. (2005). Portföy yönetim şirketi. Erişim adresi: file:///C:/Users/asus/Downloads/docspike.com_portfy-ynetim-irketleri.pdf
- Fiordelisi, F. and Molyneux, P. (2004). Efficiency in the factoring industry. *Applied Economics*, (36), 947-959. doi: 10.1080/00036884042000233177
- Gülcan, N. (2022). Finansal kiralama ve faktoring şirketlerinin finansal performans değerlendirmesinde vikor yönteminin uygulanması. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 7(Özel Sayı), 235-247. doi: 10.30784/epfad.1148935
- Iqbal, Q. and Awan, H. M. (2015). Technical, pure technical and scale efficiency analysis of insurance companies of Pakistan. *International Journal of Business and Management Review*, 3(4), 82-92. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/334317850_TECHNICAL_PURE_TECHNICAL_AND_SCALE_EFFICIENCY_ANALYSIS_OF_INSURANCE_COMPANIES_OF_PAKISTAN
- Karakaya, A., Kurtaran, A. and Dağlı, H. (2014). Bireysel emeklilik şirketlerinin veri zarflama analizi ile etkinlik ölçümü: Türkiye örneği. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, (22), 1-23. doi:10.11611/JMER213
- Kılıçarslan, A. and Sucu, M. Ç. (2021). Çok ölçütlü karar verme yöntemleri ile finansal performans sıralamaları: portföy yönetim şirketleri üzerine bir uygulama. *Erciyes Akademi*, 35(4), 1451-1480. doi: 10.48070/erciyesakademi.994546
- Kıracı, K. and Asker, V. (2019). Havaaracı leasing şirketlerinin performans analizi: Entropi temelli topsis uygulaması. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (24), 17-28. doi: 10.18092/ulikidince.580420
- Küçükıralı, Z. and Aydın, U. (2022). Türkiye’de faaliyet gösteren bireysel emeklilik şirketlerinin etkinliği. *Verimlilik Dergisi*, (2), 289-304. doi: 10.51551/verimlilik.940655
- Milenkovic, N., Radovanov, B., Kalas, B. and Horvat, A. M. (2022). External two stage DEA analysis of bank efficiency in west balkan countries. *Sustainability*, 14(978),1-16. doi:10.3390/su14020978
- Nourani, M., Kweh, O.L., Lu, W. and Gurrib, I. (2022). Operational and investment efficiency of investment trust companies: Do foreign firms outperform domestic firms?. *Financial Innovation*, 8(79), 4-26. doi:10.1186/s40854-022-00382-1
- Ova, A. (2018). Türkiye’deki emeklilik şirketlerinin etkinlik analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (79), 139-152. doi: 10.25095/mufad.438867
- Pandey, A. (2022). A taxonomy of asset management companies. *Journal of Banking Regulation*, 23, 199-209. doi: 10.1057/s41261-021-00156-2

- Roman, M. D., Toma, G. C. and Tuchiuş, G. (2018). Efficiency of pension systems in the EU countries. *Romanian Journal of Economic Forecasting*, 21(4), 161-173. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/332168078_Efficiency_of_pension_systems_in_the_EU_countries
- Saad, N. and Idris, N. E. H. (2011). Efficiency of life insurance companies in Malaysia and Brunei: A comparative analysis. *International Journal of Humanities and Social Science*, 1(3), 111-122. Erişim adresi: <http://irep.iium.edu.my/3263/1/IJHSS.pdf>
- Seran, P., Suchahyo, U. S., Atahau, A. D. R. and Supramono S. (2023). The efficiency of Indonesian pension funds: A two-stage additive network DEA approach” *International Journal of Financial Studies*, 11(28), 1-19. doi: 10.3390/ijfs11010028
- Scherer, B. (2012). Market risks in asset management companies. *Quantitative Finance*, 12(10), 1547–1556. doi: 10.1080/14697688.2011.650185
- Tezergil, S. (2018). Portföy yönetim şirketlerinin finansal performanslarının gri ilişkisel analiz yöntemi ile değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 39, 245-262. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/666933>
- Turkish Capital Market Association (2023). Gösterge Bahar 2023. Erişim Adresi: <https://tspb.org.tr/yayinlar/gosterge-bahar-2023/>
- Vatansever, K. and Avşarlıgil, N. (2017). Portföy yönetim şirketlerinin etkinlik ölçümü: Veri zarflama analizi uygulaması. *International Journal of Academic Value Studies*, 3(13), 227-233. doi :10.23929/jav.400

Genişletilmiş Özet

Amaç

Bu çalışmanın amacı, 2023 Kasım ayı itibariyle BİST’te işlem gören portföy yönetim firmalarının görece performanslarını COVID-19 pandemi dönemi öncesi (2019), pandemi süreci (2020-2021) ve pandemi sonrası (2022) olmak üzere üç ayrı dönem için değerlendirmektir.

Tasarım ve Yöntem

Çalışmada, Borsa İstanbul’da işlem gören portföy yönetim firmalarının görece performansı veri zarflama analizi (VZA) ile araştırılmıştır. Veri zarflama analizinin uygulanmasında kar maksimizasyonu açısından çıktıya yönelik modellerinin kullanılması uygun görülmüştür.

Çalışmada portföy yönetim şirketlerinin görece performansını detaylı bir biçimde değerlendirmek üzere çıktıya yönelik ölçüğe göre sabit ve değişken getiriyi esas alan BCC ve CCR modelleri kullanılmıştır.

BCC modeli ölçüğe göre değişken varsayımı doğrultusunda, CCR modeli ise ölçüğe göre sabit getiri varsayımı doğrultusunda hesaplanmaktadır. BCC modeli teknik etkinliğin tespitinde, CCR modeli toplam etkinliğin tespit edilmesinde kullanılmaktadır. CCR modeli ile tespit edilen toplam etkinlik, teknik etkinlik ile ölçek etkinliğinin çarpımı ile elde edilmektedir.

Çalışmada, her iki ölçüğe göre etkin olan firmalar tespit edilmiş ve etkin olmayan firmalar için referans kümeleri ile yoğunluk değerleri belirlenmiştir. Ayrıca ilgili yıllar itibariyle karar birimlerinin girdi ve çıktılarına ilişkin ortalama hedeflenen, gerçekleşen ve iyileştirme değerlerine ilişkin veriler ortaya koyulmuştur.

Çalışma örneklemini, 2019-2022 zaman aralığında, verilerine tam olarak ulaşılabilen 29 firma oluşturmaktadır. Çalışmada, 2019 yılı COVID-19 pandemi öncesini, 2020-2021 yılları COVID-19 pandemi dönemini, 2022 yılı da COVID-19 pandemi sonrasını temsil etmektedir. Böylelikle portföy yönetim şirketlerinin görece performansı pandemi öncesi, pandemi dönemi ve pandemi sonrası için incelenmiştir.

Çalışmada Kamu Aydınlatma Platformu'ndan elde edilen portföy yönetim firmalarının yıllık bilanço ve gelir tablosu verileri kullanılmıştır. Bu firmalar aynı zamanda VZA analizinin karar verme birimleridir. Birimlerin belirlenmesinin ardından analizde kullanılacak girdi ve çıktı değişkenleri, literatürde yer alan çalışmalar referans alınarak tespit edilmiştir. Buna göre; genel yönetim giderleri, nakit ve benzeri, finansal yatırımlar çalışmada girdi değişkenleri olarak; net kar, faiz ve vergi öncesi kar, hasılat ise çıktı değişkenleri olarak kullanılmıştır.

Bulgular

VZA analizi kapsamında çıktıya yönelik BCC ve CCR modellerine göre etkin firmalar belirlenmiştir. CCR modeli sonuçlarına göre, 2019-2020 yıllarında 9, 2021 yılında 7, 2022 yılında ise 5 firma tam etkinliğe ulaşmıştır. 2019 pandemi öncesi ve 2020 pandemi döneminde en düşük etkinliğe sahip firma QInvest Portföy Yönetimi A.Ş. iken, 2021'de Deniz Portföy Yönetimi A.Ş., 2022'de Global Md Portföy Yönetimi A.Ş. olmuştur. Portföy yönetim firmalarının ortalama etkinlik değerlerinde ise 2019 yılından 2022 yılına kadar düzenli olarak düşüş yaşanmıştır. Genel olarak, CCR modeli sonuçlarına göre, pandemi öncesi dönemde ele alınan firmaların %31'i, pandemi döneminde %24'ü ve pandemi sonrasında da %17'si tam etkinliğe ulaşmıştır.

BCC modeli sonuçlarına göre, 2019 ve 2020 yıllarında 15 firmanın tam etkin olduğu, 2021'de 12, 2022 yılında ise bu sayısının 9'a düştüğü görülmüştür. 2019-2020 yıllarında en düşük etkinliğe sahip olan QInvest Portföy Yönetimi A.Ş. firması iken; 2021 ve 2022 yıllarında Deniz Portföy Yönetimi A.Ş. olmuştur. İncelenen yıllarda, tam etkin performans sergileyen firmalar ise Arz Gayrimenkul ve Girişim Sermayesi Portföy Yönetimi A.Ş., Hedef Portföy Yönetimi A.Ş., Oyak Portföy Yönetimi A.Ş., Strateji Portföy Yönetimi A.Ş. ve Ziraat Portföy Yönetimi A.Ş. olmuştur. Çalışmanın BCC modeli sonuçlarına göre, analiz kapsamına alınan firmaların %51'i pandemi öncesi ve süresince faaliyetlerini etkin bir şekilde sürdürmüşken, bu oran pandemi sonrasında %31'e gerilemiştir.

Ölçek etkinlik değerlerine bakıldığında, 2019 ve 2020 yıllarında 9 firmanın etkin olmakla beraber her iki dönemde ele alınan firmaların %31'i ölçek etkinliğine sahiptir. En düşük ölçek etkinliği 2019 yılında Global Md Portföy Yönetimi A.Ş., 2020 yılında da İş Portföy Yönetimi A.Ş. firmasına aittir. 2021 ve 2022 yıllarında ise, ölçek etkinliğine sahip olan firma sayısı diğer yıllara göre azalmıştır. Bu sayı 2021 yılı için 7, 2022 yılı için 5'tir. 2021 yılında en düşük ölçek etkinliği skoru Aktif firmasına, 2022 yılında ise Global'e aittir. Ayrıca, Arz Gayrimenkul ve Girişim Sermayesi Portföy Yönetimi A.Ş. ve Hedef Portföy Yönetimi A.Ş. firmaları ele alınan yılların tümünde tam etkin performans göstermiştir.

BCC ve CCR modellerine göre, en fazla referans alınma sayısı ele alınan tüm dönemler için Arz Gayrimenkul ve Girişim Sermayesi Portföy Yönetimi A.Ş. ve Hedef Portföy Yönetimi A.Ş. firmaları olmuştur. Sonuç olarak, portföy yönetim firmalarının görece performansı Covid-19 pandemi döneminden etkilenmiştir.

Sınırlılıklar

Çalışmada, BİST’ te işlem gören portföy yönetim firmalarının performansları VZA yöntemi ile değerlendirilmiş, belirlenen üç girdi (genel yönetim giderleri, nakit ve benzeri, finansal yatırımlar) ve çıktı (net kar, faiz ve vergi öncesi kar, hasılat) üzerinden BCC ve CCR modelleri kurulmuştur. Dolayısı ile elde edilen bulgular, bu kapsamda değerlendirilmelidir. Diğer bir ifadeyle, elde edilen sonuçların çalışmada ele alınan girdi ve çıktı değişkenleri ile 2019-2022 dönemini kapsamaktadır. Bu faktörler çalışmanın sınırlılıklarını ortaya koymaktadır.

Öneriler (Teorik, Uygulama ve Sosyal)

Bundan sonraki yapılacak çalışmalarda, portföy yönetim firmalarının performansları farklı yöntemlerin de eklenmesi ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilebilir, girdi ve çıktı değişkenlerinin sayısı artırılabilir. Ayrıca, finansal sistemin birer parçası olan kurumların (banka, sigorta şirketleri, yatırım ortaklıkları vb.) performansları çeşitli yöntemler aracılığı ile mukayese edilebilir.

Özgün Değer

Yerli ve yabancı literatürde, çeşitli finansal kurumların performanslarını değerlendirmek üzere birçok çalışma yapıldığı görülmektedir. Finansal sistemin önemli bir parçası olan portföy yönetim firmalarının performans değerlendirme çalışmaları, Türkiye’de sınırlı sayıda kalmış, yabancı literatürde ise üzerine yapılmış herhangi bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Türkiye’de yapılan çalışmalardan (Vatansever ve Avşarlıgil, 2017; Tezergil, 2018; Kılıçarslan ve Sucu, 2021) farklı olarak, portföy yönetim firmalarının performans değerlemesi Covid 19 pandemi dönemi öncesi, süreci ve sonrası dönemler için ele alınmış ve çıktılar karşılaştırmalı olarak ortaya konulmuştur. Çalışmanın diğer özgün yanı, portföy yönetim firmalarının dönen varlıklarının nerdeyse tamamını oluşturan “nakit ve benzeri” kaleminin girdi değişkeni olarak analize dahil edilmesidir.

Araştırmacı Katkısı: Hilal OK ERGÜN (%33,3), Zekiye AKTAŞ (%33,3), Ahmet KURTARAN (%33,3).

İşyeri Nezaketsizliğinin Çalışan Sessizliğine Etkisinde Ruminasyonun Aracı Rolü ¹

Berat ÇİÇEK ² - Ramazan ÇOBAN ³

Başvuru Tarihi: 23.07.2024

Kabul Tarihi: 04.10.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

İş yaşamında çalışan davranışlarını olumsuz etkileyen konulardan biri olan işyeri nezaketsizliği, işyerinde saygı kurallarını çiğneyen, belirsiz bir amaçla sergilenen, iletişim esnasında karşıdaki kişiye zarar veren ve düşük yoğunluğa sahip kaba davranışlar olarak tanımlanmaktadır. Bu araştırmanın amacı, işyeri nezaketsizliğinin çalışan sessizliği üzerindeki etkisinde ruminasyonun aracı rolünü incelemektir. Değişkenler arası ilişkileri incelemek amacıyla kesitsel nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma verileri, anket yöntemi kullanılarak toplanmıştır. Araştırmanın örneklemini İzmir ilinde eğitim sektöründe görev yapan 409 katılımcı oluşturmaktadır. Katılımcılardan anket yöntemiyle toplanan verilerin analizinde, Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) yöntemi benimsenmiştir. Araştırma bulgularına göre, işyeri nezaketsizliğinin çalışan sessizliği ve ruminasyonu pozitif yönlü etkilediği; ruminasyonun ise çalışan sessizliğini pozitif yönlü etkilediği görülmüştür. Ayrıca, dolaylı etki analizi bulgularına göre çalışanların ruminatif düşüncelerinin işyeri nezaketsizliği ile çalışan sessizliği arasındaki ilişkide kısmi aracılık rolünün olduğu görülmüştür. Araştırmada elde edilen sonuçların örgütsel davranış alanında özellikle ruminasyon kavramıyla ilgili gelişmekte olan literatüre özgün katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İşyeri Nezaketsizliği, Çalışan Sessizliği, Ruminasyon

Atıf: Çiçek, B. ve Çoban, R. (2024). İşyeri nezaketsizliğinin çalışan sessizliğine etkisinde ruminasyonun aracı rolü. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(4), 1429-1452.

¹ Bu çalışma için Malatya Turgut Özal Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Etik Kurul'undan 28.07.2023 tarihinde E-35841939-050-166595 karar sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

² Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Sivil Havacılık Yüksekokulu, Havacılık Yönetimi Bölümü, berat.cicek@ozal.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4584-5862

³ Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Sivil Havacılık Yüksekokulu, Havacılık Yönetimi Bölümü, ramazan.coban@ozal.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4505-0437

The Mediator Role of Rumination in the Effect of Workplace Incivility on Employee Silence

Berat ÇİÇEK⁴ - Ramazan ÇOBAN⁵

Submitted by: 23.07.2024

Accepted by: 23.07.2024

Article Type: Research Article

Abstract

Workplace incivility, which is one of the matters that negatively affects employee behavior in business life, is defined as low-intensity rude behavior that violates the rules of respect in the workplace, is displayed for an unclear purpose, harms the other person during communication. The purpose of this research is to examine the mediating role of rumination in the effect of workplace incivility on employee silence. Cross-sectional quantitative research method was used to examine the relationships between variables. Research data was collected using the survey method. The sample of the research consists of 409 participants who work in the education sector in Izmir city of Turkey. The data were analyzed with Structural Equation Modeling (SEM) approach. According to the research findings, workplace incivility has a positive effect on employee silence and rumination; rumination has a positive effect on employee silence. Additionally, according to the indirect effect analysis findings, it was observed that employees' ruminative thoughts had a partial mediating role in the relationship between workplace incivility and employee silence. It is thought that the results obtained in the study will make an original contribution to the developing literature in the field of organizational behavior, especially on the concept of rumination.

Keywords: Workplace Incivility, Employee Silence, Rumination

⁴ Malatya Turgut Ozal University, School of Civil Aviation, Aviation Management Department, berat.cicek@ozal.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4584-5862

⁵ Malatya Turgut Ozal University, School of Civil Aviation, Aviation Management Department, ramazan.coban@ozal.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4505-0437

Giriş

Küreselleşme, teknolojik gelişmeler ve çetin rekabet koşullarının etkisiyle günümüz örgütlerinde insan, en değerli ve kritik kaynak hale gelmiştir. Bir örgütün insan kaynağını oluşturan çalışanların bilgi, beceri ve uzmanlıklarının yanı sıra çalışanlar arasındaki etkileşimler sonucu ortaya çıkan iş ilişkileri, örgütsel amaçlara ulaşılması için önemli faktörlerdir. Modern yaşam koşullarında işyerleri, çalışanların gün içinde zamanlarının büyük bir bölümünü geçirdiği önemli sosyal mekânlardır. İş çevresi ve bu çevrede çalışanlar arasında ortaya çıkan etkileşimler, çalışanların iş, örgüt ve diğer çalışanlara karşı tutum ve davranışlarını olumlu veya olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Bu nedenle başarılı bir örgütsel performansın gerçekleşmesini engelleyen olumsuz çalışan davranışları giderek daha fazla araştırmaya konu olmaktadır.

Son yıllarda iş yaşamında sıklıkla karşılaşılan ve işyeri ilişkilerine zarar veren olumsuz çalışan davranışlarından biri işyeri nezaketsizliğidir (Çoban ve Deniz, 2021). İşyeri nezaketsizliği çalışma ortamında saygı kuralları ve örgütsel normların ihlal edilmesi sonucu ortaya çıkan, niyeti belirsiz, medeni olmayan davranışları ifade etmektedir (Kanten, 2014). İşyeri nezaketsizliği, işyerinde saygı kurallarının dışına çıkılarak sergilenen, yoğunluğu düşük, amacı tam olarak belli olmayan ve iletişim sırasında karşıdaki kişiye zarar veren kaba davranışları kapsar. İşyerinde görülen saldırgan, üretim karşıtı ve zorba davranışlardan farklı olan işyeri nezaketsizliği, bireysel ve örgütsel olumsuz sonuçları nedeniyle yaygın görülen bir işyeri sorunudur (Andersson ve Pearson, 1999; Taştan, 2014).

Çalışan sessizliği, örgütsel yaşamda çalışanlar arasında etkili bir iletişim ağı oluşturmanın önündeki önemli sorunlardan bir diğeri olarak kabul edilmektedir. Çalışan sessizliği, çalışanların örgütsel sorun ve uyumsuzluklara yönelik duygu, düşünce, görüş ve endişelerini ifade etme konusunda çekinmeleri ve sessiz kalmalarını ifade etmektedir (Morrison ve Milliken, 2000). Başka bir ifadeyle çalışan sessizliği, çalışanların içinde buldukları örgütsel konular ya da aksaklıklar ile ilgili bilişsel, duygusal ve davranışsal bir değerlendirmeyi örgüt içinde sorun çözme ve değişiklik yapmaya yetkili birine karşı bilinçli olarak söylememeleridir (Pinder ve Harlos, 2001). Tehdit, korku, savunma güdüsü, katı hiyerarşik örgütsel yapı ve sorunlar hakkında konuşurlarsa çalışanların olumsuz görülecekleri kaygısı gibi nedenler çalışan sessizliğinin arkasında yatan temel etkenlerdir. Bu nedenle çalışan sessizliği, örgütsel performansı olumsuz etkileyen ve örgütün gelişimi ve ayakta kalmasını engelleyen bir çalışan davranışı olarak görülmektedir (Balyer ve Çetindere, 2019).

Çalışanların işyerinde karşılaştıkları olumsuz davranışları algılamaları ve bu davranışlara karşı tepkilerinde sahip oldukları özellikler belirleyici etkenlerdir. Ruminasyon, bireyin mevcut durumda sahip olduğu sorunlar, üzüntüler ya da etrafını çevreleyen olumsuz koşullarla ilgili tekrarlayan ve derin düşüncelerden oluşan bir tepki mekanizmasıdır (Conway, Csank, Holm ve Blake, 2000). Bireyler stresli olduklarında ruminatif düşünceler sergilerler ve bu durum onların olumsuz ruh hallerinin iyileşmesini geciktirir (Roger ve Jamieson, 1988). Çalışanların günlük zamanlarının önemli bir bölümünü geçirdikleri işyerlerinde olumsuz örgütsel davranışlar ve koşullar ruminatif düşünceleri tetikleyebileceği gibi ruminasyon da çalışanların olumsuz davranışlar sergilemesinin öncülü olabilir.

Literatür taraması ışığında yapılan bu çalışmada, işyerinde örgütsel performansı olumsuz etkileyen çalışan davranışlarına odaklanılmış ve bu kapsamda işyeri nezaketsizliğinin çalışan sessizliğine etkisinde ruminasyonun aracılık rolünün incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmaya veri toplamak için kesitsel nicel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Çalışmanın değişkenlerini birlikte inceleyen bir araştırmaya rastlanmaması nedeniyle çalışmanın literatüre özgün bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Literatür Taraması

İşyeri Nezaketsizliği

Sosyal ilişkileri düzenleyen önemli olgulardan biri olan nezaket kavramı, bireylerin birlikte yaşayabilmesi için nasıl davranmaları gerektiğini toplumsal ve kültürel farklılıkları temel alarak ortaya koyan normlar bütünüdür. Nezaket kavramı, kelime olarak “başkalarına karşı saygılı, kibar, ince ve nazik olmayı” ifade eder (Polatçı ve Özçalık, 2013, s. 18). Nezaketin karşıtı olan nezaketsizlik ise bireyler arası ilişkilerde başkalarına karşı umursamadan saygısız, kaba, kibar olmayan tavır ve davranışlar sergileme durumudur (Kumral ve Çetin, 2016). İşyeri nezaketsizliği kavramını tanımlayarak ilk defa literatüre kazandıran Andersson ve Pearson (1999, s. 456) tarafından işyeri nezaketsizliği kavramı; işyerinde saygı kurallarını çiğneyen, belirsiz bir amaçla sergilenen, iletişim esnasında karşıdaki kişiye zarar veren ve düşük yoğunluğa sahip kaba davranışlar olarak tanımlanmıştır. Literatürde “işyeri kabalığı” olarak da ifade edilen işyeri nezaketsizliği, çalışanların örgütsel normlar ve saygı kurallarının dışına çıkarak davranmaları ve söylemlerde bulunmaları halinde ortaya çıkar (Batga ve Ceyhan, 2019, s. 252). Nezaketsiz davranışlar bir süre sonra işyerinde nezaketsizlik sarmalına dönüşerek tüm çalışanları etkisi altına alan olumsuz bir örgütsel ortam yaratabilir. Çünkü nezaketsizliğe maruz kalan bir çalışan bu duruma nezaketsizlik sergileyerek karşılık verebilir. Bu süreç zaman içinde etkisini arttırdıkça örgüt içinde bir nezaketsizlik sarmalı oluşabilir (Andersson ve Pearson, 1999).

Etik ve saygı kurallarının ihlali sonucu ortaya çıkması, amacının belirsiz olması ve düşük yoğunlukta sergilenmesi işyeri nezaketsizliğinin üç temel özelliğidir. İşyeri nezaketsizliği bu özellikleri nedeniyle işyerinde görülen mobbing, küfür, şiddet, taciz, zorbalık gibi diğer zararlı saldırgan davranışlardan farklıdır ve söz konusu davranışlara göre çalışanlara daha az zarar verir. Nezaketsiz davranışlar, işyerinde istemsiz olabileceği gibi kasıtlı olarak da sergilenebilir (Andersson ve Pearson, 1999; Çiçek ve Çiçek, 2020; Taştan, 2014). Literatürde hangi davranışların işyeri nezaketsizliği olduğu konusunda farklı görüşler olsa da genellikle saygı kurallarının dışına çıkan kaba davranışlar nezaketsizlik olarak görülmektedir (Çoban ve Deniz, 2021, s. 1229). Bu kapsamda; işyerinde başkalarının fikirlerini umursamamak, iletişim esnasında bağırarak konuşmak, muhatabını terslemek, çalışma arkadaşlarını sosyal ve örgütsel faaliyetlerden dışlamak (Reich ve Hershcovis, 2015); teşekkür etmemek, günaydın ya da iyi günler gibi nazik sözler sarf etmemek, iletişim sırasında karşıdaki kişinin sözünü kesmek, çalışma arkadaşlarının özel yaşamına müdahale etmek, işyerini düzensiz bırakmak, başkasının eşyasını izin almadan kullanmak (Taştan, 2014); dik dik bakmak, görmezden gelmek, iğneleyici konuşmak, dedikodu yapmak (Lim, Cortina, ve Magley, 2008) gibi davranışlar işyeri nezaketsizliği olarak görülebilir.

İşyerinde birçok faktör işyeri nezaketsizliğine neden olabilir. İş stresi, çalışanların iş tatminsizliği, nezaketsizliğe nezaketsizlikle cevap verme inancı, otorite ve sosyal gücü hissettirme isteği (Bozacı ve İşcan, 2020, s. 39); nezaketsiz davranan kişinin olumsuz kişilik özellikleri, geçmiş deneyimleri, sosyal beceri eksiklikleri, cinsiyeti, statüsü ve diğer demografik özellikleri (Williams, Campbell ve Denton 2013); teknolojik değişimler ve küreselleşmenin ortaya çıkardığı belirsizlik ve rekabet ortamının örgütsel hayata yansması, karmaşık iş ilişkileri, işyerinde güç kazanma ve ön plana çıkma isteği (Kanten, 2014; Polatçı ve Özçalık, 2013) gibi örgütsel ve bireysel faktörler işyeri nezaketsizliğini etkileyen faktörler arasındadır. Bununla birlikte işyeri nezaketsizliği çalışanların örgütsel ve bireysel performansını olumsuz olarak etkileyebilir. Farklı çalışma sonuçlarına göre işyeri nezaketsizliğinin örgütsel sinizm, işten ayrılma niyeti (Cortina, Kabat-Far, Leskinen, Huerta, ve Magley, 2013; Çoban ve Deniz, 2021; Nazir, Norulkamar ve Ahmed, 2016); tükenmişlik, işe gelmeme, stres, örgütsel çatışma (Jiménez, Dunkl ve Peissl, 2015); adaletsizlik ve dedikoduyu (Williams ve diğerleri, 2013) pozitif yönlü etkilerken; iş performansı ve tatmini (Batga ve Ceyhan, 2019); örgütsel bağlılık (Kaya, 2015) ile öz yeterliliği (Selamat, Hendryadi ve Irsan, 2019) negatif yönlü etkilediği görülmüştür.

Çalışan Sessizliği

Sessizlik, genel bir ifadeyle sesin olmaması, huzurlu ve sorunsuz bir ortamı ifade eder. Sessizlik, uyumlu olma ile de ilişkili bir kavram olarak çoğu insan tarafından arzu edilen bir durumdur. Sessizlik, sadece sözlü iletişim ile kısıtlı olmayıp yazmama, dinlememe, önemsememe, göstermeme ve beden dili gibi eylemleri de içine alan bir olgudur (Topçuoğlu, 2021, s. 227). İlk defa Hirschman tarafından 1970'li yıllarda literatüre kazandırılan çalışan sessizliği kavramı, çalışanların işyerinde karşılaştıkları sorunlar karşısında ses çıkartmaması ve mevcut duruma razı olmalarını ifade etmektedir (Solak ve Erok, 2018). Literatüre bakıldığında çalışan sessizliği ve örgütsel sessizlik kavramları arasında bir ayırım yapılmadığı ve iki kavramın birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Morrison ve Miliken (2000, s. 707) tarafından örgütsel sessizlik, çalışanların işyerindeki sorunlar ve örgütsel süreçleri iyileştirmeye yönelik durumlar hakkında duygu, düşünce, kaygı ya da fikirlerini kasıtlı bir şekilde söylememesi olarak tanımlanmıştır. Örgütsel sessizlik, örgütün olumlu değişim ve gelişimini engelleyen kolektif bir olgu olarak görülmektedir. Başka bir ifade ile örgütsel sessizlik, çalışanların örgütsel olaylar ve sorunlar hakkında gerçekçi düşünce, değerlendirme ve endişelerini değişim yapma gücüne sahip yönetici ya da kişilere bilinçli olarak söylememe eğilimi göstermesidir (Pinder ve Harlos, 2001; Van Dyne, Ang ve Botero, 2003).

Çalışan sessizliğinin kabullenici, savunma amaçlı ve başkalarını koruma amaçlı olmak üzere üç boyutu bulunmaktadır (Çakıcı, 2010). Kabullenici sessizlik, çalışanların mevcut durumu kabul etmesi, değiştirme ya da düzeltmeye çalışmaması, olaylar ve sorunlar karşısında düşüncelerini paylaşmayarak kendine saklamasıdır (Pinder ve Harlos, 2001). Savunmacı sessizlik, çalışanların işyerinde çıkarlarını korumak ve diğer çalışanlarla çatışmamak için sessiz kalmasıdır. Bu sessizlik türünde çalışan korktuğu için düşünce ve fikirlerini söylememektedir (Van Dyne ve diğerleri, 2003; Park ve Keil, 2009). Başkalarını koruma amaçlı sessizlik ise çalışanın diğer çalışanları ve içinde bulunduğu örgütü olası tehditlere karşı korumak amacıyla istekli olarak yapılan proaktif bir davranıştır (İştin ve Üngüren, 2019).

Pinder ve Harlos'a (2001) göre çalışan sessizliğinin örgütsel süreçlere etkisi düşünüldüğünde, sessizliğin birbirinin zıttı olan beş temel ikili etkisi bulunmaktadır. 1. İşyerinde sessizlik çalışanları bir araya getirebilir veya uzaklaştırabilir. 2. Sessizlik çalışanların birbirleriyle olan ilişkilerini düzeltebileceği gibi, ilişkilere zarar da verebilir. 3. Sessizlik bilgi sağladığı gibi bilginin açığa çıkmasını da engelleyebilir. 4. Sessizlik derin bir düşünme halinin ya da hiç düşünce olmamasının işareti olabilir. 5. Sessizlik hem kabul etme hem de karşı çıkmanın bir işareti olabilir. Yönetimsel bilgi bombardımanını azaltması, bireyler arası iletişim çatışmalarını düşürmesi ve gizli bilgilerin ifşasını engellemesi açısından çalışan sessizliği bazı durumlarda olumlu sonuçlar doğursa da çalışan sessizliği genellikle hem çalışanlar hem de örgüt açısından zararlı bir davranış olarak görülmektedir (Erigüç, Özer, Songur ve Turaç, 2014).

Çalışanların işyerindeki korku ve inançlarından kaynaklı nedenler çalışan sessizliğini etkilemektedir. İşyerinde diğerleri tarafından şikâyet eden ya da ispiyoncu olarak görülme korkusu; açıklanan düşüncenin karşıdaki kişi tarafından dikkate alınmayacağı kaygısı; işini kaybetme, ceza alma ve misilleme korkusu gibi nedenler çalışan sessizliğine sebep olmaktadır (Milliken ve Morrison, 2003). Sessiz kalmanın örgütte olumlu karşılanması, katı hiyerarşik örgütsel yapı, destekleyici olmayan örgüt kültürü, geçmiş deneyimler, bireysel özellikler, yöneticilerden olumsuz geri bildirim alma korkusu, risk alma korkusu ve sosyal ilişkilerde uzaklık gibi faktörler de çalışan sessizliğinin bireysel ve örgütsel nedenleri arasındadır (Pinder ve Harlos, 2001; Kılınç, 2018).

İşyeri nezaketsizliği çalışan sessizliğini etkileyen faktörlerden biri olarak görülebilir. İşyeri nezaketsizliği ve çalışan sessizliği arasındaki ilişki *Kaynakların Korunması Teorisi* ile açıklanabilir. Teoriye göre, her çalışan işyerinde hem bireysel hem de örgütsel kaynakları bulmaya, elde etmeye ve korumaya çalışır. Bu kaynaklar örgütteki maddi kaynaklar olabileceği gibi bireyin psikolojik durumu, enerjisi, duygu durumu gibi farklı biçimlerde de olabilir (Hobfoll, 2001). İşyeri nezaketsizliği çalışanlarda duygusal tükenme, öfke, stres, tatminsizlik, psikolojik sorunlar, ilgisizlik gibi duygusal kaynakların tükenmesine neden olabilir (Chen ve

Wang, 2019; Cortina, Magley, Williams ve Langhout, 2001; Hobfoll, 2001). İşyeri nezaketsizliğinin ortaya çıkardığı söz konusu duygusal kaynak tükenmesinden kaçınmak isteyen çalışanların misilleme yapmaktansa kaynaklarını korumak amacıyla sessiz kalmaları muhtemeldir (Hobfoll, 2001). Başka bir ifadeyle çalışan sessizliği çalışanların yöneticileri ve diğer iş arkadaşlarından gördüğü saygısız davranışlar için örgüte karşı yaptıkları gizli bir misilleme, bir savunma mekanizması ya da başa çıkma davranışı olabilir (Wang, Hsieh ve Wang, 2020).

Statü farklılıkları ve güç aralığı işyeri nezaketsizliği ile çalışan sessizliği arasındaki ilişkide etkilidir. İşyerinde daha yüksek statü ya da güce sahip çalışanlar kendilerinden astlara karşı güçlerini hissettirebilmek için nezaketsiz davranışlar sergileyebilir. Nezaketsizliğe maruz kalan ast çalışanlar ise güç dengesizliğinden kaynaklı zarar görmemek için nezaketsizliğe karşılık vermek yerine sessiz kalmayı tercih edebilirler (Gustiawan, Aisjah ve Indrawati, 2023). Çalışanlar, işyerinde maruz kaldıkları saygısız ve kötü davranışlara karşı herhangi bir davranış sergilemeyebilirler. Nezaketsiz davranışlara karşı sessiz kalıp hiçbir şeyle ilgilenmemek bir seçenek olabilir (Alhas, 2021). Literatürdeki farklı nicel araştırma sonuçlarına göre; işyeri nezaketsizliğinin çalışan sessizliği ile ilişkili olduğu (Khan, Murtaza, Neveu ve Newman, 2022); istismarcı yönetim kapsamında yöneticilerin kaba davranışlarının çalışanların sessizlik davranışını tetiklediği (Lam ve Xu, 2019; Wang ve diğerleri, 2020); kötü muamele ve etik dışı davranışların çalışan sessizliğinin en temel iki nedeni olduğu (Brinsfield, 2013); işyerinde nezaket ikliminin çalışanların seslerini çıkartarak proaktif davranışları arttırabileceği (Achmadi, Hendryadi, Siregar ve Hadmar, 2022) görülmüştür. Bu kapsamda aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H₁: İşyeri nezaketsizliği çalışan sessizliğini pozitif yönlü etkiler.

Ruminasyon

Günümüzde çalışanların işiyle ilgili görev ve eylemleri, gün boyunca uyanık geçirdikleri sürenin yaklaşık üçte birinden fazlasını etkilemektedir. Bu nedenle giderek psikolojik ve performans açısından daha talepkâr hale gelen işyerlerinde çalışanlar hem işyerinde hem de iş dışında işle ilgili olay ve sorunlar hakkında düşünebilir. Bazı insanlar yarım bıraktıkları görevler, bazıları çözülmesi gereken sorunlar, bazıları ise iş arkadaşlarıyla yaşadıkları olumsuz etkileşimler hakkında uzun uzun düşünerek kafa yorabilir. İnsanlar sadece hali hazırda gerçekleşen olaylar ve sorunlar hakkında değil aynı zamanda yaklaşan olaylar ve işyerinde bekledikleri sorunlar hakkında ileriye dönük derin düşüncelere dalarlar (Cropley ve Zijlstra, 2011). İngilizce “*ruminaton*” kelimesinin karşılığı olan ruminasyon kavramı öncelikle “*hayvanlarda geviş getirme*” anlamına gelmekle birlikte, psikoloji ve yönetim literatüründe “*uzun derinlemesine düşünme veya zihnin içinde dönme*” olarak tanımlanmaktadır (Cropley, Zijlstra, Querstret ve Beck, 2016).

Genel bir ifadeyle ruminasyon tekrarlayan, kontrolsüz ve müdahaleci düşünme eğilimini ifade eden psikolojik bir yapıdır (Brinker ve Dozois, 2009). İnsanlar, günlük hayatta hem sosyal hem de iş ilişkilerinde birçok duygusal etkileşimle karşılaşmaktadır. Yaşanan duygusal bir etkileşimden sonraki saatler, günler hatta haftalar içinde duygusal etkileşimle ilgili anılar insanların düşüncelerine girebilir. Ruminasyon, çoğunlukla tekrarlayıcı bir şekilde gerçekleşen hem otomatik hem de kontrollü süreçleri içeren, uzun süre belirli bir olay ya da nesneye yönelik bilinçli düşünmeyi ifade eder (Martin ve Tesser, 1989). Birey ruminatif düşünceler içindeyken algıladığı sorunun sebepleri ve sonuçları üzerinde durur. Bu süreçte birey kendine “*Neden böyle hissediyorum?*” ya da “*Bu durum neden benim başıma geldi?*” gibi tekrar eden sorular sorar (Nolen-Hoeksema, 1991). Ruminasyon, mevcut ve arzulanan durumlar arasındaki algılanan tutarsızlıkları çözmek için düzenleyici bir mekanizma olarak işlev görür (Martin ve Tesser, 1996). Ruminatif düşünceler olumsuz ruh halinin öncülleri ve doğasıyla ilgilidir. Birey ruminasyon ile meşgul iken düşüncelerini sosyal olarak paylaşmaz (Conway ve diğerleri, 2000).

Literatürde ruminasyonun tipleri konusunda farklı sınıflandırmaları görmek mümkündür. Martin ve Tesser (1989) tarafından ortaya konulan ruminasyon tanımını referans alan Mikulincer (1996) ruminasyonu eylem, durum ve görevle ilgili olmayan şekilde üç başlık altında sınıflandırmıştır. *Eylem ruminasyonu*, hedefe nasıl ulaşılacağı ve geçmişteki yanlışların nasıl düzeltilebileceği ile ilgilidir ve göreve yöneliktir. *Durum ruminasyonu*, bireyin mevcut duyguları ve başarısızlığının sonuçlarına odaklanır. *Görevle ilgisiz ruminasyon* ise hedefteki görevle ilgisi olmayan olay ve kişileri düşünerek bireyi başarısızlıktan uzaklaştırmaya çalışır. Cropley ve Zijlstra (2011) çalışanların işiyle ilgili ruminasyonu duygusal, problem çözmeye yönelik ve tarafsızlık olmak üzere üçe ayırmıştır. *Duygusal ruminasyon* genellikle işlevsiz, olumsuz düşünceleri arttıran ve çalışan refahına zarar veren bir ruminasyon türüdür (Kinnunen, Feldt, Sianoja, De Bloom, Korpela ve Geurts, 2017). *Problem çözmeye yönelik ruminasyon*, bir sorunu çözmek için gereken adımları belirlemeye yönelik kafa yoran veduygusal kalıpları içermeyen bir ruminasyondur (Hamesch, Cropley ve Lang, 2014). *Tarafsızlık* ise bireyin çalışma saatleri dışında işle ilgili sorun ve sorumluluklardan kendini uzaklaştırma becerisini ifade eder (Cropley ve Zijlstra, 2011).

Çalışanların hem bireysel yaşamlarındaki hem de iş yerlerindeki sorunlar çalışanların iş yerlerinde olmalarına rağmen işe odaklanamamalarına ve sorunları düşünerek zaman geçirmelerine neden olmaktadır (Karanfil ve Doğan, 2023). Örneğin kronik sağlık sorunlarına sahip olan bireylerde hastalığın olumsuz sonuçlarının farkında olmak işe odaklanmayı zorlaştırarak ruminasyonu tetikleyebilir ve bu durum da depresif belirtilerin ortaya çıkmasına katkı sağlayabilir (Soo, Burney ve Basten, 2009). Özellikle zihinsel ve duygusal olarak daha zorlu olan meslekler işle ilgili yüksek ruminasyona maruz kalmaktadır. Örneğin sağlık ve eğitim gibi hizmet sektörünün farklı alanlarında fazla iş yüküne maruz kalan çalışanlar iş yükü az olan diğer çalışanlara göre daha çok ruminatif düşüncelere sahip olmakta ve iş sonrası rahatlama süreleri daha uzun sürmektedir (Aronsson, Svensson ve Gustafsson, 2003; Cropley ve Purvis, 2003). Ruminasyon, bireyin yaşamış olduğu sorunlu deneyimler ile kendisi arasında gerçekleşen tekrarlayan ve pasif bir düşünme biçimidir. Bu düşünme biçimi aslında bireyin yaşadığı olumsuz deneyimler ile ruh sağlığı arasında bir aracıdır (Hong, Liu, Ding, Fu, Zhen ve Sheng, 2021, s. 283). Bugay ve Baker (2011) tarafından yapılan bir çalışmada ruminasyonun toplumsal cinsiyet ve psikolojik sorun düzeyleri arasındaki ilişkide aracılık ettiği; Yılmaz (2015) tarafından yapılan diğer bir çalışmada ise ruminasyonun kaygı ve depresyonla ilişkili olduğu görülmüştür.

Çalışanların işyerinde deneyimlediği sorunlardan biri olan işyeri nezaketsizliği bireysel ve örgütsel olumsuz sonuçları açısından örgütlerin çözüm bulması gereken önemli bir işyeri sorunu olarak görülmektedir. Çünkü çalışanların karşılaştığı nezaketsiz davranışlar bireysel ve örgütsel performanslarını olumsuz yönde etkilemektedir (Kanten, 2014, s. 12). Ayrıca, işyeri nezaketsizliği çalışanlarda örgütsel bağlılık, iş tatmini, performans ve psikolojik iyi oluş seviyesini azaltırken; işten ayrılma niyeti, sosyal kaytarma davranışı, duygusal tükenme, stres, sinizm, depresyon, kaygı, işe devamsızlık seviyesini arttırmaktadır (Cortina ve diğerleri, 2001; Çoban ve Deniz, 2021; Kanten, 2014). Israrcı, döngüsel ve depresif düşünme olarak tanımlanan ruminasyon, olumsuz ruh hallerine karşı yaygın bir tepkidir (Rippere, 1977). İşyeri nezaketsizliğinin çalışanlarda oluşturduğu olumsuz ruh halleri ve strese karşı bir başa çıkma mekanizması ya da tepki olarak çalışanlar ruminasyon ile karşılık verebilir. Bu nedenle çalışanlar söz konusu olumsuzluklar üzerinde uzun ve derinlemesine düşünerek kafa yorabileceğinden işyeri nezaketsizliğinin ruminasyonu tetikleyeceği düşünülmektedir. Bu kapsamda aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H₂: İşyeri nezaketsizliği ruminasyonu pozitif yönlü etkiler.

Ruminatif düşünceler, çalışanların bireysel ve örgütsel davranışlarını olumsuz olarak etkileyebilir. Ruminasyon, etkili problem çözmeye müdahale eder ve aynı zamanda olumsuz duygu ve biliş üzerindeki dikkati artırır. Ruminasyonla ilgili yapılan klinik araştırmalar, ruminasyonun depresif duygularla ilişkili olduğunu ya da gelecekte depresyonun ortaya çıkmasına neden olabileceğini göstermektedir (Thomas, Ribaux ve Phillips, 2014). Ruminasyon iş yaşamında duygusal tükenme ile ilgili süreçlerden biri olabilir. Çünkü

çalışanlar işle ilgili görevleri fiziksel ve bilişsel olarak yerine getiremedikleri zaman işleri, işyeri sorunları, yöneticileri ve diğer çalışanlarla ilişkileri hakkında derinlemesine düşünebilirler. Bunun sonucunda normal çalışma saatlerinden sonra enerji seviyeleri düşerek tükenirler (Donahue, Forest, Vallerand, Lemyre, Crevier-Braud ve Bergeron, 2012).

Ruminasyon eğilimi olan bireylerde işyerinde daha pasif davranma eğilimi görülebilir. Bu nedenle söz konusu bireyler işle ilgili potansiyel bir sorun, kaygı ya da endişe hakkında konuşmaktan ya da yardım istemekten kaçınabilirler (Nolen-Hoeksema, Wisco ve Lyubomirsky, 2008). Yarı deneysel bir çalışmada ruminatif düşünen bireylerin sorunlara çözüm bulma konusunda kendilerine daha az güvendikleri, karamsar oldukları ve sözlü sunum konusunda sorun yaşadıkları görülmüştür (Ward, Lyubomirsky, Sousa ve Nolen-Hoeksema, 2003). Çalışan sessizliği, tipik olarak bireyin bilinçli düşünme süreci tarafından yönlendirilen bir niyet davranışdır. Birey, algılanan sorunu çözmek ya da gözden geçirmek için dikkatli bir değerlendirme süreci sonunda muhtemelen sessizlik davranışı sergileyebilir (Kish-Gephart, Detert, Trevino ve Edmondson, 2009). Madrid, Patterson ve Leiva (2015) tarafından yapılan bir çalışmada ruminasyonun çalışan sessizliğine girme olasılığını arttırdığı; bununla birlikte duygusal derin düşünmenin çalışanların konuşmasına yol açmadığı görülmüştür. Diğer insanlarla kıyaslandığında ruminatif düşüncelere sahip bireyler, yaşadıkları güvensizlik ve kaygılar nedeniyle sosyal ilişkilerinde sorun yaşarlar ve daha az çözüm üretirler (Ciarocco, Vohs ve Baumeister, 2010). Bu kapsamda aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H₃: Ruminasyon çalışan sessizliğini pozitif yönlü etkiler.

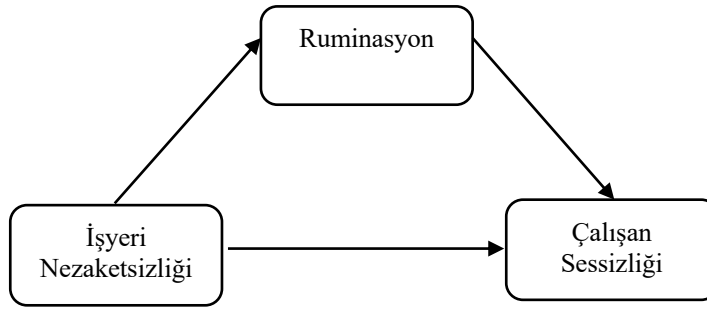
Literatür taraması sonucuna göre çalışanların işyerinde karşılaştıkları saygısız, kaba ve nezaketsiz davranışların çalışanlarda sessizlik davranışı ve ruminatif düşüncelerin ortaya çıkmasına olumlu katkı sağlayacağı, aynı zamanda ruminasyonun çalışan sessizliğini tetikleyeceği ve işyeri nezaketsizliğinin çalışan sessizliğine etkisinde ruminasyonun aracı rolü olacağı değerlendirilmektedir. Bu kapsamda aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H₄: Ruminasyon, işyeri nezaketsizliği ve çalışan sessizliği arasındaki ilişkiye aracılık eder.

Yöntem

Bu araştırmanın amacı, işyeri nezaketsizliğinin çalışan sessizliğine etkisinde ruminasyonun aracılık rolünü incelemektir. Bu çalışma için Malatya Turgut Özal Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Etik Kurul'undan 28.07.2023 tarihinde E-35841939-050-166595 karar sayılı etik kurul onayı alınmıştır. Araştırma değişkenleri arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla kesitsel nicel araştırma yöntemi benimsenmiş ve katılımcılardan veri toplamak amacıyla anket yöntemi kullanılmıştır. Anketler Eylül 2023 ile Şubat 2024 zaman periyodunda uygulanmıştır. Anket yöntemiyle toplanan verilerin analizinde, Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) yaklaşımı benimsenmiştir. İkinci nesil istatistiksel analiz tekniği olan YEM, sosyal bilimlerde insan davranışlarına yönelik teorik modellerin incelenmesinde başarılı bir yaklaşım (Weston ve Gore Jr, 2006) olduğundan bu çalışmada veri analiz yöntemi olarak tercih edilmiştir. Araştırmanın kavramsal çerçevesi kapsamında oluşturulan araştırma modeli Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Araştırmanın Anakütlesi ve Örneklem

Araştırmanın ana kütlesini İzmir ilinde ilkököl, ortaokul ve lise düzeyinde eğitim veren kamu ve özel kurumlarında görev yapan eğitim sektörü çalışanları oluşturmaktadır. Anakütleyi oluşturan tüm çalışanlara ulaşma imkânı bulunmadığından araştırmada örnekleme yapılmıştır. Araştırmanın örnekleme, kolayda örnekleme yöntemine göre seçilmiştir. Katılımcılara erişebilme, maliyet ve hız yönünden araştırmacılara kolaylık sağlayan bu yöntem, ana kütle içinden seçilecek örneklemin araştırmacının yargılarına göre belirlendiği tesadüfi olmayan bir örnekleme yöntemidir (Malhotra, 2004; Bryman, 2016). Anket formu dört bölümden oluşmaktadır. Formun birinci bölümü olan giriş kısmında katılımcılara araştırmanın amacı, niteliği, gizlilik ve etik esasları beyan edilmiştir. Formun ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümlerinde ise araştırmanın ölçüm araçlarına ait maddeler bulunmaktadır.

Anket formları, bırak-topla yöntemiyle 535 eğitim çalışanına elden dağıtılmıştır. On gün sonra dağıtılan formlar tekrar toplanmıştır. 535 çalışan arasından 421 çalışan gönüllü olarak araştırmaya katılım sağlamıştır. Buna göre araştırmaya katılım oranı %78,69 olmuştur. Toplanan 421 anket formundan kısmen boş bırakılan ya da geçersiz olan 12 adet form dikkate alınmamış ve nihai olarak 409 anket formu istatistiki değerlendirmeye alınmıştır. Katılımcılara ait demografik veriler Tablo 1'deki gibidir.

Tablo 1
Katılımcıların Demografik Bilgileri

N: 409		Sayı	%			Sayı	%
Cinsiyet	Kadın	206	50,40	Mevcut	1 yıldan az	36	8,80
	Erkek	203	49,60		2-5 yıl	67	16,40
Yaş	18-24 yaş	15	3,70	İşyerinde	6-10 yıl	87	21,30
	25-34 yaş	105	25,70		Çalışma	11-15 yıl	68
	35-44 yaş	202	49,40	Süresi	16-20 yıl	84	20,50
	45-54 yaş	75	18,30		20 yıl ve üzeri	67	16,40
	55 ve üzeri yaş	12	2,90	Medeni	Evli	326	79,70
	Öğretmen	340	83,10		Durum	Bekâr	83
Görev Unvanı	Müdür	10	2,40	Okul Türü	Kamu Okulu	285	69,70
	Müdür Yardımcısı	28	6,80		Özel Okul	124	30,30
	Diğer	31	7,40				

Tablo 1’de görülen katılımcılara ait demografik özellikler incelendiğinde, araştırmaya katılan kadın (%50.40) ve erkek (%49.60) katılımcı sayısı neredeyse eşit seviyededir. Katılımcıların çoğunluğunu 25-44 yaş grubu (%75.10) ve öğretmenler (%83,10) oluşturmaktadır. Katılımcıların çoğunun çalışma süresi 6-16 yıl (%58.4) arasındadır. Katılımcıların çoğu evli (%79.70) ve kamu okulunda (%69,70) görev yapmaktadır.

Ölçüm Araçları

İşyeri Nezaketsizliği: İşyeri nezaketsizliğini ölçmek için Cortina vd.’nin (2001) geliştirdiği ölçek kullanılmıştır. Bu ölçek tek boyuttan ve 7 maddeden oluşmaktadır. Söz konusu ölçek, Kaya (2015) tarafından yapılan bir çalışmada Türkçeye çevrilerek kullanılmış ve ölçeğin Cronbach Alfa değeri α : ,910 olarak rapor edilmiştir.

Ruminasyon: Ruminasyonu ölçmek için Trapnell ve Campbell (1999) tarafından geliştirilen, tek boyutlu ve 12 maddeden oluşan ruminasyon ölçeğinin kısaltılmış versiyonu kullanılmıştır. 8 maddeden oluşan bu kısa ruminasyon ölçeğinin 4, 5 ve 6. maddeleri ters kodlanmıştır. Ölçeğin Cronbach Alfa değerinin α : 0,830 ve güvenilir olduğu görülmüştür.

Çalışan Sessizliği: Çalışan sessizliğini ölçmek için Tangirala ve Ramanujam (1989) tarafından geliştirilen, tek boyutlu ve beş maddeden oluşan çalışan sessizliği ölçeği kullanılmıştır. Aboramadan, Türkmenoğlu, Dahleez ve Çiçek (2021) tarafından yapılan bir çalışmada, ölçeğin Cronbach Alfa değerinin α : 0,923 ve güvenilir olduğu görülmüştür.

Hem ruminasyon hem de çalışan sessizliği ölçeği, Türkçeye uyarlanırken Brislin’in (1980) önerdiği “Paralel kör teknikten” faydalanılmıştır. Ölçeklerin yapısı 5’li Likert tipindedir, cevap aralıkları ise 1-Hiç Katılmıyorum ve 5-Tamamen Katılıyorum şeklindedir.

Ölçüm Modeli

Araştırma modelini ölçmek amacıyla Anderson ve Gerbing’in (1988) iki basamaklı analiz yaklaşımı benimsenmiştir. Bu yaklaşımın ilk adımında yer alan yapı güvenilirliği, yakınsak geçerliliği ve ayırt edici geçerliliği ölçmek üzere bir yapısal model kurulmuştur (Hair, Sarstedt, Ringle ve Gudergan, 2017). Bu adımda ölçüm modeli kurmadan önce verilerin normallik dağılımı incelenmiştir. Bu bağlamda gözlenen çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1,5 ile 1,5 değerleri arasında olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara göre veriler normal dağılım göstermektedir (Tabachnick, Fidell ve Ullman, 2007). Ölçüm modelinin uyum iyiliği değerleri şunlardır: CMIN = 637,672; df = 186; χ^2/df = 3,428; NFI = 0,865; GFI = 0,896; CFI = 0,919; RMSEA = 0,078; SRMR = 0,077. Uyum iyiliği değerlerinin kabul gören değerlerde olduğu gözlemlenmiştir (Hu ve Bentler, 1999). Ölçüm modeli analizinden ulaşılan bulgular Tablo 2’deki gibidir.

Tablo 2
Geçerlilik ve Güvenirlik Analiz Sonuçları

Değişkenler	Ölçek Maddeleri	Faktör Yüğü	AVE	CR	Cronbach's α
İşyeri Nezaketsizliğı	1. İşyerinizde, aşağılanıp küçümsendiniz mi?	0,515	0,517	0,879	0,888
	2. İşyerinizde, ifadelerinize çok az dikkat edildiğı veya fikirlerinize ilgi gösterilmediğı oldu mu?	0,744			
	3. İşyerinizde, hakkınızda aşağılayıcı veya küçük düşürücü açıklamalar yapıldı mı?	0,812			
	4. İşyerinizde, herkesin içerisinde veya özel alanlarda size resmi olmayan bir dil ile hitap edildi mi?	0,557			
	5. İşyerinizde, görmezden gelindiğiniz veya iş arkadaşlarınızdan oluşan ekipten dışlandığınız oldu mu?	0,713			
	6. İşyerinizde, sorumluluğunuzda olan bir konuyla ilgili görüşünüze şüpheyle yaklaşıldı mı?	0,765			
	7. İşyerinizde, sizi bir tartışmaya veya kişisel meseleye çekmek için istenmeyen girişimlerde bulunuldu mu?	0,858			
Ruminasyon	1. Dikkatim genellikle kendi hakkımdaki düşünmeyi bırakmak istediğim yönlere odaklanır.	0,616	0,503	0,874	0,872
	2. Bazen kendimle ilgili düşünmeyi bırakmak benim için zor olur.	0,511			
	3. Yaşadığım şeyler üzerinden gerçekten uzun süre geçmesine rağmen bu şeyler üzerinde yeniden düşünme ve değerlendirme eğilimindeyim.	0,814			
	4. Olmuş bitmiş şeyler üzerinde tekrar düşünmek için zaman harcamam. R	0,822			
	5. Yaşadıklarım hakkında asla uzun uzun düşünmem. R	0,733			
	6. İstenmeyen düşünceleri kafamdan atmak benim için kolaydır. R	0,686			
	8. Utanç verici veya hayal kırıklığı yaşadığım anlarımı tekrar düşünmek için çok zaman harcarım.	0,732			
	Çalışan Sessizliğı	1. Endişelerim olduğunda sessiz kalmayı seçiyorum.			
2. Çalıştığım işyerini geliştirmek için fikirlerim olmasına rağmen, bu konuda yüksek sesle konuşmam.		0,612			
3. Fark ettiğim sorunlar hakkında iş arkadaşlarıma hiçbir şey söylemem.		0,726			
4. Daha fazla bilgi almak istediğimde soru sormak yerine susarım.		0,784			
5. Bir olayı önlemeye yardımcı olabilecek bilgilere sahip olduğumda sessiz kalırım.		0,689			

R: Ters Soru

Fornell ve Larcker (1981) bir modelin yapı güvenirliliği, yakınsak geçerliliği ve ayırt edici geçerliliği sağlaması için birtakım kriterleri sağlaması gerektiğini belirtmiştir. Bu kriterler: madde faktör yüklerinin ve AVE değerinin 0,50 değerini geçmesi, CR ve Cronbach Alfa değerlerinin ise 0,60'ı geçmesi gerekmektedir. Ayrıca AVE değerinin karekökünün değişkenler arasındaki korelasyon katsayılarını aşması gereklidir. Tablo 2'de kurulan ölçüm modelindeki yapılar incelendiğinde, işyeri nezaketsizliği ve çalışan sessizliği ölçeklerinin Fornell ve Larcker (1981) kriterlerini karşıladığı görülmektedir. Ruminasyon ölçeğinin 7'nci maddesinin (*Hayatımın artık ilgilenmemem gereken bölümleri üzerine sık sık düşünürüm*) faktör yükü 0,50 eşliğinin oldukça altında olmasından dolayı AVE ve CR kriterlerini sağlayamadığı görülmüştür. Bu nedenle ilgili madde analizlerden çıkarılmış ve yeniden yapılan ölçümlerde AVE ve CR kriterleri sağlanmıştır. Analizlerin geri kalan kısımlarında bu maddeler olmadan devam edilmiştir. Korelasyon, ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3
Korelasyon, Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	Ortalama	Standart Sapma	1	2	3
1. İşyeri Nezaketsizliği	3,645	,994	(0,719)		
2. Ruminasyon	4,044	1,140	0,428***	(0,709)	
3. Çalışan Sessizliği	3,890	,896	0,386***	0,522***	(0,729)

*** $p < 0,001$; Parantez İçi Değerler = $\sqrt{AVE}$

Tablo 3'te de görüleceği üzere AVE değerlerinin karekökü korelasyon katsayılarını aşmaktadır. Buna göre ölçeklerde ayırışım geçerliliği açısından sorun görülmemiştir (Fornell ve Larcker, 1981). Bu sebeple değişkenlerde yapı geçerliliği ve güvenilirliği yönünden sorun olmadığı söylenebilir.

Yapısal Model

Analizin ikinci adımında hipotezler test edilmiştir. Bu amaç doğrultusunda kurulan yapısal modelin uyum iyiliği değerleri şu şekildedir: CMIN = 611,879; df = 174; $\chi^2/df = 3,516$; NFI = 0,908; GFI = 0,920; CFI = 0,890; RMSEA = 0,077; SRMR = 0,079. Bu değerlerin kabul edilebilir (Hu ve Bentler, 1999) sınırlar içerisinde olduğu görülmüştür. Kurulan modelden elde edilen doğrudan etki analizine ait sonuçlar Tablo 4'te paylaşılmıştır.

Tablo 4
Doğrudan Etki Analizi Sonuçları

Hipotez	β	Standart Hata	Kritik Oran	Anlamlılık p
H ₁ : İşyeri Nezaketsizliği → Çalışan Sessizliği	0,241	,038	1,441	0,038
H ₂ : İşyeri Nezaketsizliği → Ruminasyon	0,468	,044	4,084	0,000
H ₃ : Ruminasyon → Çalışan Sessizliği	0,351	,059	2,986	0,000

Yapılan doğrudan etki analizi sonuçlarına göre işyeri nezaketsizliği çalışan sessizliği ($\beta = 0,241$; $p < 0,05$) ve ruminasyonu ($\beta = 0,468$; $p < 0,001$) pozitif yönlü ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Ayrıca ruminasyonun çalışan sessizliği ($\beta = 0,351$, $p < 0,001$) üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgulara göre araştırma kapsamında oluşturulan "H₁: İşyeri nezaketsizliği çalışan sessizliğini pozitif yönlü etkiler", "H₂: İşyeri nezaketsizliği ruminasyonu pozitif yönlü etkiler" ve "H₃: Ruminasyon çalışan sessizliğini pozitif yönlü etkiler" hipotezleri kabul edilmiştir.

Araştırmada ruminasyon değişkeninin aracı rolünü tespit etmek için Baron ve Kenny (1986) tarafından tavsiye edilen yaklaşım izlenmiştir. Buna göre öncelikle bağımsız değişken (işyeri nezaketsizliği) ve bağımlı değişken (çalışan sessizliği) arasında anlamlı bir ilişki olması gereklidir. Ayrıca bağımsız değişkenin (işyeri nezaketsizliği) aracı değişkeni (ruminasyon) ve aracı değişkenin (ruminasyon) bağımlı değişkeni (çalışan sessizliği) anlamlı bir şekilde etkilemesi beklenmektedir. Tablo 4'teki doğrudan etki analizi sonuçları incelendiğinde, Baron ve Kenny'nin (1986) önerdiği adımların sağlandığı görülmektedir. Araştırmacılar son olarak aracı değişkenin modele eklenmesini ve bu durumda bağımsız ve bağımlı değişken arasındaki ilişkinin anlamsızlaşması durumunda tam aracılık, etkinin azalmasına karşın anlamsızlaşmadığı durumda ise kısmi aracılık oluştuğunu belirtmişlerdir. Bu yöntem oldukça başarılı olmakla beraber dolaylı etki analizinin gücünü tespit edemediği için bir nevi eksik kalmaktadır. Bu nedenle dolaylı etkiyi incelemek amacıyla Mallinckrodt, Abraham, Wei ve Russell (2006) tarafından tavsiye edilen bootstrapping yöntemi kullanılmıştır. Bootstrapping yöntemi, kitle parametresi ile ilgili güven aralığı oluşturarak dolaylı etkiyi hesaplayabilmektedir. Analizler sırasında bootstrap kitle parametresi 2000 olarak hesaplanmıştır. Dolaylı etki analizi sonuçları Tablo 5'te paylaşıldığı gibidir.

Tablo 5
Aracılık Analizi Sonuçları

Hipotez	Toplam Etki	p Değeri	Doğrudan Etki	p Değeri	Dolaylı Etki	p Değeri	Aracılık Durumu
H4: İşyeri Nezaketsizliği → Ruminasyon → Çalışan Sessizliği	0,405	0,053	0,241	0,038	0,164	0,000	Kısmi Aracılık

Araştırmanın H₄ hipotezi ruminasyonun işyeri nezaketsizliği ile çalışan sessizliği arasındaki ilişkiye aracılık edeceğini öngörmektedir. Bootstrapping yöntemiyle yapılan dolaylı etki analizi sonuçlarına göre araştırmanın aracı değişkeni olan ruminasyon analize dahil edildiğinde, işyeri nezaketsizliğinin çalışan sessizliği üzerindeki etkisi azalmakta fakat anlamsızlaşmamaktadır. Bu nedenle işyeri nezaketsizliğinin çalışan sessizliğine etkisinde ruminasyonun kısmi aracılık ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca bootstrapping yöntemiyle elde edilen dolaylı etki parametresi anlamlıdır. Bu sonuçlarla birlikte "H₄: Ruminasyon, işyeri nezaketsizliği ve çalışan sessizliği arasındaki ilişkiye aracılık eder" hipotezi kabul edilmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmada işyeri nezaketsizliğinin çalışan sessizliğine etkisinde ruminasyonun aracılık rolünün incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın ilk kısmında konu teorik olarak ele alınıp hipotezler geliştirilmiştir. Araştırmanın ikinci kısmında ise İzmir ilinde eğitim sektörü çalışanlarının katılımıyla yapılan nicel bir araştırmanın sonuçlarına yer verilmiştir. Öğretmen, idareci ve hizmetli gibi farklı demografik özelliklere sahip çalışanlardan oluşan eğitim sektöründe işyeri ilişkilerinde çalışanlar kendilerinde stres ve kaygı yaratabilecek birçok olumsuz davranışa maruz kalabilir. Bu nedenle bu çalışmada günümüzde çalışanların rutin iş ilişkilerinde farkında olmadan ve sıklıkla maruz kaldıkları işyeri nezaketsizliği kavramı, ortaya çıkardığı olumsuz sonuçları açısından araştırmanın bağımsız değişkeni olarak ele alınmıştır.

Hipotez testleri incelendiğinde, H₁ hipotez testi sonucuna göre işyeri nezaketsizliğinin çalışan sessizliğini pozitif yönlü etkilediği görülmüştür. Andersson ve Pearson'a (1999) göre işyeri nezaketsizliği saygı ve etik kurallarını ihlal eden, düşük yoğunluklu ve genellikle amacı belirsiz olan çalışan davranışlarıdır. İşyeri nezaketsizliği bu genel özellikleri nedeniyle diğer kasıtlı, saldırgan ve zararlı davranışlardan ayrılır (Taştan, 2014). Çalışan sessizliği ise genel olarak örgütsel olaylar ve sorunlar karşısında çalışanların suskun kalması ve kendilerini bilinçli olarak ifade etmemesidir (Pinder ve Harlos, 2001; Van Dyne ve diğerleri, 2003). Bu

bağlamda işyeri nezaketsizliğinin özellikle amacının belirsiz olması, düşük yoğunlukta sergilenmesi ve iş ilişkilerinin doğal bir parçası olarak görülmesi nedeniyle çalışanlar işyeri nezaketsizliğini önemsiz ya da kendilerine tehdit bir davranış olarak görmeyip sessiz kalmayı tercih edebilirler. Bununla birlikte yöneticiler ya da üst pozisyondaki çalışanlar tarafından yapılan nezaketsizliklerde ast durumundaki çalışanlar, katı hiyerarşik yapı, olumsuz geri bildirim alma, geçmiş deneyimler gibi nedenlerden dolayı (Pinder ve Harlos, 2001; Kılınç, 2018) kendilerini savunmaya yönelik bir yaklaşımla işyeri nezaketsizliklerini görmezden gelerek sessiz kalma eğilimi gösterebilirler.

H₂ hipotez testi sonucuna göre işyeri nezaketsizliğinin ruminasyonu pozitif yönlü etkilediği görülmüştür. Öncelikli olarak “*hayvanlarda geviş getirme*” anlamına gelen ruminasyon kavramı, psikoloji ve yönetim literatüründe uzun, derinlemesine, kontrolsüz, tekrarlayan düşünmeyi ifade eden psikolojik bir yapıdır (Cropley ve diğerleri, 2016; Brinker ve Dozois, 2009). Günlük sosyal hayatta ya da işyerinde yaşanan olumsuz duygusal etkileşimler sonrasında insanlar bu etkileşimleri tekrar tekrar ve derinlemesine düşünebilirler (Martin ve Tesser, 1989). Diğer zorba ve kasıtlı örgütsel davranışlardan daha zararsız olarak görülse de sonuç olarak işyeri nezaketsizliği de olumsuz bir davranış olarak çalışanlarda ruminatif düşüncelere neden olabilir. Bireyler, ruminatif düşüncelere sahipken algıladığı sorunun sebepleri ve sonuçları üzerinde tekrarlayan düşüncelere sahiptir (Nolen-Hoeksema, 1991). Dolayısıyla işyeri nezaketsizliğine maruz kalan bir çalışanın “*acaba bana neden kaba davranıldı?*” ya da “*ben bu nezaketsizliği hak edecek ne yaptım?*” gibi kendini sorgulayan, olumsuz ve tekrarlayan derin düşüncelere sahip olması muhtemeldir.

H₃ hipotez testi sonucuna göre çalışanların sahip olduğu ruminatif düşüncelerin çalışan sessizliğini pozitif yönlü etkilediği görülmüştür. Ruminasyonla ilgili yapılan çalışmalar ruminasyonun çalışanların bireysel ve örgütsel davranışlarını olumsuz etkilediğini göstermektedir. İlgili çalışmalarda ruminasyonun çalışanlarda enerji düşüklüğü ve duygusal tükenmeye yol açtığı (Thomas ve diğerleri, 2014; Donahue ve diğerleri, 2012), pasif davranışları tetikleyerek çalışanların bir sorun hakkında konuşma ya da yardım isteğini engellediği (Nolen-Hoeksema ve diğerleri, 2008) görülmüştür. Ward ve diğerleri (2003) tarafından yapılan bir araştırmada, ruminatif düşünen bireylerin sorunları çözme konusunda karamsar oldukları ve özgüvenlerinin az olduğu; Madrid ve diğerleri (2015) tarafından yapılan diğer bir çalışmada ise ruminasyonun çalışanlarda sessiz kalma davranışını tetikleyebileceği görülmüştür.

Araştırmanın esas amacı çerçevesinde geliştirilen H₄ hipotez testi sonucuna göre işyeri nezaketsizliğinin çalışan sessizliğine etkisinde çalışanların sahip olduğu ruminatif düşüncelerin kısmi aracı rolü olduğu görülmüştür. Bu sonuca göre işyeri nezaketsizliğine maruz kalan çalışanların bu duruma sessiz kalmasının nedenlerinden birinin çalışanların ruminatif başka bir ifadeyle tekrarlayan, derin ve uzun düşüncelerin olduğu görülmüştür. Bu kapsamda ruminasyonun işyeri nezaketsizliği gibi olumsuz durum ya da davranışlar sonucu ortaya çıkarken; aynı zamanda ruminasyonun çalışan sessizliği gibi istenmeyen örgütsel davranışlara yol açabileceğini ve bu yönleriyle ruminasyonun olumsuz çalışan davranışlarıyla ilgili önemli bir değişken olduğunu söylemek mümkündür. Hipotez testleri sonucu ortaya çıkan bulguların literatürde çalışmalarla (Andersson ve Pearson, 1999; Pinder ve Harlos, 2001; Martin ve Tesser, 1989; Thomas ve diğerleri, 2014; Donahue ve diğerleri, 2012; Ward ve diğerleri 2003; Madrid ve diğerleri, 2015) genel olarak uyum içinde olduğunu söylemek mümkündür.

Araştırma bulguları kapsamında yöneticiler ve çalışanlar için uygulamaya yönelik bazı öneriler sunulabilir. Öncelikle günümüz iş hayatında sıklıkla karşılaşılan ve diğer kasıtlı ve zararlı örgütsel davranışlardan farklı olan işyeri nezaketsizliğinin amacı belirsiz, yoğunluğu düşük ve genel olarak zararsız bir çalışan davranışı gibi görülse de çalışanlarda ruminatif düşünceler ve sessizlik gibi olumsuz davranışlara yol açabileceği unutulmamalıdır. Kısa süreli ya da birkaç defa maruz kalınan nezaketsizliklere çalışanlar göz yumabilir. Ancak uzun süreli ve örgütün geneline yayılmış nezaketsizlik davranışların olumsuz sonuçlarını önleyebilmek için örgütsel etik ve saygı kurallarının açık bir şekilde ortaya konması ve bu kuralların çalışanlar tarafından

benimsenmesi gerekir. Diğer yandan ruminatif düşünceler çalışanlarda sadece sessizlik değil sinizm, intikam niyeti, dedikodu gibi diğer olumsuz davranışları da tetikleyebilir. Bu nedenle hem çalışanları ruminatif düşüncelere sevk edecek hem de örgütsel konu ve sorunlara karşı sessiz bırakacak örgütsel uygulamalar ve yönetici davranışlarından uzak durulmalıdır. Özellikle yöneticinin aşırı kontrolcü, baskıcı ve otoriter davranışları çalışanların örgütsel konularda geri çekilmesine ve sessiz kalmasına yol açabilir. Çalışan sessizliğinin yaygın olduğu bir işyerinde karar süreçlerine katılım, örgütsel amaçların ve değerlerin benimsenmesi, örgütsel vatandaşlık davranışı gibi konularda aksaklıklar yaşanabilir. Bu kapsamda iş ilişkilerinde özellikle yöneticilerin ve çalışanların birbirine güven duyması, saygılı olması ve örgütsel kurallar çerçevesinde hareket etmesi önem arz etmektedir.

Her araştırmada olduğu üzere bu araştırmada da bazı kısıtlar bulunmaktadır. Öncelikle araştırmanın sadece eğitim sektöründe ve belirli bir örneklem üzerinde yapılması araştırma bulgularının genellemesi açısından bir kısıt oluşturmaktadır. Bununla birlikte araştırma verilerinin aynı anda toplanması, ortak yöntem varyans hataları ve sosyal arzu edilebilirliğe neden olabileceği için bir diğer kısıt olarak görülebilir.

Literatüre bakıldığında işyeri nezaketsizliği, çalışan sessizliği ve örgütsel sessizlik değişkenleri ile ilgili çalışmaların belirli seviyede olduğu görülmekle birlikte ruminasyon konusunda daha fazla araştırma yapılması gerektiği düşünülmektedir. Bu araştırmanın ruminasyonla ilgili literatürdeki boşluğu doldurması ve ruminasyonun işyeri nezaketsizliği ve çalışan sessizliği ile olan ilişkisini ortaya koyması açısından özgün değeri olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte ruminasyonla ilgili literatürü genişletmek için çalışanlarda ruminatif düşüncelerin sebepleri ve sonuçları sinizm, intikam niyeti, istismarcı yönetim, negatif işyeri dedikodusu, tükenmişlik gibi farklı değişkenler dikkate alarak araştırılabilir.

Kaynakça

- Aboramadan, M., Türkmenoğlu, M. A., Dahleez, K. A. ve Çiçek, B. (2021). Narcissistic leadership and behavioral cynicism in the hotel industry: The role of employee silence and negative workplace gossiping. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 33(2), 428-447. Erişim adresi: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/IJCHM-04-2020-0348/full/html>
- Achmadi, A., Hendryadi, H., Siregar, A. O. ve Hadmar, A. S. (2022). How can a leader's humility enhance civility climate and employee voice in a competitive environment? *Journal of Management Development*, 41(4), 257-15. <https://doi.org/10.1108/JMD-11-2021-0297>
- Alhas, F. (2021). İşyeri nezaketsizliği ve örgütsel sessizlik arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Business, Economics and Management Research Journal*, 4(2) 156-175. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1599473>
- Anderson, J. C. ve Gerbing, D. W. (1988). Structural equation modeling in practice: A review and recommended two-step approach. *Psychological Bulletin*, 103(3), 411. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.103.3.411>
- Andersson, L. M. ve Pearson, C. M. (1999). Tit for tat? The spiraling effect of incivility in the workplace. *Academy of Management Review*, 24(3), 452-471. <https://doi.org/10.2307/259136>

- Aronsson, G., Svensson, L. ve Gustafsson, K. (2003). Unwinding, recuperation, and health among compulsory school and high school teachers in Sweden. *International Journal of Stress Management*, 10(3), 217-234. <https://doi.org/10.1037/1072-5245.10.3.217>
- Balyer, A. ve Çetindere, E. D. (2019). Öğretmenlerin örgütsel sessizlik algıları ile motivasyonları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Yıldız Journal of Educational Research*, 3(2), 99-116. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2088881>
- Baron, R. M. ve Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of personality and social psychology*, 51(6), 1173. doi: 10.1037//0022-3514.51.6.1173.
- Batga, B. ve Ceyhan, S. (2019). İşyeri nezaketsizliğinin çalışanlar üzerindeki etkisi: Banka çalışanları üzerine bir araştırma. *Çukurova Araştırmaları*, 5(2), 250-262. Erişim Adresi: <http://dx.doi.org/10.18560/cukurova.1143>
- Bozacı, İ. ve İşcan, R.V. (2020). Sağlık kurumlarında algılanan hekim nezaketsizliğinin, algılanan adalet ve hizmetten kaçınmaya etkisi: Kırıkkale’de bir araştırma. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 35-59. Erişim adresi: <https://betadergi.com/ttad/yonetim/icerik/makaleler/260-published.pdf>
- Brinker, J. K. ve Dozois, D. J. A. (2009). Ruminative thought style and depressed mood. *Journal of Clinical Psychology*, 65, 1-19. doi: 10.1002/jclp.20542
- Brinsfield, C. T. (2013). Employee silence motives: Investigation of dimensionality and development of measures. *Journal of Organizational Behavior*, 34(5), 671-697. <https://doi.org/10.1002/job.1829>
- Brislin, R. W. (1980). *Translation and content analysis of oral and written materials*. In Berry, J. W./Triandis H. C. (Eds.). *Handbook of cross-cultural psychology* (2nd ed., pp. 389-444). Boston: Allyn & Bacon.
- Bryman, A. (2016). *Social Research Methods*. Oxford: Oxford University Press.
- Bugay, A. ve Baker, Ö. E. (2011). Ruminasyon düzeyinin toplumsal cinsiyet ve yaşa göre incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(36), 191-201. <https://doi.org/10.17066/pdrd.50586>
- Chen, H. T. Ve Wang, C. H. (2019). Incivility, satisfaction and turnover intention of tourist hotel chefs. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 31(5), 2034-2053. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-02-2018-0164>
- Ciarocco, N. J., Vohs, K.D. ve Baumeister, R. F. (2010). Some good news about rumination: Task-focused thinking after failure facilitates performance improvement. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 29(10), 1057-1073. <https://doi.org/10.1521/jscp.2010.29.10.1057>
- Conway, M., Csank, P. A. R., Holm, S. L. ve Blake, C. K. (2000). On individual differences in rumination on sadness. *Journal of Personality Assessment*, 75, 404-425. https://doi.org/10.1207/S15327752JPA7503_04

- Cortina, L. M., Kabat-Far, D., Leskinen, E., Huerta, M. ve Magley, V. J. (2013). Selective incivility as modern discrimination in organizations: Evidence and impact. *Journal of Management*, 39(6), 1579-1605. <https://doi.org/10.1177/0149206311418835>
- Cortina, L. M., Magley, V. J., Williams, J. H. ve Langhout, R. D. (2001). Incivility in the workplace: Incidence and impact. *Journal of Occupational Health Psychology*, 6(1), 64-80. <https://doi.org/10.1037/1076-8998.6.1.64>
- Cropley, M. ve Purvis, L. J. M. (2003). Job strain and rumination about work issues during leisure time: A diary study. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 12(3), 195-207. <https://doi.org/10.1080/13594320344000093>
- Cropley, M. ve Zijlstra, F. R. H. (2011). *Work and rumination*. In Langan-Fox, J & Cooper, C. L. (Eds). *Handbook of Stress in the Occupations*. Edward Elgar Publishing Ltd., U.K.
- Cropley, M., Zijlstra, F. R., Querstret, D. ve Beck, S. (2016). Is work-related rumination associated with deficits in executive functioning? *Frontiers in Psychology*, 7(1524), 1-8. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.01524>
- Çakıcı, A. (2010). *Örgütlerde işgören sessizliği: Neden sessiz kalmayı tercih ediyoruz?* (1. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Çiçek, B. ve Çiçek, A. (2020). İşyeri nezaketsizliğinin yaratıcı çalışan performansı üzerindeki etkisi: Lider-üye etkileşiminin aracılık rolü. *İş ve İnsan Dergisi*, 7(2), 267-282. <https://doi.org/10.18394/iid.644694>
- Çoban, R. ve Deniz M. (2021). İşyeri nezaketsizliğinin işten ayrılma niyetine etkisinde örgütsel sinizmin aracılık rolü üzerine bir araştırma. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17(34), 1224-1259. <https://doi.org/10.26466/opus.787756>
- Donahue, E. G., Forest, J., Vallerand, R. J., Lemyre, P. N., Crevier-Braud, L. ve Bergeron, E. (2012). Passion for work and emotional exhaustion: The mediating role of rumination and recovery. *Applied Psychology: Health And Well-Being*, 4(3), 341-368. <https://doi:10.1111/j.1758-0854.2012.01078.x>
- Erigüç, G., Özer, Ö., Songur, C. ve Turaç, İ. S. (2014). Bir devlet hastanesinde hemşirelerde örgütsel sessizlik üzerine bir araştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 61-84. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/382307>
- Fornell, C. and Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50. <https://doi.org/10.2307/3151312>
- Gustiawan, D., Aisjah, N. S. ve Indrawati, N. K. (2023). *Cogent Business & Management*, 10(1), <https://doi.org/10.1080/23311975.2023.2188982>
- Hair, J. F., Sarstedt, M., Ringle, C. M. ve Gudergan, S. P. (2017). *Advanced issues in partial least squares structural equation modeling*. Sage Publications.

- Hamesch, U., Cropley, M. ve Lang, J. (2014). Emotional versus cognitive rumination: Are they differentially affecting long-term psychological health? The impact of stressors and personality in dental students. *Stress and Health*, 30(3), 222-231. <https://doi.org/10.1002/smi.2602>
- Hobfoll, S. E. (2001). The influence of culture, community, and the nested-self in the stress process: Advancing conservation of resources theory. *Applied Psychology*, 50(3), 337-421. <https://doi.org/10.1111/1464-0597.00062>
- Hong, W., Liu, R., Ding, Y., Fu, X., Zhen, R. ve Sheng, X. (2021). Social media exposure and college students' mental health during the outbreak of COVID-19: The mediating role of rumination and the moderating role of mindfulness. *Cyberpsychology, Behavior, And Social Networking*, 24(4), 282-287. doi: 10.1089/cyber.2020.0387.
- Hu, L. T. ve Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55. <https://doi.org/10.1080/10705519909540118>
- İştin, A. E. ve Üngüren, E. (2019). Çalışan sessizliğinin demografik ve mesleki özellikler açısından incelenmesi. *Journal of Academic Value Studies*, 5(4), 585-597. doi: 10.23929/javs.931
- Jiménez, P., Dunkl, A. ve Peissl, S. (2015). Workplace incivility and its effects on value congruence, recovery-stress-state and the intention to quit. *Psychology*, 6, 1930-1939. doi: 10.4236/psych.2015.614190
- Kanten, P. (2014). İşyeri nezaketsizliğinin sosyal kaytarma davranışı ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde duygusal tükenmenin aracılık rolü. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 11-26. Erişim adresi: <http://aksarayibd.aksaray.edu.tr/tr/download/article-file/209409>
- Karanfil, S. M. ve Doğan, A. (2023). İş güvencesizliğinin presenteeism (iş yerinde görünürde var olma) davranışına etkisinde iş yaşam dengesinin aracı rolü. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 58, 379-401. doi:10.30794/pausbed.1276180
- Kaya, E. Ü. (2015). İşyeri kabalığı, örgütsel bağlılık, örgütsel özdeşleşme ve iş tatmin değişkenleri arasındaki ilişkiler ve birbirleri üzerindeki etkileri: Yükseköğretimde bir çalışma. *International Journal of Social Science*, 41, 55-78. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS3042>
- Khan, R., Murtaza, G., Neveu, J. P. ve Newman, A. (2022). Reciprocal relationship between workplace incivility and deviant silence-The moderating role of moral attentiveness. *Applied Psychology*, 71(1), 174-196. <https://doi.org/10.1111/apps.12316>
- Kılınc, E. (2018). İşletmelerde çalışan sessizliği ve örgütsel yabancılaşma düzeylerinin ve aralarındaki ilişkinin incelenmesi. *Journal of Social And Humanities Sciences Research*, 5(30), 4022-4034. <https://orcid.org/0000-0002-2065-2407>

- Kinnunen, U., Feldt, T., Sianoja, M., De Bloom, J., Korpela, K. ve Geurts, S. (2017). Identifying long-term patterns of work-related rumination: Associations with job demands and well-being outcomes. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 26(4), 514-526. <https://doi.org/10.1080/1359432X.2017.1314265>
- Kish-Gephart, J. J., Detert, J. R., Trevino, L. K. ve Edmondson, A. C. (2009). Silenced by fear: The nature, sources, and consequences of fear at work. *Research in Organisational Behavior*, 29(1), 163-193. <https://doi.org/10.1016/j.riob.2009.07.002>
- Kumral, T. ve Çetin, C. (2016). İşyeri nezaketsizliği üzerine bir yazın incelemesi. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 1, 153-171. doi: 10.26466/opus.839745
- Lam, L. W. ve Xu, A. J. (2019). Power imbalance and employee silence: The role of abusive leadership, power distance orientation, and perceived organisational politics. *Applied Psychology*, 68(3), 513-546. <https://doi.org/10.1111/apps.12170>
- Lim, S., Cortina, L. M. ve Magley, V. J. (2008). Personal and workgroup incivility. Impact on work and health outcomes. *Journal of Applied Psychology*, 93, 95-107. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.93.1.95>
- Madrid, H. P., Patterson, M. G. ve Leiva, P. I. (2015). Negative core affect and employee silence. How differences in activation, cognitive rumination, and problem-solving demands matter. *Journal of Applied Psychology*, 100(6), 1887-1898. <https://doi.org/10.1037/a0039380>
- Malhotra, N. K. (2004). *Marketing Research an Applied Orientation*, 4. Edition, Pearson Prentice Hall, New Jersey.
- Mallinckrodt, B., Abraham, W. T., Wei, M. ve Russell, D. W. (2006). Advances in testing the statistical significance of mediation effects. *Journal of counseling psychology*, 53(3), 372. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.53.3.372>
- Martin, L. L. ve Tesser, A. (1989). *Toward a motivational and structural theory of ruminative thought*. In J. S. Uleman ve J. A. Bargh (Eds.), *Unintended thought* (pp. 306-326). New York: The Guilford Press.
- Martin, L. L. ve Tesser, A. (1996). *Some ruminative thoughts*. In R. S. Wyer (Ed.), *Ruminative Thoughts*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Mikulincer, M. (1996). *Mental rumination and learned helplessness: Cognitive shifts during helplessness training and their behavioral consequences*. In I. G. Sarason, G. R. Pierce ve B. R. Sarason (Eds.), *Cognitive interference: Theories, methods, and findings* (pp. 191-209). Mahwah, NJ: Erlbaum
- Milliken, F. J. ve Morrison, E. W. (2003). Shades of silence: Emerging themes and future directions for research on silence in organizations. *Journal of Management Studies*, 40(6), 1564-1568. <https://doi.org/10.1111/1467-6486.00391>
- Morrison, E. W. ve Milliken, F. J. (2000). Organizational silence: A barrier to change and development in a pluralistic World. *Academy of Management Review*, 25(4), 706-725. <https://doi.org/10.2307/259200>

- Nazir, T., Norulkamar B. U. ve Ahmed, U. (2016). Interrelationship of incivility, cynicism and turnover intention. *International Review of Management and Marketing*, 6(1), 146-154. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/367609>
- Nolen-Hoeksema, S. (1991). Responses to depression and their effects on the duration of depressive episodes. *Journal of Abnormal Psychology*, 100, 569-582. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.100.4.569>
- Nolen-Hoeksema, S., Wisco, B. E. ve Lyubomirsky, S. (2008). Rethinking rumination. *Perspectives on Psychological Science*, 3(5), 400-424. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6924.2008.00088.x>
- Park, W. ve Keil, M. (2009). Organizational silence and whistle blowing on it projects: An integrated model. *Decision Sciences*, 40(4), 901-918. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5915.2009.00255.x>
- Pinder, C. C. ve Harlos, K. P. (2001). Employee silence: Quiescence and acquiescence as responses to perceived injustice. *Research in Personnel and Human Resources Management*, 20, 331-369. [https://doi.org/10.1016/S0742-7301\(01\)20007-3](https://doi.org/10.1016/S0742-7301(01)20007-3)
- Polatçı, S. ve Özçalık, F. (2013). Yapısal ve psikolojik güçlendirmenin işyeri nezaketsizliği ve tükenmişliğe etkisi. *İşletme Bilimi Dergisi*, 1(1), 17-34. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jobs/issue/22916/245386>
- Reich, T. G. ve Hershcovis, M. S. (2015). Observing workplace incivility and job performance. *Journal of Applied Psychology*, 100(1), 203-215. <https://doi.org/10.1037/a0036464>
- Rippere, V. (1977). What's the thing to do when you're feeling depressed?: A pilot study. *Behaviour Research and Therapy*, 15, 185-191. [https://doi.org/10.1016/0005-7967\(77\)90104-8](https://doi.org/10.1016/0005-7967(77)90104-8)
- Roger, D. ve Jamieson, J. (1988). Individual differences in delayed heart-rate recovery following stress: The role of extraversion, neuroticism and emotional control. *Personality and Individual Differences*, 9, 721-726. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(88\)90061-X](https://doi.org/10.1016/0191-8869(88)90061-X)
- Selamat, R. S., Hendryadi, H. ve Irsan, T. (2019). Workplace incivility, self-efficacy, and turnover intention relationship model: A multi-group analysis. *RJOAS*, 1(85), 358-368. Doi:10.18551/rjoas.2019-01.44
- Solak, S.G. ve Erok, M. (2018). Örgütsel sessizlik sarmalında örgütsel vatandaşlık: Karaman ili örneği. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 53(3), 1337-1356. doi: 10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.18.12.1058
- Soo, H., Burney, S. ve Basten, C. (2009). The role of rumination in affective distress in people with chronic physical illness: a review of the literature and theoretical formulation. *Journal of Health Psychology*, 14, 956-966. <https://doi.org/10.1177/1359105309341204>
- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S. ve Ullman, J. B. (2007). *Using multivariate statistics*, (Vol. 5, pp. 481-498). Boston, MA: Pearson.

- Tangirala, S. ve Ramanujam, R. (2008). Employee silence in critical work issues: The cross-level effects of procedural justice climate. *Personnel Psychology*, 61(1), 37-68. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2008.00105.x>
- Taştan, S. B. (2014). İşyeri nezaketsizliğini öngören örgütsel ve durumsal önceller ile çalışanların davranışsal sonuçları arasındaki ilişkinin ve sosyopsikolojik kaynakların rolünün incelenmesi: Sağlık kurumlarında yapılan bir araştırma. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 16(3), 60-75. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/235167>
- Thomas, N., Ribaux, D. ve Phillips L.J. (2014). Rumination, depressive symptoms and awareness of illness in schizophrenia. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy*, 42, 143-155. doi:10.1017/S1352465812000884
- Topçuoğlu, E. (2021). Örgütlerde iletişim sorunları kapsamında örgütsel sessizlik davranışının incelenmesi. *Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 225-230. doi: 10.47542/sauied.1035813
- Trapnell, P. D. ve Campbell, J. D. (1999). Private self consciousness and the five-factor model of personality: Distinguishing rumination from reflection. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(2), 284-304. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.76.2.284>
- Van Dyne, L., Ang, S. ve Botero, I. C. (2003), Conceptualizing employee silence and employee voice as multidimensional constructs. *Journal of Management Studies*, 40(6), 1359-1392. <https://doi.org/10.1111/1467-6486.00384>
- Wang, C. C., Hsieh, H. H. Ve Wang, Y.D. (2020). Abusive supervision and employee engagement and satisfaction: The mediating role of employee silence. *Personnel Review*, 49(9), 1845-1858. <https://doi.org/10.1108/PR-04-2019-0147>
- Ward, A., Lyubomirsky, S., Sousa, L. ve Nolen-Hoeksema, S. (2003). Can't quite commit: rumination and uncertainty. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29, 96-107. <https://doi.org/10.1177/01461672022383>
- Weston, R. ve Gore Jr, P. A. (2006). A brief guide to structural equation modeling. *The Counseling Psychologist*, 34(5), 719-751. <https://doi.org/10.1177/0011000006286345>
- Williams, F. I, Campbell, C. ve Denton, L.T. (2013). Incivility in academe: What if the instigator is a high performer? *Journal of Management Policy and Practice*, 14(1), 35-52. Erişim adresi: http://www.na-businesspress.com/JMPP/WilliamsFI_Web14_1_.pdf
- Yılmaz, A. E. (2015). Endişe ve ruminasyonun kaygı ve depresyon belirtileri üzerindeki rolü. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 26(2), 107-115. doi: 10.5080/u8017

Extended Abstract

Purpose

Workplace incivility refers to uncivilized behaviors with unclear intentions that occur as a result of violation of rules of respect and organizational norms in the work environment (Kanten, 2014). Employee silence is considered to be another important problem in creating an effective communication network among employees in organizational life. Employee silence refers to employees' hesitation and silence about expressing their feelings, thoughts, opinions and concerns about organizational problems and incompatibilities (Morrison and Milliken, 2000). Rumination is a reaction mechanism consisting of repetitive and deep thoughts about the individual's current problems, sadness, or the negative conditions surrounding him (Conway, Csank, Holm and Blake, 2000). This study focused on employee behaviors that negatively affect organizational performance in the workplace, and in this context, it was aimed to reveal the effect of workplace incivility on employee silence and the mediating role of rumination in the relationship between these two variables. Since there is no research that examines the variables of the study together, it is thought that the study will make a unique contribution to the literature.

Design and Methodology:

Cross-sectional quantitative research method was adopted to examine the relationships between the research variables and the survey method was used to collect data from the participants. The main population of the research consists of education sector employees working in public and private institutions providing education at primary, secondary and high school levels in Izmir city of Turkey. Since it was not possible to reach all the employees who constitute the main mass, sampling was used in the research. Convenience sampling method, one of the non-probability sampling methods, was chosen as the sampling method. The survey form used in the research consists of four parts. In the introduction section, which is the first part of the survey form, the purpose of the research, confidentiality and ethical principles were explained to the participants. The second, third and fourth sections of the form contain items related to the measurement tools of the research.

To measure workplace incivility, which is the independent variable of the research, the one-dimensional workplace incivility scale, developed by Cortina et al. (2001) and consisting of seven items, was used. To measure rumination, which is the mediator variable of the research, the short rumination scale, which is one-dimensional and consists of 8 items, developed by Trapnell and Campbell (1999) was used. To measure employee silence, which is the dependent variable of the research, a one-dimensional employee silence scale consisting of five items, developed by Tangirala and Ramanujam (1989), was used. Survey forms were distributed by hand to 535 education employees using the drop-and-collect method. After waiting for a reasonable period of time, the distributed forms were collected again. Among 535 employees, 421 employees voluntarily participated in the research. Accordingly, the participation rate in the research was 78.69%. Of the 421 survey forms collected, 12 forms that were partially blank or invalid were not taken into account and ultimately, 409 survey forms were taken into statistical evaluation. The collected data were analyzed with the Structural Equation Modeling (SEM) approach. Before analyzing the data, the characteristics of the sample were first determined, and then the reliability, validity and confirmatory factor analyzes of the scales were conducted. The hypotheses developed within the scope of the research are presented below.

H₁: Workplace incivility positively affects employee silence.

H₂: Workplace incivility positively affects rumination.

H₃: Rumination positively affects employee silence.

H₄: Ruminsayon mediates the relationship between workplace incivility and employee silence.

Findings

When the demographic characteristics of the participants are examined, the number of female (50.40%) and male (49.60%) participants in the research is almost equal. The majority of the participants are in the 25-44 age group (75.1%) and teachers (83.10%). The working period of most of the participants is between 6-16 years (58.4%). Most of the participants are married (79.70%) and work in public schools (69.70%).

In the research, the normality distribution of the data was examined before establishing the measurement model. In this context, it was determined that the observed skewness and kurtosis values ranged between -1.5 and 1.5. According to these results, it was observed that the data showed a normal distribution (Tabachnick, Fidell, and Ullman, 2007). The goodness of fit values of the established measurement model were measured as follows: CMIN = 637.672; df = 186; $\chi^2/df = 3.428$; RMSEA = 0.078; NFI = 0.865; TLI = 0.896; CFI = 0.919; SRMR = 0.077. It has been observed that these values are within acceptable limits (Hu and Bentler, 1999). However, the factor loadings and AVE values of the items of the scales were above 0.50; It was observed that CR and Cronbach Alpha values exceeded 0.60.

According to the results of the correlation analysis between variables, there is a positive relationship between workplace incivility and rumination ($r: 0.428$ $p < 0.001$); It was observed that there was a positive relationship between workplace incivility and employee silence ($r: 0.386$ $p < 0.001$) and a positive relationship between rumination and employee silence ($r: 0.522$ $p < 0.001$).

According to the results of the direct effect analysis conducted to test the hypotheses, it was observed that workplace incivility had a positive and significant effect on employee silence ($\beta = 0.241$; $p < 0.05$) and rumination ($\beta = 0.468$; $p < 0.001$). It was also determined that rumination had a positive and significant effect on employee silence ($\beta = 0.351$, $p < 0.001$). According to these results, the hypotheses H₁, H₂ and H₃ were accepted.

According to the results of the indirect effect analysis conducted with the bootstrapping method, which was conducted to test the H₄ hypothesis of the research, when the mediator variable is included in the model, the effect of the independent variable and the dependent variable decreases but does not become insignificant. Therefore, it was concluded that rumination partially mediates the effect of workplace incivility on employee silence. In addition, the indirect effect parameter obtained by the bootstrapping method is significant. With these results, the hypothesis H₄ was accepted.

Research Limitations

As with every research, there are some limitations in this research. First of all, conducting the research only in the education sector and on a specific sample creates a limitation in terms of generalizing the research findings. However, collecting research data simultaneously can be seen as another limitation as it may cause social desirability and common method variance errors.

Implications

Within the scope of the research findings, some practical suggestions can be offered for managers and employees. First of all, although workplace incivility, which is frequently encountered in today's business life and is different from other intentional and harmful organizational behaviors, is seen as an employee behavior with an unclear purpose, low intensity and generally harmless, it should not be forgotten that it can lead to negative behaviors such as ruminative thoughts and silence in employees. Employees may turn a blind eye to incivility that they are exposed to for a short time or several times. However, in order to prevent the negative consequences of long-term and widespread discourteous behavior throughout the organization, organizational

ethics and respect rules must be clearly stated and these rules must be adopted by employees. On the other hand, ruminative thoughts can trigger not only silence in employees but also other negative behaviors such as cynicism, revenge intention and gossip. For this reason, organizational practices and managerial behaviors that will both lead employees to ruminative thoughts and keep them silent about organizational issues and problems should be avoided. In particular, the manager's overly controlling, oppressive and authoritarian behavior may cause employees to withdraw and remain silent on organizational issues. In a workplace where employee silence is common, disruptions may occur in issues such as participation in decision-making processes, adoption of organizational goals and values, and organizational citizenship behavior. In this context, it is important that managers and employees trust each other, be respectful and act within the framework of organizational rules, especially in business relations.

Originality/Value

When looking at the literature, it can be seen that studies on workplace incivility and employee silence variables are at a certain level, but it is thought that more research on rumination is needed. This research is thought to have unique value in terms of filling the gap in the literature on rumination and revealing the relationship between rumination and workplace incivility and employee silence. However, in order to expand the literature on rumination, the causes and consequences of ruminative thoughts in employees can be investigated by taking into account different variables such as cynicism, revenge intention, abusive management, negative workplace gossip, and burnout.

Araştırmacı Katkısı: Berat ÇİÇEK (%50), Ramazan ÇOBAN (%50).

Yüze Kozmetik Müdahale Pratik Alanında Tıp-Piyasa-Siyaset İlişkiselliği¹

Ali ERGUR² - Cansu SARAL³ - Buse AKKAYA⁴ - Ceren TUNAY⁵

Başyuru Tarihi: 18.07.2024

Kabul Tarihi: 04.10.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Neoliberal iktisadın kamu hizmetini bir piyasa ilişkisine dönüştürmesi sonucunda, dünyanın birçok yerinde olduğu gibi, Türkiye’de de sağlık alanı önemli ölçüde kapitalist bir anlayışla yeniden yapılandırılmıştır. Bu süreçle uyumlu olarak, sınırları bilimsel ölçütlerle oluştuğu varsayılan tıp uzmanlık dalları, özellikle değişim değeri yüksek, rekabetçi karaktere sahip, serbest piyasa metâi olabilen işlemlerin yetki sınırlarındaki çatışmalar nedeniyle tartışmalı hâle gelmektedir. Teknolojik yeniliklerin de katkısıyla, tıp uzmanlık alanlarının yapılanmış yetki sınırları hem bilimsel anlamda hem pratikte belirsiz bir alan oluşturmaktadır. Sağlıkın rekabetçi piyasa cinsinden tanımlanması, daha önce birbirlerinin pratik alanına yaygın olarak girmeyen tıp uzmanlık dallarının, bu sınırları sıklıkla ihlal etmesi sonucunu doğurmuştur. Tıp uzmanlık dallarının yetki çatışmaları beden birçok bölümünde mevcuttur. Ancak bunların arasında, kozmetik yönelimi olan işlemler daha belirgin çatışmalara neden olmaktadır. Kozmetik yönelimli tıbbi işlemlerin önemli bir kısmı yüz üzerinde yapılmaktadır. Bu nedenle, yüze müdahale etme yetkisine sahip başlıca üç tıp uzmanlık dalının (Dermatoloji, K.B.B., Plastik Cerrahi) temsilcilerinin, yetki sınırı ihlalleri konusundaki deneyimlerini anlamaya yönelik bir araştırma tasarlayıp yürüttük. Araştırma sonucunda, karmaşık ve belirsiz bir yüze müdahale pratik alanının varlığı ortaya konmuştur. Alanın belirsizliği, istenmeyen ya da öngörülmeyen bir sonuç değil, neoliberal sağlık piyasasının çalışma mantığı olarak teşhis edilmiştir. Yüzün araştırma sahası olarak seçilmesinin bir diğer önemli nedeni, akışkan modernlik ortamında görselliğin bir hakikat rejimi hâline gelmesi, görünümün, varoluşun kendisine dönüşmesi olarak ayrıştırılabilir. Bu makale, belirsizliğin temel ilke olduğu yüze müdahale pratik alanındaki aktörlerin yalnızca tıp uzmanları olmadığını, bir dizi ekonomik ve siyasî aktörün de bu karmaşık ilişkiler ağının bileşenleri olduğunu tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tıp Sosyolojisi, Tıp Uzmanlık Yetki Sınırları, Sağlık Piyasası, Neoliberal Sağlık Politikaları, Yüz, Sağlık Piyasası İlişkiler Ağı

Atıf: Ergur, A., Saral, C., Akkaya, B. ve Tunay, C. (2024). Yüze kozmetik müdahale pratik alanında tıp-piyasa-siyaset ilişkiselliği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(4), 1453-1474.

¹ Galatasaray Üniversitesi Etik Kurulu tarafından 28 Aralık 2021 tarihinde E-65364513-050.06.04-17942 numaralı kararla onaylanan çalışma ..... nolu araştırma projesinin bir uzantısıdır.

² Galatasaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, aergur@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-8510-4287

³ Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, cansucobanogl@gmail.com, 0000-0001-8788-9532

⁴ Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, akkayabuse07@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4901-787X

⁵ Galatasaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, cerentunay@gmail.com, ORCID: 0009-0009-1938-081X

The Medicine-Market-Politics Relationality in the Field of Practice of Facial Cosmetic Intervention

Ali ERGUR⁶ - Cansu SARAL⁷ - Buse AKKAYA⁸ - Ceren TUNAY⁹

Submitted by: 18.07.2024

Accepted by: 04.10.2024

Article Type: Research Article

Abstract

The health sector in Turkey has been restructured according to the capitalistic rationale, because of the transformation of public service into market relation by the neoliberal economics. In parallel with this process, the medical specialties, whose boundaries are presumably drawn according to scientific criteria, have become questionable because of conflicts of authority, especially in the procedures with a high exchange value, with a competitive character, tending to become market commodities. The structured authority borders of the medical specialties constitute an indefinite field both in the scientific sense and in practice. The definition of health in terms of the competitive market triggered the rise of reciprocal authority border transgressions by the medical specialties which were once limited within their fields. Authority conflicts between medical specialties exist in different parts of the body. Yet, the procedures that have cosmetic drives cause more accentuated conflicts. Based on these, we conducted research to understand the experiences of the representatives of Dermatology, E.N.T., Plastic Surgery having the authority to intervene in the face, concerning the authority border transgressions. Consequently, we discovered a highly complicated and uncertain field. We diagnosed the uncertainty of the field not as an unwanted or unpredictable consequence, but as the very rationale of functioning of the health market. This article discusses the complex relational character of the field of practice of the intervention on the face, including a series of economic and political actors involved, where uncertainty is the founding principle.

Keywords: Medical Sociology, Medical Specialty Authority Borders, Health Market, Neoliberal Health Policies, Face, Health Market Relations Network

⁶ Galatasaray University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Sociology, aergur@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-8510-4287

⁷ Middle East Technical University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Sociology, cansucobanogl@gmail.com, 0000-0001-8788-9532

⁸ Middle East Technical University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Sociology, akkayabuse07@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4901-787X

⁹ Galatasaray University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Sociology, cerenntunay@gmail.com, ORCID: 0009-0009-1938-081X

Giriş

Tıp uzmanlık dallarının kurumsallaşması, sanayi devrimiyle birlikte gelişen bilimsel bilginin nicelik ve nitelik olarak gelişmesiyle mümkün olmuştur. Uzmanlık alanı, hızla elde edilen bilgi birikiminin doğal sonucu olarak değerlendirilebilir. İnsan bedeninin git gide daha ayrıntılı bir şekilde keşfedilmesi, tıp pratiğinin, onun ayrılmış bölgeleri ya da organları üzerine kurulan uzmanlaşma yetkinliği üzerinden kurulmasını gerektirmiştir (Turner, 2007, s. 138). Dışarıdan bakıldığında, tıp uzmanlık dalları, somut bilimsel bilgilere dayalı, nesnel ölçütlerle tartışılmaz bir şekilde tanımlanan, sınırları belirgin eylem sahaları olarak tasavvur edilir. Oysa tıp uzmanlık dalları, sıklıkla yetki sınırları birbiriyle kesişen, bu nedenle sıklıkla çatışan eylem alanları olarak tezahür etmektedirler. Bu yetki karmaşasının belirmesini tetikleyen birkaç önemli etken olduğu ifade edilebilir. Öncelikle teknolojinin gelişimi, son birkaç on yılda hızla kullanıma giren, git gide daha ileri sürümleri üretilen teknik nesnelere tıp alanında dönüştürücü sonuçlar doğurması uzmanlık dallarının sınırları konusunda belirsizlikler ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Salas ve Anderson, 1997; Timmermans ve Berg, 2003). Bu gelişmelerin başında görüntüleme tekniklerinin çeşitlenmesi ve mükemmelleşmesini zikretmek gerekir. Diğer yandan non-invaziv (istilacı olmayan¹⁰; cerrahi işlem gerektirmeden bedenin içine müdahale edebilen teknikler) adı verilen çeşitli tekniklerin geliştirilmesi, bedeni keserek açma ayrıcalığına sahip cerrahi dallarla dâhili olarak tanımlanmış uzmanlık dallarının sıklıkla çatışmaya girmesine neden olmuştur. Ancak teknolojik ilerleme, tıp uzmanlık dallarının çatışmasının yegâne nedeni değildir. Daha yapısal bir neden ise neoliberal iktisadın, sağlığı temel bir kamu hizmeti olmaktan çıkarıp bir kapitalist girişime ve onun düzenlenmemiş piyasasına dönüştürmüş olmasıdır. Bununla birlikte, neoliberal piyasanın düzenlenmemiş karakteri bir hata ya da beklenmeyen bir sonuç, ‘sapkın etki’ (Boudon, 1977) olarak düşünülmemelidir; *düzenlenmemişlik*, bu kaotik görünümlü piyasaya dinamizmini veren, aktörlerin yapısal ya da ilişkisel belirsizliklerden yararlanarak daha fazla kâr etmelerini sağlayan gizli bir düzen olarak çalışır. Sağlığın piyasalaşması, kaçınılmaz olarak, tıbbî işlemler arasında değişim değerine tahvil edilmeye en yatkın olanları, değer ve öncelik hiyerarşisinde ön plana çıkarmıştır. Ayrıca, çoğunlukla suiistimal edilen malpraktis davaları, sağlık çalışanlarına yönelik şiddetin yaygınlaşması gibi toplumsal etkenlerin de katkısıyla, tıp pratik alanı, en az riskle en yüksek kârlılığı hedefleyen bir kapitalist girişim olarak yeniden tanımlanmaya başlamıştır. Bu eğilimin en billurlaşmış hâlini, kozmetik boyutu olan işlemlerin genel bir uzmanlık çatışması ortamını ateşleme özelliğinde teşhis edebiliriz. Nitekim, uzmanlık dalları arasındaki en sert ve belirgin bir şekilde ekonomik güdümlü çatışmaların, dolayısıyla yetki sınırı ihlallerinin yaşandığı işlem türlerinden biri kozmetik nitelikli olanlardır. Kozmetik nitelikli işlemlerin önemli bir bölümünün gerçekleştirildiği organ olarak yüz hem bireye kimlik sağlaması hem görselliğin bir hakikat rejimi hâline geldiği sıvı modernlik ortamında simgesel anlamda bir odak noktası olması nedeniyle ayrıcalıklı bir konum işgal etmektedir. Bu doğrultuda, sağlığın neoliberal piyasalaşmasının, tıp yetki alanlarının sınırlarının belirsizleşmesine nasıl katkıda bulunduğunu ve böyle bir tıp eylem alanının mevcut iktidar dengelerini yeniden nasıl yapılandırdığını sorunsallaştırdığımız bir araştırma tasarladık. Bu makale kapsamında ise, yüze müdahale yapma yetkisi olan tıp uzmanlık dallarının, sağlığın piyasalaştığı koşullarda, kozmetik işlemler etrafında hangi çatışmaları deneyimlediklerini çözümlemeyi hedefledik. Araştırmamız, yalnızca tıp uzmanlık dalları arasındaki yetki çatışmalarının özelliklerini ortaya koymakla kalmamış, bunun

¹⁰ Tıp alanında birçok terim, yabancı dillerden Türkçe’nin mantığına uyarlanmaya çalışılmadan olduğu gibi taşınmaktadır. Etkisinde kalınan kültürün baskınlığına göre, Türk tıp terminolojisinde 1940’lara kadar Arapça, kısmen Fransızca, 1940’lardan sonra ağırlıklı olarak Fransızca, 1980’lerden itibaren de İngilizce hâkimiyeti gözlemlenir. Ancak İngilizce terimlerin Türkçe’ye taşınması ilginç bir şekilde Fransızca üzerinden, daha doğrusu Fransızca’ya benzetilerek yapılmaktadır. Bu nedenle, günümüz Türkçe tıp dili, Fransızca’da öyle bir kavram olmamasına karşın, sanki varmış gibi, aslında İngilizce olan ama Fransızca telaffuz edilen garip sözcüklerle doludur. Örneğin “hormon replasmanı” terimi Fransızca izlenimi vermektedir; oysa Fransız dilinde böyle kavram yoktur. “Yerine koyma” anlamına gelen Fransızca remplacement (ramplasman), İngilizce replacement (ripleysmint) sözcüklerinden hiçbiri tam anlamıyla benimsenmemekte, hiçbir dilde mevcut olmayan bir kullanım (replasman) Türkçe tıp terminolojisine, üstelik kendinde hermetik bir lisanmış gibi yayılmaktadır. “Non-invaziv” terimi de bu tür yanlış taşınmaların çarpıcı örneklerinden biridir; zira eğer sözcüğün Fransızca olması isteniyorsa “non-invasif” (nonenvazif), İngilizce olması isteniyorsa “non-invasive” (naninveyziv) olarak telaffuz edilmesi gerekir. Bu nedenle, tıptaki bu düşünümsellik içermeyen terminoloji ödünç alma saplantısına karşı yarı-ironik bir şekilde Türkçe karşılık olarak “gayrı-müstevli” terimini öneriyoruz! Bu tür yanlış kullanımların önüne geçmenin yegâne yolu, terimlerin Türkçeleştirilmeleri, tıp terminolojisinin de bir kutsal dil muamelesi görmesinin engellenmesidir. Bununla birlikte, bu kapalı, ancak bir o kadar garip dilin aynı zamanda bir iktidar kaynağı olduğu bilincindediriz.

ötesinde, kozmetik müdahalelerin piyasasının, nasıl karşılıklı bağımlılık temelinde sürekli dönüşen ve dolaşık bir nitelik arz eden bir ilişkiler yumağı ortaya çıkardığını göstermiştir. Düzenlenmemiş bir piyasada, birbirlerine bağımlı pratik alanları da belirsiz ve sürekli yapıp bozulan türde bir eylem mantığının hâkimiyetine girmiştir. Bu makale, yüze müdahale söz konusu olduğunda tıp pratik alanının yalnızca tıbbî aktörlerce değil aynı zamanda tıp-dışı olanlar tarafında da belirlendiğinin izlerini süren bulguları tartışmaktadır. Buna göre, tıp-siyaset-piyasa aktörlerinin iç içe geçmiş, ayrıştırılmaz bileşik bir eylem alanının ortaya çıktığı iddia edilebilir. Bourdieu'nün teorik çerçevesinden hareketle, burada ele alınan *alan* kavramı, toplumun farklı kesimlerinde güç ilişkilerinin örgütlendiği ve mücadelelerin şekillendiği otonom bir sosyal uzamı ifade eder (Bourdieu, 1979, s. 189). Bu alanın içinde, her *failin* belirli stratejiler ve pratiklerle yer aldığı bir *oyun* sürmekte (Bourdieu, 1988, s.10), ancak bu *oyun*, katılımcıların büyük oranda sorgulamaksızın kabul ettiği örtük normlar dizisi olan *doxa* tarafından şekillendirilmektedir. Neoliberal düzenin getirdiği kuralsızlaştırma, tıbbî doxa'nın farklı toplumsal alanlara sızmasını mümkün kılarken, tıbbî bilginin sınırlarını muğlaklaştırarak bu bilginin hem akışkan hem de bileşik bir yapıya bürünmesine yol açmıştır (Bourdieu, 1997, s. 25). Makale, tıbbî alanın neoliberal piyasa ve siyaset alanlarıyla nasıl iç içe geçerek, bu alanlar arasındaki ilişkilerin sınırlarını bulanıklaştırdığı ve tıbbî pratiklerin alanlar arası geçişkenlik kazandığını çözümlmeyi hedeflemektedir.

Yöntem

Bu araştırma Türkiye'deki kozmetik prosedür alanının çeşitli veçhelerini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu kapsamda, yarı-yapılandırılmış görüşme yöntemiyle nitel bir araştırma olarak tasarlanan çalışmada, Türkiye'deki kozmetik alana ait aktörlerden üçü olan Dermatoloji, Kulak Burun Boğaz ve Plastik Cerrahi uzmanlarıyla görüşülmüş, aktörlerin bu alan içindeki çeşitli deneyimleri, tutumları, görüş ve düşünceleri ortaya konulmaya çalışılarak bir ağ analizi yapılması hedeflenmiştir. Galatasaray Üniversitesi Etik Kurulu tarafından 28 Aralık 2021 tarihinde E-65364513-050.06.04-17942 numaralı kararla onaylanan bir araştırma projesinin bir uzantısı olan saha çalışması, 26.03.2022 ile 11.11.2022 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Saha çalışması kapsamında, her üç tıp uzmanlık alanından 11'er katılımcıdan oluşan toplam 33 katılımcı ile kartopu örnekleme yoluyla bir örneklem oluşturulmuştur. Bu çalışmanın yalnızca hekimlerle sınırlı kalması, araştırmanın sorunsalına içkin bir tercih olup, tıp uzmanlık alanları arasındaki güç ilişkileri ve bu alanların birbirleriyle nasıl eklemlendiği üzerine odaklanmasından kaynaklanmaktadır. Kozmetik müdahalelere dair piyasanın sınırlarını belirleyen esas dinamiklerin, uzmanlık alanları arasındaki yetki mücadeleleri ve profesyonel stratejilerle şekillendiği göz önüne alındığında, bu çalışmada alan içi aktörlerin deneyim ve tutumları merkeze alınmıştır. Dolayısıyla, kozmetik müdahale alanındaki uzmanlıklar arası sınırların müzakere edilmesi ve bu sınırların bulanıklaşması, doğrudan tıbbî aktörlerin perspektifinden analiz edilmiştir. Örneklem, araştırmanın farklı bakış açılarından beslenebilmesi için istihdam edilen kuruluşun türü, uzmanlık yılının alındığı tarih, cinsiyet gibi farklı değişkenlere göre çeşitlendirilmiştir (**Tablo 1**). Görüşmeler, katılımcıların tercihinine bağlı olarak Zoom® veya Skype® gibi çevrimiçi platformlar üzerinden gerçekleştirilmiştir. Araştırma etik kuralları kapsamında katılımcılar görüşme öncesinde görüşmenin herhangi bir aşamasında bir mazeret belirtmeksizin çekilebilecekleri konusunda bilgilendirilmiş, kaydedilen görüşmelerin sadece ham veri olacağı ve anonimleştirileceği açık bir şekilde anlatılmıştır. Bu açıklamadan sonra katılımcıların sözlü onayı alınarak görüşmelerin tamamı ses kaydına alınmıştır. Saha çalışması bittikten sonra bu ses kayıtları kelimesi kelimesine deşifre edilmiştir. Bu ham veriler NVivo® aracılığıyla kodlanmıştır.

Tablo 1
Katılımcıların Demografik Özellikleri

Grş. No	Uzmanlık Alanı	Uzmanlık Tarihi	Cinsiyet	Doğum Tarihi	İkâmet Edilen Şehir	Kurum Türü
1	Kulak Burun Boğaz	1998	Erkek	1970	Hatay	Kamu Hastanesi
2	Plastik Cerrahi	1999	Erkek	1968	İzmir	Özel Muayenehane
3	Dermatoloji	2004	Erkek	1976	İstanbul	Özel Hastane
4	Kulak Burun Boğaz	2003	Erkek	1976	Denizli	Özel Hastane
5	Kulak Burun Boğaz	2001	Kadın	1974	İstanbul	Özel Hastane
6	Kulak Burun Boğaz	2004	Erkek	1975	İstanbul	Özel Muayenehane
7	Kulak Burun Boğaz	1991	Erkek	1963	Denizli	Kamu Hastanesi
8	Dermatoloji	1997	Erkek	1969	Bursa	Özel Hastane
9	Dermatoloji	1997	Kadın	1967	Denizli	Kamu Hastanesi
10	Dermatoloji	2020	Kadın	1991	Denizli	Kamu Hastanesi
11	Plastik Cerrahi	1994	Erkek	1964	İstanbul	Özel Muayenehane
12	Plastik Cerrahi	1997	Erkek	1964	Denizli	Kamu Hastanesi
13	Kulak Burun Boğaz	1997	Erkek	1967	İstanbul	Kamu Hastanesi
14	Kulak Burun Boğaz	2009	Kadın	1979	Kahramanmaraş	Kamu Hastanesi
15	Plastik Cerrahi	2003	Erkek	1970	İzmir	Özel Muayenehane
16	Kulak Burun Boğaz	1991	Erkek	1961	İzmir	Kamu Hastanesi
17	Kulak Burun Boğaz	2013	Erkek	1985	İzmir	Özel Muayenehane
18	Kulak Burun Boğaz	1996	Erkek	1966	İstanbul	Özel Hastane
19	Dermatoloji	1997	Kadın	1971	İstanbul	Kamu Hastanesi
20	Plastik Cerrahi	2000	Erkek	1967	Bursa	Özel Hastane
21	Plastik Cerrahi	2008	Erkek	1977	İstanbul	Kamu Hastanesi
22	Kulak Burun Boğaz	1994	Erkek	1966	Denizli	Kamu Hastanesi
23	Plastik Cerrahi	1997	Erkek	1955	Ankara	Kamu Hastanesi
24	Plastik Cerrahi	2013	Kadın	1984	İstanbul	Kamu Hastanesi
25	Plastik Cerrahi	2010	Kadın	1981	İstanbul	Özel Muayenehane
26	Plastik Cerrahi	2012	Kadın	1982	İstanbul	Özel Muayenehane
27	Plastik Cerrahi	2002	Kadın	1972	İstanbul	Özel Muayenehane
28	Dermatoloji	1994	Kadın	1965	İstanbul	Özel Muayenehane
29	Dermatoloji	1999	Kadın	1970	Denizli	Özel Muayenehane
30	Dermatoloji	2019	Kadın	1987	İstanbul	Özel Muayenehane
31	Dermatoloji	2003	Kadın	1976	İzmir	Özel Muayenehane
32	Dermatoloji	2009	Kadın	1980	İstanbul	Özel Muayenehane
33	Dermatoloji	1992	Kadın	1963	Kocaeli	Kamu Hastanesi

Kodlamada, Nvivo® gibi nitel veri analizi programlarının analiz sürecine getireceği farklar hesaba katılarak, Deterding ve Waters (2018) tarafından sistemleştirilen ve üç aşamalı bir gömülü analizi (Saldaña, 2013) öngören bir yöntem kullanılmış, böylece, kodlama sırasında kapsamlı bir bakış sağlanarak hem değerli bilgilerin kaybolması önlenmiş hem de analizin güvenilirliğinin artırılması hedeflenmiştir. Bu üç aşama, verilerin kapsamlı keşfi için Nvivo®'nun memo işlevi kullanılarak saha boyunca alınan notların her bir vakaya bağlanması (1), görüşmelerin bağlamında ve daha büyük bir anlatının içinde konumlandırılabilmesi için tüm transkripsiyonların tek tek bu notlarla birlikte okunarak soru formundaki her bir soruya denk gelecek büyük paragraflardan oluşan indeks kodlarının işlenmesi (2) ve son olarak, indeks kodlarına her bir vakaya atanan demografik özellikler ve memo'larla birlikte çapraz vaka yaklaşımıyla üçüncü bir okuma yapılarak daha özgül temalar olan analitik kodların ortaya çıkarılmasını (3) içermiştir (Deterding ve Waters, 2018). Bu aşamadaki analitik kodlar, analizin son adımı olarak hem sahadan hem de mevcut yazından elde edilen çeşitli içgörülerden beslenen kodlardır. Bu üç adımdan sonra, NVivo®'nun kümeleme özelliği kullanılarak bütün kodlar ve alıntılar tekrar bir son okumaya tâbi tutulmuş, böylece olası olarak hatalı konumlandırılan alıntılar elenmiştir. Bu filtreleme için NVivo®'nun frekans tablolarından da faydalanılmış, böylece, bu üç aşamalı kodlama sistemiyle elde edilen verilerin güvenilirliğinin ve geçerliliğinin de artırılması hedeflenmiştir.

Bu aşamalardan süzülen analitik kodlar arasından, bu araştırma için tıp dışı aktörler, tıp içi aktörler, hasta tercihi, sosyal medyanın çatışmadaki rolü, kozmetik pazarı, dernek çatışmaları, Sağlık Bakanlığı, davalar, Tıpta Uzmanlık Kurulu kodları seçilmiş, bunların her biri Türkiye'deki kozmetik alanı içindeki aktörler olarak konumlandırılarak bu aktörlerin oluşturduğu ağ ve aralarındaki ilişkisellik ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Betimsel bir çerçeve kurabilmek ve ilişkileri bir mantık çerçevesinde yazıya dökülebilmek için bu aktörler üç ayrı kategoriye ayrılmış olsa da (mesleğin pratik alanı, piyasa alanı ve siyasi-bürokratik alan), büyük anlamda kozmetik işlem alanında aslında çok daha dolaşık bir ilişkilendirme ve birbirinden ayıramayacak, sınırları çoğu zaman iç içe geçmiş mikro-alanlar olduğu da belirtilmelidir.

Neoliberalleşme, Sağlıkta Metâlaşma ve Kozmetik Endüstrisi: Yazına Analitik Bir Bakış

Küresel ekonomik bağlam 1980'lerde çarpıcı bir değişmeye sahne olmuş, tüm dünya ekonomik modelleri bu süreçten etkilenmiştir. Bu dönemde, piyasaların işleyiş biçimini yeniden şekillendiren çeşitli nedenlerle önceki on yılların ekonomi stratejilerinde bir dönüşüm yaşanmış, neoliberal ideolojinin ortaya çıkışı bu geçişin önemli bir itici gücü haline gelmiştir (Brown, 2003). Serbest piyasaya, sınırlı devlet müdahalesine, deregülasyona ve özelleştirmeye yaptığı vurguyla neoliberalizm, daha önce hüküm süren Keynesyen ekonomi kuramlarına bir alternatif olarak öne çıkmıştır. Bu döneme damgasını vuran piyasa-odaklı mantık, daha sonra toplumsal alanın çeşitli katmanlarına sızacak olan bir şema olarak işlev kazanmıştır (Brown, 2015; Foucault, 2008). Türkiye de bu dönüşümden bağımsız değildir; 80'li yıllarda, kendine özgü sosyo-politik ve ekonomik koşulların bir sonucu olarak gelişen belirli bağlamsal olgular tarafından şekillendirilen bir yörüngeyle bu küresel değişmeye uyum sağlamaya başlamıştır (Buğra ve Savaşkan, 2014; Öniş, 2019).

Türkiye'nin neoliberalizme eklenmesinin yönü, neoliberal bir gündemle şekillenen pek çok yapısal reformun hayata geçirildiği 80'li yıllardaki siyasi bağlamdan büyük ölçüde etkilenmiştir. Bu yapısal reformların en belirgin ve belirleyici olanlarından biri, agresif bir özelleştirme silsilesidir (Öniş, 2011). Özelleştirmenin temel motivasyonlardan biri olduğu bu dönemden itibaren birçok farklı alanda özel aktörlerin manevra alanını artırmaya yönelik politikalar uygulanmış, sağlık sisteminin bir *sektöre* dönüşmesi de bu döneme denk gelmiştir (Ağartan, 2007; Ünlütürk Ulutaş 2011). Giderek sağlık sistemine nüfuz etmeye başlayan neoliberal mantıkla birlikte devletin sağlık alanındaki rolü azalmaya başlamış, piyasa güçleri ve bunlar arasındaki rekabet sağlık alanındaki dinamiklerin temel belirleyicilerinden biri haline gelmiştir (Atalay, 2017). Sağlık alanında neoliberalizm kendini bireyci politikalar, özelleştirme ve deregülasyon yoluyla güçlendirilmiş serbest piyasa

koşulları yoluyla gösterir (McGregor, 2001) ve Türkiye'de 80'lerde başlayan ve 2003'te Sağlıkta Dönüşüm Programı (SDP) üzerinden billurlaşan eğilimler bu motiflerin taşıyıcısıdır (Ağartan, 2007; Keyder, Üstündağ, Ağartan ve Yoltar, 2007). Daha sonra bu politikalar bağlamında özel sağlık kuruluşlarının ve sağlık alanındaki bireysel harcamaların artması (Yücesan Özdemir, 2013), özel sektörün giderek genişleyen hareket alanı (Vural, 2017), sağlığın satın alınabilir ve pazarlanabilir bir kavrama dönüşmesine (Ünlütürk Ulutaş, 2011) yol açmıştır. Kozmetik endüstrisi de ancak sağlığın bir metâ haline geldiği bu tarihsel süreçte anlamını bulur. Bu süreç, bireylerin bedenlerini birer "proje" olarak kurgulamalarına ve bedenini pazarlanabilir bir varlık olarak ele alınmasına neden olmuştur (Wieczorkowska, 2018). Böylece, estetik müdahaleler salt fiziksel dönüşüm araçları olmaktan çıkmış, bireylerin kendilik süreçlerinde önemli bir rol üstlenen, kimlik ve toplumsal statüyle yakından ilintili bir tüketim pratiği haline gelmiştir (Askegaard, Gertsen ve Langer, 2002).

Dinmeyen bir ivmelenme içerisinde genişlemesini sürdüren güzellik pazarının bir izdüşümü olan kozmetik endüstrisi, dünyada en çok kozmetik işlemlere başvuru alan yedinci ülke olan Türkiye'de de (The International Society of Aesthetic Plastic Surgery [ISAPS], 2023) birçok sosyolojik sorgulamayı beraberinde getirmektedir. Şüphesiz sözü geçen güzellik endüstrisi, çeşitli estetik gerekçelerle *talep* yaratması nedeniyle neoliberal bir niteliğe sahiptir (Edmonds, 2007). Bu neoliberal çerçevede güzellik, pazardaki herhangi bir metâ olarak alınıp satılabilen bir varlık olarak tezahür eder (Gimlin, 2000; Talley, 2012). Estetik cerrahinin artan ticari boyutu, etik sorumluluklar üzerinde baskı oluşturarak bireysel taleplerin tıp etiğinin önüne geçmesine yol açmaktadır (Nejadsavari, Ebrahimi. Ebrahimi ve Hashem-Zade, 2016). Bu süreçte, bireylerin sosyal ve mesleki kimliklerini şekillendiren ethos'un, ahlaki ve etik değerlerin yeniden inşasına zemin hazırlayan dönüşümü söz konusudur. Tıbbî ethos'un, hekimin *arzu*, hastanın *talebi* karşıladığı bu yeniden kurgusunda (Hofmann, 2019; Sullivan, 2001), hasta, bir müşteri veya güzellik metânının satın alıcısı olarak konumlanmaktadır (Reeder, 1972; Stacey, 1974; Oh Nelson, 2021). Bu metânın pazardaki dolaşımının en kritik dolayımından biri olan sosyal medyanın önü kesilemez hızda ürettiği güzellik trendleri (Seekis ve Barker, 2022; Stevenson, Hack-Polay ve Tehseen, 2022), bu neoliberal kozmetik alanının çatışmalarını keskinleştirir. Böylelikle, kârlılık uğruna iktidar çatışmalarının şiddetlenip tırmadığı, dolayısıyla otoritenin elde tutulmasının hayati önemi haiz olduğu, bu yolda hem mikro hem makro seviyede birçok stratejinin seferber edildiği kozmetik alanı, aktörlerin faillik alanlarının birbirine dolaştığı, ihtilafla dolu çetrefilli bir oyun alanı (Bourdieu, 1988, s. 10.) olarak karşımıza çıkar.

Tıbbî Pratik Alanının Aktörleri

Modern çağ, görme duyusunun diğer tüm duylara karşı üstünlüğünü ilan ettiği bir döneme işaret eder (Jenks, 1995). Görüşün ve bakışın hegemonyası (Levin, 1993), gündelik olanın en küçük ayrıntılarına kadar sızarken, toplumsal olan, bu yeni görsellik üzerine kurulu hakikat rejimi tarafından çerçevelenir. Görselleştirilmiş, somut ve maddi olarak kendini ifade eden *Weltanschauung*, dünyaya dair nesnel bir tezahür olarak kendini yansıtır, öyle ki, hakikat görseldir ve görsellik hakikattir (Debord, 2012, s. 14). Üstelik bu hakikat, estetikleştirilmiş bir hakikattir (İbrahim, 2015). İmgelerin sürekli bir görünürlük alanında dolaşıma sokulduğu bir hakikat düzleminde, benliğin kendisi de bu *hakikat rejimine* (Foucault, 1966) eklenmekte, tanınma ve 'güzellik normlarına uygun olma' mücadelesi bir çeşit sembolik anlam kazanmaktadır. Benliğin, bedenini fiziksel dışavurumlarıyla birlikte, dolaşımdaki imgeler, filtreler, güzellik normlarının dolayımında sürekli ve devingen bir *müzakere alanı* haline geldiği bir bağlamda, kozmetik cerrahi alanı, daha özel olarak yüze kozmetik müdahale alanı tam bu müzakere süreci içinde anlamını bulur. Bu müzakere alanı, soyut bir güzellik kavramının, toplumsal çeşitli idealler, tüketici talepleri ve bizatihi tıbbî alanın pazar dinamikleriyle örülmüş mahiyetiyle uyumlu bir biçimde bir metâlaşma sürecine tâbi olduğu bir güzellik piyasasına işaret eder. Bu çok yönlü piyasada, güzellik tasavvuru salt estetik bir mesele olmanın ötesinde, pazar dinamiklerine tâbi olan toplumsal-ekonomik olarak inşa edilmiş bir olgu haline gelir.

“Hasta gelir, bakarsınız, vücudunda da vardır deri sarkmaları ama o yüzüne odaklanır; çünkü hepimizin dışarıdan ilk gördüğü, en çok gördüğü ve kapatamadığımız alanımız yüzümüz. Dolayısıyla yüz bölgesine daha çok çalışıyoruz. Yüz bölgesinde çalışırken zaten bu sınır karışıklıklarını yaşıyoruz.” (Görüşmeci 32)

Bu piyasanın önemli bir ayağı, bedenin yapılıp bozulabilir, güzelliğin alınıp satılabilir bir varlık olarak kurgulandığı tıp alanı, daha özel olarak ise, kozmetik müdahale alanıdır. Bu alanda, ‘güzellik doktorları’ (Sullivan, 2001) olarak tanımlanabilecek hem tıp-içi hem tıp-dışı aktörler konumlanır. Tıp-içi aktörler, (1) yüze kategorik olarak müdahale yetkisi olan ve bu çalışmanın da üç grubunu oluşturan KBB, Dermatoloji ve Plastik Cerrahi branşları, (2) yüze kategorik olarak müdahale yetkisi bulunmayan ancak farklı uzmanlıkları bulunan uzmanları ve (3) hatta uzmanlığı bulunmayan tıp aktörlerini kapsamaktadır. Güzellik metânının değişim değerinin bu hakikat rejiminde artmasıyla birlikte, kâr odaklı aktörler bu alana yönelmekte; dahiliye, kardioloji, nöroloji gibi birçok branştan uzmanlar dolgu, botoks gibi işlemleri uygulamaya başlamaktadır. Henüz uzmanlık kazanmamış asistan ve pratisyen hekimlerin de alana nüfuz etmesiyle girift hale gelen ilişkiler ağında hekimlik eğitimi olmayan hemşire, tıbbî sekreter, ambulans şoförü, eczacı kalfaları ve hatta hasta bakıcı gibi aktörlerin de dahil olmasıyla birlikte tıbbî pratik alanı ve benimsediği pazar dinamikleri, gittikçe kaotikleşen bir nitelik kazanmaktadır. Bu kaotikleşme, salt bireysel eylemlilik alanına ilişkin ve bireylerin özgül seçimleriyle tanımlanabilecek bir durumu işaret etmez. Aksine, Türkiye’deki tıbbî alanın düşük geri ödemeler, hekim şiddeti ve malpraktis davaları gibi köklü yapısal sorunlarla örüldüğü bir bağlamda kozmetik alanı, hekimlere bir çeşit kaçış alanı da sağlamaktadır.

“En son okuduğum tweet’i söyleyeceğim, bir kalp cerrahı, bir dahiliyeci, bir göğüs uzmanı, bir göğüs cerrahı medikal estetik kursunda buluştuk diyor. Alakasız branşlar, genel cerrah olabilir, dahiliyeci olabilirler, biz medikal estetik kursunda buluştuk diyorlar. Artık hastaların hastalıklarıyla, tafralarıyla, maaşını vergimden alıyorsun çıkışlarıyla uğraşmak istemiyor insanlar.” (Görüşmeci 7)

“Yüze yapılan işlemler ciddi ekonomik kazanç da sağlıyor insanlara. Ve alınan riske, strese göre getirdiği kazanç çok olduğu için birçok kalp-damar cerrahı da yapıyor mesela şu an botoks dolgu. [...] Ama tabii problemler sonucunda kendi meslektaşlarımız da bize gelip düzeltir misin diyor mesela.” (Görüşmeci 10)

“Hekim bile olmadıkları halde, yardımcı sağlık personeli olabilir bunlar, yapanlar var. Bunlar arasında hemşireliği çok iyi bir statü bile sayabiliriz, ambulans şoförü saç ekimi yapıyor. Hasta bakıcı saç ekimi yapıyor, dolgu yapıyor. Böyle bir durumla karşı karşıyayız. Yani bir hekim olanların sınır ihlali, bir de hekim olmayanların sınır ihlalleri.” (Görüşmeci 15)

Kozmetik müdahale alanında alanın Bourdieu’cü anlamda sermayesine (1979; 1986) sahip, önceden de orada olan branşlar ile yeni beceriler ve kaynakları, yani, çeşitli oyun stratejilerini işe koşarak alana sonradan dahil olmaya çalışan branşlar arasındaki çatışma, oyunun (aslında olmayan) kurallarını suiistimal ederek oyunun kendisini de dönüştürmektedir.

Kozmetik müdahale piyasasının kaotik mahiyetinin daha çarpıcı bir biçimde görünür olduğu asıl durum ise, (4) tıp-dışı aktörlerin de tıbbî pratik alanına dahil olmasıdır. Formel tıp eğitimi olmayan gruplar da estetik müdahaleler piyasasında kendilerine bir yer bulmaya çalışmakta, çeşitli sızma stratejilerini harekete geçirerek tıbbî pratik alanın neoliberal ve kaotik görüntüsünü daha da keskinleştirmektedir. Bu gruplar, medikal estetik uzmanları¹¹, güzellik uzmanları, kuaförler, hatta bazı en uç örneklerde çaycılarının bile dahil olduğu geniş bir failer listesi oluşturur. Düzenlenmemiş, kuralların, Türkiye’deki tıbbî alanın en dip köşelerine kadar köklerini salmış neoliberal bir doxa’nın itkisiyle zaten kasti bir biçimde belirsiz bırakıldığı ve bizatihi bu özelliği sebebiyle zaten içkin olarak suiistimale açık bir biçimde var olan bu piyasa, tıp-dışı aktörlerin de izinsiz girişiyle

¹¹ 2003’te Sağlıkta Dönüşüm Programı çerçevesinde ücret karşılığı birkaç haftalık kurslarla dağıtılan Medikal Estetik Uzmanlığı sertifikalarının geçerliliği 2008 tarihli 26788 sayılı Resmî Gazetede yayınlanan Ayakta Teşhis ve Tedavi Yapılan Özel Sağlık Kuruluşları Hakkında Yönetmelik’i ile kaldırılrsa da pratikte yol açtığı ihlaller devam etmektedir.

(intrusion) birlikte daha da kaotik ve düzensiz bir mahiyet kazanmaktadır. Dolayısıyla, tıbbî alanda piyasa dinamiklerini salık veren yapısal sorunlar, alanı kaotik hale getirirken, alan içindeki kaos da bu yapısal sorunları yeniden üretmekte, nedenselliklerin tek yönlü mahiyetini kaybettiği, birbiriyle ilişki içinde, karşılıklı bir biçimde var olan nedenlerin ve sonuçların birbiri içine girdiği bir tıbbî pratik alanı ortaya çıkmaktadır.

“Bir hasta geldi, kendisi bir doktor veya sağlıkçı olmamasına rağmen bu tarz işlemler yapan bir güzellik merkezinden. Kendisine yapmış botoks, boyun kaslarını gerdirmek için. Derine yapınca yutma kasları etkilenmiş ve yutkunamaz haldeydi, 2-3 gün damardan beslendi.” (Görüşmeci 15)

“Ben medikal estetik doktoruyum’ diyor, ‘Kim sana bu unvanı verdi?’, ‘Ben bu işlerle ilgilendiğim için, öyle yazdım oraya’ diyebiliyor! (...) Ben deney hayvanlarıyla sürekli bilimsel çalışma yaptığım için, bir deney hayvanı çalışmasının ne kadar zor olduğunu, nerelerden izinler aldığımızı... inanılmaz teferruatlı [olduğunu bilirim]; ama insan çok daha sahipsiz. Çok açık söyleyeyim, çok acıdır, insan sahipsiz şu anda, maalesef.” (Görüşmeci 20)

“Maalesef şu an yani estetisyen dediklerimiz işte bir aylık kurslarla yapıyorlar bunları, lise mezunları kızlar şu an botoks, dolgu yapıyor. Tabii ki bunlar yasal değil. Yasal çerçevede olmadan yapılan şeyler çok fazla mâruz, merdiven altı şeyler çok fazla oluyor.” (Görüşmeci 28)

“Güzellik merkezi mesela, merkez diye de bir şey yok artık. Güzellik salonu. Buraya salon demiyorlar. Salon deyince kuaförü çağırıyor. Kelime oyunu yapıyorlar. İnsanları kandırmaya, aldatmaya yönelik o kadar çok şey yapıyor ki. Bilirkişilik de yaptığım için her şeyi görüyorum orada. [...] Bugün bir dosyaya yapamaz diye yazıyorsunuz, ertesi gün diğeri başka yerden geliyor. Ya bunu durdurmuyorlar, ama sağ olsunlar, Bakanlık bir tane muayenehane açtığı zaman ayda iki kere seni denetlemeye geliyor. Ama onlara hiçbir şey yapmıyorlar.” (Görüşmeci 25)

Türkiye’deki tıp alanında 80’lerden bu yana kademeli olarak yerleşik hale gelen neoliberal bir doxa, kozmetik müdahaleler alanında failerin meşru stratejilerine ve alanda kabul edilebilir sermaye biçimlerine de bir çerçeve sağlamakta, oyuna angajman kurallarının hatlarını şekillendirmektedir. Alandaki aktörler (hem tıp-ıçi hem tıp-dışı) stratejik olarak kendilerini hâkim doxa’ya göre konumlandırırken, sermaye birikimi için işe koşulan çeşitli stratejilerle oyunda kendilerine alan açmakta, bu stratejiler ve müdahalelerle birlikte, neoliberal doxa’yla uyumlu bir eylem mantığı alanda daha da yerleşik hale gelmektedir. Doxa ile bu uyum, aktörlerin eylemlerini oyunun kuralları dahilinde meşru ve kabul edilebilir olarak çerçevelemelerini sağlar. Hâkim doxa’ya başarılı bir şekilde uyum sağlayabilen ve onu içselleştirebilen failer, yalnızca oyunda stratejik bir avantaj elde etmekle kalmaz, aynı zamanda alandaki mevcut dinamiklerin ve yapıların yeniden üretilmesine de katkı sağlar. Dolayısıyla, kozmetik müdahaleler alanındaki kaotik görünüm, yalnızca failerin eylemliliklerinin bir türevi veya sonucu değildir; aksine, failerin eylemlilikleri, neoliberal doxa ve tıp alanındaki yapısal özellikler arasındaki karmaşık etkileşimin sistematik bir sonucu olarak okunabilir. Oyunda başarılı olmanın önkoşulu, artık sadece geleneksel tıbbî uzmanlık üzerinden tanımlanmamaktadır, piyasa mantığına uyum sağlayabilme becerileri de meşruiyetin önemli işaretleri haline gelmiştir. Oyunda, sembolik ve maddi sermayeden daha fazla pay alabilmeye yönelik bir kâr arayışı temel düstur haline geldikçe, ekonomik olanla tıbbî olan arasındaki sınırlar muğlaklaşmakta, alanda hareket edebilecek meşru aktörler de çeşitlenmektedir.

Piyasa Aktörleri

Toplumsal alan, farklı etkileşim biçimlerinin ve iktidar dinamiklerinin titizlikle kurguladığı, eş-merkezli mikro-alanların çok katmanlı ve devingen bir topografyası olarak ortaya çıkar. Bu girift toplumsal ilişkiler ağı içinde, farklı *oyun* katmanlarını birbirine bağlayan, bireysel ve kolektif eylemin yörüngesini etkileyen derinlemesine kökleşmiş varsayımlar vardır. Bourdieu’cü anlamda bir *doxa* (Bourdieu, 1997, s. 145) olarak tarif edilebilecek bu düşünüm öncesi anlam kalıpları ve bilme biçimleri, aktörlerin eylemlerini incelikli bir biçimde koşullandıran temel unsurdur. 80’lerden bu yana gittikçe daha piyasacı bir görünüm arz etmeye

başlayan Türkiye sağlık sisteminin (Ağartan, 2012; Keyder, 2007; Öniş, 2011) ve sistem içindeki farklı oyun alanlarının kurgusunu şekillendiren bu örtük bilme biçiminin *neoliberal bir doxa* olduğu iddia edilebilir. Bireysel stratejileri, rekabeti ve kâr etmeyi toplumdaki varsayılan ve önceliklendirilen eylem kipleri olarak çerçeveleyen bu neoliberal doxa, özellikle kozmetik müdahaleler söz konusu olduğunda billurlaşmış bir şekilde görünür olur.

Neoliberal doxa'nın tıbbî alan içindeki temel semptomlarından biri, şüphesiz, sağlığın metâlaşmasıdır (Bambra, 2005; McKenna, 2012). Giderek daha fazla aktörü içine alan bir pazar haline gelen sağlık alanında, kozmetik müdahaleler özelinde teknoloji pazarlayıcıları, ilaç mümessilleri, sertifika veren eğitim-öğretim kurumları, sosyal medya, hekimler ve hastalar da bu piyasa-odaklı alanın aktörleri haline gelmiştir. Alana dahil olan aktörler arttıkça parasal ilişkileri öne çıkaran bir mantık daha da yerleşik hale gelmekte, alanın bütün bir bilme biçimi ve eylem kalıplarına sirayet etmektedir.

“Çantacı asistanlar var şimdi, plajlara gidiyorlarmış. Çantalarında dolgular, botokslar¹². Orada mısır satan, midye satan insanların yanında! Mesleğin onurunu zedeleyici davranışlar.” (Görüşmeci 15)

“Daha uygun fiyata çalıştıkları, bizden daha ulaşılabilir oldukları ya da Instagram’da bizden daha çok reklam yaptıkları için ilkokul, ortaokul, lise mezunu, altı aylık kurs alan estetsiyenlerin, kuaförlerin, eczacı kalfalarının elinde branşımız.” (Görüşmeci 31)

Sağlığın ve sağlık hizmetinin neoliberal bir yeniden-yorumlama çerçevesinde alınıp satılabilir bir mefhum haline gelmesiyle (Yılmaz, 2013), piyasa içinde ‘satıcı’ olarak tarif edilebilecek taraflar da tıbbî alanın önemli aktörlerinden biri haline gelmiştir. Bu durum kârlılık mücadelesiyle şekillenen sağlık alanında, neoliberal eylem mantığının, kâr amacı gütmeme savında olan kuruluşlara dahi tesir eder nitelikte olmasına yol açmaktadır. Bu çetrefilli oyunda, kamu gücünün çöküşü (Öniş, 2011), Kızılay’ın dolgu ve botoks malzemesi pazarlamasında somut bir görünüm kazanır.

“İnternet üzerinden Kore malı, İran malı, Uzak Doğu malı, bir sürü botoks dolguları sipariş verip alabiliyorsunuz. Hem de sudan ucuz. Kuaförler, berberler de alıyorlar tabii. Mesela Kızılay ilaç deposunda 1450 lirayken bugün, internette İran malı 500 lira.” (Görüşmeci 23)

Teknoloji pazarlamacıları ve ilaç mümessilleri, yalnızca ekonomik mikro-alanın parçası olan piyasa aktörleri değildir. Tıbbî pratik alan içindeki (ve dışındaki) aktörlere araç ve malzeme sağlayarak, alan içindeki iktidar çatışmalarına da dahil olmakta, bilimsel uzmanlık alanlarının sınır pazarlıklarında, dolayısıyla epistemik otorite iddiasında (Burri, 2008) da dolaylı yoldan belirleyici haline gelmektedir. Bu aynı zamanda, kozmetik müdahaleler söz konusu olduğunda bilimsel olan (veya tıbbî pratik alan) ile ekonomik olanın iç içe geçtiği anlardan biridir. Neoliberal doxa, bilimsel sınırların çizilmesinde de belirleyici bir mefhumdur.

“Sistem kendi içerisinde çok hızlı bir eğitim alanı da oluşturuyor. Cihazı pazarlayan firma sizinle iletişim kuruyor, geliyor bunu pazarlıyor. Bunun eğitimini ayarlayıp, satış yaparken, bunun eğitimini de sağlıyor. [...] Bunlara katılarak çok kolay, kısa sürede öğrenebiliyorsunuz. Sizin kişisel çalışmanız ve deneyimlemenizle ilgili.” (Görüşmeci 9)

“Serbest piyasa ekonomisine göre yönelen, aletleri pazarlayan bu firmalar, dermatologlara, KBB’cilere, plastik cerrahlara, diş hekimlerine bizim şöyle güzel aletlerimiz var, şöyle sonuçları, taksit de yapalım, eğitimini de veririz dedikleri bir alan. O aletleri kullanırken, firmaların kurslarında alıyoruz neredeyse uzmanlık eğitimini.” (Görüşmeci 11)

¹² Botox® (Botulinum toksin-A) tescilli bir enjektabl markasının adıdır. Fakat, Türkiye bağlamında botoksun bir jenerik marka haline gelmesi sebebiyle makale boyunca botoks kelimesi ile bu jenerik ürüne işaret edilecektir.

Bunun yanında, kozmetik işlemler alanında sertifika veren kurumlar da dikkate değer bir pazar kurgulamaktadır. Bu kurumlar yalnızca ticari aktörlerden oluşmaz, çeşitli siyasi-bürokratik aktörler de bu piyasaya dâhil olmaktadır. Siyasi-bürokratik aktörlerin alanın akışkanlığını kolaylaştırdığı bir eylem haritasında, piyasa aktörlerinin çatışmaları kızılmakta, dağıtılan ya da satılan sertifikalar yetki alanlarını bulanıklaştırarak oyunu iktidar mücadelesine daha açık hale getirmektedir. Kozmetik müdahaleler ile ilgili sertifika sağlayan eğitim-öğretim kurumları, teknoloji pazarlamacılarının ve ilaç mümessillerinin malzeme ve alet (teknoloji) sağlaması gibi, iktidar mücadelesinin önemli stratejik araçlarından ve meşrulaştırma söylemlerinden biri olan ‘alanın bilgisine sahip olma’ konusunda aktörlere bir çeşit oyun sezgisi, *le sens du jeu* (Bourdieu, 1980, s.138), sağlamaktadır. Ekonomik sermaye, sembolik sermayeyi de koşullandırarak tıbbî alan içindeki iktidar mücadelelerinde belirleyici olan bir diğer unsur haline gelmekte, bilimsel alanın sınırlarının pazarlığında öne çıkan araçlardan biri olmaktadır.

“Estetik Doktorları denilen, Medikal Estetisyen denilen kişiler vardı. İki ay kurs alıp yapıyorlardı bunu, acayip popülerdi bu kurs. Sağlık Bakanlığı bu kursları sattı! Bir avantajı da var tabii, muayenehane kurma izni verip alet edevat satabiliyorsun böylelikle.” (Görüşmeci 18)

Dolayısıyla, bu yerel ihtilaflar ve stratejiler, yalnızca tekil aktörler arasında tezahür etmez; aksine birbiri üzerine kurgulanan girift bir toplumsal ağ içinde yer alır. Bu toplumsal ağ içinde, bilimsel olanın, ekonomik olanın, siyasi olanın sınırları akışkan bir düzlemde çoğul noktalarda ve anlarda birbiri içine girmekte, bu mikro-alanlar ile ilk bakışta farklı mikro-alanlara ait gibi görünen stratejiler, belirli bir doxa çerçevesinde iç içe geçerek birçok durumda birbirini koşullandırmakta, birbirine koşut olarak var olabilmektedir.

Bütün bu ilişkiyel piyasa alanında, güzellik *hizmetini* bir metâ olarak talep eden hastalar veya sunan hekimler (Au, 2022; Gimlin, 2000; Talley, 2012), sağlık ve piyasa alanlarının birbiri içine geçtiği bir kesişim noktasında karşılaşmaktadır. Bu karşılaşma, çirkinlik kavramını büyük ölçüde patolojik hale getirmiş bir mantıkla sarmalanmakta (Aquino, 2022), estetik gibi öznel bir olgunun kendisinin muğlaklığının açtığı alan içinde ve düzenlenmemiş bir zeminde, oyuna dâhil aktörlere akışkan bir eylemsellik sağlamaktadır. Neoliberal doxa, sağlığın alınıp satılabileceği düzenlenmemiş bir piyasanın öncelendiği bir bağlam kurgulamakta, bu doxa, güzellik metânının pazar dolaşımına girdiği öncesi/sonrası fotoğraflarına yasal müdahale eksikliğinde çarpıcı bir biçimde somutlaşmaktadır. Bu noktada sosyal medya, dışsal aktörlerin eylem zemini olarak değil, aksine pazar ilişkiselliklerine yön verme faillğine sahip bir aktör olarak karşımıza çıkmakta, hastaların taleplerini yönlendirerek tıbbî alanı yeniden kurgulamaktadır. Tıbbin en temel etik ilkelerinden birinin suistimal edilmesi pahasına sosyal medya *aracılığıyla* oluşan bu talep (Seekis ve Barker, 2022; Stevenson vd. 2022), hastanın müşteri olarak kurgulandığı (Reeder, 1972; Stacey, 1974) yeni bir tıbbî *ethos*’a işaret eder.

“Herkes koyuyordu before/after fotoğraflarını ama aslında yasaktı. O konuda sanırım hükümete bir baskı oluşturuldu, bir iletişim kuruldu. Hem zaten yurtdışında hastalar geliyor, ülkeye döviz sokuluyor. Biz dünya çapında burun estetiği konusunda çok iyi yerlerdeyiz, yurtdışından hastalar geliyor. Onları yasal zemine soktular, artık rıza varsa paylaşmak serbest.” (Görüşmeci 4)

“Burun ameliyatı gerçekten bir ticari metâ oldu, bir tüketim aracı. Ve ne yazık ki hekimlerin kontrolünden çıktı, çıkmak üzere. Müşteri tabanlı talepleri karşılamaya dönüştü meslek.” (Görüşmeci 13)

“Estetik bir kusur hemen dikkat çeker. O zaman da insanlar bunu kim yaptı diye sorarlar. Bu da sizin kötü reklamınız olur. O sizi çok etkiler meslek anlamında.” (Görüşmeci 1)

“[Kozmetik ameliyatlar] insanların yüzüne imza atmak gibi bir şey. Beklentileri karşılamadığımızda başınız ağrıyabilir.” (Görüşmeci 7)

Hasta, bir müşteri olarak kârını optimize etmesi gereken ve rasyonel seçimler yapması gereken bir aktör olarak öne çıktığında, üstelik bu çeşit bir eylemlilik düzenlenmemiş bir bağlamda yer aldığına, bu kaygan zemin hem hizmet alıcılarına hem de satıcılarına en rasyonel seçimi yapmak için çeşitli suiistimaller ya da *hileler* için de alan açmaktadır. Sahamızda, oyundaki bu hilelerin somut bir şekilde görünür hale geldiği çarpıcı bir örnek, hekimin bir satıcı olarak sigorta prosedürlerini estetik müdahalelerin sınırının pazarlığında kullanmasıdır. Hekim de piyasa içinde kârını maksimize etmeye çalışan bir aktör olarak konumlanmaktadır.

“İşte [bir göz uzmanı] göz kapağı estetiği yapıyor. Bize gelmeyen hastalar ona gidiyor. Allah Allah, niye oluyor falan diye baktım. Meğerse adam ayak yapıp işlemleri SGK'ya ödettiriyormuş. Estetiği çünkü devlet ödemiyor. Görüş alanını kısıtlayan göz kapağı düşüklüğü diye yalandan bir rapor düzenliyor. Yapıyor. Bir de onu yaparken kaşını da asıyor! İnanılmaz yolsuzluk ya bu.” (Görüşmeci 25)

Söz geçen bütün yerel ve kurumsal aktörler ancak dolaşık eylemsellik ve faillik alanlarının zemininde, yani farklı alt-alanların olanın iç içe geçtiği bu ilişkisellik içinde var olabilirler. Kozmetik işlem alanı, kesin sınırlarla ayrılmış mikrokozmosların bir birleşimi değildir; aksine, bu katı sınırlara meydan okur. Yerel stratejiler, ancak neoliberal bir doxa çerçevesinde var olabilirken, daha geniş eylem birimleri olarak nitelendirdiğimiz piyasa aktörleri ve siyasi-bürokratik aktörlerin eylemleri de yerele sirayet eden, yerel tarafından şekillenen niteliktedir. Ekonomik, bilimsel ve politik olan, birbirinden ayırıştırılmayacak bir karmaşık örüntüler ağını oluşturur.

Siyasi-Bürokratik Aktörler

Doxa'nın, daha önceki bölümde tartışılan *bu neoliberal yeniden-bağlamsallaştırılması* (Chopra, 2003; Scott, 2023) yani, sorunun, araçların ve amaçların neoliberal bir mantık çerçevesinde yeniden konumlandırılması, aktörlerin oyunla ilişkilene biçimlerini çeşitli şekillerde değiştirmekte, neoliberal doxa, aktörlerin eylemlilik alanında büyük bir kurucu etkiye sebep olmaktadır. Ancak, bu doxa'nın kendisi, verili, değişmez ve tümgüçlü bir varlık değildir; alandaki aktörlerin çok yönlü eylemleri ve karşılıklı ilişkileri tarafından sürekli olarak şekillendirilen, kurgusu ve hatları değiştirilen akışkan bir niteliktedir. Bu durum, söz konusu alana içkin ilişki bir doğaya işaret eder. Bu noktada, analitik amaçlarla piyasa aktörleri veya siyasi-bürokratik olarak betimlenen aktörlerin eylemlilik sınırları arasındaki çizgiler bulanıklaşır. Siyasal-bürokratik mikro-alana ait gibi görünen aktörler piyasa mantığını siyasi arena içinde idame ettirmektedir. Buna karşılık, piyasa mikro-alanına ait aktörler de bu siyasi alanı yeniden şekillendirmektedir. Alan, politik olanın ekonomiği, ekonomik olanın tıbbi olanı etkilediği, buna koşut olarak, bireysel stratejilerle şekillenen tıbbî alandaki yerel stratejilerin de politik alanı şekillendirdiği karmaşık bir örüntüler ağına dönüşmektedir. Dolayısıyla, çalışma boyunca aktörlerin farklı mikro-alanlarda betimlendiği bu kategorileştirmeye yalnızca analitik olarak hizmet eden araçlar olarak düşünülmelidir; çünkü toplumsal alan (champ/field) (Bourdieu, 1988, s. 10), çok farklı aktörlerin çeşitli yerlerde karşılaşarak, birleşerek veya ayrışarak dinamik bir eylem alanı kurguladığı, geleneksel sınırlara meydan okuyan ilişki bir oyun sahasıdır. Nitekim, kozmetik müdahaleler oyununda, görünüşte farklı mikro-alanları temsil eden bilimsel alanla politik/ekonomik alanın pürüzsüz bir şekilde iç içe geçebilmesinin sebebi, oyunun, kökleri bundan yıllar öncesine dayanan neoliberal yeniden kurgusunun açtığı zemindir (Edmonds, 2007). Buna koşut olarak, politik/ekonomik alan da bu neoliberal kurguyu yeniden üretmekte, ikisi arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisi bulunmaktadır.

Bu karmaşık bağımlılıklar ilişkisi içinde Sağlık Bakanlığı ve bakanlık tarafından yetkilendirilen çeşitli bileşenler, merkezi aktörler olarak ortaya çıkmaktadır. Bakanlık tarafından yetkilendirilen ve aldığı kararlar yetki çatışmalarındaki temel meşruiyet söylemlerinden biri olarak ortaya çıkan Tıpta Uzmanlık Kurulu, tıbbî branşların eğitim müfredatlarını belirleyerek *a priori* şekilde uzmanlıkların da yetki alanlarını bilimsel bir söylem etrafında şekillendirmektedir¹³. Ancak, Tıpta Uzmanlık Kurulu bünyesinde yetkilendirilen kişilerin

¹³ Tıpta Uzmanlık Kurulu'na bağlı Tıpta Uzmanlık Kurulu Müfredat Oluşturma Sistemi (TUKMOS), tıp uzmanlık dallarının ihtisas müfredatlarını yapılandıran Sağlık Bakanlığı'nın ilişkin kurumudur.

politik bağlantılarının, bağlı oldukları derneklerin ve hatta uzmanlık dallarının bile bu kararları, dolayısıyla tıbbî olanın niteliğini dönüştürebilir hale geldiği bir bağlamda, bu bilimsel yetki sınırlarının kendisi politik bir mahiyet kazanmaktadır (Castel, 2009). Bizatihi bilimsel olanın, yani epistemik nesnellik iddiasında olan ve saf rasyonalitenin somutlaşmış hali olarak kendini sunan alanın bile içine gömülü olduğu sosyopolitik bağlamla olan dolaşık ilişkisi (Greenhlagh, 2016; McLellan, 2021) burada görünür olmaktadır. Nitekim çizilen her sınır, iktidar alanının sınıridir (Knaapen, 2013; Lawless, 2013; Petty ve Heimer, 2011).

“Türkiye’de bir komisyon var işte Bakanlık’ta. Oturuyor birimler buralarda konuşuyorlar. Bir alergolog eşi varsa mesela komitede, yandık! KBB hekimi varsa yandık! Bu işler böyle yürüyor maalesef.” (Görüşmeci 7)

Sağlık Bakanlığı ile kurulan kişisel ve kurumsal ilişkiler söz konusu olduğunda, yetki sınırlarının politik-ekonomik karakteri daha da görünür hale gelmektedir; zira bu ilişkiler, çeşitli aktörlerin yetki alanını, dolayısıyla oyundaki gücünü artırabilir ya da azaltabilir niteliktedir. Bakanlığın ve derneklerin alanda salt siyasi-bürokratik aktörler olarak değil, pazarda kârlılığı önceliklendiren piyasa aktörleri olarak da konumlanması, alanın kılcal damarlarına kadar sirayet eden neoliberal doxa’nın keskin tezahürlerinden biridir. Bakanlık’ın kâr kazandıran illegal işlemler hakkında bir yaptırım uygulamaması veya kişisel yahut politik olarak yakın olduğu aktörlere (örneğin derneklere) sağladığı hareket alanı, politik-ekonomik ve bilimsel olanın iç içe geçtiği girift bağımlılıklar ağının somutlaştığı anlardır.

“Ben adli hekimlik de yapıyorum, adliyenin bilirkişisiyim aynı zamanda. Her yerde estetesiyenlerin yaktığı, lazerlerle yanmış insanlar var. Ama maalesef lazeri satanların devlet üzerindeki güçleri o kadar fazla ki hâlâ bunları pazarlayabiliyorlar. Bunları pazarlamak için bir de kurs açıyorlar! İşte al gülüm, ver gülüm.” (Görüşmeci 23)

“Biz dernek olarak Bakanlık’a gittik, sıkıntılarımızı anlattık. Dediler ki İstanbul’da 250 tane resmi, 850 tane de merdiven altı saç ekim merkezi var. Niçin bir şey yapmıyorsunuz diye sorduk, çok iyi para getiriyor dedi devlet.” (Görüşmeci 15)

Siyasi aktörlerin ideolojik bir seçim olarak düzenlemeyerek -veya kâr optimizasyonu uğruna çeşitli aktörlere ayrıcalık vererek- bir çeşit piyasa haline dönüştürdüğü tıbbî pratik alanı, böylelikle, aktörlerin yetki sınırlarının tam anlamıyla çizilemediği, gittikçe kaotikleşen bir *iktidar arenası* (Shiffman, 2015) olarak var olmaktadır. Bu arenanın aktörlerinden biri olan uzmanlık dernekleri, politik yapılanma içerisinde somut anlamda yetki gücüne sahip olmasa da çeşitli stratejiler üreterek oyun sahasında belirleyici bir güç haline gelebilmektedir. Derneklerin oyun stratejileri arasında yasal çerçevenin stratejik olarak kullanılması, örneğin davalar aracılığıyla karşı branşların yetki alanlarını sınırlandırma girişimleri vardır. Bunun yanı sıra, derneklerin, Sağlık Bakanlığı’nın ilişkin kurumlarına kendi üyelerini yerleştirerek politik manevra alanlarını genişletmeleri de bilimsel sınırların müzakeresinde belirleyici hale gelmektedir. Branşların politik uzantıları olan uzmanlık derneklerinin sosyal medyada kazandığı gücün, üye sayılarının, sundukları kurs ve sertifika programlarının da etki alanlarını belirlemesi, neoliberal doxa’nın alanda ne kadar yerleşik hale geldiğinin başka bir göstergesidir; çünkü bu durum, görünürlüğün ve girişimciliğin bir pazar gücü haline geldiği bir bağlama işaret eder.

“Sağlık Bakanlığı ile ilişkinizin iyi olduğu birisine bizim branşın içine şunu koyalım, bu bizim yetki alanımıza girsin dediğiniz anda, bu direkt oluyor.” (Görüşmeci 2)

“Dernekler arasında güç ve sayı konuşuyor. Mesela Diş Hekimleri tıp doktoru değil ama sayıları fazla olduğu için rektörlük seçimleri dâhil her yerde kollanıyorlar. [...] Zaten işin kötüsü müfredat branşların kendi kendine yazarak oluşturdukları bir şey. Hele güçlülerse kimse dokunamıyor, Tıpta Uzmanlık Kurulu’nda falan güçlülerse hele...” (Görüşmeci 20)

“Sonuçta dernekler mümkün olduğunca yetkilerini artırmaya çalışıyorlar. Branşlarını çok daha fazla işlem yapabilir hale getirmeye çalışıyorlar. Sonuçta belki bir gün bilirkişi soracak, ‘Bu işlemi yapma yetkiniz var mı, yok mu?’. Sonra diyecek ki dernek ‘Bu bizim yetkimiz alanında, biz bu işlemi yapabiliriz.’” (Görüşmeci 19)

Neoliberalizm, siyasi alanı belirli bir amaca ve mantığa göre çeşitli şekillerde stratejik bir manevra alanına dönüştürürken, bizatihi politik olan, bu piyasa ilişkilerinin alana sirayet edebilmesine olanak sağlamaktadır. Bütün bunların arka planını ise, sınırların akışkan ve manipülasyona açık olduğu düzenlenmemiş bir eylemlilik alanı oluşturur: düzenleyici ve yaptırım uygulayan kurumların çeşitli eylemleri (ya da karar vermedikleri ve yaptırım uygulamadıkları durumlarda eylemsizlikleri) de, kâr optimizasyonunu ve parayı önceleyen belirli bir neoliberal doxa'nın türevi haline gelmiştir. Bu durum, en çarpıcı biçimde ‘merdiven altı’ tabir edilen kozmetik işlem merkezleri ve bu merkezler ile ilgili kararların ve yaptırımların belediyelere ve zabıtalara delege edilmesi söz konusu olduğunda görünür hale gelir. Yasal çerçevedeki boşluk, kaosun önkoşullarından biridir. Yalnızca tıp alanı içinden değil, tıp alanı dışından da çok geniş bir yelpazedeki aktörü oyun sahasına davet eden bu merkezler ile ilgili yaptırım uygulanamaması, pratik alanın çeşitli stratejilere ve yasal ihlallere alan açacak şekilde düzenlenmediğinin bir işaretidir.

“Yani ne kadar nereyi bilgilendireceksiniz ve nerede kimin durması gerektiğini nasıl öğreteceksiniz? Bakanlık bir izin veriyor. Danıştay kapatıyor. Tekrar izin veriyor. Danıştay kaldırıyor.” (Görüşmeci 32)

“İstanbul’da hep kafası sarılı insanlar yürüyor. Türk Hava Yolları’nın adı bile Turkish Airlines oldu. Merdiven altına kaydı iyice. Devlet ya kontrol edemiyor ya da etmiyor. [...] Güzellik salonlarının kontrolü belediyelerde. Belediyenin zabıta memuru neyi kontrol edecek, botoksu nasıl yaptığını mı kontrol edecek, saçın nasıl ekildiğine mi bakacak?” (Görüşmeci 23)

“Dövmeci dövme silme makinesi almış, güzellik salonlarında bu aletler var. Bunları eskiden Sağlık Müdürlükleri takip ederdi, takipleri belediyelere aktarıldı. Herifi görerseniz ne cihazdan anlar ne de doktordan.” (Görüşmeci 19)

Etrafında sayısız çatışma ve uzlaşma stratejisinin ve iktidar çatışmalarının döndüğü tıbbî prosedürler, en büyük maddi getiriyi sağlayanlar, yani rasyonel bir seçim olarak kârı azami seviyeye çıkaranlardır. Tıbbî ve siyasi alanın derinliklerine nüfuz eden akışkan bir neoliberal doxa, bütün eylemselliklere sızarak onları dönüştürmektedir. Buna karşılık, siyasi olan, bu mantık cinsinden politikalarıyla neoliberal doxa'nın alanda bu kadar yerleşik hale gelmesine olanak sağlamakta, böylece bu yapıyı yeniden üretmektedir. Böylelikle, birbirlerinden kesin anlamda ayrılmış görünen pratik alanları ancak birbirlerinin cinsinden var olabildikleri bir toplumsallık çerçevesinde yeniden kurgulanır. Mikro-stratejiler, mezzo-stratejiler ve makro-stratejiler birbirini koşullandırmakta, oyun alanı bu ilişkisellik cinsinden yorumlanabilir hale gelmektedir.

“İşin içine para girince işler kızıyor. Eskiden Kulak-Burun-Boğazcı kendi ameliyatını yapardı, şimdi botoks da yanak da çene de yapmak istiyor. Diş Hekimleri de aynı şekilde. Herkes alana girdi yani, çünkü daha az komplikasyonla para var burada. [...] Onlar da haklı, ülkedeki şeylerin bir sonucu bunlar hep. Birileri gemiciklerini yürütüp bir gece milyarder olunca tabii...” (Görüşmeci 3)

Özetle, bu makalenin işaret ettiği oyun sahası, her alanda olduğu gibi farklı alt-tabakalardan oluşur; bu alt-tabakalar (aktörler ve bu aktörlerin kurduğu mikro-alanlar) ise statik varlıklar değildir, aksine, her biri kendi momentumuna ve etki vektörüne (stratejiler) sahip olan akışkan parçalardır; sürekli olarak birbiriyle çarpışıp, birbiriyle birleşip, birbirinden ayrılarak (iktidar mücadeleleri) kendilerini kapsayan daha büyük bir zeminin hatlarını şekillendirirler. Bütün bu alt-tabakaları kapsayan alan, bu çok yönlü etkilerin ve tabakaların bir bileşimi olarak ortaya çıkar. Bu sürekli devinim içinde, tabakalar arasında sınır çizmek zordur; ancak tabakaların birleştiği ve ayrıştığı yerlerdeki karmaşık örüntüler ortaya konabilir.

Sonuç

Türkiye, 1980'lerden itibaren neoliberal iktisadın etkisinde kalarak kamu hizmeti kavramını kökten dönüştürmüştür. Sağlık hizmeti, bu süreçte kademeli olarak bir sağlık piyasası konusu haline gelmiştir. Bu dönüşüm, dünyadaki genel eğilimlerle benzerlik içinde, 2000'lerden itibaren hızlanmış ve sağlık hizmeti çok daha rekabetçi bir piyasa mantığına teslim edilmiştir. Sağlıkta piyasalaşma, tıbbi işlemlerin ve bunların nesnesi olan insan bedeninin metâlaşmasını kolaylaştırmıştır. Sağlık alanındaki rekabetçi anlayış, bir yandan tıp uzmanlık dallarının sınırlarını belirsizleştirmiş, diğer yandan tıp-dışı aktörlerin de belirleyici olduğu bir karşılıklı bağımlılıklar yumağı oluşturmuştur. İlk bakışta, bu düzenlenmemiş piyasanın kaotik bir görünümü vardır. Oysa, daha incelikli bir çözümlemeyle, karmaşık ve güç kaynaklarının belirsiz gibi görüldüğü bu ilişkiler ağının, kendi içinde bir iktidar oyunu hâlinde örgütlendiği saptanabilir. Nitekim, tıp alanındaki bu yetki karmaşası, siyaset ve piyasa aktörlerinin de oyuna katılmasıyla çok taraflı, karşılıklı bağımlılık üzerine kurulu bir ilişkisellik düzlemi oluşturmuştur. Araştırmamız tıp-siyaset-piyasa aktörlerinin iç içe geçtiği neoliberal rekabet bağlamının en keskinleştiği beden parçalarının başında olduğunu varsaydığımız yüz etrafındaki yetki karmaşası ve bununla uyum içinde gelişen düzenlenmemiş piyasanın çalışma mantığını çözümlemeye odaklanmıştır. Yüze müdahale etme yetkisine sahip tıp uzmanlık dalları olan Dermatoloji, Kulak-Burun-Boğaz ve Plastik Cerrahi uzmanlarıyla yapılan görüşmeler, birkaç temel bulguyu işaret etmektedir. Buna göre; (1) yüze müdahale edebilen tıp uzmanlık alanlarının aktörleri, sağlığın piyasalaşması karşısında, kendilerini rekabetçi bir piyasanın mâruz kalan ve hükmeden rollerini bir arada üstlenen faileri olarak bulmuşlardır. Ancak bu rekabetçi piyasa, aynı zamanda onların yetki sınırlarını da hem belirsizleştirmekte hem sürekli bir pazarlık düzenine tâbi kılmaktadır. Böylece Bourdieu'cü anlamda tıp uzmanlık alanlarının iç yapılanmaları için gerekli kültürel ve sosyal sermaye biçimlerinin niteliği sürekli değişmekte, alan-dışı aktörlerle daha fazla karşılıklı bağımlılık ilişkisine girmeyi gerektirir hale gelmektedir. Aynı zamanda, alanın yapılanmış iktidar kaynakları, düzenlenmemiş piyasa eylemselliği içinde sürekli yeniden tesis edilmeyi gerektirmektedir. Böylece, neoliberal bir doxa, kozmetik müdahaleler alanında arka planda işleyen kurucu bir unsur olarak ortaya çıkmakta ve alan içindeki ilişkisellikleri yeniden yapılandırmakta; buna karşılık, alan içindeki ilişkisellikler de bu neoliberal doxa'yı yeniden üretmektedir. (2) Yüz eksenindeki yetki çatışmalarının piyasa koşullarında yapılanmasının en önemli nedeni, yüzün kimlik kaynağı bir organ olması kadar, sıvı modernlik koşullarında görselliğin başlıca toplumsal varoluş kipine, hatta bir hakikat rejimine dönüşmesidir. Yüz etrafında sürekli yeniden yapılanan eylem alanının en temel güdücüsü, kendisi de belirli bir piyasa çerçevesinde kurgulanan kozmetik mükemmeliyet arzusudur. Piyasalaşmış sağlık, kozmetik gerekçelerin baskısı altında arz-talep dengesi oluşturmakta, uzmanlık alanları arasındaki sınır ihlalleri bu kapsamda sertleşmektedir. (3) Yüzle ilgili, büyük oranda kozmetik nitelikli tıbbi işlemler artık yalnız tıp teknik alanının konusu değildir. Tersine, önemli ölçüde siyaset aktörlerinin sürece dâhil olması, bunların çoğunlukla kâr maksimizasyonu yönünde ama bilimsel gerekçeleri daha az önemseyen bir şekilde kararlar alması ya da hukukî zorlayıcılık baskısı karşısında bile bazı kararları almayarak zımnî yönlendiricilikte bulunmaları, tıp-siyaset-piyasa dolaşık ilişkiselliğini güçlendirmektedir. Bu düzenlenmemiş piyasa içindeki ilişki düzeni, uzmanlık alanlarının habitus edinimlerini, doğal dönüşümden çok daha hızlı dönüştürmekte, hatta alan habitus'unun doğasındaki görelî yapılanmış karakter, yapılıp bozulabilir bir akışkanlığa dönüşmektedir. (4) Düzenlenmemiş bir sağlık piyasası içinde, özellikle yüzün kozmetik bir metâyâ dönüşmesiyle birlikte yoğunluğu artan bir piyasa itkisiyle eylem alanları (hem tıp-içi hem tıp-dışı) arasındaki sınırlar yapılıp bozulabilir bir mahiyet kazanmaktadır. Bu ise, hem zaten düzenlenmemiş ve tam da bu sebeple suistimale açık sağlık piyasasını daha da kaotikleştirmekte hem de sağlık alanının piyasa cinsinden tanımlanan bir *oyun* alanına dönüşmesine neden olmaktadır. Ancak bu oyun, artık uzmanlık alanlarının yapılanmış iç hiyerarşisini

ve buradan türeyen iktidar mücadelesini aşmakta, tıp-siyaset-piyasa aktörlerinin bileşik, akışkan, dolaşık ilişkiselliğini kuşatan bir neoliberal doxa ekseninde yapılanmaktadır. Kozmetik arzu, yüzü bir iktidar çatışma bileşik alanına dönüştürmektedir. Tıp uzmanlık alanlarının yetki sınırları kozmetik taleplerle piyasa rasyonalitesi cinsinden sürekli olarak şekillendikçe, yüz ve simgelediği görsellik saplantısı, neoliberal esnek ahlâkın 'gizli yüz'ünü açığa çıkarmaktadır.

Kaynakça

- Ağartan, T. (2007). Sağlıkta reform salgını. Ç. Keyder, N. Üstündağ, T. Ağartan ve Ç. Yoltar (Ed.), *Avrupa'da ve Türkiye'de sağlık politikaları: Reformlar, sorunlar, tartışmalar* içinde (s. 37-55). İstanbul: İletişim.
- Ağartan, T. (2012). Marketization and universalism: Crafting the right balance in the Turkish healthcare system. *Current Sociology*, 60(4), 456-471. doi:10.1177/0011392112438331
- Aquino Y. S. J. (2022). Pathologizing ugliness: A conceptual analysis of the naturalist and normativist claims in "Aesthetic Pathology". *The Journal of Medicine and Philosophy*, 47(6), 735-748. doi:10.1093/jmp/jhac039
- Askegaard, S.; Gertsen, M. C. and Langer, R. (2002). The body consumed: Reflexivity and cosmetic surgery. *Psychology&Marketing*, 19(10), 793-812. doi: 10.1002/mar.10038
- Atalay, A. S. (2017). Sağlıkta piyasalaşma ve kamu-özel ortaklığı. G. Yenimahalleli Yaşar, Ö. Birler ve A. Göksel (Ed.), *Türkiye'de Sağlık, Siyaset, Piyasa* içinde (s. 57-85). İstanbul: Notabene Yayınları.
- Au, A. (2022). Consumer logics and the relational performance of selling high-risk goods: the case of elective cosmetic surgery. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 43(9/10), 853-869. doi: 10.1108/IJSSP-07-2022-0180
- Bambra, C., Fox, D. and Scott-Samuel, A. (2005). Towards a politics of health. *Health Promotion International*, 20(2), 187-193. doi:10.1093/heapro/dah608
- Boudon, R. (1977). *Effets pervers et ordre social*, Paris: P.U.F.
- Bourdieu, P. (1979). *La Distinction: critique sociale du jugement*. Paris: Les Éditions de Minuit.
- Bourdieu, P. (1980). *Le sens pratique*. Paris: Les Éditions de Minuit.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. J. G. Richardson (Ed.), In *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (s. 241-58). Westport: Greenwood.
- Bourdieu, P. (1988). *Les règles de l'art: genèse et structure du champ littéraire*. Paris: Éditions du Seuil.

- Bourdieu, P. (1997). *Méditations pascaliennes*. Paris: Seuil.
- Brown, W. (2003). Neo-liberalism and the end of liberal democracy. *Theory & Event*, 7(1), 15-18. doi: 10.1353/tae.2003.0020
- Brown, W. (2015). "What exactly is neoliberalism?" Wendy Brown interviewed by Timothy Shenk. *Dissent Magazine*. Erişim adresi: <http://www.dissentmagazine.org/blog/booked-3-what-exactly-is-neoliberalism-wendy-brown-undoing-the-demos>
- Buğra, A. ve Savaşkan, O. (2014). *Türkiye’de yeni kapitalizm: Siyaset, din ve iş dünyası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Burri, R. V. (2008). Doing distinctions: Boundary work and symbolic capital in radiology. *Social Studies of Science*, 38(1), 35-62. doi:10.1177/0306312707082021
- Castel, P. (2009). What’s behind a guideline? *Social Studies of Science*, 39(5), 743-764. doi: 10.1177/0306312709104435
- Chopra, R. (2003). Neoliberalism as doxa: Bourdieu's theory of the state and the contemporary indian discourse on globalization and liberalization. *Cultural Studies*, 17(3-4), 419-444. doi: 10.1080/0950238032000083881
- Debord, G. (2012). *Gösteri toplumu*, (A. Ekmekçi ve O. Taşkent, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Deterding, N. M. and Waters, M. C. (2021). Flexible coding of in-depth interviews: A twenty-first-century approach. *Sociological Methods & Research*, 50(2), 708-739. doi: 10.1177/0049124118799377
- Edmonds, A. (2007). "The poor have the right to be beautiful": Cosmetic surgery in neoliberal Brazil. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 13(2), 363-381. doi: 10.1111/j.1467-9655.2007.00427.x
- Foucault, M. (1966). *Les mots et les choses: Une archéologie des sciences humaines*. Paris: Gallimard
- Foucault, M. (2008). *The birth of biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978-79*. M. Senellart (Ed.). London: Palgrave, Macmillan.
- Gimlin, D. (2000). Cosmetic surgery: Beauty as commodity. *Qualitative Sociology*, 23, 77-98. doi: 10.1023/A:1005455600571
- Greenhalgh, S. (2016). Neoliberal science, Chinese style: Making and managing the ‘obesity epidemic.’ *Social Studies of Science*, 46(4), 485-510. doi: 10.1177/0306312716655501
- Hofmann, B. (2019). Expanding disease and undermining the ethos of medicine. *European Journal of Epidemiology*, 34(7), 613-619. doi:10.1007/s10654-019-00496-4

- İbrahim, Y. (2015). Instagramming life: banal imaging and the poetics of the everyday, *Journal of Media Practice*, 16(1), 42-54, doi: 10.1080/14682753.2015.1015800
- Jenks, C. (1995). The centrality of the eye in western culture: An introduction. C. Jenks (Ed.), In *Visual Culture* (s. 1-25). Routledge: New York.
- Keyder, Ç., Üstündağ, N., Ağartan, T. ve Yoltar, Ç. (2007). *Avrupa'da ve Türkiye'de sağlık politikaları: Reformlar, sorunlar, tartışmalar*. İstanbul: İletişim.
- Knaapen, L. (2013). Being 'evidence-based' in the absence of evidence: The management of non-evidence in guideline development. *Social Studies of Science*, 43(5), 681–706. doi:10.1177/0306312713483679
- Lawless, C. J. (2013). The low template DNA profiling controversy: Biolegality and boundary work among forensic scientists. *Social Studies of Science*, 43(2), 191–214. doi: 10.1177/0306312712465665
- Levin, D.M. (1993). *Modernity and the hegemony of vision*. London: University of California Press.
- McGregor, S. (2001). Neoliberalism and health care. *International Journal of Consumer Studies*, 25(2), 82-89. doi: 10.1111/j.1470-6431.2001.00183.x
- McKenna, B. (2012). The clash of medical civilizations: Experiencing “primary care” in a neoliberal culture. *Journal of Medical Humanities*, 33, 255-272. doi: 10.1007/s10912-012-9184-6
- McLellan, T. (2021). Impact, theory of change, and the horizons of scientific practice. *Social Studies of Science*, 51(1), 100–120. doi: 10.1177/03063127209508
- Nejadsarvari, N.; Ebrahimi A.; Ebrahimi, A. and Hashem-Zade, H. (2016). Medical ethics in plastic surgery: A mini review. *World Journal of Plastic Surgery*, 5(3), 207-212. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC5109381/>
- Oh Nelson, H. (2021). Doctor–patient relationship. W.C. Cockerham (Ed.), In *The Wiley Blackwell Companion to Medical Sociology* (s. 495–515). Oxford: Wiley Blackwell. doi:10.1002/9781119633808.ch24
- Öniş, Z. (2011). Power, interests and coalitions: the political economy of mass privatisation in Turkey. *Third World Quarterly*, 32(4), 707-724. Erişim adresi: <http://www.jstor.org/stable/41300343>
- Öniş, Z. (2019). Turkey under the challenge of state capitalism: The political economy of the late AKP era. *Southeast European and Black Sea Studies*, 19(2), 201-225. Erişim adresi: 10.1080/14683857.2019.1594856
- Petty, J. and Heimer, C.A. (2011). Extending the rails: How research reshapes clinics. *Social Studies of Science*. 41(3), 337-360. doi: 10.1177/030631271039640
- Reeder, L. G. (1972). The patient-client as a consumer: Some observations on the changing professional-client relationship. *Journal of Health and Social Behavior*, 13(4), 406–412. doi:10.2307/2136833

- Salas, A. A., Anderson, B.A. (1997). Introducing information technologies into medical education: Activities of the AAMC. *Academic Medicine*, 72(3), 191-193. doi: 10.1097/00001888-199703000-00013
- Saldaña, J. (2013). *The coding manual for qualitative researchers* (2nd ed.). London: SAGE Publications.
- Scott, T. (2023). Bourdieu, Lacan and field theory: Neoliberal doxa in the economic field. *Theory, Culture & Society*, 41(2), 113-130. doi: 10.1177/02632764231178646
- Seekis, V., Barker, G. (2022). Does #beauty have a dark side? Testing mediating pathways between engagement with beauty content on social media and cosmetic surgery consideration. *Body Image*, 42, 268–275. doi:10.1016/j.bodyim.2022.06.013
- Shiffman J. (2015). Global health as a field of power relations: A response to recent commentaries. *International Journal of Health Policy and Management*, 4(7), 497–499. doi:10.15171/ijhpm.2015.104
- Stacey M. (1974). The health service consumer: A sociological misconception. *Sociological Review Monograph*, 22(1), 194–200. doi:10.1111/j.1467-954x.1974.tb00026.x
- Stevenson, S., Hack-Polay, D., Tehseen, S. (2022). Social media influencers, the new advertising agency?: Examining the impact of social media influencer marketing on the cosmetics industry. *International Journal of Public Sociology and Socioterapy (IJPSS)*, 2(1), 1-21. doi: 10.4018/IJPSS.297201
- Sullivan, D.A. (2001). *Cosmetic surgery: The cutting edge of commercial medicine in America*. New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press.
- Talley, H.L. (2012). Chapter getting work done: Cosmetic surgery as constraint, as commodity, as commonplace. B.S. Turner (Ed.). *Routledge Handbook of Body Studies*. London: Routledge.
- The International Society of Aesthetic Plastic Surgery. (2023). *ISAPS International survey on aesthetic/cosmetic procedures performed in 2021*. Erişim adresi: https://www.isaps.org/media/vdpdanke/isaps-global-survey_2021.pdf
- Timmermans, S, Berg, M. (2003). The practice of medical technology. *Sociology of Health & Illness*, 25, 97-114. doi: 10.1111/1467-9566.00342
- Turner, B. S. (2011). *Tıbbî güç ve toplumsal bilgi*. (Ü. Tatlıcan, Çev.) Bursa: Sentez Yayınları.
- Ünlütürk Ulutaş, Ç. (2011). *Türkiye'de sağlık emek sürecinin dönüşümü*. İstanbul: Notabene Yayınları.
- Vural, İ. E. (2017). Financialisation in health care: An analysis of private equity fund investments in Turkey. *Social Science & Medicine*, 187(C), 276-286. doi: 10.1016/j.socscimed.2017.06.008
- Wieczorkowska, M. (2018). Ethical dilemmas of aesthetic medicine: Between restorative medicine and the commercialisation of the body. *Annales. Ethics in Economic Life*, 21(5), 95-107. doi: <http://dx.doi.org/10.18778/1899-2226.21.5.08>

Yılmaz, V. (2013). Changing origins of inequalities in access to health care services in Turkey: From occupational status to income. *New Perspectives on Turkey*, 48, 55-77. doi: 10.1017/S0896634600001886

Yücesan Özdemir, G. (2013). AKP'li yıllarda sosyal politika rejimi: Kralın yeni elbisesi. S. Coşar & G. Yücesan Özdemir (Ed.) *İktidarın Şiddeti* içinde (s. 117-139). İstanbul: Metis.

Extended Abstract

Purpose

Medical profession seems from the outside, as a sum of well-defined specialties, each focused on specific organ, region, or function of the body. However, changes in the medical technology, and particularly the worldwide tendency of commercialization of the healthcare service began to blur the once defined authority borders of medical specialties. In accordance with the adoption of neoliberal policies in Turkey, which transformed the public healthcare service into a market-oriented function, the authority borders between medical specialties began to present a landscape of conflicts. Among the highly commercialized medical procedures, particularly those concerning the face seem to be the crystallized form of competition between the actors of the cosmetic market. Consequently, we argue that the chaotic view of the cosmetic medical market in Turkey, including non-medical actors, is not the result of the harsh competition, but the very logic of functioning of a neoliberal conception of public service.

Design and Methodology

This study focuses on several findings from a field study conducted between March 26th, 2022, and November 11th, 2022. The research project, registered with the number [X] on December 28th, 2021, has been approved by the ethical committee of [X] University. A total of 33 participants were interviewed within the scope of this qualitative study, composed of 11 dermatologists, 11 ENT doctors, and 11 plastic surgeons. The sample was diversified by various factors such as gender, types of organizations or years of expertise to ensure the analysis is bolstered by differing perspectives. Since the study was designed as a qualitative study that prioritizes making sense of the participants' attitudes, opinions, and perceptions about the subject, semi-structured interviews were chosen as the research method. Interviews were conducted via online platforms such as Zoom or Skype, depending on the interviewees' preference. All of the interviews were audio-recorded after obtaining the verbal consent of the participants and transcribed verbatim. After the interviews were transcribed, commonalities between all interviews were identified with a detailed examination of the transcriptions; and the raw data were coded through NVivo. A nested, embedded coding system, i.e., a *sub-coding system*, was utilized to provide a comprehensive view into the field, to prevent the loss of precious information during coding. Considering the differences that QDA programs may bring to the analysis process, the three-stage analysis process was used through NVivo. In the first stage, notes taken throughout the field were added to each individual case using NVivo's memo function and linked to the appropriate places in the transcriptions. This stage was also part of the data exploration part. Next, all the transcriptions were read carefully to explore the main storyline; and then the index coding phase started, which consisted of larger paragraphs. In this stage, the interviews were categorized so that each question in the interview guide corresponded to a major concept. The concepts that emerged in the index codes allowed us to first become familiar with the data in a more systematic way and then construct the analytic codes more reliably by allowing a more focused reading.

Findings

In our research, we have focused on the relational character of the neoliberal healthcare policies, and the aesthetic demands from unsatisfied individuals. Once the market logic dominates the medical fields, these fields rapidly get into conflicts for authority, legitimacy, and power on certain procedures and zones. We found out that these conflicts are much more complex than they seem to be, given that the authority transgressions or invasions are not only animated by individual opportunistic drives, but also by implicit policies of different political or market actors. Another outcome of the research is the emphasis on the cosmetic pretexts for the legitimization of territorial struggles between the actors of the cosmetic medical market. Therefore, on the one hand, every medical specialty involved into the market relations expands its domain of intervention and acquires more authority, while it develops discursive strategies for including normality into the pathologic. The strong desire for cosmetic transformation by the patients also feed the power struggles in the medical specialties, while each of them is dominated by a neoliberal rationale. The commercialization of the healthcare services in Turkey encouraged the initiation of various semi- or non-competent actors into the market. In this process, which seems to be self-regulating, the state plays an apparently passive role which let the outsiders invade the market, and thus equalize the medical competence and the non-competence, of which the essential source of stimulation is the attractiveness of the capitalistic value of cosmetic medical procedures. By this token, the Ministry of Health pushes the commercial drives to financially animate the medical field or being passive towards the invasions of the outsiders, such as self-proclaimed 'cosmetic surgeons', 'cosmetic or esthetic specialists', 'estheticians', dentists, residents, medical specialists from unrelated domains or positions.

Research Limitations

This research aimed to expose the relational character of the medical cosmetic market, through the experiences of the members of three medical specialty which are supposed to have legal and ethical authority for intervening on the face. Although the interviews procured satisfactory data, contributed to the sociological conceptualization, and helped to deduce modest theoretical reflections, the general research question needs to be deepened with the addition of a comprehensive analysis on the points of view and experiences of other actors of the health market. Given that the latter is characterized by a series of various economically driven actors, all existing types of experiences and opinions, should be inserted into the overall analysis. By the same token, especially the political rationale of the Ministry of Health should be taken in consideration. Further research can fill this gap.

Implications

First, this research shows the complex character of the social relations, especially when they are stimulated by a capitalistic motive, constituting an interdependent network of social exchanges. Such a conceptual debate coalesces with the agent-structure dialectics of the conception of social space, as it has been fashioned by Pierre Bourdieu, implying that habitus is not a fixed acquisition but a mutating component of the field of practice. Consequently, we observed that the once-established codes of medical specialties can become highly flexible when they are under pression of a market ideology. On the other hand, this research sheds light on the social and ethical consequences of the neoliberal policies that aim to transform the public service into a market-driven function, while reducing the citizen into consumer. The outcomes of this research can be read as a critical stance towards neoliberalism, which progressively dissociates the social ties and transforms the social sphere into a competitive chaos.

Originality

This article is an outcome of a research designed and applied in an unexplored field in Turkey, and very limitedly in the international literature. In this view, the article reflects a pioneering scientific enterprise. Secondly, the article shows the complex network of relations intertwined in the health market, while emphasizing its uncertain and unregulated character, being not a deficiency but the very logic of functioning of the neoliberal market.

Araştırmacı Katkısı: Ali ERGUR (%25), Cansu SARAL (%25), Buse AKKAYA (%25), Ceren TUNAY (%25).

Does Corporate Governance Affect Thriving at Work? Employees' Roles in Knowledge Sharing and Prosocial Motivation ^{1 2}

Sinan TARSUSLU³

Submitted by: 01.04.2024

Accepted by: 04.10.2024

Article Type: Research Article

Abstract

This study examines the mediating role of knowledge sharing and the moderating role of prosocial motivation in the effect of nurses' perceptions of corporate governance on thriving at work. For this purpose, corporate governance, thriving at work, knowledge sharing and prosocial motivation scales were used in the study. The population of the study consists of 319 nurses out of 668 working in the training and research hospital and state hospital located in Erzincan city centre and conducting their activities according to the affiliation regulation. In addition, the research was designed in descriptive-relational mediator type. In the study analysis, the AMOS 23 application was used to verify the scale factors and SPSS PROCESS MACRO model 14 was used in the analysis of variables to evaluate the mediating and moderating role of the study. According to the results of the research, there is a significant and positive relationship between corporate governance and thriving at work, knowledge sharing and prosocial motivation at work. In addition, it was determined that knowledge sharing has a mediating role in the effect of corporate governance perception on thriving at work and prosocial motivation has a moderating role in the indirect effect of corporate governance (through knowledge sharing) on thriving at work. Ultimately, this research is important in terms of contributing to a better understanding of the complex relationship between corporate governance and employee behaviour. Especially for organisations in developing countries such as Turkey, the findings and recommendations of the research may also help to develop more effective human resource management practices.

Keywords: Corporate Governance, Thriving at Work, Knowledge Sharing, Prosocial Motivation

Citation: Tarsuslu, S. (2024). Does corporate governance affect thriving at work? Employees' roles in knowledge sharing and prosocial motivation. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(4), 1475-1498.

¹ In order to conduct the research, it was decided that the study was ethically appropriate at the meeting of Erzincan Binali Yıldırım University Human Research Ethics Committee (document protocol no: 07/08) dated 25/07/2022.

² This study was designed with Assoc. Prof. Dr. Murat BAŞ from Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Health Management. However, due to various reasons, our professor could not continue the study. I declare that he has waived his name from being included as an author in this study.

³ Erzincan Binali Yıldırım University, Vocational School of Health Services, Department of Medical Documentation and Secretarial, sinan.tarsuslu@erzincan.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0018-1430

Kurumsal Yönetim İşte Kendini Yetiştirmeyi Etkiler mi? Çalışanların Bilgi Paylaşımı ve Prososyal Motivasyon Rollerini

Sinan TARSUSLU⁴

Başvuru Tarihi: 01.04.2024

Kabul Tarihi: 04.10.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu çalışma, hemşirelerin kurumsal yönetim konusundaki algılarının işte kendini yetiştirme davranışı üzerindeki etkisinde bilgi paylaşımının aracı, prososyal motivasyonun düzenleyici rolünü incelemektedir. Bu amaçla çalışmada kurumsal yönetim (bağımsız değişken), işte kendini yetiştirme (bağımlı değişken), bilgi paylaşımı (aracı değişken) ve prososyal motivasyon (düzenleyici değişken) ölçekleri kullanıldı. Araştırmanın evreni Erzincan il merkezi içerisinde bulunan ve afillasyon yönetmeliğine göre faaliyetlerini yürüten eğitim ve araştırma hastanesi ile devlet hastanesinde görev yapan 668 hemşireden 319 çalışana ulaşılarak gerçekleştirildi. Ayrıca araştırma tanımlayıcı-ilişki aracı türde tasarlanmıştır. Araştırma analizinde ölçek faktörlerinin doğrulanabilmesi için AMOS 23 uygulaması, değişkenlerin analizinde ise SPSS PROCESS MACRO model 14 kullanılarak araştırmanın aracılık ve düzenleyicilik rolünün değerlendirilmesi yapıldı. Araştırma sonuçlarına göre; kurumsal yönetim ile işte kendini yetiştirme, bilgi paylaşımı ve prososyal motivasyon arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkinin varlığı tespit edildi. Ayrıca kurumsal yönetim algısının işte kendini yetiştirme üzerindeki etkisinde bilgi paylaşımının aracılık rolüne sahip olduğu ve kurumsal yönetimin (bilgi paylaşımı yoluyla) işte kendini yetiştirme üzerindeki dolaylı etkisinde prososyal motivasyonun düzenleyici rolünün bulunduğu tespit edildi. En nihayetinde bu araştırma, kurumsal yönetim ve çalışan davranışları arasındaki karmaşık ilişkiyi daha iyi anlamamıza katkı sağlaması açısından önemlidir. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerdeki örgütler için araştırmada yer alan bulgular ve öneriler, daha etkin insan kaynakları yönetimi uygulamalarının geliştirilmesine de yardımcı olabilir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Yönetim, İşte Kendini Yetiştirme, Bilgi Paylaşımı, Prososyal Motivasyon

⁴ Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu, Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik Bölümü, sinan.tarsuslu@erzincan.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0018-1430

Introduction

Corporate governance is one of the topics that have recently become increasingly important and studied in the management literature. Corporate governance, which is defined as the administration of top management in institutions or organisations, enables businesses to solve problems arising from adverse external environmental factors and destructive competition faster with different perspectives. Corporate governance represents the proper and ethical management of the functioning of an organisation. This concept refers to the management of an organisation acting in accordance with the rules, transparency, accountability, and responsibility. Corporate governance defines the relationships and responsibilities between the board of directors, senior management, and stakeholders. It also aims to minimise risks, increase transparency, optimise efficiency, and ensure the long-term sustainability of the organisation. Thriving at work means continuous learning, acquiring new skills, self-renewal, and mental development to reach the desired point. Knowledge sharing is the voluntary sharing of knowledge, skills, abilities, or experience by individuals with other employees, stakeholders or management in the organisation that can provide a useful competitive advantage or enable optimal performance of business processes within the organisation. Prosocial motivation is a motivational tool that motivates employees in organisations to connect and help each other.

As a result, the starting point of this study is the idea of determining the relationship between corporate governance, which is based on the management of an institution or organisation with a fair, transparent, rule-compliant, and accountable management approach, and individuals' thriving at work, and determining the mediating role of knowledge sharing and the moderating role of prosocial motivation in this relationship. For this purpose, firstly the theoretical framework was prepared in the light of the information in the literature. Then, methods, findings, results, and solution suggestions for institutions were presented in accordance with the purpose of the study.

Theoretical Framework

Corporate Governance

Corporate governance or management is a concept that has recently entered the management literature of our country. However, while the concept of "governance" expresses an understanding that emphasises the meaning of governing together, the concept of "management" creates the impression of unilateral management (Sancar, 2013, p. 75). The concept of "corporate governance" will be used in this study since the concept of governance involves interaction and refers to the realisation of management processes together with social stakeholders (Öztürk and Demirgüneş, 2008, p. 396; Sancar, 2013, p. 75).

While explaining the concept of corporate governance, it is based on many different approaches such as agency (owner-agent), stewardship, stakeholder, and institutionalism theories (Dereköy, 2015). From this point of view, the study is defined by starting from the axis of agency (owner-agent) theory. Agency theory is an approach that involves an individual's appointment of other individuals as agent to do his/her own work and the examination of the relationship between them. This theory is an approach that aims to minimise the problems that arise between the parties such as shareholders, parties, managers, managers and employees, employees and shareholders, management, and government officials, etc. and deals with the relations between individuals (Babacan and Eriş, 2006, p. 91). Agency theory examines the problems that may arise as a result of two parties with different goals and interests helping each other. It also analyses the motivations of the parties in a helping relationship and the information flow issues between them (Koçel, 2003, p. 358).

In general, agency theory can be explained by the owner-agent contracts, which examine the relations between the shareholders and managers of the enterprise and are not seen in essence but agreed upon. According to

Panda and Leepsa (2017, pp. 74-95), the selection of managers from among the partners (shareholders) while creating these contracts may minimise the problems that may arise in this relationship. As a result, each stakeholder group may want to increase its own interests in the owner-agent contracts that arise in enterprises. As one of the ways to balance the incompatibilities and disputes arising from the increase of interests, corporate governance principles and the application of these principles to the organisational structure can be expressed as a solution (Genç, 2020, p.7).

Thriving at Work

When the recent studies in the field of organisational behaviour are examined, it is observed that thriving at work has significant effects on the sustainability, productivity and employee performance of businesses and organisations (Paterson, Luthans and Jeung, 2014, p. 434). In order to achieve success in today's complex organisational structures, employees need to train themselves. The development and self-training of employees facilitate their functioning in the organisation and ensure their easy adaptation (Spreitzer et al., 2005, p. 537).

thriving at work can be defined as an individual's success by developing personal knowledge, skills, abilities, and attitudes while simultaneously experiencing feelings of vitality and learning at work (Spreitzer et al., 2005, p. 537; Koçak, 2017, p. 5). The concept of vitality in the definition refers to the state of being energetic, alert, fit and successful in one's work, while the concept of learning includes the knowledge and skills that a person acquires and uses in the process (Nix et al., 1999, p. 268). The concept of thriving at work addresses two important elements in the development of the employee: emotion and logic. The phenomenon of emotion enables the employee to feel energetic in his/her work, to be enthusiastic towards work and to be adorned with positive emotions such as cheerfulness. The phenomenon of logic refers to the mental development of the individual with the realisation of personal learning. While the vitality dimension of the concept provides the individual's happiness in terms of pleasure and the regulation of emotions (hedonic), the development and strengthening of the individual (eudemonic) is desired by providing the cognitive development of the employee with the learning dimension (Koçak, 2017, pp. 5-7).

In conclusion, based on these explanations and in the light of the literature, it can be stated that the concept of thriving at work has many positive effects for the employee. Thanks to this concept, it has been determined that employees are healthier, proactive, career-oriented, better performers, more psychologically and physically resilient and lifelong learners (Vivek and Raveendran, 2017, pp. 1-11). Further, according to Spreitzer et al. (2005), it has been determined that employees who train themselves at work almost never experience negative emotions such as burnout, stress, demoralisation and disengagement from work, and their absenteeism is relatively less than other employees.

Knowledge Sharing

The concept of knowledge, which has a place in the minds of human beings as a cognitive phenomenon, has been defined in the literature from many perspectives. Knowledge is the process of integrating experience, information, expert opinions, and values to provide a new framework by integrating experience and information and making them meaningful (Brakensiek, 2002, p. 73). Knowledge is the individual's ability to interpret data and information together with the process of giving meaning to data and information (Karavardar, 2012, p. 142). Knowledge is produced through working and functioning brains. Knowledge emerges in the mental processes of the employee and is put into practice there. Knowledge manifests itself in routine work, practices, and norms, not in documents or warehouses in business processes. In this respect, knowledge can be explained as the meaningful totality of individual, organisational, group or intra-organisational experiences, information, values, and expert opinions (Davenport and Prusak, 2001, pp. 26-27; Small and Sage, 2005, p. 154).

Prosocial Motivation

Prosocial motivation is the socially biased desires that serve many purposes, where the individual is usually concerned and sacrificed for others. This type of motivation can be defined as the efforts and desires of the individual to be useful to other people (Batson, 1987, p. 68). According to another definition, prosocial motivation can be defined as the process in which an individual sees the situations that benefit other people as his/her own benefit and is motivated to fulfil the goals determined by considering this situation with more moral feelings (Oliveira et al., 2015, p. 25).

The concept of prosocial motivation can be explained based on prosocial motivation theory (Lazauskaite-Zabielske et al., 2015, pp. 345-365) and extra role behaviour (Katz, 1964). Prosocial motivation theory is explained based on the idea that an individual can be motivated by doing things that can benefit others without any expectation. It is observed that the situation experienced within the framework of this theory is explained with the phenomenon of self-sacrifice for individuals and at the same time the concept is used together with the phenomenon of altruism (Batson, 1987, p. 68). Extra role behaviour, on the other hand, can be defined as the individual's activities for the benefit of the organisation other than the duties assigned to him/her in the organisation (İşbaşı, 2000, pp. 359-370). Extra role behaviour is the voluntary individual role behaviours beyond the behaviours that benefit or aim to benefit the organisation (Van Dyne et al., 1995, p. 218). It means that individuals carrying out organisational activities engage in activities and actions beyond their official job roles (Tierney et al., 2002, p. 292). In this respect, the concept of prosocial motivation can be explained by the fact that individuals take extra roles on behalf of other individuals without any expectation.

Study Model and Hypotheses

The Relationship Between Corporate Governance and Thriving at Work

Corporate governance is the system of rules, practices, and processes by which a business is directed and controlled. It refers to the balancing of the interests of all internal and external stakeholders of a company, such as shareholders, employees, managers, customers, suppliers, financiers, government, and society. Thanks to an effective corporate governance approach, businesses can continue their activities ethically and sustainably and achieve long-term success. It is a well-known fact that thriving at work has significant effects on the achievement of long-term goals and sustainability (Paterson, Luthans and Jeung, 2014, p. 434). In this respect, the first hypothesis, which is based on the information in the literature, is as follows:

H₁: Corporate governance positively affects thriving at work.

The Relationship Between Corporate Governance and Knowledge Sharing

The transparency principle of corporate governance requires an organisation to share accurate, open, and comparable information with the public. Access to a satisfactory level of quality knowledge by the stakeholders of the organisation or institution - investors, shareholders, etc. - enables them to direct their resources effectively. In accordance with this principle, organisations should provide their stakeholders with financial and non-financial information that is outside the scope of trade secrets in a timely, accurate, understandable, extensive, and comprehensible manner (Akyüz, 2009, p. 61; Güngör Tanç and Cingöz, 2011, p. 208). In addition, knowledge sharing in the corporate governance process can be expressed as one of the most important inputs used in establishing trust. In this respect, access to easily understandable information is increasingly sought after in any organisation and stakeholder relationship (Argüden, 2007, p.19). In a study conducted by Rashid et al. (2010, p.89), the importance of knowledge sharing between in-house board

members and independent members was emphasised and it was concluded that the less the opportunity to obtain knowledge, the less the effectiveness and control opportunity in management. Based on these conceptual explanations and study results, the second hypothesis is as follows;

H₂: Corporate governance positively affects knowledge sharing.

The Relationship Between Knowledge Sharing and Thriving at Work

One of the most important effects of thriving at work is the large-scale sharing of knowledge (competitor information, organisational performance, strategic planning, strategic direction, etc.). Knowledge sharing is the driving force of thriving at work. Through this power, individuals can better realise the meaning of their work and more competently make meaningful contributions to their organisations. Organisations that are open to knowledge sharing argue that their organisations should be transparent in everything they do. At the same time, access to strategic knowledge within the organisation helps employees do their jobs effectively (Spreitzer, Porath and Gibson, 2012, pp. 155-162). As a result, it can be claimed that knowledge sharing, which emerges through attentive relationships in organisations, positively affects the knowledge and skill levels of individuals and increases the sense of learning when combined with supportive behaviour among employees (Spreitzer et al., 2005, pp. 537-549). Based on these conceptual explanations, the third hypothesis is as follows;

H₃: Knowledge sharing positively affects thriving at work

The Mediating Role of Knowledge Sharing

Knowledge sharing refers to a process of transferring and sharing knowledge to others. In this process, knowledge obtained from knowledge sources is transferred to other stakeholders within the organisation through appropriate means. Knowledge sharing plays a particularly important role in the business world and contributes to the development of cooperation between different sectors and areas of expertise. Knowledge sharing facilitates employees' self-development at work and encourages them to keep abreast of innovations in the field. Ensuring transparency, which is the most fundamental component of corporate governance, can also be realised through knowledge sharing. In this way, despite the limited responsibilities and authorities of individuals in organisations, knowledge-based decisions can be made more effectively. By providing access to knowledge to business stakeholders, it is possible to increase business performance and the reputation of businesses can be strengthened with access to transparent information. Based on these conceptual explanations, the fourth hypothesis is as follows;

H₄: Knowledge sharing has a mediating role in the positive relationship between corporate governance and thriving at work.

The Moderating Role of Prosocial Motivation

Prosocial motivation plays an important role between knowledge sharing, corporate governance, and self-training behaviour at work. It is a result of prosocial motivation that business employees adopt the goals and values of the business and have the willingness to dedicate themselves to the goals of the business. This motivation enables employees to dedicate themselves to the success of the organisation while at the same time acting effectively in important business activities such as sharing knowledge, experience and resources with customers and other business stakeholders. As a result, the fifth hypothesis and the research model (figure 1) based on these explanations between the variables are as follows;

H_{5a}: Prosocial motivation is a moderator in the relationship between knowledge sharing and thriving at work.

H_{5b}: Prosocial motivation has a situational mediating role (through knowledge sharing) on the effect of corporate governance on thriving at work.

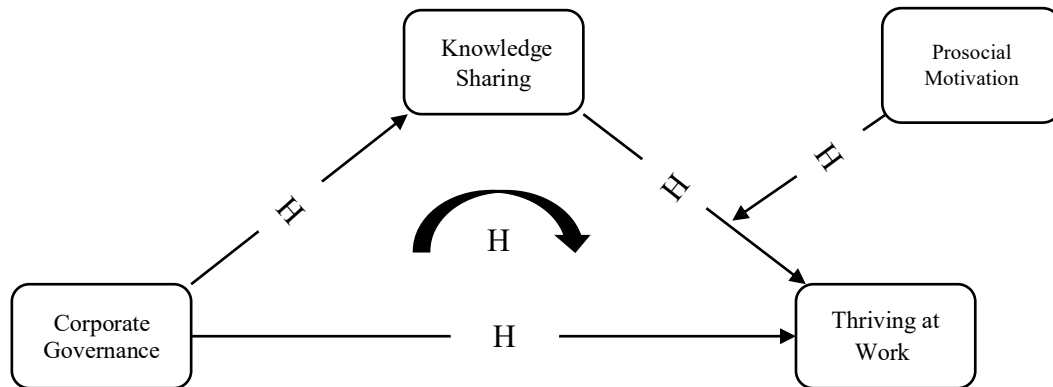

Figure 1. Study Model

Method of the Study

In this part of the study, the study conducted on the nurses working in the Training and Research Hospital and State Hospital, which carry out their activities according to the affiliation regulation, and the findings obtained as a result of this study are given.

Importance of Research

The quality of health services largely depends on the level of knowledge, skills and motivation of health workers. In this context, professional development of nurses is an important factor that directly affects the quality of nursing services. The aim of this study is to examine the effects of nurses' perceptions of institutional governance, knowledge sharing behaviours and prosocial motivation on their thriving at work. In particular, the focus will be on whether knowledge sharing plays a mediating role and prosocial motivation plays a regulating role in this process. This research aims to provide important data to support the professional development of nurses and to create a more effective management culture in healthcare organisations.

Aim and Problems of the Study

The aim of this study, it was aimed to examine whether knowledge sharing has a mediating role and whether prosocial motivation has a moderating role in the relationship between nurses' perception of corporate governance and thriving at work. General objectives to be tested accordingly; To understand nurses' self-development behaviour: Providing a deeper understanding of why and how nurses engage in thriving at work. To evaluate the role of corporate governance: To reveal the impact of corporate governance practices implemented in health care organisations on nurses' behaviours. To emphasise the importance of knowledge sharing: To examine the impact of knowledge sharing among nurses on nurses' self-development and the overall performance of the organisation. To examine prosocial motivation: To analyse the effect of nurses' feelings of helping others and social responsibility on their self-development behaviours.

The study problems are as follows: "Is there a significant relationship between nurses' perceptions of corporate governance and thriving at work? If there is a significant relationship, does knowledge sharing play a mediating role in this relationship? Does prosocial motivation have a moderating role in this relationship?"

Study Population, Sample, and Ethical Permissions

The selection of nurses, one of the cornerstones of health services, as a sample in this study is also important in terms of contributing to the literature. Because nurses, who have an important role in the quality of health services and are more exposed to corporate governance practices, information sharing and prosocial motivation than other health workers, strengthened their selection as a sample in this study. In addition, management and governance practices applied in health institutions can directly affect nurses' job satisfaction, motivation and therefore self-development behaviours. Explanations about the sample group determined in the light of these explanations are as follows.

The population of the study consists of nurses working in the training and research hospital and state hospital located in Erzincan city centre and carrying out their activities according to the affiliation regulation. According to the data obtained from the personnel affairs officers of the hospitals, it was determined that a total of 668 nurses work in those hospitals. Considering the 95% confidence interval and 5% error rate for the sample size, it was considered sufficient to collect data from at least 245 nurses. The non-probability sample selection method was used, and 600 questionnaire forms were distributed to all nurses between December 2022 and February 2023 online via Google Forms (e-mail and WhatsApp application) and face-to-face methods. Of the distributed questionnaire forms, 487 were returned. When the questionnaire forms were examined, it was determined that 168 questionnaires were incomplete or incorrectly filled in or delivered empty and were not included in the study. Therefore, 319 participants who voluntarily accepted to participate in the study constitute the study sample. This research was designed as a descriptive-correlational mediator type. In addition, to determine the ethical appropriateness of the study before starting, the opinion of Erzincan Binali Yildirim University Human Research Ethics Committee (document protocol no: 07/08) was obtained at the meeting dated 25/07/2022 that the study was ethically appropriate.

This study is based on nurses working in two hospitals in Erzincan. This situation constitutes a major obstacle to the generalisability of the research results. For example, such a small sample may not reflect the full diversity of the population, the characteristics of the selected hospitals (private/public, city/village, branch distribution, etc.) and the demographic characteristics of the employees (age, gender, seniority, etc.) may not represent the general characteristics of the population, and finally, both hospital employees may have different motivations to participate in the study. This may also reduce the reliability of the data.

Data Collection Tools

The study consists of dependent, independent, mediating, and moderating variables. The independent variable of the study is corporate governance, the dependent variable is thriving at work, the mediating variable is knowledge sharing and the moderating variable is prosocial motivation.

All the scales used in the process of collecting the data are the scales in the literature and no scale development study was carried out within the scope of the study. The questionnaire form used for the study consists of five sections. In the first part of the questionnaire form, five questions were included to determine the demographic information of the participants (gender, marital status, age, education level and working period). In the second part of the form, the corporate governance scale consisting of 18 statements, which was created by utilising the studies conducted by Dinç and Abdioğlu (2009, p. 174) and Karakaya and Akbulut (2010, p. 27), was used. The scale has a five-point Likert-type rating and is organised as 1: Strongly disagree to 5: Strongly agree. In the third part, the Thriving at Work Scale (STWS) developed by Porath et al. (2012) and adapted into Turkish by Koçak (2016) was used. This scale consists of eight items and two dimensions with 4 items each. In the fourth section, the knowledge sharing behaviour scale, which was created by using the scale of the study conducted by Chennamaneni, Teng and Raja (2012), was used to measure the knowledge sharing status of employees. The

scale consists of four items. In the last part of the scale form, the prosocial motivation scale developed by Grant and Sumath (2009) and adapted and validated into Turkish by Kesen and Akyüz (2016) was used to measure the prosocial motivation status of employees. The scale is unidimensional and consists of five statements.

SPSS 27, AMOS 23 and SPSS PROCESS MACRO analysis programmes were used for the analysis of the data. In order to perform demographic analyses of the nurses participating in the study, frequency analysis was performed first. Then, for the analysis of the variables, the Cronbach alpha coefficient was determined to calculate the reliability coefficient of each scale. Then, exploratory factor analysis (EFA) and confirmatory factor analyses (CFA) were performed through the AMOS and SPSS application to determine the validity of the scales. In the last stage, the mediating and moderating role of the study was analysed using SPSS MACRO model 14.

Control Variables

Previous studies (Di Milia and Jiang, 2024; Niessen, et al., 2012; Kleine, et al., 2019) have shown that demographic variables such as gender, age, marital status, and experience have a positive effect on thriving at work. In line with previous studies, the demographic characteristics of employees were also controlled in this study.

Findings

In this part of the research, validity and reliability analyses of the measurement tools, correlation tests and hypothesis tests designed in line with the purpose were included.

Exploratory Factor Analysis

When performing exploratory factor analysis (EFA), the suitability of the data sets for factor analysis should be evaluated. For this, three different parameters are expected to fulfil the conditions. In the first condition, the number of items with acceptable correlation matrices ($r > 0.30$) should be quite high. In the second condition, the p value of Barlett's test is expected to be below 0.05. Finally, the KMO ratio should be above 0.5. After these conditions are met, the anti-image correlation matrices are also analysed. This matrix provides a criterion to be used to decide whether each item should be included in the factor analysis or not. While analysing the matrix, it is desired that the value at the intersection points of the items with the same number in the row and column should be above 0.5. Items below this value are recommended to be excluded from the analysis. Finally, item variances are expected to be between 1.00 and 0.66 and variances within this range are considered good. These conditions were examined in Table 1 and exploratory factor analyses of the measurement tools were performed (Kalaycı, 2010, pp. 321-331; Can, 2017, p. 325).

Table 1
Exploratory Factor Analysis Table

Variables	Items	EFA1	EFA2
Corporate governance	1-18. Item	.13-.83	-
Corporate governance	1-17. Item	-	.68-.81
KMO		.83	.86
Barlett's test		3853,5	3575,4
p		0.00	0.00
Variance (%)		21	23
Thriving at work	1-8. Item	.77-.89	-
KMO		.85	-
Barlett's test		2966,0	-
p		0.00	-
Variance (%)		43	-
Knowledge sharing	1-4. Item	.90-.96	-
KMO		.81	-
Barlett's test		1504,1	-
p		0.00	-
Variance (%)		88	-
Prosocial motivation	1-5. Item	.78-.95	-
KMO		.82	-
Barlett's test		1991,1	-
p		0.00	-
Variance (%)		85	-

KMO: Kaiser- Meyer – Olkin; EFA: Exploratory factor analysis

First of all, it was observed that the first three criteria to be observed in order to be able to perform explanatory factor analysis and continue the analysis were met according to Table 1. In addition, it can be stated that a good factorisation structure (0.66-1.00) was obtained for thriving at work, knowledge sharing and prosocial motivation scales. Finally, except for the 4th item in the organisational governance scale, the variances were found to be between 1.00 and 0.66.

Measurement Models

Before conducting hypothesis tests in the study, confirmatory factor analysis was applied to verify the validity of the structure of the study scales. In this context, the existence of common method variance was questioned (Podsakoff et al., 2003; Lindell and Whitney, 2001). Common method variance is defined as the systematic error deviation between the scales used in the same method (Çizel et al., 2020, p. 7). Common method variance refers to the variance attributable to the measurement method rather than the structure of the study. The most common method used by researchers to determine the common method variance problem is Harman's single-factor test. In Harman's single-factor test, all variables in the study are loaded and analysed simultaneously in the exploratory factor analysis (Podsakoff et al., 2003). In this context, confirmatory factor analysis (CFA) was conducted to test the construct validity of the study variables. In the confirmatory factor analysis (CFA) of the scales in the study, common method variance was preferred. Table 2 shows the goodness of fit values of the 4-factor measurement model including all variables in the study and other alternative models.

Table 2
Comparison of Measurement Models

Models	X ² / df	RMSEA	CFI	TLI	SRMR
Measurement model, four-factor model	3.40	0.06	0.98	0.96	0.07
Model 1, three-factor model	5.61	0.07	0.91	0.90	0.14
Model 2, three-factor model	6.83	0.09	0.90	0.89	0.13
Model 3, three-factor model	8.43	0.11	0.81	0.69	0.22
Model 4, two-factor model	8.96	0.15	0.75	0.67	0.27
Model 5, one-factor model	11.29	0.16	0.69	0.61	0.32

Note. n = 319; All models are significant at p < .05; χ², chi-square discrepancy; df, degrees of freedom; RMSEA, root mean square error of approximation; CFI, comparative fit index; TLI, tucker-levis index; SRMR, standardized root mean square residual;

Model 1= Corporate Governance and Knowledge Sharing combined into a single factor

Model 2= Corporate Governance and Prosocial Motivation combined into a single factor

Model 3= Knowledge Sharing and Prosocial Motivation combined into a single factor

Model 4 = Corporate Governance, Knowledge Sharing and Prosocial Motivation combined into a single factor

Model 5 = All variables combined into a single factor

When Table 2 is examined, it is seen that the goodness of fit values of the measurement model of the scales used in the study (X²/df = 3.40, RMSEA= 0.06, CFI=0.98, SRMR=0.07) have better goodness of fit values than the goodness of fit values of other alternative models (Hu and Bentler, 1999; Mishra and Datta, 2011). According to these results, it can be claimed that the scales used in the study have distinctive features. In this context, a four-factor measurement model was selected to test the structural relationship between the scales in the study.

Correlation Analysis and Means

The mean, standard deviation and correlation values of the scales used in the study are shown in Table 3. When the findings in Table 3 are analysed, the reliability coefficients of the scales belonging to the study are given. Accordingly, it is seen that corporate governance (0.91), knowledge sharing (0.95), prosocial motivation (0.95) and thriving at work (0.94) scales have a high reliability (Karagöz, 2019, p. 1003).

Table 3
Means, Standard Deviations and Intercorrelations For Variables

Scales	M	SD	1	2	3	4	5	6	7	8
Gender	1.58	.49	-							
Marital Status	1.39	.49	.02	-						
Age	1.86	.64	-.04	-.40**	-					
Education Level	3.51	.67	-.19**	.02	.16**	-				
Corporate Governance	3.60	1.08	-.09	-.01	.14*	.34**	(.91)			
Knowledge Sharing	4.02	1.00	-.10	.25**	.25**	.31**	.51**	(.95)		
Prosocial Motivation	3.98	1.08	-.14*	.24**	.24**	.27**	.46**	.84**	(.95)	
Thriving at Work	3.70	.87	-.12*	.12*	.12*	.29**	.66**	.65**	.51**	(.94)

N=319

When the correlation values of the scales used in the study are analysed in Table 3, it is found that there is a significant and positive relationship between corporate governance and thriving at work (r = 0.66; p<0.01), knowledge sharing (r = 0.51; p<0.01), prosocial motivation (r = 0.46; p<0.01). The second finding in Table 3 shows that there is a significant and positive relationship between knowledge sharing and prosocial motivation (r = 0.84; p<0.01) and thriving at work (r = 0.65; p<0.01). The last finding in Table 3 also revealed that there is a significant and positive relationship between prosocial motivation and thriving at work (r = 0.51; p<0.01).

Testing the Hypotheses

In the study, four variables related to the demographic information of the participants (gender, marital status, age, and education level) were determined as control variables. These variables were controlled in the models in the hypothesis tests. The hypotheses of the study were tested in four stages. In the first stage, the interaction between the variables of the study was analysed (Hypotheses 1-3). In the second stage, whether knowledge sharing is a mediating model in the relationship between corporate governance and thriving at work was tested (Hypothesis 4). In the third stage, it was tested whether prosocial motivation moderates the relationship between knowledge sharing and thriving at work (Hypothesis 5a). In the last stage, it was analysed whether prosocial motivation has a situational mediating role (through knowledge sharing) on the effect of corporate governance on thriving at work (Hypothesis 5b).

Mediation Analysis

After the correlation analysis and confirmatory factor analysis of the scales in the study, two separate models were analysed to test the hypotheses of the study. Firstly, the effect of corporate governance on thriving at work (Hypothesis 1), the effect of corporate governance on knowledge sharing (Hypothesis 2), similarly the effect of knowledge sharing on thriving at work (Hypothesis 3) and whether knowledge sharing has a mediating role in the relationship between corporate governance and thriving at work were tested. In the analysis, model number 4 among the models in the SPSS Process Macro program was first used and the results obtained are shown in Table 4.

Table 4
Regression Results For Mediation Effect

	Knowledge Sharing					
	β	SE	t	p		
Gender	-0.08	0.09	-.85	0.39		
Marital status	0.63	0.10	6.28	0.00		
Age	0.22	0.08	2.86	0.07		
Educational level	0.18	0.07	2.53	0.01		
Corporate Governance	0.80	0.09	9.37	0.00		
	Thriving at Work					
	β	SE	t	p		
Gender	-0.09	0.07	-1.07	0.29		
Marital status	0.30	0.08	1.05	0.30		
Age	0.15	0.06	1.32	0.19		
Educational level	0.07	0.05	0.03	0.98		
Knowledge Sharing	0.35	0.04	8.53	0.00		
Direct effect of Corporate Governance	0.69	0.07	9.93	0.00		
Total Effect of Corporate Governance	0.97	0.07	14.21	0.00		
	Effec t	SE	LLCI%9 5	ULCI%9 5		
Indirect effect of CG on STW via KS	0.28	0.05	0.18	0.39		
Sobe	z	p	Mode	R ²	F	P
I Test	6,2	0.00	I Summary	0.57	68.6	0.00
	3	0			8	

Note. N=319

When Table 4 is analysed, it is seen that corporate governance has a positive and significant effect on thriving at work ($\beta = .69, t = 9.93, p < .01$). According to this result, H_1 hypothesis is supported. Another finding in Table 4 is that corporate governance has a significant and positive effect on knowledge sharing ($\beta = .80, t = 9.37, p < .01$). This result shows that hypothesis H_2 is supported. The third finding in Table 4 shows that knowledge sharing has a significant and positive effect ($\beta = .35, t = 8.53, p < .01$) on thriving at work. This result means that hypothesis H_3 is accepted. The last finding obtained in Table 4 is that knowledge sharing has a mediating role between corporate governance and thriving at work ($\beta = .28$). According to the result obtained, in order to state that the hypothesis H_4 is fully supported, it should be tested whether the mediation effect is significant or not (Sobel 1982; MacKinnon et al. 2002). In the study, the Sobel test, which is one of the most common measurement tools, was preferred to test the significance of the mediating effect (Sobel 1982). According to the results of the Sobel test shown in Table 4, it is seen that the indirect effect (mediating effect) is significant (Sobel $z = 6.23, p < .01$). In addition, the Bootstrap confidence interval values in Table 4, which support the result of the Sobel test, also support that the indirect effect (mediating effect) is significant (CI [.18, .39]). These results show that Hypothesis 4 is supported.

Test of Moderated Mediation

In this stage of the study, firstly, the moderating role of prosocial motivation, which is the moderator variable, between knowledge sharing and thriving at work (Hypothesis 5a) was tested. Then, the situational mediating role of prosocial motivation on the effect of corporate social governance on thriving at work (through knowledge sharing) (Hypothesis 5b) was tested and the results are shown in Table 5. For this purpose, firstly, the analyses were performed by using the model numbered 14 among the models in the SPSS Process Macro programme.

Table 5
Regression Results For Moderator Effect

Thriving at Work						
	β	SE	t	p	LLCI	ULCI
Gender	-.13	.07	-1.95	0.05	-.27	.01
Marital status	0.10	0.08	1.22	0.22	-.06	.26
Age	-0.08	0.07	1.10	0.27	-.06	.23
Educational level	0.01	0.05	.22	0.83	-.09	.11
Corporate Governance	0.68	0.07	9.89	0.00	.54	.80
Knowledge Sharing	0.53	0.06	8.24	0.00	.41	.66
Prosocial Motivation	0.06	0.06	1.10	0.00	.39	.56
Knowledge Sharing x Prosocial Motivation	0.13	0.03	3.94	0.00	.07	.19
Conditional effect of Knowledge Sharing on Thriving at Work						
Prosocial Motivation	β	SE	t	p	LLCI	ULCI
-1 SD (-.92)	0.41	0.06	6.24	0.00	.29	.54
M (.00)	0.53	0.07	8.24	0.00	.41	.66
+1 SD (.92)	0.65	0.08	8.23	0.00	.49	.79

Note: SD = Standard deviation; SE = Standard error. Bootstrap sample size = 5.000. LL = lower limit; CI = confidence interval; UL = upper limit

The moderator variable affects the severity of the relationship between the dependent variable and the independent variable, and the severity of the relationship changes as the moderator variable changes (Gürbüz, 2019, p.25). In order to talk about the moderator effect, the relation between the independent variable and the moderator variable must be significant (Gürbüz 2019). In this context, it is necessary to look at the relation between knowledge sharing and prosocial motivation to understand whether there is a moderating effect. Table 5 shows that the relation between knowledge sharing and prosocial motivation is significant ($\beta = .13$, %95 CI [.07, .19], $p < .05$). The slope analysis results given in Table 5 show the effect of knowledge sharing on thriving at work when the moderator variable prosocial motivation is low, medium, and high (Aiken West, 1991). The significance of the low, medium, and high levels of prosocial motivation can be expressed by looking at the confidence intervals (LLCI - ULCI) obtained with the bootstrap technique. Values with this confidence interval (CI) should not be 0 (zero) (Hayes, 2018; Gürbüz, 2019). When the regression results according to these three different conditions obtained in Table 5 are examined, the relationship between knowledge sharing and thriving at work is significant and positive when prosocial motivation is low ($\beta = .41$, %95 CI [.29, .54]), medium ($\beta = .53$, %95 CI [.41, .66]) and high ($\beta = .65$, %95 CI [.49, .79]). According to this result, it can be claimed that prosocial motivation has a moderating effect and Hypothesis 5a is accepted.

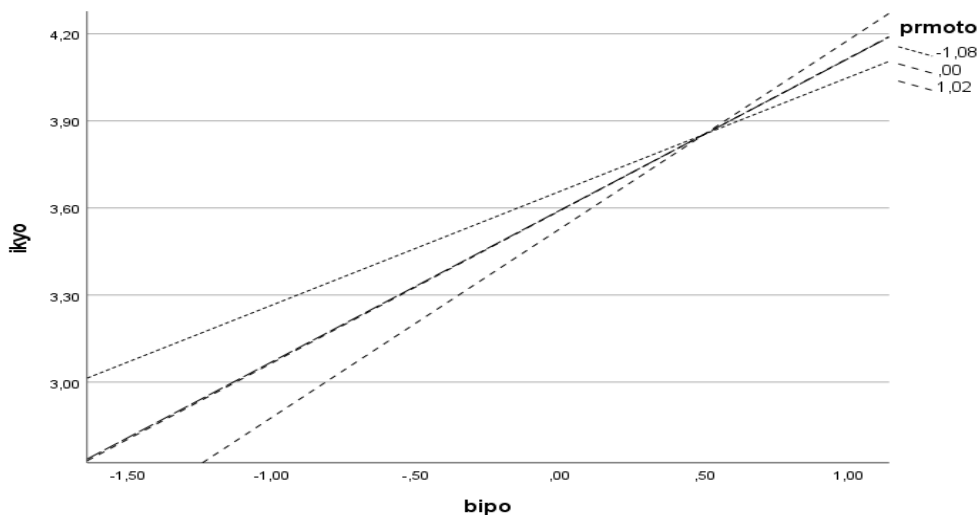

Figure 2. Moderator Role

The slope of the lines in Figure 2 showed how the indirect effect of corporate governance on thriving at work varied across different levels of prosocial motivation. Since the moderator variable prosocial motivation is centralised in Figure 2, the low value represents -1 standard deviation away from the centre, the high value represents +1 standard deviation away from the centre and the middle value represents values close to 0 (zero) (Aiken West, 1991; Zander et al. 2014; Gürbüz 2019). This graph shows that the indirect effect of organisational interaction on thriving at work is weak when it is low, strong when it is medium and stronger when it is high.

Table 6
Regression Results For the Conditional Indirect Effect

Prosocial Motivation	Boot indirect effect	BootSE	BootLLCI	BootULCI
-1 SD (-.92)	0.31	0.07	0.18	0.46
M (.00)	0.42	0.08	0.28	0.58
+1 SD (.92)	0.52	0.09	0.36	0.72
Index of conditional indirect effects	0.10	0.03	0.05	0.16

Note: SD = Standard deviation; SE = Standard error.

In the last hypothesis of the study, it was questioned whether the indirect effect of corporate governance on thriving at work through the mediating variable knowledge sharing is dependent on the moderating variable prosocial motivation, that is, the existence of a situational mediating role. When the confidence interval values obtained with the bootstrap technique were analysed, it was found that the effects of knowledge sharing on thriving at work were significant when prosocial motivation was low ($\beta = .31$, %95 CI [.18, .46]), medium ($\beta = .42$, %95 CI [.28, .58]) and high ($\beta = .52$, %95 CI [.36, .72]). Table 6 shows the situational mediation index value. This value shows that situational mediation is significant ($\beta = .65$, %95 CI [.49, .79]). The significance of this value indicates that prosocial motivation is a moderating variable in the indirect effect of corporate governance on thriving at work through knowledge sharing. In this respect, since the situational mediation index is significant according to the bootstrap results, Hypothesis 5b is supported.

Discussion and Result

This study examined the mediating role of knowledge sharing and the moderating role of prosocial motivation in the relationship between nurses' perception of corporate governance and thriving at work. In addition, the dyadic relationships between the study variables (corporate governance and thriving at work, corporate governance and knowledge sharing, knowledge sharing and thriving at work) and the direction of the relationships were also analysed. In this context, data were collected from 319 nurses working in a training and research hospital and a state hospital, which carry out their activities according to the regulation on affiliation (the regulation that enables training and research hospitals and state hospitals to carry out their activities together). As a result of the analyses made through the data obtained, the following findings were obtained.

When the first hypothesis developed within the scope of the study, "Corporate governance positively affects thriving at work" was tested, it was found that there was a statistically significant and positive relationship between corporate governance and thriving at work and hypothesis H1 was accepted. According to this result, nurses' high perception of corporate governance creates an opportunity for them to exhibit self-training behaviour at work. The opposite situation can be accepted in the same way. The desire of employees to develop themselves at work depends to a large extent on the management approach of organisations. A strong corporate governance structure provides the necessary infrastructure to enhance employees' competencies and achieve their career goals. In this way, employees feel more secure in an environment where their performance is evaluated fairly and promotion opportunities are available in line with their competences. In addition, this process encourages employees to self-educate themselves at work. Organisations that work with a good governance approach also enable their employees to discover and develop their potential. In this case, employees can easily participate in training programmes for self-training at work and gain the opportunity to benefit from services such as mentoring or coaching. In addition, corporate governance guides employees in line with the vision, strategy, and goals of organisations. In organisations with a good governance infrastructure, employees can identify the skills they need to achieve the goals of the organisation and prepare development programmes for themselves in this direction. When these results, which are in parallel with the literature, are evaluated, especially Cleave's (2022) research can be cited as a basis. According to Cleave, changes in corporate governance can have significant effects on employee motivation by affecting employee satisfaction and welfare.

When the second hypothesis developed within the scope of the study "Corporate governance positively affects knowledge sharing" was tested, it was found that there was a statistically significant and positive relationship between corporate governance and knowledge sharing and hypothesis H2 was accepted. According to this result, as nurses' perception of corporate governance increases, their knowledge sharing behaviours are positively affected. The opposite situation can be accepted in the same way. This result is also consistent with

other studies in the literature (Jen, Hu, Zheng and Xiao, 2020, p.337). Corporate governance practices in organisations are directly related to employees' knowledge sharing behaviours. In this respect, corporate governance supports many factors required for knowledge sharing. First, a sound corporate governance infrastructure in organisations facilitates employees' access to knowledge. It enables employees to access the knowledge they need quickly and effectively. In addition, corporate governance creates a safe environment for employees to share knowledge. In this respect, employees should feel that knowledge sharing supports the goals of the organisation and provides them with value and contribution and should contribute positively to their motivation. These corporate governance policies and procedures help to provide a safe and supportive environment for employees to share knowledge. Finally, based on the results of the research and Ahmad and Karim's (2019) research that knowledge sharing positively affects creativity, learning, performance, team climate and employee life satisfaction, it can be stated that knowledge sharing can have significant effects on corporate governance climate.

When the third hypothesis developed within the scope of the study, "Knowledge sharing positively affects thriving at work" was tested, it was found that there was a statistically significant and positive relationship between knowledge sharing and self-training behaviour at work and hypothesis H3 was accepted. According to this result, as the level of knowledge sharing increases in the institution where nurses work, their self-training behaviour at work is positively affected. The opposite situation can be accepted in the same way. Based on the study results, it can be stated that there is a close relationship between knowledge sharing and employees' self-training behaviour at work. Self-training at work can be defined as the employee's professional and personal development of his/her own skills and continuous learning endeavours. Knowledge sharing, on the other hand, is to contribute to mutual learning processes by sharing knowledge, experience, and processes with other employees. In this respect, knowledge sharing enables the individual to communicate with other employees or colleagues. The knowledge and experiences shared through the established communication allow employees to learn from each other and thus accelerate the adaptation of employees to their organisations and develop their skills faster. In addition, knowledge sharing helps to develop a culture of cooperation and teamwork among employees. Through knowledge sharing and thriving at work, employees contribute to their professional development by learning from each other. In this respect, knowledge sharing is a source and motivational tool for self-training behaviour. Self-training employees contribute to the development of a learning culture in their organisations by sharing their knowledge and experiences with other employees. The existence of research on the possible benefits of knowledge sharing in the literature can be presented as a theoretical basis for our hypothesis. For example; Shah, Afsar and Shahjehan (2020) found that knowledge sharing among colleagues strengthens the positive relationship between employees' innovative work behaviours and employees' success at work.

When the fourth hypothesis developed within the scope of the study "knowledge sharing has a mediating role in the positive relationship between corporate governance and thriving at work" was tested, it was determined that knowledge sharing has a partial mediating role in the positive relationship between corporate governance and self-training at work and H4 hypothesis was accepted. According to this result, it can be stated that knowledge sharing has a positive effect on the relationship between nurses' perceptions of corporate governance and self-training behaviours at work and mediates this positive relationship. In this respect, knowledge sharing can be used as an effective tool in corporate governance. Organisations should constantly provide access to knowledge and use this knowledge effectively in order not to lose their competitive advantages in rapidly changing business environments. Self-training behaviour gains importance at this point. The effort of employees to continuously learn new knowledge and experiences, to share skills and to spread knowledge throughout the organisation is an important factor that strengthens corporate governance. Communication and cooperation among employees increase with knowledge sharing. The free sharing of

knowledge in the organisation encourages cooperation and creates synergy between different units. This situation also enables the strengthening of corporate governance in the organisation and the realisation of corporate goals more easily.

When the fifth hypothesis developed within the scope of the study “Prosocial motivation is a moderator in the relationship between knowledge sharing and thriving at work” was tested, it was determined that prosocial motivation has a moderating role in the positive relationship between knowledge sharing and self-training at work and hypothesis H5a was accepted. According to this result, prosocial motivation has a moderating role in the relationship between nurses’ knowledge sharing and self-training behaviours at work. The direction and strength of this relationship is affected by the change in the level of prosocial motivation of the employees. In this respect, knowledge sharing may emerge as a result of prosocial motivation. Especially knowledge sharing among employees encourages cooperation, supports creativity, and contributes to the productivity of the organisation. Prosocial motivation positively affects employees’ intention to help other employees and contribute to knowledge sharing. As a result, employees can share knowledge in their organizations and improve themselves more willingly. Moreover, self-training behaviour at work can also increase employees’ prosocial motivation. In this way, employees may have more prosocial motivation as they experience the satisfaction of developing themselves and helping other colleagues.

When the sixth hypothesis developed within the scope of the study, “Prosocial motivation has a situational mediating role in the indirect effect of corporate governance on thriving at work (through knowledge sharing)” was tested, it was found that prosocial motivation was a moderating variable in the indirect effect of corporate governance on thriving at work through knowledge sharing and hypothesis H5b was accepted. According to this result, it can be stated that prosocial motivation has a moderating role through knowledge sharing in the relationship between nurses’ perceptions of corporate governance and self-training behaviours at work. Prosocial motivation strengthens human relations and cooperation between employees in the organisation. This type of motivation also functions as a means of knowledge sharing. With their prosocial motivation, employees tend to provide access to knowledge, share new knowledge and help other employees. This situation also paves the way for corporate governance in organisations and the self-training of employees at work. Singh et al. (2019) found that knowledge sharing and collaboration positively affect human and psychosocial capital and that this relationship, which is significantly associated with prosocial knowledge effectiveness, affects team learning and team leadership.

Consequently, this study has some limitations. Firstly, the study was conducted on individuals working in Erzincan training and research hospital and state hospital. This is one of the biggest obstacles to generalise about the variables. In addition, the subject of the study can be generalised by conducting it on hospitals in different regions or employees of different sectors. This cross-sectional study can also be analysed through data collected in different time periods by using longitudinal methods and more rational results can be obtained.

This research contributes to the field in terms of filling some gaps in the literature. In particular, it contributes to the field in terms of evaluating corporate governance not only as a management tool but also as a factor that shapes the motivation and behaviour of employees. In addition, the findings and recommendations in the article are also important in terms of providing ideas that can help hospitals to develop their human resources policies.

With the results of this research, a number of questions have emerged that need to be examined in the field. In particular, the question of how technological developments such as artificial intelligence and digital transformation affect the relationship between corporate governance and employees' personal development

and self-development at work can be examined in more depth. How do the effects of corporate governance on personal development and knowledge sharing differ in organisations with employees from different cultural backgrounds? Can the results of research conducted in large hospitals be applied to small and medium-sized enterprises?.

Finally, with the completion of the study, some suggestions could be made to the researchers for future studies with similar variables. First of all, the effect of individual differences such as psychological capital and self-efficacy beliefs on nurses' self-improvement behaviours can be investigated. How corporate culture affects knowledge sharing and prosocial motivation and how this mediating relationship is reflected on self-improvement behaviours can be examined. How different leadership styles (transformational, traditional, servant, paternalistic, transactional, etc.) shape nurses' perceptions of institutional governance and self-development behaviours can be investigated.

References

- Ahmad, F. and Karim, M. (2019). Impacts of knowledge sharing: A review and directions for future research. *Organizations & Markets: Policies & Processes eJournal*, 31(3), 207-230. <https://doi.org/10.1108/JWL-07-2018-0096>.
- Aiken, L. S. and West, S. G. (1991). *Multiple regression: Testing and interpreting interactions*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Akyüz, B. (2009). Kurumsal yönetim ve Türkiye’de kurumsal yönetim düzenlemeleri. *Journal of Accounting and Taxation Studies*, 2(2), 53-81. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/muvu/issue/54182/732546>
- Argüden, Y. (2007). Yönetim kurulu sırları. *İç Denetim Dergisi*, 20, 30-32. Erişim adresi: <https://arguden.net/wp-content/uploads/2021/05/Yonetim-Kalitesi-Once-Kalite-2007-12.pdf>
- Babacan, M. ve Eriş, E. D. (2006). Pazarlamada vekalet teorisi ve kavramsal bir model geliştirme. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 89-110. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/huniibf/issue/7876/103487>
- Batson, C. (1987). Prosocial motivation: Is it ever truly altruistic? *Advances in Experimental Social Psychology*, 20, 65–122. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60412-8](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60412-8)
- Brakensiek, J. C. (2002). Knowledge management for EHS professionals. *Occupational Health & Safety*, 71(1), 72-72. Erişim adresi: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=6080961>
- Can, A. (2018). SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi. Ankara: Pegem Akademi.
- Cleave, A. (2022). Corporate governance and the future of work, work-family satisfaction, and employee well-being. In *Research anthology on changing dynamics of diversity and safety in the workforce*. IGI Global. <https://doi.org/10.4018/978-1-6684-2405-6.ch080>

- Chennamaneni, A., Teng, J. T. and Raja, M. K. (2012). A unified model of knowledge sharing behaviours: Theoretical development and empirical test. *Behaviour & Information Technology*, 31(11), 1097-1115. <https://doi.org/10.1080/0144929X.2011.624637>
- Davenport, T. and Prusak, L. (2001). *İş dünyasında bilgi yönetimi*, (Çev. Günhan Günay, 1. bs.). İstanbul: Rota Yayınları.
- Dereköy, F. (2015). Kurumsal yönetim ve temel dinamikleri. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 31-51. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/eyad/issue/57419/813857>
- Di Milia, L. and Jiang, Z. (2024). Linking leader-member exchange and work–nonwork balance: the mediating role of thriving at work and the moderating role of gender. *Personnel Review*, 53(1), 155-172. <https://doi.org/10.1108/PR-03-2022-0211>
- Dinç, E. ve Abdioğlu, H. (2009). İşletmelerde kurumsal yönetim anlayışı ve muhasebe bilgi sistemi ilişkisi: İMKB–100 şirketleri üzerine ampirik bir araştırma. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), 157-184. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/baunsobed/issue/50238/647989>
- Genç, K.Y. (2020). Paydaş odaklı yönetim, (Ed. Kurtuluş Yılmaz Genç), *Kurumsal Yönetişim* içinde (s. 1-12), Bursa: Ekin Yayınevi.
- Grant, A. M. and Sumanth, J. J. (2009). Mission possible? The performance of prosocially motivated employees depends on manager trustworthiness, *Journal of Applied Psychology*, 94(4), 927-944. Erişim adresi: <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/a0014391>
- Gurbüz, S. (2019). *Amos ile yapısal eşitlik modellemesi*, Ankara: Seçkin yayıncılık.
- Güngör Tanç, Ş. ve Cingöz, A. (2011). Kurumsal yönetim ve çevresel performans: İMKB’de işlem gören şirketler üzerine bir araştırma. *Muhasebe ve Bilim Dünyası Dergisi (MÖDAV)*, 4, 203-219. Erişim adresi: https://scholar.google.com/scholar?cluster=14594574041609861865&hl=tr&as_sdt=0,5
- Hu, L. T. and Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55. <https://doi.org/10.1080/10705519909540118>
- İşbaşı, Ö. J. (2000). Örgütsel vatandaşlık davranışı: Farklı ölçeklerin uygulanabilirliğine ilişkin bir çalışma. In *Erciyes Üniversitesi 8. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildirileri* (pp. 359–370). Erciyes Üniversitesi.
- Jen, C. T., Hu, J., Zheng, J. and Xiao, L. L. (2020). The impacts of corporate governance mechanisms on knowledge sharing and supply chain performance. *International Journal of Logistics Research and Applications*, 23(4), 337-353. <https://doi.org/10.1080/13675567.2019.1691515>
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*, (Vol. 5). Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Karagöz, Y. (2019). *SPSS-AMOS-META uygulamalı istatistiksel analizler*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

- Karakaya, A. ve Akbulut, H. (2010). Safranbolu'daki turizm işletmelerinde kurumsal yönetimin uygulanabilirliğine yönelik bir araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 6(11), 17-32. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/ijmeb/issue/54828/750550>
- Karavardar, G. (2012). Çalışan ilişkileri ve bilgi paylaşımı: bankacılık sektöründe bir uygulama. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 143-156. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/ckuibfd/issue/32889/365365>
- Katz, D. (1964). The motivational basis of organizational behavior. *Behavioral Science*, 9(2), 131-146. <https://doi.org/10.1002/bs.3830090206>
- Kesen, M. ve Akyüz, B. (2016). Duygusal emek ve prososyal motivasyonun işe gömülmüşlüğü etkisi: Sağlık çalışanları üzerine bir uygulama. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(2), 233-250. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/cusosbil/issue/32037/353139>
- Kim, S. and H. Lee (2006), The impact of organizational context and information technology on employee knowledge-sharing capabilities, *Public Administration Review*, 66(3), 370- 384. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2006.00595.x>
- Koçak, Ö. E. (2016). How to enable thriving at work through organizational trust. *International Journal of Research in Business and Social Science*, 5(4), 40. <https://doi.org/10.20525/ijrbs.v5i4.580>
- Koçak, Ö. E. (2017). İşte kendini yetiştirme ölçeğinin meslek grupları arasında ölçüm değişmezliğinin test edilmesi. *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 73-84. <https://doi.org/10.38009/ekimad.920473>
- Koçel T., (2003). *İşletme yöneticiliği*, Beta Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.
- Lazauskaite-Zabielske, J., Urbanaviciute, I. and Bagdziuniene, D. (2015). The role of prosocial and intrinsic motivation in employees' citizenship behaviour. *Baltic Journal of Management*, 10(3), 345-365. <https://doi.org/10.1108/BJM-05-2014-0085>
- Lindell, M. K. and Whitney, D. J. (2001). Accounting for common method variance in cross-sectional research designs. *Journal of Applied Psychology*, 86(1), 114. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0021-9010.86.1.114>
- MacKinnon, D. P., Lockwood, C. M., Hoffman, J. M., West, S. G. and Sheets, V. (2002). A comparison of methods to test mediation and other intervening variable effects. *Psychological Methods*, 7(1), 83-104. <https://doi.org/10.1037/1082-989x.7.1.83>
- Mishra P. and Datta, B. (2011). Perpetual asset management of customer-based brand equity-the PAM evaluator. *Current Research Journal of Social Science*, 3(1), 34-43. Erişim adresi: https://scholar.google.com/scholar?cluster=2888066974459120664&hl=tr&as_sdt=0,5
- Niessen, C., Sonnentag, S. and Sach, F. (2012). Thriving at work—A diary study. *Journal of Organizational Behavior*, 33(4), 468-487. <https://doi.org/10.1002/job.763>

- Nix, G. A., Ryan, R. M., Manly, J. B. and Deci, E. L. (1999). Revitalization through self-regulation: The effects of autonomous and controlled motivation on happiness and vitality. *Journal of Experimental Social Psychology*, 35(3), 266-284. <https://doi.org/10.1006/jesp.1999.1382>
- Oliveira, R., Souza, R., Zahn, R. and Moll, J. (2015). Prosocial motivation. In *Brain mapping: An encyclopedic reference* (Vol. 3, pp. 25–27). London: Elsevier Academic Press.
- Koçak, Ö. O. (2017). How Employees Thrive at work? Importance of relationship quality, person-job fit and recovery experiences after work hours, D. Eng. thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Türkiye. Erişim adresi: <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/309632>
- Öztürk, M. B. ve Demirgüneş, K. (2008). Kurumsal yönetim bakış açısıyla entelektüel sermaye. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (19), 395-411. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/susbed/issue/61795/924267>
- Panda, B. and Leepsa, N.M. (2017). Agency theory: Review of theory and evidence on problems and perspectives. *Indian Journal of Corporate Governance*, 10(1), 74-95. <https://doi.org/10.1177/0974686217701467>
- Paterson, T. A., Luthans, F. and Jeung, W. (2014) Thriving at work: Impact of psychological capital and supervisor support, *Journal of Organizational Behavior*, 35(3), 434-446. <https://doi.org/10.1002/job.1907>
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Lee, J. Y. and Podsakoff, N. P. (2003). Common method biases in behavioral research: A critical review of the literature and recommended remedies. *Journal of Applied Psychology*, 88(5), 879–903. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0021-9010.88.5.879>
- Porath, C., Spreitzer, G., Gibson, C. and Garnett, F. G. (2012). Thriving at work: Toward its measurement, construct validation, and theoretical refinement. *Journal of Organizational Behavior*, 33(2), 250-275. <https://doi.org/10.1002/job.756>
- Sancar, G. (2013). Kurumsal sürdürülebilirlik bağlamında kurumsal yönetim: kavramın doğuşu, gelişimi ve değerlendirilmesi. *Selçuk İletişim*, 8(1), 71-84. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/josc/issue/19026/200530>
- Shah, S., Afsar, B. and Shahjehan, A. (2020). Unique contextual conditions affecting coworker knowledge sharing and employee innovative work behaviors. *Revista de Psicología del Trabajo y de las Organizaciones*, 36, 125-134. <https://doi.org/10.5093/jwop2020a12>.
- Small, C. T. and Sage, A. P. (2005). Knowledge management and knowledge sharing: A review. *Information Knowledge Systems Management*, 5(3), 153-169. Erişim adresi: <https://content.iospress.com/articles/information-knowledge-systems-management/iks00089>
- Singh, S., Mittal, S., Sengupta, A. and Pradhan, R. (2019). A dual-pathway model of knowledge exchange: linking human and psychosocial capital with prosocial knowledge effectiveness. *J. Knowl. Manag.*, 23, 889-914. <https://doi.org/10.1108/JKM-08-2018-0504>.

- Sobel, M. E. (1982). Asymptotic confidence intervals for indirect effects in structural equation models. *Sociological Methodology*, 13, 290-312. <https://doi.org/10.2307/270723>
- Spreitzer, G., Porath, C. L. and Gibson, C. B. (2012). Toward human sustainability: How to enable more thriving at work. *Organizational Dynamics*, 41(2), 155-162. <http://dx.doi.org/10.1016/j.orgdyn.2012.01.009>
- Spreitzer, G., Sutcliffe, K., Dutton, J., Sonenshein, S. and Grant, A. M. (2005). A socially embedded model of thriving at work, *Organization Science*, 16(5), 537-549. <https://doi.org/10.1287/orsc.1050.0153>
- Spreitzer, G., Porath, C. L. and Gibson, C. B. (2012). Toward human sustainability: How to enable more thriving at work. *Organizational Dynamics*, 41(2), 155-162. <http://dx.doi.org/10.1016/j.orgdyn.2012.01.009>
- Tierney, P., Bauer, T. N. and Potter, R. E. (2002). Extra-role behavior among Mexican employees: the impact of LMX, group acceptance, and job attitudes. *International Journal of Selection and Assessment*, 10(4), 292-303. <https://doi.org/10.1111/1468-2389.00219>
- Van dyne, L., Cummings, L. L. and Parks, J. M. (1995). Extra-role behaviors-in pursuit of construct and definitional clarity (a bridge over muddied waters). *Research in Organizational Behavior: An Annual Series of Analytical Essays and Critical Reviews*, 17, 215-285. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/309563728_Extrrole_behaviors_In_pursuit_of_construct_and_definitional_clarity
- Vivek, S. A. and Raveendran, D. (2017). An empirical study on perceived work values among employees of information technology sector. *Srusti Management Review*, 10(1), 14-18. Erişim adresi: <https://www.proquest.com/openview/b0e831fa7d2886c5f686bd3922e4ba60/1?pq-origsite=gscholar&cbl=2028689>
- Zander, L., Webster, G. D. and Hannover, B. (2014). Better than me?! How adolescents with and without migration background perceive each other's' performance in German classrooms. *Erziehungswissenschaft und PsychologieArbeitsbereich Schul - und Unterrichtsforschung* <http://dx.doi.org/10.17169/refubium-18451>

Genişletilmiş Özet

Amaç

Araştırma kapsamında hemşirelerin kurumsal yönetim algısı ile işte kendini yetiştirme arasındaki ilişkide bilgi paylaşımının aracı ve prososyal motivasyonun düzenleyici rolünün olup olmadığının incelenmesi amaçlandı.

Araştırma problemleri: “Hemşirelerin kurumsal yönetim algıları ile işte kendini yetiştirmeleri arasında anlamlı bir ilişki var mı? Anlamlı ilişki varsa bu ilişkide bilgi paylaşımı aracı rolünü üstlenmekte midir? Bu ilişkide prososyal motivasyonun düzenleyici rolü bulunmakta mıdır?” sorularından oluşmaktadır.

Araştırmanın Evreni, Örneklemi ve Etik İzinleri

Araştırmanın evreni Erzincan il merkezi içerisinde bulunan ve afilyasyon yönetmeliğine göre faaliyetlerini yürüten eğitim ve araştırma hastanesi ile devlet hastanesinde görev yapan hemşirelerden oluşmaktadır. Hastanelerin personel işleri sorumlularından alınan verilere göre toplam 668 hemşirenin görev yaptığı tespit edilmiştir. Örneklem büyüklüğü için %95 güven aralığında ve %5 hata oranı göz önüne alındığında en az 245 hemşireden veri toplanması yeterli görülmüştür. Olasılıksız örneklem seçim yöntemi kullanılıp bütün hemşirelere Aralık 2022-Şubat 2023 tarihleri arasında online olarak Google Forms aracılığıyla (e-mail ve whatsapp uygulaması) ve yüz yüze yöntemlerle 600 anket formu dağıtılmıştır. Dağıtılan anket formlarından 487 tanesinin geri dönüşü sağlanmıştır. Anket formları incelemeye alındığında 168 anketin eksik, hatalı doldurulduğu veya boş olarak teslim edildiği tespit edilip araştırmaya dâhil edilmemiştir. Bu nedenle araştırmaya katılmayı gönüllü olarak kabul eden 319 katılımcı araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Ayrıca araştırmaya başlamadan önce çalışmanın etik yönden uygunluğunu tespit etmek amacıyla Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulunun 25/07/2022 tarihli toplantısında çalışmanın etik açıdan uygun olduğuna dair (belge protokol no:07/08) görüş alınmıştır.

Araştırmanın Veri Toplama Araçları

Araştırma verilerinin toplanması aşamasında kullanılan ölçeklerin hepsi literatürde yer alan ölçekler olup araştırma kapsamında ölçek geliştirme çalışması yapılmamıştır. Araştırma için kullanılan anket formu beş bölümden oluşmaktadır. Anket formunun ilk bölümünde katılımcıların demografik bilgilerini (cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu ve çalışma süresi) tespit etmeye yönelik beş soru yer almıştır. Formun ikinci bölümünde Dinç ve Abdioğlu (2009: 174) ve Karakaya ve Akbulut (2010: 27)'un yapmış oldukları çalışmalardan faydalanılarak oluşturulan ve 18 ifadenin yer aldığı kurumsal yönetim ölçeği kullanıldı. Ölçek beşli likert tipi derecelendirmeye sahip olup 1: Kesinlikle katılmıyorum- 5: Kesinlikle katılıyorum şeklinde düzenlenmiştir. Üçüncü bölümde ise Porath vd. (2012) tarafından tasarlanan ve Koçak (2016) tarafından Türkçe'ye çevrilen İşte Kendini Yetiştirme Ölçeği kullanılmıştır. Sekiz maddeden oluşan bu ölçeğin her biri 4'er maddelik iki boyuttan oluşmaktadır. Dördüncü bölümde de çalışanların bilgi paylaşma durumlarını ölçmek amacıyla Chennamaneni, Teng ve Raja'nın (2012) yaptığı çalışmanın ölçeğinden yararlanılarak oluşturulan bilgi paylaşma davranışı ölçeği kullanıldı. Ölçek dört maddeden oluşmakta ve yine beşli likert tipi şeklinde derecelendirilmektedir. Ölçek formunun son bölümünde ise çalışanların prososyal motivasyon durumunu ölçmek amacıyla Grant ve Sumath (2009) tarafından geliştirilen ve Kesen ve Akyüz (2016) tarafından Türkçe'ye uyarlama ve geçerlilik çalışmaları yapılan prososyal motivasyon ölçeği kullanıldı. Ölçek tek boyutlu olup beş ifadeden oluşmaktadır.

Bulgular ve Sonuç

Araştırma kapsamında geliştirilen ilk hipotez "Kurumsal yönetim işte kendini yetiştirme davranışını pozitif etkiler" sınıandığında kurumsal yönetim ile işte kendini yetiştirme davranışı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu bulguları ve H1 hipotezi kabul edildi. Bu sonuca göre hemşirelerin kurumsal yönetim algılarının yüksek olması işte kendilerini yetiştirme davranışı sergilemelerine imkân yaratmaktadır. Aksi durum da aynı şekilde kabul edilebilir.

Araştırma kapsamında geliştirilen ikinci hipotez "Kurumsal yönetim bilgi paylaşımını pozitif etkiler" sınıandığında kurumsal yönetim ile bilgi paylaşımı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu bulguları ve H2 hipotezi kabul edildi. Bu sonuca göre hemşirelerin kurumsal yönetim algıları arttıkça bilgi paylaşım davranışları da olumlu yönde etkilenmektedir. Aksi durum da aynı şekilde kabul edilebilir.

Araştırma kapsamında geliştirilen üçüncü hipotez “Bilgi paylaşımı işte kendini yetiştirme davranışını pozitif etkiler” sınıandığında bilgi paylaşımı ile işte kendini yetiştirme davranışı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu bulguları ve H3 hipotezi kabul edildi. Bu sonuca göre hemşirelerin çalıştıkları kurumda bilgi paylaşım düzeyleri arttıkça işte kendini yetiştirme davranışları da olumlu yönde etkilenmektedir. Aksi durumda aynı şekilde kabul edilebilir.

Araştırma kapsamında geliştirilen dördüncü hipotez “Bilgi paylaşımı kurumsal yönetim ile işte kendini yetiştirme davranışı arasındaki pozitif ilişkide aracı role sahiptir” sınıandığında bilgi paylaşımının kurumsal yönetim ile işte kendini yetiştirme arasındaki pozitif ilişkide kısmi aracı role sahip olduğu tespit edildi ve H4 hipotezi kabul edildi. Bu sonuca göre hemşirelerin kurumsal yönetim algıları ile işte kendini yetiştirme davranışları arasındaki ilişki de bilgi paylaşımının olumlu bir etkisinin olduğu ve bu pozitif ilişkide aracı olduğu ifade edilebilir.

Araştırma kapsamında geliştirilen beşinci hipotez “Prososyal motivasyon, bilgi paylaşımı ile işte kendini yetiştirme davranışı arasındaki ilişkide moderatördür” sınıandığında prososyal motivasyon bilgi paylaşımı ile işte kendini yetiştirme arasındaki pozitif ilişkide moderatör (düzenleyici) role sahip olduğu tespit edildi ve H5a hipotezi kabul edildi. Bu sonuca göre hemşirelerin bilgi paylaşımı ile işte kendini yetiştirme davranışları arasındaki ilişkide prososyal motivasyon düzenleyici role sahiptir. Bu ilişkinin yönü ve kuvveti çalışanların prososyal motivasyon düzeylerinin değişimine bağlı olarak etkilenmektedir. Bu açıdan, bilgi paylaşımı prososyal motivasyonun bir sonucu olarak ortaya çıkabilir.

Araştırma kapsamında geliştirilen altıncı hipotez “Prososyal motivasyon, kurumsal yönetimin işte kendini yetiştirme üzerinde (bilgi paylaşım aracılığıyla) durumsal aracı role sahiptir” sınıandığında prososyal motivasyonun, kurumsal yönetimin bilgi paylaşımı vasıtasıyla işte kendini yetiştirmeye olan dolaylı etkisinde düzenleyici değişken olduğu tespit edildi ve H5b hipotezi kabul edildi. Bu sonuca göre hemşirelerin kurumsal yönetim algıları ile işte kendini yetiştirme davranışları arasındaki ilişkide bilgi paylaşımı aracılığıyla prososyal motivasyonun düzenleyici rolünün olduğu ifade edilebilir. Prososyal motivasyon, örgütteki insan ilişkilerini ve çalışanlar arası iş birliklerini güçlendirir. Bu motivasyon türü, bilgi paylaşımının bir aracı olarak da işlev görür. İş görenler, prososyal motivasyonlarıyla birlikte bilgiye ulaşım sağlama, yeni bilgileri paylaşma ve diğer çalışanlara yardım etme eğilimindedirler. Bu durum örgütlerde kurumsal yönetimin ve çalışanların işte kendini yetiştirmelerinin de önüne açar.

Sonuç olarak bu araştırmanın bazı kısıtları bulunmaktadır. Öncelikle araştırma Erzincan eğitim ve araştırma hastanesi ile devlet hastanesinde çalışan bireyler üzerinde yürütülmüştür. Bu durum değişkenlerle ilgili genelleme yapılabilmesini zorlaştırmaktadır. Araştırma konusu, daha farklı bölgelerdeki hastanelerde veya başka sektör çalışanları üzerinde de gerçekleştirilerek genelleştirilebilir.

Özgün Değer

İlgili literatür incelendiğinde daha önce yapılan çalışmalarda, kurumsal yönetim ve işte kendini yetiştirme arasındaki ilişkiyi inceleyen ve bilgi paylaşımının aracı, prososyal motivasyonun düzenleyici rolünü birlikte irdeleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu açıdan araştırmanın literatüre önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmacı Katkısı: Sinan TARSUSLU (%100).

Nitel Araştırmalarda Düşünümsellik ve Araştırmacının Konumu ¹

Zeynep TURHAN ²

Başvuru Tarihi: 23.03.2024

Kabul Tarihi: 04.10.2024

Makale Türü: Derleme

Öz

Nitel araştırmalarda yaygın olarak kullanılan yansıtıcılık düşünümsellik ve yansıtma notları nitel veri toplama ve analiz süreçlerindeki güvenilirlik ve geçerlilik için önemlidir. Farklı disiplinlerde başvuru düşünümsellik çalışmaları nitel verilerin anlam oluşturmada ve bilgi iddialarındaki rolünde önemli bir yer tutmaktadır. Araştırmacının veri toplama ve analiz süreçlerinde kendi bakış açılarıyla yüzleşmesi, öznel ve bireysel özellikleri ortaya çıkarmasını içeren yansıtma düşünümsellik çalışmaları güvenilirlik ve geçerlilik açısından kritik bir rol oynamaktadır. Bu makale, bir araştırmacının kişisel değerleri, tutumları ve konu seçimindeki etkisi gibi bireysel faktörlerin ve motivasyonların incelendiği düşünümsellik sürecinin, araştırmayı nasıl daha zengin ve daha güvenilir hale getirdiğini göstermeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, tematik analiz çalışmaları üzerine odaklanan bir nitel araştırmacının deneyimlerini sunarak, örnek uygulamalar gösterilmektedir. Bu makale, düşünümsellik notlarının nitel araştırmalardaki güvenilirlik ve geçerlilik süreçleri için taşıdığı öneme odaklanarak, düşünümselliği uygulama sürecinde ortaya çıkan belirli sorunlara da vurgu yaparak, düşünümsellik notlarının veri analizi ve toplama süreçlerinde nasıl uygulanabileceğini tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Düşünümsellik, Güvenirlilik, Geçerlilik, Konumsallık, Nitel Araştırmalar

Atıf: Turhan, Z. (2024). Nitel araştırmalarda düşünümsellik ve araştırmacının konumu. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(4), 1499-1516.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Bartın Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, zynp18030387@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5343-9442

Reflexivity and Researcher's Positionality in Qualitative Research

Zeynep TURHAN³

Submitted by: 23.03.2024

Accepted by: 04.10.2024

Article Type: Review

Abstract

Reflexivity and reflective notes, commonly used in qualitative research, are important for the reliability and validity of data collection and analysis processes. Reflection notes and reflexivity studies applied in different disciplines hold a significant place in making sense of qualitative data and in knowledge claims. Facing one's perspective in data collection and analysis processes, which involves revealing subjective characteristics, plays a critical role in reliability and validity. This article aims to demonstrate how the reflexivity process—where a researcher's personal values, attitudes, and the influence of these factors on topic selection are examined—contributes to making the research richer and more credible. Additionally, by presenting the experiences of a qualitative researcher focusing on thematic analysis studies, sample applications are shown. This article discusses how reflective notes can be applied in data analysis and collection processes, focusing on the importance of reflective notes for the reliability and validity processes in qualitative research and emphasizing specific issues that arise during the application of reflexivity.

Keywords: Reliability, Validity, Qualitative Research, Reflexivity, Positionality

³ Bartın University, Faculty of Health Sciences, Department of Social Work, zynp18030387@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5343-9442

Giriş

Kültürleşme, göç ve toplumsal çalkantı gibi faktörler, dünya genelinde çok kültürlü toplumların ortaya çıkmasına yol açmış ve bu nedenle giderek daha çeşitlenen toplumların sağlık ve sosyal sorunların çözümlenmesi ihtiyaçları, nitel araştırmanın değerini ve kullanım alanlarını artırmıştır (Baez 2002; Bover 2013; Darawsheh 2014; Probst 2015). Son yıllarda, nicel araştırma, güvenilir ve geçerli verilerin nihai kaynağı olarak kabul edilmemekte ve sağlık ve sosyal sorunlarla ilgili bireylerin deneyimlerinin derinlemesine keşfetmek için yeterli olmadığı vurgulanmaktadır (Green ve Thorogood, 2004; Jamieson, Govaart ve Pownall, 2023; Olmos-Vega vd., 2023). Hem nicel hem de nitel teknikleri içeren karma araştırma yöntemi bulguların inandırıcılığını ve geçerliliğini artırmak amacıyla düşünümsellik kullanılmaktadır (Green ve Thorogood, 2004). Nitel araştırma tekniklerinin kullanım alanlarının artması, bu tür çalışmaların kalitesini artırmak için belirli kriterlerin ve stratejilerin geliştirilmesini sağlamıştır (Zitomer ve Goodwin, 2014, s. 193). Örneğin, nitel araştırmanın güvenilirlik ve geçerliliğini artıran stratejileri arasında düşünümsellik uygun bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir. Diğer stratejiler arasında, uzun süreli etkileşim ve sürekli gözlem, çeşitleme (çoklu araçların kullanılması), akran bilgilendirmesi, olumsuz durum analizi, referans yeterliliği, üye kontrolü yer almaktadır (Freysteinson vd., 2013; Houghton vd., 2013). Düşünümsellik, güvenilirlik ve geçerlilik kriterlerini belirlemede kullanılarak bulguların inandırıcılığını artırmayı hedeflenmektedir (Bover, 2013; Houghton vd., 2013)

Düşünümsellik kavramı, araştırmacının kendi konumunu, önyargılarını, tutumlarını ve deneyimlerini dikkate alarak, bu kişisel faktörlerin araştırma süreci üzerindeki etkilerini incelemesidir (Gough 2017; Hsiung 2008). Bu, araştırmacının sadece araştırma konusunu değil, aynı zamanda kendi rolünü ve etkisini de sorgulamasını ve bu sürecin bir parçası olarak değerlendirmesini içerir. Türkçe'de "düşünümsellik" kavramının farklı çevirileri de kullanılmaktadır. Örneğin, özdeşünümsellik, araştırmacının kendi üzerine düşünmesini ve kendi süreçlerini analiz etmesini vurgular. Özdeşünüm, araştırmacının kendi düşüncelerini ve etkilerini sorgulamasını ifade eder. Yansıtıcılık ise araştırmacının kendi eylemlerini ve düşüncelerini değerlendirmesi anlamına gelir. Bu makalede "düşünümsellik" kavramının seçilme nedeni, araştırmacının kendi deneyimlerini, önyargılarını ve tutumlarını derinlemesine anlamasının araştırma sürecine katkısını vurgulamaktır.

Düşünümselliğin nitel araştırmanın kalitesine olan etkileri ve araştırmanın güvenilirliğini artırmak için nasıl bir strateji olarak işlev görebileceği konusundaki çalışmaların uluslararası yayınlarda sayıca arttığı gözlemlenmiştir. Bu konulardan herhangi birini ele almaya çalışan araştırmacılar, gerçek uygulamalardan yararlanarak pratik ve yeterli teorik bilgiler sunmaya çalışmıştır. Özellikle, araştırmacıların öznellikleriyle nasıl çalışabilecekleri ve inandırıcı bulgular elde etmek için düşünümselliği nasıl kullanabilecekleri konusunda Türkçe literatürde yeterince çalışma bulunmadığı gözlemlenmiştir. Türkçe literatürdeki bu eksikliği gidermek ve düşünümselliğin daha iyi anlaşılması ve uygulanabilirliğine destek olmak için bu makale şu başlıklardan oluşmaktadır: (a) Düşünümselliğin hedefleri, (b) düşünümselliğin boyutları ve uygulamaları ve (c) erişilmesi zor gruplarda düşünümsellik örneği.

Literatür Taraması

Nicel yöntemin nesnellik iddiasına kıyasla, nitel araştırmalar genellikle izlenimci, anekdot niteliğinde ve araştırmacının önyargılarından etkilenmiş olma risklerini barındırmaktadır (Buckner, 2005, s. 59). Bu önyargıları en aza indirmek için verilerin öznel yorumu ve araştırmacının odak eleştirileri, araştırmacının rolünün daha yakından incelenmesi gerektiği şeklindedir (Patnaik 2013, s. 100). Nitel araştırmanın karmaşık doğası göz önüne alındığında, kariyerinin başlarında olan araştırmacıların ilk çalışmalarında düşünümselliği

sağlamada biraz endişe duyabilirler. Literatürde yönergeler olmasına rağmen, paradigmanın yorumlaması süreçlerinde nasıl ilerlemeleri gerektiğine dair kesin bir formül ya da rehber bulunmamaktadır. Veri toplama ve analiz süreçlerinde araştırmacının bir "araç" olduğunu savunan nitel araştırmaya desenlerinde, yansıtma notlarının tutulması esastır (Glesne, 1999; Russell vd., 2002). Uzmanlar, yansıtma notlarının derinlemesine tutulmasıyla, araştırmacıların veri analizi süreçlerinde düşüncelerinin ve duygularının neyi görmelerine izin verdiğini veya engellediğini fark edebileceklerini iddia etmektedir (Russell ve Kelly, 2002). Bu düşünümsellik, incelenen fenomenin dikkatli bir şekilde düşünülmesini ve bir araştırmacının kendi varsayımlarının ve davranışlarının sorgulanacağını yollarını düşünmeyi içerir (Watt, 2015).

Nitel çalışmalar, araştırmacının çeşitli yorumlayıcı çıkarımları sosyal olarak inşa ettiği bir süreçtir. Düşünümsellik, bu veri analizindeki yorumlarını, yani araştırmacının bakış açısını, kendisine çevirmeyi gerektirir. Temelde düşünümsellik, "Neyi biliyorum?" ve "Bunu nasıl biliyorum?" sorularına cevap arama çabasıdır (Carolan, 2003, s. 8). Nicel metinler, araştırmacı ile katılımcı arasındaki karşılıklılığı azaltmaya yönelik çabalar gösterirken, nitel çalışmalar, bu öznel-ara subjektif zenginliği araştırma sürecinin merkezine koymayı amaçlamaktadır (Patnaik, 2013, s. 99). Düşünümsellik, araştırmacı olarak kim olduğumuz hakkında öz değerlendirme yapma sürecidir. Bu öz değerlendirme sürecinde öznelliklerimizin ve önyargılarımızın araştırma sürecini nasıl yönlendirdiğini ve dünya görüşümüzün yaptığımız araştırmadan nasıl etkilendiği ve tersine nasıl şekillendiğini incelemeyi içerir (Wilkinson, 1988, s. 493). Düşünümsellik, araştırmacının kendi önceki bildikleriyle ve inandıklarıyla araştırma sürecini nasıl şekillendirdiği ve ne yaptığıyla ilgilidir. Düşünümsellik, araştırmacının neden ve nasıllarını düşünmeye yönlendiren, neyi, kimi ve nasıl araştırdığımızın etkililiğini, etiğini ve değerini eleştirel olarak sorgulayan bir düşünme biçimidir (Willig 2013). Düşünümsellik süreci "araştırma süreci nedir ve ben nasıl etkiliyorum?" sorusu etrafında şekillenir (Lazard ve McAvoy, 2020, s. 177). Bu sorgulama, araştırmacının anlayışını sürekli olarak değiştirmesini ve (yeniden) inşa etmesini teşvik eden bir sürecin bir parçasıdır (Barrett, Kajamaa ve Johnston, 2020).

Düşünümsellik, gerçek araştırma sürecinden önce, sırasında ve sonrasında kendi inanç, önyargı ve değerlendirme sistemlerini bilinçli ve etkin bir şekilde kabul etmeyi ifade eder (Jamieson, Govaart ve Pownall, 2023). Bunun aksine, yansıma genellikle geriye dönük olarak yapılır ve genellikle orijinal araştırma sürecinde 'kaçırılan' detaylar hakkında bakış açılarının keşfedilmesi amaçlanır (Jamieson, Govaart ve Pownall, 2023). Dolayısıyla, düşünümsellik, tüm araştırma epistemolojileri ve metodolojileri boyunca araştırma sürecini yönlendirmede daha büyük bir potansiyele sahiptir (Lazard ve McAvoy, 2020).

Yöntem

Derleme makalesi olan bu çalışmada, literatür bilgisi taranmış ve düşünümselliğin nitel araştırmalardaki kullanımı ve güvenilirlik ve geçerlilik için önemi vurgulanmaktadır. Bu çalışma doğrudan insan ya da başka canlılarla çalışılmadığı için etik kurul belgesi bulunmamaktadır.

Nitel Araştırmalarda Düşünümselliğin Hedefleri

Bulgularda inandırıcılığı ve güvenilirliği artırmak için düşünümselliğin hedefleri genel olarak şu şekilde açıklanmaktadır: (a) özneliğin fark edilmesi, (b) güç ilişkisinin azaltılması ve (c) araştırma öncesi öz değerlendirmelerle önyargıların azaltılması.

Öznelliğin fark edilmesi. Çoğu nitel araştırmacı, öznel deneyimlerini en iyi şekilde kullanmaya çalışarak bunu veri üretiminin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirmektedir (Finlay, 2002; Thornberg ve Charmaz, 2014). Bu araştırmacılar, öznel deneyimin araştırma sürecinden silinemeyeceğini sadece kabul edilmesi veya açıklanması gereken bir şey olarak görmekle kalmayıp, öznel deneyimleri görmezden gelmenin araştırmaya zararlı olduğuna inanmaktadırlar. Bu bakış açısına göre, bir araştırmacının etkisi nötralize edilmesi gereken bir şey değil, aksine aktif olarak veri ve sonuçları birlikte inşa etmenin bir değeri olarak görülmektedir (Finlay, 2002; Koopman, Watling ve Ladonna, 2020). Bu yönelimde, yalınlık (*reflexiveness*) araştırmacının bilgisini ve kimliklerini değerlendirmenin bir yolu olarak kabul edilmektedir. Düşünümsellik uygulamalarının en önemli faydası araştırmacının önyargılarını ve kontrolsüz varsayımlarını ortaya çıkartmaktır (Jamieson, Govaart ve Pownall, 2023). Nitel araştırmada yalınlığın merkezi rolünü oluşturan faktörler şunlardır: Nitel araştırmada yalınlığın merkezi rolünü oluşturan faktörler şunlardır: Sosyal ve siyasi etkileri dikkate alan projelerin artması ve araştırmacıların da katılımcı rolünü benimsemeleri (England, 1994; Koopman, Watling ve Ladonna, 2020).

Bu tür yaklaşımlar, araştırmacıları da katılımcıları ortak olarak gören bir dizi yöntemi içermektedir (Finlay, 2002b). Nitel araştırmalarda, araştırmacı ve katılımcılar, düşünümselliğin temel öğeleri olarak tanımlanır. Bu katılımcıları projenin yaşam döngüsü boyunca araştırmacılarla ve kendi aralarında yansıtıcı bir diyaloga dahil etmeyi içerir. Bu çalışma araştırmacıyı verilerin yorumlarıyla yüzleştiren, değiştiren ve geliştiren bir pozisyona sokar (Smith, 1994). Sonuç olarak, araştırmalarda şeffaflığı ve yalınlığı artırmak amacıyla araştırmacıların ve katılımcıların pozisyonlarının derinlemesine incelenmesinde yansıtma notlarının kullanılması kilit rol oynar (Olmos-Vega et al., 2023, s. 243).

Nitel araştırmada güç ilişkisinin azaltılması. Mülakatı gerçekleştiren araştırmacının etnik kökeni, ırksal geçmişi, kültürel kimliği, sosyo-ekonomik statüsü, cinsiyeti ve dini inancı; örnekleme erişim, veri toplama, güç ilişkileri, ilişki kurma ve araştırma sürecini etkilemektedir (Charmaz, 2014; Liamputtong, 2007; Russell, Touchard ve Porter, 2002). Araştırmacının konumu ve kimliğinin etkileri dikkate alındığında, araştırmacının kişisel felsefi bakış açılarını, araştırma sorularını ve uygulamalarını inceleyerek ilişkilerin karmaşıklıkları ve anlamların yorumlanmasındaki sorunları yönetmek adına kendi konumunu incelemesi düşünümsellik için kilit rol oynar (Edwards, 1998; Gadd, 2004; Gunaratnam, 2003; Marcus, 1994; Opie, 1992).

Benzer bir ırksal geçmişe sahip olmak kültürel bağlamda faydalı olabilirken, ayrıcalıklı bir statüye sahip olmak bazen katılımcıların çalışmaya katılmaları konusunda endişelerini artırabilir (Liamputtong 2010). Örneğin bir araştırmacının katılımcılarla arasında bir sınıf farkı olması, verileri yorumlama sürecini etkileyebilir (Edwards, 1998). Mülakatlarda güç ilişkilerini azaltmak ve ilişki kurmayı artırmak için bazı stratejiler bulunmaktadır (Britten, 1995; Cohen vd., 2013; DeVault ve Gross, 2012; Longhurst, 2010). Örneğin, düşünümsellik, araştırma sürecinde, mülakatı yapan kişinin katılımcılarla ilişkisini fark etmesini sağlayarak olası önyargılarını azaltmasına yardımcı olur (Holloway ve Biley, 2011; Kolb, 2012; Pillow, 2003; Woodby vd., 2011).

Araştırma öncesi öz değerlendirmelerle önyargıların azaltılması. Araştırmacının önceki çalışmaları ve mesleki deneyimleri, belirli bir konu üzerinde yoğunlaşmasına yol açabilir. Bu ilgi ve yönelim, sadece araştırma değil, profesyonel çalışmalarında da içgörü kazanmasına yardımcı olur. Bu konu seçimi, sadece bir araştırma konusu olarak değil, aynı zamanda araştırma konusundaki bireylerle bağlantı kurma ve onları umutlandırma süreci olarak da değerlendirilir. Araştırmacının kendi tutumlarını, değerlerini ve önyargılarını anlaması, araştırmaya derinlemesine bir anlayış kazandırırken, odak noktasının araştırma ve katılımcılar üzerinde kalmasını sağlar. Ayrıca, araştırma sürecinde kendini konumlandırarak, okuyucunun analizlere ve bulgulara nasıl eriştiğine dair bakış açısını anlamasını kolaylaştırır (Mason-Bish 2019; Patnaik 2013).

Saha araştırmasına geçmeden önce gerçekleştirilen literatür taramasında, araştırmacının kendi iç sesleriyle de sürekli eleştirel bir etkileşim olmalıdır çünkü bu iç konuşmalar araştırma sorularının oluşmasını sağlayacaktır. Önemli olan, literatür taramasına refleksif bir yaklaşımın, bir araştırmacı olarak kendi önyargılarına ve varsayımlarına dikkat etmesi ve seçilen kanıtların kaynağını eleştirel bir şekilde değerlendirmeye hazır olması gerektiğidir. Yani, hangi araştırmacılardan alıntı yapıldığı, hangi araştırmacıların güvenilir olduğu gibi konulara odaklanmalıdır. Araştırmacılar en iyi ve en uygun mevcut kanıtları seçmelidir. Düşünümsellik, bu karmaşık konulara daha düşünceli bir yaklaşım sağlayarak, araştırmacıların kimin, neyi ve nasıl seçtiklerine ve ardından destekleyici kanıt olarak nasıl alıntı yaptıklarına dikkat etmesini sağlar (Jamieson, Govaart ve Pownall, 2023).

Düşünümselliğin Boyutları ve Uygulamaları

Düşünümsellik, araştırmacının sadece bir fenomeni dışarıdan gözlemleyen biri değil, bilgi oluşturma sürecinde aktif bir katılımcı olarak rolünü kabul eder. Bu bağlamda, yansıtıcı notlar içsel düşünce veya öz farkındalık sürecinden öteye geçerek, mülakat gibi teknik araştırma becerilerinin epistemolojik temellerinin incelenmesini de gerektirir (P. Hsiung 2008). Bazı araştırmacılar düşünümsellik boyutlarını şu şekilde açıklamaktadır (1) İçe dönük düşünümsellik, (2) yöntemsel düşünümsellik veya eleştirel bir bakış açısından düşünümsellik (3) epistemolojik düşünümsellik (Patnaik 2013). Benzer şekilde, Walsh (2003) düşünümsellik uygulamalarını 4 etkileşimli boyutta değerlendirmiştir: (1) Kişisel, (2) kişiler arası, (3) yöntemsel/metodolojik ve (4) bağlamsal (*contextual*). Bu süreçleri mümkün olduğunca somut ve uygulanabilir kılmak için, her düşünümselliğin tipinin bir araştırma projesinde nasıl ortaya çıkabileceğini ve her biriyle ilgili araştırmacıların kendilerine hangi soruları sorabileceğini bilmesi gerekmektedir. Düşünümsellik, araştırmacının etkisini anlamayı sağlar ve etkili raporlamanın, araştırmacının kişisel deneyimlerini göz önünde bulundurmasını ve araştırma sürecindeki kararların ayrıntılarına dikkat etmesini mümkün kılar (Walsh 2003). Walsh'ın tipolojisi, yansıtma notlarının araştırma sürecinin tamamına yayarak yapılandırmak okuyucuya çalışmayı şekillendiren pratikleri ve kararları keşfetmesine yardımcı olur. Düşünümselliğin boyutlarının araştırma aşmalarına göre hangi sorularla nasıl uygulanacağına Tablo-1'de açıklanmıştır. Bu sorular, araştırmanın kendi özelliklerine göre araştırmacılar tarafından yeniden düzenlenebilir. Düşünümsellik çalışmalarında, araştırmacılar bu soruları rehber olarak kullanabilirler. Bu sorular, elbette ki araştırmada tam ve kapsamlı bir düşünümsellik yaklaşımını benimsenmesini ifade etmez, ancak araştırmayı yansıtıcı bir şekilde düşünmeye başlama sürecine yardımcı olur.

Tablo 1
Düşünümsellik İlgili Örnek Sorular ve Hedefler

Düşünümsellik Boyutları	Araştırma Aşamaları	Örnek Sorular	Güvenirlilik Geçerlilik Hedefleri
Yöntemsel	Katılımcılara erişim ve ilk etkileşim	Katılımcılarla güven ve yakın ilişkiyi nasıl kurabildiniz? Bu ilişki, katılımcıların daha derin ve açık bir şekilde paylaşım yapmalarına nasıl katkı sağladı?	Araştırmacının katılımcılarla kurduğu ilişkinin, verilerin güvenilirliği üzerindeki etkisini değerlendirmek.
Kişilerarası	Veri toplama	Mülakatta sizi en çok şaşırtan durum nedir? Bu şaşkınlık, sizin önyargılarınızı veya önceden belirlediğiniz beklentilerinizi nasıl etkiledi?	Araştırmacının duygusal yanıtlarının ve önyargılarının veri toplama sürecine etkisini incelemek.
Kişisel	Veri analizi	Sizin cinsiyet, sınıf, eğitim gibi kimlikleriniz, katılımcı ile olan etkileşiminizi nasıl etkiledi? Bu etkileşim, katılımcının açıklamalarını veya davranışlarını nasıl şekillendirdi?	Araştırmacının kendi kimliklerinin, katılımcıların deneyimlerini anlamak ve yorumlamak üzerindeki etkilerini anlamak.
Bağlamsal	Veri toplama	İlişkideki güç dengeleri nasıl şekillendi? Görüşmeye katılan kişi, sizden statü olarak güçlü müydü yoksa eşit miydi?	Araştırmacının ve katılımcının arasındaki güç dinamiklerinin, toplanan verilerin doğruluğu ve anlamı üzerindeki etkilerini değerlendirmek.
Kişilerarası	Veri analizi	İlişkideki güç dengeleri katılımcının açıklamalarını etkiledi mi?	Güç ilişkilerinin analize etkilerini değerlendirmek.
Kişisel	Veri toplama	Sizin sahip olduğunuz kimlikler (cinsiyet, sosyoekonomik sınıf, kültür vb.), sizi içerde ya da dışarda konumlandırdı?	Araştırmacının kendi kimliklerinin, katılımcı ile olan ilişkisinin ve veri toplama sürecinin doğruluğunu anlamak.
Yöntemsel	Veri analizi	İçsel ve dışsal konumlandırmalar, katılımcının paylaşımlarını nasıl etkiledi?	Araştırmacının içsel ve dışsal konumlarının verilere etkisini incelemek.

Ekip çalışmalarında düşünümsellik çalışmaları. Araştırmacıları iş birliğine yönlendirmek için kullanılacak bir egzersiz, takım- düşünümsellik tartışma süreci olarak adlandırılabilir (Olmos-Vega vd., 2023). Bu egzersiz sırasında, her takım üyesi, Barry vd., (1999) tarafından önerildiği gibi kişisel düşünümsellik soruları yanıtlamak için yansıtıcı yazma faaliyetine katılır. Bu sorular şunlardır: (1) Projede deneyimin katılımıma nasıl şekil verdiği konusunda hangi yollar var? (2) Nitel araştırma ile ilgili hangi deneyimlere sahibim? (3) Nitel araştırmaya yönelik bakış açım nedir? (4) Bu projeden ne gibi sonuçlar bekliyorum? (5) Verileri analiz ederken hangi teorilere eğilimliyim? (6) Araştırmadaki payım nedir? (7) Bu araştırmadan ne elde etmeyi umuyorum? (8) Korkularım nelerdir? Ardından, tüm yanıtlar takım içinde paylaşılır ve tartışılır. Bu, her takım üyesinin araştırmadaki pozisyonunu ve bu iş birliğinin sonuçları nasıl etkileyebileceğini anlamının önemli bir yoludur. Bu sorularla çalışmanın faydasını en üst düzeye çıkarmak için araştırma sürecinin ilk aşamalarında gerçekleştirilmesi önerilmektedir (Olmos-Vega vd., 2023). Ancak, birçok konunun muhtemelen projenin tamamı boyunca düzenli olarak takım toplantılarında tartışılması gerekir.

İçe dönük (kişisel) düşünümsellik. Araştırmacının kendi deneyimsel konumunun konu, metodoloji ve temaların seçimini nasıl etkileyebileceğini anlamak amacıyla kendini bilinçli bir şekilde gözlemlemeyi içerir. Araştırmacı, olayların belgelenmesinin yanı sıra gerçekliğin ve bir olayın oluşturulmasında rol alarak hem olayların belgelenmesinde aktif konumdadır. Belirli yönleri çerçevelemeyi seçerek ve sadece olayları yansıtmamayı seçerek, araştırmacı okuyucunun bakış açısına yön verir. İçe dönük düşünümsellik, araştırmacının kendi deneyimlerini, tutumlarını ve duygularını kabul ederek, bu faktörlerin katılımcılarla olan etkileşimlerini ve veri analizini nasıl etkilediğini anlamayı sağlar. İçe dönük düşünümsellik, araştırmacının önyargıları ve tutumlarını parantez içine alarak, bu etkileri araştırma sürecinde en aza indirmek veya engellemek için gerçekleştirilir.

İçe dönük düşünümsellik notlarında, araştırmacı, her mülakattan sonra verileri analiz etmeden önce gözlemlerini, düşüncelerini ve yorumlarını yazdığı bir günlük tutar. Bu günlük, araştırmacının katılımcıya yönelik tutumlarını ve tepkilerini ham haliyle kaydetmesine olanak sağlar (Dowling 2006). Bu yansıtıcı süreç için "ön eylem parantezleme, eylem sırasında parantezleme ve eylem üzerinde parantezleme" adlı üç aşamalı bir süreç önermektedir. Ön eylem parantezleme, verileri etkileyebilecek muhtemel tutumları önceden belirleyip uygun şekilde ele alınmasını sağladığı hazırlık aşamasında gerçekleşir. Eylem sırasında parantezleme, kanıt-dayalı çalışma (mülakatlar, odak görüşmeleri vb.) sırasında ortaya çıkan verilerle ilişkilidir. Belirli yönler, araştırmacıyı daha önce düşünülmemiş şekillerde düşünmeye zorlayabilir. Eylem üzerinde parantezleme, bu yeni anlayışın sonraki kanıt-dayalı çalışmalarda kullanılmasını sağlar (Patnaik, 2013).

Yöntemsel (metodolojik) düşünümsellik. Düşünümsellik, araştırmacının araştırma ile ilişkisel olduğunu kabul ederken, yöntemsel düşünümsellik, araştırmanın yürütülmesinde standardize edilmiş prosedürlerin takip edildiğinin garanti altına alınmasıdır (Dowling 2006). Araştırmacının varsayımları ve yaklaşımları düzenli olarak izleyerek ve test edildiği süreçtir. Bu durumda yöntemsel düşünümsellik, araştırmanın etik, sosyal ve politik düşünce biçimlerini belirler ve inceler. Yöntemsel düşünümsellik hedefleri arasında, araştırmanın kapsamını ve kurumsal bağlamını belirlemek ve araştırma sağlığını güçlendirmek vardır (Patnaik 2013). Yöntemsel düşünümsellik sürecinde araştırmacının kişisel deneyimleri şu başlıklar altında incelenebilir: Araştırma izin süreçleri, katılımcılara erişim süreçleri, katılımcıların çekinceleri, gizliliğin sağlanması, katılımı teşvik uygulamaları ve etkileşimlerde araştırmacının rolü ve etkileri (Jamieson, Govaart ve Pownall, 2023). Veri toplama sürecinde düşünümsellik, özellikle katılımcıları için güçlendirici olmalıdır.

Epistemolojik düşünümsellik. Seçilen veri analiz yönteminin gerekçelendirilmesi ve öznel etkilerinin incelenmesi söz konusudur. Sadece konuyla kişisel etkileşimi varsaymak, araştırma bilgisinin güvenilirlik ve geçerliliğini destelemek ve açıklamak için yeterli değildir. Bilginin bilen kişiden ayrı olmadığını göz önünde bulundurduğumuzda, yapılan bilgi iddialarının epistemolojik temellerinin incelenmesi, araştırmacının gerçekliğini anlamının merkezindedir. Araştırmacı, araştırma sorusunun sorgulama alanını nasıl tanımladığını ve çerçevelediğini ve mevcut metodolojinin dışında nasıl incelenebileceğini keşfeder. Örneğin, araştırmada fenomenolojik yaklaşım seçilmişse bunun nedenlerinin kişisel geçmiş deneyimler veya konu seçimindeki pozisyonlar değerlendirilerek açıklanır. Düşünümsellik, birçok şekilde veri analiz aşamasına entegre edilebilir. Örneğin, önyargıları kabul etmek, araştırma sürecine daha fazla nesneliği dahil etmek için, veri analizi süreci boyunca detaylı günlük tarzında notlar tutulabilir. Alan notları, araştırma süreci boyunca kritik düşünce için kullanılabilen bir analitik araç olarak hizmet etmektedir (Jamieson, Govaart ve Pownall, 2023).

Düşünümselliğin Kullanıldığı Araştırmalardan Örnekler ve Güçlü Yönleri

Düşünümsellik, nitel araştırmalarda araştırmacının kendi etkisini, önyargılarını, düşüncelerini ve araştırma sürecine olan katkılarını sorgulayıp dikkate almasını ifade eder. Bu yaklaşım, nitel araştırmalardaki güçlü yönleri şunlardır: (1) araştırmacının kendi konumunu belirlemesi, (2) araştırma sürecinde kararların şeffaflığı, (3) katılımcıların perspektiflerine duyarlılık (4) araştırma sonuçlarının yorumlanmasında esneklik ve (5) araştırmacı-katılımcı ilişkisini yönetebilmektir.

Araştırmacının kendi konumunu belirlemesi. Bir etnografik çalışmada, araştırmacının kendi kültürel geçmişi ve sosyal kimliğinin, gözlemlendiği topluluğun davranış ve inançlarını nasıl yorumladığını nasıl etkilediği incelenmiştir (Al-Makhamreh and Hundt 2008). Düşünümsellik, araştırmacının bu etkileri açıkça tanımlamasına ve okuyucunun bu etkileri anlamasına olanak tanımıştır. Bu yaklaşım, araştırmacının önyargılarını ve bakış açılarını açıkça ortaya koyarak, verilerin daha doğru bir şekilde yorumlanmasını sağlamıştır. Ayrıca, araştırmacının kendi konumunu sorgulaması, araştırmacının etik boyutunu güçlendirmiştir.

Araştırma sürecinde kararların şeffaflığı. Bir fenomenolojik çalışmada, araştırmacı, belirli katılımcıları seçerken veya belirli soruları sormaya karar verirken hangi düşünce süreçlerinden geçtiği ile ilgili düşünümsel notlar almıştır (Pugh ve Vetere 2009). Düşünümsellik, araştırma sürecindeki kararların nasıl alındığını ve bu kararların araştırma bulgularını nasıl şekillendirdiğini açıkça göstermiş ve bu, araştırmacının güvenilirliğini artırmış ve araştırmacının nasıl bir yol izlediğini anlamayı kolaylaştırmıştır.

Katılımcıların perspektiflerine duyarlılık. Topluluk tabanlı bir araştırmada (*community-based study*), araştırmacı, kendi perspektifinin katılımcıların görüşlerini nasıl etkilediğini veya bu görüşleri nasıl şekillendirdiğini gözlemlenmiştir (Davis vd., 2020). Bu durumda, araştırmacı, katılımcıların anlatımlarına daha fazla odaklanarak, kendi görüşlerini geri plana çekmiştir. Sonuç olarak, düşünümsellik, araştırmacının katılımcıların perspektiflerine duyarlı olmasını sağlar ve araştırmacının katılımcıların sesini daha doğru bir şekilde yansıtmasını sağlar.

Araştırma sonuçlarının yorumlanmasında esneklik. Kültürlerarası bir çalışmayı içeren vaka analizinde, içeriden ve dışarıdan olma konumlarının farkında olmaya dikkat çekmiştir (Suwankhong ve Liamputtong 2015). Bu çalışmada, kültürel olarak içeriden biri olmak, araştırmacının yerel halkın günlük yaşamına katılmasına ve katılımcılarla daha yakın bir ilişki kurmasına olanak tanıyan bir güç olarak kabul edilmiştir. Araştırmacının, içerden ve dışardan olma konumlarına dikkat çeken bu örnekte, düşünümsellik notları da araştırmacıya esneklik sağlar ve sonuçların farklı perspektiflerden yorumlanabilmesini mümkün kılar. Bu, araştırmacının derinlemesine anlaşılmasına ve farklı bağlamlarda uygulanabilirliğine katkıda bulunur.

Araştırmacı-katılımcı ilişkisini yönetebilmek. Sosyal hizmet alanında yapılan bir çalışmada, Dahinden, Fischer, ve Menet (2021), katılımcılarla olan güç dinamiklerini analiz etmiş ve bu dinamiklerin araştırma bulgularını nasıl etkilediğini düşünümsellikle değerlendirmiştir. Araştırmacı-katılımcı ilişkisinin dinamiklerinin farkında olmak, araştırmacının etik bütünlüğünü korumuş ve katılımcıların güvenini kazanmayı sağlamıştır. Bu da veri toplama sürecinde, katılımcılara erişimi olumlu yönde etkilemiştir.

Sonuç olarak, düşünümsellik, nitel araştırmalarda araştırmacının kendi etkisini sürekli olarak sorgulamasını ve bu etkileri araştırma sürecinde açıkça ortaya koymasını sağlar. Bu yaklaşım, araştırmacının şeffaflığını, etik bütünlüğünü ve katılımcıların sesine olan duyarlılığı artırarak, nitel yöntemlerin gücünü pekiştirir. Düşünümselliği etkin bir şekilde kullanan araştırmalar, genellikle daha derinlemesine ve kapsamlı sonuçlara ulaşır.

Erişilmesi Zor Katılımcıları Olan Bir Araştırma Sürecindeki Düşünümsellik Örneği

Nitel araştırmalarda, araştırmacının kendi konumunu ve düşünümselliği dikkate almasının araştırma sürecine derinlik kattığını göstermek amacıyla, makale yazarının doktora tezindeki kişisel, kişilerarası, yöntemsel ve epistemolojik düşünümsellik örnekleri paylaşılmıştır. Bu bağlamda, “İngiltere’de yaşayan Türk erkeklerin aile içi şiddet olayları sonrasında katıldıkları terapötik süreçlerdeki deneyimleri” üzerine yapılan doktora tezinde kullanılan düşünümsellik stratejilerinin, özellikle hassas ve erişilmesi zor bir gruptan bilgi toplarken nasıl değerli hale geldiği örneklerle açıklanmıştır. Bu örneğin, özellikle hassas ve erişilmesi zor gruplarla çalışmayı planlayan araştırmacılar için analitik bir değerlendirmelerine yardımcı olması hedeflenmiştir. Ancak, akademik dergilere sunulan makaleler için kelime sınırlamaları nedeniyle, araştırmacıların her araştırma kararının arkasındaki ince düşünceleri ve değerlendirmelerini buradaki örnekteki kadar uzun bir şekilde paylaşabilme lüksü olmayacaktır. Bu nedenle, araştırmacının raporlanmasında, süreçteki en etkili olan kararlar ve dinamiklere odaklanmayı, kişisel, kişiler arası, yöntemsel (metodolojik) ve bağlamsal boyutlarının vurgulanması önerilmektedir (Olmos-Vega vd., 2023).

İçer döniük (kişisel) düşünümsellik. Türk bir araştırmacı olarak, araştırmacı katılımcılarla aynı ırka ve dile sahip olduğu için kendini topluluğun bir üyesi olarak tanımlamıştır. Ancak, doktora eğitimi için İngiltere’ye gelen bir öğrenci olarak, Türk toplulukları arasında geçici bir misafir gibi yaşamak, İngiltere’de uzun süredir yaşayan Türkler karşısında kendisini bir yabancı gibi hissetmesine neden olmuştur. Bu karmaşık durumda, katılımcılarla bağ kurmada ve onların deneyimlerini anlamada zorluklar söz konusu olmuştur. Kendi göç hikâyelerinden dolayı, araştırmacının kendisini onlardan uzak hissettiği anlar olmuştur çünkü araştırmacı da bir tür dışarıdan gelen statüye sahipti. Aynı zamanda, eğitimli bir kadın araştırmacı olmak, kendisinin, toplum içinde farklı bir sınıf pozisyonuna yerleştirmiştir. Bu durumlar, araştırma sürecindeki içsel çatışmaları ve araştırma konusundaki duygusal etkileşimleri anlamayı sağlamıştır. Araştırmanın güvenilirliği ve geçerliliği için, araştırma öncesi ve sırasında gerçekleştirilen bu içsel düşünümsellik, katılımcılarla etkileşimde bulunma ve veri toplama süreçlerini katılımcıları daha derinlemesine anlamayı sağlamıştır.

Kültürel kimlik genellikle bireylerin ana dilini ve aile üyeleriyle ilişkilerini içerir ve bu, güç ve konumlanışı etkileyebilir (Song ve Parker, 1995); bu da güç ve konumlanış arasındaki olası etkileşimi etkileyebilir (Merriam vd., 2001). Türk kimliğim, birçok Türk faille benzer kültür ve dil özelliklerine sahip olma potansiyeli nedeniyle, araştırmacının katılımcılarla arasındaki mesafeyi azaltmıştır (Song ve Parker, 1995; Gunaratnam, 2003).

Bu araştırmadaki birçok erkek ekonomik nedenlerle Londra’ya göç etmişti. Bu göç sürecinde dil becerileri sınırlı kalan kişiler olmuştur. Örneğin, İngilizce bilmeyen veya az bilen katılımcılarla, araştırmacının Türkçe dilini biliyor olması onlarla etkili iletişim kurmasında önemli bir rol oynamıştır. Ancak, ikinci veya üçüncü nesil Türklerin Türkçe’yi iyi konuşamayabileceğinin de araştırmacı farkındaydı. Bazı katılımcılar İngiltere’de doğup büyüdüğü için Britanya kültürüne iyi entegre olmuşlardı. Bu entegrasyon, sosyal ve kültürel düşünce ve tutumlarını açıklamalarını etkileme olasılığı taşıyordu (Korteweg ve Yurdakul, 2009). Bu karmaşık durumları, araştırmacı farkındalıkla kabul etti, çünkü katılımcıların hepsinin kendisinden farklı kültürel ve sosyal görüşlere sahip olmadığını biliyordu.

İçsel ve dışsal (insider and outsider) konumların değerlendirilmesi

İçsel bir statüye sahip olmanın bir göçmen topluluğuyla çalışırken faydalı olabileceği düşünülmeyle birlikte, bu yakınlık, araştırma süreci için tehlikeler içerebilir. Örneğin, muhtemel katılımcıların aile üyelerini tanıyor olmak, kişilerin katılımlarını veya özel konularını paylaşmalarını olumsuz olarak etkileyebilir. Ancak, Londra’nın kuzeyinde yaşayan geniş Türk topluluğuna uzakta yaşamak, araştırmacının birçok Türk aileyle etkileşimde bulunmasını sınırlandırmıştı. Bu durum, birçok Türk katılımcıyla doğrudan etkileşimde bulunmasını engellediği için, bu katılımcılarla olan etkileşim dışsal/dışardan bir konumda olabileceğini

göstermiştir. Bu dışsal konum, katılımcıların araştırmaya olumlu duygularla katılmış olması söz konusudur. Dışardan bir konumda olmanın faydaları arasında, araştırmacının katılımcılara sorular sorabilmesi ve varsayımlar yapmaktan kaçınmasıdır (Hesse-Biber, 2004). Daha az varsayımla veri toplama sürecine başlanması ve katılımcılarla etkileşime geçilmiş olması, bilgiyi nesnel bir şekilde analiz etmeye izin verir (Liamputtong, 2010).

Araştırmacının cinsiyeti, bir kadın ya da erkek araştırmacı olmak, katılımcıların araştırmaya yönelik algılarını etkiler (Liamputtong, 2010; Gailey ve Prohaska, 2011). Örneğin, bazı toplum öncüleri, tanıdıkları potansiyel katılımcıların bir kadın araştırmacıyla deneyimlerini paylaşmamaları konusunda endişelenecekleri ve konuşmayacaklarını düşünmedikleri için bu kişileri araştırmaya davet etmemiştir.

İçsel ve dışsal statüsüyle ilgili varsayımlarımın, başarılı bir sonuca ulaşmada önemsiz olabilir çünkü araştırma dinamik bir süreçtir (Mullings, 1999; Dwyer ve Buckle, 2009; Belur, 2013). Hem ilişki kurma hem de güç ilişkilerini eşitleme, içsel ve dışsal statüyü taşımak karmaşık kimlikler ve deneyimlerle ilişkilidir (Song ve Parker, 1995; Thapar-Bjorkert ve Henry, 2007).

Yöntemsel düşünümsellik (katılımcılara erişim süreçleri). Türk camilerinde, toplum merkezlerinde ve derneklerde katılımcılara ulaşmaya çalışmak, araştırmanın gerekçesini açıklama sürecinde şiddet konusu toplumda tabu olduğu ve genellikle güç ve kontrol davranışlarının normleştirilebildiği için insanlara bu çalışmanın amacını anlatmak araştırmacı için çok zor olmuştur. Özellikle, bazı dini liderlerin veya toplum öncülerin, şiddette maruz kalmış kadınların erkekler hakkında adalet sistemi aracılığıyla yardım aradığı için bu kadınları suçladıkları için, şiddet uygulayan erkeklerle erişim sağlamada yardımcı olmaktan kaçınmışlardır. Ancak, bu şekilde katılımcılara ulaşma süreci, insanların sorunlarını nasıl algıladıkları ve etiketledikleri konusunda birçok içgörü sağlamıştır. Ortam, dil ve etkileşimler, katılımcılara ulaşmada anahtar unsurlar oluşturmuştur. Bu karmaşık içsel ve dışsal konumuna rağmen, araştırmacı kendi etnik kökeninden faydalanmaya çalışmış ve iletişimi etkili ve net bir şekilde kurmaya yönelik çaba harcamıştır.

Veri analizi süreciyle ilgili düşünümsellik. Bazı katılımcılar, terapi oturumlarına katılmamak için dini ve kültürel geçmişlerini gerekçe gösterdiklerinde, bunu önceki şiddet davranışlarına dair gerekçelere/mazeretlere bağladılar. Erkeklerin, zaman aşımı veya diğer stratejileri uygulamama konusundaki isteksizliklerini gerekçelendirmeleri, dini inançları çerçevesinde kocalar olarak erkek egemenliği ve güçle bağlantılıydı. Araştırmacının müslüman kimliği, muhtemel katılımcıların şiddetlerini kabul etme olarak algılandığında, onların bu gerekçelerine saygılı olmak zorunda kalmıştır. Katılımcıların dini çerçevede önceki şiddet davranışlarına dair bu gerekçelerini dinlerken, onların terapi oturumlarına düzenli olarak katılmama nedenlerini anlamak zorlaşmıştır. Bu deneyimler, araştırmacının verilerini analiz etmesinde yardımcı olmuş ve erkeklerin dinleri etrafındaki deneyimlerinin terapi oturumlarına düzenli olarak katılmamak konusundaki direncinde temel faktörler olduğunu göstermesine yardımcı olmuştur.

Sınırlılıklar ve Öneriler

Nitel çalışmalarda düşünümsellik önemli bir güvenilirlik ve geçerlilik tekniği olmakla birlikte, bu tekniğin bazı sınırlılıkları vardır. Bu sınırlılıkları şu şekilde sıralayabiliriz: Özne faktörlerin etkisi, düşünümsellik notlarının uygulanmasındaki zorluklar ve veri analizinde sübjektiflik. Örneğin, araştırmacının kişisel değerleri ve tutumlarının konu seçimine olan etkisi, araştırmanın nesnellikliğini azaltabilir. Bu çalışmada, araştırmacının kendi deneyimlerine dayanması, bulguların genel geçerliliğini sınırlayabilir. Düşünümsellik notlarının nitel araştırmalarda uygulanması her zaman kolay olmayabilir. Araştırmacıların bu teknikleri nasıl etkili bir şekilde kullanacaklarını öğrenmeleri zaman alabilir ve deneyim gerektirebilir. Ayrıca, düşünümsellik notları, veri analizinde öznel ve bireysel özellikleri ortaya çıkarabilir, bu da analiz sürecinde öznelliğe yol açabilir.

Gelecekteki çalışmalar için öneriler şunlar olabilir: Güvenilirlik ve geçerlilik tekniklerinin çeşitlendirilmesi, eğitim ve uygulama rehberlerinin geliştirilmesi, disiplinler arası çalışmaların teşvik edilmesi, düşünümselliğin standartlaştırılması. Örneğin, düşünümsellik notlarının yanı sıra, nitel araştırmalarda kullanılan diğer metodolojik araçlar ve teknikler de araştırma sürecine dahil edilmelidir. Bu, bulguların doğrulanabilirliğini artırabilir ve araştırmanın kapsamını genişletebilir. Düşünümsellik notlarının etkili bir şekilde nasıl kullanılacağını öğreten eğitim programları ve rehberler geliştirilmelidir. Bu, araştırmacıların güvenilirlik ve geçerlilik tekniklerini daha iyi anlamalarına ve uygulamalarına yardımcı olabilir. Ayrıca, farklı disiplinlerden araştırmacılar arasında iş birliği teşvik edilmelidir. Bu, düşünümsellik notlarının farklı alanlardaki uygulamalarını ve etkilerini daha iyi anlamaya yardımcı olabilir. Düşünümsellik notlarının standartlaştırılması ve sistematik bir şekilde uygulanması için ortak kriterler ve yönergeler geliştirilmelidir. Bu, araştırmaların karşılaştırılabilmesini artırabilir ve genel geçerliliğini destekleyebilir.

Bu sınırlılıkları ve önerileri dikkate alarak, gelecekteki nitel araştırmaların güvenilirlik ve geçerlilik açısından daha sağlam temellere oturtulması hedeflenebilir. Bu makale, düşünümsellik notlarının nitel araştırmalarda nasıl kullanılabileceğini göstererek, bu tekniklerin potansiyel faydalarını ve uygulama zorluklarını vurgulamaktadır.

Sonuç

Bu makalede, düşünümselliğin araştırmacıların kimlikleri ve konumları üzerindeki etkisi ve araştırma sürecini nasıl şekillendirdiği detaylı olarak incelenmiştir. Düşünümsellik, araştırmacının öznelliklerini ve önyargılarını araştırma sürecinde nasıl yönlendirdiğini ve dünya görüşünün araştırmayı nasıl etkilediğini anlamayı içerir. Araştırmacının önceki bilgi ve inançlarının, araştırma sürecini nasıl şekillendirdiği üzerinde durulmuştur. Düşünümsellik, araştırmanın neden ve nasıllarını düşünmeye teşvik ederken, araştırmanın etkililiğini, etiğini ve değerini eleştirel olarak sorgular.

Düşünümselliğin nitel araştırmalardaki en önemli güçlü yönlerinden biri, araştırmacının kendi önyargılarının veri toplama sürecini nasıl etkileyebileceğini ve bu önyargıların sonuçları nasıl şekillendirebileceğini daha iyi anlamasını sağlamasıdır. Ayrıca, düşünümsellik, araştırmanın geçerliliğini artırır ve araştırmacının kendi etkilerini ve bu etkilerin bulgulara nasıl yansıdığını daha iyi kavramasına yardımcı olur. Bu bağlamda, makale, nitel araştırmacılar için beş temel öneri sunmaktadır: (1) Düşünümsellik çalışmalarını yürütmek için rehber olarak örnek sorular kullanmak, (2) birden fazla yazarın yer aldığı çalışmalarda düşünümselliği iş birliği içinde gerçekleştirmek, (3) ekiplerin kararlarını ve verileri birlikte değerlendirmek için zaman ayırmak, (4) düşünümselliği kişisel, kişilerarası, metodolojik ve bağlamsal olmak üzere dört boyutta uygulamak, (5) özneliği kabul ederek düşünümsellik uygulamalarını gerçekleştirmek. Gelecekteki çalışmalar için şu önerilerde bulunulabilir: Güvenilirlik ve geçerlilik tekniklerinin çeşitlendirilmesi, eğitim ve uygulama rehberlerinin geliştirilmesi, disiplinler arası çalışmaların teşvik edilmesi, düşünümselliğin standartlaştırılması.

Kaynakça

- Baez, B. (2002). Confidentiality in qualitative research: Reflections on secrets, power and agency. *Qualitative Research*, 2(1), 35–58. doi: 10.1177/1468794102002001638.
- Barrett, A., Kajamaa, A. and Johnston, J. (2020). How to be reflexive when conducting qualitative research. *The Clinical Teacher*, 17(1), 9–12. doi: 10.1111/tct.13133.
- Barry, C. A., Britten, N., Barber, N., Bradley, C., and Stevenson, F. (1999). Using reflexivity to optimize teamwork in qualitative research. *Qualitative Health Research*, 9(1), 26–44. doi: 10.1177/104973299129121677
- Belur, J. (2013). Status, gender and geography: Power negotiations in police research. *Qualitative Research*, 14(2), 184–200. doi: 10.1177/1468794112468474.
- Bourke, B. (2014). Positionality: Reflecting on the research process. *The Qualitative Report*, 19(33), 1–9. doi: 10.46743/2160-3715/2014.1026
- Bover, A. (2013). Reflexivity and positionality tools to promote theoretical-methodological congruency on commencing a qualitative study [Article in Spanish]. *Enfermería Clínica*, 23(1), 33–37. doi: 10.1016/j.enfcli.2012.11.007
- Britten, N. (1995). Qualitative interviews in medical research. *BMJ (Clinical Research Ed.)*, 311(6999), 251–253. doi: 10.1136/bmj.311.6999.251.
- Buckner, S. (2005). Taking the debate on reflexivity further. *Journal of Social Work Practice*, 19, 59–72. doi: 10.1080/02650530500071969
- Carolan, M. (2003). Reflexivity: A personal journey during data collection. *Nurse Researcher*, 10(3), 7–14. doi: 10.7748/nr2003.04.10.3.7.c5892
- Charmaz, K. (2014). *Constructing grounded theory* (2nd ed.). London: SAGE Publications.
- Cohen, L., Manion, L. and Morrison, K. (2013). *Research methods in education* (7th ed.). London: Routledge.
- Darawsheh, W. (2014). Reflexivity in research: Promoting rigour, reliability and validity in qualitative research. *International Journal of Therapy and Rehabilitation*, 21(12), 560–68. doi: 10.12968/ijtr.2014.21.12.560.
- DeVault, M. L., and Gross, G. (2012). Feminist qualitative interviewing: Experience, talk, and knowledge. In S. N. Hesse-Biber (Ed.), *Handbook of feminist research: Theory and praxis*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Dowling, M. (2006). Approaches to reflexivity in qualitative research. *Nurse Researcher*, 13(3), 7–21. doi: 10.7748/nr2006.04.13.3.7.c5975.
- Dwyer, S. C., and Buckle, J. L. (2009). The space between: On being an insider-outsider in qualitative research. *International Journal of Qualitative Methods*, 8(1), 54–63. doi: 10.1177/160940690900800105

- Edwards, R. (1998). A critical examination of the use of interpreters in the qualitative research process. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 24(1), 197–208.
- England, K. V. L. (1994). Getting personal: Reflexivity, positionality, and feminist research. *The Professional Geographer*, 46(1), 80–89. doi: 10.1080/1369183X.1998.9976626
- Finlay, L. (2002). ‘Outing’ the researcher: The provenance, process, and practice of reflexivity. *Qualitative Health Research*, 12(4), 531–45. doi: 10.1177/104973202129120052.
- Freysteinson, W., Lewis, C., Sisk, A., Wuest, L., Deutsch, A., and Cesario, S. (2013). Investigator reflections: A final debriefing following emotionally sensitive mirror research. *Holistic Nurse Practice*, 2(3), 177–84. doi: 10.1097/HNP.0b013e31828a0968.
- Gadd, D. (2004). Making sense of interviewee–interviewer dynamics in narratives about violence in intimate relationships. *International Journal of Social Research Methodology*, 7(5), 383–401. doi: 10.1080/1364557092000055077.
- Gailey, J. A., and Prohaska, A. (2011). Power and gender negotiations during interviews with men about sex and sexually degrading practices. *Qualitative Research*, 11(4), 365–80. doi: 10.1177/1468794111404315.
- Glesne, C. (1999). *Becoming qualitative researchers: An introduction* (2nd ed.). Canada: Longman.: Don Mills, Ontario.
- Green, J., and Thorogood, N. (2004). *Qualitative methods for health research*. London: Sage Publications.
- Gunaratnam, Y. (2003). *Researching “race” and ethnicity: Methods, knowledge and power*. London: SAGE Publications.
- Hesse-Biber, S. N. (2004). Feminist approaches to in-depth interviewing. In S. N. Hesse-Biber and M. L. Yaiser (Eds.), *Feminist perspectives on social research*. Thousand Oaks, CA: Oxford University Press.
- Holloway, I., and Biley, F. C. (2011). Being a qualitative researcher. *Qualitative Health Research*, 21(7), 968–75. doi:10.1177/1049732310395607
- Houghton, C., Casey, D., Shaw, D., and Murphy, K. (2013). Rigour in qualitative case-study research. *Nurse Research*, 20(4), 12–17. doi: 10.7748/nr2013.03.20.4.12.e326.
- Hsiung, P. (2008). Teaching reflexivity in qualitative interviewing. *Teaching Sociology*, 36(3), 211–26. doi: 10.1177/0092055X0803600302
- Jamieson, M. K., Govaart, G. H., and Pownall, M. (2023). Reflexivity in quantitative research: A rationale and beginner’s guide. *Social and Personality Psychology Compass*, 17(4), 1–15. doi: 10.1111/spc3.12735.
- Kolb, S. M. (2012). Grounded theory and the constant comparative method: Valid research strategies for educators. *Journal of Emerging Trends in Educational Research and Policy Studies*, 3(1), 83–86. doi: <https://hdl.handle.net/10520/EJC135409>

- Koopman, W. J., Watling, C. J., and Ladonna, K. A. (2020). Autoethnography as a strategy for engaging in reflexivity. *Global Qualitative Nursing Research*, 7, 1-9. doi: 10.1177/2333393620970508
- Korteweg, A., and Yurdakul, G. (2009). Islam, gender, and immigrant integration: Boundary drawing in discourses on honour killing in the Netherlands and Germany. *Ethnic and Racial Studies*, 32(2), 218–238. doi: 10.1080/01419870802065218.
- Lazard, L., and McAvoy, J. (2020). Doing reflexivity in psychological research: What's the point? What's the practice? *Qualitative Research in Psychology*, 17(2), 159–177. Doi: 10.1080/14780887.2017.1400144
- Liamputtong, P. (2007). *Researching the vulnerable: A guide to sensitive research methods*. London & Thousands Oaks & New Delhi: SAGE Publications.
- Liamputtong, P. (2010). *Performing qualitative cross-cultural research*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Longhurst, R. (2010). Semi-structured groups and focus groups. In N. Clifford, S. French, and G. Valentin (Eds.), *Key methods in geography*. London: SAGE Publications.
- Marcus, G. E. (1994). What comes (just) after 'post'? The case of ethnography. In N. K. Denzin and Y. S. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research*. London: Sage Publications.
- Merriam, S. B., Johnson-Bailey, J., Lee, M.-Y., Kee, Y., Ntseane, G., and Muhamad, M. (2001). Power and positionality: Negotiating insider/outsider status within and across cultures. *International Journal of Lifelong Education*, 20(5), 405–16. doi: 10.1080/02601370120490.
- Mullings, B. (1999). Insider or outsider, both or neither: Some dilemmas of interviewing in a cross-cultural setting. *Geoforum*, 30(4), 337–50. doi: 10.1016/S0016-7185(99)00025-1.
- Olmos-Vega, F. M., Stalmeijer, R. E., Varpio, L., and Kahlke, R. (2023). A practical guide to reflexivity in qualitative research: AMEE Guide No. 149. *Medical Teacher*, 45(3), 241–51. doi: 10.1080/0142159X.2022.2057287.
- Opie, A. (1992). Qualitative research, appropriation of the 'other' and empowerment. *Feminist Review*, 40, 52–69. doi: 10.2307/1395277
- Patnaik, E. (2013). Reflexivity: Situating the researcher in qualitative research. *Humanities and Social Science Studies*, 2(2), 98–106. doi: 10.1080/0142159X.2022.2057287
- Pillow, W. (2003). Confession, catharsis, or cure? Rethinking the uses of reflexivity as methodological power in qualitative research. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 16(2), 175–96. doi: 10.1080/0951839032000060635.
- Probst, B. (2015). The eye regards itself: Benefits and challenges of reflexivity in qualitative social work research. *Social Work Research*, 39(1), 37–48. doi: 10.1093/swr/svu028.

- Russell, C., Touchard, D., and Porter, M. (2002). What's rapport got to do with it? The practical accomplishment of fieldwork relations between young female researchers and socially marginalised older men. *The Qualitative Report*, 7(1), 1–21. doi: 10.46743/2160-3715/2002.1989
- Russell, G. M., and Kelly, N. H. (2002). Research as interacting dialogic processes: Implications for reflexivity. *Forum: Qualitative Social Research*. Retrieved from <http://www.qualitative-research.net/fqs-texte/3-02/3-02russellkelly-e.htm>
- Smith, J. A. (1994). Towards reflexive practice: Engaging participants as co-researchers or co-analysts in psychological inquiry. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 4(4), 253–60. doi: 10.1002/casp.2450040405
- Song, M., and Parker, D. (1995). Commonality, difference and the dynamics of disclosure in in-depth interviewing. *Sociology*, 29(2), 241–56. doi: 0803973233.
- Thapar-Bjorkert, S., and Henry, M. (2007). Reassessing the research relationship: Location, position and power in fieldwork accounts. *International Journal of Social Research Methodology*, 7(5), 363–81. doi: 10.1080/1364557092000045294.
- Thornberg, R., and Charmaz, K. (2014). Grounded theory and theoretical coding. In *The SAGE handbook of qualitative data analysis* (pp. 153-170). London: SAGE Publications.
- Walsh, R. (2003). The methods of reflexivity. *Humanistic Psychologist*, 31(4), 51–66. doi: 10.1080/08873267.2003.9986934.
- Watt, D. (2015). On becoming a qualitative researcher: The value of reflexivity. *The Qualitative Report*, 12(1), 82–101. doi: 10.46743/2160-3715/2007.1645.
- Wilkinson, S. (1988). The role of reflexivity in feminist psychology. *Women's Studies International Forum*, 11(5), 493–502. doi: 10.1016/0277-5395(88)90024-6
- Willig, C. (2013). *Introducing qualitative research in psychology*. Berkshire, England: McGraw-Hill Education.
- Woodby, L. L., Williams, B. R., Wittich, A. R., and Burgio, K. L. (2011). Expanding the notion of researcher distress: The cumulative effects of coding. *Qualitative Health Research*, 21(6), 830–38. doi: 10.1177/1049732311402095.
- Zitomer, M., and Goodwin, D. (2014). Gauging the quality of qualitative research in adapted physical activity. *Adapted Physical Activity Quarterly*, 31(3), 193–218. doi: 10.1123/apaq.2013-0084

Extended Abstract

Purpose

Studies related to the impact of reflexivity on the quality of qualitative research and how reflexivity can function as a strategy to enhance the reliability of research have been increasingly observed in international publications. Researchers attempting to address any of these issues have endeavored to provide practical and sufficient theoretical knowledge by drawing from real-life applications. Particularly, there is a lack of adequate studies in the Turkish literature regarding how researchers can utilize reflexivity to work with their subjectivities and obtain credible findings. To address this gap in the Turkish literature and to guide the better understanding and applicability of reflexivity, this article is structured under the following headings: (a) Objectives of reflexivity, (b) dimensions and applications of reflexivity, and (c) an example of reflexivity in hard-to-reach groups.

Design and Methodology

The research design involves a comprehensive literature review focusing on reflexivity and its implementation in qualitative studies aimed at enhancing validity and trustworthiness.

Findings

Before moving on to field research, researchers should engage in a constant critical interaction with their inner voices during literature review, as these inner dialogues will shape the formation of research questions. It is essential that a reflexive approach to literature review entails researchers being mindful of their own biases and assumptions and being ready to critically evaluate the sources of selected evidence. Therefore, attention should be paid to aspects such as which researchers are being quoted and which ones are deemed reliable. Researchers should strive to select the best and most appropriate existing evidence. Reflexivity enables researchers to be more thoughtful in approaching these complex issues, prompting them to pay attention to who, what, and how they select, and then cite as supporting evidence.

Reflexivity acknowledges the researcher's role not just as an external observer of a phenomenon but as a participant in the process of knowledge creation. In this context, reflective notes go beyond an internal thought or self-awareness process and also require an examination of the epistemological foundations of technical research skills such as interviewing. Some researchers describe reflexivity dimensions as follows: (1) Internal reflexivity, (2) methodological reflexivity, or reflexivity from a critical perspective, and (3) epistemological reflexivity. Similarly, Walsh (2003) evaluated reflexive practices in 4 interactive dimensions: (1) Personal, (2) interpersonal, (3) methodological, and (4) contextual. To make these processes as concrete and applicable as possible, researchers need to understand how each type of reflexivity may manifest in a research project and what questions they can ask themselves about each. Reflexivity enables understanding of the researcher's impact, embracing their subjective experience for effective reporting, and delving into the intricacies of decision-making in the research process. Walsh's typology helps structure reflective notes throughout the entire research process, allowing the reader to explore the practices and decisions shaping the study.

Research Limitations

The dimensions of reflexivity and how they will be applied according to the stages of research are explained in this article. These questions can be rearranged by researchers according to the characteristics of their research. In reflexivity studies, researchers can use these questions as a guide. Of course, these questions do not represent the adoption of a complete and comprehensive reflexivity approach in the research, but they help in initiating the process of thinking reflectively about the research.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

This article, designed as a guide for early-career qualitative researchers, offers five key recommendations: (1) using sample questions as a guide for conducting reflexivity studies, (2) conducting reflexivity in collaborations in studies involving multiple authors, (3) allocating time for teams to discuss decisions and data together, (4) applying reflexivity in its four dimensions (personal, interpersonal, methodological, and contextual), and (5) embracing subjectivity and implementing reflexivity practices.

Originality/Value

This article focuses on the impact of reflexivity on researchers' identities and how it shapes the research process. Reflexivity involves examining how researchers' subjectivities and biases influence the research process and how their worldview affects the research. This process is concerned with how researchers shape the research process with their prior knowledge and beliefs. Reflexivity encourages thinking about the why and how of research while critically questioning its effectiveness, ethics, and value. Researchers need more information on how to work with their subjectivities using reflexivity.

Araştırmacı Katkısı: Zeynep TURHAN (%100).

Türkiye İçin Nafaka Yardımı Uygulama Önerisi ¹

Selim DAĞLIOĞLU ²

Başvuru Tarihi: 24.07.2024

Kabul Tarihi: 04.10.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

102 sayılı ILO Sözleşmesine göre aile yardımları, çocuğa bakma mükellefiyetinin kişilerin yaşam standartları üzerinde yarattığı olumsuz etkilerin ortadan kaldırılması ya da azaltılması amacıyla çocuğun bakımını üstlenen kişilere yapılan sosyal güvenlik yardımlarıdır. 102 sayılı ILO Sözleşmesi dikkate alınarak bu çalışmada aile yardımları, çocuklar göz önünde bulundurularak verilen yardımlarla sınırlı tutulmuştur. Çocuğa bakma mükellefiyetinin kapsamını; çocuğun bakımı, eğitimi ve gözetimi oluşturmaktadır. Söz konusu mükellefiyet, ebeveynlerin ayrı yaşaması halinde de devam etmektedir. Bu doğrultuda mahkemelerce belirlenen nafaka ödemelerinin nafaka ödeme yükümlüsü ebeveyn tarafından ödenmemesi halinde söz konusu ödemelere devlet tarafından aracılık edilmesi ve/ve nafaka ödeme yükümlüsünün ekonomik durumunun bu ödemeleri yapmaya imkân vermediği durumlarda söz konusu ödemelerin devlet tarafından yapılmasına yönelik yardımlar, aile yardımları sosyal güvenlik kolu kapsamına girmektedir. Bu çerçevede ülkeler, ebeveynleri ayrı yaşayan çocukların bakımı, eğitimi ve gözetimi için ortaya çıkan masraflara her iki ebeveynin de katkı sağlaması için çeşitli önlemler almakta ve nafaka ödemelerinin gerçekleştirilmesinde ebeveynlere yardım sağlanması için aile yardımlarının özel bir türü olan nafaka yardımı uygulamalarını geliştirmektedir. Çalışmada nafaka yardımı önerisi geliştirilmesi amacıyla 37 ülkedeki aile yardımları uygulaması incelenmiş ve bu ülkelerde nafaka yardımı bulunan 17 ülke uygulaması ile gelir-gider projeksiyonu sonuçları dikkate alınarak bir nafaka yardımı uygulama önerisi sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Güvenlik, Aile Yardımı, Nafaka, Aktüeryal Gelir Projeksiyonu, Aktüeryal Gider Projeksiyonu

Atıf: Dağlıoğlu, S. (2024). Türkiye için nafaka yardımı uygulama önerisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(4), 1517-1546.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, Anlaşmalar Daire Başkanlığı, selim.daglioglu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2006-8788

An Alimony Benefit Proposal for Türkiye

Selim DAĞLIOĞLU³

Submitted by: 24.07.2024

Accepted by: 04.10.2024

Article Type: Research Article

Abstract

According to ILO Convention No. 102, family benefits are social security benefits provided to people who take care of child in order to eliminate or decrease negative effects of responsibility for the maintenance of child on their living standards. Taking into account ILO Convention No. 102, family benefits in this study is limited to benefits provided with children in mind. The scope of responsibility for maintenance of child constitutes care, education and supervision of the child. This obligation continues even if parents live separately. In this regard, in cases where alimony payments determined by courts are not paid by parent who is responsible for payment of alimony, state mediates payments in question and/or, in cases where economic situation of person responsible for payment of alimony does not allow for these payments, benefits for payment of such payments by state fall within the scope of family benefits social security branch. Countries take various measures to ensure that both parents contribute to spending incurred for supervision, education and care of a child whose parents live apart and develop alimony benefit practices, which is a special type of family benefits, to provide assistance to parents in making alimony payments. In the study, family benefits practices in 37 countries were examined in order to develop an alimony benefit application proposal and an alimony benefit implementation proposal was presented by taking into account the practices of 17 countries with alimony benefit in these countries and the results of the income-expense projection.

Keywords: Social Security, Family Benefit, Alimony, Actuarial Income Projection, Actuarial Expenditure Projection

³ Ministry of Labour and Social Security, Directorate General for Foreign Relations and European Union, International Agreement Department, selim.daglioglu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2006-8788

Giriş

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (ÇHDS)'nin 27. maddesinde çocuğun gelişmesi için gerekli hayat şartlarının sağlanması sorumluluğunun “*sahip oldukları imkânlar ve mali güçleri çerçevesinde öncelikle çocuğun ana-babasına veya çocuğun bakımını üstlenen diğer kişilere*” ait olduğu ifade edilmektedir. Çocuğun geçimini sağlama mükellefiyeti olarak tanımlanabilecek yükümlülük, kaçınılmaz olarak ilave masraflar yapılmasını ve zamanının bir bölümünü çocuğun bakımına ayrılmasını gerektirmektedir. Bu da çocuğun bakımını üstlenen kişilerin yaşam standartlarında bazı düşüslere yol açabilmektedir. Ebeveynler, zaman zaman bu masrafların karşılanması ve çocuğun bakımında desteğe ihtiyaç duymaktadır. Bazı durumlarda ilave masrafları karşılayamamakta veya çocuğun bakımı ile çalışma hayatını birlikte sürdürememektedir. Bu bakımdan Sözleşme'nin 27. maddesinde çocuğun ebeveynleri veya bakımını üstlenen diğer kişilerin söz konusu yükümlülüklerini yerine getirmesinde yardımcı olmak amacıyla taraf devletlere, gerekli önlemlerin alınması ve “*gereksinim olduğu takdirde özellikle beslenme, giyim ve barınma konularında maddi yardım ve destek programları*” uygulanması yükümlülüğü getirilmiştir. Bu çerçevede çocuğun geçimini sağlama yükümlülüğü, temel olarak çocuğun ebeveyni veya bakımını üstlenen diğer kişilerde olmakla birlikte devletlerin bu yükümlülüğün yerine getirilmesinde çocuğa bakmakla yükümlü kimselere destek olması ve ilgili kişilerce bu yükümlülüğün yerine getirilmemesi durumunda çocuğun bakımının üstlenilerek gerekli imkânların bizzat devlet eliyle sağlanması gerekmektedir.

ILO'nun 102 sayılı Sosyal Güvenliğin Asgari Normları Hakkında Sözleşme (bundan sonra Sözleşme)'sinde, 9 sosyal riske karşı, korunan kimselerin güvence altına alınmasına yönelik olarak 9 sosyal güvenlik kolu için asgari standartlar ile bu 9 sosyal riskten birine maruz kalınması halinde güvence altına alınan kişilere yapılacak yardımların alt sınırlar belirlenmiştir. Sözleşme'de asgari standartları belirlenen sosyal güvenlik yardımlarından biri de aile yardımları sosyal güvenlik koludur. Sözleşme'nin 40. maddesinde “*yardım yapılacak hal, mevzuatla tayin olunacağı şekilde, çocukların geçimini sağlama mükellefiyeti*” olarak tanımlanmaktadır. Buradan Sözleşme'ye göre aile yardımları sosyal güvenlik kolunda güvence altına alınan sosyal risk, çocuk sahibi olmak olarak açıklanabilir. Zira çocuk sahibi olmak, çocuğun geçindirilmesi ve gelişmesi için gerekli koşulların sağlanması yükümlülüğünü de beraberinde getirmektedir. Sosyal güvenlik yazınında (bakınız Alper ve Arıcı, 2015, s. 48-49) aile yardımları sosyal güvenlik kolunda güvence altına alınan sosyal risk, “evlenme ve çocuk sahibi olma” olarak da tanımlanabilmektedir. Bu durumda çocuksuz ailelere yapılan sosyal yardımların da aile yardımı olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Sözleşme'de aile yardımları kapsamında yardım yapılacak hal, “çocuğun geçimini sağlama mükellefiyeti” olarak tanımlandığı da dikkate alınarak bu çalışmada aile yardımlarının kapsamı, çocuklar göz önünde bulundurularak çocuğun bakımını üstlenen kişilere yapılan yardımlarla sınırlı olarak ele alınmıştır.

Çocukların geçindirilmesi ve gelişmeleri için gerekli koşulların sağlanması; çocuklara bakılması ile beslenme, giyim ve barınma olanaklarının sağlanması gibi temel ihtiyaçların yanı sıra eğitim ve tatil gibi sosyal ve kültürel ihtiyaçları da içermektedir. Bu doğrultuda Sözleşme'nin 42. maddesine göre aile yardımları; “*periyodik ödemeler yapılması*”, “*çocuklara yiyecek, giyecek, mesken, tatil geçirme yerleri veya ev idaresinde yardım sağlanması*” veya bu yardımların birlikte verilmesi şeklinde nakdi ve/veya aynı yardımlar olabilmektedir. Buradan aile yardımları; çocuklar için kitap/kırtasiye ürünlerinin verilmesinden ebeveynlere ücretli/ücretsiz izin verilmesi ve sosyal sigorta primlerinin ödenmesi gibi çok geniş bir yelpazedeki yardım türlerini içermektedir.

ÇHDS'nin 27. maddesi doğrultusunda devletler, öncelikli olarak çocuğun gelişmesi için gerekli hayat şartlarının sağlanması konusunda çocuğun bakımını üstlenen kimselere destek sağlanması için çeşitli uygulamalar geliştirmektedir. Aile yardımları sosyal güvenlik kolu, bu amaca ulaşmada yararlı bir araçtır ve devletler, bu yardımları ülke ihtiyaçları doğrultusunda uyarlayarak uygulamaktadır. Aile yardımları, çocuğun

gelişimi için gerekli şartların sağlanması sırasında çocuğun bakımını üstlenen kişilere destek olunması amacına ilave olarak kişileri çocuk sahibi olma konusunda teşvik etmekte ve çocuk yoksulluğunun engellenmesi konusunda devletlere katkı sağlamaktadır. Bazı çalışmalarda (Immervoll, Sutherland ve de Vos, 2000; Van Lancker, Ghysels ve Cantillon, 2015; Hájek ve Olexová, 2023), aile yardımlarının çocuk yoksulluğunun engellenmesi konusundaki pozitif katkısına vurgu yapılırken bazı çalışmalarda (Gauthier ve Hatzius, 1997; Björklund, 2006) aile yardımlarının doğurganlık hızları üzerindeki pozitif katkısına vurgu yapılmaktadır. Bazı çalışmalarda (Prud'homme, 2004; aktaran Özdemir ve Karabayır, 2019; Oberlin, Caristo, Lagomarsino ve Santos, 2007) ise aile yardımlarının hem çocuk yoksulluğunun engellenmesi konusunda hem de doğurganlık hızlarının artırılması konusunda olumlu etkilerinin bulunduğu ifade edilmektedir. Bu bakımdan ülkeler, aile yardımlarını doğurganlık hızlarının artırılmasına yönelik bir nüfus politika aracı olarak ve/veya çocuk yoksulluğunun engellenmesi için bir sosyal politika aracı olarak da kullanmaktadır.

İletişim araçlarının baş döndürücü bir hızla geliştiği ve bilginin tüm topluma kısa süreler içerisinde yayıldığı günümüzde başta aile kurumu olmak üzere toplumsal yapılar da değişim ve dönüşüm içerisinde. *“Pek çok teorisyen günümüz ekonomik paradigmaları ekseninde aile yapısının ve aile içi ilişkilerinin daha kırılabilir ve dışsal dinamiklerden daha kolay etkilenilebilir olduğunu ileri sürmüştür. Farklı gelişmişlik düzeyine sahip ülkelerde artan boşanma oranları, bireylerin evlilik ilişkisinden beklentilerinin değiştiği, hatta aile kurumunun çökmekte olduğu yönünde tartışmaları gündeme getirmiştir”* (Çiçek, 2021). Türkiye ve dünyada evlenme yoluyla aile kurma oranları azalırken boşanmalar her geçen gün artmaktadır. 2001’de % 1,41 olan kaba boşanma hızı; 2010’da %1,62’ye, 2015’te %1,69’a ve 2023’te %2,13’e ulaşmıştır. Buna karşın 2001’de % 8,35 olan kaba evlenme hızı; 2010’da %7,97’ye, 2015’te %7,71’e ve 2023’te %6,76’ya düşmüştür. 2001’de kadınlarda 22,7 ve erkeklerde 26 olan ortalama ilk defa evlenme yaşı, 2023’te kadınlarda 25,7’ye ve erkeklerde 28,3’e yükselmiştir. (Evlenme İstatistikleri, 2001-2023). *“Geleneksel yaşamda birçok soruna rağmen; çocuğun varlığı, dini ve örfi kuralların etkisiyle sürdürülen evliliklerin yerini modern yaşamda psikososyal doyumun her an yaşanmak istendiği evlilikler almaya başlamaktadır. Beklentilerin karşılanmadığı noktada ise boşanma artan oranları sonucunda daha fazla kişiyi ve çocuğu etkilemesiyle toplumsal boyutları aşır evrensel bir sorun haline gelmektedir. Ayrıca refah toplumu olarak adlandırılan gelişmiş ülkelerde, evliliğe alternatif olarak yalnız yaşama ve nikâhsız beraberlikler yeni hayat tarzları olarak sıkça karşılaşılan durumlar olmaktadır”* (Aydın ve Baran, 2010). Bireylerin aile kurumu kurmaya yönelik evlenme arzularındaki azalış ile birlikte toplumların kültürel yapılarındaki değişmeye paralel olarak bireylerin evlilik birliği dışında birlikte yaşama ve çocuk sahibi olma davranışları artmaktadır. Günümüz toplumlarında boşanma kolaylaşmakta ve evlilik birliğinin boşanmayla sonuçlanması sıradan bir hal almaktadır. Herhangi bir evlilik birliğine dayanmayan birlikte yaşama durumlarında çiftlerin ayrılması ise daha sıradan bir durum olmaktadır. Boşanma veya ayrılıkla sonuçlanan birliktelikler, geride ebeveynleri ayrı yaşayan çocuklar sorununu ve bu çocukların bakımlarının ne şekilde sürdürüleceği sorusunu gündeme getirmektedir.

Ebeveynleri ayrı yaşayan çocukların velayetleri bir ebeveyn tarafından üstlenilirken diğer ebeveynin çocuğa bakma yükümlülüğü devam etmektedir. Bu durum, çocuğun velayeti kendine bırakılmayan ebeveynin başta bakım ve eğitim giderleri olmak üzere çocuğun giderlerine katılımının sağlanması için öngörülen bir nafaka ödemesini zorunlu hale getirmektedir. Ancak ayrılan ebeveynler arasında nafaka ödenmesi konusunda sıklıkla sorun yaşanmaktadır. Bu sorun, çiftlerin boşanma veya ayrılma süreçlerinde yaşadıkları problemlerin bir yansıması olabileceği gibi kimi zaman ebeveynlerin sosyal ve ekonomik durumlarının çocuğun bakımına katkı sağlamalarına imkân vermemesinden de kaynaklanabilmektedir. Her iki durumda da çocuğun velayetini üstlenen ebeveynin desteklenmesi gerektirmektedir.

Bir kişinin çocuğu olması sosyal riskine karşı güvence altına alındığı ve bu sosyal riskle karşılaşması halinde önceden ulaşılmış olduğu yaşam seviyesinin korunmasına yönelik olarak yapılan yardımlar, aile yardımlarıdır.

Bu bakımdan çocuğun velayetini üstlenen ebeveyne diğer ebeveyn tarafından yapılacak nafaka ödemesine aracılık edilmesi veya nafaka ödeme yükümlüsü ebeveynin söz konusu nafakayı ödeyememesi durumunda bu nafakanın onun yerine ödenmesi de bir aile yardımı uygulaması olabilecektir. Artan boşanmalar ve ebeveynleri ayrı yaşayan çocuk sayılarındaki artış; ülkeleri, velayeti kendine bırakılmayan ebeveynin başta bakım ve eğitim giderleri olmak üzere çocuğun giderlerine katılımı için çocuğun velayetini üstlenen ebeveyne vermesi öngörülen nafakanın ödenmesine yönelik tedbirler almaya yönlendirmektedir. Bu doğrultuda ülkeler, sıklıkla aile yardımları sosyal güvenlik koluna başvurmakta ve farklı aile yardımı uygulamaları geliştirmektedir. Ülkelerde artan şekilde uygulamaya konulan bu aile yardımı türü, genel olarak nafaka yardımı olarak anılmaktadır.

Türkiye'deki aile yardımlarına örnek olarak barınma yardımları, yakacak yardımları, gıda yardımları (Türk ve Ünlü, 2016: s.99; Dodurka, 2014: s. 7-8), şartlı eğitim yardımı ve şartlı sağlık yardımı gibi şartlı nakit transferleri, devlet memurlarına verilen aile yardımı ödeneği, eğitim yardımı (5434 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu'na göre verilen), doğum yardımı, kreşte ücretsiz bakım ile ve çeyiz hesabı kapsamındaki destekler (Şentürk, 2016: s. 109-117; Karabayır, 2019: s31-35; Akpınar, 2021: s. 435) ve analık sigortası kapsamında ödenen geçici iş göremezlik ödeneği (Akpınar, 2021: s. 435) gösterilmektedir. Dağlıoğlu ve Bektaş (2022), Türkiye'deki 25'ten fazla yardımın aile yardımı niteliği taşıdığını ifade etmektedir. Ancak bu yardımlar arasında nafaka yardımı olarak nitelendirilebilecek bir aile yardımı uygulaması bulunmamaktadır.

Türkiye'de velayete verilen çocuk sayısı; 2010 yılında 96.366 iken bu rakam 2022 yılında 181.698'ye ulaşmıştır (Boşanma İstatistikleri, 2010-2023). Boşanma sayılarındaki artış dikkate alındığında bu sayıların daha da artacağını söylemek mümkündür. 2004 sayılı İcra ve İflas Kanunu'nun 344. maddesinde nafaka borçlusunun yükümlülüğünü yerine getirmemesi durumunda *"üç aya kadar tazyik hapsi"* öngörülmektedir. Ayrıca *"Borçlunun, nafakanın kaldırılması veya azaltılması talebiyle dava açmış olması halinde, ileri sürdüğü sebepler göz önünde bulundurularak, tazyik hapsinin uygulanması bu davanın sonuna bırakılabilir"* hükmü yer almaktadır. Buradan müşterek çocuklarının geçindirilmesine katkı sağlamak üzere çocuğun velayeti kendine verilmeyen ebeveynin çocuğun velayeti tevdi edilen ebeveyne ödemesi öngörülen nafakanın ödenmemesi durumunda çocuğun velayetini üstlenen ebeveyne söz konusu nafaka ödemesinin yapılmasında tazyik uygulanmasında ilave bir maliyet ortaya çıkacaktır. Bu bakımdan korunan kimselere söz konusu nafaka ödemesinin yapılması işlemlerinde aracılık yapılması şeklindeki yardımın da, bir tür aile yardımı olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte nafaka ödeme yükümlülüğü, ebeveynin çocuğa bakma yükümlülüğünün bir sonucudur. Bu çerçevede nafaka ödemelerinin yapılmasında ebeveyne destek olunması da bir aile yardımudur.

Bu çalışmanın amacı, nafaka yardımı uygulamasının yaygınlığının incelenmesi ve seçili ülkelerdeki mevcut nafaka uygulamaları da göz önünde bulundurularak Türkiye'de uygulanabilecek bir nafaka yardımı uygulaması önerilmesidir.

Yöntem

Çalışmada 37 ülkedeki aile yardımı uygulamaları incelenmiştir. Bu ülkelerde velayeti bir ebeveyni (veya üçüncü bir kişi) tarafından üstlenin çocuklar için yapılan masraflara çocuğun bakımını üstlenmeyen ebeveyninin de katılımının sağlanması amacıyla mahkemelerce belirlenen nafaka ödemelerinin düzenli olarak gerçekleştirilmesine yönelik nafaka yardımı uygulaması bulunup bulunmadığı araştırılmıştır. Nafaka yardımı bulunduğu tespit edilen ülkelerde nafaka yardımı uygulaması detaylı olarak incelenmiştir. Ülke incelemeleri ile nafaka yardımına ilişkin olarak yapılan gelir-gider projeksiyonları ve aktüeryal peşin değer hesaplamaları dikkate alınarak Türkiye için bir nafaka yardımı uygulaması önerilmiştir.

Çalışmada ülke incelemeleri, aile yardımlarını sağlamakla sorumlu kurumların internet siteleri ile Mutual Information System on Social Protection (MISSOC) bilgi paylaşım sistemi ve The International Social Security Association (ISSA) internet siteleri üzerinden yapılmıştır. Ayrıca asgari ücret rakamları, 2018-2080 dönemi için tekli yaşlardaki nüfus projeksiyonu, 2016-2023 dönemindeki Türkiye nüfusu sayıları, 2016-2023 dönemindeki sigortalı sayısı ve sigortalılara ait kazanç bilgileri, sırasıyla Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), İstatistik Veri Portalı, SGK Veri Uygulaması ile SGK İstatistik Yıllığı'ndan alınmıştır. Bu çalışma, kapsamı gereği etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yıllara göre ödenecek toplam nafaka yardımı miktarı,

$$NY_t = Y_t * V_t \quad (1)$$

şeklinde hesaplanmaktadır. Burada Y_t , t yılında bir çocuk için verilen yıllık nafaka yardımı tutarını ve V_t , t yılında velayeti bir ebeveyni tarafından üstlenilen, toplam çocuk sayısını göstermektedir.

t yılında bir çocuk için verilen nafaka yardımı miktarı,

$$Y_t = YO_i * AÜ_t \quad (2)$$

şeklinde hesaplanmaktadır. Burada YO_i , bir çocuk için sağlanan nafaka yardımı miktarının aynı yıldaki brüt asgari ücretin ne kadarı oranında olduğunu gösterir. i oranı için $YO_i = 0,1; 0,15; 0,2; 0,25; 0,30$ veya $0,5$ olmak üzere YO_i , yıllara göre sabittir. $AÜ_t$ ise t yıldaki asgari ücret tutarını göstermektedir.

t yılında velayeti bir ebeveyni tarafından üstlenilmiş toplam çocuk sayısı,

$$V_t = N_t^{(18)} * VO_t + \sum_{i=0}^{17} (V_{t-1}^{(i)} * p_i) \quad (3)$$

şeklinde hesaplanmaktadır. Burada $N_t^{(18)}$, TÜİK 2018-2080 projeksiyonunda öngörülen t yılındaki 18 yaş ve altındaki toplam çocuk sayısını; VO_t , t yılında 18 ve altı yaşlardaki çocuklardan ne kadarının bir kişinin velayetine verildiğini gösteren velayete verilen çocuk oranını; $V_{t-1}^{(i)}$, t yılından bir önceki yıl i yaşındaki velayete verilmiş toplam çocuk sayısını ve p_i , TÜİK Hayat Tabloları'ndan elde edilen $(t - 1)$ yılında i yaşında olan çocukların bir yıl yaşaması olasılığını göstermektedir.

Çalışmada VO_t oranlarının 2024-2080 dönemine ilişkin öngörülere, Tablo 1'de verilen VO_t oranlarının 2010-2023 dönemindeki gerçekleştirmeleri üzerinden regresyon modelleri kullanılarak elde edilmiştir. Şekil 1 dikkate alındığında 2024 ve sonrası dönemde seride bir artış eğilimi meydana gelmesi ve daha sonra artış eğiliminde bir azalma meydana gelerek velayete verilen çocuk oranlarının sabit bir değer etrafında dalgalanması beklenebilir.

Tablo 1
Yıllara Göre Velayete Verilen Çocuk Oranı

Yıl	V_t	$N_t^{(18)}$	VO_t
2010	96.366	23.924.721	0,0040
2011	99.865	23.979.277	0,0042
2012	100.624	23.992.596	0,0042
2013	102.120	24.024.174	0,0043
2014	107.337	24.115.316	0,0045
2015	109.978	24.191.919	0,0045
2016	106.460	24.223.372	0,0044
2017	108.297	24.224.739	0,0045
2018	125.768	24.258.266	0,0052
2019	140.858	24.196.448	0,0058
2020	125.948	23.979.485	0,0053
2021	167.188	23.960.578	0,0070
2022	180.592	23.823.305	0,0076
2023	171.213	23.467.033	0,0073

Bu varsayıma en uygun model ise

$$VO_t = \alpha * t^\beta * e^{\varepsilon t} \quad (4)$$

şeklindeki büyüme modelidir. VO_t serisi için kullanılabilir bir diğer model ise

$$VO_t = \alpha + \beta t + \varepsilon_t \quad (5)$$

şeklindeki doğrusal trend modelidir. Serideki artış eğilimin bir süre sonra azalacağı ve serinin belirli bir değer etrafında dalgalanacağı varsayımı altında VO_t değişkeninin Eş. 4'te verilen büyüme modeline uyduğu varsayılmış ve Eş. 5 modeli, kontrol varsayımı olarak kullanılmıştır. Eş. 4 ve Eş. 5 ile verilen modellerin parametre tahminleri,

$$\hat{\beta} = \frac{n \sum_{t=1}^n VO_t t - \sum_{t=1}^n VO_t \sum_{t=1}^n t}{n \sum_{t=1}^n t^2 - (\sum_{t=1}^n t)^2} \quad (6)$$

$$\hat{\alpha} = \overline{VO} - \hat{\beta} * \bar{t} \quad (7)$$

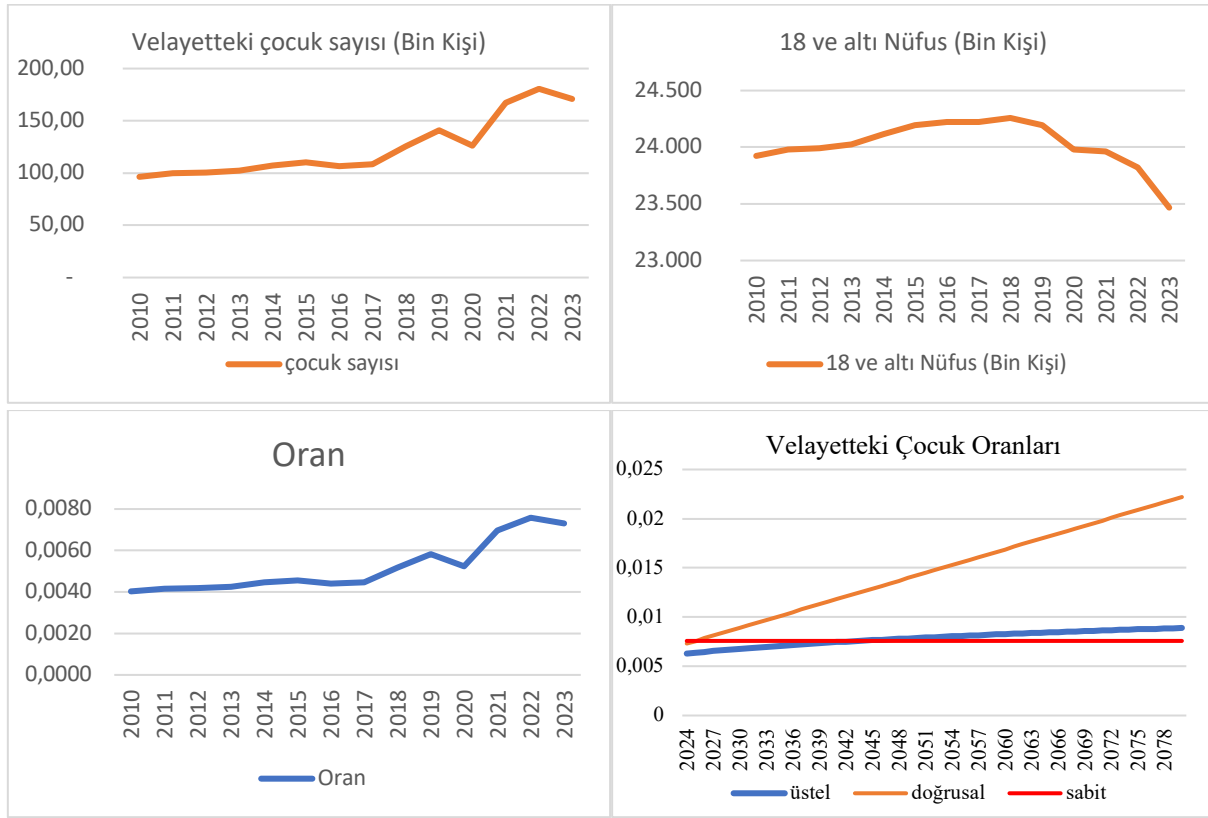
şeklindeki En Küçük Kareler (EKK) yöntemi kullanılarak tahmin edilmiştir. Eş. 4'teki model

$$\widehat{VO}_t = 0,00343747155 * t^{0,22321188958}$$

şeklinde ve Eş. 5'teki model

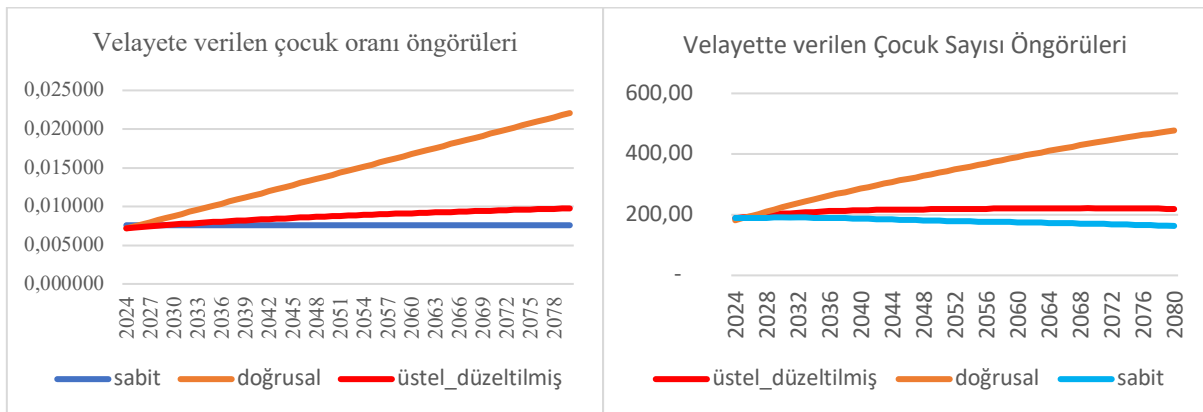
$$\widehat{VO}_t = 0,003325558 + 0,000265859 * t$$

şeklinde tahmin edilir.

Şekil 1. Velayete Verilen Çocuk Oranları Değişkenine İlişkin Model Kalıpları

Velayete verilen çocuk oranının bir süre daha artması ve ilerleyen dönemde bu orandaki artış hızının yavaşlaması beklenmektedir. Bu oran 2022 yılında %0,76 olarak gerçekleşmiştir. Ancak Eş. 4 ile verilen üstel modelin tahminleri kullanılarak velayete verilen çocuk oranları değişkenine ilişkin 2024-2080 dönemi öngörülürü, 2060 yılına kadar %0,76 oranının altında kalmaktadır. Bu bakımdan üstel model kullanılarak hesaplanan 2024 yılı velayete verilen çocuk oranı öngörüsü ile doğrusal model kullanılarak elde edilen 2024 yılı öngörülürü dikkate alınarak üstel model öngörülüründe düzeltme yapılmıştır. Söz konusu düzeltme sonucu elde edilen velayete verilen çocuk oranlarının 2024-2080 dönemi öngörülürü, Şekil 2’de verilmiştir.

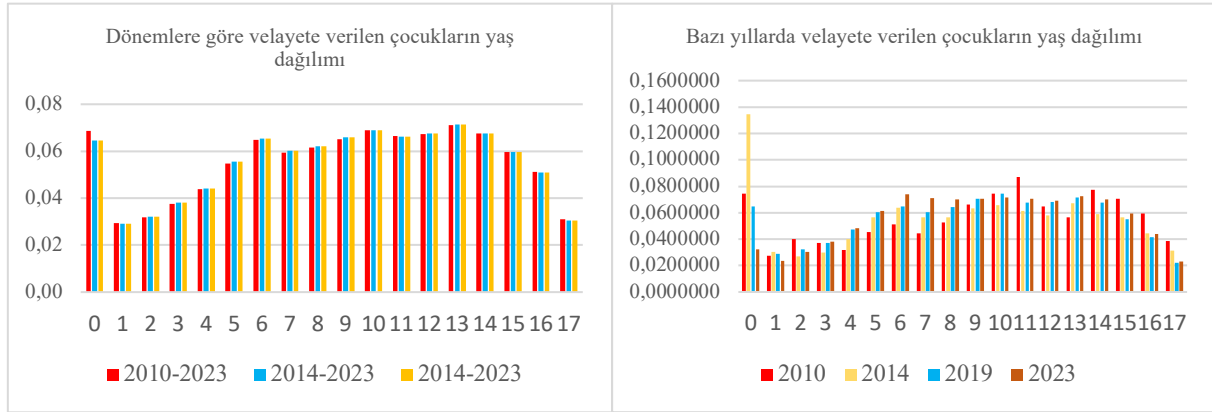
Şekil 2. Velayete Verilen Çocuk Oranları ve Sayıları 2024-2080 Dönemi Öngörülürü

Velayete verilen çocuk sayıları, TÜİK tarafından bu sayıların 18 yaş altı çocuklar ile 18 yaş üstü engelli çocukları içerdiği açıklamasıyla paylaşılmaktadır. Bu bakımdan 2024-2080 dönemi için velayete verilecek çocuk sayısı öngörülürü, Türkiye’de ikamet eden tüm kişilerin yardım kapsamında dâhil edildiği ve velayeti ebeveynlerden

birine (veya üçüncü kişilere) verilen her çocuk için asgari bir nafaka tutarı belirlendiği bir nafaka uygulamasında ilgili dönemde ortaya çıkacak potansiyel yardım sayısını göstermektedir.

Burada 2024-2080 döneminde her yıl velayete verilecek çocuk sayılarının öngörülmesi elde edilmektedir. Uygulamanın maliyetinin hesaplanabilmesi için bir önceki yılda 16 ve altı yaşlarda olup velayet altında olan toplam çocuk sayısına ihtiyaç bulunmaktadır.

Şekil 3. 2010-2023 Döneminde Velayette Verilen Çocukların Yaş Dağılımı

Yıllara göre toplam nafaka yardımı projeksiyonu, reel değerler üzerinden yapılmış ve projeksiyonlara enflasyon oranı öngörüsünü içeren herhangi bir değişken eklenmemiştir. Yıllara göre asgari ücret ise

$$A\ddot{U}_t = A\ddot{U} * (1 + k) \quad (8)$$

şeklinde hesaplanmıştır. Burada $A\ddot{U}$, 2024 yılında geçerli yıllık brüt asgari ücreti ve k , reel asgari ücret artış oranını göstermektedir. 01.01.2024-31.12.2024 dönemi için aylık brüt asgari ücret 20.002,00 TL olmak üzere yıllık brüt asgari ücret $A\ddot{U} = 240.030,00$ TL'dir. Çalışmada Dağlıoğlu (2023, s. 1028)'e benzer şekilde reel asgari ücret artış oranı $k = 0,0486$ kullanılmıştır.

Yıllara göre gelir projeksiyonu,

$$TGLR_t = TS_t * SPEK_t * PR_i \quad (9)$$

şeklinde hesaplanmaktadır. Burada t , ilgili yılı; $TSO = 0,38$ olmak üzere (detaylar için Dağlıoğlu (2023, s. 1029-1030)) TS_t ,

$$TS_t = TSO * N_t^{(15-64)} \quad (10)$$

şeklindeki t yılındaki toplam sigortalı sayısını; $SKO = 1,71$ olmak üzere (detaylar için Dağlıoğlu (2023, s. 1030-1032)) $SPEK_t$,

$$SPEK_t = SKO * A\ddot{U}_t \quad (11)$$

şeklindeki t yılında TS_t sigortalıların kazanç (prime esas) tutarı yıllık ortalamasını ve PR_i , i seçeneği altında prim oranını (sabit) gösterir.

Gelirlere ait peşin değer ile giderlere ait peşin değer, uygulamanın 2024 yılı başı için ($k = 2024$) ve 2024 yılı fiyatlarıyla sıfır reel faiz varsayımı altında

$$PD_{TGLR} = \sum_{t=k}^{2080} TGLR_t \quad (12)$$

$$PD_{GDR} = \sum_{t=k}^{2080} NY_t \quad (13)$$

şeklinde 2024 yılı için hesaplanmıştır. Burada $TGLR_t$ ve NY_t , sırasıyla Eş. 9 ve Eş.1'deki gibidir.

Çocuklar için Verilen Türkiye'deki Nafaka Türleri

“Nafaka, bir kimsenin bakmakla yükümlü olduğu kimseler lehine mahkemece takdir edilen aylık parasal katkı olarak tanımlanabilir” (Yargıtay HGK; 2017/995 E.). Çocuklar göz önünde bulundurularak hâkim tarafından 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu (TMK)'na göre iştirak nafakası, tedbir nafakası ve yardım nafakası olmak üzere üç farklı türde nafaka takdir edilmesi mümkündür.

TMK'nin 327. maddesinde “Çocuğun bakımı, eğitimi ve korunması için gerekli giderler ana ve baba tarafından karşılanır” ve TMK'nin 185. maddesinde eşler, “çocukların bakımına, eğitim ve gözetimine beraberce özen göstermekle yükümlüdürler” ifade edilmektedir. Ebeveynlere getirilen çocuğun bakımı ve eğitimi nedeniyle ortaya çıkan giderlere katılma yükümlülüğü, TMK'nin 182. maddesinin ikinci fıkrası çerçevesinde ebeveynlerin boşanması, ayrılması veya çocuğun evlilik dışında doğması halinde velayetin bir ebeveyn tarafından kullanıldığı durumlarda da devam etmektedir. TMK'nin 329. maddesinde “küçüğe fiilen bakan ana veya baba”nın diğer ebeveyninden ya da “atanacak kayyım veya vasi”nin ebeveynlerin herhangi birinden çocuk adına nafaka talep edebileceği ile “ayırt etme gücüne sahip olan küçük”ün ise ebeveyninden herhangi birinden nafaka talep edebileceği hüküm altına alınmıştır. Bu nafaka, hukuk yazınında iştirak nafakası olarak anılmaktadır (Sonat, 2013). Yargıtay (HGK; 2017/2444 E., 2019/51 K.), iştirak nafakasını “boşanma, ayrılık veya evlenmenin butlanına karar verildikten sonra velayet hakkı kendisine bırakılmayan eşin velayet hakkı verilen eşe çocuğun bakımı ve eğitim giderleri için mali gücü oranında yaptığı katkısı” şeklinde tanımlamaktadır.

Velayet; “küçüğün ve bu hükümde olan kimselerin gerektiği şekilde büyütülüp yetiştirilmesi, korunup gözetilmesi ve eğitilmesi amacıyla hukuk düzeninin belli şahıslara tanıdığı hak, yetki ve sorumluluğu” ifade etmektedir (Aksakal, 2003). TMK'nin 335. maddesine göre 18 yaşından küçük çocuklar ile 18 yaşından büyük olmakla birlikte kısıtlanan çocuklar, ebeveynlerinin velayeti altındadır. TMK'nin 336. maddesine göre evlilik birliği içinde doğan çocuklar için evlilik birliği devam ettiği sürece velayet, ana ve baba tarafından birlikte kullanılır. Ancak “ortak hayata son verilmiş veya ayrılık hâli gerçekleşmişse hâkim, velâyeti eşlerden birine verebilir”. TMK'nin 337. maddesine göre evlilik birliği dışında doğan çocukların velayetinin anneye ait olması esastır. Ancak annenin küçük veya kısıtlı olması ya da ölmesi veya velayetin kendisinden alınması durumunda hâkim, çocuğun menfaatinin gözeterek velayeti babaya verebileceği gibi çocuğa bir vasi de atayabilmektedir.

TMK'nin 346. maddesi ile “çocuğun menfaati ve gelişmesi tehlikeye düştüğü takdirde” ebeveynlerin duruma çare bulamaması veya buna güçlerinin yetmemesi halinde hâkime, çocuğun korunması için uygun önlemlerin alınması ödevi yüklenmiştir. TMK'nin 347 ve 348. maddeleri çerçevesinde bu önlemler, “çocuğu ana ve babadan alarak bir aile yanına veya bir kuruma” yerleştirilmesi ve “velâyetin kaldırılması” şeklindedir. TMK'nin 350. maddesine göre velayetin kaldırılması durumunda ebeveynlerin çocuğun bakım ve eğitim giderlerini karşılama yükümlülükleri devam etmektedir. Ancak ebeveynler ile çocuğun bu giderleri karşılamak için mali gücünün bulunmaması durumunda bu giderlerin karşılanması yükümlülüğü devlete geçmektedir. Bu düzenleme, ÇHDS'nin 27. maddesi ile uyumludur.

“İştirak nafakası velayetin fiilen (eylemliler olarak) kullanılmasına bağlı bir haktır. Velayetin kendisine bırakıldığı eş çocuğa bakmayıp karşı taraf çocuğa bakıyorsa çocuğa bakan, velayetin değiştirilmesi davası açmak zorunda olmadan doğrudan iştirak nafakası talebinde bulunabilir” (Yargıtay 3. HD; 2016/16717 E.). TMK’nin 329. maddesi çerçevesinde çocuğun velayeti tevdi edilen ebeveyn diğer ebeveyninden çocuk adına nafaka isteme hakkına sahiptir. TMK’nin 347 ve 348 maddeleri doğrultusunda çocuğun ebeveynlerinden alınarak bir aile yanına veya bir kuruma yerleştirilmesi gibi durumlarda iştirak nafakası isteme hakkı, atanacak kayyım veya vasiye geçmektedir. “İştirak nafakası eğer bir boşanma davasında velayete tabi çocuklar var ise, boşanma kararının varlığına, boşanma davasının kesinleşmesinden sonra açılan velayetin düzenlenmesine yönelik davalarda ise velayet talebinin kabulüne bağlı olup velayet hakkı kendisine verilen ana ya da baba yararına hükmedilecektir” (Yargıtay HGK; 2017/2444 E.). Çocuk için bir kayyım veya vasi atanmış ise bu durumda iştirak nafakası kayyım veya vasi yararına çocuk adına hükmedilecektir.

TMK’nin 169. Maddesi ile hakime; boşanma ve ayrılık davalarında davanın devamı süresince özellikle eşlerin barınmasına, geçimine, eşlerin mallarının yönetimine ve çocukların bakım ve korunmasına ilişkin gerekli olan geçici önlemlerin, re’sen alınması yükümlülüğü getirilmiştir. TMK’nin 332. maddesinde nafaka davası ile birlikte davacının talebine istinaden çocuğun bakımı ve eğitim giderlerinin karşılanması için hâkimin geçici nafaka belirleyebileceği belirtilmektedir. Benzer şekilde TMK’nin 333. maddelerine göre de babalık davasında da çocuğun ihtiyaçları için geçici nafaka tespiti mümkündür. TMK’nin 169, 332 ve 333. maddeleri göz önünde bulundurularak çocuğun bakımı ve eğitim giderlerinin karşılanması için hâkim tarafından alınacak geçici önlemlerden biri, geçici süreli nafaka belirlenmesidir. Hâkim tarafından yargılama sırasında talebe bağlı olmaksızın eş ve çocuk için geçici süreli olarak belirlenen bu nafaka, hukuk yazınında tedbir nafakası olarak anılmaktadır (bakınız Hamzaçebi, 2002 s. 26-27). Boşanma kararının kesinleşmesi ile birlikte koşullarının bulunması halinde bu tedbir nafakası, yoksulluk nafakası (kadın için) veya iştirak nafakası (çocuk için) olarak devam eder (Yargıtay HGK; 2017/2444 E.). Çitak (2016, s.242), “Eşlerin birbirlerine ve çocuklarına karşı bakma ve geçindirme yükümlülüğünden kaynaklanan” nafakayı “bakım nafakası” olarak adlandırmakta ve yoksulluk nafakası, iştirak nafakası ile tedbir nafakasını bakım nafakasının bir türü olarak sınıflandırmaktadır.

TMK’nin 364. maddesinde “eş ile ana ve babanın bakım borçlarına ilişkin hükümler saklı” kalmak üzere herkesin, “yardım etmediği takdirde yoksulluğa düşecek olan üstsoyu ve altsoyu ile kardeşlerine nafaka vermekle yükümlü” olduğu ifade edilmektedir. TMK’nin 364. maddesine göre “üstsoyu ve altsoyu ile kardeşleri” için hakim tarafından takdir edilen nafaka türü, hukuk yazınında yardım nafakası olarak anılmaktadır (bakınız Çakırca, 2015, s.67). “Yardım nafakası, aile bireylerini yoksulluk ve düşkünlükten kurtarmaya ilişkin bir nevi sosyal yardımlaşma olup, ahlak kuralları ile geleneklerin zorunlu kıldığı bir ödevdir” (Yargıtay 3. HD; 2015/17254 E.). TMK’nin 364 ila 366. maddeleri arasında düzenlenen yardım nafakasıyla üstsoy ve altsoy ile kardeşlere yardım etmemeleri durumunda yoksulluğa düşecek olan aile bireyelerine yardım etme yükümlülüğü getirilmiştir. Yardım nafakası yükümlülüğü; öncelikli olarak yardım nafakası talebinde bulunanın altsoyunun, ikinci sırada üstsoyu olarak ana ve babasının, üçüncü sırada ise refah halinde olması koşuluyla kardeşlerinin üzerindedir (Yargıtay 3. HD; 2015/15058 E.).

“TMK. nun 328/1.maddesi uyarınca; kural olarak, ana babanın bakım borcu çocuğun ergin olmasına kadar devam ettiğinden, anılan maddenin birinci fıkrasının açık hükmü uyarınca küçük ergin olmakla lehine bağlanan iştirak nafakası kendiliğinden sona erer” (Yargıtay 3. HD; 2016/2465 E.). TMK’nin 328. maddesinin ikinci fıkrasında ise çocuğun ergin olması durumunda eğitiminin devam etmesi halinde çocuğun eğitimi sona erinceye kadar ebeveynlerin çocuğa bakma yükümlülüğünün devam edeceği ifade edilmektedir. TMK’nin 328. maddesi ile yardım nafakası hükümleri çerçevesinde “eğitimine devam eden reşit birey, kendi emek ve geliriyle

yaşamını sürdürmekten yoksun ise anne ve babasından öğrenimini tamamlayıncaya kadar yardım nafakası isteyebilir” (Yargıtay 3. HD; 2015/17254 E.). Yardım nafakası, eğitime devam etmesi nedeniyle kendi emek ve geliriyle yaşamını sürdürmekten yoksun olan 18 yaşının üstündeki çocuklara ebeveynleri tarafından yardım sağlanmasının temini için hâkim tarafından sıklıkla başvurulmuş bir nafakadır.

Ülkelerdeki Nafaka Yardımı Uygulamaları

Ebeveynleri ayrı yaşayan çocuğun bakımını üstlenen ebeveynin yapmış olduğu giderlere diğer ebeveynin de katılmasına yönelik olarak mahkemeler, çocuğun bakımını üstlenmeyen ebeveyne nafaka ödeme yükümlülüğü getirebilmektedir. Mahkemelerce belirlenen nafaka ödemelerinin nafaka ödeme yükümlüsü ebeveyn tarafından ödenmemesi halinde söz konusu ödemelere devlet tarafından aracılık edilmesi ve/ve nafaka ödeme yükümlüsünün ekonomik durumunun bu ödemeleri yapmaya imkân vermediği durumlarda söz konusu ödemelerin devlet tarafından yapılmasına yönelik olarak aile yardımları sosyal güvenlik kolu kapsamında bazı yardımlar yapılabilmektedir. Ülkelerde farklı ad altında yapılan bu yardımlar bu çalışmada nafaka yardımı olarak adlandırılmıştır. Çalışmada 27 Avrupa Birliği üyesi ülkenin tamamı ile Avustralya, Birleşik Krallık, Brezilya, Fas, Güney Afrika, İsviçre, Kanada, Kırgızistan, Rusya ve Ukrayna’daki aile yardımları incelenmiştir. 37 ülkeden 17’sinde nafaka yardımı uygulaması bulunduğu tespit edilmiştir. Bunlar; Almanya, Avusturya, Bulgaristan, Danimarka, Estonya, Fas, Finlandiya, Fransa, İsveç, Letonya, Lüksemburg, Macaristan, Malta, Polonya, Slovakya, Slovenya ve Ukrayna’dır.

Nafaka yardımı uygulaması; çocuk yardımı, eğitim yardımı ve engelli çocuk yardımı kadar yaygın bir aile yardımları uygulaması değildir. Ancak evlenme oranlarındaki azalma ve boşanma oranlarındaki artış ile bireylerin evlilik birliği dışında birlikte yaşaması ve çocuk sahibi olma eğilimlerindeki artışla ebeveynleri ayrı yaşayan çocukların bakımlarının üstlenilmesindeki sorunlarının da artması ve buna bağlı olarak ilerleyen dönemlerde ülkelerde nafaka yardımının yaygınlaşması da kaçınılmazdır. Türkiye’de de velayeti tek bir ebeveyni veya üçüncü kişilerce üstlenen çocukların barınma, beslenme, giyim ve yetiştirme masraflarına diğer ebeveynin de katkı sağlaması için öngörülen nafakaların ödenmesinde bazı sorunlar yaşanmaktadır. Mevcut istatistikler, velayete verilen çocuk sayılarında artış olacağı ve bu sorunların artabileceğini göstermektedir. Türkiye’de kurulacak bir nafaka yardımı uygulaması bu sorunların çözülmesine katkı sağlayabilecektir.

Tablo 2

Ülke Örneklerinde Nafaka Yardımı Kapsamı ve Yararlanma Şartları

Ülke	Finansman	İkamet Koşulu	Çocuk Yaş Koşulu	Başvuru Şartı
Almanya	Primsiz	Var	12 (bazı özel durumlarda 17)	Ebeveynlerden biri
Avusturya	Primsiz	Var	18	Ebeveynlerden biri
Bulgaristan	Primsiz	Var	18 (ortaöğretim 20; üniversite 25)	Nafaka alacaklısınca mahkemeye başvuru
Danimarka	Primsiz	Var	Yok	Nafaka alacaklısı
Estonya	Primsiz	Var	Ergin olmamak (eğitim durumunda 21)	Nafaka alacaklısı
Fas	Primsiz	Var	18	Ebeveynlerden biri
Finlandiya	Primsiz	Var	17	Ebeveynlerden biri
Fransa	Primsiz	Var	20	Ebeveynlerden biri
İsveç	Primsiz	Var	18	Ebeveynlerden biri
Letonya	Primsiz	Var	18 (eğitimi devam edenlerde 21)	Nafaka alacaklısı
Lüksemburg	Primsiz	Var	18 (eğitimi devam edenlerde 25)	Ebeveynlerden biri
Macaristan	Primsiz	Var	20	Ebeveynlerden biri
Malta	Primsiz	Var	16 (eğitimi devam edenlerde 23)	Nafaka alacaklısı
Polonya	Primsiz	Var	Kendi gelirini temin edene kadar	Ebeveynlerden biri
Slovakya	Primsiz	Var	Yok	Ebeveynlerden biri
Slovenya	Primsiz	Var	18	Ebeveynlerden biri
Ukrayna	Primsiz	Var	18	Ebeveynlerden biri

Tüm ülkelerde, ülkede mukim tüm kişiler prim ödeme koşulu aranmaksızın nafaka yardımı kapsamına alınmaktadır. Ancak ebeveynlerin nafaka yardımından yararlanabilmesi için genel olarak;

- Çocuğun velayetinin bir ebeveyne veya üçüncü bir kişiye verildiğini gösteren ve velayetin kendine verilmediği ebeveyne çocuk için bir nafaka ödeme yükümlülüğü getiren mahkeme kararı,
- Çocuğun ergenlik yaşını doldurmamış olması (bazı istisnalar bulunmaktadır),
- Nafaka yardımını sağlayan kuruma başvuru

koşulları aranmaktadır.

Çocuk yaşı için çocuğun ergenlik yaşını doldurduğu son tarihe kadar nafaka yardımından yararlanma imkânı getirilen ülkelerde nafaka yardımı kapsamında Türkiye'deki karşılığı iştirak nafakası olan nafaka türü alınmaktadır. Nafaka yardımından yararlanılabilmesi için herhangi bir, çocuk üst yaş sınırı öngörülmeven veya ergenlik yaş şartına eğitim istisnası getirilen ülkelerde ise Türkiye'deki iştirak nafakası ile birlikte yardım nafakası da nafaka yardımı kapsamına alınmaktadır.

Tablo 2'den görüldüğü gibi nafaka yardımından yararlanmak için nafaka yardımını yapacak kuruma başvuru şartı aranmaktadır. Genel olarak nafaka yardımından yararlanmak için nafaka ödeme yükümlüsü ebeveynin

de başvuru hakkı bulunabilmektedir. Bu, nafaka yardımının sadece nafaka alacaklısı ebeveynin yararlanabildiği bir aile yardımı olmadığına göstergesidir. Ülkeler, mali durumunun imkân vermemesi nedeniyle yükümlü olduğu nafaka ödemelerini gerçekleştiremeyen ebeveynin başvurusu halinde de nafaka yardımı verebilmektedir.

Mahkemelerce çocuklar için ödenecek nafaka miktarının belirlenmesinde çocuğun ihtiyaçları ile nafaka ödeme yükümlüsü ebeveynin hayat koşulları ve ödeme güçleri göz önünde bulundurulmaktadır. Ancak nafaka yardımından yararlanma koşulları arasında mahkemelerce bir nafaka takdir edilmiş olması koşulu aranırken yardım miktarının belirlenmesinde mahkemelerce takdir edilen nafaka miktarının tamamı nafaka yardımı olarak güvence altına alınmayabilmektedir. Tablo 3'ten de görüleceği üzere nafaka yardımı bulunan ülkeler, ebeveynlerin sosyal ve ekonomik durumlarını göz önünde bulundurmaksızın genel olarak bir nafaka yardımı yapmaktadır. Bununla birlikte söz konusu sabit yardım miktarı yaş gruplarına göre farklı ödenebilmektedir. Bazı ülkelerde ise belli bir üst sınırı geçmemek üzere ebeveynlerin sosyal ve ekonomik durumları göz önünde bulundurularak mahkemelerce belirlenen nafaka ödemesinin tamamı nafaka yardımı kapsamına alınabilmektedir.

Ülkelerdeki nafaka yarımı miktarının karşılaştırılmasında ülkede geçerli asgari ücretin nafaka yardımı miktarına oranından yararlanılmıştır. Belirli bir nafaka yardımı yapıldığı ülkeler ile nafaka yardımı miktarı için bir üst sınır belirlendiği ülkelerde nafaka yardımları, asgari ücretin %6'sı ile %45'i arasında değişmektedir. Genel olarak ise nafaka yardımları başvuru tarihinden sonra ödenecek nafakaları kapsamaktadır ve önceki dönemde ödenmesi gereken ancak nafaka ödeme yükümlüsü tarafından ödenmemiş nafakalar, yardım kapsamına alınmamaktadır. Ayrıca Ukrayna dışındaki tüm ülkelerde yapılan nafaka yardımları geri ödeme kapsamındadır. Diğer bir ifadeyle ödeme gücü bulunması halinde nafaka ödeme yükümlülüğünü yerine getirmeyenler ile mali durumu yapılan nafaka yardımlarını geri ödemek için yeterli hale gelen nafaka ödeme yükümlüsü ebeveynlerden yapılan nafaka yardımları geri alınmaktadır.

Tablo 3

Ülke Örneklerinde Nafaka Yardımı Miktarı

Ülke	Yardım Miktarı	Asgari Ücret ^(*)	Yardım Miktarı / Asgari Ücret	Geriye Dönük Yardım	Geri Ödeme Yükümlülüğü
Almanya	0-5 yaş için 177 Euro; 6-11 yaş için 236 Euro; 12-17 yaş için 314 Euro.	1.981 Euro	%8,93; %11,91; %15,85	1 ay	Var
Avusturya	0-6 yaşı için 254 Euro; 7-13 için 363 Euro; 14-18 için 472 Euro	1800 Euro	%14,11; %20,16; %26,22	1 ay	Var
Bulgaristan	Asgari ücretin %25'i	780 Bulgar Levası	25%	1 yıl	Var
Danimarka	1500 DKK	20.020 DKK	7,49%	Yok	Var
Estonya	100 Euro'yu geçmemek üzere nafaka miktarı kadar	725 Euro	13,79%	Yok	Var
Fas	En fazla üç çocuk için çocuk başına aylık 350 DH	2.828 DH	12,37%	Yok	Var
Finlandiya	0-6 yaş için 342 Euro; 7-12 yaş için 399 Euro; 13-17 yaş için 537 Euro.	1.250 Euro	%27,36; %31,92; %42,96	1 yıl	Var
Fransa	Aylık 187,24 Euro; Ebeveyni olmayan için 249,59 Euro.	1.709 Euro	%10,95; %14,60	2 yıl	Var
İsveç	0-10 yaş için 1.673 SEK; 11-14 yaş için 1.823 SEK; 15-18 yaş için 2.223 SEK	20.220 SEK	%8,27; %9,01; %10,99	Yok	Var
Letonya	0-6 yaş için 107,50 Euro; 7-21 yaş için 129,00 Euro	620 Euro	%17,33; %20,80	Yok	Var
Lüksemburg	Mahkeme kararıyla belirlenir.	2.387 Euro		Sınırsız	Var
Macaristan	14.250 HUF'ı aşmamak üzere nafaka kadar.	232.000 HUF	%6,14	Yok	Var
Malta	Mahkeme kararıyla belirlenir.	835 Euro		Yok	Var
Polonya	Mahkeme kararıyla belirlenir.	746 Euro		Sınırsız	Var
Slovakya	Aylık 74,92 Euro.	700 Euro	%10,70	Yok	Var
Slovenya	0-5 yaş için 81,55 €; 6-14 yaş için 89,69 €; 14-18 yaş için 106 €	1.304 Euro	%6,25; %6,87; %8,12	Yok	Var
Ukrayna	0-6 yaş için 2.272 UAH, 6-18 yaş için 2.833 UAH	6700 UAH	%33,91; %42,28	Yok	Yok

(*) Aylık asgari ücretin bulunmadığı ülkelerde aylık asgari ücret ortalama çalışma saati göz önünde bulundurularak hesaplanmıştır.

Nafaka Yardımı Önerisi

Nafaka yardımı uygulaması kurulurken nafaka yardımının kapsamı ile uygulamanın hangi şekilde finanse edileceğine karar verilmesi gerekmektedir. Nafaka yardımının kapsamını, nafaka yardımı ile güvence altına alınacak kimseler ile yardım kapsamına alınacak nafaka türlerinden oluşmaktadır. Uygulamanın finansman yöntemini ise nafaka yardımı yapılması için belirli bir süre prim ödeme, çalışma veya ülkede ikamet gibi bir staj süresinin öngörülüp öngörülmeceği, nafaka yardımının sağlanması için prim toplanıp toplanmayacağı

ve her bir çocuk için mahkemelerce belirlenen nafaka miktarının tamamının yardım kapsamında ödenip ödenmeyeceği hususlarından oluşmaktadır. Ayrıca nafaka yardımı yapılması için herhangi bir staj süresi öngörülmediği veya prim toplanmadığı durumlarda yapılan yardımların nafaka ödeme yükümlüsünden geri alınması hususu da uygulamanın finansman yöntemine ilişkin bir konudur.

Yardım Kapsamı

102 sayılı Sözleşme’ de aile yardımlarına ilişkin asgari standartlar belirlenirken aile yardımları bölümünde bir çocuk tanımı yapılmamıştır. Ancak Sözleşme’nin birinci maddesinde çocuk, “*mevzuatla tayin edilen şekle göre, tahsil mecburiyetinin sona erdiği yaştan altındaki bir çocuk veya 15 yaşını doldurmamış bir çocuk demektir.*” şeklinde tanımlanmaktadır. Sözleşme’de yardımlara ilişkin asgari şartlar belirlendiğinden bu yaş şartının üzerindeki 18 yaşındaki çocuklar göz önünde bulundurularak verilen yardımların aile yardımı olmasının önünde bir engel bulunmamaktadır. Burada önemli olan husus, ebeveynin çocuğa bakma mükellefiyetinin devam edip etmediğidir. TMK’nin 328. maddesi çerçevesinde eğitiminin devam etmesi halinde 18 yaşın üzerindeki bir çocuk için de çocuğun eğitimi sona erinceye kadar ebeveynlerin çocuğa bakma mükellefiyeti devam edeceğinden bu çocuklar için verilen yardımların aile yardımlarından biri olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Nitekim çocuk yardımı (en temel aile yardımudur) da dâhil (bakınız Dağlıoğlu ve Bektaş, 2023a) AB üyesi ülkelerde sağlanan bazı aile yardımları (bakınız Dağlıoğlu ve Bektaş, 2023b), 18 yaşın üzerindeki çocuklar için de verilmektedir. Bu bakımdan mahkemelerce 18 yaşından büyük çocuklar adına ebeveynlerin ödemesine hükmedilen yardım nafakasının ödenmesine destek olunduğu veya bu yardımların ödenmesine aracılık edildiği nafaka yardımları da bir aile yardımı olarak kabul edilebilecektir.

Temelde çocuk yardımının özel bir hali olarak kabul edilebilecek eğitim yardımı, eğitime devam eden çocuklar için verilen bir aile yardımudur. Eğitime devam eden çocuklar için öngörülen bir nafakanın ödenmesine destek olunması veya aracılık edilmesi şeklindeki bir aile yardımı uygulaması oluşturulması yerine eğitime devam eden çocuklar için eğitim yardımı uygulaması geliştirilmesinin daha yararlı olacağı düşünülmektedir.

Türkiye’de çocuklar göz önünde bulundurularak hâkim tarafından takdir edilen mevcut nafaka türlerinden iştirak nafakası, aile yardımları kapsamında oluşturacak bir nafaka yardımı uygulaması kapsamına alınacak en temel nafaka türü olmalıdır. Bununla birlikte iştirak nafakasını ödemekte zorluk yaşayan nafaka ödeme yükümlüsü ebeveynin güvence kapsamına alınması aile yardımlarının temel amacı ile uyumludur. Çocuğun velayetini üstlenen ve nafaka alacaklısı ebeveynin de çocuğa bakma mükellefiyeti bulunmaktadır. Bu bakımdan nafaka alacaklısı ebeveynin nafaka yardımı kapsamından güvence altına alınması hem aile yardımları sosyal güvenlik kolunun temel amacıyla uyumludur hem de çocuğun menfaatinin bir gereğidir. Bu çerçevede Türkiye’de oluşturulacak bir nafaka yardımı uygulaması kapsamına iştirak nafakasının alınması ve nafaka yardımı ile hem nafaka ödeme yükümlüsü ebeveynlin hem de nafaka alacaklısı ebeveynin (üçüncü kişiler dahil) güvence altına alınması önerilmektedir.

TMK’nin 330. maddesinde nafaka miktarının, “*çocuğun ihtiyaçları ile ana ve babanın hayat koşulları ve ödeme güçleri*” ile “*çocuğun gelirleri*” göz önünde bulundurularak belirleneceği hüküm altına alınmıştır. TMK’nin 182. maddesinin üçüncü fıkrasında “*velâyetin kullanılması kendisine verilmeyen eşin, çocuğun bakım ve eğitim giderlerine gücü oranında*” katılacağı ifade edilmektedir. Bu doğrultuda Yargıtay (3. HD; 2016/7296 E.)’a göre nafaka takdir edilirken “*çocuğun yaşı, eğitimi ve ihtiyaçlarının yanında, ana-babanın gelir durumu da gözetilmeli ve nafaka yükümlüsünün (babanın) gelir durumu ile orantılı olacak şekilde hakkaniyete uygun bir nafakaya*” hükmedilmelidir. “*Ne var ki; kendisi yoksul olan iştirak nafakası ile sorumlu tutulamaz*” (Yargıtay 2. HD; 2021/1656 E.). Yargıtay (HGK; 2017/2808 E.)’a göre yoksulluk durumu ise “*günün ekonomik koşulları ile birlikte, tarafların sosyal ve ekonomik durumları ve yaşam tarzları değerlendirilerek*” takdir edilmeli ve “*yeme, giyinme, barınma, sağlık, ulaşım, kültür, eğitim gibi bireyin maddi varlığını geliştirmek için zorunlu ve gerekli görülen harcamaları karşılayacak düzeyde geliri olmayanların*”, yoksul kabul edilmesi gerekmektedir ve “*asgari ücret seviyesinde gelire sahip olunması, yoksulluk nafakasının bağlanmasını olanaksız kılan bir olgu*” olarak

kabul edilmemektedir. Bu doğrultuda asgari ücret seviyesinde gelir elde eden eşe, boşanma nedeniyle yoksulluğa düşmesi halinde, çocuğun velayetini üstlenen ebeveyn tarafından yoksulluk nafakası ödemesine karar verilebilmektedir. Çocuğun velayetini üstlenen ebeveyn yoksulluk nafakası alan ebeveyn için çocuğun velayetini üstlenen ebeveyn lehine bir iştirak nafakası takdir edilmesi ise hukuka uygun görülmemektedir (Yargıtay HGK; 2019/117 E.).

Bu çerçevede çocuğun velayeti kendine verilmeyen ebeveynin yoksul olduğunun tespit edilmesi halinde çocuğun velayetini üstlenen ebeveyn (veya üçüncü bir kişi) lehine çocuk için bir nafakaya hükmedilememektedir. Bununla birlikte çocuk ile ebeveynlerin sosyal ve ekonomik durumlarındaki farklılığa bağlı olarak “*çocuğun ihtiyaçları ile ana ve babanın hayat koşulları ve ödeme güçleri*” farklılık göstermektedir. Bu bakımdan çocuk için nafaka takdir edilirken bazı çocuklar için çocuğun bakımını üstlenen ebeveyn lehine mahkemelerce herhangi bir nafaka ödemesine karar verilmezken bazılarında ise yüksek miktarlarda nafaka ödemesine karar verilebilmektedir.

102 sayılı ILO Sözleşme’sine göre aile yardımları, çocuğa bakma mükellefiyeti bulunan ebeveyn bu mükellefiyetini yerine getirmesinde destek olunmasını amaçladığına ve çocuk için öngörülen nafaka ödemelerinin ebeveynin boşanma halinde de çocuğu bakma mükellefiyetinin bir yansıması olduğuna göre yoksul olması gerekçesiyle ödenemeyen nafakaların da nafaka yardımı kapsamına alınması gerekmektedir. Bunun için nafaka miktarının asgari ücretin belli bir oranından düşük olmasını engelleyecek şekilde TMK’nin 330. maddesinde bir düzenleme yapılması önerilmektedir. Mahkemelerce belirlenen nafaka miktarını ödeyemeyecek durumda olan ebeveynlerin tespit edilmesi ve nafaka yardımlarının kötüye kullanımının engellenmesi için nafaka yardımlarından yararlanmak isteyen nafaka ödeme yükümlüsü ebeveynin başvurusuna bağlı olarak yapılacak gelir testi sonuçlarına göre nafaka miktarının tamamının veya bir bölümünün nafaka yardımı kapsamında ödenmesi yararlı olacaktır. Bununla birlikte nafaka yardımı uygulamasının sürdürülebilirliği ile çocuklar arasında eşit muamelenin sağlanabilmesi için nafaka yardımı için bir üst sınır belirlenmesi önerilmektedir. Belirlenecek bu üst sınır, aynı zamanda TMK’nin 330. maddesine eklenecek nafaka miktarının alt sınırı olarak da belirlenebilecektir. Böylece çocuklar arasında bir ayrım gözetilmeyecektir. Tablo 3 incelendiğinde ülke örneklerinde de nafaka yardımı miktarının belli sınırlar dâhilinde ödendiği görülmektedir.

Ülke örneklerinde (Tablo 2) genel olarak hem nafaka ödeme yükümlüsü hem de nafaka alacaklısı ebeveyn (veya üçüncü kişiler) nafaka yardımlarından yararlanabilmektedir. Bu kişilerin söz konusu yardımdan yararlanabilmesi için yardımı yapacak makama başvurusu gerekmektedir. Nafaka ödeme yükümlüsü ebeveynin nafaka yardımlarından yararlanabilmesi için mahkemelerce belirlenen nafaka miktarını ödemekte güçlük çektiğini kanıtlaması gerekmektedir. Bu bakımdan nafaka ödeme yükümlüsü ebeveynin güvence kapsamına alındığı bir uygulamada nafaka miktarını ödemesinde güçlük çektiğinin ispatına yönelik olarak başta gelir testi olmak üzere çeşitli uygulamaların geliştirilmesi kaçınılmazdır. Bununla birlikte nafaka yardımının geri ödeme yükümlülüğü de dikkate alındığında nafaka yardımından yararlandırılacak nafaka ödeme yükümlüsünün sosyal ve ekonomik durumunun dönemsel olarak kontrolü gerekmektedir. Ancak nafaka alacaklısı ebeveynin (veya üçüncü kişi) nafaka yardımı kapsamında güvence altına alındığı uygulamalarda nafaka alacaklısının mahkeme ilamı ile birlikte yardımı yapacak makama başvurusu halinde nafaka yardımının ödenmeye başlanması mümkün olduğu gibi nafaka ödemesi yükümlüsü ebeveynin nafaka ödemelerini aksatması şartının aranması da mümkündür.

Nafaka yardımının, nafaka alacaklısının başvurusu üzerine mahkemelerce belirlenen miktarının belli bir sınır dâhilinde nafaka yardımı kapsamına alındığı bir uygulamada nafaka ödeme yükümlüsünün söz konusu ödemeleri geciktirmesi gibi herhangi bir koşul olmaması halinde bazı aksaklıklar ile kötüye kullanımların yaşanması muhtemeldir. Böyle bir uygulamada nafaka ödeme yükümlüsü, nafaka yardımı tutarının üzerindeki nafaka miktarını ayrıca ödeyecek ve iki ayrı ödeme yapmak durumunda kalacaktır. Ayrıca pek çok ülkede

uygulanmakta olduğu gibi nafaka yardımı miktarının geri ödeme yükümlülüğünün de bulunması halinde nafaka ödeme yükümlüsü, nafaka yardımı tutarı ile birlikte gecikme cezası, gecikme zammı veya nafaka yardımlarının ödenmesinde yapılan masrafların karşılanması gibi ilave ödemelerle de karşı karşıya kalabilecektir. Bu, bir zorunluluk olmadığı halde ilave bürokrasi ve maliyet anlamına gelmektedir. Bu bakımdan nafaka alacaklısının nafaka yardımından yararlanabilmesi için nafaka ödeme yükümlüsünün, uygulama kapsamında belirlenecek bir süre kadar (örneğin üst üste 3 ay veya son bir yılda 3 ay gibi) nafaka ödemelerini aksattığını gösteren belgelerle nafaka yardımını yapacak makama başvurması koşulunun getirilmesi yararlı olacaktır.

Finansman Yöntemi

Uygulamanın finansman yöntemi belirlenirken ortaya çıkacak toplam yardım miktarları ile sosyal sigorta uygulaması kapsamında ülkede çalışanlar için ortaya çıkan mevcut prim yükünün dikkate alınmasında yarar bulunmaktadır. Tablo 4, Eş. 9 ve Eş. 1 kullanılarak hesaplanan $PD_{GLR} - PD_{NY}$ farkını sıfır yapan farklı nafaka yardımı miktarı için ilgili yılda sigortalı olan kişilerden alınması gereken sabit prim oranını göstermektedir.

Tablo 4

Gerekli Prim Oranları

YO_i	Prim Oranı (%)	YO_i	Prim Oranı (%)
10%	0,44745%	25%	1,11862%
15%	0,67117%	30%	1,34234%
20%	0,89489%	50%	2,23723%

Uygulamanın finansman yöntemine karar verilirken dikkate alınması gereken önemli bir husus, mahkemelerce tespit edilen iştirak nafakasının ne kadarının yardım kapsamına alınacağıdır. Finansman yönteminin tespiti dışında yardım kapsamına alınacak nafaka miktarı iki nedenle önem taşımaktadır. Birincisi iştirak nafakası uygulamasında yapılacak düzenlemeyle velayete verilen her bir çocuk için velayeti üstlenen ebeveyni (veya üçüncü bir kişi) lehine nafaka yardımı miktarı kadar asgari bir nafaka belirlenmesi sağlanacaktır. İkinci olarak ise velayete verilen her bir çocuk için velayeti üstlenmeyen ebeveynin (veya devlet) asgari olarak nafaka yardımı miktarı kadar çocuğun bakımı, eğitimi, korunması ve yetiştirilmesi için gerekli giderlere katılması sağlanmış olacaktır. Bu ise her bir çocuk için asgari yaşam koşullarının sağlanmasına katkı sağlayacaktır. Bu bakımdan nafaka yardımı miktarının belirlenmesi önem arz etmektedir.

Tablo 5

Farklı Nafaka Yardımı Oranları Altında Toplam Yardım Miktarı (Milyar TL)

YO_i	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030	2045	2060	2080
10%	30,50	33,48	36,57	39,76	43,08	46,52	50,08	118,04	247,45	644,03
15%	45,75	50,21	54,85	59,64	64,61	69,77	75,11	177,07	371,17	966,05
20%	60,99	66,95	73,14	79,52	86,15	93,03	100,15	236,09	494,89	1.288,06
25%	76,24	83,69	91,42	99,40	107,69	116,29	125,19	295,11	618,62	1.610,08
30%	91,49	100,43	109,70	119,28	129,23	139,55	150,23	354,13	742,34	1.932,09
50%	152,49	167,38	182,84	198,80	215,38	232,58	250,38	590,22	1.237,23	3.220,16

Tablo 5, YO_i yardım miktarlarına göre 2024-2080 dönemi için yapılacak 2024 yılı fiyatlarıyla yıllık toplam nafaka yardımı miktarını göstermektedir. Toplam yardım miktarı, Türkiye’de ikamet eden tüm kişilerin yardım kapsamında dâhil edildiği ve velayeti ebeveynlerden birine (veya üçüncü kişilere) verilen her çocuk için asgarin YO_i yüzdesi kadar bir nafaka tutarı belirlendiği bir uygulamada ilgili dönemde ortaya çıkacak potansiyel toplam yardım miktarıdır.

Belirli bir nafaka yarımı yapıldığı ülkeler ile nafaka yardımı miktarı için bir üst sınır belirlendiği ülkelerde nafaka yardımları, asgari ücretin %6’sı ile %45’i arasında değişmektedir. Ancak Ukrayna ve Finlandiya dışındaki ülkelerdeki nafaka yardımları göz önünde bulundurulduğunda bu oranların, genel olarak %20’nin altında olduğu görülmektedir (Tablo 3). TÜRK-İŞ Haziran 2024 Açlık ve Yoksulluk Sınırı Haber Bülteni’ne göre Haziran/2024 döneminde 4-6 yaş grubundaki bir çocuk için 3.024,15 TL (aynı dönemde geçerli asgari ücretin %15’i) ve 15-19 yaş grubundaki bir çocuk için 5.610,89 TL (aynı dönemde geçerli asgari ücretin %28’i) gıda harcaması yapılması gerekmektedir.

Bu çerçevede diğer ülke uygulamaları ve gelir-gider projeksiyonları ile aktüeryal peşin değer hesaplamaları neticesinde Türkiye’de ikamet eden tüm kişilerin güvence altına alındığı ve asgari ücretin %20’sini aşmamak üzere mahkemelerce belirlenecek iştirak nafakasının nafaka alacaklısı veya nafaka ödeme yükümlüsünün başvurusu halinde aile yardımı olarak nafaka alacaklısına ödendiği bir nafaka yardımı uygulaması kurulması önerilmektedir. Türkiye’de ikamet eden tüm kişilerin nafaka yardımı kapsamında güvence altına alındığı bir uygulamada, herhangi bir staj süresi öngörülmez, ilgili yılda geçerli asgari ücretin %20’sini geçmemek üzere mahkemelerce takdir edilen iştirak nafakası tutarının tamamının herhangi bir koşul aranmaksızın ödenmesi halinde sistemin aktüeryal dengesinin sağlanabilmesi için 5510 sayılı Kanun kapsamında sigortalı olan kişilerden % 0,90 oranında prim alınması gerekmektedir (Tablo 4).

Sigortalıların prime esas kazançları üzerinden %37,5 oranında prim alındığı göz önünde bulundurulduğunda sosyal sigorta yardımları için ilave prim yükü getirilmesi, bazı tartışmaları da beraberinde getirebilecektir. Bununla birlikte herhangi bir başvuru veya geri ödeme koşul olmaksızın yapılan nafaka yardımlarının sürdürülebilmesi için gerekli prim oranlarının oldukça düşük olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca primli bir sistem kurulurken diğer sosyal sigorta uygulamalarında da olduğu gibi bir devlet katkısı öngörülmesi kaçınılmazdır. Bu durumda sigortalı kazançları üzerinden alınacak primler daha da düşük olacaktır. Bu bakımdan oluşturulacak bir nafaka yardımı uygulamasının finansmanının sigortalı kazançları üzerinden prim toplanması yerine yapılan nafaka yardımlarının geri ödeme gücü ölçüsünde nafaka ödeme yükümlüsü tarafından geri ödenmesinin sağlanacağı bir uygulamanın geliştirilmesi daha uygun olacaktır. Ülke örnekleri de bu yöndedir. Bu çerçevede gelir seviyesi belli bir düzeyin altında olan nafaka ödeme yükümlüsü ebeveynlerin ödeme yükümlülüğü bulunduğu nafaka miktarının herhangi bir prim ödeme koşulu olmaksızın devlet tarafından karşılandığı bir sosyal yardım uygulaması geliştirilmesi ve nafaka yardımlarının Türkiye’de sosyal yardımların sağlanmasından görevli makamlar tarafından sağlanması önerilmektedir. Bununla birlikte nafaka yardımı ödemeleri ile yersiz yapılan yardımların geri alınması işlemlerinin ise Türkiye’deki mevcut sosyal sigorta yardımlarını sağlamaktan sorumlu Kurumlardan biri tarafından yürütülmesi yararlı olacaktır.

Nafaka yardımları kapsamına Türkiye’de ikamet eden tüm kişilerin alındığı bir uygulamada yardımın yapılabilmesi için öncelikli olarak çocuğun velayetinin bir ebeveynine (veya üçüncü bir kişiye) verildiğini ve çocuğun velayetini üstlenen ebeveyn yararına takdir edilen iştirak nafakası miktarını gösteren bir mahkeme ilamı ile birlikte yardımı yapacak makama başvuru yapılmasına ihtiyaç duyulacaktır. Buna ilave olarak nafaka yardımı uygulamasından yararlanabilmesi için nafaka ödeme yükümlüsünün nafaka ödemelerini geciktirmesi veya hiç ödememesi ya da nafaka ödemesi yükümlüsünün gelirinin belirli bir seviyenin altında olması koşullarının aranması halinde nafaka yardımı sayısı, velayete verilen çocuk sayısının önemli miktarda

altında gerçekleşecektir. Ayrıca geliri belirli bir seviyenin üzerinde olan nafaka ödeme yükümlülerinden yapılan nafaka yardımlarının gecikme cezası, gecikme zammı ve diğer giderlerle birlikte geri alınması halinde söz konusu yardımdan yararlanmak için başvuru sayısı düşük olacak ve bu yardımlardan gerçek ihtiyaç sahiplerinin yararlanması sağlanacaktır.

Uygulamanın Uzun Dönem Mali Görünümü

Önceki bölümlerde yapılan detaylı açıklamalar doğrultusunda çalışmada, Türkiye’de ikamet eden çocuğun velayetinin bir ebeveyni veya üçüncü bir kişi tarafından üstlenildiği durumda çocuğun bakımı, eğitimi ve gözetimi için gerekli giderlere çocuğun velayetini üstlenmeyen ebeveynin de katılması amacıyla mahkemelerce belirlenen iştirak nafaka ödemelerinin yardım kapsamında alındığı bir nafaka yardımı uygulaması kurulması önerilmektedir. Kurulacak uygulama çerçevesinde iştirak nafakası ödemeleri, nafaka ödeme yükümlüsü ebeveynin gelir düzeyinin söz konusu ödemenin yapılması için yeterli olmaması halinde nafaka ödeme yükümlüsü ebeveynin başvurusu veya iştirak nafakası ödemelerinin ödeme yükümlüsü tarafından yapılmaması halinde nafaka alacaklısının başvurusu üzerine nafaka ödemesinin yapılacağı dönemde geçerli asgari ücretin %20’sini geçmemek üzere nafaka yardımlarını sağlamaktan sorumlu kurumlar tarafından yapılacaktır.

İştirak nafakası ödeme yükümlüsünün gelir düzeyinin söz konusu ödemeleri yapmak için yeterli olmasına karşın bu ödemelerin yapılmaması halinde nafaka ödeme yükümlüsü yerine nafaka alacaklısına ödemeleri yapan yetkili makam, yaptığı nafaka yardımlarını nafaka ödeme yükümlüsü ebeveyninden geri alacaktır. Bu ödemelerin geri alınması sırasında nafaka yardımı tutarı ile birlikte gecikme cezası, gecikme zammı ve nafaka yardımlarının ödenmesinde yapılan masraflarda nafaka ödeme yükümlüsü ebeveyninden alınacaktır. Bu bakımdan nafaka ödeme yükümlüsü ebeveynin ödeme gücü olmasına karşın nafaka ödemelerini aksatması nedeniyle sağlanacak nafaka yardımı, yardımı veren makama bürokratik işlemler dışında ilave bir maliyet getirmeyecektir. Bu çerçevede kurularak uygulamanın temel maliyeti, mahkemelerce tespit edilecek asgari ücretin %20’si oranındaki iştirak nafakasını ödeme gücü bulunmayan ebeveynler adına çocuğun velayetini üstlenen ebeveyn (veya üçüncü bir kişi) yapılacak nafaka yardımları nedeniyle ortaya çıkacaktır. Ancak velayeti üstlenmeyen ebeveynin gelir seviyesinin yeterli olmaması nedeniyle mahkemelerce çocuk için iştirak nafakası öngörülmemeyen velayete verilen çocuk oranı ile ödeme gücü yeterli olmasına karşın iştirak nafakası ödemelerini aksatan nafaka ödeme yükümlüsü ebeveyn oranları temin edilememiştir. Bu nedenle uygulamanın uzun dönem mali görünümü bu oranlara ilişkin farazi varsayımlar çerçevesinde Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6

Faklı Yararlanma Oranları İçin Toplam Yardım Miktarı (Milyar TL)

ORAN	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030	2045	2060	2080
5%	3,05	3,35	3,66	3,98	4,31	4,65	5,01	11,80	24,74	64,40
10%	6,10	6,70	7,31	7,95	8,62	9,30	10,02	23,61	49,49	128,81
15%	9,15	10,04	10,97	11,93	12,92	13,95	15,02	35,41	74,23	193,21
20%	12,20	13,39	14,63	15,90	17,23	18,61	20,03	47,22	98,98	257,61
25%	15,25	16,74	18,28	19,88	21,54	23,26	25,04	59,02	123,72	322,02
50%	30,50	33,48	36,57	39,76	43,08	46,52	50,08	118,04	247,45	644,03

Nafaka yardımı uygulamaya koyulmuş olsaydı 2024 yılında iştirak nafakası ödeme yükümlüsü ebeveynlerin %5'inin ödemek zorunda olduğu aylık 4 Bin (20.002,50*0,2=4.000,05) TL iştirak nafakası tutarları, ödeme güçleri olmaması nedeniyle, karşılıksız olarak yardım kapsamında sağlanması ve bu ödemeler nedeniyle 2024 yılında toplam 3 Milyar TL yardım yapılması öngörülmektedir. 2024 yılında iştirak nafakası ödeme yükümlüsü olan ebeveynlerden %10'unun söz konusu nafakayı ödeme gücü olmadığına varsayılması halinde ise 2024 yılında yapılacak toplam yardım miktarı, 6 Milyar TL olmaktadır.

Gider Projeksiyonu Duyarlılık Analizi

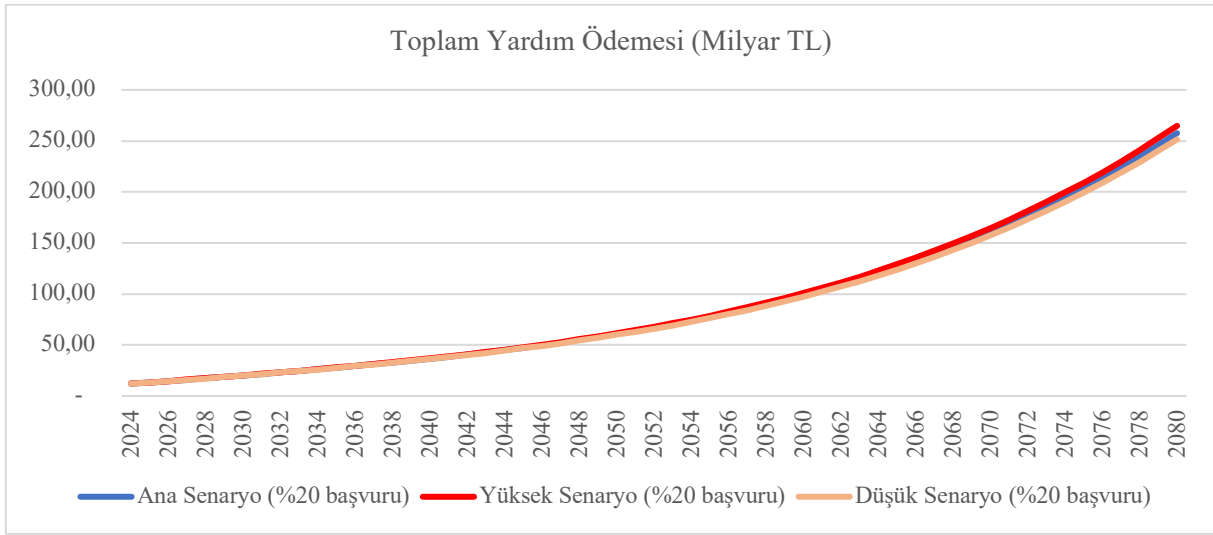
Nafaka yardımı uygulamasının maliyetinin hesaplanmasında kullanılan gider projeksiyonunu temelde iki husus etkilemektedir (Eş. 1). Birincisi, uygulama kapsamında yardım sağlanacak kişi sayısıdır. İkincisi ise bir çocuk için yapılacak yardım miktarıdır. Yardım sağlanacak kişi sayısı öngörülerine dayanmaktadır. Bu bakımdan 0-18 yaş grubundaki çocuk sayısı ile velayete verilecek çocuk oranı öngörülerine dayanmaktadır. Bu bakımdan 0-18 yaş grubundaki çocuk sayısı ile velayete verilecek çocuk oranı değişkenlerine ait öngörüler elde edilirken yapılan varsayımlarda meydana gelecek değişikliklerin gider projeksiyonunu etkileme potansiyeli bulunmaktadır. Nafaka yardımı miktarı öngörülerine ise temel olarak asgari ücret artış oranına ilişkin varsayımlara dayanmaktadır. Bu bakımdan asgari ücrette yıllara göre meydana gelecek ortalama reel artış oranına ilişkin varsayımlarda meydana gelecek da gider projeksiyonu sonuçlarını etkileyebilecektir.

Nafaka yardımı uygulama önerisi geliştirilirken kullanılan projeksiyonlar, TÜİK 2018-2080 nüfus projeksiyonuna dayanmaktadır. TÜİK, söz konusu projeksiyonları ana⁴, düşük⁵ ve yüksek⁶ olmak üzere üç farklı senaryo altında üretmiştir. Uygulama önerisinde kullanılan nüfus öngörülerine, ana senaryo için üretilen öngörülere dayanmaktadır. TÜİK nüfus projeksiyonu öngörülerine, farklı doğurganlık hızı varsayımlarına dayalı bu senaryolar için değişiklik göstermektedir. Farklı senaryolara bağlı olarak elde edilen nüfus öngörülerindeki değişimler, kaçınılmaz olarak uygulamanın uzun dönem maliyetleri üzerinde etki gösterecektir. Diğer değişkenler sabitken 0-18 yaş grubu nüfustaki bir düşüş, velayete verilen çocuk sayısında bir düşüşe bu ise uygulamanın toplam maliyetinde bir azalmaya neden olacaktır. Şekil 4 diğer değişkenler sabitken başta doğurganlık hızı olmak üzere nüfus projeksiyonu varsayımlarında yapılan değişiklikler doğrultusunda nüfus öngörülerindeki değişikliklerden nafaka yardımı uygulaması uzun dönemli maliyetlerinin ne şekilde etkileneceğini göstermektedir. Şekilden de görüldüğü üzere uygulamanın gider projeksiyonu yapılırken düşük senaryoya dayalı olarak elde üretilen nüfus öngörülerine kullanıldığında uygulamanın uzun dönemli maliyetinde azalma söz konusudur. Şeklin incelenmesinden de görüleceği üzere üç farklı senaryo altında hesaplanan uygulamanın uzun dönem maliyetleri, genel olarak 2024-2042 döneminde oldukça yakın iken başta doğurganlık hızı varsayımı olmak üzere nüfus projeksiyonu varsayımlarındaki değişmeye bağlı olarak 2042 yılından itibaren uygulama maliyetleri arasındaki fark, artmaktadır.

⁴ Toplam doğurganlık hızı, 2018-2023 arası yıllarda 2,10 düzeyinde sabit kalacak, doğal akışı içinde doğrusal olarak azalarak 2030'da 2,05'e, 2040'da 1,95'e, 2050'de 1,85 ve 2080'de 1,80'e düşecek varsayımı yapılmıştır.

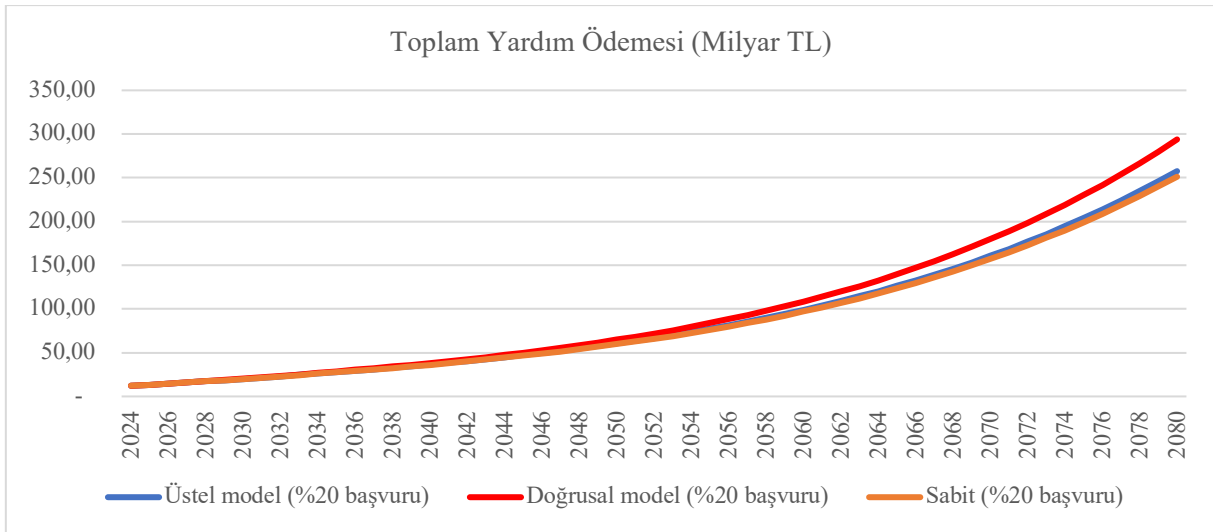
⁵ Toplam doğurganlık hızı, 2018-2023 arası yıllarda 2,00 düzeyinde sabit kalacak, doğal akışı içinde doğrusal olarak azalarak 2030'da 1,95'e, 2040'da 1,80'e, 2050'de 1,65'e ve 2080'de 1,60'a düşecek varsayımı yapılmıştır.

⁶ Toplam doğurganlık hızı, 2018-2023 arası yıllarda 2,20 düzeyinde sabit kalacak, doğal akışı içinde doğrusal olarak azalarak 2030'da 2,15'e, 2040'da 2,10'a, 2050'de 2,05'e ve 2080'de 2,00'a düşecek varsayımı yapılmıştır.

Şekil 4. Nüfus Değişmelerine Göre Uzun Dönem Maliyet Değişimi

TÜİK nüfus projeksiyonunun ilk yılı olan 2018’de Türkiye’deki toplam doğurganlık hızı; 2,0 olarak gerçekleşirken bu sayı sürekli azalarak 2019’da 1,89’e; 2020’de 1,77’ye; 2021’de 1,71’e; 2022’de 1,63’e ve 2023’te 1,51’ düşmüştür. Bu oranlar, TÜİK nüfus projeksiyonunun en düşük doğurganlık hızı varsayımını içeren düşük senaryo varsayımında öngörülen doğurganlık hızı rakamlarının altındadır. Son iki yılda Türkiye’de gerçekleşen toplam doğurganlık hızı oranları, düşük senaryo altında öngörülen toplam doğurganlık hızının 2080 yılı varsayımı olan 1,60 civarında gerçekleşmiştir. 2023 yılı gerçekleşmesi bu sayının altındadır. Buradan TÜİK nüfus projeksiyonuna dayalı olarak hesaplanan uygulama maliyetlerinin, özellikle 2040 sonrası dönemde olmak üzere, uygulama kapsamında ortaya çıkacak maliyet gerçekleştirmelerinin (2024 yılı fiyatlarıyla) üzerinde kalacağını söylemek mümkündür. Bu bakımdan çalışmada önerilen nafaka yardımı uygulamasının kurulması sırasında karar vericilerin, 2024-2040 dönemi hesaplamalarını dikkate alması yararlı olacaktır.

Şekil 5. Velayete Verilen Çocuk Oranı Değişmelerine Göre Uzun Dönem Maliyet Değişimi

Nafaka yardımı uygulaması kapsamında ortaya çıkacak maliyetleri etkileyen diğer bir husus, velayete verilen çocuk oranı öngörülerinde elde edilirken kullanılan varsayımlardaki sapmalardır. Veri ve yöntem bölümünde detaylı olarak açıklandığı gibi velayete verilen çocuk oranı öngörülerinde üç farklı varsayıma dayalı olarak elde edilmiştir. Bu varsayımlar velayete verilen çocuk oranı gelecek yıl gerçekleşmelerinin doğrusal model ya da üstel modeli takip edeceği veya 2022 yılı oranı olacak şekilde yıllar itibarıyla sabit kalacağı şeklindedir. Uygulamanın uzun dönem maliyet öngörülerinde bu oranların üstel modele uygun olarak gerçekleşeceği varsayımı altında elde edilmiştir.

Şekil 5'ten de görüldüğü gibi velayete yüksek verilen çocuk oranı öngörülerini üreten model varsayımları, daha yüksek uygulama maliyeti öngörülerinin elde edilmesine yol açmaktadır. Bununla birlikte 2024-2042 döneminde üç varsayım altında hesaplanan uygulama maliyet öngörülerinde çok yakındır. Sonraki yıllarda doğrusal model varsayımı altında elde edilen öngörüler, diğer varsayımlar altında elde edilen maliyet öngörülerine göre yüksek çıkmaktadır. Yukarıda açıklandığı gibi velayete verilen çocuk oranlarının bir noktadan sonra sabit bir sayı etrafında dalgalanması kuvvetle muhtemeldir. 2040 sonrası döneme ilişkin maliyet öngörülerinde aşağı yönlü bir sapma daha muhtemel gözükmektedir.

Gider projeksiyonu hesaplamalarında asgari ücretin ortalama olarak sabit bir oranda artacağı varsayımı yapılmıştır. Bu bakımdan asgari ücretteki sapmalar, doğurganlık hızı ve velayete verilen çocuk oranı değişkenlerindeki varsayımlardaki sapmalardan farklı olarak maliyet hesaplamalarında sapma miktarı kadar oransal bir etki gösterecektir. Bu bakımdan reel asgari ücret artış oranı varsayımı için ayrıca bir duyarlılık analizi yapılmamıştır.

Sonuç

Aile yardımları uygulamalarının incelendiği 37 ülkeden 17'sinde ebeveynleri ayrı yaşayan çocuklar göz önünde bulundurularak çocuğun bakımı, eğitimi ve gözetimi için gerekli giderlere çocuğun velayetini üstlenmeyen ebeveynin de katılması amacıyla mahkemelerce belirlenen nafaka ödemelerinin güvence altına alındığı nafaka yardımı uygulamaları bulunmaktadır. Aile yardımlarının özel bir türü olan nafaka yardımı uygulaması, bu ülkelerde ikamet eden tüm kişilerin herhangi bir prim ödeme, çalışma veya ikamet etme süre koşulu olmaksızın bir sosyal yardım uygulaması olarak geliştirilmiştir.

Ülke örnekleri incelendiğinde nafaka yardımı ile ülkede ikamet eden tüm ebeveynlerin güvence kapsamına alındığı ancak nafaka yardımından yararlanabilmek için bazı koşulların getirildiği görülmektedir. Bu koşullar;

- Çocuk ve nafaka yardımından yararlanacak ebeveynin ülkede ikamet etmesi,
- Çocuğun velayetinin bir ebeveyne verildiği ve çocuğun velayetinin verilmediği ebeveynin çocuğun bakımı, korunması, yetiştirilmesi ve eğitimi için ortaya çıkan masraflara katkı sağlaması için bir nafaka ödemesi kararı içeren bir ilamın bulunması,
- Nafaka yardımları, çocuğun velayetinin bir ebeveyn tarafından üstlenilmesine bağlı olduğu için çocuğun velayet altında olmasını gerektirecek bir yaşta olması veya velayetinin başka biri tarafından üstlenilmesini gerektirecek bir engelinin bulunması,
- Yardımın yapılacağı kuruma başvurularak nafaka yardımı talep edilmesi,
- Nafaka ödeme yükümlüsünün nafaka ödemelerini aksatması veya gelirinin belirli bir seviyenin altında olması

şeklinde özetlenebilir. Çalışmaya dâhil edilen ülkelerde nafaka yardımlarından yararlanabilmek için bu koşulların dışında belirli bir süre prim ödeme, çalışma veya ikamet içeren staj sürelerinin öngörüldüğü veya nafaka yardımlarının finansmanı için prim toplanan ülke örneklerine rastlanmamıştır. Ancak Ukrayna dışındaki tüm ülkelerde nafaka ödeme yükümlüsünün, geri ödeme gücü elverdiği ölçüde, yapılan nafaka yardımlarını geri ödeme yükümlülüğünün bulunduğu görülmektedir

Ülke uygulamalarında söz konusu başvuruyu nafaka alacaklısı yapabileceği gibi nafaka ödeme yükümlüsü (Bulgaristan, Danimarka, Estonya, Letonya ve Malta'da söz konusu başvuru sadece nafaka alacaklısı tarafından yapılabilmektedir) de yapabilmektedir. Nafaka miktarını ödeme gücü bulunmayan ebeveynlerin de nafaka yardımlarından yararlanmak için başvuru yapma imkânı getirilmesi, aile yardımlarının çocuğa bakma mükellefiyetinin kişilerin yaşam standartları üzerinde yarattığı olumsuz etkilerin ortadan kaldırılması ya da en azından bir bölümünün telafi edilmesi amacıyla da örtüşmektedir.

Nafaka yardımları genel olarak belirli bir miktarı geçmemek üzere nafaka miktarı kadar veya sabit bir tutar olarak ödenmektedir. Lüksemburg, Malta ve Polonya'da ise mahkemece belirlenen nafaka miktarının tamamı nafaka yardımı kapsamında ödenmektedir. Nafaka yardım miktarının sabit olarak ödendiği veya bir üst sınırının belirlendiği ülkelerde nafaka yardımı miktarları, asgari ücretin %6'sı ile %45'i arasında değişmektedir. Ancak Ukrayna ve Finlandiya dışındaki ülkelerdeki nafaka yardımları göz önünde bulundurulduğunda bu oranların, genel olarak %20'nin altında olduğu görülmektedir.

Ülke uygulamaları ve gelir-gider projeksiyonları ile aktüeryal peşin değer hesaplamaları neticesinde Türkiye'de ikamet eden tüm kişilerin güvence altına alındığı ve asgari ücretin %20'sini aşmamak üzere mahkemelerce belirlenecek iştirak nafakasının nafaka alacaklısı veya nafaka ödeme yükümlüsünün başvurusu halinde aile yardımı olarak nafaka alacaklısına ödendiği bir nafaka yardımı uygulaması kurulması önerilmektedir. Söz konusu uygulamada, yardımların herhangi bir prim ödeme veya staj süresi öngörülmesizin nafaka yardımlarının yapılması önerilmektedir. Ancak uygulamanın yersiz ve kötü niyetli kullanımının önlenmesi adına uygulamada başvuru şartı ve geri ödeme yükümlülüğü getirilmesi gerektiği değerlendirilmektedir. Ayrıca nafaka yardımı başvurusunun nafaka alacaklısı ebeveyn (veya üçüncü kişi) tarafından yapılması halinde nafaka ödemelerinin düzenli yapılmadığının ispat edilmesi, yapılan nafaka yardımının nafaka ödeme yükümlüsü ebeveyninden geri alınmaması için gelir testi yaptırılması ve yersiz ödemeler ile kötüye kullanımlarda 5510 sayılı Kanun'un 89, 96 ve 102. maddelerinde öngörülen yaptırımların uygulanması gibi düzenlemelerin yapılması yararlı olacaktır.

Aile yardımlarının temel amacına ilave olarak nafaka yardımı uygulaması vasıtasıyla çocuklar arasında fırsat eşitliği sağlanması ile çocuklara asgari bir bakım ve yetiştirme olanağı sağlanması amacıyla TMK'nin 330. maddesinde iştirak nafakası tutarının asgari ücretin %20'sinden az olamayacağı ve velayeti ebeveynlerden birine (veya üçüncü kişilere) verilen her çocuk için bir nafaka tutarı belirlenmesi şeklinde bir düzenleme yapılması yararlı olacaktır. Bununla birlikte uygulamanın ilk yıllarında yapılan nafaka yardımları ile söz konusu yardımların geri alınması gibi hususlar dikkate alınarak sonraki yıllarda uygulamanın sürdürülebilirliği de göz önünde bulundurularak yardım miktarının yaş grupları için farklılaştırılması ve ileri yaş grupları için yardım miktarının artırılması gerektiği değerlendirilmektedir.

Kaynakça

Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları (2023). Türkiye İstatistik Kurumu. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2023-49684>.

Akpınar, T. (2021). Sosyal Koruma Kapsamında Türkiye'de Aile Yardımları. M. Ivanova ve diğerleri (Ed.), Proceedings of XVI. International Balkan and Near Eastern Social Sciences Congress Series on Economics, Business and Management-İstanbul / Turkey, September 11-12, 2021 (s. 432-438), İstanbul: Cataloging-In-Publication Data.

Aksakal, S. (2003). Boşanmadan sonra çocuğun velayeti. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1), 167-190. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/213474>.

- Alper, Y. ve Arıcı, K. (2015). *Sosyal güvenlik*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Asgari Ücret Net Hesabı ve İşverene Maliyeti, 2008-2024 Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. Erişim adresi: <https://www.csgeb.gov.tr/asgari-ucret/>.
- Aydın, O. ve Baran, G. (2010). Toplumsal değişme sürecinde evlenme ve boşanma. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 21(2), 117-126. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/797242>.
- Björklund, A. (2006). Does family policy affect fertility? *Journal of Population Economics*, 19(1), 3-24. <https://doi.org/10.1007/s00148-005-0024-0>.
- Boşanma İstatistikleri, (2010-2023). Türkiye İstatistik Kurumu. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2023-53707>.
- Çakırca, S. İ. (2015). Kardeşler arasında nafaka yükümlülüğü. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 64(1), 65-102. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/622573>.
- Çiçek, Z. (2021). Çağdaş toplum dinamikleri ekseninde değişen evlilik ve aile kurumu. *Premium e-Journal of Social Science (PEJOSS)*, 5(17), 664-686. <https://doi.org/10.37242/pejoss.2201>.
- Çitak, B. (2016). Yoksulluk nafakası. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 74(1), 241-257. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/292213>.
- Çocuk Haklarına Dair Sözleşme. UN (1989, No.11) Onay (1995, 27 Ocak) *Resmi Gazete (Sayı: 22184)*, Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22184.pdf>.
- Dağlıoğlu, S., (2023). Türkiye için çocuk yardımı önerisi. *Sosyal Güvence*, (23), 1019-1051. <https://doi.org/10.21441/sosyalgüvence.1331074>.
- Dağlıoğlu, S. ve Bektaş, U. E. (2022). 102 sayılı ILO Sözleşmesi'ne göre aile yardımı olarak sınıflandırılacak Türkiye'deki mevcut yardımlar. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 12(2), 327-346. <https://doi.org/10.32331/sgd.1223517>.
- Dağlıoğlu, S. ve Bektaş, U. E. (2023a). Comparative analysis of practices of child benefits in EU member states. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 26(1), 180-195. <https://doi.org/10.29249/selcuksbmyd.1226333>.
- Dağlıoğlu, S. ve Bektaş, U. E. (2023b). Comparative analysis of practices of family benefits in EU member states. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 479-507. <https://doi.org/10.30561/sinopusd.1226990>.
- Dodurka, B. Z. (2014). *Türkiye'de Merkezi Devlet Eliyle Yapılan Sosyal Yardımlar (Çalışma Raporu)*. Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu. Erişim adresi: <https://spf.bogazici.edu.tr/tr/research-reports?page=1>.
- Doğum İstatistikleri, (2023). Türkiye İstatistik Kurumu. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dogum-Istatistikleri-2023-53708>.

- Evlenme İstatistikleri, (2001-2022). Türkiye İstatistik Kurumu. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2023-53707>.
- Gauthier, A. H. ve Hatzius, J. (1997). Family benefits and fertility: An econometric analysis. *Population Studies*, 51(3), 295-306. <https://doi.org/10.1080/0032472031000150066>.
- Hájek, J. ve Olexová, C. (2023). Child benefits and child tax allowances in the Czech Republic, Slovak Republic and Sweden. *International Journal of Sociology and Social Policy*, (ahead-of-print). Erişim adresi: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/IJSSP-07-2022-0183/full/html>.
- Hamzaçebi, M. (2002). Türk medeni kanununa göre boşanma ve ayrılık hallerinde tedbir, yoksulluk ve iştirak nafakası. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(3-4), 23-48. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/262211>.
- Hayat Tabloları, 2013-2022, Türkiye İstatistik Kurumu. Erişim adres: <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=154&locale=tr>.
- Immervoll, H., Sutherland, H., and de Vos, K. (2000). Child poverty and child benefits in the European Union (No. EM1/00). EUROMOD Working Paper. Erişim adresi: <https://www.econstor.eu/handle/10419/91716>.
- İcra ve İflas Kanunu. (1932, 9 Haziran) *Resmi Gazete (Sayı: 2128)*, Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2128.pdf>.
- İstatistik Yıllıkları, 2007-2023, Sosyal Güvenlik Kurumu. Erişim adresi: <https://www.sgk.gov.tr/Istatistik/Yillik/fcd5e59b-6af9-4d90-a451-ee7500eb1cb4>.
- Karabayır, İ. (2019). *ILO temel sosyal güvenlik standartları kapsamında aile yardımlarının Türk sosyal güvenlik sistemine entegrasyonu: AB araştırmalı öneriler* (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi. Erişim adresi: <https://acikerisim.sakarya.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12619/90116/T08386.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Mutual Information System on Social Protection (MISSOC). Erişim Adresi: <https://www.missoc.org/missoc-database/comparative-tables/>
- Oberlin, E. M., Caristo, A. M., Lagomarsino, G. and Santos, S. (2007). Family allowances: Policy, practice and the fight against poverty in Europe and Latin America? (Technical Report No. 02), International Social Security Association. Erişim adresi: https://www.issa.int/sites/default/files/documents/events/2-AF_en-3001.pdf
- Prud'Homme, N. (2004). Children in new family structures: Changes in family structures in the world and adaptation of family policies. Akt. Özdemir, M. Ç. ve Karabayır, İ. (2019). Sosyal Güvenlik'te Uluslararası Çalışma Standardı Olarak Almanya'da Aile Yardımları. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(1), 91-113.
- SGK Veri Uygulaması (t.y.). Sosyal Güvenlik Kurumu. Erişim adresi: <https://veri.sgk.gov.tr/>.

- Sonat, K. A. (2013). Ana babanın eğitimi devam eden ergin çocuğa karşı nafaka yükümlülüğü. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 19(1), 235-292. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruhad/issue/48140/611115>
- Sosyal Güvenliğin Asgari Normları Hakkında Sözleşme. (1974, 15 Ekim) Resmi Gazete (Sayı: 15037) Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/15037.pdf>.
- Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu. (2006, 5 Mayıs) *Resmi Gazete (Sayı: 26200)*, Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/06/20060616-1.htm>.
- Şentürk, F. (2016). Türkiye için bir aile sigortası model önerisi. *Sosyal Güvence*, 0(9), 102-139. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosyalguvence/issue/16503/172320>
- The International Social Security Association (ISSA) (t.y.). Erişim adresi: <https://www.issa.int/>
- TÜRK-İŞ Haziran 2024 Açlık ve Yoksulluk Sınırı (2024, Temmuz) Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ) Açlık ve Yoksulluk Haber Bülteni. Erişim adresi: <https://www.turkis.org.tr/turk-is-haziran-2024-aclik-ve-yoksulluk-siniri/>.
- Türk Medeni Kanunu. (2001, 22 Kasım) *Resmi Gazete (Sayı: 24607)*, Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/12/20011208.htm>.
- Türk, T. ve Ünlü, H. (2016). Yoksullukla mücadele politikaları: 2000 sonrası Türkiye örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 7(14), 92-104. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/213822>.
- Türkiye İstatistik Kurumu (t.y.). İstatistik Veri Portalı. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/>.
- Van Lancker, W., Ghysels, J. ve Cantillon, B. (2015). The impact of child benefits on single mother poverty: Exploring the role of targeting in 15 European countries. *International Journal of Social Welfare*, 24(3), 210-222. <https://doi.org/10.1111/ijsw.12140>.
- Yargıtay Hukuk Genel Kurulu. 2017/995 E., 2018/514 K., 21.03.2018, Erişim adresi: <https://karararama.yargitay.gov.tr/>.
- Yargıtay Hukuk Genel Kurulu. 2017/2444 E., 2019/51 K., 31.01.2019, Erişim adresi: <https://karararama.yargitay.gov.tr/>.
- Yargıtay Hukuk Genel Kurulu. 2017/2808 E., 2021/530 K., 27.04.2021, Erişim adresi: <https://karararama.yargitay.gov.tr/>.
- Yargıtay Hukuk Genel Kurulu. 2019/117 E., 2019/1153 K., 07.11.2019, Erişim adresi: <https://karararama.yargitay.gov.tr/>.
- Yargıtay 2. Hukuk Dairesi. 2021/1656 E., 2021/3159 K., 19.04.2021, Erişim adresi: <https://karararama.yargitay.gov.tr/>.

- Yargıtay 3. Hukuk Dairesi. 2015/15058 E., 2016/2662 K., 25.02.2016, Erişim adresi: <https://karararama.yargitay.gov.tr/>.
- Yargıtay 3. Hukuk Dairesi. 2015/17254 E., 2016/3205 K., 03.03.2016, Erişim adresi: <https://karararama.yargitay.gov.tr/>.
- Yargıtay 3. Hukuk Dairesi. 2016/2465 E., 2016/3813 K., 14.03.2016, Erişim adresi: <https://karararama.yargitay.gov.tr/>.
- Yargıtay 3. Hukuk Dairesi. 2016/7296 E., 2016/8016 K., 24.05.2016, Erişim adresi: <https://karararama.yargitay.gov.tr/>.
- Yargıtay 3. Hukuk Dairesi. 2016/16717 E., 2017/5748 K., 19.04.2017, Erişim adresi: <https://karararama.yargitay.gov.tr/>.

Extended Abstract

Purpose

The aim of this study is to examine the prevalence of alimony benefit practice in selected countries and to propose an alimony benefit practice that can be implemented in Türkiye, taking into account the current alimony practices in selected countries.

Design and Methodology

In this study, considering the children whose parents live apart, the alimony benefit country practices where the alimony payments determined by the courts are guaranteed within the scope of family benefits in order to ensure that the parent who does not have custody of the child also participates in the expenses required for the child's care, education and supervision are examined. An alimony benefit application has been proposed for Türkiye, taking into account country practices and actuarial income-expense projections.

Within the scope of the study, family benefits practices in 37 countries were examined. Family benefits in the form of alimony benefit was found in 17 of these countries. Alimony benefit, which is a special type of family benefits, was developed as a social assistance application for all people residing in these countries without any premium payment, working or residence period conditions.

Findings

When country examples are examined, it is seen that all parents residing in the country are covered by alimony benefit, but some conditions are imposed in order to take payment from alimony benefit. These conditions;

- The child and parent who will take alimony benefit must reside in the country,

- There must be a decision stating that the custody of the child has been given to one parent and that the parent to whom custody of the child has not been granted must pay alimony to contribute to the expenses incurred for the child's care, protection, upbringing and education by the courts,
- Since alimony benefits depend on the child's custody being assumed by one parent, the child is at an age that requires the child to be under custody or has a disability that requires the child's custody to be assumed by someone else,
- Requesting alimony benefit by applying to the institution where the benefit will be provided,
- The alimony payment obligor fails to make alimony payments or his income is below a certain level.

In the countries included in the study, there are no examples of countries where, in order to take payment as an alimony benefits, payment of premiums for a certain period of time, internship periods including work or residence are stipulated, or where premiums are collected to finance alimony benefits. However, in all countries except Ukraine, the alimony payer has the obligation to repay the alimony benefit provided, to the extent his ability to repay allows.

In country practices, the application in question can be made by the alimony creditor or by the alimony payment obligor (in Bulgaria, Denmark, Estonia, Latvia and Malta, the application in question can only be made by the alimony creditor). Providing the opportunity for parents who do not have the ability to pay alimony to apply for alimony aid also coincides with the aim of eliminating or at least compensating some of the negative effects of family benefits on people's living standards due to the obligation to care for the child.

Alimony benefits are generally paid as the amount of alimony or as a fixed amount, not exceeding a certain amount. In Luxembourg, Malta and Poland, the entire alimony amount determined by the court is paid within the scope of alimony benefit. In countries where the amount of alimony is paid as a fixed amount or an upper limit is determined, the amount of alimony assistance varies between 6% and 45% of the minimum wage. However, considering the alimony aid in countries other than Ukraine and Finland, it is seen that these rates are generally below 20%.

Research Limitations

There were some difficulties in obtaining the data such as number of children given to custody by year in terms of age breakdown. When making future period projections for some variables, some assumptions had to be made. Deviations in these assumptions may cause some differences in the direction of increase or decrease in income-expenditure projections. However, since the assumptions regarding the variables are made on long-term averages, insignificant deviations in the assumptions may occur in the long term. This may lead to negligible differences in the calculations. Nevertheless the results of the sensitivity analysis conducted to determine the impact of deviations in these assumptions on the projections are presented in the study.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

As a result of country practices, income-expense projections and actuarial cash value calculations, all persons residing in Turkey are guaranteed and the child support determined by the courts, not exceeding 20% of the minimum wage, is paid to the alimony creditor as family aid upon the application of the alimony creditor or the alimony payment obligor. It is recommended to establish an alimony assistance application. In this practice, it is recommended that alimony benefit be given without stipulating any premium payment or internship period. However, it is considered that an application requirement and a refund obligation should be introduced in order to prevent unnecessary and malicious use of the application. In addition, if the application for alimony benefit is made by the parent (or third party) who is the alimony creditor, it is necessary

to prove that the alimony payments are not made regularly, to have an income test to ensure that the alimony payment is not taken back from the parent who is obliged to pay the alimony.

Originality/Value

There is no alimony benefit application in Türkiye. However, the number of divorces in recent years shows that in the coming years, the problems experienced in paying the alimony, which is prescribed by the courts for the child's care, protection, upbringing and education of the parent who is not given custody of the child, will increase. In this context, the need to develop an alimony benefit application for Türkiye will become more evident in the coming years. No alimony benefit application proposal has been developed for Türkiye up to this study.

Araştırmacı Katkısı: Selim DAĞLIOĞLU (%100).

Bibliometric Analysis of Refugee Effects to Economic Development ¹

Salih AYGÜN ² - Mehmet Alper AKDEMİR ³ - Cem DURAN ⁴

Submitted by: 26.04.2024

Accepted by: 04.10.2024

Article Type: Research Article

Abstract

The global refugee crisis presents significant challenges to economic development, especially in developing countries and regions that host large numbers of refugees. This study provides a comprehensive bibliometric analysis of research conducted on the effects of refugees on economic development over the past three decades. The study utilized the Web of Science (WoS) database to identify and analyze scholarly publications related to the topic of economic impact of refugees. The analysis focused on trends, patterns, and key themes in the literature. The results indicate a growing body of research on the topic, with particular emphasis on the effects of refugees on food aid, market outcomes, labor markets, and macroeconomic performance. The study examines the economic impact of refugees to countries, specifically their effects on labor markets, housing, food prices, and employment sectors. The study employs bibliometric analysis to systematically review and synthesize existing research, providing a comprehensive overview of the current state of knowledge on the subject. The findings enhance comprehension of the economic consequences of refugee movements and can guide policy and practice in the realm of economic development and refugee integration.

Keywords: Refugee, Economic Development, Migration, Population Management, Price

Citation: Aygün, S., Akdemir, M. A. and Duran, C. (2024). Bibliometric analysis of refugee effects to economic development. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(4), 1547-1562.

¹ This study does not require ethics committee permission.

² Beykent Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Fakültesi, İşletme Yönetimi Bölümü, salih3298@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4254-8202

³ Milli Savunma Bakanlığı, maakdemir.ac@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3782-034X

⁴ İstinye Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, cduran@istinye.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5171-0270

Mültecilerin Ekonomik Kalkınmaya Etkilerinin Bibliyometrik Analizi

Salih AYGÜN⁵ - Mehmet Alper AKDEMİR⁶ - Cem DURAN⁷

Başvuru Tarihi: 26.04.2024

Kabul Tarihi: 04.10.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Küresel mülteci krizi, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ve çok sayıda mülteciye ev sahipliği yapan bölgelerde ekonomik kalkınma açısından önemli zorluklar ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışma, son otuz yılda mültecilerin ekonomik kalkınma üzerindeki etkileri üzerine yapılan araştırmaların kapsamlı bir bibliyometrik analizini sunmaktadır. Çalışmada, mültecilerin ekonomik etkisi konusyla ilgili bilimsel yayınları belirlemek ve analiz etmek için Web of Science (WoS) veri tabanı kullanılmıştır. Analiz, literatürdeki eğilimlere, kalıplara ve temel temalara odaklanmıştır. Sonuçlar, mültecilerin gıda yardımı, piyasa sonuçları, işgücü piyasaları ve makroekonomik performans üzerindeki etkilerine özellikle vurgu yaparak, konuyla ilgili artan bir araştırma kitlesine işaret etmektedir. Çalışma, mültecilerin ülkeler üzerindeki ekonomik etkilerini, özellikle de işgücü piyasaları, konut, gıda fiyatları ve istihdam sektörleri üzerindeki etkilerini incelemektedir. Çalışma, mevcut araştırmaları sistematik olarak gözden geçirmek ve sentezlemek için bibliyometrik analiz kullanmakta ve konuyla ilgili mevcut bilgi durumuna kapsamlı bir genel bakış sağlamaktadır. Bulgular, mülteci hareketlerinin ekonomik sonuçlarının daha iyi anlaşılmasını sağlayarak ekonomik kalkınma ve mülteci entegrasyonu alanındaki politika ve uygulamalara rehberlik edebilir.

Anahtar Kelimeler: Mülteci, Ekonomik Kalkınma, Göç, Nüfus Yönetimi, Fiyat

⁵ Beykent University, Graduate School of Education, Department of Business Management, salih3298@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4254-8202

⁶ Turkish Ministry of National Defence, maakdemir.ac@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3782-034X

⁷ Istinie University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Management Information Systems, cduran@istinie.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5171-0270

Introduction

In recent years, many countries have faced unparalleled levels of population displacement due to civil war, external instability, government repression, and human rights violations (Black, 1994). Current estimates indicate that over thirty million individuals worldwide are presently living as refugees outside of their home countries, and this number continues to grow annually. According to UNHCR's most recent estimate, by mid-2023, the number of people who have been forcibly displaced will exceed 110 million, with over 36.4 million of them being refugees (UNHCR, 2023). Furthermore, 86% of refugee population is hosted in developing countries, and 73% are hosted in neighboring countries (UNHCR, 2017). Due to the persistence of conflict worldwide and resulting refugee crises, it is crucial to have solid empirical analysis available to prepare economies for the potential of absorbing a large influx of refugees. This is a possibility that could impact any region globally at any time (Osman, 2022).

Bibliometric analysis is a research methodology that is gaining popularity among the scientific community. It is motivated by the rapid development of computers and the internet (Bar-Ilan, 2008, pp. 11-23). Bibliometric analysis is used to analyze research and originated from the field of library and information science. Several papers in the literature provide complete bibliometric overviews in various research areas.

The purpose of this paper is to present a bibliometric analysis of research conducted on the effects of refugees on economic development over the past three decades. The Web of Science (WoS) database was used to collect information for the research. The aim is to identify the most productive and influential research in this field and to observe its current evolution by considering the most influential papers and authors. The majority of the results align with common knowledge, although there are some specific situations that demonstrate the growth of the 'effect of refugees on economic development' field. Certain topics have become very popular and highly cited, while others have not received an equivalent number of citations.

Refugee Effect

According to Refugee Convention (UNHCR, 1951) 'refugee' as a word defined: 'people forced to leave their country of nationality and cannot protect themselves due to a spread fear of being persecuted for reasons of race, religion, nationality, membership of a particular social group, or political opinion. In this literature review, the term 'refugees' refers to individuals who compelled to leave their hometown due to cruelty or combat. Refugees choose to move to reach safer places.

Early research has shown that targeted food aid, made in India, increased consumption among the intended population without affecting domestic food prices (Ruttan, 1993). However, more recent research by Dercon and Krishnan (2004), suggests that food aid targeting in Ethiopia is imperfect. Abdulai et al. (2005, pp. 1692-1693), found no evidence that households reduce food production when receiving food aid. They also found suggestive evidence that households increase food production.

The literature on refugees mainly consists of reports and descriptive assessments of their suffering and the adverse effects over welcoming nations. It is widely acknowledged that the expenditures of housing refugees surpass any other financial advantages. These expenses include rising food and commodity prices, economic downturns that result in local earnings dropping, financial strains, and rising environmental emissions (Baloch, Shah, Noor, and Lacheheb, 2017, pp. 95-97).

Refugee camps can impact market results at welcoming country, and are influenced by both the policies of the host country and the all geographies of the site (Werker, 2007, pp. 465-466). Connor distinguished between the financial results of defectors and other gamel. The research showed that refugees have reduced financial results in terms of work, career, and gain than other gamel due to factors such as unable to speak the host nation language and learning background, bad health condition, and residing in unfavorable neighborhoods (Connor, 2010, pp. 380-381).

Dahi examined the impact of nations, in accommodating the inflow of Syrian asylum seekers. The paper emphasized the financial gains and difficulties to nations and suggested that investment in economic development could benefit both the host countries and the refugees (Dahi, 2014, pp. 11-13).

The recent influx of refugees into Türkiye has increased due to ongoing wars and conflicts in Middle Eastern countries. As a result, recent study has concentrated on the economic effect of this situation on Türkiye's macroeconomic performance (Baloch et al., 2017, pp. 92-94). Del Carpio (2015) combined information about deployment of Syrian people around Türkiye with the Turkish Labor Force Research to evaluate their impact on the labor market. The research revealed an extremely unofficial labor industry since the influx of Syrian asylum seekers, which push Turkish nationals unofficial work area. Additionally, the research found financial expenses in both the official industry and vocational labor markets, resulting in declining earnings opportunities.

Akgündüz et al. (2015) conducted a recent study analyzing the economic impact of the Syrian refugee crisis on prices, as well as the employment sector in Türkiye. The study found that the influx of refugees significantly affected housing and food prices, but had little impact on the employment sector, particularly in various skill groups. Additionally, the study found no evidence of refugees crowding out natives in local labor markets. However, in another study the impact of foreign policy orientations on immigration and refugee influx into Türkiye was investigated (Aras and Mencütek, 2015, pp. 195-196). The study found significant evidence of the paradox of foreign policy, mass refugee influx, and related consequences. Most existing studies consist of general reports and articles.

Method

Research Model

This study uses bibliometric analysis to investigate the impact of refugees on economic development. The research focuses on identifying and analyzing scholarly publications related to this topic to gain insights into trends, patterns, and key themes in the literature. By systematically reviewing and synthesizing existing research, this study aims to provide a comprehensive overview of the current state of knowledge on the subject. The findings may contribute to a better understanding of the economic implications of refugee movements and inform policy and practice in the context of economic development and refugee integration.

The data was acquired from the Web of Science (WoS) database on 29th February 2024 by searching for the keyword block "refugee" and "economic development" and undergoing a filtering process. The filtering process considered only English-language articles indexed in SSCI and SCI-Exp. Total 450 academic articles met these criteria and taken into to research.

Research Area

The articles obtained in the research cover the years between 1992-2024. The period between 2020 to 2024 total number of 103 articles were accepted for publication and included in the research as they are going through the early access process. The articles were published in early visibility to make the authors' work available without delay, as the assignment of the articles to a specific issue after acceptance for publication in indexed journals can take approximately 2-3 years. All articles in the research are published in 303 journals. There are 25.460 citations to publications in the articles. Table-1 displays basic information on the articles included in the research pool.

Table 1

Article data

Description	Results
Main Information About Data	
Timespan	1992:2024
Sources (Journals, Books, etc)	303
Documents	450
Annual Growth Rate %	7.11
Document Average Age	7.39
Average citations per doc	22.86
References	25460
Document Contents	
Keywords Plus (ID)	1061
Author's Keywords (DE)	1409
Authors	
Authors	2137
Authors of single-authored docs	159
Authors Collaboration	
Single-authored docs	166
Co-Authors per Doc	4.88
International co-authorships %	29.11
Document Types	
article	289
article; book chapter	1
article; early access	92
article; proceedings paper	10
book review	2
chronology	1
editorial material	7
editorial material; early access	2
meeting	1
review	36
review; early access	9

Data Analysis

Since scholarly studies base mostly on information, the convenience and usability of this information have been inevitable items of the academic writing process. Switching from unrefined to beneficial data offers a major effort. Like other fields, bibliometric analysis workflows cover many separate phases. Every phase use different software programs (Aygün, Sağbaş, and Erdoğan, 2023, pp. 451-452).

This breakdown is a fastidious method for discovering and resolving scholarly information. It helps to uncover the initiative nuances of a particular area and sheds light on developing fields. Academics utilize this resolution method for variety of reasons, including exposing evolving leaning in essay and publication achievement, cooperative patterns, and study components, as well as discovering the intellectual setup of a particular area within the available articles (Donthu, Kumar, Mukherjee, Pandey, and Lim, 2021, pp. 287-288). Journals utilizing this data analysis have grown in last decade, among all of them 1021 articles used this method in the last ten years. This growth can be qualified to the expansion of scholarly study. However, the use of huge

datasets has made traditional examine methods impractical and cumbersome (Ramos-Rodríguez and Ruíz-Navarro, 2004, pp. 985-986). The emergence of scientific databases such as Scopus and Web of Science has made acquiring large volumes of bibliometric data relatively easy. Bibliometric software, such as Gephi, Leximancer, and VOS viewer, enables the analysis of such data in a pragmatic way. As a result, scholarly interest in bibliometric analysis has increased in recent times. The bibliometric methodology has been applied in a variety of fields (Ramos-Rodríguez and Ruíz-Navarro, 2004, pp. 992-993).

'R 4.3.1' software package is used to conduct bibliographic analysis for this research. This is a free software for academicians for providing an interface for study and resolution including various plug-ins for further development. To perform the bibliometric analysis, 'bibliometrix' sub-plugin was used within the 'R' program and analyzed the data.

Findings and Results

Researchers have employed various methods in literature reviews to comprehend and structure prior research. Bibliometric analysis, a method reliant on data measurements of academy, academician, or academic events, stands out as a technique with the capacity to implement a well-defined, and reproducible examination operation (Aygün et al., 2023, pp. 454). This analysis ensures unbiased and credible measures, unlike other methods. The wealth of new information and cognitive developments, supported by data, creates an environment where bibliometrics can be useful. It allows for the systematic evaluation of large datasets, making it possible to identify trends that emerge over time, detect changes in disciplinary boundaries, recognize effective academics and organizations, and present in-depth examination (Aria and Cuccurullo, 2017, pp. 960).

Under this scope, a thorough breakdown was conducted with the data of annual ratio of paper publish, highest journals and writers based on essays, quote quantity, keyword utilization, and issuing state, categorized by nations.

The Table 2 shows how many articles were published each year.

Table 2
Breakdown of Articles by Year

Year	Articles	Year	Articles
1992	1	2009	10
1993	1	2010	6
1994	2	2011	5
1995	1	2012	8
1996	4	2013	11
1997	2	2014	14
1998	2	2015	12
1999	4	2016	21
2000	3	2017	25
2001	4	2018	30
2002	11	2019	33
2003	5	2020	39
2004	5	2021	63
2005	6	2022	48
2006	3	2023	54
2007	1	2024	9
2008	7		
Total		450	

The first study on refugee impacts on economic development was published in 1992. Although a number of studies have been conducted in the following years, the most notable increase has been in 2013 and the

following years. Between 2013 and 2023, 245 studies were published. Although the research covers publications over a period of 32 years in total, more than half of the publications included in the research in this 10-year period were published in these years. It is evaluated that the Syrian civil war has a great impact on the increase in publications in these years.

The study analyzed 450 scholarly articles from 303 journals. Table 3 shows the journals with the top quantity of publications.

Table 3
Journals with the Highest Number of Publications

Sources	Articles
International Migration	19
Journal of Refugee Studies	15
Sustainability	14
World Development	8
International Journal of Environmental Research and Public Health	7
Plos One	7
Global Health Action	5
Journal of Economic Geography	5
BMJ Open	4
Citizenship Studies	4

The International Migration Journal has published the largest number of articles (19). IM is a scientific, peer-reviewed journal that focuses on migration issues analyzed by social scientists such as demographers, geographers, economists, sociologists, and political scientists from around the world. The journal covers all regions of the world and a breadth of topics related to policy concerns in international migration ("Journal Overview," 2024). Out of all published papers, 88 were submitted by the top ten journals, which accounts for 20% of the total. Bradford's scatter law was used to classify and streamline the data for research purposes. Spread table according to Bradford scattering law is drawn in Table 4.

Table 4
Distribution Panel Based on Bradford Scattering Law

Rank	Journal	Freq	cumFreq	Zone
1	International Migration	19	19	Zone 1
2	Journal of Refugee Studies	15	34	Zone 1
3	Sustainability	14	48	Zone 1
4	World Development	8	56	Zone 1
5	International Journal of Environmental Research and Public Health	7	63	Zone 1
6	Plos One	7	70	Zone 1
7	Global Health Action	5	75	Zone 1
8	Journal of Economic Geography	5	80	Zone 1
9	BMJ Open	4	84	Zone 1
10	Citizenship Studies	4	88	Zone 1

The h index is a measure of how many times a researcher's work is cited by other authors. The g index looks at other things like how many times other research papers are cited. The m index measures how long it has been since a researcher published their first work (Malpica Zapata, Nauzan Ceballos, and Silva Rodríguez, 2022, pp. 305-306).

Table 5 shows the 'h', 'g', 'm' indices of the journals where the essays were issued.

Table 5
h/g/m Indexes of the Journals

Journal	h_index	g_index	m_index	TC	NP	PY_start
International Migration	10	19	0,36	446	19	1997
Journal of Refugee Studies	6	11	0,38	142	15	2009
International Journal of Environmental Research and Public Health	5	7	0,71	104	7	2018
Journal of Economic Geography	5	5	0,31	129	5	2009
Sustainability	5	8	0,71	76	14	2018
Conflict and Health	4	4	0,8	60	4	2020
Global Health Action	4	5	0,33	63	5	2013
Plos One	4	7	0,4	152	7	2015
World Development	4	8	0,14	177	8	1996
BMJ Open	3	4	0,38	88	4	2017

+

International Migration has the highest ranking since higher quantity of quotes. The remaining journals are sorted by their h-indices. International Migration is a popular journal among authors worldwide, which has contributed to its top position. The effectiveness of the broadcasting country increases as the blue color on the map darkens. The grey areas on the map indicate no progress. Country distribution of corresponding authors is shown in Figure 1.

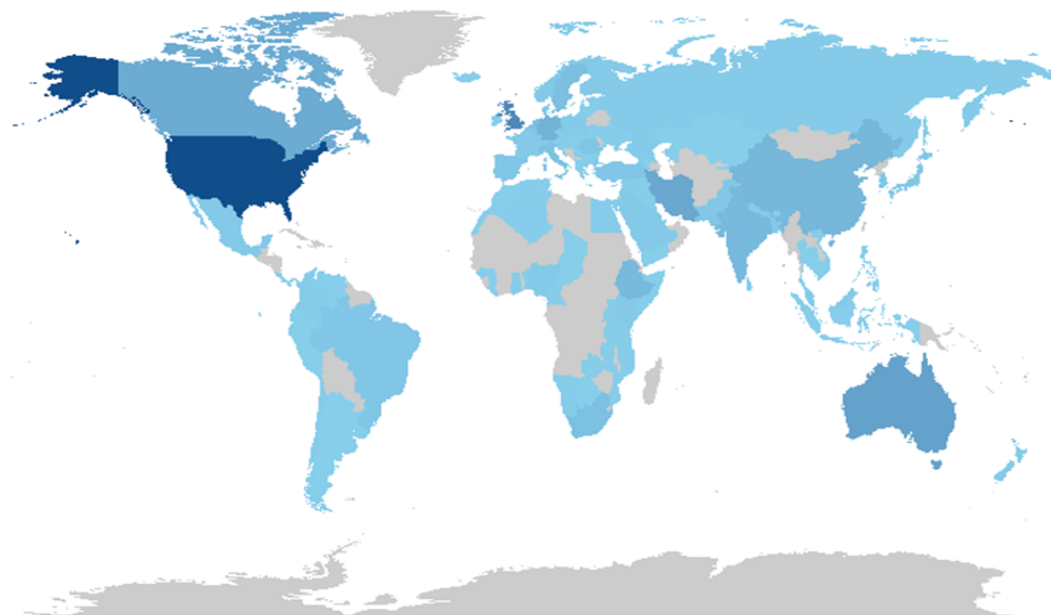

Figure 1. Top Broadcasting Countries

When evaluating author productivity, the primary focus is on the number of coauthors and publications. It can be argued that works with only one author have a top-level essay contribution ratio, although this is a subjective evaluation. Table 6 shows the writer efficiency information.

Table 6
 Writer Efficiency Distribution

Authors	Articles	Articles Fractionalized
Abreek-Zubiedat F.	2	1
Castles S.	2	2
Montazer S.	2	2
Nitzan-Shiftan A.	2	1
Zetter R.	2	1,5
Ab Hamid Z.	1	0,5
Abd Majid R.	1	0,14
Abdulahaleem N.	1	0,14
Abdullah Wo.	1	0,14
Abidin Naz	1	0,33

According to the United Nations Refugee report, it is seen that The Islamic Republic of Iran and Türkiye each hosted 3.4 million refugees, the largest populations worldwide (“Refugee Data Finder,” 2024), in the world according to the United Nations Refugee report, do not have sufficient number of articles on the research topic. Table 7 lists the organizations with the largest quantity of publications based on the organizations of writers.

Table 7
 Organization that Issues the Highest Amount of Essays

Organization	Articles
University of Oxford	14
University of Ottawa	7
University of Sydney	6
University of Szeged	6
Amer University Beirut	5
Hiroshima University	5
University Notre Dame	5
Colorado State University	4
Centre for Development Research	4
International Islamic University Malaysia	4

As can be seen in Table 7, each of the universities comes from a different country. The dispersion of essays based on the countries of origin of the writers is shown in Table 8. The two countries that produce the most publications are the USA and the United Kingdom.

Table 8
 Spread of Essays by Countries of Corresponding Authors

Country	Articles	SCP	MCP	Freq	MCP_Ratio
USA	109	84	25	0,24	0,23
United Kingdom	66	43	23	0,15	0,35
Australia	26	21	5	0,06	0,19
Canada	24	20	4	0,05	0,17
Germany	18	11	7	0,04	0,39
Netherlands	18	12	6	0,04	0,33
China	17	11	6	0,04	0,35
Belgium	13	7	6	0,03	0,46
Sweden	13	8	5	0,03	0,38
Lebanon	10	3	7	0,02	0,70

The importance of a country's production to literature is multifaceted, depending not only on the number of essays produced but also about articles' quotes ratio. This dual measure provides a nuanced understanding of a country's impact, reflecting both the breadth and depth of its scholarly output. Table 9 displays the quantity of quotes received by every state, offering a quantitative glimpse into the influence and reach of their contributions in the global academic landscape.

The quality and impact of a scientific article can be assessed by the number of citations it receives. A big amount of quotes indicate greater reputation within the scholarly community. In the United States, 109 articles were issued and have obtained the highest number of quotes, suggesting that the United States is a leading country in this field.

Table 9
Total Amount of Quotations by Countries

Country	TC	Average Article Citations
USA	570	13,3
Netherlands	461	92,2
United Kingdom	360	17,1
Australia	270	54
Denmark	170	85
Norway	168	84
New Zealand	153	153
Hungary	134	33,5
Canada	90	18
Lebanon	72	18

Among the 1061 terms analyzed, 11 were classified as "impact," 10 as "Economic-Development," and 9 as "Migration." Technical vocabulary plays a crucial role in literature, often being visually represented through word clouds to captivate readers' attention. This visual representation, as seen in Figure 2, can enhance comprehension and is argued to be more beneficial due to its impactful visual nature.

Figure 2. Word Cloud for Keywords

Keyword analyses play a critical role in identifying significant themes in research. By pinpointing gaps in the literature and revealing relationships between variables, this approach helps researchers gain a comprehensive understanding of their field. Table 10 provides a reference list of frequently used keywords, aiding in the exploration and synthesis of existing knowledge.

Table 10
Most Repeated Keywords

Words	Occurrences
Impact	11
Economic-Development	10
Migration	9
Refugees	8
Syrian Refugees	7
Climate-Change	6
Policy	6
Determinants	5
Displacement	5
Growth	5

The bibliometric analysis of Cumulative Change of Keywords by Years indicates how the frequency or importance of specific keywords evolves over time. This analysis helps researchers understand the shifting trends, emerging topics, or enduring themes in a particular field of study. By tracking the cumulative changes of keywords, researchers can identify patterns, innovations, and areas of increasing or decreasing interest. This provides valuable insights into the development and direction of research within a given discipline. The chart indicating the difference in statement in the vocabulary frequency through the years is outlined in Figure 3.

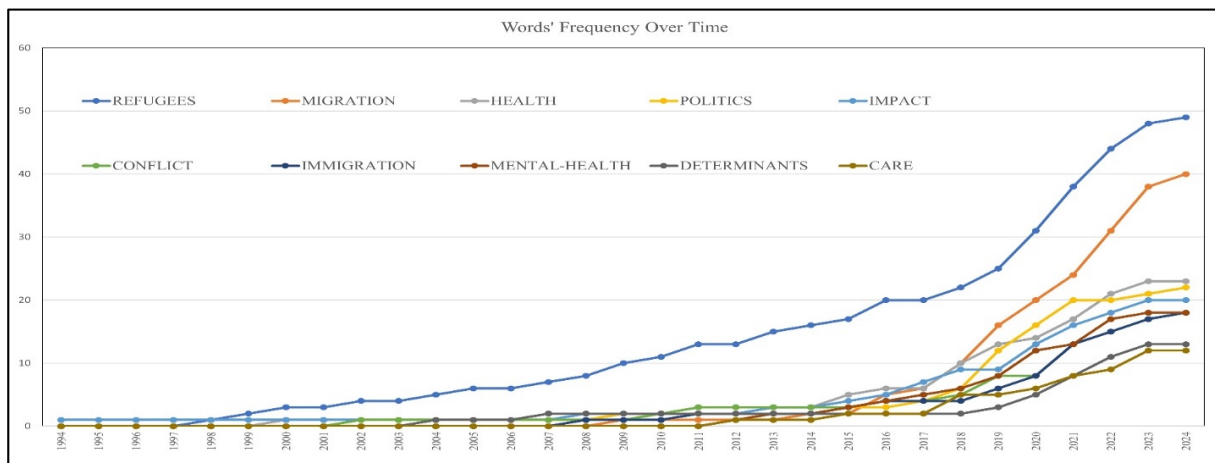

Figure 3. Change of Keywords by Years

Conclusion

The study highlights the significant and complex economic effects that refugees have on host countries, particularly in developing regions and neighboring nations of conflict zones. Refugees exert an influence on a diverse array of economic outcomes, including labor markets, housing, and food prices. This underscores the necessity for comprehensive and empirical analyses to prepare economies for absorbing significant influxes of refugees. The findings underscore the necessity for policymakers to adopt a long-term, evidence-based approach to refugee integration, with the aim of mitigating adverse effects and enhancing positive contributions to host economies.

One of the major conclusions of this study is the critical need for targeted interventions that address both immediate humanitarian needs and long-term economic integration. It is imperative that key challenges, such as refugees' limited access to employment, education, and social services, be addressed through the implementation of inclusive policies. Such policies should seek to enhance labor market participation, access

to formal education, and the capacity of refugees to contribute productively to their new communities. By prioritizing economic inclusion and integration, host countries can leverage the potential of refugees to contribute to economic growth, rather than perceiving them as a burden.

A notable finding of this research is the dearth of studies from countries such as Iran and Turkey, which host some of the largest refugee populations globally. This gap underscores the necessity of intensifying academic endeavors in these regions, not only to comprehend the distinctive economic ramifications but also to inform policy formulation. Researchers in these countries could offer invaluable insights into the intricate challenges and prospects associated with refugee integration, contributing to the global comprehension of the issue.

It is imperative that future research be conducted in order to fill existing knowledge gaps and to provide guidance for the development of effective policy interventions. Various studies are indispensable for monitoring the long-term economic influence of refugees on host communities, particularly with respect to employment patterns, income disparities, and social integration. A comparative analysis of integration strategies across different regions and countries would facilitate the identification of successful approaches, enabling policymakers to gain insights from diverse experiences. A focus on sector-specific research, encompassing areas such as agriculture, healthcare, and education, could facilitate a more nuanced understanding of the ways in which refugees influence various aspects of the economy.

Furthermore, an examination of the environmental and health impacts of refugee movements could yield significant insights, particularly in light of mounting concerns about sustainability and resource scarcity in numerous host regions. It is also recommended that future studies evaluate the effectiveness of current policy interventions, with the objective of refining strategies for refugee integration that benefit both refugees and host communities.

In conclusion, this research calls for a more comprehensive and collaborative approach to refugee integration, involving not only national governments but also international organizations, academic institutions, and civil society. By developing evidence-based policies and fostering partnerships among stakeholders, host countries can transform the economic challenges posed by refugees into opportunities for growth and development.

References

- Abdulai, A., Barrett, C. B. and Hoddinott, J. (2005). Does food aid Really have disincentive effects? New evidence from sub-Saharan Africa. *World Development*, 33(10), 1689–1704. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2005.04.014>
- Akgündüz, Y., Van Den Berg, M. and Hassink, W. H. J. (2015). The impact of refugee crises on host labor markets: The case of the Syrian refugee crisis in Turkey. *SSRN Electronic Journal*, 8841, 1-24 <https://doi.org/10.2139/ssrn.2564974>
- Aras, N. E. G. and Mencütek, Z. Ş. (2015). The international migration and foreign policy nexus: The case of Syrian refugee crisis and Turkey. *Migration Letters*, 12(3), 193-208. <https://doi.org/10.59670/ml.v12i3.274>
- Aria, M. and Cuccurullo, C. (2017). Bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics*, 11(4), 959–975. <https://doi.org/10.1016/j.joi.2017.08.007>
- Aygün, S., Sağbaşı, M. and Erdoğan, F. A. (2023). Bibliometric analysis of sustainability in civil aviation. *Journal of Aviation*, 7(3), 448–456. <https://doi.org/10.30518/jav.1358871>

- Baloch, A., Shah, S. Z., Noor, Z. M. and Lacheheb, M. (2017). The economic effect of refugee crises on neighbouring host countries: Empirical evidence from Pakistan. *International Migration*, 55(6), 90–106. <https://doi.org/10.1111/imig.12389>
- Bar-Ilan, J. (2008). Informetrics at the beginning of the 21st century—A review. *Journal of Informetrics*, 2(1), 1–52. <https://doi.org/10.1016/j.joi.2007.11.001>
- Black, R. (1994). Refugee migration and local economic development in Eastern Zambia. *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie*, 85(3), 249–262. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9663.1994.tb00693.x>
- Connor, P. (2010). Explaining the refugee gap: Economic outcomes of refugees versus other immigrants. *Journal of Refugee Studies*, 23(3), 377–397. <https://doi.org/10.1093/jrs/feq025>
- Dahi, O. (2014). The refugee crisis in Lebanon and Jordan: The need for economic development spending. *Forced Migration Review*, 47, 11–13. Retrieved from <https://www.fmreview.org/dahi/>
- Dercon, S. and Krishnan, P. (2004). Food Aid and Informal Insurance. In S. Dercon (Ed.), *Insurance Against Poverty* (1st ed., pp. 305–329). Oxford University Press Oxford. <https://doi.org/10.1093/0199276838.003.0015>
- Del Carpio, X. V. and Wagner, M. C. (2015). *The Impact of Syrian Refugees on the Turkish Labor Market* [World Bank Policy Research Working Paper No. 7402]. Retrieved from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2650218
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N. and Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285–296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>
- Journal Overview*. (2024). *International Migration*. Retrieved from <https://onlinelibrary.wiley.com/journal/14682435?journalRedirectCheck=true>
- Malpica Zapata, W. A., Nauzan Ceballos, V. H. and Silva Rodríguez, L. M. (2022). Economic integration in Latin America: An approach through the analysis of bibliometric indicators on research production. *Organizations and Markets in Emerging Economies*, 13(2), 300–316. <https://doi.org/10.15388/omee.2022.13.81>
- Osman, A. (2022). The refugee effect on host countries: A quasi-experimental evidence for The Syrian refugee effect on Turkey's GDP. *Kent Economics Undergraduate Research Journal*, 1, 1–28. Retrieved from <https://media.www.kent.ac.uk/se/29938/AliyeOsmanTheRefugeeEffectonHostCountries.pdf>
- Ramos-Rodríguez, A. and Ruíz-Navarro, J. (2004). Changes in the intellectual structure of strategic management research. *Strategic Management Journal*, 25(10), 981–1004. <https://doi.org/10.1002/smj.397>
- Refugee Data Finder*. (2024). UNHCR. Retrieved from <https://www.unhcr.org/refugee-statistics/>
- Ruttan, V. W. (1993). *Why food aid?* Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- UNHCR. (1951). *Convention and Protocol Relating to the Status of Refugees*. Retrieved from <https://www.unhcr.org/media/convention-and-protocol-relating-status-refugees>

UNHCR. (2017). *UNHCR Global Report 2017*. Retrieved from <https://www.unhcr.org/media/unhcr-global-report-2017>

UNHCR. (2023). *How many refugees are there?* Retrieved from <https://www.refugeecouncil.org.au/how-many-refugees/#:~:text=UNHCR%20most%20recently%20estimated%20that,forced%20to%20leave%20their%20homes%3F>

Werker, E. (2007). Refugee camp economies. *Journal of Refugee Studies*, 20(3), 461–480. <https://doi.org/10.1093/jrs/fem001>

Genişletilmiş Özet

Amaç

Bu çalışmanın amacı, mültecilerin ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerini inceleyen araştırmaların kapsamlı bir bibliyometrik analizini sunmaktır. Küresel mülteci krizi, özellikle gelişmekte olan ülkelerde önemli ekonomik zorluklar yaratmaktadır. Mültecilerin ev sahibi ülkelerdeki ekonomik etkileri, gıda yardımları, işgücü piyasaları, konut fiyatları ve makroekonomik performans gibi çeşitli alanlarda incelenmektedir. Bu çalışma, Web of Science (WoS) veri tabanını kullanarak son otuz yılda bu konudaki yayınları analiz ederek, literatürdeki eğilimleri, kalıpları ve anahtar temaları belirlemeyi hedeflemektedir. Elde edilen bulgular, mülteci hareketlerinin ekonomik sonuçlarını daha iyi anlamaya yardımcı olacak ve politika geliştirme süreçlerine rehberlik edecektir.

Tasarım ve Yöntem

Bu araştırma, bibliyometrik analiz yöntemini kullanarak mültecilerin ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerini incelemektedir. Bibliyometrik analiz, belirli bir alandaki yayınların sistematik bir şekilde incelenmesiyle elde edilen verileri kullanarak eğilimleri ve kalıpları belirlemeyi amaçlar. Çalışmada, 1992-2024 yılları arasında yayımlanan 450 akademik makale analiz edilmiştir. Bu makaleler, "mülteci" ve "ekonomik kalkınma" anahtar kelimeleri ile Web of Science veri tabanında taranarak elde edilmiştir. Analiz sürecinde yalnızca İngilizce dilinde yayımlanan SSCI ve SCI-Exp indeksli makaleler dikkate alınmıştır.

Veri toplama süreci 29 Şubat 2024 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler, yıllık yayın sayısı, en çok atıf alan dergiler ve yazarlar gibi çeşitli kriterlere göre kategorize edilmiştir. Çalışmada kullanılan bibliyometrik yazılım olarak 'R 4.3.1' programı tercih edilmiştir. Bu yazılım, akademik araştırmalar için kullanıcı dostu bir arayüz sunmakta ve bibliyometrik analiz için gerekli olan çeşitli eklentileri içermektedir.

Bulgular

Analiz sonuçları, mültecilerin ekonomik kalkınma üzerindeki etkileri konusunda artan bir araştırma kitlesine işaret etmektedir. İlk çalışma 1992 yılında yayımlanmış olsa da, en dikkat çekici artış 2013 yılından itibaren gözlemlenmiştir. Bu dönemde Suriye iç savaşı gibi olayların etkisiyle 2013-2023 yılları arasında toplam 245 çalışma yayımlanmıştır. Çalışmaların çoğu, mültecilerin işgücü piyasaları, konut fiyatları ve gıda fiyatları üzerindeki etkilerini incelemekte ve bu durumun ev sahibi ülkelerdeki ekonomik sonuçlarını vurgulamaktadır.

Mültecilerin ev sahibi ülkelerdeki ekonomilere olan etkileri çok yönlüdür:

İşgücü Piyasaları: Mülteciler genellikle düşük ücretli işlerde çalışmakta ve yerel işgücü ile rekabet etmekte zorlanmaktadır. Ancak bazı çalışmalar, mültecilerin yerel işgücü piyasalarına olumlu katkılarda bulunduğunu göstermektedir.

Konut Piyasaları: Mülteci akını, konut talebini artırarak fiyatların yükselmesine neden olabilmektedir. Bu durum, yerel halk için konut bulmayı zorlaştırabilir.

Gıda Fiyatları: Mültecilerin gıda tüketimi, yerel gıda fiyatlarını etkileyebilir; bu da ev sahibi ülkelerdeki haneler üzerinde ek mali yük oluşturabilir.

Çalışmada ayrıca Türkiye örneği üzerinden yapılan araştırmalar da ele alınmıştır. Türkiye, Suriye iç savaşının ardından büyük bir mülteci akınına uğramış ve bu durumun ekonomik etkileri üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Örneğin, mülteci akınının Türkiye'deki gıda ve konut fiyatlarını önemli ölçüde artırdığı bulunmuştur.

Sınırlılıklar

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle, yalnızca İngilizce dilinde yayımlanan makalelerin incelenmesi, diğer dillerdeki önemli araştırmaların göz ardı edilmesine neden olmuştur. Ayrıca, bibliyometrik analiz yalnızca yayınların sayısını ve atıf sayılarını dikkate almakta; bu nedenle içerik kalitesi veya metodolojik çeşitlilik gibi unsurlar yeterince değerlendirilememiştir. Bununla birlikte, mülteci hareketlerinin ekonomik etkileri üzerine yapılan çalışmaların çoğu genel raporlar ve tanımlayıcı değerlendirmelerden oluşmaktadır; bu durum da derinlemesine analizin eksikliğine yol açmaktadır.

Mültecilerle ilgili literatür genellikle raporlar ve tanımlayıcı değerlendirmelerden oluşmaktadır. Çalışmaların çoğu, mültecilerin ev sahibi ülkelerdeki olumsuz etkilerini vurgularken, bazıları da bu durumun ekonomik fırsatlar yaratabileceğine dair bulgular sunmaktadır. Örneğin Dahi (2014), Suriye'den gelen mülteci akınının ev sahibi ülkeler için hem zorluklar hem de fırsatlar sunduğunu belirtmektedir.

Öneriler

Mülteci hareketlerinin karmaşık doğası nedeniyle gelecekte yapılacak araştırmalar aşağıdaki alanlara odaklanmalıdır. Gelecek araştırmalar için birkaç öneri bulunmaktadır:

Disiplinlerarası Yaklaşım: Mültecilerin ekonomik etkileri üzerine daha kapsamlı bir anlayış geliştirmek için sosyoloji, ekonomi ve uluslararası ilişkiler gibi farklı disiplinlerden yararlanılmalıdır.

Uzun Vadeli Etkilerin İncelenmesi: Mültecilerin ev sahibi ülkelerdeki uzun vadeli ekonomik etkilerinin incelenmesi önemlidir; bu bağlamda longitudinal çalışmalar yapılması önerilmektedir.

Politika Geliştirme: Elde edilen bulgular doğrultusunda mülteci entegrasyonunu destekleyen politikaların geliştirilmesi gerekmektedir.

Uzun Dönem Etkileri: Mülteci entegrasyonunun uzun vadeli ekonomik sonuçları üzerine daha fazla longitudinal çalışma yapılmalıdır.

Politika Analizi: Farklı ülkelerde uygulanan entegrasyon politikalarının etkinliği üzerine karşılaştırmalı çalışmalar yapılmalıdır.

Sosyal Dinamikler: Mültecilerin sosyal entegrasyonu ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar önem kazanmaktadır.

Bu çalışma ile elde edilen bulgular ışığında politika yapımcıların daha bilinçli kararlar alması sağlanabilirken aynı zamanda akademik alanda da yeni araştırmalara kapı aralayacaktır.

Özgün Değer

Bu çalışma, mültecilerin ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerini sistematik bir şekilde inceleyen ilk kapsamlı bibliyometrik analizdir. Elde edilen bulgular, mülteci hareketlerinin ekonomik sonuçlarının daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacak ve bu alanda yapılacak gelecekteki araştırmalara yön verecektir. Ayrıca, politika yapıcılar için önemli bilgiler sunarak mülteci entegrasyonu ve ekonomik kalkınma konularında daha bilinçli kararlar alınmasına yardımcı olacaktır.

Sonuç olarak, bu çalışma mülteci hareketlerinin ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerini anlamak için önemli bir kaynak sağlamaktadır ve bu alanda daha fazla araştırma yapılması gerektiğini vurgulamaktadır. Mültecilerin ev sahibi ülkelerdeki sosyal ve ekonomik dinamikleri üzerindeki etkileri karmaşık bir yapıdadır; dolayısıyla bu konuda disiplinlerarası çalışmaların artırılması gerekmektedir.

Mülteci hareketlerinin ekonomik kalkınma üzerindeki etkileri karmaşık bir yapıya sahiptir ve bu etkilere dair yapılan araştırmalar giderek artmaktadır. Bibliyometrik analiz yöntemi ile gerçekleştirilen bu çalışma mevcut literatürü sistematik bir şekilde inceleyerek önemli bulgular sunmaktadır. Elde edilen veriler doğrultusunda mültecilerin ev sahibi ülkeler üzerindeki ekonomik etkileri daha iyi anlaşılakta; bu da politika yapıcıların daha bilinçli kararlar almasına olanak tanımaktadır.

Gelecek araştırmalarda kullanılacak yöntemlerin çeşitlendirilmesi ve disiplinlerarası yaklaşımların benimsenmesiyle birlikte mültecilerin ekonomik kalkınmaya olan katkıları daha net bir şekilde ortaya konulabilir. Bu bağlamda yapılacak çalışmaların sadece akademik alanda değil; aynı zamanda pratikte de önemli sonuçlar doğurması beklenmektedir.

Sonuç olarak, mülteci hareketleri sadece bireylerin yaşamlarını değil; aynı zamanda ev sahibi ülkelerin ekonomik yapısını da derinden etkilemektedir. Bu nedenle bu alanda yapılacak her türlü araştırma büyük önem taşımaktadır.

Mülteci krizinin ekonomik kalkınmaya olan etkilerini anlamak için yapılan çalışmalarda genellikle birkaç ana tema öne çıkmaktadır:

1. İşgücü Piyasası Üzerindeki Etkiler Mülteciler genellikle düşük ücretli işlerde çalışmakta olup yerel iş gücü ile rekabet etmektedirler. Ancak bazı araştırmalar gösteriyor ki mülteciler yerel ekonomilere yeni beceriler kazandırmakta ve bazı sektörlerde iş gücü açığını kapatmaktadır.
2. Konut Piyasası Dinamikleri:** Mülteci akınının konut talebini artırmasıyla birlikte fiyatların yükselmesi durumu ortaya çıkmaktadır. Bu durum yerel halk için konut bulmayı zorlaştırmakta ancak aynı zamanda inşaat sektöründe yeni fırsatlar yaratabilmektedir.
3. Gıda Güvenliği Üzerindeki Etkiler Mülteci akını gıda talebini artırırken yerel gıda fiyatlarının yükselmesine neden olabilmektedir. Bu durum özellikle düşük gelirli haneler üzerinde ek mali yükler oluşturmaktadır.
4. Makroekonomik Performans: Mülteci hareketlerinin genel makroekonomik performansa olan etkileri de dikkat çekicidir; bazı çalışmalar mültecilerin ekonomiye katkı sağladığını belirtirken bazıları olumsuz etkilere dikkat çekmektedir.

Bu bağlamda yapılan çalışmaların sonuçları genellikle karışıktır; dolayısıyla her ülkenin kendine özgü koşulları göz önüne alınmalıdır.

Araştırmacı Katkısı: Salih AYGÜN (%80), Mehmet Alper AKDEMİR (%10), Cem DURAN (%10).

Sosyal Hizmet Disiplininde Alkol ve Madde Bağımlılığı Üzerine AMATEM'lerde Yürütülmüş Lisansüstü Tezlere Yönelik Bir İçerik Analizi ¹

Sebahattin KUŞ ² - Nilgün KÜÇÜKKARACA ³

Başvuru Tarihi: 20.05.2024

Kabul Tarihi: 08.10.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bağımlılık ciddi bir halk sağlığı sorunu olup sosyal hizmet disiplininin de çalışma alanı olan multi-disipliner bir konudur. Bu araştırma, Türkiye’de sosyal hizmet lisansüstü programlarında, alkol ve madde bağımlılığı hakkında bu bağımlılıkların tedavisinde en bilinen merkezlerin AMATEM’ler olması nedeniyle bu merkezlerde yürütülmüş tezlerdeki araştırma eğiliminin ve içeriklerinin değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Araştırma yöntemi betimsel olup bu kapsamda içerik analizi metoduyla lisansüstü tezler incelenmiştir. Yüksek Öğretim Kurulu’nun tez veri tabanında, “AMATEM”, “Alkol/madde bağımlılığı”, “Alkol bağımlılığı” “Madde bağımlılığı” anahtar kelimeleri üzerinden Ocak 2012-Mart 2024 tarihleri arasında sosyal hizmet disiplinindeki yüksek lisans ve doktora tezlerinin taraması yapılmıştır. Tarama sonucunda 36’sı yüksek lisans tezi ve 6’sı doktora tezi olmak üzere toplamda 42 teze erişim sağlanmıştır. Tezlerde en fazla nitel araştırma desenlerinden fenomenolojik ve ilişkisel tarama deseninin kullanıldığı, veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formunun sık kullanılmış olduğu; veri analiz yöntemlerinden de çoğunlukla betimsel analizin kullanıldığı tespit edilmiştir. Araştırmanın bulgularına göreyse araştırma yöntemlerinden çoğunlukla nitel çalışmaların tercih edildiği; yapılan çalışmalarda “sosyal hizmet”, “madde bağımlılığı”, “bağımlılık”, “madde kullanımı” kavramlarının; örneklem grubu olarak yetişkin madde kullanım bozukluğu olan bireylerin, örnekleme tekniği olarak ise rastgele örneklem tekniğinin daha çok tercih edildiği gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: AMATEM, Alkol/Madde Bağımlılığı, Lisansüstü Tezler, İçerik Analizi

Atıf: Kuş, S. ve Küçükkaraca, N. (2024). Sosyal hizmet disiplininde alkol ve madde bağımlılığı üzerine AMATEM’lerde yürütülmüş lisansüstü tezlere yönelik bir içerik analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(4), 1563-1588.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Hizmet Bölümü Doktora Öğrencisi, sebahattin.kus@gmail.com, ORCID: 0009-0009-7286-9286

³ Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Hizmet Bölümü, nilgunkucukkaraca@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4344-1258

A Content Analysis of Postgraduate Theses on Alcohol and Substance Addiction Conducted in AMATEMs in the Discipline of Social Work

Sebahattin KUŞ⁴ - Nilgün KÜÇÜKKARACA⁵

Submitted by: 20.05.2024

Accepted by: 08.10.2024

Article Type: Research Article

Abstract

Addiction is a serious public health problem and a multi-disciplinary issue that is also the field of study of social work discipline. This research aims to evaluate the research tendency and content of theses conducted in the postgraduate programmes of social work in Türkiye about alcohol and substance addiction, since AMATEMs are the most well-known centres for the treatment of these addictions. The research method is a descriptive and in this context, postgraduate theses were analysed by content analysis method. In the thesis database of the Council of Higher Education, master's and doctoral theses in the discipline of social work in between the dates January 2012 and March 2024 were searched through the keywords 'AMATEM', 'Alcohol/substance addiction', 'Alcohol addiction', 'Substance addiction'. As a result of the search, a total of 42 theses were reached, 36 of which were master's theses and 6 of which were doctoral theses. It was determined that phenomenological and relational survey designs, which are among the qualitative research designs, were mostly used in the studies, semi-structured interview form was frequently used as a data collection tool, and descriptive analysis was mostly preferred among data analysis methods. According to the research findings, it was analyzed that qualitative studies were mostly preferred among the research methods; the concepts of 'social work', 'substance addiction', 'addiction', 'substance use'; adult addicts as the sample group and random sampling technique as the sampling technique were mostly used.

Keywords: AMATEM, Alcohol/Substance Addiction, Postgraduate Theses, Content Analysis

⁴ Hacettepe University, Institute of Social Sciences, Department of Social Work, PhD Student, sebahattin.kus@gmail.com, ORCID: 0009-0009-7286-9286

⁵ Hacettepe University, Institute of Social Sciences, Department of Social Work, nilgunkucukkaraca@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4344-1258

Giriş

Bağımlılık ciddi bir halk sağlığı sorunu olan psikiyatrik bir bozukluktur. Bağımlılığın sebep olduğu sorunlar hem bireysel hem de toplumsal temelde yıkıcı sonuçları olan bir sorundur. Bu sorunun çözümüyle ilgili sadece tıbbi alanda değil farklı sosyal bilimler alanında da önlemeye ve tedaviye yönelik çalışmalar yürütülmektedir. Ülkeler kendi ulusal sağlık politikalarında bağımlılığın önlenmesine ilişkin çalışmalara önemli oranda yer vermektedir.

Madde bağımlılığı, bireyin bedensel ve ruhsal sağlığını, ailevi yaşantısını, psiko-sosyal etkileşimlerini ve pek çok alandaki fonksiyonunu sekteye uğratabilecek biçimde alkol ve/veya madde almayı ya da madde alma arzusunun önlenememesi ile belirlenen hayat boyu devam eden bir hastalık olarak tanımlanmaktadır (Tufan, 2018).

21. asrın en önemli sağlık problemi olmaya aday olan bağımlılık, birbirinden değişik pek çok ekonomik, kültürel ve tıbbi kişisel ve toplumsal etkisi sebebiyle geniş bir halk kesimini ilgilendirir. Bu boyutta olan bir sağlık sorununun üstesinden gelmek pek çok alanda etkin bir örgütlenme ve gayret gerektirir. Bağımlılığın ortaya çıkıp büyümesi, birbirinden değişik pek çok kültürel, sosyal, ekonomik ve tıbbi nedenden kaynaklanır. Bağımlılık sorununun ülkelere ve nihayetinde insanlığa dönük yüksek gideri, global örgütlenmeleri zorunlu duruma getirir. Bunun üstesinden gelmek amacıyla pek çok alanda etkin bir örgütlenme ve gayret gerektiren bu boyutta bir sağlık problemi, milli sağlık politikasında öncelikli bir husus olarak incelenmesini gerekli kılmaktadır.

Pek çok çeşitli maddenin bağımlılık yaptığı dikkate alındığında bu maddeler için tedavi metotları farklılıklar gösterir. Tedavi, aynı zamanda bireyin niteliklerine ve madde kullanımıyla alakalı sorunlarına da bağlıdır. Pek çok bağımlıda eş zamanlı olarak mesleki, ruhsal, genel tıbbi ve sosyal sorunların da olması bağımlılık tedavisini zorlaştırmaktadır. Alkol/madde kullanım bozukluğu olan bireylerin tedavi hususunda özellikle kararlı olmaması sebebiyle tedavi için başvurduğunda mutlaka programa alınması sağlanmalıdır. Tedaviye derhal başlanamaz ise madde kullanım bozukluğu olan bireyler tedavi motivasyonunu kaybedebilir, tedaviyi bırakabilirler. Tedavi, mutlaka bireyin ihtiyaçlarına uygun şekilde bireye özel olarak planlanmış olmalıdır. Tedavinin etkili ve başarılı olması için uygulanan tedavinin, bireyin sadece madde kullanımına değil aynı zamanda madde kullanımı haricinde, ilgili tıbbi, sosyal, psikolojik ve yasal sorunlarına da dönük girişimlerde bulunması gerekir (Dilbaz, 2011). Bu girişimlerin yerine getirildiği, alkol ve madde bağımlılığı tedavisinin en planlı şekilde yürütüldüğü merkezler AMATEM'lerdir.

Türkiye'de alkol ve madde bağımlılığının tedavisini gerçekleştiren başlıca kurumlar;

- Sağlık Bakanlığı bünyesindeki devlet hastaneleri,
- Üniversitelerin tıp fakültelerinin psikiyatri klinikleri,
- Sağlık Bakanlığı bünyesindeki hastaneler ile ilişkili olan üniversite hastaneleri ve bir takım özel hastanelerdir (TUBİM, 2023).

Alkol ve Madde Bağımlılığı Tedavi Merkezleri (AMATEM) 1983'ten bu yana alkol/madde kullanım bozukluğu içindeki kişilere dönük tedavi hizmeti sağlayan ve bu hususta araştırma merkezleridir. AMATEM, ilk defa Bakırköy Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesinde ayrı binada bir servis olarak hizmet vermeye başlamıştır. AMATEM'e yalnızca alkol ve/veya madde kullanım bozukluğu tanısı konmuş kişiler kabul edilmektedir. Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesinde hizmet sağlayan AMATEM, sahasındaki en kapsamlı resmi kurum niteliğindedir (DDK, 2014).

Türkiye’de alkol ve madde kullanım bozukluğu tedavisinin yapıldığı AMATEM’ler hem yatarak hem de ayakta tedavi vermek için iki biçimde hizmet vermektedir. Ayaktan ve yatarak tedavi için başvuruda bulunanlar, kendi istekleriyle başvuranlar ve Denetimli Serbestlik Tedbiri bünyesinde Adalet Bakanlığı tarafından yönlendirilenlerden meydana gelmektedir (TUBİM, 2018, s. 40).

Sağlık Bakanlığı ile ilişkili devlet hastaneleri haricinde üniversitelerin tıp fakültelerinin psikiyatri klinikleri, Sağlık Bakanlığı ile ilişkili bazı üniversitelerin hastaneleri ve özel hastaneler de tedavi hizmeti sağlamaktadır. 2022 yılı sonu itibarı ile 135 madde bağımlılığı tedavi merkezi bulunmaktadır. Bunlardan 59 merkez hem ayakta hem de yatarak; 76 merkez ise yalnızca ayakta tedavi hizmeti sağlamaktadır. 2022 yılı sonu itibarı ile tedavi merkezlerinde toplam yatak kapasitesi 1.388’dir. 81 ilin 79’unda (Bingöl ve Gümüşhane hariç) bağımlılık tedavi merkezi bulunmaktadır. Fakat özelleşmiş tedavi merkezleri yani bağımlılık için özel yürütme izni belgesi almış merkezleri olmayan Bingöl ve Gümüşhane’deyse Devlet Hastaneleri kapsamında psikiyatri klinikleri ayakta tedavi hizmetini vermektedir (TUBİM, 2023, s. 77).

İlk muayene sonrası AMATEM’e başvuran hastanın durumu dikkate alınarak tedavi; ayakta ya da yatarak tedavi olarak planlanabilir. Acil yatış kararı alınan hastaların sıra beklemeden muayene sonrası hemen yatarak tedaviye alınması sağlanır. Acil olmayan ama tedaviye uygun görülmüş olan hastaların aynı zamanda yatışına da randevu verilir (Karataşoğlu, 2013).

Literatür

Alkol ve Madde Bağımlılığı

Alkol ve madde bağımlılığı, alkol ve maddeyi kullananları fiziki, ruhi, sosyal, iktisadi ve hukuksal yönden etkiler. Bu etki sadece alkol ve madde kullanım sorunu olanları değil aynı zamanda onların ailesini ve toplumunu da etkiler. (Ünüböl ve Hızlı Sayar, 2022; Karakaş ve Ersöğütçü, 2016; Alkan ve Güney, 2021; Turhan vd., 2009; Yüksel ve Sevi, 2022). Alkol ve madde bağımlılığı dünyada olduğu gibi Türkiye’de de önemli bir toplum sağlığı sorunudur. Gençler arasındaki alkol/madde kullanımıyla ilgili önemli bir eğilim olmuş ve bu durum birçok araştırmacı tarafından muhtemel risk unsurlarının incelenmeye başlamasına neden olmuştur (Ünüböl ve Hızlı Sayar, 2022). Özellikle madde kullanmaya başladıktan sonra bu maddeyi kullanan kişilerin %8,9 ila %67,5’inde bağımlılık olduğu görülmüştür (Lopez Quintero vd., 2011). Buradan, bağımlılığın oluşmasındaki riskler kişilere göre değişiklik gösterdiği sonucu çıkarılabilir. Genellikle ergenlik döneminde başlama (Wagner ve Anthony, 2002; Chen vd., 2009) ve düzenli kullanma (Solowij vd., 2002; Demirbaş vd., 2016) alkol ve madde bağımlılığının artmasında önemli bir risk unsurudur (Hawke vd., 2020; Çiftçi Demirci vd., 2015; Ivanov vd., 2021; Pumariega vd., 2014; Pengpid ve Peltzer, 2019; Poudel ve Gautam, 2017). Bu risk unsurlarının haricinde, alkol ve madde kullanan kişilerin kişilik özelliği (Mathijssen vd., 2021; Yüksel ve Sevi, 2022; Chen vd., 2019; González vd., 2016; Lee Winn vd., 2018), travmatik yaşam olayları (Guarino vd., 2021; Adams vd., 2021; Çetin Şeker vd., 2019; Mandavia vd., 2016; Carliner vd., 2016; Çiftçi vd., 2021; Moustafa vd., 2021) ve genellikle aileleri ve arkadaşlarınca algıladığı sosyal desteklerin (Koç ve Tok, 2020; Aslan vd., 2019; Atadokht vd., 2015; Singstad vd., 2020; Rapiet vd., 2019) de alkol/madde bağımlılığının risk unsurları arasında önemli bir yer tuttuğu ifade edilmektedir (Yüksel ve Sevi, 2022).

Alkol ve madde bağımlılığına ilişkin önleme, tedavi ve rehabilitasyon şeklinde çeşitli müdahale düzeylerinde hizmetler uygulanmaktadır. Bu kapsamda, AMATEM’de hastalar ilk önce yoğun bakım ile arındırma ünitesinde tedaviye alınır. Daha sonra tedavi motivasyonu sağlanan ve servis kurallarına uyan hastalar psikoterapi servisine alınır, orada ruhsal tedavi programına başlanır. Hastanede yatarak tedavisi sağlanan

hastalar, hastane çıkışlarından sonra da bireysel ve grup tedavilerine devam etmesi sağlanır. AMATEM servisinde anne-babalara dönük alkol/bağımlılık yapıcı maddelere ilişkin bilgilendirici çalışmalar da verilmektedir (Çakmak, 2001).

Alkol/Madde Bağımlılığı ve Sosyal Hizmet

Madde bağımlılığının sebepleri, neticeleri ve etkileri yönünden çok boyutlu bir sosyal mesele olma özelliğindedir. Bu nedenle madde kullanım bozukluğu olan bireylerin tedavisi ve toplum ile yeniden bütünleşip bütüncül bir bakışla, biyo-psikososyal modeli ve multi-disipliner bir çalışmayı zorunlu kılmaktadır (Erbay ve Sevin, 2008). Bu multi-disipliner çalışmanın unsurlarından birisi de sosyal hizmet çalışmaları ya da müdahaleleri ve sosyal hizmet uzmanlarıdır.

Sosyal hizmet tanımındaki (IFSW ve IASSW, 2014) gibi sosyal hizmet mesleği ve disiplinindeki esas amaç, kişilerin güçlendirilip özgürleşmesini, sosyal bütünleşmeyi, sosyal değişim ve gelişimi desteklemektir. Bu amaçların yerine getirilmesindeyse insan hakları, ortak sorumluluk, sosyal adalet ve farklılığa saygı prensiplerini esas alır. Sosyal hizmette temel hakların desteklenmesi, insan hakları ve her fert için yaşama geçmesi zorunluluğu vurgulanır (Zengin ve Altındağ, 2016). Dolayısı ile sosyal hizmet mesleğinin amacı sosyal adaletin sağlanıp insan haklarının gözetilmesi ve sosyal hizmet uzmanı mesleğini uygularken bu idealin gerçekleşmesi için uğraş verirler (Çetin, 2015, s. 145).

Sosyal hizmet uzmanı bağımlılıkta genel yönüyle önleyici, bilgilendirici, koruyucu, bilinçlendirici ve rehabilite edici tedavi edici çalışmalar da bulunmaktadır. Tedavi evresinde olan uygulamaların esas gayesi tedavi evvelinde, esnasında ve sonrasında madde kullanım bozukluğu olan birey ve ailesinin yaşadığı problemleri azaltmak; böylece tedaviye uyumu sağlamaktır (Tomanbay, 2015, s. 24) Bilhassa tedavi bitiminde görülen sorunlarla ilgilenilmesi ve bireyin iyilik halinin sürdürülmesi kapsamlı bir problem analizini gerekli kılmaktadır. Bu analiz süreciyse sosyal hizmetin çok kapsamlı yaklaşımını veren mikro, mezzo ve makro seviyelerinde yapılan değerlendirmeleri gerekli kılmaktadır (Sevin ve Erbay, 2008, s. 3).

Amerikan Ulusal Sosyal Hizmet Uzmanları Birliği'ne ait Etik Kodlar notunda (1999) sosyal hizmet uzmanının savunucu görevinin de olduğu ifade edilmekte ve kurum kaynaklarında müracaatçıların ihtiyaçlarını gidermesi ve kaynak paylaşımına ilişkin sürecinin adaletli olması gerektiği vurgulanmaktadır. Öte yandan sosyal hizmet uzmanından politika seviyesinde insan zorunluluklarının giderilmesi ve sosyal adaletin sağlanması amacıyla savunucu olması beklendiği vurgulanmaktadır. Sosyal hizmet uzmanı savunuculuk yöntemiyle kişilerin değişim süreçlerine katılmalarını ve self determinasyon haklarını desteklerler. Sheafor ve Horejsi (2014, s. 77), savunuculuk eyleminin her zaman iyi karşılanamayabileceğine bu sebeple sosyal hizmet uzmanlarının savunuculuk etkinliğinden kaynaklı gelecek olumsuz reaksiyonlara hazırlıklı olması gereğine dikkat çekmektedir.

Bağımlılığın tedavisinde genellikle medikal model uygulanmaktadır. Ancak bu modelle birlikte biyo-psikososyal modelin de geliştirilmesi gerekmektedir. Medikal model, madde kullanım bozukluğu olan bireylerin arındırma tedavisi için ilaç kullanmakta olup uygulanan yöntem hastanın taburcu olmasına kadar sürmektedir. Bundan sonraki aşamada biyo-psikososyal modeli geliştirmek gerekir. Kuramsal yönden bakıldığında bu süreçte ekolojik perspektif ve güçlendirme yaklaşımı da olması gerekmektedir. Ekolojik bir inceleme ve müdahale aşamasında güçler perspektifine dayalı bir tedavi süreci olmalı, kişinin benzersizliğini temel alan bir rehabilitasyon argümanı sağlanmalıdır.

AMATEM'lerde alkol ve madde kullanım bozukluğundaki kişilere sağlanan hizmetler içinde sosyal hizmetle ilgili faaliyetler önemli yer işgal eder. Bu merkezlerdeki görevli sosyal hizmet uzmanları en başta psiko-sosyal

destek olmak üzere birçok önemli rol ve görevi yerine getirir. Sosyal hizmet uzmanının bağımlılık tedavisinin arındırma evresindeki esas görevi, kişi ve ailesiyle ilgili değerlendirme yapmak, psiko-sosyal müdahalede bulunmak ve taburculuk sonrasındaki süreci planlanıır. Hastanede yatarak tedavi sonrasında sosyal hizmet uzmanı, mesleki, aktivite ve yetenek esaslı strateji ve savunuculuk stratejisi kullanmalıdır. Toplumla bütünleşme sürecindeyse sosyal hizmet uzmanının yapacağı görevlerin bazıları, bağımlılık tedavisi gören kişilerin güçlendirilmesi, kişilerin sosyal çevrelerindeki tehditleri azaltan müdahalede bulunma, toplumsal kaynağı harekete geçirmek, mevcut ayrımcı düzenlemeyi değiştirmek, sosyal içermeyi sağlayan adımlar atmaktır (Polat, 2014, s. 147).

Klinik tedaviyi kapsayan bir tedavi sürecinde hastaneye yatışının öncesinde, sırasında, klinik tedavisinde, hastaneden çıkışı ve izleme- takip evrelerini kapsamaktadır. Bu evreler madde kullanım bozukluğu olan bireylerin sosyal ve ruhsal bütünlüklerini koruyarak yerine getirilmektedir (Yılmaz vd., 2014). Bu süreçte tıbbi sosyal hizmet uzmanları problem alanlarını değerlendirmesi ve tanımlaması, kendine yardım sürecini kolaylaştırması, duygusal rahatlamaları sağlaması, ilgili toplum kaynaklarını kullanması, diğer ekip görevlilerinin zamanını daha iyi değerlendirmelerine yardım etmesi ve toplum ile bağlantı kurması noktasındaki becerileri ile tedavi ekibinde çok etkili yükümlülükler almaktadır (Muller, 1986).

Sonuç itibariyle bağımlılık konusuyla ilgili alkol ve madde bağımlılığı tedavi merkezlerinde (AMATEM) sosyal hizmet uzmanları ile karşılaşabilmektedir. Bağımlılık tedavisinin yapıldığı klinik ortamlarda görevli sosyal hizmet uzmanları tedavinin farklı evrelerinde yaptıkları çalışmalarla tedavinin amacını etkin bir biçimde yerine getirmeye ve kişinin iyilik hâlini artırmak için gayret göstermektedir.

Alkol/madde bağımlılığına ilişkin literatür incelemesi yapıldığında son yıllarda epey bir miktarda çalışmanın yapıldığı görülecektir. Bilhassa son 5-10 yılda bu konuda önemli bir yönelim olduğu göze çarpmaktadır. Bu konuda dünyada (Heilig vd., 2021; Babor vd., 2017; LeBlanc vd., 2014) ve Türkiye’de (Ekinci vd., 2016; Ögel vd., 2012; Filiz ve Polat, 2022) bağımlılıkla ilgili yapılan çalışmaların sayısının arttığı bilinmektedir. Bu kapsamda alkol ve madde bağımlılığı konusunda da oldukça önemli meslek ve disiplin niteliğindeki sosyal hizmetin akademik alanda bu sorunu nasıl çalıştığı, hangi ihtiyaç alanları ile irtibatlandığı ve ne tür önerileri sunduğu, alkol ve madde bağımlılığıyla alakalı planlamasının ve uygulamasının şekillendirilmesinde baskın bir rolü bulunmaktadır. Bağımlılıkla ilgili tüm dünyada ve Türkiye’de bağımlılık alanındaki çalışmaların sayısı günden güne artmaktadır. Sosyal hizmet müdahalelerinin çeşitliliği ve kapsamında bağımlılıkla mücadelenin Türkiye’nin ulusal eylem planına yer alması ve ülkemizde bağımlılıkla ilgili yapılan çalışmaların önemini artırmaktadır. Sadece tedaviye odaklanan AMATEM kliniklerindeki sosyal hizmet uygulamalarına dair ayrıntılı kaynakların olmaması dikkate alınarak sosyal hizmet disiplinde AMATEM’lerde alkol ve madde bağımlılığına ilişkin yürütülen yüksek lisans ve doktora tezlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda, sosyal hizmet disiplinde alkol ve madde bağımlılığına ilişkin konuyla alakalı AMATEM’lerde yürütülen yüksek lisans ve doktora tezlerinin yayınlandığı yıl, incelenen konular, yöntem özelliği, örneklem grupları gibi farklı birçok açıdan incelemek ve içerik analizi yaparak eğilimlerin ne yönde olduğunu belirlemek bu çalışmanın amacını oluşturmuştur. Araştırmanın amacına ulaşmak için aşağıdaki hususlara değinilmiştir:

1. Çalışmaların yıllar içinde dağılımları, yapıldığı üniversiteler, işlediği konular,
2. Çalışmalarda tercih edilen yöntemler, modeller ve desenler,
3. Çalışmalara ait örneklem gruplarının, örneklem sayılarının dağılımları ve örnekleme teknikleri,
4. Çalışmalarda kullanılan veri toplama araçları, veri analiz yöntemleri ve anahtar kelimelerin sıklıkları.

Yöntem

Araştırmanın Deseni

Bu araştırmanın amacı olan, sosyal hizmet disiplini içinde alkol ve madde bağımlılığına ilişkin AMATEM’lerde yürütülen lisansüstü tezlerin eğiliminin tespitinin gerçekleştirilmesinde nitel veri analiz tekniği türlerinden olan içerik analizi yöntemi tercih edilmiştir. Tanım olarak içerik analizi, makale, köşe yazısı, roman, ses kaydı ve resim gibi çeşitli pek çok malzemenin belli amaç istikametinde sistematik bir şekilde analizinin yapılmasını kapsayan bir yöntemdir (Drisko ve Maschi, 2016; Fraenkel vd., 2012). İçerik analizi, metinlerden sağlanan verilerin içeriklerinin, örüntüleri ve temaları kodlamanın ve tanımlamasının düzenli bir gruplandırma süreciyle subjektif olarak yorumlanması amacıyla kullanılmakta olan nitel bir veri analiz türlerinden biridir (Hsieh ve Shannon, 2005). İçerik analizinin tercih sebebi; yeni anlayışlar sağlayarak, belli bir çalışma sahasının anlaşılmasını arttırarak konu hakkında daha çaplı ve daha yoğun biçimde tanımlamakla birlikte bir çalışma konusunu detaylandırmak, tanımlamak ve ona ilişkin eğilimleri ortaya çıkarmaktır. İçerik analizinin diğer bir işlevi araştırılmakta olan konunun özetini sağlamada araştırma çalışmalarını tanımlama, seçme ve sentezleme yoluna gider (Gough vd., 2017). Çeşitli araştırmacılarca farklı şekillerde sınıflandırılmakla beraber (Drisko ve Maschi, 2016) temelde içerik analizi, belli gruplar oluşturulup araştırmaya katılan malzemelerin bu gruplara göre analiz edilmelerini kapsamaktadır (Silverman, 2015). Bu çalışmada da araştırmanın amacına uygun şekilde AMATEM’lerde yürütülen alkol ve madde bağımlılığına dair araştırmalar belli temalar göz önünde bulundurularak gruplandırılmış ve bu araştırmanın frekansları hesaplanmıştır.

Bu çalışma, kapsamı gereği etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Araştırmaya Dahil Edilen Tezler

Araştırma kapsamında, öncelikle sosyal hizmet disiplini içinde 1980-2024 yılları arasındaki yüksek lisans ve doktora tezleri, YÖK Ulusal Tez Merkezine ait internet sitesinde AMATEM ile ilgili tezler esas alınarak; “AMATEM”, “Alkol/madde bağımlılığı”, “Alkol bağımlılığı” “Madde bağımlılığı”, “Madde bağımlılığı tedavisi” “Alkol bağımlılığı tedavisi” gibi anahtar kelimeler üzerinden taranmıştır. Ancak yapılan tarama sonucunda 2012 yılından önceki tezlerin sosyal hizmet disiplini içerisinde hazırlanmadığı anlaşıldığından bu tezler kapsama alınmamış olup 2012 yılından sonraki Sosyal Hizmet Disiplininde yazılan tezler incelenmiştir. 36’sı yüksek lisans tezi ve 6’sı doktora tezi olmak üzere toplamda 42 tez inceleme konusu yapılmıştır.

Verileri Toplama Aracı

Araştırma kapsamına dahil edilen çalışmaların içerik analizi yapılmadan evvel, araştırmacılarca oluşturulan “Araştırma Değerlendirme Formu” kullanılmıştır. Bu form yapılırken literatürde bulunan benzer çalışmalardan faydalanılmıştır (Güven vd., 2018). Bu form ile lisansüstü tezlerin incelemesi sırasında standartlar meydana getirerek araştırmanın geçerlilik ve güvenilirlik oranının arttırılması amaçlanmıştır. Zira nitel araştırmalarda göz önüne alınması gereken önemli hususlardan birisi de geçerlik ve güvenilirlik unsurlarıdır (Denzin ve Lincoln, 2017). Araştırmacılarca ortaya çıkarılan bu formun kullanımından evvel uzmanlarından görüş ve öneri alınmış ve çalışmaya son hali verilmiştir.

Sınırlılık

YÖK Ulusal Tez Merkezine ait internet sitesinde 1980-2024 yılları arasındaki yüksek lisans ve doktora tezleri taranmış ancak 2012 yılından önceki tezlerin sosyal hizmet disiplini içinde hazırlanmaması bu çalışmanın sınırlılığını oluşturmuştur. Bu nedenle çalışma, 2012 yılı sonrası “AMATEM”, “Alkol/madde bağımlılığı”, “Alkol bağımlılığı” “Madde bağımlılığı”, “Madde bağımlılığı tedavisi” “Alkol bağımlılığı tedavisi” gibi anahtar kelimelerin taranması suretiyle sosyal hizmet disiplini içinde yazılmış tezlerle sınırlandırılmıştır.

Çalışmanın Evreni ve Örneklemi

Çalışmanın evrenini YÖK Ulusal Tez Merkezi'nin web sayfasında 1980 ve 2024 yılları arasında sadece sosyal hizmet disipliniinde yapılan tezler oluşturmuştur. Çalışmanın örneklemi ise tarama neticesinde 2012 ila 2024 (Bu makalenin yazıldığı 31.03.2024 tarihine kadarki tezler bu çalışmaya dahil edilmiştir.) yılları arasında bulunan 36'sı yüksek lisans tezi ve 6'sı doktora tezi olmak üzere toplamda 42 tezdır.

Veri Analiz Yöntemi

Veriler istatistik programı aracılığıyla kullanılmak suretiyle kodlanmış ve kodlar vasıtasıyla betimsel analizler şeklinde yorumlanmıştır.

Bulgular

Sosyal Hizmet Disiplininde AMATEM, alkol ve madde bağımlılığı alanında yapılan 36'sı yüksek lisans tezi ve 6'sı doktora tezi olmak üzere toplamda 42 tez incelenmiştir. 2012 ve 2024 yılları arasındaki tezler yoğun olarak yazıldığı anlaşılmıştır. Alanındaki lisansüstü çalışmalar sırasıyla en çok 2017, 2022 ve 2023 yıllarında yapılmıştır. Bu kapsamda Sosyal Hizmet Disiplininde son yıllarda AMATEM, alkol ve madde bağımlılığı alanında lisansüstü çalışmaların artma eğiliminde olduğunu söylemek mümkündür (Tablo 1).

Tablo 1
Tezlerin Yıllar İçinde Dağılımı

Yıllar	Sıklık	Yüzde
2012	2	4.76
2013	1	2.38
2016	1	2.38
2017	7	16.66
2018	4	9.52
2019	3	7.14
2020	4	9.52
2021	5	11.90
2022	6	14.28
2023	7	16.66
2024	2	4.76
TOPLAM	42	100.00

Sosyal Hizmet Disiplininde AMATEM, alkol ve madde bağımlılığı alanında yapılmış olan tezlerin hangi üniversitelerde yapıldığına ilişkin dağılıma bakıldığında sırasıyla; Hacettepe, Ankara, Üsküdar ve Yalova Üniversitelerinin ilk sıralarda bulunduğu, İstanbul, İstanbul-Cerrahpaşa, Manisa, Yıldırım Beyazıt, Başkent, Selçuk, İstanbul Sabahattin Zaim, Karabük, Gümüşhane, Ondokuz Mayıs, Sakarya, Ardahan, İstanbul Ticaret ve Sağlık Bilimleri Üniversitelerindeki Sosyal Hizmet Disiplininde konuyla ilişkili daha az lisansüstü çalışmanın yapıldığı görülmüştür (Tablo 2).

Tablo 2
Tezlerin Yazıldığı Üniversitelere Göre Dağılımı

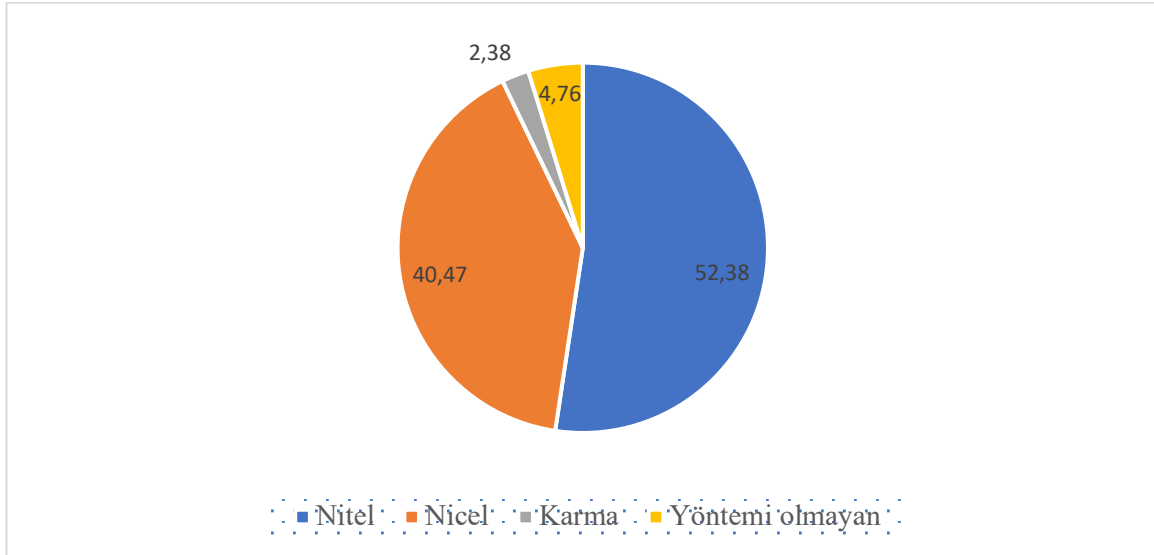
Üniversite	Sıklık	Yüzde
Hacettepe Üniversitesi	9	21.42
Ankara Üniversitesi	6	14.28
Üsküdar Üniversitesi	5	11.90
Yalova Üniversitesi	4	9.52
İstanbul Üniversitesi	2	4.76
İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa	2	4.76
Manisa Celal Bayar Üniversitesi	2	4.76
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	2	4.76
Başkent Üniversitesi	1	2.38
Selçuk Üniversitesi	1	2.38
İstanbul S. Zaim Üniversitesi	1	2.38
Karabük Üniversitesi	1	2.38
Gümüşhane Üniversitesi	1	2.38
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	1	2.38
Ardahan Üniversitesi	1	2.38
Sakarya Üniversitesi	1	2.38
İstanbul Ticaret Üniversitesi	1	2.38
Sağlık Bilimleri Üniversitesi	1	2.38
TOPLAM	42	100.00

Alkol ve madde bağımlılığı alanında AMATEM’lerde yürütülen lisansüstü tezlerde en sık çalışılan konunun alkol/madde kullanım bozukluğu olan bireylerin deneyimleri olduğu tespit edilmiştir. Diğer konular Tablo 3’te belirtilmiştir.

Tablo 3
Tezlerde İşlenen Konulara Göre Dağılımı

Tezlerde İşlenen Konular/Değişkenler	Sıklık	Yüzde
Alkol/madde bağımlılığının tedavisinde çeşitli sistemlerin etkinliği	5	11.90
Alkol/madde bağımlısı bireylerin deneyimleri	8	19.04
Alkol/madde bağımlısı bireylerin damgalanması ve sosyal dışlanması	5	11.90
Alkol/madde bağımlılığı ve manevi destek	3	7.14
Alkol/madde bağımlılığı merkezlerinin çalışmalarının değerlendirilmesi	6	14.28
Alkol/madde bağımlılarının sosyal hizmet yaklaşımlarında incelenmesi	3	7.14
Alkol/madde bağımlısı bireylerin ve ailelerinin karşılaştıkları çeşitli güçlükler	4	9.52
Alkol/madde bağımlılarının aileleri ve çevreleriyle ilişkileri	4	9.52
Alkol/madde bağımlılığı alanında çalışan sosyal hizmet uzmanlarının rolü	2	4.76
Alkol/madde kullananlara yönelik uygulanan sosyal politikalar	2	4.76
TOPLAM	42	100.00

AMATEM, alkol ve madde bağımlılığı alanında yazılan 42 lisansüstü çalışmada hangi tür yöntemin kullanılarak alan araştırmasının yapıldığı incelendiğinde lisansüstü tezlerin %52,38’i (22) nitel, %40,47’si nicel ve %2,38’i de karma yöntemlerle yapıldığı görülmüştür. Ayrıca lisansüstü tezlerde %4,76’sında hangi yöntemin kullandığı belirtilmemiştir (Grafik 1).

Grafik 1. Araştırma Yöntemlerinin Dağılımı

Bu kapsamda AMATEM, alkol ve madde bağımlılığı alanına yönelik, alan bilgisinin toplanmasında yapılan çalışmaların yarısından fazlasını nitel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı görülürken, nicel araştırma yöntemi az olarak kullanıldığı, her iki yöntem beraber olarak kullanıldığı karma desenli araştırma yöntemininse sadece bir çalışmada kullanıldığı belirlenmiştir.

Tezlerin araştırma modelleri incelendiğinde, AMATEM, alkol ve madde bağımlılığı alanına yönelik çalışmalarda tezlerin araştırma modelleri incelendiğinde sırasıyla en çok betimsel tarama, fenomenolojik ve ilişkisel tarama modelinin kullanıldığı ifade edilebilir (Tablo 4).

Tablo 4

Araştırma Modellerinin Dağılımı

Araştırma Modeli	Sıklık	Yüzde
Doküman İnceleme	4	9.52
İçsel Durum Çalışması	2	4.76
İlişkisel Tarama	5	11.90
Betimsel Tarama	6	14.28
Genel Tarama	4	9.52
Betimsel Tarama ve Durum Çalışması	1	2.38
Yarı Deneysel	1	2.38
Sıralı Açıklayıcı Tasarım	1	2.38
Gömülü Teori	1	2.38
Fenomenolojik	6	14.28
Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz	2	4.76
Kesitsel	3	7.14
Tanımlayıcı	1	2.38
Mülakat ve Gözlem Tekniği	3	7.14
Kesitsel ve Tanımlayıcı	1	2.38
Belirtmemiş	1	2.38
Toplam	42	100.00

Tezlerin araştırma desenleri incelendiğinde, çoğunlukla fenomenoloji, ilişkisel tarama ve betimsel model kullanılırken; niceliksel tarama ve yapısal eşitlik modelin ise az sayıda olduğu görülmüştür (Tablo 5).

Tablo 5
Araştırma Desenlerinin Dağılımları

Araştırma Deseni	Sıklık	Yüzde
Kesitsel Model	4	9.52
Betimsel Model	6	14.28
Fenomenoloji	8	19.04
İlişkisel Tarama Modeli	7	16.66
Derleme	3	7.14
Tekil Tarama Modeli	2	4.76
Tarama Modeli	6	14.28
Yorumlayıcı Olgu Bilim	1	2.38
Açıklayıcı Sıralı Desen	1	2.38
Niceliksel Tarama Modeli	1	2.38
Yapısal Eşitlik Modeli	1	2.38
Araştırma Modelinin Belirtilmediği Tezler	2	4.76
Toplam	42	100.00

Yazılan tezlerin hangi örneklem grubundan saha bilgisinin elde edildiği incelendiğinde; çoğunlukla yetişkin madde kullanım bozukluğu olan bireylerle çalışıldığı, bu grubu sırasıyla madde kullanım bozukluğu olan ergenler, madde kullanım bozukluğu olan ergenler ve aileleri, kurum çalışanları, madde kullanım bozukluğu olan kadınlar, anneler, madde kullanım bozukluğu olan ergenlerin aileleri ve diğerlerinin izlediği görülmektedir (Tablo 6).

Tablo 6
Örneklem Gruplarının Dağılımı

Örneklem Grubu	Sıklık	Yüzde
Madde Kullanım Bozukluğu Olan Ergenler	7	16.66
Madde Kullanım Bozukluğu Olan Ergenlerin Aileleri	2	4.76
Madde Kullanım Bozukluğu Olan Ergenler ve Aileleri	3	7.14
Yetişkin Madde Kullanım Bozukluğu Olan Kişiler	16	38.09
Madde Kullanım Bozukluğu Olmayan Kişiler	1	2.38
Sosyal Hizmet Uzmanları	1	2.38
Madde Kullanım Bozukluğu Olan Kadınlar	2	4.76
Anneler	2	4.76
Öğretmenler	1	2.38
Kurumlar	2	4.76
Kurum Çalışanı	3	7.14
Lise Öğrencileri	1	2.38
Üniversite Öğrencileri	1	2.38
Toplam	42	100.00

Yapılan tezlerin örneklem sayıları incelendiğinde tezlerin yarısından fazlası 11-50 kişi arasında iken tezlerin kalan kısmı sırasıyla;51-100 kişi arasında, 101-200 kişi arasında, 201-400 kişi arasında, 1-10 kişi arasında ve 501 kişi ve üzeri kişiyle yapıldığı görülmüştür (Tablo 7).

Tablo 7
Örneklem Sayısı Dağılımı

Örneklem Sayısı	Sıklık	Yüzde
1-10 Kişi	1	2.38
11-50 Kişi	23	54.76
51-100 Kişi	7	16.66
101-200 Kişi	6	14.28
201-400 Kişi	2	4.76
401-500 Kişi	0	0
501 Kişi ve Üzeri	1	2.38
Belirtilmemiş	2	4.76
Toplam	42	100.00

Tezlerde kullanılan örnekleme tekniği incelendiğinde; büyükten küçüğe doğru sırasıyla rastgele örnekleme, amaçlı örnekleme, kartopu örnekleme, kriter örnekleme, ölçüt örnekleme, küme örnekleme, evrenin tümüne ve kalan çalışmalarda Tablo 9’da görülen diğer örnekleme teknikleri kullanılmıştır. 4 çalışmada ise örnekleme tekniği belirtilmemiştir (Tablo 8).

Tablo 8
Örnekleme Tekniğine Göre Dağılımı

Örnekleme Tekniği	Sıklık	Yüzde
Kriter Örnekleme	3	7.14
Rastgele Örnekleme	10	23.80
Amaçlı Örnekleme	7	16.66
Tam Sayım	1	2.38
Kartopu Örnekleme	5	11.90
Oranlı Küme Örnekleme	1	2.38
Maksimum Çeşitlilik Örnekleme	1	2.38
Küme Örnekleme	2	4.76
Tabakalı Rastgele Örnekleme	1	2.38
Tabakalı Küme Örnekleme	1	2.38
Basit Seçkisiz Örnekleme	1	2.38
Ölçüt Örnekleme	3	7.14
Evrenin Tümüne	2	4.76
Belirtmemiş	4	9.52
Toplam	42	100.00

Tezlerde ne tür veri toplama aracının yoğun olarak kullanıldığı incelendiğinde; toplam dokuz tür veri toplama aracının kullanıldığı görülmüştür. Bu veri toplama araçlarının büyükten küçüğe doğru sırasıyla yarı yapılandırılmış görüşme formu, anket ve ölçek formu, ölçek formu ve yarı yapılandırılmış görüşme formu, 3döküman analizi, anketler, ölçekler, anket ve yarı yapılandırılmış görüşme formu ve derinlemesine görüşme (mülakat) oluşturmuştur (Tablo 9).

Tablo 9
Veri Toplama Aracına Göre Dağılımlar

Veri Toplama Aracı	Sıklık	Yüzde
Anket ve Ölçek Formu	10	23.80
Anket formu	2	4.76
Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu	18	42.85
Ölçek Formu	2	4.76
Derinlemesine Görüşme (Mülakat)	1	2.38
Ölçek Formu ve Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu	3	7.14
Anket ve Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu	2	4.76
Veri Toplama Yöntemi Belirtilmeyen Tezler	1	2.38
Doküman Analizi	3	7.14
Toplam	42	100.00

Tezlerde kullanılan veri analiz yöntemlerinde sırasıyla betimsel analiz, ANOVA analizi, tema analizi, varyans analizi, Mann Whitney U, Ki-Kare testi analizi, analitik genelleme ve bağımsız gruplar t testi, regresyon analizi, kruskal wallis h, içerik analizleri kullanılmıştır (Tablo 10).

Tablo 10
Kullanılan Veri Analiz Yöntemlerine Göre Dağılım

	Veri Analiz Yöntem	Sıklık	Yüzde
Nicel	Varyans analizi	3	7.14
	Ki-Kare Testi Analizi	2	4.76
	ANOVA analizi	6	14.28
	Regresyon analizi	1	2.38
	Bağımsız Gruplar T Testi	1	2.38
	Mann Whitney U	3	7.14
	Kruskal Wallis H	1	2.38
	Nitel	İçerik Analizi	1
Betimsel Analiz		13	30.95
Tema Analizi		5	11.90
Analitik Genelleme		2	4.76
Diğer (Rasch analizi, Bağlantı analizi)		2	4.76
Belirtilmemiş		2	4.76
Toplam	42	100.00	

AMATEM, alkol ve madde bağımlılığına yönelik yapılan tezlerin üçte birisi İstanbul ve İstanbul AMATEM'den, dörtte birisi Ankara ve Ankara AMATEM'den, diğerleri Türkiye genelinden, Manisa'dan, kalan %34'ü ise Tablo 11'de görülen illerden örneklem alınarak gerçekleştirilmiştir.

Tablo 11
Tezlerin Yapıldığı Yerlere Göre Dağılımı

Bölge	Sıklık	Yüzde
Türkiye Geneli	2	4.76
Ankara AMATEM	6	14.28
İstanbul Bakırköy AMATEM	3	7.14
Gaziantep Çocuk Destek Merkezi	1	2.38
Ankara Adsız Alkolikler	1	2.38
Tekirdağ	1	2.38
Diyarbakır AMATEM	1	2.38
İstanbul	11	26.19
Ankara	4	9.52
Bolu	1	2.38
Batman	1	2.38
Isparta	1	2.38
Manisa	2	4.76
Erzincan	1	2.38
Konya	1	2.38
Gümüşhane	1	2.38
Iğdır	1	2.38
Muğla	1	2.38
Sakarya	1	2.38
Belirtilmemiş	1	2.38
Toplam	42	100.00

İncelenen lisansüstü tezlerde, anahtar kelimelerin analizi yapılmış ve en sık olarak kullanılmış anahtar kelimeler tespit edilmiştir. Alkol/madde bağımlılığına ilişkin yapılmış tezlerde, en fazla sosyal hizmet, madde bağımlılığı, bağımlılık, aile, madde kullanımı, narkotik bağımlılığı, sosyal dışlanma, damgalanma, tedavi, madde bağımlılığı tedavisi, alkol/madde bağımlılığı gibi anahtar kelimeleri kullanılmıştır. Kullanılan diğer anahtar kelimeler ve kullanım sıklıklarına göre hazırlanan veriler Tablo 12’de; anahtar kelimeleri kullanım sıklıklarına göre hazırlanan etiket bulutu ise Şekil 1’de gösterilmiştir.

Tablo 12
Anahtar Kelimelerde İncelenen Belgelere Göre Dağılımlar

Anahtar Kelime	Sıklık	Anahtar Kelime	Sıklık	Anahtar Kelime	Sıklık
Sosyal hizmet	20	Yeşilay Danışma Merkez.	1	Koruma ve Önleme	1
Madde bağımlılığı	20	Yerel yönetim	1	Algılanan Sosyal Destek	1
Bağımlılık	14	Akrana bağlanma	1	Sos. Duygusal Yalnızlık	1
Aile	5	Ana-babaya bağlanma	1	Kadınlar	1
Madde Kullanımı	5	Bağlanma	1	Cinsiyet	1
Narkotik bağımlılığı	4	Bağlanma kaygısı	1	Toplumsal Cinsiyet	1
Sosyal dışlanma	4	Bağlanma stilleri	1	Aile ilişkileri	1
Damgalama	4	Yetişkinler	1	Annelik	1
Tedavi	3	BAY-DER	1	Grup Çalışması	1
Madde bağımlılığı tedavisi	3	Sosyal Destek Ölçeği	1	Narrative Terapi	1
Alkol/madde bağımlılığı	3	Lise Öğrencisi	1	Büyükşehirler	1
Manevi Destek	3	Ergen	1	Sosyal Belediyecilik	1
Alkol Bağımlılığı	2	Aile dinamikleri	1	Aile Katılımı	1
Ergenler	2	Feminist sosyal çalışma	1	YEDAM	1
Narkotikler	2	Feminist araştırma	1	Topluma kazandırma	1
Remisyon	2	Tutum	1	Hastalık Yüğü	1
Gençlik	2	Ayrımcılık Krşst Sos. Hiz	1	İyi Oluş	1
Rehabilitasyon	2	Psikososyal Destek	1	Akran desteği	1
Madde kullanım bozukluğu	2	İlaçsız Tedavi	1	Madde Kul. Boz. Olan Kadın	1
Madde	2	Genç	1	İyileşme yaklaşımı	1
Denetimli serbestlik	2	Psikoaktif madde	1	Sosyal hizmet müdahalesi	1
Biyopsikososyal Model	2	Sosyal politika	1	Grupla motivasyon görüşme	1
Sosyal uyum	2	Bağımlı	1	Alkol kullanım bozukluğu	1
Çocuk	2	Uyuşturucu alışkanlığı	1	Sosyal destek	1
Ergen madde bağımlılığı	1	Eroin bağımlılığı	1	Adsız alkolikler	1
Toplumla bütünleşme	1	Ekosistem	1	Güçlendirme	1
Sosyal sermaye	1	Kendine yardım	1	Ergenlik	1
Sağlık personeli	1	Bağımlılık deneyimi	1	Kültürel Entegrasyon	1
Sosyal hizmet kurumları	1	Kalıp Yargı	1	Öz yeterlik	1

Şekil 1. Anahtar Kelimeler ve Kullanım Sıklıklarına İlişkin Etiket Bulutu

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, sosyal hizmet disiplinde Türkiye’de 2012-2024 yılları arasında AMATEM’lerde yürütülen alkol ve madde bağımlılığına ilişkin yazılmış doktora ve yüksek lisans tezlerinde yayınlandıkları tarih, işlenen konular, yöntemlerinin nitelikleri, örneklem grubu gibi farklı birçok açıdan incelemek ve içerik analizi yaparak eğilimlerin hangi yönde olduğunu tespit etmek araştırma eğilimlerinin ne yönde olduğu amaçlanmıştır. İçerik analizi çalışması sahasındaki var olan halin meydana getirilmesi ve bu hususta ileride çalışmayı planlayan araştırmacılara kolaylık verecek olması yönünden çalışmanın sahasına önemli faydalar vermektedirler (Neuendorf, 2016; Fraenkel vd., 2012). İçerik analizine alınan çalışmalar kullanılan yöntem yönüyle değerlendirildiğinde, çalışmaların yarısından fazla kısmının nitel araştırmalar olduğu ve bu nitel çalışmalarda fenomenolojik yöntemin daha fazla kullanılan bir yöntem olduğu tespit edilmiştir. Yarı deneysel ve nicel yöntemin yarısından az kullanıldığı karma desen çalışmalarına neredeyse hiç kullanılmadığı tespit edilmiştir. Nitel ve nicel desenlerin birlikte kullanıldığı karma desen, çalışmalar hakkında derinlemesine bilgi sağlaması Creswell (2012) yönünden son zamanlarda fazlaca seçilen bir yöntem olmuştur. Bundan sonraki AMATEM, alkol/madde bağımlılığıyla ilgili konularda çalışma yapmayı düşünecek araştırmacıların, nitel araştırma yöntemlerinin yanı sıra deneysel, nicel ve karma desen çalışmalarını da yapması konunun değişik yönlerini açığa çıkarmasına da katkı sağlayacaktır.

Ülkemizde sosyal hizmet bölümlerinde, 2012-2024 tarihleri arasındaki zaman içinde alkol/madde bağımlılığı konusunun lisansüstü düzeyde nasıl işlendiğine bakıldığında, alkol ve madde bağımlılığı alanının birçok yüksek lisans seviyesinde çalışılmış olduğu belirlenmiştir. Toplam 42 lisansüstü tezin yüksek lisansa dönük çalışmalarda, doktora tezine kıyasla 6 kat fazla olması, yalnızca 6’sının doktora seviyesinde olması, alkol ve madde bağımlılığıyla alakalı bilginin oluşturulmasında, özgün yöntem ve uygulamaların geliştirilmelerinde doktora seviyesinde bu hususun sıklıkla ve derinlemesine incelenmesi gerektiğini göstermektedir. Doktora seviyesi, uzmanlık düzeyi bakımından daha nitelikli ve kanıt değeri yüksek araştırmalar ortaya koyması bakımından daha önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla var olan durumun ortaya konulmasında doktora tezlerinin etkin bir faydasının olabileceği dikkate alındığında konuyla ilgili daha çok sayıda doktora tezlerine gereksinim duyulacağı belirtilebilir.

Sosyal Hizmet Disiplininde AMATEM’de yürütülen alkol ve madde bağımlılığı konusunda yapılmış olan tezlerin hangi üniversitelerde yapıldığına ilişkin dağılıma bakıldığında Hacettepe ve Ankara gibi büyük üniversitelerde daha fazla çalışma yapıldığı belirlenmiştir. Türkiye’deki Sosyal Hizmet bölümü bulunan üniversite ve enstitü sayıları dikkate alındığında bu çalışmaların sayısının oldukça az olduğu ve bu nedenle konuya ilişkili lisansüstü çalışmaların artırılması ve teşvik edilmesi gerektiği sonucu öne çıkmaktadır.

Tez konularının daha çok alkol/madde bozukluğu olan bireylerin deneyimleri olduğu tespit edilmiştir. Bu konuyu ise sırasıyla alkol/madde bağımlılığı merkezlerinin çalışmalarının değerlendirilmesi, alkol/madde bağımlılığının tedavisinde çeşitli sistemlerin etkinliği, alkol/ madde kullanım bozukluğu olan bireylerin damgalanması ve sosyal dışlanması, alkol/madde kullanım bozukluğu olan bireylerin ve ailelerinin karşılaştıkları çeşitli güçlükler, alkol/madde kullanım bozukluğu olan bireylerin aileleri ve çevreleriyle ilişkileri, alkol/madde bağımlılığı ve manevi destek, alkol/madde kullanım bozukluğu olan bireylerin sosyal hizmet yaklaşımları çerçevesinde incelenmesi, alkol/madde bağımlılığı alanında çalışan sosyal hizmet uzmanlarının rolü ve alkol/madde kullananlara yönelik uygulanan sosyal politikalar izlemektedir. Bu konular dünyadaki literatürlerle de uyumlu olup bağımlılıkla ilgili birincil ya da ikincil sorunlar olduğu dünya literatürlerinde de yer almaktadır.

İncelenen tezlerin hangi örneklem grubundan elde edildiği incelendiğinde; çoğunlukla bağımlılık sorunu olan yetişkin kişilerle çalışıldığı, bu alkol ve/veya madde kullanım bozukluğu olan bireylerin çoğunlukla çalışılan örneklem grubunu teşkil ettiği belirlenmiştir. Konu, temeli itibarı ile bu örneklem grubu ile çalışılması olağan bir durumdur. Diğer taraftan alkol/madde bağımlılığını bir çeşit “aile hastalığı” olarak değerlendiren Bayrak (2018) ve Masood (2014)’un görüşleri de dikkate alındığında alkol/madde bağımlılık sorunu olanların ailesi ve yakın ilişkide bulunduğu diğer bireylerle yapılan çalışmaların az olduğu belirlenmiştir. En çok çalışılan ikinci grup örneklem grubunun ise bağımlılık sorunu olan ergen bireylerin oluşturduğu belirlenmiştir. Bu grubun toplam örneklem grubunun %16.66’sını oluşturduğu göze çarpmaktadır. Bu çalışma grubunu ergenlerin oluşturduğu ve incelenen literatür taramalarında alkol/madde kullanımında en yaygın olunan dönemlerin ergenlik dönemlerinin olduğu tespit edilmiştir (Çiftçi Demirci vd., 2015; Ivanov vd., 2021; Poudel ve Gautam, 2017) Bu nedenle ergenlerle ve ergenlik döneminin başlangıç zamanlarına rastlayan ortaokul dönemlerinde yapılması planlanacak çalışmaların alkol/madde kullanımını engellemede farkındalık oluşturabileceği önemli görülmektedir. Alkol/madde bağımlılığı risk faktörlerine baktığımızda ailelerin de önemli bir yer işgal ettiklerini görebiliriz (Yüksel ve Sevi, 2022; Singstad vd., 2020) Bu yönden aileler ile yapılması planlanacak derinlemesine araştırmaların sadece alkol/madde bağımlılığının neden olacağı durumların gösterilmesinde değil aynı zamanda alkol/madde bağımlılığını önlemeye ilişkin çalışmalara da fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışma gruplarının yani örneklemelerin yer aldığı yerlere bakıldığında, çalışmaların üçte birisinin İstanbul ve İstanbul AMATEM’den, dörtte birisinin Ankara ve Ankara AMATEM’den örneklem alınarak gerçekleştirildiği görülmüştür. Bu yerlerden daha çok sayıda örneklem alınmasının nedeni bu bölgelerde ÇEMATEM ve AMATEM’lerin daha fazla sayıda yer alması nedeniyle verilerin toplanması bakımından olanak sağlamış olmasıdır.

Sonuç olarak, alkol ve madde bağımlılığının dünyadaki gibi ülkemizde de oldukça mühim bir halk sağlığı problemi olması, alkol ve madde kullanım bozukluğunun en önemli sağlık problemi olmaya aday olması ve bunun birbirinden değişik pek çok ekonomik, sosyal, kültürel ve tıbbi kişisel ve topluma dönük etkisi sebebiyle geniş bir halk kesimini ilgilendirmesi nedeniyle bu alanla ilgili yapılan ve yapılacak olan çalışmaları önemli kılmaktadır. Bu kapsamda, toplumun alkol/madde bağımlılığına olan bakışı, bu bağımlılıkla ilişkili olarak

çıkan problem ve gereksinimler, erkek ve kadınların, ergen ve yetişkinlerin bu problemleri ne şekilde yaşadıkları ve bunun üstesinden nasıl geleceği, alkol/madde bağımlılığına ilişkin yapılması gerekenleri oluşturulması ile ilgili hususlar sosyal hizmet disiplini ve müdahalelerinde bulunmasının önemi öne çıkacak konular olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda, tüm yönleriyle alkol/madde bağımlılığı alanına dönük bilgi üretmek ve bunları sosyal hizmet disiplini bünyesinde lisansüstü düzeyde ele alarak sosyal hizmet müdahalelerinin planlanmasında büyük önem taşımaktadır. Bu araştırmanın sonucunda, alkol/madde bağımlılığına ilişkin 2012-2024 yıllarında yapılan lisansüstü çalışmalar bütüncül bir yaklaşımla incelenmesiyle alanında görev yapan araştırmacılar için literatür taramalarını kolaylaştırması ve bundan sonra yapmayı planlayacakları tezler için sadece mevcut durumu görmelerini değil aynı zamanda yeni ve orijinal tezler ortaya koymak için, yapılan tezleri inceleyip niteliklerini sorgulamasına da katkı sağlayacağı ortaya çıkmıştır. Özellikle son yıllarda alkol ve madde kullanımının gündün güne daha çok artması da dikkate alındığında bu araştırmayla yapılacak diğer çalışmalara kayda değer bir kaynak sağlanacağı düşünülmektedir.

Bu sonuçlar dikkate alınarak aşağıdaki öneriler verilebilir:

Bu araştırmada incelenen tezlerin sadece birisinde tercih edilen yöntemin karma yöntem olduğu görülmüştür. Bunun sebebi, Arun (2018)'un da belirttiği üzere tezlerde karma yöntemin kullanılmasının daha çok uğraşı ve üst derecede tecrübe gerektirmesi ve araştırmacıların karma yöntemle ilişkin yeterli bilgiden yoksun olması olabilir. Ayrıca, madde kullanım bozukluğu olan bireylerle sadece nicel çalışmanın yapılması, onların evelden gelen bir kısım düşünce şekline ya da yapılandırılmış kalıplarına kendisini uyarlamaya baskılanmış hissetmesine ve kendisini önemsiz algılamasına neden olabilmektedir. Genellikle bağımlılık ve maneviyat söz konusu olduğunda yalnızca nicel yöntemler ile varılan araştırma sonuçlarının, güvenilirlik ve geçerlilik yönünden eksik kalması olasıdır (Ceylan, 2020). Lisansüstü tez çalışmalarında ele alınan konunun her yönüyle incelenmesine imkân vermesi yönüyle karma yöntem bu yönüyle oldukça önemli bir yöntemdir. Nitel ve nicel yöntemin her ikisinin birden kullanılması halinde akademik açıdan faydası daha fazla olacaktır. Bu nedenle nicel ve nitel yaklaşımları birlikte kullanmak suretiyle karma yöntemli tezlerin sayısı artırılabilir.

İncelenen tezlerde yöntemle ilgili tespit edilen diğer bir problem, herhangi bir yöntemi kullanmayan tezlerin de bulunması olup bu araştırmada incelenen tezlerin ikisinde hangi yöntemin kullanıldığı belirtilmemiştir. Bu sebeple bu tür tezlerde yöntemsel yoksunluğun ciddi olarak tartışılması gerekmektedir.

Sadece randomize kontrollü gibi kanıt değeri yüksek araştırma yöntemlerinin azlığı, araştırmaların küçük örneklemlemlerle yapılmış olması ve daha çok nitel araştırma desenlerinin kullanılması nedeniyle araştırma bulgularının niteliğinin düşmesine neden olabilir.

Derinlemesine inceleme imkanını sağlayan eleştirel çalışma, kavram analizi, olgubilim, kuram oluşturma ve eylem araştırması gibi nitel tezlerin sayısı artırılabilir.

Nicel tezlerde veri setlerinin ve araştırma problemlerinin özellikleri de dikkate alınarak MANOVA, ANCOVA, MANCOVA ve yapısal eşitlik modeli gibi veri analizleri tekniklerinin kullanılması artırılabilir.

AMATEM, alkol ve madde bağımlılığına ilişkin alanda yapılan yüksek lisans tez sayısına oranla doktora tezi sayısı oldukça azdır. Bu alanda daha fazla sayıda doktora tezi yapılarak bu alanın daha ayrıntılı incelenmesi sağlanabilir.

Kaynakça

- Adams, Z. W., Hahn, A. M., McCart, M. R., Chapman, J. E., Sheidow, A. J., Walker, J., de Arellano, M. and Danielson, C. K. (2021). Predictors of substance use in a clinical sample of youth seeking treatment for Trauma-related mental health problems. *Addictive Behaviors*, 114, 106742. doi:10.1016/j.addbeh.2020.106742.
- Alkan, Ö. ve Güney, E. (2021). Investigation of factors that affect the frequency of alcohol use of employees in Turkey. *Journal of Substance Use*, 26(5), 468–467. doi:10.1080/14659891.2020.1846811
- Aslan, A., Arıca, O. T. ve Karadaşlı, B. (2019). Relationship between perceived social support and depression in convicts using substance. *Journal of Dependence*, 20(1), 1–11. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/656533>
- Atadokht, A., Hajloo, N., Karimi, M., and Narimani, M. (2015). The role of family expressed emotion and perceived social support in predicting addiction relapse. *International Journal of High Risk Behaviors and Addiction*, 4(1), 0-0. doi: 10.5812/ijhrba.21250.
- Babor, T F, Morisano, D, Noel, J, Robaina, K, Ward, J H and Mitchell, A L. 2017. Infrastructure and Career Opportunities in Addiction Science : The Emergence of an Interdisciplinary Field. In: Babor, T F, Stenius, K, Pates, R, Miovský, M, O'Reilly, J and Candon, P. (eds.). In *Publishing Addiction Science: A Guide for the Perplexed*, (pp. 9–34). London: Ubiquity Press. <https://doi.org/10.5334/bbd.b>. License: CC-BY 4.0.
- Bayrak, B. (2018). *Opiyat kullanım bozukluğu olan bireyler ve yakınlarına uygulanan grup danışmanlığının bireylerin remisyona süreleri ve sosyal destek algıları ile birey ve yakınlarının öz yeterlik ve umutsuzluk düzeylerine etkisi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Carliner, H., Keyes, K. M., McLaughlin, K. A., Meyers, J. L., Dunn, E. C. ve Martins, S. S. (2016). Childhood trauma and illicit drug use in adolescence: A population-based national comorbidity survey replication-adolescent supplement study. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 55(8), 701–708. Erişim adresi: [https://www.jaacap.org/article/S0890-8567\(16\)30212-X/abstract](https://www.jaacap.org/article/S0890-8567(16)30212-X/abstract)
- Chen, C.-Y., Storr, C. L., ve Anthony, J. C. (2009). Early-onset drug use and risk for drug dependence problems. *Addictive Behaviors*, 34(3), 319–322. Erişim adresi: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0306460308003031>
- Chen, F., Yang, H., Bulut, O., Cui, Y., ve Xin, T. (2019). Examining the relation of personality factors to substance use disorder by explanatory item response modeling of DSM-5 symptoms. *PLoS One*, 14(6). Erişim adresi: <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0217630>
- Creswell, J. W. (2012). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (4th ed.). Upper Saddle River, NJ: Pearson Education.

- Ceylan, İ. (2020). Madde bağımlısı bireylerin değişim sürecindeki farkındalık düzeylerine varoluşçu/manevi yaklaşım. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, (2), 97-134. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1265608>
- Çakmak, D. (2001). Amatem: Bir bağımlılık tedavi merkezi. *Bağımlılık Dergisi*, 2(1), 36. Erişim adresi: <http://www.sabem.saglik.gov.tr/kaynaklar/2855.pdf>
- Çetin Şeker, B., Dinç, M., Işık, S. ve Ögel, K. (2019). Incidence and characteristics of psychological trauma in alcohol and substance abuse disorder. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 6(2), 315-336. doi: 10.15805/addicta.2019.6.2.0046
- Çetin, H. (2015). Sosyal adalet, sosyal hizmetler ve bütçe. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 26(2), 145-157. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/153101>
- Çifci H. K., Kozanhan B. ve Solak İ. (2020). Madde bağımlılığı ile ilgili Türkçe internet sitelerinin okunabilirliğinin değerlendirilmesi. *Bağımlılık Dergisi*, 21(1), 56-63. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/985887>
- Çiftçi Demirci, A., Erdoğan, A., Yalçın, Ö., Yıldızhan, E., Koyuncu, Z., Eseroğlu, T., Önder, A. ve Evren, C. (2015). Sociodemographic characteristics and drug abuse patterns of adolescents admitted for substance use disorder treatment in Istanbul. *The American Journal of Drug and Alcohol Abuse*, 41(3), 212-219. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/985887>
- DDK Raporu, (2014). Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu Madde ve Diğer Bağımlılıklar ile Mücadele Kapasitesinin ve Bu Bağlamda Türkiye Yeşilay Cemiyetinin Değerlendirilmesi Araştırma ve İnceleme Raporu. Erişim adresi: <https://www.muhammedbalci.com/hukukdunyasi/alintilar/370.pdf>
- Demirbaş, H., İlhan, I. O., Yıldırım, F. ve Doğan, Y. B. (2016). Düzenli alkol kullanımı olan üniversite öğrencileri arasında madde kullanımı ile ilişkili psikolojik faktörler. *Eğitim ve Bilim*, 41(183), 101-109. doi: <http://dx.doi.org/10.15390/EB.2016.1370>
- Denzin, N. K. and Lincoln, Y. S. (2017). *The Sage handbook of qualitative research* (5th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Dilbaz, N. (2011). Ankara AMATEM penceresinden Türkiye'nin bağımlılık fotoğrafı, *SD Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, (17), 26-29. Erişim adresi: <https://sdplatform.com/ankara-amatem-penceresinden-turkiyenin-bagimlilik-fotograf/>
- Drisko, J. W. ve Maschi, T. (2015). *Content analysis: Pocket guides to social work research method*. New York: Oxford University Press.
- Ekinci, S., Kural, H. U. ve Yalçınay, M. (2016). Madde bağımlılığı olan hastalarda öfke düzeyi; bağımlılık profili, depresyon ve anksiyete düzeyi ile ilişkisi. *Bağımlılık Dergisi*, 17(1), 12-17. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/304525772_Madde_Bagimliliği_Olan_Hastalarda_Ofke_Duzyeyi_Bagimlilik_Profilu_Depresyon_ve_Anksiyete_Duzyeyi_ile_Iliskisi

- Erbay, E. ve Sevin, Ç. (2008). Madde bağımlılarının tedavi sonrası sosyal yaşama uyumları ve sosyal hizmet uygulamaları. *Bağımlılık Dergisi*, 9(1), 0-0. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bagimli/archive>
- Filiz, N., ve Polat, S. (2022): The correlation between the addiction profile and general self-efficacy of patients receiving treatment for substance use disorder. *Journal of Substance Use*, 28(3), 360-366. doi: 10.1080/14659891.2022.2047808.
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., ve Hyun, H. H. (2011). *How to design and evaluate research in education*. New York, NY: McGraw-Hill Humanities/Social Sciences/Languages.
- González, M. T., Espada, J. P., Guillon-Riquelme, A., Secades, R. ve Orgilés, M. (2016). Association between personality traits and substance use in Spanish adolescents [Asociación entre rasgos de personalidad y consumo de sustancias en adolescentes españoles]. *Adicciones*, 28(2), 108–115. <https://doi.org/10.20882/adicciones.777>
- Gough, D., Oliver, S., ve Thomas, J. (2017). *An introduction to systematic reviews*. London: SAGE.
- Guarino, H., Mateu-Gelabert, P., Quinn, K., Sirikantraporn, S., Ruggles, K. V., Syckes, C., Goodbody, E., Jessell, L. ve Friedman, S. R. (2021). Adverse childhood experiences predict early initiation of opioid use behaviors. *Frontiers in Sociology*, 6, 35. doi: 10.3389/fsoc.2021.620395
- Güven, M., Özhan, M. B., Kaynak, S. ve Demirbaş, N. K. (2018). Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi ile Journal of Counselling Psychology'deki Araştırma Eğilimleri .*Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 8(49), 193–208. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/580809>
- Hawke, L. D., Wilkins, L. and Henderson, J. (2020). Early cannabis initiation: Substance use and mental health profiles of service-seeking youth. *Journal of Adolescence*, 83(1), 112–121. doi: 10.1016/j.adolescence.2020.06.004
- Heilig, M., MacKillop, J., Martinez, D., Rehm, J., Leggio, L. ve Vanderschuren, L. J. M. J. (2021). Addiction as a brain disease revised: Why it still matters, and the need for consilience. *Neuropsychopharmacology*, 46(10), 1715–1723. Erişim adresi <https://www.nature.com/articles/s41386-020-00950-y>
- Hsieh, H.-F., ve Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research*, 15(9), 1277–1288. <https://doi.org/10.1177/1049732305276687>
- IFSW. and IASSW, I. (2014). The International Federation of Social Workers (IFSW) and the International Association of Schools of Social Work (IASSW). *Global agenda for social work and social development*. First report, 3-16. Erişim adresi https://www.ifsw.org/wp-content/uploads/ifsw-cdn/assets/ifsw_23031-6.pdf

- Ivanov, I., Parvaz, M. A., Velthorst, E., Shaik, R. B., Sandin, S., Gan, G., Spechler, P., Albaugh, M. D., Chaarani, B., Mackey, S., Banaschewski, T., Bokde, A., Bromberg, U., Büchel, C., Quinlan, E. B., Desrivieres, S., Flor, H., Grigis, A., Gowland, P., ... Heinz, A. (2021). Substance use initiation, particularly alcohol, in drug-naive adolescents: Possible predictors and consequences from a Large Cohort Naturalistic Study. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 60, 623–636. <https://doi.org/10.1016/j.jaac.2020.08.443>
- Karakaş, S. A. ve Ersöğütçü, F. (2016). Substance addiction and nursing. *Journal of Health Sciences and Professions*, 3(2), 133–139. doi: 10.17681/hsp.34389
- Karataşoğlu, S. (2013). Sosyal politika boyutuyla madde bağımlılığı. *Türk İdare Dergisi*, 476, 321-352. Erişim adresi: [http://www.tid.gov.tr/kurumlar/tid.gov.tr/tum-sayilar\(2\)/2001-2025/2013/Haziran/Yil85_476_2013_.pdf](http://www.tid.gov.tr/kurumlar/tid.gov.tr/tum-sayilar(2)/2001-2025/2013/Haziran/Yil85_476_2013_.pdf)
- Koç, A., ve Tok, H. (2020). Does the relationship between internalized stigmatization, perceived social support and dependence dimensions change by preference substance? *Anatolian Journal of Psychiatry*, 21, 1–616. doi: 10.5455/apd.91431
- LeBlanc, K. H., Maidment, N. T. and Ostlund, S. B. (2014). Impact of repeated intravenous cocaine administration on incentive motivation depends on mode of drug delivery. *Addiction Biology*, 19(6), 965–971. doi: 10.1111/adb.12063
- Lee-Winn, A. E., Mendelson, T., and Johnson, R. M. (2018). Associations of personality traits with marijuana use in a nationally representative sample of adolescents in the United States. *Addictive Behaviors Reports*, 8, 51–55. doi: 10.1016/j.abrep.2018.06.005
- Lopez-Quintero, C., Perez de los Cobos, J., Hasin, D. S., Okuda, M., Wang, S., Grant, B. F. and Blanco, C. (2011). Probability and predictors of transition from first use to dependence on nicotine, alcohol, cannabis, and cocaine: results of the National Epidemiologic Survey on Alcohol and Related Conditions (NESARC). *Drug and Alcohol Dependence*, 115(1-2), 120–130. <https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2010.11.004>
- Mandavia, A., Robinson, G. G., Bradley, B., Ressler, K. J., and Powers, A. (2016). Exposure to childhood abuse and later substance use: Indirect effects of emotion dysregulation and exposure to trauma. *Journal of Traumatic Stress*, 29(5), 422–429. <https://doi.org/10.1002/jts.22131>
- Masood, S., and Us Sahar, N. (2014). An exploratory research on the role of family in youth's drug addiction. *Health Psychology and Behavioral Medicine: An Open Access Journal*, 2(1), 820-832. <https://doi.org/10.1080/21642850.2014.939088>
- Mathijssen, J. J. P., Rozema, A. D., Hiemstra, M., Jansen, M. W. J. and van Oers, J. A. M. (2021). Stability of and change in substance use risk personality: Gender differences and smoking cigarettes among early adolescents. *Addictive behaviors reports*, 14, 100360. <https://doi.org/10.1016/j.abrep.2021.100360>

- Moustafa, A. A., Parkes, D., Fitzgerald, L., Underhill, D., Garami, J., Levy-Gigi, E., Stramecki, F., Valikhani, A., Frydecka, D., and Misiak, B. (2021). The relationship between childhood trauma, early-life stress, and alcohol and drug use, abuse, and addiction: An integrative review. *Current Psychology*, 40(2), 579–584. Erişim adresi: <https://link.springer.com/article/10.1007/S12144-018-9973-9>
- Muller, R. G. (1986). The role of the medical social worker in a hospital. *South African Medical Journal= Suid-afrikaanse Tydskrif vir Geneeskunde*, 69(12), 726-726. Erişim adresi: <https://link.springer.com/article/10.1007/S12144-018-9973-9>
- Neuendorf, K. A. (2016). *The content analysis guidebook*. Newbury Park, CA: Sage.
- Ögel, K., Karadağ, F., Evren, C., ve Gürol, D. T. (2012). *Bağımlılık profil indeksi (bapi) uygulama rehberi*. Yeniden Yayınları. Erişim adresi: <http://www.bapi.info.tr/dosyalar/bapirehber.pdf>
- Pengpid, S., and Peltzer, K. (2019). Early substance use initiation and psychological distress among adolescents in five ASEAN countries: A cross-sectional study. *Psychology Research and Behavior Management*, 12, 1003–1008. doi: 10.2147/PRBM.S223624
- Polat G., (2014). Madde bağımlılığı tedavisinde sosyal hizmet mesleği. *Okmeydanı Tıp Dergisi*, 143-148. doi: 10.5222/otd.supp2.2014.143
- Poudel, A. and Gautam, S. (2017). Age of onset of substance use and psychosocial problems among individuals with substance use disorders. *BMC Psychiatry*, 17(1), 1-7. doi: 10.1186/s12888-016-1191-0
- Pumariega, A. J., Burakgazi, H., Unlu, A., Prajapati, P. and Dalkilic, A. (2014). Substance abuse: Risk factors for Turkish youth. *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni-Bulletin of Clinical Psychopharmacology*, 24(1), 5–14. doi: 10.5455/bcp.20140317061538
- Rapier, R., McKernan, S., and Stauffer, C. S. (2019). An inverse relationship between perceived social support and substance use frequency in socially stigmatized populations. *Addictive Behaviors Reports*, 10, 100188. doi:10.1016/j.abrep.2019.100188.
- Sevin, Ç., ve Erbay, E. (2008). Madde bağımlılarının tedavi sonrası sosyal yaşamdaki sorunları ve sosyal hizmet uygulamaları. *Bağımlılık Dergisi*, 9(1), 0-0. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/pub/bagimli/archive>
- Sheafor, B. ve Horejsi, C. (2014). *Sosyal hizmet uygulaması: Temel teknikler ve ilkeler*. Nika Yayınevi.
- Silverman, D. (2015). *Interpreting qualitative data*. London: Sage.
- Singstad, M. T., Wallander, J. L., Lydersen, S., Wichstrøm, L., and Sønnichsen, K. (2020). Perceived social support among adolescents in residential youth care. *Child ve Family Social Work*, 25(2), 384–393. Erişim adresi: <https://hqlo.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12955-021-01676-1>
- Solowij, N., Stephens, R. S., Roffman, R. A., Babor, T., Kadden, R. and Miller, M. (2002). Cognitive functioning of long-term heavy cannabis users seeking treatment. *JAMA*, 287(9), 1123–1131. doi: 10.1001/jama.287.9.1123

- Tomanbay, İ. (2015). Eroinden Bonzaiye Madde Bağımlılığı ve Sosyal Çalışma -El Kitabı, SABEV Yayınları.
- TUBİM. (2018). *Türkiye uyuşturucu raporu*. Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Narkotik Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı. Erişim adresi: <https://www.narkotik.pol.tr/kurumlar/narkotik.pol.tr/Duyurular/2018%20TURKIYE%20UYUSTURUCU%20RAPORU.pdf>
- TUBİM (2023)-Türkiye Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi. Türkiye Uyuşturucu Raporu 2023. Yayın No: 763. NSB Yayınları:52, Ankara Erişim adresi: https://www.narkotik.pol.tr/kurumlar/narkotik.pol.tr/TUB%C4%B0M/Ulusal%20Yay%C4%B1nlar/2023_TURKIYE_UYUSTURUCU_RAPORU.pdf
- Tufan, S. (2018, Şubat). Bağımlılığın tanımı, esrar bağımlılığı, belirtileri ve görüşmede temel ilkeler. *Okul Psikolojik Danışmanı E-Bülteni*, (8), 51-53. Erişim adresi: <https://pdr.org.tr/wp-content/uploads/2019/10/Okul-Psikolojik-Danisman%C4%B1-E-Bulteni-8-.pdf#page=53>
- Turhan E., İnandı, T., Özer, C. ve Akoğlu, S. (2009). Substance use, violence and some psychological features in university students. *Turkey Journal of Public Health*, 9(1), 33–44. doi: 10.20518/tjph.173053
- Ünüböl, H. ve Hızlı Sayar, G. (2022). Substance use and its risk factors in Turkey: A nationally representative sample study. *Journal of Ethnicity in Substance Abuse*, 21(2), 476–423. doi: 10.1080/15332640.2020.1781731
- Wagner, F. A. and Anthony, J. C. (2002). From first drug use to drug dependence; developmental periods of risk for dependence upon marijuana, cocaine, and alcohol. *Neuropsychopharmacology, Official Publication of the American College of Neuropsychopharmacology*, 26(4), 479–488. doi: 10.1016/S0893-133X(01)00367-0
- Yüksel, B. C. and Mortan Sevi, O. (2022): Substance use-related factors and psychosocial characteristics among Turkish adults with early- and late-onset substance use disorder, *Journal of Ethnicity in Substance Abuse*, 23(1), 128-149. doi: 10.1080/15332640.2022.2075514
- Zengin, O. ve Altındağ, Ö. (2016). Bir insan hakları mesleği olarak sosyal hizmet. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 27(1), 179-190. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/514843>

Extended Abstract

Purpose

The fact that the treatment of alcohol and substance addiction is associated with the social, political, economic and cultural dynamics of society and that it is in an interactive relationship with social change has made addiction a priority field of study for social work. For this reason, this study was conducted to determine what kind of themes and dimensions the phenomenon of alcohol and substance addiction has been analysed in the postgraduate theses written in Turkey, what kind of procedures the research on the subject has been carried out, and how the social work perspective is associated with the problem in the postgraduate dimension. This study aims to investigate the doctoral and master's theses and dissertations about AMATEM that is treatment center, alcohol and substance addiction in the discipline of social work in many different aspects such as the year of publication, the subjects examined, the methodology, the sample groups and determine the trends by content analysis.

Design and Methodology

Within the scope of the research, firstly, master's and doctoral theses in the discipline of social work between the years 1980-2024 were scanned through keywords such as 'AMATEM', 'Alcohol/substance addiction', 'Alcohol addiction', 'Substance addiction', 'Substance addiction treatment', 'Alcohol addiction treatment' on the website of YÖK National Thesis Centre. Since only theses conducted in the discipline of social work were taken into consideration in the scope of this screening, theses conducted in the discipline of social work since 2012 were reached. In this study, the content analysis method, which is one of the types of qualitative data analysis techniques, was preferred. In the study, the 'Research Evaluation Form' created by the researchers was used. While making this form, similar studies in the literature were utilised. The population of the study consisted only of theses conducted in the discipline of social work between 1980 and 2024 on the web page of the National Thesis Centre of YÖK. However, when a total of 42 theses were scanned, 36 master's theses and 6 doctoral theses, between 2012 and 2024 constituted the sample of the study. The data were coded by using the statistical programme and interpreted as descriptive analyses through codes.

Findings

When this study was evaluated in terms of methodology, it was determined that more than half of the studies (52.38%) were qualitative studies and the phenomenological method was used more in these qualitative studies. It was determined that semi-experimental and quantitative methods were used less than half and mixed design studies were rarely used. Looking at how the subject of alcohol/substance addiction was handled in social work departments in Turkey in the period between 2012-2024, it was determined that the field of alcohol and substance addiction was studied in many master's degrees. The fact that a total of 42 postgraduate studies are 6 times more in master's studies than in doctoral theses, and only 6 of them are at the doctoral level shows that the subject should be examined more and in more depth at the doctoral level in the creation of in-depth knowledge about alcohol and substance addiction and the development of original methods and practices. It was observed that the most postgraduate studies in the field were carried out in 2017, 2022 and 2023, respectively, and it is possible to say that postgraduate studies in the field of AMATEM, alcohol and substance addiction in the Social Work Discipline have tended to increase in recent years. On the other hand, looking at the distribution of the universities in which the theses in this field were conducted, it was determined that more studies were conducted in large universities such as Hacettepe and Ankara. It was determined that phenomenological and relational screening designs, which are among the qualitative research designs, were mostly used in the studies. As a sampling technique, it was determined that the random sampling technique was used more frequently. In conclusion, the fact that alcohol and drug addiction is a very important public

health problem in our country as well as in the world, that this addiction is a candidate to be the most important health problem and that it concerns a wide range of people due to its many different economic, social, cultural and medical personal and social effects makes the studies conducted and to be conducted in this field important.

Research Limitations

The website of the National Thesis Center of the Council of Higher Education (YÖK) was scanned for master's and doctoral theses between the years 1980-2024. However, the fact that theses before 2012 were not prepared in the social work discipline constituted the limitation of this study. Therefore, the study was limited to theses written in the social work discipline by scanning keywords such as "AMATEM", "Alcohol/substance addiction", "Alcohol addiction", "Substance addiction", "Substance addiction treatment" and "Alcohol addiction treatment" after 2012.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

In this research, it was seen that only one of the theses analysed in this research was a mixed method. Therefore, the number of mixed method theses can be increased by using quantitative and qualitative approaches together. Although it is thought that the theoretical discussions and the methods used in the theses contribute to the studies on alcohol and substance addiction, the theoretical and methodological deficiencies identified in these theses should be taken seriously. The number of qualitative theses such as critical studies, concept analysis, phenomenology, theory building and action research, which provide the opportunity for in-depth examination, can be increased. In quantitative theses, the use of data analysis techniques such as MANOVA, ANCOVA, MANCOVA and structural equation modelling can be increased by taking into account the characteristics of data sets and research problems. A comparative analysis of theses in the field of alcohol and substance addiction in Türkiye and worldwide can be made. The number of doctoral theses is quite low compared to the number of master's theses in the field of AMATEM, alcohol and substance addiction. More doctoral theses can be conducted in this field and a more detailed examination of this field can be provided.

Originality/Value

The research is particular in that there may be no observation regarding the observation research inside the social work literature. In Turkey, there is no research on the evaluation of the research tendency and content of the theses written about AMATEM, alcohol and substance addiction in social work graduate programmes. This state of affairs is well-known and shows the originality and significance of the studies. It is the notion that the consequences of the studies will contribute to filling the distance between the present literature and the research carried out in this discipline in Türkiye.

Araştırmacı Katkısı: Sebahattin KUŞ (%50), Nilgün KÜÇÜKKARACA (%50).

Yatırımcı Duyarlılığı ve BIST100 Endeksi Arasındaki İlişki: Toda Yamamoto Nedensellik Uygulaması ¹

Semih GÜL ² - Salih YILDIRIM ³ - Mustafa HATTAPOĞLU ⁴

Başvuru Tarihi: 01.07.2024

Kabul Tarihi: 21.10.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu çalışma, Borsa İstanbul 100 getiri endeksi ile yatırımcı duyarlılığı arasındaki ilişkiyi incelemeyi hedeflemektedir. Mayıs 2012 - Mart 2024 dönemini kapsayan bu çalışmada, BIST-100 Getiri Endeksi ile yatırımcı duyarlılığını yansıtan Tüketici Güven Endeksi (TGE), Bloomberg HT Tüketici Güven Endeksi (BLOOM), Reel Kesim Güven Endeksi (RGE), Finansal Hizmetler Güven Endeksi (FHGE), Ekonomik Güven Endeksi (EGE), CBOE Volatilite Endeksi (VIX), Risk İştahı Endeksi (RISE) ve Kredi Temerrüt Swap (CDS) göstergeleri kullanılmıştır. BIST-100 getiri endeksi ile yatırımcıların duyarlılığını ölçen göstergeler arasındaki ilişki, Toda Yamamoto (1995) testi aracılığıyla incelenmiştir. Yapılan analiz neticesinde BIST 100 getiri endeksinin hem Tüketici Güven Endeksi hem de Kredi Temerrüt Swapları ile karşılıklı bir nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte Ekonomik Güven Endeksinden ve Risk İştahı Endeksinden BIST 100'e, BIST 100'den ise Bloomberg HT Tüketici Güven Endeksine doğru tek taraflı bir ilişki saptanmıştır. Diğer yandan Reel Kesim Güven Endeksi, Finansal Hizmetler Güven Endeksi, Ekonomik Güven Endeksi ve Volatilite Endeksi ile BIST100 arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Yatırımcı Duyarlılığı, Güven Endeksleri, Borsa İstanbul, Davranışsal Finans, Toda Yamamoto Testi

Atıf: Gül, S., Yıldırım, S. ve Hattapoğlu, M. (2024). Yatırımcı duyarlılığı ve BIST100 endeksi arasındaki ilişki: Toda Yamamoto nedensellik uygulaması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(4), 1589-1616.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü Doktora Öğrencisi, semihgul@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8446-1565

³ Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü Doktora Öğrencisi, salihyildirim@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1237-8214

⁴ Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü, mhattapoglu@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1513-598X

The Relationship Between Investor Sentiment and the BIST100 Index: Toda Yamamoto Causality Analysis

Semih GÜL⁵ - Salih YILDIRIM⁶ - Mustafa HATTAPOĞLU⁷

Submitted by: 01.07.2024

Accepted by: 21.10.2024

Article Type: Research Article

Abstract

This study aims to examine the relationship between the Borsa Istanbul 100 return index and investor sentiment. In this research covering the period May 2012 - March 2024, BIST-100 Return Index and Consumer Confidence Index (TGE), which reflects investor sentiment, Bloomberg HT Consumer Confidence Index (BLOOM), Real Sector Confidence Index (RGE), Financial Services Confidence Index (FHGE), Economic Confidence Index (EGE), CBOE Volatility Index (VIX), Risk Appetite Index (RISE) and Credit Default Swap (CDS) indicators were used. The relationship between the BIST-100 return index and the indicators measuring investor sentiment has been examined through the Toda Yamamoto (1995) test. The analysis concluded that there is a bidirectional causality relationship between the BIST 100 return index and both the Consumer Confidence Index and Credit Default Swaps. Additionally, a one-way relationship has been detected from the Economic Confidence Index and the Risk Appetite Index to the BIST 100, and from the BIST 100 to the Bloomberg HT Consumer Confidence Index. On the other hand, no causality relationship has been found between the BIST 100 and the Real Sector Confidence Index, Financial Services Confidence Index, Economic Confidence Index, and the Volatility Index.

Keywords: *Investor Sentiment, Confidence Indices, Borsa İstanbul, Behavioral Finance, Toda Yamamoto Test*

⁵ Bursa Uludağ University, Social Sciences Institute, Department of Economics, PhD Student, semihgul@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8446-1565

⁶ Bursa Uludağ University, Social Sciences Institute, Department of Economics, PhD Student, salihyildirim@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1237-8214

⁷ Bursa Uludağ University, Social Sciences Institute, Department of Economics, mhattapoglu@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1513-598X

Giriş

Finansal piyasalardaki yatırımcı davranışları, psikolojik süreçleri içerdiğinden yatırım tercihlerinin önemli bir parçası olarak görülmektedir. Yatırımcıların ekonomik ve finansal kararlarını etkileyen psikolojik süreçlerin dikkate alınması, finansal piyasalardaki işleyişin anlaşılmasında önemli rol oynamaktadır. Finans literatüründe psikolojik bakışın öneminin artması, finans ve psikolojinin birleşimi olan davranışsal finans alanının ortaya çıkışını sağlamıştır (Costa vd., 2018, s. 1).

Davranışsal finans, yatırımcıların daima rasyonel olmadıklarını, kararlarının bilişsel kısıtlar, duygusal etkiler ve psikolojik eğilimler tarafından şekillendirilebileceğini temel almaktadır. Bu alan, finansal karar verme süreçlerinde bilişsel ve psikolojik mekanizmaların rolünü ortaya koymakta, finansal davranışları daha kapsamlı bir biçimde açıklamaktadır (Pompian, 2006, s. 200-211). Geleneksel finansın bilişsel ve öğrenme süreçlerini göz ardı etmesi, davranışsal finans teorilerinin önemini artırmıştır. Normatif olan geleneksel finans teorileri, yatırımcıların rasyonel olduklarını veri kabul ederek, yatırımcıların her zaman kendilerine maksimum kazanç/getiri sağlayacak olan portföyleri nasıl tercih etmesi gerektiğini açıklamaktadır. Buna karşılık davranışsal finans teorileri, finansal piyasalarda yatırımcıların portföy tercihlerinin içsel süreçlerini ortaya koymaktadır. Bu teoriler, piyasa mekanizması çerçevesinde yatırımcı davranışlarının irrasyonel yönlerini ve psikolojik temellerini inceleyerek, finansın davranış bilimleriyle olan ilişkisini güçlendirmiştir (Miller, 2000, s. 8-14).

Davranışsal finans açısından heuristik ve önyargıların varlığından dolayı yatırımcı psikolojisi ve yatırımcı duyarlılığı önemlidir. Baker ve Wurgler'e (2007, s. 129) göre yatırımcı duyarlılığı, gelecekteki nakit akışlarına ve risklere dair somut verilerle desteklenemeyen beklentiler olarak ifade edilmektedir. Yatırımcı duyarlılığı, onların yatırım seçimlerini yaparken hangi temel prensipler ve düşünceleri öne çıkardıklarını ve genelde hisse senedi gibi menkul değerlerin nasıl bir talep gördüğünü anlamamıza katkı sağlamaktadır (Shleifer, 2004, s. 24). Yatırım kararları alınırken, yatırımcıların hissiyatı (Lemmon ve Portniaguin, 2006), piyasaya olan güven (Otoo, 1999; Brown ve Cliff, 2004), tepkilerin şiddeti (De Bondt ve Thaler, 1985) ve topluluk davranışları (Bikhchandani ve Sharma, 2001) gibi unsurlar, belirleyici rol oynamaktadır. Bu noktada finansal piyasalardaki oyuncuların algılarını yansıtan göstergelerin geliştirilmesi büyük önem arz etmektedir. Yatırımcıların piyasa duyarlılıklarını değerlendirmek amacıyla hem özel sektör hem de kamu kuruluşları tarafından geliştirilen çeşitli ölçütler kullanılmaktadır (Tüzün vd., 2021, s. 167). Bu ölçütler arasında ekonomik büyüme, enflasyon, işsizlik gibi temel makroekonomik göstergelerin yanı sıra, tüketici ve üretici güven endeksleri, yatırımcı ve kamuoyu anketleri, volatilité endeksleri, kredi temerrüt takası (CDS) spreadleri, sosyal medya verileri, arama motoru verileri, opsiyon piyasası verileri ve finansal raporlardaki göstergeler yer almaktadır. Söz konusu değişkenler arasında güven endeksleri öne çıkmaktadır. Piyasa oyuncularının ekonomik koşullar hakkındaki görüşlerini özetleyen güven endeksleri, yatırımcı duyarlılığının bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bu endeksler sayesinde, yatırımcıların piyasalardaki hareketlere nasıl tepki vereceği hakkında fikir edinmek mümkün olmaktadır (Korkmaz ve Çevik, 2009, s. 25).

Finansal piyasaların karmaşık dinamikleri içerisinde yatırımcı davranışlarının oynadığı rol, uzun yıllardır ekonomistlerin ve yatırımcıların dikkatini çekmektedir. Bu itibarla söz konusu çalışma, Türkiye'deki en önemli hisse senedi endeksi olan BIST 100 ile yatırımcı duyarlılığı arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında sadece tüketici güven endeksi gibi tek bir göstergeye odaklanmak yerine, farklı ekonomik sektörleri temsil eden çoklu güven endeksleri (tüketici, reel kesim, finansal hizmetler) ile birlikte, piyasa volatilités ve risk algısını ölçen göstergeler (CBOE VIX, RISE, CDS) de analize dahil edilmiştir. Bu kapsamlı yaklaşım, BIST 100 endeksindeki hareketliliği etkileyen faktörler hakkında daha derinlemesine bir anlayış sunarak, literatüre önemli katkılar sağlamayı hedeflemektedir. Çalışmamız beş bölümden meydana gelmektedir. Giriş bölümünden sonra gelen birinci bölümde, geleneksel ve davranışsal finans açısından

yatırımcı duyarlılığı kavramı ele alınmıştır. İkinci bölümde, BIST'teki yatırımcı duyarlılığının etkilerini araştıran mevcut literatüre yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise, kullanılan veri seti detaylandırıldıktan sonra, Toda-Yamamoto analiz yöntemi tanıtılmıştır. Dördüncü bölümde ampirik bulguların genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Beşinci bölümde ise çalışmanın sonuç kısmına yer verilmiştir.

Davranışsal Finans Çerçevesinde Yatırımcı Duyarlılığı: Teorik Açıklamalar

Geleneksel finans teorisi, yatırımcıların rasyonel davrandığı varsayımından yola çıkarak, portföylerinde bulunan varlıkların getirisini maksimize etme eğilimindeki yatırımcı davranışlarını analiz etmektedir. Yatırım kararlarında varlıkların risk ve beklenen getirisi baz alınmakta, alternatif portföy tercihleri arasından en uygun olanı seçilerek getiri maksimizasyonuna gidilmektedir (Miller, 2000, s. 11). Geleneksel finans teorilerinde rasyonel yatırımcılar, edindikleri yeni bilgiler karşısında beklentilerini hızlı bir biçimde güncellemekte, mevcut bilgiye herhangi bir kısıt olmaksızın ulaşmakta ve çeşitli hesaplamaları yapabilmektedirler (Aydın ve Ağan, 2016, s. 96; Rubinstein, 2002, s. 1042). Bununla birlikte yatırımcı davranışlarında psikolojik ve bilişsel süreçlerin dikkate alınmaya başlamasıyla betimleyici finans teorilerinin önemi artmıştır. Davranışsal karar alma araştırmaları çerçevesinde betimleyici teorilerde, piyasa ilişkileri bağlamında yatırımcı psikolojisi ve yatırımcı duyarlılığı gibi kavramlar öne çıkmıştır. Bu ise bir yandan, yatırımcı davranışlarının bilişsel durum ve zihin yapısına bağlı olarak açıklama girişimlerini hızlandırırken, diğer yandan finans alanının psikoloji gibi davranış bilimleri ile yakınlaşmasını sağlamıştır.

Davranışsal finans, yatırımcıların karar alma süreçlerini psikolojik bir bakışla inceleyen davranışsal iktisadın bir alt dalıdır (Costa vd., 2018, s. 1). İlgili alan, yatırımcı psikolojisini, yatırım kararlarının arka planındaki akıl yürütmeyi ve bilişsel süreçleri ortaya koymaya çalışmaktadır. Davranışsal finans, finans ve psikoloji disiplinlerinin kesiştiği bir alandır ve geleneksel finans teorilerinin aksine, yatırımcıların karar verme süreçlerindeki heuristikler ve önyargıların etkisini vurgulamaktadır. Bu teori, yatırımcıların her zaman rasyonel hareket etmediklerini öne sürmektedir. Davranışsal finansın yükselişiyle birlikte geleneksel finans teorisi sorgulanmış, yatırımcıların portföy tercihlerindeki eğilimler gündeme gelmiştir (Medetoğlu ve Saldanlı, 2019, s. 1192). Davranışsal finans açısından yatırımcılar, rasyonel bir perspektifle kararlar almazlar. Çünkü yatırımcıların aldıkları birçok karar algı, bilişsel durum, tecrübe, motivasyon gibi unsurlardan etkilenmektedir. Esasen bu yapı, geleneksel finansın kapsamı dışında kalmakta ve davranışsal finansın da çıkış noktasını oluşturmaktadır.

Davranışsal finansın temelleri, sınırlı rasyonellik ve beklenti teorisi ile atılmıştır. Bu teoriler, yatırımcıların rasyonel tercihlerinden sapmaları ve portföy tercihlerinin psikolojik süreçlerden etkilendiğini ortaya koymuştur (Ritter, 2003, s. 430). Nitekim sınırlı rasyonellik açısından iktisadi oyuncular bilgi eksikliği ve bilişsel sınırlardan dolayı rasyonel tercihlerde bulunamazlar (Pompian, 2006, s. 24). Sınırlı rasyonellik, Sistem I ve Sistem II olarak ifade edilen ikili sistem yaklaşımı ile açıklanabilmektedir. Sistem I, karmaşık karar durumlarını basitleştirmek için karar alma sürecinde pratik düşünme eğilimi ya da heuristikler daha genel bir ifadeyle bilişsel süreçleri temsil eder. Sistem II ise duygusal yapı tarafından yönlendirilen önyargılar, duygu, his ve ruh halini dolayısıyla duygusal süreçleri açıklar. Her iki sistem, yatırımcıların bilişsel ve duygusal süreçler altında kararlar aldığını ve bu durumun hataları açıklamak için kullanılabileceğini ortaya koymuştur (Bondt ve Thaler, 1995, s. 7-12; Ackert vd., 2003, s. 33-39).

Kahneman ve Tversky'nin 1979 yılında ortaya koyduğu beklenti teorisi de, Sistem I ve II'ye benzer şekilde düzenleme ve değerlendirme gibi iki düşünce sürecini ortaya koymaktadır. Düzenleme süreci, yatırımcıların alternatif portföy tercihlerini sezgisel/bilişsel kurallara (rules of thumb) göre ayarladıklarını ifade etmektedir. Değerlendirme süreci ise, yatırımcıların kazanç ve kayıpları nasıl değerlendirdiğine ilişkin bir referans

noktasından hareket etmektedir. Bu referans noktası, yatırımcıların karşı karşıya kaldığı kazanç veya kayıplara göre değişmekte ve aynı zamanda yatırım tercihlerinde etkili olmaktadır. Bu referans noktası ile yatırımcılar, kazanç ve kayıp durumlarını değerlendirmektedirler (Tversky ve Kahneman, 1974, s. 1128). Buna göre yatırımcı duyarlılığında heuristik ve önyargılar etkili olmaktadır ki bunlar aşırı güven, aşırı iyimserlik veya kötümserlik, temsiliyet (representative), çerçeveleme, bağlama ve ayarlama, mevcudiyet (availability) ve slopepsyal etkileşimdir.

Yatırımcılar portföy tercihlerini aşırı güvene sahip bir biçimde oluşturabilirler. Aşırı güven, yatırımcıların mevcut bilgi ve yeteneğin olduğundan daha fazla olduğunu düşünerek, finansal işlemlerini gerçekleştirmeleridir. Pompian (2006, s. 59)'a göre yatırımcıların toplam varlıkları (servetleri), aşırı güven önyargısından olumsuz etkilenmektedir ki bunun temelinde, yatırımcıların riskleri önemsememe ve sahip olduğu becerilere bağlı olması bulunmaktadır. Michailova (2010, s.4), aşırı güven altında yatırımcıların piyasa koşullarında getiri elde edeceğini düşündüklerini ifade etmektedir. Bu önyargı, yatırımcıların kendi bilgi, yetenek ve tecrübelerine aşırı güvenmelerine yol açmaktadır. Ulrike ve Tate (2005), Forbes 500 CEO'larının kişisel portföy ve kurumsal yatırım kararlarına ilişkin çalışmada kendine aşırı güvenen yöneticilerin, yatırım projelerinin getirilerini olduğundan fazla tahmin ettiklerini, dış fonların gereksiz maliyetli olduğunu düşündüklerini tespit etmişlerdir.

Benzer şekilde yatırımcılar aşırı iyimserlik veya kötümserlik altında portföylerini oluşturabilirler. Aşırı iyimserlik, gelecekte gerçekleşmesi beklenen olası durumların olduğundan daha pozitif olacağı ile ilgili tutulan inançlardır (Dowling ve Lucey, 2010, s. 320). Rötheli (2005, s. 159), firmaların satış beklentileri ile gerçekleşen satışlar arasındaki ilişkiyi aşırı iyimserlik açısından incelemiştir. Rötheli, yukarı yönlü eğilimli (biased) beklentilerin varlığından dolayı beklenen fiyat değişiklikleri sistematik olarak fiili fiyat değişikliğini aştığını ve bu durumun aşırı iyimserlik önyargısı ile ilişkili olduğunu belirtmiştir. Benzer şekilde Dawson ve Henley (2012, s. 52), gelecekteki mali durumları konusunda aşırı iyimser olan bireylerin ipotekli borçlarını geri ödeme zorlukları yaşama olasılıklarının önemli ölçüde yüksek olduğunu ifade etmişlerdir. Diğer yandan temsiliyet heuristiğine göre yatırımcılar, sahip olduğu portföyündeki varlıkları ile ilgili geçmiş dönemde kazanç ya da kayba uğramış olmasına istinaden o varlıkların gelecek dönemde benzer bir seyir izleyeceğini düşünerek işlem yapmaktadır. Bu durumda kazanç veya kayıp etkisi ortaya çıkarak, yatırımcıların iyimser veya kötümser olmalarına yol açmaktadır (De Bondt ve Thaler, 1987, s. 559).

Yatırımcılar, genellikle kazançlar karşısında kayıplara daha çok eğilim göstermektedirler. Pompian (2006, s. 211) bir zarar ihtimalinin, aynı büyüklükteki bir kazancın yarattığı motivasyondan genellikle iki kat daha etkili olduğunu ifade etmektedir. Yatırımcıların kayıptan kaçınma tercihi, yalnızca risk ve getiriye değil aynı zamanda kaybetme olasılığını da gözettiğini göstermektedir. Kayıp riski bulunduğu anda, yatırımcılar genellikle daha yüksek riskler almayı tercih ederler. Bu kapsamda, yatırımcıların karar verme süreçlerinde, kazanç ve zarar olasılıklarıyla ilgili zihinlerinde farklı görüntüler oluşur ve bu görüntülerin yorumlanması, çerçeveleme yaklaşımıyla ifade edilir. Yatırımcılar, çerçeveleme sürecinde önceki tecrübelerini ve gözlemlerini dikkate alırlar; elde ettikleri kazançların ardından daha büyük riskler almayı tercih ederken, yaşadıkları kayıpların sonrasında ise riskten sakınma eğilimi gösterirler (Aydın ve Ağan, 2016, s. 99). Yatırımcıların portföy tercihlerinde alternatiflerin sunulma şekli, çerçeveleme etkisi ile açıklanmaktadır. Çerçeveleme etkisine göre yatırımcıların portföy alternatifleri arasında yapacağı tercihlerin risk düzeyleri ve bu alternatiflerin sunulma biçimleri finansal kararları etkiler. Diğer bir ifadeyle çerçeveleme etkisi, alternatiflerin çerçevenme şekillerine göre yatırımcıların farklı portföy tercihlerine yöneleceğini ortaya koymaktadır.

Benzer şekilde bağlama heuristiği çerçevesinde yatırımcılar bir bilgiyi referans kabul edip, portföy tercihlerini şekillendirmektedirler. Yatırımcılar, kayba uğradıkları bir portföyü kötü bir deneyim olarak çapaladıklarında, aşırı derecede riskten ve kayıptan kaçınılabirler ki bu, portföyde bulunan diğer hisse senetlerinin ağırlığının altında kalmasına neden olabilir (Baker ve Wurgler, 2006, s. 1645-1680). Barberis ve Thaler'a (2005) göre yatırımcılar, başlangıçta ellerindeki bilgi ile ulaştıkları sonuçlara daha fazla önem vererek bağlanırlar. Örneğin bir deneyde bir grup emlak uzmanından, önerilen bir satış fiyatı verildikten sonra bir taşınmaz mülkün değerini belirlemeleri istenmiştir. Elde edilen sonuçlarda taşınmaz mülke daha yüksek fiyat veren uzmanların, yüksek değerlendirme tahminlerine sahip olduğu belirtilmiştir. Bu açıdan emlak uzmanları, çapa olarak ilk önerilen fiyatı dikkate almalarına rağmen, değerlendirme tahminlerinin yüksek olduğu belirtmişlerdir (Pompian, 2006, s. 76-78).

Bununla birlikte yatırımcılar, bir finansal işlem veya finansal varlık alım-satımı konusunda hatırlama gibi sübjektif bir kritere dayanarak, o davranışı gerçekleştirebilmektedir ki bu, mevcudiyet heuristiği çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu açıdan yatırımcılar, bir durumun yaşanma sıklığını veya bir olayın gerçekleşme olasılığını akla kolay getirebilmesine göre sıralayabilirler. Bu sebeple yatırımcılar, kolayca hatırladığı durumların gerçekleşme olasılıklarının daha yüksek olduğuna inanır ve mevcut bilgilerine aşırı ağırlık verebilir. Barber ve Odean (2008, s. 785), yatırımcıların portföylerinde yakın dönemde medyada çıkan, işlem hacmi ve getirileri yüksek hisse senetlerini tercih etme eğiliminde olduklarını ifade etmişlerdir.

Davranışsal finans açısından sosyal etkileşim, yatırımcıların finansal kararları üzerinden rasyonel olmayan davranışlar göstermesinde etkilidir. Çünkü sosyal etkileşim ile yatırımcılar, karar aşamasında sosyal ağında bulunan yatırımcıların fikirlerinden etkilenerek, portföy tercihlerini değiştirebilmektedir. Bu etkileşimlerden birisi olan sürü davranışı, yatırımcıların portföylerini oluştururlarken gerekli kriterleri göz önünde bulundurmasına rağmen, önyargılar yoluyla grup olarak yönelmiş farklı portföyleri benimsemesidir (Çetiner vd., 2019, s. 12). Davranışsal finansa göre heuristikler ve önyargılar, yatırımcı duyarlılığı üzerinden portföy tercihleri üzerinde etkili olmaktadır. Çünkü rasyonel tercihler çoğu zaman mümkün olmadığından bu heuristikler ve önyargılar yatırımcıların portföy tercihlerini yönlendirebilmekte ve bu tercihlerde piyasa göstergelerine yansımaktadır.

Literatür Taraması

Otoo (1999) çalışmasında, 1980 Haziran ile 1999 Haziran arasındaki dönemde aylık bazda toplanan verileri kullanarak Willshire 500 Fiyat Endeksi ve Michigan Tüketici Güven Endeksi arasındaki bağlantıyı ele almıştır. Gerçekleştirilen nedensellik analizinde, hisse senedi fiyatlarının dalgalanmalarının tüketici güven endeksindeki değişiklikleri etkileyebileceği sonucuna varılmıştır.

Fisher ve Statman (2000), yatırımcı duyarlılığı ile menkul kıymetlerin performansı arasındaki ilişkiyi incelemek için, büyük çaplı yatırımcılar (piyasa stratejistleri), orta düzey yatırımcılar (yatırım yayınlarının yazarları) ve küçük ölçekli yatırımcılar (ferdi yatırımcılar) gibi farklı yatırımcı tiplerinin finansal davranışlarını mercek altına almışlardır. Çok değişkenli regresyon analizine dayanarak, S&P 500 endeksinin getirileri ile üç ayrı yatırımcı grubunun eğilimleri arasındaki ilişki değerlendirildiğinde, bu grupların duyarlılık ölçümlerinin toplamı, ileriye dönük piyasa performansını öngörmeye etkili bir gösterge olarak kullanılabilir.

Christ ve Bremmer (2003) tarafından gerçekleştirilen çalışma, Dow Jones, S&P 500 ve NASDAQ endekslerinin tüketici güveniyle olan ilişkisini, hem kısa hem de uzun vadede değerlendirmiştir. Araştırmanın bulgularına göre, hisse senedi endeksleri ile Michigan Tüketici Güven Endeksi arasında uzun vadeli bir uyum saptanmamıştır. Granger nedensellik analizi ise, hisse senetlerinin değerlerinin tüketici güven endeksini etkileyebileceğini işaret etmiştir.

Lopez ve Durre (2003) çalışmalarında ABD ve Belçika'daki 1983-2001 dönemlerine ait verilerden yararlanarak borsa endeksindeki dalgalanmaların tüketici güven endeksine olan etkilerini incelemeye çalışmışlardır. Standart hata düzeltme modeli ve doğrusal olmayan yöntemler kullanılarak yapılan analiz neticesinde borsa endeksinin tüketici güven endeksini etkilediği bulgulanmıştır.

Canbaş ve Kandır (2007) tarafından yapılan çalışmada yatırımcı duyarlılığının İMKB şirketlerinin hisse senedi getirileri üzerindeki etkisi incelenmeye çalışılmıştır. Temmuz 1997 - Haziran 2006 dönemine ait verilerin kullanıldığı çalışmada, regresyon modellerinden yararlanılmıştır. Analiz sonuçları, yatırımcı duyarlılığının hisse senedi getirilerini tahmin edebildiğini ortaya koymaktadır.

Olgaç ve Temizel (2008) tarafından yapılan çalışmada 2004 yılının Ocak ayından 2007 yılının Mayıs ayına kadar olan döneme ait veriler kullanılmış ve bu verilerle Tüketici Güven Endeksi (TÜGE) ile İstanbul Menkul Kıymetler Borsası-30 (İMKB-30) Endeksi arasındaki bağlantı analiz edilmiştir. Yapılan eşbütünleşme analizi neticesinde İMKB-30 Endeksi'nin tüketici güvenini etkileyen bir pozisyona sahip olduğu tespit edilmiştir.

Verma, Baklacı and Soydemir (2008) tarafından yapılan çalışmada rasyonel ve irrasyonel unsurların birlikte kullanılarak oluşturulan yatırımcı duyarlılık endeksinin, menkul kıymetlerin kazançları üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Investors Intelligence anket verileri kullanılarak elde edilen kurumsal duyarlılık endeksi ve VAR yöntemiyle yapılan analiz sonuçlarına göre, irrasyonel duyarlılığın geçmiş hisse senedi piyasası gelirleri üzerinde önemli ve olumlu bir etkisi tespit edilmiştir.

Schmeling (2009) tarafından gerçekleştirilen analizde, 1993'ten 2005'e kadar olan zaman diliminde, sanayileşmiş 18 ülkenin bireysel yatırımcı duyarlılıkları, tüketici güven endeksi aracılığıyla ölçülmüş ve bu verinin uluslararası piyasalardaki hisse senedi getirileri beklentileri üzerindeki muhtemel etkisi değerlendirilmiştir. Gerçekleştirilen Granger nedensellik testinin sonuçları, tüketici güven endeksi ile yatırımcı duyarlılığı arasında iki taraflı bir etki ilişkisinin var olduğunu göstermiştir.

Korkmaz ve Çevik (2009) çalışmalarında Reel Kesim Güven Endeksi'nin İMKB 100 endeksi getirileri üzerinde etkili olup olmadığını incelemişlerdir. Aralık 1987 ile Ekim 2008 dönemine ait aylık verilerin kullanılarak yapılan EGARCH modelinin sonuçlarına göre İMKB 100 endeksinin getirileri ile güven endeksi arasında eş zamanlı bir ilişkinin mevcut olduğu belirlenmiştir.

Topuz (2011) çalışmasında hisse senedi fiyat hareketleri ile tüketicilerin güven seviyeleri arasındaki nedensel ilişkiye odaklanmıştır. 2004:01-2009:01 dönemlerine ait aylık verilerin kullanıldığı çalışmada Granger nedensellik analizinden yararlanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, tüketici güven düzeyleri ile hisse senedi piyasası arasında tek yönlü bir etki ilişkisi saptanmıştır.

Hsu vd. (2011) tarafından yapılan çalışmada 1999'dan 2007'ye kadar olan dönemde, 21 farklı ülkeden elde edilen aylık veriler kullanılarak, borsa endeksleri ile tüketici güven endeksleri arasındaki dinamikler panel Granger nedensellik testi yardımıyla analiz edilmiştir. Bu analizin sonucunda, söz konusu iki endeks arasında çift yönlü bir etkileşim olduğu belirlenmiştir.

Sohn (2013) çalışmasında yatırımcı duyarlılığının borsa getirileri üzerindeki etkisini incelemiştir. 1934 ile 2005 yılları arasında aylık olarak kaydedilen New York, Nasdaq ve AMEX borsa endeksleri ve altı farklı duyarlılık göstergesi, Vektör Otoregresyon (VAR) analizi ile değerlendirilmiştir. Yapılan analizler, yatırımcı duyarlılığının hisse senedi getirilerini tahmin edebildiğini ve bu etkinin, arbitraj imkanlarının kısıtlı olduğu durumlarda daha net görüldüğünü ortaya koymuştur.

Köse ve Akkaya (2016) yürüttükleri araştırmada 2007'den 2016'ya kadar olan verilerle Türkiye ekonomisi için BİST 100, Michigan Üniversitesi Güven Endeksi, Almanya Tüketici Güven Endeksi, Almanya İş İklimi Endeksi ve VIX Endeksi'nin yanı sıra tüketici ve reel kesim güven endeksleri ile hisse senedi getirilerinin ilişkisini araştırmıştır. Araştırma sonuçları, hisse senedi getirileri üzerinde yalnızca makroekonomik değişkenlerin değil, aynı zamanda yatırımcı duyarlılığını yansıtan ölçütlerin de önemli bir etkiye sahip olduğunu ve yatırımcıların psikolojisinin finans piyasaları üzerindeki önemli rolünü ve etkisini ortaya koymuştur.

Kale ve Akkaya (2016) çalışmalarında 2004 Ocak ile 2015 Haziran ayları arasında toplanan verileri temel alarak, Türkiye'nin tüketici ve reel sektör güven endeksleri ile çeşitli hisse senedi endeksleri (genel, finans, sanayi, hizmet ve teknoloji endeksleri) arasındaki bağlantıları VAR analizi kullanarak değerlendirmişlerdir. Analiz sonuçlarına göre, tüketici güveni ile borsa kazançları arasında doğrudan bir etki ilişkisi gözlemlenmemiş, ancak borsa performansının tüketici güven düzeylerini iyileştirdiği tespit edilmiştir. Ayrıca, reel sektör güven endeksi ile borsa getirileri arasında, zamanla birbirlerini etkileyen karşılıklı bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Altuntaş vd. (2017) çalışmalarında finansal piyasalardaki yatırımcı duyarlılığının ve tüketici güveninin rolünü ve etkisini analiz etmişlerdir. VAR analiz yöntemi kullanılarak yapılan değerlendirmede, BİST100 endeks kazançları ile tüketici güven endeksleri arasındaki ilişkinin incelenmesi sonucunda, yatırımcı duyarlılığının hisse senedi getirileri üzerinde etkili olduğu ve bu iki gösterge arasında uzun dönemli bir nedensellik bağının bulunduğu tespit edilmiştir.

Eyüboğlu ve Eyüboğlu (2017) tarafından yapılan çalışmada BIST 100 endeksi ile BIST Sanayi ve Hizmetler endekslerinin, Ekonomik Güven Endeksi ile olan ilişkisi değerlendirilmiştir. Engle-Granger eş bütünleşme analizi kullanılarak 2012 Ocak ile 2016 Ekim dönemlerine ait veriler değerlendirildiğinde, ekonomik güven endeksi ile piyasa endeksleri arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Koy ve Akkaya (2017) çalışmalarında çeşitli tüketici güven endekslerini (Bloomberg, TÜİK ve Reel Kesim Güven Endeksleri) ve hisse senedi piyasasını ilişkilendirmeyi hedeflemişlerdir. 2007:01-2016:06 dönemine ait aylık verilerin kullanıldığı çalışmada Markov Rejim Değişim modelinden faydalanılmıştır. Model analizine dayanarak, BIST 100 Getiri Endeksi'ne yönelik tüketici güven endeksinde meydana gelen dalgalanmaların, BIST 100'deki dalgalanmaların tüketici güvenine etkisine kıyasla daha az etkili olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, tüketici güvenindeki ani değişimlerin, BIST 100 Getiri Endeksi üzerinde beklenenden daha sınırlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Uşul vd. (2017) tarafından gerçekleştirilen araştırmada, Borsa İstanbul 100 (BİST 100) endeksi ile tüketici güveni ve reel sektör güven endeksleri arasındaki ilişki detaylı bir şekilde ele alınmıştır. 2007:01-2017:01 dönemindeki aylık verilerin kullanıldığı çalışmada Kapetanios, Shin ve Snell'in 2006 yılında ortaya koyduğu KSS eşbütünleşme testinden yararlanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, güven endekslerinin borsa endeksine pozitif bir etkisi olduğu bulgulanmıştır.

Canöz (2018) yürüttüğü araştırmada, 2004 ile 2017 yılları arasında BİST 100 endeksi ve tüketici güven endeksleri arasındaki ilişki değerlendirilmiştir. Toda-Yamamoto nedensellik testi uygulanan bu çalışmada, BİST 100 Endeksi'nin, TCMB Tüketici Güven Endeksi ve Bloomberg HT Tüketici Güven Endeksi üzerinde tek yönlü bir nedensellik etkisi olduğu belirlenmiştir.

Sadeghzadeh (2018) çalışmasında 2004 Ocak-2018 Nisan dönemi için VIX korku endeksi ve tüketici güven endeksinin BİST-100 üzerindeki etkileri incelemiştir. Dinamik En Küçük Kareler analizi kullanılarak yapılan değerlendirmede, korku endeksi ile BİST-100 arasında, hem kısa vadede hem de uzun vadede negatif bir ilişki olduğu saptanmıştır. Öte yandan, güven endeksinin özellikle kısa vadede BİST-100 üzerinde belirgin bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur.

Şahin ve Özkan (2018) tarafından yapılan çalışmada, Kredi Temerrüt Swap oranları (CDS), döviz kurları ve BİST 100 endeksi arasındaki ilişki, hem kısa hem de uzun vadeli perspektiften incelenmiştir. Bu araştırmada, Türkiye piyasalarına ait Kredi Temerrüt Swap (CDS) primleri, döviz kurları ve BİST 100 endeksi verileri 2012-2017 dönemine ait aylık verilerle incelenmiştir. Yapılan analiz, BİST 100 endeksi ile CDS primleri arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını ortaya koymuştur.

Baştürk (2019) çalışmasında Türkiye'de 2004'ten 2019'un Mart ayına kadar olan dönemde tüketici güven endeksi ile BİST-100 endeksi arasındaki bağlantıyı incelemiştir. Johansen eşbütünleşme yöntemiyle gerçekleştirilen analiz, tüketici güven endeksi ile BİST-100 arasında uzun vadeli bir ilişkinin olmadığını ortaya koymuştur. Ancak, Granger nedensellik testi ile yapılan kısa vadeli analizde, BİST-100 endeksinin tüketici güven endeksine kısa vadede etki ettiği ve bu etkinin tek yönlü olduğu saptanmıştır.

Münyas (2019) çalışmasında BİST 30, BİST 50 ve BİST 100 endeksleri ile birlikte, reel sektör, tüketici, perakende, inşaat, ekonomi ve hizmet sektörlerine ait güven endekslerini kapsamlı bir şekilde incelemiştir. Bu göstergelere ait veriler 2011'in Ocak ayından 2018'in Eylül ayına kadar olan dönemi kapsamaktadır. Yapılan analizde kantil regresyon yöntemi tercih edilmiştir. Araştırma sonucunda, tüketici ve ekonomik güven endeksleri ile reel kesim güven endeksi arasında ve bu endeksler ile borsa endeksleri arasında bir ilişki bulunduğu tespit edilmiştir.

Evcı (2019) çalışmasında 2007'nin Ocak ayından 2019'un Haziran ayına kadar olan süre zarfındaki aylık verileri baz alarak, ekonomik güven endeksi ile BİST 100 endeksi, USD/TRY döviz kuru ve altın fiyatları arasındaki ilişkinin varlığını ve yönünü Toda Yamamoto metodolojisi ile incelemiştir. Yapılan araştırmanın sonuçları, ekonomik güven endeksinin BİST 100 endeksine doğru tek yönlü bir etkisinin olduğunu ortaya koymuştur.

Kabakçı ve Akkaya (2020), 2008-2019 dönemine ait BİST 100 endeksi ile Türkiye için yatırımcı duyarlılığını yansıtan bir endeks arasındaki ilişkiyi incelenmiştir. Analiz sonuçları, temel bileşenler analiziyle oluşturulan yatırımcı duyarlılık endeksinin, BİST 100 endeksinin getiri volatilitesi üzerinde etkili olduğunu göstermiştir. Bu endeks, dokuz farklı temsilci tarafından kullanılan bir yöntemle hesaplanmış ve BİST 100'ün getiri dalgalanmalarını belirgin bir şekilde etkilediği saptanmıştır.

Demirel ve Yelkikalan (2021) çalışmalarında 2006 ile 2019 yılları arasındaki aylık veriler üzerinde VAR analizi yaparak, BİST 100 endeksinin getiri ve volatilité performansının, yatırımcı duyarlılığının rasyonel ve irrasyonel boyutlarından nasıl etkilendiğini araştırmışlardır. Çalışmanın sonuçları, BİST 100'ün getiri ve volatilitésinin her iki tür yatırımcı duyarlılığından da etkilendiğini göstermiştir.

Demir (2021) çalışmasında 2007-2020 dönemi için yatırımcı duyarlılığının finansal piyasalardaki etkisini, ekonomik güven endeksi ve farklı finansal araçların getirileri arasındaki nedensellik ilişkisi üzerinden incelemeye çalışmıştır. Hacker ve Hatemi-J bootstrap nedensellik testi ve zamanla değişen nedensellik testi kullanılarak yapılan analizler, ekonomik güven endeksinin genellikle finansal araçların getirilerini etkilemediğini, ancak bazı dönemlerde, özellikle ekonomik güvenin düşük olduğu dönemlerde, devlet iç borçlanma senedi getirileri üzerinde etkili olabileceğini göstermiştir.

Süsay ve Eyüboğlu (2021) çalışmalarında 2011 Ocak ve 2020 Mayıs dönemi için BİST hizmet sektörü endeksleri ile hizmet güven endeksi arasındaki ilişkiyi incelenmişlerdir. Çalışma kapsamında Fourier ADL eşbütünleşme testi ve simetrik-asimetrik Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Elde edilen bulgular, endeksler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisi olmadığını ve simetrik bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığını göstermiştir. Ancak, asimetrik nedensellik analizleri, hizmet güven endeksinin bazı sektör endekslerini pozitif şoklara karşı etkileyebileceğini, bazı sektörlerde ise çift yönlü bir etkileşim olabileceğini ortaya koymuştur.

Tüzün vd. (2021) tarafından gerçekleştirilen çalışmada 2012 Mayıs ve 2018 Kasım ayları arasındaki dönemde, global bir göstere olan Kredi Temerrüt Swapları (CDS) ile Türkiye'ye özgü güven endeksleri (Finansal Hizmetler Güven Endeksi, Reel Kesim Güven Endeksi, Tüketici Güven Endeksi) arasında ve bunların borsa ile çeşitli alt sektörlerle olan nedensellik bağlantıları incelenmiştir. Bootstrap Rolling Windows nedensellik analizi kullanılarak yapılan çalışma, Kredi Temerrüt Swap (CDS) oranları, Finansal Hizmetler ve Reel Kesim Güven Endeksleri gibi ölçütlerin, BİST 100 ile Sanayi ve Mali Sektör endeksleri arasında tek taraflı bir nedensellik ilişkisi bulunduğunu göstermiştir.

Altuntaş ve Ersoy (2021) çalışmalarında Ocak 2007'den Ağustos 2020'ye kadar olan aylık verileri kullanarak, BİST 100 Endeksi ile Bloomberg HT Tüketici Güven Endeksi ve VIX Endeksi arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Yapılan nedensellik testleri, BİST 100 Endeksi'nin her iki tüketici güven endeksine etki ettiğini ve VIX Endeksi'nin de BİST 100 Endeksi üzerinde tek yönlü bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir.

Öztürk (2021) çalışmasında Ocak 2010 – Nisan 2021 dönemini kapsayan aylık verilerden yararlanarak yatırımcı duyarlılığındaki değişim ile BİST 100 Endeks getirisi arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Yatırımcı duyarlılığını ölçmek için Risk İştahı Endeksi (RISE)'nin kullanıldığı çalışmada yapılan regresyon analizleri sonucunda, yatırımcıların risk iştahındaki değişimlerin, BİST 100 endeksi getirileri üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.

İltaş ve Güzel (2021) tarafından yürütülen çalışmada 2010 Ocak ile 2020 Haziran ayları arasında Türkiye'de BİST-100 Endeksi ile VIX ve CDS primleri arasındaki olası nedensellik ilişkileri, Toda-Yamamoto metodolojisi ve Fourier Toda-Yamamoto yaklaşımını içeren yapısal kırılmaları hesaba katan analizlerle incelenmiştir. BİST-100 ile VIX Endeksleri arasındaki etkileşim değerlendirildiğinde, VIX Endeksinin BİST-100 Endeksine tek yönlü bir etkisi olduğu saptanmıştır. Ayrıca, BİST-100 Endeksi ile CDS primleri arasında ise çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğu belirlenmiştir.

Yıkılmaz (2022) çalışmasında 2017'nin Ocak ayından 2022'nin Ekim ayına kadar olan süreçte, yatırımcıların risk alma eğilimleri ile BİST 30 vadeli işlemlerinin getirileri arasındaki nedensellik ilişkisini Granger nedensellik analizi ile incelemiştir. Analiz, yatırımcıların risk alma davranışları ile BİST 30 vadeli işlemlerinin karşılıklı olarak birbirini etkilediğini, yani iki yönlü bir bağlantının mevcut olduğunu göstermiştir.

Kamışlı ve Meriç (2024) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, 2007 Ocak ile 2023 Haziran arasındaki dönemde Türkiye'deki farklı güven endeksleri ile BIST sektör endeksleri arasındaki nedensellik ilişkisi, Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanılarak incelenmiştir. Analiz sonuçları, genel olarak literatürdeki bulguların aksine, güven endeksleri ile sektör endeksleri arasında sınırlı bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir.

Avcı ve Murat (2024), Haziran 2016- Aralık 2022 döneminde Türkiye'de Borsa İstanbul endeksleri ile Risk İştah endeksleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Fourier fonksiyonu kullanılarak geliştirilen istatistiksel yöntemler ile yapılan analizlerde, bu iki endeks arasında uzun vadeli bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Veri ve Metodoloji

Bu araştırmanın temel motivasyonu, yatırımcı duyarlılığını yansıttığı düşünülen değişkenlerin Borsa İstanbul 100 (BIST 100) endeksi üzerindeki etkilerini araştırmaktır. Çalışma kapsamında Mayıs 2012- Mart 2024 dönemine ait Bist-100 Getiri Endeksi, Tüketici Güven Endeksi, Bloomberg HT Tüketici Güven Endeksi, Reel Kesim Güven Endeksi, Finansal Hizmetler Güven Endeksi, Ekonomik Güven Endeksi, CBOE Oynaklık Endeksi (VIX), Risk İştahı Endeksi (RISE) Kredi Temerrüt Swap (CDS) göstergelerinden yararlanılmıştır. Bu kapsamda, aylık frekansta hazırlanan 143 gözlemden oluşan veri seti düzenlenmiştir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın (TCMB) 2012 Mayıs ayından itibaren finansal hizmetler güven endeksini düzenli olarak raporlamaya başlaması nedeniyle, bu tarih araştırmanın başlangıç noktası olarak kabul edilmiştir. Çalışmada kullanılan göstergelere ait açıklamalar Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1
Değişkenlere İlişkin Açıklamalar

DEĞİŞKEN	AÇIKLAMA	VERİ KAYNAĞI
lnBIST100	BIST100 Getiri Endeksi	https://evds2.tcmb.gov.tr/
lnTGE	Tüketici Güven Endeksi	https://evds2.tcmb.gov.tr/
lnBLOOM	Bloomberg HT Tüketici Güven Endeksi	https://www.bloomberght.com/
lnRKGE	Reel Kesim Güven Endeksi	https://evds2.tcmb.gov.tr/
lnFHGE	Finansal Hizmetler Güven Endeksi	https://evds2.tcmb.gov.tr/
lnEGE	Ekonomik Güven Endeksi	https://www.tuik.gov.tr/
lnVIX	CBOE Oynaklık Endeksi	https://www.investing.com/
lnRISE	Yatırımcı Risk İştah Endeksi	https://www.mkk.com.tr/
lnCDS	Kredi Temerrüt Swap Primleri	https://www.investing.com/

Tüketici güven endeksi, 2004 yılından bu yana, Türkiye İstatistik Kurumu ile Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın ortak çalışması sonucu, her ay gerçekleştirilen tüketici eğilimleri anketinin bulgularına dayanarak hesaplanıp duyurulmaktadır. Anket sayesinde, tüketicilerin şahsi ekonomik durumları ve genel ekonomik görünüm hakkındaki mevcut düşünceleri ile geleceğe yönelik beklenti ve eğilimleri değerlendirilebilmekte, ayrıca harcamaları ve tasarruf alışkanlıkları hakkında bilgi edinilmektedir (TUİK, 2024a). Çalışma kapsamında kullanılan bir diğer endeks olan *Bloomberg Güven Endeksi*, metodoloji olarak ABD'de Michigan Üniversitesi tarafından yayımlanan Tüketici Güven Endeksini temel almaktadır. Ancak, endeksin soruları içerik ve beklenti dönemleri bakımından Türkiye koşullarına uyacak şekilde ayarlanmıştır. (Köse ve Akkaya,

2016, s. 7). Tüketici güveni ile pay piyasaları arasındaki etki düşünüldüğünde, ekonomiye yönelik tüketici güveninin artması, ilerleyen dönemlerde ekonomik durumun iyileşeceğine dair bir işaret olarak değerlendirilebilir. Bu durum, ileride tüketici harcamalarının ve dolayısıyla şirketlerin gelirlerinin ve kârlarının artacağını göstermektedir. Söz konusu gelişme, şirket hisselerinin değerinde bir artış olacağı beklentisini doğrular (Altıntaş ve Ersoy, 2021, s. 389).

Reel kesim güven endeksi, reel sektör temsilcilerinin İktisadi Yönelim Anketi'nde yanıtladıkları çeşitli soruların analizi sonucunda oluşturulmuş bir göstergedir. İktisadi Yönelim Anketi, şirketlerin üst kademe liderlerinin geçmiş ekonomik performansları üzerine yaptıkları analizleri, şu anki iş durumlarına dair düşünceleri ve önümüzdeki dönem için tahminlerini dikkate alarak, imalat sektörünün yakın gelecekteki trendlerini belirleyen aylık bir araştırmadır (TCMB, 2024a). Bilindiği gibi hisse senedi piyasalarında yatırımcılar, gelecekte daha fazla nakit akışı sağlayacağına inandıkları beklentileri satın alırlar. Bu beklentiler, şirketin ekonomik görünümünü olumlu yönde etkileyeceğini ve dolayısıyla karlılık ve firma değerini artıracığını ifade eder. Dolayısıyla beklentileri önceleyen reel kesim güven endeksinin hisse senedi piyasaları ile yakın bir ilişkisi bulunmaktadır (Eyüboğlu ve Eyüboğlu, 2018, s. 76).

Finansal hizmetler güven endeksi, finans alanında faaliyet gösteren temsilcilerin iş sonuçları ve hizmet talebi (işlem hacmi) hakkındaki değerlendirmeleri ile söz konusu temsilcilerin gelecek beklentilerini yansıtan Finansal Hizmetler Anketi⁸ (FHA)'ne verdikleri yanıtlarının analizi sonucunda elde edilen bir göstergedir (TCMB, 2024b). Finansal hizmetler alanında görev yapan yönetici kadronun görüş ve hassasiyetlerini yansıtan finansal hizmetler güven endeksi göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu endeksin hisse senedi getirilerinin öngörülmesinde de bir rol oynayabileceği varsayılmaktadır.

Ekonomik Güven Endeksi, bireylerin ve işletmelerin ekonominin genel durumuna dair görüşlerini, umutlarını ve davranış eğilimlerini ifade eden bileşik bir göstergedir. Endeks, tüketici güven endeksi ile mevsimsel etkilerden arındırılmış üretim sektörü (sanayi imalatı), hizmetler, perakende ticaret ve inşaat sektörlerinin alt bileşenlerinin dengeli bir şekilde entegre edilmesiyle meydana gelir (TÜİK, 2024b). Söz konusu endeks, tüketici ve üretici kesimlerinin finansal geleceğe dair tahminlerini sergilediğinden, bu ölçüt ile finansal enstrümanlar arasında bir bağ oluşabileceği öngörülmektedir.

Chicago Board Options Exchange Volatility Index (VIX), hisse senedi opsiyonlarının fiyatlandırılmasından elde edilen verileri kullanarak, piyasanın kısa dönemdeki dalgalanma beklentilerini hesaplamaktadır. Bu hesaplama, S&P 500 endeks opsiyonları üzerinden gerçekleştirilmekte olup, bu opsiyonlar yakın ve gelecek dönemler için belirlenmiş ve 30 günlük bir süreyi temsil eden varyans değerleri ile ölçülmektedir (Köse ve Akkaya, 2016, s. 7). Bu gösterge yatırımcılar tarafından oluşturulur ve gelecek dönemlerdeki piyasa dalgalanmalarına ilişkin genel beklentiyi temsil eder. Ayrıca "Korku Ölçer" ya da "Korku Göstergesi" gibi alternatif adlarla da anılır (Whaley, 2000).

Yatırımcı Risk İştahı Endeksi (RISE), geçmişte belirli bir dönem içinde 5.000 Türk Lirası veya daha fazla değere sahip hisse senedi portföylerini yöneten yatırımcıların, haftalık bazdaki portföy değişikliklerini temel alarak oluşturulmuş bir haftalık göstergedir. Risk İştahı Endeksi'nin (RISE) formülasyonunda, Merkezi Kayıt Kuruluşu (MKK) ile Özyeğin Üniversitesi iş birliğiyle oluşturulan özel bir algoritma temel alınmaktadır. Piyasalardaki çeşitli yatırımcı profillerinin farklı risk değerlendirmelerine sahip olmaları göz önünde bulundurularak, genel bir RISE endeksi yanında, altı özgün yatırımcı kategorisi için özel endeksler de

⁸ Finansal Hizmetler Anketi, finansal sektördeki eğilimleri ve beklentileri gözlemlemek için geliştirilmiş bir dizi göstergedir. Bu göstergeler; işletmelerin mevcut işleyişi, hizmetlere duyulan ihtiyaç, çalışan sayısı, işletme kazanç ve harcamaları, kâr düzeyleri, yatırım harcamaları ve hem yerel hem de global pazarlardaki rekabet edebilirlik durumları üzerine bilgi sağlar.

oluşturulmuştur.⁹ Bu sayede, her yatırımcı tipinin risk algılarına uygun analizler sunulabilmektedir (MKK, 2024). Bir yatırımcının kendi hedeflerine erişebilmek adına göze alabileceği risk düzeyini ifade eden risk iştahında ortaya çıkan yükselmeler, pay piyasasında işlem hacminin artmasını da beraberinde getirmektedir. *Kredi Temerrüt Swap Primleri (CDS)*, belirli bir ödeme (CDS primi) karşılığında, bir tarafın finansal riskini diğer bir tarafa devrettiği bir tür sigorta poliçesidir. CDS alıcısı, sözleşmeye konu olan bir varlığın temerrüde düşmesi durumunda oluşabilecek zararlardan korunmak için CDS satıcısına düzenli prim ödemeleri yapar. Bu ödemeler, söz konusu varlıkta yaşanabilecek olumsuz durumların finansal etkilerine karşı bir güvence sağlar. Nitekim CDS alıcısı, ödediği primlerle bir nevi sigorta kapsamı elde etmiş olur (Saunders ve Allen, 2010). CDS primleri, piyasanın mevcut arz ve talep koşullarını doğrudan yansıttığı için yatırımcılar bu primleri potansiyel riskleri ölçmek için bir gösterge olarak kullanmaktadırlar. CDS primlerinin yükselmesi, ilgili ülke veya işletmenin finansal durumuna dair olumsuz bir görüşün varlığını ve finansal risklerin büyüklüğünü göstermektedir (İltaş ve Güzel, 2021, s. 412-413).

Araştırmada ele alınan değişkenlerin BIST-100 endeksi üzerindeki etkileri, aşağıda sunulan ekonometrik model aracılığıyla tahmin edilmiştir:

$$\ln BIST100_t = b_0 + b_1 \ln TGE + b_2 \ln BLOOM + b_3 \ln RKGE + b_4 \ln FHGE + b_5 \ln EGE + b_6 \ln VIX + b_7 \ln RISE + b_8 \ln CDS + et \quad (1)$$

Bu doğrultuda ilk adımda, verilerin logaritmik dönüşümü yapılmış ve bu işlemten sonra logaritmik değerlerin durağanlık seviyeleri belirlenmiştir. Araştırmada, değişkenlerin durağan olup olmadığını kontrol etmek amacıyla, Dickey ve Fuller'in (1979, 1981) geliştirdiği Augmented Dickey-Fuller (ADF) testi ve Phillips ve Perron'un (1988) önerdiği birim kök testleri kullanılmıştır. Gerekli süreçlerin tamamlanmasının ardından, Toda-Yamamoto nedensellik analizi uygulanmıştır. Bu analizler, EViews-12 paket programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi

Toda-Yamamoto metodolojisi, bir zaman serisinin I(0), I(1) veya I(2) seviyesinde olmasına ve herhangi bir eşbütünlük derecesi taşımasına bakmaksızın uygulanabilen Granger nedensellik analizinin farklı bir varyasyonudur (Jain ve Ghosh, 2013, s. 90). İlgili yaklaşım, seriler arasındaki nedensellik bağlantılarını çözümlmek için geniş bir kullanım alanı sağlamaktadır.

Toda-Yamamoto nedensellik incelemesinde, ilk adım olarak VAR (Vektör Otoregresif) modeli oluşturulur ve bilgi kriterleri yardımıyla uygun gecikme uzunluğu (k) tespit edilir. Optimal gecikme süresi belirlendikten sonra k gecikmeye, birim kök testleriyle tespit edilen en yüksek bütünlük seviyesi (dmax) entegrasyonu ilave edilir (k+ dmax). Sözü edilen aşamalardan sonra VAR (k+ dmax) modeli tahmin edilir (Toda ve Yamamoto, 1995, s. 245).

VAR temelli nedensellik testinin denklemleri şöyledir:

$$Y_t = a_0 + \sum_{i=1}^k b_{1i} \cdot Y_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{\max}} b_{2i} \cdot Y_{t-i} + \sum_{i=1}^k c_{1i} \cdot X_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{\max}} c_{2i} \cdot X_{t-i} + e_{1t} \quad (2)$$

$$Y_t = d_0 + \sum_{i=1}^k e_{1i} \cdot X_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{\max}} e_{2i} \cdot X_{t-i} + \sum_{i=1}^k f_{1i} \cdot Y_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{\max}} f_{2i} \cdot Y_{t-i} + e_2 \quad (3)$$

⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. (MKK, 2024).

Yukarıda belirtilen denklemler içerisinde yer alan, 'k' değeri gecikme süresini, 'dmax' değişkenlerin erişebileceği en yüksek entegrasyon seviyesini, 'e1t' ve 'e2t' ise hata terimlerini ifade etmektedir.

Buna ek olarak hata terimleri, sıfır ortalamaya ve sabit bir kovaryansa sahiptir. Değişkenler arası nedensel bağlantının mevcudiyetini tespit etmek için, $H_0:a_1i$ ve $H_0:a_2i$ hipotezleri modifiye edilmiş WALT test istatistiği ile değerlendirilmektedir. Eğer düzeltilmiş WALT test istatistiği, X^2 tablosunun k serbestlik derecesine karşılık gelen değerden daha yüksekse, belirtilen hipotezlerin geçersiz olduğu sonucuna varılmaktadır.

Bulgular

Tablo 2'de değişkenlerin seviye değerlerine karşılık gelen birim kök testlerinin sonuçları verilmiştir.

Tablo 2

ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları (Seviye Değerler)

ADF		LNBIST	LNTGE	LNBLOOM	LNFHGE	LNRGE	LNEGE	LNVIK	LNRİSE	LNCDS
Sabitli	t-istatis	2.7161	-2.4116	-2.6399*	-4.4295***	-5.3940***	-4.3803***	-3.5645***	-3.3245**	-1.9422
	Prob.	1.0000	0.1404	0.0875	0.0004	0.0000	0.0005	0.0077	0.0156	0.3123
Sabitli ve Trendli	t-istatis	0.6059	-4.0570***	-2.6158	-4.9959***	-5.3951***	-4.7860***	-3.8148**	-3.4535**	-3.4053*
	Prob.	0.9995	0.0091	0.2741	0.0004	0.0001	0.0008	0.0185	0.0486	0.0547
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Statistic	3.6323	-0.4499	-0.3505	-0.1859	-0.0969	-0.2346	-0.4102	-0.1460	-0.1084
	Prob.	0.9999	0.5184	0.5571	0.6176	0.6485	0.6001	0.5341	0.6316	0.6447
PP		LNBIST	LNTGE	LNBLOOM	LNFHGE	LNRGE	LNEGE	LNVIK	LNRİSE	LNCDS
Sabitli	t-istatis	2.3582	-2.2205	-3.2379**	-4.4079***	-4.8315***	-4.2935***	-4.8561***	-5.5998***	-1.9645
	Prob.	1.0000	0.2000	0.0198	0.0004	0.0001	0.0007	0.0001	0.0000	0.3023
Sabitli ve Trendli	t-istatis	0.2681	-3.8352**	-3.5323**	-5.0259***	-4.8202***	-4.7619***	-5.3042***	-5.8441***	-3.4053*
	Prob.	0.9983	0.0174	0.0398	0.0003	0.0007	0.0008	0.0001	0.0000	0.0547
Sabitsiz ve Trendsiz	t-istatis	3.3794	-0.6904	-0.4452	0.0296	-0.2286	-0.3044	-0.6806	0.1281	-0.0939
	Prob.	0.9998	0.4163	0.5203	0.6906	0.6023	0.5745	0.4206	0.7214	0.6497

*** %1 anlamlılık düzeyini, ** %5 anlamlılık düzeyini, * %10 anlamlılık düzeyini belirtir.

Tablo 2'deki ADF birim kök testi sonuçları dikkate alındığında, sabitli modelde; lnFHGE, lnRGE, lnEGE, lnVIK serilerinin %1, lnRISE serisinin %5, lnBLOOM serisinin %10 anlamlılık seviyesinde durağan olduğu gözlenmektedir. Sabitli ve Trendli modelin ADF birim kök testi sonuçları incelendiğinde; lnTGE, lnFHGE, lnRGE, lnEGE serilerinin %1, lnVIK, lnRISE serilerinin %5, lnCDS serisinin %10 anlamlılık düzeyinde durağan olduğu bulgulanmıştır.

PP birim kök testi sonuçları sabitli model için incelendiğinde, lnFHGE, lnRGE, lnEGE, lnVIX, lnRISE serilerinin %1; lnBLOOM serisinin ise %5 anlamlılık seviyesinde durağan olduğu görülmektedir. PP birim kök testi sonuçlarına göre sabitli ve trendli modelde; lnFHGE, lnRGE, lnEGE, lnVIX, lnRISE serilerinin %1, lnTGE, lnBLOOM serilerinin %5, lnCDS serisinin ise %10 seviyesinde durağan olduğu görülmektedir.

Tablo 3’de değişkenlerin ilk farklarına karşılık gelen birim kök testlerinin sonuçları sunulmuştur.

Tablo 3
ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları (Birinci Farklar)

ADF		LNBIST	LNTGELNBLOOM	LNFBHGE	LNFRGE	LNFRGE	LNFRGE	LNFRGE	LNFRGE	LNFRGE
Sabitli	t-istatis	10.4461***	-8.7571***	-9.5888***	13.8505***	-6.3940***	-7.0839***	-8.2675***	10.9716***	11.5136***
	Prob.	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
Sabitli ve Trendli	t-istatis	-7.2113***	-8.7244***	-9.5982***	-6.7436***	-6.3692***	-7.0634***	-8.2445***	10.9493***	11.4736***
	Prob.	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
Sabitli ve Trendsiz	t-istatis	-2.8794***	-8.7742***	-9.6218***	13.8996***	-6.4190***	-7.1077***	-8.2956***	11.0118***	11.5540***
	Prob.	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
PP		LNBIST	LNTGELNBLOOM	LNFBHGE	LNFRGE	LNFRGE	LNFRGE	LNFRGE	LNFRGE	LNFRGE
Sabitli	t-istatis	10.4708***	14.7202***	16.5604***	18.5173***	17.8740***	18.9907***	26.2879***	22.2298***	11.6634***
	Prob.	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
Sabitli ve Trendli	t-istatis	10.8021***	14.6322***	23.2265***	18.3934***	17.7518***	19.1752***	26.2742***	22.0648***	11.6229***
	Prob.	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
Sabitli ve Trendsiz	t-istatis	-9.8549***	14.4709***	15.8613***	18.5437***	17.9869***	18.9019***	26.4413***	22.3500***	11.7052***
	Prob.	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000

*** %1 anlamlılık düzeyini, ** %5 anlamlılık düzeyini, * %10 anlamlılık düzeyini belirtir.

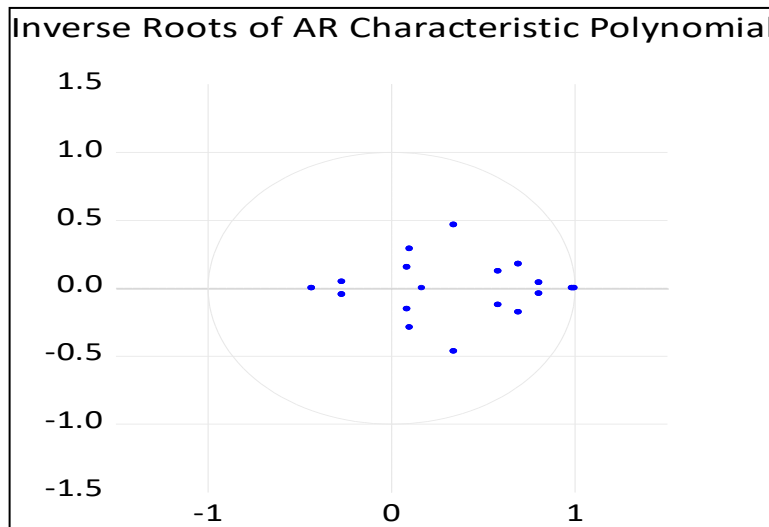
Tablo 3’teki ADF ve PP testlerinin sonuçlarına bakıldığında, değişkenlerin ilk farklarının alınmasıyla birlikte, tüm değişkenlerin durağan olduğu görülmektedir. Tabloda 4’de değişkenlerin düzey değerleri üzerinden VAR analizi yapılarak belirlenen optimal gecikme uzunluğu gösterilmiştir.

Tablo 4
VAR Modelinde Bilgi Kriterine Göre Optimal Gecikme Uzunlukları

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	782.6024	NA	8.52e-17	-11.46078	-11.26709	-11.38207
1	1654.208	1614.084	6.99e-22	-23.17345	-21.23660*	-22.38637*
2	1738.158	144.2701*	6.79e-22*	-23.21716*	-19.53714	-21.72170
3	1802.601	102.1545	9.02e-22	-22.97187	-17.54869	-20.76804
4	1870.926	99.19752	1.17e-21	-22.78409	-15.61775	-19.87189
5	1944.361	96.82557	1.49e-21	-22.67202	-13.76251	-19.05144
6	1994.822	59.80570	2.84e-21	-22.21959	-11.56692	-17.89064
7	2062.351	71.03064	4.64e-21	-22.02002	-9.624182	-16.98270
8	2166.993	96.11535	4.97e-21	-22.37027	-8.231265	-16.62457

AIC, FPE ve LR seçim kriterlerine göre optimal gecikme uzunluğunun 2 olarak belirlendiği görülmektedir. Birim kök testinin uygulanması sonucunda, analiz edilen serilerin $I(1)$ ve $I(0)$ olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle, en yüksek bütünleşme seviyesi olarak tanımlanan d_{max} değerinin 1 olduğuna karar verilmiştir. Gecikme süresinin optimal olduğu noktayı temsil eden k değeri 2 olarak, d_{max} ise 1 olarak tespit edilmiştir. Bu nedenle, k ile d_{max} 'ın toplamı ($k+d_{max}$) 3 olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle, 3 gecikmeli değer gözetilerek VAR modelinin tahmini gerçekleştirilmiştir.

Tahmin edilen VAR modelinin istikrarlı olup olmadığı belirlemek amacıyla AR karakteristik ters köklerinin değerlerine bakılmalıdır. Köklerin birim çember içinde yer alması, modelin istikrarlı bir yapıya sahip olduğunu gösterir. Şekil 1'de birim çember içerisinde bir araya gelen kökler sergilenmiştir.

Şekil 1. AR Karakteristik Değerleri Birim Çemberi

Şekil 1 incelendiğinde, tüm ters köklerin birim çemberin içinde konumlandığı görülmektedir. Bu durum modelin istikrarlı olduğunu, başka bir deyişle modelin durağan bir yapıda olduğunu ifade etmektedir.

Bu aşamadan sonra modele ilişkin spesifikasyon sınamalarının ve varsayımların sağlanması gerekmektedir. Tablo 5’de, VAR modelinin otokorelasyon LM testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 5
Otokorelasyon LM Testi Sonuçları

Gecikme	LRE istatistik	df	Prob.	Rao F-stat	df	Prob.
1	95.57179	81	0.1283	1.193574	(81, 622.9)	0.1302
2	86.79851	81	0.3095	1.076689	(81, 622.9)	0.3124
3	84.69896	81	0.3675	1.048945	(81, 622.9)	0.3706

Tablo 5’deki VAR modeline ilişkin yapılan tahminlerde, 3 dönemlik gecikme için elde edilen olasılık değerlerinin 0.05’ten yüksek olması, modelin otokorelasyon sorunu taşımadığına işaret etmektedir. Tablo 6’da VAR modeli için Heteroskedastisite (Değişen varyans) Testi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 6
White Değişen Varyans Testinin Sonuçları

Chi-sq	df	Prob.
2463.146	2430	0.3146

Tablo 6’da belirtilen prob = 0.3146 değerinin 0.05’ten yüksek olması, analiz edilen modelde heteroskedastisite yani değişen varyans problemi olmadığını göstermektedir. Başka bir söylemle H₀: Değişen varyans sorunu yoktur şeklinde formüle edilen sıfır hipotezinin kabul edildiği ifade edilmektedir. Tablo 7’de Normallik testi sonuçları bulunmaktadır.

Tablo 7
Normallik Testi Sonuçları

Component	Jarque-Bera	df	Olasılık
Joint	0.442343	2	0.8016

Tablo 7 incelendiğinde VAR modeli için hesaplanan “Jarque-Bera” testinin olasılık değeri (0.8016) 0.05’den fazla olması sebebiyle söz konusu modelin normal dağılıma uygun olduğu söylenebilmektedir. Tanısal testler sonrasında, VAR modelinin istikrarlı ve güvenilir bir yapıda olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle, modelin nedensellik analizine tabi tutulması için Toda-Yamamoto nedensellik testine geçilebilir. Tablo 8, bu testin sonuçlarını içermektedir.

Tablo 8

Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

İlişki ve Yönü	Ki Kare Test İstatistiği	Ki-Kare Olasılık değeri	Sonuç
$\ln TGE \Rightarrow \ln BIST100$	6.026053	0.0491**	Nedensellik Var
$\ln BIST100 \Rightarrow \ln TGE$	14.33578	0.0007*	Nedensellik Var
$\ln BLOOM \Rightarrow \ln BIST100$	0.455099	0.7964	Nedensellik Yok
$\ln BIST100 \Rightarrow \ln BLOOM$	6.138099	0.0464**	Nedensellik Var
$\ln RGE \Rightarrow \ln BIST100$	1.985703	0.3705	Nedensellik Yok
$\ln BIST100 \Rightarrow \ln RGE$	0.707392	0.7020	Nedensellik Yok
$\ln FHGE \Rightarrow \ln BIST100$	2.380154	0.3041	Nedensellik Yok
$\ln BIST100 \Rightarrow \ln FHGE$	1.024991	0.5989	Nedensellik Yok
$\ln EGE \Rightarrow \ln BIST100$	6.003852	0.0496**	Nedensellik Var
$\ln BIST100 \Rightarrow \ln EGE$	0.357758	0.8362	Nedensellik Yok
$\ln VIX \Rightarrow \ln BIST100$	1.377243	0.5022	Nedensellik Yok
$\ln BIST100 \Rightarrow \ln VIX$	4.114040	0.1278	Nedensellik Yok
$\ln RISE \Rightarrow \ln BIST100$	8.823241	0.0121**	Nedensellik Var
$\ln BIST100 \Rightarrow \ln RISE$	1.743863	0.4181	Nedensellik Yok
$\ln CDS \Rightarrow \ln BIST100$	12.22523	0.0022*	Nedensellik Var
$\ln BIST100 \Rightarrow \ln CDS$	7.225569	0.0269**	Nedensellik Var

*%1 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade ederken, **%5 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlılığı belirtir.

Toda Yamamoto metodolojisi kapsamında uygulanan nedensellik analizinde, H0 hipotezi değişkenler arasında herhangi bir nedensel ilişki bulunmadığını öne sürerken, H1 hipotezi ise bu değişkenlerin birbirlerini nedensel olarak etkilediğini önermektedir.

Tablo 8 incelendiğinde, TGE ile BIST100 endeksleri arasında ve CDS ile BIST100 endeksleri arasında iki taraflı bir nedensellik ilişkisinin olduğu saptanmıştır. Buna göre %5 anlamlılık düzeyinde TGE'den BIST100'e, %1 anlamlılık düzeyinde ise BIST100'den TGE'ye nedensellik ilişkisi saptanmıştır. Benzer şekilde %1 anlamlılık seviyesinde CDS değişkeninden BIST100 değişkenine, %5 anlamlılık seviyesinde ise BIST100 değişkenine CDS değişkenine doğru bir nedensellik ilişkisi bulgulanmıştır.

EGE, RISE ve BLOOM değişkenleri ile BIST100 değişkeni arasında tek yönlü bir nedensellik belirlenmiştir. Buna göre; %5 anlamlılık düzeyinde EGE değişkeninden BIST100 değişkenine, RISE değişkeninden BIST100 değişkenine, BIST100 değişkeninden BLOOM değişkenine doğru bir nedensellik ilişkisinin varlığı bulgulanmıştır. Diğer taraftan BLOOM, RGE, FHGE ve VIX değişkenlerinden BIST100'e doğru ya da BIST100 değişkeninden RGE, FHGE, EGE, VIX ve RISE değişkenlerine doğru herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Bu araştırmanın bulguları, TGE'den hisse senedi piyasası getirilerine doğru olan nedensellik bağıını göstermekte ve bu bağlamda Köse ve Akkaya (2016), Usul ve arkadaşları (2017), Sadeghzadeh (2018), Münyas (2019), Demirel ve Yelkikalın (2021) tarafından yürütülen çalışmalarla örtüşmektedir. Yine çalışmadan elde edilen veriler, hisse senedi piyasası getirileri ile TGE arasında saptanan nedensellik zincirinin, Otto (1999), Christ ve Bremmer (2003), Lopez ve Durre (2003), Olgaç ve Temizel (2008), Topuz (2011), Canöz (2018), Baştürk (2019), Altuntaş ve Ersoy (2021) tarafından yapılan çalışmalarla uyum içinde olduğunu göstermektedir. Bu çalışmanın sonuçları, TGE ve hisse senedi piyasası getirileri arasındaki karşılıklı nedensellik ilişkisinin, Schmeling (2009), Hsu (2011), Altuntaş (2017), Koy ve Akkaya (2017) tarafından yapılan araştırmalarla örtüşen bulguları desteklemektedir.

Araştırmada gözlemlenen, CDS ile BIST100 endeksleri arasındaki karşılıklı etki ilişkisi; Şahin ve Özkan (2018), İltaş ve Güzel (2021) çalışmalarının bulgularıyla örtüşmektedir. Bu çalışmalar, söz konusu değişkenler arasında iki taraflı bir nedensellik bağıının varlığını desteklemektedir. Çalışmadan elde edilen çıktılar ışığında; EGE değişkeninden BIST100 değişkenine, RISE değişkeninden BIST100 değişkenine, BIST100 değişkeninden BLOOM değişkenine tespit edilen tek yönlü nedensellik ilişkisi; Eyüboğlu ve Eyüboğlu (2017), Evcı (2019), Münyas (2019), Yıkılmaz (2022), Canöz (2018), Altuntaş ve Ersoy (2021) Avcı ve Çınar (2024) çalışmalarlarıyla benzerlik taşımaktadır.

Sonuç

Bu çalışmanın amacı, yatırımcı duyarlılığını yansıtmaya beklenen değişkenlerin Borsa İstanbul 100 (BIST 100) endeksinin getiri performansı üzerindeki potansiyel etkisini incelemektir. Bu itibarla çalışma kapsamında, Mayıs 2012 - Mart 2024 dönemine ait BIST-100 Getiri Endeksi ile Tüketici Güven Endeksi, Bloomberg HT Tüketici Güven Endeksi, Reel Kesim Güven Endeksi, Finansal Hizmetler Güven Endeksi, Ekonomik Güven Endeksi, CBOE Oynaklık Endeksi, Risk İştahı Endeksi ve Kredi Temerrüt Swap göstergeleri arasındaki ilişkinin analizi, Toda Yamamoto(1995) nedensellik testi kullanılarak yapılmıştır.

Elde edilen bulgularda öncelikle, TGE ve BIST100 değişkenleri arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Bu bulgu, Türkiye'de TGE değişkeninin BIST100 üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu ve BIST100 endeksinin de TGE üzerinde belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Tüketicilerin ekonomik geleceğe dair güvenlerinin artması, harcama alışkanlıklarını olumlu yönde etkileyerek şirketlerin kârlılığını artırmaktadır. Kârlılıktaki bu artış, şirketlerin hisse senedi fiyatlarını yükseltmekte ve BIST 100 gibi borsa endekslerinde pozitif bir hareket yaratmaktadır. Bu süreç, hem doğrudan ekonomik bir etkileşim (artan tüketim) hem de psikolojik bir etkileşim (yatırımcı güveninin yükselmesi) olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan Borsa endekslerindeki artışlar, tüketicilere ekonominin iyileştiği sinyalini vererek güven duygularını artırmaktadır. Bu da, tüketicilerin harcama yapma eğilimlerini yükselterek tüketici güven endeksinde bir artışa yol açmaktadır. Dolayısıyla TGE ve BIST 100 endeksi arasındaki güçlü ilişki, Türkiye ekonomisinin genel durumunu yansıtmakta ve gelecekteki ekonomik gelişmeler hakkında önemli ipuçları sunmaktadır.

Benzer şekilde çalışmada, CDS ve BIST100 değişkenleri arasında da karşılıklı bir nedensellik ilişkisi belirlenmiştir. Bu sonuç, Türkiye'de CDS oranlarının BIST100 endeksi üzerindeki etkisinin yanı sıra, BIST100 endeksinin de CDS oranları üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Bir ülkedeki yüksek CDS primleri, yatırımcılar için o ülkenin ekonomik ve politik risklerinin arttığı sinyalini vermektedir. Söz konusu durum piyasalarda risk iştahının azalmasına ve risk primi olarak adlandırılan ek getiri beklentisinin yükselmesine yol açmaktadır. Bu da, yatırımcıların daha düşük riskli varlıklara yönelmesine ve dolayısıyla BIST 100'de satış baskısının artmasına neden olmaktadır. Diğer yandan BIST 100 endeksindeki yükseliş, ülke ekonomisi ve şirketlerinin finansal sağlığına dair olumlu beklentileri yansıtmaktadır. Bu durum, yatırımcıların risk algısını

azaltarak CDS primlerinde düşüşe neden olmaktadır. Sonuç olarak, CDS oranları ile BIST 100 endeksi arasındaki bu güçlü ilişki, Türkiye ekonomisinin risk profilini ve yatırımcı davranışlarını anlamak için kritik bir göstere niteliğindedir.

BIST100 endeksi ile EGE, RISE ve BLOOM değişkenleri arasındaki ilişki, tek taraflı bir nedensellik olarak belirlenmiştir. EGE'den BIST100'e, RISE'den BIST100'e ve BIST100'den BLOOM'a doğru nedensellik ilişkileri bulunmuştur. Bu bulgular, EGE ve RISE değişkenlerinin BIST100 üzerinde etkili olduğunu, BIST100 endeksinin ise BLOOM üzerinde etkili bir faktör olduğunu göstermektedir. Genellikle EGE'deki bir artış, BIST 100 endeksinde de bir yükseliş yaratmaktadır. Bunun sebebi, EGE'deki artışın, yatırımcıların şirketlerin karlılığı ve büyüme potansiyeli hakkında daha olumlu düşünmesidir. Bu da hisse senedi taleplerini artırarak BIST 100 endeksini yükseltmektedir. RISE değişkenindeki artış, yatırımcıların yüksek getiri vaat eden ancak riskleri de daha fazla olan hisse senetlerine yatırım yapmalarını sağlamakta ve böylelikle BIST100 endeksinin yükselmesine sebep olmaktadır. BIST 100'deki bir yükseliş, genel ekonomik durum ve şirketlerin finansal sağlığı hakkında olumlu sinyaller vermektedir. Bu durum, BLOOM değişkenini olumlu yönde etkileyerek güvenin artmasına neden olmaktadır.

Son olarak, BLOOM, RGE, FHGE ve VIX değişkenlerinden BIST100'e doğru, ve BIST100 değişkeninden RGE, FHGE, EGE, VIX ve RISE değişkenlerine doğru herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

Elde edilen sonuçlar, finansal piyasalarda karar verme süreçlerinde ve politika oluşturmada kullanılacak önemli bilgiler sağlamaktadır. Özellikle, TGE ve CDS oranlarının BIST100 endeksi üzerindeki çift yönlü etkileşimi, risk yönetimi ve yatırım stratejilerinin geliştirilmesi açısından dikkate alınması gereken bir faktördür. CDS oranlarındaki artışların BIST100'deki volatilitiyi artırabileceği göz önüne alındığında, portföy çeşitlendirmesi ve risk ağırlıklı varlık tahsisi gibi yöntemler daha da önem kazanmaktadır. Ayrıca, TGE'deki ani düşüşlerin BIST100'ü olumsuz etkileyebileceği düşünüldüğünde, erken uyarı sistemleri geliştirilerek olası risklerin önceden tespit edilmesi mümkün olabilir. Buna ek olarak hükümetler, ekonomik politikalarını TGE ve CDS oranlarındaki dalgalanmaları dikkate alarak şekillendirebilirler. Örneğin, CDS oranlarının yüksek olması, mali disiplinin artırılması ve yapısal reformların hızlandırılması gibi adımların atılmasını zorunlu kılabilir. Merkez bankaları, para politikası araçlarını kullanırken TGE ve CDS gibi finansal piyasa göstergelerini yakından takip ederler. Özellikle, CDS oranlarındaki yükselişler, ülke ekonomisi üzerindeki risk algısını artırarak yabancı yatırımcıların portföylerinden yerel varlıkları çıkarmalarına neden olabilir. Bu durum, döviz kurunda değer kaybı gibi olumsuz etkiler yaratabilir. Merkez bankaları, böyle bir durumda, döviz kuru istikrarını sağlamak amacıyla faiz oranlarını yükselterek yabancı sermayeyi çekmeye çalışabilir ve dolayısıyla döviz talebini artırabilir.

EGE ve RISE gibi değişkenlerin tek yönlü etkileri, bu göstergelerin piyasa hareketlerini öngörmede potansiyel olarak kullanılabileceğini göstermektedir. Buna karşılık, diğer değişkenlerin BIST100 üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığından, bu değişkenlerin piyasa analizlerinde daha az öncelikli olabileceği sonucuna varılabilir. Daha önceki çalışmalar genellikle tek bir güven endeksi (örneğin, Tüketici Güven Endeksi) ile BIST 100 arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Bu çalışma ise Tüketici Güven Endeksi, Bloomberg HT Tüketici Güven Endeksi, Reel Kesim Güven Endeksi, Finansal Hizmetler Güven Endeksi ve Ekonomik Güven Endeksi gibi farklı kesimlerin güvenini yansıtan birden çok endeksi bir araya getirerek daha kapsamlı bir analiz sunmaktadır. Çalışmaya sadece güven endeksleri değil, aynı zamanda finansal piyasalardaki volatilitiyi ve risk algısını ölçen CBOE Oynaklık Endeksi (VIX), Risk İştahı Endeksi (RISE) ve Kredi Temerrüt Swap (CDS) gibi göstergeler de dahil edilmiştir. Böylelikle, BIST 100 üzerindeki etkiler çok yönlü bir şekilde incelenmiş ve çalışmanın kapsamı genişletilmiştir. Bu kapsamlı yaklaşımın, BIST 100 endeksini etkileyen faktörler hakkında daha derinlemesine bir anlayış sunarak, literatüre önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla

bahsi geçen açıklamalar, bu çalışmayı literatürdeki diğer çalışmalardan ayırmaktadır. Buna karşılık, yatırımcıların hissiyatını ve psikolojik durumunu doğrudan ölçen bir endeks olmadığı için, analitik çalışmalarda kullanılan bağımsız değişkenlerin bu duyarlılığı ne derece yansıttığını kesin olarak saptamak mümkün olmamaktadır. Bu da ilgili çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır.

Çalışma neticesinde ortaya çıkan bulgular, yatırımcı duyarlılığının finansal piyasaların daha iyi anlaşılması ve etkin risk yönetimi stratejilerinin geliştirilmesi için dikkate alınması önemli katkılar sağlayacaktır.

Kaynakça

- Ackert, L. F., Church, B. K. ve Deaves, R. (2003). Emotion and financial markets. *Federal Reserve Bank of Atlanta Economic Review*, 88(2), 33-41. <http://doi.org/10.1017/CBO9781107415324.004>
- Altuntaş, D., ve Ersoy, E. (2021). Yatırımcı duyarlılığının BIST pay piyasasına etkisi. *Sosyoekonomi*, 29(50), 387-412. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2021.04.18>
- Altuntaş, S. T., Sarıkovanlık, V. ve Mera. N. (2017). Beklentiler ve güven endekslerinin finansal piyasalar üzerine etkisi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (Özel Sayı), 142-151. <https://doi.org/10.25095/mufad.402673>
- Avcı, P. ve Çınar, U. (2024). Yerli ve yabancı yatırımcılara ait risk iştahlarındaki değişimlerin BIST endekslerine etkisi: Fourier testlerinden kanıtlar. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 567-584. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kmusekad/issue/85312/1429658>
- Aydın, Ü. ve Ağan, B. (2016). Rasyonel olmayan kararların finansal yatırım tercihleri üzerindeki etkisi: Davranışsal finans çerçevesinde bir uygulama. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(2), 95-112. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/528751>
- Baker, M. ve J. Wurgler (2007). Investor sentiment in the stock market. *Journal of Economic Perspectives*, 21(2), 129-151. doi: 10.1257/jep.21.2.129
- Baker, M. ve Wurgler, J. (2006). Investor sentiment and the cross-section of Stock Returns. *Journal of Finance*, 61(4), 1645-1680, <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.2006.00885.x>
- Barber, B. M. ve Odean, T. (2008). All That Glitters: The effect of attention and news on the buying behavior of individual and institutional investors. *Review of Financial Studies*, 21(2), 785-818. <https://doi.org/10.1093/rfs/hhm079>
- Barberis, N. ve Thaler, R. H. (2005). *A survey of behavioral finance, advances in behavioral finance* (Volume II.). Princeton: Princeton University Press.
- Baştürk, M. F. (2019). Tüketici güven endeksi ile hisse senedi piyasası arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *Maliye Dergisi*, 177, 145-159. Erişim adresi: <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2020/03/008-Tüketici-Güven-Endeksi-ile-Hisse-Senedi-Piyasası-arasındaki-İlişki-Türkiye-Örneği.pdf>

- Bikhchandani, S. ve Sharma, S. (2001). Herd behavior in financial markets: A review, *IMF Staff Papers*, 47, 279–310(2000). <https://doi.org/10.2307/3867650>
- Brown, G. W. ve Cliff, M. T. (2004). Investor sentiment and the near-term stock market. *Journal of Empirical Finance*, 11(1), 1-27. <https://doi.org/10.1016/j.jempfin.2002.12.001>
- Canbaş, S. ve Kandır, S. Y. (2016). Yatırımcı duyarlılığının İMKB sektör getirileri üzerindeki etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 219-248. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/deuibfd/issue/22745/242788>
- Canöz, İ. (2018). Borsa İstanbul 100 endeksi ile tüketici güven endeksleri arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği, *Fiscaoeconomia*, 2(1), 136-153. doi: 10.25295/fsecon.366622
- Çetiner, M., Gökcek, H. A. ve Turp, G. B. (2019). Davranışsal finans perspektifinden yatırımcı davranışları üzerine bir inceleme. *Uluslararası Bankacılık, Ekonomi ve Yönetim Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 1-30. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/706875>
- Christ, K. P. ve Bremmer, D. S. (2003). The relationship between consumer sentiment and stock prices. In *Proceedings of the 78th Annual Conference of the Western Economics Association International*, Denver, CO, USA. Erişim adresi: <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=7b844255324f4f039caf9b3b009e1a44a5162844>
- Costa, D. F. Carvalho, F. D. M. ve Moreira, B. C. D. M. (2019). Behavioral economics and behavioral finance: A bibliometric analysis of the scientific fields. *Journal of Economic Surveys*, 33(1), 3-24. <https://doi.org/10.1111/joes.12262>
- De Bondt, W. F. ve Thaler, R. H. (1987). Further evidence on investor overreaction and stock market seasonality. *The Journal of finance*, 42(3), 557-581. <https://doi.org/10.2307/2328371>
- De Bondt, WF ve Thaler, R. (1985). Does the stock market overreact? *The Journal of Finance*, 40(3), 793-805. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1985.tb05004.x>
- Demir, F. (2021). Ekonomik güven endeksi ve finansal yatırım araçları reel getirileri arasındaki zamanla değişen nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 12(31), 734-751. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.881129>
- Demirel, E. ve Yelkikalan, N. (2021). Hisse senedi getirisi ve volatilitesi üzerinde rasyonel ve irrasyonel yatırımcı duyarlılığının etkisi: Borsa İstanbul üzerinde ampirik bir analiz. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 16(2), 1-15. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2096024>
- Dowling, M. ve Lucey, B. (2010). Other behavioral biases. In H. K. Baker ve J. R. Nofsinger (Ed.), *Behavioral finance: Investors, corporations, and markets* (pp. 313-330). John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1002/9781118258415>

- Evcı, S. (2019). Ekonomik güven endeksi ile yatırım araçları arasındaki nedensellik ilişkisi: Toda-Yamamoto yaklaşımı. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(4), 2893-2901. Erişim adresi: <https://www.isarder.org/index.php/isarder/article/view/947/931>
- Eyüboğlu, K. ve Eyüboğlu, S. (2017). Ekonomik güven endeksi ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkinin incelenmesi: Türkiye örneği. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2), 603-614. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/459325>
- Eyüboğlu, S. ve Eyüboğlu, K. (2018). Reel kesim güven endeksi ile borsa istanbul sektör endeksleri arasındaki ilişkinin test edilmesi. *Business & Economics Research Journal*, 9(1), 75-86. Erişim adresi: <https://eds.p.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=c499823d-1cbc-4471-bfbb-606c1503e652%40redis>
- Fisher, K. L. ve Statman, M. (2000). Investor sentiment and stock returns. *Financial Analysts Journal*, 56(2), 16-23. doi: 10.2469/faj.v56.n2.2340
- Hsu, C.-C., Lin, H.-Y. ve Wu, J.-Y. (2011). Consumer confidence and stock markets: the panel causality evidence. *International Journal of Economics and Finance*, 3(6), 91-98. doi: 10.5539/ijef.v3n6p91
- İltaş, Y. ve Güzel, F. (2021). Borsa endeksi ve belirsizlik göstergeleri arasındaki nedensellik ilişkisi: türkiye örneği. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 39(3), 411-424. <https://doi.org/10.17065/huniibf.821072>
- Jain, A. ve Ghosh, S. (2013). Dynamics of global oil prices, exchange rate and precious metal prices in India. *Resources Policy*, 38(1), 88-93. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2012.10.001>
- Kabakcı, C. Ç. ve Akkaya, G. (2020). Yatırımcı duyarlılığı endeksi ile BIST 100 endeksi arasındaki ilişkinin araştırılması. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(4), 407-416. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.799208>
- Kahneman, D. ve Tversky, A. (1979). Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica*, 47(2), 263-291. <https://doi.org/10.2307/1914185>
- Kale, S. ve Akkaya, M. (2016). The relation between confidence climate and stock returns: The case of Turkey. *Procedia Economics and Finance*, 38, 150-162. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(16\)30186-1](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(16)30186-1)
- Kamışlı, S. ve Meriç, E. (2024). Güven endeksleri ile pay senedi piyasası ilişkisi: Sektörel yaklaşım. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(2), 797-816. <https://doi.org/10.18037/ausbd.1486007>
- Korkmaz, T. ve Çevik, E. (2009). Reel kesim güven endeksi ile IMKB 100 endeksi arasındaki dinamik nedensellik ilişkisi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 38(1), 24-37. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/98145>
- Köse, A. K. ve Akkaya, M. (2016). Beklenti ve güven anketlerinin finansal piyasalara etkisi: BIST 100 üzerine bir uygulama. *Bankacılar Dergisi*, 99, 3-15. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2960106>

- Koy A. ve M. Akkaya (2017). The role of consumer confidence as a leading indicator on stock returns: A markov switching approach. *Annals of "Dunarea de Jos" University of Galati: Fascicle I. Economics and Applied Informatics*, 23(1), 36-47. doi:10.2139/ssrn.2985299
- Lemmon, M. ve Portniaguina, E. (2006). Consumer confidence and asset prices: Some empirical evidence. *The Review of Financial Studies*, 19(4), 1499-1529. doi: 10.2139/ssrn.335240
- Lopez, H. B. ve Durré, A. (2003). The determinants of consumer confidence: the case of United States and Belgium. Universite catholique de Louvain.
- Medetoğlu, B., Saldanlı, A. (2019). Sürü davranışının hisse senedi fiyat hareketliliğine etkisi: BIST 100 örneği, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 1191-1204. Erişim adresi: <https://pdfs.semanticscholar.org/3353/0101d1d8070872b88e2d6304643180810da8.pdf>
- Merkezi Kayıt Kuruluşu [MKK] (2024). *Risk iştahı endeksi*. Erişim adresi: <https://www.vap.org.tr/reks>
- Michailova, J. (2010). Development of the overconfidence measurement instrument for the economic experime. *Munich Personal RePEc Archive (MPRA)*, 4, 1-44. Erişim adresi: <https://mpa.ub.uni-muenchen.de/26384/>
- Miller H. M. (2000). The history of finance: An eyewitness account. *Journal of Applied Corporate Finance*, (2), 8-14. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6622.2000.tb00050.x>
- Münyas, T. (2019). Borsa İstanbul endeksleri ile güven endeksleri arasındaki ilişkinin araştırılması üzerine bir inceleme. *TESAM Akademi Dergisi*, 6, 299-320. doi: 10.30626/tesamakademi.546656
- Olgaç, S. ve F. Temizel (2008). Yatırımcı duyarlılığı hisse senedi getirileri ilişkisi: Türkiye örneği, *TİSK Akademi*, 3(6), 224-239. Erişim adresi: <https://eds.p.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=54501f26-f878-4633-9935-2a70a2737b95%40redis>
- Otoo, M. W. (1999). Consumer sentiment and the stock market. *Board of Governors of the Federal Reserve System (U.S.), Finance and Economics Discussion Series* (No. 1999-60). <https://doi.org/10.2139/ssrn.205028>
- Öztürk, B. (2021). *Risk iştahı endeksi kullanılarak yatırımcı duyarlılığının pay piyasası getirisine etkisinin araştırılması* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Phillips, P. C. ve Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346. <https://doi.org/10.1093/biomet/75.2.335>
- Pompian, M. M. (2006). Behavioral finance and wealth management: How to build optimal portfolios that account for investor biases. New Jersey: John Wiley and Sons.

- Ritter, J. (2003). Behavioral finance. *Pacific-Basin Finance Journal*, 11(4), 429-437. [https://doi.org/10.1016/S0927-538X\(03\)00048-9](https://doi.org/10.1016/S0927-538X(03)00048-9)
- Rotheli, T. F. (2005). The illusion of over-optimism in survey data: The case of manufacturers selling prices. *The Journal of Socio-Economics*, 34, 151-159. doi: 10.1016/j.socec.2004.09.004
- Rubinstein, M. (2002). Markowitz's " portfolio selection": A fifty-year retrospective. *The Journal of finance*, 57(3), 1041-1045. <https://doi.org/10.1111/1540-6261.00453>
- Sadeghzadeh, K. (2018). Borsanın psikolojik faktörlere duyarlılığı: Oynaklık endeksi (vix) ve tüketici güven endeksi ile BIST 100 endeksi arasındaki ilişkiler. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 238-253. Erişim adresi: <http://esjournal.cumhuriyet.edu.tr/en/download/article-file/586562>
- Şahin, E. E. ve Özkan, O. (2018). Kredi temerrüt takası, döviz kuru ve BIST100 endeksi ilişkisi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 1939-1945. <https://doi.org/10.17218/hititsosbil.450178>
- Schmeling, M. (2009). Investor sentiment and stock returns: Some international evidence. *Journal of Empirical Finance*, 16(3), 394-408. <https://doi.org/10.1016/j.jempfin.2009.01.002>
- Shleifer, A. (2004), *Inefficient markets-an introduction to behavioral finance*, New York: Oxford University Press.
- Sohn, S. (2013). What does investor sentiment reflect: Animal spirits or risks? In *Asian Finance Association (AsFA) 2013 Conference, 26th Australasian Finance and Banking Conference*.
- Süsay, A. ve Eyüboğlu, K. (2021). Hizmet güven endeksi ile BİST hizmet sektör endeksleri arasındaki saklı ilişkilerin yapısal kırılmalar altında incelenmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 195-220. <https://doi.org/10.18074/ckuiibfd.792043>
- TCMB (2024a). *İktisadi yönelim istatistikleri ve reel kesim güven endeksi*, Erişim adresi: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Egilim+Anketleri/Iktisadi+Yonelim+Istatistikleri+ve+Reel+Kesim+Guyen+Endeksi/>
- TCMB (2024b). *Finansal hizmetler istatistikleri ve finansal hizmetler güven endeksi*. Erişim adresi: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/34352274-ecd6-4c08-8ec4-50a19de26613/FHA-Metaveri.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-34352274-ecd6-4c08-8ec4-50a19de26613-oOvNvFH>.
- Toda, H. Y. ve Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66(1-2), 225-250. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(94\)01616-8](https://doi.org/10.1016/0304-4076(94)01616-8)
- Topuz, Y. V. (2011). Tüketici güveni ve hisse senedi fiyatları arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *AİBÜ-İİBF Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 53-65. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/69187>

- TUİK (2024a). *Tüketici güven endeksinde yapılan ana revizyona ilişkin metodolojik doküman*. Erişim adresi: https://www.tuik.gov.tr/indir/revizyon/tge_metod_tr.pdf.
- TUİK (2024b). *Ekonomik güven endeksi (analitik çerçeve, kapsam, tanımlar ve sınıflamalar)*. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ekonomik-Guven-Endeksi-Mayis-2024-53592>
- Tüzün, O., Ceylan, I. E. ve Ceylan, F. (2021). Güven endeksleri ile hisse senedi piyasası arasındaki nedensellik analizi: Türkiye örneği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30(2), 166-181. <https://doi.org/10.35379/cusosbil.998730>
- Tversky, A. ve Kahneman, D. (1974). Judgment under uncertainty: Heuristics and biases. *Science New Series*, 185(4157), 1124-1131. doi: 10.1126/science.185.4157.1124
- Ulrike, M. ve Tate, G. (2005). Ceo overconfidence and corporate investment. *The Journal of Finance*, 60(6), 2661-2700. doi: 10.1111/j.1540-6261.2005.00813.x
- Uşul, H., Küçükşille, E. ve Karaoğlan, D. S. (2017). Güven endekslerindeki değişimlerin hisse senedi piyasalarına etkileri: Borsa İstanbul örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(3), 685-695. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/sduiibfd/issue/52994/703472>
- Verma, R., Baklaci, H. ve Soydemir, G. (2008). The impact of rational and irrational sentiments of individual and institutional investors on DJIA and S&P500 index returns. *Applied Financial Economics*, 18(16), 1303-1317. <https://doi.org/10.1080/09603100701704272>
- Whaley, R. E. (2000). The investor fear gauge. *Journal of Portfolio Management*, 26(3), 12-17. doi: 10.3905/jpm.2000.319728
- Yaşar, B. (2008). *Davranışsal finans ve fiyat köpüğü: imkb endekslerinde fiyat köpüğüyle ilgili mevsimsel birim kök araştırması* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yıkılmaz, A. (2022). BIST 30 vadeli işlem getirisi ve yatırımcı risk iştahı: Granger nedensellik analizi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(14), 301-315. <https://doi.org/10.54831/vanyyuiibfd.1202270>

Extended Abstract

Purpose

Investor decisions in financial markets are influenced by psychological factors, and this constitutes a significant aspect of investment choices. Behavioral finance argues that investors do not always act rationally and that their decisions are shaped by psychological factors. Contrary to traditional finance, this approach examines the irrational behaviors of investors and the psychological dynamics in market mechanisms. Investor sentiment expresses expectations not based on concrete data and plays a key role in understanding how investors' value judgments and demands for securities are formed. Factors such as investors' sentiments, their confidence in the market, and behaviors within the community significantly influence financial decisions. Therefore, the development of indicators reflecting investor perceptions and the use of tools such as confidence indices that measure attitudes towards economic conditions contribute to a better understanding of financial markets. Confidence indices are used as an indicator of investor sentiment, measuring investors' attitudes towards economic conditions and are included among market indicators. The primary motivation of this study is to investigate the relationship between investor sentiment and the Borsa İstanbul 100 (BIST 100) index.

Design and Methodology

In this study, an analysis was conducted using indicators such as the BIST-100 Return, Consumer Confidence, Bloomberg HT Consumer Confidence, Real Sector Confidence, Financial Services Confidence, Economic Confidence Indices, CBOE Volatility (VIX), Risk Appetite (RISE) Indices, and Credit Default Swap (CDS) over the period from May 2012 to March 2024. A dataset consisting of 143 observations collected in monthly periods has been created for research. The starting point of this research is based on the Financial Services Confidence Index, which has been published monthly by the Central Bank of the Republic of Turkey since May 2012. In this direction, firstly, the logarithmic transformations of the examined data were performed, and then the stationarity levels of these logarithmic values were determined. Within the scope of the study, to test the stationarity of the series, which is an important step in time series analysis, the Augmented Dickey-Fuller (ADF) test proposed by Dickey and Fuller (1979, 1981) and the tests developed by Phillips and Perron (1988) were applied. During the stationarity analyses, ADF and PP unit root tests were employed, considering the following hypotheses: • H0: The series contains a unit root and is not stationary. • H1: The series does not contain a unit root and is stationary. After these processes, Toda and Yamamoto causality analysis was conducted. The Toda-Yamamoto methodology is a variation of the Granger causality analysis that can be applied regardless of whether a time series is at the I(0), I(1), or I(2) level and irrespective of any degree of cointegration. In the Toda-Yamamoto causality analysis, the first step is to create a VAR (Vector Autoregressive) model and determine the appropriate lag length (k) using information criteria. After determining the optimal lag length, the integration level identified by unit root tests (dmax) is added to the k lags (k + dmax). Following these steps, the VAR (k + dmax) model is estimated. The aforementioned statistical tests and analyses were carried out using EViews-12 software.

Findings

A bidirectional causality relationship has been detected between the TGE and BIST100 variables, as well as between the CDS and BIST100 variables. Accordingly, a causality relationship from TGE to BIST100 has been identified at a 5% significance level, and from BIST100 to TGE at a 1% significance level. Similarly, a causality relationship from the CDS variable to the BIST100 variable has been found at a 1% significance level, and from the BIST100 variable to the CDS variable at a 5% significance level. A unidirectional causality relationship has been detected between the EGE, RISE, and BLOOM variables and the BIST100 variable. Accordingly, a causality relationship from the EGE variable to the BIST100 variable, from the RISE variable to the BIST100

variable, and from the BIST100 variable to the BLOOM variable has been identified at a 5% significance level. On the other hand, no causality relationship has been found from the BLOOM, RGE, FHGE, and VIX variables to the BIST100, or from the BIST100 variable to the RGE, FHGE, EGE, VIX, and RISE variables. The findings of this study demonstrate a causal relationship between TGE and stock market returns, aligning with numerous prior studies. Specifically, it supports the findings of researchers such as Köse and Akkaya (2016), Usul et al. (2017), Sadeghzadeh (2018), Münyas (2019), Demirel and Yelkikalan (2021), Otto (1999), Christ and Bremmer (2003), Lopez and Durre (2003), Olgaç and Temizel (2008), Topuz (2011), Canöz (2018), Baştürk (2019), Altuntaş and Ersoy (2021), Schmeling (2009), Hsu (2011), Altuntaş (2017), and Koy and Akkaya (2017). The observed mutual influence between CDS and BIST100 indices in the study aligns with the findings of Şahin and Özkan (2018) and İltaş and Güzel (2021), supporting the existence of a bidirectional causality between these variables. Furthermore, the identified unidirectional causal relationships from EGE to BIST100, RISE to BIST100, and BIST100 to BLOOM variables in the study are similar to the findings of Eyüboğlu and Eyüboğlu (2017), Evci (2019), Münyas (2019), Yıkılmaz (2022), Canöz (2018), and Altuntaş and Ersoy (2021) studies.

Research Limitations

Since there is no index that directly measures the sentiment and psychological state of investors, it is not possible to determine precisely to what extent the independent variables used in analytical studies reflect this sensitivity. This constitutes the limitation of the relevant study.

Implications

The results obtained contain critical information for decisions and policies made in financial markets. The mutual interaction of TGE and CDS rates with the BIST100 index emerges as an important element for risk management and investment strategy planning. In addition, the unilateral effects of the EGE and RISE variables in the market indicate that these indicators can be used to predict future market trends. On the other hand, since some variables do not show a significant effect on the BIST100 index, it is understood that these variables can be considered secondary in market evaluations. The results of this study will make significant contributions to a better understanding of investor sentiment in financial markets and the development of effective risk management strategies.

Originality/Value

The most important aspect of this study that distinguishes it from other studies in the literature is that the confidence indices that are thought to have an impact on the BIST100 index are analyzed together. When the literature is examined, no study has been found that analyzes the potential effects of measures such as Consumer Confidence Index, Bloomberg HT Consumer Confidence Index, Real Sector Confidence Index, Financial Services Confidence Index, Economic Confidence Index on the BIST100 index. In addition to the aforementioned confidence indices, the inclusion of indicators such as CBOE Volatility Index (VIX), Risk Appetite Index (RISE) and Credit Default Swap (CDS) in the analysis distinguishes this study from other studies in the literature.

Araştırmacı Katkısı: Semih Gül (%33,3), Salih YILDIRIM (%33,3), Mustafa HATTAPOĞLU (%33,3).

Döviz Kuru Oynaklığının İhracata Etkisi; Türkiye-Avrupa Birliği Ticareti Açısından Bir Değerlendirme ¹

Ayşe AKCA ² - S. Belgin AKÇAY ³

Başvuru Tarihi: 30.04.2024

Kabul Tarihi: 21.10.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Dışa açık ekonomilerde, reel döviz kuru oynaklığı ile dış ticaret arasındaki ilişki, bu ülkelerin ekonomileri için uygun bir ticaret politikası oluşturulabilmesi açısından stratejik bir öneme sahiptir. Ayrıca, toplam ticaretinin büyük kısmını tek bir ülke veya bir bölge ile gerçekleştiren ülkeler açısından döviz kuru oynaklığının önemi daha da artmaktadır. Örneğin Türkiye bu grupta yer alan ülkelerden biridir. Türkiye'nin hem ihracat hem de ithalat açısından ilk sıradaki ticaret ortağı Avrupa Birliği (AB)'dir ve Türkiye toplam dış ticaretinin yaklaşık yarısını AB ile gerçekleştirmektedir. Bu nedenle döviz kuru oynaklığı ve dış ticaret arasındaki ilişkinin Türkiye açısından AB ile ticareti dikkate alınarak incelenmesi ayrı bir öneme sahiptir. Dolayısıyla çalışmanın amacı, döviz kuru oynaklığı ile Türkiye'nin AB ile yaptığı ticaret arasındaki ilişkiyi analiz etmektir. Bu amaçla, çalışmada imalat sanayindeki 22 alt sektörden AB'ye yapılan ihracat dikkate alınmakta ve ağırlıklandırma yapılarak döviz kuru oynaklık seviyesinin Türkiye'nin AB'ye yaptığı ihracat üzerinde herhangi bir etkisi olup olmadığı ikinci-nesil panel veri yöntemi kullanılarak araştırılmaktadır. Ampirik analizin bulguları, döviz kuru oynaklığının imalat sanayiinde her sektörü aynı şekilde etkilemediğine işaret etmektedir. Döviz kuru oynaklığı, bazı sektörlerde (ör. tekstil) ihracata olumlu etki yaparken, bazı sektörlerde (ör. deri) olumsuz etki yapmakta, bazılarında ise (ör. ana metal) sonuç anlamsız çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Reel Efektif Döviz Kuru Oynaklığı, İmalat Sanayii, Avrupa Birliği- Türkiye Ticareti

Atıf: Akca, A. ve Akçay, S. B. (2024). Döviz kuru oynaklığının ihracata etkisi; Türkiye-Avrupa Birliği Ticareti açısından bir değerlendirme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(4), 1617-1654.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler Anabilim Dalı, Ekonomi Maliye Programı Doktora Öğrencisi, ayseakca@tbbm.gov.tr, ORCID: 0009-0002-9816-3694

³ Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, Belgin.Akcay@law.ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1985-0585

The Effect of Exchange Rate Volatility on Exports; An Evaluation in Terms of Türkiye-European Union Trade

Ayşe AKCA⁴ - S. Belgin AKÇAY⁵

Submitted by: 30.04.2024

Accepted by: 21.10.2024

Article Type: Research Article

Abstract

In open economies, the relationship between real exchange rate volatility and foreign trade has a strategic importance in terms of establishing an appropriate trade policy for the economies of these countries. In addition, the importance of exchange rate volatility increases for countries which carries out most of its total trade with a single country or a region. Türkiye is one of these countries. In terms of both exports and imports, Türkiye's top trading partner is the European Union (EU) with whom Türkiye carries out approximately half of its total trade. Therefore, it is of particular importance to examine the relationship between exchange rate volatility and foreign trade by considering Türkiye's trade with the EU. Hence the aim of the study is to analyze the relationship between exchange rate volatility and Türkiye's exports to the EU. The exports of the 22-manufacturing industry sub-sectors are considered, and it is investigated whether the exchange rate volatility level has any effect on Türkiye's exports to the EU by weighting and using the second-generation panel data method. The findings of the empirical analysis indicate that exchange rate volatility does not affect every sub-sector in the same way. While exchange rate volatility has a positive effect on exports in some sectors (e.g. textile), it has a negative effect in some others (e.g. leather). Besides, for some of the sectors (e.g. basic metal) the result was statistically insignificant.

Keywords: Real Effective Exchange Rate Volatility, Manufacturing Industry, European Union-Türkiye Trade

⁴ Ankara University, Institute of Social Sciences, Department of European Union and International Economic Relations, Economics and Finance Programme, PhD Student, ayseakca@tmm.gov.tr, ORCID: 0009-0002-9816-3694

⁵ Ankara University, Faculty of Political Sciences, Economics Department, Belgin.Akcay@law.ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1985-0585

Giriş

Dış ticaret, ülke ekonomilerinin kalkınmasında önemli bir faktördür. Dış ticaretin yapılması, ülkeler arasında üretim faktörlerinin dağılımındaki eşitsizlikler yanında, toprak büyüklüğü, iklim koşulları, fiziksel ve ekolojik yapı vb. farklılıklar nedeniyle kaçınılmazdır. Dış ticaret yapan ülkeler, ihracat yoluyla verimli oldukları alanlarda milli gelirlerine katkı sağlarken, ithalat yoluyla da teknoloji ve bilgi transferi gerçekleştirirler. Bir ülkenin dış ticareti, ekonomik kalkınmadan, sermaye birikiminden ve yabancı sermaye girişlerinden, teknolojideki ilerlemelerden, yürürlükteki mevzuattan ve iktidardaki siyasi parti ya da partilerin bakış açısından etkilenmektedir. Dış ticareti etkileyen bu faktörlere, 1960'lı yılların sonlarına doğru artık işlemez hale gelen ve 1973 yılında da resmen sona eren Bretton Woods sisteminin⁶ çökmesi sonrasında döviz kuru oynaklığı da eklenmiştir. Bir para biriminin, yabancı para birimine göre değişimini gösteren döviz kuru oynaklığının yüksek olmasının, ithal girdilere bağımlı sektörlerde üretim maliyetini yükseltmesi yanında ticaret açısından belirsizlikleri arttırması ve dolayısıyla ülke ve uluslararası ticaret hacmini olumsuz yönde etkilemesi nedeniyle, döviz kuru oynaklığının dış ticaret üzerindeki etkisinin, politika yapıcılar ve akademisyenler arasında en çok tartışılan konular arasında yer almasına sebep olmuştur.

Bu durum, döviz kuru oynaklığının uluslararası ticaret üzerindeki etkilerini açıklamak için çok sayıda çalışmanın yapılmasına yol açmıştır. Ancak literatür araştırması, döviz kuru oynaklığı ve büyüklüğü ile dış ticaret hacmi arasındaki ilişkinin modellenmesi ve ölçülmesi konusunda henüz bir fikir birliğine varılamadığını göstermektedir. Bu konuda yapılan çalışmaların bir kısmı, döviz kuru oynaklığı ve uluslararası ticaret arasında pozitif ilişki olduğu sonucuna ulaşırken (Bredin, Stilianos ve Murphy, 2003; Kasman ve Kasman, 2005; Baum ve Çağlayan, 2010; Altıntaş, Çetin ve Öz, 2011) bir kısmı bu ilişkinin negatif olduğuna işaret etmektedir (Lin, Shi ve Ye, 2018; Sharma ve Pal, 2018; Saraçoğlu, Açıkgoz ve Karpat Çatalbaş, 2018; Arize, Ögünç, Kalu ve Malindretos, 2021). Bu konudaki bazı çalışmalar ise döviz kuru ve dış ticaret arasındaki ilişkinin belirsiz olduğu ya da herhangi bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşmıştır (Bahmani-Oskooee ve Fariditavana, 2016; Nusair, 2017; Arize, Malindretos ve Igwe, 2017; Hançer, 2019; Chen, Du ve Hu, 2020).

Döviz kuru oynaklığının dış ticaret üzerindeki etkisi pek çok ülke için ve özellikle Türkiye gibi döviz kuru dalgalanmalarının fazla olduğu gelişmekte olan ülkeler için çok önemlidir. Türkiye 1980 yılında dışa kapalı ithal ikameci ekonomi modelinden ihracata yönelik büyüme modeline geçmiştir. Böylece 1980 yılından itibaren ihracatı arttırmaya yönelik politikalar benimsemiştir. Türkiye'nin 1996 yılında Gümrük Birliği'ne dahil olmasıyla birlikte ise özellikle AB ile gerçekleştirilen dış ticarete ivmeli bir artış meydana gelmiştir. Bununla birlikte Türkiye özellikle 2021 yılından itibaren ulusal parasındaki hızla artan değer kaybı ile dünyada yabancı paralar karşısında en çok değer kaybeden ülkelerin ilk sıralarında yer almıştır.

Bu çalışmanın amacı, döviz kuru oynaklığının Türkiye'nin, dünyanın en gelişmiş bölgesel bloku olan AB'ye yaptığı ihracat üzerindeki etkisini incelemektir. AB'nin dikkate alınmasının nedeni, çok uzun yıllardan beri AB'nin Türkiye'nin en büyük ticaret ortağı olmasıdır. Nitekim son 25 yıla ait dış ticaret verileri, ticaret yaptığı ülke sayısı çeşitlense de Türkiye'nin toplam ticaretinin yaklaşık yarısını AB ile yaptığını göstermektedir.

2022 yıl sonu itibarıyla, Türkiye'nin toplam ihracatında AB'nin payı %38 iken, toplam ithalatının %28'lik kısmı AB'den yapılmış olup AB, Türkiye'nin dış ticaret ortakları arasında ilk sırada yer almaktadır. Diğer yandan 2022 yılı verilerine göre AB'nin toplam ihracatının %2,9'luk kısmı (99,6 milyar avro) ve toplam ithalatının %3,9'luk kısmı (98,8 milyar avro) Türkiye ile gerçekleşmiştir (TÜİK, 2024). Böylece Türkiye 2022 yılında ABD, Çin, İngiltere, İsviçre, Rusya ve Norveç'ten sonra AB'nin yedinci sıradaki dış ticaret ortağı olmuştur

⁶ Bretton Woods sistemi (1944-1970) her ülkenin para birimlerini bir çapa para birimine (ABD doları) sabitlediği ve çapa para biriminin değerinin de altına sabitlendiği bir ayarlanabilir sabit kur sistemidir.

(EUROSTAT, 2023). Görüldüğü gibi, Türkiye için AB ile ticaret ortaklığı, AB'nin Türkiye ile olan ticaret ortaklığından çok daha önemlidir. Dolayısıyla, kur oynaklığının Türkiye'nin AB ile ticaretinde önemli etkileri olacağı açıktır.

Bu konuya ilişkin yapılan literatür taraması, kur oynaklığının Türkiye-AB ticaretine etkilerini inceleyen çok sayıda çalışma olduğunu göstermektedir (Bahmani-Oskooee ve Durmaz, 2021; Tarakçı, Ölmez ve Durusu Çiftçi, 2022; Quattara, 2023) Bu çalışmalarda, döviz kurunun etkilerini ölçmek için, çeşitli hesaplama yöntemleri kullanıldığı, çeşitli modeller, çeşitli ülke ve sektörlerin ele alındığı görülmektedir. Ancak, bugüne kadar yapılan literatür araştırması, Türkiye'nin ilk sıradaki ticaret ortağı olan AB dikkate alınarak, döviz kuru oynaklığının, Türkiye'nin AB'ye yaptığı ihracatta en büyük paya sahip olan imalat sanayinin alt sektörlerinden AB'ye yapılan ihracat üzerindeki etkisinin, sektör bazında reel efektif kur endeksleri hesaplanarak incelenmediği görülmektedir. Bu nedenle bu çalışmanın amacı, döviz kuru oynaklığı ile Türkiye'nin AB ile yaptığı ticaret arasındaki ilişkiyi analiz etmektir. Bu amaçla, Türkiye'nin imalat sanayindeki 22 alt sektörden⁷ AB'ye yapılan ihracat dikkate alınmakta ve ağırlıklandırma yapılarak döviz kuru oynaklık seviyesinin Türkiye'nin AB'ye yaptığı ihracat üzerinde herhangi bir etkisi olup olmadığı panel veri yöntemi kullanılarak araştırılmaktadır. Bu amacımıza ulaşırken aşağıdaki araştırma soruları cevaplandırılacaktır:

- AB ülkeleri esas alınarak hesaplanan sektörel reel efektif kur serilerinin seyri, toplulaştırılmış reel efektif kur serisinden farklı bir seyir izlemekte midir?
- Hesaplanan sektörel reel efektif kur serisi oynaklığı, Türkiye'nin AB'ye olan ihracatını etkilemekte midir?

Bu soruların cevapları araştırılırken, Türkiye imalat sanayinin 22 alt sektörü dikkate alınmakta, bu alt sektörlerden AB'ye yapılan ihracatta, AB'nin Ekonomik ve Parasal Birlik (EPB) alanında kullandığı avronun yanında, bu alanın dışında kalan yedi AB üyesinin kullandığı ulusal para birimleri ve İngiltere'nin⁸ para birimi de kapsanacak şekilde sektörel reel efektif kur serileri hesaplanmakta ve ardından söz konusu serilere dayalı olarak üretilen oynaklık serileri kullanılarak hesaplanan döviz kuru oynaklıklarının, Türkiye'den AB'ye gerçekleştirilen sektörel ihracat üzerindeki etkileri analiz edilmektedir.

Ampirik analizde, panel veri analizi kapsamında iki teknik kullanılmaktadır. Bu teknikler, "Ortak Korelasyon Etkileri Ortalama Grup Tahmincisi (*Common Correlation Effects Mean Grup Estimator- CCEMG*) ve daha yakın zamanda geliştirilen gecikmeli bağımlı değişkenin ve zayıf dışsal bağımsız değişkenlerin de modele açıklayıcı değişkenler olarak dâhil edildiği "Dinamik Ortak Korelasyon Etkileri Ortalama Grup Tahmincisi (*Dynamic Common Correlation Effects Mean Grup Estimator- Dinamik CCEMG*)'dir. Ampirik analizin bulguları, döviz kuru oynaklığının imalat sanayiinde her sektörü aynı şekilde etkilemediğine işaret etmektedir. Analize dahil edilen alt sektörlerin büyük bir kısmı için döviz kuru oynaklığının, Türkiye'nin AB'ye olan ihracatı üzerinde anlamlı etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışmanın literatüre katkısı, imalat sanayinin alt sektörleri dikkate alınarak, döviz kuru oynaklığının AB'ye yapılan ihracat üzerindeki etkisinin sektörel olarak incelenmesi; bu amaçla toplulaştırılmış veriler yerine sektörel olarak hesaplanmış reel efektif kur endeksleri hesaplanarak analize sokulmasıdır.

⁷ Sektör ad ve kodları Ek-2'de sunulmuştur.

⁸ İngiltere AB üyeliğinden 31 Ocak 2021 tarihinde çekildiği için hem Türkiye- İngiltere ticareti hem de para birimi olarak İngiliz sterlini analizlere dahil edilmiştir.

Bu bölümü, çalışmanın odak noktası olan konuyla ilgili literatür araştırması takip etmektedir. Üçüncü bölüm, çalışmanın metodolojisini; dördüncü bölüm yapılan ampirik analizi ve bulguları kapsamakta ve son bölüm ise sonuç kısmından oluşmaktadır.

Literatür Taraması

Literatürde döviz kuru oynaklıklarının ülkelerin dış ticaret hacmine etkilerini araştırmaya yönelik çok sayıda ampirik çalışmanın mevcut olduğu görülmektedir. Bu çalışmalarda genellikle toplulaştırılmış verilerin kullanıldığı göze çapmaktadır (Akhtar ve Hilton, 1984; Chowdury, 1993; Bahmani-Oskooee, 2002; Badr ve El-Khadrawi, 2018; Khan, 2019). Oysa son dönemlerde yapılan çalışmalarda, toplulaştırılmış veriler yerine sektörel verilerin kullanılmasının dış ticarete ilişkin daha doğru değerlendirmelerin yapılmasına imkân verdiği görülmüştür. (Goldberg, 2004; Serenis ve Tsounis, 2012; Sato, Zhang, Shimizu ve Shrestha, 2013; Sugiharti, Esquivias ve Setyorani, 2020; Tunç, Babuşçu, Hazar ve Solakoğlu, 2020). Literatürde elde edilen sonuçların; kullanılan örneklem dönemi, efektif döviz kuru ve döviz kuru oynaklığı hesaplama yöntemleri, kullanılan ölçüt ile dikkate alınan ülkeler ve zaman aralıklarına bağlı olarak farklılık gösterdiği gözlenmiştir.

Hooper ve Kohlhagen (1978), 1965-1975 yılları arasında nominal döviz kurlarını kullanarak Almanya, Japonya, Kanada, Fransa, ABD ve İngiltere için üç aylık ticaret verileri ile döviz kuru oynaklıklarının ticarete ve ticaret fiyatlarına etkisini test etmiş ve söz konusu etkinin belirsiz olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Cushman (1983) ise Hooper ve Kohlhagen'in (1976) çalışmasını reel döviz kurlarını kullanarak tekrarlamış ve on dört denklemden altısında anlamlı ve negatif etki olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Başlarda döviz kuru oynaklığının ticaret üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalarda En Küçük Kareler (OLS) yöntemi kullanılmış olsa da zaman içerisinde kullanılan teknikler; dinamik etkileri yakalayabilmek için dağıtılmış gecikmeler, endojenliği açıklayan araç değişkenler ve otokorelasyonu kontrol etmek için daha kapsamlı analizler yapabilmeye imkân verecek şekilde geliştirilmiştir. Zaman serileri analizinde oldukça sık kullanılan OLS yöntemi zamanla kesit ve panel modeller ile modern zaman serisi analizlerinin kullanımının artmasıyla önemini kaybetmeye başlamıştır. Otoregresif Koşullu Değişen Varyans (ARCH) popüler bir oynaklık tahmin yöntemi olurken; Vektör Otoregresif (VAR) ve hata düzeltme modelleri de en çok kullanılan tahmin yöntemleri haline gelmiştir. Zaman serileri ekonometrisinde eş-bütünleşme analizinin kullanılmaya başlanmasıyla ekonomistler, OLS gibi çok basit bir tekniğe dayanarak yaratılan- "sahte korelasyonlar" gibi birçok problemten sakınmayı başarmışlardır (Bahmani-Oskooee ve Hegerty, 2007, s.212-222).

Zaman içerisinde, yalnızca modelleme tekniklerine odaklanmak yerine oynaklık ölçütlerinden hangisinin, belirsizliği en doğru şekilde yakaladığını tespit edebilmek için farklı yaklaşımlar da geliştirilmiştir. Her ne kadar bugüne kadar bu konuda oldukça fazla çalışma yapılmış olsa da gerçekleştirilen çalışmaların benzer sonuçlara ulaşmadıkları görülmektedir. Örneğin Arize'nin (1995), hata düzeltme modeli ile döviz kuru oynaklığının ABD ihracatı üzerindeki etkilerini incelediği çalışmasının bulguları, döviz kuru oynaklığındaki artışın ticareti engelleyici olduğu yönünde olmuştur. Bahmani-Oskooee (2002), Lin vd. (2018), Meniago ve Eita (2017), Sharma ve Pal (2018), Saraçoğlu vd. (2018), Arize vd. (2021) de yaptıkları çalışmalarda, Arize'ye (1995) benzer şekilde kur oynaklığının dış ticaret hacmi üzerinde negatif ve anlamlı bir etkisi olduğuna işaret etmektedir.

Buna karşın Asseery ve Peel'in (1991) çalışmasının bulguları, döviz kuru oynaklığı ile ihracat hacmi arasında önemli bir ilişki olmadığını göstermektedir. Koch ve Rosensweigh (1992), zaman serisi ile Granger nedensellik testi yoluyla ABD için döviz kuru oynaklığı ile dış ticaret hacmi arasındaki ilişkiyi incelemiş ve bu ilişkinin

belirsiz olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Benzer şekilde Bahmani-Oskooee ve Payesteh (1993), Aristotelous (2001), De Vita ve Abbott (2004), Bahmani-Oskooee ve Fariditavana (2016), Nusair (2017), Arize vd. (2017), Hançer (2019), Chen vd. (2020) de döviz kuru oynaklığı ile dış ticaret hacmi arasında önemli bir ilişki bulamamışlardır.

Öte yandan 1973-1992 dönemi için ABD-Alman ticaretini ARCH modelini kullanarak analiz eden McKenzie ve Brooks (1997), döviz kuru oynaklığının dış ticareti önemli ölçüde pozitif yönde etkilediği sonucuna varmıştır. Doyle (2001), Bredin vd. (2003), Kasman ve Kasman (2005), Zhang, Chang ve Gauger (2006), Baum ve Çağlayan (2010), Altıntaş vd. (2011) de çalışmalarında McKenzie ve Brooks (1997) gibi döviz kuru oynaklığının ticareti olumlu etkilediği bulgusunu elde etmişlerdir.

Yukarıda belirtilen çalışmalarda döviz kuru hesaplamaları, toplulaştırılmış seriler üzerinden yapılmış olmakla birlikte, yakın zamanda gerçekleşmiş araştırmalarda sektörel bazda hesaplanmış kur serilerinin sektörel rekabeti yansıtmada daha tutarlı olduğu ve böylelikle iktisadi değişkenleri tanımlarken toplulaştırılmış kur serilerinden daha etkili sonuçlar verdikleri öne sürülmektedir. (Karamollaoğlu, 2017, s.41). Örneğin Goldberg (2004) ABD için sektörel reel efektif kur endekslerini hesaplayarak, bu endekslerin sektörel karlılıklarla olan ilişkisini incelemiş ve söz konusu endekslerin toplulaştırılmış kur serilerine göre üretici karlarını hesaplamada daha duyarlı oldukları sonucuna ulaşmışlardır.

Serenis ve Tsounis (2012), Almanya, İsveç ve İngiltere’de 1973-2010 dönemi için döviz kuru oynaklıklarının sektörel ihracata etkisini araştırdıkları makalelerinde, oynaklığı ölçen alternatif yöntemler uygulayarak oynaklığın ihracat üzerinde belirgin negatif etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Tunçsiper ve Öksüzler’in (2006) 1980-2001 dönemi için üç aylık verileri kullanarak döviz kuru dalgalanmalarının Türkiye’nin toplam ihracatının yanı sıra imalat sanayi, hammadde, enerji ve tarım sektörlerinden yapılan ihracata etkilerini incelediği çalışmalarında, söz konusu etkinin negatif ve anlamlı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Çalışmada ARCH temelli oynaklık ölçütü hesaplayan yazarlar, ihracat modelini Johansen eşbütünleşme testi ve hata düzeltme modeli kullanarak analiz etmişlerdir.

Kılıç ve Yıldırım (2015), Türkiye’de 2005-2012 döneminde 22 imalat sanayi alt sektörü için sektörel reel döviz kurlarını hesaplamıştır. Çalışmada sektörel reel efektif kur oynaklığının sektörel ithalat hacmi üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Kılıç ve Yıldırım (2016) ise aynı şekilde sektörel reel efektif kur oynaklığının ihracat hacmine etkisini inceleyerek, söz konusu etkinin pozitif ve anlamlı olduğunu öne sürmüşlerdir.

Eneyake ve Dissanayake (2022) ABD’nin Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika’ya ihraç ettiği 20 ürüne odaklandıkları çalışmalarında döviz kuru oynaklığının hangi ölçüsünün kullanıldığına bakılmaksızın, döviz oynaklığının etkilerinin kısa vadede karışık sonuçlar verdiği sonucuna ulaşmışlardır.

Literatür araştırması, döviz kuru oynaklığının Türkiye-AB ticaretine etkilerinin incelendiği çalışmalarda döviz kurunun etkilerini ölçmek için farklı sektörlerin dikkate alınması yanında, çeşitli ölçme tekniklerinin ve modellerinin kullanıldığı ve dolayısıyla ulaşılan sonuçların da genel olarak benzer olmadığını göstermektedir. Ancak Türkiye’nin en önemli ticaret ortağı olan AB ile gerçekleştirdiği ticaret dikkate alınarak sektörel reel efektif kurun hesaplanmadığı görülmektedir.

Metodoloji

Bu çalışmanın amacı, imalat sanayinin 22 alt sektörü için Türkiye'nin sadece AB ile gerçekleştirdiği ticaret dikkate alınarak döviz kuru oynaklığının Türkiye'den AB'ye yapılan ihracat üzerindeki etkisinin incelenmesidir. Nominal döviz kuru malların yurtiçi ve yurtdışı fiyatlarındaki değişimlerinin nispi fiyat üzerindeki etkilerini hesaba katmadığı için çalışmada reel döviz kuru kullanılmıştır. Bu amaç doğrultusunda, önce imalat sanayii için sektörel reel efektif kur serileri hesaplanmakta, daha sonra söz konusu serilerden üretilen oynaklık serileri kullanılarak döviz kuru oynaklığının, Türkiye'den AB'ye yapılan ihracat üzerindeki etkileri ikinci-nesil panel veri modelleri kullanılarak araştırılmaktadır.

Sektörel reel efektif döviz kuru, AB üyesi 26 ülke⁹ ve 2021 yılında AB üyeliğinden ayrılan İngiltere için hesaplanmaktadır. Bu kapsamda çalışmaya dahil edilen 27 ülke şunlardır: Almanya, Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Hırvatistan, Hollanda, İrlanda, İspanya, İsveç, İtalya, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Malta, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya, Slovenya, Yunanistan ve İngiltere'dir. Böylece AB'nin Ekonomik Parasal Birlik Bölgesinde yer alan ve ortak para kullanan 18 AB üyesi için avro, kalan sekiz AB üyesinin (Bulgaristan, Çekya, Danimarka, Hırvatistan İsveç, Macaristan, Polonya, Romanya) ulusal paraları ve İngiltere için de sterlin, sektörel döviz kuru oynaklığının Türkiye'den AB'ye yapılan ihracat üzerindeki etkilerini görebilmek için dikkate alınmaktadır. Bu belirtilen para birimleriyle ağırlıklandırma yapılarak sektörel reel efektif kur serileri hesaplanmaktadır.

Bu çalışmada ampirik analiz üç aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada Türkiye ile AB arasındaki ticaretin değerlendirilmesinde kullanılmak üzere imalat sanayinin 22 alt sektörü için AB'ye ihracat, AB'den ithalat ve toplam dış ticaret ağırlıklı üç farklı sektörel reel efektif kur serileri hesaplanmaktadır. İkinci aşamada, sektörel reel efektif kur serilerinin durağanlığı incelendikten sonra kur serilerinin oynaklığının modellenmesi için ARCH, GARCH, E-GARCH ve TGARCH modelleri kurularak bu modellerin tahmin etme performansları değerlendirilmektedir. Son aşamadaysa sektörel reel efektif kur oynaklığının Türkiye'nin AB'ye olan ihracat hacmi üzerindeki etkileri, ikinci-nesil panel veri yöntemiyle, CCEMG ve daha yakın zamanda geliştirilen Dinamik CCEMG tahmincileri yoluyla analiz edilmektedir. Güçlü yatay kesit bağımlılığı türlerine karşı dayanıklı olan CCE tahmincisinin, aynı zamanda uzamsal formları da içeren zayıf yatay kesit korelasyon hatalarında da dayanıklı sonuçlar verdiği gözlenmiştir. Dinamik CCE tahmincisini, CCE tahmincisinden ayıran temel özellik ise gecikmeli bağımlı değişkenin veya zayıf dışsal bağımsız değişkenlerin de modele açıklayıcı değişkenler olarak dâhil edilmesidir.

Veri Seti

Çalışmada kullanılan değişkenlerin tanımı, notasyonu ve temin edildiği kurumlar Ek 1'de yer almaktadır. Bu bölümde gösterge niteliğinde dikkate alınan reel efektif kur endeksi, TCMB'den alınmıştır. Ampirik analize dahil edilen ülkelerin döviz kuru verileri için aylık olarak TCMB EVDS'nin döviz alış kurları temel alınmıştır. Sektörlere ait aylık dış ticaret verileri ise ISIC Rev.4 sınıflandırması temelinde TÜİK internet sitesinden alınmıştır. Bununla birlikte sektörel düzeyde fiyat endeksleri için gösterge olarak kullanılan sektörel üretici fiyat endeksi verileri ile yurtdışı gelir değişkeni için gösterge olarak kullanılan AB(27) sektörel düzeyde sanayi üretim endeksi verileri EUROSTAT veritabanından alınmıştır. Oynaklığın hesaplanması için gerçekleştirilen uygulamalı analizde E-Views, sektörel döviz kuru oynaklığının Türkiye'nin AB'ye olan ihracatı üzerindeki etkisinin incelendiği ampirik analizdeyse STATA istatistik programları kullanılmıştır.

⁹ Kıbrıs Rum Kesimi ile Türkiye arasında herhangi bir ticaret verisi olmaması nedeniyle bölge analizlerden çıkarılmıştır.

Ampirik Analiz ve Bulgular

Sektörel Reel Efektif Döviz Kuru Endekslerinin Hesaplanması

Reel efektif kur endeksi hesaplanmalarında kullanılan çeşitli yöntemler mevcuttur. Bu yöntemler arasındaki farklılıklar, beş ana başlık altında toplanabilir; endekse dâhil edilecek mal çeşidine göre seçilen ülkeler, kullanılan fiyat endeksleri (TÜFE, ÜFE, birim işgücü maliyetleri, sektörel fiyatlar), ağırlıklandırma yöntemleri (ikili ve tek yönlü) ve ortalama sistemlerinin (aritmetik-geometrik) seçimidir (Saygılı, Saygılı ve Yılmaz 2010, s.3). Bu çalışmada sektörel reel efektif kurlar, en büyük ticaret ortağımız olan AB ülkeleri ile dış ticaretimizde ISIC Rev.4 sınıflandırmasına göre imalat sanayinde yer alan alt-sektörler (10-31 kodlu sektörler) için hesaplanmaktadır (Ek 2). Hesaplamalarda verilere erişim bakımından sıkıntı yaşanmaması için mümkün olan en geniş zaman aralığı olması nedeniyle 2009 Nisan-2021 Aralık dönemine ilişkin karşılıklı ve aylık dış ticaret verileri kullanılmaktadır. Son aşamada ise kurlar sektörel fiyat endeksleri kullanılarak fiyat etkilerinden arındırılmaktadır.

Bu çalışmada, imalat sanayiinin alt sektörleri için reel efektif kur serilerinin aylık bazda hesaplanması amaçlanmıştır. İlk aşamada, her sektörün 2017-2021 dönem aralığında AB ülkeleri için ihracat bazlı ağırlıkları hesaplanmıştır. İkinci aşamada ampirik analizde dikkate alınan ülkelerin Türkiye ile arasındaki ikili döviz kurları ve tüketici fiyat endeksleri kullanılarak ihracat ağırlıklı sektörel reel efektif kur serileri 2009-2021 dönemi için hesaplanmıştır. Üçüncü aşamada, aynı yöntem uygulanarak her sektörün 2009-2021 yılları için ithalat ağırlıklı reel efektif kur endeksleri hesaplanmıştır. Son aşamada ise toplam ticaret göz önünde bulundurularak dış ticaret ağırlıklı sektörel reel efektif kur endeksleri hesaplanmıştır.

Reel efektif kur endeksleri, genelde TÜFE, ÜFE, birim işgücü maliyeti gibi farklı göstergeler kullanılarak hesaplanmaktadır. Bu çalışmada reel efektif kur endeksleri, sektörel üretici fiyat endeksleri kullanılarak hesaplanmıştır. Literatürde geometrik ortalama hesabının, aritmetik ortalama yöntemine kıyasla daha fazla tercih edildiği görülmektedir. (Lee ve Yi, 2005; Alexandre, Baçao, Cerejeira ve Portela, 2009; Saygılı ve Yılmaz, 2012; Kılıç, 2013). Aritmetik ortalama seçilen baz yılı ve reel efektif kur hesaplanırken ağırlıklandırmanın hangi aşamada yapıldığına bağlı olarak farklı sonuçlar vermektedir. Oysaki, geometrik ortalama yönteminde endeksin baz yılı seçimi ya da ağırlıklandırmanın hangi aşamada yapılacağı sonuçları etkilememektedir (Saygılı vd., 2010, s. 18). Nitekim TCMB de aynı yöntemi kullanarak hesaplama yapmaktadır. Bu nedenle, bu çalışmada geometrik ortalama yöntemi kullanılarak sektörel reel efektif kur serileri hesaplanmıştır.

Sektörel reel efektif kur endekslerinde kullanılan ülke ağırlıklarının hesaplanmasında, literatürde yaygın olarak kullanılan yöntem kullanılmıştır. Böylece, ithalat ve ihracat ağırlıkları için Lee ve Yi'nin (2005) yaklaşımı, ticaret ağırlığı için ise Saygılı vd. (2010)'nin yaklaşımı takip edilerek, üç farklı sektörel reel efektif kur serisi hesaplanmıştır. Ağırlık hesapları yapılırken kullanılan formüller aşağıda yer almaktadır;

j sektöründe i ülkesi ithalat ağırlığı:

$$WM_j^i = \frac{\sum_{t=2017}^{2021} M_{jt}^i}{\sum_{t=2017}^{2021} M_{jt}}$$

M_j^i = Türkiye'nin i ülkesinden j sektörü ithalatı

M_j = Türkiye'nin j sektörü toplam ithalatı

j sektörü için i ülkesi ihracat ağırlığı:

$$WX_j^i = \frac{\sum_{t=2017}^{2021} X_{jt}^i}{\sum_{t=2017}^{2021} X_{jt}}$$

X_j^i = Türkiye'nin i ülkesine j sektörü ihracatı

X_j = Türkiye'nin j sektörü toplam ihracatı

Son olarak j sektöründe i ülkesi ikili genel ağırlığı şu şekilde hesaplanmıştır:

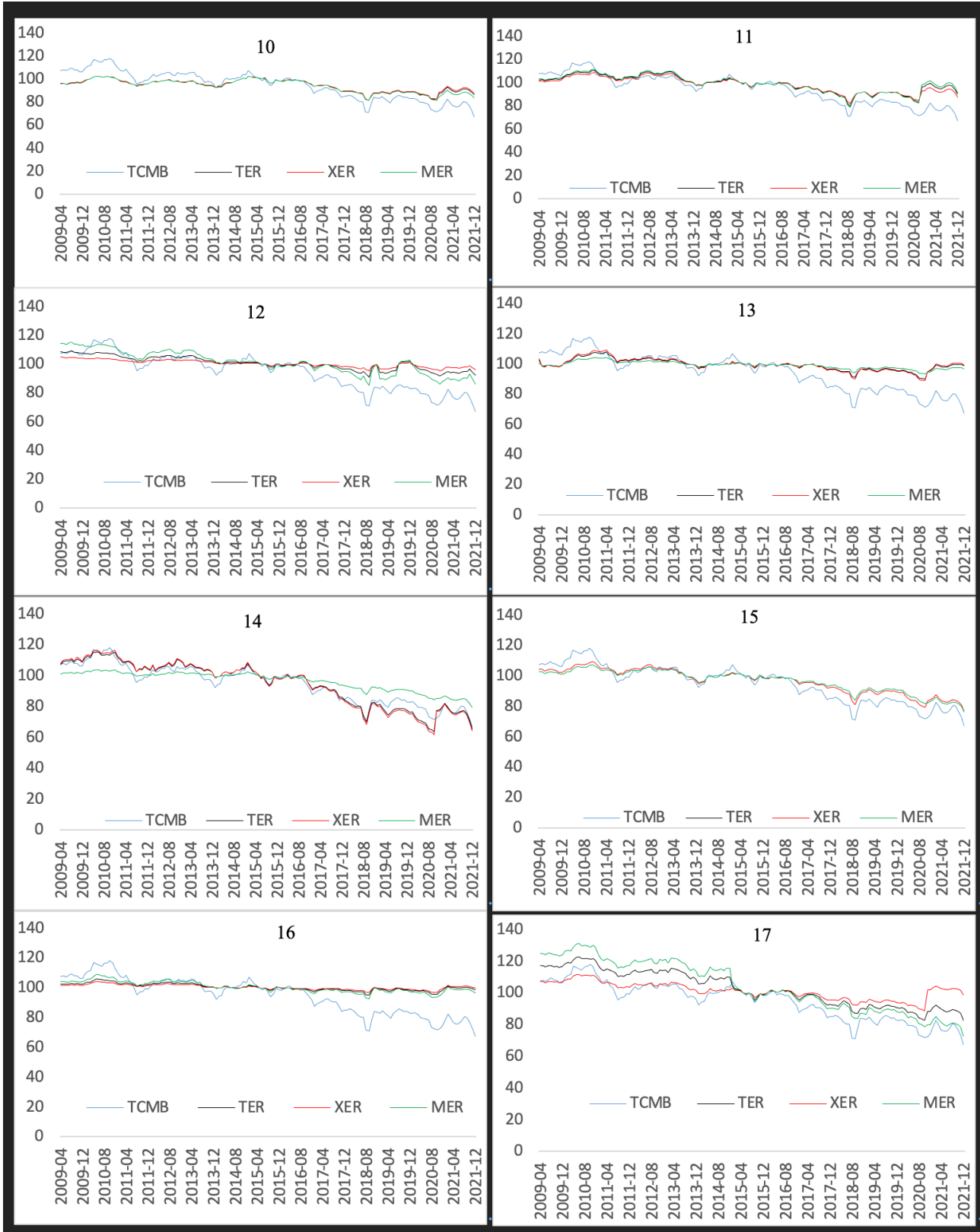
$$W_j^i = \left[\frac{X_j}{X_j + M_j} \right] WX_j^i + \left[\frac{M_j}{X_j + M_j} \right] WM_j^i$$

TCMB tarafından hesaplanan reel efektif kur endeksleri ise Türkiye'nin fiyat düzeyinin dış ticaret ortaklarının fiyat düzeylerine oranının ağırlıklı geometrik ortalaması alınarak aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır:

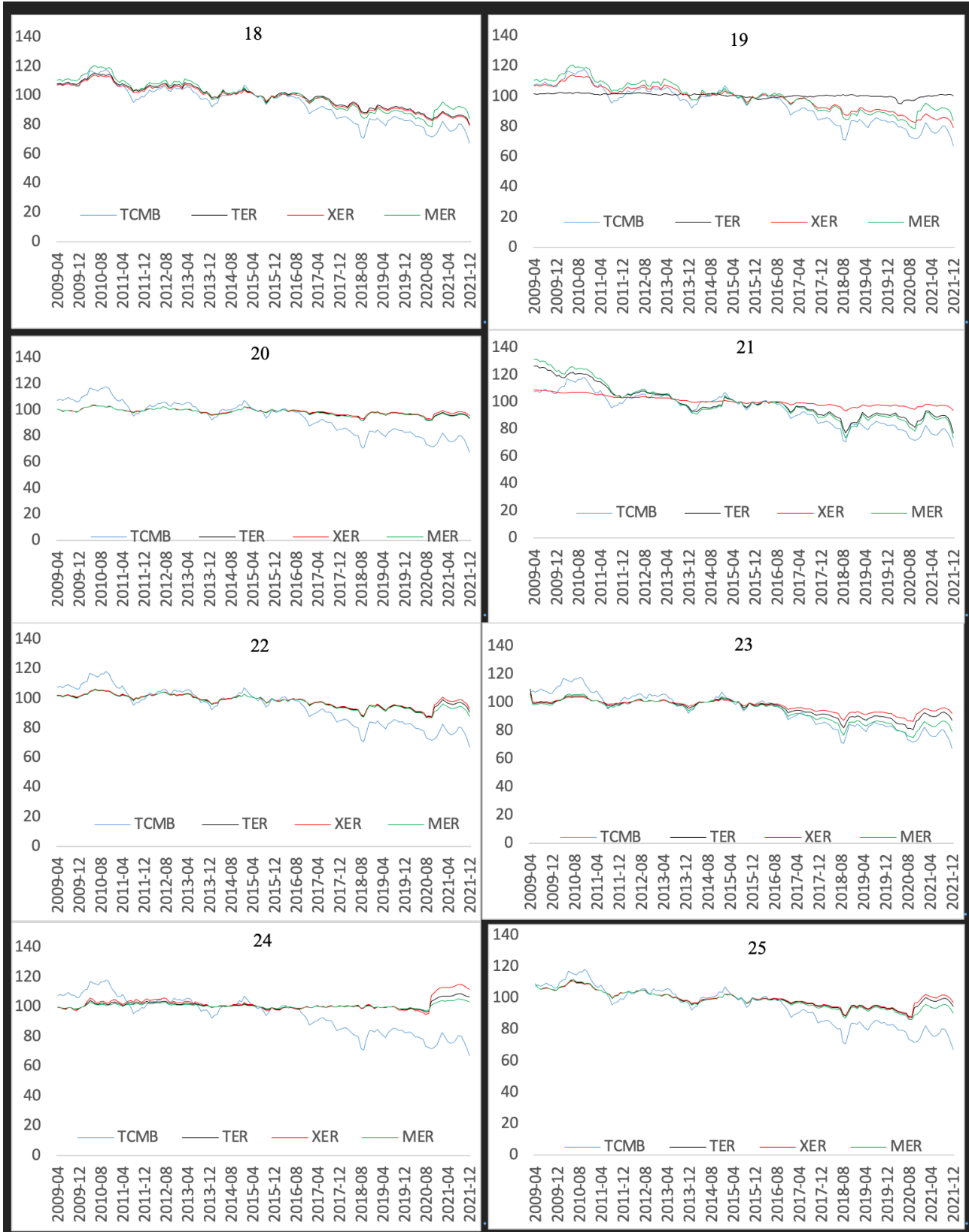
$$REER = \prod_{i=1}^N \left[\frac{P_{TR}}{P_i * e_{i,TR}} \right]^{w_i}$$

Denkleme göre w_i "i" ülkesinin Türkiye'nin reel efektif kur endeksindeki ağırlığını, P_{TR} Türkiye'nin fiyat endeksini, P_i "i" ülkesinin fiyat endeksini, $e_{i,TR}$ "i" ülkesinin parasının TL cinsinden kur değerini ve N ülke sayısını göstermektedir (TCMB, 2022, s.8).

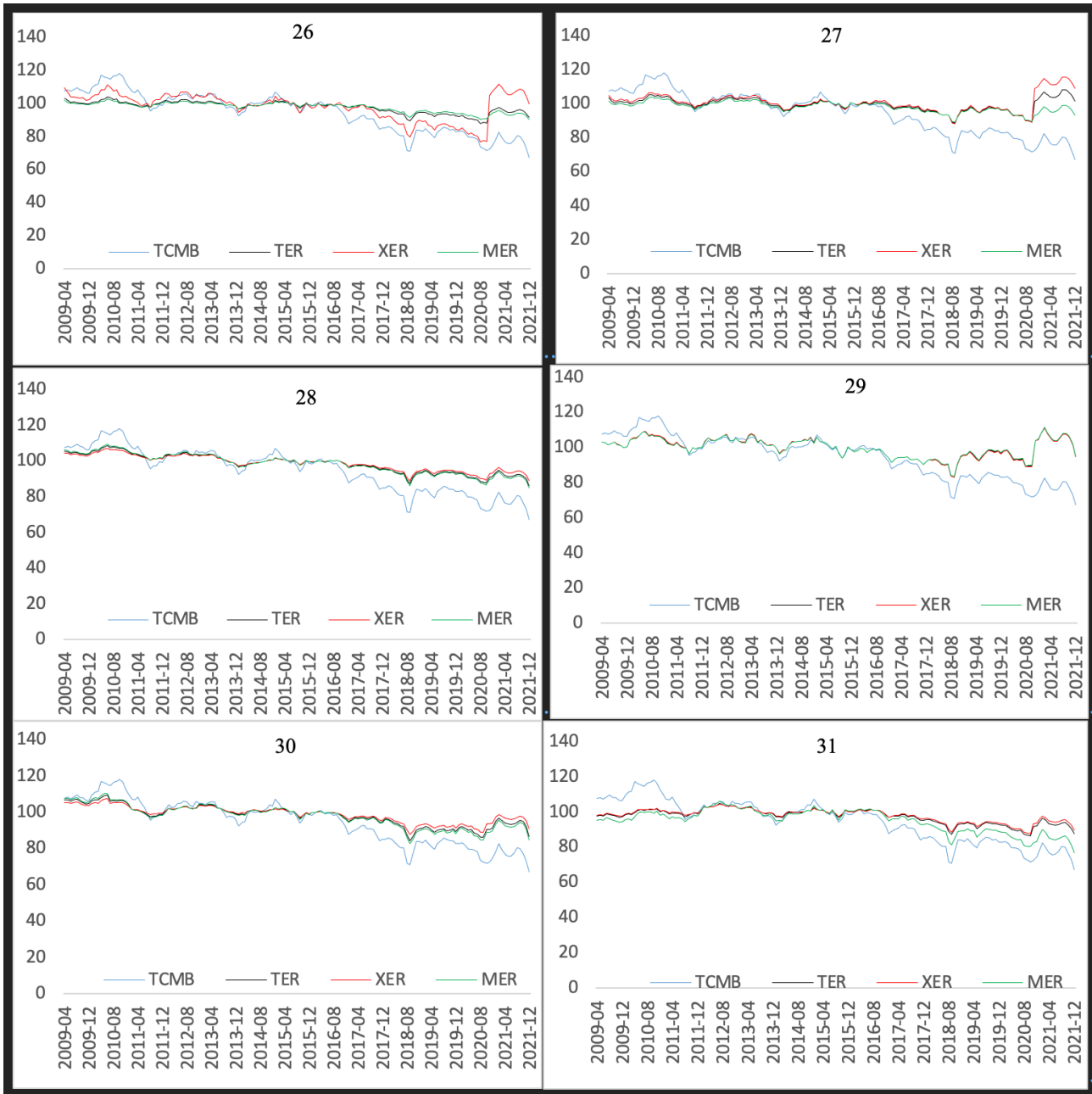
Ağırlık hesaplamaları tamamlandıktan sonra hesaplanan sektörel reel efektif kur serileri ilk olarak TCMB tarafından hesaplanan toplulaştırılmış reel efektif kur serileri ile karşılaştırılmıştır. Şekil 1'de TCMB tarafından hesaplanan TÜFE bazlı reel efektif kur serileri ve bu çalışmada hesaplanan ihracat ağırlıklı, ithalat ağırlıklı ve dış ticaret ağırlıklı olarak hesaplanan sektörel reel efektif kur serileri yer almaktadır. Böylece TCMB ve bu çalışmada hesaplanan reel efektif kur serilerini de karşılaştırmak mümkün olmaktadır.

Şekil 1. TCMB Yİ-ÜFE Bazlı Reel Efektif Kur ile Sektörel Reel Efektif Kur Serilerinin Karşılaştırması

Şekil 2. TCMB Yİ-ÜFE Bazlı Reel Efektif Kur ile Sektörel Reel Efektif Kur Serilerinin Karşılaştırması (Devamı)

Şekil 3. TCMB Yİ-ÜFE Bazlı Reel Efektif Kur ile Sektörel Reel Efektif Kur Serilerinin Karşılaştırması (Devamı)

TCMB tarafından hesaplanan toplulaştırılmış reel efektif kur serisi ile sektörel reel efektif kur serilerinin birlikte verildiği Şekil 1 incelendiğinde genel olarak toplulaştırılmış endeksin sektörel endekslerden daha fazla dalgalandığı gözlenmektedir. Tütün ürünleri, tekstil ürünleri, ağaç ürünleri ve mantar ürünleri, kimyasalların imalatı ile diğer imalat sanayiinin alt sektörlerine ilişkin sektörel kurlar ele alınan tüm dönemler için göreceli durağan bir seyir izlerken; ana metal sanayi, diğer metalik olmayan mineral ürünleri, bilgisayar, kauçuk ve plastik, elektrikli teçhizat imalatı sanayilerinde uzun yıllar gözlenen durağan seyrin yerini son yıllarda daha dalgalı bir seyre bıraktığı ve sektörel kurların birbirlerinden ayrılmaya başladığı gözlenmektedir. Buna ek olarak tüm dönemler için kâğıt ve kâğıt ürünleri sektöründe reel efektif kur serilerinin birbirlerinden daha fazla ayrıştığı görülmektedir (Şekil 1).

Tablo 1’de toplulaştırılmış reel efektif kur serisi ile sektörel reel efektif kur serilerinin birbirleri ile aralarındaki korelasyon düzeyleri verilmektedir. Tabloda sektörel reel efektif kur serilerinin kendi aralarındaki korelasyonunun neredeyse tüm sektörler için¹⁰ TCMB’nin toplulaştırılmış reel efektif kur serisi ile olan korelasyonlarından daha yüksek çıktığı gözlenmiştir.

Tablo 1’de en çok göze çarpan dört sektör; kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı, ana metal sanayii, elektrikli teçhizat imalatı ile son olarak motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork) imalatıdır. Bu sektörlerde TCMB reel efektif kur serisi ile sektörel olarak bu çalışmada hesaplanan kur serileri arasında belirgin farklar olduğu görülmektedir. Hatta ana metal sanayinde söz konusu seriler arasında negatif korelasyon gözlenmiştir.

Sonuç olarak Şekil 1 ve Tablo 1 bir arada değerlendirildiğinde yapılan basit korelasyon analizinde sektörel kurların toplulaştırılmış kurlarla yüksek korelasyona sahip olduğu ancak sektörel kurların toplulaştırılmış kurlardan farklı yönlerde hareket edebildikleri gözlemlenmiştir. Bu bağlamda sektörel analizlerde, toplulaştırılmış kurlar yerine sektörel kurların kullanılmasının daha belirleyici sonuçlar ortaya çıkarabileceği ileri sürülebilir.

Tablo 1

TCMB Reel Efektif Kur Serisi ile Sektörler için Hesaplanan Reel Efektif Kur Serilerinin Birbirleri ile Korelasyonları

Sektör Kodu	XRER MRER	XRER TRER	XRER TCMB	MRER TRER	MRER TCMB	TRER TCMB
10	0,9858	0,9986	0,9090	0,9933	0,9378	0,9209
11	0,9728	0,9879	0,9327	0,9969	0,8576	0,8882
12	0,9949	0,9967	0,9092	0,9995	0,9230	0,9178
13	0,9482	0,9983	0,7869	0,9649	0,8916	0,8121
14	0,9615	0,9999	0,9720	0,9643	0,9507	0,9722
15	0,9917	0,9988	0,9744	0,9968	0,9569	0,9696
16	0,9728	0,9907	0,7904	0,9953	0,8896	0,8541
17	0,8226	0,8726	0,8129	0,9955	0,9425	0,9470
18	0,9649	0,9993	0,9810	0,9661	0,9533	0,9779
19	0,9787	0,9939	0,6004	0,9954	0,5144	0,5565
20	0,9802	0,9873	0,8428	0,9073	0,9073	0,8973
21	0,9876	0,9894	0,9061	0,9999	0,8961	0,8995
22	0,9621	0,9937	0,8831	0,9866	0,9641	0,9246
23	0,9807	0,9974	0,9378	0,9904	0,9651	0,9466
24	0,9693	0,9949	-0,1452	0,9891	0,0145	-0,0804
25	0,9468	0,9923	0,8231	0,9794	0,9485	0,8820
26	0,6825	0,8380	0,6214	0,9707	0,9311	0,9004
27	0,5344	0,9445	0,2257	0,7825	0,8792	0,5085
28	0,9976	0,9988	0,9779	0,9998	0,9835	0,9824
29	0,9988	0,9998	0,6067	0,9996	0,5754	0,5943
30	0,9922	0,9961	0,9268	0,9994	0,9518	0,9461
31	0,9639	0,9978	0,8685	0,9795	0,8552	0,8716

¹⁰ Giyim eşyalarının imalatı ile kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması sektörlerinde ihracat ağırlıklı ile ithalat ağırlıklı kur serileri arasındaki korelasyon, ihracat ağırlıklı kur serisi ile TCMB’nin reel efektif kur serisi arasındaki korelasyondan daha düşüktür.

Döviz Kuru Oynaklığın Hesaplanması

Oynaklık, genel olarak değişkenlerin değerlerinin kısa dönemde belirli bir ortalama değerden uzaklaşması anlamına gelmektedir (Kanalıcı ve Nargeleçekenler, 2006, s.6). Literatürde kur oynaklığının ölçümüne ilişkin en çok kullanılan yöntemler, geleneksel ekonometrik yöntemler arasında yer alan hata teriminin varyansının sabit olduğunu varsayan modeller ve değişen varyansı dikkate alan otoregresif koşullu değişen varyans (ARCH) modelleridir.

Oynaklık serileri, kur değişkeninin seviyesinin veya değişim oranının standart sapması ya da döviz kurundaki değişim oranının standart sapmasının hareketli ortalaması dikkate alınarak oluşturulabilmektedir. Analizlerde nominal ya da reel döviz kurunun kullanılmasına göre sonuçlar değişmektedir. Akhtar ve Hilton (1984) tarafından yapılan çalışma, üç aylık dönemler için nominal döviz kurunun günlük değerlerinin standart sapmasını ölçerek oynaklığın etkilerini ilk analiz eden çalışmalar arasında yer almaktadır. Daha sonra Kenen ve Rodrik (1986) döviz kuru oynaklığını döviz kurundaki aylık değişimlerin hareketli standart sapmasını dikkate alarak hesaplamıştır. Zaman serisi analizlerinin kullanılmaya başlanması ile Engle ve Granger (1987) tarafından geliştirilen ARCH modelleri oynaklık tahmininde oldukça sık kullanılmaya başlanmıştır (Bahmani-Oskooee ve Hegerty, 2007, s. 213).

Tablo 2’de döviz kuru oynaklığının hesaplanmasına ilişkin önceki çalışmalarda kullanılan temel yöntemlerden bazıları özetlenmiştir.

Tablo 2
Döviz Kuru Oynaklığı Ölçüm Yöntemleri

Kullanılan Oynaklık Ölçümü	
Bailey, Tavlas ve Ulan (1986)	Döviz kurundaki yüzde değişimlerin mutlak değeri: $Vol_t = \left \frac{e_t - e_{t-1}}{e_{t-1}} \right $
Akhtar ve Hilton (1984), Hooper ve Kohlhagen (1978)	Belirli bir dönem (<i>within-period</i>) için döviz kuru endeksinin standart sapması: $Vol_t = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (e - \bar{e})^2}{n - 1}}$ n: dönem sayısı
Arize (1995), Koray ve Lastpares (1989), Cushman (1986)	Döviz kuru değişimlerinin n dönemlik hareketli ortalama yöntemiyle elde edilen standart sapması: $Vol_t = \left[\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (R_{t+i-1} - R_{t+i-2})^2 \right]^{\frac{1}{2}}$ R: reel efektif döviz kurunun logaritması
Maskus (1986)	Aylık olarak tahmin edilen bir önceki vadeli kur ile mevcut spot kur oranlarının günlük ortalaması arasındaki farkın mutlak değeri: $Vol_t = \frac{ E_{forward} - E_{spot} }{E}$
De Grauwe (1988)	Bilateral döviz kuru değişkeninin t dönemi boyunca gözlemlenen ortalama değeri etrafındaki yıllık yüzde değişimlerinin standart sapması
Thursby ve Thursby (1987)	Spot döviz kurunun aşağıdaki denklemden tahmin edilen trendi etrafındaki varyansı: $\ln e_t = \varphi_0^i + \varphi_1^i t + \varphi_2^i t^2 + \epsilon_{jt}^i$
Peree ve Steinherr (1989)	Belirli bir dönemdeki döviz kuru verilerinin maksimum ve minimum değerlerine göre oluşturulan model: $Vol_t = \frac{\max X_{t-k}^t - \min X_{t-k}^t}{\min X_{t-k}^t} + \left[1 + \frac{ X_t - X_t^k }{X_t^k} \right]$ k: dönem uzunluğu min X_{t-k}^t : son k dönemdeki mutlak bilateral döviz kurunun minimum değeri max X_{t-k}^t : son k dönemdeki mutlak bilateral döviz kurunun maksimum değeri X_t^k : son k dönemdeki mutlak bilateral döviz kurunun ortalaması
Engle (1994)	Markov Dönüşüm Modeli ve Random Walk modeli
De Vita ve Abbott (2004)	ARCH modeli: $Vol_t = \alpha_0 + \sum_{j=i}^q \alpha_j u_{t-j}^2 + \vartheta_t$
Sukar ve Hassan (2001)	GARCH modeli: $Vol_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_i \epsilon_{t-i}^2 + \sum_{i=1}^q \beta_i h_{t-i}$

Oynaklık hesaplamasına geçmeden önce sektörel reel efektif kur serilerinin durağanlıklarının test edilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada, serilerin durağanlıkları Elliott-Rothenberg-Stock (ERS) ile serilerdeki yapısal kırılmaları hesaba katan Perron kırılmalı birim kök testleri uygulanarak incelenmiş ve logaritması alınan serilerin düzeyde durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Daha sonra sektörel reel efektif kur serilerinin ARCH yapıları araştırılmıştır. Bu amaçla, her bir sektörel reel efektif kur serisi için en uygun ARMA modeli bulunmuştur. Sonrasında da her bir seride elde edilen uygun ARMA modeli için White ve ARCH-LM testleri yapılmıştır. White test istatistik değerleri değişen varyans durumunu, ARCH Lagrange çarpanı (ARCH-LM) test değerleri ise değişkenlerdeki ARCH etkisinin varlığını test etmek için kullanılmıştır.

Gerçekleştirilen White testi ile tüm zaman serisi modellerinde güçlü bir değişen varyans olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle, kur serilerinin ARCH-GARCH tipi modellemeye uygun oldukları değerlendirilebilir. Ayrıca ARCH-LM test sonuçları da bütün serilerde ARCH etkisi bulunduğunu göstermektedir.

Ele alınan kur serilerinde ARCH-GARCH etkisinin varlığı gösterildikten sonraki aşamada, çeşitli koşullu varyans modelleri denenerek sektörel reel efektif kur serileri için uygun olan ARCH/GARCH modelleri belirlenmiş, Akaike bilgi kriteri (AIC) ve Schwarz bilgi kriteri (SIC) değerleri göz önünde bulundurularak da aralarından en uygun model seçilmiştir (Tablo 3).

Tablo 3

Sektörel Döviz Kuru Serileri için Seçilen Uygun ARMA (p,q) ve ARCH/GARCH Modelleri

Sektör Kodu	ARMA(p,q)	ARCH/GARCH
10	ARMA(1,1)	TGARCH
11	ARMA(1,1)	ARCH
12	ARMA(1,3)	ARCH
13	ARMA(1,2)	ARCH
14	ARMA(1,1)	ARCH
15	ARMA(1,1)	ARCH
16	ARMA(1,1)	ARCH
17	ARMA(2,1)	EGARCH
18	ARMA(2,1)	EGARCH
19	ARMA(2,1)	ARCH
20	ARMA(1,1)	ARCH
21	ARMA(1,1)	ARCH
22	ARMA(1,1)	ARCH
23	ARMA(1,1)	ARCH
24	ARMA(1,1)	EGARCH
25	ARMA(1,1)	ARCH
26	AR(1)	ARCH
27	ARMA(1,1)	EGARCH
28	ARMA(1,1)	EGARCH
29	ARMA(1,1)	EGARCH
30	ARMA(1,1)	ARCH
31	ARMA(1,1)	GARCH

Sektörel Reel Efektif Döviz Kuru Oynaklığının Türkiye'nin AB'ye İhracatına Etkileri

Bu bölümde, bir önceki bölümde hesaplanan döviz kuru oynaklığı serisinin ihracat üzerindeki etkileri incelenmektedir. Bu amaçla, literatürde en sık kullanılan ve ihracatı yurtdışı gelir, döviz kuru ve döviz kuru dalgalanmalarının bir fonksiyonu şeklinde elen alan uzun dönem ihracat talep fonksiyonu kullanılmaktadır.¹¹

$$EX_{it} = f(Y_{it}^*, REER_{it}, Vol_{it})$$

Ampirik analizde, kur oynaklığının ihracat üzerindeki etkilerini incelerken kullanılacak uzun dönem ihracat talep modeli aşağıda yer almaktadır:

$$\log(EX_{it}) = \beta_0 + \beta_1 \log(Y_{it}^*) + \beta_2 \log(REER_{it}) + \beta_3 Vol_{it} + \varepsilon_{it}$$

Modelde yer alan EX_{it} değişkeni i sektörü için t anındaki reel ihracat değerini, Y_{it}^* değişkeni, yurtdışı reel geliri, $REER_{it}$ değişkeni sektörel reel efektif döviz kurunu, Vol_{it} değişkeni ise i sektörü için elde edilen reel efektif döviz kuru oynaklığı kullanılarak hesaplanan t anındaki oynaklık değerini göstermektedir.

Bu bölüm için gerçekleştirilen uygulamalı analizlerde STATA istatistik programı kullanılmıştır. Analizde ilk adımda, geleneksel panel veri modellerinde hata terimleri arasında yatay kesit bağımlılığı (*cross-sectional dependency*) bulunmadığı varsayıldığından dolayı, değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı incelenmektedir. Eğer hatalar arasında yatay kesit bağımlılığı olursa en küçük kareler yönteminde etkinlik kaybı ortaya çıkabilir ve standart varyans-kovaryans tahminlerinde kullanılan geleneksel t ve F testleri geçersiz hale gelebilir. (Baltagi, Feng ve Kao, 2012, s. 1).

Panel veri analizinde yatay kesit bağımlılığı olup olmadığını incelerken, Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilmiş yanlışlığı düzeltilmiş LM testi (*bias adjusted LM test*) kullanılmıştır. Diğer testlerde olduğu gibi, LM testinde de boş hipotez yatay kesit bağımlılığının olmadığına işaret etmektedir (H_0 : Yatay kesit bağımlılığı yoktur). Eğer, yatay kesit bağımlılığı testlerinin sonucunda boş hipotez reddedilirse, bu durum birinci-nesil birim kök testlerinin kullanılmayacağı anlamına gelmektedir.

$$LM_{PUY} = \sqrt{\frac{2}{n(n-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \frac{(T-k)\widehat{p}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{\sigma_{Tij}}$$

Yatay kesit bağımlılığı test sonuçları Tablo 4'te yer almaktadır. Yatay kesit bağımlılığı testinde her üç test için de temel hipotez, yatay kesit bağımlılığı olmaması şeklinde kurulmaktadır.

Tablo 4'e göre, her üç test için de temel hipotez reddedilmektedir. Diğer ifadeyle sonuçlar, yatay kesit bağımlılığı olduğunu göstermektedir.

Tablo 4
Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Test	İstatistik
LM Test	6596*
Bias Adjusted LM Test	2066*
CD Test	63,27*

* Yüzde 1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

¹¹ Bkz. Bahmani-Oskooee ve Karamelikli, 2021; Ekanayake ve Dissanayake, 2022.

Boş hipotez yatay kesit bağımlılığı olmaması biçimindedir.

Yatay kesit bağımlılığı olan durumlarda, söz konusu bağımlılığı dikkate alan ikinci-nesil birim kök testlerinin kullanılmasının daha anlamlı sonuçlar verdiği kabul edilmektedir. Bu kapsamda Pesaran (2007), yatay kesit bağımlılık probleminin üstesinden gelebilmek için CIPS (*Cross-Sectionally Augmented Im, Pesaran and Shin*) test istatistiğini önermiştir. Pesaran (2007) birim kök testlerini tahminlerin sapmalarına dayandırmak yerine standart DF (ya da ADF) regresyonlarına gecikmeli seviyelerin yatay kesit ortalamalarını ve her bir serinin birinci farkını ekleyerek yatay kesit bağımlılık probleminin üstesinden gelmiştir. Burada standart panel birim kök testleri yatay-kesitsel genişletilmiş bireysel ADF (CADF) test istatistiklerinin basit ortalamalarına dayandırılmaktadır. Böylece hem bireysel CADF test istatistikleri için hem de yatay-kesitsel olarak genişletilmiş IPS (CIPS) testi olarak adlandırılan basit ortalama için yeni asimptotik sonuçlar elde edilmektedir (Pesaran, 2007, s. 266).

Pesaran'ın (2007) geliştirdiği CADF Testi şu şekildedir:

$$\Delta y_{it} = a_i + b_i y_{i,t-1} + c_i \bar{y}_{t-1} + d_i \Delta \bar{y}_t + e_i$$

Burada

$$t_i(N, T) = \left[\frac{\Delta y_i' \bar{M}_w y_{i-1}}{\bar{\sigma}(y_{i-1}' \bar{M}_w y_{i-1})^{1/2}} \right]$$

Böylece panel istatistiğinin hesaplanması ise şu şekildedir:

$$CIPS(N, T) = N^{-1} \sum_{i=1}^N t_i(N, T)$$

Çalışmada yatay kesit bağımlılığının olduğu belirlendikten sonra birim kök incelemesi için kullanılan CIPS birim kök testi sonuçları Tablo 5'te sunulmaktadır.

Tablo 5
CIPS Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Düzeyde-Sabit
LY	-4,865*
LREER	-2,217**
Vol	-5,507*

Not: * ve** sırasıyla %1ve %5 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 5'te görüldüğü üzere tüm değişkenler için, düzey test denkleminde ve sabit terim kullanıldığı durumlar için birim kök olması biçiminde kurulan temel hipotezler reddedilmektedir ve tüm değişkenler düzeyde durağandır.¹²

Birinci-nesil panel veri modellerinde eğimin homojen olduğu varsayılmaktadır. Aksi takdirde, geleneksel panel veri tahminleri yanlı olabilmektedir. Bununla birlikte yatay kesit ve zaman boyutu geniş olan panellerde eğim genellikle homejen değildir (Pesaran ve Smith, 1995, s.80). Dinamik panel veri modellerinde eğim heterojenliği olması durumunda değişkenler ile hata terimi arasında korelasyon ve ayrıca hata terimleri arasında seri korelasyon oluşabilmektedir ve bu nedenle yatay kesit ve zaman boyutu yeterince geniş bile olsa, sabit etkiler tahminisinde bir yanlılık meydana gelmektedir (Ul Haque, Pesaran ve Sharma¹⁹⁹⁹, s.¹⁻¹³). Bu kapsamda birinci-

¹² Bir önceki bölümde gerçekleştirilen durağanlık analizi sonucunda değişkenlerin düzeyde durağan oldukları sonucuna ulaşıldığı için değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisine bakılmasına gerek kalmamıştır.

nesil panel veri analizlerinde varsayım olarak kabul edilen eğim homojenliğinin gerçekten var olup olmadığı Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından önerilen delta testi kullanılarak test edilmiştir. Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen delta testi aşağıdaki denklem yardımıyla yapılmaktadır:

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \frac{N^{-1} \sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \tilde{z}_{it}^2 - K}{\sqrt{2k}}$$

Düzeltilmiş delta test istatistiği ise şu şekildedir:

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \frac{N^{-1} \sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \tilde{z}_{it}^2 - E(\tilde{z}_{it}^2)}{\sqrt{Var(\tilde{z}_{it}^2)}}$$

Delta testi hipotezleri ise şu şekildedir:

H_0 : Eğim katsayısı homojendir.

H_1 : Eğim katsayısı homojen değildir.

Modelde eğim heterojenliği var ise bunu dikkate alan tahmincilerin kullanılması gerekmektedir. Bu kapsamda gerçekleştirilen eğim heterojenliği testi sonucunda, modelde eğim heterojenliği bulunduğu için hem yatay kesit bağımlılığını hem de eğim heterojenliğini dikkate alan tahminciler kullanılmaktadır (Tablo 6). Sonuçların tutarlılığını karşılaştırabilmek açısından iki farklı tahminci için de ayrı ayrı analizler gerçekleştirilmiştir. Bunlar Pesaran (2006) tarafından önerilen CCEMG ile daha yakın zamanda Pesaran ve Chudik (2015) tarafından geliştirilen Dinamik CCEMG tahmincileridir.

Tablo 6
Eğim Heterojenliği Test Sonuçları

	Değer
Delta	72,396*

Not: *, %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

CCEMG Bulguları

Sabit ve rassal etkiler gibi klasik panel veri tahmincileri yatay kesit bağımlılığının boyutlarına bağlı olarak yanlış çıkarımlara ve tutarsız tahminlere sebep olabilmektedir. Bu durum zaman içinde yatay kesit bağımlılığının varlığını göz önünde bulunduran tahmincilere duyulan ihtiyacı artırmıştır (Sönmez, 2016, s. 53).

Bu bağlamda Pesaran (2006), paneli oluşturan yatay kesitler arasındaki bağımlılığı dikkate alan CCE tahmincisini geliştirmiştir. Pesaran (2006)'ın çalışmasında, gözlemlenmemiş ortak korelasyonlu etkilerin varlığında panelin zaman boyutu (T) sabit ve yatay kesit boyutu (N) sonsuza giderken veya (N, T) sonsuza giderken bile tutarlı ve asimptotik olarak normal dağılan parametre tahminleri için önerdiği bu tahminci, eğimin yatay kesitten yatay kesite değişmesine izin vermektedir (Pesaran, 2006, s.969). Bu, panel veri analizinde çeşitli yöntemlerle yatay kesit birimler için tahmin edilen regresyon katsayılarının her bir yatay kesit birim için tek tek elde edilmesini sağlamaktadır (Keskin ve Aksoy, 2019, s.9). Güçlü yatay kesit bağımlılığı türlerine karşı dayanıklı olan CCE tahmincisinin, aynı zamanda uzamsal formları da içeren zayıf yatay kesit korelasyon hatalarında da dayanıklı sonuçlar verdiği gözlenmiştir (Pesaran ve Tosetti, 2011, s. 182).

CCE tahmincisi, aşağıdaki heterojen panel veri modeline dayanmaktadır (Pesaran, 2006, s. 971):

$$y_{it} = \alpha_i' d_t + \beta_i' x_{it} + e_{it}$$

$$e_{it} = \gamma_i' f_t + \varepsilon_{it}$$

B

urada (d_t) $n \times 1$ gözlemlenebilir ortak etkiler vektörünü, (x_{it}) t zaman ve i yatay kesit biriminde $k \times 1$ boyutunda bağımsız değişkenler matrisini, (f_t) $n \times 1$ gözlemlenmemiş ortak etkiler vektörünü temsil etmektedir.

Pesaran (2006), bağımsız değişkenlerin ($\bar{x}_t$) ve bağımlı değişkenin ($\bar{y}_t$) yatay kesit ortalamalarının gözlemlenemeyen ortak faktörlerin tutarlı tahminçileri olduğunu göstermiştir ve bu ortalamalar gözlemlenebilir faktörler olarak kullanılabilir. Regresyonun bu ortalamalar ile genişletilmesi CCE prensibi olarak bilinir. Ortalamalarla genişletilmiş regresyona en küçük kareler uygulanması ile her bir eğim (β_n) parametreleri tutarlı bir şekilde tahmin edilmektedir (Croissant ve Millo, 2019, s. 197).

Her bir eğim parametresinin tahminçisi şu şekilde yeniden yazıldığında (Pesaran, 2006, s. 977):

$$\hat{y}_{CCE,n} = (Z_n^T \bar{M} Z_n)^{-1} Z_n^T \bar{M} y_n$$

CCEMG yaklaşımında her bir yatay kesite ait katsayıların aritmetik ortalaması alınarak hesaplanan uzun dönem parametreler şu şekilde olmaktadır:

$$\hat{b}_{CCEMG} = N^{-1} \sum_{i=1}^N \hat{b}_i$$

Kovaryans matrisi ise ortalama grup tahminçide olduğu gibi birim katsayıların ampirik kovaryansına bağlı olarak parametrik olmayan bir şekilde aşağıdaki gibi elde edilmektedir:

$$V(\hat{y}_{CCEMG}) = \frac{1}{N(N-1)} \sum_{n=1}^N (\hat{y}_{CCE,n} - \hat{y}_{CCEMG}) (\hat{y}_{CCE,n} - \hat{y}_{CCEMG})^T$$

Çalışmada kullanılan CCEMG modeli tahmin sonuçları Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7
CCEMG Tahmincisi Bulguları

İmalat Sanayi Panel		10		11		12	
Katsayı		Katsayı		Katsayı		Katsayı	
LY	0.7948061*	LY	2,978959*	LY	1.334221*	LY	2.686296*
LREER	2.076763*	LREER	4,616514*	LREER	1.838336	LREER	5.114172*
Vol	-0.0001005	Vol	0,106946**	Vol	-0.0189818	Vol	-0.0974992
C	-1.433987	C	-1.909874	C	5.062271	C	-34.70447**
13		14		15		16	
Katsayı		Katsayı		Katsayı		Katsayı	
LY	0.2288668 ***	LY	0.5686471*	LY	0.1587607	LY	0.3182697
LREER	0.6787907	LREER	0.5463391	LREER	2.31502***	LREER	2.866926**
Vol	0.124932*	Vol	-0.0489305***	Vol	-0.0754931***	Vol	0.0415369
C	-1.263955	C	0.9278701	C	-6.440264	C	3.433783
17		18		19		20	
Katsayı		Katsayı		Katsayı		Katsayı	
LY	0.4797954	LY	-0.1487728	LY	0.2925692	LY	1.399663*
LREER	1.616270	LREER	4.569939	LREER	9.743025*	LREER	1.756509
Vol	0.0063414	Vol	-0.0238296	Vol	-0.0334752	Vol	-0.0387768
C	9.281558*	C	-24.65374*	C	-34.17589*	C	-7.884456**
21		22		23		24	
Katsayı		Katsayı		Katsayı		Katsayı	
LY	0.4708362*	LY	0.9404891*	LY	0.5356362*	LY	0.8440945*
LREER	3.803767*	LREER	0.9051639	LREER	-2.075215*	LREER	2.265174***
Vol	-0.0352842	Vol	-0.0068395	Vol	0.0241257	Vol	-0.0192012
C	1.51442	C	3.935645	C	0.4982173	C	-2.72605
25		26		27		28	
Katsayı		Katsayı		Katsayı		Katsayı	
LY	1.109861	LY	0.0526553	LY	0.7150965***	LY	0.4115966*
LREER	-0.6442433*	LREER	3.727291	LREER	2.043298*	LREER	-3.713617**
Vol	0.0208154***	Vol	0.0010811	Vol	-0.0092346	Vol	-0.0456048**
C	6.866287*	C	-6.600628	C	3.530217	C	13.46294*
29		30		31			
Katsayı		Katsayı		Katsayı			
LY	0.7580894*	LY	0.3296498	LY	1.020453		
LREER	-3.150453**	LREER	6.983311**	LREER	-0.117529*		
Vol	-0.0622055**	Vol	0.1521733	Vol	0.035194**		
C	21.25773*	C	13.11771	C	5.922961**		

*,** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

İmalat sanayinde yer alan 22 sektörün tümü için gerçekleştirilen panel veri analizinde CCEMG modeli sonuçlarına göre ihracat talep fonksiyonu değişkenlerinden yurtdışı gelir değişkeni ile reel efektif kur değişkeninin ihracata etkisi pozitif ve anlamlı çıkmıştır. Bununla birlikte reel efektif kur dalgalanmalarının ise ihracat üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu kapsamda elde edilen sonuçlara göre imalat sanayinde; reel efektif kurda meydana gelecek %1'lik bir artışın, ihracatı %2,07 oranında artıracığı, yurtdışı gelir değişkeninde meydana gelecek %1'lik bir artışın ise ihracatı %0,8 oranında artıracığı sonucuna ulaşılmıştır.

Sektörel düzeyde gerçekleştirilen analizlerde ise her üç değişken özelinde elde edilen sonuçlar sektörlere göre farklılıklar göstermektedir. Söz konusu sonuçları özetleyen bilgiler Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8
CCEMG Tahmincisi Bulguları için Özet Tablo

Değişkenler	Sektörel Sonuçlar	
	Pozitif-Anlamli	Negatif-Anlamli
Y	<ul style="list-style-type: none"> •Gıda Ürünleri İ. •İçeceklerin İ. •Tütün Ürünleri İ. •Tekstil Ürünlerinin İ. •Giyim Eşyalarının İ. •Kimyasalların ve Kimyasal Ürünlerin İ. •Temel Eczacılık Ürünlerinin ve Eczacığa Ait Malzemelerin İ. •Kauçuk ve Plastik Ürünlerin İ. •Diğer Metalik Olmayan Mineral Ürünlerin İ. •Ana Metal Sanayii •Elektrikli Teçhizat İ •Başka Yerde Sınıflandırılmamış Makine ve Teçhizat İ. •Motorlu Kara Taşıtı, Treyler (Römork) ve Yarı Treyler (Yarı Römork) İ. 	
REER	<ul style="list-style-type: none"> •Gıda Ürünleri İ. •Tütün Ürünleri İ. •Deri ve İlgili Ürünlerin İ. •Ağaç, Ağaç Ürünleri ve Mantar Ürünleri İ. •Kok Kömürü ve Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri İ. •Temel Eczacılık Ürünlerinin ve Eczacığa Ait Malzemelerin İ. •Ana Metal Sanayii •Elektrikli Teçhizat İ. •Diğer Ulaşım Araçlarının İ. 	<ul style="list-style-type: none"> •Diğer Metalik Olmayan Mineral Ürünlerin İ. •Makine ve Teçhizat Hariç, Fabrikasyon Metal Ürünleri İ. •Başka Yerde Sınıflandırılmamış Makine ve Teçhizat İ. •Motorlu Kara Taşıtı, Treyler (Römork) ve Yarı Treyler (Yarı Römork) İ. •Mobilya İ.
Vol	<ul style="list-style-type: none"> •Gıda Ürünleri İ. •Tekstil Ürünlerinin İ. •Makine ve Teçhizat Hariç, Fabrikasyon Metal Ürünleri İ. •Mobilya İ. 	<ul style="list-style-type: none"> •Giyim Eşyalarının İ. •Deri ve İlgili Ürünlerin İ. •Başka Yerde Sınıflandırılmamış Makine ve Teçhizat İ. •Motorlu Kara Taşıtı, Treyler (Römork) ve Yarı Treyler (Yarı Römork) İ.

Birinci değişken olarak modele giren yurtdışı gelir değişkeninin ihracat üzerindeki etkisi incelendiğinde, anlamlı sonuç veren 13 sektörün tamamında gelir değişkeninin katsayısı beklendiği üzere pozitif çıkmıştır. İkinci değişken olan sektörel reel efektif kur endeksinin ihracat üzerindeki etkisi incelendiğinde, 9 sektörde söz konusu etki pozitif ve anlamlı, 5 sektörde ise negatif ve anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sektörel reel efektif kur endeksinin ihracat üzerindeki etkisi 8 sektör için ise anlamlı sonuç vermemiştir.

Son olarak modele eklediğimiz döviz kuru oynaklığının ihracata etkisi için elde edilen sonuçlar incelendiğinde ise; 4 sektörde sonuç pozitif ve anlamlı, 4 sektörde negatif ve anlamlı, kalan 14 sektör için ise anlamsız çıkmıştır.

Dinamik CCEMG Bulguları

Pesaran ve Chudik (2015) tarafından 2015 yılında geliştirilen Dinamik CCE tahmincisini, CCE tahmincisinden ayıran temel özellik, gecikmeli bağımlı değişkenin ve/ya zayıf dışsal bağımsız değişkenlerin de modele açıklayıcı değişkenler olarak dâhil edilmesidir.

Pesaran ve Chudik'in (2015) çalışmalarında doğrusal kovaryans durağan dinamik heterojen panel veri modeli şu şekildedir:

$$\begin{aligned} y_{it} &= c_{yi} + \varphi_i y_{i,t-1} + \beta'_{0i} x_{it} + \beta'_{1i} x_{i,t-1} + u_{it}, \\ u_{it} &= \gamma'_i f_t + \varepsilon_{it} \\ \omega_{it} &= \begin{pmatrix} x_{it} \\ g_{it} \end{pmatrix} = c_{\omega i} + \alpha_i y_{i,t-1} + \Gamma'_i f_t + v_{it} \end{aligned}$$

$i = 1, \dots, N$ ve $t = 1, \dots, T$. c_{yi} ve $c_{\omega i}$ birimlere özgü sabit etkiler, x_{it} $k_x \times 1$ boyutlu dışsal değişkenler vektörü, g_{it} $k_g \times 1$ boyutlu ortak bileşenler vektörüdür. $k \geq 0$, $k_x + k_{g=k}$. f_t $m \times 1$ boyutlu gözlenemeyen ortak faktör vektörü, ε_{it} birimlere özgü hatalar, Γ'_i , $m \times k$ boyutlu faktör yükleri matrisi ve α_i , $k \times 1$ boyutlu bilinmeyen parametreler vektörüdür.

Pesaran ve Chudik (2015) hem bağımlı hem de katı dışsal değişkenler için yatay kesit ortalamalarının gecikmelerinin modele eklenmesi durumunda tahmincilerin tutarlılık kazanacağını belirtmişlerdir (Ditzen, 2018, s.587). Pesaran ve Chudik'in (2015) dinamik CCEMG tahmin edicisi, $p_T = \left[T^{\frac{1}{3}} \right]$ olmak üzere aşağıdaki çapraz kesitsel olarak genişletilmiş birime özgü regresyon modeline dayanmaktadır:

$$\begin{aligned} y_{it} &= c_{iy} + \varphi_i y_{i,t-1} + b_{0i} x_{it} + b_{1i} x_{i,t-1} + \sum_{l=0}^{p_T} \delta'_{il} \bar{z}_{t-l} + e_{yit} \quad (i = 1, \dots, N) \\ \bar{z}_t &= N^{-1} \sum_{i=1}^N z_{it} = (\bar{y}_t, \bar{x}_t, \bar{g}_t)' \end{aligned}$$

Böylece φ ve b_0 'nin dinamik CCEMG tahmincisi φ_i ve b_{0i} 'nin en küçük kareler tahminlerinin aritmetik ortalamaları ile elde edilir.

Çalışmada kullanılan Dinamik CCEMG modeli tahmin sonuçları Tablo 9'da verilmiştir. İmalat sanayinde yer alan 22 sektörün tümü için gerçekleştirilen panel veri analizinde Dinamik CCEMG modeli sonuçlarına göre, CCEMG modelinde olduğu gibi ihracat talep fonksiyonu değişkenlerinden yurtdışı gelir değişkeni ile reel efektif kur değişkeninin ihracata etkisi pozitif ve anlamlı çıkmıştır. Bununla birlikte reel efektif kur dalgalanmalarının ise ihracat üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 9
Dinamik CCEMG Tahmincisi Bulguları

İmalat Sanayi Panel		10		11		12	
	Katsayı		Katsayı		Katsayı		Katsayı
LY	1,167720*	LY	5,621461*	LY	1,463638*	LY	3,200098*
LREER	2,345020*	LREER	3,898272*	LREER	1,977268	LREER	5,059529***
Vol	-0,011508	Vol	0,101378	Vol	-0,019850	Vol	-0,180367
C	-1,560388	C	-16,712300	C	-2,932867	C	-43,277337
13		14		15		16	
	Katsayı		Katsayı		Katsayı		Katsayı
LY	-0,370848	LY	1,067473*	LY	1,713492*	LY	0,094972
LREER	0,645143	LREER	-0,904081	LREER	-1,872963	LREER	2,984586***
Vol	0,214196**	Vol	-0,066493	Vol	-0,174444***	Vol	0,063181
C	-5,476263	C	-1,621613	C	-23,077025***	C	2,947270**
17		18		19		20	
	Katsayı		Katsayı		Katsayı		Katsayı
LY	1,698473**	LY	-0,337713	LY	1,237305	LY	1,877628*
LREER	-0,808605	LREER	2,010646	LREER	10,645565**	LREER	4,025574
Vol	0,042049	Vol	-0,028890	Vol	-0,057065	Vol	-0,072960
C	-33,530921	C	-15,651491	C	-46,797316	C	-14,205142
21		22		23		24	
	Katsayı		Katsayı		Katsayı		Katsayı
ly	0,277635	LY	1,955010*	LY	0,256223	LY	1,170991***
LREER	4,175980*	LREER	2,750459	LREER	-2,415801	LREER	2,583988
Vol	-0,063986	Vol	-0,015270	Vol	0,057699	Vol	0,054465
C	-6,340781	C	3,584350	C	0,782778	C	-3,634055
25		26		27		28	
	Katsayı		Katsayı		Katsayı		Katsayı
LY	1,182261*	LY	0,144759	LY	0,996471*	LY	0,532863*
LREER	0,048835	LREER	3,522624	LREER	5,311437**	LREER	-4,064485
Vol	0,039306**	Vol	0,000192	Vol	-0,031657	Vol	-0,033047
C	7,288103**	C	9,627611	C	13,736086*	C	7,690346
29		30		31			
	Katsayı		Katsayı		Katsayı		
LY	0,799566*	LY	0,899399	LY	1,521524*		
LREER	-3,523580**	LREER	7,428800**	LREER	0,553596		
Vol	-0,098721**	Vol	0,151364	Vol	0,043026		
C	31,047388*	C	27,188699	C	9,491151**		

*, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Bu kapsamda elde edilen sonuçlara göre imalat sanayinde; reel efektif kurda meydana gelecek %1'lik bir artışın, ihracatı %2,35 oranında artıracığı, yurtdışı gelir değişkeninde meydana gelecek %1'lik bir artışın ise ihracatı %1,16 oranında artıracığı sonucuna ulaşılmıştır.

Sektörel düzeyde gerçekleştirilen analizlere göreyse; birinci değişken olarak modele giren yurtdışı gelir değişkeninin ihracat üzerindeki etkisi bakımından anlamlı sonuç veren 14 sektörün tamamında gelir değişkeninin katsayısı pozitif çıkmıştır. CCEMG modelinden farklı olarak tekstil, temel eczacılık, diğer metalik olmayan mineral ürünlerinin imalatında gelir değişkeninin katsayısı anlamsız çıkarken, kâğıt, deri, makine ve mobilya imalatında pozitif ve anlamlı çıkmıştır.

İkinci değişken olan sektörel reel efektif kur endeksinin ihracat üzerindeki etkisi incelendiğinde, 7 sektörde söz konusu etki pozitif ve anlamlı, yalnızca 1 sektörde ise negatif ve anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. CCEMG

modelinden farklı olarak deri ve ilgili ürünler, ana metal, diğer metalik olmayan mineral ürünler, makine ve teçhizat hariç, fabrikasyon metal ürünleri, başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat, motorlu kara taşıtı, treyler ve yarı treyler ile mobilya imalatı sektörlerinde sonuç anlamsız çıkmıştır.

Son olarak modele eklediğimiz döviz kuru oynaklığının ihracata etkisi için elde edilen sonuçlar incelendiğinde ise; 2 sektörde sonuç pozitif ve anlamlı, 2 sektörde negatif ve anlamlı, kalan 18 sektör için ise anlamsız çıkmıştır. CCEMG modelinden farklı olarak tekstil ürünleri, makine ve teçhizat hariç, fabrikasyon metal ürünleri, giyim ürünleri ve motorlu kara taşıtı, treyler ve yarı treyler imalatı sektörlerinde yine sonuç anlamsız çıkmıştır (Tablo 10).

Tablo 10
Dinamik CCEMG Tahmincisi Bulguları için Özet Tablo

Değişkenler	Sektörel Sonuçlar	
	Pozitif-Anlamlı	Negatif-Anlamlı
Y	<ul style="list-style-type: none"> •Gıda Ürünleri İ. •İçeceklerin İ. •Tütün Ürünleri İ. •Giyim Eşyalarının İ. •Deri ve İlgili Ürünlerin İ. •Kâğıt ve Kâğıt Ürünlerinin İ. •Kimyasalların ve Kimyasal Ürünlerin İ. •Kauçuk ve Plastik Ürünlerin İ. •Ana Metal Sanayii •Makine ve Teçhizat Hariç, Fabrikasyon Metal Ürünleri İ. •Elektrikli Teçhizat İ. •Başka Yerde Sınıflandırılmamış Makine ve Teçhizat İ. •Motorlu Kara Taşıtı, Treyler (Römork) ve Yarı Treyler (Yarı Römork) İ. •Mobilya İ. 	
REER	<ul style="list-style-type: none"> •Gıda Ürünleri İ. •Tütün Ürünleri İ. •Ağaç, Ağaç Ürünleri ve Mantar Ürünleri İ. •Kok Kömürü ve Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri İ. •Temel Eczacılık Ürünlerinin ve Eczacılığa ait Malzemelerin İ. •Elektrikli Teçhizat İ. •Diğer Ulaşım Araçlarının İ. 	<ul style="list-style-type: none"> •Motorlu Kara Taşıtı, Treyler (Römork) ve Yarı Treyler (Yarı Römork) İ.
Vol	<ul style="list-style-type: none"> •Tekstil Ürünlerinin İ. •Makine ve Teçhizat Hariç, Fabrikasyon Metal Ürünleri İ. 	<ul style="list-style-type: none"> •Deri ve İlgili Ürünlerin İ. •Motorlu Kara Taşıtı, Treyler (Römork) ve Yarı Treyler (Yarı Römork) İ.

Bulgular

Çalışmada karşılaştırma yapabilmek adına iki farklı tahminci kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir. Ampirik analizin sonucunda ulaşılan bulgular, kur oynaklığının her sektörü aynı şekilde etkilemediğine işaret etmektedir. Döviz kuru oynaklığı, bazı sektörlerde ihracata olumlu etki yaparken, bazı sektörlerde olumsuz etki yapmaktadır. Örneğin, döviz kuru oynaklığı, makine ve teçhizat hariç fabrikasyon metal ürünleri ve tekstil sektörlerinin ihracatına pozitif etki yaratırken, deri, motorlu kara taşıtı, treyler ve yarı treyler sektörlerinden yapılan ihracatı negatif yönde etkilemektedir. Ancak her iki tahminci ile yapılan analizlerin sonuçları imalat sanayiinin çoğu¹³ alt sektöründe, döviz kuru oynaklığının ihracata etkisinin anlamsız olduğunu göstermektedir. Firmaların risk algılarındaki farklılıklar, firmaların batık maliyetleri ya da işlem maliyetlerinin büyüklüğü, riskin yönetilmesinde hedging araçlarının sık kullanılıp kullanılmaması, para politikası uygulamaları, ihracata konu olan malların üretiminde kullanılan ithal girdi payı, firmanın dış borcunun düzeyi gibi bazı temel faktörler, imalat sanayinin alt sektörleri arasında, döviz kuru oynaklığının yarattığı etkileri farklılaştırabilir.

Firmaların risk algısı dikkate alındığında, mevcut literatürde, döviz kuru oynaklığının riskten kaçınan ya da riski iyi yöneten firmalar üzerinde iki farklı etkisi (gelir etkisi ve ikame etkisi) olduğu sonucuna varıldığı görülmektedir (De Grauwe, 1988, s. 67) Kur oynaklığı, ihracattan elde edilecek kâr düzeyinde ortaya çıkan belirsizliğin artması sonucunda azalan kâr beklentisi (gelir etkisi) meydana gelebilir. Yine, artan döviz kuru oynaklığı, ihracatçı firmalar açısından belirsizliği artırarak, firmanın ticaretinin azalmasına yol açıp bir ikame etkisi yaratabilir. Eğer gelir etkisi, ikame etkisinden büyük ise dış ticaret ile döviz kuru oynaklığı arasında pozitif bir ilişki ortaya çıkabileceği, aksi durumda ise dış ticaret ile döviz kuru oynaklığı arasında negatif bir ilişki ortaya çıkabileceği ileri sürülmektedir (De Grauwe, 1988, s. 63-64).

Döviz kuru oynaklığının ihracat üzerindeki etkisinin belirsiz çıkmasına neden olabilecek bir diğer unsur, firmaların batık maliyetlerinin bulunması ya da dış pazara giriş ve/veya çıkışın maliyetli olmasıdır. Bu tür firmalar zararlarını en aza indirebilmek için döviz kurundaki oynaklığa tepki vermeyip, piyasa düzeline kadar bekleme yolunu seçmekte ve böylece piyasada daha uzun süre kalarak ihracat yapmaya devam etmektedirler. Eğer, firmaların nakit akışlarının bugünkü değeri, giriş ve çıkış maliyetlerinden daha hızlı artarsa, firma artan döviz kuru oynaklığından fayda sağlayabilir. Bunun için gerekli olan koşul ise nakit akışı fonksiyonunun döviz kurunda konveks olmasıdır (Franke, 1991, s. 292-307).

Riskten korunma işlemleri de döviz kuru oynaklığının, ihracat üzerindeki etkisinin ampirik olarak anlamsız çıkmasına neden olabilmektedir. Firmalar, genel olarak eğer riskten kaçınmayı tercih ediyorlarsa ya dış ticareti iç ticaret ile ikame edebilmekte ya da kur riskinden korunma yöntemlerine başvurabilmektedir. Doğal olarak dış ticareti iç ticaret ile ikame ederlerse ihracat ve ithalat bundan olumsuz etkilenmektedir. Hedging yöntemlerine başvurmaları durumunda ise dış ticaretten vazgeçmeden de riskten kaçınmış olurlar. Bu durumda ise döviz kurundaki oynaklık dış ticaretin temel belirleyicilerinden biri olmaktan çıkmaktadır (Sevim ve Doğan, 2016, s. 303-318).

Ekonomi yönetiminin izlediği para politikası da kur oynaklığı ile dış ticaret ilişkisini anlamsızlaştırabilir. Uzun vadede kur dalgalanmalarını dengeleyebilmek için mali şoklar ve verimlilik şoklarına karşı uygulanan para politikaları ile işgücü talebi dengelenmekte ve yurtiçi üretimde işçilik maliyetleri ve dolayısıyla üretim maliyetleri düşürülebilmektedir. Böylece kur değişmelerine bağlı olarak artan fiyatlar, işgücü maliyetlerinin düşürülmesi yoluyla azaltılarak ihracat hacmi korunabilmektedir (Bacchetta ve van Wincoop, 2000, s. 1093-1109).

¹³ CCEMG tahmincisi için 14 alt sektör, DCEMG tahmincisi için ise 18 alt sektör

Döviz kuru oynaklığının ihracat üzerindeki etkisinin belirsiz çıkmasına neden olabilecek bir diğer faktör de ihracat ürünlerinin ithal girdi oranlarıdır. Türkiye’de özellikle teknoloji yoğun sektörler için ithal girdi oranı yüksektir. Ara mal veya hammadde ithalatı yoğun olan bir ihracat ürününde, kur değişmelerinin nihai durumdaki etkisi; hammadde ve ara mal ithalatının da nasıl etkilendiğine bağlı olarak değişebilmektedir.

Son olarak Türkiye’de imalat sanayinde faaliyet gösteren şirketlerin borç dolarizasyon oranı, diğer sanayilerde faaliyet gösteren şirketlere oranla daha yüksektir. 2023 yılında imalat sanayi sektörlerinin Türkiye’nin toplam ihracatındaki payı %94 civarında gerçekleşmiştir (TÜİK, 2024). Borç dolarizasyon oranı yüksek olan imalat sanayi alt sektörlerinin gelirleri, yüksek oranda ihracatçı olmaları nedeniyle reel döviz kuruna bağımlı hale gelmektedir. Reel döviz kurunun değer kaybetmesi, piyasa rekabetinde uluslararası bir avantaj sağladığı için Türk imalat sanayi şirketlerinin gelirlerini artırsa da bu durum borçlardaki para ikamesi yüksekliğine bağlı olarak negatif bilanço etkisi yaratmakta ve olumlu rekabet etkisini baskılayabilmektedir. Borç dolarizasyonundaki yüksek seyir ile ihracat oranları düşük olan imalat sanayi sektörlerinde faaliyet gösteren şirketlerin bilançoları döviz kuru oynaklığına karşı korunmadıysa reel döviz kurundaki azalış bilanço üzerinde olumsuz bir etki yaratarak şirketlerin yatırımlarında düşüşe neden olabilmektedir (İncekara, Mutlugün ve Aksöz Yılmaz, 2017, s. 18).

Özetle, iki tahminci ile de ulaşılan sonuçlar teknoloji yoğunluğu yüksek olan sektörlerde döviz kuru dalgalanmaları ile ihracat arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığını göstermektedir. Her iki tahminci de ortak olarak döviz kuru oynaklığının ihracatı pozitif etkilediği sonucuna ulaşılan tekstil ve fabrikasyon metal ürünler imalatı sektörlerini ayrıca ele alacak olursak: Türkiye için kur dalgalanmaları özellikle son yıllarda hep Türkiye’nin ulusal parasının yabancı paralara göre ve özellikle AB ülkelerinin paralarına göre düzenli olarak değer kaybı şeklinde meydana geldiği göz önünde bulundurulduğunda, kurdaki dalgalanmaların genel olarak ihracatı artırmasının beklendiğinden söz edilebilir. Örneğin Türkiye’de tekstil sektörü ihracat açısından önemli bir sektördür. Sektör emek yoğun bir sektör olmakla birlikte, küresel düzeyde fiyat esnekliğine sahip olmayan ve fiyatlara müdahale olanağı pek mümkün olmayan bir sektördür. Bununla birlikte batık maliyetler olarak nitelendirilebileceğimiz, yatırım mallarında ithal ürünler için girdi oranının %95 civarında olduğu (Sabaz ve Terzioğlu, 2020, s. 48) göz önüne alındığında tekstil sektörü ihracatının, analiz sonuçları ile uyumlu olarak son yıllarda TL’nin değer kaybetmesi şeklinde ortaya çıkan döviz kuru dalgalanmalarında, zararı en aza indirebilmek adına ihracatını artırma yönünde stratejiler benimsemiş olması beklenebilir.

Orta ve düşük teknoloji yoğunluğuna sahip fabrikasyon metal ürünleri imalatı sektörü için de benzer durum söz konusudur. Sektör, Türkiye’de ve dünyada öncelikli sektörlerden olan makine sektörünün bütünleyicisi konumundadır. Türkiye için genel olarak sektördeki ihracat oranının, ithalat oranından yüksek olduğu söylenebilir. Bununla birlikte fabrikasyon metal ürünleri %83 ile imalat sanayi alt sektörlerinde borç dolarizasyon oranının en yüksek olduğu sektörler arasında yer almaktadır (İncekara vd., 2017, s. 18). Bu nedenle de yukarıda bahsi geçen borç dolarizasyonuna bağlı olarak, kur dalgalanmalarının sektörün ihracat hacmi üzerinde pozitif bir etkisi olduğundan bahsedilebilir.

Reel kur dalgalanmaları ile ihracat arasında negatif ve anlamlı ilişki çıkan sektörlerden ilki olan deri ve ilgili ürünlerin imalatı sektöründe ihracat ithalata bağımlıdır. Kurlardaki yükseliş ihracatı artırıcı etki yapmakta fakat hammadde fiyatlarındaki yükseliş ithalatı güçleştirmektedir. Kurlardaki dalgalanmalar piyasalarda belli miktarda belirsizliği artırmakta, bu durum ise firmaların nasıl tepki vereceğine etki etmektedir. Başka bir sebep ise deri sektörünün kapasitesinin olası talepler için gereken esnekliği elinde bulunduramamasıdır (Özen ve Yıldırım, 2021, s. 22).

Reel kur dalgalanmaları ile ihracat arasında negatif ve anlamlı ilişki çıkan sektörlerden ikincisi ise orta-yüksek teknoloji grubunda yer alan motorlu kara taşıtları imalatı sektörüdür. Motorlu kara taşıtlarının ihracatı Türkiye'nin ihracatında önemli bir yere sahiptir. Nitekim 2021 yılında motorlu kara taşıtları sektörü, AB ile gerçekleştirilen ihracatta, ana metal sanayinden sonra ihracatı en yüksek ikinci sektör olmuştur. Ancak sektörün üretim için gereken teknolojiyi, ara malını ve yatırım malını yeteri miktarda elinde bulunduramaması sebebiyle ihracat artışı beraberinde ithalat artışını da getirmektedir. Bu nedenle sektörde ihracatın ithalata oldukça bağımlı olduğu söylenebilir. Böyle bir durumda da son yıllardaki döviz kuru dalgalanmalarının ihracatı negatif etkilemiş olması beklenen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç

Çalışmada Türkiye'nin toplam ihracatında en büyük paya sahip olan AB'nin 26 üyesi ve AB'nin eski üyesi ve Türkiye'nin dış ticaret fazlası verdiği tek Avrupa ülkesi İngiltere dikkate alınarak, reel döviz kuru oynaklığının Türkiye'nin AB'ye yaptığı ihracata etkileri incelenmiştir. Döviz kuru oynaklığının Türkiye'den AB'ye yapılan toplam ihracatta en büyük paya sahip olan imalat sanayinin 22 alt sektöründen yapılan ihracat üzerindeki etkisine odaklanan ve 2009- 2021 dönemini kapsayan bu çalışmada, önce sektörel reel efektif kur endeksleri hesaplanmış; daha sonra da ikinci-nesil panel veri yöntemi kullanılarak ihracat ile döviz kuru oynaklığı arasında bir ilişki olup olmadığı araştırılmıştır. Her ne kadar literatürdeki çalışmalarda reel kurdaki değer kaybının ihracatı, yurtdışı pazar büyümesinin üzerindeki bir esneklikle artırdığı görülmüş olsa da Türkiye için gerçekleştirilmiş bu çalışmada sonuçlar daha çok belirsiz çıkmıştır. Ampirik analizin bulguları, imalat sanayinin çoğu alt sektöründen¹⁴ AB'ye yapılan ihracat ile döviz kuru oynaklığı arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını göstermektedir. Bu durum, farklı faktörlere bağlı olarak ortaya çıkabilir. Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde Türkiye'nin imalat sanayinde belirgin oranda ithal girdi kullanımı olduğu ve özellikle son 30 yılda bu oranda ivmeli bir artış olduğu görülmektedir. Bu nedenle Türkiye özelinde değerlendirildiğinde, sonuçların çoğu alt sektörde belirsiz çıkmasına neden olan en büyük faktörlerden birinin ihracata konu mallardaki ithal girdi oranları olduğu söylenebilir. Bununla birlikte zamanla riskten korunma araçlarının kullanımı tüm dünyada hızla artmış ve buna bağlı olarak özellikle son yıllarda gerçekleştirilen analizlerde kur riskinin dış ticaretin değişimi üzerindeki belirgin etkisinde bir azalma meydana gelmiştir. Bununla birlikte imalat sanayindeki alt sektörlerde faaliyet gösteren firmaların risk algılarındaki farklılıklar, uygulamaya konan para politikası, borç dolarizasyonu, firmaların batık maliyetleri ya da işlem maliyetlerinin büyüklüğü gibi faktörlerin ihracat ile döviz kuru oynaklığı arasındaki ilişkiyi etkileyen diğer temel faktörler olduğu ileri sürülebilir. Bu faktörlerin hangisinin ya da hangilerinin ihracat ve döviz kuru oynaklığı arasındaki ilişkiyi etkilediğinin araştırılması yeni bir çalışmanın konusu olabilir.

¹⁴ CCEMG tahmincisi için 14 alt sektör, DCEMG tahmincisi için ise 18 alt sektör

Kaynakça

- Akhtar, M.A. ve Hilton, R.S. (1984). Effects of uncertainty on German and US trade. *Federal Reserve Bank of New York Quarterly Review*, 8403, 7-16. Erişim adresi: https://www.newyorkfed.org/medialibrary/media/research/quarterly_review/1984v9/v9n1article2.pdf
- Alexandre, F., Bação, P., Cerejeira, J. ve Portela, M. (2009). Aggregate and sector-specific exchange rate indexes for the portuguese economy. *Nota Economicas*, 6(28), 6-29. Erişim adresi: https://impactum-journals.uc.pt/notaseconomicas/article/view/2183-203X_30_1/2691
- Altıntaş, H., Cetin, R. ve Öz, B. (2011) The impact of exchange rate volatility on turkish exports: 1993- 2009. *South East European Journal of Economics and Business*, 6(2), 71-81. doi:10.2478/v10033-011-0017-8
- Aristotelous, K. (2001). Exchange-rate volatility, exchange-rate regime, and trade volume: evidence from the UK-US export function (1889-1999). *Economics Letters*, 72(1), 87-94. doi:10.1016/S0165-1765(01)00414-1
- Arize, A.C. (1995). Trade flows and real exchange-rate volatility: an application of cointegration and error correction modeling, *North American Journal of Economics & Finance*, 6(1), 37-51. doi:10.1016/1062-9408(95)90004-7
- Arize, A. C., Malindretos, J. ve Igwe, E. U. (2017). Do exchange rate changes improve the trade balance: an asymmetric nonlinear cointegration approach. *International Review of Economics & Finance*, 49, 313–326. doi:10.1016/j.iref.2017.02.007
- Arize, A.C., Ögünç, A., Kalu, E.U. ve Malindretos, J. (2021). New evidence on exchange-rate volatility and export flows in Thailand: nonlinearity and asymmetric ardl investigation. *The International Trade Journal*, 35, 194–218. doi:10.1080/08853908.2020.1799886
- Asseery, A. ve Peel, D.A. (1991). The effects of exchange rate volatility on exports: some new estimates, *Economics Letters*, 37, 173-177. doi:10.1016/0165-1765(91)90127-7
- Badr, O. M. ve El-Khadrawi, A.F. (2018). Exchange rate volatility and trade: an empirical investigation from the Egyptian economy. *Applied Economics and Finance*, 5(4), 140-149. doi:10.11114/aef.v5i4.3318
- Bahmani-Oskooee, M.ve Payesteh, S. (1993). Does exchange-rate volatility deter trade volume of LDCs? *Journal of Economic Development*, 18(2), 189-205. doi:10.1007/BF02295297
- Bahmani-Oskooee, M. (2002). Does black-market exchange rate volatility deter the trade flows? *Applied Economics*, 34, 2249-555. doi:10.1080/00036840210138455
- Bahmani-Oskooee, M. ve Durmaz, N. (2021), Exchange rate volatility and Turkey-EU commodity trade: an asymmetric analysis. *Empirica*, 48, 429-482. doi:10.1007/s10663-020-09472-8
- Bahmani-Oskooee, M. ve Hegerty, S. W. (2007). Exchange rate volatility and trade flows: a review article. *Journal of Economic Studies*, 34(3), 211-255. doi:10.1108/01443580710772777

- Bahmani-Oskooee, M. ve Fariditavana, H. (2016). Nonlinear ARDL approach and the j-curve phenomenon. *Open Economies Review*, 27(1), 51–70. doi:10.1007/s11079-015-9369-5
- Bailey, M. J., Tavlas, G.S. ve Ulan, M. (1986). Exchange rate variability and trade performance: evidence for the big seven industrial countries. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 122, 466-477. doi:10.1007/BF02707374
- Baltagi, B., Feng, Q. ve Kao, C. (2012). A lagrange multiplier test for cross-sectional dependence in a fixed effects panel data model. *Center for Policy Research*, 170(1), 164-177. doi:10.1016/j.jeconom.2012.04.004
- Baum, C. F. ve Çağlayan, M. (2010). On the sensitivity of the volume and volatility of bilateral trade flows to exchange rate uncertainty. *Journal of International Money and Finance*, 29(1), 79-93. doi:10.1016/j.jimonfin.2008.12.003
- Bredin, D., Stilianos, F. ve Murphy, E. (2003). An empirical analysis of short-run and long-run irish export functions: does exchange-rate volatility matter? *International Review of Applied Economics*, 17(2), 193-208. doi:10.1080/0269217032000064053
- Chen, L., Du, Z. ve Hu, Z. (2020). Impact of economic policy uncertainty on exchange rate volatility of China. *Finance Research Letters*, 32(01266), 1-5. doi:10.1016/j.frl.2019.08.014
- Chowdhury, A. R. (1993). Does exchange rate volatility depress trade flows? Evidence from error-correction models. *The Review of Economics and Statistics*, 75, 700-706. doi:10.2307/2110025
- Croissant, Y. ve Millo, G. (2019). *Panel data econometrics with R*. Wiley. doi:10.1002/9781119504641
- Cushman, D. O. (1983). The effects of real exchange rate risk on international trade, *Journal of International Economics*, 15(1-2), 45-63. doi:10.1016/0022-1996(83)90041-7
- Cushman, D.O. (1986). Has exchange risk depressed international trade? the impact of third-country exchange risk, *Journal of International Economics*, 5(3), 1986, 361-79. doi:10.1016/0261-5606(86)90035-5
- De Grauwe, P. (1988). Exchange rate variability and the slowdown in the growth of international trade, *IMF Staff Papers*, 35, 63-84. Erişim adresi: <https://ssrn.com/abstract=884746>
- De Vita, G. ve Abbott, A. (2004). Real exchange rate volatility and US exports: an ardl bounds testing approach. *Economic Issues*, 9(1), 69-78. Erişim adresi: <https://ideas.repec.org/a/eis/articl/104devita.html>
- Ditzen, J. (2018). Estimating dynamic common-correlated effects in stata, *The Stata Journal*, 18(3), 585-617. doi:10.1177/1536867X1801800306
- Doyle, E. (2001). Exchange rate volatility and Irish-UK trade, 1979-1992. *Applied Economics*, 33, 249-265. doi:10.1080/00036840122999
- Ekanayake, E. M. ve Dissanayake, A. (2022). Effects of real exchange rate volatility on trade: empirical analysis of the United States exports to BRICS. *Journal of Risk and Financial Management*, 15(73), 1-21. doi:10.3390/jrfm15020073

- Engle, C. (1994). Can the markov switching model forecast exchange rate? *Journal of International Economics* 36, 151–165. doi:10.1016/0022-1996(94)90062-0
- Engle, R. ve Granger, C. (1987). Co-integration and error correction: representation, estimation and testing. *Econometrica*, 55, 251-276. doi:10.2307/1913236
- EUROSTAT. (2023). *Extra-EU Trade by Partner*. Erişim adresi: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
- Goldberg, L. S. (2004). Industry-specific exchange rates for the United States. *Federal Reserve Bank of New York Economic Policy Review*, 10(1), 1-16. Erişim adresi: <https://www.newyorkfed.org/medialibrary/media/research/epr/04v10n1/0405goldpdf.pdf>
- Hançer, S. (2019). *Yükselen piyasa ekonomilerindeki döviz kuru oynaklığının ihracata etkisi* (Yayınlanmış Yüksek lisans tezi), Gebze Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze.
- Hooper, P. ve Kohlhagen, S.W. (1978). The effects of exchange rate uncertainty on the prices and volume of international trade, *Journal of International Economics*, 8(4), 483-511. doi:10.1016/0022-1996(87)90001-8
- İncekara, A., Mutlugün, B. ve Aksöz Yılmaz, H. (2017). Borç dolarizasyonunun Türk imalat sanayii büyümesi üzerine etkisi. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 16-38. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/271599>
- Kanalıcı Akay, H. ve Nargeleşkenler, M. (2006). Finansal piyasa volatilitesi, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61(4), 5-36. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/38078>
- Karamollaoğlu, N. (2017). Sektörel reel efektif döviz kurları: Türkiye örneği, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 54(634), 41-59. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/787514>
- Kasman, A. ve Kasman, S. (2005). Exchange rate uncertainty in Turkey and its impact on export volume. *METU Studies in Development*, 32, 41-58. doi:10.60165/metusd.v32i1.48
- Kenen, P. B. ve Rodrik, D. (1986). Measuring and analyzing the effects of short-term volatility in real exchange rates. *The Review of Economics and Statistics*, 68, 311-315. doi:10.2307/1925511
- Keskin, H. İ. ve Aksoy, E. (2019). OECD ve gelişmekte olan ülkelerde gelir artışı ve işgücüne katılım arasındaki ilişki: panel eşbütünleşme analizi, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(1), 1-20. doi:10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.19.02.1077
- Khan, S.U. (2019). Exchange rate volatility and aggregate bilateral exports of Pakistan: An empirical analysis. *Scholars Middle East Publishers*, 5(12), 772-783. doi:10.36348/sb.2019.v05i11.012
- Kılıç, E. (2013). *Döviz kuru ve sektörel döviz kuru volatilitésinin dış ticaret hacmi üzerine etkileri* (Yayınlanmış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Kılıç, E. ve Yıldırım, K. (2015). Sektörel reel döviz kuru oynaklığı ithalat hacmini etkiler mi? Türkiye üzerine bir uygulama. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 43, 192-199. Erişim adresi: <https://hdl.handle.net/11421/19097>

- Kılıç, E. ve Yıldırım, K. (2016). Sektörel reel döviz kuru volatilitésinin Türk imalat sanayi ihracatı üzerine etkileri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 13-26. Erişim adresi: <https://hdl.handle.net/11421/18933>
- Koch, P. D. ve Rosensweigh, J. A. (1992) The dollar and the US terms of trade. *Journal of Macroeconomics*, 14(3), 467-486. doi:10.1016/S0164-0704(06)80005-4
- Koray, F. ve Lastpares, W. (1989). Real exchange rate volatility and U.S. bilateral trade: A VAR approach. *The Review of Economics and Statistics*, 71(4), 708-712. doi:10.2307/1928117
- Lee, J. ve Yi, B.C. (2005). Industry level real effective exchange rates for Korea. *Economic Papers*, 9(1), 143-85. Erişim adresi: https://faculty.washington.edu/karyiu/confer/sea05/papers/lee_yi.pdf
- Lin, S., Shi, K. ve Ye, H. (2018). Exchange rate volatility and trade: The role of credit constraints. *Review of Economic Dynamics*, 30, 203–22. doi:10.1016/j.red.2018.05.002
- McKenzie, M. ve Brooks, R.D. (1997). The impact of exchange rate volatility on German-US trade flows. *Journal of International Financial Markets, Institutions & Money*, 7(1), 73-87. doi:10.1016/S1042-4431(97)00012-7
- Meniago, C., ve Eita, J. H. (2017). Does exchange rate volatility deter trade in sub-saharan africa? *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7(4), 62-69. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/364539>
- Nusair, S. A. (2017). The J-Curve phenomenon in european transition economies: A nonlinear ARDL approach. *International Review of Applied Economics*, 31(1), 1-27. doi:10.1080/02692171.2016.1214109
- Özen, E. ve Yıldırım, A. E. (2021). Döviz kurlarının Uşak deri sanayi işletmelerinin ihracat performansına etkisi. *Uşak Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 1(1), 15-23. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2289734>
- Perée, E. ve Steinherr, A. (1989). Exchange rate uncertainty and foreign trade, *European Economic Review*, 33, 1241-1264. doi:10.1016/0014-2921(89)90095-0
- Pesaran M.H. (2006). Estimation and inference in large heterogeneous panels with a multifactor error structure. *Econometrica*, 74(4), 967-1012. doi:10.1111/j.1468-0262.2006.00692.x
- Pesaran M.H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312, doi:10.1002/jae.951
- Pesaran, M.H. ve Chudik, A. (2015). Common correlated effects estimation of heterogeneous dynamic panel data models with weakly exogenous regressors. *Journal of Econometrics*, 188(2).393-420. doi:10.1016/j.jeconom.2015.03.007
- Pesaran M.H. ve Smith R. (1995). Estimating long-run relationships from dynamic heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 8(1), 79-113. doi:10.1016/0304-4076(94)01644-F

- Pesaran, M. H. ve Tosetti, E. (2011). Large Panels with Common Factors and Spatial Correlation. *Journal of Econometrics*, 162(2), 182-202. doi:10.1016/j.jeconom.2010.12.003
- Peseran, M., Ulah, A. ve Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *Econometrics Journal*, 11(1), 105-127. doi:10.1111/j.1368-423X.2007.00227.x
- Quattara, Z. (2023). The impact of exchange rate volatility on international trade in developing countries: evidence from Türkiye. *Pressacademia*, 17(22), 140-148. doi:10.17261/Pressacademia.2023.1767
- Sabaz, B. ve Terzioğlu, M. (2020). Üretimde ithal girdi kullanımını üzerine firma düzeyinde bir araştırma: denizli tekstil ve hazır giyim sektörü örneği. *Anemon Muş Alparşan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 43-50. doi:10.18506/anemon.644377
- Saraçoğlu, B., Açıkgoz, Ş. ve Karpat Çatalbaş, G. (2018). Döviz kuru oynaklığının Türkiye'nin Almanya ile mal ticareti üzerine etkileri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(4), 39-58. doi:10.18037/ausbd.552677
- Sato, K., Zhang, S., Shimizu, J. ve Shrestha, N. (2013). Industry-specific real effective exchange rates and export price competitiveness: The cases of Japan, China and Korea. *Asian Economic Policy Review*, 8(2), 298-321. doi:10.1111/aepr.12032
- Saygılı, H., Saygılı, M. ve Yılmaz, G. (2010). Türkiye için yeni reel efektif döviz kuru endeksleri, *TCMB Çalışma Tebliği*, 10/12, Erişim adresi: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/4f8a58ad-fed8-42a7-88c0-3d6e6fc408fa/WP1012.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=4f8a58ad-fed8-42a7-88c0-3d6e6fc408fa>
- Saygılı, H. ve Yılmaz, G. (2012). Türk imalat sanayi sektörel reel efektif döviz kuru endeksleri üzerine bir değerlendirme. *TCMB Çalışma Tebliği*, Haziran, No:12/21. Erişim Adresi: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/0cbbcc57-2696-454f-ba78-f60ee7b3c5b1/WP1221.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=0cbbcc57-2696-454f-ba78-f60ee7b3c5b1>
- Serenis, D. ve Tsounis, N. (2012). A new approach for measuring volatility of the exchange rate. *Procedia Economics and Finance*, 1, 374-382. doi:10.1016/S2212-5671(12)00043-3
- Sevim, C. ve Doğan, T. T. (2016). Export and exchange rate volatility relationship in Turkish economy. *Ege Academic Review*, 16, 303-318. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/560952>
- Sharma, C. ve Pal, D. (2018). Exchange rate volatility and India's cross-border trade: a pooled mean group and nonlinear co-integration approach. *Economic Modelling*, 74, 230-246. doi:10.1016/j.econmod.2018.05.016
- Sönmez, E. (2016). *Yükselen piyasa ekonomilerinde ulusal tahvil endeksinin belirleyicileri: 2004-2015* (Yayınlanmış Yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sugiharti, L., Esquivias, M. A. ve Setyprani, B. (2020). The impact of exchange rate volatility on Indonesia's top exports to the five main export markets. *Heliyon*, 6(1), 1-14. doi:10.1016/j.heliyon.2019.e03141

- Sukar, A. H. ve Hassan, S. (2001). US Exports and time-varying volatility of real exchange rate. *Global Finance Journal*, 12, 109-119. doi:10.1016/S1044-0283(01)00020-5
- Tarakçı, D, Ölmez, F. ve Durusu-Çiftçi, D. (2022). Exchange rate volatility and export in Turkey: Does the nexus vary across the type of commodity? *Central Bank Review*, 22(2), 77-89. doi:10.1016/j.cbrev.2022.05.001
- TCMB. (2022). Reel efektif döviz kuru. Erişim Adresi: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/02713545-8428-49ab-a9d9-0f770895d513/REERMetaveri.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-02713545-8428-49ab-a9d9-0f770895d513-n.VviuQ>
- Thursby, J. G. ve Thursby, M. C. (1987). Bilateral trade flows, the linder hypothesis, and exchange risk. *The Review of Economics and Statistics*, 69(3), 488-495. doi:10.2307/1925537
- Tunç, C., Babuşçu, Ş., Hazar, A. ve Solakoğlu, M. N. (2020). Exchange rate volatility and trade: external exchange rate volatility matters. *Journal of International Commerce, Economics and Policy (JICEP)*, 11(02), 1-19. Erişim adresi: <http://hdl.handle.net/11727/5920>
- Tunçsiper, B. ve Öksüzler O. (2006). Döviz kuru riski Türkiye'nin ihracatını azaltır mı? hata doğrulama yöntemi ile bir ampirik değerlendirme. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 1-13. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1145224>
- TÜİK. (2024). *Dış Ticaret*, Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Dis-Ticaret-104>
- Ul Haque, N., Pesaran, M. H. ve Sharma, S. (1999). Neglected heterogeneity and dynamics in cross-country savings regressions, *IMF Working Paper*, WP/99/128. Erişim adresi: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/1999/wp99128.pdf>.
- Zhang, Y., Chang, H.S. ve Gauger, J. (2006). The threshold effect of exchange rate volatility on trade volume: Evidence from G-7 countries, *International Economic Journal*, 20(4), 461-476. doi:10.1080/10168730601027039

Ekler

Ek 1

Veri Seti Listesi

Notasyon	Açıklama	Kaynak
EX	Sektörel ihracat verileri (ISIC Rev.4 sınıflandırması)	TÜİK
p ve p*	Türkiye ve AB-27 için Yİ-ÜFE (2015=100)	EUROSTAT
REER	Aylık döviz alış kurları	TCMB EVDS
Y*	AB-27 sektörel bazlı sanayi üretim endeksi	EUROSTAT

Ek 2

Sektör Kodları ve Adları

Sektör Kodu	Sektör Adı
10	Gıda Ürünlerinin İmalatı
11	İçeceklerin İmalatı
12	Tütün Ürünleri İmalatı
13	Tekstil Ürünlerinin İmalatı
14	Giyim Eşyalarının İmalatı
15	Deri ve İlgili Ürünlerin İmalatı
16	Ağaç, Ağaç Ürünleri ve Mantar Ürünleri İmalatı
17	Kâğıt ve Kâğıt Ürünlerinin İmalatı
18	Kayıtlı Medyanın Basılması ve Çoğaltılması
19	Kok Kömürü ve Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri İmalatı
20	Kimyasalların ve Kimyasal Ürünlerin İmalatı
21	Temel Eczacılık Ürünlerinin ve Eczacılığa Ait Malzemelerin İmalatı
22	Kauçuk ve Plastik Ürünlerin İmalatı
23	Diğer Metalik Olmayan Mineral Ürünlerin İmalatı
24	Ana Metal Sanayii
25	Makine ve Teçhizat Hariç, Fabrikasyon Metal Ürünleri İmalatı
26	Bilgisayarların, Elektronik ve Optik Ürünlerin İmalatı
27	Elektrikli Teçhizat İmalatı
28	Başka Yerde Sınıflandırılmamış Makine ve Teçhizat İmalatı
29	Motorlu Kara Taşıtı, Treyler (Römork) ve Yarı Treyler (Yarı Römork) İmalatı
30	Diğer Ulaşım Araçlarının İmalatı
31	Mobilya İmalatı

Extended Abstract

Purpose

The aim of this study is to examine the effects of exchange rate volatility on Türkiye's sectoral exports to the EU by using two different panel data analysis methods. While achieving this aim, the following research questions will be answered; do the sectoral real effective exchange rate series calculated on the basis of the trade with the EU countries follow a different path from the aggregated real effective exchange rate series? Does the volatility of the sectoral real effective exchange rate series affect the Türkiye's exports to the EU? The reason why the EU is taken into consideration is that the EU has been Türkiye's largest trading partner for many years. Yet, foreign trade data for the last 25 years show that the EU ranks first in Türkiye's total trade, even though the number of countries it trades with has varied in the course of time.

Design and Methodology

The data set of the study covers 22 sub-sectors of the manufacturing industry. Monthly foreign trade data for the sectors were taken from the TURKSTAT website on the basis of ISIC Rev.4 classification. Sectoral producer price index and industrial production index data are taken from the EUROSTAT database. The real effective exchange rate index is taken from the Central Bank of the Republic of Türkiye. In this empirical study; first, sectoral real effective exchange rate series are calculated for the 22 sub-sectors of manufacturing industry and then the effects of exchange rate volatility on exports from Türkiye to the EU are investigated by using the volatility series produced from these indices. The empirical analysis consists of three stages. In the first stage, three different sectoral real effective exchange rate series, weighted according to the exports, imports and foreign trade volumes are calculated for 22 sub-sectors of the manufacturing industry to be used in the evaluation of the trade between Türkiye and the EU. In the second stage, after examining the stationarity of sectoral real effective exchange rate series, ARCH, GARCH, E-GARCH and TGARCH models are established to model the volatility of exchange rate series and the forecasting performances of these models are evaluated. In the final stage, first the cross-sectional dependency of the variables was tested. Then unit root test was performed and lastly slope heterogeneity test was conducted and since the slope heterogeneity was found in the model, it was decided to use estimators that take both cross-sectional dependency and slope heterogeneity into account. Therefore, the effects of sectoral real effective exchange rate volatility on Türkiye's export to the EU are analyzed through the Common Correlation Effects Mean Group (CCEMG) and Dynamic Common Correlation Effects Mean Group (Dynamic CCEMG) estimator. Throughout the study, E-Views statistical package was used to calculate the volatility and STATA statistical package was used for the empirical analysis examining the effect of sectoral exchange rate volatility on Türkiye's exports to the EU.

Findings

To be able to analyze the effects of sectoral effective exchange rate volatility on Türkiye's exports to the EU, the CCEMG estimator and the more recently developed dynamic CCEMG estimators are used. The findings of the empirical analysis indicate that exchange rate volatility does not affect every sector in the same way. While exchange rate volatility has a positive impact on the exports in some sectors, it has a negative impact on some other sectors, and in the rest the result is insignificant. According to the CCEMG estimator the results were positive and significant in 4 sub-sectors, negative and significant in 4 sub-sectors, and insignificant for the remaining 14 sub-sectors. According to the dynamic CCEMG estimator the results were positive and significant in 2 sub-sectors, negative and significant in 2 sub-sectors, and insignificant for the remaining 18 sub-sectors. For the both estimators, it is seen that while exchange rate volatility creates a positive impact on the exports of fabricated metal products and textile sectors, it negatively affects exports from the leather, motor vehicle, trailer and semi-trailer sectors. However, the results of the analysis conducted with both estimators

show that the effect of exchange rate volatility on exports are insignificant in most sub-sectors especially in sectors with high technology intensity. This insignificance in most sub-sectors may be due to some basic factors such as differences in risk perceptions of companies, the size of sunk costs or transaction costs of companies, frequency of utilizing hedging tools for risk management, monetary policy practices of the countries, the share of imported inputs used in the production of exportable goods and the debt dollarization levels of the companies.

Research Limitations

In order to avoid any difficulties in accessing the data in the calculations, monthly bilateral trade flow data for the period between April 2009- December 2021 are used as it was the widest possible time interval that could be taken into consideration. Furthermore, in the study, the basic export and import models was used due to the data constraints in the variables for such a wide scope of sector scale which may be enhanced at further one-sector studies.

Implications

Investigating which of above-mentioned factors affect the relationship between exports and exchange rate volatility may be the subject of a new study. The risks of exchange rate volatility can be reduced by analyzing these factors separately or together and seeing which factor or factors are more dominant. In addition, in future sector-based studies analyzed with models containing sector-specific variables are thought to give more descriptive results instead of using the traditional export and import demand models. Also, dummies for third country effects and economic crisis periods may be added to one sector-specific studies as the sectors' international trade volumes are affected from these variables in different ways.

Originality

Considering the previous studies analyzing the relationship between exchange rate volatility and trade, it was seen that sectoral real effective exchange rate indices were not calculated solely covering the EU. Therefore, sectoral real effective exchange rate indices specific to the EU for 22 manufacturing industry's sub-sectors are calculated with a weighting specific to the EU and only by considering the currencies of EU member countries which is thought that would contribute to the literature.

Araştırmacı Katkısı: Ayşe AKCA (%80), S. Belgin AKÇAY (%20).

Emile Durkheim ve Gabriel Tarde'ın Devlet Sosyolojisi Analizlerine Karşılaştırmalı Bir Bakış ¹

Emre ÖZCAN ²

Başyuru Tarihi: 07.03.2024

Kabul Tarihi: 24.10.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Emile Durkheim ile Gabriel Tarde'in, sosyolojinin bağımsız bir disiplin haline gelmesi noktasında yürüttüğü tartışmalar, genellikle doğa bilimleri-sosyal bilimler ayrımı, sosyoloji psikoloji ilişkisi, biyolojinin sosyolojiye etkisi gibi başlıklarla değerlendirilmektedir. Bu tartışmaların odağının sosyolojinin kendisini karakterize etme biçimi olduğu dikkate alındığında, sonraki çözümlerinin bu ve benzeri başlıklar üzerinden ilerlemesini olağan karşılamak gerekir. Fakat sosyolojinin kurucu isimleri olarak görülen bu düşünürlerin, siyaset sosyolojisi alanında da birçok esere, kuramsal çözümlmeye imza attığı ve dolayısıyla siyaset sosyoloğu olarak da değerlendirilebilecekleri unutulmamalıdır. Her iki isim klasik siyaset teorilerinin düşünce sahalarındaki devlet, iktidar, parlamento, demokrasi gibi unsurlara eğilmelerinin yanında bu unsurları toplumsallaşma, örgütlenme, suç gibi bileşenlere içkin olarak çözümlenmekteydi. Her ikisi de sosyolojiyi kuramlaştırırken vurguladıkları teorik analizleri siyaset teorilerinin de içerisinde çalıştırmaktaydı. İki isim açısından bu noktadaki önemli konulardan biri devletin doğası ve devlet-toplum ilişkisine dair görüşlerdi. Hem Durkheim hem Tarde dönemin birçok siyaset bilimcisi ve siyaset sosyoloğu gibi devletin kökensel niteliği, gelişimi üzerine fikir sunmalarının yanı sıra devlet-toplum ilişkisinin düzenlenme biçimlerine ve ideal yönetim anlayışının gerekliliklerine dair de iddialar sunmaktaydılar. Bu çalışma, bunlardan hareketle, devleti çoklu bir zeminde irdeleyen ve devletin otoriterliğe savrulma risklerine eğilen Durkheim ile Tarde'in devlet sosyolojisi analizlerine devletin evrimsel şeması ve devlet-toplum ilişkisi bağlamında karşılaştırmalı bir yaklaşım geliştirmektedir. Durkheim, evrimsel şemayı işbölümündeki gelişmelere dayandırırken, Tarde, aileden kabile ve devlete uzanan doğrusal bir tutum takınır. Durkheim, birçok klasik siyaset teorisindeki aileyi başlangıç noktasına koyan devlet analizlerini reddeder. Devlet-toplum ilişkisi odağındaysa her iki düşünür devleti toplumlar üzerindeki planlamacı, düzenlemeci işleviyle görmektedir.

Anahtar Kelimeler: Emile Durkheim, Gabriel Tarde, Devlet Sosyolojisi

Atıf: Özcan, E. (2024). Emile Durkheim ve Gabriel Tarde'in devlet sosyolojisi analizlerine karşılaştırmalı bir bakış. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(4), 1655-1674.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Başkent Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, emreozcan8747@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0877-2457

A Comparative Analysis of Emile Durkheim and Gabriel Tarde's Sociology of the State

Emre ÖZCAN³

Submitted by: 07.03.2024

Accepted by: 24.10.2024

Article Type: Research Article

Abstract

The discussions carried out by Emile Durkheim and Gabriel Tarde on the issue of sociology becoming an independent discipline are generally evaluated under headings such as the distinction between natural sciences and social sciences, the relationship between sociology and psychology, and the impact of biology on sociology. Considering that the focus of these discussions is the way sociology characterizes itself, it should be considered normal that subsequent analyzes proceed on these and similar topics. However, it is overlooked that these thinkers, who are seen as the founding names of sociology, have also written many works and theoretical analyzes in the field of political sociology and therefore can also be considered as political sociologists. Both of them continued to use the theoretical analyzes they put forward while theorizing sociology in their political theories. One of the most important issues for both of them at this point was their views on the nature of the state and the state-society relationship. Both Durkheim and Tarde, like many political scientists and political sociologists of the period, not only presented many ideas on the origin and development of the state, but also made claims about the ways of organising the state-society relationship and the requirements of the ideal understanding of government. Based on these considerations, this study develops a comparative approach to Durkheim's and Tarde's analyses of the sociology of the state in the context of the evolutionary schema of the state and the state-society relationship.

Keywords: Emile Durkheim, Gabriel Tarde, State Sociology

³ Başkent University, Faculty of Health Sciences, Department of Social Work, emrezcan8747@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0877-2457

Giriş

Emile Durkheim ve Gabriel Tarde, sosyal bilimler tarihine isimlerini sosyolojinin disiplinleşmesinin öncü düşünürleri olarak kaydetmişlerdir. İkisi de sosyolojinin bağımsız bir disiplin olarak inşa edilmesinde farklı kuramsal ve metodolojik yaklaşımlar ortaya koymuşlardır. Bu yaklaşımların, aynı zamanda birbirlerinin görüşleri üzerinden karakterize olduğu da açıktı. Durkheim'ın ele aldığı kuramsal analizler Tarde'inkilerle, Tarde'inkilerse Durkheim'inkilerle karşılıklı içerisinde kendisini göstermekteydi. Birey-toplum ilişkisinden, sosyolojinin diğer disiplinlerle etkileşimine ve doğa-toplum ikiliğine kadar birçok konuda köklü ayrışmalar söz konusuydu ki, bu ayrışmalar birbirleriyle olan yazışmalarında da net bir şekilde görülmekteydi. Bu tartışmaların sonucunda Durkheim hem sosyal bilimler hem de daha özeldir sosyoloji tarihi içerisinde adeta kazanan taraf ilan edilmişti. Bu zafer, Durkheim'ın kısa bir süre sonra, 1902'de Sorbonne'da eğitim kürsüsünü elde etmesiyle kurumsal bir zafer olarak yansıdığı gibi, büyük ölçüde bununla bağlantısı dahilinde kuramsal bir zafer olarak da görüldü.

Durkheim ile Tarde arasındaki bu mücadele uzun dönemlerde sosyoloji içerisinde çözümlenmeye devam etti. İkili arasındaki tartışmalara farklı ekoller kendilerine özgü bakış açılarıyla derinlik kazandırdı. Ancak 19. yüzyılın hakim normatif sosyoloji anlayışının neticesinde Durkheim'ın yerinin ayrıcalıklı olduğu da bilinen bir gerçektir. Durkheim'ın toplumu bir bütün olarak inceleme nesnesi kılma yönündeki "makrofiziksel sosyoloji" şeklinde ifade edebileceğimiz paradigması sosyolojiyi bağımsız bir disiplin kılan yaklaşım olarak kabul gördü. Tarde da bu doğrultuda sosyoloji içerisinde marjinal bir pozisyona sokuldu. Sonrasında Durkheim ile Tarde arasındaki kuramsal mücadeleye odaklanan kavrayışlar genellikle mikro-makro sosyoloji dikotomisi, doğa bilimler-insani bilimler ayrımı, sosyoloji-psikoloji ilişkisi, metafiziğin sosyolojideki yeri gibi sorunsallar üzerinden ilerledi. Düşünürlerin siyaset sosyolojisi açısından ileri sürdüğü fikirlerinse bu sorunsallar arasında yerini aldığını söylemek güçtür. Oysaki her iki isim sadece sosyolojinin inşasındaki rolleri üzerinden açığa çıkan kuramsal analizlerle değil, siyaset sosyolojisi düzleminde ortaya koydukları birçok bakış açısıyla da siyaset sosyolojisinin sahasında yer alabilecek sosyologlardı. Durkheim ile Tarde'ın sosyolojinin teorikleştirilmesi bağlamında sahip oldukları temeldeki ayrışmaların bu sahaya da aynı şekilde yansıyor yansımadağına bakmak bu ekseninde oldukça önem kazanmaktadır.

Durkheim ve Tarde'ın Fransız önemli siyaset teorisyenleri arasında güçlü bir şekilde yer edemediğini (özellikle Tarde) söylemek hatalı sayılmayacaktır. Birçok Fransız filozof ve siyaset kuramcısının bu bağlamda isimlerini evrensel ölçekte duyurdukları dikkate alındığında bunu normal karşılamak hatalı sayılmaz. Fransız topraklarında, Fransız Aydınlanmasının mimarları olarak görülen; kuvvetler ayrılığı kuramını karakterize eden, farklı yönetim biçimlerinden demokrasi, politik güç ve özgürlük ilişkisine kadar birçok teoriye imzasını atan Montesquieu'yu, toplumsal sözleşme dolayısıyla devlet işleyişini ortaya koyan Rousseau'yu, seküler hükümet anlayışını idealize eden ve despotizmi eleştirilerinin merkezine yerleştiren Voltaire'i aşmak handiyse imkânsız olsa gerek. Tabii bunlara Locke, Hobbes gibi İngiliz aydınlanmacılarını, İskoç aydınlanmacısı Ferguson'u ve 16. yüzyılın en önemli isimlerinden Machiavelli'yi eklediğimizde Durkheim ve Tarde'ın isimlerinin öne çıkabileceğini düşünmek yanıltıcı olacaktır. Ancak her iki düşünürün saydığımız bu isimlerden etkilenmediğini de söyleyemeyiz. Bu isimlerin devlet-toplum ilişkilerinin düzenlenme biçimlerinden, ideal yönetim anlayışına ve devletin kaynağına ilişkin geliştirdiği birçok kuramsal izah, sonrasındaki birçok siyaset bilimci ve sosyologda görüleceği üzere Durkheim ve Tarde'a da ilham kaynağı olmuştur.

Her iki sosyoloğun Fransız akademisinde aktif olduğu yıllardaki düşünce üretiminden bahsederken, Fransa'nın içerisinde bulunduğu politik-tarihi sürece de kısaca değinmek gerekiyor. 4 Eylül 1870'te, Fransa'nın Prusya Savaşı'ndan mağlup ayrılmasıyla ilan edilen III. Cumhuriyet, 1789 Fransız Devrimi'nden itibaren sekizinci rejimi oluşturuyordu. Fransa hem Prusya Savaşı'nın yenilgisi hem de Paris Komünü'nün sarsıcı etkisi nedeniyle büyük bir şok/travma altındaydı. III. Cumhuriyet, Fransa'nın kaybolan güçlü imajını yeniden sağlamak niyetindeydi. Fakat uzlaşması zor bir bölünme de yaşanmaktaydı. Cumhuriyet ilan edilmiş olsa da

rejim karşıtları azımsanmayacak şekilde güçlüydü. Bir yanda Katolik Kilise, ordu ve bürokrasinin bazı kesimleri ve endüstriyel seçkincilerce desteklenen monarşi taraftarları, anti-semitik muhafazakârlar, diğer yandaysa sosyalist devrimden yana olan, işçi sınıfını yoğun bir biçimde arkasına alan anti-kapitalizm yanlıları mevcuttu. Bu ikisini karşısına yerleştiren, burjuvazi ve aydınlarla hareket eden, Bourbonlara ve Bonapartistlere düşman, toplumsal-ekonomik yaşamı laik ilkelerle yeniden modernize ederek kaos ortamını ortadan kaldırmaya çalışan Cumhuriyetçiler ise devlet aygıtının tamamen hakimi olmaya çabalıyorlardı. Cumhuriyetçiler eğitimden, yargı ve yasamaya kadar birçok alanda başarıyla işleyen reformlarla Fransız Devrimi ilkelerinin somutlaşabileceğine inanıyorlardı.

Bu ortamda Durkheim, Cumhuriyetçilerin sadık destekçisi konumundaydı. Cumhuriyetçilerin yargı, eğitim, ulusal birlik ve toplumsal problemler şeklinde sınıflandırabileceğimiz başlıklarda ortaya koyduğu çözüm önerilerinin arkasındaydı. Sivil vatanseverliği seküler ahlakla iç içe geçiren bir yaklaşımın eşit yurttaşlığı güçlendireceğini savunuyordu. Durkheim'a göre demokrasinin ve milli duyguların sağlamaştırılması, aynı zamanda ortaklaşmış eğitim politikalarının ve spesifik olarak sosyal bilimlerin eğitim sistemindeki ağırlığının geliştirilmesiyle mümkündü. Bu bakış açısı Cumhuriyetçilerin görüşleriyle ortaktı. Bu eksende Durkheim, III. Cumhuriyetin öncü eğitim reformcusu, felsefeci Louis Liard'ın teşvikiyle Almanya'ya gitmiş, sosyal bilimlerin ulusal birlikteki rolü üzerine düşünmüş ve ardından Bordeaux Üniversitesi'nde ilk akademik görevine yerleştirilmişti. Sonrasında Durkheim'ın akademik ilerleyişinde Cumhuriyetçilerle paylaştığı kesişimselliklerin rolünün de azımsanamayacağını belirtmek gerekir. Nitekim Durkheim ahlaki bireycilikten sosyalizme, dayanışma olgusuna, sivil toplum ve devlet teorisine kadar birçok noktada III. Cumhuriyetin paradigmalarıyla ilerliyor, toplumsal ve ekonomik sorunlara III. Cumhuriyetin karşı karşıya olduğu sosyo-politik ve tarihi sorunsallar bağlamında eğiliyordu.

Tarde'a gelecek olursak, aynı dönemde Tarde, hukukçu ve kriminolog kimlikleriyle öne çıkıyordu. Uzun süre savcılık ve yargıçlık görevlerini üstlenen düşünür, felsefedeki donanımını istatistik bilimiyle harmanlayarak ceza sosyolojisinde önemli eserler üretmekteydi. Adalet Bakanlığı'nda adli istatistik müdürü olarak Paris'e çağrıldıktan altı yıl sonraysa 1900'de Collège de France'da modern felsefe kürsüsüne seçilip, Ahlak ve Siyasal Bilimler Akademisi Felsefe Bölümünün asil üyesi unvanını elde etmişti. III. Cumhuriyet'in başlattığı reformların belki de en önemli ayaklarından birini ceza alanı oluşturmaktaydı. Devlet aygıtını ele geçirmek adına yargıda yerleştirilmeye çalışılan birçok dönüşümün yanı sıra, bilhassa 1872-1885 yılları arasında başta suç oranlarındaki belirgin artışla ilgili olmak üzere bunun etrafındaki birçok toplumsal probleme müdahale anlamını taşıyan yasalar çıkartılmıştı. III. Cumhuriyet, nesnel/bilimsel bir yaklaşımı ortaya koymak için ceza politikaları noktasında birçok bilim insanı ve uzmandan özellikle suçun önlenmesi odağında yararlanmaktaydı. Bu yüzden Tarde'ın kriminoloji çalışmalarına, Fransız adalet sistemi içerisinde aldığı görevlere ve dolayısıyla III. Cumhuriyet'le ilişkisine bu düzlemde bakmak gerekir (Renneville, 2018). Tarde'ın III. Cumhuriyet'e dair ne özel yaşamında ne de çalışmalarında kesin bir siyasi pozisyon aldığını söylemek zordur. Kaldı ki, onu bir ideolojik konumlanışla düşünmek de pek mümkün değildir. Ancak eserlerinin çoğunluğuna sinen ulus-devlet, İmparatorluk, iktidar teorileri bize hem kendi politik yaklaşımına hem de III. Cumhuriyet'e ilişkin izler sunabilmektedir. Fakat Tarde'ın genellikle III. Cumhuriyet'in getirdiği hukuki ve politik krizler, çatışmalı ortamlar, ekonomik bunalımlar karşısında ona mesafeli olduğu düşünülmektedir. Bu mesafeyi bizlere gösteren en önemli olayla onun adli bir vakadan büyük bir siyasi açmazla dönüşen Dreyfus krizinde -her ne kadar açıktan bir tutum almayıp, bu olayı yazılarında analiz etmeyi tercih etse de- Dreyfus destekçisi olmasıdır.⁴

Durkheim'da hem siyaset sosyolojisinin klasik konuları olarak görülen hükümet, parlamento, demokrasi, çoğulculuk gibi unsurlarla hem de toplumsal saha analizi olarak yapı, kültür, örgütlenme bağlarına yönelik tartışmalarla karşılaşmaktadır. Her iki vektöre dağılan bu çözümler esasında toplumun sosyolojik ve

⁴ Tarde'in konumu ve Dreyfus olayının ayrıntıları için Loise Salmon'un (2005) "Gabriel Tarde et l'Affaire Dreyfus" başlıklı makalesine bakılabilir.

politik olarak bir dengeye/düzene oturtulması çabasının sonucudur. Nihayetinde Durkheim, modern toplumun hızlı teknolojik ve ekonomik ilerlemesinin onu kurumsal reform yoluyla ortadan kaldırılması gereken bir anomi krizine sürüklediğine inandığından onun meslek grupları, devlet ve demokrasiye dair politik kavrayışlarını bu krize bir yanıt olarak görmek gerekir (Müller, 2005). Uzun yılları kapsayan düşünsel bir üretime sahip olan Durkheim'ın siyaset sosyolojisindeki fikirleri genellikle 1883-1890 ile 1890-1900 dönemleri üzerinden ikili hatla değerlendirilmektedir. 1883-1885 arası yazılarının nevrojenik merkezindeki ulus ve devletin doğasına ilişkin sorgulamaların ve toplumsal zorlayıcılık ve yükümlülüğün gerekçeleri hakkındaki analizlerin eksenindeki siyasal otorite, toplumsal otoriteyi ifade eden büyük bir otoriteyle düşünülmektedir ki, buradaki asıl konu, vatandaşların devlete karşı siyasal itaatinin doğasını ortaya çıkarmaktan ziyade bireylerin, en genelinden en örgütlüsüne kadar toplumsal kurallara neden saygı duyduğunun nedenlerini açıklamakla ilgilidir (Inda, 2017, s. 147). 1886-1889 döneminin odağına ise Durkheim'ın devleti toplumsal güçlerin temsilcisi olarak yerleştirdiğini görürüz. Burada Durkheim, devlet otoritesinin temelini genel çıkarlar, kamu yararı ilkesi veya genel refah arayışı olduğunu savunan eğilimlere karşı çıkararak, devletlerin toplumların oluşumu üzerine inşa edildiğini iddia etmekte ve böylece devlet aygıtının topluma tabiiyetini güçlü bir şekilde yeniden üretilip, devlet sosyolojisini zorunlu olarak toplumsal olanın incelenmesine bağlı hale getirmektedir (Inda, 2017, s. 150). Durkheim'ın siyaset yazılarına çok daha sık referans yapılan eseri, 1890-1900 arasında Bordeaux'da verdiği sosyoloji derslerinden oluşan *Sosyoloji Dersleri* (2006) idi. Bu eserde meslek gruplarının organik dayanışmanın araçları olarak rolünden, devletin ve demokrasinin işlevlerine ve aynı zamanda modern bir kolektif ideal olarak "ahlaki bireyciliğin" önemine kadar birçok çözümlenmeye meslek grupları, demokratik devlet ve bireyci ideal arasında sağlıklı işleyen bir koordinasyona ve reformlar dizisine işaret edilerek yer veriliyordu (Müller, 2005). Durkheim, 1890'da başlayan bu on yılında, modern devlete pek çok farklı alanda genişleyen rollerle baktığı, onun müdahaleci ve düzenleyici pratiklerini öne çıkardığı gibi, bu gücünün esnetilebilmesini de meslek örgütleri ve sivil toplumun güçlendirilmesi üzerinden düşünüyordu. Durkheim, 1898'a yaklaşırken devletin bütünlüklü bir toplumsal yaşamın ürünü ve toplumsal yaşama bağlı bir organ olduğu görüşünden tam olarak vazgeçmemekle birlikte, uzlaşımın örgütlenmesinde belirli bir özerkliğe sahip olduğu şeklindeki kavrayışlarını sürdürmeye devam ediyordu, yani bir anlamda kolektif temsillerin ve toplumsal eğilimlerin devleti aştığını düşünmeye devam etse de toplumun bütünü için zorunlu olan temsilleri yüksek bir bilinç ve yansıtma derecesiyle detaylandırmak adına devletin kendi kapasitesine sahip dinamik bir merkezi teşkil ettiğini kabul ediyordu ki, bu dönemi takiben Durkheim'daki en önemli kavrayışın, radikal bir yön değişikliği gibi duran devleti rasyonel bağımsız bir organ olarak çözümlenmesi olduğunun da altını kalınca çizmek gerekir (Inda, 2017, s. 149).

Tarde'a baktığımızda ise Tarde, Durkheim kadar belirgin bir siyaset sosyolojisi analiziyle öne çıkan bir isim değildi. Fakat bu, onun önemli bir siyaset sosyoloğu olmadığı anlamına gelmez. Tarde, ele aldığı sosyolojik sorunsalları politik olarak analiz eden, politik olanı toplumsal olandan ayırmayan bir sosyologdu. Bu durum, eserlerinin neredeyse tamamına yansımış bir tabloydu. Özellikle dikkat çeken çalışmalarından biri olan, devlet sosyolojisi adına birçok önerme bulabileceğimiz 1899 tarihli *Les Transformations du pouvoir* [İktidarın Dönüşümleri] doğrudan bir siyaset sosyolojisi eseri idi. Bu esere yansıyan kuramsal müdahalenin politik içeriği ve tarihsel titreşimi, Toscano'nun (2008, s. 90) belirttiği gibi, "düşüncesinin sorunsalı 'indirgenip gitsin' diye değil, aksine orijinal bir siyasi iktidar düşüncesine yeniden güç ve tutarlılık kazandırmak amacıyla akılda tutulmalıdır." Tarde'nin sosyal teorisini kurduğu temel düzlemi, toplumsal sahanın arzu ve inanç kuvvet akışlarıyla ele alınıp taklit, icat ve karşıtlık olmak üzere üç bileşenle çözümlenmesine dayanır. Bu düzlem, Tarde'da siyaset sosyolojisinin temel analiz nesnelere olan iktidar, devlet, monarşi, liderlik vb. üzerine yaptığı çözümlenmelere içkindir. Bir başka ifadeyle sosyal teori ve sosyoloji için ortaya koyduğu kuramsal çerçeve ve kavram seti siyaset sosyolojisi içerisinde de işlevlenmeye devam eder. Bunu görebileceğimiz en net yer 1890'da yayınlanan *Les lois de l'imitation* [Taklidin Yasaları] başlıklı temel eseridir. Tarde, burada taklidin siyaset sahnesindeki rolüne tarihsel ve toplumsal olarak eğilir, aile ilişkilerinden ulus-devlet düzenine ve idari-askeri

merkezleşmeye kadar geniş bir yelpazenin merkezine taklidi yerleştirir. 1895'te yayınlanan *La logique sociale*'in [Toplumsal Mantık], bilhassa "Le coeur" [Kalp] bölümünde ise kalbi öfke, kızgınlık, hayranlık, coşku gibi toplumun istikrarını sağlayan duyguların iç içe geçmesi olarak betimleyerek, bu duyguları vatanseverlik, kolektif nefret vb. üzerinden ulus, demokrasi, devlet tartışmalarına yedirir. 1897'deki *L'opposition universelle*'de [Evrensel Karşıtlık] toplumsal karşıtlıkları açığa çıkarmayı dener ve politik karşıtlıkları devletlerarası savaş, barış, silahlı barış biçimleri gibi temalarla irdeler. Tarde'ı siyaset sosyolojisi sahasına yerleştiren diğer bağlamın kriminoloji alanında yaptığı araştırmalar olduğunu da unutmamak gerekir. 1890'daki *Le délit politique* [Politik Suç] ve *La philosophie pénale* [Ceza Hukuku Felsefesi], 1892'deki *Les crimes des foules* [Kalabalıkların Suçları], 1893'teki *Foules et sectes au point de vue criminel* [Kriminal Açından Kalabalıklar ve Cemaatler], 1897'deki *La jeunesse criminelle* [Gençlik Suçluluğu] ilk akla gelen eserleridir. Bunların dışında kitle psikolojisine odaklandığı 1901'deki *L'opinion et la foule* [Kamuoyu ve Kalabalık] ve diğer yazıları *Études sur le socialisme contemporain* (1884) [Çağdaş Sosyalizm Üzerine Çalışmalar] ile *L'avenir latin* (1904) [Latin Geleceği] çalışmalarından da bahsedilebilir (Favre, 1983).

Tüm bunlar doğrultusunda bu çalışma, sosyolojinin iki önemli çağdaş ismi Durkheim ve Tarde'in siyaset sosyolojisi analizlerini devlet sosyolojisi özelinde karşılaştırmalı olarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu karşılaştırma, her iki düşünürün de 17. ve 18. yüzyılın klasik siyaset teorisyenlerinin karakterize ettiği yöneten-yönetilen ikiliğine dayalı "kök-devlet" ve "devletin düzenleyici rolü" anlayışına sadık kalarak hareket ettiğini gözler önüne serilerek değerlendirilmektedir.

Devletin Gelişimsel Niteliği Üzerine

Durkheim'ı siyaset sosyolojisi çerçevesine yerleştiren yaklaşımlar, yukarıda belirtildiği gibi genellikle onu üç dönem üzerinden değerlendirir de devlet teorisine ilişkin çözümlenmelere ışık tutulmak istendiğinde sıklıkla iki kaynağa başvurulur. Birincisi, birçok kuramsal noktadan onun temel eseri olan *Toplumsal İşbölümü*'yken, ikincisi, siyaset yazılarının derli toplu sunulduğu *Sosyoloji Dersleri*'dir. *Toplumsal İşbölümü*, modern devletin ortaya çıkışını ve gelişimini serimlerken, *Sosyoloji Dersleri*, daha çok devletin genişleyen rol ve sorumluluklarına odaklanır. Buradan anlaşılması gereken iki sonuç ortaya çıkar. Birincisi (birinci eser) devletin gelişimsel bir şema içerisine yerleştirilmesidir. İkincisi ise (ikinci eser) devletin yöneten-yönetilen ikiliği doğrultusunda toplum üzerindeki üstün yetkilerle donatılmış bir güç olarak ortaya konulmasıdır.⁵ Bu iki husus, yani devlete kökensel bir nitelik atfedip, onu evrimci bir yasaya dayandırma ile devleti zorunlu bir güç olarak ele alma esasında Tarde'ı da kapsayan bir yelpazede Hobbes, Locke, Rousseau'dan Weber, Pareto ve Montesquieu'ya kadar yöneten-yönetilen ikiliği üzerinden şekillenen birçok siyaset bilimci ve sosyoloğun kuramları için temel sorunsallarıdır.

Durkheim, modern devletin gelişiminde ihtiyaç duyulan şeyi organik ve mekanik dayanışma ayrımı üzerinden ele alır. Bir anlamda modern devleti toplumsal farklılaşmanın sonucu olarak ortaya koyar. Bu, ayrıca Durkheim'da siyasal toplumun nasıl tanımlandığıyla da ilişkilidir. Durkheim'a göre siyasal toplum herhangi bir örgütlenme içerisindeki iktidar oluşumunun varlığına bağlanmaz. Örneğin, aile ya da patrik konseyi gibi iktidar sahibi yapılar siyasal topluluk olarak düşünülmez, yani bu tarz iktidarlara siyasal toplum dışında da rastlanır (Durkheim, 2006, s. 91). Durkheim'a göre siyasal toplumu betimleyen unsur ne bir yönetim örgütlenmesi veya nüfusun büyüklüğü ne de belirli bir toprak parçasıdır. Siyasal toplumun kısmi ayırt edici niteliği ikincil gruplarda gizlidir.⁶ "Az ya da çok sayıda ikincil kümelerin birleşmesinden kurulan ve kendisi

⁵ Bu noktada akıllara Durkheim'ın bu iki eseri arasında bir kopukluk veya yalıtılmışlık olduğu gelmemelidir. İki eser de devlet teorisi açısından birbirleriyle etkileşimleri dahilinde devletin hem gelişimsel hem de yönetsel konumuna atıfla düşünülebilir ki, bu bölümde iki eseri iç içe kullanmaya özen göstereceğiz. Burada kastettiğimiz Durkheim'ın modern devleti, dayanışma ve işbölümü kuramı bağlamında evrimci bir formüle yerleştirmesidir. *Sosyoloji Dersleri* ise doğrudan bu tarz bir evrimci yasayla düşünülemezdir.

⁶ Durkheim, idari bölümlenmelere dayanan gruplar ile çeşitli derneklemelerden, korporasyonlardan müteşekkil mesleki grupları kapsayan kümeyi toplumdaki ikincil gruplar olarak ifade eder. Durkheim'a göre toplum farklı niteliklere sahip ikincil grupların bileşiminden oluşur. İkincil gruplar, onun açısından devlet ile toplum arasına yerleşir ve dengeleyici bir unsur şeklinde işlevlenir.

daha üstün başka hiçbir düzenli erkten kaynaklanmayan bir erke bağımlı olan toplum” siyasal toplumdur (Durkheim, 2006, s. 62). Bu topluluklar yoksa siyasal otorite de yoktur. Fakat Durkheim'daki esas mesele devletin doğasının siyasal toplumla birlikte tanımlanması olduğu gibi, ikisi arasındaki kavramsal farklılığa da dikkat çekilmesidir. “Devlet, siyasal toplumun bütününe tabi olduğu en yüksek otorite” olarak görülmektedir (Durkheim, 2006, s. 97). Durkheim, “hükümler otoritenin edimcilerine devlet, devletin en önde gelen organı olduğu karmaşık topluluğa da siyasal toplum” demektedir (Durkheim, 2006, s. 97). Devlet, siyasal toplumu oluşturan diğer tüm ikincil grupları kapsayan en yüksek yasama organı olarak düşünülür (Müller, 1993, s. 98). Bağımsız bir siyasal toplumda ortaya çıkan devlet, yönetenleri ve yönetilenleri içeren siyasal toplumun en üstün ifadesidir (Yükselbaba, 2017, s. 207).

Tarde'in metinlerinde ise siyasal toplumun doğrudan tanımıyla karşılaşılmaz. Ancak Tarde, aynı satırlarda hem devleti evrimsel bir gelişmeye tabi tuttuğunu hem de Durkheim'ın aksine onun açısından tarihin eski dönemlerinde her ailenin bir devleti teşkil ettiğini gösterir: “Başlangıçta her aile ayrı bir Devlet oluşturuyordu; daha sonra aynı Devlet, tamamen yapay bir bağla birbirine bağlanan binlerce aileyi içeriyordu ve nihayet her Devlet kendi ulusunu, yani kendi ırkını veya alt ırkını, kendi ailesini yarattı” (Tarde, 1890, s. 294). Görüyoruz ki, Tarde'da açık bir şekilde aile-devlet-ulus şeklinde evrimsel bir şema hem somut olarak hem de toplulukların bilinç düzeyleri açısından mevcuttur. Ailelerin genişlemesi ve bir araya gelmesiyle somut olarak devlete ve buna bağlı olarak aile bilincinden yurttaşlık bilincine geçiş söz konusudur. Hatta bu şema “evrensel barış”ın ve demokrasinin koşulu olarak inandığı tek bir dünya İmparatorluğuna uzanan bir anlatımla sürer. Tarde, aile veya kabile gruplarının devlet ve ulusal grup içinde açılıp kaynaşmasından doğan siyasal yaşamın, ulusun ötesine geçerek kıtaya ve dünyaya doğru uzandığını ve toplumun tüm katmanlarının bu şekilde kapsandığını düşünür. Bunun sonrası ise tüm devletlerin tek bir merkezi devlet çatısında toplanmasıdır. Tarde, devletin tüm güçlerinin merkezileştiği, hepsinin tek bir dünya devletinde birleştiği uluslararası birlik fikrine inanır.⁷ Bu, “kozmpolit ve demokratik asimilasyona doğru gidiş için kaçınılmaz bir tarihsel eğilim” (Tarde, 1890, s. 439) olarak kendisini gösterir. Buradaki önemli husus, Tarde'in bu şemayı icat ve taklidin zorunlu aşaması şeklinde ele almasıdır. Nihayetinde Tarde, devletlerin çoğalmasını taklit mantığına yaslar. Kendisine devlet fikrinin nerede doğduğunu soran Tarde, cevabı küçük İtalyan Cumhuriyetleri şeklinde verdikten sonra, ilk pratiklerin Fransa ve Britanya'ya yayıldığını, İspanya ve Fransa'nın merkezi İtalyan devletlerine benzemeye, hatta onları devasa boyutlarda taklit etmeye başladığını altını çizer (Tarde, 1890, s. 298). Tarde için devletler ve uluslar daima birbirini taklit etme eğilimindedirler. Ona göre tarihin herhangi bir aşamasında veya herhangi bir bölgesinde prestij nedeniyle birbirlerini taklit etmeyi alışkanlık haline getirmiş devletler vardır. Örneğin, 15. yüzyılda İtalya, 16. yüzyılda İspanya, 17. yüzyılda Fransa taklit edilenin üstünlüğüne sahiplerdir. Başka bir örnek olarak monarşik mutlakiyetçilik XIV. Louis döneminde Avrupa'da yayılmışsa, bu Fransız tipi hükümetin taklidiydi veya 1815'ten sonra İngiliz parlamentarizmi, Fransa'nın benimsemesiyle Atlantik'in her iki yakasında Türkiye'ye ve Japonya'ya kadar yayılmıştı (Tarde, 2003 [1898], s. 157). Hatta kolonyalizm de tarihteki taklit mantığının en yaygın biçimlerinden biriydi. Tarde, “iç” ve “dış” -mekân- şeklinde ikiye ayırdığı kolonyalizm süreçlerini, büyük kolonyal İmparatorlukların yaratılmasını anavatanın ulusal tipinin yeniden üretilmesi olarak görmekteydi.⁸ Ona göre kolonyal ülkelere dikkatlice bakıldığında mimariden, dine, sanata ve politikaya kadar büyük çakışmalarla karşılaşmaktadır. İç koloniler için de aynı şey söz konusudur. Örneğin, Orta Çağ Fransa'sında, Büyük Veba ya da Yüz Yıl Savaşları nedeniyle nüfusu azalan, bir manastırın etrafında büyüyen her kasaba bir iç kolonyaydı; tıpkı sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nde bir tren istasyonu etrafında kristalleşen her yeni buğday kasabası gibi (Tarde, 2003 [1898], s. 168)...

⁷ Bu noktada akıllara Kant'ın Cumhuriyetçi devlet yapısına bağlı olarak barışın ulusal boyutta tesisi, barışın uluslararası platforma taşınması, tüm devletlerin kendi özelliklerini kaybetmeden katıldıkları “milletler birliği”nin, “federatif birliğin” varlığı ve “dünya yurttaşlığı”nın devreye girmesi şeklindeki üç aşamalı ebedi barış ilkesi gelmektedir.

⁸ Tarde'in taklitsel üretim olarak gördüğü kolonyalizm yasalarını taklit yasaları gibi ele almasının örneklerini incelemek adına “*La répétition amplifiante*” (2003 [1898]) bakılmalıdır.

Tarde'a göre devlet farklı şekillerde düşünülebilir. Birincisi, onun en yüksek siyasal otorite, siyasal yönetimin toplam gücü olmasıdır ki, bu, Durkheim'in görüşüyle neredeyse tıpatıp aynıdır. İkincisi, en geniş anlamıyla bir bütün olarak ulus şeklinde tasavvur edilmesidir (Barnes, 1919, s. 356). Siyasal otorite noktasında mesele kritiktir. Çünkü Tarde, siyasal otoritenin kaynağının bireylerin koruma ve yönlendirme, daha geniş anlamda itaat edilme ihtiyacından doğduğunu savunur. Siyasal otoriteye kaynaklık eden bu ihtiyaç aileden köksalar, yani koruma ve yönlendirme alışkanlığı, sahiplenme, sevgi ve saygı ile itaat ilk kez ailede kazanılır (Tarde, 2003 [1899b], s. 70). Tarde'a göre ailedeki ön disiplin, ilkel aile reisinin çok yönlü otoritesi, daha doğrusu inanç ve arzuları olmasaydı devletin oluşumu imkânsız olurdu. Fakat buradaki aile konusu, doğuştan gelen bir eğilim veya pedagojik bağlamla alakalı değildir. Aile de bildiğimiz anlamdaki aile değildir. Tarde, aile-devlet-ulus şeması çizerken de, itaat edilme ihtiyacının kökeni olarak aileden bahsederken de aileyi sıklıkla "toplumsal aile" [*la famille sociale*] olarak ifade eder. Toplumsal anlamda aile, sadece veya tamamıyla kan bağıyla değil, avcılıkta, savaşta, sanat faaliyetlerinde işbirliğinde bulunan, birlikte yaşayan doğal çiftlerden, kölelerden, çocuklardan vb. oluşan bir grupla anlaşılır, yani birlikte öldürülmüş bir av hayvanını yeme, birlikte bir çocuk büyütme veya aynı inançlara sahip olma gibi (Tarde, 2003 [1899b], s. 68)... Tarde'a göre aktif veya pasif sahiplenilmeden ve itaat edilmenin ayrıcalığından elde edilen haz, yalnızca ailede açığa çıkabilir. Aile ve ailedeki baba otoritesi, tekrar etmek gerekirse itaat edilme arzusunun başlangıç noktasıdır. Pratik olarak ilk iktidar nosyonunun ailede doğduğunu düşünen Tarde, "insanların en erken çocukluklarından itibaren, ellerinde tutmayı en çok istedikleri şeyleri korumak ve onları elde etmeyi en çok istedikleri şeylere yönlendirmek için en iyi konumda olduğuna inandıkları kişiye boyun eğme eğiliminde oldukları" (Tarde, 2003 [1899b], s. 79) ifade eder ve bunun merkezinde de anne-baba olduğunu iddia eder. Ona göre evlat itaati ailedeki iktidarın doğuşu olarak düşünülür.

Tarde'in yapmaya çalıştığı şey bir anlamda baba otoritesinin siyasal otoriteye taşındığını göstermektir. Böylece kamu otoritesi baba otoritesinin basit bir uzantısı haline gelmekte, devletin su yüzüne çıkması için de ailelerin diğer ailelerle ve şehirlerle birleşmek adına kapalı-bütünden veya sınırlı toplumsallıktan çıkarak açılması gerekmektedir. Demek ki, Tarde aile, kabile, şehir ve ulus arasındaki mantıksal farklılıklara odaklanmaktan ziyade, bunları evrimsel bir düzleme yerleştirir. Aile açılıp genişlemiş bir çevrede yerini aldığı anda, inanç ve arzuların çeşitliliğine karşılık gelen çok sayıda işlevi yoğunlaştıran tek bir baba iktidarı, bir o kadar farklı bir iktidara dönüşür ve ardından koruma ile yönlendirme görevi baba otoritesinden rahibe, öğretmene, patrona, askere, politikacıya vb. dağılır ki, bu da devletin varlığını ve müdahalesini gerektiren pek çok hegemonik iddiaya yol açar (Zourabichvili, 2003, s. 32). Dolayısıyla kilise, okul, asker, devlet hepsi aynı nehirde, ailede yıkanır. Tarde, bunları "baba iktidarının çocukları" olarak tarif edip, hepsinin daha sonra "kök" haline geldiğini belirtir (Tarde, 2003 [1899b], s. 79). Böylelikle devlet iktidarı, tümünden paternalist bir zeminin yanı sıra rahip, asker, patron, öğretmen vb. mevcut, zorunlu, parçalı, her biri kök haline gelen güçlerin/hegemonik dağılımların içerisinde tasavvur edilir. Hepsinin de tek bir ortak doğası olarak baba otoritesi vardır.

Son kertede Tarde hem devletin evrimini hem de siyasal otoritenin tanımını kaçınılmaz bir itaat edilme arzusunun bağlar. *Sources du pouvoir* (2003 [1899b]) metninde iktidarı açıkça "itaat edilme ayrıcalığı" olarak betimler.⁹ Buradan çıkarmamız gereken sonuç, tekrar etmek gerekirse aileden başlayan bir itaat edilme arzusunun siyasal otoriteyi ve devleti oluşturan bir zemine yerleştirilmesidir.¹⁰ Tarde için güçlü ve zayıf arasındaki fark devam ettiği müddetçe de itaat edilme arzusu hiçbir şekilde sönmülmüştür. İtaatten kasıtsa asla bir emir verme ve bu emre uyma anlamında bir itaat etme-edilme ilişkisi değildir. Onun açısından tutkulu bir

⁹ Barnes, Tarde'da -bizim burada "iktidar" olarak çevirdiğimiz- *pouvoir* sözcüğünün kullanımının muğlak kaldığını düşünmektedir. Ona göre birincisi, fiziksel ve psikolojik iktidar anlamında kullanılır. İkincisi, pratik siyasal egemenlikle eş anlamlı halde el alınır. Üçüncüsü ise kavrama siyasal egemenlik ve hükümet otoritesi anlamı verilir. Son olarak ise kuvvetler ayrılığını ve dengesini betimlerken bu kuvvetlere işaret eder (Barnes, 1919, s. 254).

¹⁰ Bu noktada Tarde'in siyasal otorite ile toplumsal otoriteyi birbirinden ayırdığının altını çizmek gerekir. Birincisi, belirli ve kesin olmasıyla, eylemin kurnazlığıyla, taklit ışınlarının aniliğiyle, ikincisi ise aksine belirsizlikle betimlenir. İkincisi kamusal aklın ve halkın resmi olmayan tarafları olarak sanatçılar, aydınlar, yazarlar, gazeteciler tarafından uygulanırken, birincisi devlet yöneticilerine ait resmi otoritedir. Tarde'a göre resmi olmayan otoritenin her bir biçimi ve kategorisi günün birinde sırasıyla resmi otorite biçimleri arasında yerini almayı başarır. Büyük toplumsal prestijler, hayranlık duyulan sermayeler, saygınlık duyulan konumlar kendisine karşılık gelen ve birbirlerinden derinden farklı olan hükümetler üretebilirler (Tarde, 2003 [1899b], s. 59-60).

diz çökme olarak itaat, emir vermeden kaynaklanmaz. İtaat edilme, bir güce boyun eğmek değil, aksine güç vermek anlamında kullanılır ve son tahlilde bir arzu yatırımıdır (Tarde, 2003 [1899b], s. 70). Böyle olduğunda da Tarde sanki Etienne de la Boétie'nin "gönüllü kulluk" söyleminden veya Spinoza'nın *Teolojik Politik İnceleme*'deki meşhur "neden insanlar sanki özgürlükleri için savaşmışçasına kölelikleri için savaşır" mottosundan esinlenmiş gibi görünür. Elbette ki, bu iki söylem arasındaki teorik ve politik farkı gözetenek bu düşünürleri çağırılmış olsak da Tarde, *Sources du Pouvoir*'da Boétie'nin adını anmaktan çekinmez: "Çoğu insanlar için itaatte, saflıkta, hayran olunan bir efendiye karşı neredeyse aşk dolu bir kayıtsızlıkta karşı konulmaz bir tatlılık vardır. Yurttaşım, La Boétie'nin *Gönüllü Kulluk* adlı eserinde söylediği temelde budur. /.../ coşkulu bir putperestliğin, tutkulu bir diz çöküşün nesnesi" (Tarde, 2003 [1899b], s. 69). İtaat edilme, toplumsal sahada yine ailede öğrenilen taklit etme alışkanlığı yoluyla yayılır. Orduda komutan, okulda öğretmen, işyerinde patron birer taklitçi gibi davranır. Hepsi de komuta ederken, geleneklerden, kurallardan vb. ödünç aldıkları biçimlerle taklitçi kılığına bürünürler. O yüzden Tarde, "taklit itaatten doğar" demektedir (Tarde, 2003 [1898], s. 156). Ona göre taklitçi olarak doğmamış bir halk, yönetilme ihtiyacını çok güçlü hissetse dahi yönetilemez. Tarde, iktidarın servet gibi değiş-tokuş edilemeyeceğini, ama onun gibi belirli ritüel yetkilendirmeler aracılığıyla aktarılabilceğini, dolaşıma sokulabileceğini vurgular. Çünkü toplumda daima kendini tatmin etmeye çalışan, efendi olarak belirlenen ilk kişiye doğru bir yönelme söz konusudur ki, bu ancak geleneğe uygun olma şartıyla gerçekleşir ve en nihayetinde o zaman insanlar diğer insanların itaat ettiğini görerek ya da bilerek itaat etmeyi sürdürür (Tarde, 2003 [1899b], s. 68). Bu bağlamda taklit, aynı zamanda iktidarın sürekli olarak yeniden üretilmesini ve dönüşmesini de sağlayan bir şeydir. İktidar, servet gibi yıpranabilir veya tüketilebilir, ancak hala korunmaya devam ediyor ve kendisini yeniden üretebiliyorsa bu durum, taklit yayılımları sayesinde. Tarde, "yakından bakıldığında her büyük keşifle, her yeni icatla birlikte iktidar el değiştirmeye, doğası değişmeye, hareket etmeye, dönüşmeye başlar. Ve bu teorik ve pratik yenilikler, taklit yasaları sayesinde daha derinlemesine popüler hale geldikçe, daha da fazla yer değiştirir ve dönüşür" (Tarde, 2003 [1899a], s. 217) demektedir.

Durkheim ise siyasal otoriteyi Tarde'daki gibi bir itaat edilme arzusunun uzantısı olarak görmez. Aynı zamanda onu paternalist bir yerden de kurmaz. Durkheim için insanlarda ne aileden ne de kendiliğinden gelen bir itaat etme-edilme arzusu vardır. Onun açısından mesele insanların ahlaki otorite etrafında bütünleşmeleridir. Tahakküme veya baskıya dayanmaması gereken siyasal otorite, bu ahlaki otoritenin ifadesidir. Bu yüzden Durkheim, devletin varlığından önce hukuktan veya ahlaktan söz edilemeyeceği yönündeki görüşlerin karşısına yerleşir. Hem ahlaki otorite hem de hukuk kuralları siyasal merkezli otoriteyi ve siyasal organları aşar ve ondan önce gelir. Başka bir ifadeyle ahlaki otoriteyle bezenmiş geniş bir toplumsal otoritenin sonucu olan bir siyasal otorite söz konusudur. Siyasal otorite, ahlaki otorite ve toplumsal otorite dışında anlaşılmaz ki, bu da siyasal otoritenin bu otoritelere tabi olması demektir. En nihayetinde Durkheim'da her şeyin başlangıç noktasının toplum olduğunu, toplumun da ahlaki bir gerçeklikle karakterize edildiğini ve bu ahlaki gerçekliği koruyup kolladığını unutmamak gerekir (Durkheim, 2017, s. 71). *Sosyoloji Dersleri*'ndeki toplumu ahlaki otoriteyle eşitleyen (ahlakın hedefi toplum gibi görünse de toplum ahlaki yaratandır) şu sözler de dikkate değerdir: "Ama ahlakın toplumun bir ürünü olduğu, bireye dışarıdan gelip bireyin içine girdiği, baz bakımlardan bireyin fiziksel tabiatını, doğal oluşumunu zorladığı bilindiğinde, toplum neyse ahlakın da o olduğu, ancak toplum örgütlüyse ahlakın güçlü olabileceği daha iyi anlaşılır" (Durkheim, 2006, s. 126). Bu sebeple hukuk kuralları da siyasal otoriteden değil, ahlaki otoriteyle örülü toplumsal otoriteden doğar. Hukuk kuralları, devlet tarafından güvence altına alınan ahlaki otoritenin yansımasıdır. Ahlaki otorite hukukun sacayağı olarak (hukukta cisimleşmesi) idrak edilir ve aralarında karşılıklı bir etkileşim vardır. Karşılıklı etkileşim denilmesi önemlidir. Çünkü hukukun ahlak tarafından kapsandığı gibi bir şey kastedilmez. Toplumun duyduğu gereksinimlerin ikisinde de bulunduğunu ve ikisinin dönüşümlerinin birlikte gittiğini iddia eden Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*'nün önsözünde hukukun, onun temelini oluşturan ahlaktan, ahlakın da onları uygulayan ve belirleyen hukuktan ayıramayacağını savunur (Durkheim, 2014, s. 25).

Bireylerin dürtülerini ve arzularını dizginlemediğinde ortaya çıkacak olan kaosun ve anominin panzehiri olan, toplumu denge ve düzen altında tutan ahlaki otorite nerede somutlaşırsa somutlaşsın (sınıf, kurum, topluluk vb.) bireyleri ulusal birlik etrafında bir araya getirir. Dolayısıyla bir ulusal birlik Durkheim için maddi unsurlarla, sayısal mevzularla vb. değil, siyasal otoritenin gücünün yaslandığı inançların, fikirlerin, manevi bağların kudretiyle alakalıdır. Bu inanç ve bağlar ne kadar sıkı olursa, yani ahlaki otorite etrafında toplanma ne kadar sağlam olursa siyasal otorite o kadar dayanıklı ve uzun süreli hale gelir. Ulusal birlik noktasında ahlaki otoritenin en temelde eğitimde içselleştirilmesi gereken bir şey olduğuna inanan Durkheim, Tarde gibi ailede başlayan ve taklit aracılığıyla çoğalan bir itaat-edilme arzusunu değil, dışsal bir bilinç taşınması yoluyla ahlaki otoritenin çocukluktan itibaren bireye yerleştirebileceğini savunur. Durkheim'in ailedekinden ziyade kurumsal eğitime verdiği önem buradan gelir. Ona göre aile ideal ahlak eğitiminin yeri olmadığı gibi, bireyleri topyekûn toplumla bütünleştiren bir niteliğe de sahip değildir ki, tam tersine Tarde'da aile doğrudan toplumla, şehirle ve hatta devletle itaat-edilme arzusu dolayımında bütünleşir. Durkheim açınsındansa ahlaki otorite odağındaki toplumsal bütünleşmenin yegâne kaynağı kurumsal eğitimidir ve bu eğitim ulusal birliğin/çıkarların teminatıdır. Durkheim'in *Ahlak Eğitimi*'nde (2016) çocukları "ulusal bekçiler" olarak görüp, onların kamu okullarında alacağı eğitimle seküler ahlak anlayışının topluma yerleşeceğini, ulusal kimliğin inşa edileceğini düşünmesi bundandır.¹¹ Eğitim, seküler ahlaki otoritenin oluşturulmasındaki kurucu ayaklardan biridir. Durkheim işbölümünden, eğitim modeline ve siyasal otoriteye kadar farklı bağlamlarda olsa da ahlaki otoriteyi hep toplumsal düzeni sağlayan kurallar bütünü olarak kullanır. Kavram, *Sosyoloji Dersleri*'nde belirttiği gibi, "bireye ortak çıkarları çiğnememek, üyesi olduğu toplumu çözüp dağıtmamak için ne yapması gerektiğini buyuran bir kurallar düzenidir" (Durkheim, 2006, s. 27). Ahlaki otorite bireysel çıkarları, tutkuları ve arzularını sınırlayıp/kontrol altına alıp, toplumsal çıkarların öncelenmesini sağlar. Birey de toplumsal çıkarlar için fedakarlıkta bulunan, kendinden vazgeçen bir pozisyona düşer. Bu da tamamıyla Kantçı ödev ahlakının gereği olarak sunulur.¹² Burada birey ödüle erişmek veya cezadan kaçınmak için değil, ahlaki otoriteye saygı duyup, toplumsal ahlakı önceleme hasebiyle kendinden vazgeçer. Birey açısından mesele onaylanmak ya da onaylanmamak değildir. Zira Durkheim, ahlaki otoriteyi yaptırımların odağında ele almayı tercih etmez. Yaptırımlarla tehdit edilme nedeniyle bir ahlaki zorlamadan söz edilmez. Ahlaki otoriteye dair Kantçı bir ödev anlayışı olduğu için ahlaki gerçeklikten bahsedilir. *Ahlak Eğitimi*'nde (2016) hiçbir zorlama olmaksızın gerçekleştirdiğimiz eylemlerin tümüyle ahlaki olabileceği ortaya konulur. Dolayısıyla birey yükümlülük veya görev olarak tanımlayabileceğimiz ödev ahlakının gereği olarak ahlaka uygun hareket eder. Ancak bu, Durkheim için yeterli değildir. İkinci bir neden daha vardır ki, o da bu ahlaki otoriteye uymanın arzu ediliyor olmasıdır. Durkheim, ahlaki otoritenin faileri olmamız için onun mutlaka arzu ediliyor olması gerektiğini serimler, yani görevin soyut yönünün dışında, sistemine en az onun kadar önemli olan bir özellik daha ekler (Durkheim, 2016). Fakat bu arzu, görev ile çatışıklık içerisinde değildir. En nihayetinde ahlaki yükümlülüklerin arzusuyla çatışabileceğini düşünmek yadırgayıcı değildir; ancak Durkheim ikisini birlikte düşünür. Ona göre ahlaki yönün arzu edilebilirliğinde mutlaka görevin doğasından bir şeyler vardır. Durkheim için mesele görevin ahlaki arzuya bir tür nüfuz etmesidir, yani görevi bir tür arzu edilebilirliğe yaklaştırmaktır (Isambert, 1993, s. 194).

Devletin gelişimi meselesine döndüğümüzde Durkheim, işbölümü üzerinden toplumları "mekanik" ve "organik" dayanışma olmak üzere iki tiple tanımlarken, modern devletin genellikle organik dayanışmayla birlikte ortaya çıktığı düşünülür. Düşük düzeydeki toplumsal ve mesleki ayrışmanın egemen olduğu, bireysel farklılıkların en aza indiği, toplumsal yaşamın sürekliliğinin kolektif inanç ve değerlere dayandığı bileşik, geleneksel topluluklara işaret eden mekanik dayanışma koşullarında değil, toplumun içsel farklılaşmasının sürekli arttığı, bireyciliğin kolektif temsillerin çeperinden sıyrıldığı, işbölümü ve uzmanlaşmanın yoğunlaştığı

¹¹ Durkheim'in ahlaki eğitim konusundaki daha ayrıntılı görüşleri için *Ahlak Eğitimi* (2016) eserine bakılabilir.

¹² Durkheim'daki görev ahlakı, sıklıkla Kantçı ödev ahlakıyla karşılaştırılarak analiz edilir. Bununla ilgili ortaklıklar ve farklılıklar için Hagens'in (2006) "Conscience Collective or False Consciousness? Adorno's Critique of Durkheim's Sociology of Morals" metnine bakılabilir.

modern toplumlarda... Dolayısıyla organik dayanışmanın gerekliliklerine bağlı bir aşama olarak modern devletten söz edilebildiğine inanılır. Giddens (1971) Durkheim'in mekanik dayanışmasında hiçbir şekilde devlete yer olmadığını, devletin yalnızca toplumların organik dayanışmaya geçmesiyle vücut bulduğunu iddia etmektedir. Müller'e (1993) göre ise devletin, *Toplumsal İşbölümü*'nde "toplumsal farklılaşmanın mekanik bir ürünü ve bağımsız bir merkezi beden olarak görünüşü arasında dalgalandığı" görülmektedir. Giddens'in "mekanik dayanışmacı toplumlarda devlet yoktur" söylemi aşırı bir değerlendirme gibi durmaktadır. Giddens (1971), hemen devamında işbölümü mantığının toplumsal ve siyasal gelişme arasındaki bağlantıların belirlenmesinde basit bir evrim teorisi sunduğunu düşünerek, devletin organik dayanışmayla birlikte ortaya çıkmasının paradoks gibi görünebileceğinden söz eder. Bu paradoks, işbölümünün büyümesinin bireysel özgürlüklerin genişlemesine yol açması ile devletin bireyleri kendi otoritesine tabi kılma yetkisinin genişlemesiyle varlığını hissettirmesi arasındaki paradokstur. Fakat Durkheim'in organik dayanışmacı toplumlarda devleti bireysel hakların uygulanması ve geliştirilmesinin aygıtı olarak tasavvur etmesi bunu paradoks olmaktan kurtarmaktadır. Bu durum temelde baskıcı hukuktan, onarıcı hukuka geçmekle bağlantılıdır. Nihayetinde devlet baskıcı pratiklere, organik dayanışmaya geçildiğinde daha az bağımlı hale gelmektedir. Fakat Giddens (1971), Durkheim'in daha sonrasında ceza hukukunun gelişimiyle ilgili bir çalışmada [*Deux lois de Revolution Penale*] toplum türlerinin farklı devlet türleriyle karşılaştırılmaması gerektiğini, devletin gelişiminin toplumun evrimiyle düşünülemedebileceğini ve devletin baskıcı pratiklerinin işbölümünden bağımsız olarak değişebileceğini, siyasal gücün merkezileşmesine göre dönüşebileceğini savunduğunu vurgulayarak geri adım attığını tespit etmektedir.

Giddens'in mekanik dayanışmacı toplumlarda devletin izlerine rastlamaması, *Toplumsal İşbölümü*'nden çıkarılacak sonuçlardan biri olarak yukarıda da değindiğimiz üzere aşırılaştırılmış gibi durmaktadır. Durkheim açısından mesele doğrudan devletin varlığından ziyade işbölümüne göre değişen şeyin devletin rollerinin/faaliyetlerinin kapsamı, yani niteliği olmasıdır. Durkheim'in devleti *Toplumsal İşbölümü*'nde yalnızca işlevsel bir rol oynayan bilinç gibi kavradığını düşünen Birnbaum (1976, s. 249) organik dayanışmayla birlikte devletin toplumsal bünyeyi kontrol eden bir "beyin" olarak sunulduğuna, mekanik dayanışmacı toplumlarda ise basit, düzenleyici işlevleri yerine getirdiğine değinir. Dolayısıyla mekanik dayanışmacı toplumlarda devletin mevcudiyetini görmemek zordur. Örneğin, Durkheim bu toplumlarda devletin rolünü, "ortak inanç, gelenek ve adetlere saygı ve uymayı sağlamak, başka deyişle ortak bilinci iç ve dış her türlü düşmana karşı korumak" olarak ifade eder (Durkheim, 2014, s. 114). Fakat organik toplumlarda işbölümünün karmaşıklaşmasıyla birlikte "devletin işlevleri büyük ölçüde genişlemiştir. Devletin idari görevleri, çeşitli işlevlerin etkileşiminin düzenlenmesi konusunda daha kapsamlı ve karmaşık hale gelmiştir" (Yükselbaba, 2017, s. 217). Esasında bu, Durkheim açısından modern devlete geçiş anlamı taşır. Modern devlet, organik dayanışmanın getirdiği dağınık ve karmaşık ilişkiler doğrultusunda toplumsal organlar arasındaki birliği, ilişkiyi ve koordineyi sağlayan bir "beyin" olarak tasavvur edilir. Durkheim'in modern devleti temsil ilişkisi düzleminde "toplumsal beyin", "toplum için düşünen ve karar alan organ" olarak adlandırması, hedeflediği devlet-toplum bütünleşmesi adına oldukça dikkat çekicidir. Devletin doğasının düşünsel organ şeklinde idrak edilmesi Durkheim'da felsefi anlamda değildir. Devreye soktuğu uygulamalar bütününe işaret edilir. Devlet, yönetmek için düşünen bir aygıttır. Kültürel, toplumsal cinsiyet, sınıfsal vb. karşıtlıklar varlığını sürdürse de devletin işlevi budur. Ancak bu, devletin tüm toplumsal düşüncenin kaynağı olduğu anlamına gelmez. Toplumun tüm kolektif temsillerinin şemsiyesi devlet değildir. Dolayısıyla Durkheim, rasyonelliğe dayalı olarak devlete bağımsız bir nitelik kazandırır. Daha doğrusu bu rasyonelliği kazandırmak için bu reddi bilinçli olarak yapar. Bağımsızlık da belirli toplumsal katmanlardan bağımsız olma anlamında bir rasyonelliktir ki, bu rasyonellik otoritesi devleti meşru bir organ haline getirir. Bu sebeple düşünür, "iki tür düşünce vardır. Biri kolektif kitleden gelir ve onun içinde yayılmış bir halde bulunur; toplumun kolektif olarak geliştirdiği ve tüm bilinçlere dağılmış bir haldeki duygulardan, özelemlerden, inançlardan oluşur. Öteki devlet veya hükümet adı verilen o özel organ içinde geliştirilir" (Durkheim, 2006: 132) demektedir. Güçlü bir devlet örgütlenmesi, artık

toplumun amaçlarının gerçekleştirilmesinin yegâne yolu haline gelmiştir. Durkheim, bunu dışarıdan içeriye, yani sınırlarının dışıyla ilgili askeri bir görevden, topluma karşı bir yükümlülüğe doğru genişlemeyle ifade etmektedir: “Bir zamanlar devletin eylemi tamamen dışarıya dönüktü, şimdi giderek içeriye yönelmektedir. Çünkü toplum her şeyden önce izlemesi gereken amacı, ancak ve ancak eksiksiz bir devlet örgütlenmesiyle gerçekleştirebilir” (Durkheim, 2006: 123). Bu devlet örgütlenmesinin anlamı görülüyor ki, devletin rasyonellik aracı olmasından müteşekkildir. Nihayetinde devlet, toplumsal çıkarı ve ahlaki otoriteyi en iyi şekilde gerçekleştirme kapasitesine sahip, toplum için en ideale karar veren rasyonellik organıdır (Birnbaum, 1976, s. 247). Birnbaum’un yerinde tespitiyle Durkheim’a göre yönetenler-yönetilenler ayrımı rasyonel hareket etme yeteneğindeki farklılığa indirgenmektedir, yani yönetenlerin meşruiyeti ve güç konumları rasyonel hareket etme yeteneğine sıkıştırılmaktadır. Bu da toplumu kolektif çıkarların geliştirilmesinde söz sahibi olmadıkları, dışarıda bırakıldıkları bir pozisyona itmektir. Düşünür, temsil ilişkisi olarak açıkça “devlet düşünüp karar aldığında, onun aracılığıyla toplumun düşünüp karar aldığını ileri sürmeyiz, doğrusu devletin toplum için düşünüp karar aldığıdır” (Durkheim, 2006, s. 99) demektir. Devlet doğası ise her türlü sınıfsal, kültürel vb. bağlamdan, eşitsizliklerden, güç ilişkilerinden ayrılmış hale gelir. Durkheim’ın toplum için söylediği *sui generis* hali, sanki devlet için de geçerlidir. Hiçbir güç ilişkisi, çatışma üzerinden anlaşılmayan, yalnızca işlevleriyle tanımlanan bir organ... Durkheim’ın devleti basit düzeyde icracı bir şey olarak görmemesini de bu odakta düşünmek gerekir. Çünkü bilinç merkezi olarak devlet, karar alma süreçleri ve diğerlerinden ayrılan kolektif temsiller yoluyla düşünülebilir. “İşte devleti tanımlayan budur. Bünyesinde kolektivitinin eseri olmasalar da kolektiviteyi de bağlayan temsillerin ve istemlerin geliştiği, nevi şahsına münhasır bir memurlar grubudur. /.../ Devlet, kolektivite için geçerli olacak bazı temsilleri geliştirmekle yükümlü özel bir organdır” (Durkheim, 2006, s. 100). İcra ise devletin idari makamlara vekalet yoluyla takdim ettiği bir şeydir. Durkheim’ın ifadesiyle, “ne Bakanlar Heyeti ne hükümdar ne de Parlemonta kendiliklerinden eyleme geçerler; onlar eyleme geçilmesi için emirler verirler. Fikirleri, duyguları bir araya getirir, bunlardan kararlar çıkartır, bu kararları da onları icra edecek başka organlara iletirler; ama rolleri bununla sınırlıdır” (Durkheim, 2006, s. 100).

Devlet-Toplum İlişkisi Üzerine

Tarde, Durkheim’ın “Giriş” bölümünde de ele aldığımız gibi 1886-1889 yıllarındaki düşüncelerinde devleti, toplumsal güçlerin sonucu olarak görmesinin aksine, siyasal yaşamın toplumsal olana öncelliğine inanır. Bu öncelliğin nasıl bir öncelik olduğunu -belki de iktidar kavramının muğlaklığı sebebiyle- netleştirmeyen Tarde, “toplumsal yaşam siyasal yaşamın akıntılarının yavaş yavaş biriktirdiği alüvyonlardır” veya “toplumsal olan her şey başlangıçta politiktir” demektir (Tarde, 2003 [1890b], s. 54). Tarde, bu noktada Durkheim’dan ayrışsa da esasında varmak istediği yer Durkheim ile benzerdir. Tarde da Durkheim gibi devlet ile toplum arasında bir bütünlük kurma çabasıdadır ki, bu bütünlük devletin, toplum üzerindeki düzenleyici rolü sayesinde. Bu düzenleyici rolü, Durkheim gibi devleti düşünsel, özerk bir organ haline getirerek yansıtmaya da onu açıkça toplumun ve tüm ulusal güçlerin ortak ideal çıkarlara doğru yaklaşmasını yönlendirmekle ve tesis etmekle görevli, toplumun üst mertebesine yerleşen bir güç olarak düşünür. Politika da bu yaklaşım üzerinden anlam kazanır. Çünkü politika, bir toplumun her türlü engele rağmen ortak çıkar doğrultusunda işbirliği içerisinde bulunduğu faaliyetler bütünüdür. Tarde için bu işbirliğini güçlendiren veya zayıflatan her şey politikanın sahasına yerleşir. Politikanın bu sahasının genişlemesi de toplumsal sahanın genişlemesine bağlıdır, yani toplumsal saha ne kadar genişlerse politikanın çeperi o kadar genişler. Bu da toplumsal akışların politika yaşama nasıl sızdığıyla yakından alakalıdır. Burada toplumsal akışlardan tam olarak neyi kastettiğini belirtmese de Tarde, bu akışların toplumsal sahayı boydan boya kateden arzu ve inanç akışları olduğunu düşünmekte sakınca olmasa gerek. Tarde’a göre siyasal yaşam bu akışlarla karakterize olan güç ilişkilerinin sahasıyla anlaşılacak durumundadır: “Toplumsal yaşam, anastomoza benzer şekilde, birbiriyle kesişen ve birbirine yaklaşan çeşitli örnek akışlarından ibarettir. Siyasal yaşam, daha fazla yakınsamaları veya daha az

iraksamaları doğrultusunda bu akışların ya içerilerek ya da etkinleştirilerek yönetilmesinden ibarettir” (Tarde, 2003 [1890b], s. 53). Bu durumda Toscano’nun belirttiği gibi, “siyasetçi ya da politik aktör daha fazla sempatiye, işbirliğine ve benzerlerine yönelik ‘emperyal’ eğilimi sürdüren, kusursuz hale getiren ve yürüten kişidir” (Toscano, 2008, s. 101).¹³

Tarde, devletin dar ve geniş olmak üzere iki tanımını sunar. Dar tanımıyla “kişileşmiş hükümet gücüdür, mutlak kral veya konsey başkanıdır”; geniş tanımıyla ise “her düzeyden yöneticiler ve idareciler, memurlar, seküler olarak oluşturulmuş ve geliştirilmiş alışkanlıkların ve geleneklerin koruyucuları, iktidarın gerekli bir aracı ve onun varoluş koşuludur” (Tarde, 2003 [1890b], s. 62). Öncesinde de bahsettiğimiz bir diğer tanım olarak ulusu da üçüncü unsur şeklinde düşünmek gerekir ki, bu üçü doğrultusunda Tarde, devletin daima çoklu biçimde ele alınması gerektiğine inanır. Tarde’a göre derinlemesine incelendiğinde devletin bir bütün olarak ulusla eşitlenebileceği sonucu çıkar. Bu, ayrıca devletin dar tanımının meşruiyetini devam ettiren şeydir. Düşünür, kişileşmiş hükümet gücü olarak bu dar tanım ile ulus arasında amaç-araç ilişkisi bina eder. Ona göre, “emreden hükümdarın gözünde, idari personeli de dahil olmak üzere kendisine itaat eden tüm ulus, anlık amacına ulaşmak için kullandığı yalnızca bir araçtır ve amaç ile araç arasındaki bu ayrımın, ikisi arasındaki gerekli bağlantı ne olursa olsun, bir varoluş nedeni vardır” (Tarde, 2003 [1890b], s. 63). Dolayısıyla hükümetin veya hükümet liderlerinin gözünde ulus yalnızca amaçların gerçekleştirilmesinde bir araca indirgenmektedir. Böyle olduğunda da ulus denilen şeyin edilgin bir hale bürünmesinin yanı sıra Tarde, amaç ile aracı birbirinden ayırdığını söylese de devlet-ulus özdeşliği bağlamında ikisini aynılaştırdığı bir pozisyona düşer. Diğer taraftan ulus bir araca indirgenildiğinde, devletin de farklı otoriterliklerle donanmış bir aygıt olarak mı düşünüldüğünü sormak gerekir. Başka bir ifadeyle ulusun araç olarak tasavvur edildiği yerde devlet sadece kendi amaçlarına odaklanmış bir baskı aygıtı veya siyasal hükümlanlığın frensiz bir karakteri midir? Bunu öncelikle devletin çoklu karakteri (bu çoklu karakter öncesinde aktarıldığı üzere “kişileşmiş hükümet gücü”, “iktidarın gerekli aracı” ve “ulus” anlamındadır) ve buna bağlı olarak Toscano’ya referansla yukarıda belirtilen, toplumsal sahanın genişlemesi şeklindeki “emperyal” eğilimle düşünmek gerekir. Çünkü onun belirttiği gibi, Tarde’in amacı, “çoklu akışları yöneten bu çoklu devlet düşüncesi ile kişiselleştirilmiş siyasetin sürekliliğini ve toplumsal alanın ‘emperyal’ genişleme eğilimini birleştirmektir” (Toscano, 2008, s. 101). Bu bağlamda Tarde’in “devlet benlik gibi, neredeyse hiçbir zaman birleşmiş değil, hemen her zaman çokludur, hemen her zaman iç isyanlara, ulusu iki veya daha fazla parçaya bölmeye eğilimli ihtilaflara yenik düşer” (Tarde, 2003 [1899b], s. 64) sözünü hatırlatmak gerekir. Tarde, hemen devamında siyasal yaşamın yüceltiildiği ve canlandırıldığı anlarda ekonomik, entelektüel ve sanatsal yaşamın daraltılması pahasına bireysel özgürlüklerin savaş alanındaki gibi sakatlandığını ve kimsenin buna karşı çıkmadığını, insanların bunu gerekli gördüğünü ve buna inandığını vurgular, yani çatışmalı ortamlarda devletin yetkisinin artması (tiranlaşma) toplum tarafından daima kabul görür. Bu vurgunun sebebi, devletin Anayasal çizgiyi sürdürmesinin, hükümlanlığını frenlemesinin koşulunun siyasal yaşamın zayıflaması, iç ve dış çatışmaların azalması olarak görülmesidir. Dolayısıyla bireysel özgürlüklerin alanı, ancak ve ancak -özellikle çatışmalı ortamlarda artan- siyasal yaşamın sınırlarının geriye çekilmesiyle genişler.

Buradan hareketle Tarde’da gerilim ve çatışmaların ortadan kalkmasına bağlı olarak devletin alanı ne kadar daralır veya devlet otoritesine duyulan ihtiyaç ne kadar azalır veya bireysel özgürlüklerin kendisine o kadar yer bulabileceği gerçeğiyle karşılaşırız. Durkheim ise bireysel özgürlükler noktasında bu özgürlüklerin hayatta kalabilmesinin koşulunu devletin despotik eğilimlerinin dengelenmesinde bulur. Tarde, böylesi bir denge arayışından net olarak söz etmese de güçlü bir halk kontrolünün/denetiminin devlet faaliyetlerinin yoğunlaşmasındaki tehlikeyi azaltacağını düşünür (Barnes, 1919, s. 279). Bu kontrolün ne olduğu ve nasıl gerçekleşeceği konusunda Tarde’da net bir tutumla karşılaşmasak da (belki de toplumsal sahadaki arzu ve

¹³ Toplumsal alanın genişlemesinin önemli sonucunun devletin merkezileşmesi ve bu doğrultuda İmparatorluklaşma olduğunu da belirtmek gerekir. Fakat Tarde’da devlet merkezileştikçe veya genişledikçe iktidar da bölümlere ve alt bölümlere ayrılmaktadır.

inanç akışlarının yayılımı akıllara gelebilir) Durkheim için mesele oldukça yalındır. Durkheim'a göre diğer, ikincil toplulukların sayısı ne kadar artarsa devletin otoriterliği o ölçüde azalır. Bireysel özgürlükler, çok sayıdaki bu toplulukların bulunduğu bir toplumsal sahada ve bu gruplardan hiçbirinin birey üzerinde ayrıcalıklı bir otorite uygulamayacak kadar güçlü olmaması durumunda mümkündür (Durkheim, 2006). Durkheim'ın, büyümesiyle birlikte bu grupların bireyler üzerinde otorite kurabileceği yönünde bir çekinceyi su yüzüne çıkardığını görüyoruz. Nihayetinde toplumlar karmaşıklılaştıkça birey üzerinde etki sahibi olmak için birbiriyle ve devletle rekabet eden çok sayıda gruplar açığa çıkmaktadır. Onun ifadesiyle, "her birini büyük toplum bünyesinde birer küçük toplum haline getirecek kadar geniş bir özerklikten yararlanan ikincil grupların oluşmaması gerekir. Yoksa bunların her biri üyelerine karşı tek toplum kendisiymiş gibi davranır ve sanki bütüncül toplum yokmuş gibi bir görünüm ortaya çıkar" (Durkheim, 2006, s. 112). Burada da rol devletindir. Devlet, herhangi bir topluluğun üstünlüğüne izin vermemekle, diğer grupları bireye zulmetmeyecek kadar zayıflatmakla işlevlenmektedir. "Hepsine kendi kurallarını dayatabilecek, her birine kendisinin bütün değil, bütünü bir parçası olduğunu hatırlatacak, ilke olarak bütüne ait bir şeyi kendisine saklamaması gerektiğini hatırlatacak" güç devlettir (Durkheim, 2006, s. 113). Fakat diğer taraftan devletin kendisinin de despotik olma eğilimi taşıdığını unutmamak gerekir. Devlet, onu durduran karşı-güç yoksa kırılcılaşabilir ki, onun despotizmi bireysel ihtiyaçların özellikleriyle temas halindeki küçük gruplarınkinden daha kötü sonuçlar doğurmaktadır. Ortak fikirleri, çıkarları temsil ettiğinde gerçek bir güce ulaşan devlet, küçük topluluklardan daha beter ve katlanılmaz şekilde ezici bir niteliğe erişme riskiyle karşı karşıyadır. Çünkü devlet, bireysel çıkarların uzağına düşmekte ve bu nedenle salt şiddete başvurmaktadır. Bu şiddet de asla toplum tarafından gönüllü olarak kabul edilen bir şiddet değildir. Son kertede bu ikincil topluluklar ile devlet arasındaki çatışmadan iki sonuç ortaya çıkar. Bir yanda hem karşıt güçlerin denetlenmesi ve sınırlandırılması gerekir. Diğer yandaysa devlet, mutlaka bir karşı-güce ihtiyaç duyar. Bireysel özgürlükler de toplumsal güçler arasındaki bahsi geçen bu çatışmalı süreçten doğar (Durkheim, 2006, s. 113). Böylelikle ikincil grupların rolü, bireysel özgürlüklerin koşulu olarak açığa çıktığından devlet karşısında fren olmanın ötesine geçer. Dolayısıyla bireysel haklara ilişkin meselede devlet ne tek başına bireysel hak ve özgürlüklerin koruyucusu ne de yaratıcısı ve örgütleyicisi konumundadır. Bu hakları gerçeklik haline getirdiğine şüphe yoktur. Ancak bu gerçeklik birey düzleminde anlaşılabilir bir şey değildir. Durkheim, liberal insan hakları felsefesindeki gibi hakların bireylere, birey olmalarından kaynaklı olarak kaydedildiğine inanmaz. Ona göre hakların temelinde bireyin kendisi değil, daima toplumlar vardır. Bu haklar toplumsal olarak, toplumların onları algılayış biçimlerinde, atfettiği değerlerce kurulur. Toplumların değerleri, kuralları, gelenekleri, normları vb. hakları kurar; bunlar toplumlarca devlete taşınır. Devlet de bu hakların yerleştirilmesinin öznesidir ki, böyle olduğu için bireyin gelişmesinin devlette bir gerilemeye yol açmadığı, yani devletin işlevlerinin genişlemesinin bireyi bir alt konuma itmediği görülmektedir.

Durkheim'a göre yine de devleti dengeleyici unsur (hem bireyi devlete hem de devleti bireye karşı koruma biçimindeki), vazgeçilmez olarak görülen ikincil gruplarda gizlidir.¹⁴ Bu gruplar devleti denetleyici ve tanımlayıcı bir güç olarak açığa çıkarlar ve ne kadar büyürlerse demokrasiyi de o kadar geliştirirler. Demokrasi demişken Durkheim'a göre demokrasi, halkın doğrudan yönetimde bulunduğu geleneksel zeminden anlaşılabilir. Onun açısından az gelişmiş kabileler haricinde yönetimin doğrudan ortaklaşa yürütüldüğü bir toplum biçimi yoktur; demokrasilerde yönetim her zaman doğumla veya seçimle belirlenmiş bir azınlığın elindedir ve bu azınlık, geniş olabileceği gibi dar da olabilir, ama sınırlı sayıda bireyden oluşan bir çevre değildir (Durkheim, 2006, s. 139). Düşünür, demokrasiyi sadece bir organa ait olması gereken yönetimin, tüm ulusa yayılması olarak görmeyen başlı başına çelişkili olduğunu iddia eder. Başka bir anlatımla demokrasinin ayrı bir yönetim organı, devlet olmadan düşünülmesini kabul edilemez görmektedir. Böylesi bir iddia, demokrasiyi devletsiz bir siyasal toplumun içerisinden serimlemek demektir, yani demokrasi, devletin dışında bir siyasal toplum varsayımı üzerinden konumlanıyor görünür. Devletin milletle bütünleşerek eriyip gittiği, devletin

¹⁴ Devleti bireye karşı korumadan kastedilen ikincil gruplar olmadan devletin, doğrudan milletle bütünleşerek işlevsiz kalması, bu bütünleşmeden kaynaklı olarak devletin bireylere bağımlı hale gelmesidir.

toplumsal kitlenin basit bir yansıması haline geldiği bir tablo ortaya çıkar. Durkheim'ın ifadesiyle, “eğer herkes yönetiyorsa o zaman ortada bir yönetim yok demektir” (Durkheim, 2006, s. 136). Durkheim açısından demokrasi, “bireyciliğin gelişimini en çok destekleyen ve böylece modern toplumun temel ahlaki ilkesine en yakından bağlı olan yönetim biçimidir” (Vogt, 1993, s. 81). Vogt'a göre Durkheim'ın gördüğü çelişki, yönetimin başlıca biçimlerinden birini tanımlamak değil, tüm yönetim mantığını olumsuzlamak anlamına gelmektedir. Zira Durkheim'a göre önemli olan -toplumun dipteki katmanları, yönetsel organdaki tartışmalara uzak olsalar da, yönetsel bilinç yönetim katına hapsolsa da- yönetime sahip olan azınlığın devlet işlerini nasıl yürüttüğüdür ki, demokrasi denilen şey bunun toplumun geri kalanınca incelemesine ve etkisine açık/şeffaf bir şekilde yapılmasıdır. İşte bu ayırım, demokrasi ile mutlakiyetçilik arasındaki ayırımdır. Bir yanda toplumun geri kalanıyla tek taraflı ilişkiler kuran mutlakiyetçilik, diğer tarafta ise bu gruplarla karşılıklı ilişkilerin, müzakerelerin oluşturulduğu demokrasi söz konusudur. Birincisinde devlet, “sıradan insanın gözlerini kaldırmaya cesaret edemediği ve hatta daha sıklıkla göz ardı ettiği bir tür gizemli varlık” (Durkheim, 1957, s. 81) olarak görülürken, böylesi bir yanılmanın söz konusu olmadığı ikincisinde, devlet ile toplumun geri kalanı arasındaki açık iletişim kurumsallaşması, ikisi arasındaki müzakerelerin süreklilik kazanması ve bunların parlamento prosedürleri, yasama faaliyetleri aracılığıyla kamuoyuyla doğrudan paylaşılması söz konusudur ki, böylelikle kamuoyunun beklentileri de su yüzüne çıkmaktadır. Durkheim'da devletin kamuoyundan özerk niteliği dikkate alındığında, ikincisinden onun kamuoyunun yansıması olduğu gibi bir sonuç da çıkarılmamalıdır. Mesele, devletin kamuoyuna kayıtsız olmaması; devletin mekanik bir dürtüyü dayatan dışsal bir güç olmaktan çıkması, katı gelenekselci rutin yaklaşımlardan uzaklaşması, eleştiriye kapı aralanması, kapalı kapıların ardında bir şeylerin kalmamasıdır. Kısacası, “devletin yaşamının bireylere, bireyin yaşamının devlete bağlanmasıdır” (Durkheim, 2006, s. 146).¹⁵ Durkheim'a göre her şeyin tartışmaya, sorgulanmaya açık olduğu ve güç dengesinin sağlandığı demokrasi, düşünmeye ve bilinçli karar almaya dayalı bir yönetim sistemi olduğu için toplumsal değişimlerin önünün açılması çok daha kolaydır (Vogt, 1993, s. 83). Devletin güçlendikçe demokrasininin de güçlenebileceğini düşünen Durkheim, toplumlar değişip dönüştükçe yönetim karakterinin demokrasi olduğuna inanmaktadır. Toplumlar giderek artan bir oranda hem bugün hem de gelecek için demokrasiyi benimsemeye eğilimlidir. Toplumlar karmaşıklaştıkça gerek devlet-toplum müzakeresine gerekse de devletin düşünsel gücüne duyulan ihtiyaç artmaktadır. Nitekim demokrasi bu güce dayalı bir sistemdir ve onun ahlaki üstünlüğü buradan gelmektedir. Bu ahlaki üstünlük devletin ahlaki kudretiyle iç içe geçmiş bir üstünlüktür. Durkheim'da devletin “ahlaki disiplinin en kusursuz organı” olduğu göz ardı edilememelidir. Devlet, toplumdaki ortak inançları, gelenekleri, normları, değerleri koruyan ahlaki otorite olarak kabul edilmektedir. Devletin varlığı aynı zamanda bireylere ve toplumlara ahlaki yükümlülüğün yerleştirilmesi de demektir. Devlet, bireyleri yurttaşlığın temeli olan ahlaki varoluşa çağırarakla mükelleftir ki, bu da ulusal ahlak ile insani ahlak arasındaki çelişkiyi ortadan kaldırır. Devlet otoritesi olmadan bir toplumda ahlakın gelişmesi mümkün değildir. Bu yüzden devletin rolü ona göre sosyalistlerin veya ekonomistlerin düşündüğü gibi ekonomik yeniden düzenleme çerçevesinden anlaşılamazdır. Devlet, ahlaki krizlere müdahalesiyle vücut bulur. Bu yüzden ahlaki işlevlerle ve önlemlerle idrak edilmelidir. Devletin düzenleyici ve yönlendirici rolü buradan gelmektedir. “Devlet ne ekonomistlerin istedikleri gibi toplumsal yaşama sadece olumsuzlayıcı bir etken olarak müdahale eden bir seyirci olacak, ne de sosyalistlerin diledikleri gibi ekonomik aygıtın basit bir dişlisi haline gelecektir” (Durkheim, 2006, s. 124). Buradaki mesele ahlakın her bir tekil bireyin bilincinde bulunan *a priori* bir olgu olması değildir ki, o zaman devlet, ahlakın dışında görünen bir konuma düşer. Aksine ahlakın, ancak toplumun bir ürünü olduğu, bireye dışarıdan yüklendiği ortaya konulduğunda devlet, ahlaki otorite üzerinden kavranabilir.

¹⁵ Burada görülen başka bir mesele de yönetsel bilincin kapsadığı konuların sayısının azlığı sorunsalıdır. Durkheim'a göre yönetim organı demokrasilerde ne kadar açık hale gelirse, toplumla bağları ne kadar büyürse kendi sınırlarına hapsolmazsa etki alanı o kadar genişlemektedir (Durkheim, 2006, s. 140).

Sonuç

Bu çalışmada sosyolojinin kurucu düşünürlerinden, birbirleriyle sık sık tartışmalar yürüten Durkheim ile Tarde'in siyaset teorisi analizleri devlet sosyolojisi bağlamında karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. İki ismin bu eksenlerdeki yaklaşımları arasında benzerlikler görülebileceği gibi bazı farklılıklar da saptanmıştır. Bunlar ortaya konulurken, düşünürlerin çözümlenmeleri devletin gelişimsel niteliği ve devlet-toplum ilişkisi olmak üzere iki odakta toplanmıştır. Bu iki odak gerek siyaset sosyolojisi gerekse de siyaset bilimi içerisinde devletin doğasına ilişkin yürütülen teorilerin temel ayakları olarak düşünülmektedir. Öncelikli olarak belirtmek gerekir ki, iki düşünür de devletin, toplumların gelişimsel süreci içerisinde ortaya çıkan bir aygıt olduğu konusunda hemfikirdir. Tıpkı insan beyni gibi toplumsal beyin olan devletin de evrim sürecinde geliştiğini savunan Durkheim, bunu işbölümündeki gelişmelere bağlı bir dönüşüme dayandırırken, Tarde, aileden kabile ve devlete uzanan doğrusal bir okuma sunar ki, Durkheim, tam da bu şekilde aileyi başlangıç noktasına koyan devlet analizlerini reddeder. Devletin doğasına ilişkin olarak iki sosyoloğun da onu çoklu yapısıyla kavradığı görülmektedir. Bu çoklu yapı içerisindeki ortak düzlemleri ise devletin bir memurlar grubundan oluşmasıdır. Bu memurlar grubu Tarde'da alışkanlıkların ve geleneklerin koruyucusu olarak açığa çıkarken, Durkheim'da hükümler otoriteyi temsil etmesi anlamında özerk, yönetsel rasyonel aklı oluşturmaktadır. Tarde'da ise devlet hiçbir şekilde rasyonellik üzerinden ele alınmaz. Aksine Tarde, devleti yönetenleri arzu ve inançlar düzlemine yerleştirir. Burada da belirleyici olan şey devletin ve iktidarın itaat edilme arzusunun dayanıyor olmasıdır. Bu itaat edilme arzusu aileden filizlenip siyasal otoriteye taşınmaktadır. Durkheim ise siyasal otoriteyi ahlaki otoriteye bağlı olarak düşünmektedir. Bu ahlaki otorite Tarde'daki itaat edilme arzusu gibi aileden filizlenmekten ziyade, esas gücünü bireye ve topluma dışarıdan, eğitim yoluyla yüklenilebilecek bir şey olarak görülmektedir. Bu otorite için Durkheim, Kantçı ödev ahlakından yararlı olsa da diğer yandan ahlaki otoriteye uymanın arzu ediliyor olmasını da vurgular. Bu ahlaki otoritenin Durkheim'da siyasal otoriteye nasıl ve hangi yolla taşındığı pek açığa çıkmazken, Tarde itaat edilme arzusunun taklit aracılığıyla siyasal otoriteye uzandığını ortaya koymaktadır. Devlet-toplum ilişkisi düzleminde ise her iki ismin de devleti toplumlar üzerindeki planlamacı, düzenlemeci yapısıyla düşündüğü görülmektedir. Tarde, devletin bu rolünü, toplumsal sahanın genişlemesine bağlı olarak toplumun ortak çıkarlarını bir araya getirirken gösterebileceğini düşünürken, Durkheim toplumların karmaşıklıktıkça devletin de bu anlamdaki görev ve sorumlulukların genişlediğini savunur. Diğer taraftan iki düşünür de devletin artan bir otoriterliğe kayabileceğinin ve bunun da toplumlar üzerindeki baskıyı artırabileceğinin altını dikkatlice çizer. Tarde, toplumdaki ve siyasal yaşamdaki çatışmalar ne kadar yükselirse devlet otoritesine duyulan ihtiyacın o denli artacağını düşündüğünden bireysel özgürlüklerin korunabilmesi için bu ihtiyacın azalması gerektiğini iddia ederken, Durkheim, devletin eziciliği karşısında bireysel hakların korunmasının yolunu ikincil grupların devlet-sivil toplum arasındaki dengeleyici rolünde bulmaktadır.

Son kertede klasik devlet teorilerine ilişkin siyasetten sosyoloji ve felsefeye uzanan geniş bir hattaki birçok yaklaşım devleti kökensel bir varlık olarak görmektedir. Bunu, Deleuze ve Guattari'den (2024) hareketle "kök-devlet" olarak ifade edebiliriz. Bu kavrayış, devleti kendi içinde bir gelişme formu olarak görmekte, yani toplumların gelişme formuyla devlete dönüştüğü şeklindeki algıyı savunmaktadır. Bu savunmadaki temel nokta ise devletin yöneten-yönetilen ikiliğine dayandığına inanılmasıdır ki, burada yöneten ve yönetilenler arasındaki ilişki bir özdeşlik ilişkisi olarak tecessüm etmektedir. Tamamıyla sözleşmeci anlayışa dayanan bu kuramlar, yöneten- yönetilen ayrımını sıklıkla devleti gerektiren bir koşul, temsil yoluyla kurulmuş bir önvarsayım üzerinden okumaktadır. Halbuki aksine bu ayrım, devletin gerektirdiği bir koşul olarak düşünülmelidir, yani yönetenler ile yönetilenler arasındaki ayrımı olanaklı kılan bizatihi devletin kendisidir. Bu doğrultuda bu çalışma, bu hâkim anlayışın 19. yüzyılda sosyolojinin bir disiplin olarak karakterize olmasında da etkili olduğunu düşünmektedir. Nihayetinde sosyolojinin politik işlevi, kapitalist üretim ilişkileriyle bozulan toplum-devlet ilişkilerinin yeniden bir düzene, dengeye oturtulmasıdır. Bu düzen ve denge

arayışı, devleti mutlak anlamda evrimsel ve kökensel olarak görmekle birlikte, devleti düzenleyici bir aygıt olarak da idrak etmek zorundadır. Bu noktada bu çalışma, bu yönelimin Durkheim yoluyla sosyolojide çok daha sağlam bir şekilde hayat bulduğunu savunmakla birlikte, bu yaklaşımın izlerinin adının neredeyse Durkheim karşıtlığından azade bir şekilde anılmadığı Tarde’da sürülebileceğini serimlemektedir.

Kaynakça

- Barnes, H.E. (1919). The philosophy of the state in the writings of Gabriel Tarde. *The Philosophical Review*, 28(3), 248-279. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/2178406>
- Birnabaum, P. (1976). La conception Durkheimienne de l'état: l'apolitisme des fonctionnaires. *Revue française de sociologie*, 17(2), 247-258. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/3321247>
- Deleuze, G. ve Guattari, F. (2024). *Bin yayla* (E. Sünter, Çev.). İstanbul: Norgunk Yayıncılık.
- Durkheim, E. (2006). *Sosyoloji dersleri* (A. Berktay, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Durkheim, E. (2014). *Toplumsal işbölümü* (Ö. Ozankaya, Çev.). İstanbul: Cem Yayınları.
- Durkheim, E. (2016). *Ahlak eğitimi* (H. Portakal, Çev.). İstanbul: Cem Yayınları.
- Durkheim, E. (2017). İnsan doğasının ikiliği ve toplumsal koşullar. B. Balkız, Ü. Tatlıcan (Ed.), *Emile Durkheim'in sosyolojisi ve felsefi düşüncesi* (Ü. Tatlıcan, Çev.) içinde (s. 71-83). İstanbul: Isık Yayınları.
- Favre, P. (1983). Gabriel Tarde et la mouvaie fortune d'un "baptême sociologue" de la science politique. *Revue de Sociologue*, 24(1), 3-30. <https://doi.org/10.2307/3321783>
- Giddens, A. (1971). Durkheim's political sociology. *Sociological Review*, 19, 477-519. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.1971.tb00643.x>
- Hagens, T.G. (2006). Conscience collective or false consciousness? Adorno's critique of Durkheim's sociology of morals. *Journal of Classical Sociology*, 6(2), 215-237. <https://doi.org/10.1177/1468795X06064862>
- Inda, G. (2017). The architecture of consensus in Durkheim's early political sociology. *International Journal of Humanities and Social Science*, 7(5), 147-153. Erişim adresi: https://www.ijhssnet.com/journals/Vol_7_No_5_May_2017/20.pdf
- Isambert, F. A. (1993). Durkheim's Sociology of moral facts. S.P. Turner (Ed.), *Emile Durkheim: Sociologist and Moralist* içinde (s. 187-205). Londra: Routledge.
- Muller, H. P. (1993). Durkheim's political sociology. S.P. Turner (Ed.), *Emile Durkheim: Sociologist and Moralist* içinde (s. 93-107). Londra: Routledge.
- Renneville, M. (2018). Gabriel Tarde: the "swallow" of french criminology. R. Leroux (Ed.), *The Anthem Companion to Gabriel Tarde* içinde (s. 103-119). New York: Anthem Press.

- Salmon, L. (2005). *Gabriel Tarde and the Dreyfus Affair: Reflections on the engagement of an intellectual*. Erişim adresi: <http://champpenal.revues.org/7185> (23.11.2023).
- Tarde, G. (1890a). *Les loi de l'imitation: étude sociologique*. Paris: Alcan.
- Tarde, G. (2003 [1890b]). Considération spréliminaire. F. Zourabichvili (Ed.), *Les transformations du pouvoir* içinde (s. 47-67). Paris: Les empêcheur de penser en rond.
- Tarde, G. (2003 [1898]). La répétition amplifiant. F. Zourabichvili (Ed.), *Les transformations du pouvoir* içinde (s. 153-173). Paris: Les empêcheur de penser en rond.
- Tarde, G. (2003 [1899a]). La loi des transformation politique. F. Zourabichvili (Ed.), *Les transformations du pouvoir* içinde (s. 215-255). Paris: Les empêcheur de penser en rond.
- Tarde, G. (2003 [1899b]). Sources du pouvoir. F. Zourabichvili (Ed.), *Les transformations du pouvoir* içinde (s. 67-79). Paris: Les empêcheur de penser en rond.
- Toscano, A. (2008). Uzlaşmanın güçleri: Gabriel Tarde'da devlet ve imparatorluk (B. Yalım, Çev.). *Tesmeralsekdiz*, 2(3), 89-104.
- Vogt, W. P. (1993). Durkheim's sociology of law: morality and the cult of the individual. S.P. Turner (Ed.), *Emile Durkheim: Sociologist and Moralist* içinde (s. 69-93). Londra: Routledge.
- Yükselbaba, Ü. (2017). Emile Durkheim'a göre toplum, düzen ve hukuk: hukukun ve cezanın evrimi. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 75(1), 191-226. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/327247>
- Zourabichvili, F. (2003). Le pouvoir en devenir: Gabriel Tarde et l'actualité. F. Zourabichvili (Ed.), *Les transformations du pouvoir* içinde (s. 7-39). Paris: Les empêcheur de penser en rond.

Extended Abstract

Purpose

Emile Durkheim and Gabriel Tarde are two important thinkers who contributed to the strengthening of sociology as an independent discipline towards the end of the 19th century. Both made significant contributions to the theoretical and methodological foundations of sociology. However, they both held opposing views. They had different understandings on many topics such as the relationship between psychology and sociology, the distinction between natural sciences and social sciences, and the position of philosophy within sociology. For this reason, many studies that tried to evaluate the two names comparatively centered on such topics. The fact that these two thinkers were also political sociologists was often overlooked. In particular, Tarde's extensive political sociology analyses around concepts such as power, democracy, nation-state, centralization, leadership and empire were ignored. Accordingly, this study aims to compare the approaches of Durkheim and Tarde in the field of political sociology in the context of state sociology.

Design and Methodology

The research method used in this study is based on theoretical analysis directly linked to existing literature. Drawing on various scientific studies, historical records and interpretations, the analysis aims to deeply examine Durkheim and Tarde's analyzes in the context of state sociology. In addition to examining the numerous texts of both thinkers in detail, the study also reveals secondary sources on the subject. Through this comprehensive analysis, Tarde and Durkheim's approaches to political sociology emerge with a multifaceted examination of different perspectives and interpretations. In the light of this methodological framework, this comparison is presented under two headings that allow us to reveal the differences and similarities in many aspects. The first concerns the developmental nature of the state. Both of them identify an originary starting point for the state, that is, they agree that the state is an apparatus that emerges in the developmental process of societies. In short, they have a "root-state" conception. In a sense, the state is envisioned through an evolutionary scheme. The second plane is the state-society relationship. Both sociologists argue that states have a regulatory and directive role over societies in line with the ruler-ruled dualism. This role is a necessary condition for state-society integration. At the same time, these two titles are preferred because they constitute the basic theoretical levels of state theories in political sociology and political science literature. Thanks to this classification, the state theory analyzes of both sociologists can be compared more easily and also provide an important tool for other subsequent discussions.

Findings

Durkheim, who argues that just like the human brain, the state, which is the social brain, develops in the process of evolution, bases this on a transformation due to developments in the division of labor, while Tarde offers a linear reading from family to tribe and state. While Durkheim defines societies with two types of solidarity based on the division of labor, namely "mechanical" and "organic" solidarity, he considers the modern state together with organic solidarity. We can speak of the modern state as a stage dependent on the requirements of organic solidarity. The modern state is envisioned as a "brain" that ensures the unity, relationship and coordination between social organs in line with the disorganized and complex relations brought about by organic solidarity. Therefore, the state is an intellectual organ. As for Tarde, for him, the evolutionary scheme of family-state-nation exists both concretely and in terms of the levels of consciousness of communities. With the expansion and coming together of families, there is a concrete transition to the state and, accordingly, from family consciousness to civic consciousness. This scheme even extends to a one-world empire, which he believes to be the condition for "eternal peace" and democracy. Tarde thinks that political life, which emerges from the fusion of family or tribal groups into the state and national group, extends beyond the nation to the continent and the world, and that all layers of society are covered in this way. The next step is the gathering of all states under the roof of a single central state. Tarde believes in the idea of international unity in which all the powers of the state are centralized and united in a single world state. This idea of unity is embodied in the idea of eternal peace, as in Kant. Tarde bases this reading on the logic of imitation. Indeed, for Tarde, states and nations always tend to imitate each other and the idea of a single Empire is the result of this tendency.

Research Limitations

In this theoretical discussion, I encountered some limitations, such as the availability of existing literature due to the unavailability of some records and scientific studies. I experienced this difficulty not in internet sources, but in written sources. However, this handicap did not potentially lead to serious limitations in the interpretations used during the analysis. Another issue is to be aware of the subjectivity in interpretations when examining secondary sources. This awareness is critical to avoid possible author bias in the findings. To alleviate this, I tried to focus on objectively discussing the topic at hand. Despite this situation, I took care to

comprehensively reveal many aspects of the subject. I have proceeded meticulously, trying to provide a balanced narrative while acknowledging the potential obstacles that ultimately shape my analysis. This table adds credibility to the findings and reveals a cautious approach to the limitations of the study.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

The implications of this study are multifaceted in terms of historical, political, and sociological understanding. Durkheim and Tarde's largely ignored political sociology analyzes still occupy an important place today in different topics such as state-society relationship, power, leadership, parliament and democracy. At the same time, these analyzes continue to be the subject of different disciplines, and the relationship of many different thinkers with state analyzes can be discussed further. These analyzes reveal important purposes in terms of shedding light on the different perspectives and interpretations of both names, nurturing academic and political debates, and enabling more findings and research on the subject.

Originality/Value

The above research has potential originality in the context of its comparative focus on Durkheim and Tarde's views on state theory. While many studies offer a comparative perspective on the thoughts of both men on topics such as statistics, imitation, psychology, natural sciences and metaphysics, this study takes a different position and approaches both sociologists on the plane of politics and state analysis. This research makes a valuable contribution to existing knowledge by offering a new perspective on these founding thinkers of sociology.

Araştırmacı Katkısı: Emre ÖZCAN (%100).

Terrorist Events and Foreign Direct Investment: Outcomes Unveiled by Robust Statistical Models in the Example of Greece ¹

Mahir TERZİ ² - Serkan YENAL ³

Submitted by: 18.07.2024

Accepted by: 07.11.2024

Article Type: Research Article

Abstract

This study examines whether the terrorist attacks impact foreign direct investments to Greece, with as much up-to-date data as possible. In this framework, hypotheses are tested within the framework of relational models through the data between 1970 and 2020. The results show a medium correlation between terrorist attacks and foreign direct investment, which is statistically significant. There is also a slightly higher correlation between terrorist attacks and foreign direct investment as a parameter of gross domestic product, which is statistically significant. Moreover, as the robust regression analysis shows, there is a bidirectional causal relationship between the variables. However, with complete data, there appears to be a causality tendency between variables by increasing foreign direct investment in the short term. At the same time, the results reveal causality from foreign direct investment to terrorist attacks.

Keywords: Foreign Direct Investment, Greece, Relational Models, Robust Regression

Citation: Terzi, M. and Yenal, S. (2024). Terrorist events and foreign direct investment: Outcomes unveiled by robust statistical models in the example of Greece. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(4), 1675-1704.

¹ This study does not require ethics committee permission.

² Ministry of Culture and Tourism of Türkiye Republic, Foreign Affairs Department, mahirterzi@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-1308-2060

³ Türkiye National Defense University International Relations Department, serkanyenal@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8188-5095

Terör Olayları ve Doğrudan Yabancı Yatırım: Yunanistan Örneğinde Dayanıklı İlişkisel Modellerin Ortaya Çıkardığı Sonuçlar

Mahir TERZİ⁴ - Serkan YENAL⁵

Başvuru Tarihi: 18.07.2024

Kabul Tarihi: 07.11.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu çalışma, terör saldırılarının Yunanistan'a yapılan doğrudan yabancı yatırımları etkileyip etkilemediğini mümkün olan en güncel verilerle incelemektedir. Bu çerçevede 1970-2020 yılları arasındaki veriler üzerinden hipotezler, ilişkisel modeller çerçevesinde test edilmektedir. Sonuçlar terör saldırıları ile doğrudan yabancı yatırım arasında istatistiksel olarak anlamlı orta düzeyde bir korelasyon olduğunu göstermektedir. Gayri safi yurt içi hasıla parametresi olarak terör saldırıları ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında istatistiksel olarak anlamlı olan biraz daha yüksek bir korelasyon vardır. Ayrıca, dayanıklı regresyon analizinin gösterdiği gibi değişkenler arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Ancak tam verilerle kısa vadede terör saldırılarından doğrudan yabancı yatırımlara doğru, doğrudan yabancı yatırımları artırmak suretiyle bir nedensellik eğilimi olduğu görülmektedir. Aynı zamanda doğrudan yabancı yatırımlardan terör saldırılarına doğru nedensellik söz konusudur.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırım, Yunanistan, İlişkisel Modeller, Dayanıklı Regresyon

⁴ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Tanıtma Genel Müdürlüğü Yurt Dışı Ofisler Daire Başkanlığı, mahirterzi@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-1308-2060

⁵ Milli Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Uluslararası İlişkiler Bölümü, serkanyenal@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8188-5095

Introduction

In assessing whether terrorism impacts foreign direct investment, the results avoid theorizing.⁶ In fact, it may be a matter of curiosity whether any country's experience has changed over time. In this sense, even measurements (statistical evaluations) made at regular intervals are essential regarding whether a previously reached result can be confirmed.

However, individual country experiences can be analyzed more closely to investigate whether common causes lead to a typical result. Thus, it is possible to make inferences about whether the terrorism typology (right or left organization, national or international organization, and so forth) affects foreign direct investment.

In a study that refers to the typology of terrorism, Meierrieks and Gries (2013: 91-104) arrive at the following conclusions. While left-wing organizations dominated during the Cold War, religious-motivated organizations were dominant in the post-Cold War period. In this sense, terrorism has shifted from West and Latin America to Africa and Islamic countries. In other words, left-wing terrorism with economic justifications has declined, and other types of terrorism without economic roots have increased. However, the primary concern of Meierrieks and Gries in that work, unlike this study, is to examine the relationship between welfare and terrorism.

In fact, an overview shows that the relationship between terrorism and tourism is dominantly examined in the general literature.⁷ Similarly, studies related to terrorism in Greece share the same path. The work of Samitas et al. shows that there is a unidirectional causality running from terrorism to tourism. The authors' conclusions are based on data from 1977 to 2012 made through cointegration and Granger causality tests (Samitas, Asteriou, Polyzos & Kenourgios, 2018, pp.23-28). However, there needs to be a record of whether the data has a normal distribution in that study.

However, it is possible to come across studies on politics and the economy. Kassimeris, for example, evaluates the failure of Greece in the fight against terrorism through the organizations November 17 and Epanastatikos Laikos Agonas (ELA - Revolutionary People's Struggle). The main reasons for this failure are the policymakers' insistence on treating terrorism as a foreign plan and ignoring chronic public dissatisfaction (Kassimeris, 1995, pp.74-92).

Another study in the political context belongs to Karyotis. In his study, he evaluated the Revolutionary Organization November 17, the most dangerous organization in Greece, concerning the securitization theory developed by the Copenhagen school. According to him, the reason for the failure of the state in the fight against terrorism in Greece was the false belief that terrorism was not a direct threat to Greek security (Karyotis, 2007, pp.271-293).

⁶ To illustrate, Rasheed and Tahir conclude that terrorist attacks harm foreign direct investment in the Pakistan case. In contrast, Ak and Inal conclude that no causal relationship exists between the two variables in Türkiye's case. For details, see Hafsa Rasheed and Muhammad Tahir, "FDI and Terrorism: Co-Integration & Granger Causality," *International Affairs and Global Strategy*, Volume 4, 2012, pp. 1-5, and see Zeki Ak and Veysel Inal, "Terrorism and Foreign Direct Investment in Türkiye: Hidden Cointegration and Asymmetric Causality Relationship", *Bilgi*, Volume 35, Winter 2017, pp. 27-43.

⁷ It is possible to say that studies on the effect of terrorism on tourism have relatively more space in the literature. In this context, see Abraham Pizam and Ginger Smith, "Tourism and Terrorism: A Quantitative Analysis of Major Terrorist Acts and Their Impact on Tourism Destinations," *Tourism Economics*, Volume 6, Number 2, June 2000, pp. 123-138. Tomáš Krajčák, "The Effects of Terrorism on Tourism Demand: A Systematic Review," *Tourism Economics* Volume 27, Number 8, July 2020, 1736-1758. Gabrielle Walters, Ann Wallin, and Nicole Hartley, "The Threat of Terrorism and Tourist Choice Behavior", *Journal of Travel Research*, Volume 58, Number 3, February 2018, pp. 370-382. Marion Karl, Gordon Winder, and Alexander Bauer, "Terrorism and Tourism in Israel: Analysis of the Temporal Scale," *Tourism Economics*, Volume 23, Number 6, December 2016, 1343-1352. Ogen S. Goldman and Michal Neubauer-Shani, "Does International Terrorism Affect Transnational Tourism", *Journal of Travel Research*, Volume 56, Number 4, August 2016, pp. 451-467. Alexi Thompson, "Terrorism and Tourism in Developed versus Developing Countries," *Tourism Economics*, Volume 17, Number 3, June 2011, pp. 693-700. David Leslie, "Terrorism and Tourism: The Northern Ireland Situation—A Look behind the Veil of Certainty", *Journal of Travel Research*, Volume 38, Number 1, August 1999, pp. 37-40.

As for the impact of terrorism on the economy, Gazopoulou's working paper written for the Bank of Greece in 2011, related to the impact of terrorism abroad on travel (tourism) to Greece, does not essentially produce a result other than what is predicted. In this study, which investigates whether there is a long-term cointegration and short-term relationship, Gazopoulou evaluates that a significant terrorist attack on a global scale has a negligible effect on Greek tourism empirically. Tourism in Greece is more affected by income, domestic price changes, and external price trends than terrorism (Bank of Greece Economic Research Department, 2023). However, it should be underlined that the terrorism here is not domestic terrorism; it is terrorism taking place outside the country.

The study of Liargovas and Repousis on the effect of foreign terrorism on Greek banks' stocks draws attention. The basic limit in that study is three attacks. These are the September 11, London, and Madrid attacks. While the Madrid terrorist attack did not significantly influence the Greek banks' stocks, September 11 and the London attack had significant negative returns in the Greek banks' stocks. The authors, who attribute the significant effect of September 11 to the fact that the event took place in the USA, which dominates the world economy, also attribute the abnormally large negative returns as a result of the New York and London attacks to the fact that the events could be partially predicted (Liargovas and Repousis, 2010, pp.87-96).

Enders and Sandler's study is the closest article to this study in terms of aim. Nevertheless, the data in that study cover 24 years between 1968 and 1991. In that article, the authors examined whether terrorist attacks impacted net foreign direct investment in the case of Spain and Greece. Unlike this study, the authors used the vector-autoregression (VAR) model and assumed the data had a normal distribution. However, the data regarding Greece does not have a normal distribution. In addition, they used dummy variables for missing data in the time series of that study (Enders & Sandler, 1996, pp. 331-352). Their study found only a one-way relationship from terrorist events to foreign direct investment to Greece.

The Study's Purpose and Importance

This study aims to comment on whether the terrorist attacks in Greece affect foreign direct investment. To this end, the two correlation hypotheses will be tested.⁸ Hypothesis 1 states that the number of terrorist incidents per year affects foreign direct investments ($H1_0:r=0$ and $H1_1:r\neq 0$). Hypothesis 2 states that the number of terrorist incidents per year affects the share of foreign direct investment in Greece's gross domestic product ($H2_0:r=0$ and $H2_1:r\neq 0$). Besides, the regression hypothesis $H_0: \beta_1=0$ and $H_1: \beta_1\neq 0$ will be tested. If the standard regression is unsuitable for analysis, it will be tried to conclude with advanced analysis. Table 1 below shows the null hypotheses of advanced regression analysis. In this sense, null hypotheses indicate that there is no causal relationship between the dependent variable and the independent variable. This is valid for both time series with missing data and time series with missing data completed by various methods.

This study evaluates, updates, and develops information about Greece using the most comprehensive data possible. In addition, the literature review indicates that an evaluation of this subject can be seen as a contribution because this study covers content that has not been done before. Moreover, as will be touched upon in the literature review section, the literature mainly focuses on the relationship between terrorism – concerning terrorist attack numbers in particular- and economic parameters. Therefore, this study may also have a different potential for theorizing the relationship between the terrorist organization profile and foreign direct investment. In this sense, the results of this study may provide the emergence of new theoretical approaches with the examinations to be made by other potential researchers by considering the parameter of

⁸ Notwithstanding that correlation analysis does not establish a causal relationship between the variables and investigates the effects of the variables on each other, terrorist attacks are considered as an independent variable here.

terrorism typology with the experiences of other countries on whether the terrorism typology⁹ affects foreign direct investments.

Table 1
Hypotheses Result to be Tested for Advanced Analysis of Greece¹⁰

Result		
Null Hypothesis	H ₀	H ₁
TI is not the cause of FDI	?	?
TI _{alternative} is not the cause of FDI	?	?
FDI is not the cause of TI	?	?
FDI is not the cause of TI _{alternative}	?	?
TI is not the cause of FDI as percentage of GDP	?	?
TI _{alternative} is not the cause of FDI as percentage of GDP	?	?
FDI as percentage of GDP is not the cause of TI	?	?
FDI as percentage of GDP is not the cause of TI _{alternative}	?	?

Conceptual and Theoretical Framework

This study defines terrorism with reference to Global Terrorism Database (GTD). Political, economic, ecclesiastical, or social purposes design the action. Cultivating benefits alone is not enough about economic objectives. Systemic economic shifts have to be targeted. It is not of importance if each personal acting is aware of this end (University of Maryland, 2023).

From theoretical perspective, this study will contribute to the country sample pool regarding whether a causal relationship can be established between the variables.

Modus Operandi

The quantitative research model is valid in this study. In this context, correlation and regression analysis will be conducted. The research sample consists of 1,386 terrorist incidents between 1970 and 2020. The datum's disposal is below as of October 25, 2023—because updates are made in the GTD regularly, the data belonging to the last review made on October 25, 2023, have been taken into account. The distribution of these data by years is as follows.

⁹ For a study of the terrorism typology, including the reference to the O'Conner typology, one of the first important comprehensive typologies, see Mahir Terzi and Serkan Yenal, "Terrorism," International Security, (ed) Nejat Dogan, Eskisehir: Anadolu University Press, 2019, pp. 159-186.

¹⁰ Abbreviations in the table are as follows. TI stands for Terrorist Incidents in Greece. TI_{alternative} stands for data for 1993, which needs to be added to the data set. For this reason, the missing data has been filled out with the arithmetic mean for a robust analysis. In case of missing data in the time series, there are various methods for trying to cast about missing data, including 1) complementing the missing data with the arithmetic mean, 2) using previous period data (under conditions where fluctuation is not high), 3) using the moving average method, or 4) regression estimation (by adding the trend as an independent variable). For detail, see, Ondokuz Mayıs University, "Zaman Serilerinde Temel Kavramlar," <https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/vceyhan/109842/ZAMAN%20SER%C4%B0LER%C4%B0NDE%20TEMEL%20KAVRAMLAR.pdf>, (21 February 2023). Hence, this variable is expressed as TI_{alternative}. FDI stands for Foreign Direct Investment to Greece. GDP stands for Gross Domestic Product. FDIaspercentageofGDP stands for Foreign Direct Investment to Greece as percentage of Gross Domestic Product. GTD stands for Global Terror Database.

Table 2
Terrorist Event Statistics by Year for Greece

Year	Event Number	Year	Event Number	Year	Event Number	Year	Event Number
1970	3	1984	28	1998	28	2012	24
1971	1	1985	35	1999	35	2013	56
1972	2	1986	41	2000	28	2014	27
1973	11	1987	26	2001	14	2015	30
1974	6	1988	38	2002	10	2016	30
1975	4	1989	50	2003	12	2017	44
1976	21	1990	55	2004	4	2018	26
1977	47	1991	57	2005	6	2019	32
1978	39	1992	35	2006	23	2020	50
1979	9	1993	28	2007	15	Year 1993 as missing data has been evaluated via arithmetic mean.	
1980	15	1994	42	2008	53		
1981	20	1995	8	2009	115		
1982	19	1996	20	2010	49		
1983	11	1997	21	2011	11		

Data on terrorist incidents for 1993 are not available (Figure 1). Since there is missing data in the data set, the missing data is considered by the arithmetic mean, which is 28 (27.72). Therefore, calculations are made on both the original data, including missing data for 1993, and the result obtained by completing the missing data via arithmetic mean ($TI_{\text{alternative}}$).

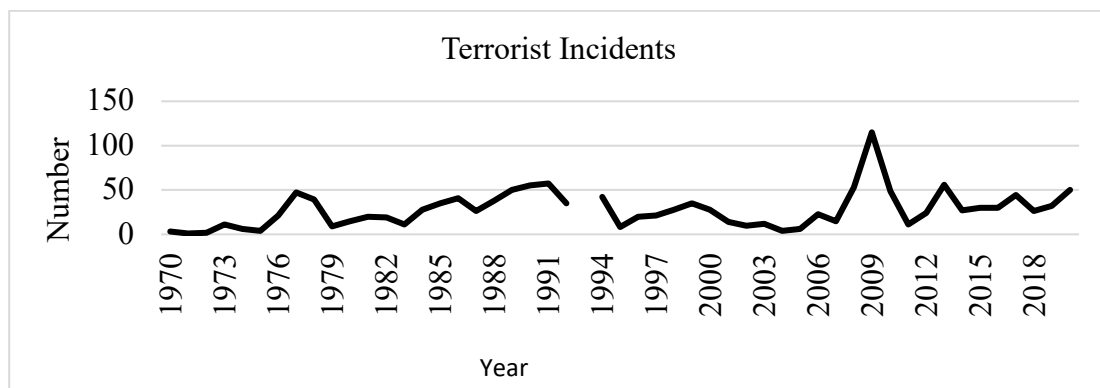

Figure 1. Terrorist Incidents by Years

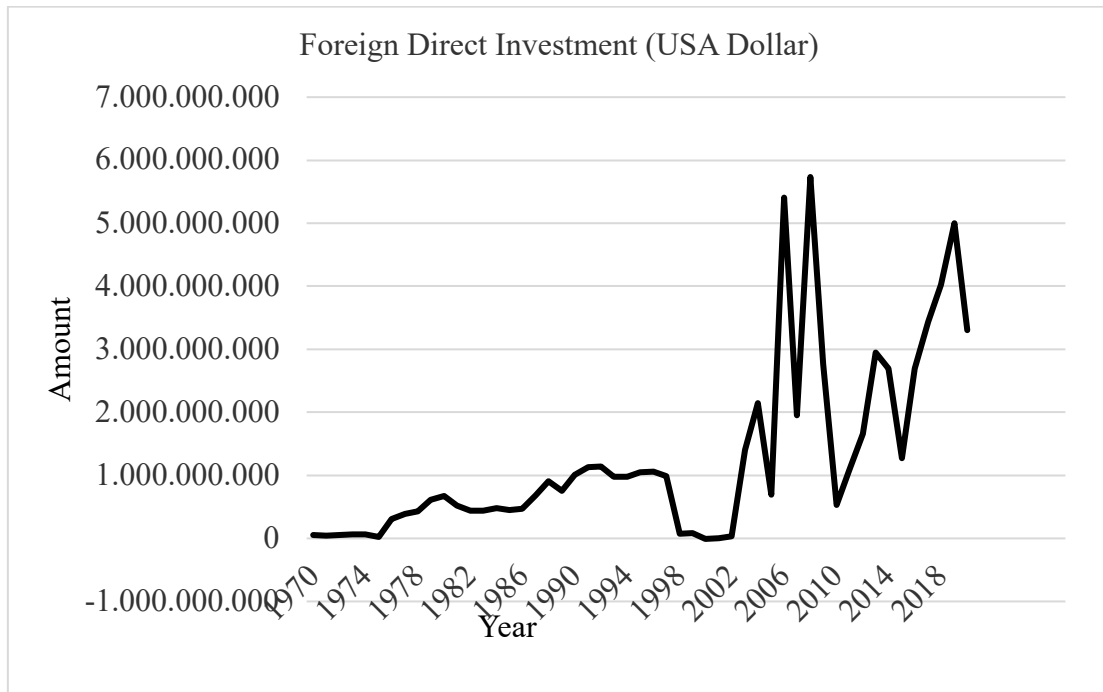

Figure 2. Foreign Direct Investment by Years

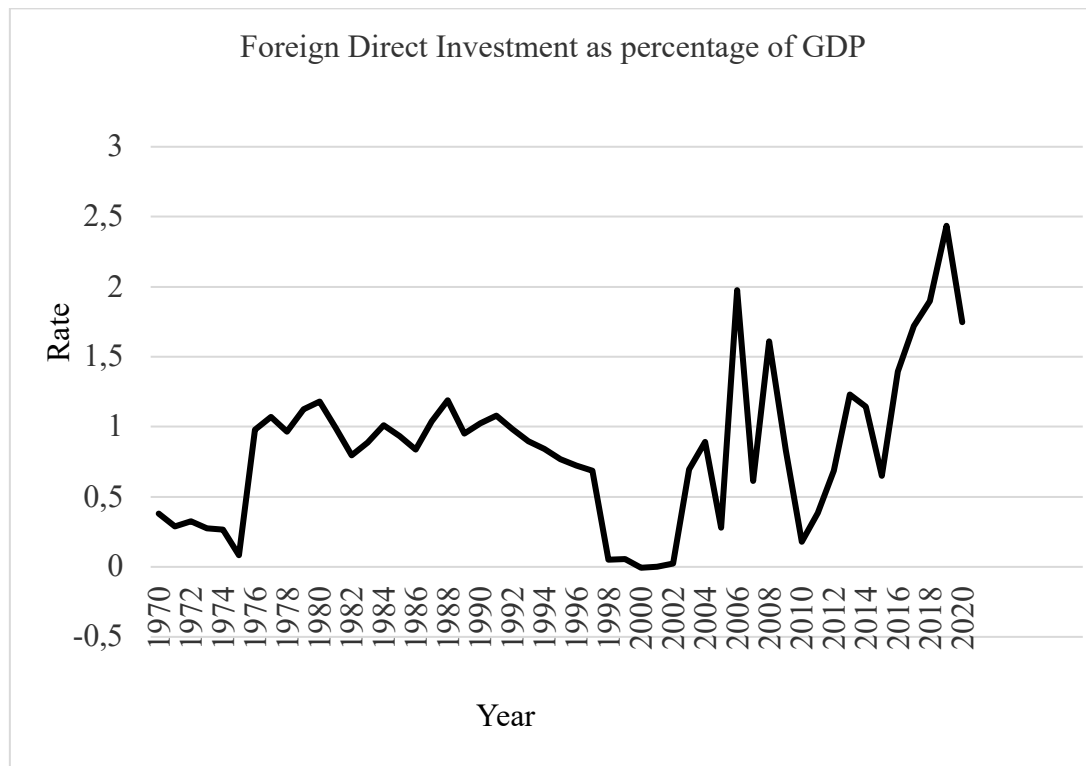

Figure 3. Foreign Direct Investment as a percentage of GDP by Years

The principal limit of the study consists of two basic parameters, which are the subject of the study, including the number of TI and the amount of FDI. The data subject to the study is between 1970 and 2000. Throughput about the score of terrorist attacks is based on the Global Terror Database (GTD) created and followed by the University of Maryland (2023). This site has been checked regularly; the latest data was analyzed on October 25, 2023. As for FDI data, those are based on the World Bank database (World Bank, 2023). Data on Greece are taken into account in both databases. According to GTD, the first terrorist attack for which information is available was carried out towards the United States Embassy via bombing/explosion in 1970. The last attack in the relevant database was carried out towards the Athens Municipal Police Building through bombing/explosion on December 31, 2020.

The study assumes that terrorism has a high deterrent effect on foreign direct investments to Greece.

Findings

Before analyzing and rooting around the data, it is essential to know whether each variable has a normal distribution. Appendices 1 and 2 show the results of the normality tests.¹¹ The data for variables in Appendix 1 show that the variables do not have a normal distribution. As seen from the data in Appendix 1, the data of the variables are not within the reference ranges required for the normality test. When the variables in Appendix 2 are considered as a whole, they also do not meet the normal distribution condition.

Figure 4 also confirms these results by marking extreme observations. Data number 40 (year 2019) in Figure 4 distorts the normal distribution of terrorist incidents. The data numbered 37 (the year 2016), 39 (the year 2008), 48 (the year 2017), 49 (the year 2018), 50 (the year 2019), and 51 (the year 2020) in Appendix 3 also shows that the FDI does not show a normal distribution and has extreme values.

Correlation Analysis¹² and Obtained Data

Hypothesis 1: the number of terrorist incidents by year affects foreign direct investments to greece. $H1_0: r^2=0$ $H1_1: r^2 \neq 0$

Appendix 1 shows that both variables subject to the analysis for hypothesis 1 have a non-normal distribution. Figure 4 also illustrates that the variables do not prove a normal distribution. Therefore, the spearman correlation test (r_s), suitable for non-normal distribution as opposed to the pearson correlation test that is suitable for normal distribution, is performed.¹³

¹¹ For normality test reference ranges, see Tez Yardim Platformu, "Testing the Normal Distribution with SPSS," <https://www.youtube.com/watch?v=4cekTDfqvWE>, (24 December 2022).

¹² Correlation analysis is a statistical technique used to reveal whether there is a linear relationship between two variables and, if so, its direction and strength. For details, see Hasan Durucasu, "Regression and Correlation Analysis", *Statistics II*, (eds.) Emel Siklar and Ali Ozdemir, Eskisehir, Anadolu University Press, 2019, pp. 117-137.

¹³ If even one of the variables does not have a normal distribution, then the Spearman-Brown rank correlation coefficient is applied instead of the Pearson correlation coefficient. For details, see Tez Yardim Platformu, "Binary (Simple) Correlation Analysis with SPSS and Writing Findings", <https://www.youtube.com/watch?v=95n9WtdoUR8>, (20 December 2022).

Table 3
Spearman Correlation Results for Hypothesis 1

		Terrorist Incidents	Foreign Direct Investment
Terror Incidents	Spearman's rho (r_s)	1	.423**
	Sig. (2-tailed)		.002
	N	50	50
Foreign Direct Investment	Spearman's rho (r_s)	.423**	1
	Sig. (2-tailed)	.002	
	N	50	51

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

The spearman correlation test indicates a moderate relationship between the variables; this rate is 42.3 percent ($r_s=0.423$). The coefficient of determination (explained variance or r^2), the rate of explaining the relationship between the variables, is 17.89 percent ($r^2=0.423^2$). Spearman correlation test also indicates that the result is statistically significant because the significance value (0.002) is smaller than 0.01 ($p<0.01$). Hence, the alternative hypothesis ($h_{11}: r^2 \neq 0$) is accepted.

Hypothesis 2: the number of terrorist incidents by year affects the share of foreign direct investment in the gross domestic product of greece. $H_{20}: r^2=0$ and $h_{21}: r^2 \neq 0$

Appendix 2 shows that both variables subject to the analysis for hypothesis 2 have a non-normal distribution. Figure 4 also illustrates that the variables do not prove a normal distribution. The spearman correlation test, therefore, is performed. The spearman correlation test indicates a moderate relationship between the variables, and this rate is 47.2 percent ($r_s=0.472$). The explained variance (r^2), the rate of explaining the relationship between the variables, is 22.27 percent ($r^2=0.472^2$). Spearman correlation test indicates that the result is statistically significant because the significance value (0.001) is smaller than 0.01 ($p<0.01$). Hence, alternative hypothesis ($h_{21}: r^2 \neq 0$) is accepted.

The motivation for this hypothesis is obvious: foreign direct investment is one of the factors affecting the gross domestic product, but it is not the only factor. Therefore, it is important to see its place among other parameters that affect the gross domestic product. For this reason, the percentage values taken in the hypothesis are included.

Table 4
Spearman Correlation Results for Hypothesis 2

		Terrorist Incidents	Foreign Direct Investment as percentage of GDP
Terror Incidents	Spearman's rho (r_s)	1	.472**
	Sig. (2-tailed)		.001
	N	50	50
Foreign Direct Investment	Spearman's rho (r_s)	.472**	1
	Sig. (2-tailed)	.001	
	N	50	51

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Regression analysis and obtained data

Since the variables in both hypotheses show non-normal distribution, as Appendices 1 and 2 show, they are not suitable for regression analysis.¹⁴ In other words, even if the result of the regression analysis is a meaningful statistic, this will be misleading because the data of the variables need to provide one of the prerequisites for regression analysis. That is, the normal distribution condition is not met. There are extreme values in the series. For this reason, advanced analyzes suitable for time series will be operated. Thus, it will be examined whether there are short-term relationships, long-term relationships (cointegration), and structural breaks among the variables since standard causality analysis has failed to perform.

Advanced test results for regression analysis

First, a series with normal distribution is observed for a healthy analysis. As detailed above shows, the series does not have a normal distribution. There are methods, including taking differentiation and taking logarithms, which can be applied for the series with non-normal distribution to convert into normal distribution (Ceyhan & Gunduz, 2023). However, for these time series, the methods, such as taking differentiation and logarithm, do not provide a normal distribution of the data as well.

When the first difference of the series is taken, it is seen that only the FDI as percentage of GDP series exhibits a normal distribution. TI, TI_{alternative}, and FDI variables do not show a normal distribution when their first differences are taken. The fact that the FDI as a percentage of GDP variable has a normal distribution when

¹⁴ The mathematical model that will express the relationship between two or more variables is investigated in regression analysis. The relationship between the two mentioned variables usually occurs as a cause-effect relationship. For details, see Hasan Durucasu, "Regression and Correlation Analysis", *Statistics II*, (eds.) Emel Siklar and Ali Ozdemir, Eskisehir, Anadolu University Press, 2019, pp. 117-137. Regression analysis requires specific criteria to be met. Some of these are done before the analysis, and some are done during the analysis. These criteria are shown below. The first three of these are done before the analysis. When these conditions are met, it can be passed to the others. Criterion 1: The dependent variable should be equally spaced or proportionally measured and a continuous variable. Criterion 2: Both variables should have a normal distribution. Criterion 3: There should be a linear relationship between the variables. Criterion 4: There should be no extreme values. Standard Residual value should be between -3.29 and +3.29. Criterion 5: Cook Distance value should be a maximum of 1. Criterion 6: Errors should be normally distributed. Criterion 7: Variables should be covariate. Criterion 8: Errors should be independent of each other. Durbin-Watson coefficient should be between 0 and 4. Here, it is seen that the second criterion is not met, so traditional regression analysis cannot be performed. For the regression criteria mentioned above, see Tez Yardim Platformu, "Simple Linear Regression Analysis with SPSS", <https://www.youtube.com/watch?v=JAAN73QF9e8>, (23 December 2022).

the difference is taken is due to the GDP effect because the GDP series had a normal distribution (without difference). In the second difference, all variables, including FDI as a percentage of GDP, are in a non-normal distribution.

When the logarithms of the TI and TI_{alternative} series are taken, it is seen that they do not exhibit a normal distribution. FDI and FDI as a percentage of the GDP series' logarithms cannot be taken because their series has negative values. Therefore, a robust least squares (RLS)¹⁵ analysis is performed for a non-normal distribution in determining possible short-term affiliation.¹⁶ The M-estimation (Huber, 1973, pp.799-821) considers the dependent variable extremes. On the other hand, the S-estimation (Rousseauw & Yohai, 1984, pp.256-272) considers the independent variable (regressor) extremes. MM-estimation (Yohai, 1987, pp.642-656) is a suitable regression analysis for this study, as it takes into account acute values for both dependent and independent variables (EViews, 2023).

In this framework, the following relationships are examined, taking into account the potential aspects of the relationship via MM-estimation.

- Does FDI as an independent variable affect TI as a dependent variable?
- Does TI as an independent variable affect FDI as a dependent variable?
- Does TI as an independent variable affect FDI as a percentage of GDP as a dependent variable?
- Does FDI as a percentage of GDP as an independent variable affect TI as a dependent variable?

In addition, as mentioned before, there is no data for 1993 in the TI time series. Once this deficiency is corrected with the arithmetic mean (Ondokuz Mayıs University, 2023), it will also be evaluated whether the results are changed. Hence, the new variable has been defined as TI_{alternative}, and the above relations will be re-examined within the framework of TI_{alternative} as well.

Table 5
Robust Regression Analysis for TI and FDI

Dependent Variable: TI				
Method: Robust Least Squares				
Sample: 1970 2020				
Included observations: 50				
Method: MM-estimation				
Variable	Coefficient	Std. Error	z-Statistic	Prob.
FDI	3.90E-09	1.66E-09	2.346910	0.0189
C	20.58326	3.205616	6.421000	0.0000
Robust Statistics				
R-squared	0.091462	Adjusted R-squared	0.072534	
Rw-squared	0.129890	Adjust Rw-squared	0.129890	
Akaike info criterion	44.60140	Schwarz criterion	49.60611	
Deviance	12778.92	Scale	17.48848	
Rn-squared statistic	5.507986	Prob(Rn-squared stat.)	0.018930	

¹⁵ Another important reason for applying RLS is the lack of cointegration in the series. Therefore, it is unsuitable for performing other tests, such as the Granger causality test. Since there is no normal distribution, analyzes questioning the short-term relationship, such as VAR analysis, cannot be performed. The statistical results show that the time series is stationary at the level and has a constant and trend because t statistics with constant and trend are higher than the others are. PP and ADF unit root tests show no cointegration, and the time series is stationary at level. The results of both tests overlap with each other.

¹⁶ Ordinary least squares (OLS) estimators are responsive to observations outside the regression model standard. Traditional regression methods' tenderness to these outlier observations could result in coefficient estimates that only partially picture the underlying statistical connection. However, robust least squares apply to various regression methods projected to be robust or less delicate to outliers. For details, see EViews, "Robust Regression in EViews 8", https://eviews.com/EViews8/ev8ecrobust_n.html (16.03.2023).

The coefficient values of the variables (the constant (C) and independent variable FDI) are statistically significant. Significance values are 0.0000 and 0.0189, respectively ($p < 0.05$). The coefficient of determination (R^2) is 0.09 (0.091462). In other words, the ratio of the independent variable to explain the dependent variable is nearly 9 percent. The equation is formulated as follows. Terrorist attacks are affected by direct foreign investments to Greece.

$$TI = 20.58326 + 3.90E-09FDI \text{ (Equation 1)}$$

According to this equation, for example, one billion dollars of foreign direct investment causes approximately four (3.9) terrorist incidents, with the inclusion of Constant approximately 24 (24.48) terrorist attacks.

Table 6
Robust Regression Analysis for $TI_{\text{alternative}}$ and FDI

Dependent Variable: $TI_{\text{alternative}}$				
Method: Robust Least Squares				
Sample: 1970 2020				
Included observations: 51				
Method: MM-estimation				
Variable	Coefficient	Std. Error	z-Statistic	Prob.
FDI	3.89E-09	1.64E-09	2.372399	0.0177
C	20.67977	3.139176	6.587644	0.0000
Robust Statistics				
R-squared	0.091038	Adjusted R-squared	0.072488	
Rw-squared	0.129281	Adjust Rw-squared	0.129281	
Akaike info criterion	44.99479	Schwarz criterion	50.07040	
Deviance	12755.97	Scale	17.38464	
Rn-squared statistic	5.628276	Prob(Rn-squared stat.)	0.017673	

The coefficient values of the variables (the constant (C) and independent variable FDI) are statistically significant. Significance values are 0.0000 and 0.0177 ($p < 0.05$), respectively. The explained variance (R^2) is 0.09 (0.091038). In other words, the ratio of the independent variable to explain the dependent variable is about 9 percent. The equation is formulated as follows. Terrorist attacks are affected by direct foreign investments to Greece.

$$TI_{\text{alternative}} = 20.67977 + 3.89E-09FDI \text{ (Equation 2)}$$

According to this equation, for example, one billion dollars of foreign direct investment causes approximately four (3.89) terrorist incidents, with the inclusion of Constant approximately 24 (24.57) terrorist attacks.

Table 7
Robust Regression Analysis for FDI and TI

Dependent Variable: FDI				
Method: Robust Least Squares				
Sample: 1970 2020				
Included observations: 50				
Method: MM-estimation				
Variable	Coefficient	Std. Error	z-Statistic	Prob.
TI	17669151	5660060.	3.121725	0.0018
C	3.11E+08	1.94E+08	1.601373	0.1093
Robust Statistics				
R-squared	0.081516	Adjusted R-squared	0.062381	
Rw-squared	0.243512	Adjust Rw-squared	0.243512	
Akaike info criterion	87.78759	Schwarz criterion	92.33145	
Deviance	3.79E+19	Scale	6.69E+08	
Rn-squared statistic	9.745168	Prob(Rn-squared stat.)	0.001798	

Whereas the coefficient value of Constant (C) is not statistically significant, TI's coefficient value is statistically significant. Significance values are 0.1093 ($p > 0.10$) and 0.0018 ($p < 0.05$), respectively. The explained variance (R^2) is nearly 0.082 (0.081516). In other words, foreign direct investment to Greece is not affected by terrorist attacks. However, when the missing data on the TI time series are completed with the arithmetic mean (28), a causality that is significant at the 10 percent level ($p < 0.10$) is observed, as shown below.

Table 8
Robust Regression Analysis for FDI and TI_{alternative}

Dependent Variable: FDI				
Method: Robust Least Squares				
Sample: 1970 2020				
Included observations: 51				
Method: MM-estimation				
Variable	Coefficient	Std. Error	z-Statistic	Prob.
TI _{alternative}	17696539	5551242.	3.187852	0.0014
C	3.16E+08	1.90E+08	1.660888	0.0967
Robust Statistics				
R-squared	0.082165	Adjusted R-squared	0.063434	
Rw-squared	0.243538	Adjust Rw-squared	0.243538	
Akaike info criterion	87.85937	Schwarz criterion	92.51419	
Deviance	3.79E+19	Scale	6.69E+08	
Rn-squared statistic	10.16240	Prob(Rn-squared stat.)	0.001433	

While the coefficient value of Constant (C) is statistically significant at one percent level, TI_{alternative}'s coefficient value is statistically significant at ten percent level. Significance values are 0.0967 (p<0.10) and 0.0014 (p<0.01) respectively. The explained variance (R²) is nearly 0.082 (0.082165). In other words, the ratio of the independent variable to explain the dependent variable is 8.2 percent. Foreign direct investment to Greece is affected by terrorist attacks (without missing data). Nonetheless, although significance at the 10 percent level is not a preferred situation, some approaches in the literature consider the causality tendency for 0.05≤p<0.10. In this sense, it can be said that there is a *causality tendency*,¹⁷ if not causality.

$$FDI=3.16E+08+17696539TI_{alternative} \text{ (Equation 3)}$$

However, the positive coefficient on TI_{alternative} indicates that terrorist attacks increase foreign direct investment in the short term. This result either indicates a spurious causality or shows that foreign direct investment increased in the short term due to reasons such as international political decisions or increased consumption to replace the loss of welfare suffered due to terrorism. According to this equation, for example, ten terrorist attacks increase the amount of foreign direct investment to Greece by 159,268,851 USD in the short term-159,268,851 USD, for example, refers to the difference created by the equation when the terrorist attack increases from one to ten.

Table 9
Robust Regression Analysis for TI and FDI as percentage of GDP

Dependent Variable: TI				
Method: Robust Least Squares				
Sample: 1970 2020				
Included observations: 50				
Method: MM-estimation				
Variable	Coefficient	Std. Error	z-Statistic	Prob.
FDIaspercentageof				
GDP	13.23112	4.205393	3.146228	0.0017
C	14.23445	4.223747	3.370100	0.0008
Robust Statistics				
R-squared	0.155806	Adjusted R-squared	0.138219	
Rw-squared	0.214967	Adjust Rw-squared	0.214967	
Akaike info criterion	46.59594	Schwarz criterion	51.46226	
Deviance	11480.08	Scale	16.21956	
Rn-squared statistic	9.898751	Prob(Rn-squared stat.)	0.001654	

¹⁷ For causality tendency, see Akbulut, Omer. (2022). "Current approaches in reporting statistical significance in scientific research: Errors and truths." International Journal of Eastern Mediterranean Agricultural Research, 5, 01-19.

The coefficient values of the variables (the constant (C) and FDI as a percentage of GDP as an independent variable) are statistically significant. Probability (significance) values are 0.0008 and 0.0017, respectively ($p < 0.05$ and $p < 0.01$). The explained variance (R^2) is 0.15 (0.155806). In other words, the ratio of the independent variable to explain the dependent variable is nearly 15.6 percent. The equation is formulated as follows. Terrorist attacks are affected by direct foreign investment as parameter of GDP.

$$TI = 14.23445 + 13.23112 \text{ FDI as a percentage of GDP (Equation 4)}$$

According to this equation, for example, when foreign direct investment, which constitutes one percent of the gross domestic product, increases to two percent, the score of terrorist attacks increases from approximately 14.37 to 14.50.

Table 10
Robust Regression Analysis for $TI_{\text{alternative}}$ and FDI as a percentage of GDP

Dependent Variable: $TI_{\text{alternative}}$				
Method: Robust Least Squares				
Sample: 1970 2020				
Included observations: 51				
Method: MM-estimation				
Variable	Coefficient	Std. Error	z-Statistic	Prob.
FDI as percentage of GDP				
GDP	13.26155	4.162905	3.185649	0.0014
C	14.21909	4.172836	3.407536	0.0007
Robust Statistics				
R-squared	0.156488	Adjusted R-squared	0.139273	
Rw-squared	0.216652	Adjust Rw-squared	0.216652	
Akaike info criterion	48.78991	Schwarz criterion	53.60066	
Deviance	11323.03	Scale	15.73430	
Rn-squared statistic	10.14836	Prob(Rn-squared stat.)	0.001444	

The coefficient values of the variables (the constant (C) and FDI as a percentage of GDP as an independent variable) are statistically significant. Probability (significance) values are 0.0007 and 0.0014, respectively ($p < 0.05$ and $p < 0.01$). The explained variance (R^2) is 0.156 (0.156488). In other words, the ratio of the independent variable to explain the dependent variable is roughly 15.6 percent. The equation is formulated as follows. Terrorist attacks are affected by direct foreign investments to Greece (in the absence of missing data).

$$TI_{\text{alternative}} = 14.21909 + 13.26155 \text{ FDI as percentage of GDP (Equation 5)}$$

According to this equation, for example, when foreign direct investment, which constitutes one percent of the gross domestic product, increases to two percent, the score of terrorist attacks increases from approximately 14.35 to 14.48.

Table 11
Robust Regression Analysis for FDI as a percentage of GDP and TI

Dependent Variable: FDI as percentage of GDP				
Method: Robust Least Squares				
Sample: 1970 2020				
Included observations: 50				
Method: MM-estimation				
Variable	Coefficient	Std. Error	z-Statistic	Prob.
TI	0.010263	0.003468	2.959028	0.0031
C	0.523423	0.119137	4.393460	0.0000
Robust Statistics				
R-squared	0.123471	Adjusted R-squared	0.105210	
Rw-squared	0.191859	Adjust Rw-squared	0.191859	
Akaike info criterion	62.02217	Schwarz criterion	66.22015	
Deviance	10.03939	Scale	0.414631	
Rn-squared statistic	8.755844	Prob(Rn-squared stat.)	0.003086	

The coefficient values of the variables (the constant (C) and independent variable TI) are statistically significant. Significance values are 0.0000 and 0.0031, respectively ($p < 0.05$ and $p < 0.01$). The explained variance (R^2) is 0.123 (0.123471). In other words, the ratio of the independent variable to explain the dependent variable is about 12 percent. The equation is formulated as follows. Terrorist attacks are affected by direct foreign investment as a parameter of GDP.

$$\text{FDI as a percentage of GDP} = 0.523423 + 0.010263\text{TI} \quad (\text{Equation 6})$$

According to this equation, for example, when the number of terrorist attacks increases from one to ten, the ratio of foreign direct investment in gross domestic product increases by approximately 1.17 times from 0.533686 to 0.626053, and when the number of terrorist attacks increases from one to five hundred, the ratio of foreign direct investment in gross domestic product increases by approximately 10.60 times from 0.533686 to 5.654923.

Table 12

Robust Regression Analysis for FDI as a percentage of GDP and $TI_{\text{alternative}}$

Dependent Variable: FDI as percentage of GDP

Method: Robust Least Squares

Sample: 1970 2020

Included observations: 51

Method: MM-estimation

Variable	Coefficient	Std. Error	z-Statistic	Prob.
$TI_{\text{alternative}}$	0.010401	0.003400	3.059443	0.0022
C	0.520989	0.116391	4.476191	0.0000
Robust Statistics				
R-squared	0.123944	Adjusted R-squared	0.106065	
Rw-squared	0.198473	Adjust Rw-squared	0.198473	
Akaike info criterion	64.71947	Schwarz criterion	68.92789	
Deviance	9.892523	Scale	0.402495	
Rn-squared statistic	9.360193	Prob(Rn-squared stat.)	0.002217	

The coefficient values of the variables (the constant (C) and independent variable $TI_{\text{alternative}}$) are statistically significant. Significance values are 0.0000 and 0.0022, respectively ($p < 0.05$ and $p < 0.01$). The explained variance (R^2) is 0.123 (0.123944). In other words, the ratio of the independent variable to explain the dependent variable is about 12.3 percent. The equation is formulated as follows. Terrorist attacks are affected by $TI_{\text{alternative}}$

$$\text{FDI as percentage of GDP} = 0.520989 + 0.010401 TI_{\text{alternative}} \quad (\text{Equation 7})$$

According to this equation, for example, when the terrorist attack increases from one to ten, the ratio of foreign direct investment in gross domestic product increases by approximately 1.18 times from 0.53139 to 0.624999 and when the terrorist attack increases from one to five hundred, the ratio of foreign direct investment in gross domestic product increases by approximately 10.77 times from 0.53139 to 5.721489. It should be reminded that all these results are with the expected values according to the formulas.

Table 13 presents the results as a whole in terms of the hypotheses. The results show that there is a bidirectional relationship between TI and FDI in the Greece example – There is causality between TI and FDI. However, the causality from FDI to TI with complete data is significant at the ten percent level; hence meaning causality tendency. This causality is even more evident when FDI is considered as a percentage of GDP.

Table 13
Robust Regression Results for Greece

Null Hypothesis	Result	
	H ₀	H ₁
TI is not the cause of FDI	x	√
TI _{alternative} is not the cause of FDI	x	√
FDI is not the cause of TI	√	x
FDI is not the cause of TI _{alternative}	x	√*
TI is not the cause of FDI as percentage of GDP	x	√
TI _{alternative} is not the cause of FDI as percentage of GDP	x	√
FDI as percentage of GDP is not the cause of TI	x	√
FDI as percentage of GDP is not the cause of TI _{alternative}	x	√

* This result is significant at the 0.10 significance level.¹⁸

Considering that there is a literature that contains results that show that terrorism has no effect on foreign direct investments,¹⁹ it is thought that this effect, which emerged in the case of Greece in this study, may be due to the weight of leftist terrorist organizations. Data²⁰ show that anti-capitalist terrorist organizations such as Anarchist Night Raid Teams (14 incidents), Anarchists (65 incidents and suspected 4 incidents), November 17 Revolutionary Organization (88 incidents and suspected 25 incidents), and Revolutionary People's Struggle (ELA-77 incidents and suspected 5 incidents) are predominantly and effective. Figure 5, showing the number of attacks by target types, confirms this result. As can be seen from the Figure 5, business-oriented attacks are significantly higher.²¹

¹⁸ It should be repeated that this level means *causality tendency* for $0.05 \leq p = 0.0967 < 0.10$. For detail, see Akbulut (2022, 12).

¹⁹ In this context, the studies of Li (2006), Radić (2018), and Ak and Inal (2017) can be given as examples. Using the Panel Data Analysis method for the years 1976-1996 in his study, Li concludes that terrorism does not have a statistically significant effect on foreign direct investments. For detail, see Quan Li, "Political Violence and Foreign Direct Investment", *Regional Economic Integration*, (ed.) Michele Fratianni, Bingley, Emerald Group Publishing Limited, 2006, pp. 225-249. Radić reaches a similar conclusion in the evaluation made by Dynamic Panel Data Analysis based on the data of 50 countries for the years 2000-2016. However, this study of Radić covers foreign direct investments in tourism. For details, see Maja Nikšić Radić, "Terrorism as a Determinant of Attracting FDI in Tourism: Panel Analysis", *Sustainability*, Volume 10, Number 4553, 2018, pp. 1-17. The other work mentioned above belongs to Ak and Inal. Using the Hatemi-J asymmetric causality method, based on the data between 1980 and 2015, they concluded that there is no causal relationship between terrorism and foreign direct investment in the case of Türkiye. For detail, see "Terrorism and Foreign Direct Investment in Türkiye: Hidden Cointegration and Asymmetric Causality Relationship." On the other hand, for an article that includes examples of studies demonstrating a negative causality between terrorism and foreign direct investment, see Yılmaz Onur Ari and Bello Ibrahim, "The Impact of Terrorism on Foreign Direct Investment: The Case of Turkey", *Third Sector Social Economic Review*, Volume 56, Number 3, 2021, pp. 1781-1797.

²⁰ Data have been extracted from the Global Terrorism Database as of October 25, 2023. For details, see University of Maryland, "Terrorist Incidents by Country: (Greece)".

²¹ Ten of the business-oriented attacks also involve other targets such as police, government and NGOs. Here it is included in the business-oriented attack group. Seven of the attacks related to government (general) also include other targets such as police, private citizens & property. Here, it is included in the government (general) group. Similarly, six of the attacks against the police group, four of the attacks against the private citizens & property group, seven of the attacks against the government (diplomacy) group, and two of the attacks against the journalist & media group also include one or more of the other target groups.

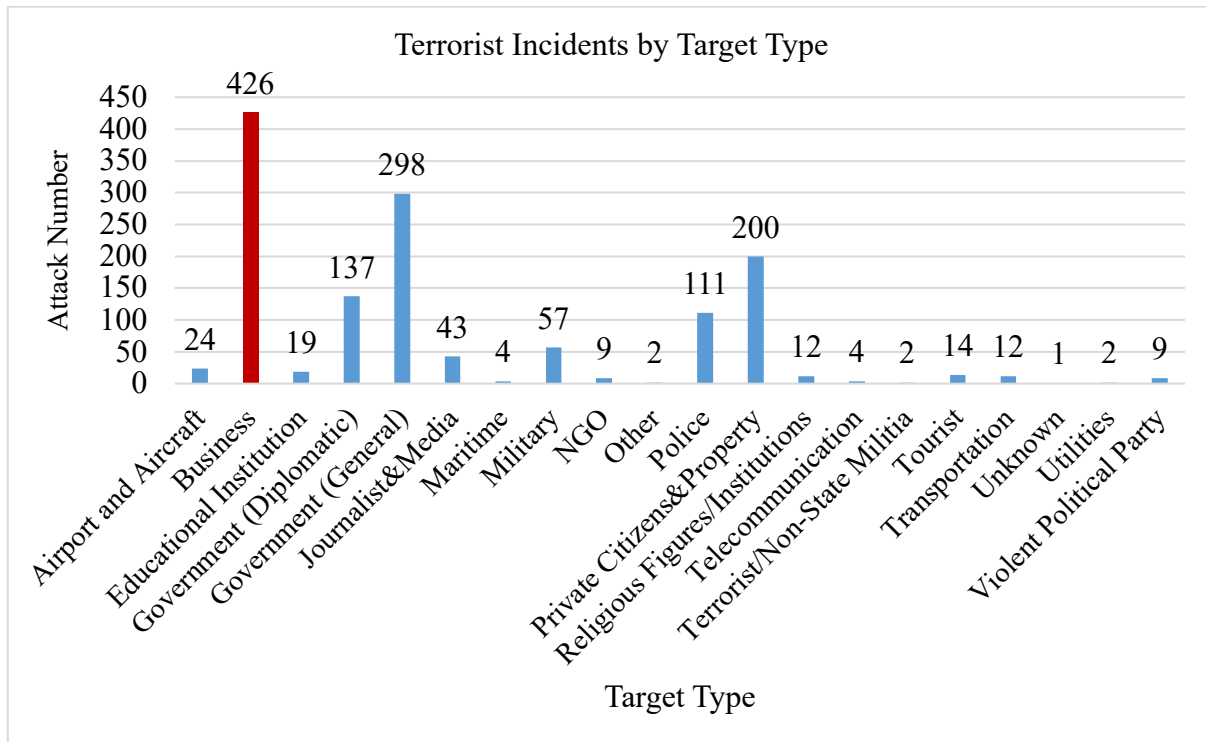

Figure 5. Terrorist Incidents by Target Type in Greece

Conclusion

In Greece, TI and FDI explain the relationship at the level of 17.89 percent, and this relationship is statistically significant. TI and FDI as a percentage of GDP explain the relationship at the level of 22.27 percent, and this relationship is also statistically significant.²²

Because the variables do not meet the normal distribution requirement, they are unsuitable for normal (conventional) regression analysis. For this reason, the time series of the variables are evaluated using advanced regression analysis methods, and the status of the data is suitable for robust regression analysis.²³

Robust regression analysis shows a bidirectional causality relationship between TI and FDI. This relationship is statistically valid for independent variables and constant (C) from TI to FDI direction. Therefore, there is a statistically significant causality relationship from TI to FDI. If it is from FDI to TI, *causality tendency* is valid. However, the causality trend shows that terrorist attacks increase foreign direct investment in the short run. It seems that terrorist attacks in Greece have a characteristic reaction to foreign direct investment, and vice versa. However, contrary to expectations, this reaction is not negative but positive; foreign direct investment reacts as an increase in the short term. This result can be explained by equations such as the economics discipline's consumption function or understood with international political economy approaches, if not a false causality.

²² In the regression analysis, evaluations have been made as a result of both missing data and the completion of the missing data with the arithmetic mean. In contrast a correlation analysis has been made on the missing data. However, when the missing data is completed with the alternative mean, close results are obtained in the correlation analysis that does not affect the result. In this case, the results are as follows. The correlation coefficient for the first hypothesis is 0.418 (41.8 percent), the explained variance is 0.174724 (17.4 percent), the significance value is 0.002, the correlation coefficient for the second hypothesis is 0.473 (47.3 percent), the explained variance is 0.223729 (22.3 percent), and the significance value is 0.000.

²³ The following sources have been also used for statistical concepts in this study. Munevver Turanli and Selahattin Guris, *Temel İstatistik*, Der Yayınları, İstanbul, 2018. Selahattin Guris, Burak Guris and Ebru Çağlayan Akan, *Eviews ile Temel Ekonometri*, Der Yayınları, İstanbul, 2017.

The fact that the effect is in the short term may or especially relate to the consumption function.²⁴ In terms of political economy, it is also unreasonable for Greece, a member of North Atlantic Treaty Organization (NATO) and the European Union, to be protected against attacks by far-left terrorist organizations.

When looking at the profile of terrorist organizations that carry out attacks, it is seen that leftist organizations with anti-capitalist discourse predominate.²⁵ Greece's example shows that the profile of the terrorist organization is important in assessing the impact of foreign direct investments on terrorism.²⁶

Finally, it is possible to say that this study improves one's knowledge in the case of Greece that the variables (terrorist incident and foreign direct investment) have a potential regarding bidirectional relationship with each other. Considering the terrorism literature, the example of Greece reveals that foreign direct investment can possess an effect on predominantly left-wing terrorist organizations. However, for such a result to progress towards theorizing, going back over or re-examining the experiences of other countries by taking the parameter of terrorist organization profile into account will contribute to developing one's horizon.²⁷

²⁴ For the Pakistani example showing that terrorist attacks increase private consumption in the short term, see Syed Hasanah Shah, Hafsa Hasnat and Mohsin Hasnain Ahmad, "The Effects of the Human Cost of Terror on National Income, Private Consumption and Investment in Pakistan: An Empirical Analysis", *South Asia Economic Journal* 17(2), 2016, pp. 216-235.

²⁵ In this sense, Greece suffers from Left Wing Fundamentalism when considering the foreign direct investment parameter. For Fundamentalism typology and Left Wing Fundamentalism, see Serkan Yenel, "Radikalesme-Koktencilik Baglaminda Teror ve Terorizm," *Siyasal Siddet ve Radikalesme Baglaminda Teror Orgutleri*, (eds.) Hasar Acar and Serkan Yenel, Ankara, Nobel Yayınevi, pp. 21-43. On the other hand, in terms of targeting capitalism, the targets of both the new left wave (from the 1960s to 1980s) and the next generation terrorism (September 11 attacks and after) are common. See again Serkan Yenel and Memduh Beğenirbas, "Evaluation of Terrorism in Latin American Countries with Changing Terrorism Concept," *Science Journal of Turkish Military Academy*, Volume 29, Number 2, December 2019, pp. 203-227.

²⁶ A similar result holds for Peru. For the Peru case, see Mahir Terzi, "Terrorist Incidents and Foreign Direct Investment: Results Uncovered by Relational Models in the Cases of Colombia and Peru," *Latin American Economic Review*, Volume 3, 2024, 1-27.

²⁷ Osgood and Simonelli come to the following conclusions through the US-based multinational companies. Companies are less susceptible to terrorism if host markets have site-specific assets that are a good match for the needs of foreign companies. If the companies' inputs are compatible with the host country (unless other suitable matches exist, i.e., there are no alternative markets for the input), if production is based on exclusive licenses on assets, and if companies make heavy use of fixed capital expenditures for mineral leasing and exploration, then FDI is less sensitive to terrorism. In other words, if the foreign investor has monopoly opportunities depending on the relevant raw material for production, the decision to invest is not easily affected by terrorism. For details, see Iain Osgood and Corina Simonelli, "Nowhere to Go: FDI, Terror, and Market-Specific Assets", *Journal of Conflict Resolution*, Volume 64, No 9, 2020, pp. 1-28.

Appendices

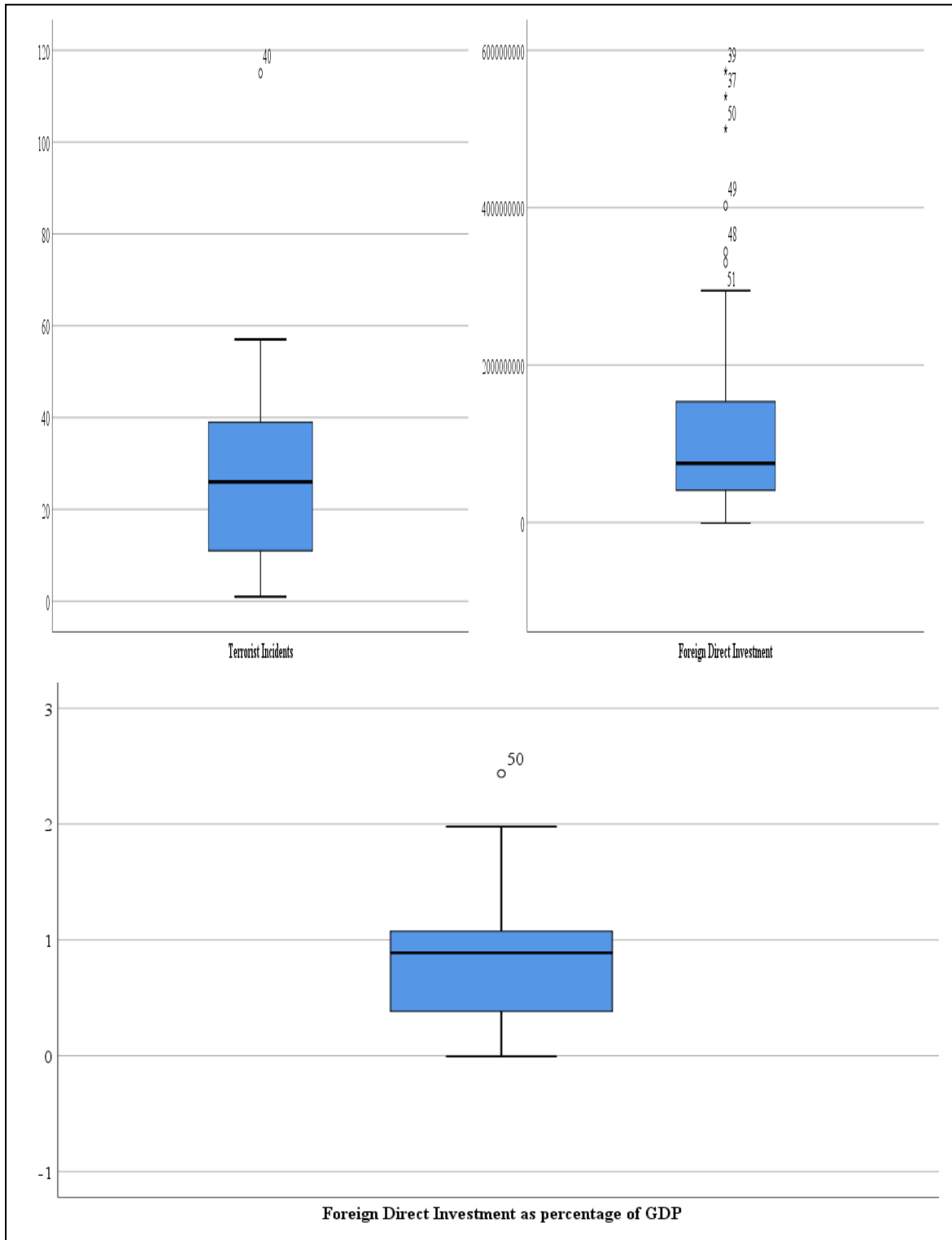
Appendix 1 Normality Test Results for Hypothesis 1							
Evaluation Parameters	Values of Terrorist Incident		Values of Foreign Direct Investment		Reference Value	Result	
	Skewness	Kurtosis	Skewness	Kurtosis		Terror Incidents	Foreign Direct Investment
Investigation of Skewness/Kurtosis Values	1.621	5.252	1.651	2.196	between -1.50 and +1.50	Non-Normal Distribution	Non-Normal Distribution
Dividing Skewness /Kurtosis Values by Standard Error	4.810 (1.621/0.337)	7.933 (5.252/0.662)	4.958 (1.651/0.333)	3.347 (2.196/0.656)	between -1.96 and +1.96	Non-Normal Distribution	Non-Normal Distribution
The Absolute Values of the Skewness Coefficients	4.810	-	4.958	-	Skewness Coefficients Less than Twice the Standard Errors	Non-Normal Distribution	Non-Normal Distribution
Control of Extreme Values/ Z Score	One extreme Z value (Year 2019)		One extreme Z value (Year 2008)		between -3 and +3	Non-Normal Distribution	Non-Normal Distribution
Test Result to be Applied						Spearman Correlation Test	

Appendix 2
Normality Test Results for Hypothesis 2

Evaluation Parameters	Values of Terrorist Incident		Values of Foreign Direct Investment as percentage of GDP		Reference Value	Result	
	Skewness	Kurtosis	Skewness	Kurtosis		Terror Incidents	FDI (as percentage of GDP)
Investigation of Skewness/Kurtosis Values	1.621	5.252	0.556	0.520	between -1.50 and +1.50	Non-Normal Distribution	Normal Distribution
Dividing Skewness /Kurtosis Values by Standard Error	4.810 (1.621/0.337)	7.933 (5.252/0.662)	1.669 (0.556/0.333)	0.793 (0.520/0.656)	between -1.96 and +1.96	Non-Normal Distribution	Normal Distribution
The Absolute Values of the Skewness Coefficients	4.810	-	1.669	-	Skewness Coefficients Less than Twice the Standard Errors	Non-Normal Distribution	Non-Normal Distribution
Control of Extreme Values/ Z Score	One extreme Z value (Year 2019)		No extreme Z value		between -3 and +3	Non-Normal Distribution	Normal Distribution
Test Result to be Applied							
Spearman Correlation Test							

Appendix 3

Observed Values for Terrorist Incidents

References

- Ak, Z. and Inal, V. (2017). Türkiye’de terör ve doğrudan yabancı yatırım: Saklı eşbütünleşme ve asimetrik nedensellik ilişkisi. *Bilgi*, 35, 27-43. Accessed: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/453951>
- Akbulut, O. (2022). Current approaches in reporting statistical significance in scientific research: Errors and truths. *International Journal of Eastern Mediterranean Agricultural Research*, 5, 1-19. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2176560>
- Ari, Y. O. and Ibrahim, B. (2021). The impact of terrorism on foreign direct investment: The case of Turkey. *Third Sector Social Economic Review*, 56(3), 1781-1797. <http://dx.doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.21.09.1598>
- Bank of Greece. (n.d.). Assessing the impact of terrorism on travel activity in Greece. *Economic Research Department*. Accessed: <https://www.bankofgreece.gr/Publications/Paper2011127.pdf>
- Ceyhan, V. and Gunduz, O. (2023). Vector autoregression models. Retrieved from <https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/vceyhan/109840/VAR.pdf>
- Durucasu, H. (2019). Regression and correlation analysis. In E. Sıklar & A. Ozdemir (Eds.), *Statistics II* (pp. 117-137). Eskisehir: Anadolu University Press.
- Enders, W. and Sandler, T. (1996). Terrorism and foreign direct investment in Spain and Greece. *Kyklos*, 49, 331-352. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6435.1996.tb01400.x>
- Eviews. (2023). Robust regression in EViews 8. Retrieved from https://eviews.com/EViews8/ev8ecrobust_n.html
- Goldman, O. S. Neubauer-Shani, M. (2016). Does international terrorism affect transnational tourism? *Journal of Travel Research*, 56(4), 451-467. <https://doi.org/10.1177/00472875166490>
- Guris, S., Guris, B. and Akan, E. C. (2017). *Eviews ile temel ekonometri*. Istanbul: Der Yayinlari.
- Huber, P. J. (1973). Robust regression: Asymptotics, conjectures and Monte Carlo. *The Annals of Statistics*, 1(5), 799-821. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/2958283>
- Karl, M., Winder, G. and Bauer, A. (2016). Terrorism and tourism in Israel: Analysis of the temporal scale. *Tourism Economics*, 23(6), 1343-1352. <https://doi.org/10.1177/13548166166686>
- Karyotis, G. (2007). Securitization of Greek terrorism and arrest of the Revolutionary Organization November 17. *Cooperation and Conflict*, 42(3), 271-293. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/45084485>
- Kassimeris, G. (1995). Greece: Twenty years of political terrorism. *Terrorism and Political Violence*, 7(2), 74-92. <https://doi.org/10.1080/09546559508427300>
- Korotayev, A., Vaskin, I. and Tsirel, S. (2019). Economic growth, education, and terrorism: A re-analysis. *Terrorism and Political Violence*, 33(3), 572-595. <https://doi.org/10.1177/10693971241245862>

- Krajňák, T. (2020). The effects of terrorism on tourism demand: A systematic review. *Tourism Economics*, 27(8), 1736-1758. <https://doi.org/10.1177/1354816620938900>
- Leslie, D. (1999). Terrorism and tourism: The Northern Ireland situation—A look behind the veil of certainty. *Journal of Travel Research*, 38(1), 37-40. <https://doi.org/10.1177/00472875990380010>
- Li, Q. (2006). Political violence and foreign direct investment. In M. Fratianni (Ed.), *Regional economic integration* (pp. 225-249). Bingley: Emerald Group Publishing Limited.
- Liargovas, P. and Repousis, S. (2010). The impact of terrorism on Greek banks' stocks: An event study. *International Research Journal of Finance and Economics*, 51, 87-96. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/228383266_The_impact_of_terrorism_on_Greek_Banks'_Stocks_an_event_study
- Meierrieks, D. and Gries, T. (2013). Causality between terrorism and economic growth. *Journal of Peace Research*, 50(1), 91-104. Retrieved from <https://EconPapers.repec.org/RePEc:sae:joupea:v:50:y:2013:i:1:p:91-104>
- Ondokuz Mayıs University. (2023). Zaman serilerinde temel kavramlar. Retrieved from <https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/vceyhan/109842/ZAMAN%20SER%20C4%B0LER%20C4%B0NDE%20TEMEL%20KAVRAMLAR.pdf>
- Osgood, I. and Simonelli, C. (2020). Nowhere to go: FDI, terror, and market-specific assets. *Journal of Conflict Resolution*, 64(9), 1-28. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/48631684>
- Pizam, A. and Smith, G. (2000). Tourism and terrorism: A quantitative analysis of major terrorist acts and their impact on tourism destinations. *Tourism Economics*, 6(2), 123-138. <https://doi.org/10.5367/000000000101297523>
- Radić, M. N. (2018). Terrorism as a determinant of attracting FDI in tourism: Panel analysis. *Sustainability*, 10(4553), 1-17. <https://doi.org/10.3390/su10124553>
- Rasheed, H. Tahir, M. (2012). FDI and terrorism: Co-integration & Granger causality. *International Affairs and Global Strategy*, 4, 1-5. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/234670459.pdf>
- Rousseeuw, P. and Yohai, V. J. (1984). Robust regression by means of S estimators. In J. Franke, W. Härdle, & D. Martin (Eds.), *Robust and nonlinear time series analysis* (pp. 256-272). Berlin: Springer. Retrieved from <https://wis.kuleuven.be/stat/robust/papers/publications-1984/rousseeuw-yohai-robustregressionbysestimators-1984.pdf>
- Samitas, A., Asteriou, D., Polyzos, S. and Kenourgios, D. (2018). Terrorist incidents and tourism demand: Evidence from Greece. *Tourism Management Perspective*, 25, 23-28. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2017.11.002>

- Shah, S. H., Hasnat, H. and Ahmad, M. H. (2016). The effects of the human cost of terror on national income, private consumption and investment in Pakistan: An empirical analysis. *South Asia Economic Journal*, 17(2), 216-235. Retrieved from <https://ideas.repec.org/a/sae/soueco/v17y2016i2p216-235.html>
- Terzi, M. (2024). Terrorist incidents and foreign direct investment: Results uncovered by relational models in the cases of Colombia and Peru. *Latin American Economic Review*, 3, 1-27. Retrieved from <https://www.latinaer.org/index.php/laer/article/view/315/92>
- Terzi, M. and Yenal, S. (2019). Terrorism. In N. Dogan (Ed.), *International security* (pp. 159-186). Eskisehir: Anadolu University Press. Retrieved from <https://ets.anadolu.edu.tr/storage/nfs/HUK226U/ebook/HUK226U-19V1S1-8-0-1-SV1-ebook.pdf>
- Tez Yardim Platformu. (2022, December 24). Testing the normal distribution with SPSS. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=4cekTDFqvWE>
- Tez Yardim Platformu. (2022, December 23). Simple linear regression analysis with SPSS. Retrieved from *YouTube*. <https://www.youtube.com/watch?v=JAAN73QF9e8>
- Tez Yardim Platformu. (2022, December 20). Binary (simple) correlation analysis with SPSS and writing findings. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=95n9WtdoUR8>
- Thompson, A. (2011). Terrorism and tourism in developed versus developing countries. *Tourism Economics*, 17(3), 693-700. <https://doi.org/10.5367/te.2011.00>
- Turanli, M. and Guris, S. (2018). *Temel istatistik*. Istanbul: Der Yayinlari.
- University of Maryland. (2023). Terrorist incidents by country: (Greece). Retrieved from <https://www.start.umd.edu/gtd/search/Results.aspx?country=78>
- Walters, G., Wallin, A. and Hartley, N. (2018). The threat of terrorism and tourist choice behavior. *Journal of Travel Research*, 58(3), 370-382. <https://doi.org/10.1177/004728751875555>
- World Bank. (2023). Foreign direct investment, net inflows (% of GDP) – Greece. Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS?locations=GR>
- Yenal, S. (2020). Radikallesme-Koktencilik Baglaminda Teror ve Terorizm. In H. Acar & S. Yenal (Eds.), *Siyasal siddet ve radikallesme baglaminda terror orgutleri* (pp. 21-43). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Yenal, S. and Begenirbas, M. (2019). Evaluation of terrorism in Latin American countries with changing terrorism concept. *Science Journal of Turkish Military Academy*, 29(2), 203-227. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/908629>
- Yohai, V. J. (1987). High breakdown-point and high efficiency robust estimates for regression. *The Annals of Statistics*, 15(2), 642-656. doi: 10.1214/aos/1176350366

Genişletilmiş Özet

Amaç

Terörizmin doğrudan yabancı yatırımı etkileyip etkilemediğini değerlendirirken, sonuçlar teorileştirmeye izin vermemektedir. Bununla birlikte herhangi bir ülkenin deneyiminin zaman içinde değişip değişmediği merak konusu olabilir. Bu anlamda belirli aralıklarla yapılan ölçümler (istatistiksel değerlendirmeler) bile daha önce ulaşılan bir sonucun doğrulanıp doğrulanamayacağı açısından önemlidir. Ortak nedenlerin tipik bir sonuca yol açıp açmadığını araştırmak için bireysel ülke deneyimleri daha yakından analiz edilebilir. Böylece terör tipolojisinin (sağ veya sol örgüt, ulusal veya uluslararası örgüt vb.) doğrudan yabancı yatırımları etkileyip etkilemediğine ilişkin çıkarımlar yapmak mümkün olabilir.

Bu çalışma, Yunanistan'daki terör saldırılarının doğrudan yabancı yatırımları etkileyip etkilemediğini değerlendirmeyi ve bu çerçevede literatüre katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Peşinen söylemek gerekirse araştırma bulguları, terörist örgüt profilinin bir nüans yarattığını ortaya koymakta ve bu nüans bulguların değerlendirilmesi aşamasında fark edilmiştir.

Tasarım ve Yöntem:

Araştırmaya konu olan değişkenler terörist saldırı, doğrudan yabancı yatırım ve gayrisafi yurt içi hasılanın yüzdesi olarak doğrudan yabancı yatırım olarak üç tanedir. Araştırmanın değişkenlerine ilişkin veriler, 1970-2020 yılları arasındaki verilere dayanmaktadır. İlk değişkene ait veriler Küresel Terörizm Veri Tabanına dayanmaktadır (Global Terrorism Database-GTD). Diğer değişkenlere ait veriler ise Dünya Bankası'na dayanmaktadır. Uygun analizin ne olduğunu belirlemek için öncelikle verilerin normal dağılıma sahip olup olmadığı test edilmektedir. Bu bağlamda verilerin hangi korelasyon ve regresyon analizine uygun olduğu belirlenecektir.

Verilerin normal dağılım göstermediği tespit edildiğinden korelasyon analizi olarak Sperman Sıralı Korelasyon testi yapılmıştır. Bu amaçla iki korelasyon hipotezi test edilmektedir. Hipotez 1, yıllık terör olayı sayısının doğrudan yabancı yatırımları etkilediğini belirtmektedir ($H_{10}:r=0$ ve $H_{11}:r\neq 0$). Hipotez 2 ise yıllık terör olaylarının sayısının Yunanistan'ın gayri safi yurt içi hasılasında doğrudan yabancı yatırımın payını etkilediğini göstermektedir ($H_{20}:r=0$ ve $H_{21}:r\neq 0$). Değişkenler arasında nedensel bir ilişkisi olup olmadığını belirlemek için de regresyon analizi yapılmaktadır.

Geleneksel regresyon analizinde de verilerin normal dağılım sergilemesi gerekmektedir. Ancak uç değerleri dikkate alan ileri regresyon analizleri bu engeli aşmaya imkân verdiğinden burada dayanıklı regresyon analizi yapılmıştır. M-tahmini bağımlı değişken uç değerlerini dikkate alır (Huber, 1973, s.799-821). Öte yandan, S-tahmini (Rousseau & Yohai, 1984, s.256-272) bağımsız değişken (regresör) uç değerlerini dikkate alır. MM-tahmini (Yohai, 1987, s.642-656) ise hem bağımlı hem de bağımsız değişkenler için uç değerleri hesaba kattığı için (EViews, 2023) bu çalışma için uygun bir regresyon analizidir.

Bulgular

Verileri analiz etmeden ve temellendirmeden önce, her değişkenin normal dağılıma sahip olup olmadığını bilmek önemlidir. Tablo 3 ve 4 normallik testlerinin sonuçlarını göstermektedir. Tablo 3'teki değişkenlere ilişkin veriler değişkenlerin normal dağılıma sahip olmadığını göstermektedir. Tablo 3'teki verilerden görüldüğü gibi değişkenlere ait veriler normallik testi için gerekli referans aralıkları içerisinde değildir. Yine Tablo 4'teki değişkenler bir bütün olarak ele alındığında normal dağılım koşulunu karşılamamaktadır. Şekil 4 ayrıca uç gözlemleri işaretleyerek bu sonuçları doğrulamaktadır. Şekil 4'teki 40 numaralı veri (2019 yılı) terör olaylarının normal dağılımını bozmaktadır. Benzer şekilde 37 (2016 yılı), 39 (2008 yılı), 48 (2017 yılı), 49 (2018

yılı), 50 (2019 yılı) ve 51 (2020 yılı) numaralı veriler de normal dağılımı bozmaktadır. Kısaca doğrudan yabancı yatırımın normal bir dağılım göstermediği ve uç değerlere sahip olduğu bu verilerden anlaşılmaktadır.

Korelasyon analizi terörist saldırısı ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında orta düzeyde bir ilişki olduğunu göstermektedir. Değişkenlerin birbirleri üzerindeki ilişkiyi açıklama oranları yaklaşık yüzde 18'dir (% 17,89). Yine korelasyon analizi, terörist saldırı ile gayrisafi yurtiçi hasılanın yüzdesi olarak doğrudan yabancı yatırım değişkeni arasında orta düzeyde ama biraz daha yüksek bir ilişki olduğunu göstermektedir ve değişkenlerin birbirleri üzerindeki ilişkiyi açıklama oranları yaklaşık yüzde 22'dir (% 22, 23).

Dayanıklı regresyon analizi, terör saldırısı (TI) ve doğrudan yabancı yatırım (FDI) arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi göstermektedir. Bu ilişki bağımsız değişkenler ve sabit (C) için TI'dan FDI yönüne istatistiksel olarak geçerlidir. Dolayısıyla TI'dan FDI'ya istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisi vardır. FDI'dan TI'ya doğruysa *nedensellik eğilimi* söz konusudur. Ancak nedensellik eğilimi, terörist saldırıların kısa vadede doğrudan yabancı yatırımı artırdığını göstermektedir. Yunanistan'daki terör saldırılarının yabancı doğrudan yatırıma karakteristik bir tepkisi olduğu ve bunun tersinin de geçerli olduğu görülmektedir. Ancak beklentilerin aksine bu tepki olumsuz değil olumludur; yabancı doğrudan yatırım kısa vadede artış olarak tepki vermektedir. Bu sonuç ekonomi disiplininin tüketim fonksiyonu gibi denklemlerle açıklanabilir veya uluslararası politik ekonomi yaklaşımlarıyla anlaşılabilir. Bu etkinin kısa vadede olması özellikle tüketim fonksiyonuna işaret edebilir- Literatürde Pakistan örneği bağlamında da benzer sonuçlarla karşılaşmaktadır.

Saldırıları gerçekleştiren terör örgütlerinin profiline bakıldığında, anti-kapitalist söylemlili sol örgütlerin baskın olduğu görülmektedir. Yunanistan örneği, terör örgütünün profiline yabancı doğrudan yatırımların terörizm üzerindeki etkisini değerlendirmede önemli olduğunu göstermektedir.

Sınırlılıklar

Araştırmanın örneklemini 1970-2020 yılları arasında gerçekleşen 1.386 terör olayı oluşturmaktadır. Veri tabanında düzenli olarak güncellemeler yapıldığından 25 Ekim 2023 tarihi itibarıyla verilerin dağılımı dikkate alınmaktadır. Terörist saldırılarla ilgili zaman serisinde eksik veri bulunmaktadır. Bu eksik veri aritmetik ortalama ile tamamlanmıştır. Ancak analiz her hâlükârda hem eksik veri ile hem de tamamlanmış veri ile yapılmaktadır.

Burada üzerinde durulması gereken önemli bir konu ise terörist saldırı tanımının kendisidir. GTD' deki saldırılar silahlı saldırı, silahsız saldırı, suikast, bombalama/patlatma, uçak kaçırma, rehin alma (barikat), rehin alma (adam kaçırma) ve tesis/altyapı saldırılarını içerir. GTD kayıtlarında, rezerv kayıt hariç, üç kriter vardır. Veri tabanına tabi tutulan kayıtlı veriler en az iki kriteri, özellikle Kriter 1 ve Kriter 2'yi karşılamalıdır. Kriter 1, eylemin politik, ekonomik, dini veya sosyal amaçlar için tasarlandığını ifade eder. Ekonomik hedefler için tek başına çıkar elde etmek yeterli değildir. Sistemik ekonomik değişimler hedeflenmelidir. Kriter 2, ciddi kanıtların kurbandan ziyade daha geniş bir kitleye zorlama, sindirme veya başka bir mesaj göndermeyi amaçladığını belirtmektedir. Hareket eden her bireyin bu amacın bilincinde olup olmadığı önemli değildir. Kritik konu, eylemi bir bütün olarak hesaba katmaktır. Amaçlılık ölçütü için saldırıların arkasındaki tasarımcıların veya karar vericilerin zorlama, sindirme veya kamuya açıklama amaçlı olması yeterlidir. Kriter 3, eylemin meşru savaş faaliyetleri koşulunun dışında olması gerektiği anlamına gelir. Sivil veya savaş dışı kişiler kasıtlı olarak hedef alınır, Kriter 3 karşılanmıştır olur (University of Maryland, 2023).

Rezerv kayıt ise GTD uzmanları arasında bir saldırının terörist saldırı olup olmadığı konusunda şüphe varsa, o zaman böyle bir kodlama yapılmasını ifade eder. GTD analistleri, dört olası alternatif tanımdan birine göre bu tür belirsizliği kodlar. Bunlar; 1) İsyân/Gerilla Hareketi, 2) İç Çatışma Eylemi, 3) Toplu Cinayet veya 4) Tamamen Suç Eylemi.

Öneriler

Terörizm literatürü göz önüne alındığında, Yunanistan örneği yabancı doğrudan yatırımın ağırlıklı olarak aşırı sol görüşlü terör örgütleri üzerinde bir etkiye sahip olabileceğini ortaya koymaktadır. Ancak böyle bir sonucun teorileştirmeye doğru ilerlemesi için terör örgütü profili parametresini de hesaba katarak diğer ülkelerin deneyimlerine geri dönmek veya yeniden incelemek ufkumuzu geliştirmeye katkı sağlayacaktır. Mevcut literatür terör saldırılarının doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde teorileştirilebilecek bir temele sahip olmadığını göstermekle birlikte terörist örgüt profili dikkate alındığında terörist saldırı, terörist örgüt profili ve doğrudan yabancı yatırım arasındaki ilişkinin teorik ve genelleştirilebilir bir mahiyette olup olmadığını araştırmak öğretici olacaktır.

Özgün Değer

Bu çalışmanın sonuçları, terörizm tipolojisinin doğrudan yabancı yatırımları etkileyip etkilemediği konusunda diğer ülkelerin deneyimleri ile yeni teorik yaklaşımların ortaya çıkmasını sağlayabilecektir. Diğer bir ifadeyle bu çalışmanın sonuçları, terörizm tipolojisinin (özellikle aşırı sol eğilimli) doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde bir etkisinin olup olmadığı ve şayet varsa bu ilişkinin teorileştirilip teorileştirilemeyeceği konusunda bir veri sunmaktadır.

Araştırmacı Katkısı: Mahir TERZİ (%70), Serkan YENAL (%30).

The Impact of Greenhouse Gas Risks on Stock Market Returns: An Application on G7 Countries ¹

Erol KÖYÇÜ ²

Submitted by: 24.07.2024

Accepted by: 18.11.2024

Article Type: Research Article

Abstract

This study investigates the impact of greenhouse gas risks on stock market returns. While carbon dioxide, methane, and nitrogen gas emissions are taken as greenhouse gases; the stock market benchmark indices of the G7 countries, which are defined as the seven most developed countries in the world, are taken as the basis for the stock market. Due to data limitations, the scope of the current study has been set as the 2000-2020 time period and the panel data analysis method has been applied. In this study, endogeneity and multicollinearity problems, cross-sectional dependence, and homogeneity/heterogeneity tests are tested respectively, and the model is estimated by performing unit root analysis in line with the findings obtained. The results of the analyses indicate that there are no endogeneity and multicollinearity problems among the variables used in the study, there is cross-sectional dependence, the variables are stationary at level $I(0)$, there are problems of autocorrelation in the panel and it is appropriate to estimate the model with the fixed effects model. As a result of the estimation with the robust model estimator that solves the problem of autocorrelation, it is found that carbon dioxide and methane have a negative effect on stock market return, while nitrogen gas has a positive effect on stock market return. These findings suggest that investors reflect their concerns about climate change to stock markets through greenhouse gas emissions.

Keywords: Stock Market Returns, Greenhouse Gas, Panel Data Analysis

Citation: Köycü, E. (2024). The impact of greenhouse gas risks on stock market returns: An application on G7 countries. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(4), 1705-1726.

¹ This study does not require ethics committee permission.

² Sırnak University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration, erol.koycu@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-8166-2185

Sera Gazı Risklerinin Pay Piyasası Getirisine Etkisi: G7 Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama

Erol KÖYÇÜ³

Başvuru Tarihi: 24.07.2024

Kabul Tarihi: 18.11.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu çalışmada sera gazı risklerinin pay piyasa getirisine etkisi araştırılmıştır. Sera gazı olarak karbondioksit, metan ve azot gazı salınımları alınırken; pay piyasası olarak dünyanın en gelişmiş yedi ülkesi olarak ifade edilen G7 ülkeleri pay piyasası göstere endeksleri baz alınmıştır. Veri kısıtı dolayısıyla çalışmanın kapsamı 2000-2020 dönem aralığı olarak belirlenmiş ve panel veri analiz yöntemi uygulanmıştır. Çalışmada sırasıyla içsellik ve çoklu doğrusallık sorunları, yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik/heterojenlik testleri sınanmış, elde edilen bulgular doğrultusunda birim kök analizi yapılarak model tahmini gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizler sonucunda çalışmada kullanılan değişkenler arasında içsellik ve çoklu doğrusal bağlantı sorunlarının olmadığı, yatay kesit bağımlılığının olduğu, değişkenlerin düzeyde durağan olduğu $I(0)$, panelde otokorelasyon sorununun olduğu ve tahmin edilecek modelde sabit etkiler modeli ile tahminleme yapmanın uygun olduğu tespit edilmiştir. Otokorelasyon sorununu çözen dirençli model tahmincisi ile yapılan tahminleme sonucunda karbondioksit ve metan gazının pay piyasa getirisini negatif yönde etkilediği, azot gazının ise pay piyasa getirisini pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bu bulgular, yatırımcıların iklim değişikliğine ilişkin endişelerini sera gazı emisyonları aracılığıyla hisse senedi piyasalarına yansıtıklarını göstermektedir.

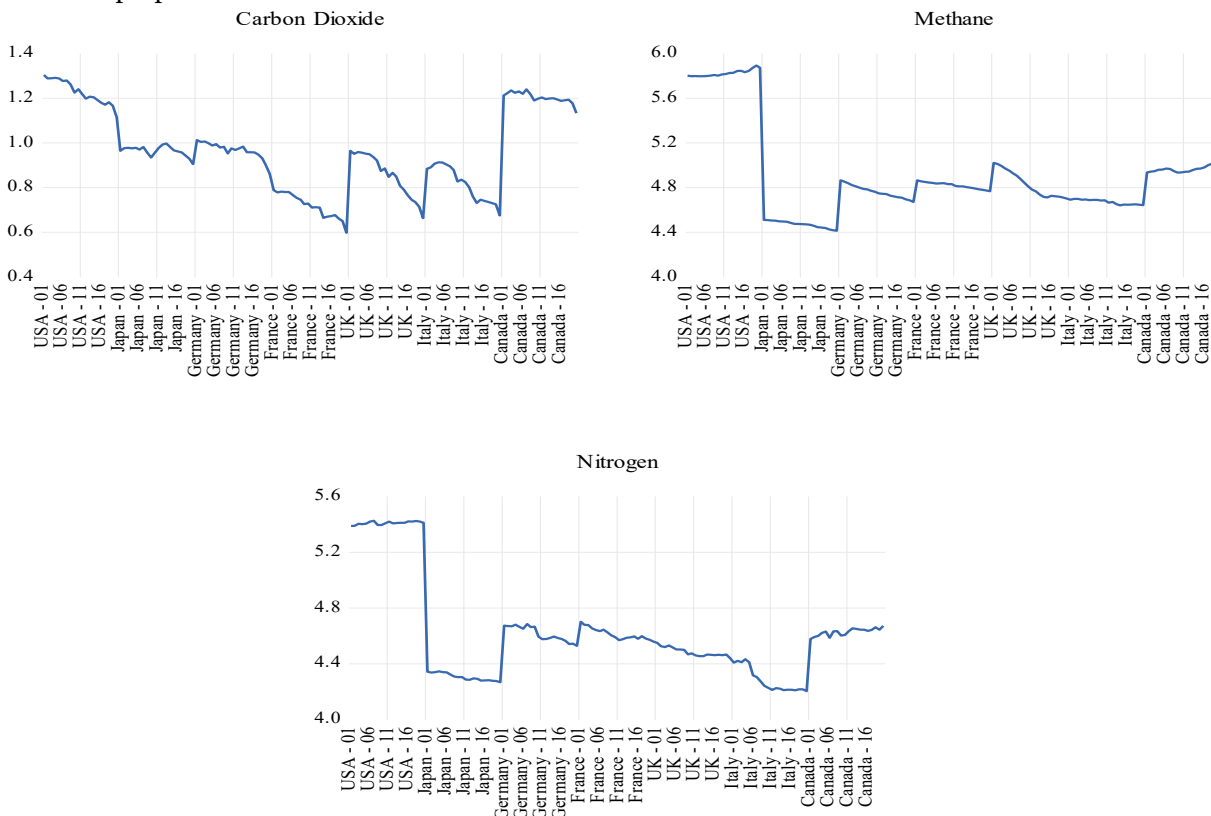
Anahtar Kelimeler: Pay Piyasa Getirisi, Sera Gazı, Panel Veri Analizi

³ Şırnak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, erol.koycu@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-8166-2185

Introduction

Climate change is an issue that closely concerns almost all segments of the global conjuncture. In fact, due to climate change, sea surface temperatures are reaching record highs, average seasonal temperatures are rising, polar ice caps are melting rapidly, natural disasters such as floods, fires, and droughts are occurring more frequently, and as a result of all these, it can be said that disruptions in the ecological balance have occurred. On the other hand, events are organized to draw attention to and combat climate change. In this context, the COP28 conference organized by the United Nations in 2023 was held in Dubai, United Arab Emirates (www.cop28.com). At the end of the conference, all countries were called to 'move away from fossil fuels' (www.bmj.com). However, the Paris Agreement, accepted in 2015, covers the reduction, regulation, and financing of greenhouse gas emissions and aims to keep the global temperature increase below 1.5 Celsius (www.unfccc.int). In addition, it can be said that within the scope of combating climate change, many countries have implemented regulations on emissions and have taken constructive steps to reduce greenhouse gas emissions (The GGP, 2004, p. 3).

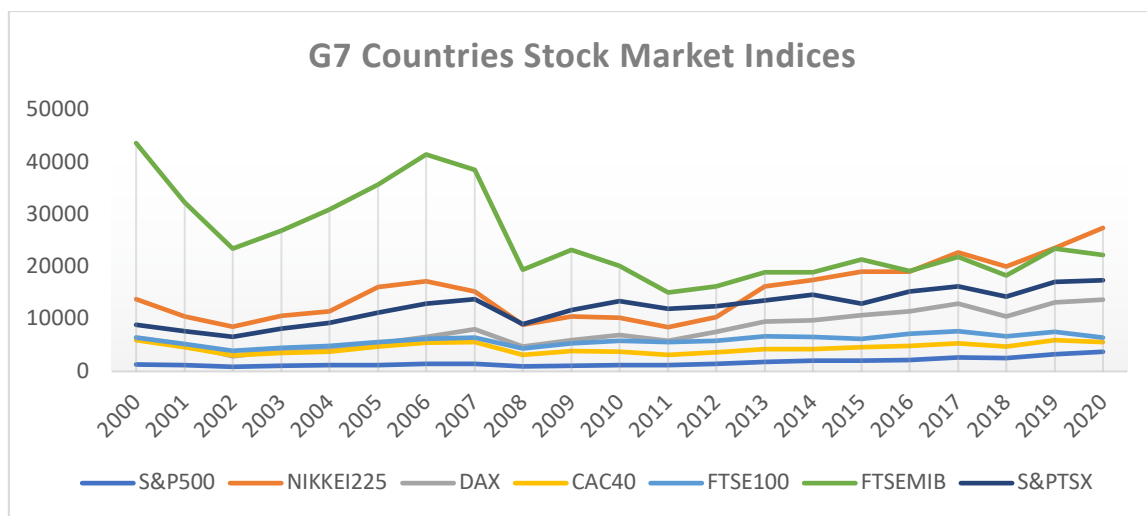
Greenhouse gases, which are also the subject of the present study, are divided into three: carbon dioxide, methane, and nitrogen. Increased greenhouse gas emissions are expected to have a negative impact on people, nature, and plants. In other words, it can be stated that there is an adverse relationship between increasing greenhouse gas emissions and ecological balance. According to the IPCC (The Intergovernmental Panel on Climate Change) 2020 report, global warming due to emissions from human activities has increased unprecedentedly in recent years. According to the same report, the three countries with the highest global emissions are China (26.9%), USA (12.2%) and India (7.3%). This result can be explained by taking into account the shares of these countries in the world economy, their economic size, and population ratios. Therefore, it can be concluded that the economic size, growth capacity, and population ratios of countries are closely related to their greenhouse gas emissions. In addition, the measures taken, steps taken, and incentives provided by countries for climate change are also thought to affect greenhouse gas emissions. In order to have more detailed information about the emissions of the countries analyzed in the current research, Graph 1 below has been prepared.

Graph 1. Greenhouse Gases Emissions

As can be seen from the graphs above, the country with the highest emissions among the countries analyzed in the study is the USA. At the same time, Canada has higher emissions of carbon dioxide, methane, and nitrogen emissions compared to other countries. On the other hand, it can be interpreted that there has been a downward trend in the emissions of countries over the years. Therefore, it can be said that the emissions of countries differ depending on their economic, social, and human factors. This situation may affect investments in countries, in other words, investor behavior. In fact, investors are expected to invest more in environmentally sensitive projects and in countries/companies that fight against climate change (Bollen, 2007, p. 683). In this way, investments will be made within the framework of social responsibility and companies that fight against climate change will be supported. Green bonds, sustainable bonds, renewable energy funds, and clean energy funds, which have been offered to investors as new investment instruments in recent years, are the main examples in this regard. In addition, in recent years, corporate companies have declared that they will use the financing obtained during the borrowing phase for renewable energy investments. It can be interpreted that such companies take socially sensitive steps. Therefore, it can be concluded that increases in greenhouse gas emissions may adversely affect the investments made, cause a decline in investor risk appetite, and a sell-off in financial markets.

Many investment instruments can be invested in financial markets. These include stocks, government debt instruments, funds, and private-sector debt instruments. Graph 2 below shows the time path graphs of the stock markets of the countries analyzed in the current research based on the 2000-2020 period range.

Graph 2. Stock Market Indices

Within the scope of the study, S&P500 for the USA, NIKKEI225 for Japan, DAX for Germany, CAC40 for France, FTSE100 for the UK, FTSEMIB for Italy, and S&PTSX for Canada are taken as benchmark indices. As can be seen from the graph above, all of the stock markets analyzed within the scope of the study experienced a break in 2008. It is thought that the global crisis of the same year was influential in this breakdown and had a negative impact on investor risk appetite. However, it can be interpreted that a general recovery trend started after 2008 and stock markets have been on the rise over the years. If it is remembered that the emissions of the same countries have been decreasing over the years, it can be interpreted that this situation affects the stock market positively in the first place and that there may be a negative correlation between them.

Based on the information provided above, this study investigates the relationship between greenhouse gas emissions and the stock market. For this purpose, carbon dioxide, methane, and nitrogen gas are taken as

greenhouse gases, while the stock market benchmark indices of the G7 are taken as stock markets. Due to data limitations, the scope of the study has been defined as the 2000-2020 period and the panel data analysis method was applied. It is thought that it is important to examine and investigate environmental pollution, which has an increasing impact on the investments made, in this respect. In the literature, there is a generally negative relationship between emissions and stock markets (Chang et al, 2020, p. 1; Hlavackova, 2022, p. 2; Salehi et al., 2022, p. 10; Sakin and Kefe, 2023, p. 39), but contrary results have also been obtained (Wang et al, 2014, p. 505; Noh and Park, 2023, p. 58; Aharon et al., 2024, p. 1). Therefore, it can be stated that field studies continue in the literature. In this context, it is thought that the current research will contribute to the development of the literature and provide useful information.

Literature Review

The impact of recent climate change-induced natural events on returns is a topic of close interest to investors and researchers. In the literature, there are many different studies conducted from the perspective of this issue (Cooley, 2012, p. 97; Venturini, 2022, p. 1; Antoniuk and Leirvik, 2024, p. 42). As can be seen from the studies in the literature, it can be said that the current issue continues to be discussed and no definite conclusion has been reached.

According to the stakeholder theory, which is evaluated in the context of corporate social responsibility, company managers try to maximize the interests of all stakeholders of the company (Freeman, 1984; Smith, 2015, p. 77). For this purpose, it is predicted to improve relations with external groups and thus strengthen the company's competitive advantage (Wilson, 2003, p. 1-5). Another assumption of this theory is that the economic, social, and ethical issues of companies are not independent of each other (Mosca and Civera, 2017, p. 16). Therefore, when developing policies, companies are expected to give importance to projects that are compatible with ethical values, in other words, environmentally sensitive projects. In this context, it can be said that companies that fight against climate change are perceived positively by investors, while companies that act in the opposite direction evoke a negative perception among investors. According to the Whittaker (2000) study in the literature, it is stated that the shares of companies that develop projects sensitive to climate change and take proactive measures in this regard outperform their competitors in the stock market. Bringing a different perspective to the literature, Cao and Wei (2005) investigated the relationship between stock returns and temperature values. The study was conducted for the period between July 3, 1962 and July 9, 2001 and for eight different countries, namely the USA, Germany, UK, Sweden, Canada, Australia, Taiwan, and Japan. As a result of the study, a statistically significant (negative correlation) was found between stock returns and temperature values. In other words, an increase in temperature values has a negative impact on stock returns. In another study introduced to the literature, Ziegler et al. (2011) investigated the impact of corporate responses to climate change on US and European stock market performances. The study is based on the 2001-2006 period and the CAPM model and the Carhart 4-factor model are applied. As a result of the study, it was found that the strategy of buying the stocks of companies that make climate change response statements and selling the stocks of companies that do not make a response statement is more significant in the European stock market.

Vlady (2015), who investigated the impact of climate change on the stock market, analyzed the Australian S&P/ASX 200 index between the period 07-1992 and 07-2006. The analysis indicates that investors are affected by climate change, but their stock performances are affected differently. In another study investigating the impact of corporate disclosures on stock prices in the context of climate change Liesen et al. (2017), examined 433 companies operating in Europe over the period 2005-2009. As a result of the study, it was determined that investors do not ignore companies' carbon emission disclosures when making investment decisions and corporate disclosures have an impact on stock prices. In another study in the literature Jiang and Weng (2020),

investigated the impact of climate change risk on companies operating in the agricultural sector. The study finds that climate change risk has a significant impact on the profits of companies operating in the agricultural sector. Another study examining the relationship between climate change and the stock market was brought to the literature by Faccini et al. (2021). The study investigates whether climate change news affects stock prices in the 2000-2018 period for the USA. At the end of the study, it was found that the climate policy factor affected the US stock market and this effect was most pronounced in the 2012-2018 period. However, Pagnotoni et al. (2022) who bring a different perspective to the literature and investigate the impact of natural events on stock markets as a result of climate change, examined 27 international stock markets based on the period between February 8, 2001 and December 31, 2019. As a result of the analysis, it was found that the reactions of stock markets to natural events differed regionally; however, stock markets in the European region were more sensitive to natural events. In another recent study, Barbera-Marine et al. (2023) examined the impact of climate change risk on stock returns. In the study, 265 companies in the Stoxx 600 index for the period 2015-2021 were analyzed and the panel data analysis method was used. According to the findings, carbon emissions have a negative impact on stock returns. On the other hand, companies with a good rating on environmental sensitivity have been found to have a positive impact on corporate returns as a result of this rating. In another recent study Li et al. (2024), investigated the impact of climate change on the NASDAQ 100 index. As a result of the study, which analyzed 526 climate events that occurred in the US in the 2000-2019 period, it was determined that climate change had an impact on the NASDAQ 100 index. However, it is concluded that the NASDAQ 100 index is affected differently depending on the climatic events.

As can be seen from the studies in the literature, the relationship between climate change and stock returns has been analyzed by different researchers in different scopes over the years. While some of these studies have attempted to measure climate change based on climate events, others have been included in the framework of emission releases. In this context, it can be said that the current issue has attracted the attention of researchers and continues to be discussed in the literature over the years. However, it is thought that the differences in the findings may be due to the scope and period ranges of the studies. From this point of view, it is thought that the current research will contribute to the ongoing literature studies and provide useful information for the development of the literature.

Methodology

Dataset and Variables

In the current study investigating the impact of greenhouse gas risks on stock market returns, data for the G7 countries are analyzed for the period 2000-2020. The emissions of these countries were obtained from the World Bank's official website (data.worldbank.org), and the stock market benchmark indices of the same countries were obtained from www.investing.com. The variables used as the basis for greenhouse gas emissions and stock market benchmark indices are shown in Table 1 below;

Table 1
Variables Using in the Research

Dependent Variables		Calculation Method
Country	Index	
Stock Market Benchmark Indices	USA	S&P500
	Japan	NIKKEI225
	Germany	DAX
	France	CAC40
	UK	FTSE100
	Italy	FTSE MIB
Canada	S&PTSX	
Independent Variable		
Indicator	Description	
Greenhouse Gas Emissions	Co2	Co2 emiss. met. tons per capita
	CH ₄	Methane emiss. kt of Co2 equ.
	N ₂ O	Nitrogen oxide emiss. thousand met. tons of Co2 equ.

The dependent variable of the current study is the stock market benchmark indices of the countries analyzed, while the independent variables are greenhouse gas emissions. Since the subject of the study is 'the impact of greenhouse gas risks on stock market returns', in this context, logarithmic continuous returns of stock market benchmark indices and natural logarithms of greenhouse gas emissions are taken. Thus, all variable units were reduced to the same level and made ready for analysis.

Developed Models and Hypotheses

The model developed for the current study to determine the impact of greenhouse gas risks on stock market return is as follows;

$$RETURN_{it} = \beta_{1it} + \beta_{2it}Co2_{it} + \beta_{3it}CH4_{it} + \beta_{4it}N2O_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

In the regression equation above, RETURN is the dependent variable while Co2, CH₄, and N₂O are the independent variables. In addition, β_{1it} represents the constant coefficient, β_{2it} , β_{3it} and β_{4it} represent the slope of the independent variables and finally ε_{it} represents the error term of the model (Mátyás and Sevestre, 1996, p. 27). In line with the model developed above, three different hypotheses were tested in the current study. Information on the tested hypotheses is presented in Table 2 below;

Table 2
Developed Hypotheses

Hypotheses	Description
The 1st Hypothesis	H ₀ : No relationship between RETURN and Co2
The 2nd Hypothesis	H ₀ : No relationship between RETURN and CH ₄
The 3rd Hypothesis	H ₀ : No relationship between RETURN and N ₂ O

The table above shows the hypotheses tested in the current study. The 1st Hypothesis tests the relationship between RETURN and Co2, the 2nd Hypothesis tests the relationship between RETURN and CH₄, and finally, the 3rd Hypothesis tests the relationship between RETURN and N₂O. Increased carbon dioxide emissions have

a negative impact on climate change. In this context, it is expected that an increase in carbon dioxide emissions will negatively affect the stock market return, considering that rational investors invest for the future. However, the increase in methane gas increases global temperature values. With the increase in temperature values, deterioration in ecological balance is observed and climate change is negatively affected. Therefore, an increase in methane gas emissions is expected to have a negative impact on stock market return. In case of excess nitrogen gas emissions, which are not as harmful as carbon dioxide and methane gas, plants are adversely affected. Considering factors such as premature aging of plants, slowing of plant metabolism, and late ripening of fruits, this has a negative impact on climate change, which in turn is expected to increase nitrogen gas emissions and negatively affect stock market returns.

Analysis Method

In this study, the impact of greenhouse gas risks on stock market returns is examined using the panel data analysis method. In this respect, EViews12 and Gauss23 statistical programs were used for econometric analysis. In order to obtain consistent and reliable results in the panel data analysis method, firstly, cross-sectional dependence should be tested. Then, depending on the received results, the optimal unit root test should be tested, and model estimation, autocorrelation, and variance assumptions should be tested. Finally, an estimation should be made according to the general results obtained.

Remembering that the time dimension of the current study is 20 (t ; 20) and the cross-sectional dimension is 8 (n ; 8), in other words, the LM test developed by Breusch and Pagan (1980) has been used to test for cross-sectional dependence since the n dimension is smaller than the t dimension. The regression formula of the test is shown in equation 2 below;

$$LM = \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N T_{ij} \hat{\rho}_{ij}^2 \rightarrow x^2 \frac{N(N-1)}{2} \quad (2)$$

In the above equation, n ; cross-sectional dimension, t ; time dimension, and $\hat{\rho}_{ij}$ refers to the correlation coefficients of the residuals obtained from the model. In line with the analysis, cross-sectional dependence has been detected among the variables used in the study. It is recommended to use 2nd generation stationarity tests in studies where cross-sectional dependence is detected (Choi, 2002, p. 13-14; Phillips and Sul, 2003, p. 218; Topaloglu, 2018, p. 23).

For the research unit root test, two different 2nd generation unit root tests have been tested. These are the PANIC test developed by J. Bai and S. NG (2004) and the CIPS test introduced by Pesaran (2007). In this context, the regression equation of the CIPS test used in the current study is as follows;

$$CIPS = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N CADF_i \quad (3)$$

The CIPS test above is a null hypothesis test. In other words, the null hypothesis of the test states that the series are non-stationary ($H_0: \pi=1$), while the alternative hypothesis states the opposite ($H_1: \pi \neq 1$). The regression equation of the PANIC test, another second-generation unit root test used in the study, is as follows;

$$P_e^C = \frac{-2 \sum_{i=1}^N \ln P_e^C(i) - 2N}{\sqrt{4N}} \xrightarrow{d} N(0,1) \quad (4)$$

$$P_e^T = \frac{-2 \sum_{i=1}^N \ln P_e^T(i) - 2N}{\sqrt{4N}} \xrightarrow{d} N(0,1) \quad (5)$$

The PANIC test in the above equation can determine whether the stationarity in the series is common, variable-specific, or both common and variable-specific (Bai and NG, 2004, p. 1127). However, the PANIC test is a null hypothesis test like the CIPS test above.

In the next stage of the current study, model estimation has been performed. F test, Breuch-Pagan LM (1980) test, and Honda (1985) test are used to determine which of the fixed effects model and random effects model is valid in model estimation. In addition, the estimated model is tested for heteroscedasticity using the Breusch-Pagan-Godfrey LM test and for autocorrelation using the Baltagi ve Li (1991) and Born and Breitung (2016) tests.

Findings and Discussion

In this part of the current research, the findings obtained are in line with the statistical process described above, and the interpretations of these findings are presented. However, before proceeding to these findings, descriptive statistics results are presented to see the structure of the data set, and correlation analysis results are presented to test for endogeneity and multicollinearity problems. In this context, the descriptive statistical information tested first is given in Table 3 following;

Table 3
Descriptive Statistics

	RETURN	Co2	CH ₄	N ₂ O
Mean	0.007506	0.964898	4.905795	4.619551
Med.	0.031699	0.957527	4.798235	4.577790
Max.	0.195124	1.304739	5.894591	5.426824
Min.	-0.296926	0.597002	4.411339	4.203839
Std. Dev.	0.088979	0.187637	0.406551	0.354175
Skew.	-1.121048	0.149152	1.450513	1.345911
Kurto.	4.145679	1.963212	4.041493	3.865509
Jarque-Bera stat.	36.98087***	6.789505**	55.42052***	46.63758***
Obser.	140	140	140	140

***, **, and * indicate respectively statistical significance at the 1, 5, and 10 percent levels.

Descriptive statistics results are given in Table 3. As seen in the table, the average stock market return in the G7 countries is 0.007, while the Co2 average is 0.96, the CH₄ average is 4.90, and the N₂O average is 4.61. On the other hand, Jarque-Bera statistic values show that the probability values of all variables are smaller than the critical values. In other words, It has been detected that the variables used in the study do not show normal distribution characteristics. In addition, it can be stated that the study dataset consists of 140 observations.

In the next stage of the study, correlation analysis is performed to detect endogeneity and multicollinearity problems. Since it was determined that the variables used in the study did not show normal distribution, the Spearman correlation test has been used in the analysis of correlation. Findings are given in Table 4 below;

Table 4
Correlation Analysis

Correlation T-stat. Prob.	RESIDUAL SERIES	Co2	CH ₄	N ₂ O
RESIDUAL SERIES	1.000000 ----- -----			
Co2	0.010724 0.125981 0.8999	1.000000 ----- -----		
CH ₄	-0.029695 -0.348996 0.7276	0.540968 7.556012 0.0000	1.000000 ----- -----	
N ₂ O	-0.007903 -0.092839 0.9262	0.556957 7.877709 0.0000	0.869318 20.66187 0.0000	1.000000 ----- -----

The endogeneity problem refers to the high correlation between the model error term and the independent variables. In other words, a correlation of +/- 0.90 and above ($p > 0.90$ or $p < -0.90$) between the model error term and the independent variables indicates an endogeneity problem (Tabachnick and Fidell, 2001, p. 309). In this context, the results of the analysis show the highest correlation between the model error term and CH₄. In other words, the correlation coefficient between residual series and CH₄ is -0.02. Therefore, it can be said that there is no endogeneity problem in the study.

The multicollinearity problem refers to the high correlation between independent variables. In other words, a correlation of +/- 0.90 and above ($p > 0.90$ or $p < -0.90$) between independent variables indicates the problem of multicollinearity (Kim, 2019, p. 560). In this context, the results of the analysis show that the highest correlation between the independent variables is found between CH₄ and N₂O. In other words, the correlation coefficient between CH₄ and N₂O is 0.86. Therefore, according to the correlation analysis results it can be stated that there is no multicollinearity problem in the study. Another test for multicollinearity problems is the Variance Inflation Factors (VIF) test. The test results are given in Table 5 below;

Table 5
Results of the VIF test

Variable	Coefficient Variance	Uncentered VIF	Centered VIF	Tolerance Values
Co2	0.038277	1.250130	1.249661	0.800217
CH ₄	0.009553	1.261565	1.258987	0.794289
N ₂ O	0.001033	178.6880	1.011169	0.988954

Another test for the multicollinearity problem is the VIF test. If the centered VIF values are greater than 5 or the tolerance values are less than 0.20, it can be stated that there is a multicollinearity problem in the study (Menard, 1995, p. 66). In light of this information, the VIF test results in Table 5 above show that the centered

VIF values are less than 5 and the tolerance values are greater than 0.20. Therefore, according to the VIF test results, it is concluded that there is no multicollinearity problem in the study. These results are similar to the correlation results.

In the next stage of the analysis process, cross-sectional dependence has been tested. The results obtained on model and variable basis are presented in Table 6 below;

Table 6
Results from the cross-sectional dependence tests

Panel A: Results for Model									
Test	stat.				prob.				
LM	320.657				0.000				
CDlm	46.238				0.000				
CD	17.880				0.000				
Panel B: Results for Variables									
Variables	LM		CDlm		CD		LMadj		
	stat.	prob	stat.	prob	stat.	prob	stat.	prob	
Return	321.959	0.000	46.439	0.000	17.919	0.000	46.254	0.000	
Co2	299.840	0.000	43.025	0.000	17.028	0.000	42.841	0.000	
CH ₄	322.459	0.000	46.516	0.000	2.188	0.028	46.331	0.000	
N ₂ O	255.909	0.000	36.247	0.000	3.064	0.002	36.063	0.000	

Panel-A section of the above table presents model-based cross-section dependence test results, while Panel-B section presents variable-based cross-section dependence test results. Since the n dimension of the current study is smaller than the t dimension, the Breusch and Pagan LM (1980) test is used as the basis for the cross-sectional dependence test. In this context, the model-based results shown in Panel-A show that the probability value of the Breusch and Pagan LM test is less than the critical value of 0.05. In other words, in this study, cross-sectional dependence can be mentioned on a model basis. However, the results do not change in the other tests tested on a model basis, and according to Pesaran scaled LM and Pesaran CD tests, cross-sectional dependence is detected on a model basis in the study.

On the other hand, Panel-B section, which shows the results of cross-sectional dependence tests on a variable basis, shows that based on the LM test results, the calculated probability values of all variables used in the study are below the critical value of 0.05. Therefore, it can be said that cross-sectional dependence is detected in all variables used in the study. In other words, it can be interpreted that a macroeconomic shock in one of the G7 countries affects other countries as well. However, the results do not change in the other tests tested based on variables; according to CDlm (Pesaran 2004), CD (Pesaran 2004), and LMadj (PUY, 2008) tests, cross-sectional dependence is detected based on variables in the study.

In the next step of the study, homogeneity and heterogeneity tests of the variables are performed by Pesaran and Yamagata (2008) test. The results are presented in Table 7 below;

Table 7
Results of Homogeneity/Heterogeneity Test

Variables	$\hat{\Delta}$	Prob.	$\hat{\Delta}_{adj}$	Prob.
Return	-1.550	0.939	-1.682	0.954
Co2	0.186	0.426	0.202	0.420
CH ₄	6.158	0.000	6.680	0.000
N ₂ O	0.350	0.363	0.380	0.352

As can be seen from the table above, where the homogeneity/heterogeneity test results are presented on a variable basis, it is determined that the delta and adjusted delta probability values of the CH₄ variable used in the study are less than the critical value of 0.05, while the delta and adjusted delta probability values of all other variables used in the study are greater than the critical value. Based on these results, it can be concluded that the CH₄ series is heterogeneous, while the other variable series are homogeneous. Considering the results of the cross-sectional dependence and homogeneity/heterogeneity tests of the variables used in the study, unit root analyses are performed in the next stage.

1st generation unit root tests are used if no cross-sectional dependence, and 2nd generation unit root tests are used in the opposite case (Nur and Korkmaz, 2022, p. 111-113). In this context, in the current study, CIPS and PANIC tests, which are the second generation unit root tests, are used in the unit root test of the study, since cross-sectional dependence is detected. The test results obtained are shown in Table 8 below;

Table 8
Results from Unit Root Tests

Panel A: CIPS				
Variables	Constant		+ Trend	
	t-stat.	p-value	t-stat.	p-value
Return	-3.7152	<0.01	-3.8617	<0.01
Co2	-4.0541	<0.01	-3.4598	<0.01
CH ₄	-3.1587	<0.01	-3.1555	<0.05
N ₂ O	-4.6462	<0.01	-4.5674	<0.01
Critical Values	1%	-2.61	1%	-3.17
	5%	-2.35	5%	-2.89
	10%	-2.21	10%	-2.74
Panel B: PANIC				
Variables	Constant		+ Trend	
	stat.	p-value	stat.	p-value
Return	2.5674	0.0102	2.4632	0.0137
Co2	4.7411	0.0000	2.5447	0.0109
CH ₄	2.8285	0.0046	2.9639	0.0030
N ₂ O	12.5530	0.0000	13.3141	0.0000

Panel-A of Table 8 above shows the CIPS test results and Panel-B shows the PANIC test results. According to the CIPS test results, the t-stat. values of all variables in the two models are smaller than the 5% critical value. In other words, the calculated t-stat. values are to the left of the 5% critical values. Therefore, the H_0 hypothesis of the test is rejected and it can be said that the variables are stationary at level.

On the other hand, the results of the PANIC test show that the p-values of all variables are smaller than the 5% critical value. Therefore, the H_0 hypothesis of the test has been rejected, whereas the alternative hypothesis has not been rejected. In other words, according to PANIC test results, all variables used in the study are stationary at level, i.e. they do not contain a unit root. When the results obtained are evaluated in general terms, it can be interpreted that CIPS and PANIC tests give similar results and support each other.

To make estimations in the panel data analysis method, the series should be stationary at the level (Tekin, 2019, p. 126). Since all of the explained and explanatory variables used in the current research have been determined $I(0)$, the model estimation is performed with the help of the F test, LM test, and Honda test in the next stage of the study. The outputs obtained as a result of the estimation are given in Table 9 following;

Table 9
Results of Estimation Model Identification Analysis

Effect	test	stat.	p-value
Fixed	Group (F test)	0.3780	0.8916
	Time (F test)	39.0968	0.0000
	Two effect (F test)	30.5545	0.0000
Random	Group (LM test)	3.2648	0.0707
	Time (LM test)	300.7126	0.0000
	Two effect (LM test)	303.9775	0.0000
Random	Group (Honda test)	-1.8069	0.9646
	Time (Honda test)	17.3410	0.0000
	Two effect (Honda test)	10.9843	0.0000

In the panel data analysis method, estimation is made with fixed effects model and random effects model approaches (Topaloglu, 2018, p. 26). In the current study, which model preferred is tested with the F test, Breuch-Pagan LM (1980), and Honda (1985) tests. Among these tests, the F test provides fixed effects model results, while the LM and Honda tests provide random effects model results. If the study data set covers a certain period range and consists of a certain scope, the fixed effects model should be preferred in the estimation modeling (Baltagi, 2005, p. 12). Since the current study covers G7 countries, i.e. a specific group of countries, and its scope is the same for each country, it is considered that the results of the fixed effects model should be taken into account in the study. Therefore, it can be concluded that the fixed effects model is valid in the model estimation. In light of this information, the results of the F test, which tests the fixed effects model, show that the time dimension is valid in the study, while the cross-sectional dimension is invalid.

Another basic assumption in the panel data analysis is that heteroscedasticity and autocorrelation. In this context, heteroscedasticity and autocorrelation test results based on the fixed effects model are presented in Table 10 below;

Table 10
Results of Diagnostic Tests

Panel A: Result for Heteroscedasticity		
test	stat.	p-value
Breusch-Pagan-Godfrey	6.1275	0.4090
Panel B: Result for Autocorrelation		
test	stat.	p-value
Baltagi and Li	6.4825	0.0108
Born and Breitung	10.1373	0.0014

Panel A of the table above presents the results of heteroscedasticity, while Panel B presents the results of autocorrelation. Breusch-Pagan-Godfrey Heteroscedasticity LM test is used to test for heteroscedasticity based on the fixed effect model, while Baltagi and Li (1991) test and Born and Breitung (2016) test are used to test for autocorrelation. The results of the test for heteroscedasticity in Panel-A show that the calculated p-value is above 0.05. In other words, the H_0 hypothesis of the test cannot be rejected and it can be stated that there is no problem of heteroscedasticity in the study. On the other hand, the results in Panel-B, where the autocorrelation test results are presented, show that the calculated p-value for both tests is below 0.05. Therefore, it can be said that the autocorrelation problem is valid in the research. In light of the results obtained, it can be concluded that there is no heteroscedasticity problem in the panel, but there is an autocorrelation problem.

In the next step of the study, model estimation is performed. At this step, estimation is made with the White panel standard error correction method, which solves the autocorrelation problems in the panel. This method solves the problem of correlation as well as different error variances across cross-sections. The estimated panel analysis results are presented below;

Table 11
Estimated model

Dep. Variable	Method			Period
RETURN	Least Squares Method - White			2000 – 2020
Indep. Variables	Coefficient	Std. Error	t-stat.	Prob.
Co2	-0.073901	0.016707	-4.423285	0.0000
CH₄	-0.055828	0.016068	-3.474528	0.0007
N₂O	0.065733	0.018261	3.599701	0.0005
C	0.053508	0.009317	5.743250	0.0000
Weighted Statistics				
	Root MSE	0.031725	R ²	0.871958
	Mean dep. var	0.007506	Adjust. R ²	0.847881
	S.D. dep. var	0.088979	S.E. of regress.	0.034704
	Sum sq. resid	0.140910	F-statistic	36.21633
	D-Watson stat.	1.935580	Prob (F-stat.)	0.000000

Table 11 presents the results of the panel data analysis. Firstly, the prob (F-ist.) value shows that the calculated stat. is below 0.05. Therefore, it can be said that the established panel data analysis method is meaningful. If we look at the Adjusted R² value, which expresses how much of the changes in the explained variable are due to

the explanatory variables used in the study, it is seen that the value is calculated as 84.78%. Therefore, it can be said that approximately 85% of the changes in stock market returns are caused by greenhouse gas emissions. On the other hand, the calculated Durbin-Watson value is 1.93. Since the value is close to 2, it is thought that the autocorrelation problem may have been eliminated in the estimated model. The coefficient results in the table show that all independent variables used in the study give statistically significant results. In this context, it is determined that a one-unit increase in the Co₂ variable causes a 7.39% decrease in the stock market return. Considering that the increase in carbon dioxide emissions has a negative impact on climate change, it is thought that this situation negatively affects investors' risk appetite and causes them to worry about long-term investments. Therefore, the findings are in line with expectations. However, another result in the table shows that a one-unit increase in the CH₄ variable causes a decrease of 5.58% in the stock market return. In the context of climate change, methane is a dangerous greenhouse gas like carbon dioxide. Therefore, increases in methane emissions are expected to have a negative impact on stock market returns by making investors more nervous like carbon dioxide emissions. Finally, another result in the table shows that a one-unit increase in the N₂O variable causes a 6.57% increase in the stock market return. Considering that nitrogen gas is less harmful and non-toxic than carbon dioxide and methane, these results are explainable and do not affect investors' risk appetite.

When the obtained panel data analysis results are evaluated in general terms, The 1st Hypothesis (H₀: No relationship between RETURN and Co₂), The 2nd Hypothesis (H₀: No relationship between RETURN and CH₄), and The 3rd Hypothesis (H₀: No relationship between RETURN and N₂O) developed in the current study are rejected and it can be said that all variables used in the study give statistically significant results. Therefore, the study concludes that greenhouse gases such as carbon dioxide, methane, and nitrogen affect stock market returns.

Conclusion

Recent climate events are the main agenda of almost every country. Because climate events directly or indirectly affect all stakeholders in the global world. The disruption of the ecological balance of nature can have many negative economic, social, and humanitarian effects on a country basis, as well as psychological and therefore social effects on an individual basis. In this context, it is seen that many countries and institutions that want to prevent climate change, do not allow the ecological balance of nature to deteriorate further, in other words, to prevent the destruction that climate change will cause in the global world, make promises and put into effect implementations related to climate change. On the other hand, financial markets are not insensitive to the issue of climate change. It is observed that companies declare that they will use the financing to be obtained while offering debt instruments in the field of green transformation or sustainable finance. Therefore, it can be said that the problem of climate change is an issue that closely concerns almost everyone in the global world.

This study investigates the impact of greenhouse gas risks, which have a major impact on climate change, on stock market returns. For this purpose, carbon dioxide, methane, and nitrogen gas emissions are taken as greenhouse gases, while the stock market benchmark indices of the G7 countries, which are considered the seven most developed countries of the world, are taken as the stock market benchmark indices. Due to data limitations, the scope of the study has been determined as the 2000-2020 period and the panel data analysis method has been applied. In this context, in the analysis process of the current study, descriptive statistics information was first given to see the structure of the data set, and then correlation analysis and VIF test were performed to test the endogeneity and multicollinearity problems between variables. Within the framework of the panel data analysis method, cross-sectional dependence with the LM test developed by Breusch and Pagan (1980), unit root test with the CIPS test developed by Pesaran (2007) and PANIC test developed by Bai and NG (2004), estimation model test with the F test, Breuch-Pagan LM test (1980) and Honda test(1985), panel

heteroscedasticity test with the LM test developed by Breusch-Pagan-Godfrey and finally autocorrelation test with the developed by Baltagi and Li (1991) and Born and Breitung (2016) tests have been tested. At the end of this econometric process, estimation is performed with the White panel standard error correction method, which solves the autocorrelation problems in the panel.

According to the estimation results, a one-unit increase in the Co₂ variable causes a 7.39% decrease in the stock market return; a one-unit increase in the CH₄ variable causes a 5.58% decrease in the stock market return; and a one-unit increase in the N₂O variable causes a 6.57% increase in the stock market return. Based on these results, it can be stated that carbon dioxide and methane gas emissions have a negative effect on stock market return, while nitrogen gas emissions have a positive effect. Considering that carbon dioxide and methane gas damage the ecological balance in the fight against climate change, these gases are thought to have a negative impact on the risk appetite of long-term investors and thus negatively affect the stock market return. Therefore, this is an expected result. However, the positive effect of nitrogen gas on stock market return is an important finding of the study. However, it is seen that similar results are obtained in the studies conducted in the literature specific to nitrogen gas. For example, Bui et al. (2023) recently found that gross fixed capital, services, and trade openness positively affect nitrogen emissions. In an environment where both capital flows and trade relations increase, companies' cash flows and debt repayment periods will be positively affected. Therefore, an increase in economic activity increases nitrogen emission, and nitrogen emission indirectly affects the financial performance of companies positively with the increase in economic activity. In light of this information, the positive effect of nitrogen emissions on stock returns can be explained. On the other hand, in another study in the literature, Yusuf et al. (2020) similarly found that nitrogen gas positively affects economic growth, but did not obtain statistically significant results. Moreover, considering that carbon dioxide and methane gas emissions have a significant impact on climate change, while nitrogen gas emissions are less harmful compared to carbon dioxide and methane, the findings can be explained in terms of harmful gas emissions. These findings suggest that investors reflect their concerns about climate change to stock markets through greenhouse gas emissions. In this context, it's thought that investors behave rationally and respond meaningfully to harmful gas emissions. The findings obtained are similar to the studies in the literature such as Chang et al, 2020; Hlavackova, 2022; Salehi et al., 2022; Sakın and Kefe, 2023.

Finally, the present study offers some recommendations for country managers and investors. In this context, country leaders should fight climate change to accelerate the flow of funds into their countries' financial markets and to provide external funding to companies. In this context, it is recommended that countries pay attention to greenhouse gas emissions, reduce harmful gas emissions, and enact positive implementations within the scope of combating climate change. In this context, it is recommended to provide tax incentives for companies that reduce greenhouse gas emissions, to encourage companies that achieve their greenhouse gas targets by giving them awards in the field of sustainable finance, and to provide support to companies for renewable energy. In addition, it is recommended that investors who will make long-term investments in financial markets should consider the emissions of the relevant company as well as its financial ratios when selecting companies for portfolio construction. The fact that the company to be invested in has low emissions or uses renewable energy rather than fossil fuels in its operations is considered to be in favor of the investor in the long run. In this way, investors will both make their investments within the framework of social responsibility and reward companies that tackle the climate crisis.

References

- Aharon, D. Y., Baig, A. S., Jacoby, G. and Wu, Z. (2024). Greenhouse gas emissions and the stability of equity markets. *Journal of International Financial Markets, Institutions & Money*, 92, 1-20. <https://doi.org/10.1016/j.intfin.2024.101952>
- Antoniuk, Y. and Leirvik, T. (2024). Climate change events and stock market returns. *Journal of Sustainable Finance & Investment*, 14(1), 42-67. <https://doi.org/10.1080/20430795.2021.1929804>
- Bai, J. and NG, S. (2004). A PANIC attack on unit roots and cointegration. *Econometrica*, 72(4), 1127-1177. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0262.2004.00528.x>
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric analysis of panel data* (3rd edition). West Sussex: Wiley. Retrieved from <https://library.wbi.ac.id/repository/27.pdf>
- Baltagi, B. H., and Li, Q. (1991). A joint test for serial correlation and random individual effects. *Statistics & Probability Letters*, 11(3), 277-280. [https://doi.org/10.1016/0167-7152\(91\)90156-L](https://doi.org/10.1016/0167-7152(91)90156-L)
- Barbera-Marine, M. G., Fabregat-Aibar, L., Neumann-Calafell, A. M. and Terceño, A. (2023). Climate change and stock returns in the European market: An environmental intensity approach. *Journal of Environmental Management*, 345, 1-7. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2023.118927>
- BMJ (2023). COP28 decision to “transition away” from fossil fuels is hailed as milestone but loopholes are decried. Retrieved from <https://www.bmj.com/content/383/bmj.p2941>
- Bollen, N. (2007). Mutual fund attributes and investor behavior. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 42(3), 683–708. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/27647316>
- Born, B. and Breitung, J. (2016). Testing for serial correlation in fixed-effects panel data models. *Econometric Reviews*, 35(7), 1290-1316. <https://doi.org/10.1080/07474938.2014.976524>
- Breusch, T. S. and Pagan, A. R. (1980) The lagrange multiplier test and its application to model specification in econometrics. *Review of Economic Studies*, 47, 239-253. <https://doi.org/10.2307/2297111>
- Bui, H. M., Nguyen, S. V., Huynh, A. T., Bui, H. N., Nguyen, H. T. T., Pern, Y. S., Bui, X. T. and Nguyen, H. T. (2023). Correlation between nitrous oxide emissions and economic growth in Vietnam: An autoregressive distributed lag analysis. *Environmental Technology & Innovation*, 29, 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.eti.2022.102989>
- Cao, M. and Wei, J. (2005). Stock market returns: A note on temperature anomaly. *Journal of Banking & Finance*, 29, 1559-1573. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2004.06.028>
- Chang, C. L., Ilomäki, J., Laurila, H. and McAleer, M. (2020). Causality between CO2 emissions and stock markets. *Energies*, 13, 1-14. <https://doi.org/10.3390/en13112893>
- Choi, I. (2002). *Combination unit root tests for cross-sectionally correlated panels*. Hong Kong University of Science and Technology Publisher. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1783.1/129>

- Cooley, D. (2012). *Return periods and return levels under climate change*. A. AghaKouchak, K. Hsu, D. Easterling, S. Schubert, and S. Sorooshian (Ed.), *Extremes in a changing climate detection, analysis and uncertainty*, (pp. 97-114). Springer Link. https://doi.org/10.1007/978-94-007-4479-0_4
- Faccini, R., Matin, R. and Skiadopoulou, G. (2021). Are climate change risks priced in the U.S. stock market?. *Danmarks National Bank-Working Paper*, 169, 1-52. Retrieved from: <https://www.econstor.eu/handle/10419/245990>
- Freeman, R. E. (1984). *Strategic management: A stakeholder approach*. Pitman Publisher. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139192675>
- Hlavackova, C. (2022) *The relationship between carbon emissions and stock market performance* (Bachelor Thesis, University of Amsterdam, Amsterdam Business School BSc Business Administration Specialisation Finance). Retrieved from: <https://scripties.uba.uva.nl/>
- Jiang, R. and Weng, C. (2020). Climate change risk and agriculture-related stocks. *S&P Global Market Intelligence*, 0(0), 1-35. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3506311>
- Kim, J. H. (2019). Multicollinearity and misleading statistical results. *Korean Journal of Anesthesiology*, 72(6), 558-569. <https://doi.org/10.4097/kja.19087>
- Li, C., Liu, Y. and Pan, L. (2024). A study of impact of climate change on the U.S. stock market as exemplified by the NASDAQ 100 index constituents. *Scientific Reports*, 14(15468), 1-9. <https://doi.org/10.1038/s41598-024-66109-7>
- Liesen, A., Figge, F., Hoepner, A. and Patten, D. M. (2017). Climate change and asset prices: Are corporate carbon disclosure and performance priced appropriately?. *Journal of Business Finance & Accounting*, 44(1-2), 36-52. <https://doi.org/10.1111/jbfa.12217>
- Mátyás, L. and Sevestre, P. (1996). *The econometrics of panel data*. Kluwer Academic Publishers. Retrieved from: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-94-009-0137-7>
- Menard, S. (1995). *Applied logistic regression analysis* (2nd Edition). Thousand Oaks: Sage Publications. Retrieved from https://www.google.com.tr/books/edition/Applied_Logistic_Regression_Analysis/EAI1QmUUsbUC?hl=en&gbpv=1&pg=PP7&printsec=frontcover
- Mosca, F. and Civera, C. (2017). The evolution of CSR: An integrated approach. *Symphonya Emerging Issues in Management*, 1, 16-35. <https://doi.org/10.4468/2017.1.03mosca.civera>
- Noh, J. H. and Park, H. (2023). Greenhouse gas emissions and stock market volatility: An empirical analysis of OECD countries. *International Journal of Climate Change Strategies and Management*, 15(1), 58-80. <https://doi.org/10.1108/IJCCSM-10-2021-0124>
- Nur, T. and Korkmaz, T. (2022). Serbest nakit akışları, temsil maliyetleri ve firma performansı arasındaki ilişki: BİST’te işlem gören firmalar üzerine bir araştırma. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 103-120. <https://doi.org/10.29106/fesa.1072926>

- Pagnottoni, P., Spelta, A., Flori, A. and Pammolli, F. (2022). Climate change and financial stability: Natural disaster impacts on global stock markets. *Physica A*, 599, 1-23. <https://doi.org/10.1016/j.physa.2022.127514>
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22, 265–312. <https://doi.org/10.1002/jae.951>
- Pesaran, M. H. and Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142, 50-93. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.010>
- Phillips, P. C. B. and Sul, D. (2003). Dynamic panel estimation and homogeneity testing under cross section dependence. *Econometrics Journal*, 6(1), 217-259. <https://doi.org/10.1111/1368-423X.00108>
- Sakın, I. and Kefe, I. (2023). The impact of carbon emissions on firms' financial performance: An application in BIST sustainability index. *Trends in Business and Economics*, 38(1), 39-47. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/en/pub/trendbusecon/issue/83049/1429652>
- Salehi, M., Fahimifard, S. H., Zimon, G., Bujak, A. and Sadowski, A. (2022). The effect of co2 gas emissions on the market value, price and shares returns. *Energies*, 15, 1-17. <https://doi.org/10.3390/en15239221>
- Smith, S. S. (2015). Accounting, governance and stakeholder reporting, and economic. *Journal of Applied Business and Economics*, 17(2), 76-80. Retrieved from <https://www.proquest.com/docview/1726797465?pq-origsite=gscholar&fromopenview=true&source type=Scholarly%20Journals>
- Tabachnick, B. G., and Fidell, L. S. (2001). *Using multivariate statistics*. Allyn and Bacon Publisher. Retrieved from https://www.google.com.tr/books/edition/Using_Multivariate_Statistics/IVtqAAAAMAAJ?hl=en&gbpv=0&bsq=Using%20multivariate%20statistics%202001
- Tekin, B. (2019). Turizme dayalı büyüme modeli ile ekonomiye dayalı turizm büyümesi modelinin test edilmesi: Panel veri analizi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(1), 118-134. <http://dx.doi.org/10.15295/bmij.v7i1.1049>
- Topaloglu, E. E. (2018). Bankalarda finansal kırılganlığı etkileyen faktörlerin panel veri analizi ile belirlenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(1), 15-38. <https://doi.org/10.17153/oguiibf.344856>
- United Nations (2015). Climate Change – UNFCCC. Retrieved from <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement>
- United Nations (2020). The intergovernmental panel on climate change. Retrieved from <https://www.ipcc.ch/2020/>
- United Nations (2023). Climate Change Conference – COP28. Retrieved from <https://www.cop28.com/en/>
- Venturini, A. (2022). Climate change, risk factors and stock returns: A review of the literature. *International Review of Financial Analysis*, 79, 1-18. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2021.101934>

- Vlady, S. (2015). The effect of climate change on Australian stock equity returns. *International Journal in Economics and Business Administration*, 3(3), 88-109. <https://doi.org/10.35808/ijeba/80>
- Wang, L., Li, S., and Gao, S. (2014). Do greenhouse gas emissions affect financial performance? – An empirical examination of Australian public firms. *Business Strategy and the Environment*, 23, 505-519. <https://doi.org/10.1002/bse.1790>
- Whittaker, M. (2000). Global climate change: Uncovering hidden investment risk and opportunity. *The Geneva Papers on Risk and Insurance. Issues and Practice*, 25(4), 619-628. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/41952555>
- Wilson, M. (2003). Corporate sustainability: What is it and where does it come from? *Ivey Business Journal*. Retrieved from https://iveybusinessjournal.com/ibj_issue/march-april-2003/
- World Bank. (2024). World Bank Open Data. Retrieved from <https://data.worldbank.org/>
- World Resources Institute (2004). The greenhouse gas protocol. Retrieved from <https://ghgprotocol.org/sites/default/files/standards/ghg-protocol-revised.pdf>
- Yusuf, A. M., Abubakar, A. B. and Mamman, S. O. (2020). Relationship between greenhouse gas emission, energy consumption, and economic growth: evidence from some selected oil-producing African countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 27, 15815-15823. <https://doi.org/10.1007/s11356-020-08065-z>
- Ziegler, A., Busch, T. and Hoffmann, V. H. (2011). Disclosed corporate responses to climate change and stock performance: An international empirical analysis. *Energy Economics*, 33, 1283-1294. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2011.03.007>

Genişletilmiş Özet

Amaç

Bu çalışmada sera gazı risklerinin pay piyasa getirisine etkisi araştırılmıştır. Sera gazı olarak karbondioksit, metan ve azot gazı salınımları alınırken; pay piyasası olarak dünyanın en gelişmiş yedi ülkesi olarak ifade edilen G7 ülkelerinin (ABD, Japonya, Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya ve Kanada) pay piyasası gösterge endeksleri baz alınmıştır. İklim değişikliği uzun vadede ekolojik dengeyi kalıcı olarak bozmaktadır. İklim değişikliğine neden olan başlıca faktörler ise sera gazlarıdır. Buradan hareketle sera gazlarının pay piyasasına yapılan uzun vadeli yatırımlar üzerindeki etkisinin araştırılması gerek alan yazını gerek karar vericiler gerekse yatırımcılar için önemli olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla mevcut çalışmada 'sera gazları ile pay piyasa getirisi arasında nasıl bir ilişki olduğu' sorusuna cevap aranmaktadır.

Tasarım ve Yöntem

Bu çalışma nicel araştırma deseni kapsamında bir araştırma makalesi olup, ekonometrik uygulamalar içermektedir. Mevcut çalışmada hem zaman boyutunun hem de kesit boyutunun olmasından hareketle panel veri analiz yöntemi uygulanmış ve veri kısıtı dolayısıyla çalışmanın kapsamı 2000-2020 dönem aralığı olarak belirlenmiştir. Çalışmanın bağımlı değişkeni olan G7 ülkeleri pay piyasası gösterge endeksleri www.investing.com adresinden; bağımsız değişkenleri olan aynı ülkelerin sera gazı emisyon salınımları ise Dünya Bankası resmî sitesinden (data.worldbank.org) alınmıştır. Değişkenlerin analize dahil edilebilmesi için pay piyasası gösterge endekslerinin logaritmik sürekli getirileri, sera gazı emisyonlarının ise doğal logaritmaları alınmıştır. Böylelikle tüm değişken birimleri aynı düzeye indirgenmiş ve analize hazır hale getirilmiştir. Analizler EViews12 ile Gauss23 istatistik programları yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Panel veri analizi kapsamında sırasıyla spearman korelasyon analizi ve VIF testiyle içsellik ve çoklu doğrusal bağlantı sorunları test edilmiş, LM (Breusch and Pagan, 1980) testiyle gerek model bazında gerekse kesit bazında yatay kesit bağımlılığı sınanmış, elde edilen bulgular doğrultusunda Bai and NG (2004) tarafından geliştirilen PANIC (Panel Analysis of Nonstationarity in Idiosyncratic and Common components) ve Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CIPS (Cross-Sectionally Augmented IPS) testleriyle birim kök analizleri gerçekleştirilmiş, F, LM ve Honda testleriyle model tahminlemesi yapılmış ve tahmin edilen modelin Breusch-Pagan-Godfrey testiyle değişen varyans ve Baltagi ve Li (1991) ve Born ve Breitung (2016) testleriyle otokorelasyon sınamaları gerçekleştirilmiştir. Çalışmada otokorelasyon sorununun tespit edilmesinden hareketle panelde otokorelasyon sorununu çözen White dirençli tahminci ile tahminleme yapılmıştır.

Bulgular

Mevcut çalışma özelinde gerçekleştirilen ekonometrik analizler sonucunda çalışmada içsellik ve çoklu doğrusal bağlantı sorunlarının olmadığı, gerek model bazında gerekse kesit bazında yatay kesit bağımlılığının tespit edildiği, değişkenlerin düzeyde durağan yani birim kök içermediği $I(0)$, çalışmada sabit etkili modelin geçerli olmak birlikte otokorelasyon sorununun tespit edildiği görülmektedir. Bu bağlamda panelde otokorelasyon sorununu çözen White dirençli tahminci ile yapılan tahminleme sonucunda; olasılık (F-ist.) değerinin 0.0000 olduğu, bir diğer deyişle kurulan modelin anlamlı olduğu, düzeltilmiş R^2 değerinin %84.7881 olduğu, bir diğer ifadeyle pay piyasa getirisindeki değişimlerin yaklaşık %85'inin sera gazı emisyonlarından kaynaklandığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte çalışma sorusu olan 'sera gazları ile pay piyasa getirisi arasında nasıl bir ilişki olduğu' sorusunu cevaplamak adına katsayı sonuçlarına bakıldığında ise CO_2 değişkeninde yaşanacak bir birimlik artışın pay piyasa getirisinde %7.39'luk bir azalışa neden olduğu; CH_4 değişkeninde yaşanacak bir birimlik artışın pay piyasa getirisinde %5.58'lik bir azalışa neden olduğu ve N_2O değişkeninde yaşanacak bir birimlik artışın pay piyasa getirisinde %6.57'lik bir artışa neden olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu

sonuçlardan hareketle karbondioksit ve metan gazı salınımlarının pay piyasa getirisini negatif yönde etkilediği, buna karşın azot gazı salınımının ise pay piyasa getirisini pozitif yönde etkilediği söylenebilmektedir.

Sınırlılıklar

Mevcut çalışmada pay piyasası olarak G7 ülkeleri pay piyasası gösterge endeksleri, sera gazı emisyonları olarak ise karbondioksit, metan ve azot gazı tercih edilmiştir. Bununla birlikte veri kısıtı nedeniyle çalışmanın kapsamı 2000-2020 dönem aralığı olarak belirlenmiştir.

Öneriler

Mevcut çalışmada ülke yöneticileri ve yatırımcılar için birtakım öneriler sunulmaktadır. Bu bağlamda ülke yöneticileri, ülkelerinin finansal piyasalarına fon akışını hızlandırmak ve şirketlere dışarıdan kaynak tesis etmek için iklim değişikliği ile mücadele etmelidirler. Bu bağlamında ülke sera gazı emisyonlarına dikkat etmeleri, zararlı gaz salınımlarını azaltmaları ve iklim değişikliği ile mücadele kapsamında pozitif uygulamaları yürürlüğe koymaları önerilmektedir. Bu kapsamda sera gazı emisyonlarını azaltan şirketlere vergi teşvikinin sağlanması, sera gazı hedeflerine ulaşan şirketlere sürdürülebilir finans alanında ödüllerin verilmesiyle cesaretlendirilmesi ve yenilenebilir enerji kullanımı için şirketlere destek sağlanması önerilmektedir. Bununla birlikte finansal piyasalarda uzun vadeli yatırım yapacak olan yatırımcıların portföy oluştururken şirket seçiminde finansal oranlar kadar ilgili şirketin emisyon salınımlarını da göz önünde bulundurmaları önerilmektedir. Yatırım yapılacak olan şirketin emisyon salınımının düşük olması ya da ilgili şirketin faaliyetlerinde fosil yakıtlardan ziyade yenilenebilir enerji kullanması, uzun vadede yatırımcı lehine olduğu düşünülmektedir.

Özgün Değer

Literatürde emisyon salınımları ile pay piyasaları arasında genel olarak negatif bir ilişkinin olduğu tespit edilmekte birlikte (Chang et al, 2020; Hlavackova, 2022; Salehi et al., 2022; Sakın ve Kefe, 2023), aksi yönde sonuçların elde edildiği de görülmektedir (Wang et al, 2014; Noh and Park, 2023; Aharon et al., 2024). Dolayısıyla literatürde alan çalışmalarının devam ettiği söylenebilmektedir. Bu bakımdan mevcut çalışmanın literatüre katkı sağlayıp, alan yazınının geliştirilmesine faydalı bilgiler sunacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte çalışmanın G7 ülkelerine odaklanması, çalışma veri setinin pay piyasası gösterge endeksleri ile karbondioksit, metan ve azot gazı salınımlarından oluşması, çalışmayı alan yazınında yer alan diğer çalışmalardan ayırtmaktadır.

Araştırmacı Katkısı: Erol KÖYCÜ (%100).

John Hick's Theodicy of Moral and Spiritual Development and a Critical Examination of Theodicy ¹

Mehmet Fatih KALIN ²

Submitted by: 15.08.2024

Accepted by: 18.11.2024

Article Type: Research Article

Abstract

John Hick is a significant philosopher known for his innovative ideas in religious thought and theology, particularly through his 'theodicy of moral and spiritual development'. He redefines human existence as a spiritual education process orchestrated by God, suggesting that the world is created for humanity's spiritual growth. Hick interprets pain and evil as integral parts of a divine plan, positing that these challenges allow individuals to develop through the exercise of free will. This perspective departs from traditional theistic views, framing evil as a necessary tool for spiritual advancement while maintaining the absolute goodness of God. However, Hick's theories face criticism, particularly regarding the notion that all human pain serves an educational purpose. Critics argue that experiencing evil can result in trauma, and not all suffering fosters spiritual development. This contention highlights the limitations of Hick's theodicy in addressing contemporary issues in religion, morality, and social trauma. Despite these criticisms, Hick's ideas remain influential, sparking discussions among theologians and moral philosophers about the relationship between suffering, spiritual growth, and the dynamics within these fields. His work continues to inspire new approaches to understanding religion and spiritual development.

Keywords: Philosophy of Religion, John Hick, Evil and Theodicy, Moral development, Spiritual Development

Citation: Kalin, M. F. (2024). John Hick's theodicy of moral and spiritual development and a critical examination of theodicy. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(4), 1727-1750.

¹ This study does not require ethics committee permission.

² University of Kastamonu, Faculty of Theology, Department of Philosophy and Religious Studies, mfkalin@kastamonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5537-0469

John Hick'in Ahlaki ve Ruhsal Gelişim Teodisesi ve Teodise Üzerine Eleştirel Bir İnceleme

Mehmet Fatih KALIN³

Başvuru Tarihi: 15.08.2024

Kabul Tarihi: 18.11.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

John Hick, dini düşünce ve teoloji alanında özgün yaklaşımlar geliştiren önemli bir filozoftur. Özellikle 'ahlaki ve ruhsal gelişim teodisesi' ile kötülük problemi konusunda getirdiği açıklamalar, teoloji ve din felsefesinde yeni bakış açıları sunmuştur. Hick, insan varoluşunu 'Tanrı'nın bir ruhsal eğitim süreci olarak' anlamlandırır. Ona göre Tanrı, insanları ahlaki ve ruhsal olarak geliştirmek amacıyla dünyayı belirli bir şekilde yaratmıştır. Bu çerçevede, insanların karşılaştığı acı ve kötülük, ilahi planın bir parçası olarak yorumlanır. Kötülük, insanın özgür iradesiyle yaptığı seçimler aracılığıyla daha yüksek bir ahlaki gelişim düzeyine ulaşmasını sağlar. Hick'in bu teodisesi, geleneksel teistik yaklaşımlardan ayrılır. Kötülüğün varlığını insanın olgunlaşma sürecine katkı sağlayan bir araç olarak görmek, Tanrı'nın insanlara tam anlamıyla özgürlük verdiği ve bu özgürlüğün insanı ruhsal bir gelişim yoluna sevk ettiğini öne sürer. Bu yaklaşım, hem Tanrı'nın mutlak iyiliğini korurken hem de evrende kötülüğün varlığını anlamlandırmaya çalışır. Ancak bu görüşler, başta insan acısının ne kadar 'eğitsel' olabileceği sorusu olmak üzere çeşitli eleştirilerle karşılaşmıştır. Hick'in teodisesi, kötülüğün deneyimlenmesinin insanlar üzerinde travmatik etkiler bırakabileceğini ve her türlü acının ruhsal bir gelişime yol açamayacağını düşünen filozoflar tarafından eleştirilmiştir. Hick'in teodisesinin günümüze yansımaları ise özellikle din felsefesi ve ahlak alanlarında kendini gösterir. Kötülük ve acıların 'eğitici' yönünü vurgulayan bu bakış açısı, modern toplumda ahlaki sorumluluk, toplumsal travmalar ve bireysel acıların anlamı üzerine düşüncelere zemin hazırlar. Bunun yanı sıra, Hick'in fikirleri günümüz teologları ve ahlak filozofları arasında da tartışılmaya devam etmektedir. Onun geliştirdiği teodise, günümüzde din ve manevi gelişim alanlarında acı ve ahlaki gelişim ilişkisini anlamaya çalışan yeni yaklaşımlara ilham vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Felsefesi, John Hick, Kötülük ve Teodise, Ahlaki Gelişim, Ruhsal Gelişim

³ Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimler Bölümü, mfkalin@kastamonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5537-0469

Introduction

Everything that is bad, worthless, condemned and blamed, and that is against moral values and ethical will (Akarsu, 1998, p.120). It is also defined as anything that is considered bad, worthless, subject to condemnation and shame, or anything that is contrary to moral values. Evil is defined as the state of being bad, a harmful action, wickedness or evil (Yaran, 1997, p. 23).

However, it should be noted that there is no consensus on the answers given to what evil is in the history of thought. While some define evil as useless, unpleasant, and actions that should not be done, others define it as pain, ignorance, injustice, and something unwanted (Yasa, 2016, p. 18).

In the West, the main reference concept for evil is the English word 'evil'. This word is usually used in a broad sense. In philosophy, under this concept, moral evil in the sense of evil and non-moral evils such as diseases and natural disasters are distinguished. In German, the word 'übel' is a concept that encompasses both moral and immoral evils, but it is mostly used to refer to immoral evil. In French, the word 'le mal' is used to cover all types of evil (Hick, 1977, p. 12).

In the sense of evil, there are those who prefer to use the word 'bad' as the opposite of 'good' in the sense of good, instead of 'evil' when referring to both the behaviour and character of the perpetrators and their states and conditions (Swinburne, 1998, p. 4).

People question the bad events they encounter or somehow come into contact with, and endeavour to explain their causes in some way. This phenomenon of evil has preoccupied everyone from past to present, in every century, who has pondered on the nature of beings, where the world and human beings come from and according to what they are determined (Werner, 2000, p. 7).

Evil is an unwanted and quite frightening dimension of human suffering. Some theories that do not accept God's will try to explain evil by drawing attention to the meaning of the word and the frighteningness of this meaning rather than defining it. Accordingly, evil means physical pain, mental suffering and moral weakness. Moral weakness is also one of the causes of the first two. For much of human suffering is caused by the cruelty of other people. This suffering includes the great disasters that arise in societies, such as poverty, oppression, persecution, war, all kinds of lawlessness and inequality (Hick, 1983, p. 40).

Evil, a phenomenon that cannot be ignored, is a problem that occupies the minds not only philosophically but also in terms of faith. If the universe was literally created by a transcendent being of infinite power, where does evil originate? How can we explain the existence of a God of absolute power and the evil that exists? questions have always existed (Werner, 2000, p. 8).

John Hick, one of the 20th century's leading theologians and philosophers, *developed and* systematised Irenaues' ideas on the existence of evil. His ideas developed within the framework of the 'theodicy of moral and spiritual development' point to an important ground for discussion in the philosophy of religion and theology.

In this article, the main outlines and philosophical foundations of Hick's theodicy of spiritual development will be discussed and the criticisms directed at the philosopher will be addressed. The role of moral and spiritual development in human experience and the contemporary reflections of this understanding will also be the topics we will try to examine in our study. However, firstly, it will be useful to briefly examine how the problem of evil is handled in the history of philosophy.

Literature Review

Heraclitus, one of the ancient philosophers, thought that the existence of good and evil was possible with their coexistence and said that good and evil are one. If people deny some things as bad and do not realise the good, this would be extremely wrong. Because bad things are the final conditions that realise the good. According to Heraclitus, it is not correct to look at this issue from a human perspective. When the created things are considered from the point of view of the real and eternal, it will be seen that everything is good. For God, everything is beautiful, good and right (Werner, 2000, p. 13).

The first traces of philosophical evaluations of the problem can be found in Plato. However, Plato never saw God as the cause of evil. Because God is good and in goodness there is no hatred for anything. Therefore, he wanted everything to be like him and created the world in the most beautiful way possible (Platon, 1989b, p. 42). Therefore, according to Plato, both God and the world he created are perfect. God is not only good and just, but also a God who intervenes in the world and protects it (Platon, 1990, p. 90). Plato criticises the idea that God is inferior to the artisans among men and that He is a workman who is concerned with the whole and neglects the parts (Platon, 1992, p. 32). Plato, who thinks that the world created by God in his own image is good, thinks that matter is not fully suitable for the 'idea' based on the fact that this life is inferior to that in the world of ideas. According to him, matter, which is essentially evil, is also the cause of evil. Desires, passions, fears and delusions are found within the human being and all disharmonies originate from the body (Platon, 1989a, pp. 19-20).

We see that the radical dualism advocated by Manichaeism was similarly defended by Plato. According to Plato, there are forces of good and evil in the universe. These two forces are in struggle throughout the history of existence. The source of goodness in the world or the universe is the idea of 'goodness' and the source of evil is the idea of 'evil'. This conception of radical dualism contradicts one of the fundamental claims of classical theism, which is that God is the one and only cause of everything that exists. Radical dualism bases the reason for the existence of things that are considered evil on the idea of 'evil' (Werner, 2000, p. 76). However, if one of the attributes required by the concept of 'God', the attribute of 'being the creator of all things', is eliminated, this would be to ignore the true nature of God, and therefore it is not possible to reconcile this understanding of dualism with theism's understanding of God (Werner, 2000, p. 78).

The fundamental problem with evil is the idea that if there is an infinitely good God and He is capable of doing everything, He should not have allowed evil. However, there is an undeniable reality of evil in the world. In this case, the conclusion is reached that a good and powerful God could not have existed. Epicurus was the first to ask the question of how an omnipotent, omniscient and infinitely good God, the eternal source of all beings, can coexist with the evil in the universe? (Yaran, 1997, p. 11-12). Epicurus, who dealt with the problem in a systematic way, established a relationship between the all-powerful creator who created everything and the evils that exist in the universe, and discussed the possibilities of whether God wanted to intervene in these evils and whether He was unable to do so. Epicurus said that God would be powerless if He wanted to prevent evil but could not do so, and that this would be incompatible with God's power. If He can prevent it but does not want to do so, this, according to the philosopher, is incompatible with His mercy and justice. In both cases, Epicurus says that God is not God, so he continues to question what is the source of evil and why God does not eliminate evil (Brown, 2001, p. 86; Hick, 1977, p. 5).

It is clear that the existence of evil is incompatible with the traditional understanding of God. Accordingly, the idea that evil is caused by God's will does not seem possible. For God is 'good' above all perceptions. On the other hand, it is inconceivable that evil exists despite God's will, because God's power is above all things (Werner, 2000, p. 9). David Hume also thinks that there is a problem between God's attributes of justice, goodness and mercy and the existence of evil. Hume believes that Epicurus' old question still retains its validity. In his work *On Religion*, the philosopher discusses the problem of evil in dialogues between Philo and

Cleanthes. According to Philo, there is an inconsistency between the theists' conception of an omnipotent, omniscient, absolutely good, merciful and just God and the evil that exists in the universe. To support this view, Philo draws attention to some phenomena experienced in the external world. He mentions events in nature, especially the attack of the strong on the weak. If God's power is unlimited, why can't the beings in the world live happily and harmoniously? If God wanted the beings to live happily, He could eliminate the evil in the world with His unlimited power. But God does not do this. Therefore, He does not want His creations to live happily. Hume, who makes such questions and discussions through the mouths of the heroes in the work, thus reaches the conclusion that the questions put forward by Epicurus have still not been answered (Hume, 1995, pp. 204-209).

Philosophers have also offered a number of solutions to the problem of evil, which was tried to be outlined above. Accordingly, defending God's justice and righteousness in the face of evil is called 'theodicy'. This concept, which is formed by combining two words meaning 'God' and 'justice' in Greek (Hick, 1977, p. 6), was first used by the German philosopher Gottfried Wilhelm Leibniz. There are also those who define the concept as an effort to show that Divine justice will continue without being jeopardized by many evils in existence (Aydm, 2002, p.156; Ormsby, 2001, p. 15; Yaran, 1997, p. 79).

In theodicy, which is different from theistic defense, an attempt is made to determine exactly why God allows evil and to show that God is right in a sense. In defense, the aim is to show that God's goodness, power and the existence of evil are essentially consistent. In other words, there is no aim in defense to determine the divine causes of evil (Plantinga, 1977, p. 26). Therefore, theodicy is an attempt to explain negativities such as evil, suffering and injustice by placing them within the order of divine justice (Okumuş, 2003, p. 92). When we look at the history of thought, we see that various theodicy approaches have been put forward regarding the problem of evil. Let's briefly touch on these now.

In the approach based on freedom of will, evil is a result of the choices made by man with his free will. Augustine argues that evil occurs when angels and humans abuse their free will despite God's creation. Alvin Plantinga argues that evil is related to man's free will, not God's power (Plantinga, 1977, pp. 30-32; Yasa, 2016, pp. 63, 72; Hick, 1983, pp. 43-44;).

The view that evil is necessary to understand the existence of good is also widespread, because evil reveals the value of good and gives it meaning. According to the perspective based on artistic analogy, evil is seen as an element that completes the aesthetic integrity of the universe (Yasa, 2016, pp. 50-54).

Process philosophers argue that God's power is limited and that He cannot eliminate evil from the universe. God uses a persuasive method to guide beings to do good actions (Whitehead, 1979, p. 345; Peterson, 1998, p. 101).

Ghazali and Leibniz argue that the present universe is the best possible world because it was created by God's perfection, and they state that evil plays an important role in maintaining the balance of this universe (Gazali, 1975, p. 474; Leibniz, 1997, p. 21; Leibniz, 1999, p. 79; Ormsby, 2001, pp. 249-251).

In Islamic thought, the focus is generally on the spiritual and moral development of man, the difficulties he faces, and his relationship with God during this process. In particular, the idea of this world being seen as a testing ground is a thought directly included in the Qur'ân. In fact, the concept of testing in Islam is a fundamental element that ensures the spiritual maturation and development of man. Evils are seen as a tool to test people and their level of patience. The expression in the Qur'ân, "*We shall surely test you with fear and*

hunger, and loss of property and lives and crops; but give glad tidings to the steadfast” (Qur’ân, 2/155) shows that this test is inevitable and that people’s ability to cope with these tests will be measured. Accordingly, it can be said that worldly tests provide an opportunity for individuals’ spiritual and moral development. In other words, in Islamic thought, the difficulties people face teach them to be patient, to endure, and to trust in God. In this context, it can be evaluated that in Islam, the evils encountered are actually educational elements that contribute to the maturation of a person.

In addition, in Islamic theology, it is emphasized that life is temporary and the main purpose is preparation for the afterlife. In this context, the existence of evil is evaluated as a test tool in worldly life. Evil and pain have an impact on people's actions that will determine their situation in the afterlife. The verse in the Qur’ân, “*And whoever does good an atom’s weight will see it then. And whoever does ill an atom’s weight will see it then*” emphasizes the importance of the reckoning in the afterlife (Qur’ân, 99/7-8).

Of course, in Islamic thought, the free will of man and the consequences of the choices he makes with this will are of great importance. In this context, man's free will is one of the most important factors affecting his moral development. The Qur’ân emphasizes that people have the ability to choose between good and evil (Qur’ân, 2/286). In addition, man must establish a balance between good and evil with the choices he makes. This is a reflection of people's moral responsibilities. The expression in the Qur’ân, “*Say: ‘(It is) the Truth is from your Lord. Now Whosoever will, may believe, and whosoever will, may disbelieve.’ Fort he wrongdoers We have prepared a fire...*” emphasizes that people must bear the consequences of the choices they make (Qur’ân, 18/29). Because Islam sees man as a being who bears moral responsibility. This responsibility requires that a person assume the consequences of his actions. The expression in the Qur’ân, “*Each soul is held in pledge for what it earns*” (Qur’ân, 74/25), reinforces the idea that man is responsible for his actions.

Similar ideas to the theodicy of moral and spiritual development have also been expressed in Islamic thought by various philosophers and thinkers. For example, Farabi believes that evil is within God’s will and created for a purpose; however, from a holistic perspective, evil is accidental. According to him, God is infinitely powerful and absolutely good. He is uncreated and free from all imperfection. For there is no matter in God’s existence. The source of all imperfection and evil is matter. Therefore, it is impossible for God, who is free from matter, to be evil. According to him, while goodness and order are meant in the universe itself, evil is meant indirectly. According to Farabi, the evils that exist in the universe are incidental and are actually necessary and useful because of their role in the formation and continuity of goodness (Farabi, 1989, pp. 69-70; Aydın, 2002, pp. 154-155; Özgen, 1997, pp. 38-39).

Another Islamic philosopher, Ibn Sina, has important views on spiritual development and human moral responsibility. He argues that humans have the capacity to learn and apply moral values through their intellect and will. According to Ibn Sina, evil is the result of man acting involuntarily or wrongly. In this context, the difficulties and evils that man encounters provide an opportunity for his spiritual and moral development. Ibn Sina emphasizes that man has the ability to choose between good and evil. These choices are important factors that affect the spiritual development of the individual. Evil occurs as a result of the individual not using his mind or acquiring bad habits, and this increases the moral responsibility of the person (İbn Sina, 2017, p. 449, etc.).

In addition to these examples of theodicy, there is also the theodicy of moral and spiritual development, which is the subject of our study. Before moving on to Hick’s views, it would be useful to provide information about this approach.

Irenaeus' approach attributes a positive meaning to evil and argues that it serves God's purpose. According to Irenaeus, God did not create man perfect at the beginning, but provided him with free will and challenges so that he could achieve perfection. Man must embark on a journey to achieve perfection, and the evils he encounters in this process are necessary to increase his moral value. Irenaeus emphasizes that God created man with the ability to choose good or evil with free will, and thus man can develop from a biological being to a human level. Evils are a means for man to reach a perfect level. This approach has been defended and developed in recent centuries by thinkers such as Friedrich Schleiermacher and F. R. Tennant (DeVries, 2004, p. 311; Yaran, 1997, pp. 97-98).

In Schleiermacher's explanation of evil, an important element from the perspective of Christian thought is the concept of 'original sin'. Refusing to understand the Bible's passages about creation literally, Schleiermacher sees the fall as a metaphorical expression of evil resulting from Adam's sin. According to him, the fall is considered as moral alienation or separation from God. Schleiermacher argues that man has no original power against God and that sin is a deviation in the human-God relationship, but he does not accept that sin has a final character (Christian, 1979, pp. 112-113).

Schleiermacher's understanding of sin sees it as connected to the concept of salvation. Sin is necessary for salvation and forgiveness to be possible, but this does not mean that man escapes responsibility. Schleiermacher accepts that sin, although it is eliminated by forgiveness, corrupts human nature. According to him, sin is necessary for divine mercy to exist and must be known by God. However, the fact that sin is created by God does not mean that it is inevitable for man. What determines the value of sin is the good it can bring. God is both the creator of sin and the guarantor of salvation; therefore, the function of sin is not final but purposeful (Hick 1977: 224; Christian 1979: 116-117).

Hick's Theodicy of Moral and Spiritual Development

Evil is the frightening aspect and depth of human suffering. Some theories that do not accept God's will try to explain evil by showing what the word means rather than defining it. Accordingly, evil refers to physical pain, mental anguish, and moral evil. Moral weakness is the cause of the first two. This is because most human suffering is caused by human cruelty. This includes the great calamities that occur in societies, such as poverty, oppression, persecution, war, all forms of lawlessness and inequality (Hick, 1983, p. 40).

Hick opposes the idea that evil is not real, that it is an illusion. According to him, evil itself belongs to the Bible, and in a religion based on the unadulterated truth of the Bible, it is impossible to say that evil is an illusion in the human mind. The pages of the Bible reflect the characteristic mixture of good and evil in human life (Hick, 1983, p. 41). Therefore, according to Hick, dealing with theodicy is natural and necessary. He thinks that people are subjected to a wide variety of pain and suffering throughout their lives. Much of human pain and suffering comes from the abuse of human freedom. But this is not enough to show the source of all suffering. This is because there are other sources of suffering such as bacteria, earthquakes, hurricanes, tornadoes, storms, floods, droughts, etc. that occur outside of the human will. However, it is not possible to draw a clear line between the suffering caused by the abuse of one's freedom and the suffering that occurs against one's will and directly affects human beings. Because both are intertwined with human life (Hick, 1983, p. 46).

Hick challenges the claim, as some critics do, that there is too much pain and suffering in the world. He argues that it is an even greater mistake to see and portray the world as full of evil. For him, there is far more contentment, happiness, love, respect, loyalty, friendship, joy and hope in the world than there is suffering (Hick, 1977, pp. 318-321). So, in general, there is more good than bad in people's lives, just as in a city there are more ordinary houses full of peace and happiness than prisons (Werner, 2000, p. 35).

Dividing the creation of the human race into two stages, Hick says that in the first stage, human beings were brought into existence endowed with an infinite capacity for moral and spiritual development. At this stage, human beings were not the perfect Adam and Eve of Augustinian theodicy. He was still immature and imperfect in a long process of development. The second stage is one in which people, of their own free will, can gradually rise to become the human beings they are now. Perfection lies in the future, not in the past. By exercising their freedom, people develop towards moral perfection. Questioning why man was initially created as an immature and imperfect being instead of a perfect being, Hick states that he focuses on the positive value of human freedom. In this line of thought, he puts forward two ideas that support each other: 'a contested evolutionary environment' and 'epistemic distance'. The first is based on the intuitive judgment that a good that emerges from making free and moral choices in situations of real hardship and provocation is in fact far more valuable than a good that is created out of nothing without human free participation. This intuition emphasizes the imperfect, rather than perfect, creation of the human race, which points to the possibility that human beings can progress towards becoming fully perfect human beings through moral effort (Hick, 1983, p. 45). For man is in the process of becoming the perfect being that God created him to be. While there has not been a complete improvement in the moral condition of the whole world, millions of souls throughout human history have achieved moral perfection through the bitter-sweet experiences of earthly life (Hick, 1977, p. 256).

The second idea, expressed as 'epistemic distance', is this: In order to become a human being, by experiencing true freedom, the creature is brought into the realm of existence at a certain distance from the Creator, instead of being brought directly before the Creator. In order for man to be a completely free being, he had to be created at an epistemic distance from God. Only then is it possible for him to act naturally and not be overwhelmed by the reality of God. Thus, man would come to know and love God by his own choice. It is not logically possible to force people to love God or to always act righteously. A being who is forced to love cannot truly love, and a being who is forced to act righteously cannot be a moral person. Only by being free, by suffering, and above all by being at a distance (epistemic distance) from God can one become the person God wants one to be. If man and woman were originally created in the presence of God, who is infinitely powerful, good and knowledgeable, they could not be truly free from the Creator. They were created at a certain distance from God so that they could be completely free beings, personally and morally. This distance between God and human beings is not a spatial distance, but an 'epistemic' distance with a knowledge dimension. Thus, the answer of Hick's theodicy to the question of the source of moral evil is that it is a consequence of man's creation at an epistemic distance from God. In this state of disconnection, man has true freedom his Creator and, in response to God's non-coercive presence, can freely develop towards self-realization as a child of God, as a child who believes in God and loves Him (Hick, 1983, pp. 45-46).

In this respect, free will is an essential element of moral development. In order for people to make moral decisions, they must have the capacity to make choices independently of the external and internal factors that affect these decisions (McGrath, 2004, pp. 87-90). Since Hick sees moral development as a process that individuals direct through their own decisions, the existence of free will also forms the basis for moral responsibility. For example, when a person makes a decision to do good, this choice increases their moral maturity and sense of responsibility.

Having thus explained the issue of human freedom, Hick moves on to the next question. Why did God create a world in which evil exists? What is God's purpose in creating such a world? According to Hick, the skeptics' answer to this question is as follows: Since God is good and loves his creatures, the environment he would create for human life would naturally be as pleasant and comfortable as possible. In other words, the place that God, who loves His creatures, will create for them will be a paradise suitable for hedonism. Their argument is akin to a person building a hen house for his pet. Since there are countless sources of pain, suffering and danger in the world, it follows that this world could not have been created by an omnipotent and infinitely good God.

According to Hick, however, God's purpose is not to create a paradise where those who live there will feel the greatest pleasure and the least pain. For him, the world is a place of 'soul creation' and 'personality formation' (Hick, 1983, p. 47).

Hick's spiritual development theodicy is based primarily on the idea that the world functions as a 'testing ground'. According to Hick, the difficulties and evils in human life allow individuals to mature spiritually. This approach offers an alternative view of traditional theodicy problems. Although the existence of evil seems to contradict the existence of God, Hick argues that this contradiction can make sense in the context of human free will and spiritual development. In his work *Evil and the God of Love*, Hick develops a theodicy that explains the existence of evil in terms of spiritual development, and in this context, he states that the world is a 'spiritual education center' for people to reach moral and spiritual maturity. According to Hick, God desires humans to be morally independent beings with free will. This is only possible with the existence of evil and suffering. Rather than placing humans directly in a perfect world like heaven, God chose to create them in a world where they would have to make moral decisions and develop spiritually. This means that God did not choose to create humans in a way that automatically made them good; rather, God wanted humans to achieve moral maturity through their own choices (Hick, 1977, pp. 265-270, 280). According to Hick's idea, the world being a testing ground allows people to evaluate the moral difficulties, evil and pain they encounter with free will as a positive learning process. This approach takes the traditional theodicy approaches developed by theologians such as Augustine and Irenaeus even further and suggests an educational process that enables people to strengthen their willpower and moral structure in the face of difficulties (Trakakis, 2018, pp. 35-40).

Hick's view assumes that not only individuals but also societies as a whole are in the process of moral development. The evils experienced at the social level are also accepted as part of this test, and such experiences are evaluated as an educational process that directs people to solidarity, patience and sacrifice. Accordingly, in Hick's theodicy, the world is understood not only as God's creation but also as a school that teaches moral values to people. From this perspective, evil and pain cease to be negative experiences and become tools for reaching a higher level of spiritual maturity (Swinburne, 1998, pp. 90-95).

Again, the divine purpose behind the world, according to the philosopher, is the purpose of 'soul creation'. Hick thinks that this purpose is also compatible with God's justice (Hick, 1977, p. 308). In such a world, free beings can become 'children of God' and 'heirs of eternal life' by struggling with the trials and tribulations of existence in an ordinary environment. The world, with all its harsh aspects, is the space where a second and more difficult creation process takes place (Hick, 1983, p. 47).

Hick argues that it is the sense of selfishness that man must overcome. In the age we live in, people try to live their lives individually. In such an environment, selfishness is the real moral evil (Hick, 1977, p. 307). On the other hand, man has the ability to choose his own actions with his free will. Moral beauty comes from overcoming one's own selfishness. History shows that man has not only tried to overcome individual selfishness, but has also dealt with the far greater sins of institutionalized collective selfishness, such as colonialism, slavery and many other complex forms of social injustice. Such a world, however much pleasure it may increase, would be unhealthy for the development of moral values in the human personality. In fact, for this purpose, such a world would be the worst of all possible worlds. Therefore, an environment in which the development of the personal qualities of the free human being is aimed at must be characterized by general and reliable laws and must include the possibility of danger, hardship, pain and sorrow. This suggests that the world is not well organized to minimize pain and maximize pleasure, but for an entirely different purpose, 'soul-making' (Hick, 1983, p. 48). Therefore, the structure of this world, which contains goodness and pleasure as well as pain and sorrow, is the most appropriate structure for this purpose (Hick 1977, p. 309).

In addition, suffering and the spiritual pain and suffering caused by it are also suitable for the purpose of soul-building. This is because physical pain can sometimes have a biological protective function as a warning about an emerging illness or disease. Animals and humans often learn methods of self-protection with the help of physical pain. Pain is therefore a biological imperative as a teacher of self-protection (Hick, 1977, pp. 299-301).

Hick sees evil as an opportunity for man to know himself, overcome his inner conflicts and develop his spiritual values. This is a process that enables man to embark on a spiritual journey in the world that Hick describes as a 'natural habitat'. According to Hick, humans are created as morally free and self-improving beings; for this developmental process to occur, the world must be a place that is 'natural enough' that humans do not directly sense God's presence or intervention. According to this view, God created an environment in which people can make choices. God's presence in this environment is not clearly visible or felt through constant miraculous intervention. The reason for this is to enable people to make decisions with free will and take responsibility. Hick describes this situation as people living in 'epistemic distance'; that is, living at a distance from which they do not fully sense God's presence, enabling them to make moral choices independently (Hick, 1983, pp. 75-80).

The natural and social conditions in which human beings live are designed in such a way as to contribute to the development and perfection of their souls, to help them go through painful and difficult stages. In fact, human beings need certain things in order to survive. One of these basic needs is to eat. Man needs to cultivate the land in order to meet his food needs. It is reasonable and understandable that they should make an effort to meet their most basic needs. But there have been millions of disasters throughout history. According to Hick, what is essential in all these experiences is that the spirit that struggles against adversity becomes more and more perfect (Hick, 1993, p. 58).

Emotional causes such as lack of love and regret, as well as hunger, illness, poverty, etc., can also affect the suffering of a person. There is a general belief that wealth and prosperity can save people from many troubles. Although there are many examples that confirm this view, the opposite is also true. For example, substance abuse, which is thought to be caused by a lack of love, and suicide, which is giving up one of the most basic human desires, the will to live, are more common in rich countries (Hick, 1977, p. 320).

In short, having material means is not enough to avoid suffering. If it were not for evil, suffering and calamity, one would not know what the opposite of goodness, that which gives pleasure and satisfaction, is in the present sense. Without danger and hardship, courage and bravery would not be understood. From this, it can be concluded that this world is the best of all possible worlds for Hick, who concludes that evil must exist for good and right things to exist and their value to be known (Hick, 1983, p. 48).

As can be understood, Hick thinks that every human suffering can have one or more causes. According to him, evil sometimes results from the misuse of human free will, while other times it may occur against human will, such as natural disasters or bacteria. However, it is very difficult to determine the boundaries of which evil is caused by human free will and which evil is caused by human free will. What is certain is that living with evil is inevitable and complex in terms of human destiny. Therefore, the only plausible explanation for the bad things that happen to people and from which they cannot escape is the idea that they happen for a 'divine purpose' (Hick, 1983, p. 46).

It is also believed that all kinds of evil, pain, distress and sorrow, and everything created, including human beings themselves, will come to an end. Holy books inform people about the existence of heaven as a place where evil does not exist. In this sense, evils have also led people to adopt the idea of heaven instead of despairing. At this point, Hick questions why people cling more tightly to the idea of heaven in the face of the evils they experience. He says that people may think this way because of the hope that the pains, sorrows, troubles, troubles, etc. they have experienced throughout their lives will be rewarded in heaven. Because the

thought of paradise may lead people to conclude that their troubles and sufferings have a purpose and meaning. Thinking otherwise may negatively affect one's enthusiasm for life. However, according to the philosopher, it is very difficult to give a complete and definitive answer to such questions even if such answers are given (*Hick, 1977, p. 350*). Suffice it to say that man was not created in divine perfection, but as a being with his own characteristics, flaws and limitations. According to Hick, human behavior and destiny cannot develop independently of his nature and the choices available to him. The fact that every human being, no matter how he or she lives, will eventually attain salvation, i.e. have the saving will of God, does not render the choices that human beings freely make meaningless. Humans are both conscious and dependent on God. At first glance, these two seem contradictory, but in fact there is no contradiction between them. That is, the fact that man is conscious shows that he has a unique nature, while his dependence on God shows that he was created by a power superior to him. If man did not have a nature that encompasses certain and special situations, it would be meaningless to hold him responsible in a divine order. From this point of view, it is assumed that the created human being is free within the limits of the world. The point about free will is not that man is created, but that he is created free (*Hick, 1994, p. 255*).

For a theist, the world was created by God in a divine order. So everything that happens is seen from this perspective. Even evil, which is seen as extreme and senseless, can actually have a good side when seen from different perspectives. It may take a calm approach to see things from different perspectives. This is why there is often a need to distance oneself from the event. However, when one experiences evil in the heat of the moment, it is not easy to distance oneself from the event. Bad situations can also create a positive bond between people through cooperation (*Hick, 1993, p. 59*).

The Role of Moral and Spiritual Development in Human Experience and the Current Relevance of Hick's Theodicy

Spiritual development is a concept that refers to the maturation process of individuals' inner and spiritual aspects. This process is shaped by the person's self-awareness, deepening of moral values, developing virtues and progressing in search of meaning in life (*Armstrong, 2006, pp. 123-125*). With this development process, individuals gain inner resilience against life's difficulties and attain the capacity to look at humanity, the universe and life from a broader perspective (*Frankl, 2006, pp. 58-60*). Spiritual development aims to help a person transcend himself, reach a higher level of consciousness, and internalize qualities such as empathy, tolerance, and love (*Wilber, 2001, p. 75*). Therefore, spiritual development is considered not only a process that transforms the individual's inner world, but also a maturation process that contributes to social well-being (*Jung, 1933, pp. 240-243*).

The process of spiritual development involves deepening one's inner self, developing virtues, and finding a greater sense of purpose in one's life. According to Robert Mulholland, spiritual development is a process for individuals to be shaped in the image of God and envisions that a person contributes to society by developing not only for himself but also for others (*Mulholland, 2016, pp. 22-24*). Mulholland defines this process as 'being open to God's grace' and considers spiritual development as a process in which the individual is shaped in the hands of God. According to him, in modern society, individuals' self-sufficiency and search for quick satisfaction hinder the process of spiritual development. Therefore, the individual must move forward on the path of unity with God by shedding his ego (*Mulholland, 2016, pp. 47-50*). Continuing a similar view, Thomas Merton states that spiritual development has the potential to transform not only the individual's inner journey but also their relationships with other people. According to Merton, the process of inner development helps individuals live a life in harmony with both themselves and society (*Merton, 2007, pp. 45-48*). While these

approaches consider spiritual development as an individual's journey of inner peace and search for meaning, they also draw attention to how this process affects the broader social context. In accordance with these definitions, Hick also evaluates spiritual development through the relationship that individuals establish with God.

In this context, spiritual development is the process of understanding oneself, finding inner peace, and establishing a deep connection with spiritual values. Hick argues that spiritual development helps people understand themselves and their environment better. According to him, this process prepares the ground for individuals to become at peace with themselves and to be more empathetic towards others. In his work *Philosophy of Religion*, he discusses the importance of spiritual development in the context of the necessity of evil and pain in order to ensure the moral and spiritual maturation of man. According to Hick, the spiritual development of man is one of the ultimate purposes that God aimed for when creating humans. According to this understanding, it can be said that God preferred to create humans as beings capable of moral development rather than simply creating them as happy beings. Therefore, spiritual development is considered a central element of God's purpose in creation (Hick, 1983, pp. 63-66).

Hick defines the concept of spiritual development as a way for people to develop character and virtue beyond simply being able to make morally correct choices. This process brings people closer to 'God-like' qualities, and this development process also requires people to make meaningful choices using their free will (Hick, 1983, pp. 67-70). According to Hick, a world where God is not intervening and people can make their own moral decisions independently provides the challenges and tests necessary for spiritual development. Spiritual development occurs within a framework that Hick describes as 'epistemic distance'. That is, God remains distant from people so that He is not directly felt by them, so that people can go through the process of moral development on their own (Hick, 1983, pp. 73-75). This distance directs people to find the truth and cope with difficulties through their own choices, rather than to follow a moral guidance based on God. This perspective also makes the existence of evil meaningful as a process that encourages people to mature. According to Hick, the process of spiritual development is important not only for the individual to transcend himself and reach a higher spiritual maturity, but also for the society to adopt moral values in general and to raise virtuous individuals. Therefore, spiritual development has an important place at the individual and social levels. The difficulties that people experience and the evils they encounter are seen as a necessary and instructive part of this development process (Hick, 1983, pp. 78-80).

As can be seen, in Hick's theodicy, spiritual development provides an important context for illuminating the meaning of difficulties and evils in human experience. Evil and suffering are viewed as opportunities provided by God for the purpose of developing individuals spiritually. (Plantinga, 1977, pp. 103-105). Hick states that spiritual development is not only an individual experience, but also a social responsibility. Individuals' spiritual development processes are shaped by their interactions with other people. Hick emphasizes the role of human experiences in the process of moral and spiritual development. This process paves the way for individuals to become at peace with themselves and to be more empathetic towards others. Evil and suffering allow individuals to question their moral values, improve themselves, and reach a deeper spiritual understanding (Kierkegaard, 1987, pp. 150-152). In this context, facing adversity provides individuals with the opportunity to develop strength of character and help others. For example, going through a difficult time can make a person more sensitive to the suffering of others, thus strengthening their spiritual maturation.

Moral and spiritual development is shaped not only by individuals' inner experiences but also by their social relationships. Society contributes to the moral and spiritual maturation of individuals (Tillich, 1952, pp. 35-40). Social values, especially justice, equality and solidarity, enrich the development processes of individuals.

The struggle for social justice is an important element that encourages the spiritual development of individuals. In this context, Hick's theodicy comprehensively addresses the development of humans at both individual and social levels.

Hick's spiritual development theodicy has a certain originality in modern thought. While traditional theodicies generally try to resolve the contradiction between the nature of God and his evil existence, Hick addresses this contradiction through the spiritual journey of man. This approach allows religious beliefs to be reconciled with a broader understanding by emphasizing the individual's experiences and free will (Hick, 1989, pp. 215-220). This approach encourages reflection, particularly on moral and spiritual development, and allows individuals to examine their personal experiences in depth. Hick's view provides a meaningful philosophy of life for many people. The idea that evil can lead people to a better moral standard has gained acceptance in many faith communities (Adams, 1999, pp. 110-115)

Hick's theodicy can be addressed in various dimensions in terms of contemporary societies. This approach paves the way for in-depth discussions at both philosophical and societal levels. Below, some evaluations are presented about the effects and reflections of this theodicy on contemporary societies.

Individual and Collective Spiritual Development

Another important dimension of Hick's theodicy is that it reveals the relationship between individual spiritual development and development at the societal level. The difficulties experienced by individuals can also indicate social problems. For example, problems such as social inequality, discrimination or poverty can affect the spiritual development of individuals. In this context, the spiritual maturation of individuals can contribute to the solution of social problems (Palmer, 1993, pp. 45-50).

Modern psychology provides important findings on how individuals' spiritual development processes are shaped by difficulties. Hick's theodicy supports the understanding of spiritual development in this context and argues that individuals can develop their ability to cope with psychological difficulties. However, the effects of these processes on social structures and systems are also evaluated in terms of social change and transformation, going beyond individual spiritual development in modern societies. Discussions continue on how individuals adapt to these changes and what values they adopt. Hick's thesis can help individuals understand how their empathy, solidarity and sense of justice evolve in this process (Csikszentmihalyi, 1990, pp. 67-70).

Hick's theodicy also focuses on the ways individuals cope with difficulties. In modern societies, stress, anxiety and other psychological problems have become common. It is important for individuals to develop different strategies to cope with these difficulties in their spiritual development processes. Methods such as meditation, mindfulness practices and psychological support can support the spiritual development of individuals (Kabat-Zinn, 1990, pp. 72-75).

Reconstruction of Moral Values

Today's societies are increasingly questioning moral values. Hick's spiritual development theodicy can provide a framework for the development of moral values. Difficulties can lead individuals to attach more importance to moral values. In this context, ethical and moral education programs can be designed to support the spiritual development of individuals (Nussbaum, 1997, pp. 126-130).

Hick's theodicy provides an important perspective on how moral values develop through adversity. In the modern world, increased awareness of social justice, equality, and human rights has led individuals and communities to place greater emphasis on these values (Young, 1990, pp. 150-155). In this context, Hick's thesis shows that it remains valid today, arguing that difficulties encourage the formation of these values in individuals.

The development of technology is another important factor affecting the spiritual experiences and development of individuals. In modern society, individuals can influence the spiritual development process by sharing their own experiences and learning from the experiences of others through the internet and social media. Hick's theodicy can help individuals understand the ways to overcome difficulties and support mechanisms by addressing the effects of these new dynamics on spiritual development (Carr, 2010, p.170).

Postmodernism and Cultural Change

Hick's theodicy offers the opportunity to question the meaning of evil. Today, the search for justice and social criticism are important elements that affect the spiritual development of individuals. Individuals' struggle for social justice can positively affect both individual and collective spiritual development. This can also contribute to the transformation of social structures (Rawls, 1971, pp. 235-240).

In the modern age, phenomena such as natural disasters, wars, and social injustices deeply affect people's lives, causing them to question the meaning of this pain. In this context, Hick's thesis provides a framework that can help individuals better understand the processes of personal and spiritual development through pain and hardship. However, it is important how the tragedies experienced by innocents in particular will be evaluated by critics who question this theory (Plantinga, 1977, pp. 50-55).

Postmodern thought questions universal truths and moral norms, while highlighting the different spiritual experiences of individuals. Hick's theodicy of spiritual development emphasizes that each individual and culture must find their own unique path of development. This increases the importance of accepting the existence of different belief systems and philosophies of life within the diversity of modern societies. Related discussions focus on how individuals define their spiritual development based on their own life experiences (Rorty, 1979, pp. 15-20).

Difficulties can reshape the cultural norms and values of societies. In the process of coping with difficulties, societies can develop new values and understandings. This accelerates social change and cultural evolution (Giddens, 1991, pp. 102-110). Hick's theodicy argues that this change contributes to the spiritual and moral development of individuals.

Criticisms on the Theodicy of Moral and Spiritual Development

One of the cornerstones of Hick's theodicy is the idea that evil is a necessary tool for the development of the human soul. Although this idea has an important place in philosophical and theological discussions, it has been questioned by critics from various perspectives. Below, we will try to examine the main criticisms of Hick's theodicy and the reflections of these criticisms in the philosophical context.

Emotional and Psychological Effects of Evil

Hick argues that evil should be seen as a means to promote spiritual growth, but some critics argue that this approach falls short in explaining suffering and trauma, especially on a large scale (Rowe, 1998, pp. 125-128).

The claim that evil exists to promote spiritual growth ignores the fact that the traumas experienced by many people lead not only to personal growth but also to profound spiritual destruction. For example, situations such as wars, natural disasters, and systematic oppression can create existential crises rather than spiritual growth. Traumatic events, far from contributing to the development of individuals, can have a serious negative impact on the psyche of humanity. This calls into question Hick's theodicy's view that the difficult conditions experienced by individuals are essential to moral and spiritual maturation (Haught, 2000, pp. 150-155; Wykstra, 2005, pp. 101-107). This inconsistency in Hick's theodicy suggests that only certain forms of evil contribute to spiritual growth, while other forms can cause serious harm. Furthermore, some people may become spiritually withdrawn or insensitive to social problems after experiencing evil (Adams, 1999, pp. 70-75).

The idea that spiritual maturity can only be achieved through suffering and hardship ignores the different life experiences of each individual. Moral development can be the product of positive experiences, not just negative ones (Stump, 2010, pp. 115-118). Although Hick's theodicy attempts to justify evil in terms of spiritual development, it can also have practical consequences. Viewing evil as a necessity can also encourage individuals and societies to accept and normalize these bad situations. It can cause people to be less empathetic toward pain and loss. Hick's theodicy may convince people that suffering and hardship are inevitable and should be seen as a form of education. However, this cannot be considered a moral solution, because the desensitization of individuals to suffering can weaken the moral fabric of society. Each individual's experiences affect their spiritual development in different ways, and this argues against the view that 'every evil is an opportunity for moral growth' put forward by Hick's theodicy. In real life, for some individuals, past suffering can limit or hinder their future potential (Plantinga, 1977, pp. 103-105).

In Hick's theodicy, moral development is defined as the result of individuals' lived experiences, while the potential for future moral development is also important. However, some critics argue that the suffering individuals have experienced in the past may not be decisive for their future development (Mackie, 1955, pp. 93-96).

As a result, while Hick's theodicy emphasizes the importance of moral development, criticisms are raised on the concrete results of this development. The impact of evil, social consequences, the objectivity of moral development and the future potential of individuals are the main elements that reveal the weak points of this theodicy. This situation shows that Hick's theodicy of moral development needs further research and questioning both philosophically and practically.

The Relationship Between Free Will and Evil

Central to Hick's theodicy is the concept of free will, but this may fall short of justifying the existence of moral evils. Critics point out that if God gave humans free will, then this leads to confusion about whether God can be held responsible for evils committed with that free will (van Inwagen, 1995, pp. 189-190). The claim that God's creation of humans with free will is independent of the consequences of their choices has been questioned by many philosophers and theologians. While free will brings moral responsibility for many, the fact that God, in His wisdom and power, does not intervene in the consequences of these choices raises new questions about the nature of God (McCormick, 1995, pp. 355-357).

Social Impacts

In Hick's theodicy, the reflections of individuals' spiritual development on a social level should also be questioned. Instead of enabling individuals in societies to be more understanding and empathic towards each other, the existence of evil and pain can in some cases lead to emotional cooling and indifference. In particular, individuals who constantly encounter bad experiences can become insensitive to pain over time. This situation can lead to the weakening of social relations and the emergence of a social structure that is insensitive to social problems (Haught, 2000, pp. 150-155). While Hick's theodicy addresses evil from the perspective of spiritual development, it does not provide an in-depth analysis of the causes of evil. Evil cannot be considered as a phenomenon that only serves the spiritual maturation of individuals. Social injustices, power dynamics, and the complexity of human nature require evil to be understood within a broader framework. This situation reveals the criticism that Hick's approach may be inadequate when considered independently of social and political contexts (Young, 1990, pp. 150-155).

The Relativity of Evil and Moral Development

Hick's approach is based on the assumption that evil has a specific meaning, but the concept of evil varies across cultural and social contexts. Different societies and individuals define and experience evil in different ways. In this context, Hick's proposal for a universal theodicy of spiritual development falls short of reflecting the diversity of the real World (Taylor, 1985, pp. 35-40).

The acceptance of moral development as an objective reality in Hick's theodicy has been questioned by critics. Moral development is based on the personal experiences and choices of individuals; therefore, each individual's spiritual journey is unique and difficult to measure by a general standard (van Inwagen, 1995, pp. 191-192). This raises important questions about the universality of moral development, as moral values and norms vary across cultural contexts. Moral development is shaped by the social, cultural, and historical contexts in which individuals are situated, an argument that questions the universal view of development offered by Hick's theodicy (Ratzinger, 2008, pp. 213-216).

One of the cornerstones of Hick's theodicy is the acceptance of adversity as a universal educational tool, but the fact that not all people face the same kinds of adversity calls this approach into question (Nussbaum, 2001, pp. 85-90). Some individuals are systematically exposed to persistent evil, while others are immune to such experiences. This suggests that the challenges necessary for spiritual development are not equally present for everyone, and undermines the universality of Hick's thesis.

God's Will, Soteriology, and Evil

Another important theological reflection of Hick's theodicy is his understanding of salvation. How does the existence of evil affect God's plan of salvation? Hick argues that the process of moral development of people is a necessity for their salvation. However, this perspective contradicts traditional soteriological understandings. Some theologians argue that salvation is based solely on God's grace and that human effort has no place in this process (McGrath, 2011, pp. 298-300). Hick's emphasis on moral development may seem to many theologians to mean that salvation is dependent solely on moral virtue, which may be seen as ignoring God's grace. Hick's theodicy also questions how God's plan relates to evil. Accepting that evil is part of God's plan can cause problems in many faith communities (Haught, 2000, pp. 200-205). If evil is seen as a reflection of God's will, this raises serious questions about God's justice. God's ignoring of evil in the world or using it as a tool in his plan would contradict God's mercy and justice. Theologians may have to rethink God's relationship with humans in this context (Adams, 1999, pp. 127-130).

Hick's theodicy is based on the idea that God must give humans free will for moral development. However, this perspective leads to debates about the nature and will of God. Hick argues that God requires humans to accept the existence of evil in order to promote spiritual development, but this calls into question God's mercy and justice. Theologians have asked why God, as a good and powerful being, allows so much suffering to occur to humans. Portraying God as a being who pushes humans to make bad choices raises questions about his nature (McGrath, 2011, pp. 305-310).

Hick's arguments about God's need to encourage human spiritual development have been criticized by many theologians. For example, Hick's theodicy's claim that God must allow evil by granting free will has been considered by some to question God's mercy (Plantinga, 1977, pp. 90-95). If God's giving people freedom means allowing them to make bad choices, then this contradicts the belief that God is a good and just being (Adams, 1999, pp. 127-130).

Another point of criticism is the suffering that is experienced unjustly. The suffering of children or innocent individuals is a situation that questions the credibility of Hick's theodicy. The fact that evil is seen as a means of education does not change the essence of the situations that cause individuals to suffer unjustly. This leads to the questioning of the theodicy of spiritual development from a moral perspective (Lewis, C. S. 1940, pp. 104-107).

At the center of Hick's theodicy are discussions of the existence of evil and its relationship to the nature of God. In the modern era, tragic events in human history, natural disasters, and man-made catastrophes have become important factors that question the validity of Hick's theodicy. Critics have questioned the significance of the suffering of children and innocents, in particular, in terms of spiritual development (Rowe, 1998, pp. 125-130).

The Impact of Postmodernism and the Change of Moral Values

Postmodern thought has led to the questioning of absolute truths and universal values. In this context, Hick's theodicy has been criticized for claiming that spiritual development is based on a universal understanding. The postmodern perspective emphasizes the limitations of Hick's theodicy by suggesting that individuals and cultures may have different paths of spiritual development (Lyotard, 1984), pp. 23-27).

In the modern world, the constant change of moral values has led to a re-evaluation of Hick's theodicy. It is questioned what role difficulties and pain play in the development of moral values. In particular, the ethical dilemmas and social pressures experienced by individuals in modern societies are another dimension of discussion that questions the applicability of the theodicy of spiritual development (MacIntyre, 1981, pp. 134-140).

The impact of technology and scientific advances on our lives is also an important factor affecting the applicability of Hick's spiritual development theodicy. While technological developments can change the difficulties and pains in human life, they also create different effects on spiritual development. In this context, the question of how people shape their spiritual experiences through technology deepens the discussions of Hick's theodicy in the modern world (Carr, 2010, pp. 170-175).

Conclusion

John Hick's theodicy of moral and spiritual development is based on the idea that God invites humans to moral and spiritual development through the freedom He has given them. According to Hick, evil and pain are indispensable tools for this development. When confronting evil in the universe, humans use their will, mature

spiritually, and develop themselves in accordance with the divine plan. Since life is a continuous birth, that is, a place of development of the soul, in this process of development, people become centered in truth. This is the function of the existence of evil and suffering. Every experience is a means by which man approaches God and becomes more like Him. Because a conscious man matures and reaches perfection only when he focuses on protecting himself by avoiding sins, even if only consciously. Thus, man, who is epistemologically estranged from God, will eventually meet his Creator in a perfect way. This perspective, especially by departing from traditional theological approaches, suggests that evil can be explained without contradicting the absolute goodness of God. Hick's thought has also formed a strong foundation in terms of moral maturation, individual suffering and social trauma in today's academic studies and society.

However, this theodicy is not free from modern criticism. In particular, assuming that human suffering, wars, natural disasters or injustice always provide an educational process is far from convincing for individuals who have experienced pain. Hick's theodicy, with its view that pain is inevitable and instructive, does not include the lasting effects that deeply traumatic experiences have on the individual. Thus, Hick's approach does not distinguish between 'reasonable pain' that is conducive to moral development and devastating traumas, which leaves theodicy limited in terms of contemporary social sensitivities.

These criticisms do not completely overshadow the philosophical merits of Hick's theodicy. On the contrary, his approach provides an important framework for rethinking deep theological issues such as pain and evil, for making sense of the process of moral development, and for discussing the problem of free will in philosophy of religion. Today, Hick's ideas form the basis of new studies examining the ways individuals cope with pain and evil in their spiritual development processes. His theodicy creates a wide area of discussion, especially in academic studies that consider issues such as spirituality and personal development in post-modern societies.

In conclusion, although Hick's theodicy of moral and spiritual development is partially inadequate in explaining the complex religious, moral and social issues of our day, it leaves a very valuable intellectual legacy for research in the philosophy of religion and ethics. This theodicy paves the way for new questions and discussions in understanding the relationship of individuals and societies with pain and the processes of making sense of this pain. Future research can address the shortcomings in Hick's model and present a more powerful interpretation of the spiritual development theodicy in a moral and spiritual sense in contemporary society.

References

- Adams, M. M. (1999). *Horrendous evils and the goodness of God*. Ithaca: Cornell University Press.
- Akarsu, B. (1998). *Felsefe terimleri sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Armstrong, K. (2006). *The great transformation: the beginning of our religious traditions*. New York: Knopf.
- Aydın, M. S. (2002). *Din felsefesi*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Brown, S. (2001). *Philosophy of religion: an introduction with readings*. London: Routledge.
- Carr, N. (2010). *The shallows: what the internet is doing to our brains*. New York: W. W. Norton & Company.
- Christian, C. W. (1979). *Friedrich Schleiermacher: Makers of the modern theological mind*. (Ed. Bob E. Patterson). Texas: World Boks.

- Csikszentmihalyi, M. (1990). *Flow: the psychology of optimal experience*. New York: Harper & Row.
- Farabi. (1989). *El-medinetü'l-fazıla*. (Çev. Nafiz Danışman). İstanbul: MEB Yayınları.
- Frankl, V. E. (2006). *Man's search for meaning*. Boston: Beacon Press.
- Gazali. (1975). *İhyau ulumi'd-din*. (Çev. A. Serdaroğlu). İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity: self and society in the late modern age*. Stanford: Stanford University Press.
- Haught, J. F. (2000). *God after darwin: A theology of evolution*. Boulder: Westview Press.
- Hick, J. (1983). *Philosophy of religion*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Hick, J. (1993). *God and the universe of faiths*. Oxford: One World Publications.
- Hick, J. (1977). *Evil and the God of love*. London: Macmillan.
- Hick, J. (1989). *An interpretation of religion*. New Haven: Yale University Press.
- Hick, J. (1994). *Death and eternal life*. London: Macmillan.
- Hume, D. (1995). *Din üstüne*. (Çev. M. Tuncay). Ankara: İmge Yayıncılık.
- İbn Sina. (2017). *Metafizik (Kitabu'ş-şifâ, el-ilahiyat)*. (Çev. Ekrem Demirli-Ömer Türker). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Jones, G. (Ed.) (2004). *Schleiermacher: modern theology*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Jung, C. G. (1933). *Modern man in search of a soul*. New York: Harcourt, Brace & World.
- Kabat-Zinn, J. (1990). *Wherever you go, there you are: mindfulness meditation in everyday life*. New York: Hachette Books.
- Kierkegaard, S. (1987). *Either/or*. Princeton: Princeton University Press.
- Leibniz, G. W. (1946). *Teodise denemeleri*. (Çev. H. Batu). İstanbul: MEB.
- Leibniz. (1999). *Metafizik üzerine konuşma*. (Çev. A. Timuçin). Çağdaş Matbaacılık.
- Leibniz, G. W. (1997). *Monadoloji*. (Çev. S. K. Yetkin). İstanbul: MEB.
- Lewis, C. S. (1940). *The problem of pain*. London: Collins.
- Lyotard, J. F. (1984). *The postmodern condition: a report on knowledge*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- MacIntyre, A. (1981). *After virtue: a study in moral theory*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Mackie, J. L. (1955). *Evil and omnipotence*. London: Macmillan.
- McCormick, J. (1995). Freedom and evil. In *The Cambridge dictionary of philosophy*. (Ed. Robert Audi). Cambridge: Cambridge University Press.

- McGrath, A. (2011). *Christian theology: an introduction*. Malden: Blackwell.
- McGrath, A. E. (2004). *The twilight of atheism: the rise and fall of disbelief in the modern world*. New York: Doubleday.
- Merton, T. (2007). *New seeds of contemplation*, New Directions Publishing.
- Mulholland, R. (2016). *Invitation to a journey*, InterVarsity Press.
- Nussbaum, M. C. (1997). *Cultivating humanity: a classical defense of reform in liberal education*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Okumuş, E. (2003). *Toplumsal değişme ve din*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Ormsby, E. L. (2001). *İslâm düşüncesinde ilahi adalet sorunu (teodise)*. (Çev. M. Özdemir). Ankara: Kitabiyat.
- Özgen, M. K. (1997). *Farabi'de mutluluk ve ahlâk ilişkisi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Palmer, P. J. (1993). *To know as we are known: education as a spiritual journey*. San Francisco: HarperOne.
- Peterson, M. L. (1998). *God and evil: an introduction to the issues*. Colorado: Westview Press.
- Plantinga, A. (1977). *God, freedom, and evil*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Platon. (1989a). *Phaido*. (Çev. S. K. Yetkin, H. R. Atademir). İstanbul: MEB.
- Platon. (1989b). *Timaios*, (Çev. E. Güney, L. Ay). İstanbul: MEB.
- Platon. (1990). *Theaiteto*. (Çev. M. Gökberk). İstanbul: MEB.
- Platon. (1992). *Yasalar, I*. (Çev. C. Şentuna, S. Babür). İstanbul: Ara Yayınları.
- Ratzinger, J. (2008). *The God of Jesus Christ*. San Francisco: Ignatius Press.
- Rawls, J. (1971). *A theory of justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Rorty, R. (1979). *Philosophy and the mirror of nature*. Princeton: Princeton University Press.
- Rowe, W. L. (1998). *Philosophy of religion: an introduction*. Belmont: Wadsworth.
- Stump, E. (2010). *Wandering in darkness: narrative and the problem of suffering*. Oxford: Oxford University Press.
- Swinburne, R. (1998). *Providence and the problem of evil*. Oxford: Clarendon Press.
- Taylor, C. (1985). *Philosophical papers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tillich, P. (1952). *The courage to be*. New Haven: Yale University Press.
- The Holy Qur'ân with English translation. (2000). İstanbul: İlmi Neşriyat.
- Trakakis, N. (2018). *The problem of evil: eight views in dialogue*. Oxford: Oxford University Press,

- van Inwagen, P. (1995). *God, knowledge, and mystery: essays in philosophical theology*. Ithaca: Cornell University Press.
- Werner, C. (2000). *Kötülük problemi*. (Çev. S. Umran). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Whitehead, A. N. (1979). *Process and reality: an essay in cosmology*. (Ed. D. R. Griffin, D. W. Sherburne). New York: The Free Press.
- Wilber, K. (2001). *A brief history of everything*. Boston: Shambhala Publications.
- Wykstra, S. (2005). The problem of evil. In *The Oxford handbook of philosophy of religion*, (Ed. William Lane Craig). New York: Oxford University Press.
- Yaran, C. S. (1997). *Kötülük ve teodise*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Yasa, M. (2016). *Tanrı ve kötülük*, Ankara: Elis Yayınları.
- Young, I. M. (1990). *Justice and the politics of difference*. Princeton: Princeton University Press.

Genişletilmiş Özet

Amaç

Bu çalışmanın temel amacı, John Hick'in ahlaki ve ruhsal gelişim teodisesini derinlemesine incelemek, onun kötülük problemi karşısındaki çözüm önerisini felsefi, tarihsel ve toplumsal açılardan değerlendirmektir. Hick, insanın acı ve kötülükle yüzleşmesini manevi gelişimin bir parçası olarak görür ve bunu ahlaki olgunlaşma süreciyle ilişkilendirir. Bu bağlamda, çalışma, Hick'in teodisesinin teistik inanç sistemlerindeki kötülük ve acı problemini nasıl ele aldığını, bu çözümün modern etik ve ahlaki değerlerle ne ölçüde uyumlu olduğunu analiz etmeyi hedeflemektedir.

Araştırma, ayrıca Hick'in teodisesinin günümüz toplumlarındaki yansımalarını ve geçerliliğini sorgulamaktadır. Özellikle bireylerin travmatik deneyimlerinin ahlaki veya manevi gelişime katkı sağlayıp sağlamadığı ve toplumsal acıların anlamlandırılması bu çalışmanın önemli odak noktalarıdır. Böylece, Hick'in teodisesi, hem bireysel manevi gelişim hem de modern toplumların ahlaki dinamikleri açısından yeniden ele alınmaktadır.

Yöntem

Bu araştırma, nitel analiz yöntemi kullanarak din felsefesi ve ahlak alanındaki yaklaşımını anlamayı ve günümüz sorunları bağlamında bu teodisenin geçerliliğini sorgulamayı hedeflemektedir.

Çalışma, literatür taraması yaparak dini tecrübe ve teodise üzerine yazılmış akademik kaynakları incelemiştir. Hick'in teodisesinin kavramsal temellerini açıklamak için onun ana eserleri ve bu konudaki felsefi yaklaşımlar analiz edilmiştir. Ayrıca, din felsefesi ve dini tecrübe üzerine yazılmış eserlere de başvurulmuştur. Bu eserlerin analizi, Hick'in düşüncelerini daha geniş bir tarihsel ve felsefi çerçevede değerlendirme imkânı sunmuştur.

Araştırmanın bir diğer yöntemi, eleştirel analiz yaklaşımı olmuştur. Hick'in ahlaki gelişim teodisesinin güçlü ve zayıf yönlerini ortaya koyabilmek için Hick'e yönelik eleştiriler ele alınmıştır. Bu eleştiriler, özellikle kötülüğün eğitici doğası ve travmatik deneyimlerin bireysel üzerindeki etkilerini dikkate alan güncel çalışmalardan elde edilmiştir. Bu sayede, Hick'in teodisesinin modern etik ve ahlaki değerler açısından tatmin edici olup olmadığı araştırılmıştır.

Bu yöntem doğrultusunda, çalışmada sadece felsefi kaynakların analizi değil, Hick'in görüşlerinin günümüz toplumsal ve bireysel gelişim süreçlerine etkisi de tartışılmıştır. Acı ve kötülük problemi, çağdaş anlam arayışı ve ahlaki sorumluluk çerçevesinde yeniden değerlendirilmiştir. Çalışma, Hick'in teodisesinin tarihsel kökenlerini ve modern felsefi tartışmalardaki yerini ele alarak kapsamlı bir çözümleme sunmayı amaçlamaktadır.

Bulgular

Yapılan incelemeler, John Hick'in ahlaki ve ruhsal gelişim teodisesinin, insanın manevi gelişimini açıklamak için geniş bir çerçeve sunduğunu ortaya koymuştur. Hick, kötülüğü insanın ahlaki olgunlaşmasını sağlayan bir araç olarak ele almakta ve acıyı ruhsal gelişim için gerekli bir unsur olarak kabul etmektedir. Bu bağlamda şu bulgulara ulaşılmıştır:

İlk bulgu, Hick'in teodisesinin klasik teistik kötülük problemlerine özgün bir çözüm sunduğudur. Özellikle kötülüğün Tanrı'nın iyiliğiyle nasıl bağdaşabileceği sorusuna yeni bir bakış açısı getirmektedir. Hick, Tanrı'nın insanlara verdiği özgür irade ve ahlaki gelişim amacı doğrultusunda acının zorunlu olduğunu savunur. Kötülüğün yalnızca olumsuz bir unsur olmadığı, aksine insanın manevi olgunlaşmasına katkı sağladığı görüşü, acının eğitimdeki rolünü yeniden değerlendirmemize olanak tanır.

İkinci bulgu, Hick'in teodisesinin çağdaş eleştiriler ışığında bazı sınırlılıklar taşıdığıdır. Özellikle büyük felaketler, doğal afetler ve adaletsizlik gibi olaylar, acının eğitici rolünü sorgulamaktadır. Hick, belirli acı türlerinin ahlaki gelişime katkı sağladığını savunsa da, yıkıcı ve travmatik deneyimlerin bireysel ruhsal gelişime katkı sunup sunmadığı konusunda yeterli çözüm önerisi sunamamaktadır. Bu durum, modern toplumların ahlaki hassasiyetleri açısından Hick'in teodisesine yönelik önemli eleştirileri doğurmuştur.

Üçüncü bulgu, Hick'in teodisesinin günümüzde bireysel ve toplumsal manevi gelişim süreçlerine önemli katkılar sunduğudur. Kötülükle ilgili soruları teistik bir bağlamda yanıtlayan Hick, bireylerin acı ve zorluklarla başa çıkmalarına yardımcı olabilecek dini bir çerçeve sunmaktadır. Ancak, tüm acı türlerinin gelişim sağladığını iddia etmek teodisenin sınırlı bir yorum çerçevesine sıkışmasına yol açmaktadır.

Genel olarak bu bulgular, Hick'in teodisesinin güçlü yönleri kadar zayıf yönlerinin de olduğunu göstermektedir. Bu durum, teodisenin bireysel manevi gelişim ve toplumsal ahlaki değerler açısından yeniden düşünülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Sınırlılıklar

Nitel analiz yöntemini temel alan araştırmamızda, psikolojik ve sosyolojik boyutların bilimsel verilerle incelenmesi mümkün olmamıştır. Acı ve kötülük karşısındaki tepkilerin manevi gelişim üzerindeki etkilerini açıklamak için daha fazla ampirik çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Çalışmadaki bir diğer sınırlılık, güncel din felsefesi ve ahlak literatürüne tam olarak ulaşılmamıştır ve yalnızca önemli eleştiriler ele alınmıştır. Bu da çalışmanın kapsamını daraltmaktadır.

Toplumsal ve etik referanslar modern toplumların değerlerine dayanmakta olup, farklı kültürel bağlamlarda yapılan yorumlamaların yeterince ele alınmaması da araştırmamızdaki eksikliklerdendir. Bu durum, çalışmanın evrensel geçerliliğini sınırlamaktadır.

Son olarak, psikolojik derinlik eksikliği de bir sınırlılıktır. Hick'in teodisesi bireysel deneyimler üzerinden incelenmiş olsa da, travma psikolojisi ve insan doğasının kırılabilirliği gibi konuların etkileri daha ayrıntılı şekilde ele alınmalıdır.

Öneriler

Bu çalışmada gelecekteki araştırmalara yönelik bazı önerilerde bulunulabilir. Öncelikle, araştırma konusunun bireysel ve toplumsal etkilerinin anlaşılması için psikoloji, sosyoloji ve etik gibi alanlarda daha fazla disiplinler arası araştırma yapılması gerekmektedir. Bu sayede, teodisenin travma, uzun süreli acı, adaletsizlik hissi ve toplumsal iyilik ve dayanışma üzerindeki etkileri daha kapsamlı incelenebilir ve psikolojik temelleri güçlendirilebilir.

Modern eleştiriler ışığında, farklı kültürel ve dini bağlamlarda kötülük probleminin değerlendirilmesine yönelik karşılaştırmalı çalışmaların yapılması da alana katkı sağlayacaktır. Hick'in teodisesinin kültürler arası geçerliliği ve uygulanabilirliği üzerine yapılan çalışmalar, teodisenin evrensel geçerliliğini artırabilir.

Ayrıca, acı ve kötülüğün eğitici rolüne dair güncel etik değerler ışığında yeni tartışmalar başlatılmalıdır. Özellikle insan hakları ve bireysel refah gibi konuların ön plana çıktığı çağdaş toplumlarda, Hick'in teodisesinin acıyı anlamlandırma kapasitesinin sınırları yeniden ele alınmalıdır. Bu bağlamda, aşırı veya yıkıcı acıların ahlaki gelişime olan etkileri üzerine yeni teoriler geliştirilebilir.

Bu öneriler, Hick'in teodisesinin ahlaki ve toplumsal sorunlara yanıt verebilme potansiyelini güçlendirecektir.

Özgün Değer

Bu çalışma, John Hick'in ahlaki ve ruhsal gelişim teodisesinin felsefi ve teolojik temellerini günümüz perspektifinden değerlendirerek önemli bir katkı sağlamaktadır. Çalışma, Hick'in teodisesine yönelik günümüzdeki eleştirileri, kültürel ve toplumsal geçerliliğini tartışarak evrensel uygulanabilirliğini sınar. Aynı zamanda, bireysel ve toplumsal düzeydeki etkilerini farklı bir bakış açısıyla ele alarak Hick'in görüşlerinin günümüz ahlaki ve manevi sorunlarıyla nasıl ilişkilendirilebileceğine dair yenilikçi bir perspektif sunmaktadır. Bu bağlamda, çalışma teorik ve pratik düzeyde değerli bir katkı sağlamaktadır.

Araştırmacı Katkısı: Mehmet Fatih KALIN (%100).

Comparative Analysis of Export Competitiveness Specialization Levels of Türkiye and Leading Countries in the Cereal Sector ¹

Mahsun YALÇIN ²

Submitted by: 25.08.2023

Accepted by: 25.11.2024

Article Type: Research Article

Abstract

The aim of this study is to determine the export competition specialization level of the cereal sector of Türkiye and the ten countries (USA, Germany, France, India, Canada, Brazil, Argentina, Ukraine, Australia and Russia) that have the largest share in cereal exports and to analyze them from a comparative perspective. In this direction, the export and import values of the said countries for the period 2013-2022 were taken from the WITS (World Integrated Trade Solution) database. Analyzes, SITC Rev. it was made using the Revealed Comparative Advantages (RCA) method for 3 cereal sub-product groups in the product group "04- Cereals, cereal products" belonging to 3 groups. According to the Net Export Index results, it has been detected that Germany, India, Brazil, Türkiye, Ukraine (except 0481), Russia, Argentina and Australia (except 0471) specialize in the export of all sub-product groups. However, it is concluded that the USA could not specialize in the export of any of the aforementioned sub-product groups. In addition, it has been determined that France and Canada only specialize in the export of the 0472 coded product group. Balassa Index results show that these countries have a competitive disadvantage in all cereal sub-product groups.

Keywords: Cereal Export, Competitiveness, RCA, Balassa Index

Citation: Yalçın, M. (2024). Comparative analysis of export competitiveness specialization levels of Türkiye and leading countries in the cereal sector. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(4), 1751-1766.

¹ This study does not require ethics committee permission.

² Inonu University, Institute of Social Sciences, Department of Economics, PhD Student, mahsun21352@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9259-0690

Türkiye'nin ve Hububat Sektöründe Lider Ülkelerin İhracat Rekabet Uzmanlaşma Düzeylerinin Karşılaştırmalı Analizi

Mahsun YALÇIN³

Başvuru Tarihi: 25.08.2023

Kabul Tarihi: 25.11.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu çalışmanın amacı, Türkiye ve tahıl ihracatında en büyük paya sahip on ülkenin (ABD, Almanya, Fransa, Hindistan, Kanada, Brezilya, Arjantin, Ukrayna, Avustralya ve Rusya) tahıl sektöründeki ihracat rekabet uzmanlaşma düzeyini belirlemek ve bunları karşılaştırmalı bir perspektiften analiz etmektir. Bu doğrultuda, söz konusu ülkelerin 2013-2022 dönemi ihracat ve ithalat değerleri WITS veri tabanından alınmıştır. Analizler, SITC Rev. 3 grubuna ait "04- Tahıllar, tahıl ürünleri" ürün grubunda yer alan 3 tahıl alt ürün grubu için Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (RCA) metodu kullanılarak yapılmıştır. Net İhracat İndeksi sonuçlarına göre, Almanya, Hindistan, Brezilya, Türkiye, Ukrayna (0481 hariç), Rusya, Arjantin ve Avustralya'nın (0471 hariç) tüm alt ürün gruplarının ihracatında uzmanlaştığı tespit edilmiştir. Ancak ABD'nin söz konusu alt ürün gruplarının hiçbirinin ihracatında uzmanlaşma gösteremediği sonucuna varılmıştır. Ayrıca, Fransa ve Kanada'nın sadece 0472 kodlu ürün grubunun ihracatında uzmanlaştığı belirlenmiştir. Balassa İndeksi sonuçları, söz konusu ülkelerin tüm tahıl alt ürün gruplarında rekabet dezavantajına sahip olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Tahıl İhracatı, Rekabet Gücü, RCA, Balassa İndeksi

³ İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü, Doktora Öğrencisi, mahsun21352@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9259-0690

Introduction

Due to globalization, production and trade structures have gone through various changes in recent times. It is getting harder and harder for the countries of the world to keep up with these developments and changes and to integrate into the world market. This difficulty paves the way for the concept of competition to come to the fore. As a matter of fact, it is an undeniable reality that countries must have a high competitive power in order not to fall behind their competitors and to hold on to the world market. In this context, it is necessary for companies and/or sectors to have an innovative structure in order to increase their competitiveness. In addition, a positive performance in the basic macroeconomic indicators of the countries is very important in terms of increasing the competitiveness of the countries and having a say in the world market.

The rapid increase in the world population has significantly increased the need for food. In this context, cereal products have formed one of the cornerstones of global food security. Cereal, while maintaining its place as one of the main food sources of people, is also an important foreign trade product for many countries. Especially for countries that play an important role in the agricultural sector, cereal exports have become a critical element in terms of economic development and foreign exchange earnings. In this context, evaluating the competitiveness of cereal exports can help the agricultural sector to achieve its sustainability and development goals. It also plays a critical role in global food security and balanced nutrition. In addition, increasing the competitiveness of cereal exports makes it possible to gain resistance against global economic fluctuations and to encourage rural development by increasing agricultural incomes.

In the study, with the Revealed Comparative Advantage (RCA) technique, which is frequently used in determining export competitiveness by using post-trade data, both Türkiye and countries that have the maximum share in cereal exports (USA, Germany, France, India, Canada, Brazil, Argentina, Ukraine, Australia, Russia) analyzes were made to detect the cereal export competition specialization levels. Net Export Index (NEI) and Balassa Index were used to detect the export competitiveness of the countries in the cereal sector for the period 2013-2022. In the literature, there are many studies conducted for different sectors using these indexes. However, this study differs from other studies in that it primarily focuses on a specific sector (cereals). Another point where this study differs from other studies is that the subcategories of the product group "04 Cereals, cereal products" are determined and analyzes are made separately for the three sub-cereal product groups. Therefore, the sector is calculated not only as a whole, but separately for the "Cereal flours (excluding wheat and meslut flour)" product group, which is one of the cereal sub-product groups, and for the other two sub-product groups, using indices. In addition, it is thought that the study will contribute to the literature, considering that the export competitiveness of Türkiye and the countries that have a say in the cereal sector has not been analyzed comparatively by going down to the sub-product groups.

Literature Review

As a result of the literature review, a limited number of studies on the subject are found. Some of these studies, which are most similar to the subject, are discussed in the context of purpose, method and result. If we list these studies chronologically from past to present;

Peker (2015), aimed to examine the export competitiveness of Türkiye's cereals and legumes sector in the period 1994-2011 against EU-27 countries. Accordingly, the Revealed Comparative Advantage technique was used. According to the results of the analysis, it has been detected that Türkiye has a high competitive power in the wheat flour trade in the EU market, especially after 2001. In addition, it has been detected that the corn sector does not have a competitive advantage against the EU market.

Sharif et al. (2015), aimed to analyze the export competitiveness of products in the cereal sector of Pakistan for the period 2008-2013. For this purpose, the Revealed Comparative Advantage method was used. According to the analysis results; it has been determined that Pakistan has a high RCA value in rice and corn products, while it does not have a high enough value in wheat and millet products.

Abbas and Waheed (2017), aimed to detect the export competitiveness of Pakistan's selected agricultural products in the 2003-2014 period. For this, the Revealed Comparative Advantage method developed by Balassa was used. As a result of the analysis, it has been detected that Pakistan has a high competitive power in raw cotton, cereals, raw hides and fruits. In addition, it was determined that the highest competitive power among the products in question was obtained in raw cotton with a value of 54.46.

Maqbool et al. (2020), aimed to analyze the cereal export competitiveness of Pakistan for the period 2003-2018. For this, indices such as the Balassa Index, Revealed Trade Advantage Index, Vollrath Index and Net Export Index were used. As a result of the analysis; it has been detected that Pakistan has a comparative advantage in the cereal sector. Apart from that, according to the Revealed Trade Advantage Index; it was concluded that Pakistan has a clear comparative advantage in cereal exports and should focus on cereal production and export.

Bashimov (2022), aimed to analyze the export competitiveness of Kazakhstan's selected cereal products for the period 2001-2020. For this, the Revealed Comparative Advantage and Revealed Symmetric Comparative Advantage indices were used. According to the index results, it has been detected that Kazakhstan has a comparative and competitive advantage especially in wheat and barley exports in the mentioned period.

Paksoy and Şahin (2023), aimed to compare the export competitiveness of Türkiye's wheat and cotton sector in the 2015-2021 period with the G7, OECD and EU27 country groups. For this, the Revealed Comparative Advantage method developed by Balassa was used. According to the results of the analysis, it has been detected that the competitiveness of Türkiye's cotton export tends to decrease since 2016, but it has a comparative advantage according to the selected country groups. It has been determined that the wheat export competitiveness is in a continuous decrease over the years.

Bashimov (2024), the study the comparative advantage of Uzbekistan in agricultural and food products exports was analyzed. In the study, agricultural and food products classified between 1-24 chapters according to the Harmonized System classification were included in the analysis. The study covers the years 2002-2020, and the data were compiled from the International Trade Center database. The Revealed Comparative Advantages index was used as the method in this study. According to the results obtained, Uzbekistan has a comparative advantage in the chapter group of living trees and other plants, edible fruits, edible vegetables, milling products and lac, gum, resin and other plant sap and extracts. When the RCA index values are examined by years, it is understood that Uzbekistan's competitive advantage does not exhibit a stable trend.

Duru (2024), the study the production, export and import structure of vegetable oils obtained from the most prominent oilseeds in terms of demand in Turkey in the period 2001-2022 was tried to be revealed. Based on foreign trade data related to vegetable oils, international competitiveness was analyzed with Revealed Comparative Advantages, Revealed Symmetric Comparative Advantages and Trade Balance Index indexes. As a result, although oilseed and crude oil imports are high, the competitiveness index values of vegetable oils that are refined and offered for direct consumption, except for palm oil, are positive and continue to provide added value to the country's economy.

Data and Method

Working Data

In the study, analyzes were made with the export and import values (US\$) of the mentioned countries for the period 2013-2022. The export and import values used for the analysis were taken from the WITS database. Since Russia does not have data for 2022, it could not be used in the analysis. Net Export Index and Balassa Index SITC Rev. 3 it is calculated by using export and import data of 3 cereal goods groups within the scope of 4 digits from 3 classifications. The aforementioned 4-digit 3 cereal product groups and codes are given in Table 1.

Table 1
SITC Rev. 3, 4 Digit Cereal Product Codes

0471	Cereal flour(non-wheat)
0472	Cereal meal/gr non-wheat
0481	Cereals/breakfast foods

Source: (WITS, 2023).

Study Method

Revealed Comparative Advantages Approach

The basis of competitiveness measurement goes back to Ricardo's "Theory of Comparative Advantage" and Hecksher-Ohlin's "Factor Endowment Theory". Ricardo assumes that for two countries to specialize in trade, there must be a relative price difference between product prices, while the Hecksher-Ohlin model assumes that the relatively more affordable factor must be used for specialization. However, since there is no coefficient determining the competitiveness of the countries in both models, the Revealed Comparative Advantage (ACU) coefficients were needed to determine the comparative advantage of the countries. In order to obtain the mentioned coefficients, the foreign trade data of the countries are used (Demir, 2001, p.50; Sariçoban, 2022, p.2000).

While the revealed comparative advantage method is a fundamental concept used in international trade, empirical measurement of the concept is arduous. The main reason why the concept is difficult to measure is that it is defined by relative autarky prices, which cannot be determined in the post-trade balance. In this context, if the concept of comparative advantage is to be evaluated empirically, it should be measured using post-trade data (Veeramani, 2008, p.150). The revealed comparative advantage approach is based on the idea of "specialization". Countries strive to specialize in the production of goods and services, just as people strive to specialize. The production of goods and services in question occurs in sectors where countries have a comparative advantage. Both classical foreign trade theory and modern foreign trade theory defend this preference and argue that countries first prefer the goods and services in which they have a comparative advantage in specialization (Utkulu, 2005, p.3).

Balassa Index

Before Balassa presented the famous RCA (Revealed Comparative Advantage) index in 1965, Liesner (1958) contributed to the empirical literature of RCA. Therefore, Liesner (1958) is considered the first empirical study in the field of RCA. The simple RCA measurement proposed by Liesner is based on the ratio of a country's total exports of a good to the total exports of other exporting countries of that good. Later, Balassa (1965)

introduced a comprehensive and advanced measure of RCA. This RCA measure, which was introduced by Balassa (1965), is an RCA coefficient that has been frequently used in the literature and has been modified later (Utkulu and Seymen, 2004, p.8-9).

$$RCA_{ij} = (X_{ij} / X_{it}) / (X_{wj} / X_{wt}) \quad (1)$$

In the formula, X_{ij} and X_{wj} represent country i goods j and world goods j exports, while X_{it} and X_{wt} represent the country's total and world total exports. If the result obtained from the formula is less than 1, it indicates that the country is in a disadvantageous position in terms of comparative advantage in the product in question, and if it is greater than 1, the country is in an advantageous position and has a comparative advantage (Balassa, 1965, p.99-124). In terms of interpreting the coefficient values in question in more detail, the obtained results can be evaluated by dividing them into 4 groups (Hinloopen and Marrewijk, 2001, p.13):

Group 1 $\rightarrow 0 < RCA \leq 1$ No Competitiveness. (Disadvantage)

Group 2 $\rightarrow 1 < RCA \leq 2$ There is weak competitiveness.

Group 3 $\rightarrow 2 < RCA \leq 4$ Moderately competitive.

Group 4 $\rightarrow 4 < RCA$ It has a strong competitive power.

Net Export Index (NEI)

Another analysis method in the study is the Net Export Index. This index is calculated as the ratio of net exports to the sum of exports and imports for a certain sector or group of goods (Balassa and Noland, 1989, p.9). Net Export Index takes values between “-1” and “1”. A negative value for the index indicates that the relevant country specializes in the import of the product group in question and has a competitive disadvantage, while a positive value indicates that the country specializes in the export of the relevant product group and has a competitive advantage (Donges and Riedel, 1976, p.68-69; Sarıçoban and Kaya, 2017, p.114).

$$NEI_{jkt} = \frac{X_{kt}^j - M_{kt}^j}{X_{kt}^j + M_{kt}^j} \quad (2)$$

A value of “1” for the Net Export Index indicates that the country in question is a full exporter in the relevant product group, a value of “-1” indicates that the country is a full importer of the relevant product group, and a value of “0” indicates that the country has a balanced trade in the product group in question, or in other words, the export and import values are the same (Erkan, 2009, p.14-15).

In the study, the RCA coefficients are considered as two periods. In this context, the years 2013-2017 are expressed as the first period and the years 2018-2022 as the second period. Except for this, appropriate average values for the period 2013-2022 are shown. Appropriate mean is defined as calculating the mean by subtracting abnormal or extreme values in the data. In this context, the appropriate average is known as the statistical method that best summarizes the central aspect of the data (TCMB(Central Bank of Türkiye), 2021, p.1).

Cereal Exports and Total Export Values Of The Countries

In Table 2, SITC Rev. according to the 3 classification, Türkiye and the top ten countries that have a say in the cereal export (04- Cereals, cereal products) for the period 2013-2022 are included. Based on the year 2022, in the cereal group exports, the USA was the first, Canada was the second, France was the third, Argentina was the fourth, and Türkiye was the last. When the table is examined, it is noteworthy that the USA maintained its export leadership in the cereal sector as of the mentioned years.

Table 2
Countries Total Cereal Exports (x1000 US\$)

2022		2021		2020		2019		2018	
US	36,093,137	US	34,565,033	US	23,227,904	US	20,776,554	US	24,837,680
DE	11,162,571	DE	10,354,179	DE	9,532,765	DE	8,349,269	DE	8,431,909
FR	16,796,017	FR	12,942,403	FR	11,698,247	FR	11,467,025	FR	11,375,622
IN	15,044,440	IN	13,103,074	IN	9,308,865	IN	7,646,946	IN	8,279,305
CAN	16,856,289	CAN	14,067,966	CAN	12,449,810	CAN	11,301,979	CAN	11,483,826
BR	14,250,470	BR	5,185,927	BR	6,781,028	BR	8,011,691	BR	4,719,381
AR	16,269,433	AR	13,425,919	AR	9,510,926	AR	9,913,612	AR	8,035,582
UA	9,424,395	UA	12,222,238	UA	9,758,194	UA	9,994,322	UA	7,561,569
AU	14,326,683	AU	10,617,113	AU	4,420,169	AU	4,094,859	AU	5,474,060
RU	--	RU	10,179,731	RU	10,123,052	RU	8,664,658	RU	11,056,551
TR	4,954,786	TR	3,836,753	TR	3,399,131	TR	3,399,475	TR	3,303,486
2017		2016		2015		2014		2013	
US	22,363,631	US	22,744,581	US	22,765,381	US	26,789,089	US	24,160,345
DE	8,430,365	DE	8,578,940	DE	8,952,261	DE	10,185,347	DE	10,512,234
FR	9,420,348	FR	9,870,220	FR	11,533,603	FR	13,130,811	FR	15,142,271
IN	7,882,883	IN	6,096,395	IN	7,379,829	IN	10,598,397	IN	11,405,160
CAN	10,154,482	CAN	9,332,843	CAN	10,924,081	CAN	12,203,419	CAN	11,339,394
BR	5,226,988	BR	4,295,145	BR	5,905,791	BR	4,675,666	BR	7,281,216
AR	7,565,444	AR	7,551,100	AR	5,489,213	AR	5,932,033	AR	8,939,906
UA	6,817,811	UA	6,322,779	UA	6,302,944	UA	6,895,280	UA	6,832,160
AU	7,157,721	AU	5,649,281	AU	7,024,173	AU	8,101,266	AU	8,766,591
RU	8,048,347	RU	6,147,342	RU	6,198,056	RU	7,626,525	RU	5,284,728
TR	3,220,960	TR	3,121,110	TR	2,914,590	TR	2,969,832	TR	2,862,028
US: United States		DE: Germany		FR: France		IN: India		CAN: Canada	
BR: Brazil		AR: Argentina		UA: Ukraine		AU: Australia		RU-TR: Russia-Türkiye	

Source: Prepared using WITS data.

Considering Table 2, Türkiye's cereal export amount was US \$ 2,862,028 in 2013, while in 2022, this value became US \$ 4,954,786. From here, it is seen that Türkiye does not have high enough export values to compete with other countries, but there is an increase in its exports.

Table 3

Total exports of Countries (x1000 \$)

2022		2021		2020		2019		2018	
US	1,743,810,748	US	1,478,599,018	US	1,207,117,361	US	1,394,462,542	US	1,413,253,590
DE	1,665,635,727	DE	1,635,599,574	DE	1,385,852,260	DE	1,493,266,564	DE	1,562,418,816
FR	618,298,750	FR	585,148,037	FR	488,562,446	FR	556,364,114	FR	568,535,880
IN	452,684,214	IN	394,813,673	IN	275,488,745	IN	323,250,726	IN	322,291,568
CAN	556,732,127	CAN	462,329,471	CAN	355,462,063	CAN	409,345,227	CAN	414,776,434
BR	334,463,079	BR	280,814,577	BR	209,180,242	BR	221,126,808	BR	231,889,523
AR	88,445,719	AR	77,934,315	AR	54,883,822	AR	65,114,128	AR	61,558,357
UA	44,443,201	UA	65,870,276	UA	49,230,800	UA	50,054,402	UA	47,334,680
AU	410,252,834	AU	342,036,103	AU	247,159,346	AU	270,260,836	AU	256,565,262
RU	--	RU	492,313,791	RU	337,103,970	RU	426,720,333	RU	451,494,828
TR	254,201,009	TR	225,214,458	TR	169,657,940	TR	180,832,722	TR	177,168,756
2017		2016		2015		2014		2013	
US	1,307,563,089	US	1,226,742,501	US	1,286,401,095	US	1,399,065,754	US	1,370,671,887
DE	1,430,628,657	DE	1,337,236,558	DE	1,328,500,249	DE	1,498,238,432	DE	1,450,937,515
FR	523,385,133	FR	488,885,072	FR	493,941,214	FR	566,656,165	FR	567,987,698
IN	294,364,490	IN	260,326,912	IN	264,381,004	IN	317,544,642	IN	336,611,389
CAN	385,170,033	CAN	352,807,627	CAN	375,606,739	CAN	444,952,882	CAN	456,598,271
BR	214,988,108	BR	179,526,128	BR	186,774,916	BR	220,920,757	BR	232,543,660
AR	58,384,195	AR	57,879,346	AR	56,783,953	AR	68,404,347	AR	75,962,981
UA	43,428,391	UA	36,361,032	UA	38,127,040	UA	53,913,302	UA	63,320,469
AU	230,536,737	AU	189,629,975	AU	187,792,151	AU	240,444,684	AU	252,155,105
RU	379,206,606	RU	301,780,443	RU	343,907,652	RU	497,833,529	RU	527,265,919
TR	164,494,619	TR	149,246,999	TR	150,982,114	TR	166,504,862	TR	161,480,915

Source: Prepared using WITS data.

Table 3 shows the total export values of these countries for the period 2013-2022. When the table is examined, it is seen that the USA is the first, Germany is the second, France is the third, Canada is the fourth, and Türkiye is the seventh, based on the year 2022 in terms of total exports.

Table 4
Ratio of Countries Cereal Exports in Total Exports (%)

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
USA	1.8	1.9	1.7	1.9	1.7	1.8	1.5	1.9	2.3	2.0
Germany	0.7	0.7	0.7	0.6	0.6	0.5	0.6	0.7	0.6	0.7
France	2.7	2.3	2.3	2.0	1.8	2.0	2.0	2.3	2.2	2.7
India	3.3	3.3	2.8	2.3	2.7	2.6	2.4	3.3	3.3	3.3
Canada	2.4	2.7	2.9	2.6	2.6	2.8	2.8	3.5	3.0	3.0
Brazil	3.1	2.1	3.2	2.3	2.4	2.0	3.6	3.2	1.8	4.3
Argentina	11.7	8.6	9.6	13	13	13	15.2	17.3	17.2	18.4
Ukraine	10.8	12.8	16.6	17.4	15.7	16	20	20	19	21.2
Australia	3.5	3.4	3.7	3.0	3.1	2.1	1.5	1.8	3.1	3.5
Russia	1.0	1.5	1.8	2.0	2.1	2.4	2.0	3.0	2.0	--
Türkiye	1.7	1.8	1.9	2.0	2.0	1.9	1.9	2.0	1.7	1.9

Source: Prepared using WITS data.

In Table 4, the ratios of the cereal group exports of the said countries within the total exports are shown by calculating as a percentage. Considering the table, it is seen that the country with the highest cereal product group in total exports is Ukraine, and the country with the least is Germany. Apart from this, it is understood that the share of the cereal product group in total exports is low in Türkiye, although not as much as Germany.

Determining the Export Competitiveness of the Cereal Sector of the Countries

Analysis with Net Export Index

In this part of the study, the Net Export Index (NEI) is used to determine only the own commercial performance of the countries and the analysis results are shown in the table. Negative results indicate that a competitive advantage is gained in the import of the said good and more importance is given to its import; positive results indicate that a competitive advantage is gained in the export of the relevant good and more importance is given to its export (Donges and Riedel, 1976, p.68-69). A result of "1" indicates that the country is a full exporter in the relevant goods group, while a result of "-1" indicates that it is a full importer (Erkan, 2009, p.14-15).

Table 5
Analysis results by Net Export Index

	USA				Germany			
	2013-2017 ave.	2018-2022 ave.	Average		2013-2017 ave.	2018-2022 ave.	Average	
047 1	-0.03	-0.31	-0.18	X	0.08	0.17	0.12	✓
047 2	-0.23	-0.20	-0.22	X	0.16	0.26	0.21	✓
048 1	0.04	-0.19	-0.06	X	0.41	0.26	0.33	✓
<hr/>								
	France				India			
	2013-2017 ave.	2018-2022 ave.	Average		2013-2017 ave.	2018-2022 ave.	Average	
047 1	-0.05	-0.14	-0.09	X	0.93	0.98	0.96	✓
047 2	0.73	0.53	0.62	✓	0.91	0.99	0.95	✓
048 1	-0.02	-0.07	-0.05	X	0.45	0.38	0.41	✓
<hr/>								
	Canada				Brazil			
	2013-2017 ave.	2018-2022 ave.	Average		2013-2017 ave.	2018-2022 ave.	Average	
047 1	-0.48	-0.38	-0.44	X	0.96	0.95	0.96	✓
047 2	0.74	0.70	0.72	✓	0.97	0.96	0.97	✓
048 1	-0.05	0.07	0.00	E	0.53	0.63	0.57	✓
<hr/>								
	Argentina				Ukraine			
	2013-2017 ave.	2018-2022 ave.	Average		2013-2017 ave.	2018-2022 ave.	Average	
047 1	0.69	-0.86	-0.09	X	0.26	-0.18	0.02	✓
047 2	1.00	-1.00	0.14	✓	0.98	0.96	0.97	✓
048 1	0.46	0.50	0.48	✓	0.01	-0.07	-0.04	X
<hr/>								
	Australia				Russia			
	2013-2017 ave.	2018-2022 ave.	Average		2013-2017 ave.	2018-2021 ave.	Average	
047 1	-0.62	-0.59	-0.61	X	-0.67	-0.10	-0.44	X
047 2	0.25	0.34	0.29	✓	0.66	0.61	0.69	✓
048 1	0.08	0.09	0.08	✓	0.33	0.42	0.40	✓
<hr/>								
Türkiye								
	2013-2017 ave.	2018-2022 ave.	Average					
047 1	0.93	0.95	0.95	✓				
047 2	0.99	0.99	0.99	✓				
048 1	0.55	0.63	0.58	✓				

When Table 5 is examined, it has been detected that all sub-product groups of Germany, India, Brazil, Türkiye, Ukraine (except 0481), Russia, Argentina and Australia (except 0471) have specialized in their exports (✓: there is specialization). From this, it can be concluded that the exports of the said countries in the relevant product groups are higher than their imports and that the countries have a competitive advantage by specializing in the export of these product groups. A striking point in the table is that Türkiye's 0472 product group RCA value is 0.99. This means that Türkiye exports almost all of the product group in question and is a full exporter. It is understood that France only specializes in the export of the 0472 coded product group. However, it is determined that the USA could not show specialization in all of the exports of these sub-product groups (X: no specialization). Except for this, it is detected that Canada showed in 0481 sub-product group (E: balanced trade).

Analysis with Balassa Index

The RCA values of the countries in question and the export amounts of three sub-product groups within the scope of cereal exports is measured using the Balassa Index and these are discussed in Table 6. When Table 6 is examined, it has been determined that the countries in question are in a disadvantageous (X) situation in all three sub-cereal product groups.

Table 6
Analysis Results by Balassa Index

USA								
	2013-2017 ave.	2018-2022 ave.	Average		2013-2017 ave.	2018-2022 ave.	Average	
0471	0.05	0.06	0.05	X	0.02	0.04	0.03	X
0472	0.02	0.02	0.02	X	0.01	0.00	0.01	X
0481	0.14	0.12	0.13	X	0.15	0.14	0.14	X
Germany								
	2013-2017 ave.	2018-2022 ave.	Average		2013-2017 ave.	2018-2022 ave.	Average	
0471	0.04	0.05	0.04	X	0.03	0.06	0.04	X
0472	0.04	0.02	0.03	X	0.03	0.03	0.03	X
0481	0.18	0.18	0.18	X	0.05	0.05	0.05	X
France								
	2013-2017 ave.	2018-2022 ave.	Average		2013-2017 ave.	2018-2022 ave.	Average	
0471	0.03	0.04	0.03	X	0.16	0.12	0.14	X
0472	0.11	0.10	0.10	X	0.01	0.01	0.01	X
0481	0.28	0.34	0.31	X	0.03	0.03	0.03	X
Canada								
	2013-2017 ave.	2018-2022 ave.	Average		2013-2017 ave.	2018-2022 ave.	Average	
0471	0.04	0.00	0.02	X	0.03	0.03	0.02	X
0472	0.01	0.00	0.00	X	0.07	0.06	0.06	X
0481	0.12	0.16	0.13	X	0.12	0.16	0.14	X
Argentina								
	2013-2017 ave.	2018-2022 ave.	Average		2013-2017 ave.	2018-2022 ave.	Average	
0471	0.01	0.02	0.01	X	0.00	0.01	0.01	X
0472	0.00	0.00	0.00	X	0.01	0.01	0.01	X
0481	0.14	0.14	0.14	X	0.05	0.07	0.06	X
Australia								
	2013-2017 ave.	2018-2022 ave.	Average		2013-2017 ave.	2018-2021 ave.	Average	
0471	0.02	0.03	0.03	X				
0472	0.14	0.07	0.10	X				
0481	0.27	0.33	0.29	X				
Türkiye								
	2013-2017 ave.	2018-2022 ave.	Average		2013-2017 ave.	2018-2021 ave.	Average	

Conclusions

In the study, the export competition specialization levels of Türkiye and the countries that have the largest share in cereal exports were analyzed from a comparative perspective using the Revealed Comparative Advantages method. In this direction, the global specialization levels of these countries in cereal sub-product groups were analyzed using the Net Export Index and Balassa Index.

According to the Net Export Index results, it is detected that Germany, India, Brazil, Türkiye, Ukraine (except 0481), Russia, Argentina and Australia (except 0471) showed specialization in all sub-product groups. It is understood that France only specializes in the export of the product group with the code 0472. However, it is determined that the USA could not show specialization in all exports of these sub-product groups. Apart from this, it is detected that Canada showed in the sub-product group coded 0481 (E: balanced trade). Finally, according to the results of the Balassa Index, which is used to determine the global export competition specialization of the countries in question, it has been detected that the said countries do not have competitive power in all three groups.

When the situation of Türkiye is summarized in the light of the results, it is in the position of exporter in all product groups (0471, 0472, 0481) in terms of its own commercial performance. However, according to the Balassa Index, which shows the level of export competition specialization on a global scale, Türkiye could not gain a competitive advantage in the export of these product groups. In this context, it is very important for the country to maintain a strong position among its competitors in today's competitive market, to implement efficient policies in order to maintain and improve its position in the cereal product groups that Türkiye is an exporter. However, the fact that Türkiye is an exporter of all 3 cereal sub-product groups according to its own commercial performance shows that the country has a substantial and/or significant competitive power. Considering that Türkiye generally specializes in labor-intensive fields and has a competitive advantage, it is extremely important to support the labor-intensive sector (04- Cereals, cereal products) with efficient policies. In this framework, subsidies such as clustering, division of labor and specialization, seed and fuel support and tax reductions will be extremely important policies in terms of providing competitive advantage in cereal product groups, where competitive advantage cannot be obtained (0471, 0472 and 0481).

In order to increase the competitiveness of cereal exports, first of all, agricultural research and innovation should be encouraged and training and consultancy services on modern agricultural techniques should be provided. Agricultural infrastructure should be strengthened and infrastructure investments such as irrigation and storage should be supported. Market diversity should be targeted and trade and logistics processes should be facilitated. Trade barriers should be reduced and sustainable, environmentally friendly farming practices should be encouraged. Financial and logistical support should be provided to exporters, and measures should be taken for quality control and compliance with international standards. In addition, strengthening cooperation and associations among all stakeholders in the sector is important for success. This policy will contribute to the economic development of the agricultural sector and cereal security by increasing Türkiye's cereal export competitiveness.

References

- Abbas, S. and Waheed, A. (2017). Trade competitiveness of Pakistan: Evidence from the revealed comparative advantage approach. *Competitiveness Review*, 27(5), 462-475. doi:10.1108/CR-12-2015-0092
- Balassa, B. (1965). Trade liberalization and revealed comparative advantage. *Manchester School of Economic and Social Studies*, 33(2), 99-123. doi:10.1111/j.1467-9957.1965.tb00050.x
- Balassa, B. and Noland, M. (1989). Revealed comparative advantage in Japan and the United States. *Journal of International Economic Integration*, 4(2), 8-22. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/23000034>
- Bashimov, G. (2022). Kazakistan'ın hububat ürünleri ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğünün ölçülmesi. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 187-198. doi:10.58640/asyar.1191032
- Bashimov, G. (2024). Tarım ve gıda ürünlerinin rekabet üstünlüğünün AKÜ indeksi ile ölçülmesi: Özbekistan Örneği. *Dünya Multidisipliner Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 45-61. <https://doi.org/10.58853/dumad.1205931>
- Demir, İ. (2001). Türkiye beyaz eşya sanayinin rekabet gücü ve geleceği. *İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Sanayi Dairesi Başkanlığı, Uzmanlık Tezi*, Yayın No DPT. 2571. Erişim adresi: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Turkiye-Beyaz-Esya-Sanayinin-Rekabet-Gucu-ve-Gelecegi_Ibrahim-Demir.pdf
- Donges, J. B. and Riedel, J. (1976). The expansion of manufactured exports in developing countries: An empirical assessment of supply and demand issues. *Kieler Arbeitspapiere, Kiel Working Papers No: 49*, June 1976. Erişim adresi: https://www.academia.edu/22341794/The_expansion_of_manufactured_exports_in_developing_countries_An_empirical_assessment_of_s_upply_and_demand_issues
- Duru, S. (2024). Türkiye bitkisel yağ dış ticaretinin mevcut durumu ve rekabet gücünün analizi. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, 11(35), 25-39. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gumrukticaretdergisi/issue/83961/1358476>
- Erkan, B. (2009). *Ülkelerin ihracat performanslarının belirlenmesinde açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüklerinin kullanılması: Yükselen ekonomiler örneği*. (YÖK Tez Merkezi, Doktora). Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hinloopen, J. and Marrewijk, C. V. (2001). On the empirical distribution of the Balassa index. *Review of World Economics / Weltwirtschaftliches Archiv*, 137, 1-35. doi: 10.1007/BF02707598
- Maqbool, M. S., Mahmood, T., Hussain, S. and Ashraf, M. (2020). Analysis of trade competitiveness of Pakistan cereal products in global perspective. *Review of Economics and Development Studies*, 6(1), 97-106. doi:org/10.47067/reads.v6i1.187
- Paksoy, S. and Şahin, H. (2023). Türkiye'nin buğday ve pamuk ihracat rekabet gücünün OECD, AB27 ve G7 ülkeleri ile karşılaştırılması. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (57), 333-346. doi:org/10.30794/pausbed.1258267

- Peker, A. (2015). Türkiye hububat ve baklagil alt sektörünün Avrupa Birliği pazarı karşısındaki rekabet gücü. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5(2), 1-20. Erişim adresi: <http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/tr/pub/issue/27397/126001>
- Sarıçoban, K. and Kaya, E. (2017). Determination of the seafood export competitiveness: The comparative analysis of top ten countries having lion share from seafood export. *Journal of Business, Economics and Finance (JBEP)*, (6)2,112-124. doi:10.17261/Pressacademia.2017.500
- Sarıçoban, K. (2022). RCEP ülkelerinin dış ticareti ve standart ürün grupları bazında ihracattaki karşılaştırmalı üstünlükleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(84), 1991-2012. doi:10.17755/esosder.1140018
- Sharif, M., Niazi, M. A., Mahar, A. B. and Jabbar A. (2015). Study on competitiveness of cereals and their products exports from Pakistan, *J. Agric. Res.*, 53(3). Erişim adresi: https://www.academia.edu/68469469/Study_on_Competitiveness_of_Cereals_and_Their_Products_Exports_from_Pakistan
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2021). Piyasa katılımcıları anketi, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/f747142688644850809f426de2266e03/PKAMetaveri.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACEf747142688644850809f426de2266e03-nIqgLKA>, (E. T: 22.07.2023).
- Utkulu, U. (2005). *Türkiye'nin dış ticareti ve değişen mukayeseli üstünlükler*, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları. Erişim adresi: <https://silo.tips/download/trkiye-nn-di-ticaret-ve-deen-mukayeseli-ustunlukler-utku-utkulu>
- Utkulu, U. and Seymen, D. (2004). Revealed comparative advantage and competitiveness: Evidence for Türkiye vis-à-vis the EU/15. In *European Trade Study Group 6th Annual Conference, ETSG*, September 2004, 1-26. Erişim adresi: <https://www.etsg.org/ETSG2004/Papers/seymen.pdf>
- Veeramani, C. (2008). India and China: changing patterns of comparative advantage?. In R. Radhakrishna, *Indira Gandhi Institute of Development Research*, (s.145-156), India Development Report. Erişim adresi: <https://repository.gatech.edu/server/api/core/bitstreams/4cfb92e3ced54d858019fbd696aec75content>
- World Integrated Trade Solution (2023). Trade Data. <https://wits.worldbank.org/>

Genişletilmiş Özet

Amaç

Bu çalışmanın amacı, Türkiye ve tahıl ihracatında en fazla paya sahip on ülkenin (ABD, Almanya, Fransa, Hindistan, Kanada, Brezilya, Arjantin, Ukrayna, Avustralya ve Rusya) tahıl sektöründeki ihracat rekabet uzmanlaşma düzeyini belirlemek ve bunları karşılaştırmalı perspektiften analiz etmektir.

Tasarım ve Yöntem

Çalışmada, söz konusu ülkelerin 2013-2022 dönemi ihracat ve ithalat değerleri WITS veri tabanından alınmıştır. Analizler, SITC Rev. 3 grubuna ait "04- Tahıllar, tahıl ürünleri" ürün grubunda yer alan 3 tahıl alt ürün grubu için Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (RCA) yöntemi kullanılarak yapılmıştır.

Findings / Bulgular

Net İhracat İndeksi sonuçlarına göre, Almanya, Hindistan, Brezilya, Türkiye, Ukrayna (0481 hariç), Rusya, Arjantin ve Avustralya'nın (0471 hariç) tüm alt ürün gruplarının ihracatında uzmanlaştığı tespit edilmiştir. Ancak ABD'nin söz konusu alt ürün gruplarının hiçbirinin ihracatında uzmanlaşma göstermediği sonucuna varılmıştır. Ayrıca, Fransa ve Kanada'nın sadece 0472 kodlu ürün grubunun ihracatında uzmanlaştığı belirlenmiştir. Balassa İndeksi sonuçları, söz konusu ülkelerin tüm tahıl alt ürün gruplarında rekabet dezavantajına sahip olduğunu göstermektedir.

Research Limitations / Sınırlılıklar

Rusya'nın 2022 yılı verileri bulunmadığından analizlerde söz konusu yıl verileri kullanılmamıştır.

Öneriler

Türkiye'nin durumu sonuçlar ışığında özetlendiğinde, kendi ticari performansı açısından Net İhracat İndeksine göre tüm ürün gruplarında (0471, 0472, 0481) ihracatçı konumundadır. Ancak küresel ölçekte ihracat rekabetinde uzmanlaşma düzeyini gösteren Balassa İndeksi'ne göre Türkiye, bu ürün gruplarının ihracatında rekabet avantajı sağlayamamıştır. Bu bağlamda, günümüzün rekabetçi pazarında ülkelerin rakipleri arasında güçlü konumunu koruması ve özellikle Türkiye'nin ihracatçısı olduğu tahıl ürün gruplarında konumunu korumak ve geliştirmek için etkin politikalar uygulaması büyük önem taşımaktadır. Türkiye'nin kendi ticari performansına göre 3 tahıl alt ürün grubunun da ihracatçısı olması, ülkenin önemli bir rekabet gücüne sahip olduğunu göstermektedir. Türkiye'nin genel olarak emek yoğun alanlarda uzmanlaştığı ve rekabet avantajına sahip olduğu dikkate alındığında, emek yoğun sektörün (04- Hububat, tahıl ürünleri) etkin politikalarla desteklenmesi son derece önemlidir. Bu çerçevede rekabet avantajı elde edilemeyen tahıl ürün gruplarında (0471, 0472 ve 0481) kümelenme, işbölümü ve uzmanlaşma, tohum ve yakıt destekleri, vergi indirimleri gibi destekler rekabet avantajı sağlanması açısından son derece önemli politikalar olacaktır.

Özgün Değer

Literatürde bu endekslerin kullanıldığı farklı sektörlerle yönelik yapılmış pek çok çalışma bulunmaktadır. Ancak bu çalışma diğer çalışmalardan farklı olarak öncelikle belirli bir sektöre (tahıllara) odaklanması bakımından ayrılmaktadır. Bu çalışmanın diğer çalışmalardan farklılaştığı bir diğer nokta ise "04 Tahıllar, tahıl ürünleri" ürün grubunun alt kategorilerinin belirlenerek üç alt tahıl ürün grubu için ayrı ayrı analiz yapılmasıdır. Dolayısıyla sektör, tahıl alt ürün gruplarından "Tahıl unları (buğday ve meslut unu hariç)" ürün grubu ile diğer iki alt ürün grubu için sadece bir bütün olarak değil ayrı ayrı hesaplanmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin ve tahıl sektöründe söz sahibi olan ülkelerin ihracat rekabet gücünün alt ürün gruplarına inilerek karşılaştırmalı olarak analiz edilmediği göz önünde bulundurulduğunda, çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmacı Katkısı: Mahsun YALÇIN (%100).

Kamu Yönetiminde Hibritleşme ve Devletin Değişen Rolü ¹

Nurettin BİLMEZ ² - Hasan AKAY ³

Başvuru Tarihi: 10.09.2024

Kabul Tarihi: 29.11.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu çalışmada, Yeni Kamu İşletmeciliği (YKİ) sonrası dönemde Kamu Değeri Yaklaşımı (KDY), Yeni Kamu Hizmeti (YKH) ve Yeni Kamu Yönetimi (YKY) yaklaşımlarının kamu yönetimi alanında yarattığı etki sonucunda gerçekleşen hibritleşmenin devletin rolünde yarattığı değişim ele alınmıştır. Çalışmanın temel iddiası şudur: kamu yönetiminde yaşanan hibritleşme sonucunda devletin rolü hem teorik hem de uygulama düzeyinde belli ölçüde dönüşüme uğramıştır. Teorik açıdan konunun kapsamlı şekilde incelenmesini sağlamak için ağırlıklı olarak yabancı literatürdeki önemli çalışmalardan yararlanılmıştır. Uygulama düzeyinde ise YKİ'ne öncülük eden ülke deneyimlerine yer verilmiştir. Metodolojik bakımdan eleştirel ve tarihsel yöntemin yanında karşılaştırmalı yöntemden de yararlanılmıştır. Çalışmada kamu yönetiminde yaşanan hibritleşmeyle devletin rolünün katılımı artırma, vatandaşlara hizmet etme, kamu yararı, kamu değeri ve ortak iyiliği sağlama, iş birliği ve koordinasyonu güçlendirme şeklinde değişmeye başladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Yönetiminde Hibritleşme, Yeni Kamu İşletmeciliği, Kamu Değeri Yaklaşımı, Yeni Kamu Hizmeti, Yeni Kamu Yönetimi

Atıf: Bilmez, N. ve Akay, H. (2024). Kamu yönetiminde hibritleşme ve devletin değişen rolü. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(4), 1767-1792.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Amasya Üniversitesi, Gümüşhacıköy Hasan Duman Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, nurettin.bilmez@amasya.edu.tr, ORCID: 0000 0003 2492 5916

³ Adıyaman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, hasanakay2@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9531-4875

Hybridization in Public Administration and the Changing Role of the Government

Nurettin BİLMEZ⁴ - Hasan AKAY⁵

Submitted by: 10.09.2024

Accepted by: 29.11.2024

Article Type: Research Article

Abstract

This study examines the change in the role of the state as a result of the hybridisation that has occurred as a result of the impact of the Public Value Approach (PVA), the New Public Service (NPS) and the New Public Governance (NPG) approaches in the field of public administration in the post-New Public Management (NPM) period. The main claim of the study is that as a result of the hybridisation in public administration, the role of the state has been transformed to a certain extent both at the theoretical and practical level. In order to provide a comprehensive theoretical analysis of the subject, important studies in foreign literature have been utilised. At the practical level, the experiences of the countries that pioneered the NPM are included. Methodologically, in addition to the critical and historical method, the comparative method has also been used. The study concludes that with the hybridisation in public administration, the role of the state has started to change in the form of increasing participation, serving citizens, providing public benefit, public value and common good, and strengthening cooperation and coordination.

Keywords: *Hybridization in Public Administration, New Public Management, Public Value Approach, New Public Service, New Public Governance*

⁴ Amasya University, Gümüşhacıköy Hasan Duman Vocational School, Department of Management and Organization, nurettin.bilmez@amasya.edu.tr, ORCID: 0000 0003 2492 59167

⁵ Adıyaman University, Faculty of Economics and Administration Sciences, Department of Political Science and Public Administration, hasanakay2@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9531-4875

Giriş

1980’li yıllardan itibaren kamu yönetimi alanında baskın paradigma olan Yeni Kamu İşletmeciliği (YKİ), 2000’li yıllardan başlayarak büyük ölçüde eleştiriye maruz kalmıştır. Bu eleştirilerin büyük ve önemli bir kısmı alternatif kamu yönetimi yaklaşımlarından gelmiştir (Waheduzzaman, 2019, s. 691). Bu dönemde yaşanan gelişmeler genelde YKİ’nin geleceğini, özelde ise devletin rolünün ne olması gerektiğini şekillendirmiştir. Günümüzde YKİ sonrası domine eden tek bir kamu yönetimi yaklaşımı söz konusu değildir. Kamu yönetiminde giderek farklı yaklaşımların değer ve ilkeleriyle YKİ ilkelerinin harmanlandığını ve bu sürecin hibritleşme olarak adlandırıldığını söylemek mümkündür.

YKİ sonrası dönemde alternatif kamu yönetimi yaklaşımlarının hibritleşme sürecinde etkili olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda Yeni Kamu Hizmeti (YKH), Kamu Değeri Yaklaşımı (KDY) ve Yeni Kamu Yönetimi (YKY), kamu yönetimi alanında son yıllarda en fazla etki yaratan, literatürde sıklıkla tartışılan, YKİ sonrası dönemi büyük ölçüde domine eden, çeşitli uygulama ve reformlara kaynaklık eden en önemli üç yaklaşımdır. Diğer yandan, kamu yönetiminde her zaman merak konusu olan noktalardan birisi devletin rolü ne olmalıdır sorusunun cevabı olmuştur. Devlet, yönetsel faaliyetler içinde nerede konumlanmalı, hangi işlevleri üstlenmeli ya da hangi noktalarda geri planda kalmalıdır?

Kamu örgütleri, çok sayıda ve bazen çelişen fikir, talep, yapı ve kültürel öğeyle ilgilenmeye çalıştıkları için giderek karmaşık ve karma hale gelmektedirler. Bir dizi önde gelen kamu yönetimi araştırmacısı, farklı kamu yönetimi yaklaşımlarının karışımını vurgulamaktadır (Christensen ve Lægreid, 2011, s. 407-408). Bu araştırmacılar söz konu değişimi “hibritleşme”, “katmanlaşma”, “bileşikler”, “çoklu mantıklar”, “meta – yönetim” vb. gibi farklı kavramlarla açıklamaya çalışsalar da hepsi karmaşık ve çalkantılı bir toplumun zorluklarına ancak farklı yönetim yaklaşımları yoluyla çözüm bulunabileceğini savunmaktadır. Bugün neden kamu yönetimi alanında farklı yönetim yaklaşımlarının bir arada uygulanmaya çalışıldığının ve hibritleşmenin nedenlerinin anlaşılması önemlidir (Aagaard, 2016, s. 1).

YKİ döneminde ortaya çıkan değişimler ağırlıklı şekilde devleti, devletin toplumsal rol ve işlevlerini (Şaylan, 2016) büyük ölçüde değiştirmiştir. Devletin, kamu yönetiminin, kamusal etkinliklerin alanı küçültülmüş, daraltılmıştır (Aksoy, 1998, s. 10). YKİ, yalnızca devleti küçültmeye çalışmakla kalmamış, onu piyasa değerleri ve işletmecilik yaklaşımıyla yeniden şekillendirmiştir (Christensen ve Lægreid, 2011, s. 414). Oysa alternatif kamu yönetimi yaklaşımları devlete daha aktif bir rol yüklemektedir. KDY’de devletin rolü, kamu hizmetleri üzerinden toplum için değer yaratmaktır. YKH yaklaşımında devlet, toplumsal çıkarların ve vatandaş tercihlerinin kamu hizmet sürecine dahil edilmesini sağlar. YKY’de ise devlet, kamu hizmetlerine vatandaşların iş birliği temelinde ortak üreticiler olarak daha geniş ve aktif katılımının sağlanmasını gözetir (Bryson, Crosby ve Bloomberg, 2014).

YKİ’de piyasanın işleyişinde katalizör rolü gören ve “dümen tutan” devlet, alternatif kamu yönetimi yaklaşımlarında yerini daha aktif, katılımı güçlendiren, farklı aktörlerle iş birliği yapan, vatandaşa odaklanan, vatandaşlarla hizmet üreten, “dümen tutan değil, hizmet eden” ve toplumsal sorunlara karşı daha duyarlı bir yapıya bırakmıştır. Bu durum teorik düzeyde devletin rolünde yaşanan değişimi göstermektedir ve bunu uygulamada doğrulayan bulgular da mevcuttur. Bu açıdan alternatif yaklaşımların kamu yönetimine hibritleşme biçiminde yansımalarının ne gibi sonuçlar yarattığı ve devletin rolünün bu süreçten nasıl etkilendiği açıklığa kavuşturulmayı bekleyen önemli bir sorundur.

Çalışmanın temel iddiası şudur: YKİ sonrası dönemde kamu yönetiminde bir hibritleşme yaşanmıştır ve hibritleşme sonucunda devletin rolü hem teorik hem de uygulama düzeyinde belli ölçüde dönüşüme uğramıştır. Çalışmanın amacı, YKİ sonrası yaşanan hibritleşmeyi ortaya koymak ve bunun devletin rolünde yarattığı değişimi ve dönüşümü yaklaşımlar arasında yapılan karşılaştırmayla tartışmaktır. Çalışma, bir

yönüyle teorik bir çalışma niteliğindedir. Özellikle YKİ sonrası dönemde etkili olan YKY, KDY ve YKH yaklaşımına odaklanılarak bu alternatif kamu yönetimi yaklaşımlarının kamu yönetimi üzerinde yarattığı etki teorik açıdan irdelenmiştir. Çalışma diğer bir yönüyle çeşitli pratiklere odaklanmaktadır. Bu pratikler alternatif kamu yönetimi yaklaşımlarının kamu yönetimine yansımalarıyla meydana gelen değişimi ve devletin rolünde görülen dönüşümü ortaya koymaktadır. Çalışma, alternatif kamu yönetimi yaklaşımlarından üç tanesine odaklanmaktadır: YKH, YKY ve KDY. Bunun nedeni; söz konusu yaklaşımların YKİ sonrası dönemde literatürde en fazla tartışılan ve kamu yönetimi üzerinde en çok etki yaratan yaklaşımlar olmasıdır.

Bu çalışmada “hükümet” kavramı değil, “devlet” kavramı kullanılmaktadır. Bunun nedeni ise, Türk kamu yönetimi literatüründe İngilizcedeki “government” kavramına karşılık olarak hükümet sözcüğünün değil, devlet sözcüğünün yaygın olarak kullanılmasıdır. Ulusal literatürde YKİ sonrası dönemi ve ayrı ayrı alternatif kamu yönetimi yaklaşımlarını irdeleyen çok sayıda çalışmanın yapılmıştır. Ancak alternatif kamu yönetimi yaklaşımlarının yarattığı değişimle ortaya çıkan hibritleşmeyi ve bunun devletin rolünde meydana getirdiği dönüşümü irdeleyen çalışma bulunmamaktadır. Bu durum, kamu yönetimi alanı açısından çalışmanın özgünlüğünü ve önemini artırmaktadır.

Yeni Kamu İşletmeciliği ve Sonrası: Kamu Yönetiminde Hibritleşme

YKİ, piyasa tabanlı stratejilerle verimlilik ve etkinlik hedeflerine doğru hareket eden bir kamu yönetimi anlayışıdır (Gooden ve Starke, 2021, s. 48). YKİ'nin temel iddiası, daha kaliteli bir yönetim ve farklı yapısal değişimlerle maliyetleri düşürüp daha az kaynakla daha fazla çıktı elde etmektir (Hood, 1991, s. 15). YKİ, özel sektör tekniklerini kamuya aktararak, kamu ve özel sektör arasındaki farkları azaltarak ya da ortadan kaldırarak ve süreç değil, sonuç vurgusuyla devleti yeniden icat ettiğini iddia etmektedir (Agostino ve Arnaboldi, 2015, s. 354).

Başlangıçta özel sektörden ithal edilen yönetsel teknikler, kamu kuruluşlarını ve politika programlarını yönetmeye istikrarlı şekilde uygulanmıştır (Smith, 2007, s. 763). 20. yüzyılın son yirmi yılında YKİ'nin yeni bir paradigma olup olmadığı tartışılırken çok az kişi geleneksel kamu yönetimi anlayışının geçerli paradigma olduğunu düşünmektedir (Lynn, 2001, s. 144). Kamu sektörünün özel sektör değerlerinin, tekniklerinin ve kavramlarının ithal edilmesiyle iyileştirileceği biçimindeki bu gelişme, genel bir teori ya da doktrin haline gelmiştir (Pollitt ve Bouckaert, 2011, s. 10).

Kamusal mekanizmaların tasfiyesi ve piyasa argümanlarının yaygınlaştırılması (Güler, 2016, s. 15) anlamına gelen YKİ, 1980'lerin başında İngiltere'de M. Thatcher'ın başbakanlığı ve aynı dönemde ABD'de R. Reagan'ın başkanlığı döneminde yapılan çalışmalarla ortaya çıkmıştır (Gruening, 2001, s. 2). Thatcher ve Reagan planlama yanlısı olan liderler değillerdi. 1990'lı yılların başında bu piyasacı yaklaşımın bir net yön olduğuna inanılmıştır. Bu genel yön YKİ ve ABD'de “hükümeti yeniden icat etmek” olarak etiketlenmiştir. Tüm dünyada giderek hükümetler kamu sektörünün kalitesini ve etkinliğini iyileştirmeyi (Pollitt ve Bouckaert, 2011, s. 9) temel bir hedef haline getirmiştir. Daha sonra YKİ'nin ilke ve uygulamaları farklı ülkelere transfer edilmiştir (Üstüner, 2000, s. 20). Akademisyenler tarafından farklı ülkelerde ortaya çıkan bu uygulamaların ortak özellikleri belirlenmiş ve buna “Yeni Kamu İşletmeciliği” adı verilmiştir. YKİ'nin ortak özellikleri; özelleştirmeler, bütçe kesintileri, hesap verebilirlik, müşteri yaklaşımı, ademi merkezîyetçilik, stratejik planlama ve yönetim, tedarik ve üretimin birbirinden ayrılması, rekabet, performans denetimi ve ölçümü, değişen yönetim tarzı, sözleşmeli çalışma sistemi, esneklik şeklinde sıralanabilir (Gruening, 2001, s. 2). Bu bağlamda YKİ, kamu yönetimini özel yönetime yaklaştırma çabasının bir ürünüdür (Dunleavy ve Hood, 1994, s. 9).

YKİ'nin iki ana politikası vardır: piyasalaştırma ve şirket yönetimi. Piyasalaştırma uygulamasının en bilindik yöntemi özelleştirme (Bevir, 2007, s. 368-369). Özelleştirme yoluyla devletin küçültülmesi amaçlanmıştır. Şirket yönetimi politikasıyla devletin işletme yönetim tekniklerine uygun olarak çalışması hedeflenmiştir (Schroeter, 2007, s. 612). YKİ'nin köklerini devletteki pratik gelişmelerde, devleti 'yeniden icat etmek' olarak adlandırılan fikirler dizisinde ve kamu tercihi teorisinde bulmak mümkündür. YKİ, "daha verimli ve daha az maliyetli" bir devlet yaratma çabasıdır (Denhardt ve Denhardt, 2003, s. 5).

2008 Küresel Krizinin ardından kamu yönetimi kısa süre içinde ön plana çıkmıştır. Büyük miktarda kamusal kaynak çeşitli banka ve ticari firmaları kurtarmak için kullanılmıştır. Ancak bu dönemde israfı kötülenin ve üretkenliği artırmanın tek başına yeterli olmadığı giderek netleşmeye başlamıştır. Krizin etkilerinin sürdüğü ilk bir iki yıl sonunda Avrupa'nın birçok bölgesinde kamu hizmeti kesintilerine karşı gösteriler düzenlenmeye başlamıştır. Bu gelişmelerden sonra kamu yönetimi reformu teknik ve yasal çerçevesinin dışına doğru evrilmiştir (Pollitt ve Bouckaert, 2011, s. 8-9). Yaşananlara ek olarak kamu yönetiminin hesap verebilirliğinin eksikliği ve kamu hizmetlerinde yaşanan kesintilerin uygun inceleme ve hesap verebilirlik olmadan gerçekleştiği düşüncesi YKİ'nin gözden düşmesine ve alternatif kamu yönetimi modellerinin öne çıkmasına neden olmuştur (Diamond, 2021, s. 304).

Dunleavy ve Hood (1994, s. 13) YKİ'nin geleceğine ilişkin yaptıkları erken dönem değerlendirmelerinde Osborne ve Gaebler'in YKİ'yi tek, kaçınılmaz ve küresel bir hareket olarak gören yaklaşımlarının aksine bu alanda tek bir modelin ya da yaklaşımın değil, çoklu bir gelişmenin öne çıkacağına yer vermektedirler. Ayrıca geleneksel kamu yönetimine herkese tek beden olarak sunulduğu eleştirisini yapan YKİ, genellikle pratikte tam olarak aynı metodu kullanmıştır (Hood ve Peters, 2004, s. 278).

YKİ yaşanan nüfus, pandemiler, zorunlu göç ve iklim değişimi gibi çağdaş dünyadaki karmaşık zorlukları ele alıp çözmek için uygun olmayan bir yaklaşımdır ve modası geçmiştir. YKİ, artan bir biçimde bir arada var olan ve rekabet eden taleplere dayalı olarak giderek hibritleşmektedir (Eriksson ve Andersson, 2023, s. 2014, 2016). Bu görüşe paralel olarak Denhardt ve Denhardt (2015, s. 7), YKİ'nin kamu yönetiminde tamamen baskın bir paradigma haline gelemediğini ileri sürerler. Onlara göre alandaki farklı kamu yönetimi yaklaşımlarının çeşitli ilkelerinin bir arada kamu yönetiminde yer edinmiştir.

Son yıllarda kamu yönetimi alanındaki değişim sürecini açıklayan en güçlü kavram hibritleşmedir. YKİ sonrası değişimin ortaya çıkmasının ilk nedeni, siyasi otorite kaybına karşı gelişen tepkidir. İkincisi, YKİ'nin sadece performansa odaklanan örgütler yaratması ve koordinasyon ve iş birliği gibi ilkelerin göz ardı edilerek çok fazla parçalanmaya ve kamusal hedeflerin gerçekleşmemesine neden olmasıdır. Üçüncüsü, terör olayları, pandemi, iklim değişimi ve ekonomik kriz gibi faktörlerin yol açtığı daha fazla kontrol ihtiyacı yaratan korku faktörüdür. Bu tehditler kurumlar arası sağlıklı bilgi paylaşımına, kamu örgütünün bütünleştirilmesi ve sıkılaştırılmasına, kurumlar arasında uyum yaratılmasına önem veren ve devleti merkeze alan yeni reformların gündeme gelmesine yol açmıştır. Sonuncusu, YKİ'nin bürokrasiyi azaltma ve daha fazla verimlilik hedefini yeterince gerçekleştirememesidir. Ayrıca YKİ'nin daha fazla eşitsizlik yaratıp yaratmadığı konusunda da endişeler yaşanmıştır (Christensen, 2012, s. 4-5). Bunlara ek olarak YKİ'nin demokratik değerlerden yoksun olduğu şeklinde de eleştiriler olmuştur. Bu yüzden YKİ sonrası gelişen kamu yönetimi yaklaşımlarının bir bölümünün kamu yönetimini demokratikleştirmeye, katılımı öne çıkartmaya odaklandıkları görülmektedir.

Yapılan çalışmalara bakıldığında 2000'li yılların başında YKİ sonrası kapsayan çalışmaların başladığını ve 2011 yılından itibaren giderek yoğunlaştığını göstermektedir. YKİ her organizasyonun kendine özgü performans göstergeleriyle değerlendirilebilen amaçları olduğunu varsayarak kamu sektörünün parçalanmasına neden olmaktadır. Ancak toplumsal güvenlik, iklim değişikliği, çevre sorunları, yoksulluk, işsizlik ve göç gibi sorunlar sadece birlikte çalışan organizasyonlar tarafından ele alınabilir. YKİ bu gibi

sorunların üstesinden gelmeyi gerektiren yatay ve organizasyonlar arası koordinasyona dayalı örgütsel etkinlikler konusunda çok az şeye sahiptir. Bu yüzden YKİ ile getirilen parçalanma yerine daha bütünlük bir idari politikaya, devletin tekrar öne çıkmasına ve kamu sektörü organizasyonlarının birleştirilmesine olan ihtiyaç artmaktadır (Christensen ve Læg Reid, 2022, s. 43-44).

YKİ, “daha iyi çalışan ve daha az maliyetli bir devlet” söylemiyle gündeme gelmiştir. Peki YKİ aradan geçen süre içinde hangi noktaya varmıştır? Buna YKİ'nin daha yüksek maliyetlere ve daha fazla şikâyete yol açtığı şeklinde bir yanıt verilmektedir. Bir grup araştırmacı YKİ'nin performans, kamu hizmetlerinde ayrışma ve rekabet gibi ilkelerini maliyet ve kalite açısından olumlu bulmaktadır. Bu ilkeler hala kamu yönetimindeki reform planlarını şekillendirmektedir. Diğer bir grup araştırmacı ise, YKİ'nin kamu yönetimindeki değerleri olumsuz etkilediği düşüncesindedir. En yaygın görüş, ikinci görüştür. Maliyetleri azaltmaya odaklanan YKİ, reform sürecinde tutarlılık, adalet ve kurallarının dikkatli şekilde belirlenmesi ve uygulanması gibi değerlere zarar vermiştir. YKİ açısından büyük bir öneme sahip olan Birleşik Krallık kamu yönetimi incelendiğinde YKİ'nin temel söylemlerinin gerçekleşmediği, aksine kamu hizmetlerinde maliyetlerin ve şikâyetlerin giderek arttığı gözlenmiştir (Hood ve Dixon, 2015, s. 265-266).

Alternatif kamu yönetimi yaklaşımlarının ortak yönü; YKİ reformlarını tamamlaması ya da desteklemesidir (Trein, Maggetti ve Meyer, 2020, s. 1412). Devlet açısından bakıldığında bu değişim sürecinde merkezileşme, yatay koordinasyon ve kamu örgütlerinin birleştirilmesi konuları ağırlık kazanmıştır. Bu süreçte öne çıkan örgütsel araçlar yeni kurumlar arası iş birliği birimlerinden ortak planlama ve çalışma gruplarına, forumlara, stratejik birimlere ve incelemelere, devletler arası konseylere, görev güçlerine, lider kurum yaklaşımlarına ve politika çarklarına kadar uzanmaktadır. Entegrasyon ve kamu sektörü değerlerini vurgulayan daha bütünlük bir yaklaşım geçerlilik kazanmaya başlamıştır. Bunun önemli bir örneği, 1997'de İngiltere'de T. Blair Hükümeti tarafından uygulanan 'Birleşik Hükümet Yaklaşımı'dır. Daha sonra bu yaklaşım devletin tamamı ve değer temelli kamu yönetimi etiketiyle Avustralya ve Yeni Zelanda'ya ve ardından dünyanın birçok ülkesine yayılmıştır. Birçok devlet, entegrasyonu, bütüncül reformları ve devletin tamamını kapsayan çözümleri daha fazla önemsemeye başlamıştır. YKİ daha çok verimlilik odaklıyken YKİ sonrası yaklaşımların reform anlayışı genellikle kurumlar arası yönelimlidir. Devletin tamamını kapsayan bütünlük yaklaşım için yeni koordinasyon araçları devreye alınmıştır (Christensen ve Læg Reid, 2022, s. 44). “Bütünlük devlet” (joined up government) ya da “tüm devlet /devletin tamamı” (whole of government) gibi kavramların kullanıldığı görülmektedir. Bu söylemlerin temel hedefi YKİ sonrası daha bütüncül bir yaklaşımla YKİ reformlarının yol açtığı kamudaki örgütsel ve işlevsel parçalanmayı ortadan kaldırma ve devleti güçlendirme eğilimidir (Trein ve Maggetti, 2019, s. 200).

YKİ sonrası dönem, güçlü bir devletin yeniden ortaya çıkışının yanı sıra devletin ortaklıklar, ağlar ve iş birlikçi yönetim düzenlemeleri içinde çeşitli aktörlerden birisi olarak görülmesi şeklinde karmaşık ve çok yönlü bir yeni yaklaşımlar setini ifade etmektedir. Ayrıca YKİ sonrası eski örgütlenme ve yönetim biçimlerine yeni yapıların ve düzenlemelerin eklendiği bir eklemlenme süreci söz konusudur. Yeni yaklaşımların YKİ'den net bir kopuşu söz konusu değildir. Bunun yerine bir miktar süreklilik ve daha az önemli farklılıklardan söz edilebilir (Christensen ve Læg Reid, 2022, s. 44). Yeni Zelanda özelinde yapılan bir çalışmaya göre, Yeni Zelanda'da YKİ sonrası dönemde bir çeşitlenmenin/hibritleşmenin yaşandığına dikkat çekilmektedir (Lodge ve Gill, 2011, s. 160). Dolayısıyla YKİ sonrası dönem içinde hem YKİ uygulamalarının hem de alternatif kamu yönetimi yaklaşımlarının bir karması kamu yönetimi alanına yansımıştır.

Ortaya çıkışları henüz yeni olmasına rağmen alternatif kamu yönetimi yaklaşımları, kamu yönetiminin faaliyetleri ve çıktıları üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Bu nedenle bu yaklaşımlar bağlamında politikaların, stratejilerin, programların ve kurumsal şablonların analizi ve değerlendirilmesi önem

taşımaktadır (Lakoma, 2020, s. 1039). Alternatif yaklaşımların yarattığı hibritleşme süreciyle kamu yönetiminin zengin ve yeni bir zemin kazandığını söylemek gerekir. YKİ'nin gerilemesi ve alternatif yaklaşımlara alan yaratılması yeni fırsatların doğuşunu sağlamıştır. İlk olarak, küresel sistem tarafından dayatılan reform paketleri ülkeler için tek seçenek olmaktan çıkmıştır ve ülkeler yeni fırsatlar yakalamışlardır. İkinci olarak, farklı yönetim geleneklerinin kamu yönetimi gündemine taşınmasıyla araştırmalar ve tartışmalar zenginleşmiştir. Üçüncü olarak, hangi çözümlerin hangi bağlamlarda yararlı olacağını anlaşılması için büyük bir araştırma ihtiyacı ve sahası ortaya çıkmıştır. Dördüncü olarak, her yerde geçerli reform politikaları yerine, belli programlar ölçeğinde sınırlı reformlar bu dönemde daha önemli hale gelmiştir (Pollitt, 2015, s. 13; Köseoğlu ve Sobacı, 2015, s. 309-310).

Kamu yönetimi alanında reformlar genel olarak birbirinin yerini almaz, bunun yerine yeni reformlar eskilerine eklenerek karma idari yapıların oluşmasına yol açarlar. Yeni unsurlar eklendikçe kurumsallaşma başlar ve daha karmaşık, katmanlı bir sistem ortaya çıkar (Christensen, 2012, s. 2). Hibritleşme kamu yönetimi alanında çok yeni bir olgu değildir. Kamu sektörü ile özel sektör ve kâr amacı gütmeyen örgütler arasındaki ilişkiler yoğunlaştıkça önemini artırır (Jansson, Tuunainen ve Mainela, 2021, s. 297). Kamu yönetiminde hibritleşme, yeni ve eski değerlerin belli ölçüde birlikte varlıklarını sürdürdükleri nispeten yeni bir yapıyı simgeler.

Kamu yönetimi alanındaki hibritleşme sürecine katkıda bulunan alternatif kamu yönetimi yaklaşımları arasında bir örtüşme olduğu kabul edilmektedir. Ancak aralarında bazı fikir ayrılıklarının da olduğu bilinmektedir. Bu hibritleşme süreci, bir paradigma olarak 1990'lı yıllarda en parlak dönemini yaşayan YKİ gibi bir model ya da yaklaşıma dayalı olarak gerçekleşen bir paradigma değişimi değildir. Bu yeni yaklaşımlar birbirini etkileyebilmektedir (Greve, 2013, s. 67). Hangi yaklaşımın kamu yönetimi alanında daha baskın olduğunu belirlemek oldukça güçtür. Bu yüzden hibritleşme kavramının kullanımı hem bu belirsizliği karşılaması hem de kamu yönetimi alanında aynı anda görülen yönetim yaklaşımlarının varlığını anlatmak açısından oldukça yararlıdır.

Farklı deneyimleri, fikir ve uygulamaları birleştiren hibritleşme sürecini olumlu karşılamak gerekir. Kamu yönetiminde YKİ'nin düşüşünün çok zengin ve gerçek anlamda küresel bir boyuta kapı araladığını söylemek mümkündür (Pollitt, 2015, s. 13-14). Bu bağlamda kamu yönetiminde yaşanan hibritleşmenin devletin rolünü etkilememesi olanak dışıdır. Hibritleşme sürecinde devlete yeni alternatif yapılar mı ortaya çıkmaktadır? Yoksa devlet yeni roller mi elde etmektedir? Son zamanlarda yapılan araştırmalar hibritleşme sürecinin merkezi ve bütünlük devleti güçlendirdiğini ortaya koymaktadır. Alternatif yaklaşımlarla ortaya çıkan yeni fikirler devletin daha verimli şekilde kullanılmasına katkı sağlayabilir (Greve, 2013, s. 68).

Alternatif Kamu Yönetimi Yaklaşımları

Etkileşime açık, örgütler arası ve dolaylı yönetim biçimleri şu anda dünyanın birçok ülkesinde en güçlü biçimde değişen oranlarda ortaya çıkmaktadır. Bu alternatif yaklaşımlar karşılıklı bağımlılığa, iş birliği ve güvene dayalı olarak ağ bağlantılı süreçler etrafında gelişmektedir. Bu yaklaşımlar artan beklentiler doğrultusunda ilerleme kaydeden karmaşıklık ve parçalanmayla kamu politikaları ve kamu hizmetlerinde süreç ve sonuçları iyileştirmeye odaklanmaktadır. Şu ana kadar, mevcut yaklaşımların önemi, kapsamı ve etkisi konusunda tam bir fikir birliği bulunmamaktadır. Çeşitli araştırmacılar bu yaklaşımları kamu yönetimi alanındaki karışıklık olarak görmezden gelirken, kimi araştırmacılar siyasi – idari açıdan daha etkileşimli bir kamu yönetimine doğru belli ölçüde yaşanan radikal bir dönüşüm olarak değerlendirmektedir (Torfing ve Triantafillou, 2013, s. 10).

YKİ'nin öldüğünü iddia eden (Dunleavy, Margetts, Bastow ve Tinkler, 2005) güçlü bir düşünce olmasına rağmen buna karşı YKİ'nin sorunlar yaşadığını ancak henüz ölümünün ilan edilmesi anlamına gelmediğini ileri süren bir başka görüş de bulunmaktadır. Bu ikinci görüşe göre YKİ'ye alternatif olarak ortaya çıkan yaklaşımlardan hiçbiri tam anlamıyla alternatif olacak kadar güçlü değildir (De Vries, 2010, s. 5). Kamu yönetimi alanında bir değişim yaşandığı ortadadır. Bu değişim sürecinde YKİ'nin belki tamamen ortadan kalkmasından söz edilemese bile onun değiştiği kolaylıkla söylenebilir. Bu değişim, alternatif kamu yönetimi yaklaşımlarının ilke ve değerleriyle YKİ'nin yerleşik uygulama ve değerlerinin bir arada kamu yönetimi alanında etkili olmasıdır.

Yeni Kamu Hizmeti

1960'lı ve 1970'li yıllardan itibaren vatandaşlar, idari ve politik süreçlere başarılı şekilde dahil olmanın yollarını aramışlardır. Bu çabalar kamusal kararların, bu kararlardan etkilenen bireyler ve topluluk üyeleri tarafından şekillendirilmelidir düşüncesine dayanmıştır. Sonuçta dünyadaki demokratik toplumlar daha fazla iş birliğine yatkın bir yönetimden yana tavır sergiledikçe kamu yönetiminin gündemi vatandaş katılımı, yönetime güven, topluluklar oluşturma, vatandaşlık ve kamu yararı, duyarlılık geliştirme ve vatandaşların güçlendirilmesi gibi konularla meşgul olmaktadır (Bryer ve Alvandipour, 2021, s. 21). Bu gelişmelerle şekillenen YKH ise, demokratik ilke ve değerleri kamu yönetimiyle buluşturmayı amaçlamaktadır.

Demokratikleşme düşüncesi, kendisini meydana getiren toplumsal hareketlerin taleplerini karar alma süreçlerine taşıyabilme imkanına kavuşmaları anlamına geldiği sürece, devlet politikalarının da demokratikleşmesini kaçınılmaz kılar (Üstüner ve Keyman, 1995, s. 34). Demokratikleşme süreci kamu yönetiminde gelişen alternatif yaklaşımlar üzerinde büyük etki yaratmıştır. Bu doğrultuda devlet, bir şirket gibi değil, demokrasi ile yönetilmelidir diyen Denhardt ve Denhardt (2007: s. 3), YKH anlayışını demokratik değerler üzerine inşa etmektedirler. YKH anlayışı, demokratik değerleri ve vatandaşlığı dikkate alan, toplumluluklar oluşturan, vatandaşları karar alma süreçlerine dahil eden ve devleti daha etkin kılan bir kamu yönetimini savunmaktadır. Oysa YKİ'yi savunanlar, devletin rolünü ve işleyişini anlamak ve verimliliği sağlamak için piyasa ilke ve değerlerinin en iyi yol olduğunu iddia ederler. Yine de vatandaşlığın kamu yönetimi açısından önemli olduğunu savunan çok sayıda kişi bulunmaktadır. Aynı şekilde verimliliğin de kamu yönetimi açısından önemli olduğu açıktır. Verimliliğin katılım ve topluluk oluşturmak gibi değerlerle ne ölçüde dengelendiği ya da dengelenmediği önemli bir noktadır (Denhardt ve Denhardt, 2015, s. 1). YKİ tüm dikkatini özelleştirme uygulamalarına, performans ölçümlerine ve müşteri anlayışı gibi bir dizi ilke ve uygulamaya çevirmiştir. YKH ise, demokratik ideallere bağlıdır (Denhardt ve Denhardt, 2003, s. 5). Bu kapsamda vatandaşlar ile kamu görevlileri, sorunları faydalı şekilde tanımlamak ve ele almak için iş birliği ve diyalog içinde çalışmaktadırlar. Bu yeni tutum ve vatandaşların yönetime katılımlarını gösteren bu süreç kamu yönetiminde ortaya çıkan yeni bir hareketin adıdır. Bu yeni hareket "Yeni Kamu Hizmeti" olarak kavramlaştırılmaktadır (Denhardt ve Denhardt, 2007, s. 3).

YKH anlayışı hem de geleneksel kamu yönetimine hem de YKİ'ye önemli ve uygulanabilir bir alternatiftir. Aynı zamanda teorik saptamalar ve pratik yenilikler temelinde inşa edilmiş bir alternatif olarak diğer kamu yönetimi anlayışlarıyla karşılaştırılabilir normatif bir modeldir (Denhardt ve Denhardt, 2000, s. 557). Kamu yönetiminde gerçek performansı değerlendirmenin en önemli ölçütü, kamu yararının ne kadar etkili şekilde gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğidir. Yasal ve politik kriterler ile ekonomik ölçütlere ilişkin kayguları sürdürmek önemli olmakla birlikte kamu yönetiminin merkezine vatandaş söyleminin ve kamu yararıyla bütünleşmiş bir kamu hizmeti anlayışının yerleştirilmesi zorunluluktur. Demokrasi, yönetsel sürecin ilk sırasında yer almalıdır (Denhardt ve Denhardt, 2003, s. 9). YKH anlayışı, demokrasi, kamu yararı, vatandaşlık kavramlarıyla örülü bir kamu hizmeti anlayışını inşa etme girişimidir. Bu süreçte YKİ ile aşındırılan kamu yönetiminin temel değerlerinin demokrasiyle yeniden yorumlanması söz konusudur.

YKH anlayışının Yeni Kamu Yönetimi Hareketi'ne (YKYH) bir tepki olarak doğup doğmadığı konusunda tam bir fikir birliği yoktur. R. Denhardt'ın erken dönem çalışmalarında YKYH'ye eleştiriler yönelttiği görülmektedir. Bu bağlamda Denhardt tarafından bu harekete yönelik kamu yönetiminde kayda değer bir başarı elde edemediği eleştirisi yapılmıştır (Denhardt, 1977). Ancak zaman içinde Denhardt'ın 1999 yılında kaleme aldığı eserinde, ardından J. Denhardt ile ortaya koydukları müşterek çalışmalarda YKYH'ye olumlu şekilde yer verildiği görülmektedir (Denhardt, 1999; Denhardt ve Denhardt, 2007). Ayrıca Denhardt ve Denhardt YKYH'ni YKH anlayışının teorik bir kaynağı olarak açıkça sunmaktadırlar (Denhardt ve Denhardt, 2007). Literatürdeki yaygın görüş de bu yöndedir. YKH anlayışı, YKYH'nin bir devamı olarak kabul edilmektedir (Genç, 2015; Hergüner, 2019; Özgür ve Öztepe, 2015). Her iki yaklaşımın vatandaşların yönetime katılımı, demokrasi, kamu yararı, hizmet odaklılık, yönetişim, vatandaş odaklılık, kamu görevlilerine yüklenen misyon gibi ortak değerleri paylaştıkları görülmektedir (Denhardt ve Denhardt, 2007; Özgür ve Öztepe, 2015; Hergüner, 2019).

Demokratik vatandaşlık, topluluk ve sivil toplum modelleri, örgütsel hümanizm ve yeni kamu yönetimi, postmodern kamu yönetimi gibi dört temel teoriye dayanan YKH anlayışı yedi temel ilke sunmaktadır (Denhardt ve Denhardt, 2007, s. 42-43): “müşteri değil, vatandaşlara hizmet etmek; kamu yararını amaçlamak: kamu yararı bir ürün değil, amaçtır; vatandaşa girişimcilikten daha fazla değer vermek; stratejik düşünmek demokratik hareket etmek; hesap verebilirlik basit bir şey değildir; yönlendirmek (dümen tutmak) yerine hizmet etmek ve verimliliğe değil, insana değer vermek”.

Yeni Kamu Yönetişimi

Son yıllarda gelişen temel düşüncelerden birisi, devletin karşı karşıya olduğu kamu politikası zorluklarının tek bir kuruluş tarafından değil, iş birliği ve dayanışma temelinde çok sayıda kuruluş tarafından ele alınıp çözülmesi gerektiğidir. Giderek devletler dikey ve yatay iş birliğinde, tüm hükümet entegrasyonunda, ortak sorunlarda ve çeşitli aktif ortaklıklarda daha yüksek düzeyde iş birliğine ilgi göstermeye başlamıştır. Etkili sonuçların elde edilmesi için farklı aktörlerle çalışmak gerektiği fark edilmiştir. 2006 yılında S. Osborne “Yeni Kamu Yönetişimi”ni tartışan bir makale kaleme almıştır. Bu çalışmayı 2010 yılında yazılan “Yeni Kamu Yönetişimi?” başlıklı kitap izlemiştir (Greve, 2010, s. 9). Kitabın adında kullanılan soru işaretinin anlamı YKY'yi yeni bir paradigma olarak ilan etmek yerine onu eleştirel bir incelemeye tabi tutmaktır. YKİ; bir siyasi ideoloji, bir akademik çalışma alanı ve aynı zamanda bir yönetim uygulamasıdır. Osborne, bunları birbirinden ayırarak değerlendirme yapmak gerektiğini söyler ve son iki unsurun önemli olduğundan bahseder (Osborne, 2010, s. 2). Soru işareti önemli bir detaydı çünkü diğer araştırmacılar bunun esasen kamu yönetişimi olduğunu ve “yeni” olmadığını iddia ediyorlardı. YKY, toplum içindeki kurumsallaşmış ilişkilere ilişkin kapsamlı bir teoriye işaret etmektedir. Yönetişim kavramı, devletler ile kâr amacı gütmeyen örgütler ve özel sektör örgütleri arasındaki ilişkileri vurgulamaktadır. YKY, ortaklıklara, ağlara, bütünleştirilmiş hizmetlere ve iş birliği içinde çalışmanın yeni yollarına odaklanmaktadır. Vatandaşların aktif duruma geçerek ortak üretim ilişkilerine girebilecekleri yolları ortaya koymaya çalışmaktadır (Greve, 2010, s. 9). YKY'nin temel amacı, daha üretken kamu politikası oluşturma ve uygulama arayışıdır. Kamu politikası oluşturma sürecinde bilgiler toplanıp analiz edilmeli, gerçek siyasi sorunlar teşhis edilmeli, siyasi tartışmaların ve gerekli argümanların seviyesi basit politikadan bilimsel kamu politikası analizine yükseltilmeli, gelecek ve mevcut siyasi uygulamalar yapılandırılmalı ve olası standartlar için tahminlerde bulunulmalıdır (Patapas, Raipa ve Smalskys, 2014, s. 28). YKY bu sürece odaklanır ve bu sürecin gerçekçi toplumsal sorunları odağına alacak biçimde çok aktörlü bir yapı içinde, demokratik esaslar ve iş birliği çerçevesinde yürütülmesini arzulamaktadır.

Bu yaklaşım, kamu politikası uygulamasına ve kamu hizmetlerinin sunumuna önemli bir katkı sağlamaktadır. YKY, 21. yüzyılda devletin çoğulcu karmaşıklıkları içinde kamu politikasının ve kamu hizmetlerinin gerçeklerini yakalamayı başarmış farklı bir yaklaşımdır. Birden fazla birbirine bağımlı aktörün kamusal hizmetlerin sunumuna katkıda bulunduğu ve politika yapım sürecinin karmaşıklığını kasteden çoğulcu devlet söylemi vurgulanmaktadır. Burada çoğulcu bir sistem içinde kamusal hizmetleri mümkün kılan ve engelleyen kurum içi ve kurum dışı çevresel etkenler üzerinde durulur. Bu yüzden YKY'nin odak noktası, örgütler arası ilişkiler ve süreçlerin yönetimidir. YKY, kamu politikalarının ve kamu hizmetlerinin giderek karmaşılaşan, çoğulcu ve parçalanmış doğasının hem sonucu hem de yanıtıdır (Osborne, 2010, s. 7; 9). YKY, süreç ve sonuç odaklılık, koordinasyon, katılım ve ortak üretim gibi bir dizi ilkeyi içinde barındırmaktadır. Politika yapım süreci ve kamu hizmetlerinin sunumu, rekabet, aracılık ve alternatif seçeneklerin daha fazla artırılmasıyla değil, daha fazla iş birliği, müzakere ve bilgiyle, aktif katılım sonucunda paydaşların farklı fikir ve katkılarıyla iyileşecektir (Torfing ve Triantafillou, 2013, s. 12). Dahası, YKY kamu görevlilerinin toplumdaki ilgili ve kamusal kararlardan etkilenen aktörleri politika yapımına ve uygulama süreçlerine çekmeleri gerektiğini savunur. Bu durum kamu görevlilerine farklı bilgi ve deneyim kaynaklarından yararlanmayı sağlar (Sorensen, 2022, s. 53).

YKY hakkında sorulması gereken temel soru şu olmalıdır: YKY, YKİ'nin yerini alacak, onu dönüştürecek veya onunla var olacak mı? YKY, temelde YKİ'ye karşı tepkisel bir kökene sahiptir ve yeni anlatısını meşrulaştırmak için de YKİ'nin başarısızlıklarına yoğun biçimde vurgu yapmaktadır. Her ne kadar YKY, YKİ'ye karşı bir tepki olarak doğmuş olsa da literatürde iki yaklaşım arasındaki ilişki iki farklı bakış açısıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Bunlardan ilki, süreklilik ve hibritleşme iddiasıdır. Buna göre YKY, yönetim birikiminden yararlanmaktadır ve büyük ölçüde bir katmanlaşma süreci yoluyla bu yeni unsurlar eski unsurlarla birlikte varlığını sürdürmektedir. Diğer iddia ise, YKY'nin tamamen yeni bir yönetim perspektifiyle YKİ'nin yerini aldığı ve bunun yıkıcılık değilse bile radikal bir değişim anlamına geldiğidir. Ancak süreklilik ve hibritleşme iddiası daha güçlü kanıtlar sunmaktadır. YKY, değişimle birlikte devamlılığı da vurgular ve kamu yönetiminin demokratikleşmesini vaat eder (Cataldi, 2024, s. 2-3). YKY, kamu otoriteleri arasında çok düzeyde müzakereleri geliştirmeyi ve ağlar, ortaklıklar ve ilişkisel sözleşmeler yoluyla kamu ve özel paydaşlar arasında etkileşimi teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Temel amaç, etkili ve demokratik yönetimi gerçekleştirmek, müzakerelerle kamu ve özel sektör fikir ve kaynaklarını bir araya getirmek ve yenilikçi çözümleri ortak çalışmayla mümkün kılmaktır. Dünyada giderek rekabetten ziyade iş birliğini teşvik eden reform girişimleri söz konusudur, bu da karar alma süreçlerinin YKY yönünde değiştiğini göstermektedir (Torfing ve Triantafillou, 2013, s. 15).

Kamu Değeri Yaklaşımı

Birçok kişi, toplumsal düzeydeki örgütlerin değerlere dayalı olduğunu ve bu değerlerin yürütülen faaliyetleri ve alınan kararları etkilediğini savunmaktadır (Dickinson, 2016, s. 52). Kamu değeri, değerli sonuçları, özellikle sonuç başarısını, yönetime duyulan güveni ve yönetimin meşruiyetini, hizmet sunum kalitesi ve verimliliği ifade etmektedir. Devlet kurumlarının varlık nedeni, kamu değeri yaratmaktır. Ancak burada zor olan konu, kamu değerinin performansla ilişkilendirilebilmesi ve vatandaşlar tarafından kamu değerinin algılanmasının müşterilerden oldukça farklı olmasıdır (Stewart, 2020, s. 827). Kamu değeri, bir organizasyonun topluma katkısı olarak tanımlanabilir. Kamu değeri bir yöneticinin herhangi bir kimseye hizmet etmek için nasıl hareket edebileceğini açıklamaktadır (Sami, Jusoh ve Qureshi, 2016, s. 263).

Harvard'daki J. F. Kennedy Okulu'nda kamu yöneticilerinin eğitimini uzun yıllar sürdüren Mark H. Moore, kamu yönetiminin ne olduğunu ortaya koyan kavramsal bir çerçeve sunmaktadır. Moore, kamu yönetiminin faaliyetlerini hangi koşullar altında yürüttüğünü görmüş fakat kamu yönetimine ilişkin bir teori oluşturmaya

girişmemiştir. Bunun yerine vatandaşlar ve politikacılar tarafından değer verilen hizmetlerin kamu yönetimi tarafından üretildiğini fark etmiş ve bu kamu değeri üretim sürecini özel sektör değer yaratımına benzetmiştir. 1995 yılında “Kamu Değeri Yaratmak” (Creating Public Value: Strategic Management in Government) başlığını taşıyan eserinde Moore, kamu görevlilerinin kamu değeri yaratmakla ilgilendiklerini belirtmiştir. Kamu değeri yaratım süreci; meşrulaştırıcı ve yetkilendirici ortam, örgütleyici ortam ve sonuç üretme ortamı şeklinde stratejik bir üçgen içinde cereyan etmektedir. Kamu değeri yaratma kavramı böylelikle giderek yayılmaya başlamıştır (Greve, 2010, s. 10-11).

Kamu değeri konusunda Bozeman politik ya da toplumsal düzeye odaklanmaktadır. Bir toplumun kamusal değeri üç ayrı alandaki normatif fikir birliğinden oluşmaktadır. İlki, vatandaşların sahip olması gereken haklar, faydalar ve ayrıcalıklardır. İkincisi, vatandaşların topluma, devlete ve diğer vatandaşlara karşı olan yükümlülükleridir. Üçüncüsü ise, devletin ve politikaların dayandırılması gereken ilkelerdir (Bryson ve diğerleri, 2014, s. 448). Moore ise vatandaşların devletten kamu değeri konusunda birtakım beklentilerinin bulunduğunu ifade etmektedir. Vatandaşlar, kamu yöneticileri tarafından yasal olarak belirlenen hedef ve amaçlara olabildiğince etkili ve verimli biçimde ulaşılmasını arzularlar. Politik açıdan kamu yönetiminin yeterli düzeyde tarafsızlığa sahip olması istenir. Politik açıdan tarafsızlık, politika analizi, program değerlendirmesi ve müşteri hizmetleri gibi kamu yönetiminde sıklıkla duyulan kavramlar kamu sektöründe neyin üretilmesinin değerli olduğunu tanımlamada yeterli olmaz. Siyaset, kamu değerinin nihai hakemidir (Moore, 1995, s. 31-38). Dolayısıyla Moore, kamusal değer üretiminin siyaset ile yönetiminin karşılıklı uyum içinde çalışmasıyla sağlanabileceğini düşünmektedir. Vatandaşlar, yüksek performanslı ve hizmet odaklı bir kamu yönetiminin yanında hedeflenen sosyal amaçlara ulaşmada etkili, verimli, adil ve dürüst bir şekilde faaliyet yürüten bir devlet teşkilatı isterler. Burada Moore, verimlilik, etkinlik yönünden, sosyal ve politik açıdan hedeflenen sonuçlara ve adalet gibi belli başlı kamusal değerlere vurgu yapmaktadır (Bryson ve diğerleri, 2014, s. 448-449).

KDY’yi savunan akademisyenler, kamusal değer geniş kapsamlı ve kapsayıcı bir diyalog ve müzakereyle ortaya çıkacağını savunmaktadırlar. Kamu değerleri ve kamusal değer devletin münhasır yetki alanı değildir ve devlet, kamusal değer yükümlülüklerine sahip tek aktör olarak değerlendirilemez. Kamu değeri, birden fazla farklı sektörlerden aktörün dahil olduğu bir sürecin ürünüdür. Ancak devletin kamusal değer garantörü olarak özel bir rolü bulunmaktadır (Bryson ve diğerleri, 2014, s. 446). Vatandaşlar, kamu hizmeti sağlayıcılarını kabul edip desteklerler. Çünkü onlar bireysel ve toplumsal düzeylerde değer yaratmaktadırlar. Buna göre kamu hizmetlerinin muhatapları kamu hizmetlerinin değerleriyle ilgili müzakerelere daha fazla dahil olmalıdır. Kamu görevlileri bu süreçte mevcut değerleri öğretmekten sorumludur. Bu konuda mümkün olduğunca çok sayıda paydaşın ortak iyilik (common good) kavramı üzerinde müzakere etmelerini sağlamaları gerekir (Sager ve Rosser, 2022, s. 30-31). Dolayısıyla kamu görevlilerinden aktif şekilde kamu değerinin yaratılması sürecinde vatandaşların müzakere süreçlerine dahil olmasını sağlamaları beklenir.

KDY dünyanın çeşitli ülkelerinden ve farklı okullarından destek görmüştür. KDY, kısmen YKİ’nin varsayılan zayıflıklarının, yönetim alanında yeni bir bakış açısı arayışının ve yeni bir kamu yönetimi pratiğine duyulan ihtiyacın bir ürünüdür. Bu süreç, bürokratik modele dönüş anlamına gelmemektedir. Aksine devlet aygıtının idare edilme ve işletilmesini yeniden tanımlamaya çalışan pragmatik bir değişimdir. Bu yeni arayış bağlamında KDY hem uygulayıcılar hem de akademik çevreler tarafından ilgiyle karşılanmıştır. YKİ’den farklı bir çerçeve sunan KDY, rekabetçi bir devlet yerine rekabet sonrasına odaklanır. YKİ, sonuçlara odaklanırken KDY, sürece ve ilişkilere odaklanır. YKİ için kamu yararı bireysel çıkarların toplamından ibaret olarak görülürken, KDY kamu yararını kolektif tercihler olarak ele alır (Greve, 2010, s. 12).

Alternatif Kamu Yönetimi Yaklaşımlarında Devletin Rolü: Karşılaştırmalı Bir Analiz

Kamu yönetimi teriminin çeşitliliğini anlamak için iki soruya verilen cevaplar arasındaki farka bakmak gerekir: Kamu otoritesi nasıl organize olmaktadır? Kamu otoritesi kamu politikaları yapıp uygularken toplum için nasıl hareket etmektedir? Kısacası kamu yönetimi devletin “eylem halindeki” ve “etkileşim halindeki” durumuyla ilgilidir. Geleneksel olarak, devletin örgütlenmesi ve eylemi, hükümet kavramıyla eşanlamlı olarak görülmektedir (Smith, 2007, s. 758). Devlet ve hükümet kavramlarının Türk kamu yönetimi literatüründe eşanlamlı olarak kullanımı oldukça yaygındır. Yabancı literatürde government kelimesi hükümet anlamında kullanılır. Ancak bu kavram genellikle Türkçeye kimi zaman hükümet kimi zaman ise devlet olarak çevrilmektedir.

Alternatif kamu yönetimi yaklaşımları kamu yönetimi reformlarının nasıl inşa edileceğinin yapı taşlarını oluştururlar (Greve, 2013, s. 49). Alternatif yaklaşımların her birinin kamu yönetimine ilişkin kendi vizyonu, buna ulaşmak için tanımlanmış yöntemleri, devletin rollerine ilişkin kendi fikirleri bulunmaktadır (Johanson, 2021, s. 243). Bu da her bir yaklaşımın belli ilke ve değerlerinin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bu durum alternatif yaklaşımların tamamen birbirinden kopuk olduklarını göstermez. Birçok açıdan ortak noktaları vardır ve ortak değerleri paylaşmaktadırlar.

2000’lerde devletin farklı düzeylerindeki kuruluşlar politika sürecine fikir katkısında bulunmaya başlamıştır. Şimdilerde devlet kuruluşları, danışmanlık şirketleri, özel sektör aktörleri, çıkar grupları, kâr amacı gütmeyen örgütler, ağ tabanlı proje grupları ve en önemlisi kamu yönetimi reformu hakkında fikir paylaşan ilgili vatandaşlar dahil olmak üzere çok aktörlü bir politika yapım süreci bulunmaktadır. Daha önce reform girişimleri ulusal bir bağlam içinde cereyan edip ulusal amaçlar için tasarlanırken şimdilerde uluslararası kuruluşlar, diğer devletler gibi farklı aktörler arasında devam eden bir diyalog süreci içinde formüle edilmektedir. Bilgiye erişim imkanlarının artması, bilgi teknolojilerindeki ilerlemeler ve sosyal medya kullanımıyla etkileşim ve diyalog daha da yaygınlaşmaktadır. Artık çok daha fazla aktör, devleti, kamu hizmetlerinin sunumunu ve iş birliğini organize etmek için yeni modeller hakkında müzakere süreçlerinde yer almaktadır. Devletin nasıl organize edileceği konusunda birçok uluslararası kuruluş düzenli olarak bilgi üretmektedir. Bu nedenle devletlerin sürekli yeni fikir ve kavramları takip etmeleri ve etkin şekilde bilgi üreticileriyle diyalog geliştirmeleri gerekir (Greve, 2010, s. 14). Bu bağlamda devletin yeni rolü, farklı aktörler, kuruluşlar ve organizasyonlarla iş birliği yapmak ve ortaklıklar kurmaktır. Alternatif kamu yönetimi yaklaşımları günümüzdeki bu gelişme ve koşulları iyi analiz etmiş ve devletin rolünü bu noktada arabuluculuk yapmak, iş birliği, diyalog ve müzakere zeminini genişletmek, katılımı artırmak şeklinde formüle etmişlerdir.

Aşağıda yer alan Tablo 1 YKİ, YKH, KDY ve YKY yaklaşımlarının devlete yükledikleri rolü karşılaştırmalı olarak görmemize yardımcı olmaktadır. Özellikle YKİ ile alternatif yaklaşımlar arasında ve alternatif yaklaşımların kendi aralarında karşılaştırılması devletin değişen rolünü anlamaya yardımcı olmaktadır (Bao, Wang, Larsen ve Morgan, 2012; Dickinson, 2016; Pollitt ve Bouckaert, 2011; Greve, 2010; Bryson ve diğerleri, 2014; Strokosch, 2018; Torfing ve Triantafillou, 2013; Denhardt ve Denhardt, 2007).

Tablo 1

Devletin Rolü Açısından Yeni Kamu İşletmeciliği, Yeni Kamu Hizmeti, Kamu Değeri Yaklaşımı ve Yeni Kamu Yönetişimi'nin Karşılaştırılması

	YKİ	YKY	YKH	KDY
Teorik Temel	Rasyonel/kamu tercihi teorisi, işletmecilik	Kurumsal teori, ağ teorisi, temsilcilik teorisi	Demokrasi teorisi, pozitif, yorumlayıcı, eleştirel ve postmodern yaklaşımların karması	Politik ekonomi, rejim teorisi, karmaşık karşılıklı bağımlılık
Ana Fikir/Temel Amaç	Devleti küçültmek, özelleştirme, etkinlik ve verimlilik odaklı yönetim	Vatandaşlarla etkileşim, iş birliği, ağ temelli çözümler, ortaklık gerektiren sorunlarla mücadele	Devletin kamu hizmetleri, kamu yararı, demokrasi ve katılım ekseninde yeniden dizayn edilmesi	Kamu görevlilerinin vatandaşlar ve politikacılarla kamusal değeri birlikte yaratma strateji yapması ve yenilikçilik
Devlet Kavramı	Düzenleyici ve özelleştirilmiş devlet, bölünmüş ve parçalı devlet	Çoğul ve çoğulcu	Demokratik devlet	Rejime bağlı devlet
Devletin Görevi	Dümen tutma (piyasa aktörleri arasında katalizör)	Vatandaşlarla ortak üretim gerçekleştirmek	Hizmet etme (farklı grupların çıkarlarını uyumlaştırmak, ortak değer yaratmak, arabuluculuk)	Değer yaratmak (değer temelli kamu politikaları ve kamu hizmetleri üretmek)
Devletin Liderlik Rolünün Kapsamı	Organizasyonlar arası koordinasyon	Toplu yatay liderlik oluşturmak	Liderliğin iç ve dış yapılarla paylaşıldığı katılımcı liderlik	Toplu dikey ve yatay liderlik
Yönetimin Odağı	Örgütsel performans	Ortaklaşa üretilen kamu değeri/kamu yararı	Kamu yararı ve kamu hizmeti	Değer temelli performans
Vatandaşlığın Rolü	Müşteri: arzı talebe göre ayarlamaya yardımcı olmak, müşteri memnuniyeti hakkında bilgi sunmak, hizmet iyileştirmeye katkı sağlamak	Hizmet kullanıcıları, iş birlikçi ilişkiler içinde yer alan güçlendirilmiş ortak üreticilik	Aktif ve demokratik vatandaşlık, diyalog ve müzakere yoluyla kamu yararının oluşmasına katkı sağlamak	Vatandaşlar, değer yaratmaya katılan sorun çözücüler ve ortak iyilik yaratıcılarıdır
Kamu Görevlileri Kime Karşı Sorumludur	Müşterilere	Vatandaşlara ve diğer paydaşlara	Vatandaşlara	Politikacılara, vatandaşlara ve diğer aktörlere
Demokrasiye Bakış	Temsili demokrasi	Doğrudan katılım yöntemleri	Katılımcı demokrasi (müzakere, diyalog, vatandaşların yönetime katılımı)	Katılımcı demokrasi (müzakere ve diyalog)

Tablo 1’den elde edilen bilgilere göre YKH, “dümen tutan değil, hizmet eden devlet” söylemini sloganlaştıran bir yaklaşımdır. Burada devlet, vatandaşların ortak çıkarlarını ifade etmelerine ve karşılıklarına yardımcı olacak şekilde değer temelli bir liderlik rolü üstlenmelidir (Denhardt ve Denhardt, 2007, s. 43). Artık giderek daha fazla vatandaş yönetime katılmayı istemekte ve karar alma sürecinin bir parçası olmayı arzulamaktadır. Dolayısıyla devlet bu süreçte, karmaşık ve çok taraflı bu ilişkiler ağı içinde arabuluculuk yapmalıdır. Karar alma sürecinde vatandaşlar ile kamu görevlileri birlikte çalışmalıdırlar. Bunun içinde devlet, vatandaşların yönetime katılmalarının gerçekleşebilmesi için hem arabulucu olmalı hem de sağlıklı bir katılımın gerçekleşmesi için uygun zemini hazırlamalıdır. Devlet, toplumun ve vatandaşların ihtiyaç potansiyellerini doğru anlamalı ve toplumun vizyonu ile kurumların vizyonunu uyumlaştırıp bütünleştirmelidir (Denhardt ve Denhardt, 2007, s. 140-141).

Devletin rolü ne olmalıdır sorusuna YKİ ve YKH anlayışı farklı yanıtlar vermektedir. YKİ’de devletin rolü, piyasa değerleriyle ilgilidir ve devlet dümen tutma (yönlendirme) işlevini yürütmektedir. Devlet, kamu hizmetlerinin muhataplarını, vatandaş değil, müşteri olarak görmektedir. Oysa YKH’de devletin rolü, paylaşılan değerler yaratmak için vatandaşlar ve diğer toplumsal gruplar arasında çıkarların uyumlaştırılmasına aracılık etmektir (Denhardt ve Denhardt, 2003, s. 4). Devlet, vatandaşlığı, kamu söylemini ve kamu yararını teşvik etmelidir (Denhardt ve Denhardt, 2000, s. 557). Aynı zamanda vatandaşlara ve topluma liderlik etmelidir. Liderliğin ortaya çıkması için hem devletin hem de vatandaşların değerleri, motivasyonları, istekleri, ihtiyaçları, çıkarları ve beklentileri temsil edilmelidir (Denhardt ve Denhardt, 2007, s. 146).

YKY devleti, hem politika yapım sürecinde yer alan aktörlerin çoğulluğu hem de siyasi – idari düzeyleri aşan politika yapım süreçlerinin çoğulluğuyla karakterize etmektedir (Torfin ve Triantafillou, 2013, s. 12). Burada aktörlerin kendi kendini organize etmesine ve yatay organizasyona dayalı iş birliğinin geliştirilmesine odaklanılır (Aagaard, 2016, s. 2). YKY, değer merkezlidir. Devletin rolü, belirli programlar dahilinde verimlilik ve etkililik sağlamak değil, daha büyük ortak çıkarı teşvik etmektir. İkinci olarak, YKY’de devlet, farklı paydaşlar arasında ortak paydada buluşmayı kolaylaştırıcı yönetsel süreçleri inşa etmelidir. Çünkü YKY siyaseti bireysel tercihlerin toplamı olarak görmek yerine kollektif olarak belirlenen tercihler şeklinde değerlendirmektedir. Üçüncü olarak YKY, kamu yararının yaratılmasını kamu, özel sektör ve kâr amacı gütmeyen örgütleri içeren bir ortak üretim süreci olarak görmektedir. Burada devlet, kamu yararının oluşması sürecinde farklı aktörleri sürece dahil ederek bir katalizör görevi görmektedir (Bao ve diğerleri, 2012, s. 4-5).

Alternatif kamu yönetimi yaklaşımlarında devlet, katalizör ve iş birlikçi olmanın yanında bazen kürek çeker, bazen dümen tutar, bazen ortaklık kurar ve bazen de yoldan çekilir. Buna ek olarak devletin hedef belirleme ve politika oluşturma şekli değişmektedir. YKİ’de hedefleri, seçilmiş yetkililer belirlemekte ve daha sonra kamu görevlileri girdi ve çıktıları müşteriler için ekonomiklik ve cevap verebilirlik garantisi temelinde yönetmektedir. Buna karşılık KDY’de ise hem seçilmiş yöneticiler hem de kamu görevlileri kamuoyunun önemseydiği konuların etkili şekilde ele alınması ve kamu için iyi olanı diğer (kamu değeri) yaratmakla görevlendirilir. Bunu demokratik ve anayasal değerlerle sürdürmektedirler. Devlet, sektörler arası iş birliklerinin kurulmasına, müzakere ve dağıtım ağlarının oluşturulmasına yardımcı olmalı ve karşılıklı olarak kabul edilen hedeflere ulaşmak için vatandaşların sürece dahil edilmesini gözetmelidir (Bryson ve diğerleri, 2014, s. 448).

YKİ, kamu hizmetleri sürecinde devletin hizmet üretimi ve halka hizmet sunum rolünü değiştirmiştir. Bu doğrultuda devlet, kamu hizmetlerini piyasaya devrederek gözetim konumunda olan ve vatandaşlara değil, müşterilere hizmet sağlayan bir yapıya dönüşmüştür. Oysa YKH, KDY ve YKY ise bu süreçte devlete daha aktif bir rol yüklemektedir. Ortaya çıkan çok aktörlü iş birliği ortamında devlet, özel bir rol icra etse de hiçbir sektör kamu hizmetleri üzerinde tekel yetkisine sahip değildir. Ayrıca devlete karşı daha az şüphecilik ve piyasalara, müşteri hizmetlerine dönük daha zayıf bir yöneliş söz konusudur (Bryson ve diğerleri, 2014, s. 448). KDY’de devletin rolü, kamu hizmetleri üzerinden toplum için değer yaratmaktır. YKH anlayışında devlet, toplumsal

çıkarların ve vatandaş tercihlerinin kamu hizmet sürecine dahil edilmesini sağlar. YKY’de ise devlet, vatandaşların kamu hizmetlerine iş birliği temelinde ortak üreticiler olarak daha geniş ve aktif katılımının sağlanmasını gözetir (Wiesel ve Modell, 2014, s. 179). Alternatif kamu yönetimi yaklaşımları kamu hizmetleri sürecinde devletin dışarda bırakılmasını değil, aktif şekilde kamu hizmetleri sürecinde yer almasını arzulamaktadır. Devlet, bunu başta vatandaşlar olmak üzere farklı aktörlerle iş birliği ve koordinasyon sağlama, katılımı artırma ve çeşitli engelleri ortadan kaldırma gibi birtakım farklı roller üstlenerek yerine getirir. Burada devletin bizzat kamu hizmetlerini kendi araç - gereç ve personeliyle üretmesine vurgu yapılmaz. Ancak devlet, kamu hizmet sürecini organize eden, gözetilen, gerektiğinde müdahale eden, farklı çıkarları uyumlaştıran ve nihayetinde bu sürecin merkezinde yer alan aktif bir aktördür.

YKİ’nin yoğun biçimde eleştiri aldığı yönlerden birisi demokratik değerleri ihmal etmesidir. Özellikle katılım, hesap verebilirlik, vatandaşlık gibi demokrasiyle bağlantılı kavramların YKİ tarafından yeterince önemsenmediği ileri sürülmektedir. Oysa alternatif yaklaşımlar demokratik değerlere önem vermektedir. YKY’nin başta çoğul ve çoğulcu devlet söyleminin yanında katılımı ve vatandaşlığı öne çıkarması, vatandaşları ortak üretici konumuna yükseltmesi demokrasiyi içsel bir değer haline getirdiğini göstermektedir (Sorensen, 2022). KDY, kamu hizmetlerine ilişkin sosyal boyutun sadece etkinlik – verimlilik çerçevesinde ele alınmasını eleştirmektedir. Bu bağlamda demokratik süreçler aracılığıyla bir dizi kamusal faaliyetin tanımlanmasına ve önceliklendirilmesine dayanmaktadır. Kamu başarısızlıklarının ortadan kaldırılması için demokratik süreçleri esas alan KDY, toplumun beklentileriyle tutarlı hedefleri gerçekleştirmeyi ve vatandaşların tercihlerini dikkate alan bir kamu yönetimi tesis etmeyi amaçlamaktadır. Dahası KDY’ye göre kamusal değerler kamusal eylemi yönlendirir ve meşrulaştırır. Bir değer kamusal olarak tanımlanabilmesi için demokratik süreçlerden ortaya çıkan bir fikir birliğinin varlığı zorunludur (Colon ve Guérin-Schneider, 2015, s. 2-4; Karkın, 2015, s. 251). YKH, devletin işletme yaklaşımıyla aşınan çalışma biçimine dikkat çekerek demokratik değerleri öne çıkartmaktadır (Karkın, 2015, s. 250). YKH anlayışında devletin rolü, demokratik ve sosyal kriterlere odaklanmaktadır. Kamu yararının en önemli amaç olduğunu ve bunun karşılıklı ya da örtüşen çıkarlar hakkında bir diyalogun sonucunda oluştuğunu savunur. Dolayısıyla YKH, demokratik bir yönetiminin elzem olduğunu ve devletin yönetime katılımı güçlendirmesi gerektiğini savunmaktadır (Denhardt ve Denhardt, 2003). KDY, YKY ve YKH, farklı biçimde de olsa devletin demokratik değerlerle hareket etmesini ve vatandaşların yönetime katılımının sağlanmasını desteklerler. Son yıllarda dünyada giderek daha katılımcı bir yönetim anlayışının güçlendirilmeye çalışılması, devletin daha demokratik değerle donatılmasını gerektirmiştir

KDY, devletin bir reçeteci olarak görülmesine karşı çıkararak kamu değeri yaratabileceğine inanmaktadır (Colon ve Guérin-Schneider, 2015, s. 2-4). KDY, kamu görevlilerini kamu değerinin yaratıcıları olarak vurgulamakta ve politikacılara, vatandaşlara ve diğer aktörlere hizmet ettiklerini dile getirmektedir (Strokosch, 2018, s. 24). YKH ise, kamu hizmetleri bağlamında kamu görevlilerine geniş bir sorumluluk yüklemektedir. Kamu görevlilerinin verimlilikten ziyade daha iyi bir toplumsal yaşamı oluşturmaya odaklanmaları daha önemlidir. Kamu görevlileri, katılımı artırmalı ve demokrasiyi geliştirmelidirler (Denhardt ve Denhardt, 2007, s. 4; Denhardt, 1999). YKY’de kamu görevlileri çeşitli paydaşların ve uzmanların karar alma sürecine katılımını sağlamalıdır (Strokosch, 2018, s. 24). KHY, KDY ve YKY kamu görevlilerine vatandaşların yönetime katılımını sağlama görevini yüklemektedir. Bu durum YKİ’nin kamu görevlilerine yüklediği girişimci ve müşteri odaklı olma rolünden farklıdır. Ayrıca YKİ kamu görevlilerinin çıktılara odaklanması gerektiğini ileri sürerken alternatif yaklaşımlar hem çıktı hem de süreç odaklı bir yaklaşımı tercih etmektedirler.

Alternatif kamu yönetimi yaklaşımları katılımı ve vatandaşlık kavramını önemli bulmaktadırlar. KDY kurumlar arası ağlar ve müzakere teknikleriyle yeni katılım yollarının geliştirilmesine odaklanmaktadır. YKH, müzakere ve diyalog temelinde geliştirilen katılım mekanizmalarını desteklemekte ve vatandaşların hizmet üretim ve planlama sürecine dahil edilmesini amaçlamaktadır (Strokosch, 2018, s. 24). Vatandaşlar, devletin bir ortağı olarak görülmekte ve bir seçmen ve çalışan olarak kaderlerini belirlemektedirler (Silva ve Santos,

2022, s. 284). YKY ise, farklı aktörler arasında kurulan ağlarla geliştirilen ve vatandaşların kamu politikalarının planlanması ve uygulanmasında aktif rol oynadığı ortak üretime dayalı katılımı savunmaktadır (Strokosch, 2018, s. 24).

Her ne kadar alternatif kamu yönetimi yaklaşımları YKİ'ne alternatif birer seçenek olarak gündeme gelseler de bu yaklaşımlar YKİ'den çok köklü bir kopuşu simgelemezler. Çünkü en temelde bu yaklaşımlar YKİ'yi doğuran ekonomik temele ilişkin derin eleştiriler getirmemektedir. Piyasa ekonomisine ve onun işleyişine ilişkin eleştirel bir tutumları bulunmamaktadır. Oysa YKİ, bu ekonomik koşulların bir sonucudur. Alternatif kamu yönetimi yaklaşımlarının bu aşamada YKİ'yi tümden reddeden bir yapıda olmadıkları söylenebilir. Bu durum günümüzde bir paradigma değişiminden ziyade bir hibritleşmenin söz konusu olduğunu göstermektedir.

Alternatif yaklaşımlar ile YKİ'nin ortak bir iktisadi zemin üzerinde yükseldiği varsayıldığında devletin rolü, köklü değil, yumuşak ve sınırlı bir dönüşüm yaşamaktadır. Devlet, katılımı teşvik eden, iş birliğini artıran, farklı sektörler arasında koordinasyonu sağlayan, daha bütünlükçü ve kendi içinde bütünlük bir yapıya doğru hareket etmektedir. Devlet, hizmet sunum sürecinden azade edilmiş pasif bir aktör değildir. Daha aktif, kapsayıcı, farklı çıkarları bir araya getiren, vatandaş odaklı ve daha etkin bir aktör konumundadır. Bu değişim hibritleşme sürecine koşut olarak alternatif yaklaşımların işaret ettiği biçimde ve etkisiyle yaşanmaktadır.

Kamu yönetiminde hibritleşmenin pratikte gerçekleştiğini (Fossestøl, Breit, Andreassen ve Klemsdal, 2015, s. 303) gösteren sağlık sektörü, ulaşım, farklı düzeylerde görev alan kamu görevlileri ve kamu hizmeti istihdamı gibi çeşitli alanlarda gerçekleştirilen çalışmalarla elde edilen veriler bulunmaktadır. Ancak bu çalışmalar farklı ülkelerdeki farklı alanları kapsamaktadır ve bu verilerden yola çıkarak hibritleşmenin derinliğini, genişliğini ya da hangi alanlarda daha çok gerçekleştiğini anlamının güç olduğunu söylemek gerekir (Köseoğlu ve Sobacı, 2015, s. 305-306). Bu veriler belli ölçüde çıkarımda bulunmayı mümkün kılmaktadır. Fakat daha sağlıklı çıkarımların elde edilebilmesi için daha fazla çalışmaya ihtiyaç vardır. Dolayısıyla teorik düzeyde yaşanan hibritleşme ile pratiklerden derlenen veriler arasında bir uyum bulunmaktadır.

Son yıllarda bazı devletler, özellikle destek hizmetleri alanında personel sayısının giderek artması sonucunda YKİ ile her şeyin amaçlandığı gibi yürümediğini fark etmiştir. Ayrıca kamu yönetiminin çıktıları konusunda yönlendirme ve kontrol sorunları yaşandığı gözlenmiştir. Bu sorunlar; çeşitli değişikliklerin yaşanmasına, bakanlık hizmetlerinin yeniden merkezileşmesine, çeşitli devleti küçültme operasyonlarının azaltılmasına, devletin merkezileşmesine direnen yapıların etkinliğinin düşürülmesine neden olmuştur. Böylelikle kamu yönetiminde YKİ'nin ötesinde daha pragmatik bir yaklaşım gelişmiştir (De Vries, 2010, s. 4). Örneğin, Birleşik Krallık'ta son yıllarda çeşitli kamu hizmetlerinin sunumunda yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda devlet sürecin merkezindeki kamu değerleri konusunda farklı paydaşlar arasında bir politik arabuluculuk rolü üstlenmiştir (Bao ve diğerleri, 2012, s. 4-5). Norveç'te 1980'li yılların sonunda çeşitli YKİ uygulamaları devreye alınmıştır. 2000'li yıllardan itibaren ise polis teşkilatı reformu ve sağlık reformunda YKİ ve alternatif yönetim yaklaşımlarının ilke ve değerlerinin birlikte yer aldığı görülmüştür. Ardından göç idaresi özelinde yapılan reformlarda da benzer bir durumun söz konusu olduğuna işaret etmektedir. Yine aynı dönemlerde ülkedeki istihdam yönetiminde yapılan reformla farklı kurumlar birleştirilmiş ve "tek elden hizmet" sistemi organize edilmiştir. Böylelikle yerel katılım, kontrol ve resmiyet temelli yapı koordinasyon içinde esneklik ve çeşitlilikle birleştirilmeye çalışılmıştır (Christensen ve Lægveid, 2011, s. 416-417). Böylelikle Norveç'te yapılan reformların ardından en azından reform kapsamındaki örgütler düzeyinde bir hibritleşmenin yaşandığını görülmektedir. Silva ve Santos (2022, s. 286) tarafından yapılan bir çalışmada ise Brezilya kamu yönetiminde 2000'li yıllardan itibaren YKH başta olmak üzere alternatif yaklaşımların artan bir şekilde kamu yönetimi uygulamalarına yansdığına değinilmiştir. Bu durum Brezilya kamu yönetiminde 2000'lerden itibaren bir hibritleşmenin yaşandığını göstermektedir.

1990'lı yılların sonunda İsveç'in Demiryolu ve Karayolu İdarelerinde vatandaş odaklı yönetim yaklaşımıyla özdeşleştirilen YKY'ye uygun olarak vatandaşları hizmetlerin aktif üreticileri olarak gören bir politikaya geçilmiştir. Bu politika değişimi İsveç Devleti tarafından "hükümet, vatandaşlar için vardır ve vatandaşların perspektifinden daha da geliştirecektir" denilerek özetlenmiştir. İsveç Devleti, iş birliği ve koordinasyon temelinde bilgi teknolojilerinden yararlanarak kurumlar arası ilişkileri güçlendirmeyi ve vatandaşların aktif katılım yoluyla ortak üretici olmalarını sağlamayı amaçlamıştır (Wiesel ve Modell, 2014, s. 191-192). Andersson ve Liff (2012, s. 852-853) tarafından İsveç'teki sağlık sistemi üzerine yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre sağlık sektöründe çok aktörlü iş birliğinin gerekli olduğuna ancak bunun YKİ ile sağlanamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Çünkü bir sağlık sisteminde farklı birimler arasında sorumluluk paylaşımı gerekmektedir. Oysa YKİ'de sorumluluk sahipleri dar bir sorumluluk anlayışıyla hareket edebilirler (Waheduzzaman, 2019, s. 691).

Bugün bakıldığında devletlerin herhangi bir yönetim yaklaşımının tüm ilke ve değerlerini bir bütün olarak benimsemeleri zorunluluk değildir. Kamu yönetimi için tek bir evrensel yaklaşım yoktur. Bu açıdan kamu örgütleri farklı kuramsal yaklaşımların ilke ve değerlerini harmanlayabilirler. Bu açıdan kamu örgütlerinde görev alan liderlerin hibritleşme sürecinde nasıl bir karar alma yolunu tercih ettiklerini araştıran bir çalışmanın sonuçları dikkat çekicidir. Aagaard (2016) tarafından yapılan araştırmaya göre kamu örgütlerindeki liderlerin ilk olarak iş birliği stratejisini tercih ettikleri görülmektedir. Bu iş birliği stratejileri, ilk başta tüm farklı aktörler tarafından uzlaşma ve mümkün olan en iyi çözümlerin elde edilmesi girişimi olarak değerlendirilmektedir. İş birliği stratejisi başarı sağlayamadığında ise daha geleneksel stratejiler devreye alınmaktadır (Aagaard, 2016, s. 8). Bu durum iki temel nokta açısından kanıt sunmaktadır. Birincisi, kamu yönetiminde giderek hibritleşmenin söz konusu olduğu ve hem geleneksel hem de alternatif yönetim yaklaşımlarına ilişkin değerlerin birlikte görüldüğüdür. İkincisi ise, alternatif yönetim yaklaşımlarının öne çıkardığı iş birliği ve uzlaşma değerlerinin kamu yönetimi pratiklerinde dikkate alınan değerler haline geldikleridir.

Jasson ve diğerleri (2021, s. 209) tarafından hastanelerde karar alma sürecinin hibritleşmeden ne şekilde etkilendiğini inceleyen çalışmada oldukça dikkat çekici bulgular elde edilmiştir. Bulgulara göre, kararların hem toplumsal hem de örgüt içi sorunları çözmeye, kuruluşun amaçlarına, sorumluluklarına ve diğer faaliyetlerine dikkat ederek alındığında alınan kararların kabul edilebilirliğinin ve meşruiyetinin arttığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca yeni aktör, yapı ve faaliyetlerin örgütün stratejilerine ve planlarına dahil edildiğinde ortaya çıkabilecek baskıların minimuma indiği gözlenmiştir (Jasson ve diğerleri, 2021, s. 209). Kısacası katılımın yüksek olduğu, farklı aktör ve yapıların karar alma sürecine dahil edildiği durumlarda örgütsel direncin azaldığı sonucuna varılmaktadır.

Son yıllarda giderek yaygınlaşan Kamu – Özel Ortaklığı, kamu yönetimi ile özel sektörü uzun dönemli anlaşmalarla bir araya getirmektedir. Bu model, kamu yönetimi ile özel sektör arasında kamu hizmetlerinde, özellikle altyapı yatırımlarına kaynak sağlama konusunda başvurulan bir yöntemdir (Bayansar ve Özer, 2021, s. 416). Dolayısıyla Kamu – Özel Ortaklığı devlet ile özel sektör arasında kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla uygulamaya alınan ve kamu yönetiminde yaşanan hibritleşmeyi gösteren önemli bir uygulamadır.

Kamu yönetiminde yaşanan hibritleşme süreci bir yandan devletin rolünü değiştirirken bir yandan da devletin çeşitli yeni zorluklar yaşamasına neden olmaktadır. İlk olarak, kamu yararını korumaya odaklanan devlet için birden fazla aktörün görev aldığı ortamda karmaşıklık yaşanabilir ve bu da kamu yararının korunmasını güçleştirebilir. İkinci olarak, araştırmalar devletin artan sorumluluklarıyla birlikte çok sayıda aktörle program ve ilişki yürütmek durumunda kalmasından dolayı kapasite sorunlarının yaşanabileceğini göstermektedir. Üçüncü olarak, belirsizliğin yoğun olduğu ve sorunların çözümü konusunda yaşanan karmaşıklık değişen koşullara çabuk uyum sağlayabilen esnek bir yönetim mekanizması gerektirir (Wise, 2010, s. 165-166).

Sonuç

2000'lerden itibaren önemini yitirmeye başlayan YKİ karşısında alternatif kamu yönetimi modelleri yükselmeye başlamıştır. KDY, YKH ve YKY alternatif yaklaşımlar arasında en çok öne çıkanlardır. Söz konusu alternatif kamu yönetimi yaklaşımları zamanla hem teoride düzeyde hem de uygulamada kamu yönetimi paradigmasına etki etmiştir. Bu durum alternatif kamu yönetimi yaklaşımlarının ilkeleri ile YKİ'nin değer ve uygulamalarının harmanlanarak kamu yönetiminde etkili olmasını sağlamıştır. Böylelikle kamu yönetiminde bir hibritleşme yaşanmıştır.

Alternatif kamu yönetimi yaklaşımlarının ne ölçüde uygulamaya yansındıkları her zaman tartışma konusu olmuştur. Her ne kadar kamu yönetiminde alternatif kamu yönetimi yaklaşımlarının etkisi görülse de paradigma değişiminden söz edilebilecek ölçüde YKİ'nin yerini alan alternatif bir modelin varlığından bahsetmek mümkün değildir. Çünkü yapılan araştırmalar da bu doğrultuda sonuçlar ortaya koymaktadır. Bu saptamalar ışığında çalışmada önemli birtakım sonuçlara ulaşılmıştır. İlk olarak, alternatif yönetim yaklaşımları kamu yönetimine zengin bir teorik perspektif kazandırmıştır. Bu durum ülkelerin "en iyi tek model" şeklinde herhangi bir kamu yönetimi modelini kabul etmesine gerek kalmadan ulusal değerlerine uygun olacak şekilde yönetim yaklaşımlarının bir karmasını uygulanmaya alabilmesini mümkün kılmaktadır. İkincisi, alternatif yönetim yaklaşımları giderek artan bir şekilde kamu yönetimi alanında uygulanmaya başlamıştır. Bu durum çalışmada sunulan uygulama örnekleriyle açıkça desteklenmektedir. Üçüncü olarak, alternatif kamu yönetimi yaklaşımlarıyla bir paradigma değişiminin gerçekleştiğinden söz edilemez. Zira günümüz itibarıyla dünyada bir paradigma değişimini gösteren güçlü bir alternatif yönetim modelinin uygulamaya alındığına işaret eden kanıtlar henüz mevcut değildir. Ancak kamu yönetiminde bir hibritleşmenin yaşandığı söylenebilir. Bu noktada çalışma boyunca üzerinde yoğun biçimde durulan hibritleşme konusuna ayrıca parantez açmak gerekir.

Kamu yönetiminde yaşanan değişimi sınırlı bir değişim olarak hibritleşme biçiminde değerlendirmek yerinde olur. Yapılan çalışmalarda varılan en önemli sonuçlardan birisi, kamu yönetimi alanının giderek YKİ ile alternatif kamu yönetimi yaklaşımlarının ilke ve değerlerinin birlikte etkili olmaya başladığıdır. Bu durum giderek kamu yönetimi alanında bir karmaşıklığın, farklı kamu yönetimi modellerinin bir karmasının bulunduğu doğrulamaktadır. Bu durum ise kamu yönetiminde hibritleşme olarak ifade edilmektedir.

Kamu yönetiminde hibritleşme giderek kamu yönetimi alanındaki değer, ilke ve uygulamaları dönüştürmektedir. Kamu yönetiminde hibritleşme süreci hem teorik alanda hem de uygulamada devletin rolünü etkilemiştir. YKİ'de özelleştirme, minimal devlet, girişimci kamu görevlileri, müşteri yaklaşımı gibi söylem ve uygulamalarla devletin rolü sınırlandırılmış ve kötü yönetimin en büyük nedeni olarak devletin kendisi gösterilmiştir. Bu doğrultuda yetki ve sorumlulukları kısıtlanan ve sadece kuralları düzenleyen ve uygulanmasını sağlayan, sözleşmelere dayalı ilişkilerin yürütülmesini gözeten bir devlet icat edilmiştir. Devletin rolü kısıtlandığı gibi örgütsel yapısı da parçalanmıştır. Ancak zaman içinde YKİ'ye dönük artan memnuniyetsizlik ve eleştiriler devlete ilişkin yaklaşım ve uygulamaların da eleştirilmesine neden olmuştur. Müşteri yaklaşımı, özelleştirmeler, kamu hizmetlerinin piyasaya gördürülmesi, minimal devlet ve sonuç odaklılık gibi değerler sorgulanmıştır. YKİ'nin ihmal ettiği noktalar üzerinde yükselen alternatif kamu yönetimi yaklaşımları ise bu noktada devlete daha farklı bir perspektif çizmektedirler. YKH, devleti demokrasi ile taçlandırmayı ve onu dümen tutmak yerine vatandaşlara hizmet eden bir noktaya taşımayı amaçlamıştır. KDY, devleti değer yaratma sürecinin merkezine taşıyarak katılımı artıran ve aktif biçimde toplum için değer yaratmaya odaklanan bir role büründürmüştür. YKY ise devleti, farklı aktörler arasında iş birliği ve koordinasyonu sağlama, vatandaşları birer hizmet üreticisine dönüştürme rolüyle donatmıştır.

YKİ'de pasif durumda olan ve sadece piyasanın düzgün işlemesi için bir katalizör olarak rol alan devlet, yerini kamu yönetiminde hibritleşmeyle katılımı artıran, vatandaşlara hizmet eden, kamu yararı, kamu değeri ve ortak iyiliği sağlayan, iş birliğini ve koordinasyonu güçlendiren önemli bir aktöre bırakmıştır. Devlet; tek

başına piyasa için çalışan bir aktör olmaktan çıkarak vatandaşlar ve toplum için çalışan bir aktör durumuna geçmiştir. Bu da devlete zayıflayan meşruiyet zeminini tekrar güçlendirebilme konusunda yeni bir alan açmıştır.

Hibritleşme sürecinde devletin rolü değişmekle birlikte üstlendiği sorumluluklar da artmıştır. Bu durum devletin önemini ve belirleyiciliğini artırmıştır. Fakat karar alma süreçlerine daha fazla aktörün dahil olmasıyla ortak paydada buluşma çabasının yaratacağı sorunlar da yok değildir. Bu kapsamda devlet çok sayıda aktörle hareket etmek durumunda olduğu için karar alma ve uygulama süreçlerinde zamana yayılma durumu gerçekleşebilir. Acil durumlarda karar almanın hızlı şekilde gerçekleşmesi gerektiğinde ne yapılması gerektiği konusunda bir netlik yoktur. Ayrıca, devlette kapasite sorunlarının yaşaması da muhtemeldir. Bir diğer dikkat çekici nokta, katılımı güçlendirme rolünü devlete yükleyen çağdaş yaklaşımların, katılımın nasıl ve hangi araçlarla gerçekleşeceği konusunda yeterince açık olmamaları dikkat çekicidir. Burada alternatif katılım yollarının ortaya konması katılımcı demokrasinin gelişmesine katkı sağlayabilir. Alternatif kamu yönetimi yaklaşımlarının en önemli unsurlarından birisi kuşkusuz demokrasidir. Farklı ülkelerde hibritleşme sürecinin başarılı biçimde gerçekleşebilmesinde bir bütün olarak ülkenin demokrasi konusunda ne kadar birikime sahip olduğu da belirleyici rol oynamaktadır.

Öte yandan, hibritleşme süreciyle devletin rolünün değişmesi ve karar alma, uygulama noktalarında devlet – vatandaş yaklaşımının öne çıkması devlet ile toplum bütünleşmesine katkı sağlamaktadır. Günümüz koşullarında devletlerin mücadele etmek zorunda kaldıkları toplumsal sorunların artışı, uluslararası boyut kazanmaları ve giderek karmaşık bir yapıya evrilmeleri devletin farklı aktörlerle iş birliği yapmasını zorunlu kılmaktadır. Hibritleşme sürecinin devlete ihtiyaç duyduğu bu iş birliği zeminini kazandırdığı düşünülmektedir. Bu bağlamda Kamu – Özel İş birliği modeli devletin hizmet sunum kapasitesini artıran önemli bir hibrit uygulamadır. Ancak bu uygulamanın demokratik değer ve ilkelerle desteklenmesi, fayda maliyet analizlerinin doğru yapılması ve devletin kamu yararı ilkesini gözetmesi yararlı sonuçların ortaya çıkmasını sağlayabilir.

Kamu yönetiminde hibritleşme sürecinin zaman içinde artarak devam edeceği ve devletin aktif rolünün yanında farklı aktörler arasında geliştirilen ilişkilerin öneminin artarak süreceği düşünülmektedir. Bu çalışmanın bulguları ışığında kamu yönetiminde hibritleşme sürecinin Türk kamu yönetiminde nasıl karşılık bulduğu ise farklı bir çalışmanın konusu haline getirilebilir.

Kaynakça

- Aagaard, P. (2016). How to make the mix matter: a case study of post-transformational leadership in hybrid public management, *International Journal of Public Administration*, 39, 1-9. doi: 10.1080/01900692.2015.1072211
- Agostino, D. ve Arnaboldi, M. (2015). The new public management in hybrid settings: New challenges for performance measures, *International Review of Public Administration*, 20(4), 353-369. doi: 10.1080/12294659.2015.1088686
- Aksoy, A. Ş. (1998). Yeni sağ, kamu yönetimi ve yerel yönetimler: eleştirel bir yaklaşım, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 7(1), 3-31. Erişim adresi: https://cyy.hacibayram.edu.tr/documents/article/3/7/1/1_aksoy.pdf

- Andersson, T. ve Liff, R. (2012). Multiprofessional cooperation and accountability pressures. *Public Management Review*, 14(6), 835-855. doi: 10.1080/14719037.2011.650053
- Bao, G., Wang, X., Larsen, G. L. ve Morgan, D. F. (2012). Beyond new public governance: a value-based global framework for performance management, *Governance, and Leadership, Administration & Society, Online First Published*, 45(4), 1-24. doi: 10.1177/0095399712464952
- Bayansar, R. ve Özer, M. A. (2021). Türkiye’de kamu özel ortaklığı modelinin uygulama alanları üzerine değerlendirmeler, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 68, 415-436. doi: 10.51290/dpusbe.885967
- Bevir, M. (2007). Governance. M. Bevir (Ed.), *Encyclopedia of Governance* içinde (s. 364-381). California: SAGE Publication.
- Bryer, T. A. ve Alvandipour, N. (2021). Public administration and citizen participation. T. A. Bryer (Ed.), *Handbook of Theories of Public Administration and Management* içinde (s. 19-29). Massachusetts: Edward Elgar Publishing.
- Bryson, J. M., Crosby, B. C. ve Bloomberg, L. (2014). Public value governance: moving beyond traditional public administration and the new public management, *Public Administration Review*, 74(4), 445-456. Doi: 10.1111/puar.12238
- Cataldi, L. (2024). *New public governance as a hybrid: a critical interpretation*. New York: Cambridge University Press.
- Christensen, T. (2012). Post-NPM and changing public governance, *Meiji Journal of Political Science and Economics*, 1, 1-10. Erişim adresi: <https://www.meiji.ac.jp/cip/english/undergraduate/economics/mjpse/ov7thl0000000am5-att/gbubj30000000b2x.pdf>
- Christensen, T. ve Lægreid, P. (2011). Complexity and hybrid public administration—theoretical and empirical challenges, *Public Organiz Rev.*, 11(11), 407–423. Doi:10.1007/s11115-010-0141-4
- Christensen, T. ve Lægreid, P. (2022). Taking stock: new public management (NPM) and post-NPM reforms – trends and challenges. A. Ladner ve F. Sager (Ed.), *Handbook on the Politics of Public Administration* içinde (s. 38-49). Cheltenham: Edward Elgar.
- Colon, M. ve Guérin-Schneider, L. (2015). The reform of new public management and the creation of public values: compatible processes? An empirical analysis of public water utilities, *International Review of Administrative Sciences*, 0(0), 1–18. doi: 10.1177/0020852314568837.
- De Vries, J. (2010). Is new public management really dead?, *OECD Journal on Budgeting*, 10(1), 1-6. Erişim adresi: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/budget-10-5km8xx3mp60n.pdf?expires=1729280144&id=id&accname=guest&checksum=954AF356B78201E5EE5F9F4B2724476C>
- Denhardt, J. V. ve Denhardt, R. B. (2007). *New public service: serving, not steering*, New York: M. E. Sharpe.

- Denhardt, J. V. ve Denhardt, R. B. (2015). New public service revisited, *Public Administration Review*, 75 (5), 664-672. Doi: 10.1111/puar.12347
- Denhardt, R. B. (1977). The continuing saga of the new public administration. *Administration and Society*, 9(2), 253-261. Doi: 10.1177/009539977600800202
- Denhardt, R. B. (1999). The future of public administration, *Public Administration & Management: An Interactive Journal*, 4(2), 279-292. Erişim adresi: <https://spaef.org/article/1101/The-Future-of-Public-Administration>
- Denhardt, R. B. ve Denhardt, J. V. (2000). The new public service: serving rather than steering, *Public Administration Review*, 60(6), 549-559. Doi: 10.1111/0033-3352.00117
- Denhardt, R. B. ve Denhardt, J. V. (2003). The new public service: an approach to reform, *International Review of Public Administration*, 8(1), 3-10. Doi: 10.1080/12294659.2003.10805013
- Diamond, J. (2021). UK: The rise and fall and rise of contemporary public administration. T. A. Bryer (Ed.), *Handbook of Theories of Public Administration and Management* içinde (s. 299-307). Massachusetts: Edward Elgar Publishing.
- Dickinson, H. (2016). From new public management to new public governance: the implications for a 'new public service'. J. Butcher ve D. Gilchrist (Ed.), *The Three Sector Solution: Delivering Public Policy in Collaboration with Not-for-profits and Business* içinde (s. 41-60). Canberra: ANU Press.
- Dunleavy, P. ve Hood, C. (1994). From old public administration to new public management, *Public Money & Management*, 14(3), 9-16. doi: 10.1080/09540969409387823
- Dunleavy, P., Margents, H., Bastow, S. ve Tinkler, J. (2005). New public management is dead – long live digital-era governance, *Journal of Public Administration Research and Theory*, 60(3), 467-494. doi: 10.2307/3840393
- Eriksson, E. ve Andersson, T. (2023). The 'service turn' in a new public management context: a street-level bureaucrat perspective, *Public Management Review*, 26(7), 2014-2038. doi: 10.1080/14719037.2023.2241051
- Fossestøl, K., Breit, E., Andreassen, T. A. ve Klemsdal, L. (2015). Managing institutional complexity in public sector reform: hybridization in front-line service organizations, *Public Administration*, 93(2), 290-306. doi: 10.1111/padm.12144
- Genç, F. N. (2015). Yeni kamu hizmeti: vatandaş ve kamu yararı temelinde kamu hizmetini yeniden düşünmek. Ö. Köseoğlu ve M. Z. Sobacı (Ed.), *Kamu Yönetiminde Paradigma Arayışları: Yeni kamu işletmeciliği ve ötesi* içinde (s. 129-149). Bursa: Dora Yayınları.
- Gooden, S.ve Starke, A. (2021). Social equity and public administration. T. A. Bryer (Ed.), *Handbook of Theories of Public Administration and Management* içinde (s. 43-53). Massachusetts: Edward Elgar Publishing.

- Greve, C. (2010). Whatever happened to new public management?, *Danish Political Science Association Meeting*, 4-5 November. Erişim adresi: https://research-api.cbs.dk/ws/portalfiles/portal/58898866/Carsten_Greve_KonfPap_2010.pdf
- Greve, C. (2013). Ideas in public management reform for the 2010s: Digitalization, value creation and involvement, *Public Organization Review*, 15(1), 49-65. doi: 10.1007/s11115-013-0253-8
- Gruening, G. (2001). Origin and theoretical basis of new public management, *International Public Management Journal*, 4, 1-25. doi: 10.1016/s1096-7494(01)00041-1
- Güler, B. A. (2016). *Yeni sağ ve devletin değişimi: yapısal uyarlama politikaları 1980-1995*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Hergüner, B. (2019). *Kamu yönetiminde çağdaş yaklaşımlar: başlangıcından günümüze kamu yönetiminin değişen yüzü* (2. bs.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hood, C. (1991). A public management for all seasons?, *Public Administration*, 69, 3-19. doi: 10.1111/j.1467-9299.1991.tb00779.x
- Hood, C. ve Dixon, R. (2015). What we have to show for 30 years of new public management: higher costs, more complaints. *Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions*, 28(3), 265-267. doi: 10.1111/gove.12150
- Hood, C. ve Peters, G. (2004). The middle aging of new public management: into the age of paradox?, *Journal of Public Administration Research and Theory*, 14(3), 267-282. doi: 10.2307/3525837
- Jansson, K., Tuunainen, J. ve Mainela, T. (2021). Concealing paradoxes in decision-making during hospital hybridization – a systems theoretical analysis, *Journal of Health Organization and Management*, 35(2), 195-211. doi:10.1108/JHOM-08-2020-0334
- Johanson, J. E. (2021). Strategic management: public sector view. T. A. Bryer (Ed.), *Handbook of Theories of Public Administration and Management* içinde (s. 234-251). Massachusetts: Edward Elgar Publishing.
- Karkın, N. (2015). Kamu değeri kavramı ve kamu değeri yönetiminin kamu yönetimi kuramı bağlamındaki yeri. Ö. Köseoğlu ve M. Z. Sobacı (Ed.), *Kamu Yönetiminde Paradigma Arayışları: Yeni Kamu İşletmeciliği ve Ötesi* içinde (s. 249-272). Bursa: Dora Yayınları.
- Köseoğlu, Ö ve Sobacı, M. Z. (2015). Kamu yönetimi kuramının geleceği: yeni kamu işletmeciliğinden hibritleşmeye doğru. Ö. Köseoğlu ve M. Z. Sobacı (Ed.), *Kamu Yönetiminde Paradigma Arayışları: Yeni Kamu İşletmeciliği ve Ötesi* içinde (s. 297-314). Bursa: Dora Yayınları.
- Lakoma, K. (2020). Public governance paradigms: competing and co-existing, *Local Government Studies*, 46(6), 1039-1043. Doi: 10.1080/03003930.2020.1847904
- Lodge, M. ve Gill, D. (2011). Toward a new era of administrative reform? the myth of post-NPM in New Zealand, *Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions*, 24(1), 141-166. Doi: 10.1111/j.1468-0491.2010.01508.x

- Lynn, L. E. (2001). The myth of the bureaucratic paradigm: what traditional public administration really stood for, *Public Administration Review*, 61(2), 144-160. Doi: 10.2307/977447
- Moore, M. H. (1995). *Creating public value: strategic management in government*. Cambridge: Harvard University Press.
- Osborne, S. P. (2010). Introduction: the (new) public governance: a suitable case for treatment?. S. P. Osborne (Ed.), *The New Public Governance* içinde (s. 1-16). New York: Taylor & Francis e-Library.
- Özgür, H. ve Öztepe, M. C. (2015). Amerikan yeni kamu yönetimi hareketi (ykyh): sosyal adalet ve hakkaniyet odaklı bir kamu yönetimi arayışı. Ö. Köseoğlu ve M. Z. Sobacı (Ed.), *Kamu yönetiminde paradigma arayışları: yeni kamu işletmeciliği ve ötesi* içinde (s. 97-127). Bursa: Dora Yayınları.
- Patapas, A., Raipa, A. ve Smalskys, V. (2014). New public governance: the tracks of changes, *International Journal of Business and Social Research (IJBSR)*, 4(5), 25-32. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/272625263_New_Public_Governance_The_Tracks_of_Changes
- Pollitt, C. (2015). Towards a new world: some inconvenient truths for anglosphere public administration, *International Review of Administrative Sciences*, 81(1), 3-17. doi: 10.1177/0020852314544069
- Pollitt, C. ve Bouckaert, G. (2011). *Public management reform*. Oxford: Oxford University Press.
- Sager, F. ve Rosser, C. (2022). The politics of the politics-administration dichotomy. A. Ladner ve F. Sager (Ed.), *Handbook on the Politics of Public Administration* içinde (s. 24-37). Cheltenham: Edward Elgar.
- Sami, A., Jusoh, A. ve Qureshi, M. I. (2016). Does ethical leadership create public value? empirical evidences from banking sector of Pakistan. *International Review of Management and Marketing*, 6(4), 262-270. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/366950>
- Schroeter, E. (2007). New public management. M. Bevir (Ed.), *Encyclopedia of Governance* içinde (s. 612-616). California: SAGE Publication.
- Silva, P. A. ve Santos, A. C. B. (2022). Epistemological possibilities of public administration theories: from paradigms to epistemic matrices, *Organizações & Sociedade Journal*, 29(101), 277-296. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/361009676_Epistemological_Possibilities_of_Public_Administration_Theories_from_Paradigms_to_Epistemic_Matrices
- Smith, A. (2007). Public administration. M. Bevir (Ed.), *Encyclopedia of Governance* içinde (s. 758-764). California: SAGE Publication.
- Sorensen, E. (2022). The politics of new public governance. A. Ladner ve F. Sager (Ed.), *Handbook on the Politics of Public Administration* içinde (s. 50-58). Cheltenham: Edward Elgar.
- Stewart, J. (2020). Creating public value in a westminster context: the case of the Australian Department of Prime Minister and Cabinet's Indigenous Regional Network, 2013-2018, *International Journal of Public*

Administration, 44 (10), 826-834. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/347300058_Creating_Public_Value_in_a_Westminster_Context_The_Case_of_the_Australian_Department_of_Prime_Minister_and_Cabinet's_Indigenous_Regional_Network_2013-2018

Strokosch, K. (2018). Literature review on public service reform models. Erişim adresi: https://www.covaleu/wp-content/uploads/2019/03/D1.1_0301F01_Literature-review-on-public-service-reform-models.pdf

Şaylan, G. (2016). *Değişim, küreselleşme ve devletin yeni işlevi*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Torfing, J. ve Triantafillou, P. (2013). What's in a name? grasping new public governance as a political-administrative system, *International Review of Public Administration*, 18(2), 9-25. doi: 10.1080/12294659.2013.10805250

Trein, P. ve M. Maggetti (2019). Patterns of policy integration and administrative coordination reforms: a comparative empirical analyses, *Public Administration Review*, 80(2), 198-208. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/336362871_Patterns_of_Policy_Integration_and_Administrative_Coordination_Reforms_A_Comparative_Empirical_Analysis

Trein, P., Maggetti, M. ve Meyer, I. (2020). Necessary conditions for policy integration and administrative coordination reforms: an exploratory analysis, *Journal of European Public Policy*, 28, 1410-1431. Doi: 10.1080/13501763.2020.1788121

Üstüner, Y. (2000). Kamu işletmeciliği kuramı ve kamu işletmeciliği okulu, *Amme İdaresi Dergisi*, 33(3), 15-31. Erişim adresi: https://ammeidaresi.hacibayram.edu.tr/documents/article/1/33/3/2_ustuner.pdf

Üstüner, Y. ve Keyman, E. F. (1995). Globalleşme, katılımcı demokrasi ve örgüt sorunu, *Ekonomik Yaklaşım*, 6(18-19), 33-50. doi: 10.5455/ey.10208

Waheduzzaman, W. (2019). Challenges in transitioning from new public management to new public governance in a developing country context, *International Journal of Public Sector Management*, 32(7), 689-705. doi: 10.1108/ijpsm-02-2019-0057

Wiesel, F. ve Modell, S. (2014). From new public management to new public governance? hybridization and implications for public sector consumerism, *Financial Accountability & Management*, 30(2), 175-205. Doi: 10.1111/faam.12033

Wise, C. R. (2010). Organizations of the future: greater hybridization coming, *Public Administration Review, Special Issue*, 164-166. Doi: 10.1111/j.1540-6210.2010.02263.x

Extended Abstract

Purpose

It is accepted that there has been a hybridization in public administration due to the influence of alternative public administration approaches. On the other hand, one of the points that has always been a matter of curiosity in public administration has been the answer to the question of what the role of the government should be. Where should the government be positioned in administrative activities, what functions should it undertake or in what issues should it remain in the background? What are the new roles assigned to the government with hybridization? The purpose of the study is to reveal the hybridization in public administration after the NPM and to discuss the change and transformation that this has created in the role of the government.

Design and Methodology

The study is theoretical in one respect. Focusing on the PVA, NPS and NPG approaches, which were particularly effective in the post-NPM period, the impact of these alternative public administration approaches on public administration has been examined theoretically. Each alternative public administration approach has been addressed separately and presented with its theoretical foundations and principles. In this context, articles and books written on the subject have been intensively examined. Attention has been paid to addressing the subject through current studies. Care has been taken to present alternative public administration approaches with information obtained from primary sources. The study focuses on various practices in another respect. These practices include various public administration reforms in different countries of the world, especially since the 2000s, influenced by alternative public administration approaches. The experiences of countries that have implemented NPM practices strongly are also included here. These practices reveal the change that has occurred with the reflection of alternative public administration approaches on public administration and the transformation seen in the role of the government. A table has been included in the study to more clearly understand the hybridization experienced in public administration and the change it has created in the role of the government. This table presents NPM, PVA, NPS and NPG comparatively. The concept of “state” is used throughout the study, not “government”. The reason for this is that the word “government” is not used in Turkish public administration literature as the equivalent of the English word “government”, but the word “state” in general.

Findings

In recent years, PVA, NPS and NPG are the three most important approaches that have had the greatest impact in the field of public administration, are frequently discussed in the literature, have largely dominated the post-NPM period and have been the source of various practices and reforms. In this context, it is thought that although NPM has not been completely eliminated, the principles and values of alternative public administration approaches have shaped the reform process in public administration. The role of the government in NPM is to create value for society through public services. In the NPM approach, the government ensures that social interests and citizen preferences are included in the public service process. In NPM, the government oversees the wider and more active participation of citizens in public services as co-producers on a collaborative basis. PVA, NPS and NPG, which are most intensively present in public administration both theoretically and practically, have come to the fore with a different discourse, a different set of principles and values than the established public administration paradigm. It should be noted that each approach is based on different theoretical sources and has different principles. However, the approaches also have some common points. This situation facilitates the reflection of a mixture of approaches on public administration. At the same time, these approaches avoid making deep criticisms of the current market system.

In this respect, it becomes easier for alternative public administration approaches to be integrated into the current paradigm. In the hybridization process, the role of the government has changed, but the responsibilities it has undertaken have also increased. This has increased the importance and decisiveness of the government. The study concluded that with the hybridization experienced in public administration, the role of the government began to change in the form of increasing participation, serving citizens, ensuring public interest, public value and common good, and strengthening cooperation and coordination.

Research Limitations

The focus throughout the study is on the post-NPM period. This period covers a time starting from the 2000s to the present. Therefore, the study focuses on the change in the public administration paradigm under the influence of alternative public administration approaches from the beginning of the 2000s to the present. This process is considered as the hybridization process in public administration. Many alternative public administration approaches have emerged in the 2000s. However, this study focuses on the three main approaches that have received the most attention in the field of public administration. These approaches are PVS, NPS and NPG. The study is limited to the subject of how the role of the government has changed because of the hybridization experienced in public administration.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

Alternative public administration approaches assign the role of strengthening participation to the government. However, it is seen that they are not clear enough about how and with which tools participation will take place. At this point, the development of new participation tools is important. A comprehensive analysis of country practices that strengthen democratic participation and the active use of information technologies in this area can enable the development of participatory democracy. It is thought that the hybridization process in public administration will continue to increase over time and the importance of the active role of the government and the relations developed between different actors will continue to increase. In the light of the findings of this study, how the hybridization process is reflected in Turkish public administration can be the subject of a different study.

Originality/Value

It has been observed that many studies have been conducted in the national literature on the post-NPM period and on separate alternative public administration approaches. However, there is no study that examines the hybridization that emerged with the change created by alternative public administration approaches and the transformation that this brought about in the role of the government. This situation increases the originality of our study and the importance of its contribution to the field.

Araştırmacı Katkısı: Nurettin BİLMEZ (%50), Hasan AKAY (%50).

Michel Foucault'da İktidar–Disiplin İlişkisi ve Zamansallaştırma ¹

Ejder ÇELİK ² - Emine BABAĞLAN ³

Başyuru Tarihi: 29.07.2024

Kabul Tarihi: 29.11.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

İnsan deneyimi sosyal süreçler ve dinamiklerle şekillenir, bu da toplumsal değişim, kimlikler ve öznellik ifadeleri üzerinde etkili olur. Toplumların zaman kavrama ve deneyimleme biçimleri de bu ilişkilerle yorumlanabilir. Bu anlamda zaman toplumların onu kavrama ve kullanma biçimlerine göre farklılaşması durumu zamansallığı ortaya çıkarır. Zamansallaştırma (temporalization) sosyal sistemde önemli bir kavramdır ve iktidar ile toplum arasındaki ilişkiyi etkiler. Özellikle Avrupa sömürgeciliği döneminde zamansallaştırma, yerlilerin boyunduruk altına alınmasında direnişi kırmak için araç olarak kullanılmıştır. Michel Foucault'nun çalışmaları, modern toplumlarda iktidarın bilgi, gözetim ve normlar aracılığıyla işlediğini savunur ve zamansallaştırma kavramı bu bağlamda merkezi bir rol oynar. Foucault'ya göre, zamanın iktidar tarafından düzenlenmesi, bireylerin davranışlarını ve düşüncelerini denetlemek için kullanılır. Zamansallaştırma bireylerin özgürlüğünü sınırlar, yabancılaşma ve güçsüzlük hissi oluşturur. Foucault, modern toplumlarda zamansallığın bireyler üzerindeki etkilerini analiz ederek, zamanın disiplin ve kontrol aracı olarak nasıl kullanıldığını göstermiştir. Foucault açısından modernite ile birlikte zamanın yönetilmesi, bireylerin disipline edilmesi ve toplumsal ritimlerin kontrolü bakımından önem kazanmıştır. Bu süreçte teknolojik gelişmeler de zamansal disiplini artırmış ve zamanın yönetimi iktidarın bir aracı haline gelmiştir. Bu çalışmada Foucault'nun iktidar-disiplin ilişkisi içerisinde zamansallık görüşleri ve zaman üzerine ortaya konmuş sosyolojik ve felsefi düşünceler içerisindeki yeri ele alınmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Zamansallaştırma, Zaman, Sosyal Zaman, Rutin, Zaman Yönetimi

Atf: Çelik, E. ve Babaoğlu, E. (2024). Michel Foucault'da iktidar–disiplin ilişkisi ve zamansallaştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(4), 1793-1814.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ejder.celik@bozok.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5948-0609

³ Yozgat Bozok Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, emine.babaoglan@yobu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1151-191X

Temporalization in Terms of the Power-Discipline Relationship in Michel Foucault's Approach

Ejder ÇELİK⁴ - Emine BABAOĞLAN⁵

Submitted by: 29.07.2024

Accepted by: 29.11.2024

Article Type: Research Article

Abstract

Human experience is shaped by social processes and dynamics, influencing social change, identities, and expressions of subjectivity. The ways societies perceive and experience time can also be interpreted through these relationships. Temporalization is a significant concept in the social system, impacting the relationship between power and society. Notably, during the period of European colonialism, temporalization was used as a tool both to subjugate and manage indigenous populations and as a means of resistance by the colonized. Michel Foucault's work argues that in modern societies, power operates not only through coercion but also through knowledge, surveillance, and norms, with temporalization playing a central role in this context. According to Foucault, the regulation of time by power structures is used to control and discipline individuals' behaviors and thoughts. Temporalization restricts individuals' freedom, leading to feelings of alienation and powerlessness. By analyzing the impact of temporalization on individuals in modern societies, Foucault demonstrates how time is utilized as a tool of discipline and control. In Foucault's view, the management of time, alongside the disciplining of individuals and the control of social rhythms, becomes increasingly important with modernity. Technological advancements further enhance temporal discipline, making the management of time a crucial instrument of power. This study aims to explore Foucault's perspectives on temporalization within the power-discipline relationship and its place within sociological and philosophical discussions on time.

Keywords: Temporalization, Time, Social Time, Routine, Time Management

⁴ Yozgat Bozok University, Faculty of Science and Literature, Department of Sociology, ejder.celik@bozok.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5948-0609

⁵ Yozgat Bozok University, Faculty of Education, Department of Educational Sciences, emine.babaoglan@yobu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1151-191X

Giriş

İnsan deneyimi, içinde şekillendiği sosyal süreçlerin ve dinamiklerin izini taşır. Toplumsal değişim süreçleri, deneyim biçimleri, kimlikler ve öznellik ifadeleri iç içe geçmiştir. Dolayısıyla toplumların zamanı deneyimleme ve kavrama yolları da bu karşılıklı bağlantının ışığında yorumlamalıdır. Dönemsel koşulların etkisindeki zaman deneyimleri toplumsal yapıların biçimlenmesinde kuşatıcı bir etkiye sahiptir. Ayrıca, iktidar ve toplum ilişkisinde “zamansallaştırma” da önemli bir sosyal değişken olarak ortaya çıkmaktadır.

Uzaysal zamanın düzenlenerek sosyal sisteme uyarlanmış ve işlevselleştirilmiş halini ifade eden “zamansallaştırma” (temporalization), sosyolojinin inceleme konularından biridir. Özellikle Avrupa sömürgeciliğinde, hem yerli toplulukların boyunduruk altına alınması ve yönetilmesi hem de yerlilerin bu duruma direnişine karşı bir araç olarak kullanıldığı kabulü eleştirel teoride yerini almıştır (Buhre ve Bjork, 2021). Bu gelişmelerin ardından oluşan farkındalıkla birlikte tarih yazımında dönemselleştirmenin sorgulanması ve modern toplumda zamansal ritmin ve bölümlenmenin ardından gelen bir gelişme olarak sosyal bilimler, zamanı ve onun farklı toplumsal değerlendirilmesini araştırmaya başlamıştır (Corfield, 2001). Sosyal bilimciler ve felsefeciler, farklı zamanlarda ve toplumlardaki değişik zaman anlayışlarını araştırarak, zamana ilişkin kavramların ortaya çıkmasını sağlamışlardır (May ve Thrift, 2001).

Michel Foucault'nun, modern toplumların yapılarını ve işleyiş mekanizmalarını derinlemesine analiz eden çalışmaları, özellikle iktidar, bilgi ve disiplin kavramlarına odaklanarak, toplumsal normların ve bireylerin davranışlarının nasıl şekillendirildiğini ortaya koymuştur. Foucault'nun disiplinci güç teorileri, modern toplumlarda iktidarın yalnızca baskı ve zorlama yoluyla değil, aynı zamanda bilgi, gözetim ve normlar aracılığıyla da işlediğini savunur. Foucault'nun zamansallaştırma ve disiplin teorisi bu düşünce sürecinin bir parçasıdır ve zamansallıkla, disiplin ve özgürlük arasındaki ilişkiyi sorgular. Bu bağlamda zamansallaştırma kavramı, Foucault'nun disiplinci güç yaklaşımında merkezi bir rol oynar ve bireylerin düşünce, tutum ve davranışlarının zamanın sosyal düzenlenmesi içinde disiplin ve kontrol edilme sürecini ifade eder.

Foucault, modern toplumların işleyişini ve bireylerin bu toplumlarda nasıl kontrol ve denetim altına alındığını anlamak için disiplinci toplum yaklaşımını geliştirmiş ve zamansallaştırma ile ilişkilendirmiştir. Bu noktada, zamanın iktidar tarafından eylem ve duruma göre biçimlendirilmesine dikkat çekmiştir. Foucault'nun yaklaşımında, disiplin, bireylerin zamanlarının düzenlenmesi ve kontrol edilmesi sürecidir ve bu süreç, modern toplumların bireyleri disipline etmede kullandığı en etkili araçlardan biridir. Bu perspektiften bakıldığında zamansallaştırmanın, bireylerin davranışlarını ve düşüncelerini sistematik olarak denetlemek ve biçimlendirmek için kullanılan bir güç mekanizması olarak tanımlandığı görülür. Foucault açısından modern toplumda zamansallık uygulamaları bireylerin özgürlüğünü sınırlar. Birey zaman kurallarına uymaya zorlandığında, kendi hayatı üzerinde kontrol sahibi olamaz, kendi seçimlerini yapamaz ve zamanını nasıl kullanacağını belirleyemez. Bu durum, bireyde yabancılaşma ve güçsüzlük duygusuna yol açar.

Foucault'nun güç ve disiplin yaklaşımı, zamansallaştırmanın nasıl işlediğini ve birey üzerindeki etkilerini anlamak için kritik bir çerçeve sunmaktadır. Foucault, iktidarın doğrudan baskı yoluyla değil, daha incelikli ve yaygın bir şekilde işlediğini savunmuştur. Disiplinci iktidar, bireylerin bedenlerini ve zihinlerini şekillendirerek, onları belirli kalıplara sokmaktadır. Bu süreçte zamansallaştırma, bireylerin bir zaman düzeni içinde yaşamalarını ve bu düzene uygun davranmalarını sağlayan bir araç olarak önemli etkiye sahiptir. Disiplin gücünün etkinliği, toplumsal eylemin ayrılmaz bir parçası olan ve her yöne dallanan bir ilişkiler ağı yoluyla yayılan gözetim gücü ve yakın ilişkiden kaynaklanmaktadır. Foucault'nun yaklaşımında güç olarak disiplin, maliyet düşürme ilkesine göre uygulanmaktadır. Disiplinci iktidarın işleyişini karakterize eden zamansal incelikler hem ekonomik açıdan çok az harcama yapılarak hem de politik açıdan çok az direnç oluşturarak disipline etmeyi amaçlamaktadır (Foucault, 1975).

Bu kapsamda, makalenin amacı Foucault'nun disiplinci güç yaklaşımı bağlamında zamansallaştırma kavramını ve uygulamalarını analiz etmek ve yine bu çerçevede modern toplumlarda bireylerin kontrol edilmesi ve disipline edilmesi süreçlerindeki rolünü incelemektir. Böylece Foucault'nun zamana ilişkin çıkarımlarında yer alan modern toplumlarda iktidarın işleyişine dair iddiaları anlaşılmasına çalışılacaktır.

Çalışmanın Amacı

Çalışmanın amacı, Michel Foucault'nun disiplinci güç yaklaşımı çerçevesinde zamansallaştırma kavramını ve uygulamalarını analiz etmektir. Bu çerçevede zamansallaştırmanın modern toplumlarda bireyleri kontrol etme ve disiplin altına alma mekanizması olarak nasıl işlediği konusundaki tespitlerini ele almayı amaçlamaktadır. Amacımız, Foucault'nun zamana ilişkin içgörülerini inceleyerek, modern toplumlarda gücün işleyişini ve zamanın bireylerin davranışları ve düşünceleri üzerinde kontrol sağlama aracı olarak nasıl kullanıldığını anlamaya çalışmaktır. Bu analiz yoluyla, çalışma Foucault'nun çağdaş toplumlarda gücün işleyişi ve zamansallaştırmanın bireysel özgürlük ve özerklik üzerindeki etkileri hakkındaki iddialarını açıklamayı amaçlamaktadır. Çalışmada, zamansallaştırmanın bireysel davranışın düzenlenmesinde incelikli ancak yaygın bir güç olarak işlediği karmaşık yollar araştırılmaktadır. Makale, toplumsal kurumlar tarafından dayatılan zamansal yapıları inceleyerek, günlük faaliyetlerin sistematik düzenlenmesini vurgulamakta ve bu yapıların disiplinci uygulamaları günlük yaşamın dokusuna nasıl yerleştirdiğini vurgulamaktadır. Ayrıca, zamansallaştırmanın bireysel özerklik ve eylemlilik üzerindeki etkileri ele alınarak zamansal kısıtlamaların kişisel özgürlüğü nasıl sınırladığı, davranışları zihinsel durumları ve sosyal etkileşimleri nasıl şekillendirdiği ele alınacaktır. Böylece çalışma, sosyal bilimlerde güç, disiplin ve zaman üzerine devam eden söyleme katkıda bulunmayı ve Foucault'nun teorik katkılarını ortaya koymayı hedeflemektedir.

Yöntem

Çalışma kavramsal-teorik nitelikte olup, Michel Foucault'nun iktidar ve disiplin ilişkisi yönünde geliştirdiği yaklaşımı çerçevesinde zamansallık olgusuna bakışı analiz etmektedir. İnceleme, yaklaşımı yönünden betimleyicidir ve araştırma tekniği yönünden birincil kaynaklara dayanmaktadır. Zaman, insan ve toplum ilişkisi üzerine çalışan felsefede Martin Heidegger ve Henri Bergson, sosyolojide, Emile Durkheim, Georg Herbert Mead, Lewis Coser, Antony Giddens gibi düşünürlerin iddialarını merkezi bir kavram olan disiplinle ilişkilendirmesi açısından Foucault, konuyla ilgili tamamlayıcı çalışmalar ortaya koymuştur. Foucault'nun iktidar ve toplum ilişkilerine eleştirel bakışlar ekseninde ortaya koyduğu eserlerinin neredeyse tamamında zamansallık olgusunu ele aldığı konularla ilişkilendirmiştir. Bu sebeple eserler İngilizce nüshalarından incelenerek düşünürün zamansallık kavramını ele alışı, iktidar ve disiplin ile ilişkilendirme biçimi incelenmiştir. Böylece Foucault'nun söyleminde içkin olarak güçlü bir biçimde duran ama üzerinde fazla çalışılmamış bir olgu olarak zamansallık üzerine iktidar ve disiplin ilişkisi yönünde betimsel bir analiz gerçekleştirilmiştir. Çalışmada Foucault'nun eserlerinden, *The Archaeology of Knowledge, Discipline and Punish: The Birth of the Prison, Death and the Power, Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, The history of sexuality, volume 1: An introduction, of Other Spaces. Diacritics, The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences. Foucault Live, Society Must Be Defended, Psychiatric Power: Lectures at the Collège de France, 1973-1974, The politics of health in the eighteenth century* birincil kaynak olarak kullanılmıştır. Foucault'nun eserleri zamansallık boyutuyla sistematik biçimde incelenmiş, gerekli tespitler yapılmış ve ikincil kaynaklarla pekiştirilmiştir. Çalışmada doğrudan alıntılar yerine betimleyici analiz içerisinde düşünürün görüşleri ortaya konmuştur. Ayrıca ilgili yazarların, özellikle Elias, Adam, Cera, Corfield, Deleuze ve Utz'un eserlerinin orijinaleri sistematik ve Foucault'nun eserleriyle karşılaştırmalı biçimde incelenmiştir. Bunlara ilave olarak Foucault'nun eserleri üzerine yapılmış çalışmalardan da ikincil kaynak olarak yararlanılmıştır.

Zamansallık Olgusu Üzerine Düşünceler Arasında Foucault'nun Yeri

Zamansallık, zamanla veya zaman algısıyla ilişkili olma niteliğini veya durumunu ifade eder. Felsefi bağlamlarda, zamansallık genellikle zamanın doğasını, özellikle varoluş, bellek ve bilinçle ilişkili olarak, insanlar tarafından deneyimlendiği şekliyle araştırmak için kullanılır. Zamanın nesnel ölçümüyle çelişir, bunun yerine zamanın nasıl algılandığına, yapılandırıldığına ve deneyimler aracılığıyla nasıl yaşandığına odaklanır. (Ricoeur, 1984, s. 52). Bu anlamda felsefede zamansallık geçmiş, şimdi ve geleceğin doğrusal ilerlemesi fikrini ifade eder. Ancak terim sıklıkla doğrusal zaman fikirlerinin eleştirileri bağlamında kullanılmaktadır. Sosyal bilimlerde ise zaman konusu, Sosyologlar tarafından insanın zaman algısı ve zamanın toplumsal organizasyonu açısından incelenmiştir (Utz, 2011, s. 70).

Felsefede, Martin Heidegger, zamansallık kavramını modern toplum eleştirisi üzerinden geliştirmiştir. *Varlık ve Zaman (Sein und Zeit)* adlı eserinde modern insanın zaman algısını uzaysal olan "orijinal zamanın" unutulması sonucu ortaya çıkan bir saniye dayanan "otantik zaman" olarak tanımlamıştır. Düşünürün zamana ilişkin bu ayrımının bir tarafında yanılısamalardan uzak gerçek zaman durumu, diğer tarafında ise araçsal, hesaplayıcı aklın, bütüncüllüğü bozan, özneyi ayrıştıran ve dağıtan bir kabuller alanı vardır. İşlevsellik üzerinden varsayılmış ve benimsemiş, insan eylemi ve niyetlerine göre tasarılanmış olan zaman kabulü Heidegger tarafından, "zamansallık" olarak kavramlaştırılmıştır (Heidegger, 2008, s. 65-66).

Heidegger, *Varlık ve Zaman* eserinde zamansallık kavramını, Dasein'in varoluşsal yapısıyla bağlantılı olarak ele almıştır. Zamansallık, Dasein'in varoluşunun temel bir boyutu olarak tanımlanır. Heidegger zamansallığı Dasein'in dünyadaki varoluş koşullarıyla ilişkili pratik bir mesele olarak görmüştür. Heidegger'e göre, Dasein sadece teorik bir özne değil, dünyada el altında olanla (Zuhandene) pratik bir ilişki kuran bir varlıktır. Bu ilişki, zamanın bir soyutlama değil, insanın varoluşsal deneyimi içinde açılan bir süreç olduğu anlamına gelir. (Heidegger, 2008, 69-70).

Bu anlamda, "zamansallık" Dasein'in varlığının açıklık yapısına gönderme yapar; bu, insanın ve diğer varlıkların kendilerini anlamlı olarak ortaya koydukları bir açıklığa sahip olmamız gerçeğidir. Yani, zaman Varlığın açılımının alanıdır ve zamansallık, zamana yol açan varoluşumuzun belirli bir yapısıdır (Sheehan, 2014, 123-124). Bu yapı insan algısı, iradesi, kültürü ve tercihleriyle toplumsal bir nitelik kazandığı gibi belirli bir biçimiyle kabul edilir veya benimsetilebilir.

Heidegger'in zamansallık analizi, Dasein'in dünyada geleceğe yönelimli olarak var olduğunu ve geçmiş deneyimlerle şekillenen bir 'şimdi' içinde hareket ettiğini öne sürer. Bu hareket, geleceğe dönük beklentilerle ve geçmişin etkisiyle 'olmuş olma' (Gewesenheit) hali içinde şekillenir. Heidegger bu yapıya "zamansallık" adını verir. Dasein'in bu zamansallık yapısı, otantik (özgün) ve gayri otantik (özgün olmayan) zamansallık olmak üzere ikiye ayrılır. Otantik zamansallık, kişinin kendi ölümüne doğru olan varoluşunu kavradığı, radikal bir sonluluk bilinci içinde kendini gerçekleştirdiği anları ifade ederken, gayri otantik zamansallık gündelik kaygılar içinde boğulmuş ve zamanın nesnelleştirilmiş bir kavranışıyla sınırlanmış varoluşu temsil eder (Sandbothe, 19-20).

Heidegger, zamansallığı doğası gereği normatif, yaşamı "yöneten" veya "standartlaştıran" bir şey olarak tanımlamaz. Bunun yerine, özellikle saatler ve takvimler tarafından ölçülen ve standartlaştırılan modern zaman anlayışlarının zamansallığın otantik deneyimini gizlediğini savunur. Heidegger, zamanın bütünsel, varoluşsal olduğu anlayışını ifade eden "otantik zamansallık" ile zamanı ölçülebilir olarak düşünen, olayların öncesi ve sonrası şeklinde doğrusal diziler açısından görme eğilimindeki "otantik olmayan zamansallık" arasında ayrım yapar (Heidegger, 2008, s. 70).

Henri Bergson ise *Zaman ve Özgür İrade: Bilincin Dolaysız Verileri Üzerine Bir Deneme* adlı kitabında zamanı matematik ve fizik bilimlerinin konusu olan “ölçülebilir zaman” olan “soyut zaman” ile insan bilincinin akışı olarak nitelendirdiği “somut zaman” olarak ayırmıştır. Bergson, bilinç hallerinin çeşitliliği kadar farklılaşan somut zaman algısının örgütlenmesinin özgür irade ile ilgili olduğunu ileri sürmüştür (Bergson, 2001).

Bergson'un felsefesinde, onun zamansallık kavramı *durée* (süre) kavramı aracılığıyla ifade edilir ve bunu bilimin mekansallaştırılmış, doğrusal zamanı ile karşılaştırır. *Durée*, öznel olarak deneyimlenen, onların izole olmadığı, kusursuz bir şekilde birbirine karıştığı, zamanın niteliksel akışını ifade ediyor. Bu yaşanmış, bölünmez zaman, saatlerin ve fiziğin soyut, ölçülebilir zamanıyla tezat oluşturuyor. Bergson'a göre zamanın gerçek doğası ancak bilincin sürekliliği içerisinde anlaşılabilir. Bergson'un zamansallığı, sürenin akışının deterministik veya mekanik yasalara bağlı olmayan yeni olasılıkların ortaya çıkmasına izin verdiği yaratıcılık ve özgürlüğü vurgular. Bu, insan deneyimini anlamak için çok önemlidir, çünkü yaşamın akışına öngörülemezlik ve yenilik unsuru katarak zamansallık ile özgür irade arasındaki bağlantıyı güçlendirir (Lundy, 1999, s.18)

Bu noktada özgür iradeyle bütünleşmesi gereken farklı zaman algıları vurgusu Foucault'nun bireysel iradelerin zamansal disiplin yoluyla tek tipleştirilmesine getirdiği eleştirisindeki özgürlük düşüncesiyle örtüşüyor görünmektedir.

Sosyolojide zamansallık kavramı, toplumsal süreçlerin ve yapıların zamansal boyutunu inceleyen önemli bir araştırma alanıdır. Bu konuda çok sayıda sosyolog incelemeler yapmış ve çeşitli perspektifler geliştirmiştir. Emile Durkheim, Georg Herbert Mead, Lewis Coser, Antony Giddens gibi düşünürlerin sosyolojide zamanın toplumsal süreçler üzerindeki etkilerini anlamaya yönelik çalışmaları, zaman algısının toplumsal yapıların ve ilişkilerin üzerindeki etkisini ve insanlar arası iletişimde zamansallığın rolünü ortaya koymuştur.

Bunun yanında daha özelden sosyal bir değişken olarak zamanın iktidarın yönetsel süreçlerinde nasıl kullanıldığı ve dönüştürüldüğü üzerinde yapılan çalışmalar Foucault'nun yaklaşımının da içinde bulunduğu düşünce hattını vermektedir. Elias, zamanı toplumsal bir kurum olarak ele almış ve onun tarihsel gelişimini incelemeye odaklanmıştır. Elias'ın *Zaman Üzerine* (Über die Zeit) adlı eserinde geliştirdiği yaklaşımının temelinde, zamanın doğal bir olgu değil, toplumsal bir inşa olduğu fikri yatmaktadır. Elias'ın çalışmaları, zaman ve iktidar ilişkileri arasındaki bağlantıyı vurgular. Elias açısından, zaman ölçümü ve kontrolü, toplumsal iktidar ilişkilerinin bir yansımasıdır. Örneğin, sanayi devrimi döneminde fabrika sahiplerinin işçilerin zamanını kontrol etme çabaları, bu ilişkinin bir göstergesidir (Elias, 2007). İngiliz tarihçi Edward Palmer Thompson, *Zamanlı Çalışma Disiplini ve Endüstriyel Kapitalizm* (Time Work-Discipline, and Industrial Capitalism) adlı makalesinde, endüstriyel kapitalizmin yükselişiyle birlikte zaman disiplininin nasıl geliştiğini incelemiştir. Thompson'a göre, saat zamanının yaygınlaşması ve iş disiplininin oluşması, siyasal ve ekonomik otoritenin işçi sınıfı üzerindeki kontrolünü artırmıştır (Thompson, 1967). Barbara Adam, *Zaman Saati: Zamanın Sosyal Analizi* (Timewatch: The Social Analysis of Time) adlı kitabında, “zaman peyzajları” kavramını ortaya atmıştır. Adam açısından farklı toplumsal gruplar ve kurumlar, zamanı farklı şekillerde algılamakta ve kullanmaktadır. Siyasal otorite, bu zaman peyzajlarını şekillendirerek toplumsal kontrolü sağlamaktadır (Adam, 1995). Anthony Giddens, yapılaşma teorisinde zamanın toplumsal yapının oluşumundaki rolünü vurgulamıştır. Giddens açısından zaman-mekân ayrımı ve zamanın standardizasyonu, modern toplumların ve siyasal otoritenin temel özelliklerindedir (Giddens, 1984).

Zamansallık ve disiplin ilişkisi açısından Elias, Heidegger, Giddens, Thomson, Barbara ve Foucault'nun düşünce bileşenleri, iktidarın zamansallığı bir disiplin aygıtı olarak kullandığı yönündedir. Düşünürlerin iddialarındaki ortak payda, zamansallığın disiplin edici işleviyle uysallaştırılmış, kendilik idealinden uzaklaşmış bir öznenin üretilmesi için yönetme aracı olarak kullanıldığı ve bu yönüyle de sorgulanması gereken bir fenomen konumuna geldiğidir.

Foucault'nun zamansallık yorumu, onun geleneksel tarihsel yöntemlere yönelik eleştirel incelemesi ve hem arkeolojiyi hem de soybilimi alternatif metodolojiler olarak geliştirmesiyle derinden iç içe geçmiştir. Foucault, zamanın, tarihsel olayların arka planını oluşturan tarafsız, doğrusal ve homojen bir akış olduğu yönündeki klasik görüşü reddetmiştir. Bunun yerine zamansallığın, parçalanmış, süreksiz, söylemsel pratikler ve iktidar yapıları tarafından şekillendirildiğini savunmuştur (Foucault, 2002, 129).

Foucault, *Bilginin Arkeolojisi* adlı çalışmasında sürekli, doğrusal anlatılara odaklanan standart, ilerlemeci tarih modelini eleştirmiştir. Bu tür modellerin, bir dönemden diğerine yumuşak geçişler olduğunu varsayarak, tarihsel değişimde rol oynayan gerçek dinamikleri gizlediğini ileri sürmüştür. Foucault açısından bu söylemsel oluşumlar düzgün bir şekilde gelişmez, aksine "epistemik kırılmalar" dediği ani kopmalar yaşanmaktadır (Foucault, 2002, s. 130). Foucault'nun arkeolojik yöntemi, bu kırılmaları ve belirli zamanlarda bilgi üretimini yöneten temel kuralları ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Foucault, söylemdeki kırılmaları ve dönüşümleri inceleyerek, zamansallığın her zaman bilgi üretimini yöneten iktidar sistemlerine nasıl gömülü olduğunu ortaya koymuştur.

Foucault'ya göre zaman, tarihin içinde geliştiği pasif bir çerçeve değildir; iktidar ilişkileri ve söylemsel pratikler tarafından şekillendirilen aktif bir güçtür. Disiplin ve Ceza (1975) ve Cinselliğin Tarihi (1976) gibi daha sonraki çalışmalarında geliştirilen soybilim yöntemi, bu arkeolojik yaklaşıma dayanmaktadır. Şecere, fikirlerin veya kurumların doğrusal gelişiminin izini sürmekle ilgilenmez; bunun yerine, tarihsel olayların ve güç ilişkilerinin ortaya çıktığı olumsal, tesadüfi ve sıklıkla şiddet içeren süreçlere odaklanır. Foucault, tarihin kaçınılmaz bir ilerleme süreci değil, bir dizi süreksizlikler ve tesadüfler olduğunu ileri sürer (Foucault, 1977, s. 154). Foucault, soybilimi kullanarak, bilgi ve iktidar arasındaki karmaşık etkileşimi vurgulayarak, iktidar ilişkilerindeki değişimlerin nasıl yeni bilgi biçimleri ve buna bağlı olarak yeni zamansallıklar üretebileceğini göstermiştir.

Foucault, bilginin sürecini zamansallıkla özdeşleştirmiştir. Bu sebeple çalışmalarında iktidar eliyle bilginin söyleme dönüştüğü gibi zamansallığın da söylemler ve iktidar tarafından şekillendirildiğini savunmuştur. Foucault açısından zaman, basit, doğrusal bir ilerlemeden ziyade heterojen, çok katmanlı bir kavramdır. Onun tarihsel zaman kavramı, bilginin, gücün ve özneliğin farklı tarihsel dönemlerde nasıl inşa edildiğini ve dönüştürüldüğünü anlamaya yönelik daha geniş felsefi bağları yansıtmaktadır. Örneğin, *Disiplin ve Ceza* adlı eserinde, bedenleri ve davranışları düzenlemenin yeni yollarını sunan hapisaneler ve okullar gibi disiplin kurumlarının gelişimi aracılığıyla zamanın dönüşümünün izini sürmüştür. Foucault açısından, bu kurumlar, daha gösterişli ve daha az sürekli olan eski iktidar biçimlerinden koparak bireylere yeni zamansallıklar benimsetmiştir (Foucault, 1975, s. 137-139).

Foucault'nun zamansallık yaklaşımında "heterokroni" (bir organizmadaki gelişim sürecinin atalarına veya diğer organizmalara kıyasla zamanlaması, hızı veya süresinde genetik olarak kontrol edilen herhangi bir farklılık) kavramı önemli bir yer tutmaktadır. Foucault, *Öteki Mekânlara Dair* (Of Other Spaces) adlı makalesinde farklı zaman algılarının ve deneyimlerinin bir arada var olabileceğini öne sürmüştür (Foucault, 1986).

Foucault'nun çalışmalarında öne çıkan bir diğer kavram "tarihsel a priori" dir. Bu kavram, belirli bir tarihsel dönemde neyin düşünülebilir, söylenebilir ve yapılabilir olduğunu belirleyen epistemolojik koşulları ifade etmektedir (Foucault, 1994). Foucault açısından, tarihsel a priori, zamanın algılanma ve deneyimlenme biçimlerini de şekillendirmektedir. Düşününürün, "dispositif" (apparatus) kavramı da zamansallık anlayışıyla yakından ilişkilidir. Dispositif, belirli bir tarihsel momentte ortaya çıkan ve birbirleriyle ilişkili söylemsel ve söylemsel olmayan unsurların (kurumlar, yasalar, bilimsel söylemler vb.) bir ağını ifade etmektedir (Foucault, 1980). Bu kavram, zamanın nasıl algılandığının ve yönetildiğinin analitik incelemesi açısından önemlidir. Foucault'nun "biyo-iktidar" kavramı da zamansallıkla ilişkilidir. *Cinselliğin Tarihi* eserinde, modern

toplumlarda yaşamın zamansal boyutunun nasıl düzenlendiğini ve kontrol edildiğini incelemiştir (Foucault, 1984). Bu perspektif, zamanın biyo-politik bir boyutu olduğunu ve yaşam süreçlerinin zamansal düzenlenmesinin iktidar ilişkilerinin bir parçasını oluşturduğunu ileri sürmektedir.

Zamansallık olgusu üzerine düşünceler arasında Foucault'nun zamansallık yaklaşımı, kavramsallaştırmaları ve eleştirel tespitleri, post-yapısalcı ve post-modern düşünce akımları üzerinde önemli bir etki oluşturmuştur. Örneğin, Gilles Deleuze'ün *Fark ve Tekrar* (Difference and Repetition) adlı eserindeki zaman anlayışı, Foucault'nun fikirlerinden izler taşır.

Bu eserde zaman anlayışı, Foucault'nun düşüncelerinden etkiler taşır. Deleuze, zaman kavramını yeniden ele alırken, Foucault'nun tarih anlayışından etkilenmiştir. Foucault'nun özellikle geçmişe dair farklı epistemolojik kopuşlar ve süreklilikler arasında kurduğu ilişki, Deleuze'ün zamanın nasıl "yeniden üretildiği"ne dair yaklaşımını şekillendirmiştir. Deleuze, zamanın bir çizgisel yapı olmadığını, aksine her anın kendi özgün tekrarlarıyla "fark" yarattığını savunmuştur. Bu, Foucault'nun tarihsel aksamalar ve kesintilerle ilerleyen tarih teorisiyle örtüşmektedir. Deleuze, Foucault'nun modernitenin zamansal düzenlemelerini eleştiren yaklaşımını takip ederek, zamanın kronolojik değil, bir anlamda yeniden yapılanan bir süreç olduğunu belirtmiştir. Deleuze'ün zaman anlayışındaki bu yaklaşım, Foucault'nun "heterotopya" ve "arkeoloji" kavramlarıyla ilişkilidir; yani, zaman bir dizilim değil, farklı biçimlerde var olan süreksizlikler dizisidir (Luzecy ve Smith, 2023).

Zamansallık Açısından Foucault'nun Güç ve Disiplin Yaklaşımı

Foucault'nun güç ve disiplin teorisi, modern toplumlarda iktidarın nasıl işlediğini anlamak için kritik öneme sahiptir. Güç, sadece baskı veya zorlama yoluyla değil, aynı zamanda bilgi ve normlar aracılığıyla da işlemektedir. Disiplin ise bireylerin davranışlarını ve düşüncelerini şekillendiren, onları belirli kalıplara sokan bir güç uygulama biçimidir (Foucault, 1975). Foucault açısından disiplin, sadece gözetim ve cezalandırma mekanizmalarıyla değil, zamanı düzenleme ve kontrol etme yoluyla da uygulanmaktadır (Foucault, 1996).

Foucault açısından disiplin, mekânı ve çeşitli etkinlikleri parçalayabilir ve yeniden düzenleyebilir. Disiplin süreçleri, zamanı biriktirme ve kullanma mekanizması olarak da anlaşılmalıdır (Foucault, 1975, s. 169). Bu mekanizma içinde zaman, sürekli veya paralel bölümlere ayrılmıştır ve her bölüm belirlenen süre içinde tamamlanmalıdır. Bu zaman dilimleri basitten karmaşığa doğru sistematik bir şekilde düzenlenmekte ve birleştirilmektedir. Zaman dilimlerinin süresini belirten ve her kişinin yeteneğini ayırt edecek değerlendirmeler yapılmakta ve kişiden kişiye değişen daha ayrıntılı planlar geliştirilmektedir (Foucault, 1975). Bu açıklamalar, güç ve disiplin yaklaşımının zamansallıkla da ilişkili temel çıkış noktasını oluşturmuştur.

Foucault açısından otantik zamanı zamansal hale getirme iktidar tarafından bireylerin davranışlarını standartlaştırmak ve onların belirli normlara uymasını sağlamak amacıyla kullanılmaktadır. Bunun için belirli sosyal mekanizmalar işlev görmektedir. Eğitim kurumları, çalışma hayatı, askeriye, hastaneler, hapishaneler gibi çeşitli mekanizmalar, zamansallaşmanın nasıl işlediğini ve bireyler üzerindeki etkilerini göstermektedir. Bunlar, bireylerin zamanlarını sıkı bir şekilde düzenleyerek, onların disipline edilmesini ve kontrol altında tutulmasını sağlamaktadır. İşleyiş zaman çizelgeleri, rutinler, ritüeller ve törenler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bunlar, bireylerin davranışlarını ve düşüncelerini şekillendiren kritik tekniklerdir. Eğitim kurumları, askeri disiplin, hapishaneler ve çalışma hayatı gibi çeşitli alanlarda uygulanan ritüeller ve törenler, bireylerin zamanlarını belirli kalıplar içinde geçirmelerini sağlayarak, onların disipline edilmesine katkıda bulunmaktadır.

Foucault zamansal disiplinin uygulama teknikleri olarak ritüeller ve törenleri, zaman çizelgeleri imer rutinleri göstermiştir. Ritüeller, belirli bir sırayla tekrarlanan ve sembolik anlamlar taşıyan eylemlerdir. Modern toplumda, ritüeller dini ayinler, bayramlar, düğünler ve cenazeler gibi çeşitli alanlarda uygulanmaktadır.

Bireylerin toplulukla bağ kurmalarına ve ortak bir kimlik duygusu geliştirmelerine yardımcı olmaktadır. Törenler ise özel bir vesileyle yapılan ve resmi bir karakter taşıyan ritüellerdir. Modern toplumda, törenler devlet törenleri, askeri geçit törenleri ve diploma törenleri gibi çeşitli alanlarda uygulanmaktadır. Bireylerin siyasi güce ve otoriteye saygı duymalarını sağlamaya yardımcı olmaktadır. Foucault'nun değerlendirmesinde ritüeller ve törenler, zamansallığı kontrol etmenin ve bireyleri itaatkâr hale getirmenin önemli araçlarıdır. Bireyler belirli ritüellere ve törenlere katılmaya zorlandıklarında, edilgin ve belirlenmeye uygun duruma gelirler; kendi seçimlerini yapamaz kendi eylemlerini belirleyemezler. Bu durum, bireylerde yabancılaşma ve güçsüzlük duygularına yol açmaktadır (Foucault, 1996).

Foucault'nun yaklaşımının önemli sonucu, otantik zamanı, zamansal hale getirmenin özgürlüğü sınırladığı fikridir. Sürekli olarak belirli zaman çizelgelerine ve rutinelere uymaya zorlanan bireyler, kendi hayatlarını kontrol etme özgürlüğünü kaybetmektedir. Kendi seçimlerinde özgür olamamakta ve kendi kaderlerini belirleyemez duruma gelmektedirler. Bu durum, bireylerin özgürleşmesini ve özerklik kazanmasını zorlaştırmaktadır (Foucault, 1996, s. 227).

Foucault'nun zamansallaştırma ve disiplin yaklaşımı, modern toplumun eleştirisi için önemli bir temel oluşturmuş ve bireylerin ve toplumların nasıl kontrol edildiğini ve itaatkâr hale getirildiğini ortaya koymuştur. Ayrıca, bu yaklaşım, zamansallaştırmanın özgürlüğü nasıl sınırladığını da ele almıştır.

Disiplinci Toplum: Panoptikon ve Zamansallık

Foucault, modern toplumların kontrol ve disiplin mekanizmalarını analiz ederken “panoptikon” kavramını merkezî bir metafor olarak kullanmıştır. Panoptikon, İngiliz filozof Jeremy Bentham tarafından tasarlanan ve mahkûmların sürekli gözlemleniyormuş gibi hissetmelerini sağlayan bir hapisane modelidir. Bu modelde, merkezdeki bir gözetleme kulesi, hücrelerdeki mahkûmların “sürekli” gözetim altında oldukları izlenimini yaratır. Foucault, bu mimari düzeni, modern disiplinci toplumların işleyişini anlamak için kullanmış ve hapisane örneğinde olduğu gibi toplumda da bireylerin sürekli gözetim altında oldukları hissiyle kendi kendilerini denetlemelerini vurgulamıştır. Foucault, güç ve disiplini “panoptikon” metaforu aracılığıyla zamansallıkla ilişkilendirmiştir. Foucault'nun disiplinci toplum teorisinde, panoptikon, bireylerin davranışlarını düzenleyen ve onları uyumlu hale getiren bir mekanizma olarak işlev görmektedir (Foucault, 1975, s. 202).

Foucault, *Disiplin ve Ceza (Discipline and Punish)* adlı eserinde disiplinci toplum kavramını detaylandırmıştır. Disiplinci toplum, bireylerin sürekli gözetim altında tutulduğu ve davranışlarının sürekli olarak düzenlendiği panoptikon benzeri bir sistemdir (Foucault, 1975, s. 200). Panoptikon, sadece fiziksel bir mekân değil, aynı zamanda bir zihinsel yapıdır. Niteliğini süreklilikten alır, zaman ve kontrol bileşeninin bir araya gelmesini ifade eder. Etkiyi oluşturan biçimlendirilmiş zamandır. Bu yapı, toplumda sürekli gözetim altında olduğu duygusunu uyandırmakta ve bireyleri itaatkâr hale getirmektedir (Butler, 1990, s. 215). Panoptikon sadece bir hapisane tasarımı değil, aynı zamanda bir güç ve kontrol modelidir. Bu model, modern toplumun tüm kurumlarında, okullardan işyerlerine kadar kullanılmaktadır (Deleuze, 1992, s. 123). Panoptikon, modern toplumun simgesidir. Bu simge, bireylerin özgürlüğünün nasıl sınırlandırıldığını ve kontrol altına alındığını göstermektedir (Bauman, 1998, s. 189).

Foucault'nun disiplin ve panoptikon yaklaşımı, zamansallıkla bağlantılıdır; disiplininin zamanı düzenlemek ve kontrol etmek için kullanılan bir güç biçimi olduğunu savunur. Foucault, zamanın düzenlenmesi ve denetlenmesinin, bireylerin disipline edilmesinde kritik bir araç olduğunu vurgular (Foucault, 2015, s. 207). Foucault açısından, merkezi gözlem kulesi gözetleme yoluyla mahkûmların günlük yaşam zamanının her anını kontrol etmektedir. Yani kontrol edilen sınırlanan mekânın içerisinde geçirilen zamandır ve yapılan gözetimi etkili kılan sürekliliğidir. Burada hapisaneye özgü bir zamansallığın inşa edildiği görülmektedir. Direnci kırma ve uyumlandırma amacı taşıyan bu zamansallaştırma kendi içinde kabulleri, sınırları, korkuları,

taktirleri olan bir sosyalite kurar ve mahkûmu bunun içinde yeniden yorumlar. Yeni kişilik itaatkâr, uyumlu ve kontrol edilebilir niteliktedir. Foucault'nun üzerinde durduğu bu modelin özelliği modern toplumda okul veya çalışma ortamlarında kişisel zamanın, sınırlama ve yönlendirme yoluyla kurgulandığı zamansallaştırmadır. Bu durum, Foucault'nun "görünürlük tuzağı" olarak adlandırdığı bir olguyu ortaya çıkarır. Bu bağlamda, disiplinci toplumda gözetim sadece fiziksel mekânlarla sınırlı kalmamakta; okullar, hastaneler, kışlalar ve fabrikalar gibi çeşitli kurumlar aracılığıyla toplumun geneline yayılmaktadır (Foucault, 1975, s. 137).

Bu anlamda panoptikon, Foucault'ya göre disipline edici teknolojiyi güçlü bir şekilde temsil etmektedir. Bedenleri, gözetimlerinin kalıcı olarak garanti altına alınacağı şekilde mekânsallaştırma, sınıflandırma ve düzenleme yeteneği, belirli bir zamansallığı ima etmektedir. Bunun nedeni bir yandan iktidarın uygulanabileceği belirli zamanlardan, diğer yandan bu uygulamanın ortaya çıkardığı zamansal etkilerden kaynaklanmaktadır. Panoptik teknolojide temel olan disiplin gücü, bedenlerin sürekli gözetim ve denetimine izin vermektedir. Yani gözetimin hiçbir zaman durdurulmayacağı bir mekanizma kurulmuştur. Bu, panoptik yapıda "bir görünürlük alanına tabi olan ve bunu bilen kişinin, iktidar zorlamalarını kendi başına yeniden üretmesi; onları kendiliğinden kendi üzerinde çalıştırmasını sağlamaktadır. Böylece aynı anda her iki rolü de oynadığı iktidar ilişkisini kendi içine kaydetmekte, kendi doğasının ilkesi haline getirmektedir." (Foucault, 1975, s. 206).

Modern toplumlarda panoptikon ve zamansallık arasındaki ilişki, disiplinci toplumun işleyişini anlamak için kritik öneme sahiptir. Panoptikon, bireylerin sürekli gözlem altında oldukları hissini yaratarak onların davranışlarını denetlerken, zamansallık bu denetimi daha da pekiştirir (Foucault, 1975, s. 212). Zamansal düzenleme, bireylerin belirli zaman dilimlerinde belirli görevleri yerine getirmelerini sağlayarak, onların hem bedenlerini hem de zihinlerini disipline etmektedir. Böylece, bireylerin davranışları üzerinde kurulan denetim, zamansal düzenlemeler aracılığıyla sürekli kılınmaktadır (Gutting, 2005, s. 85; Dreyfus ve Rabinow, 1982, s. 189). Panoptik mimarının denetim niteliği aslında zamana yöneliktir. Çünkü her zaman gözetleniyor hissini uyandırarak kontrol sağlamayı amaçlamaktadır.

Foucault açısından zamansallaştırma, bireylerin davranışlarını ve düşüncelerini derinlemesine etkilemekte, bu etkiler psikolojik, sosyal ve fiziksel yönde gerçekleşmektedir. Bireylerin zaman algısı ile psikolojik durumları ilişkilidir. Belirli bir zaman düzenine göre yaşamak, bireylerin stres seviyelerini, uyku düzenlerini ve genel ruh hallerini etkilemektedir. Zamansallaştırma, bireylerin sosyal ilişkileri ve toplum içindeki rollerinde de etkilidir. Belirli zaman dilimlerine uymak, bireylerin toplum içindeki yerlerini ve sosyal statülerini belirleyen kritik bir uyma sürecidir ve her zaman bir miktar stresle ilerler. Zamansallaştırma, bireylerin fiziksel sağlığı üzerinde de önemli etkiler oluşturabilir. Belirli bir zaman düzenine göre yaşamak, bireylerin fiziksel aktivitelerini, beslenme alışkanlıklarını ve genel sağlık durumlarını etkileyebilir (Foucault, 1975).

Teknolojik gelişmeler ve dijital gözetim araçları, panoptikon modelini daha sofistike hale getirerek bireylerin davranışlarını denetlemeyi sürdürmektedir. Aynı şekilde, iş dünyasında ve eğitim sisteminde uygulanan zamansal düzenlemeler, bireylerin zamanlarını kontrol altına alarak onların disipline edilmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda, Foucault'nun disiplinci toplum teorisi, günümüz toplumlarının kontrol ve denetim mekanizmalarının eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmesinde farklı bakış açıları sunmuştur (Dreyfus ve Rabinow, 1982, s. 195).

Disiplinci toplumun zamansallık üzerinden işleyişi modern toplumun gündelik yaşamının ritmini belirlemekte, birey ve toplum arasında sistematik bir algı ve kabuller örüntüsü oluşturmaktadır. Böylesine yaygın etkisiyle mekân ve yaşam algısını kuşatan biçimlendirilmiş zaman, bireyin yaşam amacını, disiplin ve başarı anlayışını ve tekniklerini, geçerlilik ilkelerini belirleyen denetleyici, disipline edici, yönlendirici bir faktör durumundadır. Bu yönleriyle zamansallık modern toplum sisteminin kuruluşunun temelinde yer alan belirleyici güç olarak tanımlanabilir.

Zamansal Disiplinin Modern Toplumdaki Araçları ve Mekanizmaları

Foucault açısından disiplin sadece gözetim ve cezalandırma mekanizmalarıyla değil, aynı zamanda zamanı düzenleme ve kontrol etme yoluyla da uygulanır. Bu sebeple disiplinci toplumun işleyişini incelerken, zamansallık kavramını kritik bir bileşen olarak ele almıştır. Foucault, zamansallaşmanın araçları ve mekanizmalarını çeşitli kurumlar ve uygulamalar üzerinden analiz etmektedir. Disiplinci toplumlarda, zamanın düzenlenmesi ve kontrol altına alınması, bireylerin davranışlarını ve düşüncelerini şekillendiren temel araçlardır. Zamansallaştırma, saat ve takvime dayalı olarak belirli zaman çizelgeleri ve rutinlerin tasarlanması ve uygulanmasını içeren bir mekanizmadır. Zaman çizelgeleri, bireylerin günlük yaşamlarının belirli bir düzene göre planlamasını sağlamaktadır. Bu çizelgeler, bireylerin belirli saatlerde belirli faaliyetleri yerine getirmesini zorunlu kılan rutinler oluşturmakta ve böylece bireylerin zaman kullanımını disiplin altına almaktadır (Foucault, 1975).

Zamansallaştırma araçlarından diğerleri ritüeller ve törenlerdir. Ritüeller, belirli bir sırayla tekrarlanan ve sembolik anlamlar taşıyan eylemlerdir. Törenler ise özel bir vesileyle yapılan, resmi veya dinsel bir karakter taşıyan ritüellerdir. Bu uygulamalar bireylerin belirli zaman dilimlerinde belirli davranışları sergilemesini sağlamaktadır. Örneğin, okul törenleri, askeri disiplin ritüelleri ve dini ayinler, zamansallaştırmanın tipik örnekleridir. Bunlar bireylerin zamanlarını belirli kalıplar içinde düzenleyerek, onların davranışlarını ve düşüncelerini şekillendiren önemli araçlardır (Foucault, 1975, s. 135). Söz konusu zamansallaştırma teknikleri bireylerin kimliklerini ve rollerini pekiştirmelerine ve itaatkâr hale gelmelerine yardımcı olmaktadır (Foucault, 1984, s. 156).

Zamansallaştırma tekniklerinin kullanıldığı araçlar eğitimden çalışma hayatına, askeri disiplinlerden hapisanelere kadar çeşitlenmektedir. Toplumsal sistem içerisinde eğitim kurumları, zaman düzenlemelerinin en belirgin uygulandığı zamansallaştırma araçlarından biridir. Okullarda uygulanan zaman çizelgeleri ve rutinler, öğrencilerin zamanlarını sıkı bir şekilde düzenler. Ders saatleri, yemek molaları ve sınav dönemleri gibi yapılar, öğrencilerin belirli bir düzen içinde hareket etmelerini sağlamaktadır. Eğitim kurumları, ritüeller ve törenlerin zamansal düzenlemeler aracılığıyla bireylerin disipline edilmesinde nasıl kullanıldığını gösteren önemli bir alandır. Okullarda uygulanan sabah törenleri, bayrak törenleri ve mezuniyet törenleri gibi ritüeller, öğrencilerin zamanlarını belirli bir düzen içinde geçirmelerini sağlar (Foucault, 1975, s. 160). Bu ritüeller, öğrencilerin sadece fiziksel varlıklarını değil, aynı zamanda düşüncelerini ve davranışlarını da disipline eder. Örneğin, sabah törenlerinde söylenen marşlar, içilen andlar, öğrencilerin okula olan bağlılıklarını ve disiplinlerini pekiştirir (Hunter, 1994, s. 176). Böylece, tasarlanmış zamanın anlam ve değer boyutunda meşrulaştırılması sağlanmaktadır (Foucault, 1975, s. 162).

Bu düzenlemeler, öğrencilerin sadece fiziksel varlıklarını değil, aynı zamanda düşüncelerini ve davranışlarını da şekillendirir. Foucault, okullardaki bu tür zamansal düzenlemelerin, öğrencilerin disipline edilmesinde kritik bir rol oynadığını belirtmiştir; “Öğrencilerin kendi zamanlarını nasıl kullanacaklarını belirleme özgürlüğünü sınırlar ve onları itaatkâr hale getirir” (Foucault, 1975, s. 160). Düzenlemeler, öğrencilerin sadece zamanlarını değil, aynı zamanda davranışlarını ve düşüncelerini de şekillendirmektedir. Örneğin, öğrencilerin belirli saatlerde ders çalışmaları, belirli sürelerde dinlenmeleri ve belirli zaman dilimlerinde sınavlara hazırlanmaları beklenmektedir (Gore, 1995, s. 56). Zamansallaştırma, öğrencilerin sürekli olarak performans baskısı altında olmalarına yol açmakta ve bu baskı, onların hem akademik başarılarını hem de kişisel gelişimlerini etkilemektedir (Ball, 1983). Belirli zaman dilimlerinde belirli başarılar elde etmeleri beklenen öğrenciler, bu baskı altında sürekli olarak kendilerini denetlemek zorunda kalırlar (Hunter, 1994, s. 176).

Bireyde çocukluk çağlarından başlayan zamansal yönlendirme işlevsel olarak gündelik yaşamın sürdürülmesine yardımcı olurken diğer taraftan yaşamın bütünü üzerinde görünmeyen ama her ana yayılan kontrol sağlayıcı bir güç olarak kendini göstermektedir. Çocuk için okulda zaman yönetimi dakikalar düzeyinde belirlenmeye devam etmektedir. Anaokulundan itibaren, ders süreleri, molalar ve kısa uyuma

aralarının düzenlenmesiyle başlayan zamansallık bireyin öğrenim yaşamı boyunca devam etmektedir. Uzman kişiler eliyle araştırılarak yapılan zaman planlaması öğrenmeyi diğer bir deyişle verimliliği artırmak amacını taşımaktadır. Başarıya taşıyıcı okul çalışma sistemi içerisinde zaman kurallarına uyma doğrudan veya dolaylı olarak ödüllendirilen bir tür koşullanmayı da ortaya çıkarmaktadır.

Hapishaneler de zamansallaşmanın araçları arasında önemli bir yer tutar. Foucault, hapishanelerdeki zaman yönetiminin, mahkûmların davranışlarını düzenlemekte ve onları disipline etmekte kullanıldığını belirtir. Zaman çizelgeleri ve rutinlerin bireylerin disipline edilmesinde nasıl kullanıldığını gösterir (Foucault, 1975, s. 137-140). Mahkûmların günlük rutinleri, yemek saatleri, çalışma saatleri ve dinlenme zamanları gibi yapılar, onların zamanlarını sıkı bir şekilde düzenler. Bu düzenlemeler, mahkûmların zamanlarını belirli kalıplar içinde geçirmelerini sağlayarak, onların disipline edilmesine katkıda bulunur. Fiziksel ve zihinsel olarak kontrol altında tutulmasını sağlar (Dreyfus ve Rabinow, 1982, s. 195; Ignatieff, 1978, s. 130; Garland, 1985, s. 123).

Çalışma hayatı, zamansallığın bireyler üzerindeki etkilerini gösteren diğer önemli bir alandır. İşyerleri, çalışanları belirli bir saatte işe gitmeye, belirli bir süre çalışmaya ve belirli bir saatte işten çıkmaya zorlayarak zamansallaştırma araçlarını ve mekanizmalarını kullanır (Foucault, 1984, s. 218). İş yerlerinde uygulanan zaman çizelgeleri ve vardiya sistemleri, çalışanların zamanlarını düzenler ve bu düzenlemeler, çalışanların davranışlarını ve üretkenliklerini etkiler (Foucault, 1975, s. 154). Yine aynı şekilde okullarda olduğu gibi çalışma hayatında da ritüeller ve törenler de bireylerin zamansal düzenlemeler aracılığıyla disipline edilmesinde önemli bir rol oynar. İşyerlerinde uygulanan toplantılar, ödül törenleri ve şirket etkinlikleri gibi ritüeller, çalışanların zamanlarını belirli bir düzen içinde geçirmelerini sağlar (Foucault, 1975, s. 154). Bu ritüeller, çalışanların şirket kurallarına ve kültürüne olan bağlılıklarını pekiştirerek şirket hedeflerine uygun şekilde hareket etmelerini sağlar (Smith, 2001, s. 45; Thompson, 1967, s. 85; Dreyfus ve Rabinow, 1982, s.189).

Zamansallığın çalışma hayatındaki bir diğer etkisi, çalışanların sürekli olarak zaman baskısı altında tutulmalarıdır. Bu baskı, çalışanların stres düzeylerini artırabilir ve iş verimliliğini düşürebilir. Aynı zamanda, çalışanların kişisel yaşamları üzerindeki etkileri de göz ardı edilemez. Belirli bir iş-yaşam dengesi kurmak zorunda olan çalışanlar, zamansal düzenlemeler nedeniyle bu dengeyi sağlamakta zorlanabilmektedir (Thompson, 1967, s. 85).

Askeri kurumlar, ritüellerin ve törenlerin zamansal düzenlemelerle bireylerin disipline edilmesinde nasıl kullanıldığını gösteren diğer önemli bir alandır. Düzenlemeler zaman çizelgeleri ve rutinlerin uygulanmasıyla gerçekleştirilir. Askeri eğitim ve görev süreçleri, bireylerin zamanlarını askeri bir disiplinle düzenler. Foucault, askeri kurumların, bireylerin zamanlarını sıkı bir şekilde denetleyerek onları disipline ettiğini vurgular (Foucault, 1975, s. 168). Eğitim sürecinde uygulanan sabah içtimaları, eğitim seansları ve nöbet çizelgeleri, askerlerin zamanlarını kesin kurallara bağlar. Bu şekilde, onların hem fiziksel hem de zihinsel olarak disipline edilmesi sağlanır. Bu düzenlemeler, askerlerin davranışlarını ve düşüncelerini belirli bir disiplin altında şekillendirir (Morrison, 1995, s. 102; Morris, 1991, s. 210; Gutting, 2005, s. 85).

Foucault Açısından Modern Toplumda İktidar ve Zamansallık İlişkisi

Foucault, yeni iktidar biçimlenişi olarak değerlendirdiği sanayileşmeyle birlikte 18. yüzyıldan itibaren gelişen iktidar yapılarına dikkat çekmiş ve yeni iktidar yapısına “yönetimsellik” adını vermiştir. Yeni yönetim, “yönetimsel akıl” (governmental reason) ile hareket etmektedir. (Foucault, 2004, s. 11).

Foucault açısından, söz konusu olan iktidarın yapısındaki temel değişiklik, uyguladığı gücün toplumdaki etkisinin nitelik olarak değişmesidir yani iktidar ile toplum arasındaki ilişkisellik değişmiştir. Yeni iktidar biçimi sanayi toplumunun gelişme süreçlerinde şekillenen, liberal yaklaşım sergileyen, kapitalist ekonomik

sistemle bütünleşik bir niteliktedir. Foucault, toplumun bütün unsurlarını her yönüyle belirleme stratejileriyle hareket ederek oluşturduğu kendi “hakikati” içerisinde yaşamın içerisine nüfuz etmiş bir yönetim sistemini öngörmektedir (Foucault, 2011, s. 281-282).

Foucault açısından, iktidar tarafından, kontrol için bir söylem ve belirli disiplin mekanizmaları kurulmuş, emeği, bedeni, düşünceyi ve zamanı kontrol altına almıştır. Böylece bireye geçerli ve normal olarak sunulan disiplin uygulamaları meşrulaştırılmış bir normatif yapı haline almış, bireyin bilinci, iktidarın söylem yapısına göre yeniden biçimlendirilmiştir. Toplumun tüm kategorileri için geliştirilen iktidar söylemleri bireylerin tasnifinde değerlendirilmiş her söylem kendi disiplin uygulamalarını normatif geçerliliğe ve işlevsel “gerekliliğe” kavuşturmuştur. Böylece iktidar tarafından ön görülen normatif davranışların gerçekleşeceği, disiplin ve ceza sisteminin tanımlandığı bir söylem geliştirilmiştir. Yönetimin incelikli stratejilerle yaşamın normalleri olarak benimsediği güç ve baskı araçlarının etkinliğini sürdürdüğü yeni iktidar tipinde, gözetim ve denetim, özgürlük ve başarıya ulaşmanın gerekli unsurları olarak sunulmuştur. Böylece tahakküm süreçleri daha incelikli stratejilere bağlanmış, toplumsal yaşamın bütünü üzerinde daha yaygın ve derin etkilerine rağmen esnek ve dolaylı işleyişi dolayısıyla hissedilmeyen bir hal almıştır (Foucault, 2011; 2012; 2014).

Foucault, yeni iktidar tipinin (yönetimsellik) disiplin stratejilerini yürütmek amacıyla zamanı dönüştürerek sanayi toplumuna özgü bir zamansallık ürettiğini ve böylece bütün eylem ve düşüncelerin üzerinde bir tür görünmeyen ama her tarafta kendini hissettirebilen bir güç oluşturduğunu ileri sürmüştür. Zamansallık yaşamın bütününe nüfuz eden, gözetleme, disiplin ve kontrol süreçlerinin tümünde kendini gösterebilen akışkan bir niteliğe sahiptir. (Foucault, 2020, s. 224).

Foucault'nun bakış açısında sanayi toplumu, her toplumsal unsurun bir kapanmayı ifade ettiği, mekânın analitik olarak bölündüğü, her bölüme belirli bir fonksiyonun atandığı, uzaklaştıran ve yabancılaştıran bir ilişkisellik ağına dönüşmüştür. İktidarın farklı yöntemlerle kalıcı ve küresel kontrolü sağlaması bu özel ağ yapısı üzerinden gerçekleşmektedir. Bu ağdaki ilişkiselliğe zemin oluşturan zamansallık, insan bedeninin işlemlerinin titizlikle kontrol edilmesini sağlayan, yönetimi altındakilere sürekli uysallık ve faydalılık ilişkisini aşıl原因an disiplin sisteminin işleyişinde önemli bir role sahiptir (Foucault, 2016, s. 176).

Modernite, Elias'ta olduğu gibi Foucault'da da yeni bir deneyimin ortaya çıkışı ve zamanın düzenlenmesi olarak okunabilir. Disiplin toplumunun temelinde zamansal ritimlerin ve hareketlerin empoze edilmesi, denetlenmesi yer almaktadır. Foucault'nun zamanın betimlenmesine bakıldığında, zamanın modern toplumda bir disiplin aracı olarak gücü daha iyi anlaşılmalıdır; “Zaman bedene nüfuz eder ve onunla birlikte iktidarın en küçük kontrollerine de nüfuz eder” (Foucault, 1975, s. 156).

Toplumsal zaman, bireysel dürtülerin öz-bilinçli düzenleyici faktörünü oluşturmaktan öte, jestleri ve hareketleri düzenleyerek, ritimleri belirleyerek, hızları kontrol ederek gecikmeleri ve zamansal israfı ölçerek dışarıdan empoze edilir. Disiplin, davranışlar hatta beden ve organlar üzerinde dahi işlem yapmaya başlar. Foucault'ya göre, disipline edici iktidar ile birlikte yeni bir zamansallık (disipline edici zaman), mekân ve zamanın ağı içinde bir organizasyonunun ürünü olarak başlatılır; bunlar, bütün toplumsal yaşamı tek bir mantıkla kapsayan, her yeri ve her zamanı kateden, homojen ve kalıcı bir olay örgüsü oluşturan, sürekli ve bütünleştirici ağlardır.

İnsan bedeninin biyolojik saati ve sosyal zaman bileşenlerinin manipülasyonu bağımlılık, kültürlenme, sosyalleşme süreçlerinde belirleyici olmakta, bu sayede her beden, özellikleri ve tüm detaylarıyla bireyselleştirilebilmekte, gözlemlenebilmekte, kayıt altına alınabilmekte ve analiz edilebilmektedir. Bunun için temel teknik, her birimin normalleştirilmiş ve makul kılınmış belirli bir alana yerleştirildiği “çerçevelerin” inşası olmuştur. İstenen temel sonuç ise iktidarın söylemleri doğrultusunda düzenlenmiş, kaotik veya tehlikeli olmayan, düzenli, kontrollü ve dolayısıyla yararlı olan bir çoğunluktur.

Michel Foucault'nun disiplin toplumundan denetim/kontrol toplumuna geçiş kavramı, modern toplumdaki iktidar biçimlerinin evrimiyle ilgilidir. Foucault'ya göre, disiplin toplumu 18. yüzyıldan itibaren bedenleri terbiye etmek, bireyleri üretken ve itaatkar hale getirmek amacıyla kurumlar aracılığıyla işleyen bir sistemdi. Hapishaneler, okullar, kırsallar gibi disiplin mekanizmaları, bireylerin yaşamlarının her alanında gözetim altında tutulmalarını sağlıyordu. Ancak 20. yüzyılın sonlarına doğru, bu model yerini Gilles Deleuze'ün "kontrol toplumu" olarak adlandırdığı yeni bir forma bıraktı (Deleuze, 1992, 3-7). Foucault'nun ölümünden sonra Deleuze, bu değişimi "denetim mekanizmalarının sürekli hale gelmesi" şeklinde ifade etmiştir. Artık bireyler sadece belirli alanlarda değil, yaşamın her anında gözetim altında tutulmakta ve veri odaklı bir şekilde sürekli izlenmektedirler. Bu geçiş, bireylerin davranışlarını kontrol etmenin daha esnek, yaygın ve nüfuz edici yöntemlerinin ortaya çıkmasına işaret eder (Foucault, 1975, s. 202).

Mekân ve zaman korelasyonunda yürüyen evrensel yönetimsellik, toplumu saran soyut ve somut tüm varlık alanlarını tek bir mantıkla kapsama, işletme ve üretme eğilimindedir. Hiçbir şeyin boşta kalmaması için vücudun genel hareketi, tüm hareketler arasında en yüksek verimlilik ve hıza ulaştırılmaya çalışılmaktadır. Buna karşılık iktidar, beden ile nesne arasında, birini diğerine bağlayan ve dolayısıyla süreçleri ve işlemleri içeriden inşa eden bir eklemlenmeyi gerektirmektedir. Disiplin gücünün işlevi "nihai ürünün çıkarılmasından ziyade üretim aygıtıyla zorlayıcı bağlantıdır" (Foucault, 2016, s. 177).

İktidar tarafından böylesine tasarlanmış ve planlanmış tüm sistemin işleyişinde zamansallık her eylem durumunu düzenleyen ve disipline eden yaygın bir işlevi yerine getirmektedir. Her anın sanki tükenmiş gibi kullanımını yoğunlaştırmak ve her işlemi maksimuma hızlandırmak için zamanın bölümlenmesi yoluyla aktivitenin kontrolü tamamlanmaktadır. Bu matris hapishanedeki orduya, fabrikadan okula kadar çok çeşitli kurumlarda kesişmekte ve uygulanmaktadır. Tüm uygulamalar çok sayıda ama düzenli faaliyetleri içermektedir. Bunların hepsi için düzenleyici sinyaller ve komut sesleriyle oluşturulan ritim, hızlandırılmış süreleri bir erdem olarak topluma benimsetici normlar oluşturmaktadır (Foucault, 2016, s. 178).

Disiplin, zaman yönetme ve bundan yararlanma aracı haline gelmektedir. Disiplin uygulanması için zaman planlanmış prosedürlere tabi tutulmaktadır. Ardışık ve analitik olarak düzenlenmiş her prosedür veya bölüm bir teste tabi tutulmaktadır. Zamansal hale getirilmiş bölümler, her bir ögenin ayrıntılı olarak gözlemlenebildiği ve bireysel hale getirilebildiği sürekli ve tam kontrole olanak tanımaktadır. Bu anlamda, her bir kişinin söylediği ve yaptığı her şeyin yazılması ve kaydedilmesi, gözetim ve düzeltici cezanın uygulanması için esastır. Bu yaklaşım çerçevesinde Foucault açısından disiplin, görünürlük talebine dayalı olarak hiyerarşik süreklilikle kayıt tutmayı zorunlu hale getirmektedir. Burada temel amaç, bireyin yaptığı, söylediği her şeyin not edilmesini ve kaydedilmesini sağlamak, daha sonra bilgiyi hiyerarşik ölçek boyunca aşağıdan yukarıya iletmek ve son olarak bu bilgiyi her zaman erişilebilir kılmak ve her yerde görülebilirlik ilkesini sağlamaktır (Foucault, 2008, s. 2-8).

Disipliner prosedürlerde esas, bedenlere hem tekrarlayan hem de farklı ama her zaman dereceli görevler yükleyen bir uygulamadır. Egzersiz "yaşamın zamanından tasarruf etmeye, onu yararlı bir biçimde biriktirmeye ve bu şekilde tahsis edilen zaman boyunca bireyler üzerinde güç uygulamaya hizmet etmektedir" (Foucault, 1975, s. 166). Yani, zamansallık stratejisinde, yeni zaman ekonomisine dayalı faaliyetin kontrolü için planlanmış bir zaman ritmi oluşturulmuştur (Foucault, 2008, s. 2). Foucault açısından disiplinde gelmesi planlanan son kontrol noktası, eylemlerin diğerlerine göre yerleştirilmesi ve eklemlenmesi yoluyla her birinden maksimum miktarda verim alınabilecek ve optimal bir sonuç elde edilecek şekilde kronolojik ayarlama yapılarak açık ve kesin komuta kurulmasıdır. Bu şekilde, iktidarın disiplin için kullanmadığı geçici boşluklar kontrol altına alınmış olur. Disiplin gücü böylece sürekli ve homojen bir zaman üretir. Aynı şekilde panoptisizmle birlikte iktidar daha hızlı, daha hafif ve daha etkili hale gelir.

Bu mekanizmanın zamansal deneyimde oluşturduğu etkilere bakıldığında, bedenlerin üretkenliği ve uysallığının artırılmasıyla disiplinin aradığı hedeflere ulaşmada bir gelişme gözlenmektedir. Bir yandan, panoptik cihaz, bedenlerin daha ayrıntılı bir şekilde mekânsal hale getirilmesi yoluyla, jestlerin, ritimlerin ve zamanların daha etkili bir şekilde kontrol edilmesine olanak tanıyarak, performansların ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmesini ve bireysel zamanların karşılaştırılmasını ve biriktirilmesini kolaylaştırmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu makalede, Foucault'nun tespitleri ışığında zamansallaştırmanın işleyişi ve bireyler üzerindeki etkileri incelenmeye çalışılmıştır. Foucault'nun disiplin ve güç yaklaşımı çerçevesinde modern toplumlarda bireylerin nasıl kontrol edildiğini ve disiplin altına alındığını anlamak için zamansallaştırmanın kritik bir kavram olduğu görülmektedir. Zamansallaştırma, bireylerin zamanlarını belirli bir düzen içinde yönetmelerini sağlamakta ve bu süreç, bireylerin davranışlarını, düşüncelerini ve genel yaşam biçimlerini derinlemesine etkilemektedir.

Disiplin hedefinin gerçekleştirildiği sahaya baktığımızda göreceğimiz tablo, eylemler ve görevler için oluşturulmuş zamansallık kapsamında oluşturulan: zaman sınırlamaları, hızlandırmaları ve sıkıştırılmalarından oluşan eylemler dizgesidir. Yeni yönetimsellikte bireyi disipline etmenin en önemli stratejilerinden biri, onun zamanını kontrol etmektir. Hatta böylece bireyin özgün düşünce ve duygu geliştirme süreçlerini bile yönetmek mümkündür. Çünkü rasyonel, duygusal ve psikolojik süreçlerin belirli bir zaman ritmine ve ayrılmış zaman aralıklarına ihtiyacı vardır.

Modern toplumları öncekilerden ayıran en büyük dönüşümlerden biri de zaman ve mekân deneyimidir. Modernitede zamanı kavramanın ve yaşamanın spesifik yolunu tanımlamak için zamanın parçalara ayrılma mekanizmalarının analiz edilmesi gerekmiştir. Sosyal teoride zamanın sosyal bir değişken olarak ele alınması modern toplumda zaman algısının değişmesi ve yönetsel uygulamalarda zamanın dönüştürülerek işlenmesine verilen önemle ilişkilidir.

Toplumsal aktivite ile onun varoluş bağlarının zamanla olan ilişkisinin analizi bu bağlantıları yönetme sürecinde iktidarın konumunu gündeme getirmiştir. Yerel alışkanlıklar ve uygulamaların geleneksel ortaklaşmaya dayalı zaman algısı içerisinde yürütülmesi aşamasında zaman, iktidarın kullanamadığı bir alan olarak kalmıştır. Foucault'nun "yönetimsellik" olarak tanımladığı yeni iktidar biçimi zamanı ekonomik, sosyal, siyasal anlamda önemli ölçüde dönüştürerek kontrol altına almıştır.

Sanayileşmenin gelişmeye başladığı dönemden itibaren sosyal zaman üzerinde çalışan düşünürlerin temel sorunsalı söz konusu temel değişim noktası olmuştur. Bunun temel sebeplerinden ilki zaman üzerinde inisiyatif kurulmasının sosyal yaşamın rasyonel bir şekilde düzenlenmesine olanak sağlamasıdır. İkincisi ise modern kurumların yerel ile küreseli birleştirmesine ve alınan kararların dünya toplumlarının tamamını doğrudan veya dolaylı olarak etkilemiş olmasıdır.

Foucault'nun zaman konusundaki temel sorunsalı, zaman gibi kamusal, özel ve yetki alanlarının tamamını kapsayıcı bir olgunun tam da bu yönlerden ayrıştırılması ve sınırlarının belirlenmesi gereğinin ihlal edilmiş olmasıdır. Yeni iktidar tipinin getirdiği disiplin vasıtasıyla modernitenin zamansal-mekânsal sıkıştırmasının kültürel düzeyde ortaya çıkardığı yeni bir zaman gösterimi söz konusu olmuştur. Yapılandırılmış bu zaman, toplumda homojenleştirme, soyutlama ve evrenselleştirmeyle karakterize edilmektedir. Dolayısıyla geçici parametrelere uygun olarak öznellikler oluşturmaktadır. Foucault'nun çalışmalarında, modern toplumdaki özel zaman anlayışının, insan dürtülerine varıncaya kadar derin bir kontrol ve öz kontrol sağlıyor olması "özgürlükler" ve "demokrasi" olgularını da analizin bir parçası haline getirmiştir. Disipline edilmiş bir bireyin hem üretici hem de tüketici olarak tanımlanması ise ekonomik değişkenler ve üretim ilişkilerini de analiz

platformuna dahil etmiştir. Böylece zaman üretim ve tüketim eylemlerine indirgenebilecek ikincil eylemler üzerinde etkili olan bir disiplin unsuruna dönüşmüştür. Dolayısıyla kişinin mahrem şahsi zamanı ve serbest zamanları, çalışma zamanıyla aynı zamansal sistemin verimlilik ve üretim merkezli parçası haline gelmiştir.

Bu anlamda Foucault'nun, toplumsal ritimler ile bireysel zamanlar arasında kesin bir bağ oluşturarak modern toplumsal düzenin yeniden üretilmesi, böylece toplumsal tabakalaşmaların ve güç ilişkilerinin uyumlu bir şekilde sürdürülmesine olanak sağlanması noktasından hareket ettiği görülmektedir. Düşünsel denkleminde modernitenin zamansal karakteristiğinin etki odağındaki bireyin bir özne durumunda olduğunu ve modern sosyalleşme modeline uygun bir özneliğin öz kontrol ve dış disiplin olmak üzere iki farklı mekanizma üzerinden inşa edildiğini kabul etmektedir. Dolayısıyla Foucault'nun yaklaşımında, zamansal yönerge tarafından sıkıştırılmış modern özne merkezi bir noktada durmaktadır. Modern özne, toplumun geri kalanına artan bağımlılığı ve dürtü ekonomisinin yeniden düzenlenmesiyle zamansal düzenlemelere bağlanır. Foucault, sisteme bağlanmış öznenin toplumsal yaşamın geliştiği ritimlerin hızlanmasına odaklanmıştır. Böylece yeni iktidar tipinin bireyselleştirdiği öznenin karar ve eylem hızını modern öncesi yaşamda bilinmeyen bir düzeye çıkarmasının yönetsel stratejilerini analiz etmiştir.

Foucault'nun disipline edici zamansallık yaklaşımının artık her yeni gelişmeyle birlikte varlığını daha güçlü biçimde gösterdiğini söyleyebiliriz. Zamansal disiplin, teknolojik gelişmelerin de görünmez odağında durmaktadır. Saat ve takvimin bir disiplin ve kontrol aracı olarak gündelik yaşamı belirmesinin normalleştirildiği modern toplumda, gelişen teknoloji yönetimselliğin araçsal yetkinliğini giderek artırmaktadır. İletişim teknolojisinin zaman ve disiplin denkleminde katılmasıyla birlikte zamansallık, günün, ayın ve yılın planlanmasında başarının sembolü haline gelmiştir. Fordist ve Taylorist üretim standartlarına dayalı olarak fabrikalarda zaman ve verimlilik ilişkisinin kullanılmasının tüm gündelik yaşama yayılması denebilecek gelişmeler, Foucault'nun düşüncesiyle örtüşmekte gibidir.

Foucault, saat ve takvimlerin yaygın kullanımının, zaman kayıtlarının homojenleştirilmesi sonucunu ortaya çıkardığını ileri sürerken modernitede günlük kullanımda saatlerin, birçok insanın faaliyetlerini uzaktan koordine ve kontrol etmeye yarayan araçlar olması noktasından hareket etmiştir. Yenilenen teknolojinin her geçen gün iletişim ve görünürlük oranının artan oranda yükseldiği bilinmektedir. Foucault'nun zamansallık ve disiplin ilişkisine dair görüşlerinden günümüz teknolojik dünyasına bir projeksiyon tuttuğumuzda teknolojinin zamansallıkla ilişkisinin büyük olduğu görülür. Çünkü teknoloji getirdiği kolaylıklar yanında zamanı yönetmenin güçlü bir aracı haline gelmiştir. Kitlelerin internete zaman ayırıyor olması bir yönlendirme ve bir zamansallaştırma durumudur. İnternette geçirilen zaman tiplere ve bölümlere ayrılmış durumdadır. Üretilen sanal mekanlar kendi zamansallığını üretmiştir. Sanal normlar, gelenekler, görenekler yeni zamansallığın ürettiği kültürü oluşturmaktadır. Toplumlar yeni iktidar tipinin ürettiği yeni bir yaşam biçiminin içinde yeniden yorumlanmakta, yönlendirilmekte yani yönetilmektedir. Yeni zamansallık kendi hızını da topluma benimseterek kendini de hızlandırmaktadır. Böylece "hız" yeni zamansallığın erdemleri arasına katılmaktadır.

Yönetimsel iktidar tipinin denetiminde oluşan yeni zamansallık kendi disiplinini göreve ve başarı yollarına yükleyerek görünmez bir bağlayıcılık oluşturmuştur. Dijital mesai kartları, internet üzerinden akan evrakın kayıtlı saatleri, internetin kabiliyet ve hızına göre planlanmış görev tamamlama takvimleri, yapılan tüm bireysel etkinliklerin zaman kaydının talep edilmesi, kısa zaman dilimlerinde çok işin bitirilme beklentisi benzeri yüzlerce durum yeni zaman-disiplin ilişkisi söyleminin ürünleri gibi değerlendirilebilir. Dolayısıyla Foucault'nun disipline edici öz kontrol olarak tanımladığı durumun baskınlaştığı söylenebilir.

Kaynakça

- Adam, B. (1995). *Timewatch: The social analysis of time*. Cambridge: Polity Press.
- Ball, S. (1983). *Foucault and education: Disciplines and knowledge*. London: Routledge & Kegan Paul Publishing.
- Bauman, Z. (1998). *The globalized society*. Cambridge University Press.
- Bergson, H. (2014). *Time and Free Will: An Essay on the Immediate Data of, Courier Corporation*.
- Buhre, F. ve Bjork, C. (2021). Braiding time: Semi temporalities for indigenous justice. *Rhetoric Society Quarterly*, 51(3), 227-236. doi: 10.1080/02773945.2021.1918515
- Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. London: Routledge Publishing.
- Cera, A. (2016). Historical heterochronies: Evenemential time and epistemic time in Michel Foucault. F. Santoianni (Ed.), *A philosophical thematic atlas. The concept of time in contemporary philosophy of the early twentieth century* içinde (s. 175-182). London: Springer. doi: 10.1007/978-3-319-24895-0
- Corfield, P. J. (2015). History and the temporal turn: Returning to causes, effects, and diachronic tendencies. J. F. Dunyach (Ed.), *Les âges de Britannia: Repenser l'histoire des mondes Britanniques* içinde (s. 259-273). Rennes: Preses Universitaires de Rennes,
- Deleuze, G. (1992). *Foucault*. Minnesota: University of Minnesota Press.
- Deleuze, G. (1994). *Difference and repetition*. New York: Columbia University Press.
- Dreyfus, H. L ve Rabinow, P. (1983). *Michel Foucault: beyond structuralism and hermeneutics*. University of Chicago Press.
- Dreyfus, H. L., ve Rabinow, P. (1982). *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Elias, N. (2007). *An essay on time*, Dublin: University College Dublin Press.
- Foucault, M. (1975). *Discipline and punish: The birth of the prison*. New York: Vintuge Books.
- Foucault, M. (1977). "Nietzsche, Genealogy, History." In *Language, Counter-Memory, Practice: Selected Essays and Interviews*, edited by Donald F. Bouchard, Cornell University Press, pp. 139-164.
- Foucault, M. (1980). *Power/knowledge: Selected interviews and other writings, 1972-1977*. New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. (1984). *The history of sexuality, volume 1: An introduction*. New York: Vintage Books.
- Foucault, M. (1986). Of other spaces. *Diacritics*, 16(1), 22-27. Erişim adresi: https://monoskop.org/File:Foucault_Michel_1984_1986_Of_Other_Spaces.pdf

- Foucault, M. (1994). *The order of things: An archaeology of the human sciences*. New York: Vintage Books.
Erişim adresi: <https://anarch.cc/uploads/michel-foucault/the-order-of-things.pdf>
- Foucault, M. (1996). *Foucault live: Interviews, 1961-1984*, S. Lotringer (Ed.), Los Angeles: Semiotext(e) Publishing.
- Foucault, M. (2002). *The archaeology of knowledge*. London: Routledge.
- Foucault, M. (2004). *Society must be defended*. London: Penguin Books.
- Foucault, M. (2008). *Psychiatric power: lectures at the collège de France, 1973-1974*, J. Lagrange (Ed.), London: Palgrave Macmillan.
- Foucault, M. (2011). *Entelektüelin siyasi işlevi: seçme yazılar 1*. (I. Ergüden ve O. Akinhay, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2012). *İktidarın gözü*. (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2014). The politics of health in the eighteenth century. *Foucault Studies*, 18, 113– 127. doi: 10.22439/fs.v0i18.4654
- Foucault, M. (2020). *Büyük kapatılma: seçme yazılar 3*. (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Garland, D. (1985). *Punishment and welfare: A history of penal strategies*. Aldershot: Gower Publishing Company.
- Giddens, A. (1984). *The constitution of society: outline of the theory of structuration*. California: University of California Press.
- Gore, J. M. (1995). On the continuity of power relations in pedagogy. *International Studies in Sociology of Education*, 5(2), 165-188. doi: 10.1080/0962021950050203
- Gutting, G. (2005). *Foucault: A very short introduction*. England: Oxford University Press.
- Heidegger, M. (2008). *Being and time*. Harper Perennial Modern Thought. ISBN: 9780061575594
- Hunter, I. (1994). *Rethinking the school: Subjectivity, bureaucracy, criticism*. Crows Nets: Allen & Unwin Publishing.
- Ignatieff, M. (1978). *A Just Measure of Pain: The Penitentiary in the Industrial Revolution, 1750-1850*. New York: Pantheon Books.
- Koopman, C. (2013). *Genealogy as critique: Foucault and the problems of modernity*. Indiana University Press.
- Lundy, Craig (1999). Bergson, History and Ontology. In *Bergson and Philosophy*, pp.17-32, Edinburgh University Press.

- Luzecky, R. ve Smith, D. W. (2023). *Time and the Untimely: Deleuze, Foucault and the Production of the New*. Cambridge University Press.
- May, B. ve Thrift, N. (2001). *Timespace: Geographies of temporality*. London: Routledge.
- Morris, T. (1991). *The handbook of social control*. Westport: Praeger Publishers.
- Morrison, K. (1995). *Marx, Durkheim, Weber: Formations of Modern Social Thought*. London: Sage Publications.
- Ricoeur, P. (1984). *Time and Narrative*. University of Chicago Press.
- Sandbothe, M. (2000). The temporalization of time in modern philosophy. In *Time in Modern Intellectual Thought*, ed. by Patrick Baert (pp. 17-36), Amsterdam: Elsevier Science B.V
- Sheehan, T. (2014). *Making sense of Heidegger: A paradigm shift*. Rowman & Littlefield International.
- Smith, C. (2001). *Organizational rituals and decision making*. Oxfordshire: Routledge Publication.
- Taşdelen, D. K. (2007). Ölçülebilir zaman ve gerçek süre'nin bir çözümlemesi. *Anadolu Üniversitesi Anadolu Sanat Dergisi*, 18(18), 77-85. Erişim adresi: <https://earsiv.anadolu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11421/891/450367.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Thompson, E. P. (1967). Time, work-discipline, and industrial capitalism. *Past & Present*, (38), 56-97. <https://doi.org/10.1093/past/38.1.56>
- Utz, R. (2011). Negotiating heritage: Observations on semantic concepts, temporality, and the centre of the study of the cultural heritage of medieval rituals. *Phin Philologie Im Netz*, 58, 70-87. Erişim adresi: <https://web.fu-berlin.de/phn/phn58/p58t8.htm>

Extended Abstract

Purpose

The purpose of this study is to analyze the concept and practices of temporalization within the framework of Michel Foucault's disciplinary power approach. The study examines how temporalization functions as a mechanism for controlling and disciplining individuals in modern societies and evaluates Foucault's insights into time. Through this analysis, the study aims to understand the operation of power in modern societies and the control of time over individuals' behaviors and thoughts. Additionally, it seeks to explain the impact of temporalization on individual freedom and autonomy. The study investigates the temporal structures imposed by social institutions and how these structures embed disciplinary practices into the fabric of daily life. Furthermore, it addresses how temporalization limits personal freedom and shapes individuals' behaviors, mental states, and social interactions. In this way, the study aims to contribute to the ongoing discourse on power, discipline, and time in social sciences and to highlight Foucault's theoretical contributions.

Methodology

This study is conceptual-theoretical in nature, analyzing the phenomenon of temporality within the framework of Michel Foucault's approach to power and discipline. The examination is descriptive in approach and relies on primary sources for research techniques. Foucault's complementary studies relate to temporality, central to thinkers like Martin Heidegger and Henri Bergson in philosophy, and Émile Durkheim, George Herbert Mead, Lewis Coser, and Anthony Giddens in sociology, in terms of linking time, human, and society with discipline. Foucault's critical views on power and societal relations incorporate the phenomenon of temporality into almost all his works as relevant. Therefore, his works have been examined in their English versions to analyze his handling of temporality and its relation to power and discipline. Consequently, a descriptive analysis of the strong yet underexplored concept of temporality in Foucault's discourse has been conducted concerning power and discipline. The study uses primary sources from Foucault's works, including "The Archaeology of Knowledge," "Discipline and Punish: The Birth of the Prison," "Death and the Power," "Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings," "The History of Sexuality, Volume 1: An Introduction," "Of Other Spaces. Diacritics," "The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences," "Foucault Live," "Society Must Be Defended," "Psychiatric Power: Lectures at the Collège de France, 1973-1974," and "The Politics of Health in the Eighteenth Century." Foucault's works were systematically examined for their temporal dimensions, necessary findings were made, and secondary sources were used for reinforcement. Instead of direct quotations, the study presents the thinker's views within a descriptive analysis. Additionally, the original works of relevant authors, particularly Elias, Adam, Cera, Corfield, Deleuze, and Utz, were systematically and comparatively examined with Foucault's works. Furthermore, secondary sources based on studies about Foucault's works were also utilized.

Findings

Within Foucault's approach to discipline and power, temporalization enables individuals to manage their time within a specific order, deeply influencing their behaviors, thoughts, and lifestyles. This plays a critical role in controlling individuals. Controlling time emerges as one of the most important tools in disciplining individuals in societies. This means that even the processes of developing original thoughts and feelings of individuals can be managed. Modernity defines a specific way of understanding and experiencing time. The division of time into segments and considering it as a social variable demonstrates the change in the perception of time in modern societies and the importance given to processing time through managerial practices. Foucault's concept of governmentality, as a new form of power, has significantly transformed and controlled time in economic, social, and political terms. The rational organization of social life allows modern institutions to

merge the local with the global, affecting all world societies through the decisions made. The new temporal-spatial compression brought by modernity has created a new representation of time characterized by homogenization, abstraction, and universalization in society. This has led to the construction of individuals through mechanisms of self-control and external discipline. The personal understanding of time in modern societies ensures deep control and self-control, affecting concepts of freedom and democracy. Technological advancements play a significant role in controlling time. The internet and communication technologies create new norms and cultures affecting temporalization and individuals' management of their time. Modern temporality imposes its own pace on society, making speed one of the virtues of new temporality. The new temporality formed under the control of governmental power reveals an invisible binding with the discipline it imposes on tasks and achievement paths. This is evident in many modern practices, such as digital time cards and online task completion calendars. These findings reveal the effects of temporalization on individuals in modern societies and how this process transforms social control mechanisms within Foucault's approach to discipline and power.

Limitations

This study, based on literature research for analysis and evaluation, could be more comprehensive in its theoretical framework. In this regard, a comparative analysis of the works of thinkers who work on the interrelations of social time, temporality, and power could be made. However, such a study would exceed the scope of an article. Therefore, in future research, this analysis can be expanded by conducting a comparative analysis with other thinkers, creating a holistic evaluation accumulation on a broad intellectual platform.

Implications

This research article emphasizes the critical role of temporalization in controlling and disciplining individuals in modern societies within Foucault's approach to discipline and power. This can contribute new perspectives on how time should be considered a variable in social theory. The study also provides a detailed analysis of the transformation of the experience of time and space in modern societies, reinterpreting Foucault's concept of governmentality in a temporal and spatial context. This can provide a theoretical framework for understanding the structural transformations of modern societies. By revealing how temporalization affects individuals' behaviors, thoughts, and lifestyles, the study develops a new understanding of the functioning of discipline and control mechanisms. This extends Foucault's concepts of governmentality and biopolitics. Besides its theoretical contributions, the study offers practical insights into how the control of time is used as a strategic tool in modern governance, management, and organizational strategies. This can be a valuable guide for managers and planners. By addressing the impact of communication technologies on temporalization in adapting to technological advancements, the study explains how modern practices like digital time cards and online task management transform the relationship between time and discipline. This can guide practical applications in digitalization and time management. In social policy and education, by emphasizing the impact of time management on individuals' processes of developing original thoughts and feelings, the study provides clues on how time-based strategies can be developed in education and social policy. This can contribute to making educational programs and social policies more effective. In cultural and social practices, the study provides a practical framework for understanding the role of temporalization in guiding individuals and reshaping the rhythms of social life by revealing how new forms of power influence these practices.

Araştırmacı Katkısı: Ejder ÇELİK (%60), Emine BABAOĞLAN (%40).

Wearable Technologies and the Self-optimization of Human Bodies: The Case of Smartwatch ¹

M. Dilara CILIZOĞLU ² - Çağatay TOPAL ³

Submitted by: 08.07.2024

Accepted by: 29.11.2024

Article Type: Research Article

Abstract

Smartwatches are wearable technologies mostly used to produce health-related data. This paper focuses on smartwatch uses in terms of surveillance mechanisms. We ask whether, in the example of smartwatch, wearable technologies used in self-regulation facilitate the self-optimization of human bodies. We refer to several scholarly works using the concepts of self-tracking culture, quantification, governance of self and self-optimization. We organize our literary and methodological sources in three dimensions to construct an operational analysis: quantified self, self-definition, and governance of the self. We conducted in-depth interviews with a total of thirteen people by using snowball sampling. The average duration of the interviews was 30 minutes. We recorded the interviews with the permission of the respondents. The most important criterion in choosing the people to be interviewed was that they had five months or more of experience using the watch since the smartwatch requires a certain amount of time to get used to it and develop a habit of use. All interviewees had university degrees and an income-generating profession, mostly white-collar. The paper argues that the smartwatch, as a tool of quantification, encourages users to monitor themselves in order to be responsible individuals for their own health. However, we also acknowledge that the use of smartwatch does not straightforwardly produce empowering or disempowering outcomes for the users. There are dualistic aspects in its use that require further sociological considerations. Although the smartwatch is a tool of monitoring, its different connotations must be understood in its specific relation to the users.

Keywords: Smartwatch, Self-Optimization, Quantification, Self-Definition, Governance of Self

Citation: Cılızoğlu, M. D. ve Topal, Ç. (2024). Wearable technologies and the self-optimization of human bodies: The case of smartwatch. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(4), 1815-1834.

¹ The design and methods of the research were examined and approved by Middle East Technical University Human Research Ethics Committee with the number 0020-ODTÜİAEK-2024 on 18 January 2024.

² Middle East Technical University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Sociology, dilarac@metu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3858-8455

³ Middle East Technical University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Sociology, catopal@metu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5323-8440

Giyilebilir Teknolojiler ve İnsan Bedenlerinin Kendilik Optimizasyonu: Akıllı Saat Örneği

M. Dilara CILIZOĞLU⁴ - Çağatay TOPAL⁵

Başvuru Tarihi: 08.07.2024

Kabul Tarihi: 29.11.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Akıllı saatler çoğunlukla sağlıkla ilgili veri üretmek amacıyla kullanılan giyilebilir teknolojilerdir. Bu makale akıllı saat kullanımına gözetim mekanizmaları açısından odaklanmaktadır. Makalede, akıllı saat örneği üzerinden kendilik denetiminde kullanılan giyilebilir teknolojilerin insan bedeninin kendilik optimizasyonu etkisine odaklanıyoruz. Bu amaçla, kendini izleme kültürü, nicelleştirme, kendilik yönetimi ve optimizasyonu kavramlarını kullanan çeşitli bilimsel çalışmalara atıfta bulunuyoruz. Metodolojik kaynaklarımızı operasyonel olarak örgütleyebilmek adına araştırma sorumluluğu üç boyutta incelemeyi uygun gördük: niceliksel benlik, kendilik tanımları ve kendilik yönetimi. Analize temel olması açısından, toplamda 13 kişiyle kartopu örnekleme yöntemiyle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirdik. Görüşmelerin ortalama süresi 30 dakika oldu. Görüşmeleri katılımcıların izniyle kaydettik. Akıllı saatin kullanımının alışkanlığı dönüşmesi belli bir süre gerektirdiğinden görüşme yapılacak kişilerin seçiminde en önemli kriter, saati beş ay ve daha fazla kullanma tecrübesine sahip olmalarıydı. Görüşülen kişilerin tamamı üniversite mezunu ve çoğunlukla beyaz yakalı olmak üzere gelir getirici bir meslek sahibiydi. Makale, bir nicelleştirme aracı olarak akıllı saatin, kullanıcıları kendi sağlıklarından sorumlu bireyler olmaları yönünde izlemeye teşvik ettiğini ileri sürmektedir. Bununla beraber, akıllı saat kullanımının kullanıcılar için doğrudan güçlendirici veya güçsüzleştirici sonuçlar üretmediğini de kabul ediyoruz. Akıllı saatin kullanımında daha ileri sosyolojik değerlendirmeler gerektiren ikici (dualistik) yönler vardır. Akıllı saat bir izleme aracı olarak görülse de farklı çağrışımlarının kullanıcılarla olan özel ilişkisi içinde anlaşılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Akıllı Saat, Kendilik Optimizasyonu, Nicelleştirme, Kendilik Tanımlama, Kendilik Yönetimi

⁴ Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, dilarac@metu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3858-8455

⁵ Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, catopal@metu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5323-8440

Introduction

The intersection of self-tracking technologies, medicine, and health is a noteworthy subject in contemporary literature, garnering considerable attention and scholarly inquiry (Lupton, 2016; Lupton, 2017; Swan, 2012). In the contemporary world, individuals can easily monitor their health data, encompassing aspects like exercise, diet, and sleep, through advanced wearable technologies. This endeavour may be linked to individuals' capacity to manage and control existing health conditions, or it may constitute a vital component of their pursuit of a healthy lifestyle. In this context, smartwatches, classified as wearable technologies, emerge as technological products with widespread adoption in contemporary society. As with any technological product, the use of smartwatches is a sociological phenomenon that needs a close examination in this context. This paper focuses on smartwatch uses in terms of surveillance mechanisms and the discourse of "normal body". We ask whether, in the example of smartwatch, wearable technologies used in self-regulation facilitate the normalization and self-optimization of human bodies.

Along with other sources (Ajana, 2017; Gilmore, 2016; Sharon, 2017) in the related literature, we primarily refer to the works of Deborah Lupton (2014, 2017) in our analysis by using the concepts of self-tracking culture, quantification, governance of self and self-optimization. We reread these concepts and offer our own exploration with respect to surveillance and normalization processes. In our final discussion, we acknowledge that the use of smartwatch does not straightforwardly produce empowering or disempowering outcomes for the users. There are dualistic aspects that require sociological considerations. These dualisms are key to understand how the users interact with the smartwatch and with themselves via its mediation.

In the upcoming sections, to begin with, we give an overview of the selected literature. Afterward, we explain our methodological approach, the research sample, and describe the profile of the respondents. Then, we continue with the analysis in three sections. First section is the quantified self and explores the quantification processes that have crucial effects in the construction of the new healthy individual. Second section is on self-definitions of our respondents and examines how they participate in this construction. The third and last section is on governance of self and gives an analysis of the whole process with respect to key concepts used by Lupton. Finally, the discussion and conclusion section will dwell on the findings that reveal the dualisms embedded in the use of smartwatch that can be prolific for future studies.

Theoretical Framework: Self-optimization of Bodies

The background of our conceptual references can be traced to the concepts of surveillance, biopolitics, medicalization, and biomedicalization. These concepts are together defining elements of what Giddens (1996) calls the Late Modern Age. Giddens (1996, p. 7) argues that there is a close link between "bodily development and lifestyle". He points out the close relation between "personal aspects of bodily development and global factors." Reproductive technologies, genetic engineering and medical interventions are new social grounds for human biology (Giddens, 1996, p. 8). Medicalization has become the primary framework for such interventions. It indicates a general spread of ideology of medicine into other social fields that have not been seen as medical in itself (Zola, 1972; Conrad, 1975, 2007). In our case, biomedicalization identifies the context of wearable technologies and associated normalization processes. Clark et al. (2023, p. 92) define biomedicalization as "the increasing reliance of medical organizations, clinical practices, and treatments on techno-scientific innovations and the reorganization of biomedicine itself through applications of computer and information sciences." They argue that it is the continuation of medicalization. Medicalization is still ongoing but in new forms. Digitalization is one significant component of this process, which urges people to rethink about their definitions of health, illness, treatment, embodiment and life in general (Clark et al., 2023, p. 92). This can be observed in the "techno-scientization of biomedical practices", increasing mobilization of

digital technologies replacing less or non-technical treatments (Clark et al., 2023, p. 93). One consequence is the expanding surveillance over bodies by means of electronic record systems and population health databases (Clark et al., 2023, p. 97-98). Surveillance (Lyon, 2001, 2007) is a crucial process more than ever to understand the contemporary construction of the self. This construction is very much connected first to medicalization then to biomedicalization of the social sphere today. We refer to Foucault as our foundational figure to locate these connections. Then, we read respective scholars who base their analysis on Foucauldian paths.

In his seminal work on the birth of the prisons, Foucault (1976, p. 26) locates power not only in human interactions but also on human body. Power is a strategy that is exercised on and through the body. This operation of power produces an individual body as a self along with the truth of his or her own existence. Foucault (1988, p. 19) identifies four technologies in order to understand truth games. These are (1) technologies of production, (2) sign systems, (3) technologies of power, and (4) technologies of self. The link between technologies of power and technologies of the self is what Foucault calls “governmentality” (Foucault, 1988, p. 19). Foucault (2003a, p. 245) defines the governmental state in terms of its population. There are crucial processes to generate the spheres of governmentality; these are the collection and presentation of statistics, calculation and judgment procedures about these statistics. This is to open the social field to intervention and modification (Miller and Rose, 1993, p. 79). Population is the realm of problems such as “health, sanitation, birth, longevity, race...” Biopolitics is “the endeavour to rationalize” and present these problems to “governmental practice” (Foucault, 2003b, p. 202). Nikolas Rose (2007) reformulates Foucault’s approach to biopolitics for contemporary biomedical practices and offers the term “the politics of life itself.” Rose (2007, p. 10) argues that medicine is now about “the maintenance and optimization of the healthy body.” This necessitates a self-management on the sides of individuals and families. Medical technologies, also named as technologies of optimization, help them control their body and mind (Rose, 2007, p. 16). Individuals recast their life processes “to maximize their functioning” (Rose, 2007, p. 17). They adopt the norms set by biomedicalization process and maintain and reform themselves accordingly (Rose, 2007, p. 22). Relying on this background, we define normalization as the embeddedness of self-optimization practices in individuals’ lives. These practices heavily count on techno-scientific interventions on a legitimate ground of biomedical assumptions. Biopolitical social organization together with biomedical spread becomes the foundation that continuously legitimizes such interventions responsabilizing individuals towards self-optimization.

Ajana examines the concept of the quantified self from the perspective of biopolitics. She evaluates the practices of data collection about the body under the name of “self-tracking culture” (Ajana, 2017, p. 1). She suggests that there is an ongoing “biopolitics of the self” in line with neoliberalism, where the body is subjected to management and monitoring techniques. Rather than remaining individualized, self-tracking is evolving into a communal trend, prompting individuals to share their physical activity and biometric data with others. In her analysis, Ajana (2017, p. 5) explores the transformation of individuals’ bodily data into shareable information. Focusing on wearable technologies utilized for the quantification of self, Ajana demonstrates how such practices are integrated into the broader context of the big data ecosystem. Gilmore (2016, p. 2524) also focuses on the relation between the quantified self and wearable fitness technologies and introduces the notion of “everywear.” He emphasizes the multiplicity of personal and institutional values and engagements inherent in wearable fitness technologies. Gillmore (2016, p. 2534) defines using these technologies as “wearing a routine.” These technologies cannot be simply seen as the instruments of disciplinary or capitalistic control that diminish individuals’ agency over their bodies, nor can they be considered as positive tools that simply empower individuals through providing measurable data on bodily movements and performance. Instead, Gillmore (2016, p. 2535) suggests that we should explore how the quantified selves mediate their experience by means of wearable fitness technologies.

Neal-Joyce (2022) introduces a new concept, “the quotidian quantifier”, to identify wearable technologies and to signify the culture of measurement in which these technologies gain their meanings. While wearables become elements of biopolitical production, they increasingly define everyday existence of those individuals who use them as the crucial parts of their routines. Similarly, Tikkanen et al. (2023, p. 140) examine “how consumers use smart wearable technologies to improve their agency in their daily lives?” by using a semi-structured in-depth interview. They show that users benefit from these technologies for two reasons: “knowing” and “acting” (Tikkanen et al., 2023, p. 142). Tikkanen et al. (2023) enlarge the reasons to include self-improvement, justification, adaptation, and activism. Self-improvement is based on the motivation to optimize the body and the mind through the collection of related information and data about by the help of wearable technologies. Justification indicates sharing the information obtained in the self-improvement with friends and medical professionals. Adaptation refers to the users’ comprehension of the situational and contextual factors influencing health data that deviate from the norm (e.g., high heart rate/stress level, low sleep quality). Activism is users’ action to change the factors learned in adaptation. For example, a person who knows that the stress level is increasing in the work environment develops his/her own strategies to reduce this stress level (such as increasing physical activity during the day). Tikkanen et al. (2023, p. 145) interpret this situation as users “working on themselves, rather than changing conditions or structures that hamper their well-being.” In a similar study conducted with 30 women using a smartwatch or health-related application, Zampino (2023, p. 132) questions “how women appropriate their digital time clocks by experiencing flexible and subjective time as well as strategies to balance self-care time with work and family time?” She shows that while some women interpret the use of smartwatches as a waste of time and an obstacle to face-to-face relationships, some other women mention the positive effects of smartwatches on their lives. Those who talk about its negative impacts in terms of time say that constant notifications are disturbing especially while they are with their families and children. The positive comments by women are about the exercise and fitness programs and advice. These women cannot find time to go to the gym due to their busy work and family life. Smartwatch helps them follow the change in their fitness levels over time (Zampino, 2023, p. 142). There is not one-way relation between users and wearables. For some, these technologies help organize their time; for others, they turn out to be stress sources and obstacles for the same objective of organizing time.

Jülicher and Delisle (2018) examine the use of wearable devices in Germany. They underline the issue of data security regarding these technologies, which are widely used in Germany as well as around the world. While emphasizing that self-tracking technologies motivate some individuals, they also indicate that the same technologies make some users worried regarding data security, and thereby leading to feelings of pressure and discomfort. Using Foucault’s concept of technologies of the self, Gabriels and Coeckelberg (2018) state that self-tracking technologies transform not only the relationships between one’s own body and oneself but also those between oneself and others. The authors focus on the use of self-tracking technologies in two areas: in workplace and in private and self-initiated manner. In the case of workplace, they discuss how employees voluntarily share the data on their smart bracelets with their managers and co-workers and how this sharing changes the surveillance relations in the work environment. For instance, individuals within workplace engage in a surveillance relationship by assessing each other’s data, like workplace stress and performance. In other words, “colleagues got a look ‘inside’ each other’s bodies” (Gabriels and Coeckelberg, 2018, p. 124). The authors also highlight the physical and psychological problems that this situation may engender, as well as the transformation of social relations. In the second case, Gabriels and Coeckelberg (2018, p. 124) point out that self-trackers can intentionally link their wearable device with others’ devices, such as those of a friend or a partner. By doing so, they can access and assess each other’s data, including information on sleeping patterns, calories expended, steps taken, and the more. This situation, besides posing ethical dilemmas, may also yield

consequences affecting interpersonal communication. As individuals gain the ability to compare their own performance metrics with those of others, it could lead to interpersonal competition and potentially affect their relationships. In this way, self-tracking technologies become the tools to govern social relations as well as the self.

Baker (2020) gives a systematic elaboration on similar concerns and defines four ironies of self-quantification. He discusses automated technology in the example of wearable devices and determines four ironies regarding the self-quantification feature of wearables. The first irony is about the reliability of the information collected by wearable devices. Although smartwatches are claimed to produce data in previously unknown areas of the body (such as physical activity, and sleep), Baker (2020, p. 1483) reveals the possibility that this data may not be reliable. The second irony is that these devices turn into social control mechanisms instead of self-control with reference to Foucault's concept of discipline and bio-power. In the third irony, Baker links these devices to medicalization by noting that quantified self-devices establish the definitions and characteristics of the emerging standards of well-being. Due to these new norms and attributes, individuals find themselves never achieving a state of well-being, but rather perpetually striving for it. The final irony is that quantified self-devices reduce people's options rather than providing them with health-related new ones. Baker (2020, p. 1491) clarifies this issue using the example of daytime fatigue. When an individual reports experiencing daytime fatigue to the quantified self-device, it typically attributes this to sleep quality and provides recommendations for its enhancement. However, daytime fatigue is a multifaceted condition influenced by various factors such as stress levels, dietary patterns, and lifestyle habits. Despite this complexity, the device disregards alternative explanations; concentrating solely on the factor it can most readily measure (Baker, 2020, p. 1491).

Sharon (2017) contributes to the discussion of those points revealed in the above ironies and suggests three areas of polarization. Sharon (2017) analyses quantified self-technologies with the understanding of personalized healthcare and mentions three polarized debates found in the literature about these technologies. The first of these debates revolves around whether quantified self-technologies empower individuals in their lives or function as mechanisms of discipline and surveillance. In this discussion, Sharon (2017) evaluates quantified self-technologies among today's surveillance mechanisms and emphasizes that this aspect is made less visible by gamification, fun, and leisure contained in these technologies. The second polarization is whether quantified self-technologies cause "improved overall health or the disintegration of the state and collective responsibility for health" (Sharon, 2017, p. 99). In this context, Sharon assesses self-tracking devices as an extension of the healthism and individualism and emphasizes the transition of health management and responsibility from the state to the individual citizen. The last polarization is whether self-tracking devices are technologies that enable people to produce self-knowledge about their health and bodies, or whether they produce partial and reductionist data about the body. In this polarization, Sharon (2017, p. 106) underlines that self-tracking technologies with their capacity to quantify the body through certain and limited categories may result in people's alienation from their own bodies.

Deborah Lupton is a key figure to locate the process of quantification and its implications for the construction of self. Lupton (2016) helps us to see the different motivations and reasons for the use of self-tracking technologies. She defines five categories to highlight different domains for the use of these technologies: "private, communal, pushed, imposed, and exploited." Lupton (2016) emphasizes that the boundaries between these categories are not clear-cut. Private self-tracking, which is most frequently encountered in the literature, aims to collect data about one's own body to improve his/her quality of life and well-being. Pushed self-tracking refers to the situation wherein individuals are encouraged to utilize these technologies through financial rewards or by institutions, such as schools, workplaces, and insurance companies, seeking to alter behaviour.

Community self-tracking is the communal way of self-tracking with processes such as gamification and competitiveness. Examples include self-tracker groups on social media and platforms formed as a result of quantified self-movement. Fourth, people with addiction problems can use imposed self-tracking for medical purposes as part of their treatment. Imposed self-tracking is also used in workplaces to increase workplace efficiency and productivity. Finally, market research companies commonly use exploited self-tracking to understand people's daily life habits and patterns. To elaborate the relations of users to wearable technologies, Lupton further (2017) offers a sociotechnical analysis. She delves into the dynamic interaction between wearable devices and the real-time data they provide, placing a spotlight on the agency of users within this interaction. She examines the interaction as the one between non-human and human and conceptualizes "agency as a relational force" emerging in a sociocultural context (Lupton, 2017, p. 2). Accordingly, the interaction between users and the wearable devices may vary depending on many factors. It is important, for instance, how the device enters into the life of users, for what purpose they use it, and who else uses it around them.

The current social context associated with communication and information technologies and mobile health innovations bring a new understanding of health and new meanings of healthy and responsible individuals (Lupton, 2012). It also reveals "new forms of capacities, embodiments and subjectivities" (Lupton, 2012, p. 241). This context constructs and reconstructs formations of "idealized entrepreneurial consumers", named as health promoters, "who are receptive to the monitoring, surveillance, and regulation of their physical well-being through personalized automated messages and the exchange of biometric data" (Lupton, 2012, p. 241). Lupton (2014) highlights the social, economic, and institutional background of self-tracking devices. She employs the concept of "self-tracking culture" to indicate that self-tracking has evolved into a cultural phenomenon rather than merely remaining a device utilized in people's lives. Besides, she draws upon an examination of self-tracking cultures, which involves analysing accounts of self-tracking found in various sources such as blog posts, websites, social media platforms like LinkedIn, Facebook, and Twitter, as well as news reports, and product reviews and descriptions. First, Lupton (2014, p. 80) refers to the concepts of self-optimization and governance of self and claims that self-tracking culture encourages new individualism, self-reflection, and critical self-examination. Second, she highlights that, with the introduction of wearable devices, the boundary between where the body ends and technology begins becomes blurred. For this reason, users may find these devices "annoying, irritating, and uncomfortable" (Lupton, 2014, p. 81). Third, Lupton emphasizes that data valorisation constitutes the most pivotal aspect of self-tracking culture, signifying the dual role of the body as both the subject and object of information production and measurement. Finally, Lupton (2014, p. 83) stresses that self-tracking devices are perceived as tools of responsibility for individuals' own health, and their adaptation is encouraged by institutions such as educational, workplace, and governmental entities. Lupton (2014) warns that this scenario may entail financial implications in the future and could exacerbate social inequalities by producing moral judgments. In our analysis, we follow the steps of Deborah Lupton by combining the processes of quantification, governance and the self in the case of wearable technological devices. We see the reconstruction of the self by means of these technologies not only as a process of governance of the self but also as part of a broader culture of self-tracking. We also argue that this is not a straightforward empowering or disempowering relation. It is composed of different and sometimes conflicting aspects that together condition the self and its relations.

Methodology

In this research, we refer to three concepts, *quantified self*, *self-definition*, and *governance of the self* to construct an operational analysis. The first one, quantified self, comes from Lupton (2016, p. 2): “It involves practices in which people knowingly and purposively collect information about themselves, which they then review and consider applying to conduct of their lives.” In line with this concept, we asked the interviewees about their motivations to use a smartwatch, changes in their lives after using smartwatches, and their definitions of smartness in the example of a smartwatch.

The second concept is self-definition. Although the self seems to belong to the psychology literature, sociology literature emphasizes that the construction of self cannot be thought of separately from society (Mead, 1934). For this reason, in this research, we took people’s self-definitions as a sub-topic by considering their opinions on health improvement and self-tracking/monitoring. Thus, we wanted to observe how our respondents discussed the self-definition of the subject who was using a smartwatch. We also asked how the users’ self-definition changed with the use of the smartwatch? Lastly, we wanted to follow the new considerations of respondents triggered by the smartwatch use, the considerations which they had or could not thought of before.

The third concept is the governance of the self, we base on Foucauldian notion of technologies of the self. As Foucault (1988, p. 18) defines, these technologies “permit individuals” to produce certain effects “on their bodies and souls, thoughts, conduct” and “to transform themselves in order to attain a certain state of happiness, purity, wisdom, perfection, or immortality.” We operationalize the governance of the self to trace the ways our respondents transform their daily practices by using smartwatch. Under this subtopic, we asked the interviewees about their definition of healthy body and the contribution of smartwatch to reach it. Finally, we asked whether they changed their life routines and habits together with the use of a smartwatch.

We formulated the interview questions in accordance with our conceptual references. In this sense, they were to operationalize the aspects of quantified self, self-definition, and governance of the self. Accordingly, we classified the contents of our interviews in line with these focal points. We gave particular attention to intersections among three references since such convergences can point out the operational logic of smartwatch use and, besides, may give us new routes for further research. However, for the sake of our analytical position, we interpreted and differentiated the contents in their affinity to the relevant concepts.

The Sample

The design and methods of the research were examined and approved by Middle East Technical University Human Research Ethics Committee with the number 0020-ODTÜİAEK-2024 on 18 January 2024. We completed the interviews during the last ten days of January. We used snowball sampling to find interviewees and had no difficulty finding smartwatch users because it is a widespread technology today. Almost all interviewees had a friend, relative, or acquaintance who used a smartwatch. After people agreed to interview us, the time and place of the meeting were planned based on their availability, and all interviews took place in public areas (cafes and restaurants). The interviewees were generally eager to talk as they were experienced smartwatch users for a long time. The interview questions generally worked in the field. However, after the first two interviews, we added the question, “for what reasons would you recommend a smartwatch to someone else?” since both interviewees mentioned their reasons for recommending it to others, even though we did not ask. Not using smartwatches was advantage in the field because we noticed that the interviewees explained the questions about the features of the smartwatch and their usage of these features in much more detail when they saw the analogue watch on our wrist. Although it was not a conscious choice, conducting the interviews with an analogue watch benefited the research process. It gave the interviewees the impression that we needed to familiarize ourselves with smartwatch features.

We conducted in-depth interviews with a total of thirteen people by using snowball sampling. The average duration of the interviews was 30 minutes. We recorded the interviews with the permission of the respondents. The most important criterion in choosing the people to be interviewed was that they had five months or more of experience using the watch. Since the smartwatch is a wearable technology, it requires a certain amount of time to get used to it and develop a habit of use. Except for one interviewee, all of our interviewees met this criterion. As shown in Table 1, all interviewees had university degrees and an income-generating profession, mostly white-collar. The average age of the people was 30. Considering that the smartwatch is an expensive technological product, it is unsurprising that the interviewees came from a certain economic level. Another important feature of the sample was that nine respondents used Apple smartwatches. This led these users to mention common themes specific to this brand during the interviews (like the battery running out quickly). Only five interviewees said they used smartwatches while sleeping. This situation was crucial as it meant that some of the interviewees could discuss sleep data. Detailed profiles of respondents can be seen in Table 1.

Table 1
Profile of Respondents

Respondents	Sex	Age	Education	Occupation	Duration of smartwatch usage
1	M	25	Bachelor's	Engineer	2 months
2	M	33	Bachelor's	Engineer	8 months
3	M	28	Bachelor's	Engineer	5 months
4	M	34	Master	Research Assistant	3 years
5	F	23	Bachelor's	Physiotherapist	1 year
6	M	30	Bachelor's	Designer	6 years
7	M	37	PhD	Academician	2 years
8	M	27	Bachelor's	Engineer	1 years
9	F	27	Bachelor's	Engineer	5 months
10	F	28	Master	Research Assistant	1 year
11	M	30	Master	Engineer	7 years
12	M	48	Bachelor's	Manager	5 years
13	F	28	Bachelor's	Engineer	2 years

The first limitation of the study was about the different durations of smartwatch use. Although we determined a minimum duration of use (five months) for our sample selection, the range of duration was from 5 months to 7 years. That is, the durations were not only different but also they were not even close. The second limitation was that our respondents used different brands of smartwatches. One well-known popular brand was especially preferred by the interviewees. Nevertheless, there were other different brands and different models of these brands with their different features. While there were similarities between the brands and models, the users had a different experience with a specific brand or a model. All these differences were not reflected in our analysis. In summary, our research assumed more or less a similar duration of use among the respondents. Besides, it assumed the use of an undifferentiated brand or a model, which would supposedly provide similar user experiences.

Quantified Self

The most used feature of the smartwatches is notifications. Smartwatches can connect to the phones; and all respondents emphasized that they actively used this feature in their daily lives. They mentioned that they never missed calls, texts, emails, or notifications even if their phone was not with them. Secondly, although some respondents did sports regularly, they all underlined that they could track their sports data. They could find the answers for how much kcal they burned, what their average heart rate was during sports, and learn their peak and drop points. The third most used feature of smartwatches was tracking health data like heart rate, ECG, sleep stages info, BMI, and pedometer. Although a few respondents had heart problems like arrhythmia, most respondents said that they could check their health data regularly thanks to their smartwatches. Those respondents also mentioned the three rings feature of smartwatches about their daily activities. These three rings refer to active calories burnt, total steps, and workouts completed in one day. The total step ring would be closed if the pre-set daily target were reached. As Neal-Joyce (2022) reminds, the respondents used their smartwatches as “quotidian quantifiers” since the watches quantify most of their daily activities. They produced registers of quantified data on daily basis.

Besides, the respondents indicated the movement and water alerts of the smartwatches among the features of tracking health data. According to the respondents’ choice, the smartwatches could remind to move and drink water throughout the day. Because almost all respondents worked in an office job, they spent most of their time in front of the computer. Thus, they agreed on the benefit of the movement alert of the smartwatches especially if they worked on a tight deadline or if they were in a busy workday. Such uses were clear examples of self-tracking culture (Ajana, 2017; Lupton, 2014). Our interviewees had a common motivation to participate in this self-monitoring and in producing a culture of surveillance. They critically examined their selves under the technological guidance of smartwatches. In addition to these motivations, some respondents argued that the smartwatches were like accessories that suited effortlessly to every outfit. They stated that they could easily change the straps if they wanted. The straps in different materials and colours could be purchased at an affordable price. While some interviewees expressed their interest in new technologies and so in buying and using the smartwatch, others highlighted their curiosity about the product and desire to purchase it due to its association with the popular culture. This demonstrated an interesting relational (Lupton, 2017) character of the smartwatches since they gained meanings for our respondents within the popular culture of visibility, which is again an aspect of surveillance culture. However, after having used the watch for some time, they discovered additional features, such as health- and sport-related data. While people’s initial motivation for purchasing and using a smartwatch may not always revolve around tracking their health and sports data, an essential finding was that they regularly monitored these data after a while. That is, in the case of smartwatches, the visibility dimension of surveillance culture led to its dimension of self-tracking. The motivation of having and showing the watch was merged with the motivation of being tracked by the watch. In this way, smartwatches became an important part of self-tracking culture through which our respondents lived (Lupton, 2014)

To summarize the motivations; one aim of the respondents was to track notifications, although tracking health and sports data was not their primary concern. Only one respondent used the smartwatch for health purposes based on a doctor’s advice because she had a heart problem that could cause her to faint in her everyday life. The respondents used smartwatches for tracking their health, sports, and sleep data. Participants who used it specifically to this purpose saw the smartwatch as a device that produced information about their bodies. They remarked that, with the smartwatch, they had access to information about their bodies, which they could not access before. With the help of this information, they added new routines to their lives and set standards about these routines. As Gillmore (2016, p. 2534) says, our respondents “wore a routine” by wearing smartwatches

in their lives, reorganized their existing routines and set new ones. Watches mediated their daily experiences and routines. Wearing routines came with the concentration on measurable factors (Baker, 2020). Increasing measurability of their bodies helped the respondents generate and maintain their routines.

Throughout the interviews, almost all respondents indicated using smartwatches decreased their health-related risks. For instance, they mentioned the smartwatch's ability to detect severe car crashes and hard falls and to make contact with emergency services. Because it detected these situations and called emergency service immediately, they emphasized that smartwatches save time in life-threatening situations. Nevertheless, when asked whether this kind of feature could be used in real life, only one respondent, with an arrhythmia problem, indicated using this feature when she fainted in her office. Even though respondents were relatively young and only one of them had a chronic disease, they underlined that gaining data about their health decreased risk and that smartwatches could accelerate the diagnostic process if they had a problem with their health. As Tikkanen et al. emphasized (2023, p. 142), "knowing" and "acting" were important motives behind the reason for our respondents' using the smartwatch. Knowledge gave them a chance to work on themselves (Tikkanen et al., 2023). The below quotation clearly summarized the importance of getting data about health:

"Of course, the watches are not hundred percent reliable in measuring or notifying arrhythmia; but it is better than not wearing anything at all. Even if it tells you to pay attention only once, or warns when your heart rate is too high or too low; that data is better than nothing" (37, academician, 2 years).

Smartwatches helped produce health knowledge for our respondents and led them to act accordingly. This is thanks to clearly defined and quantified data emerged during the use of watches. However, the interviewees were not passive agents when they used smartwatches and took action based on the data recorded by smartwatches. As discussed earlier, while the interviewees emphasized that the health and sports data motivated them and positively influenced their lives, some interviewees had a different assessment of the surveillance mechanisms implemented by their smartwatches. One of them stated that the smartwatch did some "tricks" to motivate him to do sports. Since he thought it would be in his best interest to fall for these tricks, he tried to comply with them as follows:

"...those little games that encourage you to win medals when you don't actually think about it, let's say dance for five minutes to win that award, you know, even though you know it's a trickery, it would be beneficial for me to fall for it, so I tried to motivate myself in that way." (37, academician, 2 years)

Another interviewee interpreted the changes in people's lives resulting from the usage of the smartwatch in relation to its surveillance aspect. Our respondents tended to change their actions because they knew they were under surveillance. The power of the smartwatch to change the routines of the users did not result simply from the data it collected but from its ability to monitor, which maintained self-tracking culture (Ajana, 2017).

Self-definitions

Most of the respondents pointed out the positive effects of using smartwatches in their lives and in the kind of person they would be. To locate this effect, we asked them about their own definitions of the smartwatch and tried to understand their perceptions about it. From the answers to this question, we reached four main themes. The first one was setting routines and goals to organize the respondents' life. For the first three months, the smartwatch monitored users' health data, sleep hours, sports routines, and fitness levels to organize daily routines and set goals for them. The respondents emphasized that, thanks to this feature, they put more effort into fulfilling the goals set by their smartwatches. The second theme was decreasing health-related risks. Our respondents believed that using smartwatches was a precaution before and during severe car crashes, heart attacks, or faints. Besides, the respondents stated that collecting health data, like the drops and falls of heart rate on a daily/weekly/yearly basis, was beneficial for the detection of possible illnesses or diseases in the future.

Third, all respondents mentioned that they knew their bodily limits thanks to the smartwatch. As examples, they indicated their heart rate peaks during cardio exercise, the changes in their heart rates during sleep, their sleep stages and the duration in deep sleep. Fourth, all the respondents underlined that their body and health consciousness increased after using the smartwatch. The four themes demonstrated that the use of smartwatch increased the sense of individual responsibility for our interviewees and gradually integrated them into an ideology of healthism (Sharon, 2017). In line with this point, the respondents signified three topics under the fourth theme. The first one was learning/realizing the details of a healthy life. For instance, the respondents said that they did not know details about healthy life before using smartwatches. One respondent stated that, after using the smartwatch, he learned the importance of the sleep stages (like deep sleep and REM sleep) along with the duration for healthy sleep. Another expressed having increased their knowledge about body mass index:

“Before, I never knew whether my weight was at the obesity limit or under it; I mean, I honestly was not interested. I was thinking that if I reached that limit, I would stop myself; but after the smartwatch, I realized that there were details about healthy life.” (33, engineer, 8 months)

The second topic underlined under the increasing interest in the bodily health was knowing one's rank. Smartwatches help make comparisons among users who have similar demographic characteristics (age, BMI, activity level, etc.). As one respondent puts:

“It gives my oxygen capacity with respect to my peers. For example, it says that among your peers, your oxygen capacity is great, or it says, bad.” (48, manager, 5 years)

The third topic related to increasing body and health consciousness was taking feedback about performance and health. Smartwatches evaluate daily performances of sports and sleep, and suggested ways of increasing the quality and quantity of users' activities. One respondent, who was 28 years old and used a smartwatch for eight months, gave as an example playing football every Thursday. During the play, he could measure his performance by checking the records of his smartwatch. He summarized the feedback feature of his smartwatch indicating his increased body consciousness. Because of those features that increased their individual responsibility for their body in line with healthism (Sharon, 2017), our respondents defined the smartwatch as an assistant that helped make arrangements in their lives. Smartwatches also assisted them in familiarizing with their bodily limits and reactions. This familiarization process can be considered in line with the process of self-optimization (Lupton, 2014, p. 80). The more they knew, the more responsible they felt about, and the more they strive for themselves (Baker, 2020).

Nevertheless, we found that our respondents did not always take every feedback seriously. The use of the smartwatch did not necessarily lead to behavioural change. In other words, the information produced by the help of the smartwatch did not always turn into a mechanism that would change the respondents' relationship with their bodies and routines. For example, one interviewee stated that he did not care about the notification coming from his smartwatch informing him that he had not exercised enough that day and he emphasized that he did not take any action:

“... it [the smartwatch] says your ring [activity] is not closed today and I say [who cares] if it is not closed, let it not be” (28, engineer, 5 years).

Considering this result, it can be said that the data provided by, and surveillance embedded in the smartwatch did not automatically make a difference in our respondents' life. We think that the users' interpretations of the smartwatch may influence and determine the characteristics of the changes they are going to experience.

Furthermore, some respondents associated notifications by smartwatches with negative connotations. For instance, they mentioned that tracking health data often made them obsessed about their own health; and thus,

following notifications with a smartwatch might be distracting. Some interviewees emphasized that the continual notifications from the smartwatch were extremely irritating and distracting throughout the day. While one participant discontinued this feature, others continued to utilize it, asserting its significance as one of the pivotal features of the smartwatch. These respondents continued to use this technology, especially the feature of notification, even though they were uncomfortable. This raises the question of whether the smartwatch became an integral part of their daily lives. Most interviewees said that they used their phones less with a smartwatch. This situation indicates an increasing dependency on another technological device rather than a decrease in the phone use. Contrary to the second point that pointed out that the interviewees ignored the smartwatch data and warnings, taking these notifications and data all day long may create addiction. One respondent stated:

“I feel very uncomfortable when I don’t wear the watch because I am very much used to looking at all my messages on it. It [not wearing] creates a serious sense of deficiency, and this is very disturbing. Because it feels a bit like an addiction. On a negative note, yes, it feels lacking.” (30, engineer, 7 years)

Governance of Self

In the section about the quantified self, we delved into individuals accessing numerical information about themselves through smartwatches and explored their motivations. The following section focused on how the use of smartwatch shaped individuals’ self-definition. In connection with these two topics, in this section, we discuss the changes in our respondents’ practices, behaviours, and habits resulting from using smartwatches. Our interviewees generated new practices with the use of the smartwatch. There were such newly acquired habits now integrated into their lives. In other words, this section examines the new routines the users of smartwatches brought into their lives or the routines they changed. It is about the changing relationship of control over their bodies.

First, almost all respondents mentioned that they were more motivated to do sports after using smartwatches. Increased motivation brought regular and more exercise. The interviewees emphasized that doing sports was increasingly more a part of their routines with the 3-ring smartwatch application. This application set goals for and gave feedback to them based on their exercise and sports data. As one respondent emphasized:

“... It may seem unnecessary, but when you set a goal with the watch, you strive to achieve it.” (25, engineer, 2 months)

Besides, the interviewees stated to be more motivated in doing sports because the smartwatch gave concrete data for this experience like calories burned, the highest and lowest heart rates, and active calorie burning time. One interviewee stated that the smartwatch provided an output by embodying the sports experience:

“...when we do sports, we do it and it ends. Normally, we do not have a direct result or output; but when there is a smartwatch, there is an output. It tells you that you have burned this many kcal... It directly tracks you in regular systematic ways and presents it [the data] to you. That is, I think it can motivate you.” (28, research assistant, 1 year)

So far, we saw how the interviewees were more motivated to do sports and how they added more exercise into their lives. Moreover, most interviewees underlined that the movement reminder of their smartwatches increased their daily movement along with the movements during sports. As one respondent explained:

“So, I became more motivated and directed towards health. I paid more attention to my nutrition, resting, sitting, and standing. There was actually a difference. I had been sitting a lot at work, never getting up. I started to get up...” (23, Physiotherapist, 1 year)

Our interviewees also stated that they changed their habit of sleep. Some respondents emphasized that they took action to increase the quality of their sleep due to the data provided by their smartwatches about their sleep. There were applications that tracked sleep hours and stages, and gave the users recommendations to improve the sleep quality. Based on those recommendations, our respondents gained new routines for the increased quality of sleep. Some of these routines were drinking herbal tea before sleep, reading books instead of spending time on the telephone or TV, and reducing liquid consumption before going to bed. Likewise, some respondents mentioned having changed their routine of drinking water. There were respondents who actively used the water reminder feature mentioned that their daily water intake increased. In addition to these changing routines in sports, movement, and sleep, all interviewees stated that they used their (smart)phones less because they could follow the calls, messages, and notifications on their smartwatches. In this way, they could check whether the notifications were important only by looking at their wrist. Only if there were a vital situation they should answer, they would use their phones. One of the respondents, who was a manager, indicated the significance of the notification-tracking feature in professional life. He defined associated this feature of smartwatches “to be able to stay in the moment, to be in control of everything to come, not to miss anything” (48, manager, 5 years). In general, the users in our study emphasized that their daily routines (such as increasing exercise frequency, improving sleep quality, moving more frequently during the day) changed positively thanks to the health data provided by and notifications of their smartwatches. They took off their old routines and wore new ones (Gilmore, 2016). The watch helped them to optimize their health and to govern their self to be a new healthy individual (Lupton, 2014). After a critical self-examination, they reflected the effect of smartwatches on their bodies and rendered their self as both subject and object of the ongoing production and measurement of information (Lupton, 2016).

Still, there were respondents who said that the data and warnings coming from the smartwatch might be annoying and frustrating if they were not able to follow a daily plan in accordance with the daily goals set by their watches:

“Besides, when I am deprived of sleep, I become even more demoralized when I realize that I have only slept for 5 hours. When I do not know this, I could just say yes, I slept less today, and that is all... Knowing more does not always help, especially when I cannot do anything about it.” (28, research assistant, 1 year)

This quotation exemplifies the irony that Baker (2020) defined. Because of the high level of norms and attributes that quantified self-devices establish, the users could not achieve a state of well-being, which created frustration:

“You increase your exercise every day and move more; the watch will reward you. Nevertheless, when you stop doing it, there is a constant demoralizing feedback. ‘You are falling, you are not moving, move more’” (37, academician, 2 years)

Thus, smartwatches can be “annoying, irritating, and uncomfortable” (Lupton, 2014, p. 81) as well as encouraging, useful and helpful.

Discussion and Conclusion

In this section, we summarize our findings derived from the field study, which we think are sociologically significant for future research. These findings demonstrate the dualistic characteristics embedded in the smartwatch use among our respondents. We argue that each of these findings, a focal point in its own right, necessitates additional research and deeper focus so that we can have a more comprehensive picture of the existing dualisms. The dualisms deserve further academic attention where we can make sense of complex structures through which self-optimization operates. The different responses, attributions and interactions of

users with wearable technologies are an essential topic that can help us comprehend the dualities embedded in self-optimization. This may also be a symptom that self-optimization processes identified by biomedical realm are not really self-optimized.

We argue that the ways the interviewees evaluated the smartwatch and the ways they understood the generated data need to be studied in more detail. Two different but related reasons seemed to explain their motivations to use the smartwatch. The first one was about the attributed function of the data. The users changed their routines, practices, and habits in light of the data provided by the smartwatch. That is, they perpetually worked on and improved themselves (Tikkanen et al., 2023) and wore new routines (Gilmore, 2016). The second was about the surveillance effect. That is, they changed their routines because they were under the surveillance of a wearable technology. They were gradually integrated into yet another part of surveillance culture, self-tracking culture (Ajana, 2017; Lupton, 2014). Although this paper focused more on the users' changing routines and habits based on the concepts of quantified self and governance of self, the research results disclosed that the smartwatch could sometimes turn into a surveillance mechanism that demotivated and demoralized the person.

Our initial argument was that the smartwatch, as a tool of quantification, encouraged and motivated the respondents to monitor themselves in order to be responsible individuals for their own health. These actions of responsible monitoring are meaningful within the ideology of healthism (Sharon, 2017). The interviewees governed and constructed their selves by continuously redefining their health. This process of self-construction was realized within the realm of self-tracking culture. So healthism (Sharon, 2017) and self-tracking culture (Lupton, 2014) support each other. However, this process was not straightforward. It displayed at least three dualistic dimensions. First, the users did not always collaborate with the smartwatch or did interpret its use in the way they wanted to use. Second, they sometimes disregarded the data produced by the smartwatch and did not follow the paths signalled by it. Third, the users interpreted notifications in different ways, sometimes with positive meanings and sometimes with negative attributions.

Although the smartwatch can be seen as a tool of monitoring meaningful within a self-tracking culture, its different connotations must also be understood in its specific relation to the users. Self-tracking mechanisms are expected to produce users with the concern of self-optimization. Nevertheless, the meaning of self-optimization, and so that of the smartwatch, is not the same for all the users. There may be cases where individuals are not willing to track or to critical examine their self as Ajana (2017) or Lupton (2016) assume. Furthermore, the ideology of healthism (Sharon, 2017) may not fulfil its promises in their anticipated ways.

With all its dualistic characteristics, self-optimization operating within a self-tracking culture became the way our respondents related to and understood themselves. This way reflected the characteristics of surveillance relations as the dominant forms of cultural practices today. In general, the use of a smartwatch revealed a certain ideal type as a user. Smartwatch users were people who could easily organize their lives, follow their goals, and display their performances. They were responsible for their own health, for decreasing health risks and increasing life chances after accidents. They knew the limits and reactions of their bodies in various situations like sports, sleep, or under stress. Thus, they were conscious of their body and health. They were continuously learning and realizing the requirements of a healthy life. They could compare themselves with the people who had similar demographic characteristics. Smartwatch users saw their watches not only as a health product but also as a cultural product with an economic and image value. In other words, our respondents were continuously redefining themselves as healthy subjects with an awareness of self-responsibility and equipped with the necessary tools of definition, which were smartwatches.

References

- Ajana, B. (2017). Digital health and the biopolitics of the quantified self. *Digital Health*, 3, 1-18. doi: 10.1177/2055207616689509.
- Baker, D. A. (2020). Four ironies of self-quantification: Wearable technologies and the quantified self. *Science and Engineering Ethics*, 26(3), 1477-1498. doi: 10.1007/s11948-020-00181-w.
- Clarke, A. E., Jeske, M., Shim, J. K. and Mamo, L. (2023). Biomedicalization revisited: Concepts and practices. In *Handbook on the sociology of health and medicine*, (pp. 91-109). Northampton: Edward Elgar Publishing.
- Conrad, P. (1975). The discovery of hyperkinesis: Notes on the medicalization of deviant behaviour. *Social Problems*, 23(1), 12-21. doi: 10.2307/799624
- Conrad, P. (2007). *The medicalization of society: On the transformation of human conditions into treatable disorders*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Foucault, M. (1979). *Discipline and punish: The birth of the prison*. New York: Vintage Books.
- Foucault, M. (2003a). Governmentality. In *The essential Foucault*, (pp. 229-245). New York: The New Press.
- Foucault, M. (1988). Technologies of the self. In *Technologies of the self: A seminar with Michel Foucault*, (pp. 16-49). Amherst: University of Massachusetts Press.
- Foucault, M. (2003b). The birth of biopolitics. In *The essential Foucault*, (pp. 202-207). New York: The New Press.
- Gabriels, K. and Coeckelbergh, M. (2019). Technologies of the self and other: How self-tracking technologies also shape the other. *Journal of Information, Communication and Ethics in Society*, 17(2), 119-127. doi: 10.1108/JICES-12-2018-0094.
- Giddens, A. (1996). *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age*. Cambridge: Polity Press.
- Gilmore, J. N. (2016). Everywear: The quantified self and wearable fitness technologies. *New Media & Society*, 18(11), 2524-2539. doi: 10.1177/1461444815588768.
- Jülicher, T. and Delisle, M. (2018). Step into “the circle”—A close look at wearables and quantified self. In *Big data in context: Legal, social and technological insights*, (pp. 81-91). Cham: Springer Open.
- Lupton, D. (2014, December). Self-tracking cultures: towards a sociology of personal informatics. *Proceedings of the 26th Australian computer-human interaction conference on designing futures: The future of design, Conference OzCHI (Computer-Human Interaction of Australia) 14*, 77-86. doi: 10.1145/2686612.2686623.
- Lupton, D. (2016, 22 February). Interesting HCI research on self-tracking: A reading list. [Blog]. This sociological life: A blog by sociologist Deborah Lupton. <https://simplysociology.wordpress.com/2016/02/15/interesting-hci-research-on-self-tracking-a-reading-list/>
- Lupton, D. (2016). *The quantified self*. Cambridge: Polity Press.

- Lupton, D. (2017). Self-tracking, health and medicine. *Health Sociology Review*, 26(1), 1-5. doi: 10.1080/14461242.2016.1228149.
- Lupton, D. (2016). The diverse domains of quantified selves: Self-tracking modes and dataveillance. *Economy and Society*, 45(1), 101-122. doi: 10.1080/03085147.2016.1143726.
- Lyon, D. (2001). *Surveillance society*. Buckingham: Open University Press.
- Lyon, D. (2007). *Surveillance studies: An overview*. Cambridge: Polity Press.
- Mead, G. H. (1934). *Mind, self, and society*. Chicago: University of Chicago Press.
- Miller, P. and Rose N. (1993). Governing economic life. In *Foucault's New Domains*, (pp. 75-105). London: Routledge.
- Neal-Joyce, M. (2022). *The quotidian quantifier: Fitness tracking and the mundanity of surveillance* (Unpublished doctoral dissertation). University of Massachusetts, Amherst.
- Rose, N. (2007). *The politics of life itself: Biomedicine, power, and subjectivity in the twenty-first century*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Sharon, T. (2017). Self-tracking for health and the quantified self: Re-articulating autonomy, solidarity, and authenticity in an age of personalized healthcare. *Philosophy & Technology*, 30(1), 93-121. doi: 10.1007/s13347-016-0215-5.
- Swan, M. (2012). Health 2050: The realization of personalized medicine through crowdsourcing, the quantified self, and the participatory biocitizen. *Journal of Personalized Medicine*, 2(3), 93-118. doi: 10.3390/jpm2030093
- Tikkanen, H., Heinonen, K. and Ravald, A. (2023). Smart wearable technologies as resources for consumer agency in well-being. *Journal of Interactive Marketing*, 58(2-3), 136-150. doi: 10.1177/10949968221143351.
- Watch. Apple. (n.d.). <https://www.apple.com/watch/>
- Zampino, L. (2023). The time of the smartwatch: Taking care or wasting time?. *Sociologica*, 17(2), 131-147. doi: 10.6092/issn.1971-8853/14188.
- Zola, I. K. (1972). Medicine as an institution of social control. *Sociological Review*, 20(4), 487-504. doi: 10.1111/j.1467-954X.1972.tb00220.x

Genişletilmiş Özet

Amaç

Akıllı saatler çoğunlukla sağlıkla ilgili veri üretmek amacıyla kullanılan giyilebilir teknolojilerdir. Bu makale akıllı saat kullanımını gözetim mekanizmaları açısından irdelemektedir. Makalede, akıllı saat örneği üzerinden kendilik denetiminde kullanılan giyilebilir teknolojilerin insan bedeninin normalleşmesinde etkisine odaklanıyoruz. Bu amaçla, kendini izleme kültürü, nicelleştirme, kendilik yönetimi ve optimizasyonu kavramlarını kullanan çeşitli bilimsel çalışmalara atıfta bulunuyoruz. Metodolojik kaynaklarımızı operasyonel olarak örgütleyebilmek adına araştırma sorumluluğunu üç boyutta incelemeyi uygun gördük: *niceliksel benlik, kendilik tanımları ve kendilik yönetimi*. Makale, bir nicelleştirme aracı olarak akıllı saatin, kullanıcıları kendi sağlıklarından sorumlu bireyler olmaları yönünde izlemeye teşvik ettiğini ileri sürmektedir. Bununla beraber, akıllı saat kullanımının kullanıcılar için doğrudan güçlendirici veya güçsüzleştirici sonuçlar üretmediğini de kabul ediyoruz. Akıllı saatin kullanımında daha ileri sosyolojik değerlendirmeler gerektiren ikili (dualistik) yönler vardır. Akıllı saat bir izleme aracı olarak görülse de farklı çağrışımlarının kullanıcılarla olan özel ilişkisi içinde anlaşılması gerekmektedir.

Tasarım ve Yöntem

Araştırmanın tasarımı ve metotları 0020-ODTÜİAEK-2024 protokol numarası ile Orta Doğu Teknik Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu tarafından 18 Ocak 2024 tarihinde onaylanmıştır. Temel veri kaynağını oluşturan mülakatlar 2024 Ocak ayının son 10 günü içinde tamamlanmıştır. Araştırmada operasyonel bir analiz oluşturmak için üç kavrama atıfta bulunuyoruz: niceliksel benlik, kendilik tanımları ve kendilik yönetimi. Bunlardan ilkinin, yani niceliksel benlik kavramını, Lupton'a (2016, s. 2) referansla kullandık. Bu kavram doğrultusunda görüşmecilerimize akıllı saat kullanma motivasyonlarını, akıllı saat kullandıktan sonra hayatlarındaki değişiklikleri ve akıllı saat örneğinde akıllılık (smartness) tanımlarını sorduk. İkinci kavram, kendilik tanımları, benliğin inşasının toplumdaki ayrı düşünülmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Mead, 1934). Bu nedenle bu araştırmada kişilerin sağlıklarını iyileştirme ve kendilerini denetleme konusundaki görüşlerini dikkate alarak kendilerini tanımlamalarını istedik. Ayrıca kullanıcıların akıllı saat kullanımıyla birlikte kendilerini tanımlamalarının nasıl değiştiğini de sorduk. Son olarak katılımcıların akıllı saat kullanımının tetiklediği yeni düşüncelerini takip etmek istedik. Üçüncü kavramımız olan kendilik yönetimi Foucault'nun kendilik teknolojileri çözümlemelerini temel alıyor. Foucault'nun (1988, s. 18) tanımını takip edersek, bu teknolojiler "bireylerin bedenleri ve ruhları, düşünceleri, davranışları üzerinde belirli etkiler yaratmasına" ve "belirli bir mutluluk, saflık, bilgelik, mükemmellik veya ölümsüzlük durumuna ulaşmak için kendilerini dönüştürmelerine" olanak tanır. Katılımcılarımızın akıllı saat kullanarak günlük uygulamalarını nasıl dönüştürdüklerini takip etmek için benliğin yönetimini operasyonel hale getirmeye çalıştık. Bu alt başlık altında görüşmecilerimize sağlıklı beden tanımlarını ve akıllı saatin buna ulaşmadaki katkısını sorduk. Son olarak akıllı saat kullanımıyla birlikte yaşam rutinlerini ve alışkanlıklarını değiştirip değiştirmediklerini öğrenmek istedik. Çalışma kapsamında toplamda 13 kişiyle kartopu örnekleme yöntemiyle iletişime geçerek derinlemesine görüşmeler gerçekleştirdik. Görüşmelerin ortalama süresi 30 dakikaydı. Görüşmeleri katılımcıların izniyle kaydettik. Görüşülecek kişilerin seçiminde en önemli ölçüt, saati kullanma konusunda beş ay ve daha fazla deneyime sahip olmalarıydı. Görüşülen kişilerin tümü üniversite mezunuydu ve çoğunlukla beyaz yakalı olmak üzere gelir getirici bir meslek sahibiydi. Kişilerin yaş ortalaması 30'du.

Bulgular

Akıllı saatlerin en çok kullanılan özelliği bildirimlerdir. 13 katılımcının tamamı bu özelliği günlük yaşamlarında aktif olarak kullandıklarını vurgulamıştır. İkinci olarak katılımcıların yalnızca yedisi düzenli olarak spor yapmasına rağmen hepsi spor verilerini takip edebildiklerinin altını çizmiştir. Akıllı saatlerin en

çok kullanılan üçüncü özelliği sağlık verilerini takibidir. Katılımcılar ayrıca günlük aktivitelerinin takibi için de akıllı saatlerini kullanmaktadır. Neal-Joyce'un (2022) hatırlattığı üzere, akıllı saatler "günelik nicelleştirici" işlevi görmektedir. Bunun yanında saatler kendi kendini izleme kültürünün somut örnekleridir (Ajana, 2017; Lupton, 2014). Katılımcılar açısından gözetim kültürüne katılım yönünde motivasyon sağlarlar. Paralel olarak, akıllı saatlerin popüler ve simgesel değerleri gözetim kültürünü görünürlük boyutu açısından desteklemektedir. Süreç içinde görünürlük ve denetim işlevleri birbirlerini beslemektedir. Akıllı saatler ürettikleri niceliksel verilerle kullanıcıların rutinlerini (Gillmore, 2016) ve kendilerini yeniden tanımlamalarını yolunu açmıştır.

Katılımcılarımızın akıllı saate ilişkin tanımlarından dört ana temaya ulaştık. Bunlardan ilki, katılımcıların hayatını düzenlemek için rutinler ve hedefler belirlemektir. İkinci tema sağlıkla ilgili risklerin azaltılmasıdır. Üçüncüsü, katılımcıların tamamı akıllı saat sayesinde bedensel sınırlarını bildiklerini belirtti. Dördüncüsü, tüm katılımcılar akıllı saati kullandıktan sonra beden ve sağlık bilinçlerinin arttığının altını çizdi. Bu temalar bize, akıllı saat kullanımının görüşmecilerimizin bireysel sorumluluk duygusunu artırdığını ve onları zaman içinde "sağlıklı olma" (healthism) (Sharon, 2017) ideolojisi ile bütünleştirdiğini gösterdi. Bu doğrultuda katılımcılar dördüncü tema altında üç konuya dikkat çektiler. İlk olarak, sağlıklı yaşamın ayrıntılarını öğrendiklerini belirttiler. İkinci noktada, kendilerini diğer insanlarla karşılaştırabildiklerini ve sağlık açısından konularını daha iyi tespit ettiklerini söylediler. Son olarak, sürekli geri bildirim almanın önemini vurguladılar. Bütün bu süreci kendiliğın optimizasyonu olarak görebiliriz (Lupton, 2014).

Görüşüğümüz kişiler akıllı saat kullanımdan sonra yeni alışkanlıklar kazandıklarını ve bu alışkanlıkların saatin motive edici etkisiyle rutine dönüştüklerini ifade etti. Yeni rutinler arasında spor, hareket ve uyku süreçlerindeki değişiklikleri sayabiliriz. Çalışmamızdaki kullanıcılar, akıllı saatlerinin sağladığı sağlık verileri ve bildirimler sayesinde günlük rutinlerinin (egzersiz sıklığının artması, uyku kalitesinin artması, gün içinde daha sık hareket etme gibi) olumlu yönde değiştiğini vurguladı. Saatin katılımcılara yeni ve sağlıklı bir birey olabilmek için sağlıklarını optimize etmelerine ve kendilerini yönetmelerine yardımcı olduğunu iddia edebiliriz (Lupton, 2014).

Sınırlılıklar

Araştırmanın ilk sınırlılığı akıllı saat kullanım sürelerinin farklı olmasıdır. Örneklem seçimimizde minimum kullanım süresini (beş ay) belirlememize rağmen süre 5 ay ile 7 yıl aralığında oldu. Dolayısıyla süreler hem farklılaştı hem de birbirlerine yakın değildi. İkinci sınırlama katılımcılarımızın farklı marka akıllı saatler kullanmasıdır. Görüşülen kişiler tarafından özellikle tanınmış popüler bir marka tercih edilmişti. Ancak farklı markalar ve bu markaların farklı özelliklere sahip farklı modellerinin de kullanılıyordu. Markalar ve modeller arasında benzerlikler bulunsa da, kullanıcıların belirli bir marka veya modelle farklı deneyimler yaşadığını belirmemiz gerekir. Bütün bu farklılıklar analizimize yansımada. Özetle, araştırmamız katılımcılar arasında benzer bir kullanım süresi olduğunu varsayımıştır. Ayrıca, benzer kullanıcı deneyimleri sunacağı düşünülen, farklılaşmamış bir marka veya bir modelin kullanıldığı varsayılmıştır.

Öneriler

Çalışmamız her ne kadar gözetim kültürünün bağlamsal etkisine vurgu yapıyor olsa da akıllı saat kullanıcılarının bu bağlamın pasif üreticileri olmadığını da göstermiştir. Kullanıcılar ve akıllı saatler arasındaki ilişki tek yönlü veya tek boyutlu değildir. Dinamik ve öngörülemez unsurları da içeren bir etkileşim söz konusudur. Akıllı saatlerin üretmesi beklenen etki etkileşim içinde açığa çıkmak zorunda olduğu için, ilişkinin farklı niteliklerine göre farklı görünüm kazanabilir. Akıllı saat ve kullanıcı arasında bir tür müzakere söz konusudur. Müzakerenin sonucu saatin potansiyellerine olduğu kadar kullanıcının bu potansiyellere vereceği cevaplara da bağlıdır. Bu anlamda, sonuçlar kimileri için olumlu kimileri için de olumsuz çıktılar içerebilir. Benzer şekilde aynı kullanıcı hem olumlu hem de olumsuz yorumlara varabilir. Örneğin, rutinleri yenilemeye

ve düzenlemeye yardım eden akıllı saatler, aynı zamanda yeni bağımlılıklar yaratabilir. Bir ideal kullanıcı tipi varsayan bu saatler, bu ideal tipe yaklaşmakta zorlanan kullanıcıyı motive etmek yerine onun cesaretini kırabilir (Baker, 2020). Akıllı saatler kullanımında ortaya çıkan ikiliklerden hareketle insan ve teknoloji arasındaki ilişkinin hem kuramsal hem de metodolojik açılımlara izin verecek şekilde incelenmesi gerektiğini söyleyebiliriz. Kuramlar da belli bir bağlam içinde ortaya çıkan teknolojiler de ilişkilere yön tayin eden toplumsal ürünlerdir. Fakat ilişkinin somut halleri salt işaret edilen yönlere doğru hareket etmezler. Makalemiz akıllı saatler teknolojisi ve kendilik yönetimi yaklaşımının etkileşimi örneğinde toplumsal alanın farklı olasılıklara daima açık olduğunu göstermiştir.

Özgün Değer

Makale akıllı saatlerin ilişkisel karakterini (Lupton, 2017) açığa çıkarmıştır. Bu saatler popüler kültür ve gözetim kültürünün kesişimi bağlamında anlam kazanmaktadır. Saatin simgesel görünürlük değeri sağlık verisi üreten gözetim değeri ile birleşmektedir. Araştırmamız, akıllı saatler gibi giyilebilir teknolojilerin anlamının kesişen bağlamlar çerçevesinde anlamlandırılması gerektiğini göstermiştir. Çalışmamız aynı zamanda akıllı saat kullanımının bir kullanıcı ideal tipini oluşturduğunu açığa çıkarmıştır. Bu ideal tip gözetim kültürü içinde anlam kazanan, kendi sağlığından sorumlu, rutinlerinin farkında, beden bilincine sahip, sınırlarının ayırıcısında, kendini sağlıklı bireyler olarak sürekli üretmeye odaklı bireye işaret etmektedir. Akıllı saat bu karmaşık ilişki ağının kristalize olduğu odak olarak değerlendirilebilir. Makale bu ağın pürüzsüz işlemediğini de açıklamaktadır. İdeal tip kavramının ima ettiği üzere, akıllı saat kullanıcıları saatin aklının işaret ettiği ideallikte kişiler olmayıp, somut ilişkiler ve ikilik içeren etkileşimler içinde hareket etmektedir. Makalenin en önemli özgün değerinin bu ikiliklerin kaçınılmaz varlığına işaret etmek olduğunu söyleyebiliriz.

Araştırmacı Katkısı: M. Dilara CILIZOĞLU (%50), Çağatay TOPAL (%50).

Türkiye’de Çevre Vergilerinin Yargıtay ve Danıştay Kararları Çerçevesinde Değerlendirilmesi ¹

Alper KARA ² - Onur EROĞLU ³

Başyuru Tarihi: 28.06.2024

Kabul Tarihi: 29.11.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Çevre, küresel kamusal mal olarak kabul edilmektedir. Çevrede oluşacak kirliliğin ve zararın giderilmesi için ortaya atılan etkili politikalardan biri vergi politikasıdır. Bu politika içerisinde yer alan araçlardan biri de çevre vergileridir. Bu çalışma çevre vergilerinin genel bilgisi, kuramsal çerçevesi, uygulaması ve hukuki önemini içeren bir çalışmadır. Bu çalışmada çevresel vergilerin mahkeme kararları eşliğinde incelenip analiz edilmesi ve yaşanan uyuşmazlıkların tespit edilip bu uyuşmazlıkların çözülmesi için öneriler sunulması amaçlanmaktadır. Çalışmada nitel yöntem araştırma metodolojisi ve doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda Danıştay ve Yargıtay’a ait çevre vergileri ile ilgili 30 adet dava incelenmiştir. Bu davalarda mükerrer vergileme, sebepsiz zenginleşme, vergi miktarında hata, vergileme ilkelerine aykırı olma konularında uyuşmazlıklar yaşandığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mali Hukuk, Çevre, Küresel Kamusal Mal, Çevre Politikası, Çevre Vergileri, Çevresel Vergi Uyuşmazlıkları

Atıf: Kara, A. ve Eroğlu, O. (2024). Türkiye’de çevre vergilerinin yargıtay ve danıştay kararları çerçevesinde değerlendirilmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(4), 1835-1864.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, alperkara958@gmail.com, ORCID: 0009-0000-3940-9426

³ Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, onur_eroğlu@beun.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0387-9431

Evaluation of Environmental Taxes in Turkey Within the Framework of the Supreme Court and Council of State Decisions

Alper KARA⁴ - Onur EROĞLU⁵

Submitted by: 28.06.2024

Accepted by: 29.11.2024

Article Type: Research Article

Abstract

The environment is considered a global public good. One of the effective policies put forward to eliminate pollution and damage to the environment is tax policy. One of the tools included in this policy is environmental taxes. This study is a study that includes general knowledge, theoretical framework, application and legal importance of environmental taxes. In this study, it is aimed to examine and analyze environmental taxes in the light of court decisions, to identify the disputes and to offer suggestions for resolving these disputes. Qualitative method research methodology and document analysis method were used in the study. In this context, 30 cases regarding environmental taxes belonging to the Council of State and the Supreme Court were examined. In these cases, it was determined that there were disputes regarding double taxation, unjust enrichment, error in tax amount, and violation of taxation principles.

Keywords: *Financial Law, Environment, Global Public Good, Environmental Policy, Environmental Taxes, Environmental Tax Disputes*

⁴ Zonguldak Bulent Ecevit University, Graduate School of Social Sciences, Public Finance Master's Student With Thesis, alperkara958@gmail.com, ORCID: 0009-0000-3940-9426

⁵ Zonguldak Bulent Ecevit University, Faculty of Economics and Administrative Science, Department of Public Finance, onur_eroğlu@beun.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0387-9431

Giriş

Çevre küresel kamusal mal niteliği taşımaktadır ve yaşanan sorunlarla politikalar aracılığı ile mücadele edilmektedir. Çevre ile ilgili uygulamaların yapılabilmesi için uluslararası anlaşmalar dikkate alınmaktadır. Çevrede insan kaynaklı faaliyetler sonucu kirlenmeler yaşanmaktadır. Bu kirlenmeler sonucunda çevresel sorunlar meydana gelmektedir. Yaşanılan kirlenmelerden taraflar olumlu ya da olumsuz şekilde etkilenmektedir. Bu durum dışsallık olarak adlandırılır ve negatif ve pozitif dışsallık olmak üzere iki başlık altında ele alınır. Çevrede oluşan kirlilik ve zararın önlenmesi için politikalar ve politika araçları geliştirilmiştir. Bu politikalar içerisinde vergi politikası yer almaktadır. Çevre vergileri, vergi politikası aracı olarak nitelendirilir. Çevre vergilerinin kapsamında vergiler, resimler ve harçlar yer almaktadır. Bu vergiler, çevre ile ilişki içinde bulunan mali yükümlülük konuları üzerinden alınmaktadır ve zorunlu ve karşılıksız ödemeler olarak nitelendirilmektedirler. Çevre vergileri taşıdıkları özellikler itibarıyla çevre kirliliğini önleyici ve çevreyi koruyucu etkiler oluşturmaktadır. Ülkemizde de çevrenin korunması amacıyla vergiler, resimler ve harçlar alınmaktadır. Bunlar; çevre temizlik vergisi, plastik poşet vergisi, özel tüketim vergisi, katı atık vergisi, atıksu bedeli, konaklama vergisi, depozito iade sistemi, çevre katkı payı ve idari para cezalarıdır. Ancak ülkemizde uygulanan çevresel vergiler daha çok mali amaca hizmet etmektedir.

Çalışmada sırasıyla çevresel kavramlar teorik olarak ele alınmış, ülkemizde uygulanan çevre temelli vergilerden bahsedilmiş, literatürden elde edilen verilere yer verilmiş, uygulanan yöntemler detaylıca açıklanmış, incelemeler sonucu elde edilen veriler ile tarafımızca sunulan önerilere bulgular ve tartışma kısmında yer verilmiştir. Çalışmadan yapılan çıkarım ve katkılar sonuç bölümünde yer almaktadır.

Bu çalışma çevre vergilerinin genel bilgisi, kuramsal çerçevesi, uygulaması ve hukuki önemini içeren bir çalışmadır. Bu çalışmada çevresel vergiler mahkeme kararları eşliğinde incelenip analiz edilmiştir. Yaşanan uyuşmazlıklar tespit edilmiş ve kategoriler haline getirilmiştir. Son olarak uyuşmazlıkların çözümü için öneriler sunulmaktadır.

Çevresel vergilerin mahkeme kararları eşliğinde incelendiği çalışmaların ulusal literatürde neredeyse yok denecek kadar az olması nedeniyle bu çalışmanın yapılması ulusal ve uluslararası alana yeni kavramlar, öneriler getirecek ve konunun kapsamının genişletilmesine sebep olacağından dolayı diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

Çevre Vergilerinin Teorik, Politik ve Hukuki Altyapısı

Çevre Vergilerinin Açıklanmasına İlişkin Teorik Çerçeve

Bu başlık altında öncelikle çevre kavramı açıklanmış, sonrasında çevrenin kamusal mal olarak değerlendirilmesi hakkında bilgi verilmiştir. Son olarak dışsallık kavramı ele alınmıştır.

Çevre ve çevre sorunları

Çevre Türkçe kökenli bir sözcüktür. Sözlükte ortam, civar, mıntika, etraf, kenar, bölge, çember veya durum olarak tanımlanır (Kaypak, 2013, s. 18). Çevre kelimesi anlamı bakımından incelendiğinde tüm canlı varlıkların doğdukları ve yaşadıkları, hayatları boyunca ilişkiler ve etkileşimler içinde buldukları ekonomik, kültürel, sosyal, fiziki ve biyolojik ortam olarak tanımlanır (Demir ve Yalçın, 2014, s. 7). Çevre insan faaliyetleri sonucu kirlenmektedir. Bu faaliyetler ise kimyasal, fiziksel, nükleer ve gürültü çıkaran faaliyetler olarak tanımlanmaktadır (Ağacan, 2014, s. 19). İnsanlar çevre ile sürekli etkileşim içindedir. Çeşitli ihtiyaçların karşılanması amacıyla insan ve çevre birbirinden etkilenmiş ve insanlar çevreye bilinçli ya da bilinçsiz şekilde birçok zarar vermişlerdir (Aydın ve Göze Kaya, 2022, s. 204). İnsanların çevreye verdikleri zararlar sonucunda ortaya çıkan çevresel sorunlar aşağıda detaylı bir şekilde belirtilmiştir.

Bu sorunlar; yeraltı suyunun kalitesinin değişmesi, iklim değişiklikleri, kentsel atıklar, kentsel hava kalitesi, toprak erozyonu, seller, kuraklıklar, fırtınalar, gürültü, dalga boyu 8-10 metreden uzun radyasyonlar, biyolojik çeşitlilikte meydana gelen kayıplar, sanayi kazaları, içme suyu temini ve güçlükleri, denizlerin kirletilmesi, ormanların yok edilmesi, kültürel mirasın kaybı, sıcak su kirliliği, tarım alanındaki kayıplar, çölleşme, nükleer atıklar, nükleer kazalar, sulak alanların kurutulması, toprakların aşırı ve yoğun kullanılması, deniz seviyesinin yükselmesi, yüzeysel suların mikrobiyolojik kirlenmesi, havada bulunan dayanıklı toksin maddeler, dayanıklı organik bileşiklerin canlılarda birikimi, çevreye zarar verecek tehlikeli atıkların taşınması ve depolanması, atıkların imhası, enerji ihtiyacının giderilmesi ve üretim sırasında ortaya çıkacak risklere ve kirliliklere karşı alınan güvenlik önlemleri, sismik faaliyetler ve volkanlar şeklindedir (Kete, Aydın ve Kaya, 2017, s. 169). Avrupa Birliği İstatistik Birimi ise çevre ile ilgili faaliyetleri ekonomik şekilde ele almış ve bu faaliyetler sonucunda ortaya çıkan sorunları, ulaştırma araçları ve hizmetleri, hava ve su emisyonları, enerji tüketimi, ozon delici maddeler, atık yönetimi, gürültü kirliliği, balık stokları, arazi, su, orman, yaban ve toprak hayatı, su kirliliği yaratan kaynaklar şeklinde belirtmiştir (Çelikkaya, 2011, s. 99).

Kamusal mal olarak çevre

Çevre, küresel kamusal mal olarak kabul edilmektedir. Çevrede yaşanılacak olumsuz gelişmelerin çözümü de küresel mal olarak kabul edilir ve ortak hareket edilerek çözülmesi gerekmektedir. Günümüze bakıldığında dünyadaki tüm ülkelerin çevresel problemler nedeniyle sorunlar yaşadığı görülmektedir. Yaşanan küreselleşme nedeniyle bu kavram uluslararası boyut kazanmıştır. Yaşanılan sorunlarla mücadele etmek için küresel çevre politikaları uygulanmaktadır. Bu politikaların uygulanmasında devletlerin büyük bir görev üstlendiği görülmektedir. Devlet, egemenlik gücünü kullanarak çevre sorunlarını önlemede mali araç olarak görülen vergileri toplamakla ve ilgili yerlere kullanmakla yükümlüdür (Güven ve Bozdoğan, 2018, s. 5). Bu mallara yönelik uygulamalar ise yapılan anlaşmalar ile sağlanmaktadır. Günümüzde küresel kamusal mallara ilişkin imzalanan anlaşmalardan en önemlileri Kyoto ve Montreal Protokolleridir. Bu anlaşmalar birçok ülke tarafından imzalanmış, kabul görmekte olan anlaşmalardır ve etkin bir şekilde uygulanmaktadır (Ortaç, 2004, s. 83). Bu anlaşmalara aşağıda detaylı bir şekilde yer verilmiştir.

Kyoto protokolü

1997 yılında kabul edilen Kyoto Protokolü, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin uygulanması için gerekli hedef ve politikaları belirlemiştir. Sanayisi gelişmiş olan 40 ülkenin emisyonlarının 2008-2012 yılları arasında 1990 yılı seviyelerine kıyasla en az % 5 oranında azaltılması gerekmektedir. İnsan aktivitesinin dahil olduğu altı sera gazı bu protokolün kapsamına dahil edilmiştir. Bunlar; karbondioksit, metan, nitroz oksit, hidroflorokarbon, florokarbon ve kükürt heksaflorürdür. Ülkelerin belirlenen hedeflere ulaşabilmesi için üç temel mekanizma bulunmaktadır. Bu mekanizmalardan ilkinde ülkeler protokol kapsamında belirlenen sera gazı emisyonu miktarı kadar Tahsis Edilen Miktar Birimi almaktadırlar. Bu birim ülkeler arasında satışa konu olabilir. İkinci ve üçüncü mekanizmalar ise (Temiz Kalkınma Mekanizması ve Ortak Uygulama), ülkelerin ticareti yapılabilir karbon kredisi verilmesi karşılığında kendi ulusal bölgeleri dışındaki emisyon azaltımlarını finanse etmelerine olarak tanır (Protokol, 1997, s. 32-33).

Montreal protokolü

Montreal Protokolü, ozon tabakasını incelten maddelere ilişkin olarak imzalanan bir anlaşmadır. Taraflar bu anlaşma sayesinde belirlenen konularda bilgi alışverişi yapmayı kabul ettiler. Bu konular, tamamen kanıtlanmış yasa dışı ticaret vakalarını Sekretarya'ya rapor ederek kontrol altındaki maddelerin yasa dışı ticaretini önlemek ve tarafların yapabildiği ölçüde yasa dışı ticaret durumları hakkında bilgi sağlamaktır. Tarafların 14' üncü toplantısında, ozon tabakasını incelten maddelerin ticaretinin izlenmesini iyileştirmeyi ve bu maddelerin zamanında ve sorunsuz bir şekilde aşamalı olarak sona erdirilmesi için bu maddelerin yasa dışı ticaretinin

önlenmesini amaçlayan eylemlerin önemini vurgulayan kararlar alınmıştır. Tarafların 31' inci toplantısında yukarıda belirtilen hususların dışında tam olarak rapor verme, kontrol altındaki maddelerin yasa dışı üretimi, ithalat, ihracat ve tüketimi tespit etme ve önleme için harekete geçmeye dair kararlar alınmıştır (Protokol, 1987, s. 1).

Dışsallıklar

Dışsallık kavramı olarak ilk kez A. Smith tarafından, teori olarak ise A. Marshall tarafından ortaya atılmıştır. Bu kavram, gerçek veya tüzel kişilerin yapmış oldukları üretim veya tüketimden diğer kişi veya kuruluşların fayda ve maliyet açısından olumlu ya da olumsuz etkilenmesi anlamına gelir. Daha basit anlamıyla dışsallık bir kişinin yapmış olduğu eylemlerin karşı tarafın refahında dönüşü olmayan etki yaratmasıdır (İnan, 2018, s. 85). Dışsallıklar, pozitif ve negatif dışsallıklar olmak üzere iki başlık halinde ele alınmaktadır.

Pozitif dışsallık kavramı bir üretim ya da tüketimden, bu üretim ya da tüketimle doğrudan alakası bulunmayan üçüncü şahısların sağladığı fayda olarak tanımlanmaktadır. Örneğin aşı olan bireylerin hastalık konusunda kendilerine faydaları olduğu gibi hastalığın yayılması konusunda aşı olmayan bireylere de faydası bulunmaktadır. Burada aşı olmayan bireylerin sağladığı fayda pozitif dışsallık olarak adlandırılır (Özbiçli, 2020, s. 74).

Negatif dışsallık kavramı dışsallığı yayan tüketici veya üreticilerin, tüketim veya üretimle ilişkili olan bazı maliyetlere katlanmaması anlamına gelmektedir. Örneğin sigara içen birisi sigarayı satın alarak maliyetine katlanır. Ancak pasif içici konumunda olan birisi maliyetine katlanmadan bu durumdan zarar görmektedir. Bu durum negatif dışsallık olarak adlandırılır (Savaşan, 2020, s. 231-232).

Çevresel Politikalar

Bu başlık altında çevre vergilerine ilişkin politikalar ele alınmıştır. Doğal kaynakların aşırı tüketimi sonucu oluşan çevresel kirlilik ve ağır tahribatın önlenmesi için geliştirilen politikalara aşağıda yer verilmiştir.

Vergi politikası

Kirliliğin önlenmesi ve çevre koruma politikalarının uygulanması açısından etkin ve verimli politikalarından birisi vergi politikasıdır. Bu politika içinde yer alan araçlardan birisi çevresel vergi uygulamalarıdır. Bu tür vergiler kirlilik azaltımının sağlanması için daha düşük maliyet metodu sunarlar ve maliyetleri en aza indirmeye yönelik yaklaşım sergilerler. Burada uygulanan vergi politikası ekonomik birimleri daha akılcı hareket etmeye teşvik ederek kirliliğin azalmasına neden olacaktır (Çataloluk, 2014, s. 30).

Sübvansiyon politikası

Sübvansiyonların temel amacı maliyetleri hem üreticiler hem de tüketiciler açısından düşürmektir. Çevresel kaynakların korunması açısından işlevi ise çevre politikalarının uygulanmasıdır. Çevresel sübvansiyonların asıl amacı eskimiş ve fazla kirlilik üreten uygulamaların ve teknolojilerin kullanımının sonlandırılarak yerine yeni ve gelişmiş teknoloji kullanımını özendirilmesidir. Bu sayede çevreye duyarlı üretim ve tüketim yapılması sağlanmaktadır. Örnek olarak çevresel eğitimler verilmesi ve makine ve teçhizat alımı gösterilebilir (Kayaer, 2013, s. 134).

Düzenleme ve standartlar

Bu politikanın temel amacı kirlilik yayan faaliyetin sınırlandırılması, buna karşılık birtakım yasaklar ve standartlar getirilmesidir. Bu düzenlemeleri yapma yetkisi kamuya aittir. Kamu, üretim ve tüketim faaliyetleri sonucu oluşan çevre kirliliğini önlemek için yurt içinde üretilip tüketilen mal ve hizmetlere yönelik standartlar

geliştirebilir. Geliştirilen standartlar genellikle sağlık, güvenlik ve çevre koruma üzerinedir (Gül ve Ekinci, 2015, s. 3).

Çevre Temizliği İçin Kamusal Düzenleme Aracı Olarak Vergiler

Çevre vergileri, çevre ile ilişkisi bulunan mali yükümlülük konuları üzerinden alınmakta ve zorunlu, karşılıksız ödemeler olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca sunulan hizmetin karşılığı olarak alınmakta olan resim ve harçların toplamını da içine almaktadır. Verilen tanımdan anlaşılacağı üzere çevre vergisi kavramı, vergileri, resimleri ve harçları bir bütün olarak kapsamaktadır (Çelikkaya, 2011, s. 98). OECD'nin çevre vergileri ile ilgili yaptığı tanıma göre bu vergiler genellikle hükümete, belirli çevresel açıdan önem arz eden vergi matrahlarından alınmakta olan zorunlu ve karşılığı bulunmayan ödemeler olarak tanımlanır. Bu tanım AB Komisyonu tarafından da kullanılmaktadır (Sezer ve Dökmen, 2018, s. 164).

Çevre vergileri çevrenin korunması ve çevre kirliliğinin sebep olduğu zararların etkisinin en aza indirilmesi için uygulamaya konulmuşlardır. Çevre vergilerinin temel amacı çevresel değerlerde ve ekolojik dengede meydana gelen tahribatların önlenmesi, çevrede yaşanan bozulmaların giderilmesi, çevrenin düzenlenmesi ve kirliliğin önlenmesidir (Ertekin ve Dam, 2020, s. 69).

Çevre vergilerinin etkileri

Çevre vergileri taşıdıkları özellikler nedeniyle çevrede oluşacak kirliliği önleyici ve çevrenin korunmasına yönelik toplumsal etkiler oluşturabilir. Bu etkiler aşağıda maddeler halinde belirtilmiştir (Küçükaya, 2008, s. 4-7; Yeniçeri, 2020, s. 219):

- Çevreye zararı bulunan malların, hizmetlerin veya faaliyetlerin maliyeti üzerinde arttırıcı bir etkiye sahiptir.
- Üretici ve tüketici için çevreye zararlı faaliyetler üzerinde caydırıcı etkiye, zararlı olmayan faaliyetler üzerinde ise teşvik edici etkiye sahiptir.
- Vergiler üzerinde sadeleştirme ve değişim sağlar. Bu sebeple toplumun çevre ile ilgili duyarlılığı artacaktır.
- Teşvik aracı olarak üreticilerin yeni üretim teknikleri geliştirmesini sağlayarak teknolojik gelişmeler üzerinde de etkiye sahiptir.
- Gelir arttırıcı etkileri vardır. Bu etkiler işgücü ve sermaye üzerindeki vergi yükünü azaltmaya yardımcı olur.
- Yapısal değişiklikler ve inovasyon için teşvik edici görevde bulunabilir.
- Çevre açısından ciddi derecede tehlike arz eden atıklara mücadele aşamasında koruyucu ve önleyici bir politika aracı olarak kullanılabilir.

Yukarıdaki maddeler üzerinden örnek verecek olursak, AB ve OECD ülkelerinde çevre vergileri üzerine konuldukları mal ve hizmetlerin maliyetinin artmasına sebep olarak üretici ya da tüketiciyi zararlı olmayan diğer faaliyetlere yönlendirir ve teknolojik gelişmeyi de teşvik eder. Bu ülkelerdeki vergilerin temel amacı yönlendirmek ve denetlenmek olarak belirtilir. Mali amaç ikinci planda tutulmaktadır. Türkiye'de bulunan çevre vergilerinin ise birincil amacı mali amaç olarak nitelendirir. Yönlendirme ve denetleme amacı ikinci planda tutulmaktadır (Yapıcı ve Tüğen, 2019, s. 27).

Türkiye’de Çevre Kirliliğini Önlemeye Yönelik Uygulanan Çevresel Vergiler

Çevre Temizlik Vergisi

Bu vergi, Belediye Gelirleri Kanunu’nun Mükerrer 44’üncü maddesinde yer almaktadır. “Belediye sınırları ve mücavir alanlar içinde bulunan ve belediyelerin çevre temizlik hizmetlerinden yararlanan konut, iş yeri ve diğer şekillerde kullanılan binalar çevre temizlik vergisine tabidir.” Bu vergi doğrudan uygulanır ve mükellefleri söz konusu binaları kullananlardır.

Çevre Temizlik Vergisi su tüketimi üzerinden alınmaktadır ve 2024 yılı vergi oranı konutlara ait su tüketiminde metreküp başına büyükşehir belediyelerinde 2,30 TL, diğer belediyelerde ise 1,70 TL olarak belirlenmiştir. İşyeri ve diğer şekilde kullanılan binalar için beş ayrı derece belirlenmiştir ve belirlenen derecelere göre hesaplanan vergi tutarına göre vergi ödemektedirler. Belirlenen oranlar büyükşehir belediyelerinde %25 artırımlı olarak uygulanmaktadır (Belediye Gelirleri, 1981).

Türkiye’de alınmakta olan Çevre Temizlik Vergisi, çevresel amaçlara hizmet etmektedir. Ülkemizde çevre sorunları ile ilgilenme görevi daha çok yerel yönetimlerde olduğundan bu verginin toplama yetkisi belediyelere bırakılmıştır. Vergide uygulanan tarife yapısının düşüklüğü elde edilen vergi gelirlerinin de düşük olmasına sebep olmaktadır ve çevresel hizmetlerin karşılanması konusunda yetersiz kaldığı görülmektedir (Satır Reyhan, 2014, s. 116). Tarifinin bütün belediyelerde ve büyükşehir belediyelerinde birim başına aynı miktarda belirlenmesi ancak buralarda bulunan çevresel hizmetlerin maliyetlerinin aynı olmaması bu verginin amacını tam olarak yerine getiremediği sonucunu doğurmaktadır (Şentürk, Eser ve Polat, 2015, s. 15).

Plastik Poşet Vergisi

Bu vergi, Çevre Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’un Ek 11’inci maddesinde geri kazanım katılım payı ve Ek 13’üncü maddesinde poşet ücreti olarak yer almaktadır. Geri kazanım katılım payı poşetler için satış noktalarından, diğer ürünler için piyasaya sürenden ya da ithalatçısından alınmaktadır. İlgili kanunda belirlenen tutarın her yıl yeniden değerlendirilme oranında arttırılması öngörülmektedir. Poşet ücreti ise kaynakların verimli yönetilmesi ve plastik poşetlerden kaynaklanan kirliliklerin önlenmesi amacıyla satış noktalarında poşetlerin ücretli bir şekilde verilmesi demektir. Uygulanacak taban ücret ise 25 kuruş olarak belirlenmiştir (Çevre Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik, 2018).

Plastik poşet kullanımlarının vergilendirilmesi ile çevre üzerinde beklenen olumlu etki kısa vadede iyi sonuçlar vermektedir. Ancak uzun vadede bu yöntemin atıkla mücadele konusunda yetersiz kaldığı görülmektedir. Poşet ücretleri, insan davranışlarını etkileyecek şekilde belirlenmelidir. Belirlenecek ücret, alışveriş yapanların plastik poşet seçimini caydırıcı nitelikte olmalıdır (Turna, 2022, s. 256).

Özel Tüketim Vergisi

Bu vergi, Özel Tüketim Vergisi Kanunu’nda düzenlenmiştir. I, II, III ve IV sayılı listelerde yer alan malların ilk iktisabı, teslimi ve satışı sırasında bir defaya mahsus olmak üzere Özel Tüketim Vergisi ödenmektedir. Verginin mükellefi ve sorumlusu bu ürünün satışı yapan gerçek ve tüzel kişilerdir.

I sayılı listenin A ve B cetvellerinde petrol ve benzeri ürünler, II sayılı listede motorlu taşıtlar, III sayılı listenin A ve B cetvellerinde içecekler ve tütün ürünleri, IV sayılı listede ise bakım ürünleri ve elektronik eşyalar olduğu görülmektedir (Özel Tüketim, 2002).

Türkiye’de Özel Tüketim Vergisi’nin I sayılı listesinin çevre kirliliğine katkısı dolaylı bir şekilde olmaktadır. Burada örnek olarak akaryakıt fiyatının yükseltilerek tüketiminin azaltılması gösterilebilir. Bu vergide yakıtın çevreye verdiği zarar değil de tüketim miktarı dikkate alınır (Çelikkaya, 2011, s. 111). Akaryakıt ürünlerine olan talep oldukça fazladır ve burada uygulanan vergi sonucunda elde edilen vergi geliri de fazla olacaktır. Bu

nedenle akaryakıt üzerinden alınan vergilerde daha çok mali amaca önem verildiği görülmüştür. Çevresel amacı ikinci planda tutulmaktadır (Ertekin ve Dam, 2020, s. 84).

Katı Atık Vergisi

Bu vergi ülkemizde üç ayrı kanunda düzenlenmektedir. Bu kanunlar sırasıyla, Çevre Kanunu, Belediye Kanunu ve Büyükşehir Belediyesi Kanunu'dur. İlgili kanunlarda katı atık, üreticisi tarafından atılmak istenen ve toplumun huzuru ile özellikle çevrenin korunması bakımından, düzenli bir şekilde bertaraf edilmesi gereken katı atık maddeleri olarak tanımlanır. Bu maddeler üzerinden vergi toplama yetkisi yerel yönetimlere aittir ve toplanan vergi aşağıda belirtilen hizmetlerin finansmanı için kullanılmaktadır. Katı atık ile ilgili büyükşehir belediyelerinin ve ilçe belediyelerinin görevleri ilgili kanunun 7'nci maddesinde sıralanmıştır. Büyükşehir belediyesinin görevleri arasında katı atık yönetim planı yapmak veya yaptırmak, katı atıkların yeniden değerlendirilmesi, depolanması, bertaraf edilmesi, tesisler kurulması veya kurdurulması, deniz atıklarının toplanması, toplatılması ve arıtılması yer alır. Belediyelerin görevleri arasında ise yukarıda sayılan görevler dışında kalan görevleri yapmak, katı atıkları toplamak ve aktarma istasyonuna taşımak yer alır (Belediye, 2005; Büyükşehir Belediye, 2004; Çevre, 1983).

Ülkemizde katı atık ile mücadele konusunda imha tesislerinin sayılarının artırılması öncelikli hedefler arasındadır. Bu atıkların imha masraflarını karşılamak amacıyla ödenen bu vergi ile işletmelerin maliyetleri karşılanmaktadır. Ancak getirilen atık oranı ile tüm atıkların seviyesi karşılaştırıldığında getirilen atıkların seviyesinin düşük olduğu görülmektedir. Bu nedenle de verginin etkinliği sınırlı kalmaktadır (Tütüncü, 2012, s. 122). Ülkemizde su faturalarında tahsili yapılan bu vergi hem Çevre Temizlik Vergisi alınması hem de Katı Atık Vergisi alınması nedeniyle tartışmalara yol açmıştır. Ayrıca katı atığı olup olmamasına bakılmaksızın alınması da karşılaşılan bir diğer sorundur (Aydın ve Deniz, 2017, s. 450).

Atıksu Bedeli

İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun'a istinaden toplanan bu bedel, büyükşehir belediyesi sınırları içinde bulunan ve bu belediyelere bağlı olarak kurulan su ve kanalizasyon hizmetleri için alınan bir ücrettir. Bu ücretlerin belirlenmesinde ise Atıksu Altyapı ve Eysel Katı Atık Bertaraf Tesisleri Tarifelerinin Belirlenmesinde Uyulacak Usul ve Esaslara İlişkin Yönetmelik dikkate alınır. Verginin mükellefleri aboneler ve atık üreticileridir. Mükellefler belirlenen tarifelere göre faturalanan atıksu bedelini ödemekle yükümlüdürler. Belirlenen tarife sabit ücretli ya da değişken ücretli olabilmektedir. Ücretlendirmede atıksu sayacı olan yerlerde ölçüm değeri, olmayan yerlerde idarece belirlenecek atıksu miktarı esas alınır (Atıksu Altyapı ve Eysel Katı Atık, 2010; İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi, 1981).

Ülkemizde atık suların uzaklaştırılması hizmeti amacıyla alınan Atıksu Bedeli çevreye yönelik bir hizmettir. Toplumun daha sağlıklı ve sürdürülebilir olması konusunda önemli bir hizmet olarak görülmektedir (Acuner, 2014, s. 160). Çevre vergilerinin türleri bakımından önleyici vergiler kategorisine giren bu bedel günümüzde su faturaları içerisinde Çevre Temizlik Vergisi ve Katı Atık Bedeli ile üçüncü bedel olarak tahsil edilir (Bilgin ve Orkunoğlu, 2010, s. 81).

Konaklama Vergisi

Bu vergi, Dijital Hizmet Vergisi ile Bazı Kanunlarda ve 375 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'un 9'uncu maddesinde düzenlenmiş ve Gider Vergileri Kanunu'na eklenmiştir. Vergi, konaklama amacıyla kullanılan, geceleme hizmeti ile hizmetle satışı yapılan ve tesis bünyesinde verilmekte olan diğer tüm hizmetler üzerinden alınır. Verginin konusunu motel, otel, apart otel, tatil köyü, yayla evi, dağ evi, misafirhane, pansiyon, kamping alanlarında sunulmakta olan geceleme hizmeti ve bu hizmetle birlikte sunulmakta olan ve tesis bünyesinde verilen beslenme, aktivite, eğlence hizmetleri ve ortak

alanların kullanılması oluşturur. Bu verginin oranı %2 olarak belirlenmiştir. Verginin mükellefi ise yukarıdaki hizmetleri sunanlardır (Dijital Hizmet Vergisi ile Bazı Kanunlarda, 2019; Gider Vergileri, 1956).

Konaklama Vergisi ile belediyelerin sorumluluk alanları içinde bulunan konaklama tesislerinde oluşan yoğunluğun getirdiği çevre temizliği, geri dönüşüm, kanalizasyon gibi hizmetlere yönelik talep artışına, bu vergi sayesinde karşılık verilebileceği düşünülmektedir. Yerel yönetimlerin bu harcamaları yapabilmesi için ek kaynak sağlayacak olan bu vergi ile hizmet arzı ve kalitesinin de artacağı ve bu konuda etkili bir araç olacağı düşünülmektedir (Uçar ve Bağrıaçık, 2021, s. 352-358). Ülkemizde konaklama hizmeti üzerinden alınan bu vergi ile konaklayanların aldığı hizmetler, yararlandığı olanaklar ve çevreye verdiği zararlar dikkate alındığında gayet adil bir vergi olduğu kabul edilmektedir. Fatura bedeli içinde sorunsuz ve kolay tahsil edilebilir olması da bu verginin etkinliğini arttırmaktadır (Doğan, 2017, s. 273).

Depozito İade Sistemi

Bu sistem, Çevre Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile düzenlenerek Çevre Kanunu'nda Depozito başlığı altında Ek 12'nci maddede yer almıştır. Bu sistem ile amaçlanan çevre kirliliğinin önlenmesidir. Bakanlığın belirleyeceği ambalajlar ve ürünler için depozito uygulaması zorunludur. Depozito kapsamında bulunan ürünlerin satışını yapanlar depozito uygulaması toplama sistemine katılım sağlamakla yükümlüdürler. Bu sisteme uyum sağlamayanlar idari para cezası ile cezalandırılırlar (Çevre Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik, 2018; Çevre, 1983).

Ülkemizde deniz ve karada oluşan çöplerin azaltılması için uygulanan bu sistem ile atıkların büyük ölçüde azaltılması, geri kazanılması veya dönüşümü, yok edilmesi amaçlanmaktadır. Bu hususlar üzerinde doğrudan etki oluşturabilecek mali tedbir niteliğinde olduğu ifade edilmektedir (Tunç ve Yıldız, 2024, s. 26).

Çevre Katkı Payı

Bu katkı payı, Çevre Kanunu'nun 18'inci maddesi uyarınca çevre kirliliğini önlemek, çevreyi iyileştirmek ve çevre ile ilgili yatırımları desteklemek amacıyla alınır. Kontrol edilme imkânı bulunan, dışarıdan alınması için izni bulunan yakıt ve atıkların CIF bedelinin %1'i, hurdaların CIF bedelinin %5'i ve büyükşehir belediyelerinin su ve kanalizasyon idarelerinin tahsil ettiği, su ve daha önce kullanılan suları uzaklaştırma bedelinin %1'i Çevre Katkı Payı olarak tahsil edilmektedir. Burada bahsedilen CIF bedeli masraflar, sigorta ve navlun ücretlerinden oluşmaktadır (Çevre, 1983).

Bu paydan elde edilen gelirler, atık su arıtımı, atıkların yok edilmesi ve atıkların geri kazanımı amacıyla kullanılan tesislerin gözetim, fizibilite, etüt, proje ve inşaat işlerinin desteklenmesi gibi amaçlar için kullanılır. Burada bu payın kanunda belirtilen amacına uygun hizmet ettiği görülmektedir (Aydın ve Deniz, 2017, s. 451).

İdari Para Cezaları

Çevre kirliliğini önleme amacıyla idari nitelikli olan bu cezalar Çevre Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un 14'üncü maddesinde düzenlenmektedir. İlgili kanun maddesinde belirtilen cezalar, suçun çevreye verdiği zarar ile doğru orantılıdır. Çevreye verilen zarar arttıkça uygulanacak ceza miktarı da artış göstermektedir. Hava, su ve toprak gibi alanlarının kirletilmesi sonucu uygulanmakta olan cezalar herkese eşit şekilde uygulanmaktadır (Çevre Kanununda Değişiklik, 2006).

Çevre üzerine uygulanan idari para cezaları, çevreye negatif dışsallık yayan kişi veya işletmeler için maliyet unsuru olarak değerlendirilir ve caydırıcılık kavramı ön plana çıkmaktadır. İdari para cezaları çevre açısından onarıcı maliye politikası olarak değerlendirilir (Tabiloğlu, 2022, s. 30-31).

Literatür Taraması

Tursun (2010) yaptığı çalışmada çevre ve çevre hakkı kavramını Danıştay kararları eşliğinde incelemiştir. Çalışma nitel bir çalışma olup doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın evrenini Türkiye oluşturmaktadır. Çalışmada 86 adet yargı kararı incelenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda ülkemizde 1980 yılından itibaren çevre ile ilgili olarak fazlaca yasal düzenleme yapıldığı ancak çevre sorunlarının önlenmesinde etkili olmadığı hatta sorunlarda gittikçe artış olduğu gözlemlenmiştir. Danıştay kararları incelendiğinde ise kararların çevre hakkını ihlal ettiği ve çevresel değerlere zarar verir nitelikte olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Verilen kararlar çevre lehine yasal boşlukların doldurulması ile ilgilidir. Öneri olarak idarelerin eylem ve işlemlerinde çevrenin korunması gerekliliği ile hareket etmesi, kamu yararının çevre lehine olması gerektiği, yasanın olumsuzlukları gidermek için yasal düzenlemeler yapması gerektiği ve uzun süreli davalarda çevreye daha fazla zarar gelmemesi için yürütmenin durdurulması kararı verilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Öztürk (2015) yaptığı çalışmada çevre kavramını ve çevre hakkını Yargıtay kararları ışığında incelemiştir. Çalışmada nitel yöntem, doküman analizi kullanılmıştır ve 144 adet yargı kararı incelenmiştir. Yargıtay kararlarının çözümlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada çevre sorunlarına yönelik düzenlemeler Osmanlı Devleti'nden itibaren 2015 yılına kadar ele alınmış ve Osmanlı Dönemi'nde kanunda çevre hakkında düzenleme olmadığı görülmüştür. Cumhuriyet döneminde ise Medeni Kanun, Borçlar Kanunu ve Ceza Kanunu ile çevrenin korunması amaçlanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında çevre ile ilgili verilen Yargıtay kararları tam olarak çözümlenememiş ancak verilen kararların çevre lehine olduğu gözlemlenmiştir. Çevre hakkı tam olarak ülkemize 1982 Anayasası ile girmiştir. Çevre ile ilgili olan Yargıtay kararları incelendiğinde verilen kararların içtihat halini alamadığı tespit edilmiş ve bunun sebebinin sürekli değişen kanunlar olduğu sonucuna varılmıştır.

Erdoğan (2008) yaptığı çalışmada ise çevre politikalarını ulusal ve uluslararası olarak hukuk açısından değerlendirmiş ve çevre sorunlarını ele almıştır. Çevre politikalarını incelerken kanunlar bazında ele almış, bu kanunlar ise Çevre Kanunu, Türk Medeni Kanunu ve Borçlar Kanunu olmuştur. Uluslararası düzeyde ise sözleşmeleri ve konferansları dikkate almıştır. Daha sonrasında çevre ile ilgili mahkeme kararlarına da yer verilmiştir. Çalışma bu yönüyle nitel bir çalışmadır. Çalışmada verilen bilgiler ve incelenen mahkeme kararlarının ışığında devletin, çevresel riskler konusunda bilgilendirme yapması, çevreye ilişkin hak ve özgürlükleri savunması ve etkin bir koruma sağlaması, çevresel tehlikelerin farkında olması ve önlemler alması gerektiği vurgulanmıştır.

Yegen (2020) yaptığı çalışmada çevre vergilerinden olan atıksu bedelinin çevre temizlik vergisinden ayrılması sonucu bedel ve tarifelerinde yaşanan uyuşmazlıkları örnek yargı kararlarını kullanarak incelemiştir. Çalışmada nitel yöntem, doküman analizi kullanılmıştır. Danıştay ve Uyuşmazlık Mahkemesi olmak üzere 5 adet yargı kararı incelenmiştir. Çalışmanın büyük çoğunluğu kanunlar eşliğinde düzenlenmiştir. Çalışmada kanunların ve kararların incelenmesi sonucunda 2004 yılı çevre temizlik vergisi değişikliği sonrası atıksu ile ilgili uyuşmazlıkların çözümü için görevli mahkemeler konusunda karışıklıklar yaşanmıştır. Bu dönemde vergi mahkemeleri belediyelere ait uyuşmazlıklara hizmet vermesi gerekirken büyükşehir belediyelerine ait uyuşmazlıklara da hizmet vermiş ve görev alanında olmayan konularda karar vermişlerdir. Verilen bu kararların yüksek mahkemeler tarafından bozuldukları görülmüştür. Çalışma sonucunda verilen önerilerde atıksu ile ilgili yaşanan uyuşmazlıkların idare mahkemesi tarafından görülmesi ve çözüme kavuşturulmasının daha faydalı olacağı belirtilmiştir.

Acuner (2014) yaptığı çalışmada katı atık ve atıksu bedelinin hukuki niteliğini incelemiş ve bu incelemeyi Anayasa Mahkemesi kararları ile desteklemiştir. Çalışma bu yönüyle nitel bir çalışma olup doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada Anayasa Mahkemesi kararları ve mevzuat hükümlerinin anayasaya aykırı olduğu belirtilmiştir. Verilen örneklerden birinde belediyelerin katı atık hizmeti vermeden vergi aldıkları ve

ayrıca bu vergi üzerinden KDV hesapladıkları ve tahsil ettikleri belirtilmiş ve mevzuata aykırılık teşkil ettiği belirtilmiştir. Öneri olarak ise acilen yasal düzenleme yapılması gerekliliği vurgulanmıştır.

Boz (2023); Erhürman (2011) yaptıkları iki ayrı çalışmada çevre davalarında menfaat ihlali konusunu mahkeme kararları ve içtihatlar temelinde incelemişlerdir. Bu iki çalışma nitel bir çalışmadır. Çalışmada bahsedilen menfaat ihlali kavramının mevzuatta herhangi bir tanımı olmadığına dikkat çeken yazarlar, menfaatin kişisel, güncel, meşru ve ciddi olması gerektiğini vurgulamışlardır. Çalışmalarda verilen mahkeme kararlarında ve Danıştay kararlarında menfaat ihlali görüldüğü ve geniş olarak yorumlandığı tespit edilmiştir. Öneri olarak dava açanların sadece menfaati ihlal edilenlerden oluşması gerektiği vurgulanmıştır. Bu durumun gerçekleşmesi durumunda yargının iş yükünün hafifleyeceği tahmin edilmektedir.

Yöntem

Araştırma Paradigması

Bu başlık altında bu çalışmada kullanılacak olan Yorumlayıcı Paradigma detaylı bir şekilde açıklanmıştır ve çalışmada tercih edilmesinin nedenlerinden bahsedilmiştir.

Bu paradigma 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır ve anlam kuramı olarak nitelendirilen yorum bilgisi ile ilişkilidir. Sözlükte anlaşması zor olan şeyi basitleştirmek olarak tanımlanır. Bu yöntem insan bilimlerinde oldukça geniş bir yere sahiptir. Konuşma, yazılı kelimeler ya da resimlerin oluşturduğu metinlerin ayrıntılı olarak okunması ya da incelenmesini vurgular. Araştırmacı, metnin içinde yer alan anlamı keşfetmek için okumalar yapar (Neuman, 2006, s. 130). Araştırmacı burada yüzeysel ve görünür olanın aksine içerikte bulunan gerçek anlamı keşfetmeye çalışır. Gerçek anlam gizlidir ve ilk bakışta görülmesi oldukça zordur. Bu anlama ulaşmak için metnin ayrıntılı bir şekilde derinlemesine sorgulanması gerekir. Bu sorgulama bizzat araştırmacı tarafından yapılmalıdır (Demir, 2019, s. 7).

Çalışmada Yargıtay ve Danıştay'ın çevre vergilerinde yaşanan uyuşmazlıklar sonucu açılan davalar ile ilgili yazılı mahkeme kararları incelenmiş ve yorumlaması yapılmıştır. Bu kararlar birincil kaynaklar olarak adlandırılmaktadır. Yaşanan uyuşmazlıkların kategoriler haline getirilmesi için mahkeme kararları detaylı bir şekilde okunmuştur. Mahkeme kararlarının içerisinde gizli şekilde bulunan uyuşmazlık türleri saptanmış ve bu uyuşmazlık türlerinin vergi sistemine göre gerçek anlamı ile okuyuculara aktarılması sağlanmıştır. Bu aşamada sade bir dil kullanılacak olup uyuşmazlık türlerinin herkes tarafından daha net bir şekilde anlaşılmasının sağlanması hedeflenmektedir. Bu sebeplerden dolayı çalışmada yorumlayıcı paradigma benimsenmiştir ve bu paradigmanın seçilmesi daha uygun görülmüştür.

Araştırma Metodolojisi

Bu başlık altında bu çalışma kullanılacak olan Nitel Yöntem Metodolojisi detaylı bir şekilde açıklanmıştır ve çalışmada tercih edilmesinin nedenlerinden bahsedilmiştir.

Nitel araştırmalar beşerî ya da sosyal problemlere karşı bireylerin ya da grupların yüklediği anlamları keşfetmemize ve anlamamıza yardımcı olan bir yaklaşımdır. Bu çalışmalarda araştırma süreci; soru ve işlem basamaklarının geliştirilmesi, veri toplanması, tümevarımsal veri analizi yapılması ve verilerin anlamlarının yorumlanmasından oluşmaktadır (Creswell, 2017, s. 4). Nitel araştırmalar, bilgi üretme biçimidir. Bu araştırma yönteminde insanlar kendi potansiyelini anlar, sınırlarını çözer ve kendi çabasıyla inşa etmiş olduğu sosyal yapı ve sistemlerin derinliklerini keşfeder. Nitel yöntem kullanılan çalışmalar incelemekte oldukları olay ve olgu hakkında kapsamlı bir algıya ulaşma gayreti içindedirler (Morgan, 1996, s. 16). Bu çalışmalarda genellikle kullanılan veri toplama teknikleri ise; görüşme, söylev analizi, gözlem ve dokümandır (Baltacı, 2019, s. 370).

Çalışmada Yargıtay ve Danıştay'a ait çevre vergileri üzerine yaşanan uyuşmazlıklar sonucu açılan davalar ile ilgili kararlar bulunmuştur. 30 adet karar öncelikle detaylı bir şekilde incelenmiştir ve daha sonrasında uyuşmazlıklar kategoriler haline getirilerek özetlemesi yapılmıştır. Bu uyuşmazlıkların giderilmesi için öneriler de sunulmuştur. Burada doküman verilerinin toplanıp incelenmesi ve daha sonrasında sözlü olarak yorumlanması dolayısıyla çalışmada nitel yöntem araştırma metodolojisinin kullanılması daha uygun görülmüştür.

Araştırma Deseni

Bu başlık altında çalışmada kullanılan Vaka Çalışması deseninin açıklaması yapılmış ve çalışmada tercih edilme nedenlerinden bahsedilmiştir.

Nitel hukuki araştırmalar içinde değerlendirilen bu desende geçmiş veya güncel olan hukuki araştırmaların çoğu yer alır. Doktrinsel veya teorik hukuk araştırması, basit terimlerle, belirli bir alanda hukukun ne olduğunu soran araştırma türü olarak tanımlanabilir. Araştırmacı, ilgili mevzuatla yani birincil kaynaklarla birlikte bir içtihatlar bütünü toplamayı ve ardından analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu genellikle tarihsel bir perspektiften yararlanılarak yapılır ve dergi makaleleri veya ikincil kaynaklardan da yararlanılabilir. Buradaki temel hatta en önemli amaç bir hukuk bütünü ve onun nasıl işlediğini tanımlamaktır. Araştırmacı bu tanımlı yaparken aynı zamanda hukuki muhakeme ve yasama açısından nasıl gelişim gösterdiğini açıklamak için yasanın analizini de yapabilir (McConville ve Chui, 2007, s. 18-19).

Bu çalışmada çevresel vergileri ile ilgili benzer konulu, birincil kaynak olarak nitelendirilen içtihat kararlarının analiz edilmesi amaçlandığı için Vaka Çalışması deseninin kullanılması uygun görülmüştür.

Araştırma Yöntemleri

Bu başlık altında çalışmada kullanılan Doküman Analizi yönteminin açıklaması yapılmış ve çalışmada tercih edilme nedenlerinden bahsedilmiştir.

Doküman analizi hem elektronik hem de basılı materyallerin incelenmesi veya değerlendirilmesi için sistematik bir prosedür olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitel araştırmalarda doküman analizi anlamı ortaya çıkarmak, anlayış kazanmak ve ampirik bilgiyi geliştirmek için verilerin incelenmesini ve yorumlanmasını gerektirir. Burada bahsedilen belgeler araştırmacının müdahalesi olmadan kaydedilen metin ve görüntülerden oluşur (Bowen, 2009, s. 27). Araştırma çalışmalarında kullanılacak doküman çeşitleri; kitap ve broşürler, dergiler, günlükler, toplantı tutanakları, katılım kayıtları, ajandalar, program kayıtları, program detayları, radyo TV program senaryoları, davetiyeler, reklamlar, notlar, mektuplar, çizelgeler, kılavuzlar, muhtıralar, gazeteler, haritalar, sanat eserleri, fotoğraf albümleri, not defterleri, örgütsel raporlar, çeşitli kamu kayıtları, anket verileri vb. olup; bu kaynaklar araştırma aşamasında araştırmacılara veri sağlama açısından yardımcı olurlar (Kıral, 2020, s. 174).

Çalışmada çevre vergileri ile ilgili Yargıtay ve Danıştay kararlarının incelenmesi yapılmıştır. Bu kararların incelemesi, doküman analizi olarak adlandırıldığı için çalışmada bu yöntem kullanılmıştır.

Bulgular ve Tartışma

Mükerrer Vergileme Uyuşmazlıkları

Vergi Usul Kanunu'nun 117'nci maddesi 3'üncü fıkrasında; verginin mükerrer olması, aynı vergi kanununun uygulanmasında belirli olan vergilendirme dönemi için aynı matrahtan birden fazla vergi istenmesi veya alınması olarak tanımlanır (Vergi Usul, 1961).

İncelediğimiz mahkeme kararlarında çevre temizlik vergisinin, atıksu kullanım bedelinin ve katı atık bedelinin aynı miktar üzerinden birden fazla vergi tahakkuk ettirildiği hatta bazı davalarda bu tutarların tahsil edildiği görülmüştür. İlave olarak elektrik tüketim vergisine ilaveten aynı matrah üzerinden belediye tüketim vergisi tahakkuk ettirildiği de görülmüştür. Örneğin belirli miktar üzerinden ilk önce çevre temizlik vergisi tahakkuk ettirilmiş daha sonrasında çevre temizlik vergisinden ayrı olarak katı atık kullanım bedeli tahakkuk edilmiştir. Oysa bu vergiler tek matrah üzerinden bir arada vergilendirilmektedir. Günümüzde su faturaları incelendiğinde bu vergilerin tek matrah üzerinden bir arada tahakkuk ettirildiği görülmektedir. Mahkeme kararlarında davacıların bu uygulama yüzünden uyuşmazlık yaşadıkları görülmektedir⁶.

Burada yaşanan uyuşmazlıkların çözülmesi için çevre temizlik vergisi, katı atık bedeli ve atıksu kullanım bedeli üzerinden ayrı mükellefiyet oluşturulmaması, bu vergilerin tek mükellefiyet ve matrah üzerinden bir arada vergilendirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Sebepsiz Zenginleşme Uyuşmazlıkları

Türk Borçlar Kanunu'nun 77'nci maddesinde açıklanan sebepsiz zenginleşme kavramı haklı bir sebep olmadan bir başkasının aleyhine gerçekleşen zenginleşme olarak tanımlanır. Sebepsiz zenginleşmenin gerçekleşmiş olması için aranan dört unsur bulunmaktadır. Bu unsurlar zenginleşme, geçerli bir sebebin bulunması, fakirleşme ve illiyet bağıdır. Burada illiyet bağı kavramı bir tarafın malında azalma olurken diğer tarafın malında artış olmasının arasında bulunan nedensellik bağına ifade eder (Türk Borçlar, 2011).

İncelediğimiz mahkeme kararında sözleşme üzerine yapılan iş sonucunda ortaya çevre temizlik vergisi ve diğer vergilerin çıktığı görülmektedir. Taraflar arasında yaşanan anlaşmazlıklar dolayısıyla sözleşme iptal edilmiş ve tahakkuk eden vergilerin tahsilatı zora düşmüştür. Davacı tahakkuk eden vergileri ödemiş ancak sonrasında bu vergileri davalı taraftan talep etmiştir. Bu durumda bir tarafın malında azalma yaşanmış diğer taraf herhangi bir ödeme yapmadığı için malında artış olmuştur. Burada sebepsiz zenginleşme durumu ortaya çıktığı için taraflar arasında uyuşmazlık yaşandığı görülmüştür⁷.

Burada yaşanan uyuşmazlığın çözülmesi için taraflar arasında sözleşme iptal edilmiş olsa bile gerekli vergilerin işi yapan tarafından ödenmesi gerektiği düşünülmektedir. Verginin tahakkukunun ve tahsilinin sadece işi yapan üzerinde bulunması bu sorunun çözümünde ve taraflar arasındaki uyuşmazlıkların son bulmasında etkili olacaktır.

Vergi Miktarında Hata Üzerine Uyuşmazlıklar

Vergi Usul Kanunu'nun 117'nci maddesi 2'nci fıkrasında; vergi miktarında hata kavramı, vergi oran ve tarifelerinin yanlış uygulanması, mahsupların yapılmış veya yanlış yapılmış olması, verginin eksik veya fazla hesaplanmış veya gösterilmiş olması şeklinde tanımlanır (Vergi Usul, 1961).

İncelediğimiz mahkeme kararlarında çevre temizlik vergisi, atıksu kullanım bedeli ve katı atık bedeli üzerinden hesaplanan vergilerin tutarlarında taraflar arasında uyuşmazlıklar yaşandığı görülmektedir. Burada yapılan hatalar vergilerin eksik ya da fazla tahakkuk etmesidir. Burada fazla tahakkuk ve tahsili yapılan vergilerin iptal ve iadesi istenmekte, eksik tahakkuk ve tahsilat yapılan vergilerde ise eksik kalan kısmın ödenmesi

⁶ Yargıtay 13. Hukuk Dairesi, E: 2009/9757, K: 2010/3540, 13. Hukuk Dairesi, E: 2011/13517, K: 2012/17083, 13. Hukuk Dairesi, E: 2012/3266, K: 2012/7391, 11. Hukuk Dairesi, E: 2004/11119, K: 2005/9941; Danıştay 9. Daire, E: 1999/2033, K: 2000/312, 9. Daire, E: 2000/2205, K: 2002/4494, 9. Daire, E: 2021/4219, K: 2023/580

⁷ Yargıtay 15. Hukuk Dairesi, E: 2009/2834, K: 2010/2765, 4. Hukuk Dairesi, E: 2017/3311, K: 2020/335, 23. Hukuk Dairesi, E: 2016/8680, K: 2019/4469, 15. Hukuk Dairesi, E: 2012/1773, K: 2012/2682

istenmektedir. Vergi miktarları üzerine yaşanan uyuşmazlıkların temelinde vergi hesaplamasında oranların yanlış kullanılması ve kullanılmakta olan oranların belediyeler arasında farklılıklar göstermesi yatmaktadır⁸.

Burada yaşanan uyuşmazlıkların çözülmesi için vergi hesaplamalarının dikkatli bir şekilde yapılması ve uygulanmakta olan oranların belediyeler arasında farklılıklar göstermemesi gerektiği düşünülmektedir. Vergi oranlarının belediyeler tarafından belirlenmesi Anayasa'nın 73'üncü maddesi 3 ve 4'üncü fıkralarına aykırılık teşkil edeceğinden vergi oranlarını belirleme yetkisi 4'üncü fıkra gereği cumhurbaşkanına verilmelidir. Bu sayede oranlar belediyelere göre farklılık göstermeyecek ve tüm belediyelerde sabit oranlı olacaktır.

Vergileme İlkelerine Aykırı Olması Nedeniyle Uyuşmazlıklar

Bizim incelediğimiz kararlarda mali güç ilkesi ve kanunilik ilkesine aykırılıklar tespit edildiği için sadece bu ilkelerin açıklaması yapılacaktır. 1982 Anayasası'nın 73'üncü maddesi 1'inci fıkrasında düzenlenen mali güç ilkesi, mali gücü aynı olanların aynı, farklı olanların farklı oranda vergilendirilmesi demektir. Burada kastedilen mali güç ödeme gücü demektir. Anayasanın 73'üncü maddesi 3'üncü fıkrasında düzenlenen kanunilik ilkesi ise vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülüklerin kanunla konulması, değiştirilmesi ve kaldırılması hükmünü içerir. Vergilendirme yetkisi yasama organında bulunmaktadır (T.C. Anayasası, 1982).

İncelediğimiz mahkeme kararlarında çevresel vergiler ile ilgili olan oranların bulunduğu kanuna aykırılık teşkil ettiği bu nedenle de yapılan vergilendirmenin kanuna aykırı olduğunun düşünüldüğü ve bu sebeple de taraflar arasında uyuşmazlıklar yaşandığı görülmüştür. Örneğin çevre vergileri ile ilgili olan bazı düzenlemelerin Çevre Kanunu'na aykırı olduğu düşünülmektedir. Diğer taraftan taraflara tahakkuk eden vergilerin mükelleflerin ödeme gücüne göre alınmadığı ve bu sebeple de mali güç ilkesine aykırı olduğu görüşü hakimdir⁹.

Yaşanan uyuşmazlıkların çözülmesi için vergilendirilme yapılırken kanuna bağlı kalınması gerektiği ve vergi oranlarının mükelleflerin ödeme gücüne göre yeniden düzenlenmesi gerektiği düşünülmektedir. Böylece taraflar arasında uyuşmazlıklar bir nebze olsun azalacak ve yargının yükü de hafiflemiş olacaktır.

Dava Kararlarının Özetlenmesi

İncelenen 30 dava sonrası vergileme ilkelerine aykırılık konusunda yaşanan uyuşmazlıklarda Yargıtay'a ait 4, Danıştay'a ait 7, vergi miktarında hata üzerine yaşanan uyuşmazlıklarda Yargıtay'a ait 4, Danıştay'a ait 4, mükerrer vergileme uyuşmazlıklarında Yargıtay'a ait 4, Danıştay'a ait 3 ve sebepsiz zenginleşme uyuşmazlıklarında Yargıtay'a ait 4 dava bulunmuş ancak Danıştay'a ait dava bulunamamıştır. En çok uyuşmazlık 11 dava ile vergileme ilkelerine aykırılık konusunda yaşanmıştır. Sırasıyla vergi miktarı konusunda 8, mükerrer vergileme konusunda 7 ve sebepsiz zenginleşme konusunda 4 davada uyuşmazlık yaşandığı tespit edilmiştir. İncelenen davaların tamamı tablolar halinde verilmiştir.

⁸ Yargıtay 6. Hukuk Dairesi, E: 2014/178, K: 2014/12580, 4. Hukuk Dairesi, E: 2016/3382, K: 2017/8219, 13. Hukuk Dairesi, E: 2001/10753, K: 2001/11414, 13. Hukuk Dairesi, E: 1995/5798, K: 1995/5991; Danıştay 9. Daire, E: 2003/794, K: 2005/2717, 6. Daire, E: 2019/14678, K: 2022/1706, 9. Daire, E: 2020/3860, K: 2022/728, 9. Daire, E: 2018/291, K: 2021/4078

⁹ Yargıtay 4. Hukuk Dairesi, E: 2018/4120, K: 2019/1616, 3. Hukuk Dairesi, E: 2015/14783, K:2016/8743, 12. Hukuk Dairesi, E:2006/21112, K: 2006/21002, 11. Hukuk Dairesi, E: 2004/11119, K: 2005/9941; Danıştay 9. Daire, E: 2019/586, K: 2022/1794, 6. Daire, E: 2019/2533, K: 2022/3255, 6. Daire, E: 2019/14724, K: 2021/11619, Vergi Dava Daireleri Kurulu, E: 2021/1156, K: 2022/288, 6. Daire, E: 2021/4754, K: 2023/4782, 9. Daire, E: 2021/4219, K: 2023/580, 1. Daire, E: 2007/792, K: 2007/1171

Tablo 1

Çevre Vergileri ile İlgili Yargıtay Davalarının Özeti

Çevre ile İlgili Davaların İncelenmesi	Sebepsiz Zenginleşme Dava 1	Sebepsiz Zenginleşme Dava 2	Sebepsiz Zenginleşme Dava 3	Sebepsiz Zenginleşme Dava 4
Daire/Numara	15. Hukuk Dairesi E: 2009/2834, 2010/2765	15. Hukuk Dairesi K:E: 2012/1773, 2012/2682	4. Hukuk Dairesi K:E: 2017/3311, K: 2020/335	23. Hukuk Dairesi E: 2016/8680, K: 2019/4469
Konusu	Dava, kat karşılığı inşaat üzerine yapılan sözleşmeden arsa, bina, temizlik vergilerinin ve yol harcamalarına eğitime katılım payının sözleşme iptal edilmiş olsa dahi sözleşme yapılan taraf tarafından ödenmesi gerektiği üzerine bu vergileri ödeyen sözleşme sahibi tarafından açılan davanın, davacının temyiz talebi üzerine açılan davayla ilgilidir.	Dava, taraflar arasında bulunan, düzenleme kat karşılığı inşaat ve doğan gayrimenkul satış vaadi uyarınca davalı yüklenicinin ve sorumlu olduğu çevre ve emlak vergilerini ödememesi bu vergilerin ilgili belediyeye sonrasında davacı tarafından zamları ile üzerine vergilerin yükleniciden ilişkendir. Davalı yüklenici ise reddini savunmuş ve temyiz talebinde bulunmuştur.	Dava, çöp toplama ve taşıma ücretinin kayıtlı ödenen bedelinin iadesi istemiyle açılan davanın kabulü üzerine davalı vekili tarafından kararın temyiz edilmesiyse ilgilidir. Davacı banka, davalı belediyeden hiçbir hizmet talebi olmamasına daha karşı bu bedelin davacı alındığını, alınan bedelin yasal dayanağı olmadığını ve sebepsiz zenginleşmeye sebep olduğunu savunmuştur. Davacı vekili ise davanın reddine karar verilmesini gerektirdiğini savunmuştur.	Dava, davacı ile davalı kooperatif arasında arsa karşılığı inşaat bulunması nedeniyle kooperatifin borçlarının kendisi tarafından ödendiğini, bu nedenle ödenen tutarların ve kooperatif tarafından ödenmeyen emlak ve çevre temizlik vergisinin faizi ile ödenmesine ilişkin açılan davanın reddine yönelik karar davacı vekilinin temyiz talebi üzerine açılan davayla ilgilidir.
Vergi Mahkemesi Kararı	Davanın reddine karar verilmiştir.	Davanın kabulüne karar verilmiştir.	Davanın kabulüne karar verilmiştir.	İlgili olayların 2005 ve 2007 yıllarında yaşanması nedeniyle 10 yıllık zamanaşımı süresinin dolması nedeniyle davanın reddine karar verilmiştir.
BİM Kararı	YOK	YOK	YOK	YOK
Yargıtay Kararı	Davacının temyiz isteminin reddine ve daha önce verilen kararın davacı yararına bozulmasına 11/05/2010 tarihinde karar verilmiştir.	Kararın temyiz eden davalı yüklenici yararına bozulmasına 19/04/2012 tarihinde karar verilmiştir.	Temyiz edilen kararın bozulmasına ve davalı vekilinin diğer temyiz itirazlarının incelenmesine 03/02/2020 tarihinde karar verilmiştir.	Davacı vekilinin temyiz itirazlarının reddine ve gerekçesi değiştirilerek onanmasına 24/10/2019 tarihinde karar verilmiştir.

Not. Yargıtay kararlarından yararlanılarak yazarlarca hazırlanmıştır.

Tablo 2

Çevre Vergileri ile İlgili Yargıtay Davalarının Özeti

Çevre ile İlgili Vergi Davalarının İncelenmesi	Miktarında Hata Dava 1	Miktarında Hata Dava 2	Miktarında Hata Dava 3	Miktarında Hata Dava 4
Daire/Numara	6. Hukuk Dairesi E: 2014/178, 2014/12580	4. Hukuk Dairesi K:E: 2016/3382, 2017/8219	13. Hukuk Dairesi K:E: 2001/10753, 2001/11414	13. Hukuk Dairesi K:E: 1995/5798, K: 1995/5991
Konusu	Ev sahibi ve kiracı arasında yapılan kira sözleşmesinden doğan kira parası ve ÇTV tutarının süresi içerisinde yanlış hesaplandığını ve tutarın yeniden hesaplanarak kiracı ve kefilden tahsil edilmesi gerektiği üzerine açılan davada, kiracı ve kefilinin temyiz istemi üzerine açılan davayla ilgilidir.	Dava, davacı işletmeler belediye katı atık bedelinin istirdatı ve işletmeler tarafından gönderilen su faturasında yüksek tutarda katı atık bedeli tahakkuk ettirildiğini savunmuş ve ödenen bu bedelin istirdatına karar verilmesini istemiştir. Verilen ret kararı sonrası davacı vekili temyiz isteminde bulunmuştur.	Dava, davacı idare ile davalı atıksu aboneleri arasında bulunan alacağın tahsili için başlatılan icra takibine dayanmaktadır. Davalı abone icra takibine itiraz etmiş, davalı idare belediye itirazın iptaline karar verilmesini istemiştir. Davanın reddi kararı sonrası davalı idare temyiz isteminde bulunmuştur.	Dava, davacı şirketler ile davalı belediye arasında haksız olarak tahakkuk ettirildiği düşünülen atıksu bedeli üzerinedir. Davacı şirketler, belediyenin hiçbir hizmeti olmamasına karşın atıksu bedeli tahakkuk ettirildiğini ileri sürmüş ve borcun kaldırılmasını talep etmiştir. Daha sonrasında borcun ödenmesi kararı verilince davacı şirketler karar düzeltme isteminde bulunmuştur.
Vergi Mahkemesi Kararı	Tutarın düzeltilerek kiracı ve kefilden müteselsilen ve müştereken tahsiline karar verilmiştir.	Faturaya yansıtılan ücretlerde hatası bulunmadığı gerekçesiyle reddine karar verilmiştir.	Belirtilen bedelin ÇTV beyan veya sözleşme olmadığı davanın reddine karar verilmiştir.	Davalı belediyenin tahakkuk ettirdiği ücretlerin davacı şirketler tarafından ödenmesine karar verilmiştir.
BİM Kararı	YOK	YOK	YOK	YOK
Yargıtay Kararı	Kefilden ücret tahsil yapılabilmesi için sözleşmede bahsedilmiş olması gerektiğinden ve sözleşmede böyle bir ibare bulunmadığından dolayı davalı vekilinin temyiz itirazının kabulüne ve hükmün kefil yönünden bozulmasına 18/11/2014 tarihinde karar verilmiştir.	İşletmelerin tekne evsel katı bedeli ödediği ve bu konuda meclis tarafından uygun olmadığı gerekçesiyle iptali kararı ancak kararın kesinleşmediği anlaşılmıştır. Bu nedenle temyiz edilen kararın bozulmasına 13/12/2017 tarihinde karar verilmiştir.	Atıksu bedelinin çevre temizlik vergisi olmadığı ve bu hizmet karşılığı alınan bir ücret olduğu, davalının atıksu bedelinden sorumlu olduğu davacı şirketlerin karar belirtilmiştir. Açıklanan gerekçe ile temyiz olunan davacı idare kararın davacı idare yararına bozulmasına 06/12/2001 tarihinde karar verilmiştir.	Atıksu bedelinin çevre temizlik vergisinden ayrı bir şekilde tahsil edilmesi ilgili hükümlere göre yanlış olduğundan dolayı davacı şirketlerin karar düzeltme istemi kabul edilmiştir. Temyiz edilen mahkeme kararının 15/06/1995 tarihinde bozulmasına karar verilmiştir.

Not. Yargıtay kararlarından yararlanılarak yazarlarca hazırlanmıştır.

Tablo 3

Çevre Vergileri ile İlgili Yargıtay Davalarının Özeti

Çevre ile İlgili Davaların İncelenmesi	Mükerrer Vergileme Dava 1	Mükerrer Vergileme Dava 2	Mükerrer Vergileme Dava 3	Mükerrer Vergileme Dava 4
Daire/Numara	13. Hukuk Dairesi E: 2009/9757, 2010/3540	13. Hukuk Dairesi K:E: 2011/13517, 2012/17083	13. Hukuk Dairesi K:E: 2012/3266, K: 2012/7391	11. Hukuk Dairesi E: 2004/11119, K: 2005/9941
Konusu	Davacı, davalının muhtelif abonelikleri dolayısıyla faturalarını ödemediğini, bu nedenle de atıksu bedeli ve cezalarının davalıdan tahsil edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Davalı ise atıksu bedelinin kapsamında olduğunu belirterek muaf olmasını gerektiğini ileri sürmüştür.	Davacı, işçi ihtiyacı olan suyu kendi imkanları ile sağladığını ileri sürerek tahakkuk ettirilen bedelinin, ÇTV suyu kendi imkanları ile taşıdığına şüphesiz bedelinin tahakkuk ettirileceğini davanın reddini dilemiştir.	Davacı, davalı şirket tarafından üniversitede bulunan kurum ve kuruluşlarına ait faturalarda yanlış matrah üzerinden elektrik tüketim vergisi tahakkuk ettirildiğini ileri sürerek haksız olarak ödenen tutarın faizi ile talep etmiştir. Davalı ise reddini dilemiştir.	Davacı, davalı kooperatifle ortaklığı ortaktığı konusunu, konut teslimi konusunda yaşanan anlaşmazlıklar sonrası 1994 yerine 2001 yılında teslim edildiğini ve bu dönemde kira kaybı olduğunu, ÇTV, tapu harcı ve zorunlu deprem vergisi adları altında mükerrer tahsilat yapıldığını ileri sürmüştür. Davalı ise borç bittikten sonra teslimat yapıldığı ileri sürmüştür ve davanın reddini dilemiştir.
Vergi Mahkemesi Kararı	Davalının daha önce açmış olduğu bu vergilerden muaf olması nedeniyle bazı tahakkukların iptaline karar verilmiştir.	Bölgede belediyeye kanalizasyon olmaması ve bazı kanalizasyon yoluyla uzaklaştırılmaması nedeniyle davanın kabulüne karar verilmiştir.	davalı Davanın reddine karar verilmiştir.	Davacının konutun geç tesliminde kendisinin sorumlu olduğu, eksik işler nedeniyle sadece 1 aylık kira kayıp bedeli ve eksik imalat bedelinin davacıya ödenmesine karar verilmiştir.
BİM Kararı	YOK	YOK	YOK	YOK
Yargıtay Kararı	Davacının bütün itirazların reddine ve davalı yararına bozulmasına karar verilmiştir.	Kullanılan atık suyun kirletmesi nedeniyle tahakkuk ettirilebileceği ve temyiz edilen kararın yararına bozulmasına karar verilmiştir.	Yapılan incelemelerin eksikliği ve davacının mükellefiyet olarak belirlenmemesi nedeniyle davacı yararına bozulmasına karar verilmiştir.	Davacı vekilinin temyiz itirazlarının reddine, usul ve kanuna uygun bulunan hükmün onanmasına 18/10/2005 tarihinde karar verilmiştir.

Not. Yargıtay kararlarından yararlanılarak yazarlarca hazırlanmıştır.

Tablo 4

Çevre Vergileri ile İlgili Yargıtay Davalarının Özeti

Çevre ile İlgili Vergileme İlkelerine Davaların İncelenmesi	Ayıklılık Dava 1	Vergileme İlkelerine Ayıklılık Dava 2	Vergileme İlkelerine Ayıklılık Dava 3	Vergileme İlkelerine Ayıklılık Dava 4
Daire/Numara	4. Hukuk Dairesi E: 2018/4120, 2019/1616	3. Hukuk Dairesi K:E: 2015/14783, K: 2016/8743	12. Hukuk Dairesi E: 2006/21112, 2006/21002	11. Hukuk Dairesi K:E: 2004/11119, K: 2005/9941
Konusu	Tebliğat yapılmayarak davacının katı bedelinden olmaması ve bedelin ödenmemesi sonucu işletilen zammının geri alınması istemi üzerine açılan davanın mahkemece reddine karar verildikten sonra davacı vekili tarafından temyiz istemi üzerine açılan davayla ilgilidir.	Tarımsal sulama abonesi olan davacı 2009-2013 yılları arasında bu tarafından faturasında haksız olarak vergiler belirlenerek ödenen tutarın davalıdan istirdatına karar verilmesini talep etmiştir. Davalı şirket ise hesaplanan vergilerin zorunlu ve kanuna uygun olduğunu savunarak davanın reddini dilemiştir. Mahkemece davalının ilgili tutarları davacıya ödemesine karar verilmesi üzerine davacı vekili temyiz isteminde bulunmuştur.	Borçlunun tarafına ettirilen emlak vergisi elektrik elektrik vergilerini olduğu belirtildiği takdirde haciz konulduğu, ilgili kanuna göre kaldırılması gerektiğinden borçlu vekilinin temyiz istemi üzerine açılan davayla ilgilidir.	Davacı, davalı kooperatifle olduğunu, konut teslimi konusunda yaşanan anlaşmazlıklar sonrası anahtarın 1994 yerine 2001 yılında teslim edildiğini ve bu dönemde kira kaybı olduğunu, ÇTV, tapu harcı ve zorunlu deprem vergisi adları altında mükerrer tahsilat yapıldığını ileri sürmüş ve tutarların faizi ile tahsilini talep etmiştir. Davalı ise borç bittikten sonra teslimat yapıldığı ileri sürmüş ve davanın reddini dilemiştir.
Vergi Mahkemesi Kararı	Davanın reddine karar verilmiştir.	Davanın kabulüne karar verilmiştir.	Davanın kabulüne karar verilmiştir.	Sorumluluğun davacıda olduğu, eksik işler nedeniyle sadece 1 aylık kira kayıp bedeli ve eksik imalat bedelinin davacıya ödenmesine karar verilmiştir.
BİM Kararı	YOK	YOK	YOK	YOK
Yargıtay Kararı	İlgili kanunda katı atık bedelinin geç ödenmesi durumunda gecikme zammı uygulanacağına dair herhangi bir yasal düzenleme bulunmadığı için temyiz edilen kararın bozulmasına 20/03/2019 tarihinde karar verilmiştir.	Anayasa 73-3 kapsamında davacıya yapılan vergilemenin doğru olduğuna karar verilmiş ve davalının temyiz itirazlarının kabulüne hükümün bozulmasına 01/06/2019 tarihinde karar verilmiştir.	5393 sayılı yasa gereği haczin kaldırılması için borçlu vekilinin temyiz itirazlarının kabulüne ve kararın bozulmasına 13/11/2006 tarihinde karar verilmiştir.	Mali güç ilkesi gereği, diğer teslim edilen konutlara göre davacıya teslim edilen konutta eksik ve kusurlu iş bulunduğundan gerekçesiyle eksik imalat bedeli ve kira kaybı alacağının davalı kooperatiften alınmasına 18/10/2005 tarihinde karar verilmiştir.

Not. Yargıtay kararlarından yararlanılarak yazarlarca hazırlanmıştır.

Tablo 5
Çevre Vergileri ile İlgili Danıştay Davalarının Özeti

Çevre ile İlgili Davaların İncelenmesi	Vergi Hata Dava 1	Miktarında	Vergi Miktarında Hata Dava 2	Vergi Miktarında Hata Dava 3	Vergi Miktarında Hata Dava 4
Daire/Numara	9. Daire E: 2003/794, K: 2005/2717	K:	6. Daire E: 2019/14678, K: 2022/1706	9. Daire E: 2020/3860, K: 2022/728	9. Daire E: 2018/291, K: 2021/4078
Konusu	Yükümlünün ÇTV bildirimini m ² kullanım alanına göre vermesi gerekirken personel sayısına göre vermesi nedeniyle tahakkuk ettirilen eksik verginin düzenlenerek tahsil edilmesi üzerine açılan davayla ilgili Melikgazi Belediye Başkanlığı'nın temyiz istemi üzerine açılan davayla ilgilidir.	ÇTV m ²	Davacı, 2017 yılı Ocak-Mart döneminde tahakkuk ettirilen katı atık bertaraf bedelinin yanlış olduğunu belirtmiş ve tahakkuk işleminin iptalini istemiştir. Davacı ilgili döneme ait tarifenin davalı belediye tarafından yanlış bildirildiğini savunmuştur. Bölge İdare Mahkemesi tarafından verilen istinaf başvurusunun reddi kararı sonrası davacı temyiz isteminde bulunmuştur.	Davacı işletme İzmir ili Aliğa ilçesinde bulunan taşınmazları için mahalleye dönüşüm sonrası tahakkuk ettirilen ve ihtirazi kayıtlı ödenen 2019 yılı emlak vergisi, ilan ve reklam vergisi, çevre temizlik vergisi, katı atık bedeli ile KDV'nin yasal faizi ile iptalini istemektedir. Davalı belediye verilen kabul kararı sonrası temyiz isteminde bulunmuştur.	Davacı kooperatif 2005-2010 yılları arasında yapılandırılarak ödenen çevre temizlik vergisi, emlak vergisi ve ferilerinin iadesi istemiyle dava açmıştır. Davacı, Bölge İdare Mahkemesi'nin verdiği ret kararı sonrası temyiz isteminde bulunmuştur.
Vergi Mahkemesi Kararı	Herhangi bir hukuka aykırılık bulunamamış ancak 2001 yılı ikinci tahakkukunun iptali, 2002 yılı tahakkukunun değiştirilerek onanmasına karar verilmiştir.	-	-	Davanın kabulüne karar verilmiş ve ödenen tüm tutarların yasal faizi ile davacı işletmeye ödenmesine karar verilmiştir.	Davanın reddine karar verilmiştir.
BİM Kararı	YOK	VAR	VAR	VAR	VAR
Danıştay Kararı	Vergi Mahkemesi kararı dairece de uygun görülüş ve temyiz istemi reddedilmiştir. İlgili mahkeme kararının onanmasına 11/10/2005 tarihinde karar verilmiştir.	Davacının temyiz isteminin kabulüne, BİM kararında tarife kısmının oybirliği, tahakkuk kısmının ise oyçokluğu ile bozulmasına 12/02/2022 tarihinde karar verilmiştir.	Davacının temyiz isteminin kabulüne, Belirtilen vergilerin çözüm yerlerinin farklı mahkemeler olması nedeniyle tek mahkeme tarafından verilen kararın bozulmasına ve davalının temyiz isteminin kabulüne 08/03/2022 tarihinde karar verilmiştir.	Temyiz isteminin reddine ve Bölge İdare Mahkemesi kararının onanmasına 16/09/2021 tarihinde karar verilmiştir.	
Karşı Oylar	YOK	VAR	YOK	YOK	YOK

Not. Danıştay kararlarından yararlanılarak yazarlarca hazırlanmıştır.

Tablo 6

Çevre Vergileri ile İlgili Danıştay Davalarının Özeti

Çevre ile İlgili Davaların İncelenmesi	Mükerrer Vergileme Dava 1	Mükerrer Vergileme Dava 2	Mükerrer Vergileme Dava 3
Daire/Numara	9. Daire E: 1999/2033, K: 2000/312	9. Daire E: 2000/2205, K: 2002/4494	9. Daire E: 2021/4219, K: 2023/580
Konusu	Aynı apartman dairesi içerisinde ikamet eden birden fazla bireyden tek matrah üzerinden birden fazla ÇTV vergilendirilmesi yapılmasının iptali üzerine açılan davayla ilgili Çankaya Belediye Başkanlığı'nın temyiz istemi üzerine açılan davayla ilgilidir.	Aynı matrah üzerinden çevre temizlik vergisi ve katı atık bedeli tahakkuk ettirilmesi üzerine davacı tahakkuk ettirilen katı atık bedelinin iptalini istemiştir. Davalı belediye ise katı atık toplamının ayrı bir maliyeti olduğunu ileri sürerek bedelin tahsil edilmesini talep etmiştir. Davalı belediye verilen karar sonrası temyiz isteminde bulunmuştur.	Davacı 2007, 2011 ve 2015 yıllarına ait arsa vergisi, bina inşaat harcı, bina vergisi, çevre temizlik vergisi, proje tasdik harcı ve tesisat ücretinin tahsili amacıyla düzenlenen ödeme emirlerinde davacı idare tarafından mükerrer vergileme yapılmak istendiğini ileri sürerek ödeme emirlerinin iptali istemiyle dava açmıştır. Başvurusu kısmen kabul kısmen reddedilmiş ve temyiz isteminde bulunmuştur.
Vergi Mahkemesi Kararı	Konuyu vergilendirme hatası olarak görmüş ve işlemin iptaline karar verilmiştir	Katı atık ücreti alınmasının isabetli olmadığına karar verilmiştir.	Örnek davada davanın kısmen kabulüne kısmen reddine karar verilmiş, mükerrer vergileme yanlışlığı bulunamamıştır.
BİM Kararı	YOK	YOK	VAR
Danıştay Kararı	Bozma nedenlerinden hiçbirisinin bulunmadığına ve temyiz isteminin reddi ve ilgili mahkeme kararının onanmasına 08/02/2000 tarihinde karar verilmiştir.	Vergi mahkemesinin ret kararı uygun görülmüştür. Bu nedenle temyiz isteminin reddine ve kararın onanmasına 07/11/2002 tarihinde karar verilmiştir.	Temyizen incelenen kararın usul ve hukuka uygun olduğuna karar verilmiş ve davacının temyiz istemi reddedilmiştir. Bölge İdare Mahkemesi'nin vermiş olduğu karar 07/03/2023 tarihinde onanmıştır.
Karşı Oylar	YOK	YOK	YOK

Not. Danıştay kararlarından yararlanılarak yazarlarca hazırlanmıştır.

Tablo 7

Çevre Vergileri ile İlgili Danıştay Davalarının Özeti

Çevre ile İlgili Davaların İncelenmesi	Vergileme İlkelerine Aykırılık Dava 1	Vergileme İlkelerine Aykırılık Dava 2	Vergileme İlkelerine Aykırılık Dava 3	Vergileme İlkelerine Aykırılık Dava 4
Daire/Numara	9. Daire E: 2019/586, K: 2022/1794	6. Daire E: 2019/2533, K: 2022/3255	6. Daire E: 2019/14724, K: 2021/11619	Vergi Dava Daireleri Kurulu E: 2021/1156, K: 2022/288
Konusu	Mahallede bulunan taşınmazlara ilişkin 2016/2 ve 2017 yılı emlak vergisi ve ÇTV tahakkuklarının kanunilik ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle iptaline ve ödenen tutarın faizi ile geri ödenmesine karşı açılan davayla ilgili belediyenin temyiz istemi üzerine açılan davayla ilgilidir.	Davacı, atıksu ve katı atıklarda uygulanmakta olan yönetmeliğin 17'nci maddesi 4'üncü fıkrasının iptalini istemiştir. Fıkraya eklenen atıksu ücretinin, metreküp su ücretinin %50'sini aşamaz olduğu ibaresinin 2560 sayılı Kanuna ve Çevre Kanununa aykırı olduğunu ileri sürmüştür. Davalı bakanlık ise davanın süre aşımı yönünden reddini istemiştir.	Davacılar Plastik Poşetlerin Ücretlendirilmesine İlişkin Usul ve Esasların 8/1(b) ile 10/1'inci maddelerinde yapılan değişiklik sayesinde poşetlerde tavan ve taban fiyatın belediyeler tarafından belirlendiğini, yapılan fiyatlamada poşetin boyutunun dikkate alınmadığını bildirmişlerdir. Bu durumların eşitliğe ve hukuka aykırı olduğunu belirterek yapılan düzenlemelerin iptalini istemişlerdir.	Davacı şirket 30/12/2014 tarih ve 29221 sayılı Resmi Gazete' de yayınlanan 46 Seri No' lu Belediye Gelirleri Kanunu Genel Tebliği'nin 2.1. başlığı altında düzenlenen 2015 yılında uygulanacak Çevre Temizlik Vergisi tarifesinin mali güce göre ödeme ilkesine aykırılık teşkil ettiğini savunmuş ve iptal istemiyle daha önce açtığı davada alınan ret kararını temyiz etmiştir.
Vergi Mahkemesi Kararı	Yapılan tahakkukun ve tahsilin kanunilik ilkesine aykırı olduğunu ve ödenen tutarların başvuru tarihinden itibaren işletilecek yasal faiz ile iadesine karar verilmiştir.	-	-	Dilekçenin reddine karar verilmiştir.
BİM Kararı	VAR	YOK	YOK	YOK
Danıştay Kararı	Ödemesi yapılan vergilerin yasal faiziyle iadesine dair verilen kararı 12/05/2022 tarihinde onamıştır.	Yapılan incelemlerde davada belirtilen kanunlara ve hukuka aykırılık bulunmadığı anlaşılmış ve davanın reddine 17/03/2022 tarihinde karar verilmiştir.	Yapılan incelemelerde belirtilen değişikliklerin hukuka ve ilkelere aykırılık teşkil etmediği anlaşılmış ve davanın reddine 20/10/2021 tarihinde karar verilmiştir.	Temyiz edilen düzenlemenin ilkelere ve hukuka uygun olduğu değerlendirilmiş ve temyiz isteminin reddine 10/03/2021 tarihinde karar verilmiştir.
Karşı Oylar	YOK	YOK	VAR	YOK

Not. Danıştay kararlarından yararlanılarak yazarlarca hazırlanmıştır.

Tablo 8

Çevre Vergileri ile İlgili Danıştay Davalarının Özeti

Çevre ile İlgili Davaların İncelenmesi	Vergileme İlkelerine Aykırılık Dava 5	Vergileme İlkelerine Aykırılık Dava 6	Vergileme İlkelerine Aykırılık Dava 7
Daire/Numara	6. Daire E: 2021/4754, K: 2023/4782	9. Daire E: 2021/4219, K: 2023/580	1. Daire E: 2007/792, K: 2007/1171
Konusu	Davacı şirket Bulancak Belediye Meclisi kararıyla belirlenen 2017 yılı Eysel Katı Atık Ücret Tarifesinde marketler ile ilgili olan kısmın hukuka aykırı olduğu gerekçesiyle iptalini istemiş ve Bölge İdare Mahkemesi'ne dava açmıştır. Açılan davanın süre bakımından reddine karar verilmiştir. Ayrıca hukuka aykırılık da bulunamamıştır. Davacı daha sonrasında temyize gitmiştir.	Davacı 2007, 2011 ve 2015 yıllarına ait arsa vergisi, bina inşaat harcı, bina vergisi, çevre temizlik vergisi, ilan ve reklam vergisi, proje tasdik harcı ve tesisat ücretinin tahsili amacıyla düzenlenen ödeme emrinin hukuka aykırı olduğunu belirterek başvuruda bulunmuş ancak başvurusu kısmen kabul kısmen reddedilmiştir. Bunun üzerine davacı temyiz isteminde bulunmuştur. BİM aşağıda bahsedilen Vergi Mahkemesi kararına katılmıştır.	Şikayetçi oturduğu apartman dairesinde ve apartmanda bulunan diğer dairelerde birbirinden farklı su abonelikleri tesis edildiğini, aboneler arasında eşitsizlik yaratıldığını, kendisinin fazla su ücreti ödemesine neden olduğunu, mevzuata aykırı olarak bazı abonelere ücretsiz veya indirimli su hizmeti sunulduğunu, kanuna aykırılık olduğunu ve farklı oranlar ile ÇTV, atıksu ve katı atık bedeli alındığını belirterek yaptığı başvurunun işleme alınmaması üzerine itirazda bulunmuştur.
Vergi Mahkemesi Kararı	-	Örnek davada davanın kısmen kabulüne, kısmen reddine; amme alacakları ile bina vergisi ve katkı payına ilişkin kısmın iptaline karar verilmiştir.	-
BİM Kararı	VAR	VAR	YOK
Danıştay Kararı	Süre aşımı bulunmadığına hükmetmiş ve davacının temyiz istemleri kabul edilmiştir. Bölge İdare Mahkemesi'nin kararının bozulmasına ve yeniden karar verilmesi için Bölge İdare Mahkemesi'ne geri gönderilmesine 18/05/2023 tarihinde karar verilmiştir.	Temyizen incelenen kararın usul ve hukuka uygun olduğuna karar verilmiş ve davacının temyiz istemi reddedilmiştir. Bölge İdare Mahkemesi'nin vermiş olduğu karar 07/03/2023 tarihinde onanmıştır.	İtirazın kabulüne, şikayetin işleme konulmamasına ilişkin İçişleri Bakanı kararının kaldırılmasına, olayla ilgisi bulunan ilgililer hakkında ön inceleme yapılmasına 17/10/2007 tarihinde karar verilmiştir.
Karşı Oylar	YOK	YOK	VAR

Not. Danıştay kararlarından yararlanılarak yazarlarca hazırlanmıştır. **Sonuç**

Çalışmada çevre vergileri ile ilgili Yargıtay ve Danıştay'a ait 30 dava incelenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda yaşanan uyuşmazlıklar kategoriler haline getirilmiş ve en çok uyuşmazlığın ilkeler bağlamında olduğu görülmüştür. Daha sonrasında ise sırasıyla vergi miktarında hata, mükerrer vergileme ve sebepsiz zenginleşme uyuşmazlıkları yaşandığı tespit edilmiştir. İlkeler bağlamında kanunilik ve mali güç ilkelerinde uyuşmazlıklar yaşandığı görülmüş ve tarafımızca bu uyuşmazlıkların çözülmesi için vergilendirme aşamasında kanuna bağlı kalınması gerektiği ve vergilemenin mükelleflerin ödeme gücüne göre alınması gerekliliği

vurgulanmıştır. Mükerrer vergileme uyuşmazlığında aynı matrah üzerinden birden fazla vergilendirme yapıldığı görülmüş öneri olarak da tüm çevre vergilerinin tek matrah üzerinden bir defaya mahsus vergilendirilmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Vergi miktarında yapılan hatalar bağlamında yaşanan uyuşmazlıklarda ise verginin eksik ya da fazla tahakkuk ettirilmesi ve tahsil edilmesi olduğu görülmüştür. Tarafımızca yaşanan uyuşmazlığın çözümü için oran belirleme yetkisinin belediyelerden alınıp cumhurbaşkanına verilmesi gerekli görülmüştür. Böylece Anayasa 73'üncü madde 4'üncü fıkraya bağlı kalınacak ve oran belirleme konusunda yaşanan uyuşmazlıklar bir nebze olsun hafifleyecektir. Bu sayede oranlar belediyelere göre farklılık göstermeyecek ve tüm belediyelerde sabit oranlı olacaktır. Sebepsiz zenginleşme uyuşmazlığında ise sözleşmeler üzerinde yapılan iptaller sonucunda verginin asıl mükellef tarafından değil de başkası tarafından ödendiği tespit edilmiştir. Öneri olarak da sözleşme iptal edilse dahi verginin işi yapan tarafından ödenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Yukarıda vermiş olduğumuz önerilerin dikkate alınıp uygulanması durumunda taraflar arasında yaşanan uyuşmazlıkların sayısında ciddi miktarda azalma olacağı ve hem mükellefin hem de yargı organlarının bu durumdan avantaj sağlayacağı düşünülmektedir. Mükellef hem zamandan hem de paradan kazanacak, yargı organları ise sayısı yeterince fazla olan uyuşmazlık davalarından kurtulmuş olacaktır. Böylece yargının üzerinde bulunan yük hafifleyecek ve karar verme mekanizması daha doğru işleyecektir.

Bu çalışma çevre vergilerini kapsamlı bir şekilde ele alması nedeniyle bu alanda çalışacak araştırmacılara öncülük edecektir. Literatürdeki çevre vergileri çalışmalarının kapsamının dar olması nedeniyle de literatüre yeni ve geniş bir bakış açısı getireceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Acuner, S. (2014). Katı atık ve atıksu bedelinin hukuki niteliği ve Anayasa Mahkemesi kararları ışığında değerlendirilmesi. *Türk İdare Dergisi*, (478), 131-166. Erişim adresi: [http://www.tid.gov.tr/kurumlar/tid.gov.tr/tum-sayilar\(2\)/2001-2025/2014/Haziran/Kati-Atik-ve-Atik-Su-Bedelinin-Hukuki-Niteligi.pdf](http://www.tid.gov.tr/kurumlar/tid.gov.tr/tum-sayilar(2)/2001-2025/2014/Haziran/Kati-Atik-ve-Atik-Su-Bedelinin-Hukuki-Niteligi.pdf)
- Ağacan, İ. (2014). *Çevre kirliliği sorunları ile mücadelelerde Türkiye'de uygulanan çevre vergileri ve çevre vergisi bilinci* (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://acikerisim.sakarya.edu.tr/handle/20.500.12619/91397>
- Atıksu Altyapı ve Evsel Katı Atık Bertaraf Tesisleri Tarifelerinin Belirlenmesinde Uyulacak Usul ve Esaslara İlişkin Yönetmelik. (2010, 27 Ekim). *Resmi Gazete* (Sayı: 27742). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/10/20101027-7.htm>
- Aydın, M. ve Deniz, K. (2017). Atık yönetiminde vergi politikasının rolü: Türkiye değerlendirmesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15(30), 435-461. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/comuybd/issue/36994/534515>

- Aydın, N. ve Göze Kaya, D. (2022). Çevre sorunları ve çözüm arayışları. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 14(2), 197-215. doi: 10.55978/sobiadsbd.1151340
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır? *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388. doi: 10.31592/aeusbed.598299
- Belediye Gelirleri Kanunu. (1981, 29 Mayıs). *Resmi Gazete* (Sayı: 17354). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17354.pdf>
- Belediye Kanunu. (2005, 13 Temmuz). *Resmi Gazete* (Sayı: 25874). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/07/20050713-6.htm>
- Bilgin, S. ve Orkunoğlu, I. F. (2010). Fiskal ve ektrafiskal amaçlar bağlamında 1970'lerden günümüze çevre vergileri. *Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 77-108. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gaziuiibfd/issue/28323/300977>
- Bowen, G. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40. doi: 10.3316/QRJ0902027
- Boz, S. S. (2023). İçtihat temelinde çevre davalarında menfaat ihlali. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6(2), 881-927. doi: 10.51120/NEUHFD.2023.104
- Büyükşehir Belediyesi Kanunu. (2004, 23 Temmuz). *Resmi Gazete* (Sayı: 25531). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/07/20040723.htm#1>
- Creswell, J. (2017). *Araştırma deseni nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları* (3. bs.). S. Demir (Çev.). Ankara: Eğiten Kitap.
- Çataloluk, C. (2014). Çevre sorunlarının önlenmesinde vergi politikası. *Turkish Studies*, 9(8), 21-34. doi: 10.7827/TurkishStudies.7200
- Çelikkaya, A. (2011). Avrupa Birliği üyesi ülkelerde çevre vergisi reformları ve Türkiye'deki durumun değerlendirilmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 97-120. Erişim adresi: <https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/114880/>
- Çevre Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. (2018, 10 Aralık). *Resmi Gazete* (Sayı: 30621). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/12/20181210-4.htm>
- Çevre Kanunu. (1983, 11 Ağustos). *Resmi Gazete* (Sayı: 18132). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18132.pdf>
- Çevre Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. (2006, 13 Mayıs). *Resmi Gazete* (Sayı: 26167). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/05/20060513-1.htm>

- Demir, E. (2019). Bilimsel araştırma paradigmaları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, 1-17. Erişim adresi: <https://www.researchgate.net/profile/Ergul-Demir/publication/331223767>
- Demir, E. ve Yalçın, H. (2014). Türkiye'de çevre eğitimi. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 7(2), 7-18. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/derleme/issue/35093/389303>
- Dijital Hizmet Vergisi ile Bazı Kanunlarda ve 375 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun. (2019, 7 Aralık). *Resmi Gazete* (Sayı: 30971). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/12/20191207-1.htm>
- Doğan, M. (2017). Turizm ve şehir vergisi: Kuramsal bir analiz ve Türkiye üzerine öneriler. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 28(2), 269-280. doi: 10.17123/atad.362583
- Erdoğan, G. (2008). Çevre politikalarının ulusal ve uluslararası hukuk açısından değerlendirilmesi ve çevre sorunları. *İzmir Barosu Dergisi*, 73(2), 2-49. Erişim adresi: <https://www.researchgate.net/publication/258363583>
- Erhürman, T. (2011). Çevre davalarında menfaat ihlali: Danıştay ve KKTC Yüksek İdare Mahkemesi kararları üzerine karşılaştırmalı bir inceleme. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 60(3), 447-484. doi: 10.1501/Hukfak_0000001635
- Ertekin, Ş. ve Dam, M. (2020). Türkiye'de çevre çergilerinin çevresel etkileri üzerine bir değerlendirme. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 15, 66-87. doi: 10.19168/jyasar.655644
- Gider Vergileri Kanunu. (1956, 23 Temmuz). *Resmi Gazete* (Sayı: 9362). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/9362.pdf>
- Gül, E. ve Ekinci, A. (2015). Çevresel düzenlemelerin dış ticaret ve rekabet gücü üzerine etkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (7), 1-11. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/4749/65223>
- Güven, A. ve Bozdoğan, D. (2018). Küresel bir kamu malı olarak çevre ve Türkiye'de küresel çevre politikası araçlarından vergilerin etkinliğinin değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 1-18. doi: 10.19129/sbad.342
- İnan, M. (2018). Kamu ekonomisi ve dışsallıkların içselleştirilmesi. *Econharran*, 2(2), 76-107. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/econharran/issue/38815/451295>
- İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun. (1981, 23 Kasım). *Resmi Gazete* (Sayı: 17523). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17523.pdf>
- Kayaer, M. (2023). Bir çevre koruma aracı olarak çevresel vergilerin, sübvansiyon ve teşviklerin ve dış yardımların kullanılması. *Azerbaycanın Vergi Journalı*, 129-142. Erişim adresi: <https://acikerisim.bartın.edu.tr/bitstream/handle/11772/6624/>

- Kaypak, Ş. (2013). Çevre sorunlarının çözümünde küresel çevre politikaları. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), 17-34. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/musbed/issue/23292/248569>
- Kete, H., Aydın, M. S. ve Kaya, H. (2017). Çevre sorunları ile mücadelede maliye politikaları. *Journal of Life Economics*, 4(2), 167-190. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/310513>
- Kıral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 170-189. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1156348>
- Küçükaya, A. (2008). *Avrupa Birliği ortak çevre politikası çerçevesinde çevre vergileri ve Türkiye için bir değerlendirme* (Yüksek Lisans Tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=sAGTEOSbhENux6IVpAQdoQ&no=cA4cfVOONd3u56RNFODP9g>
- McConville, M. ve Chui, H. (2007). *Research methods for law*. Erişim adresi: <http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/26898/1/64.pdf>
- Morgan, D. (1996). *Focus groups as qualitative research* (Cilt 16). Erişim adresi: <https://www.kth.se/social/upload/6566/Morgan.pdf>
- Neuman, L. (2006). *Toplumsal araştırma yöntemleri nitel ve nicel yaklaşımlar*. Ankara: Yayınodası
- Ortaç, F. R. (2004). *Global kamu malları ve finansmanı* (1. bs.). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Özbilgi, F. (2020). Piyasa başarısızlıklarından dışsallıklar ve çözüm yollarına ilişkin değerlendirmeler. *Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, 2(1), 70-90. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aujfe/issue/54346/738132>
- Özel Tüketim Vergisi Kanunu. (2002, 12 Haziran). *Resmi Gazete* (Sayı: 24783). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2002/06/20020612.htm#1>
- Öztürk, E. (2015). *Yargıtay kararlarında çevre* (Yüksek Lisans Tezi). Erişim adresi: https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/118938/yokAcikBilim_10092628.pdf
- Protokol, K. (1997). *Kyoto protokolü*. UNFCCC web sitesinden erişilen adres: <https://www.statistiques.developpement-durable.gouv.fr/sites/default/files/2018-10/ENG5%20REPERES%202010%20ENG-Partie%205.pdf>
- Protokol, M. (1987). *Ozon tabakasını incelten maddelere ilişkin Montreal protokolü*. UNEP web sitesinden erişilen adres: <https://ozone.unep.org/system/files/documents/OEWG-45-5-Add-1E.pdf>
- Satır Reyhan, A. (2014). Çevre ekonomisinde çevre vergileri uygulamaları. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 110-120. doi: 10.17218/husbed.91271

- Savaşan, F. (2020). *Kamu ekonomisi*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Sezer, Ö. ve Dökmen, G. (2018). Kirleten öder ilkesi çerçevesinde Türkiye'de çevre vergileri ve negatif dışsallıklar sorunu. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (57), 163-181. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/525630>
- Şentürk, S. H., Eser, L. Y. ve Polat, S. (2015). Eysel katı atıkların vergilendirilmesi: Türkiye'de çevre temizlik vergisine fayda ilkesi çerçevesinde eleştirel bir bakış. *Maliye Dergisi*, (169), 1-20. Erişim adresi: <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/09/169-01.pdf>
- Tabiloğlu, D. (2022). *Çevre sorunları ile mücadelede çevreyi korumaya yönelik maliye politikalarının etkinliği* (Doktora Tezi). Erişim adresi: <https://acikerisim.sakarya.edu.tr/bitstream/handle/20.500.12619/100676/T10241.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Tunç, M. ve Yıldız, B. (2024). Türkiye'de atık yönetiminde uygulanan mali tedbirlerin analizi. *The Journal Of International Scientific Researches*, 9(1), 14-34. doi: 10.23834/isrjournal.1381831
- Turna, F. (2022). Plastik poşet vergisi: Gerçekten etkili mi? S. İpek, C. Kılıç ve S. S. Tan (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırmalar II* (s. 248-262) içinde. Erişim adresi: <https://www.researchgate.net/publication/363924830>
- Tursun, D. D. (2010). *Danıştay kararlarında çevre ve çevre hakkı* (Yüksek Lisans Tezi). Erişim adresi: https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/669782/yokAcikBilim_380691.pdf?sequence=-1&isAllowed=y
- Türk Borçlar Kanunu. (2011, 4 Şubat). *Resmi Gazete* (Sayı: 27836). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/02/20110204-1.htm>
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1982, 9 Kasım). *Resmi Gazete* (Sayı: 17863 (Mükerrer)). Erişim adresi: https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17863_1.pdf
- Tütüncü, S. İ. (2012). *Çevre vergileri ve uluslararası standartlara uyum açısından Türkiye değerlendirmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Erişim adresi: <https://avesis.deu.edu.tr/dosya?id=40fd5c69-8eff-4c3c-88e3-5f97eabd8c25>
- Uçar, O. ve Bağrıaçık, E. (2021). Türkiye'de konaklama vergisi: Ulusal düzeyde uygulanması üzerine eleştirel bir yaklaşım. *Çukurova Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(2), 347-361. doi: 10.51945/cuiibfd.996325
- Vergi Usul Kanunu. (1961, 10 Ocak). *Resmi Gazete* (Sayı: 10703). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10703.pdf>
- Yapıcı, F. ve Tügen, K. (2019). Sürdürülebilir kalkınma politikası çerçevesinde Türkiye'de çevreci vergiler. *İzmir YMMO Dergisi*, 1(1), 25-37. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/818672>

Yegen, B. (2020). Atıksu bedel ve tarifelerinde yaşanan uyuşmazlıkların örnek yargı kararları eşliğinde incelenmesi. *Legal Mali Hukuk Dergisi*, 16(184), 899-918. Erişim adresi: <https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/383399>

Yeniçeri, H. (2020). Çevrenin korunmasına yönelik toplumsal duyarlılığın oluşturulmasında vergilerin rolü. Z. Gölen, Y. A. Unvan ve S. Özer (Ed.), *İktisadi ve İdari Bilimlerde Akademik Çalışmalar* içinde (s. 211-229). Erişim adresi: <https://www.researchgate.net/profile/Cevdet-Kizil/publication/339915592>

Extended Abstract

Purpose

This study covers general information, theoretical framework, application and legal importance of environmental taxes. This study aims to examine and analyze court decisions regarding environmental taxes applied in Turkey, to identify disputes and to offer suggestions for resolving these disputes. Since there are very few studies on this subject in the literature, with this study, new solution suggestions will be offered to the parties in dispute and the dispute between the parties will be ended. This study was prepared based on the following research questions:

What are environmental taxes?

What are the functions of environmental taxes?

What are the environmental problems encountered?

What are your suggestions regarding the problems encountered?

What are the legal disputes regarding environmental taxes?

Design and Methodology

The sample of this theoretical study is based on court decisions regarding environmental tax disputes. There will be no sample selection in the research. Interpretive paradigm, qualitative method methodology, case study design and document analysis method were used in the research. With the interpretive paradigm, it will be possible to reveal and classify the types of disputes hidden in court decisions. With the qualitative method methodology, court decisions will be examined orally, analyzed and interpreted. Case law decisions accepted as primary sources will be analyzed with a case study design. Since the decisions of the Council of State and the Supreme Court of Appeals will be examined, the document review method was preferred. In this context, 30 cases regarding disputes in environmental taxes were examined and analyzed. The research is a qualitative study due to the examination of documents related to court decisions.

In 2024, data on court decisions were collected and cases between 1995 and 2024 were examined. These cases are entirely related to environmental taxes applied in Turkey. The content of the cases is related to the disputes experienced by the parties. Data regarding court decisions were accessed from the websites of the Council of State and the Supreme Court of Appeals. The data obtained was independently reviewed, analyzed and

interpreted by us. In the study, first of all, the theoretical, political and legal infrastructure of environmental taxes is mentioned. Then, relevant literature was shared. Then, the research methods and types of disputes regarding court decisions are included. Disagreements are supported by the table. The resulting disputes are classified and shared with their meanings in tax law. In this way, readers are provided with a clearer understanding of the types of disputes. Simple language was used when making explanations.

Findings

As a result of the examination of 30 court decisions of the Council of State and the Supreme Court, it was seen that there were disputes between the parties regarding double taxation, unjust enrichment, error in tax amount and violation of taxation principles. Most disputes appear to arise from non-compliance with taxation principles. Then, it is seen that there are problems such as error in tax amount, double taxation and unjust enrichment. In the court decisions we examined, it was seen that more than one tax was accrued as double taxation on the same amount of environmental cleaning tax, wastewater usage fee and solid waste fee, and in some cases, these amounts were even collected. In the court decision we have examined, it is seen that environmental cleaning tax and other taxes emerged as a result of the work carried out regarding the contract. Due to disagreements between the parties, the contract was canceled and the collection of accrued taxes became difficult. This situation has led to unjust enrichment. In the court decisions we have examined, it is seen that there are disputes between the parties regarding the tax amounts calculated on the environmental cleaning tax, waste water usage fee and solid waste fee. The errors made here result from under or over accrual of tax. Here, the cancellation and refund of excess accrued and collected taxes is requested, while the remaining part of the under-accrued and collected taxes is requested to be paid. In the court decisions we examined, it was seen that the rates regarding environmental taxes were unlawful and therefore taxation was considered unlawful and therefore disputes arose between the parties.

Research Limitations

The court decisions reviewed were examined, analyzed and interpreted impartially. Thanks to the suggestions given as a result of this theoretical study on environmental taxes, suggestions have been made for disputes between the parties. If the suggestions given are taken into account, disputes between the parties can be resolved. Thus, the number of cases heard in courts regarding environmental tax will decrease and the burden on the courts will be lightened.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

The suggestions offered by us regarding the disputes encountered in the court decisions examined are as follows:

In order to resolve duplicate taxation disputes, it is thought that separate obligations should not be created for environmental cleaning tax, solid waste fee and waste water usage fee, and these taxes should be taxed together under a single responsibility and base. In order to resolve unjust enrichment disputes, it is thought that the necessary taxes must be paid by the person doing the work even if the contract between the parties is cancelled. The fact that the accrual and collection of the tax belongs only to the person doing the work will be effective in solving this problem and ending the disputes between the parties. In case of disputes regarding tax amount violations, giving the taxation authority to the president would be an appropriate decision, as it would not be contrary to Article 73-4 of the Constitution. The rate will be determined by a single person and will not differ

according to municipalities. It is thought that to resolve disputes regarding non-compliance with taxation principles, laws should be followed while taxation is carried out and tax rates should be rearranged according to the taxpayers' ability to pay. Thus, disputes between the parties will decrease somewhat and the burden on the judiciary will be lightened.

Originality/Value

Since there are almost no studies in the national literature examining environmental taxes in the context of court decisions, this study differs from other studies in that it will bring new concepts and suggestions to the national and international field and expand the scope of the subject.

Araştırmacı Katkısı: Alper KARA (%50), Onur EROĞLU (%50).

Yiyecek-İçecek İşlemelerinde Personel Seçim Sürecinde SWARA Yönteminin Kullanılması: Çorum İli Örneği^{1 2}

Ahmet AKNAR³ - Bahri KAYA⁴

Başvuru Tarihi: 28.06.2024

Kabul Tarihi: 29.11.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu çalışmada yiyecek-içecek işletmelerinin servis ve barista personeli seçerken dikkate aldıkları kriterlerin önceliklendirmesi amaçlanmıştır. Çalışmada değerlendirmeye alınan kriterler, literatür taraması, uzman görüşü ve işletme yöneticilerinin görüşleri kapsamında belirlenmiştir. Kriterler belirlendikten sonra SWARA anket formu oluşturularak Çorum ilinde faaliyet gösteren 15 yiyecek-içecek işletme yöneticisine uygulanmıştır. Elde edilen verilere SWARA yöntemi uygulanarak servis ve barista personeli için kriterlerin öncelikleri belirlenmiştir. Daha sonra yöneticiler açısından her bir kriter için bulunan değerlerin aritmetik ortalaması alınarak kriterlerin sıralaması yapılmıştır. Servis ve barista personeli için en önemli kriterin "takım çalışmasına uygunluk" olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yiyecek-İçecek İşletmeleri, Personel Seçimi, Çorum, ÇKKV, SWARA

Atıf: Aknar, A. ve Kaya, B. (2024). Yiyecek-içecek işlemlerinde personel seçim sürecinde SWARA yönteminin kullanılması: Çorum ili örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(4), 1865-1884.

¹ Araştırma için Hitit Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu'nun 03.07.2023 tarihli, 2023-197 sayılı ve 2023-09 numaralı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

² "Yiyecek-İçecek İşlemlerinde Personel Seçim Sürecinde SWARA Yönteminin Kullanılması: Çorum İli Örneği" başlıklı çalışmamız 1919B012221230 başvuru numaralı Tübitak 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı tarafından maddi olarak desteklenmiştir.

³ Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Otel, Lokanta ve İkrâm Hizmetleri Bölümü, ahmetaknar@hitit.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1577-5488

⁴ Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Otel, Lokanta ve İkrâm Hizmetleri Bölümü, Bahrikaya78@outlook.com, ORCID: 0009-0003-8261-1103

Using SWARA Method in Personnel Selection Process in Food and Beverage Businesses: The Case of Corum

Ahmet AKNAR⁵ - Bahri KAYA⁶

Submitted by: 28.06.2024

Accepted by: 29.11.2024

Article Type: Research Article

Abstract

This study aims to determine the criteria that food and beverage businesses take into consideration when selecting service and barista personnel. The criteria evaluated in the study were determined within the scope of literature review, expert opinion and opinions of business managers. After the criteria were determined, SWARA questionnaire form was created and applied to 15 food and beverage business managers located in Çorum province. By using SWARA method to the obtained data, the priorities of the criteria for service and barista personnel were determined. Then, the ranking of the criteria was made by taking the arithmetic mean of the values found for each criterion for the managers. It was determined that the most important criterion for service and barista staff is the suitability for “teamwork”.

Keywords: Food and Beverage Businesses, Personnel Selection, Çorum, MCDM, SWARA

⁵ Hitit University, Vocational School of Social Sciences, Hotel, Restaurant, and Catering Services Department, ahmetaknar@hitit.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1577-5488

⁶ Hitit University, Vocational School of Social Sciences, Hotel, Restaurant, and Catering Services Department, Bahrikaya78@outlook.com, ORCID: 0009-0003-8261-1103

Giriş

İşletmelerin en önemli kaynağı olarak insan kaynağı görülmektedir. Çünkü işletmelerin diğer kaynakları cansızdır; onlara hayat veren ise insan kaynağıdır. İnsan kaynağının seçimi ve yönetimi işletmeler için önemli bir faktördür. Çünkü işletmelerin performansını, amaç ve hedeflerine ulaşılmasını etkileyen çalışanların davranışlarını, tepkilerini ve eylemlerini etkilemektedir. İnsan faktörü turizm işletmelerinde misafir talebindeki değişikliklere hızlı bir şekilde cevap verilmesini sağladığı için daha önemli hale gelmektedir. Turizmin emek yoğun bir endüstri olması nedeniyle faaliyetlerin yürütülmesinde çok fazla insan kaynağına ihtiyaç duyulmaktadır. Yaşanan teknolojik gelişmelere rağmen verilen hizmetin insan emeği olmadan gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığı aşikardır. Turizm endüstrisinde önemli bir yere sahip olan yiyecek-icecek endüstrisi içerisindeki servis hizmetleridir. Misafirlere sunulan hizmetin kalitesi misafirperverliğin her seviyesindeki insan kaynaklarının katılımına, iyi niyetine ve eğitimine bağlıdır (Durbarry ve Sinclair, 2003). Turizm faaliyetleri hizmet sağlayıcısı ile tüketiciler arasında doğrudan temas yoluyla ve yerinde yürütülmektedir. Bu durum turizm endüstrisinde çalışanların özel ve çok önemli olduklarını ortaya koymaktadır (Anderson, Provis ve Chappel, 2003; Lai ve Baum, 2005). Ayrıca misafirler hizmet ve servis süreçlerinde, güler yüzlü ve samimi çalışanlarla karşılaşmak istemektedirler. Emek yoğun olan yiyecek-icecek işletmelerinde, insan kaynağı yönetimi en önemli hususlardan biridir. İnsan kaynağının yönetimi, işletmelerin başarısını ve verimliliği ile müşteri memnuniyetini doğrudan etkileyen temel bir unsur olarak görülmektedir.

Turizm sektöründe personel seçiminin kendine has özellikleri bulunmaktadır. Bu anlamda işe alım ve seçme süreci, süreç tamamlandıktan sonra istihdam edilecek adayların önceden oluşturulmuş başvurular bazında kısa bir süre içinde seçimini gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Adaylar arasında en uygun olanı belirlemek ise karar vericiler tarafından gerçekleştirilmektedir. Karar vericiler adaylar arasında seçim yaparken farklı sorunlarla karşı karşıya kalarak çalışanları değerlendirmekte zorluk yaşayabilmektedirler (Ulutaş, 2019). Personelin değerlendirmesinde hangi kriterlerin ele alınacağı ve kriterlerden hangisinin önemli olduğunun bilinmemesi birtakım problemlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Personel değerlendirme sürecinde birden fazla kriterin değerlendirilmesi gerekliliği ile hem nicel hem de nitel kriterlerin olması süreci fazla karmaşık bir duruma getirmektedir (Tuş ve Adalı, 2018). Ayrıca personel değerlendirmesi gerçekleştirilirken birden fazla karar vericinin tercihlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Çok kriterli karar verme yöntemleri, farklı karar vericilerin tercihlerinin birleştirilmesine imkan verdiği bilinmektedir (Atici, Simsek, Ulucan ve Tosun, 2015). Hem personel değerlendirmesinde ve seçiminde birden fazla kriterin yer alması hem de bu değerlendirme ve seçim sürecine birden fazla karar vericinin dâhil olmasından dolayı bu problemin çözümünde çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemi kullanılması uygun olacaktır.

Yöneylem araştırmasının bir parçası olarak Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) en hızlı büyüyen alanlardan biridir. Şimdiye kadar ÇKKV, çeşitli ve karmaşık karar verme problemlerinin çözümünde uygulanmıştır. ÇKKV alanının gelişme hızı nedeniyle, AHP, ELECTRE, PROMETHEE, COPRAS, VIKOR, ARAS, MOORA, MULTIMOORA, WASPAS, SWARA, EDAS gibi birçok ÇKKV yöntemi zaman içinde önerilmiş ve kullanılmıştır.

Karabasevic, Stanujkic, Urosevic ve Maksimovic (2015) çalışmalarında SWARA ve MULTIMOORA yöntemlerinin kullanımına dayalı olarak madencilik endüstrisinde aday seçimi, Zolfani ve Banihashemi (2015) çalışmalarında oyun teorisine ve ÇKKV yaklaşımlarına dayalı personel seçimi, Güngör, Serhadlıoğlu ve Kesen (2009) çalışmalarında bulanık AHP yaklaşımıyla personel seçimi, Keršulienė ve Turskis (2011) bulanık çok kriterli karar verme modeliyle mimar seçimi, Chen (2009) bulanık AHP yöntemine dayalı personel seçimi, Danişan, Özcan ve Eren (2022) hazır giyim sektöründe çok kriterli karar verme yöntemleri ile personel seçimi,

İçigen ve Tarcan (2017) AHP temelli TOPSIS yöntemi ile konaklama işletmelerinde personel seçimi, Ayçin (2020) CRITIC ve MAIRCA yöntemlerinin kullanımına dayalı olarak personel seçimi, Korkmaz (2019) TOPSIS yöntemine dayalı personel seçimi gibi birçok farklı sektörde personel seçiminde kullanılmıştır. Literatürde çok kriterli karar verme tekniklerinin personel seçiminde kullanımı birçok çalışmada karşımıza çıksa da; SWARA yöntemi ile yiyecek içecek işletmelerine yönelik bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu yönü ile çalışmanın literatüre katkı sağlayacak derecede özgün bir çalışma olduğu söylenebilir. Bu kapsamda araştırmanın problem cümleleri “yiyecek-içecek işletmelerinin personel seçim kriterleri nelerdir?” ve “yiyecek-içecek işletmelerinin personel seçim kriterlerinin önem dereceleri nedir?” olarak oluşturulmuştur.

Personel alımında temel amaç, işletmeye en uygun adayları bulmak için doğru kaynakları kullanmaktır (Maitland, 1997). Yeni adayların işe alınması ve seçilmesi iki karmaşık süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. İşletmeler personel seçimini iç kaynaklardan veya dış kaynaklardan (çalışan tavsiyesi, kişisel başvurular, iş ve işçi bulma kurumları vb.) yararlanarak yapmaktadırlar. İç kaynaktan işe alım, boş bir pozisyonun doldurulması için gerekli beceri ve yetkinliklere sahip çalışanlar arasından seçimi ifade ederken, dış kaynaktan işe alım boş bir pozisyonun dışarıdan başvuran adaylarla doldurulması anlamına gelmektedir (Karabašević, Stanujkić ve Urošević, 2015). Hangi kaynak kullanılırsa kullanılsın bu noktada önemli olan adayların hangi kriterler göz önüne alınarak değerlendirileceği hususudur. Bu nedenle çalışmada Çorum ilinde faaliyet gösteren yiyecek içecek işletmelerinin personel seçiminde temel alacağı kriterlerin belirlenmesi ve önceliklendirmesi amaçlanmıştır. Çalışma Çorum ili için geçerli olsa da, yiyecek içecek işletmelerinde çalışmaya niyeti olan kişilere ve öğrencilere yol göstereceği düşünülmektedir.

Bu amaç doğrultusunda çalışmada önerilen ÇKKV modeli, SWARA yönteminin kullanımına dayanmaktadır. SWARA yöntemi değerlendirme kriterlerinin ağırlıklarının belirlemek için kullanılmaktadır.

Literatür Taraması

İşletmelerin en önemli ve benzersiz kaynağını bulma ve seçme işletmeler için çok önemli bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle araştırmacılar işe alım ve personel seçimi sürecine mülakatlar, yapılandırılmış mülakatlar, kişilik testleri, zeka testleri, bilişsel testler vb. gibi geleneksel yöntemleri kullanarak yaklaşmışlardır. Ancak son yıllarda birçok farklı kriterin bir arada kullanılarak yapılan ÇKKV yöntemlerinin yaygınlaştığını söylemek mümkündür (Bakır ve Atalık, 2018; Büyüközkan ve Göçer, 2018; Işık ve Adalı, 2016; Perçin, 2019; Yücenur ve Ipekçi, 2021). Bu bağlamda yapılan çalışmaların alanlarının da farklılaştığını ve araştırmacıların sorunları çözmeye ÇKKV araçlarını ve uygulamalarını kullandıkları görülmektedir. Bu çalışmalara sürdürülebilirlik (Zavadskas, Turskis ve Bagočius, 2015), otel web sitelerinin kalitesi (Akincilar ve Dagdeviren, 2014), stratejik yönetim (Nasab ve Milani, 2012) örnek olarak verilebilir. Bununla birlikte alan yazında farklı ÇKKV yöntemleri kullanılarak yapılan personel seçimi ile ilgili çalışmaların da olduğunu görülmektedir (Ersoy, 2021; Güngör ve diğerleri, 2009; İçigen ve Çetin, 2017; Yazgan ve Agamyradova, 2021; Zhang ve Liu, 2011).

SWARA yöntemi ile literatürde son yıllarda birçok çalışma yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır; ön lisans turizm ve otel işletmeciliği programı öğrencilerinin staj yeri seçim kriterlerinin belirlenmesi (Aknar, Başçı ve Kartal, 2023), enerjide sürdürülebilirlik göstergelerini değerlendirme ve önceliklendirme (Nasab ve Milani, 2012), yüksek teknoloji endüstrilerinde karar verme ve politika oluşturmak (Hashemkhani Zolfani ve Bahrami, 2014), yerel restoran seçimi (Örgün, 2023), global tedarikçi zinciri yönetimini etkileyen faktörler (Yarlıkaş ve Arslaner, 2019) uzaktan eğitim sunucu seçimi (Şenel, Mine ve Boza, 2024), havalimanı hizmet kalitesinin ağırlıklandırılması (Ayyıldız ve Gürsoy, 2024), dijital pazarlama strateji

seçimi (Utlı, 2024), yeşil liman kriterlerinin değerlendirilmesi (Vural ve Acer, 2024), yeşil tedarikçi seçimi (Atlı ve Senir, 2024), iş lojistiğinde stratejik depo yeri seçimi (Pajić, Andrejić, Jolović ve Kilibarda, 2024), kaynakların jeoturizm gelişimi için değerlendirilmesi (Zorlu, Tuncer ve Yılmaz, 2024) ve en iyi personel seçimidir (Saputra ve Setiawansyah, 2024).

Literatürde, yiyecek-içecek işletmeleri üzerinde Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerine ilişkin çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Ancak turizm alanındaki araştırmalar incelendiğinde, bu yöntemlerle yapılan çalışmaların sayısında bir artış olduğu görülmektedir. İlgili konuda yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır: Turpcu ve Kılıç (2022) Niğde ilinde yaptığı çalışmada A grubu seyahat acentelerinin personel seçim sürecinde AHP yöntemini kullanarak en önemli kriterin “eğitim durumu” olduğunu tespit etmişlerdir. Solunoğlu (2022) Kapadokya bölgesinde yaptığı çalışmada sıcak hava balon pilotu seçim sürecinde CRITIC ve MAIRCA yöntemlerinden faydalanmıştır. Örgün ve Solunoğlu (2021), yaptıkları çalışmada Kapadokya bölgesinde bulunan restoran işletmelerinde personel seçiminde ARAS yöntemini kullanarak en önemli kriterin “yabancı dil bilgisi” olduğunu tespit etmişlerdir. Yıldırım ve Güzel (2019), seyahat acenteleri üzerinde yaptıkları çalışmada turist rehberi seçiminde AHP yöntemini kullanmışlardır. Çalışma sonucunda en önemli kriterin “mesleki yeterlilik” olduğunu belirlemişlerdir.

Yöntem

Araştırma için Hitit Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu'nun 03.07.2023 tarihli, 2023-197 sayılı ve 2023-09 numaralı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

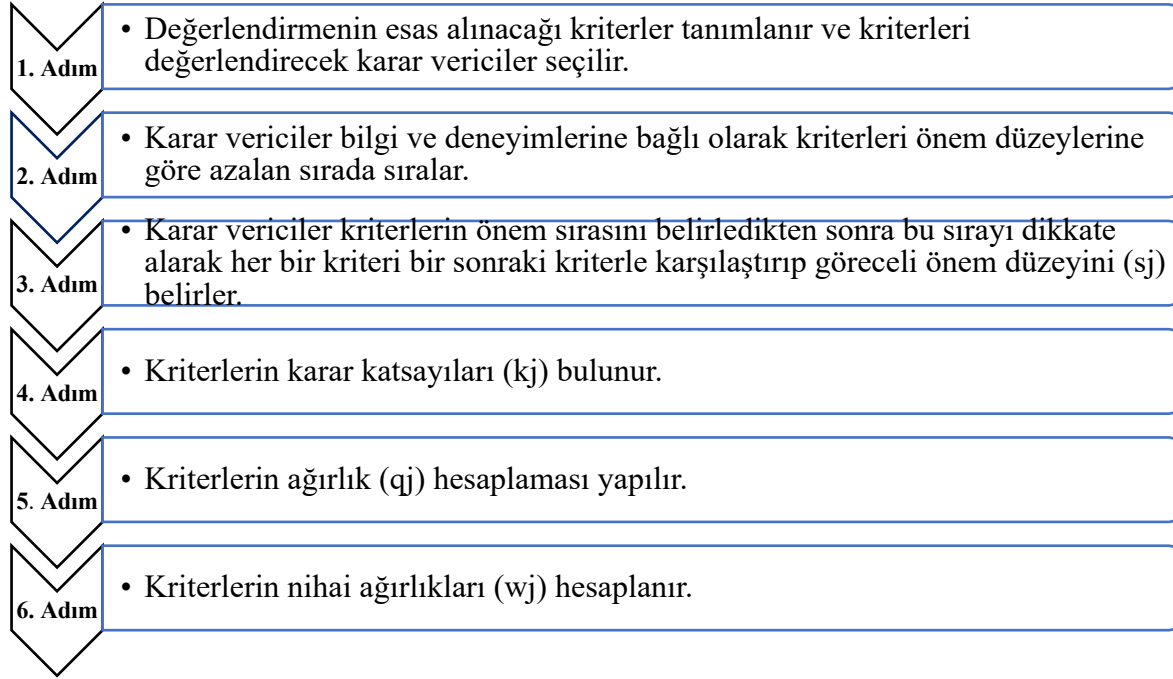
Bu çalışmada 2010 yılında literatüre giren ÇKKV yöntemlerinden biri olan adım adım ağırlık değerlendirme oranı analizi (SWARA) yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada SWARA'nın kullanılmasının nedeni AHP, ANP, SAW ve FARE gibi diğer benzer yöntemlerden farklı olarak SWARA'nın, karar vericilere çevre ve ekonominin mevcut durumuna göre önceliklerini seçme şansı vermesidir. SWARA yöntemi aşağıda açıklanmıştır.

SWARA Yöntemi

Bu yöntemde uzman, ağırlıkların hesaplanmasında ve değerlendirmelerde kritik bir rol oynar. Uzmanların kriterlerin önem oranları hakkındaki görüşlerini tahmin edebilme yeteneği bu yöntemin ana unsurudur. SWARA, kriterlerin önemini ve her bir kriterin göreceli ağırlıklarını belirlemek için geliştirilmiştir. Mevcut çalışma, SWARA'yı Çorum ilinde faaliyet gösteren yiyecek içecek işletmelerinde servis personeli seçim kriterlerini belirlemek ve önceliklendirmek için bir çerçeve oluşturmaktadır.

SWARA yöntemi adımları ÇKKV yöntemleri kullanılan veri çeşidine göre farklı uygulamalar şeklinde kullanılabilir. ÇKKV yöntemleri, veri tipine bağlı olarak çeşitli uygulamalara sahiptir. Bu çalışmada, SWARA yöntemi tercih edilmiştir. SWARA yöntemi diğer ÇKKV (BMW,AHP, Dematel, Electre vb) yöntemlerinden bazı üstün yönleriyle ayrılır. SWARA yöntemi, karar kriterlerinin ağırlıklarını belirlemede oldukça basit ve etkili bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. Kriterlerin göreceli önemleri, karar vericinin subjektif değerlendirmelerine dayanmakta ve adım adım bir süreçle kolayca uygulanmaktadır. Bu yöntem, kriterler arasında bir sıralama yapılmasını sağlamakta ve bu sıralamaya göre ağırlıkların hesaplanmasına olanak tanımaktadır. Böylece, kriterler arasındaki hiyerarşi net bir şekilde ortaya çıkarılmakta ve karar verme süreci önemli ölçüde kolaylaştırılmaktadır. SWARA, karar vericinin öznel yargılarını etkin bir şekilde sürece entegre edebilmesi açısından esneklik sunmaktadır. Kriterler arasındaki öncelik farklılıklarının, karar vericinin bakış açısına göre değerlendirilebilmesi, yöntemin daha kişiselleştirilebilir ve kullanıcı dostu bir araç haline gelmesini sağlamaktadır. Ayrıca, kriterlerin sıralaması ve önem düzeylerinin tamamen karar vericiye bağlı olması, yöntemin esneklik ve uyarlanabilirlik açısından üstünlük sağlamasına katkıda bulunmaktadır.

SWARA, diğer yöntemlere kıyasla daha az veri gereksinimi ile dikkat çekmektedir. Sadece kriterlerin sıralaması ve göreceli önem bilgisi, yöntemin uygulanması için yeterli olmaktadır. Bu özellik, özellikle veri eksikliği yaşanan durumlarda yöntemi tercih edilir kılmaktadır. Ayrıca, SWARA yöntemi, TOPSIS ve VIKOR gibi diğer çok kriterli karar verme yöntemleriyle kolayca entegre edilebilmektedir. Bu durum, yöntemin bir ağırlıklandırma aracı olarak geniş bir kullanım alanına sahip olmasını sağlamaktadır. Son olarak, SWARA'nın basit adımları, yöntemini uygulamayı hızlı ve pratik hale getirmekte, bu da karar verme sürecinin zamanla sınırlı olduğu durumlarda önemli bir avantaj sunmaktadır. Tüm bu özellikler, SWARA yöntemini etkili, kolay uygulanabilir ve esnek bir karar destek aracı haline getirmektedir. Bu yöntem, Keršulienė ve Turskis'in (2011) belirttiği gibi, altı adımdan oluşmaktadır. Bu adımlara aşağıda yer verilmiştir.

Şekil 1. SWARA Yöntemi İşlem Süreci

Uygulama

Bu çalışmada 1986 yılında UNESCO Dünya Miras Listesi'ne alınan Hattuşa'nın bulunduğu Çorum ilinde faaliyet gösteren yiyecek içecek işletmelerinin servis ve barista personel seçiminde dikkate aldıkları kriterlerin çok kriterli karar verme yöntemlerinden SWARA tekniği ile önceliklendirilmesi uygulaması gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda öncelikle çalışmada ele alınacak olan kriterler belirlenmiştir. Bu kriterler, uzman görüşü, literatür taraması ve işletme yöneticilerinden oluşan karar verici grubu ile tespit edilmiştir. Kriterler belirlendikten sonra karar verici olarak 15 alacarte servis sunan yiyecek-içecek işletmesi yöneticisine SWARA anket formu uygulanmıştır. Veriler Temmuz-Aralık 2023 tarihinde yüzyüze gerçekleştirilen ziyaretlerde elde edilmiştir. Her bir yöneticiyle görüşme yirmi beş dakika ile altmış dakika arasında sürmüştür. Karar vericilere ait demografik özellikler Tablo 1'de yer almaktadır. Karar vericilerden 4 kişi 10 yıl altı tecrübeye, 9 kişi 10-20 yıl arası tecrübeye, 2 kişi ise 25 yıl ve üzeri tecrübeye sahiptir. Karar vericilerin yaşları 26 ile 47 yaş arasında değişmektedir. Eğitim düzeyleri incelendiğinde ise 2'sinin yüksek lisans, 3'ünün lisans, 1'inin ön lisans, 6'sının lise ve 3'ünün ilköğretim mezunu oldukları görülmektedir.

Tablo 1
Karar Vericilerin Demografik Özellikleri

Karar Verici	Sektör Tecrübesi	Eğitim Durumu	Yaş
Karar Verici 1	11 Yıl	Yüksek Lisans	39
Karar Verici 2	17 yıl	Lisans	41
Karar Verici 3	9 Yıl	Önlisans	34
Karar Verici 4	14 Yıl	Lise	38
Karar Verici 5	8 Yıl	Lise	29
Karar Verici 6	12 Yıl	Lisans	33
Karar Verici 7	25 Yıl	İlköğretim	44
Karar Verici 8	30 Yıl	İlköğretim	47
Karar Verici 9	6 Yıl	Yüksek Lisans	28
Karar Verici 10	10 Yıl	Lise	26
Karar Verici 11	13 Yıl	Lise	31
Karar Verici 12	13 Yıl	Lise	42
Karar Verici 13	9 Yıl	İlköğretim	42
Karar Verici 14	14 Yıl	Lise	36
Karar Verici 15	10 Yıl	Lisans	30

Analiz ve Bulgular

Anket formlarından elde edilen veriler kullanılarak her grup açısından her bir işletme yöneticisi için SWARA yönteminin işlem adımları uygulanıp kriterlerin öncelik değerleri elde edilmiştir. Her yönetici için kriterlerin öncelik değerleri tespit edildikten sonra iki grup açısından her bir kriter bazında yöneticiler için bulunan değerlerin ortalaması alınarak kriterlerin nihai öncelik değerleri tespit edilmiştir. Aşağıda bu aşamalara yer verilmiştir. Analizlerde MS Excel programı kullanılmıştır.

Kriterler

Çalışmada kullanılan servis personeli ve barista için kriterler uzman görüşü, literatür taraması (Ayçin, 2020; İçigen ve Çetin, 2017; Kenger ve Organ, 2017; Solunoğlu, 2022; Yazgan ve Agamyradova, 2021) ve işletme yöneticileri grubu ile yapılan yarı yapılandırılmış mülakatlar ile belirlenmiş ve bu kriterlere Tablo 2’de yer verilmiştir.

Tablo 2
Kriterler ve Kodları

Servis Personeli		Barista	
Kriter Kodu	Kriter	Kriter Kodu	Kriter
K1	Takım Çalışmasına Uygunluk	K1	Takım Çalışmasına Uygunluk
K2	Kişinin Dış Görünümü	K2	Kişinin Dış Görünümü
K3	İş Tecrübesi	K3	İş Tecrübesi
K4	Genel Kültür	K4	Genel Kültür
K5	Eğitim Durumu	K5	Eğitim Durumu
K6	Organizasyon ve Planlama Becerisi	K6	Organizasyon ve Planlama Becerisi
K7	İletişim Becerisi	K7	İletişim Becerisi
K8	Referans	K8	Referans
K9	Servis Tekniklerini Bilmesi	K9	Kahve çeşitlerini hazırlama becerisi
K10	Kuver Açma ve Kuver Çeşitlerini Bilmesi		

Servis personeli için 10 kriter, barista için ise 9 kriter belirlenmiştir. Karar vericilerden ilk olarak personel seçerken dikkate aldıkları kriterleri çok önemliden az önemliye doğru sıralamaları istenmiştir. İlerleyen aşamada karar vericilerin belirledikleri sıralamayı esas alarak her bir kriteri bir sonraki kriterle karşılaştırarak ne kadar önemli olduğunu yüzde olarak belirlemeleri istenmiştir. Tablo 3'te servis personeli seçimi açısından kriterlerin sıralamaları ve göreceli önem derecelerine yer verilmiştir.

Servis Personeli Seçimi için SWARA Yönteminin Uygulanması

Tablo 3'te servis personeli seçimi için Karar Verici (KV) 1 "takım çalışmasına uygunluk (K1)" kriterini en önemli kriter olarak olduğunu belirlemiştir. İkinci sırada ise "organizasyon ve planlama becerisi (K6)" kriterini belirlemiştir. İkili karşılaştırmada K1 ile K6 arasındaki önem farkının %10 olduğunu belirtmiştir. Diğer bir ifade ile KV 1'e göre K1 kriteri K6 kriterine göre %10 daha önemlidir.

Tablo 3

Servis Personeli Seçimi Açısından Kriterlerin Sıralamaları ve Göreceli Önem Dereceleri

Önem Sırası	Karar Verici 1		Karar Verici 2		Karar Verici 3		Karar Verici 4		Karar Verici 5	
	Ölçüt	s_j	Ölçüt	s_j	Ölçüt	s_j	Ölçüt	s_j	Ölçüt	s_j
1	K1	-	K1	-	K7	-	K9	-	K1	-
2	K6	0,10	K7	0,10	K1	0,35	K3	0,15	K6	0,15
3	K10	0,10	K3	0,10	K4	0,25	K6	0,20	K7	0,50
4	K9	0,05	K9	0,10	K2	0,20	K1	0,40	K3	0,15
5	K7	0,10	K5	0,25	K3	0,20	K2	0,10	K4	0,30
6	K3	0,15	K10	0,15	K6	0,15	K4	0,05	K5	0,10
7	K4	0,10	K6	0,15	K9	0,15	K5	0,05	K9	0,05
8	K8	0,10	K4	0,25	K10	0,10	K7	0,20	K10	0,10
9	K5	0,10	K2	0,50	K5	0,10	K8	0,30	K2	0,25
10	K2	0,10	K8	0,10	K8	0,05	K10	0,15	K8	0,05
Önem Sırası	Karar Verici 6		Karar Verici 7		Karar Verici 8		Karar Verici 9		Karar Verici 10	
	Ölçüt	s_j	Ölçüt	s_j	Ölçüt	s_j	Ölçüt	s_j	Ölçüt	s_j
1	K3	-	K2	-	K3	-	K1	-	K8	-
2	K8	0,20	K8	0,15	K2	0,05	K2	0,05	K5	0,10
3	k6	0,25	K9	0,25	K1	0,05	K7	0,10	K4	0,20
4	k4	0,10	K10	0,20	K6	0,10	K9	0,40	K6	0,20
5	K5	0,15	K6	0,30	K4	0,10	K10	0,05	K10	0,30
6	K2	0,25	K7	0,20	K7	0,10	K3	0,10	K2	0,10
7	K10	0,35	K1	0,15	K8	0,15	K4	0,05	K3	0,20
8	K1	0,30	K4	0,10	K9	0,05	K6	0,05	K1	0,25
9	K9	0,15	K3	0,20	K10	0,10	K8	0,10	K7	0,30
10	K7	0,10	K5	0,20	K5	0,05	K5	0,05	K9	0,25
Önem Sırası	Karar Verici 11		Karar Verici 12		Karar Verici 13		Karar Verici 14		Karar Verici 15	
	Ölçüt	s_j	Ölçüt	s_j	Ölçüt	s_j	Ölçüt	s_j	Ölçüt	s_j
1	K1	-	K1	-	K7	-	K9	-	K1	-
2	K6	0,10	K7	0,05	k1	0,20	K3	0,15	K6	0,10
3	K10	0,10	K3	0,15	K4	0,30	K6	0,20	K7	0,10
4	K9	0,05	K9	0,40	K2	0,25	K1	0,20	K3	0,20
5	K7	0,10	K5	0,15	K3	0,20	K2	0,10	K4	0,05
6	K3	0,15	K10	0,30	K6	0,15	K4	0,05	K5	0,10
7	K4	0,20	K6	0,20	K9	0,15	K5	0,05	K9	0,05
8	K8	0,25	K4	0,15	K10	0,10	K7	0,10	K10	0,25
9	K5	0,30	K2	0,15	K5	0,05	K8	0,10	K2	0,20
10	K2	0,10	K8	0,10	K8	0,05	K10	0,10	K8	0,05

Karar vericilerin verdiği cevaplar esas alınarak kriter sıralamaları ve göreceli önem düzeyleri (s_j) belirlenmiş, daha sonra kriterlerin karar katsayıları (k_j), kriter ağırlıkları (q_j) ve kriterin nihai ağırlığı (w_j) hesaplanmıştır. Tablo 4'te servis personeli seçimi için karar verici 1'in değerlendirmelerine yer verilmiştir. Diğer karar vericiler için de aynı sistem uygulanmıştır. Diğer karar vericilerin değerlendirmelerine yer verilmemiştir.

Tablo 4
Karar Verici 1 için Kriter Ağırlıkları

Önem Sırası	Karar Verici 1				
	Kriter	s_j	k_j	q_j	w_j
1	K1	-	1	1	0,146
2	K6	0,10	1,10	0,909	0,133
3	K10	0,10	1,10	0,826	0,121
4	K9	0,05	1,05	0,787	0,115
5	K7	0,10	1,10	0,715	0,105
6	K3	0,15	1,15	0,622	0,091
7	K4	0,10	1,10	0,565	0,083
8	K8	0,10	1,10	0,514	0,075
9	K5	0,10	1,10	0,467	0,068
10	K2	0,10	1,10	0,425	0,062

Karar Verici 1, kriterleri şu öncelik sırasına göre belirlemiştir: K1, K6, K10, K9, K7, K3, K4, K8, K5 ve K2. Kriterlerin ağırlıkları ise 0,062 ile 0,0146 arasında değişiklik göstermektedir. Kriterlerin karar katsayıları (k_j) $k_j = \begin{cases} 1, & \text{eğer } j = 1 \\ s_j + 1, & \text{eğer } j > 1 \end{cases}$ eşitlik formülü yardımıyla hesaplanmıştır. Birinci sırada yer alan kriterin karar katsayısı 1 olarak belirlenmektedir. Sonraki sıralarda yer alan kriterlere ise s_j+1 değeri verilmektedir.

Kriterlerin düzeltilmiş ağırlığı (q_j) $q_j = \begin{cases} 1, & \text{eğer } j = 1 \\ \frac{q_{j-1}}{k_j}, & \text{eğer } j > 1 \end{cases}$ eşitlik formülü yardımıyla hesaplanmıştır. En önemli kriterin düzeltilmiş ağırlığı 1 olarak belirlenmektedir. Diğer kriterlerin ağırlık değerleri, bir önceki kriterin ağırlık değeri, mevcuttaki kriterin karar katsayısına bölünerek bulunur. Örneğin karar verici 1'e göre K10'a ait ağırlık değeri ($K2q_j / 1,1(K3 k_j)$)=0,826 olarak hesaplanmıştır.

Kriterlerin ağırlıkları (w_j) $w_j = \frac{q_j}{\sum q_j}$ eşitlik formülü yardımıyla hesaplanmaktadır. Bir önceki adımda hesaplanmış olan her bir kriterin ağırlığının (q_j) bütün kriterlerin ağırlıklarının toplamına bölünmesi ile elde edilmektedir. Karar vericilerden elde edilen bilgiler doğrultusunda SWARA yöntemi uygulanarak her bir karar verici için kriterlerin ağırlıkları elde edilmiştir. Daha sonra her bir karar verici için bulunan ağırlıkların ortalaması alınarak kriterlerin nihai ağırlıkları hesaplanmıştır. Bu hesaplamalara Tablo 5'te yer verilmiştir.

Tablo 5

Servis Personeli Seçimi Açısından Kriterlerin Nihai Ağırlıkları

	KV 1	KV 2	KV 3	KV 4	KV 5	KV 6	KV 7	KV 8
Kriter	wj	wj	wj	wj	wj	wj	wj	wj
K1	0,146	0,17	0,158	0,097	0,208	0,048	0,064	0,125
K2	0,062	0,041	0,105	0,088	0,051	0,084	0,199	0,131
K3	0,091	0,14	0,088	0,163	0,105	0,200	0,049	0,137
K4	0,083	0,062	0,126	0,084	0,081	0,121	0,058	0,103
K5	0,068	0,102	0,055	0,08	0,073	0,105	0,041	0,067
K6	0,133	0,077	0,076	0,136	0,181	0,133	0,089	0,113
K7	0,105	0,154	0,213	0,067	0,121	0,038	0,074	0,094
K8	0,075	0,038	0,052	0,052	0,048	0,167	0,173	0,081
K9	0,115	0,127	0,066	0,188	0,07	0,042	0,138	0,078
K10	0,121	0,089	0,06	0,045	0,063	0,062	0,115	0,071
	KV 9	KV 10	KV 11	KV 12	KV 13	KV 14	KV 15	Nihai
Kriter	wj	wj	wj	wj	wj	wj	wj	Ağırlık
K1	0,156	0,056	0,156	0,186	0,168	0,101	0,155	0,122
K2	0,148	0,083	0,045	0,046	0,104	0,091	0,079	0,101
K3	0,083	0,069	0,097	0,154	0,086	0,145	0,107	0,113
K4	0,079	0,143	0,081	0,053	0,129	0,087	0,102	0,096
K5	0,066	0,172	0,050	0,096	0,057	0,083	0,093	0,083
K6	0,076	0,119	0,142	0,061	0,075	0,121	0,141	0,107
K7	0,135	0,043	0,112	0,177	0,202	0,075	0,128	0,108
K8	0,069	0,189	0,065	0,042	0,054	0,069	0,075	0,098
K9	0,096	0,034	0,123	0,110	0,065	0,166	0,118	0,097
K10	0,092	0,092	0,129	0,074	0,059	0,062	0,094	0,085

Tablo 5'e göre 0,122 değeri ile en önemli kriter takım çalışmasına uygunluk (K1) olmuştur. Bu kriteri sırasıyla 0,113 değeriyle iş tecrübesi (K3), 0,108 değeriyle iletişim becerisi (K7), 0,107 organizasyon ve planlama becerisi (K6), 0,101 değeriyle kişinin dış görünümü (K2), 0,098 değeriyle referans (K8), 0,098 değeriyle servis tekniklerini bilmesi (K9), 0,096 değeriyle genel kültür (K4), 0,085 değeriyle kuver açma ve kuver çeşitlerini bilmesi (K10) ve son olarak 0,083 değerleriyle eğitim durumu (K5) ile olarak tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlar göre K1>K3> K7>K6 >K2>K8>K9>K4>K10>K5 kriterler SWARA yöntemiyle elde edilen önem seviyeleridir.

Barista Personeli için SWARA Yönteminin Uygulanması

Tablo 6'da barista personel seçimi için Karar Verici (KV) 3 "kişinin iletişim becerisi (K7)" kriterini en önemli kriter olarak olduğunu belirlemiştir. İkinci sırada ise "takım çalışmasına uygunluk (K1)" kriterini belirlemiştir. İkili karşılaştırmada K7 ile K1 arasındaki önem farkının %35 olduğunu belirtmiştir. Diğer bir ifade ile KV 3'e göre K7 kriteri K1 kriterine göre %35 daha önemlidir.

Tablo 6

Barista Personeli Seçimi Açısından Kriterlerin Sıralamaları, Göreceli Önem Dereceleri

Önem Sırası	Karar V 1		Karar V 2		Karar V 3		Karar V 4		Karar V 5	
	Ölçüt	s_j	Ölçüt	s_j	Ölçüt	s_j	Ölçüt	s_j	Ölçüt	s_j
1	K1	-	K6	-	K1	-	K1	-	K1	-
2	K6	0,05	K1	0,10	K9	0,05	K9	0,20	K6	0,15
3	K9	0,20	K7	0,10	K6	0,05	K6	0,40	K8	0,1
4	K7	0,4	K2	0,10	K8	0,05	K2	0,10	K2	0,2
5	K2	0,40	K8	0,05	K2	0,15	K7	0,30	K9	0,1
6	K5	0,25	K9	0,05	K7	0,05	K3	0,10	K4	0,1
7	K4	0,1	K3	0,20	K3	0,20	K5	0,10	K3	0,1
8	K8	0,05	K4	0,20	K4	0,05	K4	0,10	K7	0,1
9	K3	0,15	K5	0,25	K5	0,05	K8	0,10	K5	0,1
Önem Sırası	Karar V 6		Karar V 7		Karar V 8		Karar V 9		Karar V 10	
	Ölçüt	s_j	Ölçüt	s_j	Ölçüt	s_j	Ölçüt	s_j	Ölçüt	s_j
1	K1	-	K2	-	K1	-	K7	-	K3	-
2	K9	0,10	K9	0,10	K9	0,20	K5	0,20	K1	0,10
3	K2	0,20	K8	0,20	K7	0,10	K2	0,10	K6	0,05
4	K7	0,10	K5	0,05	K2	0,10	K1	0,25	K7	0,05
5	K3	0,05	K1	0,05	K3	0,25	K3	0,10	K9	0,05
6	K5	0,10	K3	0,05	K4	0,30	K8	0,15	K2	0,05
7	K4	0,10	K6	0,10	K5	0,15	K4	0,10	K4	0,05
8	K6	0,10	K4	0,15	K6	0,30	K6	0,10	K5	0,05
9	K8	0,20	K7	0,05	K8	0,05	K9	0,10	K8	0,05
Önem Sırası	Karar V 11		Karar V 12		Karar V 13		Karar V 14		Karar V 15	
	Ölçüt	s_j	Ölçüt	s_j	Ölçüt	s_j	Ölçüt	s_j	Ölçüt	s_j
1	K1	-	K6	-	K1	-	K1	-	K1	-
2	K7	0,20	K1	0,10	K9	0,05	K9	0,20	K6	0,15
3	K6	0,40	K7	0,10	K6	0,05	K6	0,25	K8	0,10
4	K4	0,40	K2	0,10	K8	0,20	K2	0,15	K2	0,20
5	K2	0,40	K8	0,05	K2	0,05	K7	0,30	K9	0,10
6	K5	0,10	K9	0,05	K7	0,05	K3	0,10	K4	0,10
7	K3	0,40	K3	0,20	K3	0,05	K5	0,10	K3	0,10
8	K8	0,40	K4	0,20	K4	0,05	K4	0,10	K7	0,10
9	K9	0,10	K5	0,25	K5	0,05	K8	0,05	K5	0,10

Ölçütlerin sıralamaları ve göreceli önem düzeyleri (s_j) karar vericiler tarafından belirlendikten sonra, ölçütlerin karar katsayıları (k_j), kriter ağırlıkları (q_j) ve kriterin nihai ağırlığı (w_j) bulgulanmıştır. Tablo 7’te barista personeli seçimi için karar verici 3’ün değerlendirmelerine yer verilmiştir. Diğer karar vericilere de aynı sistem uygulanmıştır.

Tablo 7
Karar Verici 3 için Kriter Ağırlıkları

Önem Sırası	Karar Verici 3				
	Ölçüt	s_j	k_j	q_j	w_j
1	K6	-	1	1	0,159
2	K1	0,10	1,10	0,909	0,144
3	K7	0,10	1,10	0,826	0,131
4	K2	0,10	1,10	0,751	0,119
5	K8	0,05	1,05	0,715	0,113
6	K9	0,05	1,05	0,681	0,108
7	K3	0,20	1,20	0,568	0,090
8	K4	0,20	1,20	0,473	0,075
9	K5	0,25	1,25	0,378	0,060

Tablo 7’de barista personel seçimi için yapılan karar verici 3’ün değerlendirmelerine yer verilmiştir. Tablo 7’de kriterlerin önem sırası, s_j ; karar vericiler tarafından yapılan ikili karşılaştırmalar, k_j ; kriterlerin karar katsayıları, q_j ; kriterlerin ağırlıkları, w_j ; kriterlerin nihai ağırlıkları gösterilmektedir. Her bir kriterin nihai ağırlıkları ise ağırlıklarının ortalaması alınarak hesaplanmaktadır. Kriterlerin nihai ağırlıklarına Tablo 8’de yer almaktadır.

Tablo 8
Barista Personeli Seçimi Açısından Kriterlerin Nihai Ağırlıkları

	KV 1	KV 2	KV 3	KV 4	KV 5	KV 6	KV 7	KV 8
Kriter	Nihai ağırlık	Nihai ağırlık	Nihai ağırlık	Nihai ağırlık	Nihai ağırlık	Nihai ağırlık	Nihai ağırlık	Nihai ağırlık
K1	0,206	0,144	0,145	0,213	0,172	0,165	0,109	0,193
K2	0,083	0,119	0,109	0,115	0,113	0,125	0,158	0,133
K3	0,05	0,09	0,086	0,08	0,085	0,108	0,103	0,106
K4	0,061	0,075	0,082	0,067	0,094	0,090	0,082	0,082
K5	0,067	0,06	0,078	0,073	0,07	0,098	0,114	0,071
K6	0,196	0,159	0,132	0,126	0,15	0,081	0,094	0,055
K7	0,117	0,131	0,104	0,088	0,077	0,114	0,078	0,146
K8	0,058	0,113	0,125	0,061	0,136	0,068	0,120	0,052
K9	0,163	0,108	0,138	0,177	0,103	0,150	0,143	0,161
	KV 9	KV 10	KV 11	KV 12	KV 13	KV 14	KV 15	
Kriter	Nihai ağırlık	Nihai ağırlık	Nihai ağırlık	Nihai ağırlık	Nihai ağırlık	Nihai ağırlık	Nihai ağırlık	Nihai Ağırlık
K1	0,112	0,127	0,256	0,144	0,145	0,202	0,172	0,163
K2	0,14	0,104	0,078	0,119	0,105	0,117	0,113	0,119
K3	0,102	0,139	0,051	0,090	0,095	0,082	0,085	0,096
K4	0,08	0,099	0,109	0,075	0,090	0,068	0,094	0,087
K5	0,154	0,095	0,071	0,060	0,086	0,074	0,070	0,089
K6	0,073	0,121	0,153	0,159	0,132	0,135	0,150	0,115
K7	0,185	0,115	0,214	0,131	0,100	0,090	0,077	0,125
K8	0,088	0,09	0,036	0,113	0,110	0,064	0,136	0,088
K9	0,066	0,11	0,033	0,108	0,138	0,168	0,103	0,118

Tablo 8'e göre 0,163 ile takım çalışmasına uygunluk (K1) olmuştur. Takım çalışmasına uygunluğu sırasıyla 0,125 değeri ile iletişim becerisi (K7), 0,119 değeri ile kişinin dış görünümü (K2), 0,118 değeri ile kahve çeşitlerini hazırlama becerisi (K9), 0,115 değeriyle organizasyon ve planlama becerisi (K6), 0,096 değeri ile iş tecrübesi (K3), 0,089 değeri ile eğitim durumu (K5), 0,088 değeri ile referans (K8), 0,087 değeriyle genel kültür (K4) kriteri son sırada yer almıştır. Elde edilen sonuçlara göre $K1 > K7 > K2 > K9 > K6 > K3 > K5 > K8 > K4$ sıralamasıyla oluşan kriterlerin SWARA yöntemiyle elde edilen önem seviyelerini göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler

Çalışmada yiyecek içecek işletmelerinin servis ve barista personel seçim kriterlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda yapılan çalışmanın sonuçlarının bölgede yiyecek içecek hizmeti sunan işletme yöneticilerine, sektörde çalışmak isteyenlere ve araştırmacılara yol göstermesi beklenmektedir. Yiyecek içecek işletmelerinde işletmenin başarısında doğrudan etkisi olan çalışanların önemi büyüktür. Çünkü kaliteli hizmet sunma, müşteri memnuniyetini artırma, gıda güvenliğini sağlama, işletme performansını ve karlılığını artırma ile rekabette üstünlük sağlama gibi pek çok alanda çalışanların katkıları büyük öneme sahiptir. İşletmelerin yanlış personel seçimi önemli sonuçlar doğurabilmektedir. Yanlış personel seçimi iş süreçlerinin aksamasına, müşteri memnuniyetinin azalmasına, işletme kültürüne uyum sağlamamasına, eğitim masraflarının artmasına, çalışan devir hızının artmasına, diğer çalışanların motivasyonunun düşmesine neden olabilmektedir.

Personel seçim kriterlerinin belirlenmesinde uzman görüşü, literatür taraması ve işletme yöneticileri ile yapılan yarı yapılandırılmış mülakatlar tespit edilen hususlar dikkate alınmıştır. Bu kapsamda servis personeli için sırasıyla takım çalışmasına uygunluk, iş tecrübesi, organizasyon ve planlama becerisi, kişinin dış görünümü, referans, servis tekniklerini bilmesi, genel kültür, kuver açma ve kuver çeşitlerini bilmesi ve eğitim durumu kriterlerinin önemli olduğu belirlenmiştir.

Barista personeli için ise, takım çalışmasına uygunluk, iletişim becerisi, kişinin dış görünümü, kahve çeşitlerini hazırlama becerisi, organizasyon ve planlama becerisi, iş tecrübesi, eğitim durumu, referans ve genel kültür kriterlerinin önemli olduğu belirlenmiştir. Bu kriterler Çorum ili özelinde yiyecek içecek işletmelerinin personel seçerken öncelikle göz önünde bulundurması gereken konular olarak önerilmektedir. Yiyecek içecek işletmeleri personel seçim sürecinde tespit edilen kriterleri bir alternatif olarak kullanabilir. Sektörde çalışmayı düşünen bireyler ise takım çalışmasına yatkınlık ve iletişim kurma becerileri gibi kişisel özelliklerinin öneminin farkına varmalıdır. Aynı zamanda bireyler kendilerini planlama ve organizasyon yetkinliklerini geliştirmeli, mesleki deneyimin işe alım sürecinde belirleyici bir faktör olduğunun bilincinde olmaları önem arz etmektedir. Bununla birlikte lise ve önlisans düzeyinde turizm eğitimi veren kurumların ders müfredatlarında bu konulara önem yer vermesi önerilmektedir.

Elde edilen bulgular literatürdeki diğer çalışmalarla karşılaştırıldığında bazı farklılıklar olduğunu söylemek mümkündür. Şimşek ve arkadaşları (2014) çalışmalarında Bulanık AHP ile otel işletmelerine personel seçiminde iş tecrübesi, ikna kabiliyeti, iletişim becerisi ve problem çözme kriterlerinin önemli olduğunu belirlemişlerdir. İçigen ve Çetin (2017) yapılan bir çalışmada AHP temelli TOPSİS yöntemiyle önbüro müdürü seçiminde iş deneyimi, yabancı dil bilgi, eğitim, bilgisayar bilgisi, takım oyunculuğuna yatkınlık kriterlerinin önemli olduğunu tespit etmişlerdir. Baki (2021) tarafından SWARA tekniği kullanarak turizm sektöründeki yöneticilerin seçim kriter ağırlıklarını belirlemiştir. Kriterleri problem çözme ve karar verme, liderlik ve iletişim becerileri, kriz yönetimi, hedef belirleme, özgüven, özgünlük ve yaratıcılık, etik değerler ve yenilikçi hizmetler olarak belirlemiştir. Akyurt (2019) tarafından otel yöneticileri üzerinde yapılan bir çalışmada en önemli personel seçimi kriterinin "yabancı dil bilgisi" olduğu tespit edilmiştir. Gürkan ve Dazlak (2019)

tarafından AHP yöntemiyle yapılan bir diğer çalışmada ise otel işletme çalışanlarında deneyimin en önemli kriter olduğunu ifade etmişlerdir. Ortaya çıkan bu farklılıkların hem kullanılan yöntem farklılığından hem de yiyecek-içecek sektörünün kendine has özelliklerinden kaynaklandığı söylenebilir.

Bu çalışma bazı sınırlılıkları sahiptir. Öncelikle çalışmanın Çorum ili özelinde gerçekleştirilmiş olması çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Bir diğer sınırlılık ise çalışmanın servis personeli ve barista personeli özelinde gerçekleştirilmiş olmasıdır. Ayrıca çalışmanın yiyecek-içecek işletmesi çalışanları örnekleminde gerçekleştirilen ilk çalışma olması nedeniyle diğer yapılan çalışmalarla birebir karşılaştırma yapılamaması bir diğer sınırlılığı oluşturmaktadır. Gelecek çalışmalarda farklı destinasyonlarda servis ve barista personel seçiminin farklı ÇKKV yöntemleri kullanılarak yapılması literatürün gelişmesine katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Akincilar, A. ve Dagdeviren, M. (2014). A hybrid multi-criteria decision making model to evaluate hotel websites. *International Journal of Hospitality Management*, 36, 263–271. doi:10.1016/j.ijhm.2013.10.002
- Aknar, A., Başçı, A. ve Kartal, M. (2023). Determination of internship place selection criteria of students in tourism field with pre-bachelor's degree education by SWARA method. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 11(2), 1126–1141. doi:10.21325/jotags.2023.1236
- Akyurt, H. (2019). Analitik hiyerarşi seçim yöntemi ile otel personeli seçimi kriterlerinin değerlendirilmesi: Giresun ili örneği. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (Özel Sayı), 64–78. doi:10.21733/ibad.603290
- Anderson, B. A., Provis, C. ve Chappel, S. J. (2003). The selection and training of workers in the tourism and hospitality industries for the performance of emotional labour. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 10(1), 1–13. doi:10.3316/ielapa.200308174
- Atici, K. B., Simsek, A. B., Ulucan, A. ve Tosun, M. U. (2015). A GIS-based Multiple Criteria Decision Analysis approach for wind power plant site selection. *Utilities Policy*, 37, 86–96. doi:10.1016/j.jup.2015.06.001
- Atlı, H. F. ve Senir, G. (2024). Green supplier selection using IMF SWARA and Fuzzy WASPAS techniques for the supply of agricultural pesticides. *Black Sea Journal of Agriculture*, 7(4), 377–390. doi:10.47115/bsagriculture.1463382
- Ayçin, E. (2020). Personel seçim sürecinde CRITIC ve MAIRCA yöntemlerinin kullanılması. *İşletme*, 1(1), 1–12. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/isletme/issue/52222/716692>
- Ayyıldız, E. ve Gürsoy, İ. (2024). Havalimanı hizmet kalitesi faktörlerinin sezgisel bulanık SWARA ile ağırlıklandırılması. *3rd International Conference on Engineering, Natural and Social Sciences* içinde (ss. 1084–1092). Konya, Türkiye.
- Baki, R. (2021). Turizm sektöründe yönetici seçimine yönelik çok kriterli bir yaklaşım. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi*, 26(3), 955–968. doi:10.17482/uumfd.926118
- Bakır, M. ve Atalık, Ö. (2018). Entropi ve Aras yöntemleriyle havayolu işletmelerinde hizmet kalitesinin değerlendirilmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 617–638. doi:10.20491/isarder.2018.410

- Büyüközkan, G. ve Göçer, F. (2018). An extension of ARAS methodology under interval valued intuitionistic fuzzy environment for digital supply chain. *Applied Soft Computing*, 69, 634–654. doi:10.1016/j.asoc.2018.04.040
- Chen, P.-C. (2009). A fuzzy multiple criteria decision making model in employee recruitment. *International Journal of Computer Science and Network Security*, 9(7), 113–117. Erişim adresi: <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=dbbccdef1c67ae73b4bb5626a3cd1f2f4bac431c>
- Danişan, T., Özcan, E. ve Eren, T. (2022). Personnel selection with multi-criteria decision making methods in the ready-to-wear sector. *Tehnički vjesnik*, 29(4), 1339–1347. doi:10.17559/TV-20210816220137
- Durbarry, R. ve Sinclair, M. T. (2003). Market shares analysis: The case of French tourism demand. *Annals of tourism research*, 30(4), 927–941. doi:10.1016/S0160-7383(03)00058-6
- Ersoy, Y. (2021). AHP ve TOPSIS yöntemleri kullanılarak tekstil sektöründe personel seçimi. *Kafdağı*, 6(1), 60–78. doi:10.51469/kafdagi.948358
- Güngör, Z., Serhadlıoğlu, G. ve Kesen, S. E. (2009). A fuzzy AHP approach to personnel selection problem. *Applied soft computing*, 9(2), 641–646. doi:10.1016/j.asoc.2008.09.003
- Gürkan, S. ve Dazlak, B. B. (2019). İnsan kaynakları temin ve seçiminde analitik hiyerarşi prosesinin kullanılması ve oteller üzerine bir uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(2), 774–783. doi:10.29249/selcuksbmyd.626898
- Hashemkhani Zolfani, S. ve Bahrami, M. (2014). Investment prioritizing in high tech industries based on SWARA-COPRAS approach. *Technological and Economic Development of Economy*, 20(3), 534–553. doi:10.3846/20294913.2014.881435
- İçigen, E. T. ve Çetin, E. İ. (2017). AHP temelli TOPSIS yöntemi ile konaklama işletmelerinde personel seçimi. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 179–187. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/isletme/issue/52222/716692>
- Işık, A. T. ve Adalı, E. A. (2016). A new integrated decision making approach based on SWARA and OCRA methods for the hotel selection problem. *International Journal of Advanced Operations Management*, 8(2), 140–151. doi:10.1504/IJAOM.2016.079681
- Karabašević, D., Stanujkić, D. ve Urošević, S. (2015). The MCDM model for personnel selection based on SWARA and ARAS methods. *Management (1820-0222)*, 20(77), 43–52. doi:10.7595/management.fon.2015.0029
- Karabasevic, D., Stanujkic, D., Urosevic, S. ve Maksimovic, M. (2015). Selection of candidates in the mining industry based on the application of the SWARA and the MULTIMOORA methods. *Acta Montanistica Slovaca*, 20(2), 116–124. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/profile/Darjan-Karabasevic/publication/282349543_Selection_of_candidates_in_the_mining_industry_based_on_the_application_of_the_SWARA_and_the_MULTIMOORA_methods/links/560d740908ae2aa0be4a3855/Selection-of-candidates-in-the-mining-industry-based-on-the-application-of-the-SWARA-and-the-MULTIMOORA-methods.pdf

- Kenger, M. D. ve Organ, A. (2017). Banka personel seçiminin çok kriterli karar verme yöntemlerinden entropi temelli aras yöntemi ile değerlendirilmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(4), 152–170. doi:10.30803/adusobed.336215
- Keršulienė, V. ve Turskis, Z. (2011). Integrated fuzzy multiple criteria decision making model for architect selection. *Technological and economic development of economy*, 17(4), 645–666. doi:10.3846/20294913.2011.635718
- Korkmaz, O. (2019). Personnel selection method based on TOPSIS multi-criteria decision making method. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (23), 1–16. doi:10.18092/ulikidince.468486
- Lai, P. ve Baum, T. G. (2005). Just-in-time labour in the hospitality sector? *Employee Relations*, 27(1), 86–102. doi:10.1108/01425450510569328
- Maitland, I. (1997). *Motivating people, institue of personnel and development, USA*. Channel Islands: The Guernsey Press.
- Nasab, H. H. ve Milani, A. S. (2012). An improvement of quantitative strategic planning matrix using multiple criteria decision making and fuzzy numbers. *Applied Soft Computing*, 12(8), 2246–2253. doi:10.1016/j.asoc.2012.03.010
- Örgün, E. (2023). Yerel restoran seçim sürecinde swara yöntemiyle kriter ağırlıklarının belirlenmesi. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 6(1), 409–417. doi:10.33083/joghat.2023.272
- Örgün, E. ve Solunoğlu, A. (2021). Restaurant personnel selection with ARAS method: The case of Cappadocia. *Co-Editors*, 181, 0-0. doi:10.5038/9781955833011
- Pajić, V., Andrejić, M., Jolović, M. ve Kilibarda, M. (2024). Strategic warehouse location selection in business logistics: A novel approach using imf SWARA–MARCOS—A case study of a Serbian logistics service provider. *Mathematics*, 12(5), 776. doi:10.3390/math12050776
- Perçin, S. (2019). An integrated fuzzy SWARA and fuzzy AD approach for outsourcing provider selection. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 30(2), 531–552. doi:10.1108/JMTM-08-2018-0247
- Saputra, V. H. ve Setiawansyah, S. (2024). Penerapan metode SWARA dan grey relational analysis dalam pemilihan karyawan terbaik. *Journal of Artificial Intelligence and Technology Information*, 2(1), 51–61. doi:10.58602/jaiti.v2i1.107
- Şenel, B., Mine, Ş. ve Boza, N. A. (2024). SWARA ve VIKOR yöntemi ile performans odaklı uzaktan eğitim sunucu seçimi. *Social Mentality and Researcher Thinkers Journal (Smart Journal)*, 7(51), 2602–2610. doi:10.31576/smryj.1097
- Şimşek, A., Catır, O. ve Ömürbek, N. (2014). Turizm sektöründe bulanık analitik hiyerarşi süreci ile personel seçimi. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(2), 147–196. Erişim adresi: <https://acikerisim.uludag.edu.tr/server/api/core/bitstreams/84367e62-1195-4421-a87a-d8ea661c269a/content>

- Solunoğlu, A. (2022). Kapadokya bölgesi sıcak hava balon pilotu seçim sürecinde CRITIC ve MAIRCA yöntemlerinin kullanılması. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 19(1), 41–58. doi:10.24010/soid.863990
- Turpcu, E. ve Kılıç, M. F. (2022). A grubu seyahat acentalarının personel seçim kriterlerinin AHP yöntemi ile derecelendirilmesi: Niğde ili örneği. *SSD Journal*, 7(33), 321–335. doi:10.31567/ssd.691
- Tuş, A. ve Adalı, E. A. (2018). Personnel assessment with CODAS and PSI methods. *Alphanumeric Journal*, 6(2), 243–256. doi:10.17093/alphanumeric.432843
- Ulutaş, A. (2019). Entropi ve MABAC yöntemleri ile personel seçimi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 13(19), 1552–1573. doi:10.26466/opus.580456
- Utlu, N. (2024). SWARA yöntemi ile dijital pazarlama strateji seçimi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 25(1), 341–355. doi:10.31671/doujournal.1356008
- Vural, Ö. ve Acer, A. (2024). Yeşil liman kriterlerinin swara yöntemi ile değerlendirilmesi. *Örgütlerin Yönetimi Dergisi*, 1(01), 1–14. Erişim adresi: <https://journals.gen.tr/index.php/oyd/article/view/2379/1606>
- Yarlıkaş, S. ve Arslaner, C. (2019). SWARA ve COPELAND yöntemleri ile global tedarik zinciri yönetimini etkileyen faktörlerin önem düzeylerinin değerlendirilmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(4), 83–104. doi:10.18037/ausbd.668624
- Yazgan, A. E. ve Agamyradova, H. (2021). SWARA ve MAIRCA yöntemleri ile bankacılık sektöründe personel seçimi. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 16(2), 281–290. doi:10.48145/gopsbad.999847
- Yıldırım, B. I. ve Güzel, Ö. (2019). Seyahat acentelerinin turist rehberi seçim kriterlerinin analitik hiyerarşi süreci (AHS) yöntemi ile değerlendirilmesi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 30(1), 69–81. doi:10.17123/atad.580649
- Yücenur, G. N. ve Ipekçi, A. (2021). SWARA/WASPAS methods for a marine current energy plant location selection problem. *Renewable Energy*, 163, 1287–1298. doi:10.1016/j.renene.2020.08.131
- Zavadskas, E. K., Turskis, Z. ve Bagočius, V. (2015). Multi-criteria selection of a deep-water port in the Eastern Baltic Sea. *Applied Soft Computing*, 26, 180–192. doi:10.1016/j.asoc.2014.09.019
- Zhang, S. ve Liu, S. (2011). A GRA-based intuitionistic fuzzy multi-criteria group decision making method for personnel selection. *Expert Systems with Applications*, 38(9), 11401–11405. doi:10.1016/j.eswa.2011.03.012
- Zolfani, S. H., Salimi, J., Maknoon, R. ve Kildiene, S. (2015). Technology foresight about R&D projects selection; application of SWARA method at the policy making level. *Engineering Economics*, 26(5), 571–580. doi:10.5755/j01.ee.26.5.9571
- Zorlu, K., Tuncer, M. ve Yılmaz, A. (2024). Assessment of resources for geotourism development: Integrated SWARA-COBRA approach under spherical fuzzy environments. *Geoheritage*, 16(3), 89. doi:10.1007/s12371-024-00993-3

Extended Abstract

Purpose

The lack of clarity regarding which criteria are to be considered and their relative importance in personnel evaluation can lead to various problems. In personnel evaluation processes, the necessity to assess multiple criteria, both quantitative and qualitative, renders the process exceedingly complex (Tuş and Adalı, 2018). Moreover, when conducting personnel evaluations, input from multiple decision-makers is often required. It is well known that multi-criteria decision-making (MCDM) methods enable the aggregation of preferences from different decision-makers (Atici, Simsek, Ulucan and Tosun, 2015). Given that the problem at hand involves multiple criteria as well as multiple decision-makers, the use of a multi-criteria decision-making approach is deemed suitable for solving the problem of personnel selection and evaluation.

While numerous studies in the literature have employed MCDM techniques in personnel selection, no study has been identified that utilizes the SWARA method specifically for food and beverage establishments. In this respect, the study can be considered original and a contribution to the literature. Within this scope, the research questions are formulated as: “What are the personnel selection criteria for food and beverage establishments?” and “What is the degree of importance assigned to these criteria in food and beverage establishments?”

The study aims to determine and prioritize the criteria that food and beverage establishments operating in the province of Çorum will consider during personnel selection. Although the research is specific to the province of Çorum, it is anticipated to offer guidance to individuals and students who intend to work in food and beverage establishments. To achieve this objective, the proposed MCDM model in the study is based on the use of the SWARA method.

Design and Methodology

This study employs the Stepwise Weight Assessment Ratio Analysis (SWARA) method, a multi-criteria decision-making approach introduced to the literature in 2010. SWARA was chosen because, unlike other similar methods such as AHP, ANP, SAW, and FARE, it provides decision-makers the opportunity to select their priorities according to the prevailing environmental and economic conditions.

The population of the study consists of hiring managers in à la carte food and beverage establishments operating in the province of Çorum. In this context, the study focuses on the selection criteria for service staff and baristas working in food and beverage establishments located in Çorum—a region that is home to Hattuşa, added to the UNESCO World Heritage List in 1986. These criteria were identified through expert opinions, a literature review, and semi-structured interviews with a group of decision-makers from the industry. After determining the criteria, the SWARA questionnaire was administered to the managers of 15 à la carte food and beverage establishments. Data were collected during face-to-face visits between July and December 2023. Each interview lasted between twenty-five and sixty minutes.

Findings

The criteria for service personnel and baristas were determined through expert opinions, literature reviews (Ayçin, 2020; İçigen and Çetin, 2017; Kenger and Organ, 2017; Solunoğlu, 2022; Yazgan and Agamyradova, 2021), and semi-structured interviews with the managers' group.

For service personnel, the criteria identified are: suitability for teamwork (K1), physical appearance (K2), work experience (K3), general knowledge (K4), educational background (K5), organizational and planning skills (K6), communication skills (K7), references (K8), knowledge of service techniques (K9), and knowledge of table setting (kuver) and its varieties (K10).

For service personnel, the most important criterion determined via SWARA, with a value of 0.122, is suitability for teamwork (K1). This is followed by work experience (K3) at 0.113, communication skills (K7) at 0.108, organizational and planning skills (K6) at 0.107, physical appearance (K2) at 0.101, references (K8) at 0.098, knowledge of service techniques (K9) at 0.098, general knowledge (K4) at 0.096, knowledge of kuver settings and varieties (K10) at 0.085, and finally educational background (K5) at 0.083. The resulting order of importance is $K1 > K3 > K7 > K6 > K2 > K8 > K9 > K4 > K10 > K5$.

For baristas, the criteria identified are: suitability for teamwork (K1), physical appearance (K2), work experience (K3), general knowledge (K4), educational background (K5), organizational and planning skills (K6), communication skills (K7), references (K8), and the ability to prepare various coffee types (K9).

For baristas, the most important criterion identified via SWARA is suitability for teamwork (K1) at 0.163. This is followed by communication skills (K7) at 0.125, physical appearance (K2) at 0.119, the ability to prepare various coffee types (K9) at 0.118, organizational and planning skills (K6) at 0.115, work experience (K3) at 0.096, educational background (K5) at 0.089, references (K8) at 0.088, and finally general knowledge (K4) at 0.087. Thus, the order of importance is $K1 > K7 > K2 > K9 > K6 > K3 > K5 > K8 > K4$.

Research Limitations

This study has some limitations. First, it was conducted specifically in the province of Çorum, which restricts the generalizability of its findings. Another limitation is that the study focuses solely on service personnel and baristas. Furthermore, since this is the first study conducted on the selection criteria of employees in food and beverage establishments, it is not possible to make direct comparisons with other studies.

Implications (Theoretical, Practical, and Social)

The criteria identified in this study are recommended for consideration by food and beverage establishments in Çorum when selecting personnel. These businesses can utilize the identified criteria as an alternative set of guidelines in the personnel selection process. Individuals considering employment in the sector should recognize the importance of personal attributes such as adaptability to teamwork and communication skills. Additionally, individuals should work on enhancing their planning and organizational capabilities and acknowledge the influence of professional experience on hiring decisions. Educational institutions offering secondary and associate-level tourism programs are advised to emphasize these topics in their curricula.

Originality/Value

The significance of this study is highlighted by the fact that it is the first to examine the selection criteria of employees in food and beverage establishments.

Araştırmacı Katkısı: Ahmet AKNAR (%50), Bahri KAYA (%50).

Entropi Tabanlı CoCoSo Yöntemi ile Türkiye ve Avrupa Birliği Ülkelerinin Lojistik Performanslarının Değerlendirmesi ¹

Senay ŞİŞMAN ² - Emine Elif NEBATİ ³

Başyuru Tarihi: 15.04.2024

Kabul Tarihi: 02.12.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Dünya Bankası, uluslararası ticareti teşvik etmek ve rekabet gücünü artırmak amacıyla Lojistik Performans Endeksi (LPI)'ni oluşturarak önemli bir adım atmıştır. LPI sıralamaları, ülkelerin lojistik performanslarını karşılaştırmak ve çözüm önerileri geliştirmek adına önemli bir kaynaktır. Bu çalışma, Entropi tabanlı CoCoSo yöntemi ile Türkiye ve Avrupa Birliği ülkelerinin lojistik performanslarının değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, ilk olarak Dünya Bankası'nın belirlemiş olduğu kriterlerin ağırlıkları Entropi yöntemi ile belirlenmiştir ve en önemli kriter altyapı olmuştur. Daha sonra Türkiye ve AB ülkelerinin lojistik performans sıralamaları CoCoSo yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. İlk sırada Finlandiya yer alırken, Macaristan son sırada yer almaktadır. Çalışmada elde edilen sıralamalar, Dünya Bankası 2023 LPI sıralamaları ile karşılaştırıldığında Finlandiya ve Almanya'nın sıralamasında değişiklik gözlenmemişken diğer ülkelerin sıralamasında çok küçük değişiklikler görülmüştür. Bu durum, çalışmada kullanılan entegre yöntemin ülkelerin lojistik performanslarını değerlendirmede güvenilir bir araç olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Lojistik Yönetimi, Lojistik Performans Endeksi, Entropi, CoCoSo

Atıf: Şişman, S. ve Nebati, E. E. (2024). Entropi tabanlı CoCoSo yöntemi ile Türkiye ve Avrupa Birliği ülkelerinin lojistik performanslarının değerlendirilmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(4), 1885-1914.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü, senayssmn25@gmail.com, ORCID: 0009-0005-7442-9699

³ İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü, emine.nebati@izu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3950-4279

Evaluation of the Logistics Performance of Turkey and European Union Countries with the Entropy-Based CoCoSo Method

Senay ŞİŞMAN⁴ - Emine Elif NEBATİ⁵

Submitted by: 15.04.2024

Accepted by: 02.12.2024

Article Type: Research Article

Abstract

The establishment of the Logistics Performance Index (LPI) by the World Bank has played a significant role in fostering international trade and improving competitiveness. The LPI rankings are an important resource for comparing countries' logistics performances and developing solutions. This research endeavors to assess the logistics performance of both Turkey and European Union (EU) member states using the Entropy-based CoCoSo method. Initially, the weights assigned to various criteria by the World Bank were determined through the Entropy method, with infrastructure emerging as the most important criterion. The logistics performance rankings of Turkey and EU countries were conducted using the CoCoSo method. Finland ranked first, while Hungary ranked last. Comparison of the rankings derived from this study with the World Bank's 2023 LPI rankings revealed minimal changes in the standings of most countries, indicating the reliability of the integrated methodology employed in this research for assessing countries' logistics performance.

Keywords: Logistics Management, Logistics Performance Index, Entropy, CoCoSo

⁴ Istanbul Sabahattin Zaim University, Faculty of Engineering and Natural Sciences, Department of Industrial Engineering, senayssmn25@gmail.com, ORCID: 0009-0005-7442-9699

⁵ Istanbul Sabahattin Zaim University, Faculty of Engineering and Natural Sciences, Department of Industrial Engineering, emine.nebati@izu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3950-4279

Giriş

Ekonominin küreselleşmesiyle birlikte uluslararası ticaretin hızla gelişmesi, ürün ve pazar çeşitliliğinde artışa yol açmıştır. Bu gelişme uluslararası ticarete lojistik faaliyetlerinin önemini arttırmıştır (Rezaei vd., 2018, s. 158; Kısa ve Ayçin, 2019, s. 302). Tedarik zincirinin bir parçası olan lojistik; firmaların üretim yapması için gerekli olan hammaddelerin tedarikçilerden temini ile başlayan, bu hammaddelerin üretim süreçlerine dahil edilmesiyle elde edilen ürün ve hizmetlerin nihai tüketicilere ulaştırılmasıyla devam eden süreç içerisindeki malzeme ve bilgi akışının düzenlenmesi, depolanması ve taşınması gibi faaliyetleri içerir (Martí vd., 2017, s. 170; Kırbaç, 2023, s. 1408). Dünyada hızla gelişen ekonomik ve teknolojik gelişmelerin yol açtığı rekabet ortamında artan tüketici ihtiyaçlarını zamanında karşılayabilmek, nihai ürün ve hizmetleri etkili ve minimum maliyet ile ulaştırmak adına lojistik süreç bütünsel olarak ele alınmalı, planlanmalı ve yönetilmelidir. Tüm bu faaliyetleri kapsaması açısından lojistik, ekonomi ile doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla, lojistik faaliyetlerin etkin bir şekilde yönetilerek yürütülmesi, ülkelerin ekonomik üstünlük sağlamaları ve rekabet avantajı elde edebilmeleri açısından önemlidir (Kısa ve Ayçin, 2019, s. 302; Kırbaç, 2023, s. 1409).

Ülkelerin ekonomik gelişmelerinin belirlenmesinde lojistik performans yeterliliği önemli bir faktördür. Lojistik faaliyetlerin değerlendirildiği bir ölçüt olan lojistik performansı ölçmek için kullanılan birçok farklı ölçek bulunmaktadır (Rezaei vd., 2018, s. 159; Oğuz vd., 2019, s. 500). Bunlar; ticaret akışları ve üretkenlik gibi somut ölçümlerden müşteri memnuniyeti gibi daha subjektif ölçümlere kadar değişen çeşitli yöntemlerdir (Rezaei vd., 2018, s. 158). Dünya Bankası'nın 2007 yılında oluşturmuş olduğu Lojistik Performans Endeksi (LPI) de bu yöntemlerden biridir (Oğuz vd., 2019, s. 500). Ülkelerin LPI puanları belirli kriterlere göre hesaplanarak Dünya Bankası LPI raporunda yayınlanır (Mešić vd., 2022, s. 13; Pelit, 2023, s. 42).

Dünya Bankası'nın yapmış olduğu LPI puanlamasında, tüm kriterler aynı önem düzeyine sahiptir (Miškić vd., 2023, s. 258). Ancak, gerçekte bütün bileşenlerin önem düzeylerinin eşit olması pek de mümkün değildir. Ülkelerin lojistik performansını değerlendirirken, lojistik performansa ilişkin faktörlerin göreceli önemlerinin ele alınması önemlidir. Bu şekilde yapılan değerlendirme, ülkelerin hangi alanlara odaklanacakları ve performanslarını en etkili nasıl geliştirebileceklerini belirlemelerinde değerli bir fikir sağlayacaktır (Rezaei vd., 2018, s. 159). Bu noktada, performans değerlendirmesinde çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemlerinden yararlanılabilir (Yürüyen vd., 2023, s. 733).

Bu çalışmada, Türkiye ve Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin lojistik performanslarını karar verme yaklaşımı ile değerlendirmek ve elde edilen sonuçları Dünya Bankası 2023 LPI sıralaması ile karşılaştırmak amaçlanmıştır. Bu kapsamda, nesnel bir ağırlıklandırma yöntemi olan Entropi ile Dünya Bankası'nın belirlemiş olduğu 6 bileşenin ağırlıkları belirlenmiştir. Daha sonra bulunan ağırlıklara ilişkin Türkiye ve AB ülkelerinin lojistik performanslarının sıralaması CoCoSo (Combined Compromise Solution) yöntemi ile yapılmıştır.

Çalışmanın sonraki bölümleri şu şekildedir. İkinci bölümde, LPI değerlendirmelerinde ÇKKV yöntemlerinin kullanıldığı literatürün bir incelemesi sunulacaktır. Üçüncü bölümde, konu hakkında bilgi verilecektir. Dördüncü bölümde, çalışmada kullanılacak olan yöntemlerin metodolojisine yer verilecektir. Beşinci bölümde ise Türkiye ve AB ülkelerinin lojistik performansları belirtilen yöntemlerle analiz edilecektir. Son bölümde ise uygulamanın sonuçlarına yer verilecek ve gelecek çalışmalar için öneriler sunulacaktır.

Literatür Taraması

Lojistik Performans Endeksi 2007’de ilk defa Dünya Bankası tarafından tanıtılmıştır. Daha sonra 2010, 2012, 2014, 2016, 2018 ve 2023 yıllarında olmak üzere toplam 7 kez LPI raporu yayınlanmıştır. Lojistik Performans Endeksi’nin ilk ortaya çıkışından bu yana, bu alanda yapılmış olan birçok çalışma literatürde önemli bir yer edinmiştir.

Yu ve Hsiao (2016), Meta-DEA-AR yaklaşımıyla, ülkelerin gelir düzeylerini dikkate alarak LPI verimliliklerini değerlendirmeyi amaçlamıştır. Önerilen yaklaşımıyla elde edilen sıralamalar Dünya Bankası LPI sıralamalarıyla oldukça benzer sonuçlar vermiştir. Önerilen yaklaşımla elde edilen DEA tabanlı LPI, farklı ülke gruplarını ve teknolojilerini dikkate alarak daha doğru ve kapsamlı bir ölçüm sağlayarak verimsiz ülkeleri tanımlayabileceği ve bu ülkelere iyileştirme yönünde yol gösterebileceği vurgulanmıştır.

Martí vd. (2017), önerdikleri yaklaşımla genel lojistik performansının sentetik bir endeksini (DEA-LPI) hesaplamış ve ülkelerin lojistik performansı (LPI) ile kıyaslamıştır. Gelir ve coğrafi konum gibi değişkenlerin kullanılması durumunda ortaya çıkabilecek potansiyel farklılıklar analiz edilmiştir. Araştırma sonuçları, lojistik performansının gelir ve coğrafi konumdan büyük bir ölçüde etkilendiğini ortaya koymuştur. Yüksek gelirli ülkeler en iyi performans gösteren ülkeler grubunda yer almıştır ve bu performansın en iyi olduğu ülkeler arasında Avrupa Birliği’nin hâkim olduğu görülmüştür.

Rezaei vd. (2018), Best–Worst (BWM) yöntemi ile LPI’nin altı temel bileşeninin ağırlıklarını belirlemişlerdir. Elde edilen sonuçlarda ağırlıklar arasında altyapı bileşeni en yüksek ağırlığa sahipken, izleme ve takip bileşeni en düşük ağırlığa sahip olmuştur.

Özmen (2019), OECD ülkelerinin lojistik rekabetçiliğini, Mahalanobis uzaklığı kullanılarak geliştirilmiş TODIM yöntemi ile lojistik performans alanları ve lojistik taşıma hacimleri ana kriterlerini dikkate alarak değerlendirmiştir. Çalışmanın sonucunda lojistik performans alanında en önemli kriter lojistik kalitesi ve yetkinliği olurken, lojistik taşıma hacminde en önemli kriter yük taşıma hacmi olmuştur. Geleneksel TODIM ve geliştirilmiş TODIM ile elde edilen sıralamalarda farklılıklar oluşurken, her iki yöntemde de lojistik performans sıralamasında Almanya ilk, Fransa ise ikinci sırada yer almıştır.

Ulutaş ve Karaköy (2019), CRITIC, SWARA ve PIV ÇKKV yöntemlerini entegre bir şekilde kullanarak Avrupa Birliği ülkelerinin lojistik performans endekslerini değerlendirmeyi hedeflemiştir. Elde edilen bulgulara göre altyapı faktörü, en önemli kriter olarak ortaya çıkmıştır. Ülkelerin lojistik performans sıralamasında ise ilk sırada Almanya yer almıştır.

Kısa ve Ayçin (2019), Avrupa birliği ülkelerinin lojistik performanslarını karşılaştırmıştır. SWARA ve EDAS yöntemlerini bütünleşik olarak kullanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre SWARA yöntemi ile belirlenen ağırlıklarda kriterler arasından en önemli kriter lojistik hizmet kalitesi olmuştur. EDAS yöntemi ile elde edilen sıralamada ise Almanya lojistik performansı en yüksek ülke olmuştur.

Yıldırım ve Mercangöz (2020), 2010-2018 yılları için Avrupa birliği ülkelerinin lojistik performanslarını ARAS-G ve Bulanık AHP yöntemi ile değerlendirmiş ve LPI sıralamalarıyla karşılaştırmıştır. Bulgulara göre çalışmada ele alınan kriterler arasında en önemli kriter altyapı, en önemsiz kriter ise izleme ve takip olarak belirlenmiştir. Elde edilen sıralamada ise ilk beş ülke Almanya, Hollanda, İsveç, Japonya ve Birleşik Krallık olmuştur.

Stojanović ve Puška (2021), CRITIC ve MABAC yöntemlerini kullanarak Körfez İşbirliği Konseyi ülkelerinin 2012-2018 yılları arasındaki lojistik performansını değerlendirmiş ve bölgesel lojistik merkezi kurmak için en iyi ülke belirlemişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre en yüksek ağırlığa sahip kriter lojistik hizmetler olurken, Birleşik Arap Emirlikleri bölgesel lojistik merkezi kurmak için en iyi koşullara sahip ülke olarak belirlenmiştir.

Mešić vd. (2022), CRITIC ve MARCOS yöntemleri ile Batı Balkan ülkelerinin LPI'lerinin karşılaştırmalı analizini ve sıralamasını yapmışlardır. CRITIC yöntemi ile yapılan ağırlıklandırma sonucunda en önemli kriter zamanındalık olmuştur. MARCOS yöntemi ile yapılan sıralamada ise, Sırbistan Batı Balkanlar'daki en iyi lojistik performansına sahip olurken bunu Bosna-Hersek, Karadağ, Kuzey Makedonya ve Arnavutluk takip etmiştir.

Göğebakan (2022), Dünya Bankası'nın 2022 yılı LPI verilerini kullanarak, 160 ülkenin lojistik performanslarını yeniden sıraladığı ve değişkenlerin önem derecelerini belirlediği bir çalışma yapmıştır. Entropi yöntemi ile lojistik performans üzerinde en etkili değişken altyapı olarak bulunmuştur. TOPSIS yöntemi ile yapılan sıralamada ise lojistik performans endeksinde göre 65 ülkenin sıralaması yükselirken 76 ülkenin sıralaması düşmüştür.

Miškić vd. (2023), duyarlılık analizine de vurgu yaparak AB ülkelerinin LPI'ni değerlendiren MEREK ve MARCOS yöntemlerinin entegre bir modelini geliştirmiştir. Çalışmada önerilen modelin sonuçlarına göre Almanya lojistik performans endeksi açısından ilk sırada yer almıştır. Duyarlılık analizi, AB ülkelerinin lojistik performans endeksi sıralamasının gözlenen kriterlerin ağırlık değerine göre değiştiğini göstermiştir.

Tablo 1'de çeşitli ÇKKV yöntemleri kullanılarak yapılmış olan gerek ulusal gerekse uluslararası alanda yapılan ampirik çalışmalar ve bu çalışmalarla ilgili ayrıntılara yer verilmiştir. Yapılmış olan literatür özeti dikkate alındığında, 2023 yılı verileri kullanılarak Entropi ve CoCoSo yöntemleri kapsamında lojistik performansı inceleyen ve değerlendiren bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla, bu açıdan çalışmanın özgün bir değere sahip olduğu ifade edilebilir.

Tablo 1
Literatür Taraması Özeti

	Çalışmanın Amacı	Kullanılan Yöntem(ler)	Kriter(ler)	Bulgu(lar)
(Yu ve Hsiao, 2016, s. 98)	Önerilen yeni yaklaşımla, ülkelerin gelir düzeylerini dikkate alarak LPI verimliliğini değerlendirmek.	Meta-DEA-AR	Gümrük, altyapı, sevkiyat, yetkinlik, izleme ve takip, lojistik maliyetleri, zamanındalık	Çalışmada önerilen Meta-DEA-AR yaklaşımı ile elde edilen sıralamalar Dünya Bankası LPI sıralamalarıyla kıyaslandığında sonuçlar oldukça benzer bulunmuştur.
(Martí vd., 2017, s. 169)	Genel lojistik performansının sentetik bir endeksini (DEA-LPI) hesaplamak ve ülkelerin lojistik performansı (LPI) ile kıyaslamak amacıyla bir yaklaşım önermek. Gelir ve coğrafi konum gibi değişkenlerin kullanılması durumunda ortaya çıkabilecek potansiyel farklılıkları da analiz etmek.	DEA	Gümrük, altyapı, lojistik kalitesi ve yetkinliği, zamanındalık, izleme ve takip, uluslararası sevkiyat	Araştırma sonuçları, lojistik performansının gelir ve coğrafi konumdan büyük bir ölçüde etkilendiğini ortaya koymuştur. Yüksek gelirli ülkeler en iyi performans gösteren ülkeler grubunda yer almıştır ve bu performansın en iyi olduğu ülkeler arasında Avrupa Birliği'nin hâkim olduğu görülmektedir.
(Rezaei vd., 2018, s. 158)	Best–Worst yöntemi ile LPI'nin altı temel bileşenine ağırlıklar atamak.	BWM	Gümrük, altyapı, lojistik hizmetler, zamanındalık, izleme ve takip, uluslararası sevkiyat	Elde edilen ağırlıklar arasında altyapı bileşeni en yüksek ağırlığa sahipken, izleme ve takip bileşeni en düşük ağırlığa sahip olmuştur.
(Özmen, 2019, s. 1)	OECD ülkelerinin lojistik rekabetçiliğini, geliştirilen TODIM yöntemi ile lojistik performans alanları ve lojistik taşıma hacimleri ana kriterleri dikkate alınarak değerlendirmek.	Mahalanobis uzaklığı kullanılarak geliştirilmiş TODIM ve geleneksel TODIM	Gümrük, altyapı, uluslararası sevkiyat, lojistik kalitesi ve yetkinliği, izleme ve takip, zamanındalık, yük taşıma hacmi, konteyner taşıma hacmi, yolcu taşıma hacmi	Lojistik performans alanında en önemli kriter lojistik kalitesi ve yetkinliği olurken, lojistik taşıma hacminde en önemli kriter yük taşıma hacmi olmuştur. Geleneksel TODIM ve geliştirilmiş TODIM ile elde edilen sıralamalarda farklılıklar oluşurken, her iki yöntemde de lojistik performans sıralamasında Almanya ilk, Fransa ise ikinci sırada yer almıştır. Bulgulara göre, en önemli kriter altyapı olmuştur. Ülkelerin lojistik performans sıralamasında ise ilk sırada Almanya yer almıştır.
(Ulutaş ve Karaköy, 2019, s. 49)	Entegre bir ÇKKV modeli kullanılarak Avrupa Birliği ülkelerinin lojistik performans endekslerini değerlendirmek.	CRITIC, SWARA ve PIV	Gümrük, altyapı, lojistik kalitesi ve yetkinliği, zamanındalık, izleme ve takip, uluslararası sevkiyat	Bulgulara göre, en önemli kriter altyapı olmuştur. Ülkelerin lojistik performans sıralamasında ise ilk sırada Almanya yer almıştır.
(Kısa ve Ayçin, 2019, s. 301)	OECD ülkelerinin lojistik performanslarını, ÇKKV yöntemleri bütünlük olarak uygulanarak değerlendirmek.	Bütünlük SWARA-EDAS yaklaşımı	Uluslararası sevkiyat, altyapı gümrük yönetimi, takip ve izleme, lojistik hizmet kalitesi, zamanlama	SWARA yöntemi ile belirlenen ağırlıklara göre kriterler arasından en önemli kriter lojistik hizmet kalitesi olmuştur. EDAS yöntemi ile elde edilen sıralamada ise Almanya lojistik performansı en yüksek ülke olmuştur.

Tablo 2
Literatür Taraması Özeti (Devamı)

	Çalışmanın Amacı	Kullanılan Yöntem(ler)	Kriter(ler)	Bulgu(lar)
(Yıldırım ve Mercangöz, 2020, s. 27)	Avrupa Birliği ülkelerinin lojistik performanslarını 2010-2018 yılları için değerlendirmek ve LPI sıralamalarıyla karşılaştırmak.	ARAS-G ve Bulanık AHP	Gümrük, altyapı, lojistik kalitesi ve yetkinliği, zamanındalık, izleme ve takip, uluslararası sevkiyat	Çalışmada ele alınan kriterler arasında en önemli kriter altyapı, en önemsiz kriter ise izleme ve takip olarak belirlenmiştir. Elde edilen sıralamada ise ilk beş ülke Almanya, Hollanda, İsveç, Japonya ve Birleşik Krallık olmuştur.
(Stojanović ve Puška, 2021, s. 174)	Körfez İşbirliği Konseyi ülkelerinin 2012-2018 yılları arasındaki lojistik performansını değerlendirmek ve bölgesel lojistik merkezi kurmak için en iyi ülkeyi belirlemek.	CRITIC ve MABAC	Gümrük, altyapı, lojistik hizmetler, zamanındalık, izleme ve takip, uluslararası sevkiyat	Bulgulara göre en yüksek ağırlığa sahip kriter lojistik hizmetler olurken, Birleşik Arap Emirlikleri bölgesel lojistik merkezi kurmak için en iyi koşullara sahip ülke olarak belirlenmiştir.
(Mešić vd., 2022, s. 13)	Batı Balkan ülkelerinin lojistik performans endekslerinin karşılaştırmalı analizini ve sıralamasını yapmak.	CRITIC ve MARCOS	Gümrük, altyapı, sevkiyat düzenleme kolaylığı, lojistik hizmet kalitesi, izleme ve takip, zamanındalık	CRITIC yöntemi ile yapılan ağırlıklılandırma sonucunda en önemli kriter zamanındalık olmuştur. MARCOS yöntemi ile yapılan sıralamada ise, Sırbistan Batı Balkan'lardaki en iyi lojistik performansına sahip olurken bunu Bosna-Hersek, Karadağ, Kuzey Makedonya ve Arnavutluk takip etmiştir.
(Gögebakan, 2022, s. 146)	Dünya Bankası'nın 2022 yılı LPI verilerini kullanarak, 160 ülkenin lojistik performanslarını yeniden sıralamak ve değişkenlerin önem derecelerini belirlemek.	ENTROPİ ve TOPSIS	Gümrük, altyapı, uluslararası gönderiler, lojistik hizmet kalitesi, izleme ve takip, zamanında iletim	Lojistik performansı üzerinde en etkili değişken altyapı olarak bulunmuştur. TOPSIS yöntemi ile yapılan sıralamada lojistik performans endeksine göre 65 ülkenin sıralaması yükselirken 76 ülkenin sıralaması düşmüştür.
(Miškić vd., 2023, s. 258)	Duyarlılık analizine de vurgu yaparak Avrupa Birliği ülkelerinin lojistik performans endeksini değerlendiren entegre bir ÇKKV modeli geliştirmek.	MEREC ve MARCOS	Gümrük, altyapı, sevkiyat düzenleme kolaylığı, lojistik hizmet kalitesi, izleme ve takip, zamanındalık	Çalışmada önerilen entegre modelin sonuçlarına göre Almanya lojistik performans endeksi açısından ilk sırada yer almıştır. Duyarlılık analizi, AB ülkelerinin lojistik performans endeksi sıralamasının gözlenen kriterlerin ağırlık değerine göre değiştiğini göstermiştir.

Lojistik Performans Kavramı

Lojistik kavramı ilk olarak askeri alanda kullanılan bir terim olarak ortaya çıkmış olup 1960'lı yıllardan itibaren askeri literatürden çıkararak ülke ekonomileri ve sosyal hayat için kritik bir rol oynamıştır. Özellikle küreselleşmenin etkisiyle uluslararası ticaretin hızla gelişmesi lojistiği organizasyonlar açısından tedarik zinciri yönetiminin kritik bir değişkeni haline getirmiştir (Satılmış, 2023, s. 2). Lojistik kavramı; mal ve hizmetlerin müşteri ihtiyaçları doğrultusunda, doğru zamanda, doğru yerde, doğru miktarda, doğru maliyetle ve doğru şekilde taşınması ve depolanması için gerekli prosedürleri planlama, uygulama ve denetleme sürecini ifade eder (Satılmış, 2023, s. 2). Lojistik; satın alma faaliyetleri, bilgi iletişimi ve yönetimi, müşteri siparişlerinin alınması, mal bedellerinin tahsil edilmesi, gümrük ve doğrudan geçiş belgelerinin düzenlenmesi, paketleme, sevkiyat, depolama ve işlemlerin etkili bir şekilde gerçekleştirilmesini içerir (Altıntaş, 2021, s. 119).

Lojistiğin genel amacı, tüm lojistik faaliyetlerini etkin, etkili ve verimli bir şekilde en az maliyetle sürdürerek müşteri memnuniyetini en üst düzeye çıkarmaktır (Altıntaş, 2021, s. 119). Odak noktası, müşteri ihtiyaçlarını en üst düzeyde esneklik ve hassasiyetle karşılamaktır (Yüksel, 2022, s. 7). Lojistiğin stratejik bir öneme sahip olduğu ve müşteriye değer yaratmadan kritik bir rol oynadığı düşünülmektedir. Organizasyonlar, sürekli değişen müşteri ihtiyaçlarına daha etkili bir şekilde yanıt verebilmek adına lojistik sistemlerini uygun hale getirmelidir. Lojistik hizmetler, malzeme ve bilgi akışının planlanması, uygulanması ve kontrol edilmesi süreçlerini ifade eder. Lojistiğin temel hizmetleri şu şekildedir (Türkmen, 2023, s. 8-12):

- Taşıma: İki nokta arasında gerçekleştirilen ulaşımdır. Başlangıç noktasından başlayıp gerekli evrakların hazırlanmasını içeren ve nihai tüketim noktasına kadar devam eden süreçtir.
- Depolama, antrepo ve elleçleme: Depolama; tedarik zincirinin her aşamasında bulunan, ürünlerin stoklanması ve bekletilmesi sürecidir. Antrepo; gümrük mevzuatına tabi ürünlerin gümrük denetimi altında bulunduğu yerdir. Elleçleme ise; gümrük gözetimi altındaki ürünlerin temel özelliklerini değiştirmeden “yer değiştirilmesi, istiflenmesi, büyük kaplardan küçük kaplara transfer edilmesi, kapların yenilenmesi veya tamiri, havalandırılması, karıştırılması ve benzeri işlemleri” ifade eder.
- Ambalajlama ve paketleme: Ürünleri korumak, hijyen standartlarına uygunluğunu sağlamak, taşımayı kolaylaştırmak ve pazarlama fonksiyonuna katkıda bulunmak için yapılan bir işlemdir.
- Envanter yönetimi: Temel amacı müşteri taleplerini karşılamak için yeterli stoğu sağlamak ve bu süreçte maliyeti ekli bir şekilde kontrol etmektir.
- Sipariş izleme: Lojistik faaliyetlere değer katan ve müşteri ilişkilerini ön planda tutan bir lojistik faaliyettir. Hem satıcı hem de alıcı açısından, siparişin alınmasından teslim anına kadar olan süreci içerir.
- Müşteri hizmetleri: Müşteri talepleri, şikayetleri, iade süreçleri, teknik destek, satış sonrası hizmetler ve geri bildirim hizmetlerini içeren bir lojistik faaliyettir.
- Sigortalama: Lojistikte hukuki bir zorunluluk olan bu faaliyet, alıcı ve satıcı arasındaki sorumlulukları düzenleyen ve lojistik hizmet sağlayıcı tarafından güvence altına alınan bir süreçtir.
- Gümrükleme: Devletlerin gümrük sahalarında uyguladığı mevzuatlara göre yürütülen ve lojistik operasyonlarına destek sağlayan bir faaliyettir.
- Talep tahmini: Organizasyonların kaynaklarını etkili bir şekilde kullanabilmesi ve satış hedeflerine ulaşabilmesi için, ürünlere olan talebi öngörebilmek adına geçmiş müşteri taleplerine odaklanması gerekmektedir.

Lojistik faaliyetler küreselleşmenin etkisiyle giderek daha önemli hale gelmiştir. Bu durum ülkelerin lojistik performanslarının da önemini artırmıştır (Satılmış, 2023, s. 2). Lojistik performans kavramı; lojistik hizmetlerin kalitesi ve etkinliğiyle birlikte, nihai ürünlerin üretim noktasından tüketim noktasına başarılı bir

şekilde ve belirlenen zaman çerçevesinde ulaştırılmasının ölçümünü içerir. Ülkelerin lojistik sektörünün gelişmiş olması, uluslararası ticarete başarı elde edebilmeleri açısından önem arz etmektedir. Lojistik performans, bir ülkenin ekonomik gelişimi ve rekabetçiliği açısından önemli bir göstergedir. Lojistik performansı yüksek olan ülkeler, uluslararası ticarete daha başarılı olma ve doğrudan yabancı yatırımları çekme gibi avantajlara sahiptir. Lojistik sektörünün gelişmiş olması, ürünlerin daha hızlı ve düşük maliyetle taşınmasını, gümrük işlemlerinin daha kolay ve hızlı gerçekleşmesini ve tedarik zincirinin daha verimli işlemlerini sağlar (Yüksel, 2022, s. 2).

Lojistik performansı ölçmek üzere kullanılan, ticaret akışları ve üretkenlik gibi somut ölçümlerden müşteri memnuniyeti gibi daha subjektif ölçümlere kadar değişen çeşitli yöntemler bulunmaktadır (Rezaei vd., 2018, s. 158; Oğuz vd., 2019, s. 500). 2007 yılında Dünya Bankası tarafından, uluslararası ticaretin gelişimini teşvik etmek ve rekabet gücünü artırmak amacıyla Lojistik Performans Endeksi geliştirilmiştir (Oğuz vd., 2019, s. 500). Dünya Bankası tarafından ülkelerin LPI sıralaması ilk kez 2007'de, ikinci sıralama ise 2010'da gerçekleştirilmiş olup sonrasında 2012, 2014, 2016, 2018 ve 2023 yıllarında sıralamalar yayınlanmıştır. Ülkelerin LPI sıralaması, lojistik ve ticaret alanındaki performanslarını karşılaştırmak, zorlukları belirlemek ve bunlara karşı çözüm önerileri geliştirmek için önemli bir araçtır. Ülkelerin LPI puanları 6 farklı bileşene göre hesaplanır ve Dünya Bankası LPI raporunda yayınlanır. Bu bileşenlerin açıklamaları aşağıda yer almaktadır (Martı vd., 2014, s. 2984-2985; Rezaei vd., 2018, s. 159; Türkmen, 2023, s. 14-20; Manavgat ve Demirci, 2021, s. 1856):

- Altyapı: Uluslararası ticarete ulaşım, bilgi teknolojileri ve telekomünikasyon altyapısının kalitesi önem arz eder. Ulaşım, havaalanları, limanlar, karayolları ve demiryollarının etkinliğinin yanı sıra depolama ve yükleme imkanlarının yeterliliği de ele alınır.
- Uluslararası sevkiyat: Uluslararası gönderilerin rekabetçi fiyatlarla düzenlenmesinin kolaylığını ölçer.
- Lojistik hizmetlerin kalitesi: lojistik hizmetlerin kalitesini değerlendiren bu faktör, müşteri memnuniyeti ve güveni için önemli bir faktördür. Lojistik hizmetlerin kalitesini değerlendirmek için, organizasyon yapısı içindeki belirli paydaşların davranışları incelenir. Bu değerlendirme, organizasyonlar ile tüketiciler arasındaki ilişkiyi en iyi şekilde düzenlemeyi amaçlar.
- İzleme ve takip: Gönderilerin izlenmesi ve takip edilebilirliğini değerlendiren bu faktör, her sevkiyatın tam konumunun, nihai müşteriye teslimatına kadar anlık olarak takip edilmesini içerir.
- Zamanında teslimat: Teslim sürelerinin zamanında olup olmadığını değerlendirir. Sevkiyatların zamanında teslim edilmesi önemli bir müşteri memnuniyeti faktörüdür.
- Gümrük: Gümrük ve sınır prosedürleri, ürünlerin ülkeye giriş çıkışını kolaylaştıran süreçlerin etkinliğini ölçer. Gümrük işlemlerinin verimliliğini, karmaşıklığını ve öngörülebilirliğini değerlendirir.
- Ülkelerin LPI puanlarının hesaplanması, bu altı bileşenin her birinin normalleştirilmiş puanlarının bileşen yükleriyle çarpılarak toplanmasına dayanmaktadır.

Yöntem

Çalışmada, Entropi tabanlı CoCoSo yaklaşımı önerilmiştir. Entropi yöntemi, veri setindeki bilgiyi analiz ederek kriter ağırlıklarını nesnel bir şekilde değerlendirmeye olanak sağlar ve böylece subjektiflikten kaynaklanan hataları minimize eder. Bu yönüyle çalışmanın veri setine uygunluk sağlamaktadır. CoCoSo yöntemi ise farklı kriterlerin etkilerini entegre bir şekilde ele alır ve alternatifler arasında dengeyi optimize ederek kapsamlı bir değerlendirme sunar.

Entropi Ağırlıklandırma Yöntemi

Entropi, Claude Shannon tarafından geliştirilmiş bir kavramdır ve sistem içerisindeki düzensizliği analitik olarak ölçmek için kullanılır. Bilgi Entropisine göre, çoklu kriter içeren sistemlerin optimum çözümü, doğru ve kaliteli bilgiye dayalıdır (Göğebakan, 2022, s. 148). Karar verme sürecinde kriterlerin nesnel ağırlıklarını belirlemek için Entropi yöntemi kullanılır (Wang vd., 2022, s. 5). Entropi kavramı, bir mesajın beklenen bilgisel içeriğindeki var olan belirsizliği ifade etmekte olup bu belirsizliklerin azaltılarak, önemli bilginin ön plana çıkarılmasına imkân tanımaktadır (Asl vd., 2012, s. 518; Gök-Kısa ve Perçin, 2018). Yöntemin en önemli özelliği ise, çok farklı ölçeklerde ve çok farklı veri gruplarında kullanılabilme özelliğine sahip olmasıdır. Entropi ağırlıklandırma yöntemi aşağıdaki adımlardan oluşmaktadır (Organ ve Kaçaroğlu, 2020, s. 30).

1. Adım: Karar matrisi hazırlanması

Öncelikle, m adet alternatif ve n adet kriterden oluşan Eşitlik 1'de gösterildiği gibi $m \times n$ tipinde bir matris oluşturulur.

$$X = [x_{ij}] = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \cdot & \cdot & \dots & \cdot \\ \cdot & \cdot & \dots & \cdot \\ \cdot & \cdot & \dots & \cdot \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix}; i = 1, 2, \dots, m; j = 1, 2, \dots, n \quad (1)$$

Burada x_{ij} i. alternatifin j. kritere göre performansını ifade eder.

2. Adım: Karar matrisinin normalizasyonu

Ölçüm birimlerindeki farklılıkları elimine etmek üzere normalizasyon işlemi yapılarak Eşitlik 2'deki p_{ij} değerleri hesaplanır ve $P = [p_{ij}]$ matrisi oluşturulur.

$$p_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{j=1}^n x_{ij}}; \forall j \quad (2)$$

3. Adım: Entropi değerlerinin hesaplanması

Her bir kritere ilişkin e_j Entropi değerleri Eşitlik 3'teki gibi hesaplanır.

$$e_j = -\frac{\sum_{j=1}^n p_{ij} \cdot \ln(p_{ij})}{\ln(n)} \quad (3)$$

4. Adım: Çeşitliliğin derecesi olarak belirsizliğin hesaplanması

Eşitlik 4 kullanılarak d_j değerleri hesaplanır.

$$d_j = 1 - E_j; \forall j \quad (4)$$

5. Adım: Ağırlık değerlerinin hesaplanması

Eşitlik 5 kullanılarak w_j kriterlerin ağırlıkları hesaplanır.

$$w_j = \frac{d_j}{\sum_{j=1}^n d_j} \quad (5)$$

Birleşik Uzlaşma Çözümü (CoCoSo) Yöntemi

CoCoSo yöntemi, çeşitli kriterleri içeren karar verme durumlarında çeşitli alternatifleri değerlendirmek, sıralamak ve aralarından seçim yapmak için kullanılan bir karma uzlaşık karar verme aracıdır. Yöntem, entegre basit toplamli ağırlıklandırma ve üstel ağırlıklandırılmış ürün modeline dayanmaktadır (Yazdani vd., 2019; Turanlı vd., 2023, s. 86). CoCoSo yönteminin uygulamasında izlenmesi gereken adımlar şöyledir (Yazdani vd.);

Adım 1: Karar matrisi hazırlanması

Alternatif m ve kriterler n adet olmak üzere Eşitlik 6'daki gibi mxn tipinde bir karar matrisi oluşturulur.

$$X = [x_{ij}] = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \cdot & \cdot & \dots & \cdot \\ \cdot & \cdot & \dots & \cdot \\ \cdot & \cdot & \dots & \cdot \\ \cdot & \cdot & \dots & \cdot \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix}; i = 1, 2, \dots, m; j = 1, 2, \dots, n \quad (6)$$

Burada x_{ij} i. alternatifin j. kritere göre performansını ifade eder.

Adım 2: Karar matrisi normalize edilmesi

Fayda kriterlerinde Eşitlik 7, maliyet kriterlerinde Eşitlik 8 kullanılarak karar matrisi normalize edilir.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - \min_i x_{ij}}{\max_i x_{ij} - \min_i x_{ij}} \quad (7)$$

$$r_{ij} = \frac{\max_i x_{ij} - x_{ij}}{\max_i x_{ij} - \min_i x_{ij}} \quad (8)$$

Adım 3: S_i ve P_i değerlerinin elde edilmesi

S_i değeri gri ilişkisel yaklaşımı, P_i değeri ise WASPAS çarpımsal özelliği göz önünde bulundurularak hesaplanır. S_i değeri Eşitlik 9 ve P_i değeri ise Eşitlik 10 kullanılarak hesaplanır.

$$S_i = \sum_{j=1}^n w_j r_{ij} \quad (9)$$

$$P_i = \sum_{j=1}^n (r_{ij})^{w_j} \quad (10)$$

Adım 4: Alternatiflerin görel performanslarının (değerlendirme stratejilerinin) hesaplanması

Eşitlik 11-13'teki 3 değerlendirme stratejisi kullanılarak alternatiflerin görel performansları hesaplanır.

$$k_{ia} = \frac{P_i + S_i}{\sum_{i=1}^m (P_i + S_i)} \quad (11)$$

$$k_{ib} = \frac{S_i}{\min_i S_i} + \frac{P_i}{\min_i P_i} \quad (12)$$

$$k_{ic} = \frac{\lambda(S_i) + (1 - \lambda)(P_i)}{(\lambda \max_i S_i + (1 - \lambda) \max_i P_i)} \quad (13)$$

Eşitlik 13'te λ değeri karar vericiler tarafından seçilmekle beraber genellikle 0,5 olarak seçilir.

Adım 5: Alternatiflerin nihai performanslarının ölçülmesi (k_i)

Eşitlik 14 ile alternatiflerin k_i nihai görece performans değerleri hesaplanır.

$$k_i = (k_{ia}k_{ib}k_{ic})^{\frac{1}{3}} + \frac{1}{3}(k_{ia} + k_{ib} + k_{ic}) \quad (14)$$

Alternatifler k_i değerlerine göre büyükten küçüğe doğru sıralanır. En büyük k_i değerine sahip olan alternatif en iyi performansa sahip alternatiftir.

İdeal Çözüme Benzerliğe Göre Sıralama (TOPSIS) Yöntemi

TOPSIS, Hwang ve Yoon (1981) tarafından geliştirilmiş ve yaygın olarak kullanılan bir ÇKKV yöntemidir. Yöntemin asıl amacı, pozitif ideal ve negatif ideal çözümleri belirlemektir. Pozitif ideal çözüm, fayda kriterlerini maksimize ederken maliyet kriterlerini minimize eden çözümdür. Negatif ideal çözüm ise tam tersi olarak maliyet kriterlerini maksimize eden ve fayda kriterlerini minimize eden çözümdür. En uygun alternatif, pozitif ideal çözüme en kısa mesafede ve negatif ideal çözüme en uzak mesafede olan alternatiftir (Wang ve Lee, 2007).

TOPSIS yönteminin adımları aşağıda verilmiştir (Hwang ve Yoon, 1981; Eraslan, 2015; Yerli ve Öztürk, 2023).

Adım 1: Karar matrisinin oluşturulması

İlk adımda m adet alternatif ve n adet kriterden oluşan bir karar matrisi (D) oluşturulur. Karar matrisi Eşitlik 15'te gösterilmiştir.

$$D = \begin{bmatrix} d_{11} & d_{12} & \dots & d_{1n} \\ d_{21} & d_{22} & \dots & d_{2n} \\ \cdot & \cdot & \dots & \cdot \\ \cdot & \cdot & \dots & \cdot \\ d_{i1} & d_{i2} & \dots & d_{in} \\ \cdot & \cdot & \dots & \cdot \\ d_{m1} & d_{m2} & \dots & d_{mn} \end{bmatrix} = [d_{ij}]; i = 1, 2, \dots, m; j = 1, 2, \dots, n \quad (15)$$

Adım 2: Normalize karar matrisinin oluşturulması

Bu adım, kriterlerin $[0,1]$ aralığında değerlere dönüştürülmesini içerir. Karar matrisi, Eşitlik 16 kullanılarak normalize edilir.

$$r_{ij} = \frac{d_{ij}}{\sqrt{\sum_{j=1}^m d^2_{ij}}} \quad (16)$$

Normalize edilmiş karar matrisi (R) aşağıdaki gibidir.

$$R = \begin{bmatrix} r_{11} & r_{12} & \dots & r_{1n} \\ r_{21} & r_{22} & \dots & r_{2n} \\ \cdot & \cdot & \dots & \cdot \\ \cdot & \cdot & \dots & \cdot \\ \cdot & \cdot & \dots & \cdot \\ r_{m1} & r_{m2} & \dots & r_{mn} \end{bmatrix} = [r_{ij}] \quad (17)$$

Adım 3: Ağırlıklandırılmış normalize karar matrisinin oluşturulması

Bu adımda ilk olarak değerlendirme kriterlerinin ağırlıkları (w_i) belirlenir. Daha sonra her bir sütundaki değerler, ilgili ağırlıklar ile çarpılır ($v_{ij} = w_i * r_{ij}$). Böylece ağırlıklı normalize karar matrisi (V) Eşitlik 18'deki gibi elde edilir.

$$V = \begin{bmatrix} v_{11} & v_{12} & \dots & v_{1n} \\ v_{21} & v_{22} & \dots & v_{2n} \\ \cdot & \cdot & \dots & \cdot \\ \cdot & \cdot & \dots & \cdot \\ \cdot & \cdot & \dots & \cdot \\ v_{m1} & v_{m2} & \dots & v_{mn} \end{bmatrix} = [v_{ij}] \quad (18)$$

Adım 4: Pozitif ideal ve Negatif ideal çözüm değerlerinin belirlenmesi

Yöntemin dördüncü adımında pozitif ideal (A^+) ve negatif ideal (A^-) çözüm değerleri belirlenir. Eğer karar probleminin amacı maksimizasyon ise, pozitif ideal çözüm için matris sütunlarındaki en yüksek değerler, negatif ideal çözüm için ise en düşük değerler alınır. Eğer amacı minimizasyon ise, pozitif ve negatif ideal çözümler için durum tam tersi şekilde ele alınır. Pozitif ve negatif ideal çözüm değerleri sırasıyla Eşitlik 19 ve Eşitlik 20 kullanılarak hesaplanır.

$$A^+ = \{v_1^+, \dots, v_j^+, \dots, v_n^+\} = \left\{ (\max_i v_{ij} \mid j \in J), (\min_i v_{ij} \mid j \in J') \right\} \quad (19)$$

$$A^- = \{v_1^-, \dots, v_j^-, \dots, v_n^-\} = \left\{ (\min_i v_{ij} \mid j \in J), (\max_i v_{ij} \mid j \in J') \right\} \quad (20)$$

Burada;

A^+ : Her bir sütundaki maksimum değerleri

A^- : Her bir sütundaki minimum değerleri

J : Kriterlerin fayda (maksimizasyon) değerlerini

J' : Kriterlerin maliyet (minimizasyon) değerlerini

ifade etmektedir.

Adım 5: Pozitif ideal ve Negatif ideal noktalara olan uzaklık değerlerinin belirlenmesi

Bu adımda her bir alternatif için pozitif ideal ve negatif ideal noktalara olan uzaklıkları hesaplanır. Bu değerler Öklid mesafesi formülü kullanılarak hesaplanır. Pozitif ideal çözüme uzaklık (S_i^+) ve negatif ideal çözüme uzaklık (S_i^-) sırasıyla Eşitlik 21 ve Eşitlik 22 yardımıyla bulunur.

$$S_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^+)^2} ; i = 1, 2, \dots, m \quad (21)$$

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2} ; i = 1, 2, \dots, m \quad (22)$$

Adım 6: İdeal çözüme göreli yakınlığın hesaplanması

Son adımda her bir alternatif için ideal çözüme göreli yakınlık değeri bulunur. Bunun için alternatiflerin hem pozitif ideal çözüme olan uzaklıklarından hem de negatif ideal çözüme olan uzaklıklarından yararlanır. İdeal çözüme göre yakınlık değerleri (C_i^+) Eşitlik 23'teki gibi elde edilir.

$$C_i^+ = \frac{S_i^+}{(S_i^+ + S_i^-)} , \quad 0 \leq C_i^+ \leq 1 \quad (23)$$

Elde edilen yakınlık değerleri, büyükten küçüğe doğru sıralanır. Sıralamada en üstte yer alan, yani en yüksek yakınlık değerine sahip olan alternatif, en iyi alternatif olarak seçilir.

Bulgular ve Tartışma

Bu çalışma, Türkiye ve Avrupa Birliği ülkelerinin lojistik performanslarını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın odak noktası, güncel yıla göre performansların karşılaştırılmasıdır. Bu bağlamda, çalışmanın veri setini, 2023 yılında Dünya Bankası tarafından yayınlanan LPI raporundaki AB ülkelerinin ve Türkiye'nin puanları oluşturmaktadır (The World Bank, 2023). Belirlenen 6 değişken sektörde genel kabul gören ve performansı etkileyen ana faktörleri temsil etmektedir. Tablo 1'de görüldüğü üzere, literatürde belirlenen kriterler ile de uyumludur. Uygulamanın ilk aşamasında, Dünya Bankası'nın LPI hesaplamasında belirlemiş olduğu "altyapı", "uluslararası sevkiyat", "lojistik hizmetlerin kalitesi", "izleme ve takip", "zamanında teslimat" ve "gümrük" kriterlerinin ağırlıkları, Entropi yöntemi kullanılarak belirlenmiştir. İkinci aşamada, CoCoSo yöntemi kullanılarak, bu kriterlerin ağırlıklarına ilişkin olarak AB ülkelerinin ve Türkiye'nin lojistik performanslarının sıralaması yeniden yapılmıştır. Son olarak değerlendirmenin doğruluğunu ve tutarlılığını test etmek için sonuçlar TOPSIS yöntemi ile karşılaştırılmıştır.

Entropi Ağırlıklandırma Yöntemi ile Kriterlerin Ağırlıklandırılması

Adım 1: Karar matrisinin oluşturulması

İlk adımda, Dünya Bankası 2023 LPI raporunda bulunan AB ülkelerinin ve Türkiye'nin, puanlarından oluşan bir karar matrisi oluşturulmuştur. Karar matrisi Tablo 2'de paylaşılmıştır.

Tablo 3
Karar Matrisi

Ülkeler/ Kriterler	Gümrük	Altyapı	Uluslararası Sevkiyat	Lojistik Hizmetlerin Kalitesi	Zamanında Teslimat	İzleme ve Takip
Almanya	3,9	4,3	3,7	4,2	4,1	4,2
Avusturya	3,7	3,9	3,8	4	4,3	4,2
Belçika	3,9	4,1	3,8	4,2	4,2	4
Bulgaristan	3,1	3,1	3	3,3	3,5	3,3
Çekya	3	3	3,4	3,6	3,7	3,2
Danimarka	4,1	4,1	3,6	4,1	4,1	4,3
Estonya	3,2	3,5	3,4	3,7	4,1	3,8
Finlandiya	4	4,2	4,1	4,2	4,3	4,2
Fransa	3,7	3,8	3,7	3,8	4,1	4
Hırvatistan	3	3	3,6	3,4	3,2	3,4
Hollanda	3,9	4,2	3,7	4,2	4	4,2
İspanya	3,6	3,8	3,7	3,9	4,2	4,1
İsveç	4	4,2	3,4	4,2	4,2	4,1
İrlanda	3,4	3,5	3,6	3,6	3,7	3,7
İtalya	3,4	3,8	3,4	3,8	3,9	3,9
Kıbrıs	2,9	2,8	3,1	3,2	3,5	3,4
Letonya	3,3	3,3	3,2	3,7	4	3,6
Litvanya	3,2	3,5	3,4	3,6	3,6	3,1
Lüksemburg	3,6	3,6	3,6	3,9	3,5	3,5
Macaristan	2,7	3,1	3,4	3,1	3,6	3,4
Malta	3,4	3,7	3	3,4	3,2	3,4
Polonya	3,4	3,5	3,3	3,6	3,9	3,8
Portekiz	3,2	3,6	3,1	3,6	3,6	3,2
Romanya	2,7	2,9	3,4	3,3	3,6	3,5
Slovakya	3,2	3,3	3	3,4	3,5	3,3
Slovenya	3,4	3,6	3,4	3,3	3,3	3
Yunanistan	3,2	3,7	3,8	3,8	3,9	3,9
Türkiye	3	3,4	3,4	3,5	3,6	3,5

Adım 2: Karar matrisi normalize edilmesi

Uygulamanın bu adımında, Eşitlik 2 ile karar matrisi normalize edilerek, Tablo 3'te normalize karar matrisi paylaşılmıştır.

Tablo 4
Normalize Karar Matrisi

Ülkeler/ Kriterler	Gümrük	Altyapı	Uluslararası Sevkiyat	Lojistik Hizmetlerin Kalitesi	Zamanında Teslimat	İzleme ve Takip
Almanya	0,041	0,043	0,038	0,041	0,039	0,041
Avusturya	0,039	0,039	0,039	0,039	0,040	0,041
Belçika	0,041	0,041	0,039	0,041	0,039	0,039
Bulgaristan	0,033	0,031	0,031	0,032	0,033	0,032
Çekya	0,032	0,030	0,035	0,035	0,035	0,031
Danimarka	0,043	0,041	0,037	0,040	0,039	0,042
Estonya	0,034	0,035	0,035	0,036	0,039	0,037
Finlandiya	0,042	0,042	0,042	0,041	0,040	0,041
Fransa	0,039	0,038	0,038	0,037	0,039	0,039
Hırvatistan	0,032	0,030	0,037	0,033	0,030	0,033
Hollanda	0,041	0,042	0,038	0,041	0,038	0,041
İspanya	0,038	0,038	0,038	0,038	0,039	0,040
İsveç	0,042	0,042	0,035	0,041	0,039	0,040
İrlanda	0,036	0,035	0,037	0,035	0,035	0,036
İtalya	0,036	0,038	0,035	0,037	0,037	0,038
Kıbrıs	0,030	0,028	0,032	0,031	0,033	0,033
Letonya	0,035	0,033	0,033	0,036	0,038	0,035
Litvanya	0,034	0,035	0,035	0,035	0,034	0,030
Lüksemburg	0,038	0,036	0,037	0,038	0,033	0,034
Macaristan	0,028	0,031	0,035	0,030	0,034	0,033
Malta	0,036	0,037	0,031	0,033	0,030	0,033
Polonya	0,036	0,035	0,034	0,035	0,037	0,037
Portekiz	0,034	0,036	0,032	0,035	0,034	0,031
Romanya	0,028	0,029	0,035	0,032	0,034	0,034
Slovakya	0,034	0,033	0,031	0,033	0,033	0,032
Slovenya	0,036	0,036	0,035	0,032	0,031	0,029
Yunanistan	0,034	0,037	0,039	0,037	0,037	0,038
Türkiye	0,032	0,034	0,035	0,034	0,034	0,034

Adım 3: Entropi değerlerinin hesaplanması

Her bir kritere ilişkin Entropi değerlerini hesaplamak üzere Eşitlik 3 kullanılmıştır. Öncelikle normalize edilen karar matrisindeki her bir değer, kendi değerinin doğal logaritması ile çarpılarak Tablo 4'teki matris elde edilmiştir. Sonraki adımda, bu matris kullanılarak her kriterin Entropi değerleri hesaplanmıştır.

Tablo 5
Entropi Değerleri

Ülkeler/ Kriterler	Gümrük	Altyapı	Uluslararası Sevkiyat	Lojistik Hizmetlerin Kalitesi	Zamanında Teslimat	İzleme ve Takip
Almanya	-0,131	-0,135	-0,125	-0,130	-0,125	-0,130
Avusturya	-0,126	-0,126	-0,127	-0,126	-0,130	-0,130
Belçika	-0,131	-0,131	-0,127	-0,130	-0,128	-0,126
Bulgaristan	-0,112	-0,107	-0,108	-0,110	-0,112	-0,110
Çekya	-0,109	-0,105	-0,117	-0,117	-0,117	-0,108
Danimarka	-0,136	-0,131	-0,122	-0,128	-0,125	-0,132
Estonya	-0,114	-0,117	-0,117	-0,119	-0,125	-0,122
Finlandiya	-0,133	-0,133	-0,134	-0,130	-0,130	-0,130
Fransa	-0,126	-0,124	-0,125	-0,121	-0,125	-0,126
Hırvatistan	-0,109	-0,105	-0,122	-0,112	-0,105	-0,112
Hollanda	-0,131	-0,133	-0,125	-0,130	-0,123	-0,130
İspanya	-0,124	-0,124	-0,125	-0,123	-0,128	-0,128
İsveç	-0,133	-0,133	-0,117	-0,130	-0,128	-0,128
İrlanda	-0,119	-0,117	-0,122	-0,117	-0,117	-0,119
İtalya	-0,119	-0,124	-0,117	-0,121	-0,121	-0,124
Kıbrıs	-0,106	-0,100	-0,110	-0,107	-0,112	-0,112
Letonya	-0,117	-0,112	-0,113	-0,119	-0,123	-0,117
Litvanya	-0,114	-0,117	-0,117	-0,117	-0,115	-0,105
Lüksemburg	-0,124	-0,119	-0,122	-0,123	-0,112	-0,115
Macaristan	-0,101	-0,107	-0,117	-0,105	-0,115	-0,112
Malta	-0,119	-0,122	-0,108	-0,112	-0,105	-0,112
Polonya	-0,119	-0,117	-0,115	-0,117	-0,121	-0,122
Portekiz	-0,114	-0,119	-0,110	-0,117	-0,115	-0,108
Romanya	-0,101	-0,102	-0,117	-0,110	-0,115	-0,115
Slovakya	-0,114	-0,112	-0,108	-0,112	-0,112	-0,110
Slovenya	-0,119	-0,119	-0,117	-0,110	-0,108	-0,103
Yunanistan	-0,114	-0,122	-0,127	-0,121	-0,121	-0,124
Türkiye	-0,109	-0,115	-0,117	-0,114	-0,115	-0,115
e_j	0,9980	0,9979	0,9991	0,9988	0,9989	0,9984

Adım 4: Çeşitliliğin derecesi olarak belirsizliğin hesaplanması

Eşitlik 4'teki gibi, 1'den bir önceki adımda bulunan Entropi değerleri çıkarılarak d_j değerleri hesaplanmıştır. Elde edilen değerler Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 6
 d_j Değerleri

Kriterler	Gümrük	Altyapı	Uluslararası Sevkiyat	Lojistik Hizmetlerin Kalitesi	Zamanında Teslimat	İzleme ve Takip
d_j	0,0020	0,0021	0,0009	0,0012	0,0011	0,0016

Adım 5: Ağırlık değerlerinin hesaplanması

Son adımda her bir kriterin ağırlıklarını hesaplamak üzere Eşitlik 5 kullanılmıştır. Kriterlerin ağırlıkları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 7
Kriterlerin Ağırlıkları

Kriterler	Gümrük	Altyapı	Uluslararası Sevkiyat	Lojistik Hizmetlerin Kalitesi	Zamanında Teslimat	İzleme ve Takip
w_j	0,2208	0,2311	0,1048	0,1345	0,1259	0,1829

Entropi yöntemi ile elde edilen ağırlıklara göre en önemli kriter 0,2311 ile altyapı olmuştur. Elde edilen bu sonuç, literatürde yer alan diğer çalışmalarla uyumludur (Rezaei vd., 2018, s. 158; Ulutaş ve Karaköy, 2019, s. 49); Yıldırım ve Mercangöz, 2020, s. 27; Mešić vd., 2022, s. 13). En az öneme sahip kriter ise 0,1048 ile uluslararası sevkiyat olarak bulunmuştur. Kriterlerin ağırlıkları, ülkelerin lojistik performanslarına olan etkisine olan katkısını belirlemektedir. Çalışmada elde edilen sonuçlar doğrultusunda, başta altyapı kriteri olmak üzere en yüksek önem ağırlığına sahip olan kriterlere öncelik verilmesi ve bu kriterlere yönelik iyileştirmelerin yapılması, ülkelerin lojistik performansını artırmada önemli katkılar sağlayacaktır.

CoCoSo Yöntemi ile AB Ülkelerinin ve Türkiye'nin Lojistik Performans Sıralaması

Uygulamanın bu kısmında, Entropi ağırlıklandırma yöntemi sonucunda belirlenen kriter ağırlıklarına göre AB ülkelerinin ve Türkiye'nin lojistik sıralaması CoCoSo yöntemi ile elde edilmiştir.

Adım 1: Karar matrisinin oluşturulması

Bu aşamada oluşturulan karar matrisi, Entropi yöntemindeki Tablo 2'de verilen karar matrisi ile aynıdır.

Adım 2: Karar matrisi normalize edilmesi

Çalışmada ele alınan kriterlerin tümü fayda yönlü varsayılmıştır. Dolayısıyla karar matrisi normalize edilirken Eşitlik 7 kullanılmıştır. Elde edilen normalize karar matrisi Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 8
Normalize Karar Matrisi

Ülkeler/ Kriterler	Gümrük	Altyapı	Uluslararası Sevkiyat	Lojistik Hizmetlerin Kalitesi	Zamanında Teslimat	İzleme ve Takip
Almanya	0,857	1,000	0,636	1,000	0,818	0,923
Avusturya	0,714	0,733	0,727	0,818	1,000	0,923
Belçika	0,857	0,867	0,727	1,000	0,909	0,769
Bulgaristan	0,286	0,200	0,000	0,182	0,273	0,231
Çekya	0,214	0,133	0,364	0,455	0,455	0,154
Danimarka	1,000	0,867	0,545	0,909	0,818	1,000
Estonya	0,357	0,467	0,364	0,545	0,818	0,615
Finlandiya	0,929	0,933	1,000	1,000	1,000	0,923
Fransa	0,714	0,667	0,636	0,636	0,818	0,769
Hırvatistan	0,214	0,133	0,545	0,273	0,000	0,308
Hollanda	0,857	0,933	0,636	1,000	0,727	0,923
İspanya	0,643	0,667	0,636	0,727	0,909	0,846
İsveç	0,929	0,933	0,364	1,000	0,909	0,846
İrlanda	0,500	0,467	0,545	0,455	0,455	0,538
İtalya	0,500	0,667	0,364	0,636	0,636	0,692
Kıbrıs	0,143	0,000	0,091	0,091	0,273	0,308
Letonya	0,429	0,333	0,182	0,545	0,727	0,462
Litvanya	0,357	0,467	0,364	0,455	0,364	0,077
Lüksemburg	0,643	0,533	0,545	0,727	0,273	0,385
Macaristan	0,000	0,200	0,364	0,000	0,364	0,308
Malta	0,500	0,600	0,000	0,273	0,000	0,308
Polonya	0,500	0,467	0,273	0,455	0,636	0,615
Portekiz	0,357	0,533	0,091	0,455	0,364	0,154
Romanya	0,000	0,067	0,364	0,182	0,364	0,385
Slovakya	0,357	0,333	0,000	0,273	0,273	0,231
Slovenya	0,500	0,533	0,364	0,182	0,091	0,000
Yunanistan	0,357	0,600	0,727	0,636	0,636	0,692
Türkiye	0,214	0,400	0,364	0,364	0,364	0,385

Adım 3: S_i ve P_i değerlerinin hesaplanması

Her bir ülke için, Eşitlik 9 kullanılarak Entropi yönteminden elde edilen ağırlıklara ilişkin ağırlıklı karşılaştırılabilirlik dizisinin toplamı olan S_i ve Eşitlik 10 kullanılarak üstel ağırlıklı karşılaştırılabilirlik dizisinin toplamı olan P_i değerleri bulunmuştur. Elde edilen değerler Tablo 8 ve Tablo 9'da paylaşılmıştır.

Tablo 9
Ağırlıklı Karşılaştırılabilirlik Dizisi ve S_i Değerleri

Ülkeler	Gümrük	Altyapı	Uluslararası Sevkiyat	Lojistik Hizmetlerin Kalitesi	Zamanında Teslimat	İzleme ve Takip	S_i
Almanya	0,189	0,231	0,067	0,135	0,103	0,169	0,893
Avusturya	0,158	0,169	0,076	0,110	0,126	0,169	0,808
Belçika	0,189	0,200	0,076	0,135	0,114	0,141	0,855
Bulgaristan	0,063	0,046	0,000	0,024	0,034	0,042	0,210
Çekya	0,047	0,031	0,038	0,061	0,057	0,028	0,263
Danimarka	0,221	0,200	0,057	0,122	0,103	0,183	0,886
Estonya	0,079	0,108	0,038	0,073	0,103	0,113	0,514
Finlandiya	0,205	0,216	0,105	0,135	0,126	0,169	0,955
Fransa	0,158	0,154	0,067	0,086	0,103	0,141	0,708
Hırvatistan	0,047	0,031	0,057	0,037	0,000	0,056	0,228
Hollanda	0,189	0,216	0,067	0,135	0,092	0,169	0,867
İspanya	0,142	0,154	0,067	0,098	0,114	0,155	0,730
İsveç	0,205	0,216	0,038	0,135	0,114	0,155	0,863
İrlanda	0,110	0,108	0,057	0,061	0,057	0,098	0,492
İtalya	0,110	0,154	0,038	0,086	0,080	0,127	0,595
Kıbrıs	0,032	0,000	0,010	0,012	0,034	0,056	0,144
Letonya	0,095	0,077	0,019	0,073	0,092	0,084	0,440
Litvanya	0,079	0,108	0,038	0,061	0,046	0,014	0,346
Lüksemburg	0,142	0,123	0,057	0,098	0,034	0,070	0,525
Macaristan	0,000	0,046	0,038	0,000	0,046	0,056	0,186
Malta	0,110	0,139	0,000	0,037	0,000	0,056	0,342
Polonya	0,110	0,108	0,029	0,061	0,080	0,113	0,501
Portekiz	0,079	0,123	0,010	0,061	0,046	0,028	0,347
Romanya	0,000	0,015	0,038	0,024	0,046	0,070	0,194
Slovakya	0,079	0,077	0,000	0,037	0,034	0,042	0,269
Slovenya	0,110	0,123	0,038	0,024	0,011	0,000	0,308
Yunanistan	0,079	0,139	0,076	0,086	0,080	0,127	0,586
Türkiye	0,047	0,092	0,038	0,049	0,046	0,070	0,343

Tablo 10
Üstel Ağırlıklı Karşılaştırılabilirlik Dizisi ve Pi Değerleri

Ülkeler	Gümrük	Altyapı	Uluslararası Sevkiyat	Lojistik Hizmetlerin Kalitesi	Zamanında Teslimat	İzleme ve Takip	P_i
Almanya	0,967	1,000	0,954	1,000	0,975	0,985	5,881
Avusturya	0,928	0,931	0,967	0,973	1,000	0,985	5,785
Belçika	0,967	0,967	0,967	1,000	0,988	0,953	5,842
Bulgaristan	0,758	0,689	0,000	0,795	0,849	0,765	3,857
Çekya	0,712	0,628	0,899	0,899	0,905	0,710	4,754
Danimarka	1,000	0,967	0,938	0,987	0,975	1,000	5,868
Estonya	0,797	0,838	0,899	0,922	0,975	0,915	5,346
Finlandiya	0,984	0,984	1,000	1,000	1,000	0,985	5,953
Fransa	0,928	0,911	0,954	0,941	0,975	0,953	5,662
Hırvatistan	0,712	0,628	0,938	0,840	0,000	0,806	3,924
Hollanda	0,967	0,984	0,954	1,000	0,961	0,985	5,851
İspanya	0,907	0,911	0,954	0,958	0,988	0,970	5,687
İsveç	0,984	0,984	0,899	1,000	0,988	0,970	5,825
İrlanda	0,858	0,838	0,938	0,899	0,905	0,893	5,333
İtalya	0,858	0,911	0,899	0,941	0,945	0,935	5,489
Kıbrıs	0,651	0,000	0,778	0,724	0,849	0,806	3,808
Letonya	0,829	0,776	0,836	0,922	0,961	0,868	5,192
Litvanya	0,797	0,838	0,899	0,899	0,880	0,626	4,940
Lüksemburg	0,907	0,865	0,938	0,958	0,849	0,840	5,357
Macaristan	0,000	0,689	0,899	0,000	0,880	0,806	3,275
Malta	0,858	0,889	0,000	0,840	0,000	0,806	3,392
Polonya	0,858	0,838	0,873	0,899	0,945	0,915	5,328
Portekiz	0,797	0,865	0,778	0,899	0,880	0,710	4,929
Romanya	0,000	0,535	0,899	0,795	0,880	0,840	3,949
Slovakya	0,797	0,776	0,000	0,840	0,849	0,765	4,026
Slovenya	0,858	0,865	0,899	0,795	0,739	0,000	4,157
Yunanistan	0,797	0,889	0,967	0,941	0,945	0,935	5,473
Türkiye	0,712	0,809	0,899	0,873	0,880	0,840	5,013

Adım 4: Alternatiflerin görelî performanslarının (değerlendirme stratejilerinin) hesaplanması ve nihai performanslarının ölçülmesi (k_i)

Bu adımda her bir ülke için k_a , k_b ve k_c değerlendirme stratejileri Eşitlik 11-13 kullanılarak hesaplanmıştır. Ülkelerin nihai performanslarını belirten k değerleri ise Eşitlik 14 kullanılarak bulunmuştur. Burada λ değeri olarak en çok kullanılan 0,5 değeri alınmıştır ve her bir ülkenin k değerine göre nihai lojistik performans sıralamaları elde edilmiştir. Bulunan değerler ve sıralamalar Tablo 10'da yer almaktadır.

Tablo 11
Görece Performans Değerleri ve Ülkelerin Nihai Lojistik Performans Sıralaması

Ülkeler	k_a	Sıralama	k_b	Sıralama	k_c	Sıralama	k	Sıralama
Almanya	0,0439	2	8,0039	2	0,9806	2	3,7106	2
Avusturya	0,0427	7	7,3826	7	0,9544	7	3,4635	7
Belçika	0,0434	5	7,7283	6	0,9696	5	3,6015	6
Bulgaristan	0,0264	25	2,6390	25	0,5887	25	1,4294	25
Çekya	0,0325	20	3,2773	22	0,7262	20	1,7715	20
Danimarka	0,0438	3	7,9517	3	0,9778	3	3,6893	3
Estonya	0,0380	13	5,2024	13	0,8483	13	2,5809	13
Finlandiya	0,0448	1	8,4526	1	1,0000	1	3,8891	1
Fransa	0,0413	9	6,6471	9	0,9220	9	3,1693	9
Hırvatistan	0,0269	23	2,7841	24	0,6010	23	1,4931	24
Hollanda	0,0435	4	7,8081	4	0,9723	4	3,6327	4
İspanya	0,0416	8	6,8076	8	0,9289	8	3,2334	8
İsveç	0,0433	6	7,7727	5	0,9681	6	3,6164	5
İrlanda	0,0378	15	5,0490	15	0,8432	15	2,5204	15
İtalya	0,0394	10	5,8100	10	0,8806	10	2,8298	10
Kıbrıs	0,0256	26	2,1626	28	0,5721	26	1,2366	27
Letonya	0,0365	16	4,6433	16	0,8153	16	2,3487	16
Litvanya	0,0343	18	3,9114	19	0,7651	18	2,0383	18
Lüksemburg	0,0381	12	5,2831	12	0,8515	12	2,6131	12
Macaristan	0,0224	28	2,2952	27	0,5011	28	1,2351	28
Malta	0,0242	27	3,4126	20	0,5406	27	1,6806	22
Polonya	0,0378	14	5,1059	14	0,8438	14	2,5418	14
Portekiz	0,0342	19	3,9143	17	0,7637	19	2,0383	19
Romanya	0,0269	24	2,5546	26	0,5998	24	1,4056	26
Slovakya	0,0278	22	3,0994	23	0,6217	22	1,6268	23
Slovenya	0,0289	21	3,4073	21	0,6463	21	1,7602	21
Yunanistan	0,0393	11	5,7438	11	0,8771	11	2,8027	11
Türkiye	0,0347	17	3,9135	18	0,7753	17	2,0468	17

Dünya Bankası 2023 LPI raporundaki AB ülkelerinin ve Türkiye'nin sıralaması ve Entropi- CoCoSo yöntemi ile elde edilen sıralama Tablo 11'de verilmiştir. İki sıralamadaki değişiklikler de tabloda yer almaktadır.

Tablo 12

Dünya Bankası 2023 LPI Sıralaması ve Entropi- CoCoSo Sıralaması

	Dünya Bankası 2023 LPI Sıralaması	Örneklemdaki LPI Sıralaması	Entropi- CoCoSo Sıralaması
Finlandiya	2	1	1
Almanya	3	2	2
Danimarka	3	2	3
Hollanda	3	2	4
Avusturya	7	5	7
Belçika	7	5	6
İsveç	7	5	5
Fransa	13	8	9
İspanya	13	8	8
İtalya	19	10	10
Yunanistan	19	10	11
Estonya	26	12	13
İrlanda	26	12	15
Lüksemburg	26	12	12
Polonya	26	12	14
Letonya	34	16	16
Litvanya	38	17	18
Portekiz	38	17	19
Türkiye	38	17	17
Çekya	43	20	20
Hırvatistan	43	20	24
Malta	43	20	22
Slovakya	43	20	23
Slovenya	43	20	21
Bulgaristan	51	25	25
Kıbrıs	51	25	27
Macaristan	51	25	28
Romanya	51	25	26

AB ülkelerinin ve Türkiye'nin Entropi-CoCoSo yöntemi ile elde edilen lojistik performans sıralamasına göre Finlandiya ilk sırada yer almıştır. Bunu Almanya, Danimarka, Hollanda ve İsveç takip etmiştir. Son sırada ise Macaristan yer almıştır. 27 AB ülkesi ve Türkiye'nin örneklemdaki sıralamasıyla Entropi-CoCoSo yöntemi ile elde edilen sıralamaları karşılaştırıldığında, her iki sıralamada da ilk sırada Finlandiya yer almış ve diğer ülkelerin sıralamalarında da çok küçük değişiklikler görülmüştür. Bu değişikliğin sebebi, Dünya Bankası'nın yapmış olduğu LPI puanlamasında, tüm kriterler eşit öneme sahipken, çalışmada ülkelerin lojistik performansının değerlendirilmesinde göreceli önem ağırlıkları Entropi yöntemi kullanılarak ağırlıklandırılmıştır. Bu durum, sıralamalarda az da olsa etki etmiştir.

TOPSIS Yöntemi ile Lojistik Performans Sıralamalarının Karşılaştırılması

Önerilen Entropi tabanlı CoCoSo metodolojisi kullanılarak gerçekleştirilen değerlendirmenin doğruluğunu ve tutarlılığını test etmek için sonuçlar TOPSIS yöntemi ile karşılaştırılmıştır. Elde edilen sıralama sonuçları Tablo 12'de verilmiştir. Sıralamalarda ufak değişiklikler görülmektedir. Örneğin, CoCoSo yöntemi ile sıralamada Macaristan son sırada iken, TOPSIS ile 26. Sırada yer almaktadır. CoCoSo ve TOPSIS yöntemleri sıralama farklılıkları, bu iki ÇKKV yönteminin farklı hesaplama süreçlerine sahip olmasından kaynaklı olabilir.

Tablo 12

Dünya Bankası 2023 LPI Sıralaması ve Entropi- TOPSIS Sıralaması

	Dünya Bankası 2023 LPI Sıralaması	Örneklemedeki LPI Sıralaması	Entropi- TOPSIS Sıralaması
Finlandiya	2	1	1
Almanya	3	2	2
Danimarka	3	2	3
Hollanda	3	2	4
İsveç	7	5	5
Belçika	7	5	6
Avusturya	7	5	7
Fransa	13	8	8
İspanya	13	8	9
İtalya	19	10	10
Yunanistan	19	10	11
Lüksemburg	26	12	12
Polonya	26	12	13
İrlanda	26	12	14
Estonya	26	12	15
Malta	34	16	16
Letonya	38	17	17
Slovenya	38	17	18
Portekiz	38	17	19
Litvanya	43	20	20
Türkiye	43	20	21
Slovak	43	20	22
Bulgaristan	43	20	23
Çekya	43	20	24
Hırvatistan	51	25	25
Macaristan	51	25	26
Romanya	51	25	27
Kıbrıs	51	25	28

Sonuç

Ekonominin küreselleşmesi ve uluslararası ticaretin gelişmesiyle birlikte ürün ve pazar çeşitliliği dolayısıyla rekabet de artmıştır. Bu durum, uluslararası ticarete lojistik faaliyetlerini de daha önemli kılmıştır. Hızla değişen ekonomik ve teknolojik koşulların getirdiği rekabet ortamında, artan tüketici taleplerine hızlı bir şekilde cevap verilmek ve nihai ürünleri etkili ve minimum maliyetle ulaştırmak adına lojistik süreçlerin bütünsel bir yaklaşımla planlanması ve yönetilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla, lojistik faaliyetlerin etkin bir şekilde yönetilmesi, ülkelerin ekonomik üstünlük elde etmeleri ve rekabet avantajı kazanmaları açısından son derece kritik bir öneme sahiptir.

Bu çalışmada, ÇKKV yöntemlerinden Entropi ve CoCoSo yöntemleri kullanılarak Türkiye ve Avrupa Birliği ülkelerinin lojistik performanslarının değerlendirilmesi ve elde edilen sonuçların Dünya Bankası 2023 LPI sıralaması ile karşılaştırılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda ilk olarak Entropi ağırlıklandırma yöntemi ile Dünya Bankası'nın LPI hesaplamasında belirlemiş olduğu kriterlerin ağırlıkları hesaplanmıştır. Daha sonra bulunan kriter ağırlıklarına ilişkin, 27 AB ülkesi ve Türkiye'nin lojistik performans sıralaması CoCoSo yöntemi ile elde edilmiştir. Entropi yöntemi ile elde edilen ağırlıklar arasından, en önemli kriter altyapı ve en az öneme

sahip kriter ise uluslararası sevkiyat olmuştur. Bu sonuçtan yola çıkarak, ülkelerin lojistik altyapılarına yaptıkları yatırımların lojistik performanslarında önemli katkı sağlayacağı söylenebilir. CoCoSo yöntemi ile AB ülkeleri ve Türkiye için elde edilen sıralamaya göre Finlandiya ilk sırada yer almıştır. Bunu Almanya, Danimarka, Hollanda ve İsveç takip etmiştir. Son sırada ise Macaristan yer almıştır. Türkiye ise 17. sırada yer alarak AB ülkelerinin ortalamasının altında kalmıştır. Bu çalışmada elde edilen sıralamada 2. sırada yer alan Almanya bazı diğer çalışmalarda da ilk 5 sırada yer almıştır (Özmen, 2019, s. 1; Ulutaş ve Karaköy, 2019, s. 49; Kısa ve Ayçin, 2019, s. 301; Yıldırım ve Mercangöz, 2020, s. 27; Miškić vd., 2023, s. 258). Bunun haricinde diğer çalışmaların sonuçlarıyla olan uyumsuzlukların çalışmalarda ele alınan yıl, örneklem ve yöntemlerin farklılıklarından kaynaklandığı söylenebilir.

Dünya Bankası 2023 LPI sıralamasına göre ülkelerin örneklemedeki sıralaması ile Entropi- CoCoSo yöntemi ile elde edilen lojistik performans sıralaması karşılaştırıldığında, her iki sıralamada da ilk sırada Finlandiya yer almış ve diğer ülkelerin sıralamalarında da çok küçük değişiklikler görülmüştür. Bununla birlikte, sıralama sonuçları TOPSIS yöntemi ile karşılaştırılmış ve sonuçlar aynı elde edilmiştir. Bu durum, çalışmada önerilen metodolojinin güvenilir bir araç olduğunu göstermektedir. Çalışma sonuçları, ülkelerin lojistik performanslarını artırmaya yönelik stratejiler geliştirmelerinde ve yapacakları iyileştirmelere dair yol haritası oluşturmalarında bir rehber niteliği taşıyabilir.

Bu çalışmada elde edilen sonuçlara göre, Türkiye'nin lojistik performansı AB ülkelerinin ortalamasının altındadır. Sonuçlar doğrultusunda; Türkiye'nin lojistik performansını iyileştirmek için öncelikle altyapı yatırımlarına ağırlık verilmesi gerekmektedir. Ulaşım, depolama ve demiryolu gibi temel lojistik altyapıların geliştirilmesi, uluslararası rekabet avantajı sağlamasına katkıda bulunabilir. Dijitalleşme ve teknoloji entegrasyonu, özellikle izleme, takip ve otomasyon sistemlerinin yaygınlaştırılmasıyla lojistik süreçlerin daha verimli ve maliyet etkin hale getirilmesini sağlayacaktır. Bu gibi adımlar, Türkiye'nin lojistik sektöründe rekabet avantajı kazanmasında ve ekonomik büyümesinde önemli katkılar sağlayacağı söylenebilir.

Çalışmanın kısıtları arasında, kullanılan yöntemlerin veriye dayalı objektif bir analiz sağlarken, kriterler arasındaki ilişkileri yeterince dikkate almaması ve farklı coğrafi ile ekonomik koşulların göz önünde bulundurulmaması, sonuçların geçerliliğini sınırlayabilmektedir. Bu nedenle, gelecekteki araştırmalarda bu kısıtların dikkate alınarak daha kapsamlı incelemeler yapılması önerilmektedir. Ayrıca, konuya ilişkin uzman görüşlerin alınarak alternatif analiz yöntemlerin kullanılarak değerlendirmeler yapılması, araştırmaların derinliğini artırarak daha zengin ve bilgilendirici sonuçlar elde edilmesine olanak tanıyabilir.

Kaynakça

- Altıntaş, F. F. (2021). Avrupa Birliği ülkelerinin lojistik performanslarının CRITIC tabanlı WASPAS ve COPRAS teknikleri ile analizi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 25(1), 117-146. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/tsadergisi/issue/61177/738279>
- Asl, M. B., Khalilzadeh, A., Youshanlouei, H. R. and Mood, M. M. (2012). Identifying and ranking the effective factors on selecting Enterprise Resource Planning (ERP) system using the combined Delphi and Shannon Entropy approach. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 41, 513 – 520. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.04.063>
- Eraslan, S. (2015). A Decision Making Method via TOPSIS on Soft Sets. *Journal of New results in Science*, 4(8), 57-70. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/jnrs/issue/27522/123293>
- Göğebakan, M. (2022). Ülkelerin lojistik performanslarının Entropi tabanlı TOPSIS yöntemine göre sıralanması. *Akıllı Ulaşım Sistemleri ve Uygulamaları Dergisi*, 5(2), 146-156. <https://doi.org/10.51513/jitsa.1128888>
- Gök-Kısa, A. C. ve Perçin, S. (2018). Bütünleşik Entropi ağırlık-Vikor yöntemi ile bilişim teknolojisi sektöründe performans ölçümü. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(1), 1-13. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/esad/issue/38984/456587>
- Hwang, C. L. ve Yoon, K. (1981). *Multiple attributes decision making methods and applications*. Berlin: Springer-Verlag.
- Kırbaç, G. (2023). Analyzing of global logistics performance index (LPI) in terms of logistics and supply chain activities in Turkey. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 10(4), 1208-1219. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/asead/issue/80484/1365711>
- Kısa, A. C. G. ve Ayçin, E. (2019). OECD ülkelerinin lojistik performanslarının SWARA tabanlı EDAS yöntemi ile değerlendirilmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 301-325. <https://doi.org/10.18074/ckuiibfd.500320>
- Manavgat, G. ve Demirci, A. (2021). Lojistik performans endeksi tutarlılığının sıralı lojistik regresyon modeliyle incelenmesi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 16(64), 1856-1871. <https://doi.org/10.19168/jyasar.934418>
- Martí, L., Puertas, R. and García, L. (2014). The importance of the logistics performance index in international trade. *Applied Economics*, 46(24), 2982-2992. <https://doi.org/10.1080/00036846.2014.916394>
- Martí, L., Martín, J. C. and Puertas, R. (2017). A DEA-logistics performance index. *Journal of Applied Economics*, 20(1), 169-192. [https://doi.org/10.1016/S1514-0326\(17\)30008-9](https://doi.org/10.1016/S1514-0326(17)30008-9)
- Mešić, A., Miškić, S., Stević, Ž. and Mastilo, Z. (2022). Hybrid MCDM solutions for evaluation of the logistics performance index of the Western Balkan countries. *Economics*, 10(1), 13-34. <https://doi.org/10.2478/eoik-2022-0004>

- Miškić, S., Stević, Ž., Tadić, S., Alkhayyat, A. and Krstić, M. (2023). Assessment of the LPI of the EU countries using MCDM model with an emphasis on the importance of criteria. *World Review of Intermodal Transportation Research*, 11(3), 258-279. <https://doi.org/10.1504/WRITR.2023.132501>
- Oğuz, S., Alkan, G. ve Yılmaz, B. (2019). Seçilmiş Asya ülkelerinin lojistik performanslarının TOPSIS yöntemi ile değerlendirilmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (Özel Sayı), 497-507. <https://doi.org/10.21733/ibad.613421>
- Organ, A. ve Kaçaroğlu, M. O. (2020). Entropi ağırlıklı TOPSIS yöntemi ile Türkiye'deki vakıf üniversiteleri'nin değerlendirilmesi. *Pamukkale İşletme ve Bilişim Yönetimi Dergisi*, 7(1), 28-45. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/piby/issue/55091/700108>
- Özmen, M. (2019). Logistics competitiveness of OECD countries using an improved TODIM method. *Sādhanā*, 44, 1-11. <https://doi.org/10.1007/s12046-019-1088-y>
- Pelit, İ. (2023). Türkiye'nin lojistik performans endeksinin incelenmesi. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 9(1), 37-49. <https://doi.org/10.20979/ueyd.1185216>
- Rezaei, J., van Roekel, W. S., and Tavasszy, L. (2018). Measuring the relative importance of the logistics performance index indicators using Best Worst Method. *Transport Policy*, 68, 158-169. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2018.05.007>
- Satılmış, K. (2023). *Çok kriterli karar verme teknikleriyle ülkelerin lojistik performans düzeylerinin karşılaştırılması* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Stojanović, I., and Puška, A. (2021). Logistics performances of gulf cooperation council's countries in global supply chains. *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, 4(1), 174-193. <https://doi.org/10.31181/dmame2104174s>
- The World Bank 2023 LPI Report. Erişim adresi: https://lpi.worldbank.org/sites/default/files/202304/LPI_2023_report_with_layout.pdf
- Türkmen, S. (2023). *Lojistik performans endeksinde alt kriter olan gümrüklerin ve diğer sınır kuruluşlarının yaptıkları işlemlerin verimliliğinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara
- Ulutaş, A. and Karaköy, Ç. (2019). An analysis of the logistics performance index of EU countries with an integrated MCDM model. *Economics and Business Review*, 5(4), 49-69. <https://doi.org/10.18559/ebr.2019.4.3>
- Wang, C. N., Le, T. Q., Chang, K. H. and Dang, T. T. (2022). Measuring road transport sustainability using MCDM-based Entropy objective weighting method. *Symmetry*, 14(5), 1033. <https://doi.org/10.3390/sym14051033>

- Yazdani, M., Zarate, P., Kazimieras Zavadskas, E. and Turskis, Z. (2019). A Combined Compromise Solution (CoCoSo) method for multi-criteria decision-making problems. *Management Decision*, 57(9), 2501-2519. <https://doi.org/10.1108/MD-05-2017-0458>
- Yıldırım, B. F., and Adıgüzel Mercangöz, B. (2020). Evaluating the logistics performance of OECD countries by using fuzzy AHP and ARAS-G. *Eurasian Economic Review*, 10(1), 27-45. <https://doi.org/10.1007/s40822-019-00131-3>
- Yu, M. M., and Hsiao, B. (2016). Measuring the technology gap and logistics performance of individual countries by using a Meta-DEA-AR model. *Maritime Policy & Management*, 43(1), 98-120. <https://doi.org/10.1080/03088839.2015.1037372>
- Yüksel, B. (2022). *OECD ülkelerinin lojistik performanslarının makroekonomik performanslarına etkisi* (Yüksek Lisans tezi). Kayseri Üniversitesi, Kayseri. Erişim adresi: <https://avesis.kayseri.edu.tr/yonetilen-tez/477a125b-9fa4-4337-a0a7-9c7fc1a073ff/oecd-ulkelerinin-lojistik-performanslarinin-makroekonomik-performanslarina-etkisi>
- Yürüyen, A. A., Ulutaş, A. ve Özdağoğlu, A. (2023). Lojistik işletmelerinin performansının bir hibrit ÇKKV modeli ile değerlendirilmesi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 11(3), 731-751. <https://doi.org/10.15295/bmij.v11i3.2245>
- Wang, Y. J. ve Lee, H. S. (2007). Generalizing TOPSIS for Fuzzy Multiple-Criteria Group Decision-Making. *Computers & Mathematics with Applications*, 53(11), 1762-1772. <https://doi.org/10.1016/j.camwa.2006.08.037>

Extended Abstract

Purpose

In the rapidly evolving global economic and technological environment, a holistic approach to logistics processes, planning and management is required to meet increasing consumer needs in a timely manner and to deliver final products and services effectively and at minimum cost. Therefore, the effective management and execution of logistics activities is important for countries to achieve economic superiority and gain competitive advantage (Kısa ve Ayçin, 2019, p. 302; Kırbaç, 2023, p. 1409). The adequacy of logistics performance is an important factor in determining the economic development of countries. The World Bank created the Logistics Performance Index (LPI) to promote the development of trade between countries and increase competitiveness (Oğuz et al., 2019, p. 500). The purpose of this study is to evaluate the logistics performance of Turkey and European Union (EU) countries using a multi-criteria decision-making method, and to compare the results with the World Bank's 2023 LPI rankings.

Design and Methodology

The dataset of the study consists of the scores of the EU countries and Turkey in the LPI report published by the World Bank in 2023 (The World Bank, 2023). Countries' LPI scores are calculated on the basis of six different components and published in the World Bank's LPI report. These criteria are 'infrastructure', 'international shipments', 'quality of logistics services', 'tracking and tracing', 'timeliness of delivery' and 'customs' (Mešić et al., 2022, p. 13; Pelit, 2023, p. 42). Explanations of the criteria are as follows:

Infrastructure: The quality of transport, information technology and telecommunications infrastructure is important for international trade.

International shipments: Measures the ease of arranging international shipments at competitive prices.

Quality of logistics services: Assesses the quality of logistics services by examining the behaviour of specific actors within the organisational structure.

Tracking and Tracing: Assesses the tracking and traceability of shipments.

Timeliness of delivery: Assesses whether delivery times are on schedule.

Customs: Measures the effectiveness of customs and border procedures in facilitating the entry and exit of goods.

Countries' LPI scores are calculated by multiplying the normalised scores of each of these six components by their component weights.

In the first step of the analysis, the weights of the criteria 'infrastructure', 'international transport', 'quality of logistics services', 'tracking and tracing', 'timeliness of delivery' and 'customs' identified in the World Bank's LPI calculation were determined using the entropy weighting method. CoCoSo (Combined Compromise Solution) was then used to rank the logistics performance of EU countries and Turkey on the basis of these criterion weights.

Entropy is a concept developed by Claude Shannon and is used to analytically measure the irregularity within a system. Its main feature is that it can be used in a wide range of scales and data groups (Organ and Kaçaroğlu, 2020, p. 30). The Cocoso method is a mixed-comparison decision-making tool used to evaluate, rank and select alternatives in decision-making situations involving multiple criteria. The method is based on integrated simple additive weighting and exponentially weighted product models (Yazdani et al., 2019; Turanlı et al., 2023, p. 86).

Findings

In this study, the logistic performance of Turkey and European Union countries was evaluated using the Entropy and CoCoSo methods, which are multi-criteria decision-making methods, and the results obtained were compared with the World Bank's 2023 LPI rankings. Among the weights obtained using the Entropy method, the most important criterion is infrastructure with 0.2311, and the least important criterion is international shipments with 0.1048.

According to the logistic performance ranking obtained with the CoCoSo method, Finland ranked first, followed by Germany, Denmark, the Netherlands, and Austria. Hungary ranked last. Turkey, on the other hand, ranked 17th, falling below the average of EU countries. When comparing the rankings of the 27 EU countries and Turkey in the sample with the rankings obtained using the Entropy-CoCoSo method, Finland ranked first in both rankings, and minor changes were observed in the rankings of other countries. This change is attributed to the relative importance weights of the criteria used to evaluate the logistic performance of countries in the study, which were weighted using the Entropy method, while in the World Bank's LPI scoring, all criteria are equally weighted. This has had a slight impact on the rankings. This indicates that the proposed methodology in the study is a reliable tool.

Research Limitations

The research limitations are as follows: There may be differences in the methodologies used to evaluate logistic performance. Variability in rankings may be observed when a different study changes the analysis method or variables. Another limitation is that the research dataset only covers the year 2023. It relies on data within this timeframe. However, logistic performance can change over time.

Implications

According to the results, Turkey's logistic performance is below the average of EU countries. To improve Turkey's logistic performance, emphasis should be placed on logistic infrastructure investments. Additionally, improvements can be made in criteria such as international shipments, quality of logistic services, tracking and tracing, timeliness of delivery, and customs.

Originality/Value

In the LPI scoring conducted by the World Bank, all criteria are assumed to have equal importance (Miškić et al., 2023, p. 258). However, in reality, it is not very likely for all components to have equal levels of importance. When evaluating countries' logistic performance, considering the relative importance of factors related to logistic performance is important. Such an assessment will provide valuable insights for countries to determine which areas to focus on and how to most effectively improve their performance (Rezaei et al., 2018, p. 159). In this regard, multi-criteria decision-making (MCDM) methods can be utilized in performance evaluation (Yürüyen et al., 2023, p. 733). To the best of our knowledge, through literature review, no study integrating Entropy and CoCoSo methods using the 2023 dataset of the logistic performance index has been encountered. Therefore, this study also has unique value in terms of the methods used.

Araştırmacı Katkısı: Senay ŞİŞMAN (%50), Emine Elif NEBATİ (%50).

How Could It Be Better? Seeking Solutions to the Precarization in the Tourism Workforce ¹

Bariş ÇIVAK ²

Submitted by: 02.07.2024

Accepted by: 05.12.2024

Article Type: Review

Abstract

In the tourism industry, businesses have introduced part-time, temporary, and seasonal work arrangements to increase their short-term profits and save on human resources, which are the most significant cost factor. This has led to the formation of a precarious working class in tourism. The question of how to struggle with this emerging problem of precariousness remains unanswered. Strategies to fight against precarious work have become a central focus for academics working in labor and employment and labor organizations. This study aims to reveal the problem of precariousness in the tourism industry and its consequences and offer suggestions. Although there are many studies on the issue of precariousness, there is a noticeable lack of studies focusing on solving these problems in the tourism field. This study addresses this gap by presenting proposed solutions. In the study, a narrative literature review was conducted and a Google Scholar database was used. The concepts of “precarious work”, “precarious employment”, “precarious life”, “precarization”, and “precariousness” were searched and then the concepts of “tourism”, “hospitality”, and “service” were searched together. The study has two main results: (1) The forms of precarious work in the tourism industry and the consequences it creates, and (2) solution proposals to eliminate precarious and adverse working conditions. In this respect, the study aims to contribute to the literature and protect tourism workers' rights.

Keywords: Precarious Work, Precarization, Social Class, Neoliberalism, Tourism Industry

Citation: Çıvak, B. (2024). How could it be better? Seeking solutions to the precarization in the tourism workforce. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(4), 1915-1938.

¹ This study does not require ethics committee permission.

² Anadolu Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, bariscivak@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9334-3683

Nasıl Daha İyi Olabilir? Turizm İş Gücündeki Güvencesizleşmeye Çözüm Arayışları

Bariş ÇIVAK³

Başvuru Tarihi: 02.07.2024

Kabul Tarihi: 05.12.2024

Makale Türü: Derleme

Öz

Turizm sektöründe işletmeler kısa dönemde karlarını artırmak ve en önemli maliyet kaynağı olan insan kaynaklarından tasarruf etmek için yarı zamanlı, geçici ve mevsimlik çalışma biçimlerini devreye soktu. Bu da sektörde güvencesiz bir işçi sınıfının oluşmasına neden oldu. Ortaya çıkan bu güvencesizlik sorununa karşı nasıl mücadele edileceği sorusu hala ortada durmaktadır. Güvencesiz çalışmaya karşı mücadele stratejileri hem iş ve istihdam alanında çalışan akademisyenler hem de işçi örgütleri için temel bir odak noktası haline gelmiştir. Bu çalışmanın amacı, turizm endüstrisinde güvencesizleşme sorununu ve sonuçlarını ortaya koyarak çözüm önerileri sunmaktır. Güvencesizlik konusunda yapılan bir çok çalışma olmasına karşın, turizm alanında bu sorunların çözümüne odaklanan çalışmaların eksikliği dikkat çekmektedir. Çalışma bu boşluğu işaret ederek çözüm önerilerini sıralamaktadır. Çalışmada anlatı literatür taraması gerçekleştirilmiş ve Google Scholar veri tabanı kullanılmıştır. “Güvencesiz iş”, “güvencesiz istihdam”, “güvencesiz yaşam”, “güvencesizleşme”, “güvencesizlik” kavramları taranmış sonrasında “turizm”, “ağırlama”, “servis” kavramları birlikte taranmıştır. Çalışmanın iki temel sonucu bulunmaktadır. (1) Turizm sektöründe güvencesiz çalışma biçimleri ve yarattığı ortam. (2) Güvencesiz ve olumsuz çalışma koşullarını ortadan kaldıracak çözüm önerileri. Bu açıdan çalışmanın literatüre ve turizm çalışanlarının haklarının korunmasına katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Güvencesiz Çalışma, Güvencesizleşme, Sosyal Sınıf, Neo-Liberalizm, Turizm Sektörü

³ Anadolu University, Faculty of Tourism, Department of Tourism Management, bariscivak@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9334-3683

Introduction

The precarious working conditions that emerged under the influence of neoliberal policies have led to the formation of a new social class known as the precariat (Standing, 2011). The precariat class has emerged with the spread of employment forms grouped under terms like atypical, non-standard, marginal, and unstable employment, such as part-time positions, fixed-term contracts, short-term employment (until the job is done), and working in multiple jobs (Vosko, 2000; Kalleberg, 2000; Standing, 2011; Strauss, 2017; Kalleberg and Vallas, 2018). Precarious work is relatively new to employment forms, with the rise of temporary and intermittent employment forms and the changing nature of social and economic risks (Strauss, 2017). Academia examines these instabilities or precarious forms of work, the effects of precariousness on individuals, and the kind of social class it creates (Campbell and Price, 2016). Furthermore, the literature includes research topics on the place of migrant workers, women, young people, minority-status individuals, and digital platform workers in precarious employment (Anderson, 2010; Standing, 2011; Holdcroft, 2013; Schierup, Ålund and Likić-Brborić, 2013; Kahancová, Meszmann and Sedláková, 2020).

Since the 1970s, new economic policies adopted have led to global employment changes. The rise of precarious labor reflects a dynamic interaction process among various actors, including employers, workers, and the state (Chan, Nair, and Rhomberg, 2019). These significant changes in the labor market have led to a transformation in employment relations. Specifically, labor mobilization and project-based employment methods have transformed the labor market. Regular/full-time jobs are decreasing worldwide, replaced by temporary, casual, part-time, and contractual jobs. Even in highly industrialized countries, traditional full-time jobs are rapidly replaced by precarious employment forms (Holdcroft, 2013). This creates a significant concern as access to stable and adequately paid jobs decreases, deepening social inequality (Birnbaum, 2021). Precarious work is not limited to the labor market alone; it affects all life practices of individuals and even societies (Butler, 2004; Ross, 2010).

The term precariat was introduced as a social class by Standing (2011). The term combines 'precarious' and 'proletariat.' Standing (2011) argues that everyone is a potential precariat, as securities can be lost in case of an accident or crisis. He is not wrong in this regard. While state guarantees and aid are relatively provided in case of an accident or crisis in social and welfare states, precariousness is felt more deeply in developing or underdeveloped countries. This is because precarization blurs the future and hinders rational expectations for the future (Bourdieu, 2017). With the spread of precarious work, jobs, and social security are weakening. This frustrates workers, breaks their work motivation, and hinders personal development (Klimenko and Posukhova, 2016).

In the tourism industry, businesses have introduced part-time, temporary, and seasonal work arrangements to increase their short-term profits and save on human resources, the most significant cost factor (Seifert and Messing, 2006). In many tourism destinations worldwide, an army of precarious has formed, and the problem of precariousness has become increasingly apparent with the neoliberal transformation. Precariousness has become more noticeable with irregular working hours (Mooney and Ryan, 2009), unqualified personnel, low wages (Goh and Lee, 2018), seasonal employment, flexible work, and precarious work life (Baum, 2019; Janta, Ladkin, Brown and Lugosi, 2011). This brings along many problems. For instance, in hotels, precarious, uncertain, and flexible employment forms create unemployment pressure on workers, forcing them to submit to domination and exploitation (Çıvak and Besler, 2022).

The question of how to struggle with these emerging precarization processes remains unanswered. Strategies to fight against precarious work have become a central focus for academics working in labor, employment, and labor organizations (Alberti et al., 2018). Tourism workers are treated like horses in Abbas Sayar's (2015) novel, "Yılkı Atı (Rosinante)" (Çıvak, 2021). Recognizing this situation, urgent solutions are needed for the problem of precarization in the tourism industry. Strategic action and laws to protect job security must be created to

eliminate precarious work forms in the hotel industry (Edralin, 2014). Most countries today overlook this situation. Although tourism academia has studies revealing the situation of precarization, they are insufficient in terms of solution proposals. This study aims to discuss the results of precarization in the tourism industry and to present solution proposals. Initially, a careful conceptualization is required to expand research on precarious work and develop policies to combat its effects (Campbell and Price, 2016). This study focuses on proposals with the potential to eliminate the problems after conceptualizing precarization and revealing the employment characteristics in the tourism industry. These proposals have the potential to relatively eliminate the precarity in tourism. Unlike other valuable studies in the tourism literature describing temporary and precarious forms of work (Yıldırım, 2021; McNamara, Bohle and Quinlan, 2011; Seifert and Messing, 2006; Cañada, 2018; Çelik and Erkuş Öztürk, 2016; Menéndez, Benach, Muntaner, Amable and O'Campo, 2007; Axelsson, Malmberg and Zhang, 2017; Zampoukos, 2022; Edralin, 2014), the solution proposals presented to eliminate the precariat differentiate this study. In this respect, the study aims to contribute to the literature and protect tourism workers' rights.

Literature Review

Precarization

Precarious work is defined as “employment that is uncertain, unstable, and insecure, in which employees (rather than businesses or the government) bear the risks of work, and receive limited social benefits and statutory protections” (Kelleberg and Vallas, 2018). Precarious work is understood as paid employment that exhibits various dimensions of insecurity (Standing, 2011). While this concept has been used in various ways across different cultural contexts, it generally relates to insecure, volatile, or vulnerable human conditions socioeconomically linked within the labor market (Della Porta et al., 2015). The development of the concepts of precarious work and employment parallels a series of discussions on neoliberalism, post-Fordism, the rise of the service economy, and political-economic and social changes (Strauss, 2017). In the 1970s, the term was widely used by leftist movements in Continental Europe to describe a group, primarily consisting of young workers, excluded from stable jobs. The concept of precarity finds its roots in leftist labor movements, and these connotations persist today (Alberti et al., 2018).

The term "precariat" is initially attributed to Bourdieu (1963). However, it was Guy Standing who brought the term into widespread recognition by not only diagnosing the issue of precarity but also proposing potential solutions to the crisis faced by workers. However, Scully (2016) argues that Standing and other researchers overlook the much longer history of precarious work in the Global South, suggesting that Standing's idea of precarity is rooted in a Eurocentric historical narrative. In contemporary labor studies, precarious work is often associated with the era of globalization. According to Scully, Standing views precarious work as a product of the globalization era, with much of his narrative spanning from the 1980s to the present (Scully, 2016). Colombini (2020) also points out the misconception that unstable and unregulated jobs with low wages and high unemployment rates emerged after the 1970s. This perception is primarily due to labor insecurity that has existed since the 1970s and was further shaped by globalization and financialization processes. The emergence of new forms of work following the capitalist crisis of the 1970s gave rise to precarious jobs.

The term "precariat" gained prominence with the publication of Standing's book, "The Precariat: The New Dangerous Class," and his followers viewed the concept as a new sociological phenomenon. However, it is essential to review labor debates that have persisted since the 1980s. Therefore, the term "precariat" requires a political genealogy to be traced and examined about earlier concepts of marginality, informality, and social exclusion (Munck, 2013). Global capitalist enterprises' tactics, such as outsourcing, offshoring production stages, subcontracting, violating labor conditions, and homeworking, have led to the narrowing of labor rights and the increase of informal labor (Harvey, 2010). As the industrial working class integrated into the system,

a marginal mass seen as surplus to needs emerged. In the 1970s, another term, "informality," was introduced to describe workers outside the formal capitalist system, particularly in Africa. The informal economy encompasses a wide range of occupations, from small-scale manufacturing and retail to domestic service and various illicit activities, embodying an unregulated market system. By the 1980s, Europe saw the emergence of a new concept, social exclusion, as an encompassing paradigm to analyze the "new poverty" of the globalization era (Munck, 2013). These developments laid the groundwork for the formation of a precarious social class.

Despite the increase in precarious work forms in recent years, Quinlan (2012) notes that precarious work has deep historical roots, with precarious employment relations existing in the United Kingdom and Australia before World War II. He found the term "precarious employment" used in British House of Commons debates and Australian newspapers between 1800 and 1940. Scully (2016) goes further back, stating that precariousness is not new for workers in much of the former colonial world, existing throughout colonial history. Kalleberg, (2009) emphasizes the re-emergence of precarious work since the 1970s, linking this resurgence to the centrality of markets, market-oriented solutions, privatization of state resources, and the removal of state protections. After World War II, developed countries adopted the Keynesian model and large-scale Fordist production organization. The assumptions that men would earn a family-supporting wage in welfare states are dated as mere moments in the capitalist process. From this perspective, as Neilson and Rossiter (2008) noted, "precarity only appears as an irregular phenomenon when compared to a Fordist or Keynesian norm." Thus, it can be argued that precarity has been more dominant throughout history.

While precarious work forms exist in many countries, they have become one of the most common forms of employment in liberal economies in recent times. Hürtgen (2021) argues that precarization is inherently systematic within the transnational European regime, which is based on flexible, highly fragmented, and unstable production. Additionally, he notes that Europe's socio-spatial division of labor is constantly being restructured, establishing increasingly precarious working conditions for more jobs. The US Bureau of Labor Statistics found that in 2017, about 10% of American workers were employed as independent contractors, on-call workers, temporary help agency workers, and contract workers (BLS, 2018). Zhang (2015) indicates that automakers in China employ temporary contract workers. Lee (2016) states that Chinese workers, like their counterparts worldwide, face the issue of precarization rather than empowerment. He also highlights the relentless pressures on labor NGOs and activists who dare to assist worker mobilization, along with the state monopoly on worker representation.

There are various discussions on whether it is the jobs, work arrangements, labor markets, industry, or specific groups of people (in terms of class, gender, ethnicity) that are precarious (Clement, Mathieu and Prus, 2009). While some studies claim that the transformation of work forms in the new world order has led to precariousness, certain industries have been pioneers of flexible and precarious work forms. Additionally, many precarious jobs largely rely on migrant and undocumented labor. Answering the central question of the discussion is quite challenging. This is because presenting precarization as a phenomenon confined to a specific area appears difficult. Some job branches under certain industries are temporary, while others contain continuous and secure positions. For example, cleaners in the hospitality industry, seen as unskilled jobs, are employed as long as the facilities are open, whereas working for a tour operator continues throughout the year, providing uninterrupted employment. Another emerging industry in recent years is digital platform jobs. Paid jobs associated with digital platform work (taxi driving, delivery, caregiving, and other functions) complicate the application of traditional work arrangements and employment standards (Stewart and Stanford, 2017). Different industries experience precarization in various forms and intensities. Moreover, in the Global South (Southern Hemisphere), precarious work forms have become the norm for the working class (Munck, 2013). Hence, it is not possible to confine precarization to a specific area.

Temporary and precarious work arrangements are becoming the new preferred and increasingly common mode of work in many areas. One of the main reasons for this is that temporary employment forms reduce business costs (Standing, 2011). It is clear how employers shift costs and risks to individual workers within labor arrangements (Frade and Darmon, 2005). Non-standard employment relations, such as part-time work, contractual employment, short-term and conditional work, and independent contracting, are becoming increasingly prominent ways of organizing work (Kelleberg, 2000; Standing, 2017). Employers aggressively restructure employment relationships to exploit subcontracted workers, migrant and other temporary workers, minorities, and unprotected low-wage workers. This situation deepens social inequalities (Chan et al., 2019).

Temporary jobs often come with low wages and may not require additional costs like severance pay. However, this situation is being deliberately exploited. Bourdieu (2017) notes that the goal of cost reduction continuously puts workers at risk of losing their jobs due to temporary job contracts. Moreover, these contracts are legal. In this working arrangement, where worker rights are eroded as much as possible, the ones who benefit are undoubtedly the businesses. Temporary job contracts serve as a significant tool that strengthens the employer's hand, gradually devaluing labor. Additionally, temporary workers are easier to control through fear, as they face the immediate risk of being fired if they do not comply with management's demands (Standing, 2011, p. 61).

Temporary and precarious work arrangements include not only low wages but also irregular employment, highly flexible schedules, lack of effective worker representation, and harsh and exhausting working conditions (Wilson and Ebert, 2013). Precarization generally leads to the erosion of workers' social and labor rights, causing deformation in labor relations (Bobkov et al., 2015). Precarization is a notion related to workers not only working in insecure jobs but also enduring the consequences of insecurity (Anderson, 2010). After working in temporary jobs, individuals fall into insecure positions. In this situation, occupational loyalty is weak or almost non-existent, leading to instability in the use of time (Standing, 2011). This has become a crucial issue in contemporary society.

Precarization in Tourism

The industrial intensification in the tourism industry, particularly after neoliberalism, has become more visible. Hotels and hotel chains have sought more effective solutions to meet the increasing needs and demands of tourists amid intensifying competition. To increase short-term profits, hotel chains have tried to introduce more "flexibility" into their operations through part-time, temporary, and seasonal work (Seifert and Messing, 2006). Despite different manifestations in different destinations, they have reached a common point: an "army of precarious workers." Slavnic (2013) noted that in the British tourism industry of the 1980s, skilled labor was aging, and employers wanted to hire younger employees who lacked the necessary skills. To overcome this, the industry followed a significant series of processes, including standardization and simplification of certain service elements. Many employers in the UK tourism industry had already adopted a numerical flexibility strategy in the 1970s, devaluing skilled tourism workers by detaching them from their skills and pushing them towards a precarious class.

Some industries are characterized by more insecurity than others. The seasonal nature of the agriculture and hospitality industry brings insecurity (McNamara et al., 2011). In general, precariousness is a feature of the tourism industry (Louie et al., 2006). With the neoliberal transformation, insecurity in the tourism industry has become increasingly evident. Indicators of neoliberal transformation include irregular working hours (Mooney & Ryan, 2009), unskilled personnel, low wages (Goh and Lee, 2018), seasonal employment, flexible working, and precarious work life (Baum, 2019; Janta et al., 2011). There is a fluctuating employment profile, especially due to seasonal employment. Environmental conditions at the destination create a significant

constraint. For example, the structure of 3S (Sea, Sand, Sun) tourism is largely dependent on seasonal conditions and holidays. In Turkey's southern coasts, the average season lasts 6-7 months, while in the northern coasts, it is limited to 3 months. This inevitably forces tourism businesses to operate during the high season and close during the low season. This situation is more evident, especially in winter hotels with shorter seasons.

Seasonal employment in the tourism industry negatively affects work, social and family life, and health by putting employees in a tight spot (Seifert and Messing, 2006; Yıldırım, 2021). Despite the advantages it contains, the tourism industry deepens labor exploitation with flexible and uncertain employment forms. Hotel employees, whose primary livelihood is tourism and who are employed seasonally, have been observed to spread their earnings over the entire year. Due to limited job opportunities (out of season) in tourism destinations, men have been seen working in construction and agriculture, while women return to domestic work (Çıvak, 2021). Precarization is observed in tourism employment shaped by seasonal conditions like 3S tourism and winter tourism (Çıvak and Bayraktaroğlu, 2019).

Yıldırım (2021) identifies insecurity as the most prominent feature of tourism jobs. His research indicates that the seasonal structure of the tourism industry results in flexible employment and makes employment relationships even more insecure. Additionally, the work intensity of the 7-8-month season reaches a challenging point. Among the most significant problems in the hospitality industry are excessive workload and burnout (McNamara et al., 2011). Seifert and Messing (2006) noted that the workload of cleaning workers in the hospitality industry is increasingly heavy. They emphasize that "flexible" employment relationships and outsourcing worsen the workload for cleaners. McNamara et al. (2011), in their research on precarious work in the hospitality industry, noted that temporary or insecure workers have lower levels of control, making them disadvantaged in terms of work-life balance and health issues. Similarly, Cañada (2018) points out that the financial crisis that started in 2008 and the related legal reforms by the Spanish government led to massive unemployment, precarious work, and increased workloads for employees. Hotel workers, in particular, are among the most affected groups, facing issues such as salary reductions due to outsourcing, loss of occupational categories, excessive workload, uncertainty in working hours, a decline in professionalism, increased division and competition among employees, worsening health problems, and decreased representation capacity. Precarious work life is the main trigger of problems such as the inability to make long-term plans, low economic capital, reduced purchasing power, delayed retirement age due to short-term work, gaps in career goals, and weakened collective movement among employees (Çelik and Erkuş Öztürk, 2016; Çıvak, Besler and 2024; Çıvak and Besler, 2022; Yıldırım, 2021).

Unregulated labor markets, commercial competition, and technological changes are transforming the working forms of many occupational fields globally into precarious ones. Precarious employment is characterized by a lack of control over work processes, weak social protections, low income, and an insecure life (Menéndez et al., 2007). This situation is observed in the tourism industry. Women, migrants, and young people are the most precarious in the tourism industry (Seifert and Messing, 2006). Especially, rude behavior, sexual harassment, job stress, and the struggle to live on low income make tourism workers even more vulnerable (Çıvak and Besler, 2022).

Tourism destinations are regions that significantly attract migration. The tourism industry requires migrant workers due to cheap labor, professional job areas, and job areas requiring language skills. For example, women from countries like Thailand and Bali are seen working in the SPA departments and massage parlors of hotels. Hotels need employees who speak the language in areas where interaction with customers is strong, such as front office, guest relations, and animation. According to the customer base that businesses cater to, a native-speaker employee is employed. Besides, migrant workers can be employed cheaper than local people in some

unskilled jobs (Çıvık, 2021). There is a series of temporal uncertainties, such as the exact duration of employment and working hours for migrant workers, closely related to precariousness as Anderson (2007) pointed out. Axelsson et al. (2017) reveal that Chinese chefs in Sweden are expected to show high flexibility, work long hours, and are temporarily employed more intensely than their colleagues.

Outside of seasonal employment, the tourism industry is one of the most vulnerable industries. Drastic declines in tourism activities are inevitable in cases of terrorist attacks, pandemics, natural disasters, and social events. Especially when COVID-19 began, many industries contracted in terms of employment, but this situation was exceptionally significant in the tourism industry. The pandemic revealed the lack of or inadequate social protection and worker protection, creating an army of precarious workers in the tourism industry (Zampoukos, 2022). According to the United Nations policy brief "COVID-19 and Transforming Tourism" (2020), published in August 2020, millions of people in the tourism industry, which accounted for seven percent of global trade before the pandemic, were earning their livelihood from this industry. During the restriction period (closure of borders, hotels, and reduction in air travel), tourist flows decreased by 56%. This situation undoubtedly deeply affected employees and businesses whose livelihood depended on tourism. In 2020, on Madeira Island in Portugal, 45% of the population either lost their jobs or were put on mandatory leave. At the beginning of the pandemic in Hungary, 41,500 people directly lost their jobs (United Nations, 2020). Similarly, cities in Turkey whose primary livelihood is tourism were directly affected.

Fluctuations in supply and demand, environmental uncertainties, and profit maximization are some of the reasons why flexible working practices are adopted in the tourism industry. Edralin (2014) lists the main reasons why hotel businesses resort to precarious work models. Accordingly, to (1) reduce wages and benefits to increase profits, (2) reduce the number of regular employees, (3) increase labor flexibility, and (4) weaken or prevent unionization. This explains why low wages and precarious work models are so widespread in the field. Additionally, unions in the area are weakened as union memberships and fund resources decrease. Especially in businesses with seasonal workers, union membership is almost non-existent. Even in hotels with an authorized labor union, the situation does not seem very promising. Some tourism labor unions in Turkey exhibit yellow unionism characteristics by defending the rights of employers instead of workers (Çıvık, 2021). Therefore, tourism workers remain defenseless.

The effects of precariousness, as a product of the transformation in labor markets, are a constitutive factor in the formation of a new working class (Çelik and Erkuş Öztürk, 2016). According to the International Union of Food, Agricultural, Hotel, Restaurant, Catering, Tobacco and Allied Workers' Associations (2011), the forms of precarious work in the field include (1) outsourcing and subcontracting, (2) casualization, contractualization, conditional or fixed-term contracts creating a large pool of "temporary workers," (3) the use of employment agencies, (4) fake "self-employment" and independent contractors, and (5) the misuse of seasonal and probationary employment and internships. These working forms lead to the formation of a precarious working class, as stated by Standig (2011).

Another issue is the standardization, simplification, and eventual devaluation of work in the tourism industry, reducing employee wages to a minimum level (Çıvık and Besler, 2022). Due to high environmental uncertainties, accommodation businesses adopt certain concepts for national and international customers. Considering the tourist profile, daily needs, and expectations, they choose an inclusive service understanding instead of an à la carte understanding. This has led to the simplification of service standards, narrowing employee job descriptions, and a decrease in the workload. To summarize, the tourism industry has turned into an industry where low wages, precarious working conditions, excessive workloads, and weakened professional qualifications are prevalent. Workers are constantly kept in fear of losing their jobs due to a lack of unionization and weak social protection mechanisms (Çıvık and Besler, 2022).

In the tourism labor market, the army of unemployed strengthens the hand of businesses. Already, due to standardization and simplification of work, the decreasing need for skilled labor has led to a gradual reduction in the most significant cost item, personnel expenses. Especially in all-inclusive hotels, since a business model has been created where everyone can do everything, it becomes easier to control temporary tourism workers, hire someone else instead, or fire them. It is observed that tourism workers are pushed into a more obedient state due to unemployment pressure or fear of dismissal. This situation continues to function as a pressure mechanism in the field (Çıvık and Besler, 2022; Yıldırım, 2021). Additionally, tourism businesses employ informal personnel to further flexibilize operations and reduce costs, thereby weakening the organized labor movement altogether (Aykaç, 2009). From the perspective of tourism workers, flexible working conditions lead to negative impacts on job security, career prospects, and wages (Aykaç, 2010). This situation further deepens labor exploitation. Table 1 lists the elements demonstrating precarity in the tourism industry under four key factors.

Table 1
Elements Indicating Precariatization in the Tourism Industry

Working Styles	Social Security Rights	Income	Representation of Collective Interest
<ul style="list-style-type: none"> •Flexible working •Working under contract •Working under subcontracting •Working seasonally 	<ul style="list-style-type: none"> •Irregular insurance premium payments •Inadequate health insurance •Insufficient unemployment insurance 	<ul style="list-style-type: none"> •Minimum income •Income inequalities 	<ul style="list-style-type: none"> •Decline in union memberships •Passive unions •Yellow unionism •Declining collective resistance

The precariat is deprived of long-term, stable, fixed-time jobs, union rights, and many other rights including collective agreements that the proletariat traditionally enjoys. Due to the temporary and insecure nature of tourism employment, tourism workers have been sentenced to the lower class in terms of class distinction. Insufficient social security rights and wage levels weaken tourism precarity's plans and career aspirations. Temporary jobs also disrupt the lives of tourism workers (Seifert and Messing, 2006). Temporary and insecure employment weakens the collective action capacity of tourism workers. This situation leads to a decrease in union memberships. Furthermore, the passive role of tourism unions or their tendency towards yellow unionism significantly reduces collective resistance in the field (Çıvık, 2021).

Method

In this study, the issue of precarization in the tourism sector was examined, and solution proposals were developed. To achieve this, a literature review was conducted. As the size of the published scientific literature increases, review articles can help researchers better understand the literature. Literature reviews can be generally classified as either "systematic" or "narrative" (Byrne, 2016). A narrative approach was adopted in this study. Narrative literature reviews are studies that describe and discuss a particular topic or theme from a theoretical and contextual perspective (Rother, 2007). Also known as non-systematic narrative reviews. Narrative reviews present a comprehensive synthesis of previously published information (Green, Johnson and Adams, 2006).

In this study, steps were created for the purpose and scope of the topic for narrative review. First, the database to be searched was determined. The Google Scholar database was used for the literature review. Initially, the advanced search feature of Google Scholar was employed to highlight issues related to precarization. Keywords such as “precarious work,” “precarious employment,” “precariat,” “precarization,” and “precariousness” were individually entered into the search parameters. Studies containing these terms in their titles or within the text were examined in detail. Works in which these concepts appeared only sporadically were excluded according to the exclusion procedure. Studies specifically aimed at defining the scope of these concepts were included. After outlining the details of the topic, the same keywords were searched in combination with terms like “tourism,” “hospitality,” and “service.” For example, “precarious work” and “tourism” were entered into the advanced search parameters. Various combinations of these keywords were used for additional searches. Studies to be included or excluded were reviewed following the defined procedures. Exclusion criteria were applied to studies lacking full access, incomplete information, or content outside the scope of the research question.

30 studies included in the research focus directly on precariousness, precarious work forms, and the consequences of precarious work; while 23 studies focus on precariousness in the tourism, hospitality, and service sectors. In addition, other studies on conceptualization, working conditions, union memberships, and migrant workers are also included in the study.

Solution Offers to the Precarization in Tourism Workforce

The Decent Work Agenda has been established to ensure that employees work under good conditions. This concept aims to improve conditions of freedom, equality, security, and human dignity (Gust, 2006). The International Labour Organization (ILO) defines decent work as productive labor carried out with freedom, justice, security, and dignity, accompanied by adequate wages and social protection (International Labour Organization, 1999a). Decent work signifies the high employment standards that everyone who wants to work should have access to (Blustein, Olle, Connors-Kellgren and Diamonti, 2016). However, the adverse working conditions in the tourism industry appear far from what is considered decent work. The tourism industry can provide fair economic benefits, but it depends on how stakeholders are involved (Shircliff, 2020). When looking at the share stakeholders receive from tourism, it is evident that businesses take the lion's share, while workers earn minimum income. Achieving this involves promoting dignified work, social justice, and gender equality in tourism and hospitality (International Labour Organization, 2018).

This study highlights a stance against precarization spread across various sub-sectors of the tourism industry. Moreover, identifying employment forms, characteristics, and issues in the labor market can serve as a guide for government institutions, policymakers, and researchers in areas such as occupational health and safety, taxation, labor market regulations, working and child poverty, aid programs, industrial relations, and skill development (Louie et al., 2006). Thus, this study contributes to shedding light on insecure employment forms and issues in the tourism industry and proposing solutions. The following recommendations are focused on addressing key issues in the industry:

- Enactment of Tourism Occupation Law,
- Implementation of health insurance and appropriate insurance premium payments for seasonal workers,
- Designing payment systems for seasonal workers,
- Designing other social assistance programs,

- Establishment of a solidarity platform for tourism workers,
- Strengthening tourism worker unions,
- Establishment of a tourism worker complaint hotline.

Enactment of Tourism Occupation Law

Solution-oriented steps are necessary to eliminate adverse working conditions in the tourism industry. Therefore, it seems essential to enact an occupation law to take steps in favor of workers regarding issues such as wages, leave rights, insurance premiums, and occupational safety. For example, in Turkey, Law No. 6326 on Tourist Guiding Profession (mevzuat.gov.tr, 2012) has been enacted. According to this law:

'This Law covers the conditions for admission to the profession of tourist guiding, in-service training and practice of the profession, establishment of tourist guiding chambers and unions of tourist guiding chambers, qualifications and elections of their organs, conditions and procedures for losing membership status, duties and powers, working procedures, mutual rights and obligations of their members, revenues and expenditures and budgets, duties and powers of the Ministry of Culture and Tourism regarding the profession, cooperation with professional organizations, and procedures and principles regarding the inspection of tourist guiding professional organizations by the Ministry.'

The Tourist Guiding Profession Law in Turkey serves as an example for the tourism industry. Similarly, enacting an occupation law that regulates working life in other subindustries of the tourism industry would be a significant step towards eliminating uncertainties. However, an important challenge lies ahead in this process. The tourism industry has a heterogeneous structure encompassing various professions. In this regard, bringing together tourism academia, worker and employer unions, industry representatives, and the Ministry of Tourism to establish clear boundaries on admission requirements to the profession, vocational training needs, the practice of the profession, minimum wages and taxation for each profession, employment rights, dispute resolution centers, and conditions for losing membership status could potentially provide solutions to many problems in the industry. These can be listed as follows:

- (1) Can solve the problem of qualified personnel,
- (2) Can reduce personnel turnover,
- (3) Can partially stop labor exploitation with improved employment rights (it is not possible to eliminate exploitation in a capitalist system),
- (4) Can reduce problems between workers and employers.

When examining the 11th Development Plan of the Republic of Turkey (2019), aims to enact the Tourism Basic Law by reviewing the scattered legislation related to the tourism industry, diversifying tourism services, supporting investments, promoting tourism management, and reducing costs in the industry. A protocol has been signed between the Ministry of Culture and Tourism and the Ministry of National Education to train qualified intermediate staff. Additionally, this report states that facilities will be allocated for staff housing in more comfortable environments to facilitate qualified personnel employment (Presidency of the Republic of Turkey, Ministry of Strategy and Budget, p. 94-96). However, no concrete steps have been taken towards a comprehensive tourism occupation law.

Design of Payment, Taxation, and Retirement Rights for Seasonal Workers

The issue of low wages is one of the most significant problems in the tourism industry (International Labour Organization, 1999b). Boz (2006) identifies low wages as the most important issue after vocational training and job security problems. This is a major problem for the tourism industry globally. The problem of low wages is crucial from Turkey to New Zealand, leading to high turnover rates (Brien, 2004, Çıvık, 2023). Loppers and Murphy (2018) mention the difficulties faced by the tourism industry in attracting and retaining qualified personnel. Their research highlights that 60% of participants will not return to the industry, citing wages and managerial leadership as reasons. Adding seasonality exacerbates this issue because tourism workers sustain their lives with seasonal earnings. A wage system must be implemented for seasonal tourism workers to sustain themselves during non-working periods. It would be appropriate to impose additional taxes on businesses operating seasonally to pay seasonal workers. Thus, the wages can be transferred to workers from a wage pool. Additionally, alternative jobs can be designated by the government for seasonal workers. If not feasible, subsidizing this area by the government would be beneficial for seasonal workers.

Low wages in the tourism industry not only create economic concerns but also have the potential to disrupt work-life balance (Çıvık, Besler and Sezerel, 2024). As long as low wages confine tourism workers to the lowest social class escapes from the industry will continue. To ensure tourism workers receive the wages they deserve, transitioning to a minimum wage system, as seen in some fields, is necessary. Moreover, seasonal workers can be exempted from additional taxes like income tax, which would lead to wage increases for them.

Another issue is insurance records and premium payments. It is observed that some hotels on the southern coast of Turkey do not register seasonal workers for insurance, and some businesses erase workers' insurance records by falsely claiming they have been terminated (Çıvık, Besler and Sezerel, 2024). This situation also leads to an informal economy. Furthermore, it is noted that short-term insurance premiums are insufficient for retirement, and workers struggle to meet the conditions for disability, old age, and insurance benefits (Çavuş and Kurar, 2015). To address this, a retirement system should be regulated similarly to certain industries (agriculture, mining).

Design of Other Social Assistance Programs

There is some consensus on the need to readjust the power relationship between employers and workers regarding social assistance protection (Alberti et al., 2018). States can change the effects of precarious work by 'buffering' the impact of poor labor market conditions through financial and other supports (Clement et al., 2009). Fluctuations in supply-demand in the tourism industry, seasonality, terrorism, pandemics, natural disasters, social events, etc., lead tourism businesses to reduce costs by laying off workers. Indeed, COVID-19 revealed the weak social and worker protections in the tourism industry (Zampoukos, 2022). In response, governments need to take steps to expand social protections. This includes providing adequate wage support and health insurance for individuals in unemployment situations. Partially alleviating insecurity through government subsidies will prevent various potential problems. This measure will not only protect the rights of tourism industry workers but also facilitate the retention of qualified personnel in the industry.

Strengthening Tourism Worker Unions

The differentiation of forms of labor and conditions in the labor market prioritizes coping with insecurity. Workplace solidarity, unions, full employment, and strong regulations are gradually weakening (Wilson and Ebert, 2013). Insecure work rapidly becomes one of the greatest obstacles to protecting workers' rights worldwide. Increasingly, collective bargaining is decreasing, and even the right to join a union is denied in insecure jobs. The form of insecure work is described as one of the strongest challenges facing union movements (Holdcroft, 2013). Because it obstructs collective action.

A mechanism such as unions will take a stance against adverse working conditions in the tourism industry such as low wages, increased job insecurity, unpredictability, emotional labor, limited opportunities for career advancement, and long, unsociable working hours (Darvishmotevali and Ali, 2020), and can defend workers' rights. However, unionization in the accommodation industry in Turkey is at a low level. One of the main reasons for this weakness is the negative societal perception of unions (Ertürk, 2019). This situation leaves workers in the accommodation industry vulnerable to socio-economic shocks due to the rarity of unions and unionization (Zientara, Adamska-Mieruszewska and Bąk, 2024).

Looking at the membership numbers and percentages of unions in Turkey, it can be seen that memberships are overall 4.28%, which is quite low (The Ministry of Labor and Social Security, 2023). Various steps can be taken to promote unionization in the tourism industry. Firstly, unions in the accommodation and entertainment industry should identify employees in the field and, if necessary, conduct individual union introductions. Seminars can be organized in businesses, union areas, or independent venues regarding the role of unions in employees' struggles for their rights. However, it is not difficult to predict that not all businesses will allow this. One way to overcome this situation is for the government to implement encouraging practices for unions and businesses. Granting unions the right to promote themselves in businesses could be one of the initial steps. The official ideology of the state may either facilitate or complicate this situation. In repressive regimes or governments favoring capital, it is inevitable for this situation to remain a utopia. However, a social state must seek ways to achieve this.

Júliúsdóttir and Halldórsdóttir (2020), in their study in Iceland, revealed that despite high union density, collective agreement violations, the accommodation of migrants, and placement at the lowest end of the wage scale led many migrant tourism workers to live unstable lives. Temporary contracts for migrant workers in the tourism industry, high mobility, and socio-cultural differences create challenges for labor unions (Carson, Carson and Lundmark, 2014; McDowell, Batnitzky and Dyer, 2009). When planning their policies and programs, unions must also consider migrant tourism workers. Regulations should be made to integrate both local and foreign tourism workers into union activities. This is because insecure tourism workers unaware of collective strength (Çıvak, 2021) must learn the fundamental practices of asserting their rights. Collective unity will create a new power mechanism, enhancing the bargaining power of tourism workers. If collective unity is achieved, resistance power for employment rights will gradually increase.

Establishment of the Tourism Workers Solidarity Platform

Shaping solidarity conditions and gaining influence through strikes is crucial for ensuring the protection of workers' rights (Chan et al., 2019). Solidarity among tourism workers can be fostered through unions, associations, and small organizations. However, it can be said at first glance that unionization and worker organizations are weak in the tourism industry. Steps should be taken to expand solidarity organizations such as solidarity associations, migrant worker platforms, and seasonal tourism worker platforms in the field. The tourism academia can play a leading role in this regard. Academics can collect and process scientific data for identifying and solving issues in the field, thereby leading to more informed decision-making. Critical researchers/theorists, especially, can uncover mechanisms and processes that perpetuate distortions like job insecurity (Prasad, 2005) and work towards transforming them.

State institutions (such as labor ministries, tourism ministries, and social security units) can provide support in addressing gaps in establishing solidarity platforms by allocating resources, enacting laws, and implementing incentivizing practices. Worker unions can support the establishment and functioning of alternative solidarity organizations in the field. Tourism worker unions can come together to form umbrella organizations, associations, or solidarity platforms. This can be beneficial in fostering class consciousness and uniting individuals with different worldviews.

Establishment of the Tourism Workers Complaint Hotline

Another way to monitor the mistreatment and irregularities in operations that tourism industry workers encounter is to establish a complaint hotline. A hotline established under the coordination of the Tourism Ministry and Labor Ministry of governments has the potential to significantly reduce mistreatment by employers, wage irregularities, and insurance fraud. This is because it can effectively monitor exploitation and domination practices faced by tourism workers, along with insurance and wage irregularities (Çıvak, 2021; Çıvak and Besler, 2022). Providing support through phone connections, a website, and mobile applications would be highly beneficial. Once complaints are reported, they should be evaluated by the unit and referred to labor courts as necessary. Both unions and labor ministries can provide legal support to tourism workers.

Conclusion

In this study, the issue of precarization in the tourism industry has been highlighted, and solutions have been proposed. There exists a significant problem that needs to be addressed by governments, tourism worker unions, and the tourism academia. Despite numerous studies on job insecurity, the lack of focused research on solving these issues in the tourism industry is evident. This study addresses this gap by listing proposed solutions. The study has two main conclusions: (1) the forms of job insecurity in the tourism industry and the consequences it creates, and (2) proposed solutions to eliminate precarious and adverse working conditions.

The elements demonstrating precarization in the tourism industry are flexible, contractual, subcontracted, and seasonal forms of employment. Additionally, irregular insurance payments, inadequate health, and unemployment benefits, low-income levels, and the absence of collective bargaining indicate that tourism workers are part of the precariat class. While tourism workers generate significant surplus value, much of it flows to capitalists. Employers adopt new forms of work to increase profits by introducing part-time, temporary, and seasonal work arrangements (Seifert and Messing, 2006). However, this has resulted in the creation of a precarious working class in the industry.

Strategic action is required to eliminate precarious forms of work for seasonal tourism workers who are treated like *rosinante* (Çıvak, 2021; Çıvak, 2023) and to enact laws that protect job security (Edralin, 2014). A comprehensive tourism occupation law aimed at improving working conditions has the potential to eliminate chronic issues in the field. Advocating for such a law is essential to address long-standing problems such as low wages, long and irregular working hours, retirement rights, and job insecurity (Brien, 2004; Goh and Lee, 2018; Mooney and Ryan, 2009; Baum, 2019; Janta et al., 2011; Çıvak, Besler and Sezerel, 2024; International Labour Organization, 1999b; Boz, 2006). This law would shift power balances significantly between employers and a protected working class. This change would reverse the situation for employers who opportunistically exploit the army of unemployed in the labor market (Çıvak, 2021). Additionally, governments must plan financial and social support measures to mitigate or eliminate the negative effects of poor labor markets, thereby potentially changing the adverse impact of precarious work on employees (Clement et al., 2009).

There is a limited solidarity culture and collective struggle in the tourism industry. Establishing/strengthening unions and solidarity platforms in the industry is necessary to create a collective consciousness. Unions are crucial for collective bargaining and protecting/improving workers' rights (Chan et al., 2019). While it may not be possible to eliminate exploitative conditions, collective resistance has the potential to push back against them. Particularly in a work environment increasingly marked by neoliberal transformations and entrenched individualism, collective consciousness, and resistance are vital. Worker unions and solidarity platforms bear a significant responsibility in developing tourism worker unions and solidarity platforms. Cultural sensitivity in breaking down negative perceptions of unions in society (Ertürk, 2019) can be achieved through fieldwork. Furthermore, the active use of social media platforms by unions can attract a wider audience and increase membership.

Academic Implication

There is a notably low interest in the critical paradigm within tourism academia. It is particularly striking that the dominant paradigm in the field is positivist (Çıvık and Sezerel, 2018). However, the issues faced by tourism workers are overlooked, and these problems have been awaiting solutions for years. Despite numerous studies on precarization, there is no roadmap containing solutions. Expanding research on insecure work and developing policies to combat its effects requires a conceptual foundation (Campbell and Price, 2016). Tourism academics should delve deeper into this topic. Precarization could be the main theme at national or international tourism conferences, thereby increasing academic interest in this topic. Comprehensive discussions at tourism conferences could raise awareness of all aspects of the issue. Solutions to the problem of precarization are likely to vary by country so tourism academia may focus on local research.

Managerial Implication

Individuals who feel insecure and unhappy at work will inevitably experience a drop in work motivation. Coping with challenges such as unemployment pressure, economic difficulties, and uncertainty affects employees negatively (Çelik and Erkuş-Öztürk, 2016; Yıldırım, 2021; Lee, 2016). It is a fact that employees whose living standards improve will work more efficiently in their workplaces (Temizkan and Yücesoy, 2023). Additionally, developing tourism businesses' operations throughout the year rather than seasonally will eliminate unemployment and job insecurity pressures. Therefore, businesses need to develop plans and policies to operate year-round. This will reduce staff turnover and partially address the issue of qualified personnel shortages.

Policy Implication

Policymakers bear significant responsibilities for eliminating adverse working conditions in the tourism industry. Enacting a tourism occupation law, conducting business audits, supporting unions, and implementing social protection programs are essential to eliminating issues stemming from flexible and uncertain working conditions (Lee, 2016; Çelik and Erkuş-Öztürk, 2016). States must eliminate relentless pressure on labor unions and organizations (Lee, 2016). Otherwise, a power asymmetry favorable to businesses in the industry is inevitable.

Limitation and Future Research

The most significant limitation of this study is the lack of field research. However, other studies in the field were carefully examined and possible solutions were listed. Thus, an attempt has been made to overcome this limitation. Additionally, the suggestions against precariatization are presented only specifically for the tourism industry. The study also provides recommendations for future research. Field studies could investigate stakeholder views on solving the problem of precarization in the tourism industry. Research involving destination management organizations, tourism ministries, tourism academics, workers, and businesses could fill this gap. Additionally, comprehensive academic research on tourism occupation law could serve as a guide for policymakers. Research could also be designed to explore tourism workers' opinions, experiences, and intentions regarding membership in labor unions.

References

- Alberti, G., Bessa, I., Hardy, K., Trappmann, V. and Umney, C. (2018). In, against, and beyond precarity: Work in insecure times. *Work, Employment and Society*, 32(3), 447-457. <https://doi.org/10.1177/0950017018762088>
- Anderson, B. (2007). Battles in time: the relation between global and labor mobilities. *New Migration Dynamics*, 55, 5-24. Retrieved from https://www.researchgate.net/profile/Bridget-Anderson-4/publication/228683984_Battles_in_Time_The_Relation_Between_Global_And_Labour_Mobilities/links/5cf4da8b299bf1fb18531c75/Battles-in-Time-The-Relation-Between-Global-And-Labour-Mobilities.pdf
- Anderson, B. (2010) Migration, immigration controls and the fashioning of precarious workers. *Work, Employment and Society*, 24(2), 300–317. <https://doi.org/10.1177/0950017010362141>
- Axelsson, L., Malmberg, B. and Zhang, Q. (2017). On waiting, work-time and imagined futures: Theorising temporal precariousness among Chinese chefs in Sweden’s restaurant industry. *Geoforum*, 78, 169-178. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2015.12.007>
- Aykaç, A. (2009). *Yeni işler, yeni işçiler: turizm sektöründe emek*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aykac, A. (2010). Tourism employment: Towards an integrated policy approach. *Anatolia*, 21(1), 11-27. <https://doi.org/10.1080/13032917.2010.9687087>
- Baum, T. (2019). Hospitality employment 2033: A backcasting perspective (invited paper for ‘luminaries’ special issue of international journal of hospitality management. *International Journal of Hospitality Management*, 76, 45-52. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2018.06.027>
- Birnbaum, S. (2021). Equality of opportunity and the precarization of labour markets. *European Journal of Political Theory*, 20(2), 187-207. <https://doi.org/10.1177/1474885117738116>
- BLS (Bureau of Labor Statistics). (2018). Contingent and Alternative Employment Arrangements – May 2017. Washington, DC: US Department of Labor. Retrieved from <https://www.bls.gov/news.release/pdf/conemp.pdf>
- Blustein, D. L., Olle, C., Connors-Kellgren, A. and Diamonti, A. J. (2016). Decent work: A psychological perspective. *Frontiers in Psychology*, 7(407), 1-10. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.00407>
- Bobkov, V.N., Verdyuk, O.V., Kolosova, R.P. and Razumova, T.O. (2015). *Employment and social precarisation in Russia: Introduction to analysis*. Moscow: The new chronograph.
- Bourdieu, B. (2017). Karşı ateşler: Neoliberal istilaya karşı direniş hizmet edecek sözler (S. Canbolat Trans.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Bourdieu, P. (1963). *Travail et travailleurs en Algérie*. Paris: Mouton et Co.

- Boz, C. (2006). Dünya'da turizm endüstrisinde çalışma şartları [Working conditions in the tourism industry in the world]. [Unpublished Master's Dissertation]. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Braverman, H. (1998). *Labour and monopoly capital: The degradation of work in the twentieth century*. New York: Monthly Review Press.
- Brien, A. (2004). The New Zealand hotel industry – Vacancies increase while applicant numbers and calibre decrease. *International Journal of Hospitality and Tourism Administration*, 5(1), 87-104. https://doi.org/10.1300/J149v05n01_05
- Butler, J. (2004). *Precarious life: The powers of mourning and violence*. London: Verso.
- Byrne, J. A. (2016). Improving the peer review of narrative literature reviews. *Research Integrity and Peer Review*, 1, 1-4. <https://doi.org/10.1186/s41073-016-0019-2>
- Campbell, I. and Price, R. (2016). Precarious work and precarious workers: Towards an improved conceptualisation. *The Economic and Labour Relations Review*, 27(3), 314-332. <https://doi.org/10.1177/1035304616652074>
- Cañada, E. (2018). Too precarious to be inclusive? Hotel maid employment in Spain. *Tourism Geographies*, 20(4), 653-674. <https://doi.org/10.1080/14616688.2018.1437765>
- Carson, D. A., Carson, D. B. and Lundmark, L. (2017). Tourism and mobilities in sparsely populated areas: Towards a framework and research agenda. *Tourism, Mobilities, and Development in Sparsely Populated Areas*, 14(4), 353-366. <https://doi.org/10.4324/9781315665665>
- Çavuş, Ö. and Kurar, İ. (2015). Turizm sektöründe çalışanların hukuki haklarına ilişkin farkındalıkları: Konaklama ve yiyecekiçecek işletmeleri çalışanları üzerine bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2), 147-174. <https://doi.org/10.16953/deusbed.93158>
- Çelik, C. and Erkuş Öztürk, H. (2016). Role of precariousness and space on class formation process: The case of Antalya's tourism workers. *Capital & Class*, 40(3), 419-445. <https://doi.org/10.1177/0309816816653879>
- Chan, J., Nair, M. and Rhomberg, C. (2019). Precarization and labor resistance: Canada, the USA, India and China. *Critical Sociology*, 45(4-5), 469-483. <https://doi.org/10.1177/0896920519827634>
- Çıvık, B. (2021). *Otel işletmelerinde emek sömürüsü, tahakküm ve direniş ilişkilerine dair niteliksel bir araştırma* [A qualitative research on relations of labor exploitation, domination and resistance in hotel businesses]. [Unpublished Doctoral Dissertation]. Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Çıvık, B. and Bayraktaroğlu, E. (2019, October). An assesment on tourism precariat: Examples from Eskişehir. *4th International Tourism Congress Proceedings Book*. Eskişehir: Anadolu University Press.

- Çıvık, B. and Besler, S. (2022). A critical analysis of managerial control mechanisms in hotel businesses. *SAGE Open*, 12(1), 1-13. <https://doi.org/10.1177/21582440221088850>
- Çıvık, B. and Sezerel, H. (2018). Araştırma paradigmaları ve turizm yazını. *Turizm Akademik Dergisi*, 5(1), 1-14. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/496553>
- Çıvık, B., Besler, S. and Sezerel, H. (2024). 'The door is there!': The exploitation, domination, consent, and resistance experiences of hotel employees. *European Journal of Tourism Research*, 38, 3814-3814. <https://doi.org/10.54055/ejtr.v38i.3563>
- Çizel, R. B., Çizel, B., Sarvan, F. and Özdemir, B. (2013). Emergence and spread of an all-inclusive system in the Turkish Tourism Industry and Strategic Responses of Accommodation Firms. *International Journal of Hospitality & Tourism Administration*, 14(4), 305-340. <https://doi.org/10.1080/15256480.2013.838083>
- Clement, W., Mathieu, S., Prus, S. and Uckardesler, E. (2009). Precarious lives in the new economy: comparative intersectional analysis. In Vosko L, MacDonald M, Campbell I (Eds.). In *Gender and the Contours of Precarious Employment*. (pp. 240-255). New York: Routledge.
- Della Porta, D., Hänninen, S., Siisiäinen, M. and Silvasti, T. (2015). The precarization effect. In *The new social division: Making and unmaking precariousness* (pp. 1-23). London: Palgrave Macmillan UK. https://doi.org/10.1057/9781137509352_1
- Edralin, D. M. (2014). Precarious work undermines decent work: The unionized hotel workers' experience. *DLSU Business & Economics Review*, 24(1), 13-26. Retrieved from <https://www.dlsu.edu.ph/wp-content/uploads/2019/10/2edralin-072114.pdf>
- Ertürk, M. (2019). The Rate of Unionization in the Turkish Tourism Industry. *Journal of Business School*, 2(6), 89-102. <https://doi.org/10.26677/TR1010.2019.147>
- Frade, C. and Darmon, I. (2005). New modes of business organization and precarious employment: towards the recommodification of labour?. *Journal of European Social Policy*, 15(2), 107-121. <https://doi.org/10.1177/0958928705051509>
- Goh, E. and Lee, C. (2018). A workforce to be reckoned with: The emerging pivotal Generation Z hospitality workforce. *International Journal of Hospitality Management*, 73, 20-28. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2018.01.016>
- Green, B. N., Johnson, C. D. and Adams, A. (2006). Writing narrative literature reviews for peer-reviewed journals: secrets of the trade. *Journal of chiropractic medicine*, 5(3), 101-117. [https://doi.org/10.1016/S0899-3467\(07\)60142-6](https://doi.org/10.1016/S0899-3467(07)60142-6)
- Gust, G. A. (2006). *Equality at work: Philippines*. Manila: International Labour Organization.
- Harvey, D. (2010). *The Enigma of Capital and the Crises of Capitalism*. London: Profile Books.

- Holdcroft, J. (2013). Implications for union work of the trend towards precarization of work. *International Journal of Labour Research*, 5(1), 41-57. Retrieved from https://www.cinterfor.org/sites/default/files/file_publicacion/wcms_216282.pdf#page=
- Hürtgen, S. (2021). Precarization of work and employment in the light of competitive Europeanization and the fragmented and flexible regime of European production. *Capital & Class*, 45(1), 71-91. <https://doi.org/10.1177/0309816819900123>
- International Labour Organization. (1999a, June). Decent work: report of the director general. *International Labour Conference*, 87th Session. Geneva: International Labour Office.
- International Labour Organization. (2018, February). The impact of technology on the quality and quantity of jobs. *2nd Meeting of the Global Commission on the Future of Work*. Geneva: International Labour Office.
- International Labour Organization. (1999b). *World Employment Report 1998-1999*. Geneva: International Labour Organization.
- IUF. (2011). *Unions call for comprehensive action on precarious work by the ILO*. Retrieved from <https://www.iuf.org/news/unions-call-for-comprehensive-action-on-precarious-work-by-the-ilo/>
- Janta, H., Ladkin, A., Brown, L. and Lugosi, P. (2011). Employment experiences of Polish migrant workers in the UK hospitality industry. *Tourism Management*, 32(5), 1006-1019. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2010.08.013>
- Júlíusdóttir, M. and Halldórsdóttir, Í. H. (2020). Migrant Workers in Tourism: Challenges of Unions and Workers in the Icelandic Tourism Boom. In: Walmsley, A., Åberg, K., Blinnikka, P. and Jóhannesson, G. T. (Eds.). *Tourism Employment in Nordic Countries: Trends, Practices, and Opportunities*. (pp. 169-193). London: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-47813-1_9
- Kahancová, M., Meszmann, T. T. and Sedláková, M. (2020). Precarization via digitalization? Work arrangements in the on-demand platform economy in Hungary and Slovakia. *Frontiers in Sociology*, 5(3), 1-11. <https://doi.org/10.3389/fsoc.2020.00003>
- Kalleberg, A. L. (2000). Nonstandard employment relations: Part-time, temporary, and contract work. *Annual Review of Sociology*, 26(1), 341-365. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.26.1.341>
- Kalleberg, A. L. (2009). Precarious work, insecure workers: Employment relations in transition. *American sociological review*, 74(1), 1-22. <https://doi.org/10.1177/000312240907400101>
- Kalleberg, A. L. and Vallas, S. P. (Eds.). (2017). Probing precarious work: Theory, research, and politics. In *Precarious work* (pp. 1-30). Bingley UK: Emerald Publishing Limited. <https://doi.org/10.1108/S0277-283320170000031017>
- Klimenko, L. V. and Posukhova, O. Y. (2016). Signs and Scope of Precarization of Labor Relations in Modern Russia. *International Journal of Environmental & Science Education*, 11(18), 11061-11072. Retrieved from http://www.ijese.net/makale_indir/IJESE_1487_article_582dee3d4cb8e.pdf

- Lee, C. K. (2016). Precarization or empowerment? Reflections on recent labor unrest in China. *The Journal of Asian Studies*, 75(2), 317-333. <https://doi.org/10.1017/S0021911815002132>
- Louie, A. M., Ostry, A. S., Quinlan, M., Keegel, T., Shoveller, J. and LaMontagne, A. D. (2006). Empirical study of employment arrangements and precariousness in Australia. *Relations Industrielles*, 61(3), 465-489. <https://doi.org/10.7202/014186ar>
- Luppers, N. and Murphy-Scanlon, J. (2018, December). Effective procedures to attract and retain workers in tourism [Abstract]. Proceedings of the Applied Management Conference. Waikato Institute of Technology, Hamilton. Retrieved from <https://researcharchive.wintec.ac.nz/id/eprint/6445/1/AMC%201%282%29%20Cover%20page%20black.pdf>
- McDowell, L., Batnitzky, A. and Dyer, S. (2009). Precarious work and economic migration: emerging immigrant divisions of labour in Greater London's service industry. *International Journal of Urban and Regional Research*, 33(1), 3-25. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2009.00831.x>
- McNamara, M., Bohle, P. and Quinlan, M. (2011). Precarious employment, working hours, work-life conflict and health in hotel work. *Applied Ergonomics*, 42(2), 225-232. <https://doi.org/10.1016/j.apergo.2010.06.013>
- Menéndez, M., Benach, J., Muntaner, C., Amable, M. and O'Campo, P. (2007). Is precarious employment more damaging to women's health than men's?. *Social Science & Medicine*, 64(4), 776-781. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2006.10.035>
- mevzuat.gov.tr. (2012). *Turist Rehberliği Meslek Kanunu*. Retrieved from <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6326.pdf>
- Mooney, S. and Ryan, I. (2009). A woman's place in hotel management: upstairs or downstairs?. *Gender in Management: An International Journal*, 24(3), 195-210. <https://doi.org/10.1108/17542410910950877>
- Munck, R. (2013). The Precariat: A view from the South. *Third World Quarterly*, 34(5), 747-762. <https://doi.org/10.1080/01436597.2013.800751>
- Neilson, B. and Rossiter, N. (2008). Precarity as a political concept, or, Fordism as an exception. *Theory, Culture & Society*, 25(7-8), 51-72. <https://doi.org/10.1177/0263276408097796>
- Presidency of the Republic of Turkey, Ministry of Strategy and Budget (2019). Onbirinci Kalkınma Planının (2019-2023) Onaylandığına İlişkin Karar. Retrieved from https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Planı-2019-2023.pdf
- Pushkala, P. (2005). *Crafting qualitative research: Working in the postpositivist tradition*. Armonk, New York: ME Sharpe.
- Quinlan, M. (2012). The 'pre-invention' of precarious employment: the changing world of work in context. *The Economic and Labour Relations Review*, 23(4), 3-23. <https://doi.org/10.1177/103530461202300402>

- Ross, A. (2009). *Nice work if you can get it*. New York: New York University Press.
- Rother, E. T. (2007). Systematic literature review X narrative review. *Acta Paulista de Enfermagem*, 20(2), v-vi. <https://doi.org/10.1590/S0103-21002007000200001>
- Sayar, A. (2015). *Yılkı Atı*. Ankara: Ötüken.
- Schierup, C. U., Ålund, A. and Likić-Brborić, B. (2015). Migration, precarization and the democratic deficit in global governance. *International Migration*, 53(3), 50-63. <https://doi.org/10.1111/imig.12171>
- Schmitt, J. and Mitukiewicz, A. (2012). Politics matter: changes in unionisation rates in rich countries, 1960–2010. *Industrial Relations Journal*, 43(3), 260-280. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2338.2012.00675.x>
- Scully, B. (2016). Precarity north and south: A southern critique of Guy Standing. *Global Labour Journal*, 7(2), 160-173. <https://doi.org/10.15173/glj.v7i2.2521>
- Seifert, A. M. and Messing, K. (2006). Cleaning up after globalization: an ergonomic analysis of work activity of hotel cleaners. *Antipode*, 38(3), 557-578. <https://doi.org/10.1111/j.0066-4812.2006.00595.x>
- Shircliff, J. E. (2020). Nomadic by nature? Contradictions and precarious work in Mongolian tourism. *Central Asian Survey*, 39(3), 361-377. <https://doi.org/10.1080/02634937.2020.1736001>
- Slavnic, Z. (2013). Working in the 'Bleak House'—an autoethnographic study of ethnic segmentation, precarization and informalization in the London hotel industry. *Hospitality & Society*, 3(1), 7-24. https://doi.org/10.1386/hosp.3.1.7_1
- Standing, G. (2011). *The precariat: The new dangerous class*. London: Bloomsbury Academic. <https://doi.org/10.5040/9781849664554>
- Stewart, A. and Stanford, J. (2017). Regulating work in the gig economy: What are the options?. *The Economic and Labour Relations Review*, 28(3), 420-437. <https://doi.org/10.1177/1035304617722461>
- Strauss, K. (2017). Precarious Work. In Richardson, D., Castree, N., Goodchild, M.F., Kobayashi, A., Liu, W. and Marston, R. A. (Eds.). *International Encyclopedia of Geography: People, the Earth, Environment and Technology*. Oxford: John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1002/9781118786352.wbieg0718>
- Temizkan, R. and Yücesoy, S. (2020). Awareness on the legal rights of employees in the tourism industry: A research on the accommodation business employee. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 8(Special Issue 4), 304-320. <https://doi.org/10.21325/jotags.2020.687>
- The Ministry of Labor and Social Security (2023). 6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu Gereğince İşkollarındaki İşçi Sayıları ve Sendikaların Üye Sayılarına İlişkin 2023 Temmuz Ayı İstatistikleri Hakkında Tebliğ. *Resmi Gazete* (No: 32265). Retrieved from https://www.csgb.gov.tr/media/91903/temmuz_2023-isci.pdf

- United Nations. (2020). Policy Brief: COVID-19 and Transforming Tourism. Retrieved from https://unsdg.un.org/sites/default/files/2020-08/sg_policy_brief_covid-19_tourism_august_2020.pdf.
- Vosko, L. (2000) *Temporary work: The gendered rise of a precarious employment relationship*. Toronto: University of Toronto Press. <https://doi.org/10.3138/9781442680432>
- Wilson, S. and Ebert, N. (2013). Precarious work: Economic, sociological and political perspectives. *The Economic and Labour Relations Review*, 24(3), 263-278. <https://doi.org/10.1177/1035304613500434>
- Yıldırım, M. (2021). Tracing the consent, adaptation and resistance practices of an 'unsustainable' workforce: The governmentality of workplaces in tourism industry. *Tourism Management*, 84, 104260. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2020.104260>
- Zampoukos, K. (2022). Precarious jobs, precarious people in times of a pandemic: The impact on tourism workers and spaces of work. In Stoffelen, A. and Ioannides, D. (Eds.). *Handbook of Tourism Impacts* (pp. 183-195). Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781800377684.00023>
- Zhang, L. (2015). *Inside China's automobile factories*. New York: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139344388>
- Zientara, P., Adamska-Mieruszevska, J. and Bąk, M. (2024). Advancing understanding of unionization in the hospitality industry: the role of attitudes toward unions and social justice. *Journal of Sustainable Tourism*, 45, 1-21. <https://doi.org/10.1080/09669582.2024.2306545>

Genişletilmiş Özet

Amaç

Turizm sektöründe işletmeler kısa dönemde karlarını artırmak ve en önemli maliyet kaynağı olan insan kaynaklarından tasarruf etmek için yarı zamanlı, geçici ve mevsimlik çalışma biçimlerini devreye soktu. Dünyanın birçok turizm destinasyonunda güvencesizler ordusu oluştu ve güvencesizlik sorunu neoliberal dönüşümle birlikte kendini gitgide daha da belirgin hale getirdi. Ortaya çıkan bu prekarizasyon süreçlerine karşı nasıl mücadele edileceği sorusu hala ortada durmaktadır. Güvencesiz çalışmaya karşı mücadele stratejileri hem iş ve istihdam alanında çalışan akademisyenler hem de işçi örgütleri için temel bir odak noktası haline gelmiştir. Bu çalışmanın amacı, turizm sektöründeki güvencesizleşmenin doğurduğu sonuçları tartışarak çözüm önerileri sunmaktır. Öncelikle güvencesiz çalışma konusundaki araştırmaları genişletmek ve bunun etkileriyle mücadele edecek politikalar geliştirmek için dikkatli bir kavramsallaştırma gerekmektedir. Bu çalışmada güvencesizleşme konusundaki kavramsallaştırmadan sonra turizm sektöründeki istihdam özellikleri ortaya konularak sorunları bertaraf edebilecek potansiyele sahip öneriler üzerinde durulmaktadır.

Tasarım ve Yöntem

Bu araştırmada turizm sektöründeki güvencesizleşme sorunu ortaya konularak çözüm önerileri geliştirilmeye çalışılmıştır. Bunun için öncelikle literatür taraması gerçekleştirilmiş ve sonrasında çözüm önerileri sıralanmıştır. Literatür taraması aşamasında sistematik bir yol izlenmiştir. Literatür taramasında Google Scholar veri tabanı kullanılmıştır. İlk olarak güvencesizleşme konusu ve sorunlarını ortaya koymak için Google

Scholar “gelişmiş arama” bölümü kullanılmıştır. Arama parametrelerine ayrı ayrı “precarious work”, “precarious employment”, “precariat”, “precarization”, “precariousness” kavramları girilerek tarama yapılmıştır. Konunun detayları ortaya konulduktan sonra aynı kavramlarla “tourism”, “hospitality”, “service” kavramları birlikte taranmıştır. İncelemeye dahil edilecek ve dışlanacak çalışmalar prosedüre göre incelenmiştir.

Bulgular

Dünyanın her köşesine sirayet etmiş güvencesizleşmeye ve emek sömürüsüne karşı bir direniş! Bu çalışmada turizm sektörünün birçok alt alanına yayılmış güvencesizleşme sorununa karşı bir duruş serilenmektedir. Ayrıca emek piyasasında istihdam biçimlerini, özelliklerini ve sorunlarını tespit etmek iş sağlığı ve güvenliği, vergilendirme, işgücü piyasası düzenlemeleri, çalışan yoksullar, çocuk yoksulluğu, yardım programları, endüstriyel ilişkiler ve beceri geliştirme gibi alanlarda devlet kurumları, politika yapıcılar ve araştırmacılar için bir rehber olabilir. Bu açıdan bu çalışmanın tuizm sektöründeki güvencesiz çalışma biçimlerine ve sorunlarına ışık tutarak çözüm önerilerine katkıda bulunmaktadır.

Turizm sektöründeki olumsuz çalışma koşullarını bertaraf etmek için çözüm odaklı adımların atılması gerekiyor. Bunun için meslek kanununun çıkarılarak ücret, izin hakları, sigorta primleri, iş güvenliği gibi konularda çalışanlar lehine adım atılması zaruri görünüyor. Örneğin, Türkiye’deki 6326 sayılı Turist Rehberliği Meslek Kanunu düzenlenmiştir. Kanuna göre, mesleğe kabul şartları, yabancı dil yeterliliği, meslekten men durumu, taban ücretler gibi hususlarda mesleğe ilişkin sınırlar çizilmiştir. Türkiye’deki Turist Rehberliği Meslek Kanunu, turizm sektörü için örnek teşkil etmektedir. Buna benzer şekilde turizm sektörünün diğer alt alanlarında çalışma yaşamını düzenleyecek bir meslek kanununun çıkması belirsizlikleri ortadan kaldırmak için önemli bir adım taşı olacaktır.

Sosyal yardım koruması konusunda işverenler ile işçiler arasındaki güç ilişkisini yeniden ayarlama ihtiyacı konusunda bir miktar fikir birliği var. Devletler, kötü işgücü piyasası koşullarının etkisini 'tamponlayarak' mali ve diğer destekleri sağladığında güvencesiz çalışmanın etkilerini değiştirebilir. Güvencesizlik durumu devletin sübvansesiyle kısmen giderilir. Bu aynı zamanda oluşabilecek çeşitli sorunların önüne geçecektir. Bu durum turizm sektöründe çalışanların haklarını korumakla kalmayacak, sektörde kalifiye personelin tutulmasını da kolaylaştıracaktır.

Turizm sektöründeki düşük ücret, artan iş güvensizliği, öngörülemezlik, duygusal emek, kariyer gelişimi için sınırlı fırsatlar ve uzun ve sosyal olmayan çalışma saatleri gibi olumsuz çalışma koşullarına karşı bir duruş sergileyecek ve çalışan haklarını savunabilecek mekanizma sendikadır. Ancak Türkiye’de konaklama sektöründe sendikalaşma düşük düzeydedir. Bu zayıflığın temel nedenlerinden biri toplumun sendikalara yönelik algısının olumsuz olmasıdır. Bu durum, sendikaların ve sendikalaşmanın nadir olduğu konaklama sektöründe çalışanların sosyo-ekonomik şoklara karşı savunmasız bırakılmaktadır.

Dayanışma koşullarını şekillendirmek ve grevler yoluyla nüfuz kazanmak, temsili sendikalar ve toplu sözleşme sağlama çabaları çalışan haklarının korunması için hayati önem taşımaktadır. Turizm işçileri arasında dayanışma, sendikalar, dernekler ve küçük örgütler aracılığıyla gerçekleşebilir. Ancak turizm sektöründe sendikalaşma, işçi örgütlenmeleri, dayanışma derneği gibi örgütlenmelerin zayıf olduğunu ilk bakışta söylemek mümkündür. Alanda dayanışma dernekleri, göçmen işçiler platformu, mevsimlik turizm işçileri platformu gibi dayanışma örgütlerinin alanda yaygınlaşması için adımlar atılmalıdır.

Turizm sektöründe çalışanların karşılaştıkları kötü davranışları ve işletme usulsüzlüklerinin denetimini sağlamanın bir yolu da bir ihbar hattının kurulmasıdır. Devletlerin Turizm Bakanlığı ve Çalışma Bakanlığı koordinasyonunda kurulacak bir ihbar hattı işletme kaynaklı kötü muameleyi, ücret ve sigorta usulsüzlüklerini önemli oranda azaltma potansiyeline sahiptir.

Sınırlılıklar

Bu çalışmanın en önemli sınırlılığı saha araştırmasının olmamasıdır. Çalışma bir derleme makalesi olduğu için kavramsal çerçevesi daha kapsamlıdır. Ancak alanda yapılan çalışmalardan hareketle çözüm önerileri sıralanarak bu sınırlılık bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Çalışma gelecek araştırmalar için öneriler de sunmaktadır. Turizm sektöründe prakaryalaşma sorununa çözüm için paydaşların görüşlerini araştırarak saha çalışmaları yapılabilir. Destinasyon yönetim örgütleri, turizm bakanlığı, turizm akademisyenleri, çalışanlar ve işletmelerin görüşleri alınarak yapılan bir araştırma bu boşluğu doldurabilir. Bunun yanı sıra, turizm meslek yasası için kapsamlı akademik araştırmalar politika yapımcılar için rehber niteliğinde olabilir. Turizm çalışanlarının işçi sendikalarına üyelikleri konusundaki görüşleri, deneyimleri ve üyelik niyetleri üzerine araştırmalar tasarlanabilir.

Teorik, Pratik ve Politik Öneriler

Bu çalışmada, turizm sentröründeki güvencesizleşme sorunu ortaya konularak çözüm önerileri sıralanmıştır. Devletlerin, turizm işçi sendikalarının ve turizm akademisinin önünde çözülmesi gereken büyük bir sorun bulunmaktadır. Güvencesizlik konusunda yapılan bir çok çalışma olmasına karşın, turizm alanında bu sorunların çözümüne odaklanan çalışmaların eksikliği dikkat çekmektedir. Çalışma bu boşluğu işaret ederek çözüm tekliflerini sıralamaktadır. Çalışmanın iki temel sonucu bulunmaktadır. (1), turizm sektöründe güvencesiz çalışma biçimleri ve yarattığı ortam. (2) Güvencesiz ve olumsuz çalışma koşullarını ortadan kaldıracak çözüm önerileri.

Turizm akademisinin eleştirel paradigmaya olan ilgisi oldukça düşük. Özellikle alanda hakim paradigmanın pozitivist paradigma olduğu dikkat çekiyor. Ancak turizm çalışanlarının yaşadığı sorunlar gözden kaçırılıyor ve bu sorunlar yıllardır çözüm bekliyor. En önemli sorunlardan biri olan güvencesizleşme üzere bir çok çalışma yapılmasına karşın çözümleri içeren bir yol haritası bulunmuyor. İlk olarak güvencesiz çalışma konusundaki araştırmaları genişletmek ve bunun etkileriyle mücadele edecek politikalar geliştirmek için kavramsal bir zemin gerekiyor. Bunun için turizm akademisyenleri bu konuyu derinlemesine araştırmalıdır. Ulusal veya uluslararası turizm kongrelerinde ana konu turizm güvencesizleşmesi olabilir. Böylece turizm akademisyenlerinin bu konuya ilgisi artırılabilir. Konunun tüm yönleri turizm kongrelerinde tartışılarak farkındalık yaratılabilir. Güvencesizleşme sorununa çözümlerin ülkelere göre değişiklik göstermesi muhtemeldir. Bunun için turizm akademisi kendi lokalinde araştırmalara ağırlık verebilir.

İşyerinde mutsuz olan ve kendini güvensiz hisseden bireylerin çalışma motivasyonlarının düşmesi kaçınılmazdır. Özellikle işsizlik baskısı, ekonomik sıkıntılar ve belirsizlik gibi zorluklarla baş etmek çalışanlar için önemli zorluklardır. Yaşam standartları iyileşen çalışanların işyerlerinde daha verimli çalışabilecekleri bir gerçektir. Bunun yanı sıra, turizm işletmelerinin operasyonlarını mevsimsel değil tüm yıla yayacak şekilde geliştirmesi işsizlik ve güvencesizlik baskını ortadan kaldıracaktır. Bunun için işletmelerin tüm yıl operasyonlarını yürütecek şekilde plan ve politikalar geliştirmesi gerekir. Bu, personel devrini düşürecek ve kalifiye personel sorununa kısmen çözüm olacaktır.

Turizm sektöründeki olumsuz çalışma koşullarının bertaraf edilmesi için politika yapımcılara önemli sorumluluklar düşüyor. Esnek ve belirsiz çalışma koşullarından kaynaklanan sorunların ortadan kaldırılması için turizm meslek yasasının çıkarılması, işletme denetimleri, sendikaların desteklenmesi, sosyal koruma programlarının devreye sokulması gerekmektedir. Devletlerin işçi sendikaları ve örgütlenmelerine karşı amansız baskıların ortadan kaldırılması zayıftır. Aksi taktirde, alanda işletmeler lehine bir güç asimetrisi kaçınılmazdır.

Araştırmacı Katkısı: Barış ÇIVAK (%100).

Imperial Echoes: A Postcolonial Critique of Rupert Brooke's "The Soldier" ¹

Yakut AKBAY ²

Submitted by: 10.07.2024

Accepted by: 05.12.2024

Article Type: Research Article

Abstract

This article provides a postcolonial critique of Rupert Brooke's First World War poem "The Soldier" (1914), revealing the underlying imperialist ideologies embedded in the poem. Written at the beginning of the First World War, the poem epitomises patriotic enthusiasm and glorifies the idea of dying for one's country. However, from a postcolonial perspective, the poem can be interpreted as a reflection of the colonial mindset that prevailed during Brooke's time. The assertion that a piece of foreign land could forever be England illustrates the colonial pretensions and cultural superiority inherent in British imperialism. Brooke's idealisation of England and the depiction of the soldier's death as a sacrifice under the English heaven serve to morally justify colonial expansion and warfare. This perspective ignores the presence and experiences of the colonised peoples, reducing them to mere backdrops for British heroism. Furthermore, the poet's emphasis on England's inherent virtues such as flowers, air and rivers points to a narrative of cultural hegemony. By focusing exclusively on the British soldier's allegiance to England and glorifying the sense of Englishness, the poem neglects the brutal realities and ethical aspects of colonialism. This study therefore argues that Rupert Brooke's "The Soldier" employs patriotic idealism to glorify Englishness and sacrifice, which, from a postcolonial perspective, legitimizes the imperialist ideologies and cultural hegemony of British colonialism.

Keywords: Colonialism, Englishness, First World War, Imperialism, Jingoism, Rupert Brooke

Citation: Akbay, Y. (2024). Imperial echoes: A postcolonial critique of Rupert Brooke's "The Soldier". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(4), 1939-1952.

¹ This study does not require ethics committee permission.

² Ankara Bilim University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of English Translation and Interpretation, yakutakbay@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1557-232X

Emperyalist Yankılar: Rupert Brooke'un "Asker" Adlı Eserinin Postkolonyal Bir Eleştirisi

Yakut AKBAY³

Başvuru Tarihi: 10.07.2024

Kabul Tarihi: 05.12.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu çalışma, Rupert Brooke'un Birinci Dünya Savaşı şiiri "The Soldier" ("Asker") (1914) üzerine postkolonyal bir eleştiri sunarak, şiirin alt metinlerinde yer alan emperyalist ideolojileri ifşa etmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nın başında yazılmış olan şiir, vatansever coşkuyu simgelemekte ve ülke için ölmeyi yüceltmektedir. Ancak, postkolonyal bir bakış açısıyla, şiir Brooke'un döneminde hüküm süren sömürgeci zihniyetin bir yansıması olarak yorumlanabilir. Yabancı bir toprağın sonsuza dek İngiltere olabileceği iddiası, İngiliz emperyalizminin içsel sömürgeci iddialarını ve kültürel üstünlüğünü gözler önüne sermektedir. Brooke'un İngiltere'yi idealize etmesi ve askerinin ölümünü İngiliz cenneti altında bir fedakârlık olarak tasvir etmesi, sömürgeci genişlemeyi ve savaşı ahlaki olarak haklı çıkarmaya hizmet etmektedir. Bu bakış açısı, sömürgeleştirilen halkların varlığını ve deneyimlerini göz ardı ederek onları Britanya kahramanlığının arka planı olarak küçültmektedir. Ayrıca, şiirin İngiltere'nin çiçekleri, havası ve nehirleri gibi içsel erdemlerine yaptığı vurgu, kültürel hegemonya anlatısını pekiştirmektedir. Şiir, yalnızca İngiliz askerinin İngiltere'ye olan bağlılığına odaklanarak ve İngilizlik duygusunu yücelterek, sömürgeciliğin acımasız gerçeklerini ve etik yönlerini ihmal etmektedir. Bu çalışma, Rupert Brooke'un "Asker" adlı eserinde İngilizliği ve fedakârlığı yüceltmek için vatansever idealizmi kullandığını ve bunun postkolonyal bir perspektifle değerlendirildiğinde, İngiliz sömürgeciliğinin emperyalist ideolojilerini ve kültürel hegemonyasını meşrulaştırdığını savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sömürgecilik, İngilizlik, Birinci Dünya Savaşı, Emperyalizm, Jingoizm, Rupert Brooke

³ Ankara Bilim Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, İngilizce Mütercim ve Tercümanlık Bölümü, yakutakbay@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1557-232X

Introduction

Unprecedented levels of destruction, suffering, and death characterised the horrors of the First World War. The war introduced new forms of warfare that led to mass casualties and immense psychological trauma. It left the entire Europe with the sense that “the bases of civilisation had been destroyed” and “that all traditional values had been wiped out” (Ramazani & Stallworthy, 2012, p. 2018). Within this extraordinary context, poetry served as a “complete understanding of the First World War because, in the years leading up to and including the war, poetry played a central role in public and private life” (Ruzich, 2021, p. 1). British poets such as Wilfred Owen (1893-1918), Siegfried Sassoon (1886-1967), Ivor Gurney (1890-1937) and Isaac Rosenberg (1890-1918) experienced the harsh realities of war firsthand, vividly portraying them in their work. In contrast, poets such as Rupert Brooke (1887-1915) and Francis Ledwidge (1887-1917) wrote patriotic poetry that celebrated heroism and national pride. Inevitably, the outbreak of the First World War in Britain brought a wave of patriotic literature, permeated with nationalistic enthusiasm and an idealized vision of sacrifice for England, reflecting the pervasive sense of Englishness intertwined with the imperial and colonial attitudes.

This paper examines Rupert Brooke’s “The Soldier” (1914) to disclose the underlying assumptions about Englishness and imperialism and to reveal the contradictions inherent in these representations. By deconstructing the romantic nationalism celebrated in the poem, the study exposes how the glorification of wartime sacrifice serves to reinforce notions of cultural superiority and colonial domination. The analysis points out how the idealization of England as a virtuous and nurturing motherland embodies the cultural arrogance and moral superiority characteristic of British colonialism. The significance of this research lies in understanding how Brooke’s poetry mediates Britain’s imperialist ideologies by propagating its colonial hegemony. The study aims to contribute ~~contributes~~ to postcolonial studies by revisiting the work of a canonical English poet such as Rupert Brooke from a postcolonial perspective challenging traditional literary criticism that has overlooked the imperialist implications in Brooke’s poetry.

“The Soldier” is generally celebrated for its dramatic depiction of patriotic sacrifice during World War I. It reflects a romanticised vision of dying for one’s country, where the fallen soldier becomes eternally entwined with the English landscape. The First World War, viewed through a Eurocentric perspective, had effective implications for colonial subjects and their lands. In this respect, it is worth noting that Jon Silkin’s analysis of Rupert Brooke’s sonnets, particularly “The Soldier”, rests on several ideological foundations. Stallworthy (1990) believes that “Rupert Brooke is not a War Poet”, rather “he is a poet of peace, a celebrant of friendship, love, and laughter” (p. 193). Unlike Stallworthy, Silkin (1998) defines Brooke’s sonnets as “war poems” since they serve as “vehicles for imperialist attitudes” (p. 67). He (1998) furthers his argument as follows,

Brooke’s sonnets purport to be, a defense of war’s necessity, or at least a plea for the waging of efficient war, given its necessity. The contrast is significant. Brooke’s poems begin with the context of war but move into a peaceful idealization of the sacrifice pending its immortality. Death in a aura of public sympathy, but underlying approval, provides the ennobling quality that was privately satisfying. (Silkin, 1998, p. 67)

Obviously, Silkin’s suggestion is based on the idea that Brooke’s sonnets reflect an imperialist and idealised view of war that emphasises patriotic sacrifice and public approval while ignoring the harsh realities of combat and thus the true nature of war. Boyle, on the other hand, explains Brooke as “a patriot, welcoming the war for the opportunities it provided for simplifying his romantic life and romanticising the world, describing it – like so many others at the time – as a chance to cleanse himself” (Boyle, 2015, p. 8). Similarly, Walter (2006) believes that Brooke’s poetry “had awakened the nation from its pre-war decadence and given it a heaven-sent opportunity to purge its peacetime sins” (p. 17). Brooke’s poetry, on the other hand, was influenced by the wider cultural background. Indeed, at the beginning of the war, there was a broad enthusiasm and conviction

for the good cause. Brooke's work, with its idealism and emotional appeal, effectively reflected this mood. His poems were published and endorsed by important figures such as Winston Churchill, who admired them and even memorised some of them (Bloom, 2003, p. 44).

Literature Review

This literature explores the existing scholarship on Brooke's work, focusing on postcolonial perspectives that reveal the colonial mindset embedded within the poem. "The Soldier" is an illustrative example of wartime poetry that encapsulates the idealistic nationalism prevalent during the First World War. Paul Fussell (1975) in *The Great War and Modern Memory* discusses the role of the poem in promoting a sentimental view of war. Fussell (1975) explains that in Brooke's "The Soldier" "one of England's main attractions is that she provides 'flowers to love'" since the inclusion of flowers is a "standard form of the Georgian poem" (p. 243). Indeed, "The Soldier" romanticises England and depicts it as a pastoral paradise offering beauty and comfort, symbolised by "flowers to love".

Similarly, Johnston (1964) argues that in "The Soldier", Brooke conveys that his personal understanding of the world is worth sacrificing his life for (p. 34). However, "he does not say, nor should he be given credit for saying, that the values of his world are those of the nation, morally aroused and conscious, in a dim, inarticulate way, of historical necessity" (Johnston, 1964, p. 34). Johnson's interpretation of "The Soldier" suggests that even if there is an underlying acknowledgment of England's role in history or morality, it remains vague. He believes that Brooke's poem is more about his personal connection to his homeland than a conscious reflection on England's moral or historical significance (Johnston, 1964, p. 34). On the other hand, Hühn (2016) characterizes Brooke's "The Soldier" as a patriotic poem and describes it as "unquestioned confidence in collective integration, personal preservation and permanent heroic remembrance" and "the shattering experience of the sordid inhumane destructiveness of war is suppressed" in the poem (p. 180). In addition to the interpretations described above, Brooke's idealization of England is closely interwoven with the imperialist ideologies of the time. In this context, Edward Said in *Culture and Imperialism* (1993), emphasizes the way literature can reflect and reinforce imperialist attitudes (p. xiii). Brooke's poem, with its assertion that a piece of foreign land can become "forever England," illustrates the colonial pretensions of British imperialism. This notion of cultural and territorial superiority is consistent with what Said (1993) describes as missionary enthusiasm of imperialism, in which the coloniser's culture is considered superior and thus destined to dominate and civilise the colonised. Moreover, the idealization of England in Brooke's "The Soldier" is a significant aspect of its imperialist ideology. The depiction of England's virtues – its flowers, air, and rivers – serves to create a sense of inherent moral and cultural superiority. Likewise, Homi Bhabha in *The Location of Culture* (1994) suggests that this narrative constructs a dichotomy between the colonizer and the colonized, positioning the former as inherently virtuous and the latter as inferior (p. 185). Brooke's portrayal of the soldier's death as a sacrifice under the "English heaven" not only glorifies the soldier but also morally justifies colonial expansion and warfare (Greenblatt and Abrams, 2007, p. 1956).

Furthermore, the ethical implications of colonialism, ignored in patriotic war poetry, are crucial for a postcolonial critique of Brooke's work. In *The Wretched of the Earth*, Frantz Fanon (1961/1963) emphasises the brutal realities of colonialism, including violence, exploitation and the dehumanisation of the colonised. Similarly, by neglecting these aspects, Brooke's "The Soldier" (1914) becomes a form of cultural hegemony that confirms the colonial status quo. By idealising England and ignoring the experiences of the colonised, the poem upholds the cultural superiority and moral justification that underpin British imperialism. This perspective challenges the traditional readings of the poem, exposing the colonial pretensions and ethical blind spots that it perpetuates.

A postcolonial critique of “The Soldier” offers a contextual and critical understanding of its place in the literary and historical context of the First World War. It allows contemporary critics to move beyond its conventional patriotic interpretation, highlighting the implicit assumptions about empire, nationalism, and colonial identity. In this respect, Adrian Caesar (1993) argues that Brooke’s desire to be commemorated as “a body of England’s, breathing English air” (Brooke, 1914/2012, p. 2019) demonstrates an attitude of “racial, and implicitly racist arrogance”, which he believes is self-evident (p. 54). Despite its potential to shed light on the colonial implications of Brooke’s work, the poem has been largely overlooked in postcolonial scholarship, and very little research has been conducted in this direction.

Conceptual Framework and Methodology

The study applies a postcolonial critical approach to analyse Rupert Brooke’s “The Soldier” (1914). This method involves examining the language, imagery and thematic elements of the poem to explore the underlying imperialist ideologies. The study focuses on key phrases and symbols that illustrate patriotic enthusiasm and the glorification of dying for one’s country. The analysis draws on postcolonial theory to help identify and interpret the implicit messages in the poem that are consistent with British imperialism. More specifically, the research utilizes concepts such as Eurocentrism, imperial ideology, the “civilizing mission”, and colonial glorification to place the poem in the postcolonial context of empire, culture and identity. By juxtaposing the content of the poem with postcolonial theory, the study demonstrates how Brooke’s portrayal of England as a virtuous, almost saintly being serves to justify colonial expansion and warfare. The analysis also examines how the idealisation of England and the death of the soldier as a noble sacrifice under the English sky marginalises the experiences of colonised peoples and reinforces a narrative of Britain’s cultural superiority. Furthermore, postcolonial criticism helps to show how “The Soldier” fits into the broader patterns of jingoistic literature that legitimised colonial ideologies. This nuanced reading positions “The Soldier” as a cultural artifact that sustains the ideological machinery of British imperialism through elements such as nationalism, identity, and colonialism in early 20th-century literature. The postcolonial reading of the poem, therefore, draws largely on the ideas of Homi K. Bhabha, Franz Fanon, Edward Said, and other contemporary postcolonial critics, arguing that the celebration of England in Brooke’s “The Soldier” serves as an implication of cultural and moral superiority.

A Postcolonial Critique of Rupert Brooke’s “The Soldier”

“The Soldier” was written in 1914, at a time when the British Empire was at its height. From a postcolonial perspective, this poem can be examined in terms of colonial discourse, nationalism, and the romanticization of imperialist ideology. This analysis therefore seeks to disclose the colonial implications and how Brooke’s poem upholds and glorifies the British Empire. Brooke’s depiction of the soldier’s death as a noble and patriotic act can be seen as a reflection of imperial ideology. The poem celebrates the idea of England as a mother country worth dying for. This was a common sentiment used to justify colonial expansion and rule. Unsurprisingly, Brooke’s first title for the poem was “The Recruit” (Bloom, 2003, p. 16). “The Soldier” is a sonnet structured in the Italian (or Petrarchan) form, which consists of an octave (the first eight lines) followed by a sestet (the last six lines). This structure not only characterises the formal aspects of the poem but also influences its rhetorical development. In examining the imperial implications in the poem, this structure helps to understand how Brooke conveys patriotic and nationalist sentiments that artistically promote imperialist ideals.

“The Soldier” embodies complex relationships with notions of Englishness and postcolonialism. It deals with themes such as national identity and patriotism, hence the opening lines, “If I should die, think only this of me: That there’s some corner of a foreign field / That is for ever England,” which encapsulates a sentiment of noble

sacrifice and eternal national pride (Brooke, 1914/2012, p. 2019). The idea that a soldier's death on foreign soil could transform it into a piece of England highlights the imperialist view of the world that characterized the British Empire during Brooke's era. This perspective, when scrutinized through a postcolonial framework, reveals the inherent cultural superiority and colonial pretensions that the poem implicitly propagates. Moreover, the act of claiming a part of the world as eternally English encapsulates the imperialist mindset, wherein colonized territories are regarded as extensions of the English homeland.

The above attitude is consistent with Edward W. Said's idea of "overseas rule", which he explains as "jumping beyond adjacent territories to very distant lands" describing it as a "privileged status" for the British Empire (1993, p. xxiii). According to Said (1993), "there is something systematic" about Britain's imperial culture, which "has a lot to do with projections, whether in fiction or geography or art, and it acquires a continuous presence through actual expansion, administration, investment, and commitment" (p. xxiii). Based on the above reasoning, Said defines imperialism as "the practice, the theory, and the attitudes of a dominating metropolitan center ruling a distant territory", whereas colonialism is "almost always a consequence of imperialism, is the implanting of settlements on distant territory" (1993, p. 9). "The Soldier" incorporates the above aspects of both imperialism and colonialism since the poem reflects the widespread cultural investment in empire and the projection of British identity onto distant lands, which, in turn, resonates with Said's descriptions of the systematic and privileged nature of British imperial culture.

On the other hand, cultural hegemony heavily propagated in "The Soldier" is also exemplified through the deep-seated patriotism associated with the British Empire. Brooke's depiction of the soldier's death as a noble contribution to England's global presence highlights the 'privileged status' of the British Empire. The poem conveys an idealized view of sacrifice for the empire, illustrating the perceived honour and privilege of being part of an imperial power that Said discusses. Moreover, the sentiment of glorifying such sacrifice refers to jingoistic attitudes prevalent during the early stages of World War I, when nationalistic enthusiasm overshadowed the harsh realities of war. Brooke depicts the imperialist mindset through the portrayal of England as a benevolent force whose influence is exclusively positive: "A dust whom England bore, shaped, made aware, / Gave, once, her flowers to love, her ways to roam" (1914/2012, p. 2019). Miller (2017) explains that what Brooke, as a poet-soldier, is trying to achieve in his war poetry is "the increasing conventionality of his patriotic sentiments" and that for him, "jingoism was not jingoism if it was recognised as such by its author" (p. 44). This is evident in "The Soldier", where Brooke attempts to elevate his patriotic feelings above mere propaganda, which sounds disingenuous and manipulative in terms of postcolonial criticism.

Along with the jingoist attitude, Brooke's emphasis on the inherent virtues of England highlights the cultural arrogance and superiority characterising British colonialism: "A body of England's, breathing English air, / Washed by the rivers, blest by suns of home" (1914/2012, p. 2019). The poet underscores the idea of Englishness through the nurturing qualities of England, portraying the country as a mother figure that shapes and enriches the lives of its people. The outbreak of the First World War inspired Rupert Brooke to create literary works that instilled patriotism and encouraged voluntary recruitment. Nevertheless, the idea of Englishness was always present in Brooke's poetry. In his pre-war poem "The Old Vicarage, Grantchester" (1912), for example, Brooke depicts a homesick traveller idealising the past and recounting the natural beauty of his homeland (Reisman, 2012, p. 78). Indeed, the themes of place and sentiment are prevalent in his works (p. 78). In "The Soldier", this approach is permeated by the extended metaphor of England with which the poet romanticises and elevates England and English identity. Mayhew (2024) explains that,

Although Englishness and Britishness were closely intertwined in this period, men were driven by a 'defensive patriotism' that was frequently constructed around their specific 'English' identity... Men acknowledged that their local patriotism formed an important part of a patchwork of Britishness. Regimental magazines and the soldiers (both officers and men) often used 'England' as a proxy for Britain. They shared some characteristics with other groups in the British Isles, and across the British Empire, but expressions of Britishness or imperialism were generally focused on a conscious 'othering' of the enemy, different groups, and different ethnicities. (pp. 27-28)

Many soldiers and civilians in England saw their English identity as a fundamental part of the broader British identity. Their perception of patriotism was centred around their English identity, focusing on a more localized sense of belonging and duty. In "The Soldier", the idea of belonging and attachment is expressed through descriptions such as "for ever England", "a dust whom England bore", "breathing English air", "blessed by suns of home", and "English heaven" (Brooke, 1914/2012, p. 2019). Brooke's depiction of England as a perfect and idyllic homeland mirrors imperial ideology, where the mother country is superior and virtuous. This romantic view disregards the darker aspects of colonialism.

Through its idealised depiction of England and cultural superiority, "The Soldier" also reflects Eurocentric implications, as the poem expresses a deep bond between the soldier and his homeland, elevating English identity above others and portraying them as noble and universal. The assertion that England can claim foreign fields into "for ever England" propagates the belief that English culture and values are superior and can civilize other lands, ignoring the identities of those regions (Brooke, 1914/2012, p. 2019). This colonial glorification is due to the fact that Eurocentrism creates "regimes of hierarchical certainty", in which European culture and knowledge prevail (McLennan, 2006, p. 85). However, as McLennan (2006) argues, these hierarchies are rhetorical constructs and the presence of the "Other" as a constant foil exposes the fragility of the colonizer's claims to power (p. 85). Moreover, the "rhetorical presence of the 'Other' is figured not only as colonized, weak and silenced, but also as feared, forbidden and threatening" (McLennan, 2006, p. 85). This phenomenon can also be observed in "The Soldier" in the sense that Brooke's idealization of England represents the hierarchical framework, in which England's identity is constructed in opposition to and at the expense of the "Other". Accordingly, the desire to make a foreign land "for ever England" can be read as a response to the perceived threat of cultural or geographical otherness. According to Franz Fanon (1961/1963), "colonialism is not satisfied merely with holding a people in its grip and emptying the native's mind of all form and content"; rather, it twists, disfigures, and destroys the people's past using a perverse logic (p. 210). When the speaker in "The Soldier" declares that wherever he dies, a "corner of a foreign field" will forever remain "England", this suggests a form of colonial possession that goes beyond death, which is consistent with Fanon's observation of colonialism's attempt to impose its narrative and identity on others, in this case by claiming foreign lands as extensions of England (Brooke, 1914/2012, p. 2019). The poem assumes that the foreign land is a metaphorical piece of England, which in turn means that the culture of the original inhabitants is silenced. Hence, "The Soldier" represents a colonial attitude that not only claims possession of foreign lands but also replaces their cultural and historical identities with an idealised representation of the colonizer's homeland.

Homi K. Bhabha, in *The Location of Culture* (1994), argues that with "the restrictive notions of cultural identity, we burden our visions of political change" (p. 55). As a result, the awkward division between Black/White and Self/Other is "disturbed with one brief pause and the traditional grounds of racial identity are dispersed, whenever they are found to rest in the narcissistic myths of negritude or white cultural supremacy" (pp. 57-58). Bhabha highlights the conventional and simplistic dichotomies used to categorize race and identity criticizing the reliance on grand narratives or myths that serve to glorify or centralize specific identities. When the established traditional binaries are disturbed, this signifies a breakdown of fixed identifications thereby leading to a more fluid perception of identity. This stance challenges the rigid, romanticized notion of

Englishness in “The Soldier” and encourages a consideration of the fluid, hybrid nature of cultural identities and the ambivalences intrinsic in nationalist sentiments. In the poem, Brooke constructs a singular, pure English identity: “If I should die, think only this of me: That there's some corner of a foreign field / That is for ever England” (1914/2012, p. 2019). This excerpt demonstrates a belief in the permanence and purity of English identity, even in foreign lands. Bhabha’s concept of hybridity challenges this notion, suggesting that the English identity the soldier carries is not untouched by the cultures he interacts with abroad. On the other hand, the “corner of a foreign field” could be seen as a space where identities interact, contrary to the idea of it remaining “for ever England” (Brooke, 1914/2012, p. 2019).

In addition, “The Soldier” (1914/2012) expresses unwavering patriotism, particularly in the lines “A body of England's, breathing English air, / Washed by the rivers, blest by suns of home” (Brooke, p. 2019). The soldier’s unquestioning patriotism might mask deeper ambivalence about the war and the nature of national identity. This line could be revisited to explore potential uncertainties in the soldier’s sense of self, shaped by the realities of war and the interaction of different cultures and identities on the battlefield. Bhabha (1994) defines this as the “Third Space”, which subverts the Western narrative that culture is a “homogenizing and unifying force” (p. 54). This is illustrated in the setting of “The Soldier” which suggests a separation of English identity from the foreign land where the soldier may die: “In that rich earth a richer dust concealed; / A dust whom England bore, shaped, made aware, / Gave, once, her flowers to love, her ways to roam” (Brooke, 1914/2012, p. 2019). These lines imply that English identity remains unchanged even when physically in a foreign land. However, from Bhabha’s perspective, the “richer dust” in foreign earth symbolizes not just a piece of England but a merging of English and foreign elements, creating a hybrid identity that challenges the poem’s notion of a static, singular national identity. The line “in that rich earth a richer dust concealed” suggests a transformation where Englishness is enriched by its placement within a non-English environment (Brooke, 1914/2012, p. 2019). The second part of the poem emphasizes idealized English identity:

And think, this heart, all evil shed away,
A pulse in the eternal mind, no less
Gives somewhere back the thoughts by England given;
Her sights and sounds; dreams happy as her day;
And laughter, learnt of friends; and gentleness,
In hearts at peace, under an English heaven. (Brooke, 1914/2012, p. 2019)

By interpreting the above lines through Franz Fanon’s perspectives, the underlying themes of colonial ideology, nationalism, and the romanticization of empire emerge. Franz Fanon, in *The Wretched of the Earth* (1961/1963), criticises the way colonial powers romanticise their own culture and identity by “placing white culture in opposition to the other noncultures” thereby presenting them as superior and innately virtuous (p. 150). In “The Soldier” (1914), Brooke conveys this idea by praising that English values and experiences are universally virtuous and transcendental. Indeed, the poem celebrates the idea of Englishness as pure and eternal. The soldier’s heart, having “shed away all evil”, becomes part of an “eternal mind” that represents the best of English culture and values. The soldier’s death is described as a noble act that perpetuates the thoughts, dreams, and values of England. The romanticized depiction of English culture ignores the injustices of colonial domination by imposing the colonial narrative that justifies colonial rule.

Likewise, in *Culture and Imperialism* (1993), Said discusses “a counterpoint between overt patterns in British writing about Britain and representations of the world beyond the British Isles” and explains that “the inherent mode for this counterpoint is not temporal but spatial” (p. 81). To do so, as Said (1993) points out, “writers use “striking but careful strategies, many of them derived from expected sources – positive ideas of home, of a nation and its language, of proper order, good behavior, moral values” (p. 81). It can be seen that “The Soldier”

follows a similar approach expressed in the lines “dreams happy as her day” and “an English heaven” which suggest a pure and eternal connection between the soldier and England and depict England as a utopian space (Brooke 1914/2012, p. 2019). This vision ignores the realities and consequences of imperialism, presenting England as a benign and benevolent force. Moreover, Said’s observation explaining the so-called civilising mission that almost all colonial schemes begin with the assumption of the backwardness of the natives and their general incapacity to be independent, “equal” and capable is echoed in “The Soldier” (1993, p. 80). The soldier’s sacrifice helps to uphold and preserve English values and the English way of life. Furthermore, the idea that the soldier’s spirit contributes to an “eternal mind” implies that English values are universal and timeless (Brooke, 1914/2012, p. 2019).

Conclusion

The analysis of Rupert Brooke’s “The Soldier” (1914) within a postcolonial framework reveals significant findings related to the underlying imperialist ideologies in the poem and its role in the spread of British colonial hegemony. Brooke’s poem, widely celebrated for its patriotic enthusiasm and idealised vision of wartime sacrifice, epitomises the romantic nationalism prevalent during the First World War. A critical examination, however, discloses the correspondence with imperialist discourse centred on notions of cultural superiority and colonial domination.

Brooke’s portrayal of the soldier’s death as a noble act serves to glorify the British Empire and its expansionist ambitions. The depiction of England as a virtuous and nurturing motherland, worth dying for, highlights the cultural arrogance and sense of moral superiority that characterised British colonialism. By idealizing England and depicting the soldier’s sacrifice as a transcendental contribution to the eternal values of the nation, the poem marginalizes the experiences of the colonised and ignores the brutal realities of colonialism.

The postcolonial critique exposes the contradictions inherent in Brooke’s representation of Englishness and imperialism. The romanticization of England as a pastoral paradise and its assertion that a piece of foreign land can become “for ever England” illustrate the colonial pretensions of British imperialism. This perspective is consistent with Edward Said’s concept of cultural and territorial superiority, where the colonizer’s culture is regarded as superior and destined to dominate the colonized.

Moreover, Homi Bhabha’s concept of hybridity challenges the fixed, romanticized depiction of English identity in “The Soldier”. The insistence on the permanence and purity of English identity, even in foreign lands, disregards the fluid and hybrid nature of cultural identities shaped by colonial encounters. Bhabha’s concept of the “Third Space” emphasizes the interaction of cultures, challenging the portrayal of a static and homogenous national identity in the poem.

Frantz Fanon’s critique of the colonizer’s romanticization of their own culture further unfolds the ethical blind spots in “The Soldier”. The celebration of English values as universally virtuous and the soldier’s contribution to an “eternal mind” perpetuate the colonial narrative that justifies imperial rule. This romanticized depiction of English culture also ignores the injustices and violence peculiar to colonial domination.

To conclude, “The Soldier” illustrates the pervasive influence of imperialist ideologies in wartime poetry. By revisiting Brooke’s work through a postcolonial viewpoint, this analysis challenges traditional literary criticism, which refers to more conventional approaches based on formalist, aesthetic or patriotic readings. More specifically, “The Soldier” reiterates the romanticized portrayal of war, patriotism and idealized national identity. The study emphasises the role of the poem in strengthening British colonial hegemony and thus points to the importance of critical perspectives in understanding the cultural and historical contexts that shape

literary works. Brooke's idealization of Englishness and patriotic sacrifice, while resonant with contemporary sentiments, ultimately serves to take sides with the cultural superiority and moral justification defining British imperialism. This critique invites a re-evaluation of canonical works, encouraging a more scrupulous and critical engagement with the literature of the First World War and its imperialist implications.

References

- Bhabha, H. K. (1994). *The location of culture*. London & New York: Routledge.
- Bloom, H. (2003). *Poets of World War I: Rupert Brooke & Siegfried Sassoon*. New York: Chelsea House Publishers.
- Boyle, D. (2015). *Rupert Brooke: England's last patriot*. London: Endeavour Press.
- Brooke, R. (2012). The Soldier. In S. Greenblatt & M. H. Abrams, *The Norton Anthology of English Literature: Vol. 2* (p. 2019, Original work published 1914). New York & London: WW Norton & Company.
- Caesar, A. (1993). *Taking it like a man: suffering, sexuality, and the war poets: Brooke, Sassoon, Owen, Graves*. Manchester: Manchester University Press.
- Fanon, F. (1963). *The Wretched of the Earth*. (R. Philcox, Trans., Original work published 1961). New York: Grove Press.
- Fussel, P. (1975). *The Great War and modern memory*. New York & London: Oxford University Press.
- Hühn, P. (2016). *Facing loss and death: narrative and eventfulness in lyric poetry* (Vol. 55). Berlin: Walter de Gruyter.
- Johnston, J. H. (1964). *English poetry of the First World War: A study in the evolution of lyric and narrative form*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Mayhew, A. (2024). *Making sense of the Great War: Crisis, Englishness, and Morale on the Western Front*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McLennan, G. (2006). *Sociological cultural studies: Reflexivity and positivity in the human sciences*. London: Palgrave Macmillan.
- Miller, A. (2017). *Rupert Brooke in the First World War*. Clemson: Clemson University Press.
- Ramazani, J., & Stallworthy, J. (2012). Voices from World War I. In S. Greenblatt & M. H. Abrams (Eds.), *The Norton Anthology of English Literature: Vol. 2* (pp. 2016-2018). New York & London: WW Norton & Company.
- Reisman, R. M. C. (2012). *Critical Survey of Poetry: War Poets*. Ipswich, Massachusetts: Salem Press.

- Stallworthy, J. (1990). Who was Rupert Brooke? *Critical Survey*, 2(2), 185-193. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/4155527>
- Ruzich, C. M. (2021). Introduction. In C. M. Ruzich (Ed.) *International Poetry of the First World War: An Anthology of Lost Voices* (pp. 1-16). London & New York: Bloomsbury Publishing.
- Said, E. W. (1993). *Culture and imperialism*. New York: Vintage.
- Silkin, J. (1998). *Out of battle: The poetry of the Great War*. New York: Palgrave Macmillan.
- Walter, G. (Ed.). (2006). *The Penguin Book of First World War Poetry*. London: Penguin UK.

Genişletilmiş Özet

Amaç

Bu çalışmanın amacı, Rupert Brooke'un "Asker" (1914) adlı şiirini postkolonyal bir perspektiften inceleyerek şiirin alt metinlerinde yer alan emperyalist ideolojileri açığa çıkarmaktır. Araştırma, Brooke'un şiirinin dönemin emperyalist ideolojilerini nasıl yansıttığını ve sürdürdüğünü belirleyerek, İngiliz sömürge hegemonyasının yayılmasındaki rolünü vurgulamaktadır. Şiirde idealize edilen romantik milliyetçiliği yapıbozuma uğratan bu çalışma, savaş zamanı fedakârlığının yüceltilmesinin kültürel üstünlük ve sömürgeci tahakküm kavramlarını nasıl pekiştirdiğini ortaya koyuyor. İngiltere'nin erdemli ve besleyici bir anavatan olarak idealize edilmesinin, İngiliz sömürgeciliğinin karakteristik kültürel kibir ve ahlaki üstünlüğünü nasıl somutlaştırdığını vurgulayan inceleme, Brooke'un eserlerindeki emperyalist imaları görmezden gelen geleneksel edebiyat eleştirisine meydan okuyor. Edward Said, Homi Bhabha ve Frantz Fanon gibi önde gelen postkolonyal akademisyenlerin teorilerini bir araya getiren bu çalışma, İngiliz kimliğinin sabit ve romantikleştirilmiş tasvirini sorgulayarak şiirin kültürel ve tarihsel bağlamının daha derinlemesine anlaşılmasını sağlıyor.

Tasarım ve Yöntem

Bu araştırma, Rupert Brooke'un "Asker" (1914) adlı şiirini postkolonyal bir teorik çerçevede analiz etmeyi amaçlamaktadır. Metodoloji, metin analizi, teorik uygulama ve eleştirel bağlamsallaştırma olmak üzere birkaç aşamadan oluşmaktadır. Çalışma, şiirin dili, imgeleri ve tematik içeriğine odaklanarak, askerin ölümü, İngiltere'nin tasviri ve savaş zamanı fedakârlığının kavramsallaştırılmasına özel dikkat göstermektedir. Metinsel analiz üzerine inşa edilen araştırma, şiirin altında yatan ideolojileri sorgulamak için önemli postkolonyal teorileri kullanmaktadır.

Edward Said'in kültürel ve bölgesel üstünlük kavramı, şiirin İngiliz kültürel egemenliği ve sömürgeci haklar anlatısını nasıl inşa ettiğini incelemek için bir çerçeve sunar. Homi Bhabha'nın melezlik ve "Üçüncü Alan" kavramları, şiirin sabit ve homojen bir İngiliz kimliği tasvirini eleştirmek ve sömürgeci karşılaşmalarla şekillenen kültürel kimliklerin akışkan ve melez doğasını vurgulamak için kullanılır. Frantz Fanon'un sömürgecinin kendi kültürünü romantikleştirmesine yönelik eleştirisi, şiirin İngiliz değerlerini yüceltmesinde yer alan etik kör noktaları ve sömürgeci gerekçeleri ortaya çıkarmak için kullanılmaktadır.

Çalışma, Brooke'un "Asker" şiirini Birinci Dünya Savaşı ve İngiliz emperyalizminin daha geniş tarihsel ve kültürel bağlamına yerleştirmektedir. Araştırma, vatanseverlik coşkusu ve ülkesi için ölmenin yüceltilmesini gösteren anahtar ifadeler ve sembollere odaklanmaktadır. Bu bağlamda, milliyetçilik, vatanseverlik ve sömürgeciliğe yönelik çağdaş tutumlar ve bu duyguların Brooke'un şiirine nasıl yansıdığı ve pekiştirildiği incelenmektedir. Araştırma, şiiri tarihsel bağlamına oturtarak, metni dönemin emperyalist ideolojilerini nasıl yansıtmakla kalmayıp aynı zamanda yaydığını da göstermeyi amaçlamaktadır. Netice itibariyle, metinsel, kuramsal ve bağlamsal analizlerden elde edilen sonuçlar, "Asker" şiirinin kapsamlı bir eleştirisini oluşturmak üzere sentezlenmektedir. Bu, bulguların postkolonyal teori ışığında yorumlanmasını ve Birinci Dünya Savaşı şiirinin kültürel ve ideolojik boyutlarını ve İngiliz sömürge hegemonyasını güçlendirmedeki rolünü anlamak için daha geniş çıkarımların ifade edilmesini içermektedir.

Bulgular

Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında yazılan Brooke'un "Asker" (1914) adlı şiiri, vatanseverlik coşkusu ve ülkesi için ölmenin yüceltilmesiyle kutlanmaktadır. Ancak postkolonyal bir perspektiften bakıldığında, Brooke'un döneminde yaygın olan kolonyal zihniyetin bir ifadesi olarak değerlendirilmektedir. Şiirin vatansever ve idealize edilmiş savaş zamanı fedakârlık vizyonu, İngiliz sömürgeciliğinin kültürel üstünlüğünü ve ahlaki gerekçelerini desteklemektedir. Şiir, askerin ölümünü asil bir eylem olarak tasvir ederek İngiliz İmparatorluğu'nu yüceltmekte ve İngiltere'yi uğruna ölmeye değer erdemli bir anavatan olarak tanıtmaktadır. Bu tasvir, İngiliz sömürgeciliğine özgü kültürel kibir ve ahlaki üstünlük duygusunu vurgulamaktadır.

Şiir, sömürgeleştirilenlerin deneyimlerini marjinalleştirip sömürgeciliğin acımasız gerçeklerini önemsemeyerek, İngiliz değerlerinin idealleştirilmesine ve askerin fedakarlığına odaklanmaktadır. İngiltere'yi pastoral bir cennet olarak romantikleştirmesi ve yabancı toprakların "sonsuz dek İngiltere" olabileceği düşüncesi, sömürgeci iddiaları yansıtmaktadır. Şiir, İngiltere'nin çiçekleri, havası ve nehirleri gibi doğal erdemlerini vurgulayarak, İngilizlerin algılanan kültürel üstünlüğünü pekiştiren bir kültürel hegemonya anlatısını sürdürür. Bu idealleştirme, dönemin jingoist tutumlarıyla uyumlu bir şekilde, sömürgeci yayılmayı ve savaşı ahlaki açıdan meşrulaştırmaya hizmet eder. Bu seçici anlatı, emperyal projeyi sterilize etmekte ve onun şiddet ve baskı içeren yönlerini görmezden gelmektedir.

Edward Said'in kültürel ve bölgesel üstünlük kavramıyla örtüşen bu düşünceler, Homi Bhabha'nın melezlik kavramıyla ise çatışmaktadır. Bhabha, şiirin katı ve romantikleştirilmiş İngiliz kimliği tasvirine meydan okuyarak, sömürgeci karşılaşmalarla şekillenen kültürel kimliklerin akışkan ve melez doğasını vurgular. Frantz Fanon'un, sömürgeci güçlerin kültürünün romantikleştirilmesine yönelik eleştirisi, Brooke'un şiirindeki sömürgeci anlatının etik kör noktalarını aydınlatmaktadır. "Asker" şiirinin postkolonyal eleştirisi, emperyalist ideolojilerin savaş zamanı şiirindeki etkisini ortaya koymakta ve geleneksel edebiyat eleştirisine meydan okumaktadır. Brooke'un İngilizliği ve vatansever fedakârlığı idealize etmesi, çağdaş duygularla yankı bulsa da nihayetinde İngiliz emperyalizmini tanımlayan kültürel üstünlük ve ahlaki gerekçenin yanında yer alır.

Sınırlılıklar

Bu çalışma, Rupert Brooke'un "Asker" (1914) adlı eserinin alt metinlerinde yer alan emperyalist ideolojilere dair önemli bulgular sunarken, sınırlılıkları da yok değildir. Bu kısıtlamaların başında tek bir şiire odaklanması gelmektedir. "Asker", Birinci Dünya Savaşı şiirinin mükemmel bir örneği olsa da Brooke'un veya diğer çağdaş şairlerin başka şiirlerini analiz etmek, dönemin edebi ortamı ve emperyalist temelleri hakkında daha kapsamlı bir anlayış sağlayabilir.

Çalışmada sunulan tarihsel ve kültürel bağlam öncelikle İngiliz sömürgeciliğine ve onunla ilişkili ideolojilere odaklanmıştır. Bu odaklanma, daha geniş jeopolitik dinamikleri ve diğer sömürge ve savaş zamanı bağlamlarının farklı deneyimlerini gözden kaçırabilir. Daha küresel bir bakış açısı, farklı sömürge anlatılarının ve emperyalizme verilen çeşitli tepkilerin birbirine bağlılığını vurgulayabilir.

Ayrıca, çağdaş okuyucuların “Asker” şiirini nasıl yorumladığını anlamak, şiirin kalıcı etkisi ve emperyalist ideolojilerin edebi alımlamadaki kalıcılığı hakkında değerli bilgiler sağlayabilir. Bütün bu sınırlamalara rağmen, çalışma Brooke’un eserine yönelik önemli bir postkolonyal eleştiri sunmakta ve savaş zamanı şiirinin ve emperyalist sonuçlarının daha fazla araştırılmasını ve yeniden değerlendirilmesini teşvik etmektedir.

Öneriler

Rupert Brooke’un “Asker” (1914) şiirine postkolonyal eleştiriye de dahil ederek yeni bir bakış açısı sunan bu çalışmanın teorik çıkarımları oldukça derindir. Bu yaklaşım, şiiri ağırlıklı olarak vatansever ve milliyetçi coşkusuyla kutlayan geleneksel edebi yorumlara meydan okumaktadır. Edward Said, Homi Bhabha ve Frantz Fanon’un kuramlarını uygulayan çalışma, kültürel üstünlük ve sömürgeci tahakküm gibi şiirin altında yatan emperyalist ideolojileri ortaya çıkarıyor. Bu eleştiri, sömürgecilik sonrası edebiyat çalışmalarının daha geniş bir alanına katkıda bulunarak, kanonik eserlerin sömürgeci hegemonyaları pekiştirmedeki suç ortaklıklarını ortaya çıkaran eleştirel merceklerle incelenmesinin önemini vurgulamaktadır.

Pratik olarak, bu çalışma eğitimcileri, edebiyat eleştirmenlerini ve öğrencileri savaş zamanı şiirini ve diğer edebi eserleri analiz ederken daha eleştirel ve kapsayıcı bir yaklaşım benimsemeye teşvik etmektedir. Postkolonyal perspektiflerin müfredata entegre edilmesini savunmakta, böylece edebiyatın tarihsel ve kültürel bağlamlardaki rolünün daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını teşvik etmektedir. Ayrıca araştırma, edebiyat antolojilerinin ve eğitim materyallerinin, ünlü eserlerin emperyalist temellerini ele alan eleştirileri içerecek şekilde gözden geçirilmesi gerektiğini öne sürüyor. Bu değişim, daha dengeli ve incelikli bir edebiyat eğitimi teşvik edebilir ve öğrencileri yüzeysel yorumların ötesinde edebiyatla eleştirel bir şekilde ilgilenecek araçlarla donatabilir.

Bu çalışmanın sosyal sonuçları, kültürel anlatıların ve ulusal kimliklerin edebiyat yoluyla nasıl inşa edildiği ve yayıldığına yeniden değerlendirilmesini gerektirdiği için önemlidir. Araştırma, “Asker” şiirindeki sömürgeci ideolojileri açığa çıkararak, edebi söylemde sömürgeleştirilmiş halkların marjinalleştirilmesi ve silinmesinin tanınması ve ele alınmasının önemini vurgulamaktadır. Bu farkındalık, emperyalizmi tarihsel olarak meşrulaştıran kültürel kibir ve ahlaki üstünlüğün sürdürülmesine meydan okuyarak daha fazla kültürel duyarlılık ve kapsayıcılığı teşvik edebilir. Nihayetinde bu çalışma, kültürel mirasla daha eşitlikçi ve eleştirel bir ilişkiyi teşvik ederek sosyal adaleti ve ulusal kimlik ile tarihsel hafızanın karmaşıklığının daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Özgün Değer

Bu çalışma, Rupert Brooke’un “Asker” (1914) adlı şiirinin emperyalist ideolojilerini ve İngiliz sömürge hegemonyasını desteklemedeki rolünü ortaya çıkararak özgün ve otantik bir postkolonyal analiz sunmaktadır. Geleneksel olarak vatansever ve milliyetçi coşkusıyla kutlanan Brooke’un şiiri, postkolonyal bir perspektiften kapsamlı bir şekilde eleştirilmemiştir. Bu araştırma, Edward Said, Homi Bhabha ve Frantz Fanon’un eleştirel teorilerini uygulayarak bu boşluğu doldurmada ve şiirin kültürel ve ideolojik temellerine dair yeni bulgu ve algılar sunmaktadır.

Bu çalışmanın özgünlüğü, ayrıntılı metin analizi, kuramsal uygulama ve tarihsel bağlamsallaştırmayı içeren özenli metodolojisiyle pekiştirilmiştir. “Asker” şiirinin dilini ve temalarını titizlikle inceleyen ve şiiri Birinci Dünya Savaşı edebiyatı ve İngiliz emperyalizmi bağlamına yerleştiren araştırma, şiirin kültürel üstünlük ve

sömürgeci egemenlik kavramlarını nasıl sürdürdüğüne dair incelikli bir anlayış sunmaktadır. Postkolonyal teorilerin uygulanması, İngiliz kimliğinin geleneksel olarak romantikleştirilmesine meydan okuyarak ve kolonyal karşılaşmalarla şekillenen kültürel kimliklerin akışkan ve melez doğasını vurgulayarak eleştiriye daha da derinlik katmaktadır.

Bu çalışmanın değeri, geleneksel edebiyat eleştirisine meydan okuma ve onu genişletme becerisinde yatmaktadır. Araştırma, Brooke'un eserlerinin altında yatan emperyalist ideolojileri açığa çıkararak, kanonik edebiyatın sömürgecilik ve kültürel tahakkümün karmaşıklığını kabul eden eleştirel bir perspektiften yeniden değerlendirilmesini teşvik etmektedir. Bu yaklaşım sadece Brooke'un şiirinin anlaşılmasını geliştirmekle kalmıyor, aynı zamanda postkolonyal edebiyat çalışmalarının daha geniş bir alanına da katkıda bulunuyor.

Araştırmacı Katkısı: Yakut AKBAY (%100).

Muhasebe Mesleğinde Teknolojik Dönüşüm ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavir Stajyerlerinin Geleceğe Dair Beklentileri: Gaziantep İli Örneği^{1 2}

Mehmet ÖS³ - Cuma ERCAN⁴

Başyuru Tarihi: 23.07.2024

Kabul Tarihi: 06.12.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu araştırmanın amacı, Serbest Muhasebeci Mali Müşavir stajyerlerinin staj uygulamalarına ilişkin görüşlerini tespit etmektir. Bu çerçevede, stajyerlerin staj uygulamalarına ilişkin görüşleri dört boyutta incelenmiştir. Bunlar; sorunlar, beklentiler, yeterlilikler ve mesleğin geleceğidir. Araştırmada, nicel araştırma desenlerinden betimsel ve ilişkisel tarama deseni kullanılmıştır. Veriler anket yöntemi ile elde edilmiş, verilerin analizinde ise SPSS 23.0 programı kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini Gaziantep Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odasına kayıtlı stajyerler oluşturmaktadır. Verilerin değerlendirilmesinde frekans, yüzde, aritmetik ortalama, t- testi ve ANOVA testleri kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, en yüksek ortalamanın beklenti boyutuna, en düşük ortalama ise yeterlilik boyutuna ait olduğu tespit edilmiştir. Tespit edilen sorunların başında; dosya ve sınav ücretlerinin yüksek olması, fazla mesai ücreti alamama, maaşların düşük olması, staj süresinin uzun olması, günlük 8 saatten fazla çalışma konuları gelmektedir. Stajyerlerin meslek mensuplarından en önemli beklentisi; mesleğin tüm inceliklerinin öğretilmesi ve esas işler dışındaki işlerde çalıştırılmamalarıdır. Staj uygulamalarının mesleki yeterlilikleri üzerindeki en önemli etkisi ise, yeterlilik düzeylerinin farkına varmaları konusunda olmuştur. Stajyerler, gelecekte mevzuat bilgisinin yanında donanım ve yazılım bilgisine sahip mali müşavir ihtiyacının artacağı, mali müşavirlerin defter tutmaktan çok denetim ve danışmanlık faaliyetlerine yönelecekleri görüşündedirler.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe Mesleği, Serbest Muhasebeci Mali Müşavir, Staj

Atıf: Ös, M. ve Ercan, C. (2024). Muhasebe mesleğinde teknolojik dönüşüm ve serbest muhasebeci mali müşavir stajyerlerinin geleceğe dair beklentileri: Gaziantep ili örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(4), 1953-1968.

¹ Bu çalışma için Hasan Kalyoncu Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 12/12/2023 tarih ve E-97105791-050.01.01-47804 sıra sayılı kararı ile etik kurul izni alınmıştır.

² Bu makale "Serbest Muhasebeci Mali Müşavir Stajyerlerinin Staj Uygulamalarına Bakışı: Gaziantep İli Örneği" adlı projeden üretilmiştir.

³ Bağımsız Araştırmacı, mmehmetos@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-7602-0778

⁴ Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları, cercan27@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7440-740X

Technological Transformation in the Accounting Profession and Future Expectations of Independent Accountant and Financial Advisor Interns: The Example of Gaziantep Province

Mehmet ÖS⁵ - Cuma ERCAN⁶

Submitted by: 23.07.2024

Accepted by: 06.12.2024

Article Type: Research Article

Abstract

The aim of this research is to determine the opinions of Certified Public Accountants interns regarding internship practices. In this context, the opinions of the interns regarding internship practices were examined in four dimensions. These are; problems, expectations, competencies and the future of the profession. Descriptive and relational screening designs from quantitative research designs were used in the research. The data were collected by survey method and analyzed by SPSS 23.0 program. The universe of the research consists of interns registered to Gaziantep Chamber of Certified Public Accountants. Frequency, percentage, arithmetic mean, t-test and ANOVA tests were used in the evaluation of the data. As a result of the research, it was determined that the highest mean belongs to the expectation dimension and the lowest mean belongs to the competence dimension. The main problems identified are high file and exam fees, not receiving overtime pay, low salaries, long internship duration, and working more than 8 hours per day. The most important expectation of the interns from members of the profession is; all the details of the profession are taught and they are not employed in jobs other than their main job. The most important effect of internship practices on their professional competence is that they become aware of their competence levels. Interns believe that the need for financial advisors with hardware and software knowledge as well as legislative knowledge will increase in the future, and that financial advisors will focus on auditing and consulting activities rather than bookkeeping.

Keywords: Accounting Profession, Independent Accountant and Financial Advisor, Internship

⁵ Independent Researcher, mmmehmetos@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-7602-0778

⁶ Gaziantep University, Social Sciences Vocational School, Accounting and Tax Department, cercan27@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7440-740X

Giriş

İşletmeler mali nitelikteki işlemlerini kaydetmek, izlemek, analiz etmek ve yorumlamak için muhasebeden yararlanırlar. Muhasebe, işletme yöneticilerinin bilgi ihtiyacını karşıladığı gibi işletme ile ilgili çevrelere de bilgi sağlar. Bu işlevinden dolayı muhasebeye işletmenin dili de denilmektedir. Muhasebenin işlevlerini yerine getirmesi için çalışan kişilere muhasebeci denilmektedir. Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler (SMMM) Türkiye’de profesyonel anlamda muhasebe mesleğinin ilk temsilcileridir. SMMM unvanını alabilmek için belirli aşamalardan geçmek gerekmektedir. Bunlar; ilgili bölümlerden lisans düzeyinde eğitim, staj ve sınavdır.

Üniversite eğitiminden sonra bu sürecin en önemli aşaması staj uygulamalarıdır. Adaylar staja giriş sınavını kazandıktan sonra 3 yıl boyunca staj yapmak zorundadırlar. Ancak staj yönetmeliğinde belirtilen ve staj süresinden sayılan hizmetler dikkate alındığında bu süre farklılaşmaktadır. Adaylar stajlarını SMMM ya da Yeminli Mali Müşavir (YMM) unvanlı herhangi bir meslek mensubunun yanında, gözetiminde ya da denetiminde yapabilirler. Staj uygulamasının temel amacı, stajyerlere mesleki disiplin ve deneyim kazandırmaktır. Staj, adayların eğitim kurumlarında almış oldukları akademik bilgileri gerçek yaşamda kullanma ve deneme imkânı verir. Staj, mesleki deneyim kazanmak açısından muhasebe mesleğinin önemli bir aşamasını oluşturmaktadır. Dolayısıyla muhasebe mesleğinin gerektirdiği yeterlilik, yetkinlik ve etik değerlerin meslek mensuplarına kazandırılmasında staj eğitiminin büyük bir önemi vardır.

Diğer taraftan stajyerler, staj sürecinde bazı sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Bu sorunların varlığı stajın amacına ulaşmasını zorlaştırmaktadır. Bu noktada stajyerlerin devletten, meslek örgütlerinden ve meslek mensuplarından bazı beklentileri vardır. Ayrıca staj uygulamalarının adayların mesleki yeterlilikleri üzerinde ne derece etkili olduğunun bilinmesi çok önemlidir. Bu çalışmada, Gaziantep SMMM odasına kayıtlı stajyerlerinin stajdan beklentileri, bu süreçte karşılaştıkları sorunları, stajın yeterliliklerine yansımaları ve mesleğin geleceğine ilişkin görüşleri araştırılmıştır. Bu doğrultuda öncelikle literatür taraması yapılmış ve çalışmanın literatürden farkı ortaya konulmuştur. Devam eden kısımda, araştırmanın yöntem ve bulguları açıklanmış, sonuç ve tartışma kısmında ise araştırmadan elde edilen bulgular neticesinde çözüm önerilerine yer verilmiştir.

Literatür Taraması

Literatür incelendiğinde stajyerler üzerine yapılan çeşitli çalışmalara rastlamak mümkündür. Bu çalışmaların bazıları üniversite ve lise öğrencilerinin stajları ile ilgili iken, diğerleri staja başlama sınavını geçmiş SMMM stajyerleri ile ilgilidir. Bunlar aşağıda özetlenmiştir.

Uzay (2005) yaptığı çalışmada, SMMM stajyerlerinin sorunlarını ve beklentilerini araştırmıştır. Adayların karşılaştığı sorunların başında, staja giriş sınavının zorluğu, dosya açtırma maliyetlerinin yüksek oluşu, staj yeri bulmanın zorluğu ve mevzuatın sık değişmesi gelmektedir.

Fidan ve Subaşı (2014), stajyerlerin etik algısını ortaya koymak amacıyla İstanbul ilinde bir araştırma yapmışlardır. Araştırma sonucunda, stajyerlerin yaklaşık yarısından fazlasının meslek etiği hakkında hiç eğitim almadıkları ve eğitim almış olup olmamalarına göre stajyerlerin görüşleri arasında anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir.

Gürdal ve Doğan (2014) yaptıkları çalışmada, muhasebe stajyerlerinin profili incelenmişlerdir. Araştırma sonucunda, stajyerler içerisinde kadınların ağırlığının arttığı, stajyerlerin büyük bir çoğunluğunun AÖF mezunu oldukları ve yaş ortalamasının 30 olduğu tespit edilmiştir.

Kaplanoğlu (2014), Manisa ilindeki stajyerlerin meslek mensuplarından ve meslek örgütlerinden beklentilerini incelemiştir. Adayların meslek örgütlerinden staj yeri bulma, sürekli eğitim, sınav ve ruhsat ücretlerinin düşürülmesi en önde gelen beklentileri olarak tespit edilmiştir. Meslek mensuplarının ise kendilerini mükellefle muhatap etmesini beklemektedirler.

Demir ve Çiçekay (2015), Van ilindeki SMMM stajyerlerinin mobbing algısını ölçmek amacıyla bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Araştırma sonucunda, stajyerlerin bazı sorunlarla karşılaştığı görülmüştür. Fakat stajyerlerin bu sorunları mobbing olarak değerlendirmedikleri sonucuna varılmıştır.

Yazarkan ve Yılmaz (2016), TR90 Bölgesindeki meslek adaylarının staj eğitiminde karşılaştıkları sorunları ve beklentileri belirlemek amacıyla bir araştırma yapmışlardır. Araştırma sonucunda, meslek mensuplarının stajyer çalıştırmada isteksiz olmaları, çalışma temposunun yoğun olması, staj süresinin uzun ve staj ücretlerinin düşük olması başlıca sorun olarak görülmüştür.

Apalı (2018), muhasebe meslek mensuplarının bakış açısıyla stajyerlerin yeterliliklerini araştırmıştır. Araştırmada, stajyerlerin bilgi ve donanımlarının mesleği icra etmede etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla bu durum stajyerlerin eğitim geçmişlerinin ele alınmasını gerektirmektedir.

Özdemir (2019) yaptığı çalışmada, muhasebe stajyerlerinin beklentilerini ve sorularını araştırmıştır. Dosya ve sınav ücretlerinin yüksek oluşu, düşük ücret ve yetersiz bilgilendirme, sınav yerlerinin uzaklığı, staj yeri bulamamak adayların staj sürecinde karşılaştığı önemli sorunlar olarak tespit edilmiştir.

Bekçi vd., (2020) yaptıkları çalışmada, muhasebe meslek adayı öğrencilerin stajdan beklentileri ve bu beklentilerinin karşılanma derecesi incelenmiştir. Araştırma sonucunda, okulda öğrenilen bilgilerin stajda faydalı olacağı, stajın kişiliklerine katkı sağlayacağı, muhasebe mesleğini yakından tanıyacakları, bir iş yerinde iş akışını görecekle beklentilerinin karşılandığı tespit edilmiştir.

Demir ve İtik (2021), staja giriş sınavı ve yeterlilik sınavına yönelik olarak adaylarının bakış açılarını tespit etmek amacıyla Sivas ilinde bir araştırma yapmışlardır. Araştırmanın sonucunda, staja giriş ve yeterlilik sınavında en çok zorlanılan dersin maliyet muhasebesi dersi olduğu, en az zorlanılan dersin ise meslek hukuku dersi olduğu tespit edilmiştir.

Aydın vd., (2023), Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinin staj uygulamalarından beklentilerini ve stajda karşılaştıkları sorunları araştırmışlardır. Araştırma sonunda, kazanç elde etmek, iş ortamını ve kültürünü görmek, mesleki deneyim kazanmak gibi beklentilerinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca iş yükünün fazla olması, stajyerlere önem verilmemesi, teori ve uygulamanın farklılığı gibi sorunlarla karşılaştıkları tespit edilmiştir.

Deniz ve Sarıkale (2023) tarafından yapılan çalışma, meslek yüksekokullarında yapılan stajla ilgili tüm paydaşların beklentileri ve stajda karşılaşılan sorunlar tespit edilmiş ve bu sorunlara çeşitli çözüm önerileri getirilmiştir. Araştırmada, staja ilişkin bütün aşamaların ve bilgilerin şeffaf biçimde açıklanması, tarafların stajdan beklentilerinin ve staj sonundaki asgari kazanımlarının neler olması gerektiğinin net bir şekilde ortaya konulması sonucuna varılmıştır.

Literatürdeki çalışmalar genellikle stajyerlerin beklentilerini, stajda karşılaştıkları sorunlarını, etik algılarını ve sınavlara ilişkin görüşlerini kapsamaktadır. Ancak stajın verimliliğini ve adayın yeterliliği üzerine etkisini araştıran bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bununla birlikte stajyerlerin beklentilerinin, staja ilişkin sorunlarının ve muhasebe mesleğinin geleceğine ilişkin görüşlerinin birlikte ele alınması çalışmanın özgün değerini göstermektedir.

Yöntem

Araştırmanın Deseni ve Etik İzin

Araştırma, nicel araştırma desenlerinden biri olan betimsel ve ilişkisel tarama desenine göre gerçekleştirilmiştir. Tarama desenleri, bir evren içinde seçilen örnekleme göre eğilim ve tutumların betimlenmesine dayanan bir araştırma modelidir (Creswell, 2017).

Araştırmanın etik izni Hasan Kalyoncu Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 12/12/2023 tarihli ve 2023/42 nolu toplantısında E-97105791-050.01.01-47804 sıra sayılı kararı ile alınmıştır. Ankete katılan stajyerlere, katılımın gönüllülük esasına dayandığı belirtilmiştir.

Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırmanın evrenini Gaziantep SMMM Odasına kayıtlı stajyerler oluşturmaktadır. Araştırmanın yapıldığı dönemde Gaziantep SMMM Odasına kayıtlı 270 stajyer bulunmaktadır. Örneklem sayısı, oransal yaklaşım formülüne göre %95 güven seviyesinde 159 kişi olarak hesaplanmıştır. Araştırmaya başlamadan önce Gaziantep SMMM Oda başkanı ile görüşerek gerekli izinler alınmış ve anketlerin elektronik ortamda stajyerlere ulaştırılması sağlanmıştır. Ancak yeterli örneklem sayısına ulaşamayınca kolayda örneklem yöntemi kullanılarak yüz yüze anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Kolayda örneklem yöntemi ile ana kütlede veriler kolay ve hızlı bir şekilde toplanmıştır. Anketlerin yüz yüze yapılması ise stajyerlerle kurulacak ilişki sayesinde anketin cevaplanma oranını yükseltmiştir. Ayrıca stajyerlerin sorulara doğru cevap vermesi ve anlaşılmayan hususların araştırmacı tarafından açıklanmasını mümkün kılmıştır. Bu bağlamda toplamda 176 stajyer ankete cevap vermiştir. Ancak 8 anket eksik olduğu için 168 anket araştırmaya dâhil edilmiştir.

Verilerin Toplaması ve Analizi

Araştırma verileri, çalışma grubuna dâhil edilen 168 stajyerden toplanmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Anket uygulaması 15.12.2023 ve 15.01.2024 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Anket soruları Yazarkan ve Yılmaz (2016) ile Kaplanoğlu'nun (2014) çalışmalarından yararlanılarak oluşturulmuştur. Anket soruları iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, stajyerlerin demografik özelliklerine ilişkin 9 soru bulunmaktadır. İkinci bölümde ise, staj uygulamalarına ilişkin 31 soru yer almaktadır. Staj uygulamalarına ilişkin sorular dört boyutta ele alınmıştır. Bunlar; sorunlar, beklentiler, yeterlilikler ve muhasebe mesleğinin geleceğidir. Bu bölümdeki sorularda 5'li likert ölçeği kullanılmıştır. Anket aracılığıyla toplanan veriler SPSS 23.0 paket programı ile analiz edilmiştir. Verilerin değerlendirilmesinde ise, tanımlayıcı istatistiksel yöntemler (sayı, yüzde, ortalama, standart sapma), t testi ve ANOVA testleri kullanılmıştır.

Bulgular ve Yorumlar

Güvenilirlik

Bir araştırmada, ölçme sonucunda elde edilen değere, ne derece güvenilebileceğinin bilinmesi gerekmektedir. Bu amaçla kullanılan en yaygın ve en güçlü yöntem Cronbach Alfa sayısının hesaplamasıdır (Gürbüz ve Şahin, 2018). Cronbach Alpha katsayısının aralıkları ve bu aralığa göre güvenilirlik durumu aşağıda sıralanmıştır (Alpar, 2013):

- 0.00 ≤ α < 0.40 ise ölçek güvenilir değildir.
- 0.40 ≤ α < 0.60 ise ölçek düşük güvenilirliktedir.
- 0.60 ≤ α < 0.80 ise ölçek oldukça güvenilirdir.
- 0.80 ≤ α ≤ 1.00 ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir.

Tablo 1
Güvenilirlik Analizi (Cronbach's Katsayısı) Sonuçları

Ölçekler	Cronbach Alpha Katsayısı	Değerlendirme
Sorunlar	0,918	Yüksek derecede güvenilir
Beklentiler	0,894	Yüksek derecede güvenilir
Yeterlilik	0,904	Yüksek derecede güvenilir
Gelecek	0,901	Yüksek derecede güvenilir

Yukardaki tablo incelendiğinde, araştırmada kullanılan bütün boyutlara ait Cronbach's Alpha katsayısı 0,80'in üzerindedir. Bu sonuca göre her bir boyutun ölçmek istenen olguyu ölçmede "yüksek derecede güvenilir" olduğu söylenebilir.

Stajyerlerin Demografik Özellikleri

SMMM stajyerlerinin demografik özelliklerine ilişkin bulgular Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2
Stajyerlerin Demografik Özellikleri

Cinsiyet	F	%	Staj Yapılan Yer	F	%
Kadın	63	37,5	SMMM Bürosu	80	47,6
Erkek	105	62,5	YMM Bürosu	10	6
Öğrenim Durumu	F	%	İşletme	F	%
Lisans	110	65,5	Aldığınız Ücret	F	%
Yüksek lisans	57	33,9	Asgari ücretin altı	10	6
Doktora	1	0,6	Asgari ücret	57	33,9
Stajda Kaçınıcı Yılı	F	%	Asgari ücretin üstü	F	%
1. Yıl	48	28,6	Yaş	F	%
2.Yıl	72	42,9	24- 29 arası	76	45,2
3.Yıl	48	28,6	30-39 arası	73	43,5
Günlük Çalışma Süresi	F	%	40-49 arası	17	10,1
8 saat	32	19	50 ve üzeri	2	1,2
8 saatten az	2	1,2			
8 saatten fazla	134	79,8			

Tablo 2’de görüldüğü gibi, ankete katılan stajyerlerin %62,5’i erkek, %37,5’i kadındır. Stajyerlerin %45,2’si 24-29 yaş arası, %43,5’i 30-39 yaş arası, %10,1’i 40-49 yaş arası, %1,2’si 50 ve üzeri yaş arasındadır. Stajyerlerin %65,5’i lisans, %33,9’u yüksek lisans ve %0,6’si doktora derecesine sahiptir. Stajyerlerin %47,6’sı stajını SMMM bürosunda yaparken, %46,4’ü bir işletmenin muhasebe departmanında, %6’si ise YMM bürosunda yapmaktadır. Stajyerlerin %79,8’inin günlük 8 saatten fazla çalıştırıldıkları ve %60,1’inin asgari ücretin üzerinde ücret aldıkları tespit edilmiştir.

Stajyerlerin Staj Uygulamalarına İlişkin Görüşleri

Stajyerlerin staj uygulamalarına ilişkin görüşleri dört boyutta incelenmiştir. Bunlar; stajyerlerin karşılaştıkları sorunlar, beklentileri, yeterlilikleri ve mesleğinin geleceğine ilişkin görüşleridir.

Sorunlar

Stajyerlerin stajda karşılaştıkları sorunlara ilişkin ifadelerin ortalamaları ve standart sapma değerleri Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3
Sorunlara İlişkin İfadelerin Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Sorunlara İlişkin İfadeler	N	$\bar{X}$	σ
Fakültede aldığım eğitim staja giriş sınavı için yeterli değil.	168	3,75	1,44
Dosya ve sınav ücretlerini yüksek buluyorum.	168	4,40	1,03
Staja giriş sınavında alan dışı soruları gereksiz görüyorum.	168	3,85	1,42
Staj yeri bulmada zorluk çektim.	168	3,22	1,44
Stajyer maaşlarını düşük buluyorum.	168	4,19	1,16
Staj süresini uzun buluyorum	168	4,15	1,41
Normal çalışma saatlerinin üzerinde çalışıyorum.	168	4,15	1,19
Stajyerlere meslekle ilgili gerekli bilgiler yeterince verilmiyor.	168	3,86	1,28
Yıllık izin sürelerini yasalara uygun biçimde kullanamıyorum.	168	3,66	1,42
Fazla çalışma sürelerinde mesai ücreti alamıyorum.	168	4,26	1,16
Staj sürecinde başka işlerde (temizlik, çay vb.) çalıştırılıyorum.	168	2,98	1,56

Tablo 3’te görüldüğü gibi, en yüksek ortalama” Dosya ve sınav ücretlerini yüksek buluyorum” ifadesine aittir (4,40). Bu da bize stajyerlerin stajla ilgili dosya ve sınav ücretlerini yüksek bulduklarını göstermektedir. İkinci sırada ise “Fazla çalışma sürelerinde mesai ücreti alamıyorum” ifadesi yer almaktadır (4,26). Adayların 8 saatten fazla çalışmasına rağmen fazla mesai ücreti alamamaları önemli bir sorun olarak görülmektedir. Bunları sırasıyla maaşların düşük olması (4,19), staj süresinin uzunluğu (4,15), normal çalışma saatlerinden fazla çalışma (4,15) sorunları izlemektedir. En düşük ortalama ise “Staj sürecinde başka işlerde (temizlik, çay vb.) çalıştırılıyorum” ifadesine aittir. Bu sonuca göre stajyerlerin başka işlerde fazla çalıştırılmadıklarını, çalışsalar da bunu önemli bir sorun olarak görmediklerini söyleyebiliriz.

Beklentiler

Stajyerlerin odalardan ve meslek mensuplarından beklentilerine ilişkin ifadelerin ortalamaları ve standart sapmaları Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4

Beklentilere İlişkin İfadelerin Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Beklentilere İlişkin İfadeler	N	$\bar{X}$	σ
Staja giriş sınavı bölgeler bazında yapılmalıdır.	168	4,26	1,25
Staja başlamadan önce TESMER tarafından stajyerlere ön eğitim verilmelidir.	168	4,19	1,21
Stajyer çalıştıran işyerlerine ekonomik bazı avantajlar sağlanmalıdır.	168	4,38	1,08
Staj yeri bulma sorunu odalar tarafından çözülmelidir.	168	4,40	1,05
Staj sürecinde stajyerlere mesleğin tüm incelikleri öğretilmelidir.	168	4,56	,951
Stajyerlerin çalışma ortamı odalar tarafından sürekli denetlenmelidir.	168	4,37	1,08
Stajyerler esas işleri dışındaki işlerde çalıştırılmamalıdır.	168	4,52	1,00
Staj dosyalarının takibi TESMER tarafından yapılmalıdır.	168	4,34	1,09
TESMER tarafından stajyerlere sürekli olarak meslek eğitimi verilmelidir.	168	4,28	1,18

Tablo 4'te görüldüğü gibi, stajyerlerin beklentilerle ilgili bütün ifadeler katılma ortalaması 4'ün üzerindedir. En yüksek ortalama "Staj sürecinde stajyerlere mesleğin tüm incelikleri öğretilmelidir" ifadesine aittir (4,56). Bu sonuca göre, meslek adaylarının staj uygulamalarında mesleğin bütün inceliklerini öğrenme eğiliminde olduklarını söyleyebiliriz. İkinci sırada ise, 4,52 ortalama ile "Stajyerler esas işleri dışındaki işlerde çalıştırılmamalıdır" ifadesi yer almaktadır. Stajyerler staj yeri bulmakta sorunlar yaşamaktadırlar. Stajyerler bu sorunun odalar tarafından çözülmesini istemektedirler. Ayrıca staj yeri bulma sorununun çözümünde stajyer çalıştıran işyerlerine devlet tarafından bazı ekonomik avantajlar sağlamasını beklemektedirler. Diğer taraftan stajyerler, çalışma ortamının odalar tarafından sürekli denetlenmesini, staj dosyalarının takibinin TESMER (Temel Eğitim ve Staj Merkezi) tarafından yapılmasını, TESMER tarafından stajyerlere sürekli olarak meslek eğitimi verilmesini ve staja giriş sınavının bölgeler bazında yapılmasını istemektedirler.

Yeterlilikler

Staj uygulamalarının stajyerlerin yeterlilikleri üzerine etkilerine ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5

Mesleki Yeterliliklere İlişkin İfadelerin Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Mesleki Yeterliliklere İlişkin İfadeler	N	$\bar{X}$	σ
Staj, akademik bilgileri gerçek yaşamda kullanma ve deneme imkânı sağladı.	168	3,41	1,31
Staj, mesleki gelişim için gerekli yeterlilik düzeyinin farkına varmamı sağladı.	168	3,70	1,24
Stajı tamamladıktan sonra mali müşavirlik mesleğini rahatlıkla yapabiliyorum.	168	3,55	1,33
Stajla birlikte muhasebe mesleğine olan ilgim arttı.	168	3,51	1,40
Stajda mevzuatı ve uygulamayı doğru, etkili ve güvenilir bir biçimde öğrendim.	168	3,46	1,34
Staj, mesleğin gerektirdiği ahlaki nitelikleri kazanmamı sağladı.	168	3,69	1,33

Tablo 5'te görüldüğü gibi, mesleki yeterliliklere ilişkin ifadelerin ortalamalarının 3 ile 4 arasında değiştiği görülmektedir. En düşük ortalama bu boyuta aittir. Bu sonuçlar bize genel olarak staj uygulamalarının stajyerlerin mesleki yeterlilikleri üzerine etkilerinin istenilen seviyede olmadığını göstermektedir. Bu konuda en önemli etkinin mesleki yeterlilik düzeyinin farkına varılması olduğu görülmektedir (3,70). Staj uygulamaları ile stajyerler bilgi düzeylerinin muhasebe mesleğini icra etmede yeterli olup olmayacağını farkına varmışlardır.

Mesleğin Geleceği

Stajyerlerin muhasebe mesleğinin geleceğine ilişkin görüşlerinin ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6
Geleceğe İlişkin İfadelerin Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Geleceğe İlişkin İfadeler	N	$\bar{X}$	σ
Muhasebe mesleği gelecekte daha iyi şartlarda olacaktır.	168	3,21	1,48
Muhasebe işlemleri akıllı kayıt sistemine doğru evrilecektir.	168	3,93	1,20
Gelişen teknoloji ile birlikte muhasebeciye olan ihtiyaç azalacaktır.	168	3,12	1,41
SMMM'ler denetim ve danışmanlık faaliyetlerine yönelecekler.	168	4,10	1,09
Donanım ve yazılım bilgisine sahip SMMM ihtiyacı artacak	168	4,17	1,13

Tablo 6'da görüldüğü gibi, muhasebe mesleğinin geleceğine ait iki ifadenin 4'ün üzerinde, üç ifadenin ise 3 ile 4 arasında ortalamaya sahip olduğu görülecektir. En yüksek ortalama "Mevzuat bilgisi yanında donanım ve yazılım bilgisine sahip mali müşavir ihtiyacı artacak" ifadesine aittir (4,17). İkinci sırada ise, "Gelecekte mali müşavirler defter tutmaktan çok denetim ve danışmanlık faaliyetlerine yönelecekler" ifadesine aittir (4,10). Bu sonuca göre teknolojik gelişmelere paralel olarak mali müşavirlerin görevlerinde değişimin olabileceğini söylemek mümkündür. Aslında bu iki sonuçta bize teknolojik gelişmelerin muhasebe mesleği üzerinde önemli etkileri olacağını göstermektedir.

Fark Analizleri

Stajyer meslek mensuplarının staj uygulamalarına ilişkin görüşlerinin cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla T-Testi gerçekleştirilmiş ve sonuçlar Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7
Cinsiyet Değişkenine Göre T-Testi Sonuçları

Boyutlar	Cinsiyet	N	X	Sd.	T- Testi Sonuçları	
					t	p
Sorunlar	Erkek	168	3,73	0,90616	-2,498	0,013
	Kadın	168	4,06	0,64517		
Beklentiler	Erkek	168	4,29	1,00381	-14451	0,149
	Kadın	168	4,50	0,7868		
Yeterlilik	Erkek	168	3,44	1,19023	-1,723	0,870
	Kadın	168	3,75	1,00976		
Gelecek	Erkek	168	3,58	0,94971	-2,417	0,017
	Kadın	168	3,91	0,74181		

Tablo 7'de görüldüğü gibi, cinsiyet değişkenine göre stajyerlerin görüşleri arasında sorunlar boyutunda ve gelecek boyutunda anlamlı farklılıklar olduğu görülmektedir ($p \leq 0,05$). Her iki boyut incelendiğinde kadınların erkeklere göre daha yüksek bir ortalamaya sahip oldukları görülmektedir. Sorunlar boyutunda kadınlar 4,06 ortalamaya sahip iken erkekler 3,73 ortalamaya sahiptir. Dolayısıyla aralarında %5 anlamlılık düzeyinde fark bulunmaktadır. Diğer taraftan gelecek boyutunda kadınlar 3,91 ortalamaya sahip iken erkekler 3,58 ortalamaya sahiptir. Dolayısıyla bu boyutta da aralarında %5 anlamlılık düzeyinde fark bulunmaktadır.

Stajyer meslek mensuplarının staj uygulamalarına ilişkin görüşlerinin stajda geçirdiği yıl değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla tek yönlü varyans analizi (ANOVA Testi) gerçekleştirilmiş ve sonuçlar Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8
Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Boyutlar	Tecrübe	N	Mean	Std. Deviation	f	p
Sorunlar	1 Yıl	48	3,7611	1,07105	0,452	0,637
	2 Yıl	72	3,8970	0,76942		
	3 Yıl	48	3,8957	0,63257		
Beklentiler	1 Yıl	48	3,7611	1,07105	0,104	0,125
	2 Yıl	72	3,8970	0,76942		
	3 Yıl	48	3,8957	0,63257		
Yeterlilik	1 Yıl	48	3,6028	1,20583	0,224	0,800
	2 Yıl	72	3,5972	1,10896		
	3 Yıl	48	3,4694	1,11162		
Gelecek	1 Yıl	48	3,6229	1,12670	0,450	0,638
	2 Yıl	72	3,7778	0,74422		
	3 Yıl	48	3,6875	0,83427		

Tablo 8 incelendiğinde, stajyerlerin görüşleri arasında her dört boyut için de anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir.

Sonuç ve Tartışma

Bu araştırma, SMMM stajyerlerinin stajda karşılaştıkları sorunlarını, beklentilerini, stajın yeterlilikleri üzerine etkilerini ve muhasebe mesleğinin geleceğine ilişkin görüşlerini tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma Gaziantep ilinde staja başlama sınavından başarılı olup staja başlamış olan adaylar üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada en yüksek ortalamanın beklenti boyutuna, en düşük ortalamanın ise yeterlilik boyutuna ait olduğu tespit edilmiştir. Stajyerlerin stajda karşılaştıkları sorunların başında; dosya ve sınav ücretlerinin yüksek olması, fazla çalışma sürelerinde mesai ücreti alamama, stajyer maaşlarının düşük olması, staj süresinin uzun olması, günlük 8 saatten fazla çalışma, meslekle ilgili gerekli bilgilerin yeterince verilmemesi gelmektedir. Ayrıca fakültede alınan eğitimin staja giriş sınavı için yetersiz olması bir başka sorun olarak tespit edilmiştir.

Stajyerlerin odalardan, meslek mensuplarından ve devletten bazı beklentileri vardır. Bunların başında; staj sürecinde stajyerlere mesleğin tüm inceliklerinin öğretilmesi, esas işleri dışındaki işlerde çalıştırılmamaları, staj yeri bulma sorununun odalar tarafından çözülmesi, stajyer çalıştıran işyerlerine ekonomik bazı avantajlar sağlanması, stajyerlerin çalışma ortamının odalar tarafından sürekli denetlenmesi, staja giriş sınavının bölgeler bazında yapılması gelmektedir.

Araştırma sonucunda, stajyerlerin mesleki yeterlilikleri üzerine stajın önemli etkileri olduğu tespit edilmiştir. Bunlar; akademik bilgilerin gerçek yaşamda kullanılma imkânını vermesi, mesleki gelişim için gerekli yeterlilik düzeyinin farkına varılması, stajı tamamladıktan sonra mali müşavirlik mesleğini rahatlıkla yapabilme, stajla birlikte muhasebe mesleğine olan ilginin artması, mevzuat ve uygulamanın doğru, etkili ve güvenilir bir biçimde öğrenilmesi, mesleğin gerektirdiği ahlaki niteliklerin kazanılmasıdır.

Stajyerler gelecekte; mevzuat bilgisi yanında donanım ve yazılım bilgisine sahip SMMM ihtiyacının artacağı, SMMM'lerin defter tutmaktan çok denetim ve danışmanlık faaliyetlerine yönelecekleri, muhasebe işlemlerinin akıllı kayıt sistemine doğru evrileceği, gelişen teknoloji ile birlikte muhasebeciye olan ihtiyacın azalacağı görüşünde oldukları tespit edilmiştir.

Araştırma neticesinde stajyerlerin staj ile ilgili birçok sorunla karşılaştığı ve bu sorunların çözümü yönünde bazı beklentilerinin olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, mesleki yeterliliklerin stajyerlere kazandırılmasında staj uygulamalarının önemli bir işlev gördüğü de açıktır. Bu noktada, üniversitelere, muhasebe meslek mensuplarına ve odalara önemli görevler düşmektedir. Araştırma sonuçları da dikkate alınarak bazı öneriler aşağıda sıralanmıştır.

Muhasebe eğitimi veren fakültelerde teknolojik gelişmeler dikkate alınarak ders müfredatı güncellenmelidir. Uygulamalara dönük dersler için üniversite-sanayi iş birliği bağlamında SMMM odalarıyla iş birliği yapılabilir.

Muhasebe eğitimi veren fakültelerde teknolojik gelişmeler dikkate alınarak ders müfredatı güncellenmelidir. Uygulamalara dönük dersler için üniversite-sanayi iş birliği bağlamında SMMM odalarıyla iş birliği yapılabilir.

Staja başlamadan önce TESMER tarafından stajyerlere stajın önemi, gerekliliği ve uygulama esaslarına ilişkin bilgilendirme eğitimi verilebilir. Ayrıca stajyerlere sürekli eğitim kapsamında SMMM yeterlilik eğitimi, bilgisayarlı muhasebe, ileri düzey Excel kullanımı gibi eğitimler verilebilir.

Sınavların 3 ilde yapılıyor olması şehir dışından gelen stajyerleri olumsuz olarak etkilemektedir. Sınavlar bölgesel bazda yapılarak stajyerlerin maddi kayıpları azaltılabilir.

SMMM odalarının denetimi yalnızca stajyerlere yönelik olmamalıdır. Staj yapılan işyerinin ve meslek mensuplarının da denetlenmesi meslek elemanının yetişmesi açısından önemlidir. Çünkü bazı işyerlerinde adaylar başka işlerde çalıştırılmakta ve mesleğin incelikleri öğretilmemektedir.

Staj yeri bulma konusunda SMMM odaları adaylara yardımcı olabilirler. Bu konuda odalar bir envanter çıkararak hem meslek mensuplarına hem de stajyerlere yardımcı olabilirler. Ayrıca SMMM bürolarına ve işletmelere mükellef sayısı ve çalışan sayısı gibi kriterleri esas alarak stajyer çalıştırma zorunluluğu getirilebilir. Diğer taraftan devlet stajyer çalıştıran işyerlerine bazı ekonomik avantajlar sağlayarak bu sorunun çözümüne katkı sağlayabilir.

Stajyerlerin stajda karşılaştıkları en önemli sorun dosya ve sınav ücretlerinin yüksek olmasıdır. Özellikle üniversiteden yeni mezun olmuş ve çalışmayan adaylar bu noktada maddi zorluk çekebilirler. Dosya ve sınav ücretlerinde indirimle gidilerek, stajyerlere burs ve kredi imkânları sağlanabilir.

Stajyerler ücretlerini düşük bulmakta ve günlük 8 saatten fazla çalışmasına rağmen fazla mesai alamamaktadırlar. Bu noktada stajyer ücretlerine vergi istisnası sağlanarak işyerlerine destek olunabilir.

Meslek mensupları ile stajyerler arasındaki ilişkinin sağlam kurulması çok önemlidir. Meslek mensupları stajyerleri rakip olarak görmemeli ve bilgi aktarımında gereken hassasiyeti göstermelidirler.

Teknolojik gelişmelerle birlikte muhasebe işlemleri de elektronik ortama evrilmiştir. Bu nedenle meslek mensubu adayları staj dönemini bir fırsat bilerek bu konuda kendilerini geliştirmelidirler.

Bu araştırma sadece Gaziantep SMMM odasına kayıtlı stajyerler üzerine gerçekleştirilmiştir. Gelecekte araştırmanın evrenine daha fazla il dâhil edilerek iller arası karşılaştırma yapılabilir. Böylece daha genel sonuçlar elde edilebilir.

Kaynakça

- Apalı, A. (2018). Muhasebe meslek mensupları açısından stajyer meslek mensuplarının yeterliliklerinin araştırılması: Burdur ili örneği. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 11(3), 283-306. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/552200>
- Aydın, M., Demirdağ, A., Kürnek, B. ve Yeşil, M. (2023). Mesleki ve teknik anadolu lisesi öğrencilerinin staj eğitiminden beklentileri ve yaşadıkları sorunlar. *ENTİS Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 19-26. Erişim adresi: <https://entisdergi.com/index.php/sosyal/article/view/28/>
- Bekçi, İ., Apalı, A., Köse, E. (2020). Muhasebe Meslek Adayı Öğrencilerin Stajdan Beklentileri ve Bu Beklentilerin Gerçekleşme Durumunu Tespit Etmeye Yönelik Bir Araştırma. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*. 13(3), 603-620. <https://doi.org/10.29067/muvu.654005>
- Creswell, J. W. (2017). *Araştırma deseni: Nicel, nitel ve karma yöntem yaklaşımları* (Çev. Ed. S. B. Demir). Ankara: Eğiten Kitap.
- Demir, M. ve Çiçekay, H. (2015). Serbest muhasebeci mali müşavir stajyerlerinde mobbing algısına yönelik Van ilinde bir araştırma: 2009 ve 2014 yılları karşılaştırması. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, (14), 15-36. Erişim adresi: <https://www.turmob.org.tr/ekutuphane/detailPdf/f6eb5013-3353-4178-b5a2-c6e2d38913a3/muhasebe-ve-denetime-bakis-dergisi-sayi-44>
- Demir, M. ve İtik, Ü. M. (2021). Serbest muhasebeci mali müşavirlik mesleğinde, staja giriş ve yeterlilik sınavlarına yönelik değerlendirme: Sivas ilinde bir araştırma. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(1), 91-112. <https://doi.org/10.37880/cumuiibf.618673>
- Deniz, K. ve Sarıkale, H. (2023). Meslek yüksekokullarında muhasebe stajından beklentiler, staj sürecinde karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 26 (2), 504-514. <https://doi.org/10.29249/selcuksbmyd.1315701>
- Fidan, M. E. ve Subaşı, Ş. (2014). Muhasebe meslek mensubu adaylarının etik algıları: İstanbul ili örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (64), 111-130. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/427552>

- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gürdal, K. ve Doğan, M. (2014). Muhasebe stajyerlerinin profili üzerine bir araştırma. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, (41), 1-16. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1869753>
- Kaplanoğlu, E. (2014). Muhasebe Stajyerlerinin meslek mensuplarından ve meslek örgütlerinden beklentileri: Manisa ili araştırması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(4). 265-284. <https://doi.org/10.16951/iibd.41194>
- Özdemir, M. (2019). Muhasebe meslek adaylarının (stajyerlerinin) sorunları ve beklentileri: Giresun özelinde bir araştırma. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(21), 377-390. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/896039>
- Uzay, Ş. (2005). Muhasebe meslek stajyerlerinin sorunları ve beklentileri: Bir araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (25), 70-78. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/425806>
- Yazarkan, H. ve Yılmaz, Z. (2016). Muhasebe stajyerlerinin staj eğitiminde karşılaştıkları sorunlar ve beklentileri: TR90 bölgesinde bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(2), 285-302. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/315472>

Extended Abstract

Purpose

This study aims to determine the views of Certified Public Accountants interns regarding internship practices. In this context, the following questions were answered:

- What problems do interns encounter during their internships?
- What are the expectations of interns from the state, professional chambers and members of the profession regarding internships?
- Do internship practices have an impact on the professional competence of interns?
- What are the views of interns regarding the future of the accounting profession?

Design and Methodology

The research was carried out according to the descriptive and relational screening design, which are quantitative research designs. Screening designs are a research model that allows the description of tendencies and attitudes based on a selected sample within a universe.

The universe of the research consists of interns registered to the Gaziantep Chamber of Certified Public Accountants and Financial Advisors. There were 270 interns registered to the Gaziantep Chamber of Certified Public Accountants during the period the research was conducted. The sample size was calculated as 159 people at a 95% confidence level according to the proportional approach formula. Before starting the research,

the necessary permissions were obtained by meeting with the head of the Gaziantep Chamber of Certified Public Accountants and Financial Advisors and the surveys were delivered to the interns electronically. However, since a sufficient sample size could not be reached, a face-to-face survey application was conducted using the convenience sampling method. In this context, 168 complete surveys were included in the research.

The research data were collected from 168 interns included in the study group. The survey technique was used as the data collection tool in the research. The survey was conducted between 12/15/2023 and 01/15/2024. The survey questions were created by utilizing the studies reviewed in the literature review and shown in the bibliography. The survey questions consist of two parts. The first part includes 9 questions about the demographic characteristics of interns. The second part includes 31 questions about internship practices. Questions about internship practices are addressed in four dimensions. These are; problems, expectations, competencies and the future of the accounting profession. A 5-point Likert scale was used in the questions in this section. The data collected through the survey was analyzed with the SPSS 23.0 package program. Descriptive statistical methods (number, percentage, mean, standard deviation), t test and ANOVA tests were used in the evaluation of the data.

Findings

Certified Public Accountant Interns' views on internship practices were examined in four dimensions: problems, expectations, competencies and the future of the profession. As a result of the research, it was determined that the highest average belongs to the expectation dimension. The lowest average belongs to the competency dimension.

The main problems that interns encounter during internship are; high file and exam fees, not receiving overtime pay during overtime, low intern salaries, long internship periods, working more than 8 hours per day, and not providing sufficient information about the profession.

Interns have certain expectations from chambers, members of the profession and the state. The main ones are; teaching interns all the details of the profession during the internship process, not working in jobs other than their main job, solving the problem of finding an internship place by the chambers, providing some economic advantages to workplaces that employ interns, continuous monitoring of the interns' working environment by the chambers, and holding the internship entrance exam on a regional basis.

It has been determined that internship practices have significant effects on the professional competence of interns. The most important of these can be listed as; awareness of the level of professional competence, acquisition of the moral qualities required by the profession, reaching a level where one can practice one's profession after completing the internship, and increasing interest in the accounting profession. It has been determined that in the future, the interns believe that the need for Certified Public Accountants with hardware and software knowledge as well as knowledge of legislation will increase, members of the profession will focus on auditing and consulting activities rather than bookkeeping, accounting transactions will evolve towards a smart recording system, and the need for accountants will decrease with developing technology.

Research Limitations

The most important limitation of the research is that it only includes interns registered to Gaziantep CPA Chamber.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

Universities, professional accountants and chambers have important duties in providing professional qualifications to interns. In faculties that provide accounting education, the course curriculum should be updated by taking technological developments into account. For practical courses, cooperation can be made with the chamber of financial advisors in the context of university-industry cooperation.

Before starting the internship, the chamber may provide informational training to the interns regarding the importance, necessity and application principles of the internship. Inspection of their rooms should not only be for interns. Inspecting the workplace and the members of the profession where the internship takes place is important for the training of the professional staff.

Chambers can assist candidates in finding an internship place. In this regard, chambers can help both professionals and interns by creating an inventory. Additionally, accounting offices and businesses may be obliged to employ interns based on criteria such as the number of taxpayers and the number of employees. On the other hand, the state can contribute to the solution of this problem by providing some economic advantages to workplaces that employ interns.

The most important problem that interns face during their internship is the high file and exam fees. Especially candidates who have just graduated from university and are not working may experience financial difficulties at this point. Scholarship and loan opportunities can be provided to interns by discounting file and exam fees.

Originality/Value

When the literature is examined, it is possible to come across various studies on accounting interns. However, no study has been found that investigates the effect of the internship on the efficiency and competence of the candidate. In addition, this study examines the profile of the interns, the problems they encounter regarding the internship, their expectations, the impact of the internship on their qualifications, and their views on the future of the accounting profession, revealing the unique value of the study.

Araştırmacı Katkısı: Mehmet ÖS (%50), Cuma ERCAN (%50).

Bilim Susunca: Bilim ve Toplum Üzerine Yazılar¹

Zübeyde DEMİRCİOĞLU²

Başvuru Tarihi: 28.05.2024

Kabul Tarihi: 07.10.2024

Makale Türü: Kitap İncelemesi

Öz

Bu çalışmada Alper Bilgili'nin 2021 yılında Timaş Yayınları tarafından yayımlanan Bilim Susunca başlıklı kitabı ele alınmaktadır. COVID-19 pandemisi toplumu daha önce olmadığı biçimde bilimle ilişkilenebilecek zorlamış; bir yandan bilimin kurtarıcı rolüne vurgu yapılırken diğer yandan bilimin meşruiyeti sorgulanır hale gelmiştir. Bu anlamda pandemi bilimin farklı boyutlarıyla tartışıldığı, sorgulandığı ve yerinden edildiği ya da hakkının yeniden teslim edildiği bir süreç olarak okunabilir. Bilgi'nin bu eseri pandeminin yarattığı böylesi bir kaos ortamında bilim ile toplum ilişkisini tekrar düşünmenin gerekliliğini ortaya koyan Türkçe literatürdeki nadir çalışmalardan biri olduğundan önem arz etmektedir. Bu değerlendirme metninde öncelikle kitabın kısa bir özetine ve tartışmaları derinleştirecek kaynak önerilerine; ardından kitaba ilişkin genel bir değerlendirmeye yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Bilim, Pandemi, COVID-19, Bilim Sosyolojisi

Atf: Demircioğlu, Z. (2023). Bilim Susunca: Bilim ve Toplum Üzerine Yazılar [Alper Bilgili tarafından kaleme alınan Bilim Susunca başlıklı kitabın değerlendirmesi]. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(2), 1969-1974.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, zubeyde.demircioglu@medeniyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8749-006X

Giriş

2019 yılının son çeyreğinde ilk kez Çin’de görülüp kısa zamanda küresel bir kriz haline gelen Yeni Koronavirüs (COVID-19) 11 Mart 2020’de Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi ilan edilmiştir. Hayatın neredeyse tüm alanlarına nüfuz ederek derinden etkileyen bir toplumsal olgu olarak pandemi; bilimsel araştırma pratiklerini de dönüştürmüştür. Pai’nin (2020) ifadesiyle “araştırmaların covidizasyonu” gerçekleşmiş, pandemi yakın dönemin üzerinde en çok araştırma yapılan alanı haline gelmiştir. Araştırmalar genellikle doğa bilimleri ve temel bilimlerde yoğunlaşmış olsa da farklı sosyal bilim disiplinleri de pandemiye farklı boyutlarıyla ele almıştır. Bu alanlardan biri olan sosyoloji genellikle pandeminin sosyo-ekonomik etkilerine odaklanmıştır. Bu anlamda Bilgili’nin bilim sosyolojisi perspektifinden pandeminin bilim ile toplum ilişkisine odaklanan çalışması Türkçe literatürün nadir örneklerinden biridir.

Pandeminin erken evresinde yaşanan yoğun belirsizliğin sebep olduğu kriz toplumsal yaşamın sekteye uğramasına sebep olurken, bilim bu krizin tek çözümü olarak en önemli gündem maddelerinden biri haline gelmiştir. Hükümetler, sosyal mesafenin uygulanması, maske kullanımı gibi pandemiyle mücadele kurallarını gerekçelendirirken “Bilimi takip ediyoruz!”³ söylemine başvurmuşlardır. Böylelikle toplumun gündelik hayat pratiklerini etkileyen “yeni” kuralların belirleyicisi bilim olmuştur. Dolayısıyla toplumlar daha önce hiç olmadığı biçimde bilimle ilgilenmeye başlamış, pandeminin yarattığı belirsizlik ortamında bilimsel bilginin kendilerine rehberlik etmesini beklemiştir. Öte yandan pandemi komple teorilerinin, yanlış bilgilendirmenin, politize edilmiş bilimsel tartışmaların ortasında ciddi bir bilgi kirliliğine de dönüşmüştür. Bu anlamda pandemi hem bilimin kurtarıcı rolüne vurgu yapıldığı hem de bilimle ilgili soru işaretlerinin yükselişe geçtiği paradoksal bir evreye işaret etmektedir. Bilgili’nin “Bilim Susunca” başlıklı kitabı tam da böylesi bir atmosferde “bilimle ilgili klişe ve mitleri özellikle bilim tarihi ve bilim sosyolojisinin sunduğu imkânlarla, bilime düşmanlık etmeden tartışmayı” (s. 22) hedeflediğinden önem arz etmektedir. Pandeminin getirdiği risk ve belirsizlikler, bilimsel yöntemin temel normlarına aşına olmayan insanlar tarafından bilimin sürekli değiştiği ve istikrarsız olduğu şeklinde algılandığından bilime olan inancın sarsılması söz konusudur. Bu anlamda bilimin idealize edilmiş imajının aksine kendine has işleyiş mekanizmasının tartışılması bilime ilişkin yanlış algının aşılmasına katkı sunacaktır.

³ “Follow the science” söylemi özellikle uluslararası literatürde, bilim insanları, uzmanlar ve yöneticiler tarafından sıklıkla dile getirilmiş neredeyse pandemi döneminin sloganı haline gelmiştir. Bu söylemin eleştirel bir biçimde ele alındığı bir metin için bkz. Stevens, A. Governments cannot just ‘follow the science’ on COVID-19. *Nat Hum Behav* 4, 560 (2020). <https://doi.org/10.1038/s41562-020-0894-x>

Kitabın İncelenmesi

Kitap giriş ve sonuç bölümleri dahil olmak üzere toplam beş bölümden oluşmaktadır. COVID-19'un toplumsal sonuçlarına ilişkin verilerle eşitsizliklere vurgu yaparak başlayan kitabın giriş bölümü bilim tarihindeki ırkçı ve ayrımcı örneklerle sürdürülmüştür.⁴ Daha çok Batı dünyasına ilişkin bir sorun alanı olarak görülen ırkçılık kitapta da özellikle Amerika verilerine dayalı olarak ele alınmıştır. "Bilimin Prestiji" başlıklı ikinci alt bölümde bilimin diğer bilgi türleri üzerindeki hegemonik üstünlüğünü nasıl inşa ettiği sorgulanmaktadır. Yazarın da ifade ettiği gibi bu üstünlüğün en önemli gerekçelerinden biri bilimin pratik faydasıdır. Öyle ki, "güçlerini paylaşmayı sevmeyen siyasetçiler ve devlet yöneticileri" bile bilimin pratik faydasının farkında olduklarından bilime önem vermekten gocunmamışlardır (s. 17). Yazarın konuyla ilgili verdiği Lenin ve Mao örnekleri bir tarafa bunun en yakın örneklerinden biri pandemi döneminde kurulan bilim kurullarıdır. COVID-19 pandemisi sırasında sağlık ile ekonomik hedefler arasındaki tercih zorunluluğu politika geliştirmeyi zorlaştırdığından sadece ülkemizde değil dünyanın çeşitli ülkelerinde tavsiye verici roller üstlenen bilim kurulları kurulmuş; bilim ile siyaset arasındaki ilişkiye dair önemli tartışmaların önünü açmıştır.⁵ Her ne kadar pandemi sürecinde politik gerekçelerle bilim karar mercii olarak öne çıkarılsa da, kamusal kararların alınmasında bilimin görevi seçeneklerin sunulmasıyla sınırlıdır, bilim herhangi bir seçeneğin seçilmesini dikte edemez (s. 71) ve uygulayıcısı olamaz. Kamusal kararların alınmasında elbette doğa bilimleri etkili değildir. Pandemi döneminde ülkemizde faaliyet gösteren Bilim Kurulunun yanı sıra Toplum Bilim Kurulunun da gündeme alınması bilimsel tartışmaların sosyo-ekonomik, psikolojik, dinsel ve etik yönlerinin de tartışılması gerekliliğinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.⁶

Yazar, giriş bölümünün sonunda "Bilimi Susturmak" başlıklı bölümde, bilimin her soruya cevap verme iddiasında olmadığından ve sınırlarından söz ederek; bilimin cevap veremediği sorular karşısında sessiz kaldığını/kalması gerektiğini, bilimi konuşmaya zorlamanın bilimin itibarını zedeleyebileceğini ifade etmektedir. Kimi durumlarda bilim farklı ideolojilerin meşrulaştırılmasında araç olarak kullanılarak susmaya ya da konuşmaya zorlanabilir (s.23). Yazar bu görüşten hareketle Türkiye'deki ateizm, materyalizm ve natüralizm gibi akımların bilimin meşruiyetini kullanarak din/bilim karşıtlığını tetiklediğini öne sürer. Yazarın kitabın ilerleyen bölümlerinde yapacağı din/bilim karşıtlığı tartışması için bu bölüm bir zemin oluşturmaktadır.

"Doğa Bilimlerinde Sosyolojinin İzini Sürmek" başlıklı bölüm pandeminin getirdiği bilimsel belirsizlik ve ihtilaflar nedeniyle bilimin meşruiyetinin sorgulanır hale geldiği vurgusuyla başlamaktadır. Bilim doğası gereği ihtilaflar içerirken vatandaşlar uzmanlardan net ve kesin cevaplar beklemektedir. Vatandaşların vakıf olmadığı bilimin bu ihtilaflı doğası bilim sosyologları için ise bir araştırma nesnesine dönüşmektedir. Yazar bu noktada bilim sosyolojisi alanına bir giriş yapar. Bölümde alanın öncü isimlerinden Thomas Kuhn'un görüşlerine ayrıntılı biçimde yer verilmiştir. Kuhn bilimsel bilgi üretiminde sosyal etkenlerin oynadığı rolü ele alan ilk isimlerden biri olması açısından önemlidir. Kuhn'un açtığı yolda bilimsel alanı etkileyen sosyal etkenler, bilim insanlarının kişisel ya da akademik çıkarları, önyargıları, şartlanmalar, korkular, dönemin politik ve siyasal ortamı olarak sıralanabilir. Yazar bölümün devamında bilim tarihinden örnekler vererek sosyal etkenlerin bilimsel alana etkilerine odaklanır. Her ne kadar yazar siyasal, toplumsal ve bilimsel etkenlerin karmaşık bir şekilde etkileşime girdiğini ileri sürse de (s. 46) daha çok bilim insanlarını etkileyen psikolojik faktörlere odaklanmıştır. Bölüm bilimin sosyolojik analizinin gerekliliği ancak bu analizin bilimin meşruiyetini sorgulatacak derecede rölativist bir yere gitmemesi gerektiği uyarısıyla sona erer. Zira yazara göre rölativist

⁴ "Bilimde ayrımcılık ve ırkçılık son dönemlerde sıklıkla tartışılan temalardan biridir. Dünyanın en prestijli bilim dergilerinden biri olan Nature Ekim 2022'de bilimde ırkçılık konulu özel bir sayı yayımlayarak bilim dünyasına ilişkin özeleştirici örneklerinden birini ortaya koymuştur. Dergi sayısına erişim için bkz. <https://www.nature.com/nature/volumes/610/issues/7932>

⁵ Farklı ülke örnekleri üzerinden bilim kurullarını ele alan örnek bir çalışma için bkz. Williams, G. A., Diez, S. M. U., Figueras, J., & Lessof, S. (2020). Translating evidence into policy during the COVID-19 pandemic: bridging science and policy (and politics). *Eurohealth*, 26(2), 29-33.

⁶ Toplum Bilim Kurulunun kuruluş gerekçesi ve görevlerine <https://www.saglik.gov.tr/TR,65907/toplum-bilimleri-kurulu-saglik-bakani-kocabaşkanliginda-toplandi.html> adresinden erişilebilir.

bakış açısı, bilimsel teorilerin doğruluk iddiasında bulunmasının makul olmadığı görüşünü savunmaktadır. Bilim sosyolojisinin farklı kanatları bu eleştiriye açıklık getirmektedir. Örneğin çoğu zaman bilime, hakikate ve nesnellığe yönelik bir saldırı olarak değerlendirilen sosyal inşacı yaklaşımın⁷ savunusu: olgular ve şeylerin hem sosyal olarak inşa edilmiş hem de doğru ve güvenilir olabileceğine ilişkindir (Bauchspies, Croissant & Restivo, 2018, s. 23).

“Koronavirüs, Tesla ve Dinlerin Geleceği” başlığını taşıyan üçüncü bölüm “bilim insanları her zaman insanlığın faydasını gözetmez” argümanını Nazi Almanya’sından verilen örneklerle pekiştirerek başlamaktadır. Yazara göre, bu argümana karşın yapılan araştırmalar pandemi sürecinde bilime duyulan güvenin yükseldiğini göstermektedir (s. 55). Ancak bazı başka araştırmalar (ör. Algan vd., 2021) pandemi sürecinde bilime ve bilim insanlarına duyulan güvenin ülkeden ülkeye önemli ölçüde değişkenlik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bilime ilişkin algı kültürel, sosyal, politik pek çok faktör ile ilişkilendirilebilir. Örneğin, kutuplaşmanın fazla olduğu toplumlarda bilim kutuplaşmanın bir nesnesi haline gelmektedir. Amerika’da demokratlar ile cumhuriyetçiler arasındaki siyasi kutuplaşma bilime bakışı belirleyen bir etken iken bu kutuplaşmanın Türkiye’deki yansıması din ve bilim karşıtlığında bulunabilir. Bölümün devamı bu karşıtlığa ayrılmakla birlikte mesele pandemi özelinde de ele alınmış, yazar “koronavirüs doğa bilimlerinin dinlere karşı üstünlüğünü kanıtlamıştır” argümanını çürütmek üzere pandemi sürecinde bilime olan güvenin artmasının yanında kutsalla olan ilişkinin de güçlendiğini (s. 60) ileri sürmüştür. Bölüm sonunda yazar din ile bilimin elele vererek virüsün yayılmasına engel olması gerektiğini savunmaktadır (s. 78). Bu bölüm her ne kadar pandemiyle bağlantı kurularak ele alınsa da tartışmanın sadece din / bilim karşıtlığı ekseninde ele alınması çalışmanın odağının başka bir boyuta kaymasına neden olarak kitabın bütünlüğünü etkilemektedir.

Kitabın “İdeolojik Bir Araç Olarak Bilim Tarihi” başlığını taşıyan son bölümünde yazar bilim tarihi disiplinin Türkiye’deki serüvenine odaklanarak alana duyulan ilginin ideolojik saiklerle bağlantılarını, böylelikle ideolojilerin sadece bilimi değil bilim tarihini de şekillendirdiğini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Ancak yazar bu noktada ideoloji kavramına negatif bir anlam yüklediğinin altını çizerek (s. 84) bilime ilişkin tartışmaların siyasi ve toplumsal gelişmelerden bağımsız değerlendirilemeyeceğini yineler. Bu anlamda Osmanlı’nın son döneminde ve Cumhuriyetin ilk döneminde Müslümanların daha da spesifik olarak Türklerin bilime katkısının Batılı toplumlara ispat edilmeye çalışılması bağlamı içerisinde değerlendirilmelidir. Bu noktada akılda tutulması gereken siyasal ve toplumsal bağlamın kimi zaman rasyonel ve objektif değerlendirmelerin önüne geçebilme tehlikesidir. Yazar bilim tarihinin basit bir propaganda aracına dönüştürülmemesi uyarısıyla bölümü nihayettlendirmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Daha önce de ifade edildiği gibi kitap, pandemi gibi toplumu bilime yaklaştıran bir süreçte bu ikisi arasındaki ilişkiye dikkat çeken bir çalışma olarak alana önemli bir katkı sunmaktadır. Ayrıca arka kapak yazısında Şükrü Hanioglu’nun da belirttiği gibi kitap tarihsel bağlamla güncel meseleleri birlikte ele almasıyla bilim tarihi disiplini açısından oldukça dikkate değerdir. Yazar kendi ifadesiyle “bilimle ilgili klişe ve mitleri özellikle bilim tarihi ve bilim sosyolojisinin sunduğu imkanlarla, bilime düşmanlık etmeden tartışmayı” hedeflemektedir (s. 22). Bu anlamda kitap bir bilimcilik eleştirisi olarak değerlendirildiğinde sadece pandemi süreci özelinde değil bilim tarihinden verdiği örnekler açısından zengindir.

⁷ Sosyal inşacılık, bilgi ve anlamın tarihsel ve kültürel olarak sosyal süreçler ve eylemler yoluyla oluşturulduğunu savunan sosyolojik bir teoridir. Teorinin kökeni Amerikan pragmatizmi (Pierce, Dewey, James), sembolik etkileşimcilik (Mead) ve fenomenolojiye (Schütz) dayansa da terimin sosyoloji literatürüne kazandırılması Peter Berger ile Thomas Luckmann’ın çalışmaları aracılığıyla gerçekleşmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Berger, P. L. ve Luckmann T. (2018). Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi (çev. Vefa Saygın Öğütle). Ankara: Atıf Yayınları.

Ancak kitabın bilim sosyolojisiyle, bilim tarihiyle kurduğu gibi güçlü bir bağlantı kurduğunu söylemek güçtür. Zira bilim sosyolojisi esas olarak bilimi toplumsal bir kurum olarak ele alarak diğer kurumlarla ilişkisi bağlamında inceler. Bu anlamda din de bu toplumsal kurumlardan biri olarak bilimle ilişkilendirilebilir ve bilim sosyolojisinin konusu olabilir ancak doğrudan din-bilim karşıtlığının irdelenmesi ve yazarın kişisel pozisyonunu bu tartışmaya dahil etmesi bilim sosyolojisinden ziyade belki bilim felsefesi ya da din felsefesinin konusu olarak değerlendirilebilir. Kitaba ilişkin bir diğer değerlendirme yazısında Yanık (2021) kitabı bu bağlamda ele alarak kitabın bilim ile din ilişkisi boyutunu nasıl ele aldığını incelemiştir. Bu yazıda yapılmak istenen ise kitabın ilk bölümlerinde ortaya konduğu biçimde pandemi dönemiyle birlikte bilimin sosyal boyutlarına odaklanarak bilimin eleştirel bir biçimde sorgulanabilmesinin önünün açılması, tartışmasının genişletilmesidir. Ancak kitabın ilerleyen bölümlerinde tartışmanın din/bilim karşıtlığına odaklanması bilim sosyolojisi potansiyelini zayıflatmaktadır. Oysa pandemi dönemi bilimin işleyişine ilişkin ilginç ve çeşitli örnekler sunması açısından farklı boyutlarıyla müstakil olarak incelenmesi gereken bir süreçtir. Örneğin, süreç boyunca COVID-19'a yönelik çalışmalara finansal destek sağlanması ve çalışmaların daha hızlı biçimde yayımlanması konuyla ilgili araştırmaların yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Ancak bu gelişme aynı zamanda birçok araştırmacının aslında uzman olmadığı alanlarda araştırma yapmasına ve kanser araştırmaları gibi kritik alanlardaki çalışmaların ertelenmesine sebep olmuştur. Bilim bilimsel alan dışındaki etkilerden doğrudan etkilemiştir. Bir başka örnek pandeminin başlangıcından itibaren virüsün kökenleri, bulaşma ve korunma yolları, tedavi yöntemleri ve aşı tartışmaları gibi bilimsel ihtilaflarda bilim insanlarının kimi zaman karşıt pozisyonlar benimseyerek halka ikircikli mesajlar vermesi, hatta Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) gibi kritik öneme sahip otoritelerin dahi ekonomik ve politik kimi gerekçelerle birbiriyle çelişen tavsiyelerde bulunmasıdır. Tüm bu örnekler bilimi etkileyen sosyal etkenlere örnek teşkil edebilir.

Öte yandan yazar örnek tarihsel olaylar üzerinden bilimin susması gereken konularda konuşmaya zorlandığı eleştirisini getirmektedir. Böylesi bir bakış açısı bilimi ideolojiler karşısında pasif bir konuma indiger. Esasen bilim sosyolojisi, bilimin siyasetle ya da ideolojilerle karşılıklı etkileşimini ilişkisel biçimde ele almayı hedefler. Aslıyan bilimin basitçe siyasete alet edilmesi ve indirgenmesi değil bizzat bilimin siyasetle ya da siyasetin bilimle ilişki kurma biçimlerinin ortaya çıkarılmasıdır.

Son olarak kitabın içerik bütünlüğüne dair eklenmesi gereken husus, dördüncü bölümünün bilimin sosyal bağlamından bilim tarihi araştırmalarının ideolojik saiklerine sert bir geçiş yaparak ana temadan kopuk bir görüntü vermesidir. Bu durum kitabın üçüncü ve dördüncü bölümlerinin daha önce başka bağlamlarda yazılmış ve yayımlanmış bölümler olmasıyla ilgili görünmektedir. Bu anlamda kitap iki odak etrafında örölmüş iki farklı içerikten müteşekkil görüntüsü vermektedir. Yazar bu iki odağı şu ifadelerle bir araya getirmeye çalışmaktadır: “bilim dışındaki tüm bilgi kaynaklarını reddetmenin, bilimi din ile doğası gereği çatışan bir uğraş olarak sunmanın ve bilimin idealize edilmiş gerçekçi olmayan bir tarifini kabul etmenin dolaylı olarak bilime zarar vereceğinden... bahsettim.”(s. 25). Bu ifadeden hareketle yazar “bilimin idealize edilmiş gerçekçi olmayan tarifini kabul etmeyen” bilim sosyolojisini bilim-din çatışmasıyla birlikte ele alarak bilimi savunmayı hedeflemektedir. Ancak bilimsel bilgi üretiminin sorgulanamaz olduğu fikrini eleştiren bilim sosyolojisiyle kurduğu ilgi sınırlıdır. Oysa COVID-19 pandemi deneyimi bilimin tartışma, belirsizlik ve ihtilafların gölgesinde gelişmeye devam ettiğini göstermesi açısından sorgulanmaya en elverişli dönemlerden biri olduğunu göstermiştir. Bu anlamda çalışmanın bu türden çabaların önünü açması umulmaktadır.

Kaynakça

- Algan, Y., Cohen, D., Davoine, E., Foucault, M. and Stantcheva, S. (2021). Trust in scientists in times of pandemic: Panel evidence from 12 countries, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 118(40), e2108576118.
- Baucspies, W. K., Croissant, J. & Restivo, S. (2018). *Bilim, teknoloji ve toplum: Sosyolojik bir yaklaşım*, B. Kuryel, Ü. Tatlıcan & B. Balkız (Çev.), Ankara: Phoenix.
- Berger, P. L. ve Luckmann T. (2018). *Gerçekliğin sosyal inşası: Bir bilgi sosyolojisi incelemesi*, V. S. Öğütle (Çev.), Ankara: Atıf Yayınları.
- Bilgili, A. (2021). *Bilim susunca: Bilim ve toplum üzerine yazılar*, İstanbul: Timaş.
- Pai, M. (2020). Covidization of research: what are the risks?. *Nature medicine*, 26(8), 1159-1159. <https://doi.org/10.1038/s41591-020-1015-0>
- Stevens, A. (2020). Governments cannot just 'follow the science' on COVID-19. *Nat Hum Behav*, 4, 560. <https://doi.org/10.1038/s41562-020-0894-x>
- Williams, G. A., Díez, S. M. U., Figueras, J. and Lessof, S. (2020). Translating evidence into policy during the COVID-19 pandemic: bridging science and policy (and politics). *Eurohealth*, 26(2), 29-33. Erişim adresi: <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/336293/Eurohealth-26-2-29-33-eng.pdf>
- Yanık, M. (2021). Kitap tanıtımı: Bilim susunca. *Tabula Rasa: Felsefe ve Teoloji Dergisi*, 36, 64-66. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tabula/issue/67576/1023389>

Araştırmacı Katkısı: Zübeyde DEMİRCİOĞLU (%100).

